

ИНСТИТУТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК „КРСТЕ МИСИРКОВ“
МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ
СОВЕТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ „БЛАЖЕ КОНЕСКИ“

ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ

ПОГЛЕДИ ЗА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Во чест на:
75 години современа македонска азбука
75 години современ македонски правопис

СКОПЈЕ 2020

За издавачот:

проф. д-р Елена Јованова-Грујовска, директор на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“

Издавачки совет:

проф. д-р Елена Јованова-Грујовска, директор на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“

проф. д-р Људмил Спасов, претседател на Советот за македонски јазик

акад. Љупчо Коцарев, претседател на МАНУ

проф. д-р Анета Дучевска, декан на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“

Одговорен уредник:

проф. д-р Снежана Велковска

Редакциски одбор:

проф. д-р Снежана Велковска

проф. д-р Елена Јованова-Грујовска

проф. д-р Снежана Веновска-Антевска

проф. д-р Људмил Спасов

проф. д-р Димитар Пандев

доп. член Марјан Марковиќ

акад. Виктор Фридман (САД)

акад. Златко Крамариќ (Хрватска)

акад. Ала Шешкен (Русија)

проф. д-р Даринка Гортан-Премк (Србија)

проф. д-р Кристина Крамер (Канада)

проф. д-р Макеј Кавка (Полска)

проф. д-р Петер Рау (Германија)

проф. д-р Бранко Тошовиќ (Австрија)

проф. д-р Иво Прањковиќ (Хрватска)

Јазична редакција:

проф. д-р Елизабета Бандиловска

Техничко уредување:

Александар Штерјев

м-р Марија Антевска

м-р Давор Јанкулоски

Људмил СПАСОВ
Елена Јованова-Грујовска

ЗА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК, ИДЕНТИТЕТ, ИСТОРИЈА И КУЛТУРА (ПИСМО ДО СЛОБОДНОМИСЛЕЧКИТЕ ЛУЃЕ ОД БУГАРИЈА)

Вовед:

Овој текст е изнуден. Не е изнуден од некоја личност, не е изнуден од некоја институција од дома или онадвор, туку е изнуден од една разочарувачка полемика што се одвива меѓу македонската и бугарската јавност некаде од 1948 г. и трае сè до денес (мај/јуни 2020 г.). Оваа полемика се разгоре во некои бугарски, но и наши, македонски, средишта на различни рамништа, од академското до политичкото, особено по потпишувањето на Договорот за соработка и пријателство меѓу Република Бугарија и Република (Северна)¹ Македонија.

Разгорените полемики се повикуваа на различни историски проблеми меѓу двата народа: бугарскиот и македонскиот, пред сè, историско-политички и јазични, со главна цел да се покаже дека таков договор е невозможен и дека таквиот договор е изнуден и од обете страни.

Делови од текстот на договорот од интерес за темава:

1. Преамбула

Поаѓајќи од заедничкиот стремеж за натамошен развој на добрососедството, пријателството и соработката меѓу двете држави, Длабоко убедени во потребата од развој на соработката врз основа на меѓусебното почитување, доверба, разбирање, добрососедство и заемно почитување на интересите на нивните држави, Верувајќи дека сеопфатниот развој и продлабочување на пријателските добрососедски односи меѓу нив одговара на интересите на народите на Република Македонија и на Република Бугарија, Убедени во неопходноста од зајакнување на безбедноста и мирот, соработката и довербата во Југоисточна Европа, Поздравувајќи го стремежот на Република Македонија за интеграција во европските и евроатлантските структури...

2. Член 3

Двете Договорни страни ќе помагаат за развој на соработката меѓу државите од Југоисточна Европа, за зајакнување на разбирањето, мирот

¹ Договорот е потпишан на 1 август 2017 г. кога нашата држава се именуваше Република Македонија, та затоа дел од називот Северна е ставен во заграда.

и стабилноста во регионот и при реализацијата на регионални проекти, како дел од процесот за создавање на единствена Европа.

3. Член 8

1. Двете Договорни страни ќе ја поттикнуваат активната и непречена соработка во областа на културата, образованието, здравството, социјалната грижа и спортот.

2. Во рок најдоцна до три месеци од влегувањето во сила на овој договор, со цел продлабочување на заемната доверба, двете Договорни страни ќе формираат Заедничка мултидисциплинарна експертска комисија за историски и образовни прашања, на паритетна основа, за да придонесе за објективно и засновано на автентични и на докази засновани историски извори, научно толкување на историските настани. Комисијата ќе поднесува едногодишен извештај за својата работа пред владите на Договорните страни.

3. Двете Договорни страни ќе организираат со заемна согласност заеднички чествувања на заеднички историски настани и личности, насочени кон зајакнување на добрососедските односи во духот на европските вредности.

4. Член 11

1. Ниту една од Договорните страни нема да презема, да поттикнува и да поддржува дејствија насочени против другата земја кои имаат непријателски карактер.
2. Ниту една од Договорните страни нема да дозволи нејзината територија да биде искористена против другата од организации и од групи, кои имаат за цел извршување субверзивни, сепаратистички дејствија и дејствија кои се закана за мирот и за безбедноста на другата Договорна страна.
3. Двете Договорни страни немаат и нема да пројавуваат територијални претензии една спрема друга.
4. Секоја од Договорните страни има право да ги заштитува правата и интересите на своите државјани, на територијата на другата Договорна страна, во согласност со меѓународното право.
5. Република Македонија потврдува дека ништо од нејзиниот Устав не може и не треба да се толкува дека претставува или некогаш ќе претставува основа за мешање во внатрешните работи на Република Бугарија, со цел заштита на статусот и правата на лица кои не се државјани на Република Македонија.
6. Двете Договорни страни ќе преземаат ефикасни мерки за спречување на недобронамерна пропаганда од страна на институции и на агенции и ќе обесхрабруваат дејности на приватни субјекти, насочени кон поттикнување насилство, омраза или други слични дејствија, кои би им наштетиле на нивните односи.

5. На крајот:

Потпишан (...) во два оригинални примероци, секој од нив на официјалните јазици на Договорните страни – македонски јазик, во согласност со Уставот на Република Македонија и бугарски јазик, во согласност со Уставот на Република Бугарија, при што и двата текста имаат еднаква важност.

<https://meta.mk/wp-content/uploads/2017/07/DOGOVOR-ZA-PRIJATELSTVO-DOBROSOSEDSTVO-I-SORABOTKA-MEG-U-REPUBLIKA-MAKEDONIJA-I-REPUBLIKA-BUGARIJA-.pdf>
(пристапено на 27.5.2020 г.)

Коментари:

1. Тогашниот премиер Зоран Заев, потписник на Договорот од македонска страна, го дава следниов коментар: „Овој договор е замен успех и придонес кон политичка стабилизација за регионот и пошироко. Се определивме за политички решенија, а не проблеми. Во Бугарија видовме конструктивен партнер со исти цели. Ова наше пријателство е пример како долгогодишната сопирачка може да се претвори во мотор за развој. Оваа соработка ќе помогне за унапредување на патната и на гасната инфраструктура на двете земји. Прашањето на добрососедските односи е прашање на зрелост и затоа овој договор е значајна порака до ЕУ и НАТО дека земјите имаат политички раководства кои градат мостови. Бугарија од денес е уште поголем пријател и сојузник кон евроатлантските перспективи.“
<https://makfax.com.mk/daily-news>, пристапено на 27.5.2020 г.)
2. Точките 2 и 3 од членот 11 на Договорот може да се разберат и како откажување на Република Северна Македонија од можни „територијални претензии“ во однос на Република Бугарија што може да се врзе со лошото искуство од Договорот Тито–Димитров, познат како „Бледски договор“ од 1947 г. кога се предвидува создавање на Балканска Федеративна Република. (в. Bled agreement (1947),
[https://en.wikipedia.org/wiki/Bled_agreement_\(1947\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Bled_agreement_(1947))), пристапено на 28.5.2020 г.)
3. Она што за нас, Македонците, е многу значајно во овој „Бледски договор“ е дека во Пиринска Македонија е признаено правото на самоизјаснување на населението што подразбира дека сите, се разбира оние што сакаат, може слободно да се изјаснуваат дека се Македонци и, натаму, може да го изучуваат литературниот/стандардниот македонски јазик во училиштата, во т.н. читални да ја читаат современата македонска литература, да ги практикуваат фолклорот и културата воопшто.
4. Но, овој договор е прекинат еднострано во 1949 г.

Сп.: The policies resulting from the agreement were reversed after the Tito–Stalin split in June 1948, when Bulgaria, being subordinated to the interests of the Soviet Union, took a stance against Yugoslavia.[1] When the Cominform campaign against Yugoslavia severed the Yugoslav Communist party leadership, the government of the People's Republic of

Bulgaria on 1 October 1949 deleted the Treaty of Friendship, Cooperation and Mutual Assistance of Bled with all agreements, except the decision of pardon of war damages.²

[https://en.wikipedia.org/wiki/Bled_agreement_\(1947\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Bled_agreement_(1947)), пристапено на 28.5.2020 г.

5. Оттогаш па наваму, за жал сè до денешни дни, ваквата политика е активна во некои средишта во Р Бугарија, особено во организациите формирани од денешни Бугари по потекло од Македонија.

Сп. ја изјавата на Красимир Каракачанов, актуелен потпретседател на Владата на РБ: „Перспективата е нерадостна за тези политики, които са се затворили в своя стъклен свят от криви огледала и защитават отречените от целия свят тези на Коминтерна. Има писмени доказателства, че македонската нация е част от стратегията на комунистическия интернационал в Москва за създаване на нови нации. Идеята за отделна македонска нация се наложи с насилие в Република Македония, защото тя остана част от комунистическа Югославия. Не може да се опитваш да създаваш идентичност, фалшифицирайки историята хилядолетия назад.“³

<http://m.focus-news.net/?action=news&id=2771172>, пристапено на 28.5.2020 г.

6. Точката 4 од членот 11 од Договорот може да се разбере и дека РБ си отвора можност „да се помешува“ во внатрешните работи на РСМ, користејќи ги државјаните на РСМ што имаат земено и државјанство на РБ.
7. За нас е од особено значење точката 6 од членот 11 од Договорот каде што и двете страни се обврзуваат *да преземаат ефикасни мерки за спречување недобронамерна пропаганда од страна на институции и на агенции и ќе обесхрабруваат дејности на приватни субјекти, насочени кон поттикнување насилство, омраза*

²(Превод:) Политиките што произлегоа од Договорот беа напуштени по разидувањето Тито-Сталин во јуни 1948 година, кога Бугарија, подредена на интересите на Советскиот Сојуз, заведе став против Југославија. Кога кампањата на Коминформ против Југославија го исклучи раководството на Југословенската комунистичка партија, Владата на Народна Република Бугарија на 1 октомври 1949 година го поништи Договорот за пријателство, соработка и заемна помош на Блед во сите делови, освен одлуката за простување на воените штети.

³(Превод:) Перспективата не е оптимистичка за оние политичари што се имаат затворено во стаклен сад од искривени огледала и ги бранат од сите луѓе отфрлените тези на Коминтерната. Постојат писмени докази дека македонската нација е дел на стратегијата на Комунистичката интернационала во Москва за создавање нови нации. Идејата за одделна македонска нација се наметна преку насилство во Република Македонија затоа што таа стана дел од комунистичка Југославија. Не може да се обидува да се создава идентитет преку фалсификување на илјадагодишната историја во минатото.

или други слични дејствија, кои би им наштетиле на нивните односи. Поинаку кажано, сега, кога сме сведоци на недобронамерни напади од некои институции, агенции и приватни субјекти од РБ врз македонскиот идентитет, јазик и култура, токму РБ како држава треба да преземе дејствија против тоа.

8. Фактот дека овој Договор е потпишан (...) во два оригинални примерока, секој од нив на официјалните јазици на Договорните страни – македонски јазик, во согласност со Уставот на Република Македонија и бугарски јазик, во согласност со Уставот на Република Бугарија, при што и двата текста имаат еднаква важност, означува дека е направен добронамерен компромис од бугарската страна и со тоа е избегната секаква импликација дека официјално македонскиот јазик не е прифатен од РБ.⁴
9. Како заклучок може да се каже дека ваквиот текст на Договорот укажува приближување кон европските вредности од 20 и 21 век и може да радува како еден важен мост за идната соработка меѓу двете држави.

За формирањето на заедничката Комисија

Според член 8, точка 2, двете страни имаат формирано Заедничка мултидисциплинарна експертска комисија за историски и образовни прашања, на паритетна основа, со цел придонесување за објективно и засновано на автентични докази врз историски извори, научно толкување на историските настани.

Во прво читање овој член укажува на еден позитивен пристап и желба од двете страни да ги надминат своите спротивности во толкувањето на историските настани врзани за јазикот, културата и слично, како и на една желба во учебниците и во двете држави да се истакнат работите што поврзуваат и да се избегнат работите што може да ги навредуваат или да ги намрадуваат двата народа.

Но, следните читања на овој член може да откријат и нешта што можеме да ги означиме како *затскриени намери*. Зошто? Зашто секоја од страните имала во минатото свое толкување што претставува објективно и научно толкување на историските настани. Бугарската страна, нека ни биде дозволена ваква шпекулација, смета дека токму македонската страна, како послаба, треба да го прифати стојалиштето на бугарската страна, како посилна, дека *нема две истории (македонска и бугарска), два идентитета (македонски и бугарски), два јазика (македонски и бугарски), туку од бугарското национално ткиво,*

⁴ Пред сè, од правна и, пошироко, од социолошка, политичка и културолошка гледна точка мошне важна и укажетелна е студијата на Никола Амбарков (2019) со наслов „Јазик и национализам. Бугарско-македонскиот јазичен спор во контекст на потпишаниот договор за добрососедство меѓу двете земји“ каде што се укажува дека тезата за божемно непостоење на македонскиот јазик е неодржлива.

пред сè од воено-политички причини, е откорнат дел од бугарското ткиво и тоа на вештачки начин.

Според наше мислење, токму работата на Комисијата треба да биде разбирањето за *другот*. Поимот *другост* (otherness), со неголеми разлики се толкува во современата култура. Овде во толкувањето се повикувам на Речникот од Кембрич: Linguistic otherness is associated with ethnic otherness, and both are associated with fear.⁵

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/otherness>, пристапено на 28.5.2020 г.

Поимот *другост* (различност) е исклучително важен за идејата на овој текст, та затоа на него поодблиску ќе се задржиме.

Токму овој поим е клучен за разбирање на повеќе нешта на нашиот географски, историски, етнички, јазичен и културен простор на кој битисуваме и што популарно е именуван како *Балкан*.

Како го замислуваме Балканот?

Добро запознаениот читател веднаш ќе го поврзе горниот поднаслов со книгата на Марија Тодорова (Тодорова 2001) со наслов „Замислувајќи го Балканот“.

Да се задржиме на овој поим.

Најнапред ќе го цитираме Марк Мазовер (Mazower 2003: 11)

Potkraj dvadesetog stoljeća govorilo se kao da Balkan postoji oduvijek. Dvjesto godina prije toga taj pojam nije još ni postojao. Osmanlije nisu vladali Balkanom nego „Rumelijom“, nekadašnjim „rimskim“ zemljama koje su osvojili od Bizantinaca. Sultanovi obrazovani pravoslavni kršćani o sebi su govorili kao o Rimljanima („Romaioi“) ili, jednostavnije kao o „kršćanima“. Zapadnjacima kojima su bili poznati klasični regionalni pojmovi kao Makedonija, Epir, Dacija i Mezija izraz Balkan malo je toga značio.⁶

Оттука, но и базирајќи се на научните сознанија, можеме да изведеме еден времен заклучок, а тоа е дека националните спознавања, односно формирањето нации во денешна смисла, на Балканот многу постепено почнува

⁵ (Превод:) Јазично *другоста* е врзана со етничката другост (различност), а двете се врзани со *стравот*. Додаваме: непријатна емоција предизвикана од страв од некого или од нешто.

⁶ (Превод:) Кон крајот на дваесеттиот век се зборуваше божем Балканот отсекогаш постои. Двесте години претходно овој поим сè уште не постоеше. Османлиите не владејале со Балканот туку со „Румелија“, некогашните „римски“ земји што ги имаа освоено од Византијците. Султановите образувани православни христијани за себе зборуваа како за Римјани („Romaioi“) или, едноставно, како за „христијани“. На припадниците на Западот на кои им беа познати класичните регионални поими како Македонија, Епир, Дакија, Мезија, изразот Балкан малку им значеше.

во текот на доцниот осумнаесетти век и овој процес се одвива паралелно со слабењето на Турската Империја, односно Турското Царство на овие простори.

Кажаното го потврдуваме и преку една релевантна студија на Рејмон Детре (Detrez 2008: 151-175). Детре објаснува (2008: 152) дека, всушност, за време на османскиот период при надлежноста кон една религиозна заедница, која за повеќето Словени на Балканот била *православната*, бил идентификациски критериум што доминирал, додека етничкото сознание имало второстепена, дури и незначителна улога. За жал, продолжува тој, во практика историјата на балканските народи од страна на научниците е речиси исклучително од етноцентрична гледна точка. Детре во многу работи се сложува со грчкиот научник Китромилидис (1999) кој нагласува дека во текот на 18 в. како резултат на новите економски, социјални и културни импулси кои ги добивала Османлиската Империја, а врз основа на зедничкото византиско⁷ православно наследство, се создава *балканска културна заедница*, носителка на *балканскиот менталитет* (Balkan mentality).

За нас од интерес е и податокот што го наведува Детре (2008: 156) дека голем број Бугари⁸, прашани од западните истражувачи, одговарале дека се *христијани* или *Грци* и дека овој термин значел *православен христијанин*, како и дека ваквите одговори се добивале до крајот на 19 в. Натаму Детре (2008: 156) вели: „Дори лица, които јавно били од от бугарски произход и не знаели да говорат грчки, се наричале „грци“ и/или ромеи.“⁹

И уште нешто од Детре (2008: 168-169) во врска со јазикот. Тој истакнува дека во овој период, 18 в. и првите децении на 19 в., грчкиот литературен јазик како *ромејски јазик* за не-грчките Ромеи не бил *туѓ јазик* во смисла *јазик на другиот*. Детре зборува и за *ромејска култура на грчки јазик*, а не за грчка култура (2008: 169 и на др. места).

Ако сето ова се разгледа како што предлага Детре, процесот на *преднационалната историја*, како и процесот на образувањето на нациите и на државите ќе изгледа сосема поинаку, отколку повикувањето на раносредновековните држави на Балканот, како што најчесто се прави во стереотипните балкански национални истории (2008: 175).

За жал, во македонската наука, според нашите сознанија, многу малку е пишувано за *ромејската заедница* (или: општество) од преднационалниот период. Често се наоѓа поимот *рум-милет*, но само површно, без да се објасни неговата суштина.

Во однос за јазикот: темата текстови на македонски јазик со грчко писмо, меѓу првите кај нас ги анализира Блаже Конески (сп. на пр. Конески 1951, Конески 1958, Конески, Јашар-Настева 1972, Конески 1986, Конески, Јашар-Настева 1991, Конески 1993).

⁷ Терминот *Византија* и изведенките *византиско* и сл. се условни.

⁸ Терминот *Бугарин* се разбира условно.

⁹ (Превод:) Дури и лица за кои се знаело дека се од бугарско потекло и не знаеле да зборуваат грчки, се именувале „Грци“ и/или „Ромеи“.

Несомнено драгоцен прилог на оваа тема претставува објавувањето на книгата *Кониковско евангелие* (Spasov, Ljudmil, Lindstedt, Jouko Nuorluoto, Juhani, ed. 2008).

Несомнено е дека Балканот го замислуваме различно.

Најнапред: физичко-географски. Науката не е единствена за неговите граници. Сп. го размислувањето на Анита Пети-Стантиќ (Peti-Stantić2008: 123):

Razumijevanje Balkana kao planinskoga lanca koji se nazivao i drugim imenima, pa tako u antici Haemus, kasnije Antički Haemus ili češće Stara planina, izvire,dakako, iz puke geografije. Geografska, a možda već pomalo i geopolitička sastavnica je razumijevanje Balkana kao prostora koji se prostire od tog planinskog lanca kao svoje sjeveroistočne granice na jednu stranu prema moru, a na drugu negdje prema Panojniji. Taj se Balkan onda labavo određuje kao poluotok i naziva se Balkanskim poluotokom.¹⁰

Но, дали ако физички го споредиме Балканскиот Полуостров со Апенинскиот Полуостров или со Иберискиот (Пиринејскиот) Полуостров или со Скандинавскиот Полуостров можеме да поставиме еднаквост? Секако дека не. Балканскиот Полуостров навистина многу малку наликува на трите претходни. Тогаш зошто се настојува на терминот Балкан?¹¹ Одговорот на прашањето, според наше мислење, лежи во поинакво објаснение. Тоа е историско, културолошко, воено и, ако сакаме, политичко. Поимот Балкан опфаќа еден сложен историски феномен, а тоа е границата меѓу Австроунгарското Царство и, *mutatismutandis*, границата меѓу Османлиското (Турското) Царство која во историски и во воен контекст често се менувала. Со оваа констатација се сложуваат и Тодорова (2001: 46-53) и Пети-Стантиќ (2008: 124-130).

Останува да го објасниме културолошкиот и политичкиот контекст.

И овде мораме да се сложиме со Пети-Стантиќ (2008: 127) дека објаснението лежи во односот кон *другоста* на Хабсбуршката Монархија. Другото било Османлиското (Турското) Царство. Другоста била дефинирана на повеќе планови, пред сè, цивилизациски и културолошки.

Оттука со поимите *Балкан*, *балканизација* и слично се врзуваат повеќе негативни, отколку позитивни асоцијации. Тоа се поими што не бараат особено научно разгледување бидејќи се влезени во секојдневниот начин на

¹⁰ (Превод:) Сфаќањето на Балканот како планински синцир што се именувал и со други имиња, па така во антиката Haemus, подоцна Антички Хемус или почесто Стара Планина, иде, се разбира, од обичната географија. Географската определба, а можеби и по малку и геополитичката определба, претставува сфаќањето на Балканот како простор што се простира од овој планински синцир како своја североисточна граница на една страна кон морето, а на друга некаде кон Панонија. Ваквиот Балкан така лабаво се определува како полуостров и се именува Балкански Полуостров.

¹¹ Овде мораме да го споредиме и релативно новиот термин за Балканскиот Полуостров – Југоисточна Европа. Ова укажува дека од повеќе причини новиот го заменува стариот термин. Но, можеби, неочекувано останува и се афирмира терминот *Западен Балкан*.

размислување, односно на говорење. Да се потсетиме на некои од нив: невоспитан = Балканец, несоодветно однесување = балканско однесување, валкан амбиент = балкански амбиент. Кон ова се врзуваат и други негативни поими, како на пример: етничко чистење, национализам и слично.¹²

Ако одиме според горната логика на размислување, *балканско однесување* гледаме и во цитираната книга на Марија Тодорова. Така, кога таа зборува за создавањето на државите на Балканот и за нивниот стремеж да станат моноетнички (2001: 258 и пошироко), таа со право наведува дека Македонците немале статус на нација во Југославија, секако мисли на кралска Југославија, но не наведува дека тие имаат статус на нација во ФНРЈ/СФРЈ. Исто така за Бугарија таа не споменува дека постои македонско малцинство, а исто така, во однос на Албанија наведува дека има само грчко малцинство и не го споменува македонското. На ваков начин Тодорова не се издигнува над стереотипите на политиката што владеат во нејзината матична држава – Бугарија.

За овие стереотипи потсетува и Кирил Глигоров, првиот претседател на Р Македонија, (2001: 116-117), раскажувајќи за својата прва средба со Тодор Живков, генералниот секретар на Бугарската КП, што се случила на конгрес во Будимпешта во 1970 година, на кој Глигоров присуствувал како југословенски претставник¹³.

Непосредно по завршувањето на оваа статија на Дојче Веле, на 3.6.2020 г. се јави споменуваната Марија Тодорова со колумна со наслов „За среќата и национализмот“ која најискрено нè израдува. Таа таму ги потврди нашите сознанија дека брошурката со наслов што го предаваме во превод на македонски јазик¹⁴ „За официјалниот јазик на Република Северна Македонија“, на која, за жал, стои потписот на БАН, е пишувана од стручни лица од втор и трет ред и дека таа претставува политички памфлет. Тодорова нагласува дека во Бугарија постојат многумина интелектуалци и научници што мислат поинаку од ставовите искажани во оваа брошурка. Подадената рака на Марија Тодорова секако дека радува.

<https://www.dw.com/mk/>, пристапено на 3.6.2020 г.

¹² Интересна е и забелешката на Пети-Стантиќ (с. 131) дека постои негативно сфаќање на оние што се наоѓаат на периферијата на Балканот кон оние што се наоѓаат во неговиот центар. Така, на пример, вели таа, Хрватите за Словенците се без размислување на Балканот, исто како што за Хрватите Босанците и Србите се без размислување на Балканот. Натаму, со нотка на иронија вели таа дека Балканот е секогаш еден чекор поисточно од нас.

¹³ „Секој од учесниците требаше да го поздрават Конгресот и нешто да каже. Излегов и јас. Имам подготвено краток поздрав на три странички на македонски јазик. И го прочитав таму ...“ Во неформален разговор, подоцна, Живков „ги отвори македонските теми ... а вие, рече, во Југославија сите зборувате српски“. На ова Глигоров одговорил: „Точно е, ние учевме пред Војната во српски училишта, немавме свои македонски, тоа режимот не го дозволуваше. Ама затоа сега се изборивме македонскиот јазик да е еден од четирите признати јазици во Југославија на кој се потпишуваат дури и меѓународни договори“. „Е, голема работа“ рече Живков. „Добро, другар Живков“, му реков јас, „зар е подобро тоа ние да го потпишуваме на српски“, а тој се замисли малку, па се согласи: „Подобро е, се разбира, да го потпишете на македонски јазик, ако постои тој јазик ...“ (Глигоров 2001: 116-117)

¹⁴ Оригиналниот наслов и неговиот превод е даден подолу во текстот.

Ова оди во прилог на зборовите од Глигоров (2001: 540): „Овој народ не сака повеќе да гине. Не се плаќа за иста работа двапати. Во Втората светска војна загубивме 24-25 илјади луѓе борејќи се за своја држава...Затоа решението на македонското национално прашање повеќе не смееме да го гледаме низ старата балканска националистичка оптика“.

Другоста и/или идентитетите на Балканот

Од политичка гледна точка националниот идентитет го опишува Френсис Фукујама (Francis Fukuyama 2018: 124-139).

Ја цитираме почетната мисла:

National identity got a bad name in this period precisely because it came to be associated an exclusive, ethnically based sense of belonging known as ethno-nationalism. This type of identity persecuted people who were not part of the group and committed aggressions foreigners on behalf of co-ethnics living in other countries. The problem, however, was not with the idea of national identity itself; the problem was the narrow, ethnically based, intolerant, aggressive, and deeply illiberal form that national identity took. (2018: 128)¹⁵

Фукујама (2018: 128-130) дава пет причини зошто, според наше слободно толкување, треба да се поддржи *националниот идентитет*: прва: физичка сигурност, втора: националниот идентитет е важен за квалитетот на владеењето, трета: тој го олеснува економскиот развој, четврта: националниот идентитет промовира широк радиус на доверба кој ги поддржува економската размена и политичкото учество, петта: националниот идентитет одржува силни мрежи на општествената сигурност што ја ублажуваат економската нееднаквост.

Сакаме овде да укажеме и на уште едно прашање што го отвора Фукујама (2018: 152-153), а тоа е односот меѓу терминот/поимот *државјанство* (citizenship) и *национален идентитет* (national identity) особено во ЕУ. Во ова сега нема да се завлегува за да не се оптовари темата.

За жал, дури и денес на Балканот (онака како што беше објаснуван овој поим претходно) *националниот идентитет*, *јазикот*, *историјата*, *културата* на другиот, повторно во рамките на претходно прифатените ставови за Балканот, се предмет на негирање, обезвредување, потценување преку што се поттикнува национализмот на овие простори.

¹⁵ (Превод:) Националниот идентитет во овој период се здоби со лошо име токму затоа што се асоцира со ексклузивно, етнички засновано чувство на припадност познато како етнонационализам. Овој вид идентитет ги прогонува луѓето кои не се дел од групата и врши агресија врз туѓинците во името на сонародниците што живеат во други земји. проблемот, сепак, не беше во идејата за самиот национален идентитет; проблемот беше во тесната, етнички базирана, нетолерантна, агресивна и длабоко нелиберална форма што ја презеде националниот идентитет.

Овде како поткрепа на кажаното погоре, ќе наведеме неколку корисни студии со цел да го прошириме видокругот врз ова прашање.

Многу корисна е книгата на Малком Андерсон (2014) каде што се разгледува прашањето на растењето, но и одумирањето на национализмот во Европа по 1945 г., значи по Втората светска војна.

Потоа наведуваме една интересна книга на американскиот лингвист Роберт Д. Гринберг (Greenberg 2005) каде што, на прв поглед, се опишува „распаѓањето на српскохрватскиот јазик“, каде што од (велико)српска гледна точка се одрекува хрватскиот стандарден јазик, пред сè, но и другите стандардни јазици на територијата на поранешната ФНРЈ/СФРЈ. Оваа книга е преведена на хрватски јазик и по тој повод е организирана расправа претставена во цитираниот зборник „Идентитетот на јазикот искажан преку јазикот“ („Identitet jezika jezikom izrečen“) под редакција на Анита Пети-Стантиќ (2008).

Во насока на прашањето треба да се одбележи извонредната монографија на Анита Пети-Стантиќ (2008) во која од гледна точка на споредбената историска социолингвистика, се разгледуваат словенечко-хрватско-српските расправи за јазикот, за јазичната заедница во книжевноста, во црковната употреба, во школството и во административната употреба, пред сè, во претстандардниот период на словенечкиот, на хрватскиот и на српскиот јазик.

И, на крајот, во истата насока, со цел одблиску да го упатиме љубопитниот читател, се повикуваме на зборникот под редакција на Лада Бадурина, Иво Прањковиќ и Јосип Силиќ, „Јазичните вариетети и националните идентитети“ („Jezični varijeteti i nacionalni identiteti“ (2009) каде што од стандардолошка гледна точка, од социолингвистичка и од нормативна гледна точка, но и од граматичко-прагматички аспекти се разгледани прашањата врзани со стандардните јазици засновани врз штокавштината.

Во еден времен заклучок може да потврдиме дека *јазикот и идентитетот на другиот на Балканот* (разбран во разгледаниот контекст) сè уште се предмет на расправи.

За работата на Заедничката мултидисциплинарна експертска комисија за историски и образовни прашања

Германскиот историчар Фалк Пингел (FalkPingel) во интервју за Дојче Веле од 26.5.2020 г. зборува за дилемите околу работата на македонско-бугарската историска комисија. Тој препорачува и коментира:

Проблемот со Македонско-бугарската комисија е што таа е формирана како мешавина од двата вида комисији. Понатаму, покрај ревизијата на учебниците, МБК има задача да се согласи и за заедничко одбележување на определени настани и личности од споделената македонско-бугарска историја, иако овие настани и личности имаат добиено сосема различни значења во јавните сеќавања на двете држави. На Комисијата не ѝ беше дадено соодветно време – или таа не го предвиде потребното време – да разговара за својот мандат, процедурите за работа и научната база на својата работа. Јасно е дека концептите на историографијата и во

двете држави се разликуваат во многу важни аспекти. Со оглед на ваквите основни разлики – на кои ќе се осврнам подоцна – тешко е да се очекува договор за толку исполитизирани прашања. Така, сегашниот кор-сокак не ми претставува изненадување.

(Пингел: Бугарија не беше фашистичка држава, но ја окупираше Македонија, DW 20.05.2020.html, пристапено на 2.6.2020 г.)

Претседателот на македонскиот дел на Комисијата, акад. Драги Ѓоргиев во колумна за Дојче Веле од 23.5.2020 г. се јави со едно, според наше мислење, мошне разумно разгледување на проблемите што се јавија во текот на работата на оваа комисија и доведоа до нејзин, да се надеваме, времен прекин, а донекаде, и до појавата на писмениот памфлет од бугарската страна под наслов: „За официјалниот јазик на Република Северна Македонија“¹⁶

Последната брошура на Бугарската академија на науките за македонскиот јазик („За официјалниот јазик на Република Северна Македонија“) предизвика лавина од реакции во македонската јавност. Мојот текст, на извесен начин е предизвикан и од двете.

Најпрвин, накратко за споменатата брошура (...) Таа, всушност, со ништо не се разликува од бројните такви изданија во долгата историја на македонско-бугарскиот спор. Во неа по стоти пат се повторуваат исти работи кажани претходно од стотина други автори и со тоа таа се вбројува во низата примери на веќе видени изданија кои претендираат повторно и повторно да ја потврдат „единствената објективна вистина“.(подвлеченото е наше!) И сосема нормално, во отсуство на една похрабра и свежа идеја, неминовно таа се претвора во еден анахрон текст во кој доминираат исклучивите и етноцентричните разбирања и толкувања на лингвистичките и на историските процеси. Несомнено, таа го претставува доминантниот академски, лингвистички и историски дискурс во Р Бугарија, (со сета почит кон бугарските либерални интелектуалци и нивните погледи и толкувања), што го прави уште поголемо разочарувањето во доминантното бугарско сфаќање и реторика за македонско-бугарскиот спор. (подвлеченото е наше!)

Се разбира, реакциите на брошурата во Македонија не изостанаа. Основата цел на тие реакции е, секако, да се одбрани македонскиот идентитет, без притоа да се внимава дали навистина се постигнува саканата цел. Всушност, ваквиот пристап само го обновува чувството за загроеност на македонскиот идентитет преку потенцирање на тезата дека соседите ја делат македонската историја, а Македонците повторно се поставени во позиција да

¹⁶ Превод: За официјалниот јазик на Република Северна Македонија.

размислуваат дека некој ќе им го „одземе“ најсветото нешто и ќе ги направи нешто што не се. (...) Притоа, занемарен е фактот дека веќе 75 години постои македонска држава со сите нејзини атрибути и институции важни токму за идентитетските обележја.

(...) Во таа смисла продолжувањето на креирање историски претстави за нас самите и за нашето минато, само врз база на „вечната битка“ со нашите соседи за настани и личности од минатото, не значи ништо друго освен одржување на старите парадигми.

(...) Наша главна обврска како историчари и граѓани е да изградиме односи кои ќе носат одговорност за историчарите, што ќе овозможи да дадат придонес за општеството. Нашата сопствена одговорност треба да направи нашата историографија да функционира на начин што ќе создаде услови младите да не размислуваат инфериорно, површно и националистички. Треба да ја промениме матрицата на вечна несигурност дека отвореноста и храброста за справување со минатото ќе го поткопа нашиот идентитет. (...) Многу поважно е да покажеме дека сме способни да создаваме нови перспективи и да поставуваме суштински прашања за нашето минато, отколку да ги обновуваме старите и да копаеме нови ровови. (Подвлеченото е наше!)

(DW 3.05.2020.html, пристапено на 2.6.2020 г.)

И двата прилога за Дојче Веле отвораат две суштински прашања за: 1. мнозинскиот однос на бугарската страна кон македонската страна, кон идентитетот и јазикот на Македонците, но и за мнозинскиот однос на македонската страна дека македонскиот идентитет и македонскиот јазик мора *постојано да се бранат*; и 2. постоењето на донекаде оправданиот страв кај Македонците дека под присила може да им се измени македонската историја и македонскиот јазичен идентитет.

Дека македонскиот јазик и македонската кирилица како дел од македонскиот идентитет се апсолвирано прашање во науката, сведочи Реакцијата на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ од декември 2019 година по едно од поновите негирања од БАН, во која, меѓу другото, се вели дека постоењето на македонскиот јазик со свој посебен дијалектен систем и со своја историја е апсолвирано прашање во светски рамки уште одамна и секој став што го негира овој непобитен факт се смета за свесна провокација. „Ваквите изјави одат во прилог на евтина дневнополитичка пропаганда и затоа е несфатливо што доаѓаат од една висока академска фела на држава членка на Европската Унија. Меѓу другото, на овој начин тие ги негираат долгогодишните билатерални проекти меѓу македонските и бугарските лингвисти и други научници. Земајќи предвид дека на нашите конференции со македонистички теми доаѓаат ценети професори од целиот свет, а нашите научници се масовно прифатени од светската научна јавност со своите истражувања посветени на македонскиот јазик, литература и култура, не се чувствуваме загрозено ниту како Македонци, ниту како македонисти“.

Заклучоци:

Од сето досега кажано може да се извлечат повеќе заклучоци. Ние овде не сакаме заклучоците да бидат резимирање и/или сублимирање на кажаното, туку би сакале да бидат поттик за размислување и поттик за градење на потребни и позитивни врски меѓу, условно кажано, македонската и бугарската страна во спорот. За објаснување на нашиот поглед се повикуваме на книгата на Блаже Конески (1968).

1. За жал, на Балканот, според веќе погореобјаснетото поимање на овој термин, сè уште постојат нерешени прашање во односот на разбирањето на другоста, односно на односот *ние* наспроти *тие*, во поглед на историјата, идентитетот, јазикот и културата на другиот.
2. Националниот и јазичниот идентитет на другиот често се разбира како одземање на националниот и јазичниот идентитет од себеси.
3. Национализмот, односно одрекувањето на националниот и на јазичниот идентитет на другиот често се темели врз митот за создавањето на својата средновековна држава и таквиот мит се проектира во лошите политики на сегашноста.

Summary

This text is extorted. It is not extorted by any person, it is not extorted by any institution from home or from abroad, but it is extorted by a disappointing controversy that has been going on between the Macedonian and Bulgarian public since around 1948 and continues to this day (May / June 2020). This controversy has flared up in some Bulgarian, but also ours, Macedonian, centers on different levels, from academic to political, especially after the signing of the Agreement on Cooperation and friendship between the both countries, Bulgaria and Macedonia.

The heated controversy referred to various historical issues between the two peoples: Bulgarian and Macedonian, primarily historical-political and linguistic, with the main aim of showing that such an agreement is impossible and that such an agreement has been extorted by both sides.

ЛИТЕРАТУРА

Амбарков, Н., 2019, „Јазик и национализам. Бугарско-македонскиот јазичен спор во контекст на потпишаниот договор за добрососедство меѓу двете земји“, *Зборник на трудови од 5th international scientific conference: social changes in the global world, Shtip, September 06-07 2018*, Faculty of Law, Goce Delcev University, Shtip, Republic of Macedonia. Штип, стр. 915–938.

Андерсон, М., 2014, *Државите и национализмот во Европа по 1945 година*. Скопје: Ars studio. (Превод од оригиналот: Anderson, Malcolm, *States and Nationalism in Europe since 1945*, Routledge, New York NY, 2000.)

- Глигоров, К., 2001, „Македонија е сè што имаме“. Скопје: Издавачки центар ТРИ.
- Конески, Б., 1951, „Еден охридски текст од 19 век“, *Македонски јазик*, II, бр. 5, стр. 97–102.
- Конески, Б., 1958, „Ciro Ciannelli et André Vaillant, Un lexique macedonien du XVIe siècle“, *Македонски јазик*, IX, бр. 1–2, стр. 158–160.
- Конески, Б., 1968, *Македонскиот јазик во развојот на словенските литературни јазици*. Скопје: Култура.
- Конески, Б.; Јашар-Настева, О., 1972, *Македонски текстови 10–20. Век*. Скопје: Универзитет „Кирил и Методиј“.
- Конески, Б., 1986, *Македонскиот XIX век - јазични и книжевно-историски прилози*. Скопје: Култура.
- Конески, Б.; Јашар-Настева, О., 1991, „Les formes linguistiques ecrites en Macedoine an XIXe siècle dans le contexte balkanique“, *VI меѓународен конгрес за проучување на Југоисточна Европа (Софија 1989): прилози на учесниците од Македонија*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, стр. 85–92.
- Конески, Б., 1993, „Македонскиот литературен јазик“, *Реферати на македонските слависти за XI меѓународен славистични конгрес во Братислава*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, стр. 9–32.
- Пасхалис, К., 1999, *От крста до флага. Аспекти на христијанството и национализма на Балканите*. Софија. (цитирано според Detrez, 2008).
- Тодорова, М., 2001, *Замислувајќи го Балканот*. Скопје: Магор. (Превод од оригиналот: Todorova, Maria, *Imagining the Balkan*, Oxford University Press, Inc., New York, N.Y. U.S.A., 1997.)
- Badurina, L.; Pranjković, I.; Silić, J. (uredili), 2009, „Jezični varijeteti i nacionalni identiteti“, *Disput*. Zagreb.
- Detrez, R., 2008, „Език и литература в „ромейската“ общност“, *Tożsamość a język w perspektywie slawistycznej*, red. Stanisław Gajda. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej, стр. 151–175.
- Greenberg, R. D., 2005, *Jeziik i identitet na Balkanu (raspad srpsko-hrvatskoga)*. Zagreb: Srednja Europa. (Превод од оригиналот: Greenberg, Robert, D., *Language and Identity in the Balkans*, Oxford University Press, 2004.)
- Lindstedt, J., Spasov, L., Nuorluoto, J., ed., 2008, *The Konikovo Gospel – Кониовско евангелие. Bibl. Patr. Alex. 268*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica (Commentationes Humanarum Litterarum, 125.).
- Mazower, M., 2003, *Balkan, kratka povijest*. Zagreb: Srednja Europa. (Превод од оригиналот: Mazower, Mark, *The Balkans: A Short History*, Weidenfeld and Nicolson, London, 2000.)

Peti-Stantić, A., „Zašto Balkan?“, u: *Identitet jezika jezikom izrečen*, Zbornik rasprava s Okruglog stola o knjizi Roberta D. Greenberga, *Jezik i identitet na Balkanu*, ur. Anita Peti-Stantić. Zagreb: Srednja Europa, strp. 121–133.

Peti-Stantić, A., 2008, *Jezik naš i/ili njihov*. Zagreb: Srednja Europa.

Peti-Stantić, A. (ur.), 2008, „Identitet jezika jezikom izrečen“. Zagreb: Srednja Europa.

Fukuyama, F., 2018, *Identity*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

Зузана Тополињска

ЗНАЧЕЊЕТО НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ЗА СЛАВИСТИЧКАТА ЛИНГВИСТИКА, КАКО И ПОШИРОКО ЗА ЛИНГВИСТИЧКАТА НАУКА

Клучни зборови: раѓањето на јазикот, јазична еволуција

Јазикот, сфатен како систем на звучни знаци за пренесување информација, се раѓа кога една (помала или поголема) општествена заедница стекнува свест, споделена од сите нејзини членови, дека тие имаат СВОЈ јазик, кој ги поврзува сите нив, а се разликува од јазиците на нивните соседи и другите подалечни контактни заедници.

Македонскиот јазик како член на прасловенската јазична заедница¹ официјално се роди кога солунските браќа Кирил и Методиј, преведувајќи го Светото писмо, го воведоа на европските, тогаш уште унифицирани, христијански салони.

Моментот на стандардизацијата нема врска со раѓањето на јазикот. Потребата за стандардизација се појавува ако (или кога) општествената заедница што се служи со односниот јазик стекнува политичка независност, станува самостојна држава или некој тип автономен регион. За Македонија потребата за стандардизација се појави по Втората светска војна, кога таа станала една од југословенските републики. Тука треба да додадеме дека стандардизацијата не е еден еднократен, еднаш засекогаш завршен процес; јазикот е жива материја, светот околу нас еволуира, а јазикот мора да се адаптира на новите социјални и културни појави, технолошки иновации, политички институции, зголемувањето и раслојувањето на заедницата.

Во овој текст би сакала да се задржам врз значењето какво што го има континуирираниот живот и динамичен развој на еден јазик, во случајот – македонскиот, за пошироката лингвистичка, во случајот – славистичка заедница, и врз развојот на лингвистичката наука.

Меѓу моите први доживувања предизвикани од контактот со македонскиот јазик беше откритието колку многу граматичката структура на тој јазик ме потсетува на структурата на западноевропските јазици: францускиот и англискиот. Тука спаѓаат такви феномени, какви што се: 1) тотална реорганизација на номиналниот систем, но зачувано јадро на прономиналната флексија; 2) оформување на посебна граматичка категорија член; 3) создавање цели системи на сложени глаголски времиња со помошните глаголи *esse* и *habere*; и цела серија други карактеристики како последица на

¹ Располагаме со не многу богата, но сепак сигурна документација што потврдува постоење на ‘палеомакедонски’ стар балкански јазик на територијата на денешна Македонија – различен од грчкиот и од другите палеобалкански јазици; затоа, чувствувам потреба да подвлечам дека овде зборуваме за МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК КАКО ЧЛЕН НА СЛОВЕНСКАТА ЈАЗИЧНА ЗАЕДНИЦА.

тие измени. На почетокот не можев да разберам како моите македонски колеги не ги гледаат тие паралели, додека не сфатив дека за нив токму така нормално треба да изгледа граматичкиот систем на еден јазик – тие францускиот или англискиот го гледаа од своја, македонска, а не од моја, полска, односно сервернословенска перспектива. Со текот на времето и во процесот на сè подоброто запознавање на македонскиот јазик, почнав и да ги догледувам причините за тие длабоки паралели меѓу македонскиот и големите западноевропски јазици. Имено, мислам дека се работи за посебен пат на јазичната еволуција на еден јазик што се развива и во соодветен историски момент се стандардизира на една многујазична територија. Неслучајно проф. Х. Аронсон, коментирајќи ги гореспоменатите паралели меѓу источнобалканските и западноевропските јазици, забележува дека би требало да се чудиме зошто севернословенските јазици се толку конзервативни, а не зошто македонскиот и бугарскиот се толку напреднати на пат на структурната еволуција (спор. H.I.Aronson, *The Balkan Linguistic League, "Orientalism," and Linguistic Typology*, Beech Stave Press, 2007, pp. 31–32). Многујазичната територија и постојаниот контакт со соговорници што слабо го знаат јазикот на другиот бара структурна адаптација на односните јазици. Во таа смисла, граматичките показатели на семантичките категории, кои се од посебно значење за успешниот тек на јазичната комуникација (т.е. делумно „граматикализирани“ категории, како вид, време, број, падеж итн.), треба да бидат максимално транспарентни и да стојат во антепозиција, а не во постпозиција во однос на обележуваните лексеми и/или синтагми. Токму тоа го гледаме во источнобалканските и во западноевропските јазици, каде што предлозите ја презеле функцијата на падежните наставки, а модалните партикули – функцијата на соодветни глаголски афикси.

Македонскиот јазик со векови бил пренесуван од генерација на генерација, главно, по устен пат, а тоа овозможило на македонската почва да се доразвијат извесни тенденции што во други словенски јазици биле спречени поради релативно раната стандардизација. Еден од типичните примери, карактеристичен за македонскиот во неговата стандардна и дијалектна форма, е широкиот опсег на семантичките функции и на синтаксичката дистрибуција на заменските дативни клитики, што овозможило создавање низа конструкции за пренесување на емотивната компонента на текстот, спор., на пр., сериите како: *мајка ми ~ моја мајка ~ мајка ми моја, или: дај ми го ~ дај ми го мене, а не на X*, и сл. Со други зборови, познавањето на македонскиот јазик ни дозволува подобро да ја сфатиме и подобро да ја реконструираме историската еволуција на словенските јазици, а со тоа и степенот и формата на зависноста на структурното, типолошкото оформување на еден јазик од условите во кои тој се развивал – немањето сопствена држава и постојано присутната свест дека секоја власт, освен црковната, е потенцијален непријател.²

Следен интересен пример, кој ни покажува како влијае историјата на народот врз вградените сигнали на социјалните дистинкции и оцени во неговиот јазик, е карактеристичната престижна позиција на градските наспрема

² Тука, за жал, се кријат и корените на широките размери на корупција, присутни до денеска, во македонското општество и сестраното барање на сакраменталната „врска“ како единствен пат за постигнување на целта.

селските говори. Имено, за разлика од состојбите во Полска, кои ми се познати, каде што благородништвото си седеше во своите „селски“ имоти, а градовите ги населуваа трговци, занаетчии, претприемачи –зародишот на идната буржоазија, во Македонија носела и носи престиж куќа во градот и градската семејна традиција. Затоа, градските говори се добро чувани од самите говорители и одговорно пренесувани од генерација на генерација. Класичен пример е говорот на охридскиот Варош, варошаните „од високо“ ги гледат сите дојденци. Од друга страна, во Полска градските говори претставуваат непредвидлива мешавина од стариот локален дијалект и елементи од говорите на доселениците.

Македонците – што ни го документира историјата на македонскиот јазик – секогаш свесно го чувале својот јазик и, по можност, го штителе од туѓите влијанија. Сите просветени културни дејци од деветнаесеттиот век се бореле за чистотата на јазикот, свесни дека тој е една од основните одлики на македонскиот идентитет.³

Претставената ситуација ни дозволува македонскиот јазик во буквална смисла на зборот да го третираме како запис на култура. Тој претставува вистински трезор, во кој наоѓаме информации кога и од какви извори јазикот прифаќал нови поими и нови термини. Соодветните сведоштва не ги носи само стандардниот јазик туку и живите дијалектни системи зачувани до денеска.

Сите гореспоменати карактеристични одлики на македонскиот јазик, неговата чистота и богатство, нерасипано од неодговорни „реформатори“, не само за македонската наука за јазик туку и пошироко за лингвистичката наука како таква, носат бесценети информации за мотивациите и за механизмите на развитокот и патиштата на еволуцијата на човековиот јазик.

The importance of Macedonian language for Slavic linguistics and for the theory of language

Summary

The author discusses idiosyncratic aspects of the development of the Macedonian language in the multicultural and multilingual Balkan environment and underlines the parallel between the results of that development and the development of the West European languages such as French or English. She underlines also the independence of the evolutionary path of Macedonian from artificial "man made" interventions of its users. She concludes that the reconstruction of the evolutionary path of Macedonian reveals rich information about motivations and mechanisms of the linguistic evolution as such.

Key words: emergence of a language, linguistic evolution

³ Во тој поглед, ситуацијата во Македонија значајно се разликува од онаа во Бугарија, каде што во истиот 19 век се направени многу интервенции во јазичниот систем, повеќето од нив под руско влијание, а таквото влијаније се одrazilo и врз бугарскиот процес на стандардизација.

Victor A. FRIEDMAN

BAI GANYO IN THE ACADEMY: BULGARIAN IDEOLOGICAL DEMENTIA

1. Introduction

Kočeva et al. (2020), as the most recent Bulgarian pronouncement on the Macedonian language, is a reiteration of past publications and political pronouncements. They have been refuted over and over again by numerous scholars as elaborated, e.g., in Friedman 2011 and Friedman 2015 and the sources cited therein. The situation is reminiscent of that created by the Lernaean Hydra, a poisonous monster whose heads regrew after they were cut off. In Greek myth, Herakles, with the help of his nephew Iolaos, killed the Hydra by cauterizing the stumps before they could regrow. Bulgarian claims, however, are just so much hot air that cannot be cauterized. How does one cauterize malicious pseudo-science? Kočeva et al. (2020) can also be compared to flat earth societies, which insist contrary to all evidence, that the earth is flat.¹ Another work that resonates with Kočeva et al. (2020) is the infamous *Protocols of the Elders of Zion*, an anti-Semitic fabrication that purports to be a Jewish text and was first published in Russia in 1903 and that still circulates and is promoted by anti-Semites. Kočeva et al. (2020) is, similarly, a tissue of falsehoods and half-truths — and as the Yiddish proverb states *a halbe emes iz a gantse lign* 'a half a truth is a whole lie' — purporting to be an academic text about Macedonian. It is not, and therefore the text itself is no more worthy of serious discussion or rebuttal than *The Protocols*. Rather, again like *The Protocols* or anything published by a flat earth society, Kočeva et al. (2020) requires an analysis of its perfidious intent. The relevance of Aleko Konstantinov's classic, *Bai Ganyo* (Konstantinov 1895, Friedman 2010), and the similarities between Bulgarian ideology and dementia will be discussed below.² The concept of *ideological dementia* is based on clinical observations of the disease. Of course, demented people are not perfidious. They cannot help their disability. However, as I shall argue below, the ideology of Kočeva et al. (2020) is as incurable as the clinical syndrome.

2. The Russian and Nazi Connections

Kočeva et al. (2020) would be a joke in bad taste, but there is a decidedly more sinister side to Bulgaria's most recent attack on the Macedonian language, namely the possibility

¹Among the flat earth arguments are projections of the sphere as a flattened image depicting Antarctica as an ice wall surrounding a disk-shaped Earth. The distortion echoes the methodology of Kočeva et al. (2020). See https://en.wikipedia.org/wiki/Modern_flat_Earth_societies.

² In Bulgaria, Aleko Konstantinov is referred to as Aleko in the same way that the linguist Vuk Karadžić is referred to as Vuk in Serbia. It is a mark of the highest respect, and I shall follow it here.

that it is part of a Russian campaign to disrupt the EU. Kočeva et al. (2020) contains nothing new. A similar screed was published in 1978 (see Lunt 1984 for references and discussion). What Lunt wrote in 1984 (pp. 87-88) remains true today:

The crisis was manifested by a bizarre, anonymous article in the first issue of *Bûlgarski ezik* for 1978 entitled “The unity of the Bulgarian language in the past and today.” Incompetent in terms of linguistic theory, and resting on a poorly organized series of propositions and claims, many of them dubious, exaggerated or false, this essay asserts that all Macedonian dialects are Bulgarian, and that what others call the Macedonian literary language is rather a “written-regional form” of Bulgarian” Apart from a dignified answer by Macedonian linguists (Dimitrovski et al. 1978), this embarrassing aberration from common sense and sound scholarship aroused little response in print. But the Bulgarians feel constrained to insist...

And so they are insisting, yet again (their first such petard was in 1948, see Koneski 1948 for the reference and response; the screed to which Koneski was responding was allowed by Stalin after the Tito-Stalin break of that year). But this time the Bulgarian Academy and Parliament (see Friedman 2020) have attacked Macedonian in their capacity of representatives of an EU member state determined to blackmail a non-member. When Lunt wrote about the earlier iteration of Bulgarian demented ideology (a concept I shall explain below), Bulgaria was still firmly within the Soviet bloc. Bulgarians themselves joked about their subjection to Russia during that time, as did Aleko a century earlier. An old joke from the period of Bulgaria's Soviet domination will suffice to illustrate popular feeling. The story goes that the dictator of Bulgaria, Todor Zhivkov (ruled 1954-1989) — or Bai Tosho, as he was known when people thought they were safe — went to Russia to visit their dictator, Leonid Brezhnev (ruled 1964-1982), who gave him as a gift a beautiful fur coat. When Bai Tosho got home, he showed it off to his wife, but when he put it on it seemed so much shorter than when Brezhnev had given it to him. He told his wife that it had reached to the floor when he was in Russia, and she said: "But Tosho, you were on your knees then." So one interpretation of Bulgaria's revival of its communist era rhetoric is that the authors are Russian tools attempting to prevent the expansion of the European Union, which can only serve Russian strategic interests. Whenever the USSR wanted to put pressure on the SFR Yugoslavia, they would let loose their Bulgarian dogs, as they did in 1948 and 1978, and also at other times. (The removal of the relatively liberal Russian dictator Nikita Khrushchev coincided with Baj Tosho's ban on Slavic linguistic works by Ivan Lekov from the 1950s, which treated Macedonian as a separate language). Now that Greece has removed its objections to Macedonian membership in the EU (albeit at the very un-European expense of its own linguistic minorities, including Macedonians), Bulgaria would appear to be Russia's most recent pawn for preventing EU expansion.³ (See CIA 1971 on Russian involvement in Bulgaria's approach to Macedonian.)

³ There is a meme that claims "Macedonian is a Bulgarian dialect written on a Serbian typewriter" (cf. Fielder 2020). The answer to this claim is that Bulgarian is a Macedonian dialect written on a Russian typewriter.

Nonetheless, while the geopolitics suggested above may indeed have direct bearing on Bulgarian behavior, especially within its Academy, where pro-Russian sentiment has always clashed with anti-Russian, there is more to the story. Lunt (1984) summarizes the linguistic facts admirably. Here I shall adduce another dark chapter of Bulgarian history that reinforces the fact that Bulgarians have never considered Macedonians to be "real" Bulgarians. During World War Two, the Bulgarians occupied most of their dream territory from their mythical San Stefano Bulgaria of 1878, although Struga, Debar, and Polog were given to the Italian puppet-state of Albania.⁴

Bulgaria was a Nazi ally, it had its own homegrown fascist movement, and all Jewish men between the ages of 20 and 40 in Bulgaria were deported to internal labor camps (BBC 2013, Comforty 2001). In 1943, when the Bulgarian authorities rounded up Bulgarian Jews for deportation to the death camp at Treblinka, the MP Dimitar Peshev, the Archbishops (Metropolitans) of Plovdiv and Sofia, and numerous other political and ecclesiastical figures as well as many ordinary Bulgarian citizens prevented the deportations (Comforty 2001).⁵ Occupied Macedonia had no such resources.⁶ In the case of Greek Macedonia, the largest Jewish urban population in Europe (Salonica) was wiped out, and after the war, the Greeks built a university on top of the Jewish cemetery, the better to erase their memory.⁷ It was not until 2014 that the Greeks finally acknowledged that Aristotle University of Thessaloniki was built, in part, on the Jewish Cemetery, with a monument that has been repeatedly vandalized by Greek fascists ever since.⁸ In March 1943, in what is now North Macedonia, the Bulgarians rounded up more than 7,000 Jews of Bitola, Shtip, and Skopje -- but also other towns such as Ohrid -- and shipped them off to the Treblinka death camp. Only 12 survived. They also turned over the Jews of what is now Greek Thrace to the Germans for destruction. The other Macedonian Jewish survivors either happened to be in other territories at the time of the round up, escaped to join the Partisans, or, in one case, was caught and would have been deported, but the deportation train had already left, so the Bulgarians would have had to pay the train fare

While both claims are silly, Russia dictated the current orthography of Bulgarian, which, in terms of the relations of graphemes to sounds, is a mishmash of the phonemic, the morphophonemic, and the blatantly inconsistent. On the other hand, the codifiers of Macedonian followed the modern linguistic principles of Vuk's 19th century reform of Cyrillic (for which he was attacked at the time by Serbian Orthodox bigots), and thus Macedonian orthography has a strict one-to-one correspondence of phoneme to sound, with some specific and easily learned morphophonemic exceptions.

⁴ There is a Bulgarian meme that if the March 1878 Treaty of San Stefano rather than the June 1878 Treaty of Berlin had taken effect, there would be no Macedonian. However, such a cherry-picked meme would have to assume that there would be no Balkan Wars, and that the Germans would win World Wars One and Two. And, to be sure, had the Nazis won World War Two, Bulgaria would have imposed its language on Macedonia, as it tried to do during the 1941-44 occupation.

⁵ After the War, Peshev's career was destroyed by the Russian-backed Communist rulers of Bulgaria.

⁶ On Bulgaria's treatment of the Macedonian Jews, see Lowenthal (1957:38-38, 189-195) cited in Milentijević (1994). See also Chary (1994).

⁷ Salonica was in the part of Greek Macedonia under direct German administration, so it was local Greek collaborators who helped with the extermination of Salonica's Jews. See Antonio and Moses (2018), Saltiel 2020, and The U.S.Holocaust Memorial Museum Encyclopedia <<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/greece>> for details. More than 50 years after the Holocaust (in 1997), the Greeks erected the first Holocaust monument in Salonica.

⁸ <https://www.timesofisrael.com/greek-holocaust-memorial-vandalized-for-4th-time-this-year/>

for her to be deported and murdered, so, to save money, they simply put her in jail until the end of the war since they didn't want to pay the money the Germans demanded for deporting her (Roza Kamhi, p.c.).

This was also the time when Bulgarian teachers in Macedonia beat children for speaking "dialect" at school (Vladimir Cvetkovski, b. 1934, p.c.). Even in the 1980s, Macedonian memories of the Bulgarian occupation were still raw. In those days, I always stayed at the Hotel Turist (now a Best Western). In 1981, the Bulgarian government brought me, along with hundreds of other Slavists, to Sofia for an international conference to celebrate "1300 years Bulgaria". The event in 681 was when the Bulgars, a Turkic tribe, crossed the Danube and forced the Byzantine Greeks (who called themselves 'Romans') to sign a treaty described by Fine (1983:67) as creating "the first state that the Byzantines recognized in the Balkans" and subsequently mythicized in modern Bulgarian historiography as the 'founding of the Bulgarian state'. I (and many others) even received a medal from the Peoples Republic of Bulgaria to mark the event. At one point during the conference, a Bulgarian professor invited me for coffee in his office, and very politely threatened me with being declared *persona non grata* in Bulgaria if I continued to treat Macedonian as a language separate from Bulgarian. My paper for the conference was focused entirely on Bulgarian (Friedman 1983), so he was threatening me based on my publications. After the conference, I took a bus to Skopje to visit friends and colleagues and stayed at the Hotel Turist. The desk clerk was the same man who had first welcomed me there in 1971 and who had always treated me with great kindness. As we chatted while I was checking in, I mentioned that I had just been at a conference in Bulgaria. All of a sudden he became very angry and upset, and told me how the Bulgarians had tortured his father during World War Two. For him, the memory was still raw. In this respect, Bulgaria is like Austria. Many if not most Austrians welcomed the *Anschluss*, and then denied responsibility of their crimes after World War Two. Bulgarians similarly deny responsibility for the slaughter of Macedonia's Jews, although at a conference on the 50th anniversary to the deportation (March, 1993) they finally acknowledged that they had used Macedonia's Jews to save their own.

Having mentioned Austria, there is another Bulgarian-Austrian connection, namely Otto Kronsteiner, an Austrian Slavist at the University of Salzburg who has worked closely with Kočeva and her father, collaborating on numerous anti-Macedonian projects (Popetrevski 2019). He is the most vigorous exponent of attacks on Macedonian outside of Bulgaria. Kronsteiner was born in December 1938, i.e. just after the *Anschluss*, in Losenstein, Austria, a site of murders of Jews in 1945 (Lappin 2000:214). Given that so visible a figure as Austrian chancellor Kurt Waldheim successfully hid his Nazi past for decades, it is unlikely we will know what Kronsteiner's parents did while Austria was part of Nazi Germany and the young Otto was growing up. But Kronsteiner's unscholarly attacks on Macedonian are consistent with an ideology that hates minorities (see discussion and references in Fielder 2019, Popetrevski 2019).

3. Ideological Dementia

With this background, let us turn to Bulgarian ideology vis-à-vis Macedonian as a form of dementia. Here I wish to introduce *ideological dementia* as a semiotic concept that provides us with a tool for understanding the recent pronouncements about the Macedonian language by both the Bulgarian parliament and the Bulgarian Academy of Sciences. Gal and Irvine (2019) have produced an essential work summarizing decades of their research on the semiotics of linguistic difference. Their concept of *erasure*, according to which differences are eliminated from view for the sake of hegemony, is eminently applicable to Bulgarian discourse on Macedonian. But Kočeva et al (2020) goes beyond *erasure* and the other semiotic concepts so perspicaciously investigated by Gal and Irvine over the years, hence my suggestion that *ideological dementia* is a category of deranged semiosis and is illustrated by Kočeva et al. (2020).

The definition of *dementia* in the fourth edition of the *American Heritage Dictionary of the English Language* (Pickett 2000:s.v.) is a useful reference worth quoting here in full:

1. Deterioration of intellectual faculties, such as memory, concentration, and judgment, resulting from an organic disease or a disorder of the brain. It is sometimes accompanied by emotional disturbance and personality changes.
2. Madness, insanity.

Demented people repeat themselves over and over, unaware of their repetition. They make up memories (delusions) and believe them to be true. They get very agitated when confronted with facts that contradict their internal reality. Their judgment cannot be trusted. Thus, for example, it is not safe to have a telephone in the room of a demented person, because they would be easy marks for a scam. Moreover, any attempt to reason with a demented person is hopeless, as the sufferer is unaware of being demented, and there is no known cure.

Having given a classic dictionary definition as well as my own clinical observations concerning dementia, let us now consider Kočeva et al. (2020) as an example of *ideological dementia*. Kočeva et al. (2020) repeats the same material, in various forms, that the Bulgarian Communist Party, BAN, and other such organs have been spewing since 1948 in one form or another. Their descriptions of the formation of Modern Macedonian are delusional. Despite the evidence of Pulevski (1875, 1880), Misirkov (1903) and many others (see Friedman 2011, 2015, and the sources cited therein), ideologically demented Bulgarians continually promote the falsehood that the Macedonian language came into existence only when it was established as the official language of what was then the People's Republic of Macedonia on 2 August 1944. This claim has the same scientific and factual veracity as the claim that the Bulgarian language came into existence in 1870 with the establishment of the Bulgarian Exarchate, and thus of a Bulgarian *millet* 'nationality' in the Ottoman Empire, or 1872 when an Exarch was finally elected, or 1878, when Bulgaria became an autonomous principality within the Ottoman Empire, or 1908, when Bulgaria proclaimed independence from the Ottoman

Empire. One could say that prior to any one of those dates there was no Bulgarian language but only a mishmash of South Slavic dialects.

Nonetheless, generation after generation of Bulgarians has been educated to believe the demented ideology illustrated by Kočeva et al. (2020).⁹ They are as hopelessly convinced of their "truth" as is a demented person of something they think happened yesterday but in fact never really happened, and the basis of the shard of the memory they have fabricated into a falsehood was decades ago. And there is no reasoning with the ideologically demented. Precisely because they are demented, reasoning is impossible, and there is no cure.

Most Bulgarians have been trained for generations not to accept the independence of Macedonian. This is an intellectual poison that can be compared to the waste that the human body needs to excrete. Most humans have special private places for excretion. But demented individuals lose their sense of this, and excrete where it is not appropriate. The current Bulgarian pronouncements on Macedonian are intellectual waste that should not be excreted in public space.

To be sure, ideological dementia can happen anywhere. In what is now North Macedonia, the ludicrous idea that the Demotic Egyptian part of the Rosetta Stone is "really" a Modern Macedonian dialect is no more worthy of serious scholarly consideration than Kočeva et al. 2020.¹⁰ Ilievski (2008) is a reasoned rebuttal of such Curiously Repellent Asocial Propaganda, to which genre Kočeva et al. 2020 also belongs, as do the fantasies of Ilija Čašule trying to connect Modern Macedonian to Phrygian or Burushaski.¹¹ With regard to a possible Indo-European/Burushaski connection, Eric Hamp was indeed willing to entertain the possibility of some apparent commonality in the numeral systems, but this was at a level that pre-dated the formation of Indo-European and had nothing to do with Čašule's nonsensical connection of Burushaski with either Phrygian or Ancient Macedonian, much less Modern Macedonian.

Just as corrupt politicians destroy the rule of law, so demented ideologues destroy the institutional foundations of knowledge and good governance. Demented ideology is inimical to healthy institutions. In the case of Macedonian, Bulgaria's demented ideology as exemplified by Kočeva et al. (2020) threatens to undermine the very foundations of the principles of the European Union and has already discredited the Bulgarian Academy of Sciences (BAN). In Macedonia itself, claims to the Rosetta Stone have damaged the reputation of the Macedonian Academy of Sciences and Arts (MANU) and fantasies about Phrygian serve basically the same nefarious purpose.

⁹ There are, of course, individual exceptions. They are excellent scholars, but they are like the "good Germans" of Nazi Germany: isolated and in danger in their own country.

¹⁰ The Wikipedia entry gives a good account of the pseudo-science:
<https://mk.wikipedia.org/wiki/Македонско_дешифрирање_на_средниот_текст_од_Каменот_од_Розета> .
See <https://en.wikipedia.org/wiki/Rosetta_Stone#Rivalries> for the reality.

¹¹ Čašule has become so deranged that he has declared on his Facebook page that Mongolia and Makedonija are related. Common Slavic **mōka* 'torment, suffering' gives *maka* in the west central dialects of Macedonian that are the basis of the standard language. There is a folk etymology that connects *Makedonija* with *maka*, i.e., a land that has suffered much, but in historical linguistic terms, the connection is nonsensical, given that *makedon-* (with /a/ in the root syllable) is attested thousands of years before Slavic-speakers arrived in the Balkans. Čašule is mentally ill, but his pronouncements are ideologically demented.

4. Reality Check: Scandinavian and South Slavic

Standard Bulgarian and Standard Macedonian have a high degree of mutual intelligibility, although they are distinct from one another at every linguistic level, and mutual comprehension, while high, is not complete. Such is also the case with Norwegian and Swedish. Norwegian and Swedish diplomats have told me that they pride themselves on each speaking their own languages without interpreters in bilateral settings. In order to understand the perfidious nature of the recent version of Bulgaria's claims, consider the following thought experiment. Imagine that Norway was the only Nordic member of the EU and that Sweden and Finland (or "Eastern Scandinavia") wanted desperately to join the club. Then imagine that Norway, based on the fact that Old Norse and Norway both have the root *Nor-* 'north' in their names, demanded that Swedish be defined as a dialect of Norwegian, and that the Swedish minority in Finland be taught Standard Norwegian as a condition of admission to the EU. Replace Norway, Sweden, and Finland with Bulgaria, Macedonia, and Albania and you have exactly the current situation.

On the other hand, imagine the Nobel Prize Committee announcing that Norwegian is a dialect of Swedish and that henceforth, all references to Norwegian must qualify that it is a dialect of Swedish.

5. Bulgarian Repentance, and Perfidy: The Common Slavic Linguistic Atlas

The Common Slavic Linguistic Atlas (in Macedonian *Opštoslovenski lingvistički atlas*, henceforth OLA) project was initiated by the International Committee of Slavists at the 4th International Congress of Slavists in Moscow in 1958. It is a massive, on-going project involving a questionnaire of 3,454 items for 853 data points in what was then the USSR, Poland, Czechoslovakia, Yugoslavia, and Bulgaria, as well as in Austria, Hungary, Italy, Romania, Albania, Greece, Turkey, and what was then East Germany. The data were collected between 1965 and 1975. The volumes of OLA began to appear in 1988. However, in 1982, the Bulgarian committee, led by dialectologist Ivan Kočev, whose family is from Struga and who is the father of Ana Kočeva of Kočeva et al. (2020), withdrew from the OLA project because the other national committees refused to give the Bulgarian committee control over the data points in the Republic of Macedonia as well as the Macedonian points in Albania and those in Greece that had been assigned to Macedonia. As a result, all the pre-2005 volumes of OLA have no data for the points controlled by the Bulgarians (all of Bulgaria, 1 point in Turkey, and 3 in Greece), and the points in Bulgaria (114-145) are grouped out of order, at the end of the list of points.

It was not until 2005 that the Bulgarians changed their mind and asked to rejoin OLA. Given that they were accepted into the EU in 2007, one can suspect that they were under pressure to behave like "Europeans" and respect their neighbors. Their rejoining the project required the agreement of all the national committees, which by then included an independent national committee of what is now North Macedonia. The head of the Bulgarian committee, who was in that position *ex officio* as director of the Institute for the Bulgarian Language (IBL), happened to be Vasil Rajnov (director 2003-2011), a psycholinguist with no particular complexes about dialectology. The head of the

Macedonian committee was Marjan Markovikj, Director of the Research Center for Areal Linguistics at the Macedonian Academy of Sciences and Arts (ICAL-MANU), a dialectologist who happened to be without nationalist prejudices. As a result, the two directors came to an understanding and Bulgaria was re-admitted. The reconciliation resulted in subsequent close cooperation between the IBL and ICAL until 2012, when Rajnov retired. The current director, Svetla Koeva, herself a computational linguist, has given free reign to the likes of Kočeva et al. (2020), a move that can charitably be described as perfidious, given that it was Macedonian good will that allowed Bulgaria back into the OLA project. But it is also an example of ideological dementia, where the sufferer — in this case BAN — undergoes an irrational personality change.

6. Bai Ganyo in the Academy

One of the greatest works of Bulgarian literature is *Bai Ganyo: Incredible Tales of a Modern Bulgarian* by Aleko Konstantinov, who was either assassinated or accidentally murdered by a fellow Bulgarian in 1897 while riding next to the politician Mihail Takev in an open carriage.¹² *Bai Ganyo* has been required reading in Bulgarian high schools since the 1920s, and, regardless of regime, it has remained on the reading list. As it so happens, I edited a translation of this work into English, the result of a joint effort by four of us who all love the work. Unlike many works of 19th century Bulgarian (or any other) literature, it has a direct relevance to the 21st century, especially — but by no means only — for Bulgaria. The recent behavior and pronouncements by Bulgarian parliamentarians and members of BAN alluded to above continue a tradition of corrupt bullying described by Aleko in the 19th century and for which there is a special term in Bulgarian, *bayganoivshina* which has many possible glosses, among which are 'coarseness, boorishness, grossness, loutishness, unmannerliness, philistine'.¹³ Here a review of Friedman (2010) by McAuley (2010) is worth quoting for those unfamiliar with the work:

Bai Ganyo's full name is Ganyo Balkanski – “Bai” is a title of respect. He's a kind of caricature of a national type, roughly analogous to Sinclair Lewis's Babbitt in the US or Colonel Blimp in England. In the opening stories, he's a light-hearted satire. A travelling rose-oil salesman, he starts the book by barging through 1890s Europe in search of free food, drink, and lodging, suspicious of pickpockets everywhere. He's critical of whatever nationalities he's meeting in one breath, and talking about the significance of being European the next.

When he returns to Bulgaria, Bai Ganyo changes from being a comic yokel to a blustering hoodlum, and the stories take a darker comic turn. He fixes elections, starts an irresponsible newspaper, and hires thugs to beat people up. [...]

¹² The murder occurred on Sts. Cyril and Methodius day 11 may (O.S.)/24 May (N.S.). Speculation continues to this day whether the assassin missed his target or meant to kill Aleko.

¹³ As I made clear in my introduction (Friedman 2010:3-11), in the first part of the novel, while Bai Ganyo was encountering *Evropa* 'Europe', Aleko had a genuine sympathy for his character, considering him to be untutored but not evil. In the second part, however, after Aleko himself had seen and experienced the depths to which some of his countrymen had sunk, Bai Ganyo epitomizes everything in Bulgarian society that Aleko opposed and that, intentionally or not, killed him.

But this book is not just a museum piece. A lot of the issues that pop up in this book are still in play today. With Bulgaria recently in the EU, there's still a tremendous amount of talk here about what it means to be European, whether it is actually worth being European, and so on. [...] Everything old is new again. Read this book.

In Chapter 9 of *Bai Ganyo*, an Albanian Orthodox Christian student in St. Petersburg named Kočo is defrauded by a deeply unscrupulous Bulgarian named Aslanov, of whom even Bai Ganyo is ashamed. Aslanov slanders the Albanian in order to steal from him his measly three ruble monthly stipend. In one scene, the defrauded Kočo uses the Albanian term *besa*. Albanian *besë* (indefinite) 'word of honor, oath, treaty for settling a blood feud' occurs in its definite form, *besa*, in both Macedonian (colloquial) and Bulgarian ("dialectal") with its basic meaning of 'word of honor, faith (in a secular sense)'. However, the Albanian antonym, *pabesë* 'faithless, incapable of honor' does not occur in Balkan Slavic, but in view of the events since Rajnov retired from the IBL, it needs to be taken into Macedonian as a description of the current level of Bulgarian linguists.

The Bai Ganyo of part two, as noted above, is a classic bully: Abusive, violent, boastful, and cowardly. Like the Bai Ganyo of part two, Kočeva and her political and academic allies display in their writing a behavior characteristic of hormone-crazed aggressive adolescents or vengeful schoolchildren, i.e. bullies. If one were to substitute *Kaka Ana* for *Bai Ganyo*, the chapters where Bai Ganyo is a journalist, an election thrower, a writer of defamatory letters, a self seeking member of a delegation, or merely having returned to Bulgaria from Europe, would all fit perfectly.¹⁴ What Bulgaria needs now is a new Aleko to write a chapter about Kaka Ana in the Academy. And her surname should be Aslanova or Bodkova (*Bai Ganyo* Chapter 7) rather than defaming the unfortunate Kočo.

7. Conclusion

Life isn't fair. Neither is Bulgaria. Having collaborated in the Nazi destruction of Macedonian Jewry, they now want to promote the destruction of the Macedonian language. Germany, as the biggest economy in the EU and as the country that elected Hitler, has an enormous responsibility to defend what are now called 'European values'. That should include defending the Macedonian language. Unlike Austria, Germany has striven to atone for World War Two, although even now they are beset by right-wing crazies who would bring back Hitler. Meanwhile, in the USA, those fascists have a frightening cohort of allies armed with military weapons of mass destruction, in Greece the fascist *Hrisi Avgi* 'Golden Dawn' is represented in parliament, Hungary has Viktor Orbán, who is sheltering the convicted Macedonian criminal Nikola Gruevski, Poland is trying to destroy rule of law, France is beset by their own brand of haters, and in Great Britain Boris Johnson has surpassed Neville Chamberlain in promoting the destruction of

¹⁴ In Bulgarian, *kaka* means 'older sister' and is thus, in semantic terms, related to *bai*, which comes from 'brother'. The fact that *kaka* means 'shit' or 'evil' in many other Indo-European languages is coincidental (probably).

Europe. Is there hope? At this point it is slim. With the so-called Fall of Communism in 1989 there was a flowering of serious academic work on Macedonian in Bulgaria. The 1999 Bulgarian recognition of Macedonian was a subversive step (it recognized the official language and claimed all dialects as Bulgarian). The 2005 re-admission of Bulgaria to OLA was undertaken in good faith by both sides. The Bulgarian side has now betrayed that faith. The politicians and academics responsible for these latest attacks on Macedonian are devoid of honor (*pabesë*) and of sense (ideologically demented), and at the same time, tools or agents of Russia's attempt to undermine the EU. To paraphrase Aleko, one can say to Kočeva et al. (2020), *Evropejci ste, ama ne dotam* 'You're Europeans, but not quite'.

REFERENCES

- Antonio, Giorgos & A. Dirk Moses. 2018. *The Holocaust in Greece*. Cambridge: Cambridge UP.
- BBC. 2013. Bulgaria regrets failing to save thousands of Jews in WWII. <https://www.bbc.com/news/world-europe-21715518#sa-ns_mc>
- Chary, Frederick B. 1994. Anti-Semitism and the Treatment of the Holocaust in Postcommunist Bulgaria. *Anti-Semitism and the Treatment of the Holocaust in Postcommunist Eastern Europe*, ed. by Randolph L. Braham. New York: City University of New York. pp. 31-56.
- CIA. 1971. *The Macedonian Syndrome: The Chronic: Crisis in Yugoslav-Bulgarian Relations. Weekly Summary, Special Report, 15 January 1971*. Langley, VA: CIA, Directorate of Intelligence. <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP85T00875R001500030001-8.pdf?fbclid=IwAR1gfSrvBoNI39Ued84jB51m9gYSFcWzyvsJcFmX_ZpmZVNITFR3YrSNCwg>
- Comforty, Jacky. 2001. "[The Optimists: A film about the Rescue of the Bulgarian Jews during the Holocaust](https://comforty.com/theoptimists/)" <<https://comforty.com/theoptimists/>>
- Dimitrovski, Todor et al. 1978. *Za makedonskiot jazik*. Skopje: Institut za Makedonski Jazik.
- Fielder, Grace E. 2019. Metalinguistic dimensions of the Macedonian-Bulgarian Friendship Treaty: The Serbian Typewriter Meme and the Propagation of Language Ideology. *Proceedings of the X Macedonian-North American Conference on Macedonian Studies*, ed. by Markan Markovikj, Victor A. Friedman, Anastasija Gjurčinova, Elena Petroska. Skopje: University of Skopje. pp. 131-158.
- Fine, John V. A., Jr. 1983. *The Early Medieval Balkans*. Ann Arbor: University of Michigan
- Friedman, Victor A. 1983. Značenje na otdavna minalo vreme za istorijata na bälgarskija ezik. *Dokladi. Istoričeski razvoj na bälgarskija ezik. Pärvi meždunaroden kongres po bälgaristika*. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences. pp. 111-126.

- Friedman, Victor A., ed. 2010. *Bai Ganyo: Incredible Tales of a Modern Bulgarian* by Aleko Konstantinov, transl. by Victor A. Friedman, Christina E. Kramer, Grace E. Fielder, Catherine Rudin. Madison: University of Wisconsin.
- Friedman, Victor A. 2011. *Makedonistički Studii*. Skopje: MANU. <http://drmj.manu.edu.mk/wp-content/uploads/2018/01/Македонистиучки/студии_B./Фридман.pdf>
- Friedman, Victor A. 2015. *Macedonian Studies 2*. Skopje: MANU. <http://drmj.manu.edu.mk/wp-content/uploads/2018/01/Macedonian_Studies2_V.Friedman.>
- Friedman, Victor A. 2020. A Glass Half Full or a Poisoned Chalice? The Prespa Agreement and the Modern Macedonian Language. *Macedonia and Identity Politics after the Prespa Agreement*, ed. by Vasiliki Neofotistos. New York: Routledge.
- Ilievski, Petar. 2008. *Dva sprotivni prioda kon interpretacijata na antički tekstovi so antroponimska soдрžina*. (Prilozi, Oddelenie za lingvistika i literaturna nauka 31.1) Skopje: MANU. 2nd ed.
- Koneski, Blaže. 1948. *Po povod najnoviot napad na našiot jazik*. Skopje: Zemski odbor na Narodniot front na Makedonija.
- Konstantinov, Aleko. 1895. *Baj Ganjo*. Sofia: Penčo V. Spasov.
- Lappin, Eleonore. 2000. The Death Marches of Hungarian Jews Through Austria in the Spring of 1945. *Yad Vashem Studies* 28:203- 242.
- Lowenthal, Zdenko, ed. 1957. *The Crimes of the Fascist Occupants [sic] and Their Collaborators against Jews in Yugoslavia*. Belgrade: Federation of Jewish Communities in the Federal People's Republic of Yugoslavia.
- Lunt, Horace. 1984. "Some Sociolinguistic Aspects of Macedonian and Bulgarian," *Language and Literary Theory (Papers in Slavic Philology, 5)*, ed. by Benjamin Stolz et al. Ann Arbor: University of Michigan. pp. 83-127.
- McAuley, David. 2010. Bai Ganyo: Incredible Tales of a Modern Bulgarian (review of Friedman 2010), BULstack.com <<https://bulstack.com/2010/11/23/bai-ganyo-incredible-tales-of-a-modern-bulgarian/>> posted 23 November 2010, last accessed 27 May 2020.
- Milentijević, Radmila. 1994. Anti-Semitism and the Treatment of the Holocaust in Postcommunist Yugoslavia. *Anti-Semitism and the Treatment of the Holocaust in Postcommunist Eastern Europe*, ed. by Randolph L. Braham. New York: City University of New York. pp. 225-250.
- Misirkov, Krste P. 1903. *Za makedonickite raboti*. Sofija: Liberalni klub. (Reprinted 1974, Skopje: Institut za makedonski jazik, Posebni izdanija 8.)
- Pickett, Joseph P., executive ed. 2000. *The American Heritage Dictionary of the English Language*. Boston/New York: Houghton Mifflin. (4th ed.)
- Pulevski, Gjorgjija. 1875. *Rečnik od tri jezika - Faljtor nka tre gjuha - Ljugat uć Ljisaniden*. Belgrade: Državna štamparija. (Reprinted by the University of Toronto 2003).

Pulevski, G. 1880. *Slovensko-naselenska makedonska slognica rečovska*. Sofia: Narodna pečatnica V. Prošek. (Complete edition, ed. by B. Ristovski & B. Ristovska-Josifovska, 2003, Skopje: MANU)

Saltiel, Leon. 2020. *The Holocaust in Thessaloniki*. New York: Routledge.

Internet sources cited in footnotes:

https://en.wikipedia.org/wiki/Modern_flat_Earth_societies

https://en.wikipedia.org/wiki/Rosetta_Stone#Rivalries> for the reality

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/greece>

https://mk.wikipedia.org/wiki/Македонско_дешифрирање_на_средниот_текст_од_Камејот_од_Розета

<https://www.timesofisrael.com/greek-holocaust-memorial-vandalized-for-4th-time-this-year/>

Christina E. KRAMER

BULGARIA SUCCUMBS TO AN OLD VIRUS IN THE TIME OF COVID-19

It is unfortunate that Bulgaria has decided to take the moment of the world pandemic to revert to the time-worn refrain of Macedonian not existing as a language, or, one that was created in 1944. These claims involve wishful thinking, they ignore the complexities of the ways in which dialects and languages emerge over the course of time in different historical and political moments. They ignore the reality of *ausbau* languages, that is, languages that have evolved from common stuff, like German, Dutch, Frisian, and English or Spanish, Portuguese, Catalan, and Galician. These claims ignore that Bulgarian and Macedonian are languages with histories that stretch back in time to more unified clusters of dialects and ultimately a reconstructed Common Slavic that in turn developed, ultimately, from Proto-Indo-European. For the Bulgarians to make these claims, they rely on the tools of fake news¹ which, at their base, rely on power relations and the big lie. If one says something loud enough, often enough, and has the power to promulgate that lie broadly, mysteriously the lie becomes the truth.

Horace Lunt, who devoted decades of scholarship to the study of Macedonian, gave careful consideration to why Bulgarians would reject Macedonian claims with such vehemence. As he states: "it is necessary to restate the banal but often disregarded fact that the meanings of words change. "Indeed, words change. When Aleko Konstantinov began Bai Ganyo, Bai Ganyo sets off for Europe. Where is Europe? What are its boundaries? The Oxford English Dictionary defines Europe: as "The European Union or its predecessors. "At the end of the nineteenth century, Aleko thought Bulgarians were European, but not quite. Does that hold for all time? Or do categories change, and terms shift to convey shifting boundaries and changing identities?

Bulgaria's claim that standard Macedonian did not have its roots earlier than mid-20th century is not linguistics, i.e. fact-based, rather it is a fantasy based on official Bulgarian dogma about Macedonia and its inhabitants. Lunt (1986: 729-730) concluded that this dogma is a direct result of Bulgaria's adoption of a model of nineteenth-century myth making in which the nation, the language, the people, and the state should all be conterminous. This ideology led to the denial of ethnic minorities and their undercounting in various censuses over the course of the

¹The Oxford English dictionary defines fake news as that which conveys or incorporates false, fabricated, or deliberately misleading information, or that is characterized as or accused of doing so.

twentieth century in Bulgaria, as well as in the other nation that denies Macedonian identity, Greece. Karpat (1990:2) underscores the Bulgarian anxiety about diversity and the state: “Bulgaria was not a nation in the modern cultural, ethnic, or political sense of the word at the time the Russian army made the newly created Principality autonomous in 1878. The fledgling state felt the urgent need to develop immediately a national-historical *raison d’être* and thus adopted the idea of an absolute ethnic-national homogeneity as its principle for nation formation. Thereafter the government worked to either assimilate or liquidate all of its national minorities.” (see also Friedman 1997,). The Bulgarian census has frequently withheld questions concerning Macedonian and Macedonians. Both Bulgaria (and Greece) turned themselves into nation-states that appear as some of the most homogeneous states in Europe by erasing, through manipulation of data, the ethnic minorities within their borders (see Irvine and Gal, 2000). If you don’t have the data, you can claim whatever truth you want², regardless of its truthiness.³

What is of particular importance in the current essay is the role of language in the making of a nation. Liu(2014) explores the importance of language to Bulgarian identity. What, Liu writes, was the significance of Bulgarian to the creation of Bulgarian nationalism? To eliminate the effects of the Greek language. She notes, as have others, that Bulgarian was under threat of extinction from public life due to the influence of Greek. Bulgarian had to be codified, expanded, accepted, and brought back into public life in all spheres. In other words, Bulgaria had to be resurrected and people had to opt to select Bulgarian in expanding domains at the expense of the higher prestige Greek.

Languages do not become standardised and expanded into different domains through magic. They do not merge from the primordial mists. Standard languages involve human agency to create them, to expand them, develop them, and teach them. Duridanov (1996)discusses how the new Bulgarian language developed in the course of the 19th, century with contributions from people from both eastern and western dialect areas. He quotes Paisij Hilendarski, born in Bansko, who urged Bulgarians to “to know your tribe and your language, and learn in your language!” Liu (2020: 60) underscores the importance of Paisij’s role in encouraging Bulgarians to read and write in their own language rather than in Greek. Bulgarian standardisation was complex and involved discussion between archaizers and modernisers. The most

² Suppressing data has been in the news during the current pandemic. The aim to hide uncomfortable truths behind willful ignorance is heard, for example, in Trump’s remark that “When you test you have a case. When you test you find something wrong with people. If we didn’t do any testing, we would have very few cases.” Quoted by Aaron Blake in the Washington Post, 15 May 2020

³Coined with this meaning in 2005 by Stephen Colbert, truthiness is defined in the Oxford English Dictionary as “The quality of appearing to be true while not actually or necessarily being so; the fact or quality of accepting or presenting something which is not true as the truth.”

important outcome was a belief that the national literary language should be based on the vernacular, but conflicts remained over the dialect base to be used.

During the debates on dialect that would serve as the basis of a Bulgarian standard, the most frequently cited problem for a unified language was the difference between Macedonian dialects and eastern Bulgarian dialects (see Venediktov 1993 for details and discussion in Kramer 1999: 235). But Duridanov (1996: 1496-1497) erases all this complexity and concludes: that it is considered, in his terms “scientifically certain that all of these dialects show the traits typical of the Bulgarian language.” Here he cites five features that are shared across many of the languages said to be part of the Balkan speech area: the loss of case; a postposed definite article; the loss of the infinitive, formation of the future with an auxiliary verb or particle derived from the verb ‘want’, and an analytical formation for the comparative of adjectives.” However, by picking and choosing different features, languages and dialects can be more or less related to other networks of dialects. Serbs have argued for Macedonian’s closeness to Serbian based on a different set of features (for further discussion see Freidman 1996). Aronson (2007) even stated, somewhat facetiously, that even English can be viewed as a “Balkan” language. The modern, standard Macedonian language followed the same paths to codification that other languages have followed. Lunt in 1986, responding to Bulgarian claims to the contrary, noted that “using at least twenty-five traits to provide approximate contrastive definitions, we can see that if one starts at any point in Serbia and moves south and east into Greece and Bulgaria, the local dialects form a gradual spectrum of differentiation. If we have only two points of reference, Serbian and Bulgarian, then every dialect has some degree of mixture. Slavists long ago found it convenient to set up Macedonian as a third point of reference, against the protests of both Serbs and Bulgars. The protests were even louder when Macedonians claimed that “neither Bulgarian nor Serbian” meant a third, independent, language.”Scientific method doesn’t allow one to ignore inconvenient facts. So long as one cherry-picks the features that suit the desired outcomes, we can make anything work out in a smooth line rather than the twists and turns of actual history.

The standardization of Macedonian did not take place in the 19th century. Because Macedonia remained under Ottoman domination longer than either Bulgaria or Serbia, and since it was located at the centre of territory claimed both geographically and linguistically by Serbia, Bulgaria, and Greece, it was slowest in establishing a separate language and state. Its development was impeded by political events and, as a result, Macedonian was, in comparison with neighbouring territories, late in standardizing. The fact that Macedonian was a later standardizing language within the South Slavic dialect continuum does not make its own processes of standardization any different or less real than that of the languages that went through language codification earlier.

There are many who would like to promote a revisionist history in which Macedonian, as a separate language, did not exist prior to the 1940s. This has been stated so often that it has become accepted and gets repeated over and over again by those who are too lazy to open the archives, or even numerous academic works, and read the works of people seeking to write in their own vernacular. The whole point of

ausbau situations is that dialect continua can develop multiple centres around which standard languages can coalesce. East Bulgarian codifiers recognized the importance of the vernacular as well as the distance of western Macedonian dialects, upon which the Macedonian literary language was eventually established, from the vernacular that became the base for standard Bulgarian. The differences between east and west along this continuum were recognized in the middle ages and two separate literary schools developed. Indeed, Lunt writes (1993:733) a major stimulus for Macedonian separatism after 1870 was the insistence of Bulgarians on full control in Macedonia: “the opinions of the local inhabitants were ignored, and they were expected to follow all directives from Sofia⁴. Especially in matters of building a common standard written language, Macedonians were continually rebuffed and Macedonian dialect features were disdainfully thrown out as unacceptable.” Friedman (1985: 34) sums up Bulgarian attitudes after the establishment of the Bulgarian exarchate: the Bulgarians publicly and uncompromisingly adopted the attitude that Macedonian was a degenerate dialect and that Macedonians should learn literary Bulgarian.

As a result of the complex processes of standardization the long-standing separate traditions of east and west led ultimately to two separate standard languages. The awareness of Macedonian difference and recognition of Macedonian as an evolving standard language was certainly present by the 1870s when Pulevski published his trilingual dictionary (see Sonnenhauser 2020 for a recent discussion of Pulevski’s trilingual dictionary). It was certainly present when Misirkov wrote on Macedonian Matters in 1903. It was certainly present by the time of the partition in 1913 by which time early works had been published by Krčovski, Pejčinovik, Konstantinov-Džinot, Kuzman Šapkarev and others, all based on Macedonian dialects. The interwar years saw numerous attempts to develop a standard, and these were consistently suppressed by both Serbian and Bulgarian interests. The playwright Anton Panov commented on the particular difficulties of Macedonian writers of this period when he wrote in his autobiographical notes (Drugovac, cited in Kramer 2002): “It was not easy to write in Macedonian under difficult conditions and even more difficult times because, among other things, writers had to work with neither a grammar nor an orthographic dictionary.” Nonetheless, the works by these interwar dramatists had significant impact on the subsequent history of Macedonian literature and language standardization, and, moreover, were very close to the language that emerged as the standard.

Why do speakers seek to write in an emergent language or dialect, particularly if they have been schooled in a dominant language? Dorian (1999:26) writes: “the social standing of a group of people carries over to the language they speak. Social and economic opportunities go mainly to speakers of the state-sponsored language.” Yet, Dorian continues: “If conditions are reasonably favorable, people identify with their own language and do not seek a preferable

⁴Moreover, the Exarchate charged more for baptisms, weddings, etc. in the Macedonian districts (Friedman 1975 [based on Koneski cited therein]). See also Lunt 1984, Rossos 1991, Kramer 1999, Friedman 2000.

substitute. In cases in which people have changed to another language and given up their own entirely, it has nearly always been due to a local history of political suppression, social discrimination, or economic deprivation. More often than not, all three have been present" (Dorian 1999:39). Indeed, in Macedonia all three were present, and Macedonians were continually forced to be educated and to write in other languages. In the early twentieth century new circumstances arose that allowed Macedonians to choose Macedonian. Writers wrote in Macedonian, a lower status variety, because it was their language.

While claims have been made that Macedonian was a language constructed by Tito and imposed on the population, archival data show that there were writers committed to Macedonian in the late nineteenth and early twentieth century, developing a meta-dialect that would become the basis of the Macedonian standard (Misirkov 1903 [1985 reprint]). These works by many authors demonstrate that language codification is not an *act*, nor a series of acts, but a *process*, a process that takes place within individual speakers who are committed to the project of language standardization even while subject to external political and linguistic pressures. Those who would deny the history of the processes of Macedonian standardisation against all odds in a complex of competing political interests are ignorant of the nature of languages, identities, and shifting borders.

We are living in a time of disruption where many in power seek to subvert truth by creating alternate universes that conform to wishful thinking and revisionist history. To understand the dynamics involved in trolling, we turn to the language of disinformation. *Disinformation* is "deviant information." (Innes 1: 2020) For, as Innes writes, where information is imparted to enhance awareness, insight, and understanding, disinforming communications blend intent and action to distort, deceive, and dissemble. Bulgaria keeps reviving its claims to Macedonian, subverting the legitimate processes of standardization it underwent while claiming as inauthentic the Macedonian language's development, which followed the same pathways to codification of other languages, including Bulgarian. One of the official languages of the Republic of North Macedonia is Macedonian, a language recognized by scholars around the world except in the myopic, nationalist world of some of Macedonia's neighbours.

- Aronson, H. I., 2007, The Balkan linguistic league, "orientalism", and linguistic typology,
The Kenneth E. Naylor Memorial Lecture No. 4. Ann Arbor/New York: Beech Stave Press.
- Blake, A., 2020, Washington Post. May 15, 2020. Viewed online 26 May 2020.
<https://www.washingtonpost.com/politics/2020/05/15/trumps-thoroughly-strange-commentary-coronavirus-testing/>
- Dorian, N., 1999, "Linguistic and Ethnographic Fieldwork", *Handbook of Language and Ethnicity*, ed. Joshua Fishman. Oxford University Press: Oxford, pp. 25-41.
- Duridanov, I., 1996, "Die 'mazedonischeFrage' in der Sprachwissenschaft" in *Kontaktlinguistik*, 2 (65): 1-6. 1496-1497.
- Fishman, J. A., 2008, "Rethinking the Ausbau-Abstanddichotomy," *International Journal of the Sociology of Language*, pp.17-16.
- Friedman, V. A., 2000, "The Emergence of the Modern Macedonian Standard Language and its Relation to 'Modern Macedonian Identity'" in *The Macedonian Question: Culture, Historiography, Politics*, ed. Victor Roudometoff. Boulder, CO: E. European Monographs, pp.173-206.
- Friedman, V. A., 1996, Observing the Observers: Language, Ethnicity, and Power in the 1994 Macedonian Census and Beyond. *Toward Comprehensive Peace in Southeastern Europe: Conflict Prevention in the South Balkans*, ed. by Barnett Rubin. New York: Council on Foreign Relations/Twentieth Century Fund. pp. 81-105 and pp.119-126.
- Friedman, V., 1976, A. Macedonian Language and Nationalism During the Nineteenth and Early Twentieth Centuries. *Balkanistica*, Vol. 2, 1975. 83-98. Reprinted in *Macedonian Review*, Vol. 6, No. 3, 1976, pp. 280-292.
- Innis, M., 2020, "Techniques of disinformation: Constructing and communicating "soft facts" after terrorism", *British Journal of Sociology*. 2020:71:284-299.
- Irvine, J. T., and Susan Gal., 2000, "Language ideologies and linguistic differentiation." In P. Kroskrity (ed.), *Regimes of Language*. Santa Fe, NM: School of American Research Press, pp. 35-83.
- Karpat, K. H., 1990, *The Turks of Bulgaria: The History, Culture and Political Fate of A Minority*. Isis Press: Istanbul.
- Kramer, C. E., 2008, "Writing Standard: Processes of Macedonian Language 'Standardization, *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes*, Vol. 50, No. 1/2, pp. 37-53.
- Kramer, C. E., 2002, "Anton Panov's Play *Pečalbari* and its Role in the Standardization of Macedonian" *Of All the Slavs my Favourites*.
- Kramer, C. E., 1999, "Official Language, Minority Language, No Language at All: Macedonian in Primary Education in the Balkans" in *Language Problems and Language Planning* 23.3 (Fall): 233-250.
- Lin, W., 2014, "Language – A Stimulus for Bulgarian Nationalism". *Езикова свят - Orbis Linguarum* 2:57-69.

- Lunt, H., 1959, "The Creation of Standard Macedonian: Some Facts and Attitudes."
Anthropological Linguistics 1.5: 19-26.
- Lunt, H., 1984, "Some Socio-Linguistic Aspects of Macedonian and Bulgarian" in
Language and Literary Theory in Honor of Ladislav Matejka. Ann Arbor: Papers in Slavic Philology 5, pp. 83-132.
- Lunt, H., 1986, "On Macedonian Nationality", *Slavic Review* 45.4:729-734.
- Misirkov, K., 1985, *Za makedonskite raboti*. Ed. Blaže Ristovski. Misl:Skopje.
- Rossos, A., 1991, "The Macedonians of Aegean Macedonia: A British Officer's Report,
 1944." *The Slavonic and East European Review* 69.2:282-309.
- Sonnenhauser, B., 2020, The virtue of imperfection. Gjorgji Pulevski's Macedonian–Albanian–Turkish dictionary (1875) as a window into historical multilingualism in the Ottoman Balkans. *Journal of Historical Sociolinguistics* (forthcoming). Accessed online: https://www.academia.edu/38688480/The_virtue_of_imperfection_Gjorgji_Pulevski_s_Macedonian_Albanian_Turkish_dictionary_1875_as_a_window_into_historical_multilingualism_in_the_Ottoman_Balkans May 15, 2020.
- Tosco, M., 2008, "Ausbau is Everywhere: introduction." Vol. 191(2008): *International Journal of the Sociology of Language*, pp. 1-16.

Maciej KAWKA

JĘZYK MACEDOŃSKI W DOBIE BADAŃ NAD DYSKURSEM**Резиме****Македонски јазик во ерата на дискурсниите истражувања**

Во современата лингвистика, во студијата на јазичните комуникациски процеси, доминираат три тенденции. Првата се однесува на проблемите со анализата на дискурсот во текстот и прагматичните студии, додека втората го избегнува терминот дискурс и бара социјални или когнитивни одредници на комуникациските процеси. Третата тенденција ги елиминира претходните два описа – таа создаде широко истражување за структурната лингвистика.

Употребата на македонскиот јазик, неговиот стандард, потеклото, структурата и припадноста на националните групи и заедници се предмет на дискурсниите истражувања преземени од различни гледишта. Особено да се наведе следниве македонски дискурси: дискурсот за кодификација на македонскиот јазик, дискурсот за национална припадност и потекло на јазикот и дискурсот за семиотичките аспекти на историската меморија, како и спорот околу името на државата.

Клучни зборови: македонски јазик, дискурс, идентитет, јазична комуникација.

Wstęp

W badaniach współczesnych procesów komunikacji językowej dominują trzy tendencje. Pierwsza – eksponuje problematykę analizy dyskursu jako część badań tekstologicznych i pragmalingwistycznych i druga – raczej wystrzega się terminu dyskurs i poszukuje społecznych czy też kognitywnych uwarunkowań procesów komunikacji. Trzecia tendencja eliminuje z opisu dwie poprzedni – w jej obrębie powstały obszernie opracowania z zakresu lingwistyki strukturalnej. Dwie pierwsze są rywalizującymi ze sobą subdyscyplinami współczesnego językoznawstwa komunikacyjnego – jedna, o ugruntowanej nazwie i wyraźnie wykrystalizowanej metodologii to lingwistyka tekstu i dyskursu, druga – próbującą wyjaśniać i zinterpretować zjawiska komunikacji w procesie tzw. gramatyzacji teorii aktów mowy z punktu widzenia struktur społecznych lub poznawczych nazywana jest gramatyką komunikacyjną. Trzecia subdyscyplina językoznawstwa komunikacyjnego posługuje się w analizie dyskursu (składnia rozmowy) metodami strukturalnego opisu języka.

O ile jednak w mniej lub bardziej tradycyjnych opisach języka nie podejmowano prób włączenie perspektywy komunikacyjnej – np. składnię predykatowo-argumentową, traktowano w izolacji, a nie jako część aktu komunikowania (czego efektem był brak możliwości przypisania strukturze

predykatowo-argumentowej funkcji pragmatycznej) – o tyle wybór kierunku odwrotnego, czyli narzucenie komponentowi komunikacyjnemu spetryfikowanej matrycy gramatycznej w postaci operatorów interakcji, emocji czy modalności także nie wydaje się dobrym rozwiązaniem, ponieważ jest jedynie odwróceniem sytuacji poprzedniej.

Mamy tu więc w gruncie rzeczy dwie tendencje – jedną zmierzającą do „udyskursowienia” gramatyki, tj. włączenia w możliwie najszerszym zakresie do opisu języka komponentu komunikacyjnego i drugą – przeciwną, która – wobec domniemanego fiaska metodologicznego pierwszej – usiłuje temu, co fundamentalnie i definicyjnie jest dyskursywne, co jest językiem w użyciu, aktami mowy – narzucić wzorce doskonałej formalnie gramatyki – zgramatykalizować dyskurs. Jest to impas metodologiczny, wynikający głównie z odziedziczonych po strukturalistycznych opisach podziałach. I trudno przypuszczać, że przydatne okażą się tu metody „gramatykalizujące” dyskurs – „operatory interakcji” i inne kategorie formalne gramatyki komunikacyjnej. Jednakże podejmowanie takich prób jest w ostateczności świadectwem holistycznego rozwoju lingwistyki.

Trudno na tym etapie rozwoju lingwistyki tekstu i dyskursu stwierdzić, czy w przyszłości zaspokoi ona dążenia językoznawców (zresztą nie przez wszystkich wyrażane) za całościowym opisem aktu komunikacji językowej. Wobec nieprzystawalności szczegółowych metod opisu używanych do faktów językowych występujących na różnych poziomach języka – od fonologii do semantyki – lingwistyczna teoria dyskursu integrująca dotąd podzielone obszary badawcze może być taką szansą.

I. Współczesne i dawniejsze macedońskie dyskursy o języku

W rodzinie języków słowiańskich macedoński wraz z bułgarskim, serbskim, chorwackim i słoweńskim należy do grupy południowosłowiańskiej. Dzisiaj jest to język urzędowy w Republice Macedonii, (od 2019 r. w Republice Macedonii Północnej¹) ale od 13.08.2001 roku na mocy poprawek konstytucyjnych i zgodnie z wynegocjowanym w Ochrydzie porozumieniem ramowym (*Ramkovendogovor* – Umowa ramowa) na terenach, gdzie co najmniej 20% ludności stanowią Albańczycy w komunikacji oficjalnej może być także używany język albański. Szacuje się, że po macedońsku, wliczając w to dialekty, mówi od 2 do 2,5 mln osób wraz z macedońską emigracją.

Użycie języka macedońskiego, jego pochodzenie, struktura i przynależność do grup i wspólnot narodowych, jest podatne na ujęcia sprzyjające powstawaniu i budowaniu aktów dyskursywnych na podstawie konkurujących ze sobą różnych punktów widzenia. Szczególnie są znane następujące dyskursy: kodyfikacyjny na temat języka macedońskiego, dyskurs o przynależności i pochodzeniu języka oraz dyskurs semiotyczno-tożsamościowy dotyczący pamięci historycznej, a także spór o nazwę państwa.²

¹ Porozumienie z Prespy, <https://www.ekathimerini.com/resources/article-files/aggliko-1.pdf> (dostęp: 24.06.2020).

²Zob. M. Kawka, *Macedonian discourses. Text Linguistics and Pragmatics*, Jagiellonian University Press, Kraków 2016.

Kodyfikacja, nieco później nazywana *standaryzacją*, a także *unifikacją* to terminy powszechnie używane w stosunku do języka macedońskiego ostatniego pięćdziesięciolecia przez macedońskich językoznawców i historyków języka. Występują wraz z wyrażeniami: *standardowy język macedoński* (*standardmakedonskijazik*), *ustalenie normy językowej* (*normiranje na makedonskiojtazik*) i oznaczają zespół oficjalnych zabiegów formalnych oraz podejmowanie aprobujących lub negatywnych decyzji wobec mniej lub bardziej regularnych i typowych zjawisk językowych w celu nadania im obowiązującej mocy normatywnej przez ogłoszenie odpowiednich przepisów lub dekretów. Oficjalnie w Republice Macedonii przyjmuje się dwie daty kodyfikacji alfabetu: 3 V 1945 (5 maja ogłoszono alfabet w dzienniku „Nowa Macedonia”) – ustalenie alfabetu i 2 VI 1945 (7 czerwca zatwierdziło pisownię ministerstwo oświaty) – przyjęcie pisowni. Wszystkie te działania miały na celu umożliwienie sprawnego komunikowania się jeszcze w warunkach działań wojennych i tuż po wyzwoleniu, gdy wprowadzano nową administrację w obrębie federacji jugosłowiańskiej, co nie było sprawą łatwą, zważywszy, że do 1945 roku żaden mieszkaniec Macedonii nie zdobył wykształcenia w języku ojczystym, ale najczęściej w językach swoich sąsiadów, co oznaczało nie tylko poznanie tych języków, ale także historii literatury i kultury – przede wszystkim greckiej, bułgarskiej i serbskiej. Do dziś w świadomości potocznej Macedończyków żywe są obawy zarówno przed hellenizacją, bułgaryzacją, jak i serbizacją.

Wiążąc pochodzenie swojego języka z zapisami tekstów starocerkiewnych, z tłumaczeniami tekstów biblijnych – dziełem Braci Sołuńskich, Świętych Konstantego i Metodego i ich uczniów – Macedończycy konkurują tu ze swymi wschodnimi sąsiadami – Bułgarami, z którymi ich łączy, a nie dzieli, proces poświadczania swego dziedzictwa piśmienniczego, wyrażający się *rebours*w coraz bardziej uporczywym poszukiwaniu odrębności niż wspólnych korzeni. Charakterystyczne jest jednak, że niektóre instytucje naukowe zarówno w Sofii, jak i w Skopje mają wspólnych patronów, np. Św. Kliment Ohrydzki patronuje Uniwersytetowi Sofijskiemu oraz Wydziałowi Pedagogicznemu i Bibliotece Narodowej w Skopje – przykłady można by tu mnożyć.

Współczesny macedoński język literacki (pisany) rozwija się w drugiej połowie XIX w. kiedy po trwającej pięć wieków niewoli tureckiej odżywa tradycja słowiańska, a lokalni twórcy i działacze kultury – autorzy podręczników, pierwszych gramatyk i słowników – zaczynają pisać w miejscowych, lokalnych narzeczach i gwarach, dokonując heroicznych, ale i nie zawsze udanych, prób wydzwignięcia swoich idiolektów do rangi języka ogólnego. Pierwsze ludowe teksty z Macedonii zapisywane były alfabetem greckim, a nawet do połowy XIX w. w niektórych regionach (Ochryd) w ogóle nie używano liter słowiańskich. Sam Dimitar Miladinov aż do pięćdziesiątego roku życia nie znał cyrylicy. „Zbiór pieśni ludowych” zapisany był literami greckimi i dopiero przed opublikowaniem jego brat Konstantin przepisał go w alfabecie słowiańskim.

Wśród dziewiętnastowiecznych prekursorów literackiej macedońszczyzny wymienia się: Dimitra Miladinova, który zbierał pieśni ludowe, Grigora Prličeva, piszącego w dialekcie ochrydzkim. Teksty dwóch inni autorów: Joakima Krčovskiego

(pisał w dialekcie północno-wschodnim – Kratovo) i Kirila Pejčinovicia (dialekt tetovski) – to konglomeraty elementów ludowych i języka używanego w tamtejszej cerkwi. Do grupy tak zwanych podręcznikarzy (autorów podręczników i tekstów edukacyjnych) zalicza się Partenija Zografskiego, Kuzmana Šapkareva (zbieracza tekstów ludowych) i Dirnitrija Makedonskiego. Zografski zamierzał wprowadzić do literatury swoją rodzimą gwarę z Galicznika. G'org'ipulevski, autor dwóch słowników i macedońskiej gramatyki („Slognicarečovska”), pisał w swoim rodzinnym dialekcie okolic Debaru z dodatkiem cech charakterystycznych dla macedońskich gwar centralnych. Konstantin Miladinov, Rajko Žinzifov i Grigor Prličev reprezentowali zróżnicowane poetyki, a ich utwory obfitowały w silnie zindywidualizowane warianty językowe różnego pochodzenia. Miladinov pisał wiersze w języku ludowym (dialekt okolic Strugi), Žinzifov łączył w swojej twórczości różnojęzyczne elementy leksykalne, w tym także pochodzenia rosyjskiego (prawie całe swe dorosłe życie przebywał w Moskwie, gdzie zdobywał wykształcenie i pracował) i tureckiego. Prličev początkowo pisał po grecku, ale był także zwolennikiem stworzenia jednego języka ogólnosłowiańskiego. W roku 1868 opracował i wydał „Krótką gramatykę słowiańską”.

Sięgając do przeszłości słowiańskiej Macedonii, badacze wspominają też o szesnastowiecznych zbiorach tłumaczeń homilii greckiego kaznodziei z Salonik – Damaskina Studyty, nazwanych od jego imienia damaskinami. Przekładów kazań na język klokalny dokonał w Macedonii biskup Grigorij z Prilepu. Odtąd aż do XIX. a także później, nazwę tę stosowano także do zbiorów tekstów o tematyce mieszanej i różnych redakcjach, nawet do tych, które nic zawierały homilii Damaskina Studyty.

W tekstach autorów tego okresu dominowała wariantywność i indywidualność zarówno w zakresie wyboru samego języka, który często był konglomeratem różnego pochodzenia cech słowiańskich i niesłowiańskich, jak też rozmaitych środków stylistycznych. Niezwykle zatem trudno jest mówić wtedy o jakiejś, przynajmniej w niewielkim stopniu wykształconej, normie językowej – literackiej, chociaż były to pionierskie próby przezwyciężenia dotychczasowej stagnacji, rozchwiania stylów, różnorodności odmian i rejestrów i języków regionalnych.

II połowa wieku XIX, przełom XIX i XX i prawie cały wiek XX to rozkwit południowosłowiańskiej folklorystyki – działalność M. Cepenkowa, braci K. i D. Miladinowów, K. Šapkareva. Dzisiaj nie ulega wątpliwości, że ci twórcy i zbieracze folkloru używali znanego z domu dialektu – notując ręcznie macedońskie teksty ludowe – opowiadania, bajki, przysłowia, pieśni... itp. (Sam Cepenkow zapisywał je w gwarze prilepskiej). Odkrywali i utrwalali rzeczywiste warstwy systemu słownikowego, który do dziś stanowi podstawę leksykalną współczesnej macedońszczyzny.

Jednakże wszystkie zbiory tekstów folklorystycznych z terenów Macedonii opublikowane przez B. Koneskiego, H. Polenakovik'a i K. Penušliskiego, T. Sazdova i innych badaczy nie mają swoich wydań fototypicznych, (w ogóle brak danych co do pierwotnej postaci zapisów tekstów folkloru będących podstawą wydań), co utrudnia naukowe studia edytorskie, a w wypadku skrótów i przeróbek autorskich, niekiedy wybitnych, wręcz uniemożliwia krytyczne (filologiczne) opracowanie tekstu, zgodnie z nowoczesną metodologią naukowej tekstologii. Zresztą i dzisiaj, po kilkudziesięciu latach doświadczeń wydawane są wydania zbiorowe, określane jako wydania

krytyczne, ale bez niezbędnego aparatu krytycznego. Zwracał już na to uwagę K. Penušliski, który w 1986 roku w artykule pt. *Odrzot na folklornata tradicija v rzmakedonskata umetnička npozakrytycznie* napisał:

„Juž w 1945 roku Blaže Koneski wydał pierwszy *Zbiór macedońskich pieśni ludowych* jako nadzwyczaj udaną antologię, która do dziś pozostała niedościgniona. Jego skróty i interwencje w stosunku do poszczególnych pieśni spowodowały wzrost ich wartości estetycznej, jakkolwiek z punktu widzenia folklorystycznego niedopuszczalne są tekstualne korekty twórczości ludowej”.³

Podobnie doniosłe znaczenie dla kształtowania się macedońskiego języka literackiego jak działalność miłośników i zbieraczy folkloru – dzieło K.P. Misirkova („*Za makedonckiteraboti*”) (1903) i prace tzw. „podręcznikarzy” – miała w okresie międzywojennym oraz podczas II wojny światowej twórczość literacka poetów: Kosty Soleva Racina, Venka Markovskiego i Kole Nedelkovskiego oraz autorów dramatów: Vasil Iljoskiego – „*Lenče Kumanovče*” (Lenče z Kumanova) (1928), Antona Panova – „*Pečalbari*” (Emigranci) (1936) i Risto Krle – „*Paritesoteputvačka*” (Pieniądże zabijają) (1938).

Na szczególną uwagę zasługuje dzieło Venka Markovskiego, który już wtedy cieszył się sporą poetycką sławą, był uznanym autorytetem w sprawach literatury i języka oraz aktywnie uczestniczył w dyskusjach filologicznych poprzedzających jego kodyfikację, oraz drugiego poety – autora popularnego poematu „*Beli mugri*” („*Białe zorze!*”), Kočo Soleva Racina, który w roku 1943 jako partyzant zginął w wieku 35 lat w rejonie góry Lopusnik

Do historii powojennej macedońszczyzny przeszły jednak sytuacje i konieczności, gdy los normy językowej zależał tak jednoznacznie od wydawanych postanowień kolejno powoływanych komisji, składających się głównie z przedstawicieli świata literatury i rodzających się talentów językoznawczych.⁴ Pozajęzykowe uwarunkowania tego zjawiska były szczególnie widoczne w realiach bałkańskich bezpośrednio po II wojnie światowej i w latach późniejszych, kiedy na losy macedońskiego standardu wpływały nieliczne, lecz bardzo wpływowe elity, realizujące program językowy zgodny z dominującą opcją polityczną. W warunkach tej niewielkiej jugosłowiańskiej republiki związkowej, podporządkowanej do 1991 roku Belgradowi, nie było to trudne.

Współczesny bałkanista francuski Bernard Lory w artykule zamieszczonym w pracy zbiorowej pt. *La Republique de Macedoine. Nouvelle venue dans le concert européen* (1998) stwierdził wprost, iż „macedońska kodyfikacja nakłada się w sposób sztuczny na praktykę dialektalną”, a „wybór norm odpowiada kryteriom

³Веќе во 1945 година Блаже Конески ја објави првата „Збирка на македонски народни песни”, врз извонредно успешен антолошки избор, што до денес остана ненадминат. Неговите скратувања и интервенции врз одделни песни придонесоа да се зголеми нивната естетска вредност, иако од фолклористичка гледна точка не се допуштаат текстурални исправки на народните умотворби“.

Zob. K. Penušliski, *Odrzot na folklornata tradicija v rzmakedonskata umetnička proza*, in: *Bitovoto i istoriskoto vo makedonskata umetnička proza*, Скопје 1986, s. 5.

⁴C. Ристески, *Создавањето на современиот македонски јазик*, Скопје 1988.

lingwistycznym i politycznym”.⁵

Znany krakowski slawista i poeta Julian Kornhauser napisał, że ...macedoński język literacki, najmłodszy w Europie, powstał w czasie ostatniej wojny wraz z narodowym wyodrębnieniem się Macedończyków i był językiem urzędowym w Macedonii jugosłowiańskiej, nie obejmując Macedończyków i greckich i bułgarskich. Jego podstawą uczyniono gwary centralne, stosunkowo w małym stopniu objęte wpływami języka serbskiego i bułgarskiego (choć Bułgarzy nie uznają języka macedońskiego, twierdząc, że jest to dialekt ich języka. Wiele jednak cech wiąże język macedoński z bułgarszczyzną, a także z językiem serbskim. Późny rozwój języka literackiego, a co za tym idzie niespotykana gdziekolwiek indziej „nowość” i „młodość” literatury macedońskiej, będącej ciągle na początku swej ewolucji, skazuje niejako automatycznie tę kulturę na regionalizm. Łączy się z nim silna potrzeba powoływania się na folklor macedoński jako rezerwuar dowodów na istnienie odrębnego języka z podatnością na wpływ z zewnątrz, traktowane jako budulec własnej tożsamości.⁶

Macedończycy, dumni ze swej wielowiekowej tradycji językowej i literackiej, z wielkim przekonaniem podkreślają, że właśnie wtedy został on skodyfikowany i przede wszystkim powołują się nie tylko na cerkiewno-słowiański rodowód literackiego standardu, ale swoich korzeni poszukują w kulturze antycznej, we wspólnocie terytorium oraz widentyczności archetypów mitologicznych i biblijnych: Macedonia – biblijna ziemia.

Skopijscy lingwiści twierdzą, iż w tzw. macedońskiej sytuacji językowej wystąpiły dwie, a nie jedna, kodyfikacje normy: cyrylometodejska i współczesna. Ta pierwsza dotyczyła pierwszego słowiańskiego pisanego języka literackiego, staro-cerkiewno-słowiańskiego i była związana z braćmi Cyrylem i Metodym, którzy w IX w. naszej ery stworzyli alfabet – głągolicę oraz przełożyli dawne księgi liturgiczne na język słowiański. Podkreśla się, iż u podstaw tłumaczeń legły dialekty macedońskie, tzn. gwara salonicka Słowian macedońskich, którą dobrze znali – urodzeni w Salonikach – Cyryl i Metody. Druga – to kodyfikacja współczesnej macedońszczyzny, która została przeprowadzona w II połowie XX wieku – zwłaszcza jeśli chodzi o alfabet i zasady pisowni. Niektórzy odrębną kodyfikację przypisują K. P. Misirkovovi, którą przedstawił w znanej pracy „Za makedonckiteraboti”.⁷

We współczesnym standardzie powstała po drugiej wojnie światowej bogata literatura – poezja i proza, jednakże w macedońskim domu, zwłaszcza na wsi, nadal mówi się gwarą lub pojawiają się odmiany miejskie, np. skopijska.

Mozolna rekonstrukcja „macedońkości” i poszukiwanie lingwistycznych i historycznych dowodów tożsamości narodowej rodzą nowe mity i wywołują konflikty, które niejednokrotnie nie wytrzymują konfrontacji z oczekiwaniami bałkańskich sąsiadów Macedończyków, z siłą ich tradycji kulturalnych i literackich zarówno tych z przeszłości, jak współczesnych. Te spory i regionalne antagonizmy

⁵„Le choix des normes du macédonien répondait à des critères linguistiques et politiques”. Zob. B. Lory, *Approches de l'identité macédonienne*, w: *La République de Macédoine: Nouvelle venue dans le concert européen*, Sous la Direction de Christophe Chiclet, Bernard Lory, Paris 1998, s. 22.

⁶J. Kornhauser, *Konflikt kultur. Wspólnota odrębności*, Krasnogruda nr 7, Sejny 1997, Pogranicze.

⁷К. П. Мисирков, *За македонските работи*, jubilejno издание Скопје 2003.

àrebours zastępują w poważnym stopniu dwudziestowieczne aspiracje do odrębności narodowej.

Nowoczesny macedoński język literacki rodzi się w II połowie XIX wieku., kiedy po trwającej pięć wieków niewoli tureckiej odżywa tradycja słowiańska, a lokalni twórcy i działacze kultury – autorzy podręczników, pierwszych gramatyk i słowników – zaczynają pisać w swoich miejscowych, lokalnych narzeczach i dialektach, dokonując czasem heroicznych prób wydzwignięcia swoich idiolektów do rangi języka narodowego.

Powojenne wysiłki macedońskich intelektualistów doprowadziły do spektakularnych sukcesów w postaci skodyfikowania alfabetu i wydania *Słownika języka macedońskiego z serbsko-chorwackimi objaśnieniami*, a także *Gramatyki macedońskiego języka literackiego*⁸. Z roku na rok rosły nakłady współczesnej literatury – poezji i prozy, a na oczach mieszkańców Macedonii rodził się literacki standard.

Dzisiaj także współcześni Macedończycy sięgają do tradycji nie tylko słowiańskiego dyskursu o języku, ale także do języka antycznych Macedończyków i apoteozy ich przeszłości. W centrum Skopje za ponad 5 mln euro zbudowano 22 - metrowy pomnik Aleksandra Wielkiego na koniu „Bucefale”, w macedońskim mieście Prilepie odsłonięto już skromniejszy pomnik tego wielkiego wojownika w postawie stojącej, a od 2005 roku lotnisko w Skopiu nosi imię Aleksandra Wielkiego („Alexander the Great” Airport). Stało się powodem konfuzji z Grecją, ponieważ to samo imię nosi lotnisko w greckiej Kavalii– Kavala International Airport „Alexander the Great”.⁹

Pasja budowania we współczesnej Macedonii pomników przeszłości dotyczy nie tylko postaci z antycznych, ale także bohaterów Macedonii przełomu XIX i XX wieku – w centrum współczesnego Skopia to pomnik przy pomniku. Na głównym placu miasta – „Makedonija” przy „kamiennym moście” z XIV wieku – jest ich kilkanaście z różnych epok. Stało się to zresztą przedmiotem zagorzałych debat i sporów w macedońskim parlamencie w maju 2009 roku. W takim wypadku „dyskurs” odnosi się nie tylko do sposobów mówienia i zdarzeń językowych, stosowanych przez myślicieli lub polityków¹⁰ (posłów), ale też do propagowanych przez nich koncepcji i idei, a badania nad dyskursem mogą w ogóle nie uwzględniać poziomu użycia języka w ramach KAD. Taki jest także macedoński dyskurs parlamentarny o pomnikach, w którym mechanizmy językowe służą wyłącznie organizacji wypowiedzi jako dyskursu, natomiast sam dyskurs toczy się w kognitywnej sferze koncepcji i pomysłów propagujących lub dezawuuujących stawianie pomników.

⁸Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања, т. 1-3 ред. Б. Конески, Скопје 1961-1966; Б. Конески, *Граматика на македонскиот литературен јазик*, дел 1 -2 Скопје 1967.

⁹ Dzisiaj na podstawie Umowy z Prespy obserwujemy powolny proces powrotu do dawnych nazw, np. lotnisko nosi już nazwę: Międzynarodowy Port Lotniczy Skopje (mac. Меѓународна аеродром Скопје).

¹⁰Zob. S. Venovska-Antevska, *The Metaphor in the Public (Political) Discourse in the Macedonian Language at the Time of Elections*, Politeja 2014, nr 4(30), s. 105-114.

Macedoński dyskurs o pomnikach i statuach¹¹ obecny nie tylko w mediach, ale także w parlamencie mógłby stać się elementem budowania pamięci historycznej i składnikiem zbiorowej identyfikacji. Ten współczesny dyskurs o przeszłości zawsze korzysta z takich nośników znaczeń jak: nazwy wydarzeń, postaci i związanych z nimi idei, wartości, wzorców i zachowań oraz takich, w których zdarzenia i postaci z przeszłości funkcjonują jako pomniki – symbole pamięci monumentalnej. To nowe zjawisko – budowania pomników jako składników nowego kodu w uniwersalnym przekazie międzykulturowym – może być także wyrazem poszukiwania dodatkowych, niekoniecznie językowych, wyznaczników tożsamości i odrębności narodowej.

II. Dyskursy o językumacedońskim – antecencje i perspektywy

Współczesną sytuację narodową i językową w Macedonii, uwarunkowaną historycznie i politycznie (w kontekście relacji naród – język – państwo), należy rozpatrywać z co najmniej kilku punktów widzenia. Z jednej strony terytorium języka macedońskiego obejmuje południowo-zachodnie peryferie Słowiańszczyzny, z drugiej – Macedonia znajduje się w centrum Półwyspu Bałkańskiego, otoczona przez narody mówiące językami słowiańskimi i niesłowiańskimi. Narodom tym właściwe są pewne charakterystyczne cechy: ich członkowie mówią językiem ojczystym, ale znają języki swoich sąsiadów; znają i potrafią mówić językiem państwa, które władało danym terytorium w określonym momencie historycznym: Imperium Osmańskim, Jugosławia, Republika Macedonii, Albania, Grecja. W minionych wiekach narody bałkańskie nie miały jeszcze swoich skodyfikowanych językówliterackich, porozumiewały się między sobą w różnych dialektach i przejmowały pewne cechy językowe swoich sąsiadów. W ten sposób, najprościej mówiąc, powstała Bałkańska Liga Językowa definiowana jako grupa języków bałkańskich bliżej z sobą niespokrewnionych genetycznie, które wykształciły w procesach kulturowych, obyczajowych i politycznych pewne cechy wspólne. Języki te mają podobną strukturę gramatyczną, są poddawane procesom interferencji w planie gramatycznym i leksykalnym, a ich użytkowników często charakteryzuje biligwizm (dwujęzyczność) i polilingwizm (wielojęzyczność).

W Macedonii najbardziej charakterystyczne jest zjawisko bilingwizmu wśród Macedończyków i Albańczyków jako najliczniejszych wspólnot językowych. Kiedy Macedonia wchodziła w skład Imperium Osmańskiego (XV – XIX w.) językiem państwowym i najbardziej prestiżowym był język turecki, w I połowie XX – język serbski jak oficjalny język Królestwa Jugosławii. W tym czasie językiem prestiżowym i dominującym był więc serbski, duża część macedońskiego korpusu leksykalnego została przejęta z języka serbskiego – najpierw interferencja dotyczyła ustnego języka potocznego, potem nieskodyfikowanego języka pisanego). Serbski był także językiem pośrednikiem przy przejmowaniu przez macedoński internacjonalizmów aż do rozpadu Jugosławii.

Po II wojnie światowej w nowo utworzonej Republice Macedonii jako części składowej Federacyjnej Republiki Jugosławii funkcjonował język serbsko-chorwacki jako ogólnopaństwowy obowiązujący SFRJ i macedoński jako oficjalny (służbowy) język w Republice Macedonii. Sytuację dodatkowo determinował fakt,

¹¹ L. Moroz-Grzelak, *Macedońska pamięć historyczna. Imaginarium pomnikowe*, w: *Balkany Zachodnie*, pod red. P. Chmielewskiego i S. Szczesio, Łódź 2013, s. 381-395.

jaki język był używany w Cerkwi i nauczany w szkołach. W pierwszej połowie XX w. Cerkiew i szkolnictwo aż do powstania Republiki Macedonii używały języka serbskiego, po utworzeniu Republiki Macedonii w ramach federacji jugosłowiańskiej – języka macedońskiego, ale w szkołach nadal były obowiązkowe lekcje serbskiego.

Dodatkowo całe stosunkowo niewielkie terytorium Macedonii jest bardzo zróżnicowane dialektalnie. Dotyczy to zwłaszcza południowo-zachodniej części państwa, która w dużej części zasiedlona jest przez Albańczyków. Z dialektów macedońskich należy tu wymienić: bitolski, prespanski, ochrydzko-struški, kičevski, debarski, dolnorekański, gostiwarski i tetovski. Mieszkający to Albańczycy mają swoje dialekty, są tu także Wołosi i Turcy pozostali z czasów Imperium Osmańskiego.

W polityce językowej Macedonii pojawił się więc nowy problem dyglosji i poliglosji. O dyglosji można mówić w wypadku współistnienia dwóch językowych systemów w ramach jednej językowej społeczności, a funkcje owych systemów znajdują się wobec siebie w stosunku dopełniającym, odpowiadając funkcjom jednego języka w zwykłej (niedyglosyjnej) sytuacji. Nie należy też mylić dwujęzyczności ze znajomością dwóch języków (jako języków obcych). W sytuacji macedońskiej dyglosja występowała i występuje między prestiżowym, służbowym językiem oficjalnej komunikacji a językiem ojczystym (przeważnie były to dialekty) używanym w nieoficjalnej komunikacji. W różnych okresach historycznych przed i po ogłoszeniu niepodległości była to wśród Macedończyków turecko/sersko/macedońska dyglosja, wśród Albańczyków pojawiała się także turecko/serbsko/macedońska/albańska poliglosja. Takie przejawy współwystępowania dwóch lub kilku systemów językowych w ramach jednej wspólnoty obserwowano wśród sąsiadujących ze sobą narodów bałkańskich w codziennej nieoficjalnej komunikacji.

Innym przykładem rozwiązań determinujących relacje między polityką a lingwistyką jest kwestia języka dominującego w utworzonej po II wojnie światowej Republice Macedonii jako części składowej federacji jugosłowiańskiej. Mimo iż język macedoński został uznany za oficjalny w Socjalistycznej Republice Macedonii w praktyce rolę języka dominującego – wyższego pod względem prestiżu i funkcji pełnił serbsko-chorwacki. Język ten tak mocno odcisnął się na kształcie literackiego standardu, że macedoński przestał być odczuwany jako język rodzimy przez znaczną część ludności słowiańskiej w greckiej części Macedonii, co miało przyspieszyć procesy jej hellenizacji..

Z punktu widzenia polityki językowej prowadzonej przez władze komunistyczne Federacyjnej Jugosławii wobec języka macedońskiego i innych języków, którymi posługiwali się mieszkańcy tej republiki, była ona państwem etnicznym narodu macedońskiego. Zgodnie z tym założeniem językiem urzędowym był język macedoński. Narodowości, mniejszości narodowe i etniczne mogły się posługiwać swoimi językami w sferze prywatnej i publicznej na obszarze zamieszkiwanym przez daną mniejszość. Po rozpadzie Jugosławii i utworzeniu Republiki Macedonii język macedoński rozszerzył swoje funkcje, przejął te funkcje,

które do tej pory pełnił język serbski i stał się podstawowym środkiem komunikacji w stosunkach zewnętrznych (zagranicznych) i w armii.

Z chwilą ogłoszenia we wrześniu 1991 niepodległości Macedonii naród macedoński stanowił większość ludności państwa, ale większość ta wynosiła nieco ponad 64.% mieszkańców republiki. Język macedoński ze względu na samodzielność państwową Macedonii stał w istocie językiem głównym państwa, pozbywając się przynajmniej ustawowo dominacji języka serbskiego. Dość znaczną część, bo według niektórych szacunków od 20 nawet do 40% z tendencją rosnącą tworzyli Albańczycy, mający do tej pory status narodowości.¹² W większości byli to muzułmanie, w mniejszości katolicy, ale obydwie te grupy wyznaniowe cechował szybki przyrost demograficzny i rosnące aspiracje polityczne. Już bowiem na początku drogi Macedonii ku niepodległości niezadowoleni ze swego dotychczasowego statusu macedońscy Albańczycy zażądali zmian zwłaszcza w sprawach języka albańskiego i jego zrównania z językiem macedońskim.

Jesienią 1998 roku w Macedonii odbyły się wybory parlamentarne. Przyniosły one zwycięstwo koalicji partii WMRO – DPMNE i Demokratycznej Alternatywy. Wtedy także koalicję rządową powiększono jeszcze o Demokratyczną Partię Albańczyków. Partia albańska po dojściu do władzy jako współkoalicjant realizowała bardziej umiarkowaną politykę, a wszystkie konflikty na linii macedońsko- albańskiej chciała rozwiązywać na drodze porozumienia i negocjacji. Nie wszystkim Albańczykom podobała się taka polityka. Powszechnie uważano, że przywódca partii ArbenXhaferi nie dba o interesy mniejszości albańskiej, ale realizuje swoje prywatne interesy. Zwiększająca się liczebnie grupa Albańczyków w Macedonii coraz bardziej radykalizowała swoje żądania.

Na początku 2001 roku oddziały UÇK, liczące około 5 tysięcy członków, rozpoczęły regularne akcje zbrojne przeciwko posterunkom macedońskiej policji, jednostkom wojskowym, szlakom komunikacyjnym, ujęciom wody. Dezorganizowali życie mieszkańcom Republiki Macedonii, a na terenach, gdzie stanowili oni większość, zmuszali Macedończyków do emigracji. Ofiary były po obydwóch stronach. Kres temu zbrojnemu konfliktowi położyła interwencja zewnętrzna – naciski i mediacja ze strony Unii Europejskiej i NATO.

W dniach 15 – 20 czerwca prowadzone były rokowania w sprawie przyznania Albańczykom większej autonomii, jednak nie osiągnięto porozumienia. 24 czerwca Javierowi Solanie udaje się wynegocjować zawieszenie broni, a żołnierze NATO ewakuują rebeliantów ze wsi Aračinowo. 28 lipca w Ochrydzie rozpoczynają się rozmowy pokojowe między przedstawicielami społeczności Albańczyków i Macedończyków. Walki jednak ustają dopiero po oficjalnym podpisaniu porozumienia pokojowego (*Ramkovendogovor*) dnia 13 sierpnia 2001 roku.

Osiągnięte porozumienie dotyczyło następujących kwestii:

1. Język albański uzyskał status języka urzędowego w parlamencie i administracji państwowej oraz w gminach, gdzie ponad 20% to ludność albańska.
2. Albańczycy zostali uznani za równorzędny z Macedończykami naród w Republice Macedonii, co miało znaleźć swoje odzwierciedlenie w preambule konstytucji.

¹² O sytuacji Albańczyków w Macedonii pisze I. Stawowy-Kawka w pracy: *Albańczycy w Macedonii 1944-2001*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014.

3. Z budżetu państwa miało być finansowane szkolnictwo wyższe w języku albańskim tam, gdzie Albańczycy stanowią ponad 20% ludności.

4. Skład osobowy policji, urzędów, wojska i administracji rządowej miał odzwierciedlać skład etniczny społeczeństwa Macedonii..

Na podstawie porozumienia zaszły ważne zmiany w konstytucji Macedonii. Termin „mniejszość narodowa” zastąpiono terminem „narody” lub „wspólnoty etniczne”. Wprowadzono drugi urzędowy język w gminach, gdzie ponad 20% ludności jest narodowości albańskiej. Zaczęto zatrudniać Albańczyków we wszystkich urzędach, przedsiębiorstwach, sądach, w policji i w wojska w celu zapewnienia proporcjonalnej reprezentacji.

Zasadnicze miejsce w tym kompromisowym rozwiązaniu politycznym przypadło językowi. Podniesiono bowiem status języka albańskiego, którego jednak nie dorównywał pozycji języka macedońskiego w państwie. Obydwa języki pełnią formalnie funkcję języków oficjalnych, w nich są publikowane dokumenty państwowe, lecz językiem ogólnopaństwowym i roboczym rządu pozostaje język macedoński, język albański jest natomiast językiem urzędowym (administracji publicznej) na obszarach, na których liczba ludności albańskiej przekracza 20%. Ciekawa jest tu sprawa języka obrad macedońskiego parlamentu – albańscy posłowie (*pratenici*) mogą posługiwać się językiem albańskim, wynika to z faktu, iż parlament macedoński znajduje się terytorium Skopje, stolicy państwa, w którym ludność albańska w większości dzielnic miasta przekracza 20%. Wywalczyli sobie takie prawo przedstawiciele partii albańskich, by ich przemówienia były symultanicznie tłumaczone na język macedoński.

Realnym problemem dla etnicznych Macedończyków jest wzrastająca liczba ludności albańskiej i rozlewanie się jej po całym obszarze państwa. Przyjęte w umowie ochrydzkiej rozwiązanie sprawia, iż państwo macedońskie staje się etnicznie coraz bardziej albańskie. Macedonia staje się w istocie państwem dwunarodowym i dwujęzycznym – w niektórych macedońskich gminach, w których przeważają Albańczycy (Tetovo, Gostivar) uczniowie szkół podstawowych, protestują i nie chcą uczęszczać do szkół, w których uczy się macedońskiego. Nie sprzyja to założeniom umowy ochrydzkiej, która miała gwarantować jedność etniczną i językową państwa. Takie rozwiązanie było alternatywą dla zaproponowanej przez przewodniczącego Macedońskiej Akademii Nauk i Sztuk GeorgiEfreмова koncepcję rozwiązania konfliktu przez oddanie Albanii części terytorium etnicznie albańskiego i wymianę ludności, którą zaakceptowała według sondaży większość Macedończyków. NATO oraz kraje Unii Europejskiej nie były jednak skłonne zgodzić się na dalsze podziały na Bałkanach i naciskały na pokojowe rozwiązanie konfliktu.

Zakończenie

Dzisiaj język macedoński rozwija się żywiołowo, zmieniają się zwyczaje w komunikowaniu interpersonalnym, rośnie liczba pisarzy i poetów piszących znakomite dzieła. Należy jednak dodać, że ten szybki rozwój następuje pod stałą presją językową i etniczną Albańczyków. Z chwilą ogłoszenia we wrześniu 1991 niepodległości Macedończycy stanowili wprawdzie większość ludności państwa, ale

wynosiła ona nieco ponad 64% mieszkańców Republiki. Macedoński stał też głównym językiem państwa, pozbywając się przynajmniej ustawowo dominacji języka serbskiego.

Dość znaczną część mieszkańców, bo według niektórych szacunków od 25 nawet do 30 procent z tendencją rosnącą tworzyli Albańczycy. W większości są to muzułmanie, w mniejszości katolicy, ale obydwie te grupy wyznaniowe cechował szybki przyrost demograficzny i rosnące aspiracje polityczne. Już bowiem na początku drogi Macedonii do niepodległości niezadowoleni ze swego dotychczasowego statusu macedońscy Albańczycy zażądali zmian zwłaszcza w sprawach języka albańskiego, tzn. jego zrównania z językiem macedońskim.

Współczesne trudne relacje międzymiędzy Macedończykami i Albańczykami mają nie tylko podłoże etniczne, terytorialne ale przede wszystkim językowe, związane z prawami do posługiwania danym językiem na terytorium państwa. Sprawę pogarsza fakt, iż nie istnieją wypracowane mechanizmy integracji i asymilacji Albańczyków z Macedończykami czy też powstrzymywania albańskiej ekspansji. A tow perspektywie nieodległej daty rozpoczęcia rozmów akcesyjnych z Unią Europejską przybliży wizję przebudowy Macedonii w państwo *de facto* dwunarodowe i dwujęzykowe.

Bibliografia

- Kawka, M., 2016, *Macedonian discourses. Text Linguistics and Pragmatics*. Krakow: Jagiellonian University Press.
- Kornhauser, J., 1997, „Konflikt kultur. Wspólnota odrębności„, *Krasnogruda* nr 7, Sejny. Pogranicze.
- Lory, B., 1998, *Approches de l'identité macédonienne*, w: *La République de Macédoine: Nouvelle venue dans le concert européen*, Sous la Direction de Christophe Chiclet, Bernard Lory. Paris.
- Moroz-Grzelak, L., 2013, „Macedońska pamięć historyczna. Imaginarium pomnikowe“, w: *Balkany Zachodnie*, pod red. P. Chmielewskiego i S. Szczesio, Łódź 2013, s. 381 – 395.
- Stawowy-Kawka, I., 2014, *Albańczycy w Macedonii 1944 –2001*, Wydawnictwo. Kraków: Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Venovska-Antevska, S., 2014 „The Metaphor in the Public (Political) Discourse in the Macedonian Language at the Time of Elections“, *Politeja* nr 4(30), s. 105 – 114.
- Конески, Б., 1967, *Граматика на македонскиот литературен јазик*, дел 1 – 2. Скопје.
- Мисирков, К. П., 2003, *За македонските работи*, јубилејно издание. Скопје.
- Пенушлиски, К., 1986 „Одрозот на фолклорната традиција врз македонската уметничка проза, in: Битовото и историското во македонската уметничка проза“, *Материјали од Научниот собир одржан во Скопје на 10 и 11 мај 1983 година*. Уредувачки одбор: В. Иљоски, М. Матески, С. Јанески. Скопје, с. 5 – 12.
- Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања*, т. 1 – 3 ред. Б. Конески. Скопје, 1961 – 1966.
- Ристески С., 1998, *Создавањето на современиот македонски јазик*, Скопје.

Netografia:

Porozumienie z Prespy, <https://www.ekathimerini.com/resources/article-files/aggliko-1.pdf> (dostęp: 24.06.2020).

Марјан МАРКОВИЌ

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК - КОМПЛЕКСЕН АДАПТИВЕН СИСТЕМ

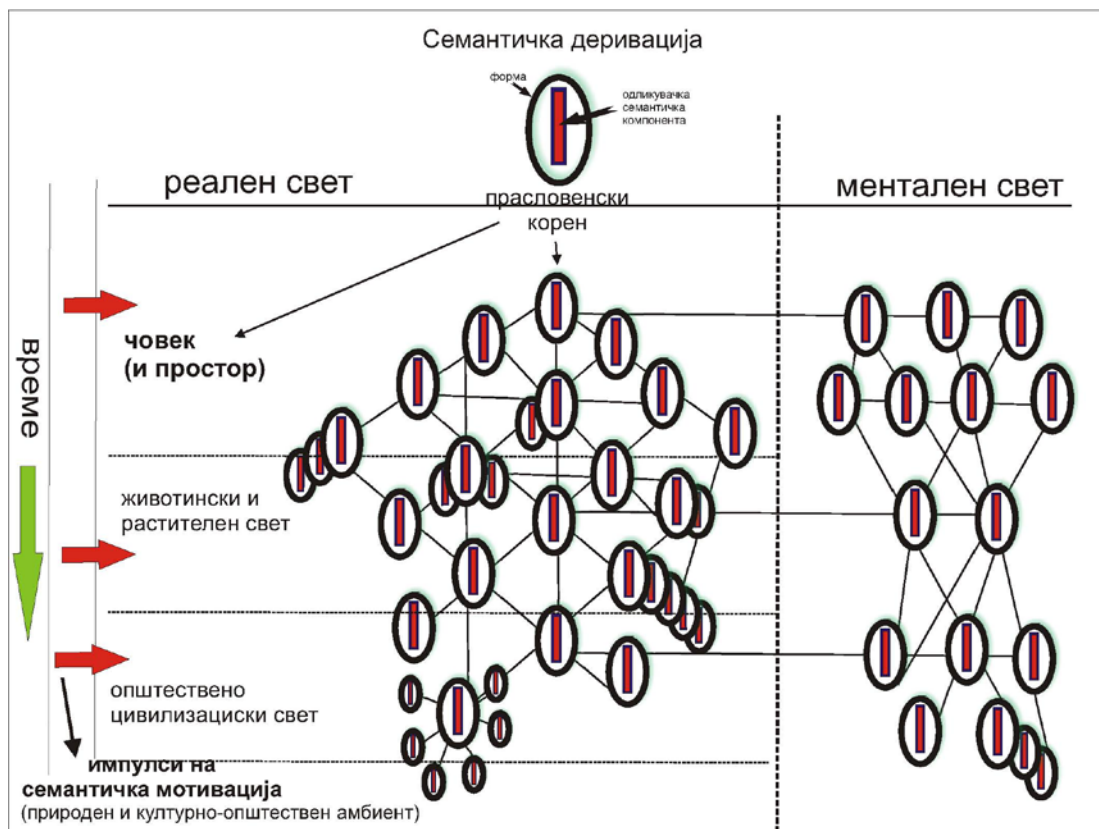
Развојот на лингвистиката во втората половина на дваесеттиот век и на почетокот на 21 век донесува сè понови и позначајни сознанија не само за развојот на јазиците туку и за нивните структурни карактеристики, како и за врските на типолошки и на семантички план.

Во тој контекст, би издвоиле две основни тези врз кои се темели овој текст: Јазикот е најсовршеното средство со кое се овозможува артикулирање на човековата концептуализација на светот (како реалниот, така и менталниот свет). Семантичката (значенската) структура на јазикот преку определени (граматикализирани и лексикализирани) показатели се труди што поверно да ја прикаже постојано променливата концептуализација на светот (Марковиќ, Тополињска 2019). Токму тие семантички импулси се главниот двигател на јазичната еволуција. Другиот сегмент од пренесувањето на информацијата од семантичкиот континуум е и потребата за постигнување појасна и поеднозначна комуникација меѓу говорителите, при што показателите на семантичките категории кодирани во јазикот постојано се менуваат со цел да постигнат повисока транспарентност. Токму од нивната транспарентност зависи успешноста на комуникацијата.

Втората теза се темели на антропоцентрично-спацијалната поставеност на јазикот. Токму основните човекови состојби, движења, акции, како и неговата потреба за именување и за совладување на просторот, се прототипните и најважни информации кодирани во јазикот. Токму човекот и неговиот однос кон просторот преку јасни и транспарентни лексички и граматички показатели се јавуваат на сите јазични нивоа. Од нив, и на граматички и особено на лексички план, во текот на развојот на јазикот, произлегуваат сите други семантички категории и концепти кои се кодирани во јазикот. Како и секој комплексен адаптивен систем (КАС), така и јазикот го започнува својот развој од мал број почетни и едноставни правила, пред сè, поврзани со човекот и со просторот, кои се однесуваат на основните движења и ориентација во просторот. Со проучување на семантичката деривација од појдовните прасловенски, а често и индоевропски корени, јасно може да се покаже таа развојна линија на јазикот. (Слики 1 и 2)

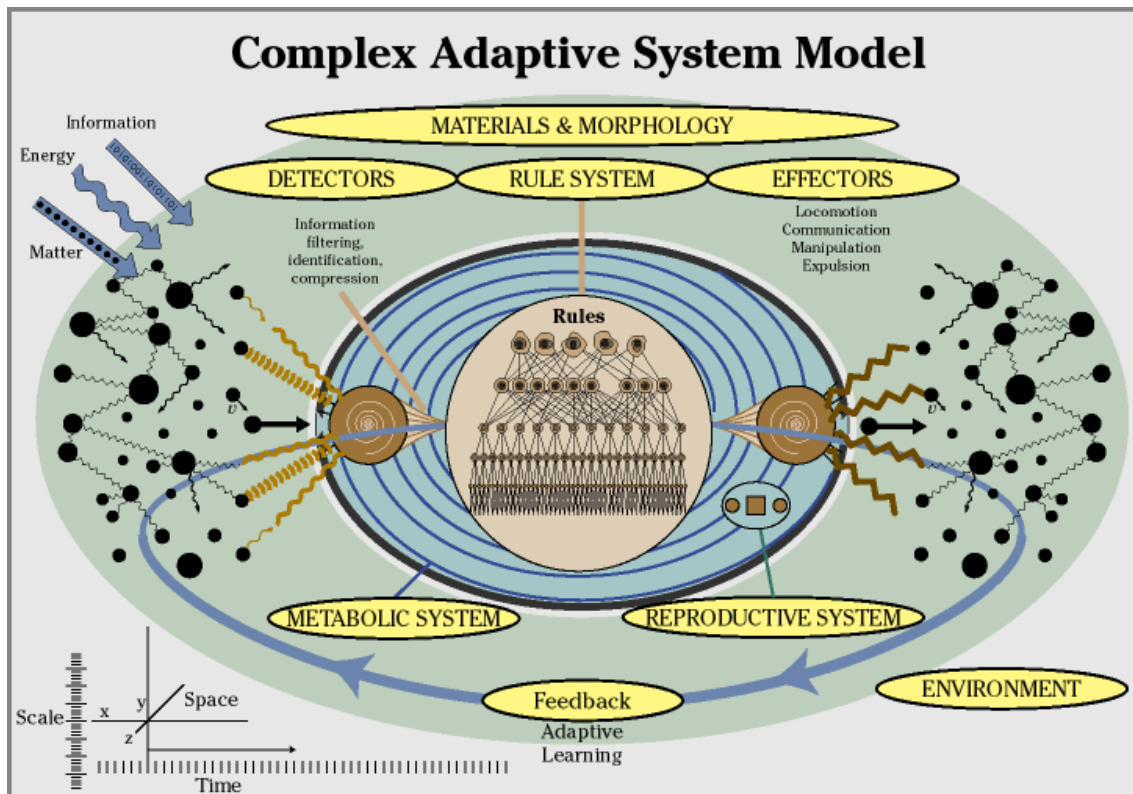

Токму овие две тези кои се темелат на лингвистиката овозможуваат јазикот да се гледа и од перспектива на пошироки научни теории, а во случајов тоа е Теоријата за комплексни адаптивни системи.

Теоријата за комплексни адаптивни системи (КАС) претставува понова теорија на физиката која последнава деценија наоѓа примена во голем број научни гранки. Настаната е во 80-тите година на 20 век во Институтот во Санта Фе, САД (Santa Fe Institute), кој се темели на мултидисциплинарни

истражувања и ги привлекува дел од најдобрите научници од областа на физиката, биологијата, информатиката, медицината, како и од општествените науки. Во работата на овој институт биле вклучени неколку нобеловци по физика, хемија, економија, кои во огромна мера придонеле за поширока примена на оваа теорија. Исто така, со Институтот во Санта Фе соработуваат голем број научници кои го опишуваат и го проучуваат јазикот како комплексен адаптивен систем при што се проучува не само структурата на јазикот и неговата еволуција, туку и поширокиот социјален аспект на јазикот (Beckner et al 2009).

(Модел на комплексен адаптивен систем – извор: Wikimedia Commons)

Теоријата за комплексни адаптивни системи (Dodder and Dare 2000) се заснова на нелинеарната физика и се обидува да покаже дека во еден комплексен адаптивен систем единките во системот се поврзуваат според нелинеарни и прилично непредвидливи врски, создавајќи системски групи кои потоа се поврзуваат со други такви групи и го создаваат комплексниот систем. Имено, се работи за почетно нелинеарни, односно непредвидливи интеракции меѓу единките кои подоцна се систематизираат на различни нивоа на организација. Како пример, може да ја наведеме симулацијата Game of Life на

математичарот Џон Конвеј (John Conway) во која со само неколку едноставни почетни правила можат да се создадат неверојатно комплексни структури (Gardner 1970).

Тоа значи дека основните карактеристики на КАС се меѓусебните врски на елементите (учесниците), нивната интеракција внатре во системот, нивната адаптација и самоорганизација, можноста да создаваат повисоки (контролни) структури, а секако една од најважните карактеристики е нивната интеракција со околината (environment) и нивната адаптивност во однос на дури и најминималните влијанија од околината. Тој претставува динамичен систем кој постојано еволуира и се адаптира кон сите надворешни влијанија, и без согледување и анализа на 'околината' не би можеле да го согледаме во целост комплексниот адаптивен систем.

Доколку го набљудуваме јазикот од перспектива на КАС, а имајќи ги предвид горенаведените лингвистички тези, може да најдеме голем број заеднички карактеристики и да го вброиме и јазикот (меѓу многу други природно настанати системи) како еден комплексен адаптивен систем (Steels 2000; Ellis 2011). Елементите на јазикот преку носителите (говорителите) се во постојана интеракција, се создаваат контролни структури на семантичко ниво, показателите на лексичко и на граматичко ниво постојано се адаптираат, тие се во постојана конкуренција во однос на подигање на транспарентноста, а плус и под влијание, односно преку интеракција со околината системот постојано се адаптира, се реструктурира и еволуира. (Слика 4)

КАРАКТЕРИСТИКИ НА КОМПЛЕКСНИОТ АДАПТИВЕН СИСТЕМ

- ГОЛЕМ БРОЈ КОМПОНЕНТИ
- НЕЛИНЕАРНИ ИНТЕРАКЦИИ
- ПРЕНОС НА ИНФОРМАЦИИ
- КОМПЛЕКСНО ОДНЕСУВАЊЕ
- РАЗЛИЧНИ НИВОА НА ОРГАНИЗАЦИЈА

- КАС СЕ ДИНАМИЧНИ СИСТЕМИ
- НЕ ПОСТОИ ЕДИНСТВЕН КОНТРОЛЕН МЕХАНИЗАМ
- ЈА МЕНУВААТ СТРУКТУРАТА
- ИМААТ МОК ДА СЕ САМООРГАНИЗИРААТ
- КАКО РЕЗУЛТАТ НА ИНТЕРАКЦИЈАТА СОЗДАВААТ **МОДЕЛИ** НА ОДНЕСУВАЊЕ
- ПОСТОЈАНО СЕ АДАПТИРААТ И ЕВОЛУИРААТ ВО СОДЕЈСТВО СО ПРОМЕНЛИВАТА **ОКОЛИНА**

НАЈГОЛЕМ ПОТЕНЦИЈАЛ ПРИ БАЛАНС
МЕЃУ **ЕКВИЛИБРИУМ** И **ХАОС**

Доколку го поставиме македонскиот јазик во рамките на теоријата за КАС, може да забележиме дека голем број механизми кои ја движеле

еволуцијата на македонскиот јазик, всушност, се речиси идентични со оние кои го карактеризираат и го придвижуваат комплексниот адаптивен систем.

Како и другите природни КАС, така и јазикот се стреми кон еквилибриум, односно идеална состојба, но тоа предизвикува статичност на системот и негово распаѓање. Од друга страна, нелинеарноста на влезот на импулсите, слабеењето на моќта и транспарентноста на контролните структури, постојаното менување на околината и нејзиното влијание и интеракција, го водат системот кон хаотичност и повторно кон распаѓање. Токму тие осцилации меѓу хаосот и еквилибриумот му даваат гориво на КАС да опстанува. Зоната меѓу тие две спротивни сили (хаос и еквилибриум) е зоната која е главниот двигател на еволуцијата на КАС, а во нашив случај на јазикот. Сметаме дека токму тие силни осцилации биле главниот двигател на постојаната потреба на македонскиот јазик да се адаптира и да се реструктурира во интеракцијата со другите балкански јазици, а истовремено да се прилагодува и кон постојано менливата (пред сè, културно-општествена и цивилизациска) околина.

* * *

Имено, македонскиот јазик, како генеалогски словенски јазик поради разни надворешнојазични околности се нашол на периферијата на словенскиот јазичен свет. Територијата на којашто се нашол подолг период била контролирана од римското и од византиското влијание, а најдолг период од Отоманската Империја. Народите и јазиците со коишто стапил во интеракција на истата територија генеалогски биле не толку сродни (латино-романски, грчки, албански, подоцна и турски). Сето тоа го принудило македонскиот јазик постојано да се адаптира, да иновира, да еволуира со цел да постигне поеднозначна комуникација како меѓу говорителите на македонскиот јазик, така и со говорителите на другите јазици на пошироката територија. Теоријата за комплексните адаптивни системи вели дека неможноста за адаптација го доведува системот до разорување. Кај македонскиот јазик, токму таа моќ за адаптација овозможила тој да не исчезне, туку да има целосен континуитет низ сите периоди. Иако македонскиот јазик се карактеризира со доцна литературна стандардизација во рамките на државните институции, неговиот континуитет е неспорен бидејќи преку дијалектите тој опстојувал и еволуирал без оглед на непостоењето на некакви општествено-политички рамки (автономност, држава, институции, норма,). Гледано од лингвистички аспект, токму таа слобода во развојот на живата комуникација овозможила забрзување на јазичните еволутивни процеси преку постојана самоорганизација на системот. Така, во долговековниот развој на македонскиот јазик, тој бил во постојана интеракција со другите балкански јазици и се обидува преку јазикот со нив да ја споделува истата концептуализација на светот и да се адаптира на околината на сличен начин за да може воопшто да опстане толку долг период. За да не исчезне, тој морал да ја измени својата длабинска структура и да ја адаптира кон појасно и поеднозначно артикулирање на заедничката концептуализација на светот со другите балкански народи и јазици. Во тој контекст, структурата на македонскиот јазик прилично се оддалечила од своето словенско наследство и

се адаптирала кон балканската околина. Тоа се огледа и во глаголскиот и во именскиот систем на македонскиот јазик. Во глаголскиот систем се појавиле нови заеднички „балкански“ модели за изразување на видот и времето, а во именскиот систем се одвивал процес на премин од синтетичка во аналитичка дефлекција при што предлозите ја презеле функцијата на препозитивни падежни показатели. На тој начин, и македонскиот и другите балкански јазици можеле на ист или на сличен начин да ја артикулираат променливата концептуализација на светот, а секако, и да обезбедат појасна и поеднозначна комуникација не само во рамките на својот јазик туку и во рамките на пошироката балканска јазична заедница (Balkan Sprachbund). Во целиот тој контекст, може да ја гледаме Балканската јазична заедница како еден уште поголем комплексен адаптивен систем, а токму македонскиот јазик е феноменот кој го претставува основното јадро на тој систем. Тој ги имал и ги користел сите механизми на комплексниот адаптивен систем, а поради својата поставеност (географија, културни и општествени околности), наследена структура (словенска) и другите фактори кои го интензивирале контактот со другите балкански јазици, тој е најадаптивниот дел од комплексниот систем.

Повеќето јазици, а со тоа и македонскиот јазик, во текот на својот развој најчесто изнаоѓаат внатрешнојазични средства кои ќе го олеснат меѓусебното разбирање. Тие средства може да бидат од наследен словенски карактер или одраз на контактите во рамките на балканската јазична средина. Во однос на дијалектниот јазик, посебно македонските западни периферни говори, може да се истакне дека балканизираната структура на македонскиот јазик овозможува определени тенденции да се развијат во правци кои се многу поиновативни отколку во некои други (географски) блиски словенски и несловенски јазици. Можноста постојано да црпи од своите дијалекти во голема мера го забрзала еволутивниот пат на македонскиот јазик и го направила уникатен во пошироки рамки.

* * *

Во лингвистиката е познато дека повеќето балкански јазици (а пред сè нивните дијалекти) делат определени заеднички структурни карактеристики, како што се: постпозитивниот член, двојното определување на објектот, делумно или целосно отфрлање на постпозитивните падежни показатели, доближување на функционалните полиња на (просторните) предлошките системи, реструктурирање на глаголските категории, воспоставување слични модели во рамките на модалноста, доближување на моделите за изразување идност, дистрибуција на перифрастичните конструкции со *esse* и *habere*, како и многу други (Илиевски 1988; Асенова 1988; Фридман 2011).

Моќта на комплексните адаптивни системи преку интеракцијата на индивидуалните елементи (учесници) да формираат заеднички модели би можеле да ја илустрираме преку примери на некои од специфичните карактеристики од повеќе јазични нивоа кои извршиле реструктурирање, и тоа најчесто според механизмите што ги придвижуваат комплексните адаптивни системи.

Македонскиот јазик, како и ароманскиот и албанскиот (целосно или делумно) го имаат префрлено определениот член во постпозиција. Имено, се работи за тројниот член во македонскиот јазик, карактеристика што ја нема во

другите словенски јазици. Но, доколку погледнеме во албанскиот и во ароманскиот, може да забележиме дека сличностите меѓу нив се уште поголеми и дека тие создале заеднички модел на образување на членот:

Македонски:

член: човек – човек**от** (-ов, -он)
 жена – жена**та** (-ва, -на)
 дете – дете**то** (-во, -но)

албански:	аромански *Фаршероти:
mik - mik u	pork - pork u
shok - shok u	korb - korb u
zog - zog u	pul' - pul' u
krah - krah u	an - an u
bari - bari u	andži - andži u
njeri - njeri u	băfčă- băfčă u

албански:		аромански:
vajzë - vajz a	< девојка-та >	fetă - fet a
nënë - nën a	< мајка-та >	dadă - dad a
derë - der a	< врата-та >	portă - port a
orë - or a	< час-от >	oră - or a
dorë - dor a	< рака-та >	mănă - măn a
frikë - frik a	< страв-от >	frikă - frik a

Во однос на двојното определување на објектот (или удвојување), повторно имаме речиси идентичен модел:

мак.	Го гледам човекот.	Му зборувам на човекот.
алб.	E shoh njeriun.	I thash njeriut.
аром.	U ved pi omu.	Lji dzăk al omlui.

(дури и кај првобитно непреодни глаголи)

макед.	Го седнаа на столот.	Го легнаа на креветот.	Го станаа од столот.
аром.	U šădz'ură pi s'kamnu.	U bă'gară pi kăr'vet.	U sku'lară di s'kamnu.
алб.	E ulën në karrike.	E shtrinë në dyshe'me.	E ngritën nga karrigja.

Македонскиот јазик, настојувајќи постојано да се адаптира и да овозможи поголемо разбирање во мултијазичната и мултикултурна балканска средина, го изменил наследеното изразување на падежните односи, односно ги напуштил морфолошките падежни постпозитивни показатели и ги заменил со препозитивни показатели (најчесто предлози) : (*го гледам човекот, му велам на*

човекот, седам **со** човекот, одам **кај** човекот, земам **од** човекот....). Сепак, во определени македонски дијалекти дел од тие показатели се зачувале. Тоа, пред сè, се однесува кај личните и кај роднинските имиња и тоа во оние дијалекти каде што контактите со албанскиот (и со ароманскиот) биле најсилни, како што, на пример, се дебарските говори. Кај нив сè уште се чува дел од синтетичката деklinација кај личните и кај роднинските имиња, а исто така и во рамките на заменскиот систем. Дативниот однос кај заменките се изразува синтетички: *мене ми, тебе ти, нему му, кому, некому, овому, оному* итн. Дативната форма кај личните имиња од машки род на *-о* се образува со наставката *-ое* (*-ове, -оје*), а кај имињата од женски род со наставката *-е* : *Му рече Маркое (Маркове, Маркоје), је рече Цвете...* (Видоески 1998).

Гледајќи од аспект на Теоријата за комплексни адаптивни системи, може да кажеме дека во тие микросистеми се развил ист балкански модел:

	акузатив	датив
мак.	<i>Го гледам Стојана.</i>	<i>Му зборувам Стојану.</i> (<i>Је рече Цвете.</i>)
алб.	<i>E shoh Stojanin</i>	<i>I thash Stojanit.</i>

Во соседните охридско-струшки говори овој модел се развил во правец на напуштање на постпозитивниот маркер (особено за датив) и вклучување на препозитивен показател (предлогот *на*) кој се наслојува врз една општа падежна форма (акузативната) кај лични и кај роднинските имиња. На тој начин се создава општиот модел на западното македонско наречје: *Го видов Стојана; Му реков на Стојана*. Но во современиот македонски јазик, овој процес на адаптација и на самоорганизација во правец на поеднозначна и појасна комуникација продолжил со целосно отфрлање и на општата падежна наставка кај личните и кај роднинските имиња: *Го видов Стојан; Му реков на Стојан*.

Тој правец на адаптација и на самоорганизација со себе го повлекол и заменскиот систем каде што моделите на изразување на падежните односи почнале да се реструктурираат на идентичен начин. Така, показателот (предлогот) *на* станува препозитивен маркер за дативен падеж не само во именскиот туку и во заменскиот систем и затоа долгите стари дативни заменски форми (*нему, нам, вам, ним...*) се заменуваат со соодветните акузативни (*него, нас, вас, нив...*) кои, всушност, слично како и во системот на личните имиња, стануваат *casus generalis*, т.е. општи падежни форми. На тој начин се доведуваат во корелација формалните показатели и во системот на личните имиња и во заменскиот систем. Значи од денешен аспект, би можеле да ги споредиме конструкциите од типот: *Му рече на Стојан – Му рече на него* кои создаваат еден заеднички именско-заменски модел според Теоријата на комплексни адаптивни системи.

Целата тежина на показател на дативниот падежен однос ја презема маркерот *на*. Така, во денешниот разговорен македонски јазик сè почесто се среќаваат следниве примери:

1. **На мене ми се падна лесно прашање.**
2. **Истото и на мене ми го кажаа.**

3. *Ми вели, ви верувам само **на тебе и на Мето**.*
4. *А јас **на тебе ти** подарувам бакнеж за добра ноќ ангелу мој.*
5. *Потоа **на него му** се нафрлија двајца од ограбувачите со секири во рацете.*
6. ***На неа** и се случуваат и физички и психички последици.*
7. *Му се насмевна, и тој **на неа и** возврати со поголема насмевка.*

Во рамките, пак, на показателите на динамичните просторни односи, особено во рамките на дијалектите, односно микросистемите, охридско-струшките говори воспоставиле ист модел со локалните аромански говори:

1. *U skosh shporetu **di sum skār**.
Го истадов шпоретот **од_под** скали.*
2. *Tārku vār shǎ njǎ li l'ō lemǎli **di daninte** ali kasi.
Помина некој и ми ги зеде дрвата **од_пред** куќи.*
3. *Mi tor **di la pazari**.
Се вратив **од_на_пазар**.*
4. *Aist peshch njǎ l'ǎps `eshti **ti la jatur**.
Овие риби ми требет **за на_лекар**.*

Во современиот македонски јазик (разговорен стандард) сè почесто се среќаваат вакви конструкции:

1. *Професионалните војници се повлекоа **од пред** Владата.*
2. *Видов две мали нозе како гиркаат **од под** автомобилот.*
3. *Секој ден купувам леб **од кај** Миле.*
4. *Стигнав **до пред** зградата.*
5. *Децата се подготвуваат **за на** училиште, се чувствуваат пријатно,...*
6. *Донесов книга **за во** библиотека.*

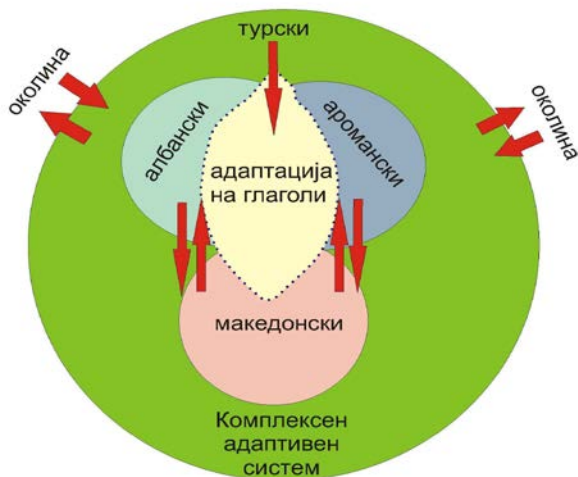
Така, овие тенденции ни покажуваат како определени карактеристики го преминуваат прагот на локалното и стануваат препознатлив јазичен белег на поширок ареал. Сржта на мотивацијата за пошироката употреба на овие карактеристики лежи во потребата на говорителите за што појасна и поеднозначна комуникација. Елементите на комплексниот адаптивен систем при својата интеракција постојано воспоставуваат нови заеднички модели кои ја подигаат транспарентноста на повисоко ниво, а во случајов се работи за воспоставување надредени показатели на динамичните просторни релации.

Во меѓусебните контакти, интерференции, а со цел за појасна комуникација меѓу различните говорители, јазичите на Балканот ја изместуваат својата структура и ја поместуваат (најчесто со свои јазични средства) во правец каде што семантиката е главниот фактор на тие процеси. Јазичните системи се адаптираат, и пред сè, се

добижуваат и се поклопуваат семантичките полиња на различните балкански јазици. Средствата, елементите, на тој комплексен адаптивен систем, се длабоко вградени во дијалектите на македонскиот јазик. Таму седат и наследените словенски елементи, и стекнатите балкански елементи. Системот постојано ги црпи и ги вклучува во нови јадра, создавајќи нови врски што резултира со покондензиран, поеднозначен и појасен јазичен израз.

И во рамките на глаголскиот систем, македонскиот јазик покажува карактеристики на комплексен адаптивен систем:

Во периодот кога општествено-политичките околности го довеле поширокиот балкански простор во рамките на Отоманската Империја, влијанието на турскиот се огледа на повеќе нивоа. Како најприемчиво ниво за директно навлегување на јазични елементи е лексичкото. Така, како што е познато, во балканските јазици се вградени голем број турски зборови (Настева 2001). Во овој случај се работи за подлабоко адаптирање на балканските јазици во рамките на тој комплексен систем, при што турскиот имал доминантна улога, бидејќи на некој начин тој ја претставувал и пошироката културно-цивилизациона околина. Имено, се работи за адаптирање на определен број турски зборови, (именки, придавки, глаголи) и нивна адаптација во соодветните јазици. Но она што е интересно е дека македонскиот јазик, заедно со албанскиот и со ароманскиот, повторно создал речиси идентичен модел на образување на овие глаголи.

Исто како и другите балкански јазици, и македонскиот бил подложен на големо влијание од страна на турскиот во рамките на лексичкиот фонд. Тоа особено може да се забележи во текстовите пишувани на народен говор, особено во текот на 19 и почетокот на 20 век. Подолу ќе прикажеме неколку примери од еден говор на Григор Прличев одржан во Охрид во 1866 година. Говорот е пишуван на народен јазик со грчко писмо и ја отсликува дијалектната ситуација во охридското градско јадро – Варош во втората половина на XIX век. Во говорот се застапени голем број јазични карактеристики кои

осветлуваат определени сегменти од историскиот развој на македонскиот јазик (Конески : 1966).

Примери:

1. ..., та еден чоек можит да **даскалајсат** еден нарот. (205/К.)
2. ..., зашто таа је оглеало та ке ни **ашикерлајсат** кусурите,... (206/К.)
3. ...,кога сам ти детето сфое го галиш и не го **тербиетлејсфити**. (210/К.)
4. Ако вистина го сакате харното от таткојната, да и **нишанлајсате** добро нечесните Охриѓани,... (214/К.)
5. Али ке ја остаји стоката на некој син угурсус, та со стоката ушче појке ке се **угурсузлајсат**, и ке ти го псует името мртво. (210/К.)

Од особен интерес се специфичните глаголски форми кои ги употребувал Приличев и со кои сакал што повеќе да се доближи до народниот израз во тој период. Се работи за глаголските форми од типот: *даскалајсат, ашикерлајсат, рахатлајсат, угурсузлајсат, тербиетлејсвит...* Вреди да се спомене дека во печатената верзија на говорот Приличев ги заменил овие форми со словенски: *наставлјаваши, јавит, успокоиши, развратит...* (Мокров: 1980).

Следуваат примери од текстови кои имаат елементи на македонските народни говори и кои во себе содржат голем број турцизми. Во случајов, ги издвојуваме примерите каде што повторно се јавува адаптацијата на турцизмите во македонскиот глаголски систем:

(Дефтерски белешки од Дебарца)

1. За едни вака, за други поинаку, како ќе му **дејдисаше**.
2. Што не го **сајдисаат** денеска.
3. Ама не било човек како што сакал, туку како што ќе **дејдисала** работата....
4. Меракот ми се **момдиса** по Јонка, - носталгичен беше дедото Богдан.
5. Поарно да бевме поделени, отколку што бевме **ујдисани**...

(Македонски народни приказни)

1. Ела **кандисај** да те врзам со појасов за дапчево,
2. До неделата **курдисал** царо свадба да праит...
3. Син му од царот и гледал сите девојки за некоја да **бендиса** и да ја земе за невеста,...
4. Се удрил со дуовникот и Силјан на Пазар; вур, тут, беше **ујдисале** поштозашто...
5. Него како така го преболила, ... ама без синот кога останала, душата ѝ **безердисала**,

Разгледувајќи ги погорните примери, може да забележиме дека се градени врз ист модел како оние кај Приличев и дека процесот на адаптација продолжил и во првата половина на 20 век, особено во народните говори. Доколку го погледнеме балканскиот контекст (како еден поголем комплексен адаптивен систем), сличен модел на адаптација има и во ароманскиот и во албанскиот. Секако, не само македонскиот, туку и другите балкански јазици во голема мера биле подложни на големото влијание на турскиот врз лексичкиот фонд. За

илустрација, ќе наведеме неколку примери од докторската дисертација „Турските елементи во ароманскиот“ од Харалампие Поленаквиќ од 1939 г., а реобјавена во 2007 г. во издание на МАНУ.

Примери (пренесени изворно):

1. **AZDISIRE** vb. IV. (Ind. pres. *azdisescu*), (Pascu) 'devenir voluptueux, se débaucher'. Од тур. *azdirmek*; ...
2. **BINDISIRE** vb. IV. (Miha), **BINISIRE** (Miha), (Ind. pres. *bin(d)isescu*), 'допадне се, свиде се'. Од тур. (перс.) *begênmek*;
3. **CĂNDISIRE** vb. IV. (Calendarul) 'се согласи, наговори, кандиса'. Од тур. *konmak*;
4. **CURDISIRE** (Miha, Pascu), **NCURDISIRE** (Miha), **CURDUSIRE** (Basmе). vb. IV. 'навие саат; навие, наштима некој музички инструмент, курдиса; рефл. намести се, смести се, курдиса се'. Од тур. *kurmak*;

Може да се забележи дека и ароманскиот го користел истиот модел за да ги адаптира лексичките турцизми во својот глаголски систем и, на некој начин, да се доближи до балканските јазици со кои бил во постојан контакт и, всушност, бил дел од поголемиот комплексен адаптивен систем каков што претставувала Балканската јазична заедница. И самиот Поленаквиќ (2007) наведува дека обработил преку 70 такви глаголи адаптирани од турскиот:

„Покрај супстантивите, ароманските говори примиле и извесен број турски глаголи, кои добиле ароманска конјугација, како што и другите јазици, коишто примиле турски глаголи, истите ги прилагодиле на духот на својот јазик. Сандфелд рекол за овие позајмени глаголи кај Бугарите, Србите, Албанците и Грците дека се “la plupart du temps tirés du prétérite turc en *-d-*, et le thème verbal ainsi obtenu s'est combiné avec le-*s-de* l'aoriste de verbes grecs...: *uymak* 'convenir', 's'adapter', pret. *uydum*: bug. *ujdisam*, срхр. *ujdisati*, алб. *uidis*, aromun. *uidisesc*“ (Ling. balk. 89). Во ароманските говори забележивме над седумдесетина такви глаголи. Најголемиот дел од нив се менуваат според IV ароманска конјугација на *-ire*, а само неколку според првата на *-are*.“

Погорните примери покажуваат дека македонскиот јазик постојано се адаптирал кон пошироката културно-општествена средина и се обидува да се доближи до еден заеднички глаголски фонд со другите балкански јазици преку формирање глаголи адаптирани од турскиот кои, всушност, не само што се вградиле во соодветните глаголски системи туку и овозможувале полесна комуникација и разбирање меѓу говорителите на пошироката балканска територија. Следната табела ни го покажува тој речиси идентичен модел на адаптација во споменатите балкански јазици:

турски	македонски	аромански	албански	значење:
<i>azdirmek</i>	аздиза (-ува)	<i>azdisire</i>	<i>azdisë</i>	збесна
<i>bayılmak</i>	балдиса	<i>bãldisire</i>	<i>bajalldis</i>	малакса, се умори
<i>begênmek</i>	бендиса	<i>bindisire</i>	<i>begenís</i>	(се) допадне
<i>kandirmek</i>	кандиса	<i>cãndisire</i>	<i>kandis</i>	се согласи, наговори
<i>kurmak</i>	курдиса	<i>curdisire</i>	<i>kurdís</i>	навие, намести
<i>dalmak</i>	далдиса	<i>dĩldisire</i>	<i>dalldís</i>	устреми, навали, (се)
одлучи				
<i>uyumak</i>	ујдиса	<i>uidisire</i>	<i>uidís</i>	се разбере, договори,
среди				

На овој начин, не само говорителите на македонскиот јазик туку и говорителите на балканските јазици полесно и поеднозначно можеле да се разберат, користејќи ги и адаптирајќи ги турските основи кои биле дел од заедничкиот лексикон во голем период од развојот на Балканската јазична заедница. Може да заклучиме дека и претходно, но особено во периодот од средината на 19 до првата половина на 20 век, турскиот јазик имал голема улога не само во збогатувањето на лексичкиот фонд туку и во рамките на глаголските системи на балканските јазици. Тоа значи дека надворешнојазичните фактори, односно околината (според Теоријата на КАС) постојано вршеле притисок врз јазичниот систем кој во себе вградувал нови и ги реструктурирал старите механизми, постојано однесувајќи се според правилата на комплексните адаптивни системи. Ова ни сведочи како еден поголем комплексен адаптивен систем влијае врз другите системи и овозможува речиси идентични модели на адаптација на тие системи кои постојано се во интеракција. Од лингвистички аспект, тој заеднички глаголски фонд во определен период ја олеснувал комуникацијата меѓу балканските јазици.

Нешто слично може да се види преку примерите за начините на образување идно време (футур) во балканските јазици. Повторно македонскиот јазик, гледајќи од перспектива на наследените словенски карактеристики, се адаптирал во однос на околината и преку интеракцијата со албанскиот и со ароманскиот воспоставил сличен модел со овие јазици:

мак.: Утре **ќе (да)** одам на пазар.

алб.: Nesër **do të** shkoj në pazar.

аром.: Măni **va să** neg la pazari.

Македонскиот го отфрлил формантот **да** како показател на субјунктив иако во дијалектите се наоѓаат остатоци од контракцијата на *ќе* и *да* :

Дебарски (галички): ќа ода

Јужни говори: жа ода, за ода

Тука е интересно што сите јазици го партикуларизирале глаголот '*сакам*' (*va < volere, do < dua*) и го свеле на маркер за идност. Тоа покажува дека и КАС каков што е македонскиот јазик влегува во интеракција со други КАС коишто се дел од уште еден поголем КАС и постојано разменува импулси како кон

помалите КАС, така и прима импулси од пошироката околина. Секој јазик ги користи своите јазични средства за да обезбеди појасна комуникација меѓу своите говорители, но исто така на повисоко ниво го користи истиот модел за да се доближи до разбирањето со говорителите на други јазици, постојано прилагодувајќи се кон влијанијата на променливата околина.

И во однос на сложените минати времиња, македонскиот јазик во голема мера отстапил од наследената словенска ситуација. Имено, се работи за перифрастичните конструкции со *esse* и *habere*. Од една страна, македонскиот јазик го наследил т.н. словенски перфект (*сум* + глаголска л-форма) ... (*сум работел, си носел, ...*), а од друга страна, во интеракција со другите балкански јазици во својот систем почнал да ги внесува и конструкциите со *имам* + н/т партицип. Тука, повторно се јавува силната интеракција во рамките на јазикот како КАС и во нашиов случај на Балканската јазична заедница како уште поголем КАС.

Тој тип конструкции се регуларни сложени минати времиња во албанскиот и во ароманскиот и така, поради потребата за адаптација и за реструктурирање, се создава заеднички модел за изразување на тој тип минати времиња:

аромански	албански
↓	↓
ari lukrată	ka punuar
ave lukrată	kish punuar
avu lukrată	pat punuar

македонски

↓

има работено
имаше работено
имал работено

Во западните периферни македонски говори, овие конструкции во голема мера го истиснуваат наследениот сум + *л-перфект* и го поместуваат во зоната на модалноста. Тој процес е речиси завршен во крајните југозападни говори (костурски, корчански), а во тек е во западните периферни говори.

Така: во охридско-струшките говори, покрај вообичаените конструкции со *имам* од типот:

1. Тој порано **имат живеено** во куќана од Алија под кирија.
2. Пред една недел'а **имат купено** кола.
3. Не знам дал' **си имат ојдено** Америка.

Во овие говори може да се сретнат и конструкции со модални глаголи:

1. Тој **немат можено** да дојт.
2. Тој **имат морано** да се качит на кровон.
3. Тој **имат мислено** дал' да купит кола.
4. Јас не знаев, тој фризер да ти **имат бидено**.

Ширењето на конструкциите со *имам* + *н/т партицип* во современиот македонски јазик е сè поизразено при што може да се каже дека употребата на **има-конструкциите** е сè позачестена и веќе станува основна конструкција за изразување на општа минатост и резултативност. Најважно е дека се работи за минато дејство (без оглед дали има релевантност во однос на моментот на зборување, во однос на временската определба или засведоченост). Сите тие карактеристики се во втор план, додека на прв план избива дека се работи за минат факт (силна увереност) и за неутрален (не-субјективен) однос.

Примери:

1. На ревиите има носено модели на познати креатори.
2. Колку пати имаме заедно седено на чардакот од неговата куќа.
3. **Имаш** трчано на маратон?
4. Многу пати имам мислено на ова.
5. На Клетници од Виктор Иго имам плачено...прекрасна книга.

Од друга страна, пак, *л-перфектот* од временската сè повеќе се поместува кон модалната оска, т.е. сè повеќе се употребува во своите **модални**

значења (дистанца): прекажаност, адмиратив, дубитатив и сл., а во новинарскиот стил добива една подзасилена димензија на **'непреземање одговорност'** за искажаното. Дури не мора да се работи за незасведочено (прекажано) дејство, не мора да се однесува на неопределеност во минатото, туку на прв план избива значењето дека преносителот на информацијата не сака да преземе никаква одговорност за тоа што е кажано ниту за последиците кои би произлегле од тоа. Во тој контекст, во албанскиот глаголски систем е вградена категоријата *адмиратив* (Mënyra habitore) која е пресликана и во определени аромански говори (говорот на Ароманците Фаршероти):

аром. *Tini 'fuska a'vut om!?*
алб. *Ti qenke njeri i pasur!?*
мак. *(Ти си бил богат човек!?)*

аром. *Tini a'vuska 'mari 'kasã!?*
алб. *Ti paske shtepi të madhë!?*
мак. *(Ти си умал голема куќа!?)*

Македонскиот јазик немал посебни јазични средства за изразување на оваа категорија, па тој ги искористил наследените средства (*л*-формата) и ја прилагодил нивната функционална зона за да може да се доближи до заедничката концептуализација на светот што го опкружувал. Така, во семантичкиот концепт **'непреземање одговорност за вистинитоста на искажаното'** може да бидат вградени и **'чудењето, неверувањето, подбивањето, дистанцирањето...'**. И тука повторно се среќаваме со механизмите на комплексните адаптивни системи каде што адаптацијата и реорганизацијата се едни од клучните механизми за опстанок на комплексниот адаптивен систем.

Примери:

1. *Види го, знаел да игра шах!*
2. *Го прашав дали има пари, рече **умал**!*
3. *Од Владата велат дека и денес **работеле** со полна пара.*
4. *Градоначалникот Коце Трајановски **вели** дека на патеката светилки **ке има** дури в година, но **немало** да биде мрак оти светло **имало** на другата страна на Вардар.*
5. *Во осум ленти се влегуваше во Македонија од Грција. Најбројни **беа** српските државјани, **денес** им **завршувал** десетдневниот одмор.*

Сето ова покажува со каква успешност македонскиот јазик се адаптирал и кон пошироката околина (Балканската јазична заедница) која претставува еден поголем КАС поврзан со сите други помали и поголеми комплексни адаптивни системи. На тој начин, македонскиот јазик во својата реорганизација и адаптација ги прифатил конструкциите со *имам* + *н/т партицип*, а од друга страна, не ги отфрлил наследените *сум* + *л-форма* конструкции, туку сè повеќе ги поместувал во модалната сфера на употреба, т.е. каде што најважен е

личниот став/оценка на говорителот. Тоа било многу важно во една средина каде што поради усниот пренос на јазикот постоела голема потреба во него да биде кодирана целокупната блиска и далечна историја и традиција на народот.

И со следниов пример ќе се обидеме да покажеме колку била силна потребата за адаптација на македонскиот јазик со цел да обезбеди појасна комуникација со говорителите на другите јазици во рамките на поширокиот КАС, каква што е Балканската јазична заедница. Се работи за еден дел од наследениот (словенски) деривациски глаголски систем и неговото реструктурирање со цел подигање на наследените показатели на едно потранспарентно ниво.

Така, враќајќи се во прасловенскиот период, може да забележиме дека кај определен број стари глаголски основи вокалните превои, како на пр. (e > o) често служеле за изведување итеративи и каузативи од типот на: **nesti-**nositi, **vesti-**voziti; **lekti-**ložiti, **tekti-**točiti (Sławski 1974 :56). Всушност, Aktionsart, односно 'типовите на дејство' биле главните елементи на поделбата на глаголите. Во подоцнежниот развој на прасловенскиот почнала да се наметнува потребата за поеднозначна видска диференцијација на глаголите при што покрај старите вокални и консонантски алтернации, на сцена стапиле и префиксите и суфиксите како видски модификатори. Голем дел од тие вокални и консонантски алтернации на фонолошко и на морфонолошко ниво ја презеле една од главните улоги при подоцнежната поделба на свршени и на несвршени глаголи во словенските јазици. Секако, покрај овој продуктивен модел на имепрефективизација/перфективизација, во словенските јазици се јавуваат и други модели преку формантите *-ова-* (*куповати*), *-ва-* (*познавати*), *-(j)a* (+ *u* > *a* превој, + консонантска алтернација): (*платити-плаитати-плаќа*; *родити-раждати-раѓа*) и др.

Интересно е да се забележи дека македонскиот јазик во голема мера почнал да ги отфрла наследените вокални и консонантски алтернации со цел да ги подигне (пред сè) видските показатели на едно потранспарентно ниво. Доколку споредиме некои глаголски форми со соодветните во другите словенски јазици (во случајов со српскиот), ќе ја видиме таа разлика:

***nos - *nes (nositi –nesti)**

Српски:

несвршен: доносити, износити, преносити, подносити, уносити,...

свршен: донети, изнети, пренети, поднети, унети,...

несвршен: Он је преносио поруку.

свршен: Он је пренео поруку.

***vod - *ved (voditi-vesti)**

Српски:

несвршен: доводити, изводити преводити, наводити, уводити,...

свршен: довести, извести, превести, навести, увести,...

несвршен: Он је довод^одио брата.
 несвршен: Он је дове^оо брата.

Како што може да се види од овие два примера, префиксите овде воопшто не вршат видска модификација, туку таа улога ја имаат вокалните превои. Во македонскиот, пак, видската разлика не се темели на вокалниот превој (о во е), туку преку продуктивниот суфикс за имперфективизација (-ува) која се наложува врз само една (најчесто свршена) основа. Во овој случај, прасловенската основа *nos- станува непродуктивна при образувањето видски парови, додека основата *nes- е продуктивното јадро за образување видски парови:

*nes-

свршен: донесе, изнесе, пренесе, принесе, поднесе, однесе, внесе, ...

несвршен: донесува, изнесува, пренесува, принесува, поднесува, внесува, ...

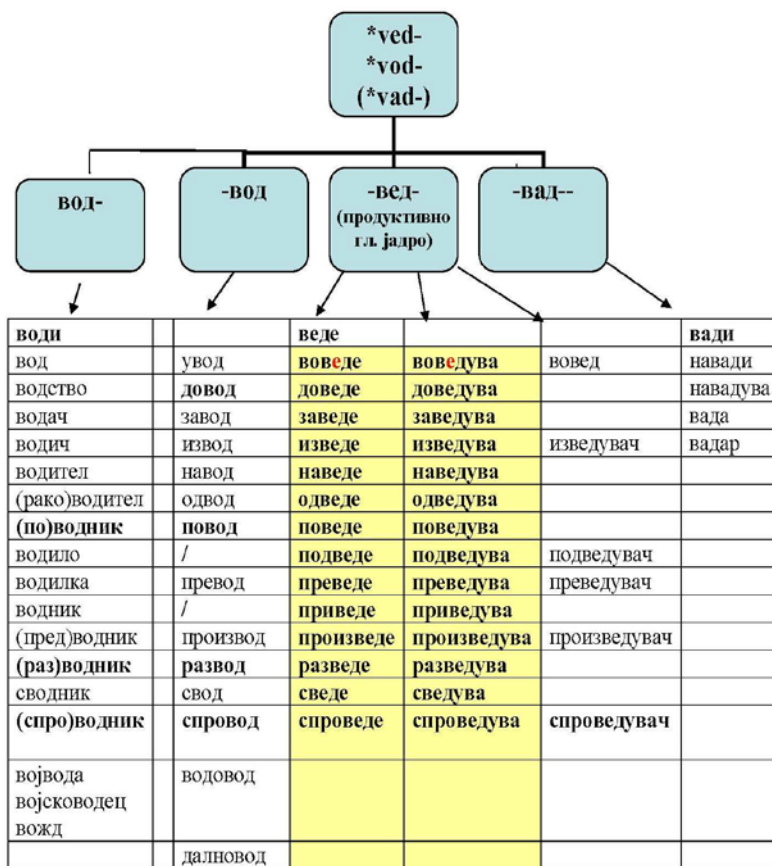
Следните примери се од полскиот јазик којшто, исто така, ја континуира старата наследена поделба на прасловенските основи *ved- *vod- (*vad-):

свршен несвршен

-ved-	-vod-	-vad-
dowieść	dowodzić	doprowadzać/doprowadzić
wywieść	wywdzić	naprowadzać/naprowadzić
wywieść się	wywdzić się	oprowadzać/oprowadzić
odwieść	odwdzić	przeprowadzać/przeprowadzić
przywieść	przywdzić	przyprowadzać/przyprowadzić
zwieść	zwdzić	wprowadzać/wprowadzić
zawieść	zawwdzić	wyprowadzać/wyprowadzić
uwieść	uwwdzić	zaprowadzać/zaprowadzić

Како што може да се види, во полскиот јазик се чуваат старите вокални и консонантски алтернации како видски модификатори. Македонскиот, пак, како што споменавме, настојувал низ својот развој во мултијазична средина да ги неутрализира тие опозиции. Наследените видски секвенци се раздвојувале и се формирале нови видско-опозициски системи создадени од ново јадро. И погореспомнатите глаголски основи (-ved- и -vod-) создале различни јадра при што основата **-vod-** станала продуктивна во деривација на именски форми: води – вод, водство, водач, водител, превод, повод, развод, извод, ... додека јадрото создадено од основата **-ved-** станало продуктивно во глаголската деривација и основно јадро за видска диференцијација: веде, доведе – доведува, изведе – изведува, поведе – поведува, преведе – преведува, наведе – наведува. Во македонскиот јазик видската разлика не се темели на вокалниот превој (о во е), туку преку продуктивниот суфикс за изведување несвршени глаголи (имперфективизација) (-ува), кој се наложува врз само една (најчесто свршена) основа:

Македонски:

Тенденцијата во македонскиот јазик за образување нови видски парови темелени врз перфективната, односно перфективизираната глаголска основа може да ја видиме и во рамките на деривацијата на прасловенските глаголски основи **leg-* **log-* со нивните стари вокални и консонантски алтернатици (**lež-*, **lož-* **lag-*):

несвршен	свршен >	несвршен
<i>леж-</i>	<i>лег-н-</i>	<i>лег-н-ува</i>
лежи	легне	легнува
	од-лег-н-е	од-лег-н-ува
	из-лег-н-е	из-лег-н-ува
	за-лег-н-е	за-лег-н-ува
	по-лег-н-е	по-лег-н-ува
	под-лег-н-е	под-лег-н-ува
	при-лег-н-е	при-лег-н-ува
	с-лег-н-е	с-лег-н-ува

Прасловенската основа **log-* во македонскиот јазик дала бројни деривати и во глаголскиот и во именскиот систем. Од ова јадро се формираат, со префиксација и со суфиксација, цела низа видски парови од кои кај повеќето потранспарентно може да се набљудува семантичкиот развој на компонентата **‘прави некој/нешто да е во (хоризонтална) положба.’** Кај определен дел глаголски форми, посебно оние што навлегуваат во менталниот свет, почесто се наложува општата семантичка компонента **‘става, поставува.’** Ќе ги наведеме паровите:

<u>свршен:</u>	<u>несвршен:</u>
<i>вложи</i>	<i>вложува</i>
<i>изложи</i>	<i>изложува</i>
<i>заложил</i>	<i>заложува</i>
<i>наложи</i>	<i>наложува</i>
<i>обложи</i>	<i>обложува</i>
<i>одложи</i>	<i>одложува</i>
<i>положил</i>	<i>положува</i>
<i>приложил</i>	<i>приложува</i>
<i>предложил</i>	<i>предложува</i>
<i>образложил</i>	<i>образложува</i>
<i>расположил</i>	<i>расположува</i>

Како што може да се забележи, овде се наведени видските парови изведени со суфиксот *-ува*, како најтранспарентен маркер за видска модификација. Доколку се следи општословенскиот развој на оваа глаголска основа (**log-*), може да се забележи дека видската опозиција се образува со вокалско вдолжување *o > a*: *предложи –предлага*, *положи – полага*, *наложи – налага*, *предложи – предлага*, ...

Имајќи ја предвид горенаведената тенденција за реструктурирање на видските показатели и за подигање на нивото на транспарентноста од морфонолошко на морфолошко ниво, би можеле да кажеме дека серијата примери со *-ува* сè повеќе се наметнува во македонскиот јазик. Имено, некои изведени форми со вокално вдолжување *o > a* веќе се вон употреба во современиот македонски јазик (*влага*, *слага*, *облага*, *прилага*, ...), а некои, пак, сè уште се употребуваат, полека отстапувајќи им го местото на изведенките со *-ува*. За таа „тројност“ во видскиот систем помага и тоа што во рамките на граматичките информации пренесувани преку суфиксот *-ува*, несвршеноста често се реализира и како информација за повторливост на дејството.

Од сето ова може да се забележи дека овој процес на реструктурирање на глаголскиот систем сè уште е жив во македонскиот јазик, кој наоѓајќи се во мултијазична и мултикултурна средина, имал поголема потреба постојано да се адаптира и отишол во правец старите морфонолошки разликувачки (пред сè видски) експоненти да ги заменува со потранспарентни показатели.

Во тој контекст, може да издвоиме три главни модификатори, односно показатели за перфективизација и за имперфективизација:

(а) префиксите како основни видски модификатори за свршеност. Во а-група префиксите се основни видски модификатори (*иета – прошета, ...*), а и во другите глаголски групи ја зголемуваат својата моќ за видска и за семантичка модификација (*метов-изметив, бриков-избричив, пив-испив, напив, допив, ...*). Голема група новоформирани (туѓи) глаголи на *-ира* прави видска измена со префиксот *из(с)-* кој поседува значенска нишка – извршување на дејството во целост, и со тоа станува универзален видски модификатор (*исконтактира, издемантира, изиритира, ...*)

б) суфиксот **-н-** како наследен носител на најсилната перфективна информација (моментност) овозможува образување „општа“ перфективна основа (*седи-седне, ... паѓа-падне, ...*) со можност за натамошни префиксални семантички модификации.

в) суфиксот **-(у)в-а** станува универзален видски показател/модификатор за имперфективност (вклучно со итеративност). Се наложува на перфективни/перфективизирани основи (*трча-претрча-претрчува*), а секогаш има моќ да се наложи врз **-н-** основата (како семантички најопшта – моментност) и да создава нови двојни јадра на страна од наследените видски парови/сери.

Отфрлањето на старите морфонолошки алтернации како видски модификатори и воведувањето други, потранспарентни и поразбирливи показатели коишто овозможувале формирање цели серии на видски парови градени врз една основа, т.е. едно јадро, имале влијание врз целиот глаголски систем на македонскиот јазик. Главното жариште на оваа појава е во југозападните периферни македонски дијалекти кои биле во најсилен контакт со несловенските балкански јазици.

Извадок од Б. Видоески (Видоески, 1999:229):

„...Се наложила основата на перфективниот глагол, а видската функција ја презеле суфиксите (*-в-, -ув-*),...

Така, на пример, во југозападните говори на правецот Струга – Охрид – Преспа – Лерин и на југ до Корча и Нестрам – Костур готово сите стари модели **се свеле на еден главен зборообразувачки модел со суф. -в-** кој се додава на тематскиот дел од свршениот глагол. Сп.: *куп-в-и, плат-в-и* (: *плати*), *измен-в-и, тур-в-и, мен-в-и, поклон-в-и, товар-в-и, от(в)ор-в-и, род-в-и, зајд-в-и, дојд-в-и, вид-в-и, пад-в-и, влег-в-и, прост-в-и* и др. Таму каде што се јавиле фонетски пречки, се проширила основата и се јавиле нови преобразувања, на пример: *лег-ин-в-и* (: *легин-а + легни*), *падин-в-и* (: *падина*); кај глаголите што им завршува коренската морфема на *-в-* суфиксот се проширил во *-ив-* : *заборав-ив-а* (: *заборав-и*), *поправ-ив-а, ожив-ив-а* (: *ожив-и*), *оздрав-ив-а* (: *оздрав-и*), *отков-ив-а* (: *откови*), *обув-ив-а* (: *обув-и*), а потоа тој модел можел да се шири и на други глаголи каде што се јавила потреба да се избегнат неможни консонантски секвенци, како во *закашл-ив-а* (*-илв-*), *изведр-ив-а* (: *изведр-и*), или во глаголите на *-н-* од типот *легн-ив-а*

(: *леgn-и*) покрај *легин-в-а*. Кај другите глаголи видската функција морфолошки се изразува со тематскиот вокал, сп. *фарл-е* (: *фар л-и*), *карст-е* (: *карст-и*), *пушч-е* (: *пушч-и*) покрај *пуш-в-и* (Бобоштица).

По извршената интеграција на старите модели во корчанскиот и костурските говори се добиле два нови зборообразувачки типа на имперфективни глаголи: а) со суф. *-в-* : *куп-в-и* (: *куп-и*), *покри-в-а* (: *покрие*), *разле-в-а* (: *разле-е*), *запја-в-а* (: *запее*), *чу-в-а* (: *чу-е*), б) со суф. *-ив-* : *заборав-ив-а* (: *заборав-и*); од старите се задржал уште моделот: *зовир-а* (: *зовр-и*), *умир-а* (: *умр-и*). Глаголите од типот *запина* (: *запн-и*) се наоѓаат во процес на преобразување, па така во корчанскиот говор наоѓаме паралелни форми: *запина*, *капина* (: *касни*), *скор'ина* (: *скорни*), *верина* (: *варни*) и: *легин-в-а*, *падинва*, а во нестрамскиот говор *запн-ив-а*, *леgn-ив-а*, *сопн-ив-а*.“

Со ваквото реструктурирање во глаголскиот систем, македонскиот јазик во голема мера се адаптира кон соодветните системи во другите балкански јазици. Ова претставува интересен показател како определени носители на информации од семантичкиот континуум притиснати од определени влијанија на околината (според Теоријата на комплексни адаптивни системи), биле принудени да се реструктурираат и да се адаптираат со што во рамките на КАС поттикнуваат и други елементи/носители на информацијата (префикси, суфикси) да ја преземат таа улога, носејќи поголема транспарентност. Токму развојот на македонскиот јазик како комплексен адаптивен систем и во содејство со еден поголем **комплексен адаптивен систем**, какво што е балканското јазично и културно опкружување, е главниот двигател за реструктурирањето на глаголскиот систем и за воведувањето на потранспарентните граматички показатели. Тоа не доведува до друго поголемо поместување на опозицијата свршеност – несвршеност (вид) кон опозицијата аорист – имперфект (време). Имено, тенденцијата за блокирање на образувањето аорист од несвршени глаголи речиси е целосно реализирана во современиот македонски јазик. Зголемената транспарентност на видските показатели го олеснила пререструктурирањето на несвршените глаголи во имперфект и свршените во аорист. Кога видската диференцијација станала доволно транспарентна и еднозначна, започнало и пререструктурирањето на разделите т.е. на вторичните показатели за аорист. Аористот ги задржал трите раздели (**а и о**), додека разделот *-е-* (како маркер за имперфект) го „отстапил“ за да може поеднозначно да се препознаваат формите на ‘врзан’ имперфект од свршени глаголи и еднозначно да се поврзуваат со вокалот *е*. (од типот: *да, ако, ќе, ... дојдев, станев, донесев, избелев, ...*).

Со тоа, македонскиот јазик ја израмнува опозицијата свршеност – несвршеност со опозицијата аорист – имперфект и создава два разликувачки система во однос на опозицијата време – модалност. Со ваквата тенденција во извесна мерка се упростуваат сфаќањата за опозицијата свршеност – несвршеност наспрема опозицијата аорист – имперфект и се доближуваат до „балканското“, несловенското сфаќање на соодветните опозиции каде што опозицијата свршеност – несвршеност е најизразена преку односот аорист –

имперфект. Ова целосно реструктурирање и реорганизација на видско-временските опозиции во македонскиот јазик имало големо влијание и на реструктурирањето во рамките на глаголските групи. Така, *и-разделот*, како основен маркер за еднозначно укажување на „синкретизмот“ свршеност – аорист, ја добива битката. Од друга страна, вокалот *-e-* како маркер за имперфект кај несвршените глаголи, полека се наметнува и како универзален имперфективен маркер, со што поеднозначно укажува на „синкретизмот“ несвршеност – имперфект. Тоа овозможува полесно и поеднозначно образување имперфект и од свршените глаголи. Имајќи поеднозначни и потранспарентни показатели за вид (од типот на префикси, инфикси, суфикси), вокалот *-e-* се ослободува од свршениот вид (т.н. *e-раздел* во аорист) и станува само маркер за имперфект (без оглед на видот). Тоа понатаму овозможува целата „нова“ класа свршени глаголи преку аористната основа да образува имперфект токму со единствен маркер – *e*, а со цел овозможување сите глаголи (без оглед на видот) да можат да влезат и во временските и во модалните конструкции, како и разделување и поеднозначно разликување на конструкциите со временска определба од оние со модална определба. Тоа овозможило и понепречено ширење на кондиционалот од балкански тип (*ke + имперфект*) кој станал доминантен модел во македонскиот и во другите балкански јазици. Така, кондиционалот, а посебно иреалис, ја пополнува целосно својата шема каде што и за несвршени и за свршени глаголи основен маркер станува вокалот *e*.

Заклучок:

Универзална потреба на јазичната еволуција е постојано изнаоѓање на сè потранспарентни граматички показатели со цел точно пренесување на информацијата од семантичкиот континуум. Концептуализацијата на светот постојано се менува, а јазикот се обидува што поверно да ја следи таа променлива концептуализација.

Македонскиот јазик, во текот на својот развој изнаоѓал внатрешнојазични средства кои го олеснувале меѓусебното разбирање. Во однос на дијалектниот јазик, посебно западните периферни говори, може да се истакне дека балканизираната структура на македонскиот јазик овозможува определени тенденции да се развијат во правци многу пошироки отколку во јазикот/јазиците извор и повторно главната цел да биде – поеднозначна и појасна комуникација меѓу говорителите. Еволуцијата на тој комплексен адаптивен систем во различни временски отсеци била силно повлијаена од различни културно-општествени околности кои придонесувале и во развојните мрежи на елементите на семантичката деривација, а и воопшто во „хаотичниот“ дел од лексиконот да навлегуваат лексички елементи кои биле семантички мотивирани од тие околности. Така, покрај елементите од типот: *молив, тетратка, ајдутин, арамија, френк, чинија*,... кои „хаотично“ навлегувале во лексиконот, во дендритот на семантичката деривација свое место наоѓале лексички елементи кои преку наследените основни семантички компоненти се

поврзувале со низата водена од определена прасловенска основа. На тој начин, македонскиот јазик покажува две универзални тенденции: континуирање на прасловенските семантички компоненти, зачувувајќи некои архаични форми, и една поопшта која ја верификува Антопоцентрично-спацијалната теорија за јазикот, а тоа е дека прототипните човекови состојби, дејства и движења се основата за преносот на семантичките компоненти од материјалниот, човеков реален свет, па сè до најапстрактниот – менталниот свет. И во својот самостоен развој (по кодификацијата во 1945 г.), македонскиот јазик продолжил да еволуира и да се развива според правилата на комплексните адаптивни системи. Денес, глаголскиот систем на македонскиот систем е најбогат и најразвиен од сите словенски јазици бидејќи во себе ги чува наследените категории уште од прасловенскиот период, а исто така, адаптирајќи се кон околината, во својот систем ги вградил и стекнатите балкански категории. Така, во македонскиот јазик видската опозиција свршеност – несвршеност е подигната на потранспарентно ниво со префикси и со суфикси, со што се создаваат видски парови разбирливи и за другите балкански јазици кои ја немаат категоријата вид. Образувањето на идното време, исто така, претставува заеднички модел во рамките на целата Балканска јазична заедница како КАС (*ke odam, do te shkoj, va sa neg*). Македонскиот јазик е еден од ретките словенски јазици кој силно ја чува опозицијата аорист – имперфект и која, исто така, му служи за поеднозначно определување на извршеноста/неизвршеноста на дејството во минатото. Македонскиот јазик е единствениот словенски јазик кој во својот систем ги вградил перифрастичните конструкции за изразување сложени минати времиња од типот *имам дојдено, сум јаден...* Во системскиот дел од лексиконот, успешно се адаптираат новите глаголи изведени од туѓи зборови и тие одново се приклучуваат кон повисоките контролни структури на КАС. Исто така, во именскиот и во заменскиот систем продолжува тенденцијата кон создавање модели со целосен аналитизам, односно изразување на падежните односи со препозитивни показатели кои покажуваат поголема транспарентност. Во предлошкиот систем сè почесто се јавуваат секвенци од предлози кои служат за поголемо просторно доопределување од типот: *за на пазар, за во библиотека, од пред зградата* и сл. Сето тоа му овозможува на македонскиот јазик да ја продолжи својата забрзана еволуција и успешно да се адаптира и да го артикулира светот што се менува. Токму тие процеси што се одвиваат во современиот македонски јазик го покажуваат неговиот долговековен континуитет, а постојаните осцилации кои го влечеле кон хаосот (распаѓање и исчезнување) го принудувале кон постојана адаптација и реструктурирање на системот што му овозможило да продолжи да живее и покрај сосема неповолните општествено-политички и други околности.

Сето тоа покажува дека македонскиот јазик, гледано од Теоријата за комплексни адаптивни системи, претставува стабилизираниот систем, со цврсти контролни механизми и хиерархиски модели, кој многу успешно се адаптира кон сите промени на околината. Кога еден комплексен адаптивен систем нема да се распадне во најнеповолни околности и со огромни осцилации предизвикани од влијанијата на околината, тој секако ќе опстане и ќе го

продолжи својот еволутивен пат и во околности во кои веќе изградените заштитни механизми ќе продолжат да функционираат, постојано адаптирајќи се кон околината. Средствата, елементите, на тој комплексен адаптивен систем се длабоко вградени во дијалектите на македонскиот јазик. Таму седат и наследените словенски елементи, и стекнатите балкански елементи. Системот постојано ги црпи и ги вклучува во нови јадра, создавајќи нови врски што резултира со покондензиран, поеднозначен и појасен јазичен израз, а истовремено се труди на што поверодостоен начин да ја артикулира концептуализацијата на реалниот и на менталниот свет.

Затоа, може да кажеме дека клучот за континуитетот и за опстанокот на македонскиот јазик е токму во неговата способност да се адаптира кон промените, да ги вгради во својот систем и со тоа да биде модел во пошироки рамки за тоа како еден јазик, дури и во најнеповолни околности, може да стане одржлив, еволутивен и иновативен **комплексен адаптивен систем**.

Resume

Macedonian language as a Complex Adaptive System

Macedonian language is a genetically Slavic language with an inherited grammar and lexicon, transferred to an environment with genetically unrelated languages. The accelerated evolution of the Macedonian language in Balkan environment shows huge similarity with mechanisms common for the evolution of Complex Adaptive Systems: non-linear interaction between agents (speakers of the language), self-organization, formation of higher control structures, creating common models, and constant adaptation towards changing environment. Those mechanism have had deeply changed inherited structure of Macedonian language.

Development of the Macedonian language was influenced by the cultural, social, political and administrative heritage of the Roman, Byzantine and Ottoman Empire. Especially the Ottoman period (almost 500 years) is a period of intensive linguistic convergence, a period which results with the shaping of the so called Balkan linguistic league. During common contact, and with the goal of achieving clearer communication between the speakers of different languages (Macedonian, Albanian, Aromanian, Megleno-Romanian, Romanian, Bulgarian, Romani, etc), the languages of the Balkans changed their structure. Their structures adapt and above all, come closer to one another. In this whole concept we can view not only Macedonian, but the whole Balkan linguistic league as a bigger complex adaptive system, within which Macedonian language is the phenomenon representing the basic core of that system. It had and used all mechanisms of a complex adaptive system, and due to its position (geographical, cultural and social circumstances), to its inherited structure (Slavic) and other factors which intensified the contact with other Balkan languages and it is the most adaptive part of the complex system of the Balkan linguistic league.

It can be said that the inherited Slavic features and the acquired Balkan features which form the structure of the Macedonian language are speeding up the evolutionary spiral and promote tendencies of producing more transparent markers for

certain semantic categories. The means, the elements of that complex adaptive system are deeply integrated into the dialects of Macedonian language. The system continues to use and add them in new cores, creating new ties, resulting in more condense, clearer language expression with more precise meaning. Viewed from a present perspective, the Macedonian language is a very interesting complex adaptive system, as well as a phenomenon in a framework of linguistic typology. Macedonian language develops and evolves as a very interesting complex adaptive system and uses all CAS mechanisms in order to articulate the conceptualization of the modern world in as univocal as possible, and to enhance clearer communication between the speakers.

ЛИТЕРАТУРА

- Аргировски, М., 1998, *Грцизмите во македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Асенова, П., 1989, *Балканско езикознание. Основни проблеми на балканскиот јазиков сџюз*. Софија: Издателство Наука и изкуство
- Велева, С., 2006, *Тенденции во зборобразувањето во македонскиот јазик*. Скопје.
- Видоески, Б., 1998, *Дијалектите на македонскиот јазик, Том 1*. Скопје: МАНУ.
- Видоески, Б., 1999, *Дијалектите на македонскиот јазик, Том 2 и 3*. Скопје: МАНУ.
- Видоески, Б., 1994, “Модели на имперфективни глаголи”, *XX научна дискусија на меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 30.VII - 13.VIII. 1993 година*, 29-44, препечатено во *Дијалектите на македонскиот јазик*, том 3, изд. МАНУ, 1999.
- Голомб, З., 1970, “За ‘механизмот’ на словенско-романските односи на Балканскиот полуостров,” *Македонски јазик XXI*, сс. 115-32.
- Голомб, З., 1974, “Значењето на македонскиот јазик за балканистичките студии,” *Пристапни предавања на новите членови на МАНУ*. Скопје: МАНУ, стр. 37-43.
- Демирај, Ш., 1994, *Балканска лингвистика*. Скопје: Логос-А.
- Димитровски, Т., 1956, *Значења и употреба на предлозите во македонскиот литературен јазик*. Скопје: Филозофски факултет, Катедра за јужнословенски јазици.
- Ѓуркова, А., 2008, *Социолингвистички аспекти на македонскиот јазик: од стандардизација до актуелните тенденции*, Филолошки студии, том 2. Скопје: Институт за македонска литература.
- Илиевски, Хр.П., 1988, *Балканолошки лингвистички студии*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Конески, Б., 1966, “Еден говор на Григор Прличев од 1866 година“, *Македонски јазик 17/6*: 205-215.
- Конески, Б., 1981, *Грамматика на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- Конески, Б., 1982, *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.

- Конески, Б., (ред.), *Речник на македонскиот јазик со српско-хрватски толкувања*. Скопје: Македонска книга, 1986.
- Конески, К., 2003, *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Скопје: Универзитет "Св. Кирил и Методиј", Филолошки факултет "Блаже Конески".
- Котев, И., 2007, *Македонски народни приказни*. Скопје: Просветно дело, Редакција Детска радост.
- Марковиќ, М., 2012, "Предлошки секвенци за просторно доопределување во македонскиот јазик", *Зборник во чест на 80-годишнината на акад. Зузана Тополињска*, Прилози. Одделение за лингвистика и литературна наука, XXXVI 1-2, МАНУ, Скопје, стр.189-200.
- Марковиќ, М., 2017, "Околу реструктурирањето на глаголскиот систем во македонскиот јазик (во балкански контекст)", *Balkanistica: Macedonia past and present : proceedings from the Ninth Macedonian - North American Conference on Macedonian Studies* Vol. 30, issue 2, University, MS : South East European Studies Association, pp. 175-185.
- Марковиќ, М., Тополињска, З., 2019, *Македонски ~ полски : Семантичка деривација на одбрани прасловенски корени*, 2019. Скопје: МАНУ, стр. 177 стр.
- Мокров, Б., 1980, "Чувај се себе си", *Разгледи, год. XXII, број 7*, стр. 781-788.
- Мургоски, З., *Толковен речник на современиот македонски јазик*. Скопје, 2011.
- Најдоски, Ѓ., 2008, *Дефтерски белешки од Дебарца*. Скопје: Просветно дело, Редакција Детска радост.
- Поленаковиќ, Х., 2007, *Турските елементи во ароманскиот*. Скопје: МАНУ.
- Тополињска, З., 1992, "За прагматичната и семантичната мотивација на морфосинтаксички балканизми", *Прилози XVI*. Скопје: МАНУ.
- Тополињска, З., 1997, "Семантичка категорија (не)фактивност во словенските јазици", *Прилози. Одделение за лингвистика и литературна наука, XXII 1-2*. Скопје: МАНУ, стр. 93-103.
- Тополињска, З., 2017, "Derywasja sematyczna" *Путевима речи, Зборник радова у част Даринки Гортан Премк*. Београд: Универзитет у Београду, стр. 341-344.
- Фасмер, М., 1986, *Этимологический словарь русского языка*. Москва.
- Фридман, В., 2001, "Граматиализацијата на балканизмите во македонскиот јазик", *Македонски јазик* 51-52, стр. 31-38.
- Фридман, В., 2011, *Македонистички студии*. Скопје: МАНУ.

* * *

- Beckner C. & al., (The "Five Graces Group"), 2009, "Language is a Complex Adaptive System: Position Paper", *Language Learning 59:Suppl. 1*, pp. 1-26 , Language Learning Research Club, University of Michigan.
- Boryś, W., 2006, *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Buck, C. D., 1949, (reprinted 1988), *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago: University of Chicago Press.

- Caragiu-Marioteanu, M., Saramandu N., 2005, *Manual de aromână*. București.
- Cienki, A., 1989, *Spatial cognition and the semantics of prepositions in English, Polish, and Russian*. München.
- Ellis, C. N., 2011, "The Emergence of Language as a Complex Adaptive System", *In James Simpson (Ed.), Routledge Handbook of Applied Linguistics*. Routledge/Taylor Francis.
- Friedman, A.V., 1977, *The Grammatical Categories of the Macedonian Indicative*. Columbus Ohio: Slavica Publishers, Inc.
- Friedman, A.V., 1983, "Grammatical Categories and a Comparative Balkan Grammar, *Ziele und Wege der Balkanlinguistik (Balkanologische Veröffentlichungen 8)*. Berlin: Osteuropa-Institut an der Freien Universität Berlin, pp. 81-98.
- Friedman, A.V., 2015, *Macedonian Studies 2*. Skopje: Macedonian Academy of Sciences and Arts.
- Gardner, M., 1970, *Mathematical games, The fantastic combinations of John Conway's new solitaire game "life"*, *Scientific American* 223 (October 1970), 120-123.
- Gołąb, Z., 1964, *Conditionalis typu balkańskiego w językach południowosłowiańskich ze szczególnym uwzględnieniem macedońskiego*. Wrocław : Warszawa Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kittila, S., Vasti K., Ylikoski J. (ed.), 2011, *Case, Animacy and Semantic Roles*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company,
- Lachur, Cz., 1999, *Semantyka przestrzenna polskich przyimków prefigowanych na tle rojskim*. Opole: Uniwersytet Opolski.
- Lyons, J., 1977, *Semantics. Volumes I, II*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Mallory, J.P, Adams, D.Q. (ed.), 1997, *Encyclopedia of Indo-European Culture*. London and Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.
- Mallory, J.P, Adams, D.Q. (ed.), 2006, *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*. New York: Oxford University Press.
- Markovikj, M., 2012, "Macedonian language from the perspective of its Balkan Environment (Language Tendencies)", *Colloquia Humanistica 1, Institute of Slavic Studies*. Warszawa: Polish Academy of science, pp. 81-96.
- Miklosich, F., 1886, *Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen*. Wien.
- Nevaci, M., 2006, *Verbul în aromână – structură și valori*. București: Editura Academiei Române.
- Palmer, R.L., 1980, *The Greek Language*. London – Boston: Faber and Faber.
- Sandfeld, K., 1930, *Linguistique balkanique*. Paris: Klincksieck.
- Shields, K.C., 1992, *A History of Indo-European Verb Morphology*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Siatkowski, J., 2005, *Studia nad wpływami obcymi w ogólnosłowiańskim atlasie językowym*. Warszawa.
- Skok, P., 1971, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

- Sławski, F., 1974, *Słownik prasłowiański I*, Ossolineum. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe DWN.
- Solecka, K.M., 1983, *Semantyka czasowników ruchu w języku macedońskim*. Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Steels, L., 2000, "Language as a complex adaptive system", *Lecture Notes in Computer Science. Parallel Problem Solving from Nature - PPSN-VI*. Berlin :Volume Editor(s): Schoenauer & al, Springer-Verlag.
- Topolińska, Z., 1996, "Anthropocentric Language Theory as Organizing Principle of the Slavic Case System," *Biuletyn Polskiego towarzystwa językoznawczego*," 52, pp. 57-72.
- Topolińska, Z., 2011, "Dlaczego na?," *Južnoslovenski filolog LXVII*, pp. 101-108.
- Topolińska, Z., 2012, "The Balkan Sprachbund from a Slavic perspective", *Зборник (Матице српске) за филологију и лингвистику LIII/1*, Нови Сад, сс. 33-60.
- Topolińska, Z., 2014, "Anthropocentric Case Theory: How are Humans coded in Discourse?," *The Kenneth E. Naylor Memorial Lecture Series in South Slavic Linguistics*, No. 6. New York, USA: Beech Stave Press.
- Topolińska, Z., Markovikj, M., 2016, "An insight into the history of Balkan Slavic languages. Macedonian perspective", *Linguistica Copernicana*, Vol. 13, Toruń. pp. 35-65.
- Vidoeski, B., 1997, "Morphological Patterns of Imperfective Verbs in Dialects of the Macedonian Language", *Balkanistica 10*, pp. 411-429.
- Weinsberg, A., 1973, *Przyimki przestrzenne w języku polskim, niemieckim i rumuńskim, 1971*. Warszawa: PAN.
- Wierzbicka, A., 1972, *Semantic Primitives*. Frankfurt/M., Germany: Athenäum Verlag.

Интернет: (пристапено на 7.6.2020)

- Dodder, R., and Dare, R., *Complex Adaptive Systems and Complexity Theory: Inter-related Knowledge Domains*, ESD.83: Research Seminar in Engineering Systems, Massachusetts Institute of Technology, October 31, 2000 in: <http://web.mit.edu/esd.83/www/notebook/ComplexityKD.PDF>
- Chan, S., *Complex Adaptive Systems*, ESD.83 Research Seminar in Engineering Systems, October 31, 2001/November 6, 2001, in: <http://web.mit.edu/esd.83/www/notebook/Complex%20Adaptive%20Systems.pdf>

Емилија ЦРВЕНКОВСКА

ПРОУЧУВАЊАТА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО СВЕТСКАТА ЛИНГВИСТИКА

RESEARCHES OF MACEDONIAN LANGUAGE IN WORLD'S LINGUISTICS

Abstract: Macedonian language has been attracting the attention of linguists from various countries. This interested can be traced back to the very beginnings of Slavistics when the researches were focused on Old Church Slavonic texts whose origin is related to Macedonian speeches. In addition, further interest is incited by Macedonian dialects from the periphery of the Slavic south, especially from typological point of view because they are situated in the contact Slavic-NonSlavic zone. With the introduction of Macedonian language classes at foreign universities in 1950s, immediately after the codification, there has been a growing interest for scientific research of Macedonian language. Papers about Macedonian language published by foreign linguists analyse various linguistic disciplines, both at diachronic and synchronic level. Various language issues are elaborated by comparison with other Slavic and Balkan languages. Foreign researchers of Macedonian language have authored numerous grammars of Macedonian language, lexicographic works, textbooks for learning Macedonian language. Researchers of Macedonian language from other centres are also authors of encyclopaedic entries on Macedonian language.

Keywords: Macedonian language, linguistics, foreign researchers of Macedonian language

Одбележувајќи ги значајните јубилејни датуми, како што е 75 години од донесувањето на македонската азбука и правопис, кога правиме на некој начин ретроспектива на достигнуањата на македонистиката кај нас, нужно е да се потсетиме и на интересот на странските лингвисти за македонскиот јазик. Овдека ќе се задржиме, се разбира, без претензии за исцрпност во тоа море од податоци (Видоески 1987, 1997, 2013; Доровски, Црвенковска 2008; Каранфиловски 1997; Саздов 1987, 1998; Црвенковска 2008 и др.), на проучувањата на македонскиот јазик во светската наука за јазикот.

Славистичката наука покажа интерес за македонскиот јазик уште многу пред неговото кодифицирање и може да се смета дека интересот на славистите за Македонија, за македонските дијалекти, литература и народно поетско творештво датира уште од времето на основачот на славистиката Јозеф Добровски (1753-1829). Леонхард Мазинг е автор на првата докторска дисертација поврзана со македонскиот јазик на странски универзитет,

одбранета во Санкт Петербург 1890 година. Тезата се однесувала на рефлексите на прасловенските групи *tj и *dj кај македонските Словени, а во Комисијата за одбрана бил и прочуениот лингвист Бодуен де Куртене.

Во почетокот вниманието на славистите го привлекле најстарите текстови на словенската писменост настанати во Македонија. Еден од првите забележувачи на македонското име во славистиката, рускиот славист И. И. Срезневски, именува два од старите словенски ракописи со зборот македонски во нивното име: *Македонско глаголско ливче* и *Македонско кирилско ливче* (Пандев 2007: 25). Двата ракописа подоцна во Санкт Петербург ги издава и рускиот славист Илински, кирилското ливче во 1906 год. и глаголското во 1909 год. Меѓу првите печатени материјали од македонски текстови се оние на Јагиќ, *Добротираното евангелие* објавено 1898 год. во Виена. Тој го поврзува овој ракопис токму со *Македонското ливче* издадено од Срезневски, пред сè, според некои особености, како употреба на ъ и ы, употреба на ђ за ња и сл., како и етимолошки неправилно вметнување на ъ во некои консонантски групи. Јагиќ (во: Угринова-Скаловска, Десподова 1992: 57) констатира дека: „Оваа специфичност ја содржат обата споменици во блиска заемна врска, и затоа тие нè тераат да претпоставиме една посебна *македонска школа на препишувачи*, можеби локално поврзани“ (подвлекла Е. Ц.). Ватрослав Јагиќ пројавил голем интерес за потеклото на старословенскиот јазик и ја создава Македонската теорија со која се утврдува дека старословенскиот е создаден врз основа на јужномакедонските говори од околината на Солун. Тој го испраќа својот ученик и колега Ватрослав Облак на дијалектолошки истражувања во Македонија, како резултат на што излегува неговата книга *Македонски студии* (Vatroslav Oblak, *Macedonische Studien*, Wien 1896), посветена на говорите на неколку јужномакедонски села, како и на дебарските дијалекти, под наслов кој, со оглед на времето во кое е печатена, самиот доволно зборува за себе.

Во лексикографските трудови на Франц Миклошич, особено во старословенскиот речник од 1862-1865 год., во неговиот етимолошки речник од 1886 год., и двата издадени во Виена, и во споредбената граматика на словенските јазици од 1879 год., користи македонски материјали, пред сè, од црковнословенските ракописи што ѝ припаѓаат на македонската редакција, но и фолклорни материјали како *Зборникот* на Миладиновци, приказните на Верковиќ, речниците на Ѓорѓи Пулевски и сл. (Црвенковска 2000).

Фолклорните материјали собрани од Верковиќ се објавени во Прага 1932 год. од Ј. Поливка и П. Лавров под наслов: *Lidové povídky jihnomakedonské*. Во студијата за јазикот на приказните Лавров забележува дека во овие текстови особена одлика „се трагите на носниот изговор, кој и досега е сочуван на југ на Македонија, во присолунските краишта“ (Верковиќ 1977: 32, во предговорот на Саздов), со што ги поврзува јазичните особености на овие приказни со особеностите на јужномакедонските говори што ја дадоа основата на старословенскиот јазик.

Посебноста на македонскиот јазик и самобитноста на македонскиот народ е тема со којашто се занимавале, на различни начини и од различни аспекти, многу странски специјалисти во разни области. Пишувале за

Македонија патеписците (уште во XVI век), географите, а некои од нив, како Карл Естрајх и Норберт Кребс соопштија дека таму не живеат ниту Бугари, ниту Срби туку Македонци. Подоцна германскиот научник Леонард Зигмунд Шулце-Јена во 1927 год. ја издава книгата *Македонија – Слики на пределот и културата* во која тој јасно ја истакнува посебноста на македонскиот народ и на македонскиот јазик (Ошлис 1988). Карл Хрон во своето дело *Народноста на македонските Словени* (Karl Hron, *Das Volkstum der Slaven makedonies. Ein Beitrag zur Klärung der Orientfrage*. Wien 1890) изнесува факти и аргументи кои зборуваат за самостојноста на македонските народни говори и тврди дека може да се зборува за посебен јазик (Eigene Sprache). Хрон, врз основа на своите сознанија стекнати на патувањата по Босна, Србија и Македонија, се залага за самостојна македонска народност (Прајнерсторфер 1988).

Како предмет на научен интерес македонскиот јазик го привлекол вниманието на славистите поинтензивно од педесеттите години на минатиот век. Странските слависти и балканисти или потесно – македонисти, се заинтересирале за речиси секое подрачје од јазичната проблематика, почнувајќи од јазичниот материјал што го нудат најстарите црковнословенски текстови настанати во Македонија, преку дијалектите на македонскиот јазик, ономастичкиот материјал од Македонија, и одделни проблеми што се поврзани со типолошките карактеристики на македонскиот јазик. Не случајна е вркката со почетоците на воведување настава по македонски јазик на странските универзитети и зголемениот интерес на славистичката наука за македонскиот јазик. Првото предавање по македонски јазик на странски универзитет е одржано 1946 год. на Карловиот универзитет во Прага, еден од најстарите универзитети во Европа, а го одржал професорот Антонин Фринта. Со овој настан се врзуваат почетоците на организирано учење на македонскиот јазик на ниво на академска настава. Тој држел предавања по македонски јазик од 1946 до 1948 година, со што почнува пробивот на македонистиката на странските универзитети. Оттогаш наваму македонскиот јазик и македонската литература претставуваат предмет на научен интерес за повеќе специјалисти – слависти и балканисти, за што сведочат бројните трудови напишани од странските македонисти. Можеби помалку познат е податокот дека еден од слушателите на овој курс по македонски јазик што го држел проф. Фринта, бил професорот Хорас Лант којшто подоцна со својата научноистражувачка работа остави трудови со непроценлива вредност за македонистиката. Веќе во август 1950 год. Лант присуствува на првиот меѓународен семинар за странски слависти на Блед и средбата со Блаже Конески е пресудна за неговата натамошна судбина сврзана со проучувањето на македонскиот јазик. Овие среќни околности му дадоа поттик на Лант да ја напише првата граматика на македонскиот јазик на англиски, што воедно претставува и прва граматика на македонскиот јазик напишана на странски јазик (Lunt H. G., *Grammar of the Macedonian Literary Language*, Државно книгоиздателство на Македонија, Скопје 1952).

Значајни трудови што се занимаваат со историјата на македонскиот јазик се монографски изданија на повеќе стари црковнословенски ракописи приредени од странски слависти, често во соработка со своите македонски

колеги. Македонија, како подрачје на коешто се настанати низа текстови од најстариот период на словенската писменост, го привлекувала вниманието на палеославистите. Истакнатиот палеославист Моше Алтбауер, основач на славистичката катедра на Хебрејскиот универзитет во Ерусалим, го приреди изданието на еден значаен старословенски ракопис кој според јазичните црти одразени во него упатува дека е настанат на македонска територија: *Psalterium sinaiticum* во издание на МАНУ 1971 год. , а потоа во 1973 год., повторно во издание на МАНУ, Алтбауер го подготвува за печат и изданието на *Добромировото евангелие*, најстариот македонски кирилски ракопис од XII век, како што и самиот заклучува: од македонско потекло. Подоцна во МАНУ беше објавен ракописот *Струмички (македонски) апостол* подготвен за печат од чешките палеославистки Емилие Блахова и Зое Хауптова, со приложена студија за ракописот. Во 1998 год. излегува од печат *Григоровичевиот паримејник*, расчитан текст со критички апарат, подготвен од Зденка Рибарова и Зое Хауптова, а во 2014 год. и вториот том посветен на овој ракопис, подготвен од Зденка Рибарова. Франтишек Вацлав Мареш го објавува новиот дел од *Синајскиот псалтир*, Јоуко Линдстет и др. во 2008 год. го објавива *Кониовското евангелие* и сл. Значаен придонес во расветлувањето на повеќе прашања поврзани со историјата на словенската писменост во Македонија даваат во своите трудови истакнатите палеослависти Франтишек Вацлав Мареш (*Историскиот развој на македонскиот вокален систем*, МЈ XXXIV, 1983, 5-21 и др.), Лешек Мошињски и Жежи Русек.

Македонските дијалекти отсекогаш го привлекувале научниот интерес на славистите. Особен интерес претставуваат јужномакедонските говори поради нивното значење за историјата на словенската писменост, но и поради тоа што се работи за периферија на словенскиот јазичен ареал, за што веќе стана збор во однос на трудот на Облак. Кон овие истражувања се придружува познатиот полски славист Мјечеслав Малецки, уште во далечната 1932 година, кој своите теренски дијалектолошки испитувања на македонските говори во селата Сухо и Висока ги издаде во книгата *Два македонски говори – Сухо и Висока во Солунско: Dwie gwary macedońskie (Suche i Wysoka w Soluńskiem)*. Малецки беше првиот полски научник што се занимаваше со проблематиката на современиот македонски јазик. За овие говори пишува и Збигњев Голомб: „Два македонски говора (на Сухо и Висока во Солунско)“, *Македонски јазик*, XI-XII, Скопје 1960/61, 12-182. Македонските дијалекти во Егејска Македонија се и предмет на интерес во неколку монографски изданија на Зузана Тополињска. Низа докторски трудови се посветени на македонските дијалекти: во Виена е одбранета докторска дисертација од македонската дијалектологија (во 1947 год.) од Персида Вире: *Persida Viret, geb. Hrasche, Beitrag zur Charakterisierung der Sprache Makedoniens (unter besonderer Berücksichtigung des Dialektes von Bitola - Monastrir)*. Wien: Phil. Diss 1947 (Прајнерсторфер 1988); докторската дисертација на Норберт Рајтер се однесува на говорот на (Титов) Велес: *Der Dialekt von Titov Veles*, Berlin 1964; *The Radožda-Vevčani Dialect of Macedonian* од Петер Хендрикс (1976); *A Structural Description of the Macedonian Dialect of Dihovo*, од Бен Хрун (1977); *The Morphology of the Dialect of Berovo within the*

Context of the Macedonian Dialects од Линда Габор; Петер Хил од Хамбург е автор на монографијата *The Dialect of Gorni Kalenik*, Columbus, Ohio 1991; Роланд Шмигер во Виена ја одбрани докторската дисертација, подоцна објавена во Минхен: *Нестрамски говор. Допринос јужнословенској дијалектологији*, Slavistische Beiträge, 364, München 1998. Андреј Соболев вклучува делови од македонскиот дијалектен материјал во Малиот дијалектолошки атлас на балканските јазици, како и во негови трудови посветени на западнобалканскиот лингвистички ареал.

Како придонес кон дијалектологијата може да се сметаат и богатите дијалектолошки материјали собрани во докторската теза на Кшиштоф Вроцлавски, *Македонски народни приказни од селото Пештани (Охридско)* во 1974 год. и неговата хабилитација *Македонскиот народен раскажувач Димо Стенкоски* во 1976 год.

Во светот се објавени низа статии, како и монографски изданија посветени на македонистички теми. Тие опфаќаат различни подрачја од лингвистиката, потоа од литературата, културата, историјата и сл. Напишани се низа трудови на граматички теми што го третираат македонскиот јазик од аспект на новите лингвистички теории, се однесуваат на структурата и на типологијата, а споредбено во словенски и во балкански контекст. Така, Збигњев Голомб го опишува балканскиот тип на кондиционал во јужнословенските јазици со посебен осврт на македонскиот; Усикова ја обработува морфологијата на именката и на глаголот во македонскиот литературен јазик (*Морфологија имени сушествителногo глагола в современном македонском языке*, Скопје 1967); со низа трудови поврзани со фонологијата, граматичките категории и др. се истакнува Влоѓимјеж Пјанка од Варшавскиот универзитет кој има особен придонес во втемелувањето на македонската ономастика со неговите две монографии, првата за топономастиката на Охридско-преспанскиот Базен, а втората за македонските лични имиња во Котлината Азот; Херберт Галтон посветува труд на главните функции на словенскиот глаголски вид (1976); Зузана Тополињска пишува граматика на именската фраза во македонскиот јазик (1974); Виктор Фридман посветува студија на граматичките категории на македонскиот индикатив (1977); Кристина Крамер објавува книга за аналитичката модалност во македонскиот јазик; Гизела Хавранек ги анализира значењето и функциите на минатото неопределено време во современиот македонски јазик (1980), Јоланта Миндак ги анализира перифрастичните предикатски конструкции со придавска парафраза (врз основа на полски, српскохрватски и македонски материјал), (1983); Бригит Енглунд се занимава со да/не прашањата во македонскиот и во бугарскиот јазик и сл. Во издание на МАНУ излезе двојазично, на македонски и на италијански, делото на Нуло Миниси: *Блаже Конески поет и граматичар*, (Nullo Minissi, Blaže Koneski, Poeta e grammatico) Скопје 2007, што зафаќа доста прашања од типологијата на македонскиот јазик.

Една низа трудови на странските македонисти засегаат прашања од македонската фонетика и фонологија. За одбележување е излегувањето на првата комплетна експериментална студија за фонемите на македонскиот

литературен јазик (Видоески 1987: 21), заедничкиот труд на Миниси, Китановски и Чинкве: Minissi N., Kitanovski N., Cinque U., *Fonetica sperimentale di lingua macedone, The phonetics of Macedonian*, Instituto universitario orientale, Napoli 1982. Од областа на фонологијата е и докторската дисертација на Марк Елсон *A generative Phonology of Contemporary Standard Macedonian*; низа статии од Ф. В. Мареш: *Фонолошки иновации во македонскиот јазик и во неговите дијалекти* (1984), *Балкански појави во македонскиот фонолошки развој* (1988). Од областа на фонологијата се и заедничките трудови на И. Савицка и Љ. Спасов, *Сегментална фонологија на современиот македонски стандарден јазик*, Скопје 1990 и од истите автори: *Фонологија на современиот македонски стандарден јазик*, Скопје 1997.

Дел од магистерските и од докторските дисертации одбранети на странските универзитети се однесуваат на лексички теми: на Виенскиот универзитет, Кристина Вилд посветува тема на терминологијата во областа на домаќинството во современиот македонски јазик со посебен осврт на заемките и нивната адаптација: Christina Wild, *Terminologie der makedonischen Gegenwartssprache im Bereich des Hauswewens mit besonderer Berücksichtigung der Lehnwörter und ihrer Adaptation im Makedonischen*. Wien 1986. Валентина Нестор магистрираше на Тиранскиот универзитет со тема *Лексички заемки помеѓу македонскиот и албанскиот јазик*, и докторираше со тема *Албанското лексичко-граматичко влијание врз говорот на Мала Преспа*.

Низа докторски и магистерски тези од областа на македонистиката беа одбранети на странските универзитети во ова столетие: E. Elliot. *The sum ('be') and imam ('have') resultative constructions in Macedonian and Bulgarian within a typology of resultative constructions in Slavic*. PhD. dissertation, University of Toronto 2001; Magdalena Błaszak. *Imperceptywność w języku macedońskim i polskim*, 2010, како и Natalia Łukomska. *Polskie i macedońskie imiesłowy nieodmienne – semantyka i glottodydaktyka* 2013; Максим М. Макарцев. *Эвиденциальность в пространстве балканского текста*. Москва-Санкт-Петербург, РАН 2014; Štefan Pilát. *Jazyková analýza Skopského apoštola*. Univerzita Karlova v Praze 2014; Max Wahlström. *The Loss of Case Inflection in Bulgarian and Macedonian*. Slavica Helsingiensia 47. Helsinki 2015; University of Helsinki; Iva Nazalević. *Kontrastivna analiza sintaktičke negacije u hrvatskome i makedonskome jeziku*. Univerzitet u Zagrebu 2015; Заболотная Софья Андреевна. *Особенности передачи имён собственных при переводе русских художественных текстов на южнославянские и западнославянские языки*. МГУ, Москва 2017 и други.

Од исклучителна важност за македонистиката е пишувањето на граматика на македонскиот јазик од страна на немакедонски говорители, кои со поглед од надвор на јазикот, а со различни концепции и теоретски пристапи, даваат слика за спецификите на македонскиот јазик и неговата посебност во рамките на словенското јазично семејство, како и во рамките на Балканскиот јазичен сојуз. По граматиката на македонскиот јазик на Хорас Лант следат граматика на македонскиот јазик напишани на руски, полски чешки и др.: Н. С. Ковалев, *Македонский язык, учебное пособие для студентов филологического*

факултета, ИВГУ, Иваново 1977; Ускова Р. П. *Македонски јазик. Граматически очерк, тексты для чтения с комментариями и словарем*, Скопје 1985, и второто издание на оваа граматика: Ускова Р. П. *Македонски јазик*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје 2000, а подоцна Ускова објавува во Москва граматика на македонскиот јазик: *Граматика македонскогo литературногo јазик*, Москва 2003; З. Тополињска. *Преглед на граматиката на македонскиот јазик*. Скопје-Варшава 1990, потоа Topolińska Z. *Zarys gramatyki języka macedońskiego*, Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 1995; граматиката на македонскиот јазик од Виктор Фридман на англиски како дел од големото издание за словенските јазици. (Friedman A.V. *An Outline of Macedonian Grammar, Handbook of the Slavonic languages* (Edited by Bernard Comrie and Greville Corbett), Routledge, 1993, 249-306; Граматиката на македонскиот јазик од Франтишек Вацлав Мареш напишана на чешки (Mareš F. V., *Makedonska gramatika*, MANU, Skopje 1994), како и во Прага: F. V. Mareš. *Makedonska gramatika*. Praha 1999.

Странските македонисти имаат дадено свој влог и во дидактиката по македонски јазик, односно составиле учебници и учебни помагала за изучување на македонскиот јазик на различни јазици. Во 1982 год. во Неапол е објавен прирачникот по македонски јазик под наслов *Manuale di lingua macedone*, од Наум Китановски. На германски, тоа е учебникот од Вера Боиќ и Воф Ошлис, *Lehrbuch der Mazedonischen Sprache*, во Минхен 1984, 1986, кој потоа доживеа и трето дополнето издание од Ошлис во 2007. На српски: Ж. Бошњаковић *Македонски јазик, читанка, речник, граматика*. Нови Сад 1986. Специфични потреби наложи изучувањето на македонскиот јазик во Австралија, па за таа цел според модел на учење на далечина, И. Чашуле го издаде учебникот по македонски јазик за странци: Čašule I., *Let's learn Macedonian, Ajde da учиме македонски*, со македонско-англиски речник од 3000 зборови, Macquarie University, School of Modern languages, Sydney 1988; К. Крамер, *Macedonian, a course for beginning and intermediate students*, објавено во Висконсин 1999, кој доживеа веќе три изданија (третото со Л. Митковска); Н. Бороникова, *Морфологија македонскогo јазикa в таблицах, схемах и упражнениях; Учебно-методическое пособие*, Пермь 2005 и др.

Како резултат на воведување настава по македонски јазик за другојазични говорители, што за првпат се одвиваше на Семинарот за македонски јазик, литература и култура и по македонските лекторати, стана потреба да се развие и за македонистиката посебна лингвистична дисциплина – методиката на предавање на македонскиот јазик како странски, односно како втор, зашто претходно се немаше искуство со предавање на немакедонски говорители. Посебно внимание се обрна кон македонските наследни говорители, односно на децата на нашите иселеници во дијаспората, најмногубројни во Канада и во Австралија. Токму со тој посебен пристап, посветувајќи му низа трудови на македонскиот како наследен, односно на конфликтот дијалект/стандард се занимава Кристина Крамер од Универзитетот во Торонто. Во Австралија на јазикот на македонските иселеници му се посветени истражувањата на Петер Хил.

Македонскиот јазик е предмет на интерес и на лексикографијата, па така и надвор од Македонија се подготвени и се објавени низа двојазични речници во кои една од паралелите ја претставува македонскиот јазик: В. И. Иллич-Свитиц, Д. Толовски. *Македонско-рускиот словарь*. Москва 1963; G. Nurigiani. *Vocabulario italiano-macedone*. Roma 1967; J. Накацима. *Основен македонско-јапонски речник со 1 500 збора*. Токио 1982 (на јапонски јазик); М. Tomići. *Македонско-романски и романско-македонски речник*. Bucureşti 1986; Б. Видоески, В. Пјанка, З. Тополињска. *Македонско-полски и полско-македонски речник*. Варшава-Скопје 1990; I. Dorovski, D. Stefaniја. *Česko-makedonský a makedonsko-český slovník*. Brno 1994; Dragi Stefaniја, Tone Pretnar, *Mali makedonsko-slovenski slovar*, Ljubljana, 1998; Јадранка Владова, Давид Пастржик, *Македонско-чешки речник*, Скопје 1998; Karel Hora, *Makedonsko-Český slovník s makedonskou gramatikou*, Praha 1999 (со додаток за македонската граматика напишан од Ф.В. Мареш); Р. Усикова (ред.), М. Поварничина, Е. Верижникова, З. Шанова, *Македонско-руски речник (1-3)*, Скопје 1997, а потоа од истите авторки излезе и во Москва еднотомен македонско-руски речник: *Македонско-рускиот словарь*, Москва 2003; Донка Роус, Франтишек Чермак, *Чешко-македонски речник*, Скопје 2006; *The Routledge Macedonian-English Dictionary*. Ed. and prepared for publication by P. Hill, S. Mirčevska and K. Windle, London 1998; D. Stefaniја, T. Pretnar. *Makedonsko-slovenski slovar in mali slovensko-makedonski slovar*. Ljubljana 1998; K. Hora. *Makedonsko-Český slovník*. Praha 1999; Д. Стефанија, Б. Павловски. *Мал македонско-хрватски речник*. Пула 2006; Ж. Бошњаковиќ, А. Николиќ. *Македонско-српски и српско-македонски речник*. Београд 2008; Roland Schmieger, Nina Dimitrova-Schmieger. *Großwörterbuch Deutsch-Makedonisch/* Роланд Шмигер, Нина Димитрова-Шмигер. *Голем речник германско-македонски*. Busse Helmut Verlag 2015. Речникот е во четири тома со 3900 страници; Дијана Vlatković, Борјана Prošev Oliver. *Riječnik hrvatsko-makedonski/ Хрватско-македонски Речник*. Дијана Влатковиќ, Борјана Прошев Оливер, Матица на Македонците во Хрватска 2015 и др.

Во голем број енциклопедиски изданија или монографски трудови посветени на словенските јазици е застапен и македонскиот јазик како одделна единица. Првото споменување во енциклопедија го направи Самуил Борисович Бенштејн 1938 год., и подоцна го изделува македонскиот јазик во прирачникот *Славянские языки*, издаден во Москва 1977 година. Потоа британскиот славист Рециналд де Бреј одделно место му посветува на македонскиот јазик (Bray R. de, *Guide to the Slavonic Languages*, London 1951), како и во изданието од истиот автор од 1980 год. *Guide to the South Slavonic Languages: Section 3. Macedonian*, 137-232. Рина Усикова го пишува делот *Македонскиот јазик* во монографијата *Основы балканского языкознания. Часть 2. Славянские языки*. Санкт-Петербург 1998 и посебно поглавје *Македонскиот јазик* во колективната научна монографија *Языки мира. Славянские языки* Москва 2005, 102-139. Американскиот балканист Виктор Фридман е автор на делот за македонскиот јазик во Енциклопедијата на јазиците на светот: *Macedonian*. (Languages of the

World/Materials 117). Munich 2002. За македонскиот јазик и литература во низа лексикографски изданија имаат пишувано Доровски, Шешкен и други автори.

Во споредбените граматика на словенските јазици се користи материјал од македонскиот јазик, а тој е застапен и во разни трудови посветени на словенските или на балканските јазици, (Славски, во нацрт за јужнословенска дијалектологија; Цихун, за типолошките проблеми на балканскиот јазичен ареал, Фелешко и др. за именската предикација, Соколовски во трудовите за деривацијата во словенските јазици и многу други).

Две капитални дела на македонската лингвистика станаа достапни за светската славистичка (и поширока лингвистичка) публика со тоа што беа преведени на англиски јазик и издадени во реномирани издавачки куќи: историската фонологија од Б. Конески: В. Koneski, *A. Historical Phonology of the Macedonian Language*, Heidelberg; и македонските дијалекти од Б. Видоески: Božidar Vidoeski, *Dialects of Macedonian*, Translated by Paul M. Foster, Jr.; Introduction by Victor A. Friedman, Slavica, Bloomington, Indiana 2005.

Во овој преглед на достигнуањата на странските македонисти, се разбира, не се исцрпува сè што е досега постигнато на ова поле. Голем број статии се приложени во списанијата што излегуваат во земјава, пред сè, во *Македонски јазик*, *Прилози на МАНУ*, потоа во зборниците од билатералните македонистички конференции (македонско-руска, македонско-полска, македонско-чешка, македонско-северноамериканска и др.).

ЛИТЕРАТУРА

Верковиќ Стефан, И., 1977, *Јужномакедонски народни приказни*, том први. Приредил Томе Саздов. Скопје: Мисла.

Видоески, Б., 1987, „Македонскиот јазик во славистичката наука“, *Семинар за македонски јазик, литература и култура 1967-1987*. Скопје: УКИМ, стр. 19-35.

Видоески, Б., 1997, „Педесет години на македонската лингвистика“, *Педесет години на македонската наука за јазикот*. Скопје: МАНУ.

Видоески, Б., 2013, *Прилози за развојот на македонистичката лингвистика*. Ур. Д. Пандев. Скопје: МАНУ.

Доровски, И., Црвенковска, Е., 2008, *Лексикон на странски македонисти*. Скопје: УКИМ.

Каранфиловски, М., 1997, „Лингвистичките трудови во рамките на дејноста на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура“. *Педесет години на македонската наука за јазикот*. Скопје: МАНУ, стр. 191-201.

Ошлис, В., 1988., „Леонард Шултце-Јена и почетоците на новата германска македонистика“, *XIV научна дискусија, Семинар за македонски јазик, литература и култура*. Скопје: УКИМ, стр. 39-45.

Пандев, Д., 2007. *Охридска читанка*. Охрид.

Прајнерсторфер, Р., 1988, „Проучувањето на македонскиот јазик во Виена“, *XIV научна дискусија, Семинар за македонски јазик, литература и култура*. Скопје: УКИМ, стр. 47-59.

Саздов, Т., 1987, „Дваесет години на Семинарот за македонски јазик, литература и култура“, *Семинар за македонски јазик, литература и култура 1967-1987*. Скопје: УКИМ, стр. 7-13 .

Саздов, Т., 1998, „Триесет години на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура при Скопскиот универзитет „Св. Кирил и Методиј“, *Предавања на XXX меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*. Скопје: УКИМ, стр. 17-15.

Угринова-Скаловска, Р., Десподова, В., 1992, *Добротројство евангелие II*. Скопје-Прилеп: Матица македонска, Институт за старословенска култура.

Црвенковска, Е., 2000, „Македонски извори за речниците на Миклошич“, *Македонско-словенечки научен собир*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, стр. 171-176 .

Црвенковска, Е., 2008, „Македонистиката во светот“, *Македонскиот јазик во глобалниот свет*. Ур. М. Каранфиловски. Скопје: Влада на Република Македонија, стр. 80-95.

Резиме

Македонскиот јазик го предизвикувал и го предизвикува вниманието на лингвистите од различни земји. Овој интерес датира уште од почетоците на славистичката наука кога во фокусот на истражувањата биле старословенските текстови чие потекло се врзува со македонските говори. Интерес предизвикуваат и дијалектите на македонскиот јазик кои се наоѓаат на периферијата на словенскиот југ, а особено од типолошки аспект бидејќи се наоѓаат во контактна словенско-несловенска зона.

Со воведувањето на настава по македонски јазик на странските универзитети, во педесеттите години на дваесеттиот век, непосредно по периодот на неговата кодификација, почнува да расте и интересот за научните истражувања на македонскиот јазик. Во македонистичките трудови на странските лингвисти се среќаваат теми од различни подрачја на лингвистиката, како на дијакрониски, така и на синхрониски план. Одделни јазични проблеми се разгледуваат врз основа на споредба со други словенски и балкански јазици. Странските македонисти се автори на бројни граматички на македонскиот јазик, лексикографски изданија, учебници за учење на македонскиот јазик. Македонистите од други центри се и автори на енциклопедиски одредници за македонскиот јазик.

Витомир МИТЕВСКИ

ЗА МАКЕДОНСКАТА ФИЛОСОФСКА ТЕРМИНОЛОГИЈА

1.

Апстрактната терминологија претставува посебна одлика на еден јазик. Таа не е производ на спонтаниот развој на јазикот туку се јавува како резултат на свесните напори да се произведе посебна лексика која ќе биде во состојба да ги изрази сложените облици на духовното искуство. Токму од тие причини присуството на апстрактната терминологија во еден јазик е доказ за неговата развиеност и посебна изразна моќ. Сето ова посебно важи за философската терминологија која во сите јазици од антиката наваму се јавува како област на докажување на способноста, богатството и зрелоста на еден цивилизиран јазик.

Хеленските антички философи ја создаваат својата апстрактна лексика на почвата на сопствениот јазик без можност за споредби, паралели или преводи од други поразвиени јазични култури. Новите апстрактни значења се извлекуваат од секојдневните зборови со помош на метафоризирање или на терминологизација. На пример, зборот *логос* (*logos*) кој етимолошки упатува на собирање или говорење, кај философите добива ново значење на закон, начело, учење итн. Аристотел покажува посебен осет за значењето на јасно дефинирана апстрактна лексика кога во својата *Метафизика* го составува првиот речник на философски термини со развиено толкување на значењето и употребата на секој од нив посебно. На тој начин е создадено огромното лексичко богатство без кое денес тукуречи е невозможно ни да се размислува ниту пак да се говори или да се пишува на некоја философска тема.

Сосема нов проблем се јавува кога обработките на стандардните теми од античката хеленска философија треба да се пренесат во некое друго говорно подрачје. Тие тешкотии први ги почувствувале Римјаните, но наедно ги понудиле и првите решенија. Философите кои создаваат на латински јазик (на пример, Лукретиј Кар, Кикерон, Сенека и др.), од една страна, просто ги презеле готовите грчки философски термини, а од друга страна, произвеле свои буквални преводи на латински.

Тоа искуство ќе биде преземено и искористено при создавањето на философската терминологија на западноевропските јазици и тоа со посебна нагласка на позајмување готови, изградени философски термини од старогрчкиот и од латинскиот јазик. За одбележување е што и словенските јазици долго време ја следат таа практика.

За нас, секако, овде е најважно да укажеме на нашите искуства, на создавањето на апстрактната, посебно на философската терминологија во македонскиот јазик и тоа на примерот на преводите од класичната античка философска литература врз основа на поновата кодификација на литературниот македонски јазик кон средината на минатиот век, а обликувана според првичниот образец создаден на преминот од XIX кон XX век од големиот славист Крсте Мисирков и објавен во неговата култна книга *За македонските работи* во 1903 година.

2.

Потребата од апстрактна лексика во современиот македонскиот јазик се појави со првите обиди да се говори, да се пишува и да се преведува во областите што не припаѓаат на секојдневниот живот. Кога станува збор за философијата, по споменатата кодификација на литературниот македонски јазик од средината на минатиот век, меѓу другото, се постави сложената задача да се најдат зборови кои ќе овозможат соодветно да се толкува философијата на некој од класиците на западната философија. Уште посложена беше задачата да се преведе некое врвно дело, така да речеме, Платон или Аристотел да проговорат на современ македонски. Требаше да се најде соодветен преводен еквивалент за класичните философски термини какви што се: *theoria*, *ousia*, *energeia*, *dynamis*, *entelecheia* и многу други такви без кои е невозможно да се толкува не само античката туку и целокупната западна философска мисла.

Одговорот на овој проблем кај нас се најде наскоро, во духот на традицијата на западноевропските развиени јазици, како англискиот или францускиот. Беше предложено потребите од апстрактна терминологија да се задоволат со едноставно позајмување од споменатите светски јазици. Тоа тогаш се нарекуваше, а и денес се именува со еуфемизмот – интернационална терминологија. Практично, пак, тоа значеше широм отворени врати за позајмени зборови од странски западноевропски јазици кои, во суштина, му се туѓи на македонскиот како словенски јазик и кои кај луѓе со развиен јазичен осет дејствуваат како лепенки. Генерации студенти и интелектуалци во шеесеттите и во седумдесеттите години на минатиот век слушаа предавања по философија, односно по античка философија на Филозофскиот факултет во Скопје, а професорите што предаваа на македонски јазик, главно, се придржуваа на препораката да се употребува интернационалната философска лексика. Просто речено, Платон и Аристотел кај нас уште немаа вистински проговорено на македонски бидејќи беше запоставена изворната македонска апстрактна терминологија.

Сето тоа покажа дека за споменатиот проблем се понудил одговор, но не и вистинско решение зашто македонскиот философски јазик вриеше од т.н. интернационализми, всушност, позајмени термини од други јазици. Се разбира, ако еден јазик е принуден постојано да позајмува зборови од други, туѓи јазици, тоа е најголем доказ дека самиот е сиромашен. Позајмува само оној што нема.

Но, дали македонскиот јазик е навистина сиромашен во однос на својата сопствена, изворна апстрактна терминологија е прашање на кое има вистински одговор. Имено, чувството на сиромашна лексика во македонскиот јазик се јави поради еден исклучив однос спрема неговата милениумска книжевна традиција. Современиот книжевен јазик, на некој начин, како да беше отсечен од своето јазично наследство, од своето термилошко богатство што се трупало низ вековите. Самата препорака да се свртиме кон интернационалната лексика беше некако индиректно сфатена како повик кон заборав на сопствената словенска кирилометодиевска традиција. А токму во таа традиција веќе одамна беа произведени и беа користени со векови апстрактни термини кои во многу случаи до најситни нијанси одговараа на развиената апстрактна лексика во античката философија.

Вистина, во периодот до осамостојувањето на Македонија имаше примери и на преводи во кои се негуваше лексичкото богатство од книжевната старословенска традиција. Еден таков пример е преводот на *Евангелието*¹ каде што и самата материја бараше почитување на таа традиција, а друг е преводот на Аристотеловата *Поетика*,² но тоа беа осамени случаи.

3.

Со осамостојувањето на Македонија во 1991 година, состојбите на овој план почнаа да се менуваат, на почетокот бавно, но подоцна со сè позабрзано темпо. Една моја лична статистика говори дека од 1946 до 2006 година се објавени вкупно околу осумдесетина преводи од класичните јазици на македонски. Од тоа, во периодот од 1946 до 1991 година, значи за 45 години, се објавени само десетина преводи, а од осамостојувањето во 1991 година во следните 15 години се преведени околу 70 преводи. Денес таа бројка е многу поголема. Сега може да се пофалиме со преводи од класичните јазици на најзначајните дела на претсократовците, Платон, Аристотел, Епикур, стоиците но и од римските автори.³

Овој подем несомнено се должи на објективните промени што се случува во Македонија со нејзиното осамостојување.

Во прв ред, македонскиот јазик доживеа вистинска еманципација, излегувајќи од сенката на заедничкиот југословенски јазик и добивајќи реален статус на државен и официјален јазик на земјата. Со издвојувањето од поранешната југословенска државна и јазична заедница се јави голема потреба од преведување на клучните дела од сите области на науката и на уметноста за да тие бидат прифатливи и разбирливи за новата генерација интелектуалци кои се образуваа во независна Македонија и за кои српскиот и хрватскиот јазик веќе беа странски и тешко разбирливи јазици.

На овој прв превод работеше акад. Петар Хр. Илиевски.

Се работи за делото *Peripoietikēs* од Аристотел, во превод на акад. Михаил Д. Петрушевски.

³Види прилог на крајот од овој текст.

Напуштањето на поранешната комунистичка идеологија доведе и до напуштање на старите преводни ограничувања со што се ослободија средства, но наедно и се пренасочи енергијата кон преведување на вистинските класици од светската философија.

Исто така, со време во областа на класичната филологија се оформија бројни млади кадри кои заедно со поискусните пристапија со необичен елан кон преведување на дела од античката философија.

Посебно благотворно беше влијанието на новата ориентација што го зафати целиот словенски свет која се наложи со обновувањето на кирилometодиевската традиција во философската терминологија. Ослободени од поранешните идеолошки предрасуди за застареноста на црковнословенската апстрактна лексика, преведувачите на античката философија во словенските земји (во Русија, во Украина и во некои јужнословенски земји) се зафатија со еден вид обнова и ревитализација на тоа терминолошко наследство. Се покажа дека добар дел од поранешната т.н. интернационална, всушност латинизирана философска терминологија соодветно може да се замени со еден вид словенска интернационална терминологија.

Благодарение на тие сознанија, поголемиот дел од младите преведувачи од класичните јазици внесоа нов дух на самостојност и на храброст при преведувањето на античките философски дела на македонски, заменувајќи ги туѓите, несловенски термини со автохтони словенски и тоа обликувани врз основа на нашата стара книжевна кирилometодиевска традиција. Така, македонскиот јазик докажа на дело дека е способен да ги изрази и најсложените философски идеи, враќајќи се на своите милениумски јазични книжевни корени и потпирајќи се на преводните начела и решенија од старогрчкиот јазик што ги поставија светите браќа Кирил и Методиј, а ги проширија и ги продлабочија нивните двајца најзначајни ученици, светите Климент Охридски и Наум, како и низа нивни следбеници низ подоцнежните векови на почвата на историска Македонија.

Доказ за способноста на современиот македонски јазик да ги изрази и најсложените философски поими се бројните понови преводи на делата на големите антички философи, на претсократовците, Платон, Аристотел, стоиците и други. Вистина, и тука спорадично и во помал број се јавија „мрзеливи преводи“ каде што некои преведувачи комотно се служат со заемки, главно, грцизми и латинизми преземени од западните јазици, но помладата бројна и амбициозна генерација на наши класични филолози, сепак, надвладаа со вистински решенија во духот на кирилometодиевската традиција.

4.

Во прилог на реченото ќе дадеме неколку примери за тоа како би можело да се преведат некои клучни термини од античката философија иако во нашата преводна практика, тие термини веќе се појавија и заживеаја во македонската философска литература. Во случајов ќе бидат дадени само куси

анализи на етимологијата и на преводната постапка што ја препорачува авторот на овие редови.

На пример, философскиот термин *theōria* што го среќаваме кај античките философи, а посебно кај Аристотел, би се рекло дека е природно да се задржи во изворниот облик, односно да се даде транскрибирано како теорија. Се смета дека тоа е општоприфатено и разбирливо. Но, притоа се заборава дека тој збор во старогрчкиот носи посебно значење коешто во нашата колоквијална употреба на теорија е сосема избледено и непрепознатливо. Имено, изворната *theōria* етимолошки упатува на гледање, набљудување (на пример, тоа е зачувано и во глаголот *theōmai* = гледам, разгледувам, набљудувам или во именката *theā* = гледање, глетка, разгледување). Според тоа, кога Аристотел ќе го употреби *theōria*, тој смета на свеста на својот слушател (читател) за нејзината значенска полнота насочена кон еден облик на гледање, согледување, самосогледување и сл. Ако ова го имаме предвид, нам ни е олеснет приодот кон неговата изворна замисла, а тоа значи и полесно разбирање на проблемот за кој ни расправа. Наспроти тоа, сувата и безлична теорија во нашиот јазик не донесува ништо од значењето на грчкиот збор, па оттаму е и лошо решение.

Доколку се свртиме кон преводите на *theōria* во латинскиот јазик, најчесто ги наоѓаме *contemplatio* или *doctrina*.⁴ Етимолошки гледано, *contemplatio* е најблизу до грчкиот оригинал,⁵ па затоа и најчесто се употребува во латинските преводи и во философската литература од антиката и од средниот век наваму. Во поголемите современи европски јазици преводите на *theōria* се разновидни. Во англискиот се преведува со латинизмот *contemplation*, а покрај тоа и со *investigation* или *study* што претставува отстапување од изворникот. Во францускиот, покрај *l'investigation* го наоѓаме и *contemplation*, но во германскиот *Betrachtung*. Наспроти употребата на латинизмите, посебно внимание заслужуваат преводите на руски јазик: умозрение и созерцание. За разлика од сложенката умозрение, која во својот прв дел внесува нешто што непосредно го нема во грчкиот оригинал (умот), созерцание направо се повикува на црковнословенскиот изворник што во најголема мера го одразува значењето на оригиналот. Овде го препознаваме значењето на гледање, набљудување, а со постапката на терминологијација во рамките на кирилometодиевската традиција, овој збор значенски се проширува во изворната смисла кон умствено согледување, самонабљудување, задлабочено истражување.

Со оглед на реченово, се чини дека на македонски најпогодно би било *theōria* да се преведе со созерцание кој е веќе изграден апстрактен термин во рамките на нашата вековна книжевна традиција. Наспроти можната (неоправдана) забелешка дека созерцание е застарен збор⁶ во нашиот јазик

Сп. Е. F. Leopold, *Lexicon Graeco-Latinum manual*. Lipsiae 1911; ad *theōria*.

Contemplatio = набљудување, разгледување, огледување, земање во обзир... (сп. В. Софрониевски, *Латинско-македонски речник*. Скопје 2001; ad *contemplatio*. Сродниот глагол *contemplor* исто така упатува на *набљудување* (од *templum* = *видик*, *глетка*).

поради оптовареноста со христијанската конотација, без намера овде да навлегуваме во подетална аргументација, би додале дека со-зерц-ание живее во современиот македонскиот јазик, иако посредно, подзаскриено во зборовите како што се: сир-ка (гледа отстрана, скришум), об-сир (гледа наоколу, со оглед на нешто друго), ср-цки (во изразот срцките ќе ти ги извадам т. е. очите, она со што се гледа), про-зор-ец (она низ што се гледа), ср-цала (очила) итн.

Сепак, треба да предупредиме дека со употребата на созерцание во нашата философска литература (изворна и преводна) не треба да се претерува. Прекумерната употреба може да му наштети на зборот, да го банализира и да го сведе на излитен израз. Како можна замена во колоквијални или во други пригоди може да се користат и други соодветни зборови од овој значенски ареал, кои веќе влегле во секојдневна употреба: согледување, гледиште, погледи, видување, а во посебни случаи истражување, учење и сл.

Ousia е уште еден значаен философски термин (значаен кај Платон, а клучен за разбирање на Аристотел и за подоцнежниот развој на философијата во Европа) кој би можел да биде соодветно преведен во духот на кирилометодијевската традиција. Кај нас (во македонската, но и во словенската преводна философска литература) често и неправилно се преведува со латинизмот супстанција. Преводот е неправилен затоа што *ousia* етимолошки упатува на суштествување (супстантивиран партицип од грчкиот глагол сум, суштествувам) додека латинизмот супстанција означува подлога (*substantia* е супстантивиран партицип од *substare* = стојам под нешто, опстојувам, издржувам). Оттаму, супстанција повеќе би одговарала за превод на грчкото (аристотеловско) *hupokeimenon*, но тоа е веќе друг проблем.

Меѓутоа, под силното влијание на латинскиот превод, супстанција се зацврсти во западноевропските јазици како превод за *ousia*, а во зависност од таа традиција, супстанција со таква преводна улога се раширува и во словенските јазици (од рускиот до јужнословенските јазици, па и во македонскиот). Патем, треба да се спомене дека во некои од западноевропските јазици се правени обиди супстанција да се замени со некој посоодветен збор за превод на *ousia*. Така, во англискиот се појавија и латинизмите *essens* и *entity* кои етимолошки (обата изрази произлегуваат направо од глаголот сум кој во латинскиот значенски соодветствува на грчкото *eimi*) многу повеќе одговараат на изворникот. Во германскиот се употребува исто така соодветниот термин *Wesenheit*. Дури во поново време започна процесот на враќање кон корените во словенските јазици и почна ширењето на изрази кои произлегуваат од кирилометодијевската традиција. Така, во рускиот јазик се појави сушност, а слични преводни изрази денес откриваме и во јужнословенските јазици. Во македонскиот јазик најдобро решение би бил преводот на *ousia* со нам веќе добро познатиот збор суштина кој во потполност (етимолошки и морфолошки) одговара на грчкиот оригинал. Колку за пример, адекватно наоѓаме и во разни сложенки, какви што се правилниот превод на *par-ousiaco* при-сутност или на *ap-ousia* со от-сутност.

Понатаму, ние често го употребуваме латинскиот збор материја (materia) иако тој самиот е несоодветен превод на грчкото hyle со вообичаеното значење на шума (сродно со лат. silva), а оттука развиеното значење на граѓа (т.е. шумска граѓа, дрвена граѓа која е подлога на сите предмети направени од дрво). Конечно, во философијата на Платон, а посебно кај Аристотел, доаѓаме до апстрактното значење градиво сфатено како основа или подлога на сите нешта во светот и она од што е из-граден светот, без оглед на поединечните разлики. Така, градиво би можело да биде соодветен превод на изворното грчко hyle наместо латинското materia во философскиот контекст.

На крајот, да го споменеме и зборот енергија кој е технички термин обликуван од Аристотел. Со оглед на посебното значење што тој му го придава, би било сосема погрешно да се остави непреведен при преводот на неговите списи. Философското значење на енергија е токму наспроти она што се развило во современата наука како моќ, способност и сл. Аристотел подразбира две основни состојби на нештата: едната е состојба на можност (dynamis), а другата е состојба на исполнетост на дадената можност (energeia); на пример: желадот како семе од кое може да изникне даб е – даб во состојба на можност, а дабот како развиено дрво е производ на дејствувањето на таа внатрешна моќ или способност т.е. нејзино претворање во дело. Според тоа, енергија кај Аристотел се преведува не како моќ или способност, туку како еден вид овоплотување на таа моќ т. е. дело. На трагите на кирилометодијевската традиција се налагаат преводите на енергија со дејственост, дејност и сл.

Овде се дадени само неколку примери, но на сличен начин би можеле да се најдат соодветни изрази и преводи за другите клучни философски термини со потекло во старогрчкиот, какви што се, на пример, toon, stoikheion и др.

На крајот, да напоменеме две работи. Прво, од реченово не треба да се извлече заклучок дека за сите грчки философски термини во нашиот јазик лесно и едноставно може да произведеме адекватни вкоренети во нашата стара книжевна традиција. Ова се само насоки според кои би требало да се раководиме при мачната и одговорна работа на преведувањето или при изворното философско творештво на македонски. Второ, би било неоправдано и ако оттука се извлече заклучок дека грцизмите и латинизмите во нашиот јазик треба да се исфрлат од секаква употреба. Сугестијата овде е да се стави нагласка и да се даде предност на изворната, македонска философска терминологија вкоренета во кирилометодијевската традиција и нејзино внимателно негување и развивање.

На самиот крај треба да се одбележи дека во рамките на макропроектот *Македонската научна и стручна терминологија* на кој континуирано се работи повеќе од половина век, систематски се обработува термилошка граѓа на македонскиот јазик од сите области, како од природонаучните така и од општествените и од уметностите. Како резултат на тоа долгорочно истражување досега се објавени 113 термилошки речници, како и неколку

поголеми речници во поново време. Меѓу нив, од областа на философијата е издаден речник по терминологија од логиката, а во завршна фаза е подготовката на поголем речник во два тома што ја обработува философската терминологија од сите нејзини одделни области: онтологијата, метафизиката, етиката, естетиката итн. Ова издание, секако, ќе послужи за сеопфатно и критичко утврдување на философската терминологија во македонскиот јазик.

APPENDIX

Понови преводи на македонски јазик на философски дела од класичните јазици (старогрчки и латински)

Абелар, Пјер (PierreAbelard)

Историја на моитенесреќи(*HISTORIA CALAMITATUM*). Превод од латински: Весна Димовска-Јањатова. Скопје: „Конгресен сервисен центар“; Битола: „Микена“, Скопје: „Макавеј“, 2012.

Аврелиј Августин (AureliusAugustinus)

За државата божја кн. VI-X (*DE CIVITATE DEI*). Превод од латински Љубинка Басотова. Скопје: Култура, 2008.

Аврелиј Августин (AureliusAugustinus)

Исповеди (*CONFESIONES*). Превод од латински Елена Весова-Колоска. Скопје: Макавеј, 2007.

Разговори со самиот себе (*SANCTI AURELII AUGUSTINI SOLILOQUIORUM LIBRI DUO*). Превод од латински: Марија Манасиевска. Скопје: APC СТУДИО, 2015.

Аријан (Arrianus)

Прирачникот на Епиктет (*EPICETOU ENCHEIRIDION*). Превод од старогрчки и предговор, Витомир Митевски. Скопје: Матица македонска, 2008.

Аристотел (Aristoteles)

Аристотел: Избор (*ARISTOTELES, OPERA SELECTA*). Увод, превод од старогрчки, предговор и речник, Витомир Митевски. Скопје: Матица македонска, 1998.

Аристотел: Избор (*ARISTOTELES, OPERA SELECTA*). Увод, превод од старогрчки, предговор и речник, Витомир Митевски. Скопје: Матица македонска, 2003.

За душата(*DE ANIMA*). Превод од старогрчки, коментар и белешки, Маргарита Бузалковска-Алексова. Скопје: Магор, 2006.

За небото (DE CAELO). Превод од старогрчки, Елена Џукеска. Скопје: Аз-Буки, 2005.

За поетиката (POETICA). Превод од старогрчки, предговор на авторот и коректура, Михаил Д. Петрушевски. Скопје: Македонска книга, 1979.

За создавањето и уништувањето (DE GENERATIONE ET CORRUPTIONE). Превод од старогрчки, белешки и предговор, Елена Џукеска. Скопје: Профундум, 2007.

Категории (CATEGORIAE). Превод од старогрчкијеродјаконВикторТеодоростудит. Скопје: Табахон, 2012.

Метафизика (METAPHYSICA) прв дел (книги I, II, III, IV) Превод од старогрчкијеродја кон Виктор Метафраст. Скопје: Табахон, 2013.

Метеорологија (METEOROLOGICA). Превод од старогрчки, белешки и предговор. ЕленаЏукеска. Скопје: Профундум, 2009.

Никомахова етика (ETHICA NICOMACHEA). Превод од старогрчки и предговор, ЕленаКолева. Скопје: Три, 2003.

Политика (POLITICA). Превод од старогрчки, коментар, белешки и поговор, МаргаритаБузалковска-Алексова и Елена Џукеска. Скопје: Слово, 2006.

Реторика (RHETORICA). Превод од старогрчки и коментари, ВеснаТомовска. Скопје: Македонска книга, 2002.

Аурелиј, Марко (MarcusAurelius)

За самиот себе (COMMENTARIORUM QUOS IPSI SIBI SCRIPSIT). Превод од старогрчки, белешки и коментари, НаталијаПоповска. Скопје: Три, 2005.

Баумгартен (Baumgarten)

Филозофски медитации (MEDITATIONES PHILOSOPHICAE). Превод од латински и белешки, Весна Димовска-Јањатова. Скопје: Магор, 2004.

Кикерон (Cicero)

За должностите (DE OFFICIIS). Превод од латински и белешки, Светлана Кочовска. Скопје: Магор, 2005.

Филозофски расправи - За пријателството, За староста, За презирот кон смртта (DE AMICITIA, DE SENECTUTE, DE CONTEMNENDA MORTE). Превод од латински и белешки, Љубинка Басотова. Скопје: Македонска книга, 1983.

Филозофски расправи: За крајностите на доброто и злото. Тускулански расправи (DE FINIBUS BONORUM ET MALORUM, TUSCULANAE DISPUTATIONES). Превод од латински, Љубинка Басотова. Скопје: Три, 2003.

Лукретиј Кар (Titus Lucretius Carus)

За природата на нештата (DE RERUM NATURA). Препев од латински јазик, Љубинка Басотова. Скопје: Култура, 2006.

Платон (Plato)

Горгија (GORGIAS). Превод од старогрчки и коментар, Валериј Софрониевски. Скопје: Бигосс, 2004.

Закони (LEGES). Превод од старогрчки и предговор, Елена Колева. Скопје: Три, 2007.

Кратил (CRATYLUS). Превод од старогрчки, Весна Томовска. Скопје: Магор, 2006.

Критија (CRITIAS). Превод од старогрчки и коментар: Марјан Калевски. Скопје: Матица Македонска, 2012.

Менон (MENO). Превод од старогрчки Валериј Софрониевски, Скопје: Три, 2017.

Одбраната Сократова, Критон, Фјадон (APOLOGIA SOCRATIS, CRITO, PHAEDO). Превод од старогрчки и белешки, Елена Колева. Скопје: Македонска книга, 1983.

Писма (EPISTULAE). Превод од старогрчки јазик, предговор, белешки и коментари Весна Томовска. Скопје: Магор, 2015.

Политеја (RESPUBLICA). Превод од старогрчки, предговор, коментар и белешки, Елена Колева. Скопје: Три, 2002.

Протагора, Евтифрон, Ион (PROTAGORAS, EUTHYPHRO, ION). Превод од старогрчки, предговори, белешки и објаснувања, Елена Колева. Скопје: Култура, 1994.

Симпозиумска еротологија. Платон, Симпосион (Plato, SYMPOSIUM). Ксенофонт, Симпосион (Xenophon, SYMPOSIUM). Превод од старогрчки, предговор, белешки и објасненија, Елена Колева. Скопје: Култура, 2008.

Софист (SOPHISTA). Превод од старогрчки Ивица Весов. Скопје: Аз-буки, 2008.

Тејтет (THEAETETUS). Превод од старогрчки, предговор и белешки Валериј Софрониевски. Скопје: Профундум, 2011.

Тимај (TIMAEUS). Превод од старогрчки и предговор, Витомир Митевски. Скопје: Аз-буки, 2005.

Порфириј (Porphyrius)

Увод и коментари за Категориите на Аристотел (IN ARISTOTELIS CATEGORIAS COMMENTARIUM). Превод и белешки од старогрчки јазик Даниела Тошева-Николовска. Скопје: АРС СТУДИО, 2015.

Претсократовци

Почетоци на западната философија. (PRAESOCRATICA). Превод од старогрчки, Витомир Митевски. Скопје: Матица македонска, 1999.

Сенека (Seneca)

За блажениот живот (DE VITA BEATA). Превод од латински, Биљана Чалоска-Караевска. Скопје: Три, 2003.

За гневот (DE IRA). Превод од латински Биљана Чалоска. Скопје: Магор, 2003.

Хераклит (Heraclitus)

Хераклит. Превод од старогрчки, В. Митевски. Скопје: Матица македонска, 1997.

ЛИТЕРАТУРА

Верещагин, Е. М., 1982, „Терминотворчесто Кирилла и Мефодия“, *Вопросы языкознания* 2: 91-108.

Илиевски, П. Хр., 1971, „Григориј Пелагониски како преведувач од грчки“, *Годишен зборник на Филозофскиот факултет* 23: 447-478.

Илиевски, П. Хр., 2005, *Традиција и иновации во македонските црковнословенски книжевни споменици од турскиот период*. Скопје.

Митевски В., 2015, *Македонската апстрактна терминологија и нејзиното наследство*, Скопје.

Summary

ON MACEDONIAN PHILOSOPHICAL TERMINOLOGY

Development of Macedonian philosophical terminology has been conducted in several phases. The first phase was within the codification of the contemporary literary Macedonian language 75 years ago. At that time, it was recommended that the abstract terminology, including the philosophical terminology, should be based on the so-called international lexis. The development of the literary language and the translations of philosophical works, especially from classical languages, indicated the need of genuine, Slavic terminology. In the last couple of decades, there has been a growing tendency to define and enrich modern philosophical terminology which is based on historical roots of Macedonian language in cyrilomethodian tradition. As a result of those efforts, Macedonian philosophic language is well equipped to authentically convey the most complex terms, especially of the classics of ancient philosophy.

Irena SAWICKA

MIEJSCE FONETYKI MACEDOŃSKIEJ W SŁOWIAŃSKIM ŚWIECIE JĘZYKOWYM

W ostatnich latach sporo czasu poświęciłam fonetyce macedońskiej w celu określenia jej pozycji w słowiańskim i bałkańskim świecie językowym (por. Савицка, Цихнерска 2018). Ta praca dała mi dużo satysfakcji, zwłaszcza jej bałkański aspekt. Jednak wbrew oczekiwaniom trudniejsza okazała się perspektywa słowiańska. Zwłaszcza wobec konieczności określenia zasięgu geograficznego fonetyki macedońskiej. Wprawdzie odpowiedź na to pytanie jest praktycznie bez znaczenia, ale zagadnienie samo w sobie jest trudne i zajmujące.

Jak wiadomo na słowiańskim południu nie ma żadnych granic między językami, jeden idiom językowy łagodnie przechodzi w drugi. Często nie ma nawet możliwości określenia gradualnego (w ramach teorii zbiorów rozmytych, że jakiś obszar należy mniej lub bardziej do danego języka). Narodowość na słowiańskich Bałkanach najczęściej określa się na podstawie konfesji. Ale co, jeśli konfesja jest taka sama? Jest to, między innymi casus macedońsko-bułgarski. A bywa, że konfesja jest inna, ale do dialektu pretendują różne narody o tej samej konfesji (np. Serbia, Bułgaria i Macedonia włączają dialekt gorański w zakres własnego języka narodowego¹).

Przejście od języka macedońskiego do bułgarskiego jest szczególnie szerokie. Według mojej fonetycznej oceny (choć należy się zastrzec, że nie tylko fonetyka o

¹ Według mojej oceny struktura gramatyczna tego dialektu jest typowo macedońska. Pretensje bułgarskie nie mają żadnych podstaw, ani językowych, ani geograficznych. Serbski wschodziłby ewentualnie w grę – dialekty południowej Serbii mają większość cech bałkańskich, więc na podstawie gramatyki trudno byłoby odróżnić serbski, macedoński i bułgarski. Sądząc po fonetyce jest to obszar przejściowy serbsko-macedoński. Wszystkie te opinie, pretensje, „dowody” są śmieszne i kompletnie bez znaczenia wobec faktu, że sami Goranie chcą być Bośniakami.

Tak samo należy potraktować obecne (i wcześniejsze) deklaracje bułgarskie w sprawie języka macedońskiego (por. np. https://www.parlament.gov.at/PAKT/EU/XXVII/EU/01/66/EU_16606/imfname_10969905.pdf; <http://www.bas.bg/wp-content/uploads/2020/05/Za-oficialnia-ezik-na-Republika-Severna-Makedonia-Online-Pdf.pdf> s.55; <https://www.gov.bg/bg/prestentor/novini/ramkova-pozitsia>; Кочева i in. 2020). Znając potrzeby ideowe narodów południowo-słowiańskich, właściwie nie rozumiem dlaczego nie kwestionuje się języka bośniackiego, czy czarnogórskiego, czy dlaczego Bośniacy nie domagają się włączenia serbskiej jekawszczyzny do swojego języka. Byłoby to zresztą trochę lepiej językowo umotywowane niż negowanie przez Bułgarię języka macedońskiego.

tym decyduje) prawie połowa Bułgarii i co najmniej jedna czwarta Macedonii Północnej to obszar przejściowy. Typowe cechy danego typu fonetycznego definiujemy na podstawie normy językowej. W wypadku standardów macedońskiego i bułgarskiego dystans geograficzny i strukturalny jest kolosalny. Norma bułgarska w zakresie fonetyki w większym stopniu opiera się o dialekty wschodnie, norma macedońska – o dialekty zachodnie.

Podział obszaru bułgarskiego na dialekty wschodnie i zachodnie opiera się na jednej tylko cesze – rodzaju kontynuacji ps. *ǣ. To mało. Reszta obszaru dialektów zachodnich i część wschodnich przy „jatowej” granicy stanowi stopniowe przejście od fonetyki wschodniej ku zachodniej. W tym miejscu należy wspomnieć o typologicznej granicy fonetycznej w ramach słowiańszczyzny i w zasadzie, między fonetyką typu europejskiego i euroazjatyckiego (por. o tym Jakobson 1962). Granica ta przekłada się również na płaszczyznę słowiańską zob., między innymi, Sawicka 2001). Jest to z pewnością podział późniejszy od podziału na wschodnio-, zachodnio- i południowosłowiańskie i zdecydowanie zmieniający go, przynajmniej na płaszczyźnie fonetycznej. Obecnie podział przebiega wzdłuż Karpat, łącząc w ten sposób fonetykę czesko-słowacką z południem słowiańszczyzny i oddzielając go od pozostałych języków zachodnio-słowiańskich. Na południu granica ta przebiega właśnie między macedońskim i bułgarskim typem fonetycznym (określając ten typ na podstawie cech norm literackich obu języków). W praktyce granica stanowi obszerny pas przejściowy, to obszar przejściowy bułgarsko-macedoński (i bułgarsko-serbski).

Jedną z najważniejszych, jeśli nie najważniejszą cechą różniącą te dwa typy fonetyczne jest palatalność spółgłoskowa, zarówno fonologiczna, jak i asymilacyjna, której obfite występowanie charakteryzuje języki po prawej stronie granicy. Cecha ta różnicuje wyraźnie, między innymi, większość dialektów macedońskich od dialektów wschodnio-bułgarskich. Wąski pas na wschodzie Macedonii Północnej i obszerny teren zachodniej Bułgarii to stopniowe przejście². Na wczesne (XVI w.) zróżnicowanie macedońskiego i bułgarskiego ze względu na palatalność zwrócił już uwagę Zbigniew Gołąb (por. Голомб 1957). Jeszcze wcześniejsza różnica (ok. X – XI w.) wiąże się z wokalizacją jerów i mieszaniami barwy centralnej samogłosek z barwą nosową. Ogólnobałkańskie mieszanie samogłosek centralnych (jerów) z samogłoskami nosowymi w dialektach bułgarskich objęło prymarne jery, natomiast w macedońskim tylko jery sekundarne (dokładnie o tym zob. Sawicka, Sujecka 2015: 128).

Dialekty położone poza granicami państw słowiańskich pozostają pod silnym wpływem miejscowych dialektów, bądź miejscowego standardu – dialektów greckich (Macedonia Egejska), albańskich (Albania) i bułgarskiego. Wpływ grecki jest odpowiedzialny za większy zakres palatalizacji spółgłoskowej, zwłaszcza we wschodniej Macedonii Egejskiej. Że chodzi o wpływ grecki, a nie bułgarski, wskazuje pochodzenie miękkości, a mianowicie, chodzi tu przede wszystkim o

² Niestety na podstawie atlasów dialektologicznych bułgarskich (korzystałam głównie z *Български диалектен атлас (обобщаващ том)*, 2001) trudno jest sensownie zdefiniować zasięgi interesujących mnie zjawisk. Wygląda na to, że Bułgaria to obszar szarpany – niektóre cechy, typowe dla wschodu zmienacka pojawiają się na zachodzie i vice versa. Znacznie sensowniej wygląda obszar macedońskojęzyczny, gdzie nacechowanie palatalnością koncentruje się w dialektach wschodnich.

palatalność pochodzącą z progresywnej asymilacji. To rodzaj asymilacji nietypowy dla języków słowiańskich, za to powszechny w dialektach północno-greckich. Wschodnie dialekty Macedonii Egejskiej wydają się pod tym względem silniej zhellenizowane niż dialekty regionu Kastorii czy Kozani (których kondycja jest dziś jeszcze całkiem niezła), choć tam miejscowe dialekty greckie są również silnie nasycone palatalnością.

Także w diasporze albańskiej macedoński podlega tym samym procesom, co miejscowe dialekty albańskie. Na przykład wstawne [b] w grupach *mr*, *ml* (np. [mbravja], [mbleko], [umbri] itd.), które występowało powszechnie we wcześniejszych zapisach z Boboszczicy³, obecnie już nie występuje. Wycofuje się także z gwar albańskich. To samo dotyczy występowania spółgłoski nosowej jako części refleksu samogłosek nosowych (np. [dambi/dəmbi]), a także nieetymologicznych wystąpień spółgłoski nosowej głównie przed okluzywami (np. [baraŋga], [tʰrpenza]). Obecnie zapisywane są częściej formy bez nosowości, mimo iż albański jest przesycony grupami [mb], [nd], i [ŋg]⁴. Jednak występowanie tych grup macedoński zawdzięcza raczej grece, niż albańskiemu. Takie same przykłady występują obficie w Macedonii Egejskiej⁵. Ewidentnie jest to wpływ greckiej (a także albańskiej)⁶ ekwiwalencji percepcyjnej i funkcjonalnej grup [mb], [nd], [ŋg], [ndʃ] i pojedynczych okluzywów [b], [d], [g] i [dʃ].

Zakres języka macedońskiego na zachodzie (w Albanii) i południu (w Grecji) stale się kurczy. To naturalna kolej rzeczy. Natomiast na wschodzie macedoński powoli się bułgaryzuje, co także jest naturalną kolejną rzeczą. Ale jak się to dzieje, oto jest pytanie. Sądziłam, że po prostu z czasem stopniowo dialekt typowo macedoński (przewaga cech zachodnich w ewidentnej opozycji do cech bułgarskich), powoli staje się dialektem bułgarskim. Okazuje się, że jednak scenariusz jest dokładnie taki sam, jak w Grecji czy Albanii. To znaczy: starsze pokolenie posługuje się gwara macedońską, młodsze – językiem uformowanym na bazie bułgarskiego języka literackiego, nauczanego w szkole. To jest z kolei typowy scenariusz zaniku dowolnej gwary pod wpływem formy standardowej języka urzędowego.

Jak jednak zmieniała się w czasie sama gwara macedońska? W tym regionie częściej zapisywaną gwara jest Bansko. Dysponujemy tekstami dialektalnymi z połowy XX w. – dwoma wczesnymi tekstami niedatowanymi oraz czterema tekstami z 1954 roku (Видоески 2000, <http://manu.edu.mk/arealna-lingvistika/>) i kilkoma

³ W południowej Albanii jedynie gwara Boboszczicy była kilkakrotnie zapisywana w różnych okresach XX wieku, co umożliwia prześledzenie zmian.

⁴ Grupy te upraszczają się tylko w dialektach północno-albańskich.

⁵ Głównie w części zachodniej. Na wschodzie Macedonii Egejskiej mamy tylko ślady tego zjawiska, co wiąże się z uproszczeniem analogicznych grup w miejscowych dialektach greckich. Im dalej na wschód, tym mniej takiej nosowości. W okolicach Salonik częste są opcje: z i bez nosowości.

⁶ Ekwiwalencja wynika z różnych losów tych grup w dialektach – stąd w perspektywie całego języka mamy morfologiczne oboczności [mb], [nd], [ŋg] z [b], [d], [g] (w greckim), oraz z [m], [n], [k/g] (w albańskim).

tekstami z początku XXI w. (Цветановски i in 2014). Teksty na ogół są jednolite pod względem fonetycznym (60 lat dystansu nie wpłynęło na obraz gwary), wypadki niezgodności sygnalizują w tekście. Są niektóre zjawiska słabo rozpoznawane przez badaczy, jak np. podwójna akcentuacja, sandhi, czy redukcja. Przyjmuję, że zjawiska te występują w gwarze Banska, jeżeli część „zapisywaczy” zauważyła je.

Po przeczytaniu tych tekstów nie mam wątpliwości, że jest to gwara macedońska. Ma fonetykę typową dla dialektów wschodniomacedońskich i brzmi „po macedońsku”. Dialektolodzy macedońscy zaliczają tę gwarę do dialektów macedońskich południowo-wschodnich, a w ich ramach do gwar malesszewsko-piryńskich okręgu Razlog.

Bułgarska dialektologia zalicza tę gwarę do dialektów bułgarskich południowo-zachodnich (Стойков 2002, a może M. Mladenov, który to wydanie uzupełnił o obszar macedońskojęzyczny?). Sam Stojkov włączał te gwary do gwar macedońskich, por. wydania z 1952 i 1955 roku). Najbliższe gwary bułgarskie to dialekt rupski od południowego wschodu, a od północy najbliższy bułgarski dialekt to gwary okręgu Kjustendił i Samokov. Bansko leży pomiędzy dialektem błagoevgradskim, petryckim i gocedełczewskim. Ten ostatni dialektologia bułgarska zalicza już do dialektów rupskich, dialektologia macedońska do gwar Macedonii Piryńskiej.

Przyjrzyć się kilku wybranym cechom fonetycznym w gwarze Banska w kontekście otoczenia gwary.

Konsonantyzm

Na podstawie wymienionych tekstów możemy uogólnić, że dialekt Bansko ma system fonetyczny bardzo różniący się od standardowej fonetyki języka bułgarskiego i zbliżony do standardowej fonetyki języka macedońskiego. Jest to sytuacja oczekiwana, zważywszy na duży zakres areału przejściowego między wschodem i zachodem (wschodem i zachodem Europy, wschodem i zachodem fonetyki słowiańskiej i wreszcie między macedońskim i bułgarskim typem fonetycznym).

W dialekcie Banska mamy pięć miękkich spółgłosek, które nie mają żadnych ograniczeń dystrybucyjnych (w macedońskim standardzie [ɲ] nie występuje w wygłosie wyrazu, w Bansko są przykłady, np. [bastɲ^j]⁷), z tym że [ɲ] i [ʎ] są w tekstach rzadkie (podobnie jak w macedońskim standardzie). Dodatkowo, nieregularnie, u części mówców, pojawia się miękkie [x^j] w wygłosie wyrazu, np. [nix^j], [kaɣax^j] obok [kaɣax], [bex^j], [ɔdex^j], [mu dadux^j] i in. Zmiękczenie nie ma wartości fonologicznej – nie jest dystynktywne. Niemotywowana miękkość, nie tylko [x^j], zdarza się czasem w wygłosie, w zleksykalizowanych przypadkach. Niemotywowana miękkość w wygłosie wyrazu lub pochodząca z progresywnej asymilacji jest zjawiskiem charakterystycznym dla wschodniej Macedonii Egejskiej, znajdującej się bezpośrednio pod Macedonią Piryńską; występuje też w części gwar

⁷ Przykłady przepisuję w transkrypcji międzynarodowej.

rupskich. Na tym samym obszarze w ogóle spółgłoski palatalne są bardziej obecne w tekście, (por. Савицка, Цихнерска 2018: мапка 17).

Niefunkcjonalna miękkość została też odnotowana w innych wsiach regionu, m. in. w pobliskiej Elesznicy, gdzie nawet opozycja [n] vs. [ɲ] wydaje się niefunkcjonalna, por. niemotywowana miękkość w np. [fustɒɲ], [ɒndɒɲ] oraz liczne dublety. Analogiczne przykłady znajdujemy we wschodniej Macedonii Egejskiej, gdzie także pojawia się nieetymologiczna i niefunkcjonalna (dublety) miękkość [c], [j] (podobnie czasem w Bansko, np. [tʃɔvac]), lub pochodząca z progresywnej palatalizacji (stąd możliwość występowania w wygłosie), np. [majca], [maca], ale czasem jest w ogóle niemotywowana. Zakres progresywnej asymilacji obejmuje Macedonię Piryńską, część dialektów rupskich (por. *Български диалектен атлас* 2001: mapa 107) i wschodnią część Macedonii Egejskiej, gdzie zresztą inwentarz miękkich spółgłosek jest większy (por. np. [bunar]/[bunarʲ] – wieś Wysoka; [deveʲrʲ], [zetʲ] [orizʲo] – wieś Kula; [izʲic]/[izʲijc] - wieś Plewna). Progresywna asymilacja występuje też na niewielkim serbskim obszarze wzdłuż południowej granicy bułgarsko-serbskiej (por. Ивић 1994: 35 pas).

Dialekty bułgarskie są zróżnicowane ze względu na liczbę palatalnych fonemów i obecność lub brak zmiękczeń kombinatorycznych. Inwentarz palatalnych fonemów w dialektach zachodnich jest zbieżny z sytuacją w serbskim i macedońskim. Najczęściej mamy tu pięć fonemów palatalnych: dwa obstruenty i trzy, czasem dwa sonanty, bez specjalnych ograniczeń występowania. Tak też jest w Bansko. Dialekty wschodniobułgarskie mają pełen zestaw fonemów palatalnych, ze znacznymi ograniczeniami dystrybucyjnymi; silniejsze są też zmiękczenia kombinatoryczne.

W tekstach z Banska z XXI w. odnotowana jest pełna neutralizacja między *r* [j], *k* [c], a *z*, *κ* w pozycji przed przednimi samogłoskami, np. [racija], [kapci], [macidɒntʃi], [macedɒnskata].

Okurencja twardego [x] w dialekcie Banska jest różna, zależnie od mówcy/tekstu. Jest to cecha fonetyczna, w której, być może, mógłby się przejawiać stopniowy wpływ standardu języka bułgarskiego. Ale raczej tak nie jest. Twarde [x] występowało regularnie w jednym tylko tekście z 1954 roku, np. [strax], [sled nix], [vidaxte] – w pozostałych tekstach z tego czasu [x] prawie nie występuje. W tekstach z XXI w. [x] występuje częściej, w różnych pozycjach, np. [xrana] (choć zasadniczo w nagłosie wyrazu [x] nie zachowuje się, por. [ubava], [lap]), [straxotno], [vɔrxɔvete], [katʃuvax], ale są też przykłady, w których *x zanikło, lub jest substytuowane przez [j], np. [mu turija], [uglavijme], [ɔzenijme].

W niektórych wsiach regionu odnotowano ślad niegdysiejszego [x] w postaci wzdłużenia poprzedzającej samogłoski. W Bansko zjawisko to zostało zapisane tylko w jednym tekście, por. dalej.

Zachowanie czy utrata [x] o niczym nie świadczy. Sytuacja w Bansko i w ogóle w Macedonii Piryńskiej nawiązuje pod tym względem do wielu gwar zachodnich bułgarskich, zwłaszcza tzw. przechodnich na granicy z Serbią i, oczywiście do wschodniej części Macedonii Wardarskiej. Jest to dokładnie przejściowy stan między kompletną utratą *x (zachodnia część Macedonii), a pełnym zachowaniem *x we wszystkich pozycjach (np. gwary rodopskie). W większości gwar bułgarskich [x] zanika w nagłosie wyrazów i w pozycji interwokalicznej. W wygłosie bywa substytuowane przez [f], [w] lub [j] (Стойков 2002: 215)⁸.

Geminaty w Bansko są dopuszczane głównie na odczuwalnych granicach morfologicznych, np. [ɔttərtʃali], [dettɔ], [pɔ:rtta], [ɔddelenie], ale też [akəŋii]. Według uogólnionej macedońskiej sytuacji geminata upraszcza się zawsze, jeżeli miałyby stanowić część większej grupy spółgłoskowej. Także w gwarze Banska w takiej sytuacji geminata zwykle upraszcza się, np. [mesnosta]. Zapewne w [pɔ:rtta] rolę odgrywa fakt, że dodatkowa spółgłoska jest sonantem, a nie obstruentem. Mapa 27 w Савицка, Цихнерска (2018) wskazuje, że najwięcej geminat wśród dialektów macedońskich odnotowano w Elesznicy, czyli właśnie w rejonie Banska, a tabela 5 (tamże), w której porównano pod tym względem kilka wsi regionu, wskazuje, że właśnie w tekstach z Banska wystąpiło najwięcej geminat. Także geminacja, jak wiele innych zjawisk fonetycznych, nasila się idąc z zachodu na wschód macedońsko-bułgarskiego areału językowego.

/v/ w dialekcie Banska funkcjonuje jak typowy obstruent – regularnie ulega regresywnym ubezdźwięcznieniom, np. [ftɔrjɔ]; zachowuje na ogół dźwięczność po bezdźwięcznych obstruentach; ulega ubezdźwięcznieniu jako przedrostek lub przyimek przed sonantami i samogłoskami, np. [fnese], [f edno seɫɔ], [flazli], [f nixʲ]. W gwarze Banska występuje sandhi typu ubezdźwięczniającego, podobnie jak w dialektach bułgarskich i na wschodzie Macedonii Wardarskiej.

Część zjawisk dotyczących grup spółgłoskowych jest charakterystyczna dla innych dialektów macedońskich, np. grupa [mn] przechodzi w [fn], np. [fnɔgu] – to zjawisko charakteryzuje pozostałe gwary Macedonii Piryńskiej, wschód Macedonii Wardarskiej i wschodnie gwary Macedonii Egejskiej (por. mapa 25 w Савицка, Цихнерска 2018). Według *Български диалектен атлас* (2001: 176) ta zmiana obejmuje duży areał bułgarskich dialektów, w szczególności południe Bułgarii.

Grupa [ps] przechodzi w [ptʃ] – w Bansko odnotowano jeden przykład: [teptʃijata], co wskazuje na szerszy zakres zjawiska niż sądzono, dotąd nie notowano tego zjawiska na wschód od granicy macedońsko- (i serbsko-) bułgarskiej.

Typowego dla Bałkanów zachodnich mieszania afrykat w Bansko nie stwierdzono.

Grupy [sr], [zr], [ʃr], [ʒr] zachowują się bez zmian, co nie dziwi, ponieważ obszar z przejściem [sr], [zr], [ʃr], [ʒr] w [str], [zdr], [ʃtr], [ʒdr] jest dość odległy od

⁸ Inną geograficę zjawiska przedstawia *Български диалектен атлас* (2001: mapy od 132 do 141).

Macedonii Piryńskiej, chociaż sporadycznie zmiana ta jest notowana także na południu Bułgarii.

Uproszczenie finalnej grupy [st] stwierdzono tylko w jednym przykładzie [avgus]. Badany materiał nie zawierał innych wyrazów z grupą [st] w wygłosie.

Wokalizm

System samogłoskowy jest raczej bliższy standardu bułgarskiego, niż standardu macedońskiego, ale zbliżony z wokalizmem szerszego areału. Mamy tu 6 „pełnych” samogłosek i jedną centralną [ə]. [ə] występuje głównie w kontekście [r] (z dowolnej strony), np. [pastrəmatə], [ɔtərtʃali], [tʃərkvə], ale też w innych kontekstach, np. [sandək], [dva pəti], [məze], [rekəl]. W jednym starszym tekście, niedatowanym, zamiast [ər/rə] zapisywane jest sylabiczne [r], np. [tʃgnale], [dʃvʌtə], [grbɔ], co być może jest tylko kwestią notacji. Wszak standardowe macedońskie tzw. sylabiczne /r/, w transkrypcji zapisywane zwykle jako [r], także w gruncie rzeczy jest realizowane jako [ʳ]. Sylabiczne [r], notowane jest w prawie całej Macedonii Północnej; przyjmuje się, że jest rozłożone w Macedonii Piryńskiej i Egejskiej.

W jednym z niedatowanych tekstów częste są długie samogłoski, najczęściej jako rodzaj wzdłużenia zastępczego, po zaniku następnej samogłoski lub całej sylaby, np. [pɔ:rttə], [no:jste], [dʌ nʌpra:ʃ], [dʌ uslepe:ʃ]. Długie samogłoski notowane są w różnych miejscach Macedonii, także w sąsiedniej Elesznicy.

Dodatkowa szósta samogłoska to przednia niska (przedni odpowiednik tylnego [ɑ], zapisywany przez badaczy dialektu jako ä (u mnie [a]). Jest to najczęściej kontynuant ps. *ě. [a] występuje tylko pod akcentem, np. [nevastə], [lap], [vidaxte], [flazli], [pradi] [nʌʃtʃɔ], [tʃɔvac] i in. Trudno mówić w tym wypadku o dystrybucji komplementarnej z [e] typowej dla bułgarskiego standardu, ponieważ Bansko nie ma rozwiniętej korelacji miękkości, co stanowi ważny składnik bułgarskiej reguły dystrybucyjnej. Czasem [a] występuje też jako rezultat asymilacji, np. [jʌjtʃʌ] obok [jejtʃe].

Redukcja nieakcentowanych samogłosek jest podobna, choć nie identyczna, do tej, jaka występuje w standardzie bułgarskim i w licznych dialektach Macedonii Egejskiej, ale jest nieregularna i trudno określić jej związek z konkretnymi nieakcentowanymi sylabami. Częstsza wydaje się w sylabach przedakcentowych. Redukcji podlega /ɔ/ (częściej) i /ɑ/ (rzadziej). Redukcja polega na podwyższeniu artykulacji. W tekstach macedońskich samogłoski zredukowane oznaczane są jako [a] i [o] – tutaj jako [ʌ] i [o], np. [nʌʃtʃɔ] (obok [nʌʃtʃɔ]), [vərxovete], [pʌgɔlʌmɑ], [pogovʌrka], [nʌkʰkvʌ], [dʃvʌtə]. Redukcja jest nieregularna i nie we wszystkich tekstach oznaczona. W jednym wczesnym tekście (niedatowanym), w którym najczęściej zaznaczana jest redukcja, nieakcentowane /ɔ/ przechodzi wręcz w [u], np. [sʌ ruditʃ], [tʃuvek], [pusʌednʌtə].

W pewnej grupie często używanych wyrazów, tak jak na całym obszarze macedońskim zdarzają się wypadnięcia samogłosek, np. [n^lɑfta]/[n^lɑftΛ], [detto], [pɔ:rtta], [im^afɛ], [ka^lʒjan].

Zbliżony typ redukcji – tzw. „częściowa redukcja”⁹ – jest charakterystyczny dla bugarskiego standardu, dialektów rypskich, trackich, części rodopskich. W tych dialektach redukcja także dotyczy tylko tylnych niewysokich samogłosek, ale /ɔ/ przeważnie osiąga wartość [u], a /ɑ/ - [ɔ], jest więc silniejsza niż w Macedonii Piryńskiej. *Български диалектен атлас* (2001: mapa 85) w Macedonii Piryńskiej odnotowuje redukcje tylko w niektórych punktach. W większości tekstów z tego obszaru opublikowanych przez Bożidara Vidoeskiego (Видоески 2000) redukcja również nie została odnotowana. W dwóch tekstach z Banska jest zaznaczona silniejsza redukcja: [o] > [u] i [ɑ] > [Λ] (Видоески 2000: 204). Pozostałe teksty z Banska (Видоески 2000: 260-265) nie odnotowują redukcji. Podobna sytuacja jak w Bansko występuje w niedalekiej Elesznicy, por. np. [ʎzɪtʃΛ], [zemjo], [voziʎu], [bΛkɛɾ], a także [guʎem], [zɑʎus]. Jest to więc typowo przejściowy stan między szerokim areałem bez redukcji, na zachodzie (Macedonia Wardarska), a dialektami z silną, pełną redukcją na wschodzie Bułgarii.

Od południa swój udział mają też greckie dialekty, w których redukcja jest bardzo silna (nieakcentowane [e] przechodzi w [i], [ɔ] w [u], a nieakcentowane [i] i [u] w ogóle zanikają). W ogóle sporo wspólnych procesów grecko-słowiańskich występuje w tym obszarze, ale jeśli idiom grecki od słowiańskiego odróżniamy bez problemu, to w wypadku przejściowych dialektów słowiańskich nie jest to łatwe, a czasem wręcz niemożliwe w oparciu o same tylko kryteria językowe.

Tak jak we wszystkich dialektach macedońskich zdarzają się okazjonalne lenicje interwokalicznych spółgłosek, które prowadzą do tworzenia licznych grup samogłoskowych, np. [sea], [kɔɑ], [taɑ], [uba^vɔ]. Najczęściej lenicji ulega [x], [v], [j] i [g], ale zdarzają się też lenicje innych spółgłosek; w tym obszarze dość często wypada [ʒ], np. w Elesznicy [laɛʃ], [kaɛʃ]. w Bansko nasycenie tekstów grupami samogłoskowymi jest duże, porównywalne z tekstami zachodniomacedońskimi, np. [peale], [rutʃaa], [nalazɔɑ], [nakɔɛ], [gueta], [padnaɑ], [taɑ], [napraeme], [baa]. To zjawisko jest bardziej charakterystyczne dla fonetyki macedońskiej niż bułgarskiej.

W Bansko, a także w sąsiednich gwarach, jak również na wschodzie Macedonii Egejskiej jota również zanika opcjonalnie też przed miękką spółgłoską – zmiękczoną na skutek progresywnej palatalizacji po jocie, np. [majca], [maca], por. też w Elesznicy [maca] < *majka*, [ucu] < *ујко*. W tym wypadku trudno mówić o lenicji, to raczej absorpcja.

Lenicja /v/ jest bardziej charakterystyczna dla zachodniej Macedonii, ale sporadycznie zdarza się też w Bansko, np. [nΛpra:ʃ], [uba^vɔ], [napraj].

⁹ Na wschodzie Bułgarii tzw. „pełna redukcja” obejmuje też /e/, które przechodzi w [i] (szczegółowo zob. Стойков 2002).

W strukturze grup samogłoskowych nie ma ograniczeń na całym obszarze macedońskojęzycznym. Frekwencja jest także wszędzie porównywalna, z lekką przewagą ilościową na zachodzie. Wprawdzie na zachodzie występuje więcej lenicji, ale też więcej występuje zjawisk likwidujących grupy samogłoskowe (jak ściągnięcia samogłosek, dyftongizacja grupy, czy insercja spółgłoski).

Frekwencja grup samogłoskowych w tekstach z Banska przedstawiona jest w tabeli 4 w Савицка, Цихнерска (2018: 79). W czterech tekstach z Bansko, o łącznej długości 6262 segmentów, wystąpiło 57 grup samogłoskowych, co jest liczbą porównywalną z wystąpieniami grup samogłoskowych w pozostałych macedońskich dialektach. Wysoka frekwencja tych grup charakteryzuje Bałkany w opozycji do pozostałych arealów słowiańskojęzycznych. W grupie bałkańskiej najwyższa frekwencja grup samogłoskowych charakteryzuje macedoński, najniższa – bułgarski (szczegóły zob. w Korytowska 2001).

Z cech **morfonologicznych**, które nie zmieniają zestawu jednostek fonologicznych dialektu, warto wspomnieć o refleksie pierwszej jotacji: [ʃtʃ] i [ʒ], np. [f kɑʃtʃi], [nɑʃtʃa], [ʃtʃerko], [naʒa], [dɔʒa]. Pod tym względem ten obszar nawiązuje bardziej do zachodniej Macedonii Egejskiej (por. Савицка, Цихнерска 2018: 130, mapka 19). Na południu Macedonii Wardarskiej i w całej Macedonii Egejskiej, występują różne dwusegmentalne refleksy grupy *tj, inne niż [ʃt]; natomiast *stj w Bansko przeszło w [ʃc], np. [ɔbɛʃcavɑʃe].

Formę bułgarską mają przyimki *co* i *vo*: [səs]/[səs] i [vəv]/[vəf].

Akcent

Dialekt Banska uważany jest za typowy dialekt (bułgarski), w którym występuje podwójna akcentuacja (informacja od Ronelle Alexander, która badała wielokrotnie ten problem w dialektach bułgarskich, por. Alexander 2004). Tylko w jednym konsultowanym przeze mnie tekście z 1954 roku wystąpiło kilkanaście wyrazów podwójnie akcentowanych, np. [vrʲatʲiʃtʃetɔ], [pʲastrəmʲata] (obok [pʲastrəmata]). W tekstach z XXI w. także czasem pojawia się podwójna akcentuacja. Drugi akcent zaznaczany jest jako sekundarny (u mnie jako drugi główny), np. [kʲərvavʲitʃa], [bʲanskaʲiite], [sʲamɔvʲiʲskite]. Regularnie akcentowany jest morfem *naj-*, np. [nʲajnapʲredi], [nʲajbʲujnata]. Dialektolodzy macedońscy zwykle nie wspominają o podwójnym akcencie w odniesieniu do Macedonii Piryńskiej i Wardarskiej, odnotowali natomiast kilka wsi z taką akcentuacją we wschodniej Macedonii Egejskiej. W Савицка, Цихнерска (2018) zasugerowano, że ten rodzaj akcentuacji może mieć związek z tzw. akcentem kolumnowym w miejscowych gwarach greckich (niekoniecznie jeszcze zachowanym) (por. Савицка, Цихнерска 2018: 87 mapka 12).

Konkluzja

A właściwie brak konkluzji. Mając na uwadze odniesienie, jakim są standardowe formy języka bułgarskiego i języka macedońskiego, widzimy, że więcej cech łączy gwarę Banska z językiem macedońskim, niż z bułgarskim (i dialektami wschodniobułgarskimi), chociaż można również powiedzieć, że gwara Banska bliska jest pod wieloma względami dialektom zachodniobułgarskim. Dwusegmentalne refleksy ps. *r sylabicznego wiążą dialekt Banska zarówno z całą Bułgarią, jak i z południową częścią Macedonii Wardarskiej i całą Macedonią Egejską. Refleks ps. *ž wskazuje bardziej na typ bułgarski, który wąską wypustką w kierunku południowo-zachodnim zahacza o teren macedoński (por. Савицка, Цихнерска 2018: 11). Ogólnosłowiański Atlas Językowy (OLA) wskazuje na bardzo różne niewspółbieżne związki bułgarsko-macedońskie; izoglosy poszczególnych zjawisk nie pokrywają się, cechy mają bardzo różne zasięgi, por. choćby uogólnienie na podstawie OLA czterech cech w Савицка, Цихнерска (2018: 10 pas, mapki 1, 2, 3 i 5).

W opisach dialektologii macedońskiej fonetyka całego tego terenu (północna i środkowa część Macedonii Piryńskiej) jest podobna. Nie zaobserwowałam też większych strukturalnych różnic w stosunku do gwar całej zachodniej Bułgarii i wschodniej Macedonii. Wyjątek stanowi południe Bułgarii, które nasyceniem miękkością przypomina wschodnią Bułgarię, choć, inaczej niż na wschodzie, czy w standardzie bułgarskim, miękkie spółgłoski nie mają tu praktycznie żadnych ograniczeń dystrybucyjnych. Południe Bułgarii wydaje się dość różnorodne i niejasne pod względem typologicznym (trudno tu o jasne nawiązania do podziału wschód – zachód). Podobnie wygląda wschodnia peryferia Macedonii Egejskiej. Pewne cechy tego obszaru promieniują w kierunku północno-zachodnim, na Macedonię Piryńską i na część dialektów rupskich. Główne takie cechy to: występowanie miękkości bez ograniczeń kontekstowych, często niemotywowanej, też w wygłosie; występowanie miękkości asymilacyjnej, zwłaszcza progresywnej; niejasna funkcjonalność opozycji twarda vs. miękka (liczne oboczności); niewielkie redukcje samogłoskowe, podwójna akcentuacja. Tak właśnie jest w Bansko, oraz w niedalekiej Elesznicy.

Według dialektologii bułgarskiej pobliskie gwary różnią się jednak od Banska. Pomijając typologiczne, strukturalne podobieństwo systemów fonologicznych, różnią się w szczegółach morfonologicznych (np. w najbardziej na północ wysuniętej gwarze Macedonii Piryńskiej – błagoewgradskiej, mamy, między innymi [ft], [zd] z pierwszej jotacji; ubezdźwięcznienie /v/ po bezdźwięcznym okluzywie, np. [sfɛj], [kakfa] i in.). Najbardziej wysunięta na południe gwara Macedonii Piryńskiej – gwara Petricz - ma więcej podobieństw z Bansko, jak również i ze wschodnią Macedonią Egejską (zwłaszcza występowanie licznych miękkich, niemotywowanych obstruentów w wygłosie wyrazów). Na południowo-wschodnim skrawku Macedonii Piryńskiej znajduje się dialekt gocedelczewski, który według opisu Stojkowa (2002) należy już do dialektów rupskich. Miasto Goce Delczew znajduje się na granicy obszary dialektalnego macedońskiego i rupskiego – bułgarskiego, a dialekt gocedelczewski jest bardzo zbliżony, choć nie identyczny, z gwarami Razloga.

W opisach dialektologii bułgarskiej fonetyka dialektów zachodnich, w tym całej Macedonii Piryńskiej, jest zbieżna z powyższymi ustaleniami dla Banska, z tym, że na północy Macedonii Piryńskiej teksty dialektalne są mniej nasycone miękkością.

Powyższe wrywkowe porównanie, z obiektywnych przyczyn, oczywiście, nie jest w stanie odnieść się do żadnych spornych problemów. Dla mnie, tak jak dla większości slawistów na świecie, dialekt Banska jest dialektem macedońskim, ponieważ występuje na obszarze historyczno-geograficznym o nazwie Macedonia. A ponieważ z powodzeniem funkcjonuje niezależny macedoński język, potwierdzony między innymi międzynarodowym uznaniem państwa Macedonia Północna i jej oficjalnego języka, nie ma powodu pozostawiać jakiś dialekt macedoński poza zasięgiem języka macedońskiego. Z drugiej strony, mając na uwadze, charakterystykę lingwistyczną, przejściowy charakter tego obszaru, uwzględniając obiektywną niemożność jednoznacznego zaliczenia właściwie wszystkich dialektów zachodniej Bułgarii na podstawie cech językowych do bułgarskiego czy macedońskiego, wyraźną ciągłość arealną (więź strukturalną zarówno z dialektami bułgarskimi jak i macedońskimi), oraz fakt, że Bansko (i inne wsie Macedonii Piryńskiej) znajdują się na terenie państwa bułgarskiego – może nie ma też powodu, aby ten teren pomijać w opisach dialektologii bułgarskiej. Dla lingwistów bułgarskich to za mało. Obserwujemy obecnie nawrót bułgarskiej „choroby” (z pewnością inspirowany przez polityków, może nawet z zewnątrz). Aktualne stanowisko bułgarskich językoznawców neguje w ogóle odrębność języka macedońskiego i traktuje go jako odmianę języka bułgarskiego (por. Кочева i in. 2020; por. też wcześniejsze <https://meta.mk/en/ana-kocheva-ot-ban-osporva-makedonskiya-ezik-zabravayayki-na-vrozhdentsite/>; <http://m.focus-news.net/?action=news&id=2730477> i in.).

Tak czy inaczej oddziaływanie normy bułgarskiej zapewne wkrótce zrobi swoje. Gwara Banska właściwie nie ewoluje. Na to miejsce nie wchodzi jednak żaden dialekt bułgarski, ale potoczny standard.

Gdyby choroba bułgarska okazała się zaraźliwa, to nie tylko język serbski, czy chorwacki mógłby zgłaszać pretensje do języka bośniackiego (bądź odwrotnie), czy czarnogórskiego, ale też macedoński do wszystkich zachodnich dialektów Bułgarii, co zresztą lingwistycznie byłoby znacznie lepiej umotywowane, niż pretensje bułgarskie do macedońskiego.

Cytowane prace:

Alexander, R., 2004, „The scope of double accent in Bulgarian dialects“, [w:] Alexander R., Zhobov V., red., *Revitalizing Bulgarian dialectology*, Sofia, 193-210.

Jakobson, R., 1962, „К характеристике евроазийского языкового союза“, [w:] *Selected writings I*, Mouton & 's-Gravenhage, pp. 144-202.

Korytowska, A., 2001, *Grupy samogłoskowe w językach słowiańskich*, PhD dysertacja, niepublikowana. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.

Sawicka, I., 2001, *An outline of the phonetic typology of the Slavic languages*. Toruń.

Sawicka, J. Sujecka, 2015, *Wprowadzenie do balkanologii. Etnosy – Języki – Arealy – Konceptualizacje*. Warszawa.

Български диалектен атлас (обобщаващ том), София, 2001.

Видоески Б., 2000, *Текстови од диалектите на македонскиот јазик*. Скопје.

Голомб, З., 1957, „Неколку белешки за палатализацијата на согласките во македонскиот јазик“, *Македонски јазик VIII*, pp. 165-173.

Ивић, П., 1994, *Целокупна дела 3, Српскохрватски дијалекти. Њихова структура и развој*. Сремски Карловци-Нови Сад.

Кочева, А., и др. 2020, *За официалниот јазик на Република Северна Македонија*.
София: Издателство на БАН.

Савицка, И., Цихнерска, А., 2018, *Местото на македонската фонетика во рамките на словенскиот и на балканскиот јазичен свет*. Скопје.

Стойков, Ст., 2002, *Българска диалектология*. София.

Цветановски, Г., Гајдова, У., Давкова-Ѓоргиева, С., Лаброска, В., Стоевска-Денчова, Е., Денков, а Ј., 2014, *Банскиот говор*. Скопје

<http://manu.edu.mk/arealna-lingvistika/> (dostep 25.05.2020)

https://www.parlament.gv.at/PAKT/EU/XXVII/EU/01/66/EU_16606/imfname_10969905.pdf (dostep 25.05.2020)

<http://www.bas.bg/wp-content/uploads/2020/05/Za-oficialnia-ezik-na-Republika-Severna-Makedonia-Online-Pdf.pdf> s.55 (dostep 25.05.2020)

<https://www.gov.bg/bg/prestsentar/novini/ramkova-pozitsia> (dostep 25.05.2020)

<https://meta.mk/en/ana-kocheva-ot-ban-osporva-makedonskiya-ezik-zabravayuki-na-vzrozhdentsite/> (dostep 30.05.2020)

<http://m.focus-news.net/?action=news&id=2730477> (dostep 30.05.2020)

Елена ВЕРИЖНИКОВА

УНИКАТНОСТА НА МАКЕДОНСКИОТ ТЕМПОРАЛЕН СИСТЕМ

Глаголскиот систем на македонскиот јазик претставува уникатна појава од гледна точка на славистиката, а има важно значење и за општата типологија. Според дефиницијата на Илија Чашуле, македонскиот е централен балкански јазик, а периферен словенски¹. Неговата посебност се должи токму на тој факт. Оттука произлегуваат и предизвиците што ги поставува таа комбинација пред лингвистите, како во однос на решавање конкретни прашања поврзани со функционирањето на одделни членови на глаголскиот систем така и на општотеоретски план. Иновациите (кои ги покажува македонскиот јазик: појава на нови форми, рекодирање на наследениот граматички репертоар) имаат дискутабилен статус и во ред случаи не се вклопуваат во традиционалните лингвистички рамки, барајќи нови приоди во третирањето на категориите модалност, темпоралност, евиденцијалност, епистемичност.

Предметот на статијата ќе биде пред сè **темпоралниот систем**, иако, зборувајќи за категоријата време, не може да не се засегне и категоријата модалност, бидејќи на балканската почва тие две се тешко одвојливи.

Во својот осврт за аспектуално-темпоралниот систем на словенските јазици, В. С. Храковски² потсетува дека во тој поглед, со голема доза на условност, како појдовна точка може да се прими „првиот писмен словенски јазик, старословенскиот (IX-XI), во чијашто основа се ракописите од бугарско и од македонско потекло. <...> Неговиот систем вклучува шест апсолутни временски форми (сегашно време НСВ, сегашно време СВ, кое се реинтерпретира како идно време, сложено идно време НСВ, аорист, имперфект и перфект) и две релативни временски форми (плусквамперфект и релативно идно)“ (резиме на рефератот: ХРАКОВСКИ 2012: 43). Современите словенски групи лингвистот ги сместува во две основни групи и една меѓугрупа. „Во првата основна група, која е најблиска до старословенскиот, спаѓаат јужнословенските јазици: бугарскиот, македонскиот, српскохрватскиот и, со извесни ограничувања, молишкиот. <...> За овие јазици е карактеристичен големиот број временски форми во парадигмата (до девет), а, освен тоа, во парадигмата, покрај апсолутните временски форми, се застапени форми што се јавуваат како исклучиво или претежно релативни, то ест се употребуваат во бипредикатни конструкции и изразуваат едно или друго таксисно значење“ (ibid.). Како пример, Храковски ја наведува парадигмата на бугарскиот јазик со

¹ Предавање во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ на 18.1.2012 г. во рамките на трибината на тема „Македонскиот како словенски и како балкански јазик“.

² Реферат на симпозиумот „Словенските јазици и култури во современиот свет“, Москва, МГУ, 21-24 март 2012 г.

апсолутните времиња (сегашно, идно, перфект, аорист, имперфект) и релативните (плусквамперфект, минато-идно, минато-идно предварително, идно предварително). За релативните, авторот посочува дека тие, иако не се чести, сепак се во употреба. Во молишкиот, пак, широко е застапен плусквамперфектот што, според Храковски, е стимулирано од контактите со доминантниот италијански јазик. За жал, одликите на македонскиот јазик и посебноста на неговиот темпорален систем (со 11 наспроти посочените за оваа група 9 темпорални грамеми) не наоѓаат одраз во освртот.

Втората основна група ја сочинуваат сите источни и западни словенски јазици и словенечкиот, со карактеристичната парадигма, која, практично, вклучува само три апсолутни времиња: сегашно, минато и идно. Освен тоа, како типолошки интересна појава Храковски го одбележува постоењето на две аналитички форми за идно време во полскиот јазик и застапеноста во граматиките на овие јазици (освен рускиот) на плусквамперфектот. Се наведува дека тој е доста ретка форма и може да се употребува како апсолутно и како релативно време. Меѓугрупата ја сочинува горнолужичкиот (со апсолутните времиња: сегашно НСВ; сегашно СВ, реинтерпретирано како идно; идно НСВ; имперфект НСВ; аорист СВ; перфект СВ/НСВ и едно релативно (плусквамперфект СВ/НСВ). За аористот и имперфектот во овој јазик Храковски вели дека образувањето на секој од нив само од свршени, односно од несвршени глаголи, дава основа да се обединат во единствен претерит.

Секако дека ова е многу општа скица, а реалната ситуација е доста посложена. Патем речено, застапувањето на македонскиот материјал со новиот перфектен систем со **има** ќе го поставеше прашањето за слични форми во другите јазици. Како што е познато, конструкциите на личните форми на глаголот 'има' со пасивен партицип се присутни во западнословенските јазици (подетално, во споредба со македонските форми в. ТОПОЛИЊСКА 1983; СКОРВИД 2006), кои вообичаено не се вклучуваат во темпоралниот систем. Впрочем, во бохемистиката понекогаш тие форми се нарекуваат „разговорен перфект“ или, пак, 'категорија на резултативна состојба' (ШИРОКОВА, ВАСИЉЕВА, ЕДЛИЧКА 1990: 229). Меѓутоа, во кашупскиот јазик тие имаат статус на време (ДУЛИЧЕНКО 2005: 393), со тоа што, за разлика од македонскиот, овој јазик нема развиено форми со 'има' за идно дејство и за плусквамперфект со тој глагол.

Ситуацијата со **плусквамперфектот** е различна во одделни западни и источни словенски јазици. Така, во литературата се наведува дека во чешкиот тој одамна не се употребува во разговорниот јазик, а во книжевниот се чува до почетокот на XX век (МОЛОШНАЯ 1996: 566), додека во украинскиот и во полскиот тоа е сè уште постоечка форма. Во словачкиот јазик „формите на одамна минатото време се употребуваат, пред сè, во разговорниот јазик, како и во белетристиката, но не се задолжителни (ЛИФАНОВ 1999: 130).

За целосноста на сликата е важно да се напомене дека во сорабистичката традиција во темпоралниот систем на горнолужичкиот јазик се вклучува **итеративниот претерит**, кој искажува повторливи минати дејства и е хомонимен со можниот начин (ЕРМАКОВА, НЕДОЛУЖКО 2005: 328-329).

За јужнословенските јазици, пак, не е занемарлив познатиот факт дека во српскиот и во хрватскиот е карактеристична тенденцијата **темпоралниот**

систем да се редуцира, со тоа што аористот и имперфектот, како и плусквамперфектот, веќе се доста ретки.

Освен тоа, како што е познато, јужнословенските јазици (со исклучок на словенечкиот) се посебни во поглед на образувањето **на формите за идно време**. Тука службениот елемент води потекло од глаголот 'хотѐти', што е познат балканизам, додека во другите словенски јазици презенс СВ се реинтерпретира како идно време, а за несвршени глаголи се употребува перифрастична форма со глаголот 'биде' (во словенечкиот ваков модел важи и за двата вида). Во украинскиот, пак, освен тој модел, постојат и синтетички форми со наставки што водат потекло од глаголот 'има': **читатиму**. Во македонскиот и во бугарскиот глаголот **има** е застапен во алтернативните негирани форми за идните времиња: **нема да читам, няма да чета**. Овие разлики меѓу јазиците не се само формални, тоа не може да нема врска и со граматичката семантика на формите.

Гледаме дека **македонскиот темпорален систем** се разликува од системот во сите други словенски јазици. Во овој јазик тој е најмногучлен. Системот се базира врз следниве дистинктивни признаци, кои се валидни за градбата на разгранетиот систем, кој се состои од неколку потсистеми:

1) едновременост, претходност или следување на ситуацијата (дејство, состојба) спрема ориентациски момент; притоа, имаме предвид дека спрема моментот е ориентиран тој дел од именуваната ситуација за кој станува збор;

2) ориентација: момент на зборувањето или друг референтен момент (апсолутни и релативни времиња, односно темпоралната супкатегорија таксис);

3) резултативност. Овој термин го користиме условно затоа што кај различни форми и кај различни употреби на една иста форма може да станува збор не само за конкретен резултат на дејството во референтниот момент туку и за општа актуелност на претходното дејство во референтниот момент без некој забележителен конкретен резултат. Најверојатно, тука допрва треба да се изврши подетално разграничување што ќе им биде соодветно на состојбите. Всушност, можеби, тука не треба да зборуваме за резултативност, туку за двоен таксис: комбинација на апсолутна и на релативна ориентација (ПЛУНГЈАН 2011: 367). Но процесите во полето **резултативност** моментално се во динамика, за што ќе кажеме подолу.

Врз основа на наведените признаци, се izdelуваат следниве времиња: сегашно, аорист, имперфект, **сум-перфект**, **има-перфект**, идно, идно резултативно (**апсолутни времиња**); **бев-плусквамперфект**, **имав-плусквамперфект**, минато-идно, минато-идно резултативно (**релативни времиња**). Од нив резултативни се: **сум-перфект**, **бев-плусквамперфект**, **има-перфект**, **имав-плусквамперфект**, идно резултативно и минато-идно резултативно. Последниве две се среќаваат и во контексти каде што тешко може да се зборува за некој конкретен резултат.

Темпоралниот систем на македонскиот значително се разликува и од оној на другиот балканословенски јазик, бугарскиот, не само според бројот на членовите (**11** во македонскиот наспроти **9** во бугарскиот) туку и според функционирањето на формите на соодветните времиња: во македонскиот аористните форми се образуваат само од свршените глаголи, а имперфектните само од несвршени, додека во бугарскиот обете – и од двата вида. Во

македонскиот е блокирана слободната употреба на презентските форми на свршените глаголи (што не е случај во бугарскиот), и затоа е значајна проширената употреба на формите со **ќе**. Исти експоненти по потекло се здобиваат во секој јазик со различни значења: додека формите од типот **сях да чета** се форми за минато идно време (со помошен глагол), формите од типот **ќе да чита (читаше, читал)** се модални форми за изразување несигурност, претпоставка (ВЕРИЖНИКОВА 1998). Суштествено се разликува и конфигурацијата на категоријата **евиденцијалност** во двата јазика. И тоа резултира со несовпаѓање на значењата на формите што имаат формална сличност. Така, формите од типот **ќе сум читал** се употребуваат исклучиво како прекажани, додека бугарските форми од типот **ще съм чел** се форми на резултативно време (бъдеще предварително). Секако дека најзабележителна одлика на македонскиот јазик е потсистемот на формите со **има**, којшто го нема развиено бугарскиот. В. Фридман образложи дека во македонскиот е поинаку кодирана категоријата темпоралност во широка смисла на терминот отколку во бугарскиот (ФРИДМАН 1996: 124) и дека **поинаков е соодносот на категориите време, вид и таксис**.

Најинтересни, но и најдискутабилни во македонскиот темпорален систем се поновите („балкански“) придобивки: **ќе**-потсистем и **има**-потсистем, кои делумно се наложуваат. За тие потсистеми се карактеристични симетричноста на структурата и мошне непосредната корелација меѓу граматичката содржина и формалните експоненти (в. за тоа и кај ШМИГЕР 1991-1993: 140). Притоа, тие две карактеристики доследно се огледуваат како во општата архитектура на потсистеми така и во сите контекстуални реализации на семантичкиот потенцијал на секоја од грамемите.

	АПСОЛУТНИ ВРЕМИЊА	РЕЛАТИВНИ ВРЕМИЊА	
РЕЗУЛТАТИВ НИ	ИМА-ПЕРФЕКТ имам+н/-т- партицип	ИМА- ПЛУСКВАМПЕРФЕКТ имав+ -н/-т-партицип	ИДНИ ВРЕМИЊА
	ИДНО РЕЗУЛТАТИВНО ќе+имам+н/-т- партицип	МИНАТО-ИДНО РЕЗУЛТАТИВНО ќе+имав+ -н/-т-партицип	
	ИДНО ќе+презентс	МИНАТО-ИДНО ќе+имперфект	

Уште една важна црта, која е од посебно значење за лингвистиката, е динамичноста на македонскиот глаголски систем. Особено интензивни процеси се одвиваат токму кај **има**-формите, кои во последно време активно ја прошируваат својата употреба, како што го прогнозираше тоа Блаже Конески (КОНЕСКИ, 1957: 503). За потеклото на **има**-формите и за хронологијата на нивното појавување постои опширна литература и тука нема да се осврнуваме на тоа (в. КОНЕСКИ 1965; II НАУЧНА ДИСКУСИЈА; УСИКОВА 1983, 2003; ВЕЛКОВСКА 1998 и др.). Внатрешните механизми и насоките на еволуцијатата на **има**-перфектот на современата етапа се студиозно проследени од

Л. Митковска и Е. Бужаровска (МИТКОВСКА, БУЖАРОВСКА 2010). Тие покажуваат дека во јазикот „коегзистираат повеќе семантички типови перфект како продукти на секоја фаза од развојот на конструкцијата, секоја со малку поинакви морфосинтаксички особини“ (ibid: 55). Најзастапен е посесивно-егзистенцијалниот перфект (постоење резултат што го поседува агенсот), и во тој случај партиципот го укажува патот на настанувањето на резултатот и може да се испушти без значителна промена во значењето. Вториот тип Митковска и Бужаровска го квалификуваат како актуелно релевантен перфект, за кој е карактеристично поместувањето на фокусот кон настанот при ослабнување на посесивното и на резултативното значење. Третиот тип, искусствен перфект, „означува дека агенсот го извршил дејството означено во партиципот во некое неопределено време пред сегашниот момент што довело до некакво сознание што е резултат на минато искуство“ (ibid: 60). Овој тип се третира како „понапредната фаза на граматикализација на има-перфектот“.

Нашите истражувања на резултативните форми со **ќе** ја потврдуваат таа насока во развојот на **има**-формите. Како подоцнежни членови на овој потсистем резултативните идни форми се во фаза на заживување, но иако не се толку чести како другите форми, тие веќе не се спорадични, што не беше случај порано, според истражувањата направени во седумдесеттите и деведесеттите години од минатиот век (КОНЕСКИ 1979; ВЕРИЖНИКОВА 1997; ВЕЛКОВСКА 1998: 60–61). – Располагаме со повеќе од 500 примери (формите со **ќе** + **имаше** изнесуваат една десеттина од општиот број) со употреба на тие форми во текстовите од интернет. Поголемиот дел од нив се безлични егзистенцијални употреби (в. Митковска, Бужаровска 2010: 66-68) и посесиви, и во нив партиципот може да се испушти, без да настрада многу смислата:

Споменикот-бомба, кој се наоѓа на дивниот паркинг, веднаш до Основниот суд Скопје 1, ќе се трга од тоа место. Таму наесен треба да почне да се гради новата судска зграда. „'Бомбата' нема да се дислоцира. Место неа, во иднина таму **ќе има закачено** спомен-плоча. Кај смее да има бомба во суд?“, праша вчера министерот за правда Михајло Маневски. (С. К. Д. Вест 31.01.2007)

... на сите артикли од палетата производи на трговската марка **ќе има залепено** налепница на која ќе има шифра за учество на наградната игра, со 6 цифри.

(<http://www.nagradniigri.com.mk/index.php/arhiva/284-dove>)

Се надевам, почитувани пријатели, дека во моментот кога ќе го имате овој текст пред Вас, Македонија **ќе има избрано** нова Влада. Трета по ред во тековниот мандат на оваа власт, од кои остануваат уште не цели две години. (Т. ПЕТКОВСКИ, Утрински весник 16.10.2006)

Проектите коишто најверојатно ќе ја добијат поддршката од граѓаните во наредните сесии во рамки на програмата „Форуми во заедницата“, веќе беа видливи на Четвртата форумска сесија што се одржа на 18 септември, во Домот на АРМ во Струмица. <...> На наредната форумска сесија, што ќе се одржи на средината од октомври, предлог-

проектите веќе ќе имаат изработено и буџети, но и конкретни информации зошто работните групи би гласале за одреден проект. (23.9.2008.

<http://forumivozaednicata.com.mk/content/view/120/83/lang,mk/>)

Меѓутоа, и меѓу формите со ќе веќе има доста употреби што укажуваат на натамошна нивна граматикализација:

По знакот за тревога на белгиските институции, кога овој број на „Глобус“ ќе биде достапен на читателите, белгискиот премиер Ив Летерм и државниот секретар Ватле, најверојатно, придружувани од комесарката за правда на Европската комисија Сесилија Малмстром, веќе ќе се имаат сретнато со македонските домаќини, како дел од нивната едукаторска мисија во Скопје – прецизно дообјаснување на имиграционата политика во Белгија. (С. СТАНКОВИЌ, Глобус 9.3.2010)

Дете, кога ќе порасниш и кога ќе имаш гледано толку утакмици како мене ќе праиме муабет со тебе.

(www.forum.kajgana.com/search.php?searchid)

<...> олабави бе пријателе, кога ти ќе имаш учено за религиите барем четвртинка од она јас што сум го учел, студирал и работел, ќе ти станат јасни многу работи.

(<http://forum.kajgana.com/showthread.php?5542>)

За интензивноста на проширувањето на има-формите и за нивната граматикализираност сведочат и примерите со **Имам имано**, кои, иако сè уште не се толку вообичаени, но веќе и не се толку ретки, и може да се сретнат во интернет-комуникацијата на младите (најчесто тоа е единствениот податок што може да го посочиме за комуникантите, а според некои признаци, може да заклучиме дека некои од нив живеат и во северниот дел на Македонија, односно во тие подрачја во кои првобитно не постоел **има**-перфект):

Domino: Феминки да ве прашам кремчињата за лице од Есенс колку пари се? <...>

girl.23: Кремковите за лице се околу 150 ден. Продавачката каде купувам, многу ги фали, но јас никогаш не сум пробала. **Имам имано** само маска за лице од краставица (околу 80 ден. мислам дека беше), не беше лоша. **Имам имано** сенки во светли нијанси и не беа лоши, ама и не ми беа многу трајни баш... не сум пробала со потемни бои за да направам разлика. (22.12.2011 <http://forum.femina.mk/lice/sto-mislite-za-kozmetikata-na-esens-essence-t6406/130.html>)

<...> јас **Имам имано** многу телефони од Нокиа и неколку од нив ми правеа со дисплејот проблем, а сега и јас имам нокиа 5800 задоволен сум до сега немам проблем. ([30.3.2010 http://forum.gsm.mk/threads/nokia-5800-xpress-music.10900/page-39](http://forum.gsm.mk/threads/nokia-5800-xpress-music.10900/page-39))

Здраво дечки ми треба мала помош за тоа како одат процедури за отварање и користење на девизни сметки. <...> Абре чисто сакав да прашам некој што веќе **имал извадено**, заш **Имам имано** искуство со

мн тапа банкари... и ме **имаат враќано** од граница до најблискиот град, за да го направам тоа како што треба... Те прашувам дали некој направил такво нешто.

(<http://forum.kajgana.com/threads/> 14.04. 2011, правописот е зачуван)

Тоа е искусствен перфект (според термините на Митковка и на Бужаровска), односно експиренцијален, кој кажува дека во минатото говорното лице имало такво искуство. Употребите на **имам имано** се краен степен на граматикализацијата кои сведочат дека помошниот глагол веќе станал само граматички експонент. Се разбира, таквата употреба сега засега не е прифатлива за сите говорители (сретнавме дури и коментар на еден од форумците „*ахахах не се вели на македонски имам имано*“ <http://glamstik.mk/stories/razno>), но во секој случај, тенденцијата е очигледна: најдовме десетина такви форми на различни форуми и во блогови.

Проширувањето на категоријата резултативност во македонскиот јазик претставува важен теоретски проблем. Како причина за појавувањето на **има-перфектот** се посочува потребата да се растоварат формите на стариот перфект, кој се здоби со евиденцијално значење. Меѓутоа, како што гледаме и од наведените примери, стариот перфект сè уште се употребува и како непрекажана форма, и тоа заедно со **има-перфектот**. Освен тоа, широко се застапени и резултативните конструкции од типот **бев дојден – сум дојден – ќе сум дојден**, кои, веројатно, сега засега не може да се третираат како временски. Во македонистиката веќе постојат важни постигнувања во согледувањето и во расветлувањето на постојните резултативни форми. Меѓутоа, процесите се во тек, и тие треба да се следат во динамика. И секако, резултатите треба да се земаат предвид пошироко и во општословенска перспектива бидејќи македонскиот јазик во полето на резултативноста покажува најшироко развиени формални можности за нејзино изразување во словенскиот свет.

Познати се и проблемите од општотеоретски план околу иновациите поврзани со футурните форми. Едно од дискутабилните прашања е статусот на тие форми, дали се тие временски или, пак, начински.

3. Тополињска го формулира проблемот на следниов начин, поаѓајќи од дефиницијата, според која „индикативот е начин употребуван во такви искази што може да ги оценуваме како вистинити или фалшиви. Со други зборови: во искази актуализирани и со јасна (иако не задолжително еднозначна) референција кон стварноста. Врз основа на таква дефиниција футурот во својата основна употреба воопшто не влегува предвид како кандидат за семантичка компонента на еден индикативен исказ“ (ТОПОЛИЊСКА, 1979: 22). проблемот со идното време е општотеоретски бидејќи секое тврдење што се однесува на иднината, повеќе или помалку, претставува хипотеза и се наоѓа многу блиску до иреалноста. „Употребувајќи ја грамемата на футур, говорителот поскоро соопштува не дека ‘дадената ситуација следува по моментот на зборувањето’, туку дека дадената ситуација не му припаѓа (и не му припаѓала) на стварниот свет, но дека таа можност постои (ПЛУНГЈАН 2011: 361, в. и натаму за идноста од типолошка гледна точка). Меѓутоа, во македонскиот јазик ситуацијата е покомплицирана отколку во небалканските словенски јазици бидејќи тука футурот е поврзан со футур претеритум, а тој, пак, како што е познато, во дел од своите значења изразува нереализирано дејство (кондиционал). Сепак, има

јазични факти што не одат во прилог на решението да се исклучи **ќе**-потсистемот од категоријата темпоралност.

Како прво, меѓу употребите на формите со **ќе** голем обем им припаѓа на оние со итеративно-хабитуално значење, односно повторливи сегашни или минати дејства. Впрочем, ниту итеративната употреба на начинските форми не е нешто непознато во словенските јазици. Во српскиот потенцијалот се користи за искажување повторливо дејство. Споменавме горе дека таквите употреби во лужичкиот се третираат како граматички хомоними. Во македонскиот јазик итеративната употреба на **ќе**-формите заземе мошне силен замав поради блокираноста на употребата на презент СВ и дотолку е проширена што дури и несвршените глаголи во повторливо значење се употребуваат со **ќе**:

Ами, грабнувањето на Јагна Машаловска пред Водици, додека го сучеле конецот од куќата на ланскиот чувар на крстот, до куќата на новиот чувар на крстот. Преку конецот се вршела првата примо-предаја на кумството. **Ќе го сучат** жените конецот и **ќе поодуваат** нез селото, сè така во одење **ќе сучат**. Кутрата Машаловска, не ги дочекала женски водици. Таму, пак, на тој ден, не го фрлале крстот в река, туку инаку ја крштевале водата. **Ќе влезат** кумовите во Вардар со дисаѓи преку главата и, додека поповите **ќе пеат**, народот **ќе фрла** јаболка во водата. **Ќе ја покријат** водата со јаболка, а кумовите **ќе ги собираат** во дисаѓите. Венчиња мраз **ќе им се фаќа** околу колената и прстите, но тие не запираат со собирањето. Само **ќе растрчуваат** низ реката, подгазувајќи ги јаболката. Обичаи... (П. М. АНДРЕЕВСКИ. Небеска Тимјановна)

Како второ, формите со **ќе** „се однесуваат“ како полноправни членови на категоријата темпоралност: тие широко се користат напоредно со минати времиња и со сегашно (историско/наративно/сценско) за искажување историски настани, за раскажување на содржината на филмови, книжевни дела, во сценски ремарки:

Судирите се неизбежни, колку и да се непристојни или трагични, како оној во Ефес од 1054 година, кој заврши со христијанската шизма, кога римскиот папа и вселенскиот патијарх од Константинопол заемно си фрлија анатемите и го поделија западниот (христијански) свет на католици и православни. Или оној од Никеја од 325 година, кога правоверните **ќе се судрат** со аријанците <...> и **ќе ги изгонат** од црквата Христова, прогласувајќи ги за еретици, или оној од 1095, кога папата Урбан Втори ги повикува христијаните да го ослободат светот гроб во Ерусалим. Како награда за учеството во војната, тој им нуди на крстоносците простување на гревовите (индулгенции). Овие индулгенции подоцна **ќе станат** предмет на трговија меѓу Римокатоличката црква, на чело со понтифаксот и папата. Токму оваа непримерна практика **ќе иницира** уште еден голем конфликт со далекусежни последици. Имено, во 1517 година на 31 октомври, августинскиот монах и теолог **Мартин Лутер** на портите од Витенбершката катедрала **ќе ги прикачи** 95-те тези кои **ќе ја иницираат** реформацијата во Христовата црква, всушност уште една поделба, овојпат од католичкото тело отпаднаа новите "еретици" –

протестантите. Тоа, секако, не помина без војни и без нови страдања, како она на сер Томас Мор <...>, кој е осуден и погубен во војната на Хенри Осми, кого овој принципиелен државник одби да го признае за поглавар на англиската црква, кога таа се отцепи од Рим. (А. СТАНКОВСКИ. Форум, јануари 2005)

Или, пак, во следниов пример, кој претставува некролог целиот напишан со форми за идно време:

Борис Дворник 1939 - 2008, актер

Завчера, на 69 години во својот роден град Сплит, почина легендарниот хрватски театарски, телевизиски и филмски актер Борис Дворник. <...> Борис Дворник е роден во 1939 година во Сплит. Својот талент за глума **ќе го открие** уште како дете настапувајќи во разни детски претстави. Сепак, професионално со актерство **ќе почне** да се занимава по завршувањето на Средното актерско училиште во Нови Сад и потоа на Театарската академија во Загреб. Првпат на филм **ќе се појави** во 1960 година во „Деветтиот круг“ на Франце Штиглиќ. Потоа **ќе ги одигра** своите важни улоги во комедиите „Мартин во облаците“ и „Многубројна“. Неговите улоги во комедии **ќе продолжат** до средината на 1960-тите, кога **ќе почне** да игра улоги во филмови претежно со воена тематика. Настапил во повеќе од 40 играни филма, како и во многу телевизиски драми и серии. <...>

Врвот на својата популарност Борис Дворник **ќе го достигне** во 1970-тите години со улогата на Рока Прч во легендарната серија „Наше мало мисто“, како и во серијата „Вело мисто“. Овие улоги **ќе му донесат** статус на еден од најпризнатите актери на поранешна Југославија. Но, по 1970-тите главно **ќе игра** во ХНК во својот роден Сплит, каде што **ќе оствари** прекрасни креации на ликовите што **ќе ги толкува**. <...>

Со почетокот на војната, Дворник **ќе го привлекува** вниманието на медиумите со своето контроверзно (не)пријателство со уште едно големо актерско име Бата Живоиновиќ. Иако биле големи пријатели, во 1991 година јавно **ќе се откажат** од пријателството полемизирајќи преку низа јавни писма. Јавно **ќе се смират** дури во 2006 година и тоа преку видеоврска измеѓу Сплит и Белград. Во таа прилика Дворник **ќе изјави** дека нивната кавга била само 'недоразбирање'. (Т. И., УТРИНСКИ ВЕСНИК, бр. 2645. 25.5.2008)

Се гледа дека формите за идно време широко се користат за изразување реални настани, со тоа што авторите на текстот избираат референтна точка, во однос на која футурните форми изразуваат следување.

Како и да се реши прашањето за футурните форми, сиве овие факти треба да се земат предвид и да се објаснат. Ние мислиме дека, и покрај тоа што логички идните дејства не се стварни, граматички, системски, тие се поставени како да се такви. Секако дека таа противречност не е без значење, особено во јазикот каде што експонентот води потекло од модалниот глагол. Меѓу контекстуалните употреби на **ќе**-формите голем дел имаат модален карактер (можност, способност, подготвеност итн.).

Проблемот станува уште поголем кај формите за минато-идно. Тоа време има две централни употреби: итеративна и кондиционална. З. Голомб во својата класична монографија (ГОЉАВ 1964) смета дека основното значење на формите е кондиционалното, како пораспространето и минимално зависно од контекстот. Меѓутоа, распространетоста на едната или на другата употреба зависи од режимот: во наративот повеќе е застапена токму итеративната употреба (која е, во принцип, наративна), додека во дискурсивниот позастапена е кондиционалната, што е логично, бидејќи таа најчесто бара експониран субјект на свест за една таква констатација.

Од друга страна, како што одбележа уште Б. Конески, „во својата употреба ова време претставува полна наспоредност со идното време“ (КОНЕСКИ 1981: 493). Таа наспоредност постои не само во централните туку и во периферните употреби, каква што е следнава:

Главата ме боли **ќе ми пукне**. (К. ЧАШУЛЕ. Вејка на ветрот)

Главата **ќе ми прснеше** од најужасните мисли што врескаа и пиштеа во неа. (Ј. МИХАЈЛОВСКА-ГЕОРГИЕВА. Игбал, мојата тајна)

Оваа потенцијална употреба на футурната форма го покажува, вушност, механизмот на тоа како идното време ги третира идните дејства како реални: логички невозможно дејство граматички е прикажано како можно, кое во секој момент ќе се случи. Поместувањето во минатото го претвора во нереализирана можност во минатото.

Формите за минатото-идно, како маркирани во однос на **ќе**-презенс, имаат редуциран обем на контекстуални типови употреба во однос на репертоарот на немаркираните, што е логично и очекувано. Натомошна редуцирана симетричност пројавуваат и футурните форми со **имам**, со тоа што врз значењето што го носи показателот на футурот се напластува значењето за кое придонесува показателот на резултативот:

Сега искачам, кога ќе се вратам мама **ќе има зготвено** нешто (07.2.2006 <http://nearni.net/forum/viewtopic>)

Доколку во овој контекст биде употребена форма за идно време, редоследот на настаните би бил обратен, односно со **има** се менуваат таксисните односи: *Кога ќе се вратам, мама ќе зготви нешто*. Во итеративен контекст, пак, истата форма би имала повторливо значење: *Секогаш кога ќе се вратам, мама ќе има зготвено нешто*. Во сличен пример употребената форма со **имаше** го сместува дејството на планот на минатото:

Ко мал обожавав да гледам Во Светот на Бајките, Бушава Азбука, Македонски Народни Приказни. Најчесто кога ќе одев кај баба ми изутрина и таа зелник **ќе имаше направено** и си јадев зелниче гледајќи ја серијата (11.09.09 <http://forum.kajgana.com/archive/index.php/t-20930.html>)

Се чини дека кај македонскиот глаголски систем имаме работа со посебен сооднос на категориите темпоралност и модалност, кои не само што се доближуваат туку и се спојуваат, слично на споеноста на категориите аспектвалност и темпоралност. Како резултат на балканските иновации наследените и новите темпорални форми се здобиваат со ново модално значење, зачувувајќи го и старото. Изборот на показател не е случаен, но не е

докрај проучен. Длабочинската врска меѓу итеративното значење и потенцијалот ја наоѓаме и во други словенски јазици, со поинакви материјални експоненти. Слична е ситуацијата и со другата иновација: евиденцијалноста како нова појава врз основа на стариот перфект. И во овој случај во многу контексти тие две функции тешко (а често е и невозможно) да се раздвојат, но не е лесно ни да се објаснат во термините на традиционалните строго оцртани морфосинтаксички категории.

Има потреба од поголема застапеност на македонскиот материјал во општословенските и типолошките истражувања бидејќи тој е од голема научна важност. Неземањето предвид на македонските модално-темпорални состојби не само што ја осиромашува општата претстава туку и спречува да се добие соодветна слика за развојот на словенските јазици, како и на граматичките појави воопшто.

ЛИТЕРАТУРА

II НАУЧНА ДИСКУСИЈА (Охрид, 19-21 август 1975), Скопје, 1983.

ВЕЛКОВСКА, С., 1998, *Изражување на резултативноста во македонскиот стандарден јазик*. Скопје.

ВЕРИЖНИКОВА, Е.В., 1997. *Категоријален статус и функционирање на глаголен форм со компонентом ќе во современ македонскиот литературен јазик. Автореферат дисертација на соискание на степен кандидат на филологички науки*.

ВЕРИЖНИКОВА, Е.В., 1998, „Формите **ќе+да+вербум финитум** во македонскиот литературен јазик“, *МЈ 1994- 1996*. Скопје, стр. 235-242

ДУЛИЧЕНКО, А.Д., 2005, „Кашубскиот јазик“, *Јазици на светот: Славјански јазици*. Москва, стр. 383-403.

ЕРМАКОВА, М.И., 2005, „Недолужко А.Ю. Серболужицкиот јазик“, *Јазици на светот: Славјански јазици*. Москва, стр. 309-347.

КОНЕСКИ, Б., 1965, *Историја на македонскиот јазик*. Скопје, Белград.

КОНЕСКИ, Б., 1967/1981, *Грамматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје.

КОНЕСКИ, К., *Глаголските конструкции со ќе во македонскиот јазик*. Скопје.

ЛИФАНОВ, К.В., 1999, *Морфологија на словацкиот јазик*. Москва.

МИТКОВСКА, Л., БУЖАРОВСКА, Е., 2010 „За има-перфектот во македонскиот стандарден јазик“, *Прилози на МАНУ, број XXXV I*. Скопје, стр. 45-71.

МОЛОШНАЯ, Т.Н., 1996, „Плюсквамперфект во системот на граматички форми на глаголот во современите славјански јазици“, *Русистика. Славистика. Индоевропеистика*. Москва, стр. 564-573.

ПЛУНГЈАН, В.А., 2011, *Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира: Учеб. пособие*. Москва.

СКОРВИД, С.С., 2006, „Резултативни форми“ на глаголот во западнославјанските јазици на фоне на балканославјанските (македонските) соодветствувачки“, *Славистички студии 12*. Скопје, стр. 225-230.

ТОПОЛИЊСКА, З., 1979, „Општославистички перспективи во изучувањето на македонската синтакса“, *МЈ*, стр. 19-25.

ТОПОЛИЊСКА, З., 1983, „За двојното потекло на конструкциите со има во македонскиот литературен јазик“, *II Научна дискусија (Охрид, 19-21 август 1975)*. Скопје, стр. 25-32.

УСИКОВА, Р., 1983, „Местото на формите со помошен глагол "има" и глаголската придавка во среден род -но/-то во македонскиот глаголски систем“, *II Научна дискусија (Охрид, 19-21 август 1975)*, стр. 34-43.

УСИКОВА, Р., 2003, *Грамматика македонскогo литературногo јазика*. Москва.

ФРИДМАН, В.А., 1996, „О дифференциации темпоралности и аспектуалности в болгарском и македонском языках“, *Вопросы языкознания*. Москва, стр. 116-124.

ХРАКОВСКИЙ, В.С., 2012, „Видовременная система глагола в славянских языках“, *Славянские языки и культуры в современном мире: II Международный научный симпозиум (Москва, МГУ им. М.В. Ломоносова, 21-24 марта 2012 г.): Труды и материалы*. Москва, стр. 43-44.

ШИРОКОВА, А.Г., ВАСИЛЬЕВА В.Ф., ЕДЛИЧКА А., 1990, *Чешский язык*. Москва.

ШМИГЕР, Р., 1991-1993, „Јадрениот модел на балканскиот глаголски систем“, *МЈ 1991-1993*, стр. 139-158.

GOŁĄB, Z., 1964, *Conditionales typu bałkańskiego w językach południowosłowiańskich se szczególnym uwzględnieniem macedońskiego*. Wrocław – Kraków – Warszawa.

РЕЗЮМЕ

Категорија темпоралности в македонском языке, включающая 11 времен, представляет собой уникальное явление среди славянских языков. Как ядерный язык балканского языкового союза македонский характеризуется рядом инноваций в сфере выражения временных отношений. Это, в частности, пересекающиеся подсистемы: новых перфектных форм с вспомогательным глаголом ‘иметь’ и будущих времен. Проблема лингвистической интерпретации этих инноваций носит дискуссионный характер и представляет особый интерес для славистики и общей типологии.

Ключевые слова: македонский язык, темпоральность, посессивный перфект, будущее время.

Снежана ВЕЛКОВСКА

ЛЕКСИКАТА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ОД ИСТОРИСКИ АСПЕКТ (АРХАИЗМИ, ИСТОРИЗМИ И НЕОЛОГИЗМИ)

Кога се тврди дека лексичкиот фонд во еден јазик претставува отворен систем најподложен на промени, се мисли токму на овој сегмент од јазикот, покрај некои други системи во јазикот, се разбира. Ако се тврди дека јазикот (т.е. лексиката) е жива материја, тоа подразбира дека јазикот, т.е. лексиката се однесува како жив организам, се работи за когнитивната метафора ЈАЗИКОТ Е ЖИВ ОРГАНИЗАМ. Конкретно, тоа значи дека нешто се раѓа, живее и умира, исто како живите организми. Така и зборовите во еден јазик имаат свој живот. Се раѓаат, живеат пократко или подолго време, умираат и нив ги заменуваат нови зборови. Се разбира, како и во животот, ништо не е просто и едноставно, туку напротив, многу, многу сложено. И сето тоа се одвива по некои однапред определни правила.

Самото нотирање на архаизми, историзми и неологизми, автоматски не значи и нивно определување по старост во јазикот. Ваквата определба ја означува само нивната употреба во јазикот. Конкретните дефиниции на секој од овие три термина јасно ќе го покаже тоа.

Разгледувајќи ја лексиката од историски аспект, неминовно се наметнува прашањето за активниот и за пасивниот фонд на речникот. Лексиконот на еден јазик е составен од огромен број лексеми. Се разбира, сите не се во подеднаква употреба во секојдневната комуникација. Промените во општеството на сите полиња си наоѓаат свој одраз во лексичкиот систем на јазикот. Еден показател е бројот на лексемите застапени во РМЈ и ТРМЈ. Нашата картотека покажува дека за 40 % тој број е поголем во однос на РМЈ, а да не споменуваме дека дека сите можни лексеми не се забележани со оглед на начинот на ексерпција, опфатеноста на функционалните стилови и други фактори. Особено треба да се има предвид развојот на науката и техниката, новите технологии, а со тоа и промената во начинот на живот на населението. Промената од рурален кон урбан живот доведува до низа промени во лексиката што секојдневно ја употребува еден просечен говорител на македонскиот јазик. Односот на активниот и на пасивниот фонд на речникот треба да се разгледува и од социолингвистички аспект. Тоа што го употребува постарата генерација, не го употребува помладата или оддлени слоеви на општеството.

Активниот фонд ги опфаќа сите лексеми кои се употребуваат слободно и спонтано во секојдневната комуникација во сите сфери на животот, во различни функционални стилови, како во усната така и во пишаната реч. Тоа се зборови од основниот лексички фонд (Велковска 2011). Оваа лексика не е социјално ограничена. Тие може да бидат многу стари лексеми, но нивната употреба и денес е актуелна и прашањето за нивната старост се споменува само во научни цели.

Кон активниот речник се однесуваат и лексемите со карактеристична и ограничена употреба само во одделни стилови или во професионалната, термилошката и номенклатурната лексика (на пр.: *космос, вирус, приватизација, атом, валута, наркотик* и др.). Кон активната лексика се однесуваат и лексемите со емоционално-експресивна оценка.

Во пасивниот речник влегуваат лексемите чијашто употреба не е задолжителна, кои на некој начин се застарени или обратно се новонавлезени во јазикот па не се познати за поширок круг на говорители. Тоа може да бидат и авторски неологизми, книжни зборови итн.

Активниот и пасивниот фонд на речникот функционираат паралелно и истовремено и не се строго одделени еден од друг. Односот на овие два слоја на лексиката може да варира кај одделни категории говорители.

Активниот и пасивниот фонд на јазикот имаат условен карактер.

1. Архаизми

Класична дефиниција за поимот *архаизам* е дека се тоа зборови застарени по својата форма или по своето значење (Цветковски 1997: 215). Односно, архаизми се застарени називи за современи предмети, појави и сл. (Денисов 1980; Калинин 1984: 61), за разлика од *историзмите* што претставуваат именувања на предмети и поими од минатото, јавувања што веќе не постојат.

Вообичаено е во сите учебници по лексикологија и други специјализирани изданија во кои се третата прашањето за архаизмите, тие да се делат, или да се разгледуваат на неколку рамништа. Па така разликуваме: *фонетски, збообразувачки, лексички, семантички, граматички и фразеолошки архаизми*. Во оваа пригода ќе се задржиме само на лексичките архаизми во македонскиот стандарден јазик.

Кога станува збор за македонскиот јазик, кога ќе се спомене терминот *архаизам*, како прво се помислува на турцизмите како јавно декларирани застарени лексички слој во јазикот. Веројатно за тоа имаат голем удел и статиите, т.е. укажувањата на Бл. Конески, пред сè, но и на други наши лингвисти дека се тоа одживевани речнички елементи (Конески 1967: 11-18; Јашар-Настева 1976: 35-42). Се разбира, трагањето по архаизмите не може да се сведе само на нотирање на турцизмите, макар што тука, можеби, се најмногубројни и највоочливи.

Посебно внимание привлекуваат лексичките архаизми од словенско потекло. Во овој поглед словенските јазици најмногу се разликуваат меѓу себе, бидејќи тоа што е архаизам кај еден јазик не е кај друг и обратно.

Ќе се обидеме да дадеме еден преглед на архаизмите во македонскиот јазик од аспект на еден просечен Македонец од средната генерација. Разгледувањето на архаизмите од другите можни аспекти, социолингвистички, стилистички итн., бара повеќе простор и време и добро е да биде тема на некој поголем труд. Бидејќи ќе ги разгледуваме архаизмите само од лексички аспект, ќе се задржиме поодделно и на некои семантички сфери што ни се чинат особено интересни.

1. Лекесемата во целост претставува архаизам, без разлика дали има едно или повеќе значења. Тоа би биле таканаречените *лексички архаизми*. Без претензии на исцрпност ќе наведеме неколку примери: *бабаитлак* (јунаштво), *бабајко* (татко), *брзописец*, *вигна* (ковачница), *вида* (лекува), *видар* (тој што лекува, што вида), *грамотен* (писмен), *жилиште*, *коларина*, *мостарина* (соодветни даноци, такци за минување на секоја кола, денес – *патарина*; мостарина денес може да се смета за историзам), *колет* (пакет), *котка* (мачка), *левент* (јунак), *магаза*, *мадем*, *мартир* (и *мртириса* – сведок, сведочи), *метериз* (заседа), *милет* (народ), *митница* (и *митничар* – царина, цариник), *мунасип* (умесно, добро, згодно, парвилно), *мутлак* (секако, сигурно), *мушавере* (договор, советување), *намуз* (образ, чест), *нафака* (судбина, среќа), *одвет* (одговор).

Архаизмите ги опфаќаат речиси сите семантички полиња. Сепак, некои посебно се изделуваат. Ќе наведеме некои од нив без претензии на исцрпност.

а) Со напредокот на медицината, и особено со нејзиното сè поголемо популаризирање, сè повеќе во народниот јазик навлегува стручната терминологија а застаруваат некои **народни називи на болести**. Тука ќе ги наведеме следните: *дамла* (мозочен удар), *буица* (грозница, треска), *јагарци* (жлезди што се појавуваат на вратот), *јанса* (треска, грозница, рак рана), *јаникара* (црн пришт, антракс), *офтика* (и *офтикалија* – туберкулоза, туберкулозен), *сараџа* (рак на кожата) и др.

б) Старите мерки се одамна заменети со нови и тоа неколкукратно во зависност од светските достигнувања и потребата од единствен систем на интернационални единици (SI). Во таа смисла ќе ги споменеме: *ока* (мерка за тежина – 1 282 грама), *аршин* (стара мера за должина, меѓу 65 и 67 сантиметри), *дољум* (земјишна мера – 920 м²), *драм* (мера за тежина (3, 207 г), *ендезе* (мера за должина еднаква на 65 цм.; лакот), *загон* (земјишна мера; дољум) и др.

в) Садови, особено како мерни единици

Познато е дека садовите многу често, покрај другите свои намени, за носење, чување, складирање и употреба на одредени производи, служеле и како мерни единици. Оваа нивна функција е наполна архаизирана во современи услови. Ваквата нивна употреба денес е забележана само на локално ниво или во индивидуалните рецепти за приготвување храна во домашни услови. Така, домаќинките сè уште употребуваат *лажица*, *чаша* и сл. како мерни единици. Во овој поглед ќе набележиме само неколку вакви примери: *двестедрамник* (шишенце што собира двесте драма течност, обично ракија), *оканица* (метален сад за мерење течност што собира една ока) и др.

г) Со промената на технологијата, се менувале и **алатот и средствата за работа, суровините** и сл. Ќе наведеме само неколку: *еге* (турпија), глаголот *набере* во неговото трето значење носи архаичност: Во печатница – сложи букви (*Брзо ја набраа книгата.*), *осмина*¹ во своето трето значење, значи 'определен формат на книга'.

д) Пример за влијанието на модните случувања, па и глобализацијата, бидејќи светот на модата и во еден дел и јазикот на модата е речиси универзален. И денес се плетат ситни плетенки, ама никој не ги вика *леса* како што се викале порано.

2. Особено интересни се архаизмите во случаи на полисемија кога само едно од значењата носи архаичност во значењето или таканаречени *семантички архаизми*. Покрај првото и основното, обично, едно од другите значења е архаично: **банда** (оркестар, особено воен, од лимени инструменти), **барабанија** (службен известувач што се огласувал со барабан; телал), **другарство** (друштво, организација – *Македонско научно-литературно другарство*), **збор**¹ (собир), **земски** (што се однесува на земја како административно организирана територија – *Земска управа*), **книга** (3. писмо; 4. учење, писменост, знаење; 5. хартија), **лето** (година), **момок** (помошник во селска куќа; слуга), **срце** со значење на средиштен дел од телото, стомак, денес зачуван само во изразот на *гладно срце* и сл.

3. Кај хомонимијата имаме случаи кога една од лексемите е архаична. На пр.: **дуња**¹ и **дуња**² при што второто е архаично од турскиот јазик што значи 'свет'; **кола**² (штирак), **конец**² (завршување на нешто; крај, смрт), **ламбада**¹ (1. Факел, запалено парче борина, дрво или нешто слично натопено во течност, обично, смола што гори со силен пламен. *Во рацете држеле ламбади*. 2. Голема восочна свеќа. *Се чувствуваше мирисот од запалената ламбада.*), **мед**² (бакар), **мир**² (свет).

Многу од архаизмите развиле пренесени значења по пат на метафора, метонимија и сл. Поради тоа проблемот со архаизмите станува многу комплексен, почнувајќи од самото дефинирање на конкретните лексеми како архаизми. Така, се случува една лексема што се смета за архаизам со своето преносно значење да живее и да е активна во народот. Дури има случаи кога се заборавило основното, архаично значење, и останало само вторичното значење.

На пр. **драм** како мерна единица веќе не се употребува, но вторичното, пренесеното значење 'мало количество од нешто' (*Последниот драм сила*) останало; **оканица** 'сад за мерење' се употребува за многу големи чаши од вообичаените и сл.

Архаизмите може да се задржат во соодветните фразеологизми: *Го удри дамла* - добил (има) мозочен удар и *Го удри дамла* 'силно непријатно се изненади од нешто; тешко преживеа некаква ситуација'; *Кадџа те тужи*, *кадија те суди*, *Мери со различен/ист аршин* и др.

Некои од архаизмите функционираат само на разговорно ниво или во белетристиката со цел да се долови колоритот на минатото или говорот на некоја личност во уметничкото дело (*емиш*, *еким*, *омјаз* и други). Ќе го споменем тука и обидот на некои издавачи да ги осовременуваат народните приказни и со тоа архаичната лексика да ја заменуваат со современа (Велковска 2011: 155).

Во таа смисла неопходно е потребно да се изработи **речник на архаизми**, или уште подобро, **на застарени зборови и помалку употребувани зборови** како што гласи и дефиницијата за архаизам во Толковниот речник на македонскиот јазик (ТРМЈ). Тогаш тука би можеле да дојдат и историзмите. Добро е и во самите книги каде што авторите употребуваат ваков тип зборови, да бидат снабдени со мали речници на зборовите за кои се чувствува потреба од објаснување заради подобро разбирање на уметничкото дело.

2. Историзми

Вообичаената дефиниција за *историзам* е дека се тоа зборови што означуваат појави или предмети, професии, функции на лица што не се застапени во современиот живот. Дефиницијата за историзам варира кај определени автори по прашањето што сè опфаќаат ваквите зборови и околу степенот на нивната застареност. Тоа се зборови излезени од употреба, кои денеска се заменети со наполно нови зборови. Историзмите се одраз на едно минато време. Тоа се, всушност, еден вид егзотизми, би рекле историски егзотизми. Историзмите се секогаш полнозначни зборови. Тие немаат синоними. Најеклатантен пример се турцизмите од воено-административниот стил за време на турското владеење на Балканот. Со заминувањето во историјата на Отоманската Империја и целокупната лексика од турската војска и администрација заминува во историјата. Се разбира, не само турцизми може да бидат историзми. Историзми се сите оние лексеми што означуваат реалии од едно друго време, денотати што веќе не постојат.

Оваа дефиниција се наоѓа во сите лексикологии, не само кај нас туку и воопшто во другите лингвистички средини. Најновата литература, а и спроведената анализа на материјалот од ТРМЈ, покажува дека оваа дефиниција бара извесни измени и доуточнувања. Споменатата дефиниција понатаму вели дека некои од историзмите може да бидат употребени, главно, во негативна конотација (Маслов 1987) и во современиот лексикон, но не кажува кои историзми и под какви услови, во кои ситуации. Историзмите се употребуваат кога се зборува за минатите времиња, во литературата што одразува некое минато време или во таканаречен, музејски контекст (Маслов 1987).

Кај историзмите се поставува уште едно прашање, исто како и кај неологизмите. Тоа е факторот време. Значи, има многу прашања на кои треба да се одговори.

Лексиката прецизно го одразува животот во сите сфери. Прашањето е колку науката успева да го следи брзото темпо на промените што секојдневно се случуваат во сферата на лексиката. Во Толковниот речник на македонскиот јазик (ТРМЈ) се одбележани околу 400 историзми и деривати изведени од нив. Ако се држиме прецизно до дадената дефиниција за историзам, излегува дека многу од историзмите не се одбележани како такви не само во нашиот речник туку и во речниците на соседните народи. Од друга страна, во ТРМЈ и не се внесени сите историзми што ги има во картотеката од јасна причина, да се остави повеќе простор за современата, актуелна лексика. Неспорно е дека ваквиот тип зборови заслужуваат посебен третман во соодветно лексикографско издание.

Историзмите најчесто се некогашни:

1. Титули, чиновни, звања и сл., на пр.: *бан*, *бег*, *болјар*, *везир*, *велик везир*, *велможа*, *губернатор*, *беглербег*, *бимбашија*, *валија*, *кнез*, *џар*, *поручник*, *хан*, *јункер*, *заптија*, *копјеносец*, *жупан*, *деспот*, *делибашиа*, *улан*, *центурија* (**1.** Војнички одред од сто луѓе во Стариот Рим. **2.** Група граѓани поделени според имотниот цензус во Стариот Рим), *центурион*, и др.

2. Занимања: *калпакчија* лице што изработува калпаци, *казанџија* (но и: *вилар* – тој што изработува вили, *валавичар*, *воденичар* и др.).

3. Припадници на воени или на паравоени единици или организации: *белогардеец, врховист, егзархист, есесовец, јакобинец, јункер, крстоносец, устаи, четник* и др.

4. Парични единици: *аспра, алтан, грош, наполеон, меџидија, талир, форинт* и др.

5. Оружје: *боздоган, копје, малихера, копје, палисада, рапир* (Меч со двострано сечило и со шилест врв.) и др.

6. Даноци: арач, беглик, (**4.** Данок на добиток во Турското Царство) *винарина* (Данок или такса за вино што во времето на Турското Царство се плаќал за произведеното вино, а се плаќал со вино), *десеток* (данок во натура, десетти дел.); *кулук* (вид данок; работна обврска на селаните кон феудалниот господар или спахија.); *тлака* (**2.** Данок, кулук); *тулум* (**2.** данок за вино), но и **собирачи на данок:** *арачлија, бегликчија* и др.

7. Мерки: *аршин, лакт, ока, денк², черек* и др.

8. Установи: *агитпроп* (агитација и пропаганда), *баждарница* (јавна установа, обично поставена на влезот од градот каде што на селаните им се наплатувало за да може да продаваат, трошарина) и др.

9. Сојузи: *антанта, Голема антанта* – (истор.) сојуз меѓу Англија, Франција, САД, Русија и некои помали држави во времето на Првата светска војна. *Мала антанта* - сојуз меѓу Кралството Југославија, Романија и Чехословачка во времето меѓу Првата и Втората светска војна.

10. Области со кој владее некој владетел: *бановина, губернија, околија, вилает, нахија* и др.

11. Документи: *берат, хатишериф, едикт* и др.

12. Облека: *панџир, аба, саја, џамадан, власеница* и др.

13. Инструменти: *букагии, кончарка* (штитка на која девојчињата ги виткаат конците за везење), *ибришимарка* (игла за везење) и др.

14. Садови: *букар, букаре, буклија, ибрик, каламар* (**1.** Сад со прашок за посипување на напишаното со мастило. **2.** Шишенце за мастило) и др.

15. Превозни средства: *дилижанса, омнибус*

Од анализата на материјалот произлегува дека, главно, може да разликуваме две групи историзми. Првата група се лексеми од постаро време за кои нема дилема на сите рамништа во определбата дека се тоа историзми и дека како такви треба да бидат одбележани и во соодветните лексикографски изданија. Втората група се, условно речено, понови лексеми за кои свеста за нивното постоење сè уште постои, особено кај повозрасната популација, и тешко се определуваме да кажеме, да, тоа е историзам. Проблемот е присутен и кај лексемите што означуваат материјална култура, на пр. деловите на народните носии, називи на алатки од стари изумрени занаети итн., а особено е изразен кај лексемите со политичко-идеолошка семантика. Во лиературата различно се толкуваат ваквите појави. Па, и лексикографски гледано имаме различни постапки. Некои речници воопшто не ги одбележуваат како историзми ваквите лексеми, други пак ги означуваат како идеолошки.

Со промената на општественото уредување во 90-тите год. во македонскиот јазик, а кај другите од т.н. социјалистички блок, доаѓа до промена на целокупната лексика од оваа сфера: **ударник, самоуправање,**

агитпроп, усташи, петолетка, личен доход, сите називи за државни органи, министерства (Самоуправна интересна заедница), називи на организации: ООЗТ, СОЗТ итн. Се разбира, многу од нив се преосмислуваат, добиваат нови значења. На пр. *делегат* си останува со зн. 'тој што е делегиран' итн.

Ќе ја илустрираме оваа појава со примерот со лексемата *социјализам*. Во ТРМЈ таа е одбележана на следниов начин:

- **самоуправување** (само *едн.*) *ср.* **1.** *Глаг. им.* од самоуправава. **2.** (истор.) Општествено уредување во социјалистичка Југославија (СФРЈ) како облик на остварување на социјалистичко општество, засновано врз власта на работните луѓе кои управуваат преку своите избрани делегати во самоуправните органи на работните организации и на установите, и во претставничките тела на општествено-политичките заедници.
- **самоуправувач**, *мн.* самоуправувачи *м.* (истор.) Тој што учествува во самоуправување. | **самоуправувачки**, самоуправувачкиот *прид.*

Во Речникот на српскиот јазик од 2011 год. оваа лексема не е одбележана како историзам. Во хрватските речници се одбележува кај Аниќ со определобата *пов. идеол.* - повјесно (историски) идеолошки, а кај Шоње *пол. пов.*, што значи се означува и нејзиниот идеолошки карактер, односно политички карактер. Слична ситуација имаме и кај лексемите *ударник* (Во ТРМЈ е означено како архаично, кај Аниќ *титовка* (Аниќ, ТРМЈ, отсутствува кај Шоње), *пионер* (Аниќ идеол. пов., Шоње пов., ТРМЈ како хомоним) срп. реч.

Што се постари толку дилемата во која група спаѓаат е помала и одбележувањето во речниците е порегуларно. Додека кај новонастанатите историзми, на кои и самите сме биле сведоци, тоа оди потешко. На пр. *грамафон*, денотатот веќе не постои, ама ниту еден речник не го означува како историзам. Се наметнува мислата дека не само што предметот треба да исчезне од реалниот свет, туку треба да исчезне и од нашата свест за постоењето на истиот. Вакви примери имаме и со многу други лексеми.

Многу е важно како се враќа една лексема од пасивниот повторно во активниот фонд на речникот. Ако се враќа на лексичко рамниште, тогаш нема негативна конотација. Таков е примерот со лексемата *панцир*. *Панцир* се толкува како заштитна облека од средниот век од плетена жица. Денес панцирот не е изработен од жица, но е заштитна облека што ја носат полицајците.

Ако лексемата се враќа на фразеолошко ниво, тогаш имаме негативна конотација како во примерот со **кадија**: *Кадија те тужи, кадија те суди. аршин: Мери со ист аршин; Мери со различен аршин.*

Некогаш може да помине многу време, векови, пред една лексема обележана како историзам да се врати во активниот речник. Таков еден пример е лексемата *денар(иус)*, сребрена римска пара која е активирана во македонскиот јазик по осамостојувањето на Македонија во 1991 година кога *денарот* стана официјална парична единица на Република Македонија. Од друга страна, *денар* во ТРМЈ не е одбележан како историзам бидејќи во

македонскиот јазик не постоела таква лексема, туку само во литературата од и за римското време.

Прашањето зошто некои лексеми имаат потенцијал да се вратат во активниот фонд а некои не, не наоѓа секогаш единствен одговор. Тука може да влијаат и надворешнојазични влијанија. Таков пример имаме кај лексемата **денар**. Сепак, ни се чини дека одговорот лежи во самото значење на конкретната лексема.

При дефинирањето на историзмите во речниците не ретко стои и временската определба, *во времето на...*, *во средниот век* и сл. (Радовиќ-Тешиќ 1982: 259 и др.). Ако се расчлени значењето на лексемата **кадија**, ќе видиме дека таа содржи две семи, едната е 'судија' и втората, "во Отоманската Империја". И токму тоа овозможува лексемата кадија да се реактуализира во ФИ: **Кадија те тужи, кадија те суди**. Тука веќе имаме една сема а тоа е „судија“.

Вакви случаи имаме и кај други лексеми од овој тип.

Историзмите многу често формираат цели деривациски гнезда со соодветна адаптација на лексемите. Ќе го наведеме примерот со лексемата **кулук** и со **копје**.

- **кулук**, *мн.* кулуци *м.* **1.** (истор.) Вид данок; работна обврска на селаните кон феудалниот господар или спахија. *Тој собира луѓе за кулук.* **2.** (прен.) Многу напорна, тешка работа. *Работата денес е неблагодарен кулук.*
- **кулукува**, кулукуваат *несв.* **1.** Работи кулук; одработува данок без надомест; сп. кулук **1.** **2.** (прен.) Работи тешка работа; || *глагол. им.* **кулукување ср.**
- **кулучар**, *мн.* кулучари *м.* Тој што кулукува; тој што работи на кулук. *Сите селани од околината се кулучари;* || **кулучарски**, кулучарскиот *прид.*
- **копје**, *мн.* копја *ср.* **1.** (истор.) Оружје во форма на долг метален или дрвен стап со шилец на едниот крај. *Прободен од копје. Се бори со копје.* **2.** Спортски реквизит во вид на долг стап со шилест врв за фрлање во далечина. *Овој е најдобриот фрлач на копје.* **3.** Стап на којшто стои знаме. *Знамињата се на половина копје.*
- **копјеносец**, *мн.* копјеносци *м.* (истор.) Тој што носи копје. *Копјеносците нападнаа со копјата.*

Според дефиницијата историзмите би требало да бидат моносемантички лексеми. Од анализата на материјалот произлегува дека еден дел од нив се полисемантички (колку), што значи развиле и други значења или ги видоизмениле претходните. Па, така, имаме појава на **семантички историзми** кога едно од значењата е историзам. И погоре посочените примери јасно го докажуваат ова тврдење.

Многу често имаме случаи кога основното значење претставува историзам, а со метафоризација е добиено ново значење. На пр. **башибозук** *м.* **1.** (истор.) Нередовна турска војска; недисциплинирана неуредна војска воопшто; припадник на таква војска. *Аскерот и башибозукот го запалија целото село.* **2.** (прен.) Распуштено, разуздено, бесно однесување. *Ова не личи на ништо, ова е вистински башибозук.;* **арамбаша** и **арамбашија** *м.* (истор.) **1.**

Водач на арамии. **2.** (прен., разг.) Крадец, разбојник. *Арамбашата ги мамел, ја скрил од нив својата кражба.*; **ајдук**, м. **1.** (истор.) Отпадник што се борел против турската власт. *По овој настан тој стана ајдук и ѝ се приклучи на дружината.* **2.** (прен.) Крадец, разбојник, отпадник од власта и од законот. *Во нашето стопанство има многу ајдуци. Тие се големи ајдуци.*; **сенат** м. **1.** (истор.) Во Стариот Рим - највисок државен орган. **2.** Во некои земји – горниот дом на парламентот. **3.** Највисоко раководно тело, совет. *Сенат на универзитет;* **браник** м. **1.** Предмет или дел од предмет што е во функција да брани, да штити. *Браник на автомобил.* **2.** (прен.) Одбрана од нешто. *На браникот на татковината.* **3.** Дел од брана за обработка на земја. **4.** (истор.) Припадник на фашистичка бугарска младинска организација во Втората светска војна.

Се чини дека кај оваа категорија лексеми има многу отворени прашања кои чекаат одговор. А одговор може да се даде само со добра анализа на конкретниот материјал и негово соодветно лексикографско претставување.

3. Неологизми

Ќе започнеме со оној дел од јазикот за кој најчесто нè повикува јавноста, нас, проучувачите на македонскиот јазик, дел за кој некои сметаат дека го загрозува македонскиот јазик. И навистина, и меѓу лингвистите, не само кај нас во Македонија, постои дилемата дали неологизмите го загрозуваат јазикот или го збогатуваат (Микиќ 2007). Се разбира, одговорот не е ни малку едноставен. Како што ќе покаже анализата, неологизмите и го загрозуваат јазикот, но и го збогатуваат, создавајќи им на лексиколозите и на лексикографите проблеми од најразличен тип.

Не постои единствена дефиниција што е тоа неологизам. Оваа разноликост се должи на фактот што проучувачите при дефинирањето на поимот неологизам во прв план ставаат различни елементи, секој од предметот што е примарен при проучувањето. Постојат неколку лингвистички теории што се занимаваат со прашањето на неологизмите. Условно, Котелова (Попова, Рацибурскаја, Гугунава 2005:8) ги определува како стилистичка, психолингвистичка, лексикографска, денотативна, структурна и конкретно-историска. Заедничко на сите овие теории им е тоа што неологизмите ги сметаат како нови зборови во лексиката на еден јазик. Така, на пример, Лексикографската теорија ги смета за неологизми оние зборови што не се регистрирани во постоечките речници. Според оваа теорија, ТРМЈ содржи околу 40 % неологизми бидејќи за толку е побогата сегашната картотека во однос на употребениот фонд на РМЈ.

За разлика од историзмите и архаизмите, неологизмите се зборови што не се одбележуваат со посебна ознака во речниците. Поради тоа електронското пребарување е речиси невозможно. Основната причина за тоа лежи во фактот што тешко се определува временската рамка кога и до кога еден неологизам ќе се смета за таков.

По кодификацијата на македонскиот јазик цела низа лексеми карактеристични за народниот јазик се заменети со неологизми кои подобро го отсликуваат новото време и подобро ги задоволуваат потребите од еден јасен

интелектуален израз. Како што одбележува Ол. Додевска-Михајловска (Додевска-Михајловска 2009), по кодификацијата настанува процес на збогатување на лексиката преку преводот од српски/хрватски и од терминолошката лексика, потоа прифаќање на интернационалната и друга туѓа лексика, како и семантичко поместување во значењето на зборот, а во тесна врска со индустријализацијата и урбанизацијата на земјата, модернизацијата на животот и сè поактивното вклучување на широките слоеви на народот во јавниот и во општествениот живот. Неологизмите од тој период влегуваат во Речникот на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања 1961–1966 од Т. Димитровски, Т. Стаматоски и Бл. Корубин, а под редакција на Бл. Конески.

Процесот на збогатување на лексиката не застанува со објавувањето на еден речник. Напротив, се смета дека со самото негово појавување во јавноста, тој веќе е застарен. Па така, како што споменав веќе, ТРМЈ е за 40 % побогат со нова лексика во однос на претходниот.

По објавувањето на Правописниот речник од 1970 година, настануваат „нови“ неологизми, многу од нив со свесна интервенција, т.е. преку јазично планирање. Па, така, имаме: *домување, вработување, упат, собрание* и сл. Ама, од денешен аспект овие неологизми, како и најпознатиот меѓу нив *робот* на чешкиот писател Карел Чапек, веќе никој не ги смета за такви. Тие се длабоко навлезени во неутралниот слој на лексиката.

Од друга страна, пак, секојдневно сме сведоци за напливот на нова лексика, особено од сферата на науката и технологијата која станува наше секојдневие. Доаѓаат нови зборови, ама колку се задржуваат во јазикот е прашање на кое нема единствен одговор. Веќе никој не зборува за *видеорикордер/видеорекордер* за кој своевремено се водеа жолчни дискусии како да се пишува, со *и* (рикордер) или со *е* (рекордер), со цртичка или без неа итн. (Корубин 2000), никој не ги споменува ниту *вокменот, пејџерот* и сл. Затоа, пак, денес се многу актуелни *пиарот, пиарење, пиар-агенција, пиар-маркетинг* итн., потоа *VIII* и редица други. Овие нови лексеми претставуваат лексиколошки проблем, но и правописен, како да се напишат со оглед на тоа што во изворната варијанта се кратенки. Тие се и лексикографски проблем, како и каде да се опишат.

Преку неологизмите се отсликува едно време, општествено-политичките промени карактеристични за определен период, модните случувања, развојот на науката и техниката, случувањата во музиката, во спортот итн. За секоја област може да се направи одделно истражување.

Многу од неологизмите што сега се актуелни како *пиар, вит, боди* и други, не се застапени во ниту еден од актуелните речници во РС Македонија, ниту дескриптивни, ниту пак на странски зборови и изрази (Ширилова 2001, Белчев 2002, Мургоски 2009). Може да дадеме толкување дека ваквите зборови сè уште не се широко распространети и заради тоа не треба да имаат место во речникот. Анализата што ќе ја направиме подолу, ќе покаже нешто друго, па и заклучокот ќе го оставиме за подоцна.

Неоспорен е фактот дека сме сведоци на неверојатен наплив на англицизми, пред сè, на неспорниот процес на глобализација. Ако во 50-тите години на минатиот век индустријализацијата беше главниот фактор за збогатување на лексиката на веќе опишаните во науката начини, денес тоа

несомнено е компјутеризацијата. Речиси да нема семејство без најмалку еден компјутер. Па, тука е и акцијата на Владата на Република Македонија – компјутер за секое дете, интернет во секое населено место (трафика, кафуле и сл.). И се разбира, тука се медиумите и телекомуникациите и социјалните мрежи.

И, тука е време да си го поставиме прашањето **дали и колку е загрозен основниот лексички фонд на македонскиот јазик**. Ако во основниот лексички фонд влегуваат лексеми од секојдневното живеење, дали и нашето живеење толку се изменило што тука треба да ја вклучиме и оваа нова лескика.

Да разгледаме поодделно некои од актуелните неологизми.

Ќе започнеме со **пиар**, како најеклатантен пример на нешто многу, многу проблематично во јазикот, а ни се случува сега, во дадениов момент.

Јас сум пиар. Имено, тоа е одговорот на една наша постдипломка на моето прашање што работи. Што има чудно и необично во ваквиот одговор? Како што ќе видиме, многу нешта се проблематични во ваквиот одговор.

1. Како што знаеме сите многу добро, пиар или ПР или PR, доаѓа од англиската кратенка Public Relations – PR. Па така, може да го сретнеме во сите три посочени форми: пиар, ПР и PR. Тука се кријат неколку прашања: дали да го пишуваме како кратенка, на кирилица или на латиница или како именка. Именката *пиар*, вака како што е напишана, нарушува едно правописно правило, имено меѓу **и** и **а** се пишува **ј**. Значи треба да биде **пијар**.

2. Вакво занимање не е регистрирано во *Националната класификација на занимања* на Заводот за статистика на Република Македонија. Дури не е регистрирано ниту како дејност, па прашањето е како ги води Заводот за статистика бројните пиар-агенции, па и вработените како **пиари** – множина од пиар.

3. Второ, **пиар** не е регистриран во ТРМЈ и во РМЈ на З. Мургоски. Лексемата не е регистрирана ниту во постоечките речници на странски зборови и изрази. Имено, лексикографите, и надвор од Македонија, се речиси единствени по ова прашање дека ваквите зборови не треба да бидат регистрирани во еден дескриптивен речник. Ама тие се тука, постојат и треба соодветно да се третираат. Како што ќе видиме подолу, и зборообразувачки и семантички лексемата *пиар* се развила добро не само во македонскиот јазик.

4. Во македонскиот јазик оваа кратенка се јавува и како таква, но и како новосоздадена именка **пиар**, како во посочениот одговор од студентката. Потоа од новосоздадениот збор се направени глагол: **пиари**, па и глаголска именка **пиарење** и цела низа изведенки и сложенки и полусложенки.

Кај гнездото **пиар** наидовме на најразлични бележења, со цртичка и без цртичка, мешање на латиницата и кирилицата. На пр.: **ПР-агенција** и **PR-агенција**. Слична ситуација имаме и во рускиот, бугарскиот, српскиот, словенечкиот итн., со тоа што во јазиците што пишуваат со латиница ја немаат збрката со писмата.

Без претензии за исцрпност ќе наведеме примери со што сè се поврзува коренот пиар: **пиар-агенција**, **пиар-консултант**, **пиар-компанија**, **пиар-менаџер**, **пиар-директор**, **пиар-експерт** (*Иванов ги потврди пиар експертите на Црвенковски* - НМ. 10. 2010); **пиар-едукатори** (*Пиар едукатори против врничкото насилство* - НМ. 11. 2011) **PR-агенција** (*Што да прашате пред да*

изнајмите PR агенција - www.biznisvesti.mk) **PR-активности** (дополнителни **PR активности**); **интернет PR**; **негативен PR**, **PR-промоција**, **PR-кампања**, **PR-репортер**, **PR-професионалец(и)**, **PR-задачи**, **PR-методи**, **PR-алатка**, **PR-функција**, **PR-професија**, **PR-индустрија**; **PR-новајлија** (Едноставен водич за **PR новајлии**), **PR-практиканти**, **етички PR**; **агенција за односи со јавноста** „**mage PR**“ итн. итн. Се чини дека оваа низа не е завршена.

Именката **пиар** може да се членува: **PR-от** дури и кога е напишана со кратенка, има множина: **пиари**.

Пиар-неологизмите ги имаат следниве значења:

1. дејност Пиар
2. лице што ја врши функцијата: **PR-агент**, **PR-менаџер**, **PR-консултант**, **PR-експерт**
3. организација или нејзин дел: **PR-агенција**, **пиар-компанија**, **PR-сектор** итн.
4. дејства поврзани со функцијата: **PR-кампања**, **PR-услуга**, **PR-процес** итн.
5. сфера на дејство: **PR-специјализација**, **PR-сфера**.
6. одделен акт на тоа што е означено: **PR-задача**, **PR-метод**, **PR-механизам**, **PR-стратегија**, **PR-програма** итн.
7. резултат од дејството на тоа што е означено: **PR-документ**, **PR-продукт**.
8. својство, особина на објектот или на субјектот поврзан со тоа што е означено: **PR-функција**.

Ваква или слична ситуација имаме и во рускиот јазик (Попова, Рацибурскаја, Гугунава 2005: 84-90), па и во другите словенски јазици.

Од оваа сфера ќе ја споменеме уште кратенката **ВИП**, којашто има далеку помалку деривати. И таа не е регистрирана во постоечките речници. Тука имаме: **ВИП-хотел**, **ВИП-гости**, **ВИП-оглас**, **ВИП-маркет**, **ВИП-продавница**. Овој неологизам најчесто се пишува како кратенка и со големи букви.

Ќе се задржиме сега на компјутерската технологија и на интернетот. Се разбира, само ќе споменеме некои неологизми карактеристични за оваа сфера, а кои сериозно навлегуваат во лексичкиот систем на македонскиот јазик. Тоа се неологизмите: **фејсбук**, мн. **фејсбуци** (*цел ден виси по фејсбуци*), **таблет**, **минитаблет**; **лаптоп**, мн. **лаптопи**, избр. мн. **лаптопа**; **твитер**: **твит** (*твит на денот*), гл. **твита**; **лајк** (како им.), гл. **лајкне** (*го лајкнав, лајкни ми*), **лајкнува**, глаг. им. **лајкнување**; **шер**, гл. **шерне** (*го шернав и сл.*). Речиси редовно имаме именка и глагол со глаголска именка.

Неологизмот **таблет** доаѓа заедно со миникомпјутерот во форма на плоча. Кај нас постои постара заемка **таблета** или **таблетка** и е во сферата на фармацевтската индустрија. Тоа и ја прави збрката со овој неологизам бидејќи луѓето не знаат како да го употребуваат. Пр. *Потфрливме кај таблетите и паметните телефони* (НМ. 25.2.2014). Така, добиваме нов хомонимски пар. **Таблета** или **таблетка** или апче е именка од женски род, а **таблет** е именка од машки род, па нормално го прима членот за машки род: **таблетот**. Кај множината **таблети** веќе имаме иста форма со именката **таблета**.

Ни оддалеку не ги набројавме сите неологизми со кои секојдневно се среќаваме во оваа сфера. З. Мургоски има објавено Речник на интернет термини (2010) со англискиот збор како заглавен и со толкувања на македонски јазик. На крајот, има дадено индекс на македонските термини. Тоа јасно покажува дека ги има многу, помалку адаптирани, повеќето неадаптирани, лексеми со кои ние оперираме секојдневно.

Областа на телекомуникациите и медиумите нуди доста неологизми. Ќе споменеме само некои. Голем дел од неологизмите од оваа сфера се познати и отпорано, така што веќе си создале место во секојдневната употреба, особено оние со префиксот *теле-*. Општоупотребувани се неологизмите *мобилен телефон* наспрема *фиксен телефон*, потоа *пејџер*, *онлајн*, *блутут* и др.

Неологизмот *портал* или *веб-портал*, всушност, е проширување на семантиката на постарата лексема *портал* што означува 'раскошно украсен главен влез во црква, палата или голема зграда; главна врата'. Денес новинарството сè повеќе се шири на интернет преку разни видови портали. Ваквото ново значење не е одбележано во актуелните речници.

Проширувањето на семантиката е една од можностите за иновирање во лексиката. Ќе наведеме еден интересен пример кога имаме заемка и проширување на семантиката по пат на метафоризација. Па, така, ја имаме заемката *џогинг* 'рекреативно трчање со умерена брзина заради одржување на физичката форма', потоа *џоџер* **1.** тој што се занимава со џогинг, и **2.** алатка за чистење подови, сунѓер или долги реси на долга рачка со која брзо се поминува по површината на подот за да се исчисти. Аналогно на тоа, гл. *џоџира* со првобитното значење 'се занимава со џогинг, применува џогинг', добива уште едно значење 'чисти со џоџер од зн. 2'.

Ќе се задржиме уште на еден пример од сферата на облеката и на облекувањето. Тоа е лексемата *боди* (англ. body), заемка од англискиот јазик и значи тело. Не е забележана во актуелните речници на македонскиот јазик. Во македонскиот јазик има сосема ново значење: 'облека што го опфаќа целото тело а се закопчува меѓу нозете, најчесто наменета за бебиња или како женска долна облека. Од морфолошки аспект, формира мн. со **-ија**: *бодија*, но и **-иња**: *бодиња*, правилна и неправилна, дем. на **-енце**: *боденце*. Што се однесува до членот, ги имаме следните форми: *бодито*, *бодијата*, *бодињата*; *бодиво* (*бодиво не ми се допаѓа*, *бодиво ми е мало*), мн. *бодијава*, *бодињава*.

Лексемата *боди* е замена за некогашната *бенкичка* која веќе е архаизам, не е забележана во РМЈ. Во ТРМЈ е забележана, но не е означена како архаизам.

Како што може да се забележи, тука беа обработени лексеми – неологизми што не се лексикографски обработени кај нас. Секако, дека тоа треба да се стори, но во еден речник на неологизми. Не мислам дека сме погрешиле што не сме ги ставиле во ТРМЈ. Напротив, нивното место е во специјалните лексикографски трудови наменети за ваква лексика. Тука беа предмет на анализа поради нивната честота и поради фактот што го нарушуваат основниот лексички фонд на македонскиот јазик.

ЛИТЕРАТУРА

- Бојациев, Т., 2002, *Българска лексикологија*.
- Брагина, А.А., 1973, *Неологизмы в русском языке*. Москва.
- Велковска, Сн., 2011, *Студии од македонската лексикологија и лексикографија*, Посебни изданија кн. 71. Скопје: ИМЈ.
- Денисов, П.Н, 1980, *Лексика русскогo языка и принципы ее описания*.
- Додевска-Михајловска, О., 2006, *Развојни тенденции во лексиката на македонскиот јазик во периодот 1945–1970*, докторска дисертација. Скопје: Филолошки факултет „Бл. Конески“.
- Јашар-Настева, Ол., 1976, Турцизмите и нивната стилистичка функција во македонскиот литературен јазик, *Предавања на IX семинар за македонски јазик, литература и култура*, Охрид 1976, Скопје 1978.
- Калинин, А.В., 1984, *Лексикологија, во: Современный русский язык*, под редакцией Д. Э. Розенталя, Москва.
- Конески, Бл., 1967, Одживеани речнички елементи во нашиот јазик, во: *За македонскиот литературен јазик*, Избрани дела во седум книги. Скопје: Култура.
- Корубин, Б., 2000, *Јазикот наш денешен книга петта*, ед. Јазикот наш денешен кн. 1. Скопје: ИМЈ.
- Маслов, Ю.С., 1987, *Введение в языкознание*. Москва.
- Националната класификација на занимања*, методолошки материјал. Скопје: Државен завод за статистика на Република Македонија.
- Попова, Т.В, Рацибурскаја, Л.В., Гугунава, Д.В., 2005, *Неология и неографија современогo русскогo языка*. Москва.
- Правопис на македонскиот литературен јазик со правописен речник*, Редакциски одбор: Б. Видоески, Т. Димитровски, К. Конески, К. Тошев (претседател), Р. Угринова-Скаловска. Скопје: Просветно дело, 1970.
- Радовић-Тешкић, М., 1982, Архаизми и нивна обрада у речнику САНУ, во: *Лексикологија и лексикографија (зборник реферата)*. Београд - Нови Сад, стр. 257-262.
- Цветковски, Ж., 1997, „Лексикологија“, во: *Македонски јазик за средното образование*, редактор Л. Минова-Ѓуркова. Скопје: Просветно дело.
- Kapetanović, A., 2005, Historizmi i semantičke promjene, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje 31*, str. 153- 163.
- Mikić, A., 2007, Neologizmi: prijetnja i/ili jezično bogatstvo, prikaz: Vesna Muhvić-Dimanovski, *Problemi teorije i primjene*, Zagreb 2005, *Jezikoslovlje 8.1.(2007)*, str. 77–113.

Речници:

- Белчев, Т., *Речник на странски зборови во македонскиот јазик*, редактор Д. Пандев. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, , стр. 734, 2002.
- Клајн, И., *Речник нових речи*. Београд: Матица српска, 1992.
- Мургоски, З., *Лексикон на странски зборови*. Скопје, 2009.
- Мургоски, З., *Речник на македонскиот јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Бл. Конески“, 2005.
- Мургоски, З., *Речник на интернет термини*. Скопје, 2010.
- Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања*, Бл. Корубин, Т. Димитровски, Тр. Стаматоски, редактор Бл. Конески, том I (1961), том II (1965), том III, 1966.
- Речник српскога језика*, (група аутора, ред. М. Николић). Нови Сад, 2011.
- Толковен речник на македонскиот јазик*, том I А–Ж (2003); том II З–К (2005); том III Л–О (2006), том 4 П (2008) и том 5 Р–С (2011), том 6 (2014), група автори, редакција: К. Конески, Сн. Велковска и Ж. Цветковски. ИМЈ.
- Ширилова, В., *Голем лексикон на странски зборови и изрази*. Скопје: Топер, 2001.
- Anić, V., *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb, 1998.
- Ćirilov, J., *Rečnik novih reči*, Beograd, 1982.
- Šonje J. i dr., *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2000.

Summary

The goal of this paper is the research of the lexicon of the Macedonian language from historical point of view. The question about the active and the passive fund of words in the language was unavoidable. Great emphasis has been placed on words being classified as archaisms, historisms and neologisms, their semantic aspects and also their treatment of lexicology and lexicography. Just because they are classified as archaisms, historisms and neologisms, doesn't also mean how old they really are within the language. This classification only determines their use in the language. The specific definitions for each of these terms will show that.

The analysis of the material content is based on the historics in the Explicative dictionary of the Macedonian language.

Максим КАРАНФИЛОВСКИ

ЗА НЕКОИ ЗНАЧЕЊА НА НЕГИРАНИОТ ИМПЕРАТИВ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И ВО ДРУГИТЕ СЛОВЕНСКИ ЈАЗИЦИ

Во современиот македонски јазик релативно често се употребува негативната форма на императивот или негираниот императив. Оваа форма се прави со негацијата **не** која вообичаено се јавува пред глаголите од несвршен вид, а во посебни случаи се употребува и со глаголи од свршен вид. Постои можност за образување негиран императив и со синтаксичката конструкција **немој, немојте + да + глагол** од несвршен или од свршен вид. Притоа основното значење на негираниот императив во македонскиот јазик, како и во другите словенски јазички, е искажувањето забрана, т.е. прохибитив. Употребата на свршен вид со негиран императив ја претвора забраната во застрашување, заканување или предупредување на неповолни реакции или последици за оној кому му е упатена таквата порака. – **Не појди, ако смееш! Ај, не појди, на ќе видиш што ќе те снајде!**

За значењата на негираниот императив во современиот македонски јазик пишуваале Блаже Конески и Кирил Конески. Според нив, бројот на свршените глаголи што се употребуваат со негиран императив е прилично ограничен и се сведува, главно, на неколку глаголи кои се јавуваат во ваков контекст: **даде, убие, биде, рече, умре, стапи, изгори се, набодни, стори итн.** Некои од овие глаголи можат и речиси целосно да се лексикализираат, како на пр.: **Не дај божје/ недај божје/ недајбожје** со значење искажување желба да не се случи нешто лошо, несакано, непожелно: **Не дај божје да се разболиш, тешко тебе!** Некои од овие глаголи влегуваат во состави на некои фразеолошки изрази или пословици: **не речи двапати, не умри магаре до зелена трева.**

Во својата „Граматика на македонскиот литературен јазик“ Блаже Конески дава примери со употреба на свршени глаголи во негиран императив со кои, всушност, се добива ефект или значење на застрашување на соговорникот: **Ајде не земи го, на ќе видиш што ќе ти направам! – Не дојди, на ќе видиш што те чека!** (Конески 1967: 416) Стилистичката мотивираност на ваквите изрази е мошне силна и со нив се искажува зголемен ефект на застрашувањето во однос на истото значење искажано само со услов: **Ако не го земеи, ќе видиш што ќе ти направам! – Ако не дојдеш, ќе видиш што те чека!** Сметам дека стилистичката вредност на ваквите реченици е поголема од онаа на обичните условни реченици и дека поради тоа тие се потенцијално мошне интересни за да се постигне посилен ефект од оној што го нуди обичната условна реченица.

Слична е ситуацијата и со примерите од типот: **Цело лето ти работи, па ти не плати му (ако можеш)** (Конески 1972: 129). И во ваквите случаи значењето на пораката е дека, всушност, мора да се регира позитивно, т.е. на работникот мора да му се плати, односно не може да не му се плати.

Негираниот императив се употребува и во искази со кои се искажува некакво предупредување или опомена, потсетување на соговорникот. К. Конески смета дека ваквата употреба на негираниот императив од свршени глаголи не е обична во македонскиот јазик, иако наведува примери од делата на К. Чашуле: **Не заборавете, ако дозволите – јас бев испраќан на два пати на највисоки политички училишта? – Сокријте го нејзиниот труп и не дозволете никој да разбере дека си ги пресекала вените** (Конески 1972: 131).

Негираниот императив мошне често се употребува во јазикот на дневниот печат и тоа најмногу во текстовите на рекламите и на огласите, во разни написи со совети од најразличен вид или текстови кои содржат некакви упатства и препораки или предупредувања. Таков карактер (кратки совети, препораки и предупредувања) имаат и текстовите во хороскопите објавувани во дневниот и во ревијалниот периодичен печат.

Ваквите текстови се мошне чести во македонскиот јазик, а со слична фреквентност се среќаваат и во сите други словенски јазици. Тоа е основната и главна карактеристика на ваквите текстови во сите словенски јазици. Во тој поглед меѓу нив нема поголеми разлики. Па сепак, дури и со лесно читање и без подлабоки анализи може да се забележат извесни разлики меѓу словенските јазици во поглед на присутноста на формите со негиран императив во текстовите со ваков карактер.

Во македонскиот јазик во текстовите на рекламните објави во печатот прилично често се употребуваат императивните форми. Со малку намалена честота се употребуваат и формите со негиран императив. Таквите пораки во себе содржат, обично, **совет или препорака: Не ја пропуштајте можноста! Не пропуштајте ја можноста да освоите вредни награди со ...; Започнаа летните попусти во... Не пропуштајте! Сега не брзајте, извадете документи кога Вам Ви одговара! Не дозволувај да те возат...; За одмор без проблем – не одете без синопен; Не чекај, твојот иден најдобар пријател те очекува во еден од нашите салони.; И не заборавајте, зборувате за 0 ден./мин. во мрежата на...**

Советите и препораките се мошне чести во написите кои содржат популарни здравствени совети: **Не казнувајте се поради малото уживање во колачот...; Не уништувајте ме, ве молам! Не шокирајте го организмот.; Не пијте лекови на своја рака.** Пораките со најразлични совети или препораки се среќаваат и во текстовите во дневниот печат или во ревијалните модни списанија. Може да се однесуваат на совети упатени до младите, а може да се однесуваат и на сите возрасни групи: **Не лепете ја чантата за уво секогаш кога ќе слушнете дека свони телефон.; Не трчајте по ѓезвето секогаш кога ќе се случи нешто непријатно.; Не излегувајте на места каде што навистина можете да си го слушнете сопствениот глас.; Наместо да љубоморите, не пијте, не пушете и работете повеќе.; Не оставајте впечаток дека сте отсутни од домот.; Никогаш не праќајте ваша слика (или нешто друго)**

некому преку е-пошта, освен ако вашите родители не го одобрат тоа.; Избори се! **Не молчи!**; **Не занимавај се со политика: Спиј, работи, молчи и јади.**; Некои пораки имаат карактер на **повик или потсетување: Не заборавајте да ја пополните вашата ГОДИШНА ДАНОЧНА ПРИЈАВА** (образец „ПДД-ГДП“). Понекогаш негиран императив може да се најде и во насловот на некоја книга: „**Не губете ги нервите поради ситуациите во љубовта**“.

Негиран императив има и во текстовите со **предупредувања** отпечатени на кутиите со цигари: *Заштитете ги децата: не дозволувајте да вдишуваат чад.* Пораки со совети кои може да имаат и карактер на предупредување може да се сретнат и во друг тип текстови во дневниот печат: **Не ги вознемирувај граѓаните; Не ме вади од памет.; Не кревај паника.; Не очекувајте воодушевување.**

Како што може да се види од наведените примери, во сите случаи глаголите употребени во формите на негиран императив се од несвршен вид. Единствениот пример со глагол од свршен вид има во примерот: **Не биди коцкаст, забавата е во кругот!** Меѓутоа и овој глагол во македонскиот јазик, иако во основа се дефинира како свршен, може во определени случаи да се реализира како глагол од несвршен вид (Конески 1972: 121).

Во текстовите на хороскопите објавувани во дневниот и во ревијалниот печат мошне често се употребуваат формите на давање совети или препораки, а нешто поретко и предупредувања. Таквите совети, препораки или предупредувања често се изразуваат преку императивните форми како во нивната позитивна, така и во нивната негативна форма. Негираниот императив практично е една од вообичаените форми на изразување содржини со карактер на совет, препорака или предупредување: **Не претерувајте со премногу работа, одвојте малку време за прошетка и релаксација со саканата личност; Не драматизирајте. Работите полека ќе си дојдат на свое место; Не консумирајте ладни напивки; Не заморувајте се со семејните проблеми...; Ако почетокот не ве радува многу, не губете трпение и верба;...Не надевајте се многу на романтични вечери и сентименталности; Не обидувајте се да ја подобрите состојбата на нелегален начин;...Не чекајте до последниот момент...; Не се тревожете на приговорите на семејството; Не се задоволувајте со второ место...; Не двоумете се да побарате помош...**

За разлика од другите текстови, во хороскопските текстови многу почесто се среќаваат примери на негиран императив со формите **немој, немојте: Немојте да дозволите тоа да се одрази на вашиот однос со соработниците; Немојте да паничите, бидејќи стравот може само да ве блокира; Немојте премногу да се оптоварувате; Немојте тврдоглаво да ја комплицирате работата; Немојте да го менувате мислењето; Немојте да бидете изненадени; Немојте да предвидувате неизвесни ситуации...; Немојте да заборавете на насмевката; Немојте да се зачудите кога околината ќе почне да ве озборува и да ве избегнува; Немојте да се испровоцирате...** Од наведените избрани примери лесно може да се заклучи дека во ваквите примери се можни и двата вида, што е и очекувано со оглед на практиката во современиот македонски литературен јазик (Конески 1974: 164). Во поглед на значењата, се среќаваат веќе споменатите значења на совети, препораки и предупредувања.

Во бугарскиот јазик во текстовите со сличен карактер во кои се искажува некаков совет, препорака или предупредување исто така, честа е употребата на негиран императив: **Не се притеснявајте** да повикате стјуардесите и стјуардите...; **Не пушете** в тоалетните, които са оборудвани с датчици за дим; **Не се согласявајте** да пренасяте чужд багаж; **Не оставајте** багажа си без надзор; **Не прекалявајте** с тежката храна и не пийте твърде много алкохол или кафе вечерта преди полета; **Не се поддавајте!** Слично е и во текстовите на хороскопите, во кои императивните форми со значење на совет, препорака или предупредување се мошне чести и тоа како позитивната, така и негираната форма на императивот. Фреквентноста на негираните форми е малку помала, но употребата, сепак, покажува голема фреквентност и на негираниот императив: **Не давајте** съвети и **не оказвајте** подкрепа; **Не пренебрегвајте** никакъв въпрос; **Не се поддавајте** на изкушението; **Не предприемајте** емоционални постъпки; **Не насилвајте** събитията; **Не се опитвајте** да флиртувате; **Не се увличајте** по химери и фантазии; **Не раздавајте** справедливост; **Не се лишавајте** от радостта да върнете на близки хора куража за работа; **Не изпускајте** от поглед дори и малките детали; **Не допускајте** разочарование; **Не се затварајте.**

Од собраниот и анализиран материјал од дневниот печат и од други изданија може да се заклучи дека и во бугарскиот јазик во негираниот императив доминантно е присутна основната форма на негиран императив. Што се однесува на изборот на глаголскиот вид, може да се забележи апсолутна доминација на несвршениот вид.

За разлика од македонскиот и од бугарскиот јазик, во српскиот јазик сликата за употребата на негираниот императив во истородни текстови е нешто поинаква: **Маме, не паничите!;** **Не пропуштете** пет нових прича; **Не пропуштете** прилику да обрадујете своју породицу... Примерите од хороскопските текстови покажуваат, исто така, поинаква слика во однос на македонскиот и на бугарскиот јазик: **Не дозвољавајте** да вас други у било чему спутавају; **Не ослањајте се** на подршку других; **Не одлажте** решавање правих и имовинских питања; **Не форсирајте** развој ситуације...; **Не намећте** своје мишљење ауторитативно; **Не устручавајте се** да, на време, тражите оно што желите; **Не одустајте** од реализације започетих послова; **Не улазите** у разговор о прошлости; **Не будите** превише захтевни; **Не дозволите** да вас савлада осећај меланхолије и инфериорности. Како што се гледа од примерите, во српскиот јазик веќе се појавуваат примери и со свршен вид. Прашањето за нивната фреквентност треба да се истражува врз поголем корпус, но она што и вака може да се констатира е дека употребата на свршениот вид во ваквите конструкции е можна и дека тоа не е воопшто некаква случајност.

Во хрватскиот јазик, според собраниот материјал, негираниот императив има поголема фреквенција: **Ne zaboravite usne, dlanove i stopala;** **Ne odgađaj užitak, dođi po dobitak;** **Ne uzimajte droge i ne pretjerujte s alkoholom;** **Ne upuštajte se u takvo što pod pritiskom;** **Ne ulijećite naslijepo u situaciju;** **Zato ne zaboravite u kofere staviti proizvode...;** **Ne trošite snagu...;** **Ne razmišljaj o svom tempu;** **Ne pritišćite – opustite jezik...;** **Za najbolju cijenu ne trebate se odreći kvalitete!**

Впечатливо е за материјалот собран од хрватските весници, неделници и ревији релативно почестото присуство на примери со свршен вид. За нас, засега, тоа е само сигнал дека на ова прашање треба да му се обрне дополнително внимание и поопсежно истражување: *Ne propusti akciju 24 sata i tiska ususet derbija! Ne propustite obiteljske novine; Ne dopustite mu da se zaigra; Ne obazirite se na prepreke jer ćete uz malo takta ostvariti cilj.*

Најзападниот јужнословенски јазик, словенечкиот, покажува поинаква слика во однос на другите јужнословенски јазици: *Ne dotikajte se mojih nožev; Ne ustavite se pred odtenki, ki jih niste vajeni; Ne spreglejte svetovnih trendov!; Ne zamudite predstav na Mali sceni MGL; Ko izgubite ključe, ne izgubite glave; Ne prezrite! Ne prodajte se!* Од наведените примери лесно може да се заклучи дека во словенечкиот јазик доминира употребата на свршениот вид од глаголите во нивната негирана императивна форма. Во текстовите на хороскопите во словенечкиот јазик, исто така, е честа употребата на негираниот императив со истите значења на препорака, совет или предупредување: *Prihodnji teden raje ne jemljite vajeti v roke v vsakem trenutku...; Ne prelagajte slabega počutja in negativizma na druge ljudi; Ne izgubite boja sedaj...; Ne čudite se! Ne zamudite priložnosti obuditive preteklih prijateljskih odnosov.* Во поглед на употребата на глаголскиот вид, соодносот меѓу свршениот и несвршениот вид и овде е во полза на свршениот вид до тој степен што дури може да се зборува и за доминантна употреба на свршениот вид.

Материјалите собрани од словачки извори покажуваат прилично честа употреба на формите на негираниот императив со познатото значење давање совет, препорака или предупредување: *Nezabúdajte na základné zásady používania kariet; Nenechajte svoje oči starnúť; Nepodceňujte neúťahajúcu bolesť vášho podbrušia; Nepremeškajte 20% zľavu na predplatnom; Neprehliadnite detaily!; Nebojte sa lekára; Neplat' viac!; Netrpte!; Nebud'te sivou myškou letnych nocí!; Ak máte viac kariet, nedržte ich na jednom mieste.; Nezverejňujte číslo karty.* Во текстовите на хороскопите и во словачкиот јазик, како и во другите словенски јазици, негираниот императив е застапен мошне често: *Spoliehajte sa sám na seba, no nezabudnite počúvať, čo vraví na situáciu...; Nezahrávajte sa s citmi niekoho, komu na vás záleží.; Nezľaknite sa, ak nepôjde sprvu všetko ľahko. Nevzdávajte sa, zachovajte pokoj.; Neprečeňujte sa zdravotne ani pracovne.; Neuverte tomu, že jeho láska je samozrejmosť.; Nenalet'te podvodníkom...; Neprežeňte to s ospevaním novej situácie...; Neriad'te sa jej prvou reakciou...; Nesnažte sa byť vždy dokonalé.; Nedajte sa zatiahnúť do zbytočných rizik...* Од наведените примери собрани од словачкиот печат лесно може да се заклучи дека двата вида се практично во рамноправна употреба.

Во чешкиот јазик негираните императивни форми, исто така, се чести во текстовите на медиумите со рекламен и советодавен карактер, како и во текстовите на хороскопите кои, исто така, содржат совети, препораки и предупредувања: *Nevypínejte termínaly...; Neváhejte, již prodáno 45% bytů...; Nezapomeňte!* Во текстовите на хороскопите ваквите форми се мошне чести и во тој поглед чешкиот јазик не се разликува од другите словенски јазици: *Nebojte se ostřejších střetů; Nesnažte se něčeho dosáhnout hned a za každou cenu. Nespolehejte jen na šťastnou náhodu...; Netrhejte žádnou smlouvu, nerušte uzavřenou dohodu; Nehrňte se bezhlavě do něčeho, o čem toho moc nevíte; Neplytvejte časem a*

penězi...; *Ve všedních dnech nelitujte času ztraceného běháním po úřadech...*; *Když něco chcete, nestyd'te se vyjádřit to nahlas*; *Sny nepodceňujte, předtuchy neumlčujte*. Наведениве примери од чешкиот јазик покажуваат дека е можна употребата и на двата вида, но со изразита доминација на несвршениот вид. Се разбира дека и во овој случај е неопходен поголем корпус од анализирани примери за да може да се изведе попрецизен заклучок.

Полските весници и ревијални изданија даваат мошне богат материјал со примери во императив меѓу кои има и многу примери со негиран императив, иако тие се нешто поретки од обичниот императив. Карактерот на императивните форми е ист како и во другите словенски јазици, т.е. содржински тие содржат совет, препорака или предупредување: *Nie trać głowy! Nie licz już na bezkarność...*; *Nie zapominaj o nakryciu głowy; Nie wyrzucaj starej nawigacji; Nie dźwigaj ciężkich zakupów; Nie idź na kompromis; Nie podniecaj się ...; Nie marnuj czasu w kolejkach; Nie zmarnuj swojego 1%*. Според очекувањата, негираниот имперфект и во полските хороскопи мошне често се користи при искажувањето порака со совет, препорака или предупредување: *Uważaj na sprawy zawodowe – nie odkładaj tych ważnych na potem; Nie nadużywaj kawy ani alkoholu; Teraz nie szukaj na siłę nowych znajomych; Nie martw się o stan swoich finansów; Nie wygłaszaj nieprzemysłanych opinii; Nie bój się odważnych decyzji; Nie próbuj ich unikać, ale zmierz się z nimi; Mimo wszystko nie pracuj ponad własne siły; Nie bądź jako pies*. Како што се гледа од наведените примери, во полскиот јазик се можни и двата вида во формите на негираниот императив. Сепак, може да се забележи дека несвршениот вид е далеку почесто во употреба во споредба со свршениот вид.

Како и во другите словенски јазици, примерите со негиран императив во ваков вид текстови е честа појава и во рускиот јазик. Нивниот карактер по својата содржина, исто така, е истоветен како и во другите анализирани словенски јазици и вообичаено искажува некаков совет, препорака или предупредување: *Не пишите список продуктов на бумаге...; Если болезнь норовит вас свалить – не сдавайтесь, вовремя к врачу обращайтесь; Не спасайте – любите; Обращайтесь, не стесняйтесь! Не горюй! Не удивляйтесь! Не переплачивайте за лекарства!!! Не упускайте возможности совершать покупки...; Не будьте спящую собаку; Не пользуйтесь в номере...; Не забывайте выключить телевизор; Не бросайте сигареты...; Не курите в постели – это опасно; Не оставляйте без присмотра...; Никогда не накрывайте включенные торшеры...; Не поддавайтесь панике! Не будьте слепы! Не забудьте максимально подробно и разборчиво указать свой адрес*. Од наведените примери од текстовите употребени во разни реклами, упатства, советодавни написи и др. може да се види дека во рускиот јазик се употребуваат и двата вида, со тоа што несвршениот вид доминира по својата честота, за разлика од свршениот вид кој е многу поретко употребуван.

Во текстовите на хороскопите во рускиот печат, исто така, се појавуваат приличен број примери со негиран императив: *Поэтому не упускайте возможности...; Только не перестарайтесь с экспериментами; Но не питайтесь добиться этого посредством давления на партнера; Не стесняйтесь обращаться к ним за помощью; Ни в коем случае не*

останавливайтесь на полпути; В мае не делайте серьезных косметических процедур; Если делаете ставку на спортзал, не перегружайте спину...; Не задевайте слабаков; Не отказывайтесь от новых проектов; Не доверяйте заманчивым предложениям; Не принимайте в одиночку решения о покупках; Не пропустите выгодный контракт. Анализираниите примери го потврдуваат заклучокот наведен погоре дека во рускиот јазик е доминантен несвршениот вид во ваков контекст и со вакво значење.

Од направената анализа може да се заклучи дека во словенските јазици во ваков контекст и со значење давање некаков совет, препорака или предупредување, практично е доминантен несвршениот вид. Сепак, меѓу словенските јазици постојат и разлики, особено околу употребата на свршениот вид во негираниот императив. Ако почнеме од македонскиот јазик во кој доминантен е невршениот вид додека свршениот е практично исклучен, а двата вида се појавуваат почесто кај формите на негираниот императив образувани со **немој, немојте**, ќе видиме дека во бугарскиот јазик имаме речиси идентична ситуација со доминација на несвршениот вид. Меѓу јужнословенските јазици веќе во српскиот јазик се појавува употреба на свршениот вид, иако е доминантен несвршениот вид. Употребата на свршениот вид се зголемува во хрватскиот јазик, а најголема и практично доминантна е во најзападниот јужнословенски јазик, во словенечкиот.

Меѓу западнословенските јазици се изделува словачкиот јазик во кој двата вида се во рамноправна употреба. За разлика од него, во чешкиот и во полскиот јазик во употреба се двата вида, но сепак со доминантна употреба на несвршениот вид. Слична е и состојбата во рускиот јазик кај источнословенските јазици, т.е. во употреба се двата вида, но со изразита доминација на несвршениот вид.

ЛИТЕРАТУРА

- Конески, Бл., 1967, *Грамматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.
- Конески, К., 1972, „Употребата на негирани императив од перфективни глаголи во македонскиот јазик“. *Македонски јазик XXIII*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, стр. 117 – 132.
- Конески, К., 1973, „Значењата на императивот во македонскиот јазик“, *Македонски јазик XXIV*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, стр. 131 – 156.
- Конески, К., 1974, „Значењата на императивот во македонскиот јазик“, *Македонски јазик XXV*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, стр. 145 – 167.
- Benacchio, R., 2005, *Употребление глагольного вида в утвердительных формах императива в славянских языках: сопоставительный анализ*. Padova, p. 111.

The verbal aspect of the negative imperative forms in Macedonian and in Slavonic languages.

Summary

In Macedonian language, the imperative forms of perfective verbs are very limited – some forms are fully lexicalized and others have stylistic nuances and are used for giving recommendation or warning. In Macedonian and in Slavonic languages, the negative imperative forms are very often used in the daily press, especially in commercials and in listings, in different sorts of headlines which include giving advices in any way or texts that contain instructions, directions, recommendations or warnings. This type of characteristics (short advices, recommendations and warnings) are also used in the astrology forecasts, published in the daily press and in the periodic press, such as weekly and monthly magazines etc. Slavic languages (also called Slavonic languages) have a lot of similarities in the use of the verbal aspect in the negative imperative forms. Although, in specific cases, they do tend to show smaller or bigger differences in the selection of the verbal aspect when used in the short types of texts already mentioned above. In Macedonian language, the aspect of the negative imperative forms that are used in written form for giving advice, recommendation or warning usually is imperfective. On the other hand, in Slavonic languages in similar contexts these forms are represented almost equally in both aspects, perfective and imperfective in the West and East Slavic languages (the use of two forms with dominance of imperfective form).

Keywords: imperative, negation , verbal aspect, Macedonian, Slavonic languages.

Abstract. In Macedonian and in Slavonic languages, the negative imperative forms are very often used in the daily press, especially in commercials and in listings, in different sorts of headlines which include giving advices in any way or texts that contain instructions, directions, recommendations or warnings. In Macedonian language, the aspect of the negative imperative forms that are used in written form for giving advice, recommendation or warning usually is imperfective. On the other hand, in Slavonic languages in similar contexts these forms are represented almost equally in both aspects, perfective and imperfective in the West and East Slavic languages (the use of two forms with dominance of imperfective form).

Снежана ВЕНОВСКА-АНТЕВСКА

ПРАГМАТСКО-КОГНИТИВНИОТ АСПЕКТ НА ЛЕКСИЧКОСЕМАНТИЧКИТЕ КАРАКТЕРИСТИКИ ЗА ИЗРАЗУВАЊЕ НА МОДАЛНОСТА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Резиме

Јазичните средства и целостта на вербалната комуникација се реализираат преку прагматиката и когнитивниот аспект, оттаму зборовите развиваат различни лексичкосемантички карактеристики. Само во практиката може да ги издвоиме основните необележани употреби и развивањето на модалноста и фигуративниот израз. Човекот вербално и невербално го означува секој исказ и отвора простор за толкување на она што го соопштува на различни начини. Како мерливи јазични средства за искажување на фигуративноста и стилската обоеност се јавуваат модалните зборови, партикулите и преку лексичкосемантичката анализа доаѓаме до секундарните значења што го градат избраниот дискурс. Преку примери од македонскиот јазик се дава една насока за концептуализацијата на лексичкото значење на избрани зборови.

Клучни зборови: прагматика, когнитивна лингвистика, модалност, македонски јазик, лексика, семантика.

При формирањето на определен исказ и при создавањето на комуникациските ситуации, особено каде што доминираат вербалните (јазичните) ситуации, човекот вербално и невербално го означува секој исказ и отвора простор за толкување на она што го соопштува на различни начини. За да се определи семантичкиот потенцијал на зборовите при вербалната комуникација, а со помош на тоа и формално да се даде лексикографски опис, треба да се имаат предвид повеќе сегменти, наедно и повеќе пристапи. Сублиматот од теориската поставеност на традиционалните пристапи и најновите теории на анализата и синтезата на јазичните средства наметнува мултидисциплинарен пристап преку кој се овозможува семантичкиот опис на метајазикот да го определи лексичкото значење. Паралелите меѓу системите за комуникација несомнено се водени од јазикот како систем, како што констатира Рождественски „Јазичната активност, бидејќи е општа сопственост, обезбедува определување, толкување и разбирање на сите нејазични знаци на јазичните системи. Таква е помошта и раководната улога на јазикот во создавањето на општествениот интелект.“ (Јуриј В. Рождественски, 2006: 81)

Секоја технологија на создавање на јазичните знаци има свои потенциции за откривање на значењата, на широките или тесните можности за комуникација меѓу луѓето (потенцијален обем на вербални комуникации), можностите да се зафиксира и да се подреди присутната култура на личноста... (Јуриј В. Рождественски, 2006: 81)

Рождественски издвојува осум поставки т.е. принципи преку кои се согледува философијата на јазикот, имајќи ја предвид активната сфера преку пишаната и усната реализација која предвидува баланс меѓу граматиката, реториката, поетиката и стилистиката за да се дојде до основниот семантички опис на една лексема и нејзиниот семантички потенцијал. Тој постојан процес на движење на лексемата при создавање нови искази и активирање од менталниот лексикон на личноста кон меѓујазикот (*lingua mentalis*) до семантичката сфера изразена во синтаксичката структура на реченицата може да се реконструира и да создава нови искази според умешноста на составувачот на информацијата (според Караулов, 1987: 175, преземено од Стана Ристи}, Милана Ради}-Дугоњи}, 1999: 41). Според матрицата која ја поседува секоја личност во сопствениот ментален лексикон се создава универзално прототипско јадро каде што се поставени сите претстави за можните значења на лексемите поврзани со поимите и со претставите. Според мислењата на Апресјан, зборовите на природниот јазик (семантичките примитиви) се зборови од прв план во прототипското јадро, тие се цврсто вкоренети во националниот јазик. Според тоа со семантичкиот метајазик може да се опишува националната семантика, додека пак длабинската семантика има потреба од поинакви описи во кои ќе се најдат и значења што се само формално поставени, како можност и не се реализирани, или кога ќе најдат свој простор влегуваат во сферата на модални употреби, асоцијации, шеми, логички поврзувања, пропозиции, симболи, формули. Овие последниве се јавуваат како скаменети форми во менталниот лексикон на личноста. Знаењето на јазичната личност се определува според зборовите кои се јавуваат како јазични единици на мислата и како носители на нејзиниот капацитет.

Прагматско-когнитивниот аспект ги зема предвид сите можности за да се даде, односно да се определи лексичкосемантичкиот опис кој произлегува од примерите продуцирани во активната јазична сфера. Ние може да ги опишуваме во речник зборовите, да дадеме нивна лексикографска карта, да издвоиме значења по определена позиционираност, да дадеме реченици во кои се реализираат тие зборови и кои претставуваат логички исправни искази, но во определени дискурси ќе се јават нови можности што ќе го прошират опфатот на лексикографскиот опис, а со тоа и семантиката. Определени околности ќе создадат нови, пошироки значења што може и да се јават во сферата на граматичкиот опис, на пр. лексикализација на определени форми во

нови основни, според функцијата и според семантичкиот опис. Јазичните средства и целостта на вербалната комуникација се реализираат преку прагматиката и когнитивниот аспект, оттаму зборовите развиваат различни лексичкосемантички карактеристики. Само во практиката може да ги издвоиме основните необележани употреби и развивањето на модалноста и фигуративниот израз, а потоа да се направи соодветен лексикографски, семантички и синтаксички опис, односно која лексема какво значење има, каква употреба може да развие во реченица, кога се јавува во основното (необележано) значење и кога се јавува во преносно (фигуративно) значење, колкава е нејзината можност за развивање нови значења и колкаво е нејзиното учество во градењето на исказите.

Користејќи ги моделите и постапките за определување на принципите на идентификација за надворешните и скриените индикатори за изразување на модалноста, сметаме дека е потребно да се земат предвид некои постапки како можност за попрецизно откривање на средствата со кои се прикажува таа. Пред сè, користејќи се со когнитивните граматички истражувања и имајќи ги предвид прагматиката и концептуализацијата како процеси преку кои се доаѓа до определени сознанија.

Прагматиката ја дава насоката како да се идентификуваат конституентите на исказот преку кои се дефинира односот на составувачот на информацијата кон она што го соопштува. Ако се има предвид когнитивнолингвистичкиот пристап значењето е субјективно и динамично, притоа е оставен простор за различно толкување на една иста ситуација. Различните видувања и опис на една иста ситуација доведуваат до претстава за универзални структури што ја дефинираат неа и го конструираат значењето за да се спои во еден единствен опис. Оттаму вродената граматичка компетенција ги условува правилата за познавањето на јазикот според универзалната граматика.

Когнитивната граматика го предвидува функционалниот пристап кон граматичкиот опис што води кон развивање модели преку конструкциската граматика во поширока и во потесна смисла. (Branimir Belaj, Goran Tanaskovic F., 2013: 17–65) Концептуализацијата како процес според кој се доаѓа до толкување, објаснување на некој поим, го предвидува и степенот на неутралноста на составувачот на информацијата кон она што го соопштува.

Кога станува збор за модалноста, таа во основата претставува став, некаков личен однос на составувачот кон информацијата, односно кон она што сака да го соопшти со даден исказ. Тој став може да биде неутрален и секогаш е поврзан со определен тип дискурс. Во определени дискурси ставот може да се обележи преку одделни сентименти, чувствени реакции, па да се искаже: умереност, сигурност, веродостојност, увереност, веројатност итн. Преку модалноста може да

се прикаже и релацијата на исказот наспрема стварноста, оттука модалноста може да се разгледа како лексичко-граматичка категорија, на морфолошко ниво (преку идентификатори и надворешни квалификатори на исказот), потоа преку лексикализираните форми (придавки и прилози или од и со нив) и преку граматикализираните зборови (со некаква синтаксичка функција, на пр. одделни сврзници и сврзувачки зборови).

Истражувањата на полето на модалноста покажуваат дека постапно границите на средствата со кои се искажува модалноста се прошируваат. Дијахронски гледано во почетокот вниманието било насочено само кон граматикализираните експоненти со модално значење, на пр. преку модалните глаголи (може/не може, мора/не мора, треба/не треба, сака/не сака, мисли/не мисли, значи, се разбира итн.). Во поновите истражувања особено значење им се дава на лексикализираните јазични средства (модално употребените или во функција на модален збор прилози и придавки), но и на определени именки и состави кое се јавуваат како декомпонирани модални зборови (сигурно – со сигурност, веројатно – со голема веројатност). Во рамките на модалноста може да се јават зборови од сите зборовни групи.

Како мерливи јазични средства за искажување на фигуративноста и стилската обоеност се јавуваат модалните зборови, партикулите и преку лексичкосемантичката анализа доаѓаме до секундарните значења што го градат избраниот дискурс. Преку примери од македонскиот јазик се дава една насока за концептуализацијата на лексичкото значење на избрани зборови.

Преку анализата на средствата што може да се јават како модални може да издвоиме неколку групи: модални зборови (можеби, веројатно, секако, сигурно, бездруго, навистина, тукуречи, белки, безбели, божем), лексикализираните прилози (апсолутно, целосно, совршено, речиси, скоро, такаречи), лексикализираните придавки (суштински, длабински, светски), модални глаголи (може, мора, треба, сака, мисли, значи, се разбира – кога се дел од да-конструкцијата или одделно во контекст), модални изрази (за големо чудо, за жал, за среќа, за радост, на крајот на краиштата, без сомнеж/сомнение, без дилема, без претерување), одделни именки во определен контекст итн.

Модалноста може да се оствари преку конкретни ситуации во исказ кој сведочи за определена субјективна оценка и преку кој се пренесува некаква сентименталност (еден вид сентименти). Сите тие средства служат за искажување некој вид модалност. Насоките одат кон основни три вида модалност – епистемска, деонтичка и динамичка.

Со употребата на епистемската модалност се искажува сомнеж во можноста да се изврши некое дејство, а она што се соопштува во основа е поставено хипотетички, на. пр. *Проклет да бидам оттогаш поминаа сто години.* (Живко Чинго, Големата вода, 1980, Култура, Скопје).

Деонтичката модалност се користи да се искаже обврска, дозвола или можност за извршување на некое дејство, обично со модален глагол од типот: може да..., мора да... (Може да се сака татковината и..., Мора да се работи ..., Може да се успее...). Динамичката модалност се користи за да се прикаже некаква способност на субјектот, наедно да се означи и потреба и нужност (неопходно, евидентно).

Овде илустративно ќе дадеме некои примери за да се забележи лексикализацијата и граматикализацијата на одделни зборови, и зборовни групи (особено придавки и прилози) и да се дојде до модален израз. Проблемот околу идентификацијата на модалниот збор или израз и типот на модалноста е навистина комплексен и сложен. Негде се наоѓа решение: со интерпункција (изделување со запирка на модалниот збор, а на прилогот не или со синтаксичката анализа); преку анализа на реченичните членови (модалните зборови и изрази се надвор од реченичната структура исто како извиците) – информацијата необележана може да се пренесе без нив, а нивното присуство го иницира сентиментот и го развива односот на составувачот кон информацијата; преку слеаното пишување (тукуречи, но во други услови ова решение не заживеа).

Описот на лексиката во ТРМЈ определува еден дел лексика која се јавува дефинирана како модални зборови, но толкувањата честопати се со други зборови кои не се модални (прилози и придавки) или со декомпонирани состави од определениот модален збор, на пр.:

белки мод. (разг.)	изразува можност
	изразува веројатност
	изразува претпоставка
	изразува надеж
безбели мод. (арх.)	без сомнение
	секако
	сигурно
веројатно мод.	на веројатен начин
	сигурно
бездруго мод.	без сомнение
	сигурно
	несомнено
	секако
	неминовно
тукуречи мод.	без сомнение
	сигурно
	несомнено
	секако

	НЕМИНОВНО
речиси мод. (прил. во ТРЈМ, V: 232)	скоро
	без малку
	така да се каже
	уште сосема малку

Семантички **тукуречи**, **такаречи**, **речиси** и **скоро** имаат заеднички опфат во некои сфери, како во примерите:

Речиси заспан. Речиси мртов. Речиси болен. Речиси жена.

Такаречи заспан. Такаречи мртов. Такаречи болен. Такаречи жена. Такаречи заспан.

Тукуречи заспан. Тукуречи мртов. Тукуречи болен. Тукуречи жена. Тукуречи заспан.

Скоро мртов. Скоро болен. Скоро жена.

Во некои примери може да се толкуваат овие лексеми како функционални изрази кои се во функција на лексички показатели, но тоа е кога ќе се врзат со дејството (определени глаголи), па може да се толкува како појава на некаква евиденцијалност. Во примерите кога станува збор за лексикализирани форми што се јавуваат како модални зборови, тие се надвор од синтаксичката структурна анализа. Овде даваме само илустрација преку неколку примери од ТРМЈ и со тоа се отвора прашањето за нивната поставеност во овој речник.

Дали може овие примери да се вградат во сферата на лексикализација на придавките и на прилозите во изразување на модалноста или имаме потреба од поширок контекст е прашање што бара една поцелосна и исцрпна анализа. Повторно се поставува прашањето дали може да најдат анализите строг простор за граматички опис кој ќе овозможи еднозначна информација за секоја лексема и нејзиното место во јазичниот израз со што ќе се одговори на клучното прашање што сакал да каже соопштувачот и со каков сентиментален призвук.

ЛИТЕРАТУРА

- Драгићевић, Р., 2007, *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Конески, Бл., 1982, *Грамматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје.
- Ристић, С., Радић-Дугоњић, М., 1999, *Реч. Смисао. Сазнање (студија из лексичке семантике)*. Београд.
- Рождественски, Јуриј В., 2006, *Принципите на современата реторика*. Скопје: Македонска реч.
- Branimir, B., Tanaskovic F.G., 2013, *Kognitivna gramatika u kontekstu konstrukcijskih modela*. Zagreb: Filologija 61.
- Wierzbicka, A., 1991, Cross-Cultural Pragmatics, The Semantics of Human Interaction, Trends in Linguistics, *Studies and Monographs 53*, ed. Werner Winter. Berlin - New York.
- Толковен речник на македонскиот јазик*, том I (А-Ж), редакција: К. Конески, Сн. Велковска, Ж. Цветковски, група автори, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“. Скопје, 2003.
- Толковен речник на македонскиот јазик*, том II (З-К), редакција: К. Конески, Сн. Велковска, Ж. Цветковски, група автори, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“. Скопје, 2005.
- Толковен речник на македонскиот јазик*, том III(Л-О), редакција: К. Конески, Сн. Велковска, Ж. Цветковски, група автори, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“. Скопје, 2006.
- Толковен речник на македонскиот јазик*, том IV (П), редакција: К. Конески, Сн. Велковска, Ж. Цветковски, група автори, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“. Скопје, 2008.
- Толковен речник на македонскиот јазик*, том V (Р-С), редакција: К. Конески, Сн. Велковска, Ж. Цветковски, група автори, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2011.
- Толковен речник на македонскиот јазик*, том VI (Т-Ш), редакција: К. Конески, Сн. Велковска, Ж. Цветковски, група автори, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“. Скопје, 2014.

Славица ВЕЛЕВА

ТЕНДЕНЦИИ ВО ЗБОРООБРАЗУВАЊЕТО ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Зборовниот фонд на секој јазик е подложен на постојани промени предизвикани од комуникативните потреби на човекот. Истовремено, зборовите се резултат на социјално обусловени фактори, па наспроти архаизацијата на едни зборови, се јавува потреба од нови со кои треба да се означат појавите, предметите, состојбите што ги носи новото време. Обновувањето и збогатувањето на лексичкиот фонд се врши или преку примање туѓи зборови и нивно адаптирање или преку образување нови зборови со помош на постојните зборообразувачки модели. На ниво на зборообразувањето, секој јазик располага со систем од средства, кои се комбинираат преку зборообразувачки модели, со што се образуваат нови зборови. Деривацискиот процес се покажува како мошне продуктивен начин на збогатување на речникот, па оттаму е сè поголемиот интерес за проучување на елементите, начините и можностите за изведување на еден збор од друг.

При претставувањето на тенденциите во зборообразувањето во македонскиот јазик, го имаме предвид фактот дека различните функции на јазикот во подолг временски период (периодот од официјалната кодификација на македонскиот јазик до денес), доведуваат до постојани промени, кои се рефлектираат и во структурното поле на јазичниот систем, што може да се согледа и на планот на зборообразувањето. Најопфатени со промени во лексичкиот состав се именките, придавките, глаголите и прилозите.

Врз основа на нашите согледби може да се констатира дека зборообразувањето претставува жив и мошне динамичен процес преку кој се збогатува зборовниот фонд на македонскиот јазик. Зборообразувањето се покажува како најпродуктивен и најслободен процес во рамките на разговорниот стил, преку кој се кристализираат најфункционалните зборообразувачки модели. Особена динамичност зборообразувањето пројавува во рамките на жаргонската лексика, каде што се врши определено експериментирање во однос на потенцијалната моќ на јазичниот систем. Соодветна продуктивност се забележува и во рамките на јазикот на печатот, кој се izdelува според динамичноста во користењето на зборообразувачкиот механизам. Во поново време, особено во последниве десетина години, според слободата во јазичното креирање, во јазикот на печатот се забележува сè поголемо доближување до разговорниот стил. Како најзабележителни тенденции во зборообразувањето во македонскиот јазик може да се издвојат:

1. Во однос на суфиксниот начин на зборообразување кај именките се забележува голема функционалност на мотивираните именки што означуваат лица, а како најчести модели се среќаваат образувањата со суфиксите: -ач, -ар, -

ник. Семантички најрегуларни се девербативните именки на -ач и -тел (*чувач* = 'оној што чува', *известувач* = 'оној што известува' *мислител* = 'оној што мисли' и сл.). Често се среќаваат и дублетни форми со двата суфикса (*давател* : *давач*, *пресоздател* : *пресоздавач*, *нарачател* : *нарачувач*). Погolem проблем во однос на толкувањето претставуваат именките изведени од именски основи, каде што мотивацијата тешко се назира, т.е. кај изведенките со асоцијативна мотивација. На пример, кај именките со суфиксот -ар: *кривичар* не е 'крив човек', туку се употребува со значењето 'експерт по кривично право'. *Оружар* не се толкува како 'изработувач на оружје', туку како 'човек што незаконски чува оружје'. *Видар* не е лекар, како што е наведено во РМЈ, туку 'човек што има вид/поглед во иднината'. Збороформата *колосалец* (*политички колосалец*) се употребува со значењето 'оној што е како колос', зборот *тонец* = 'човек што работи на тон', *стечаец* = 'лице што е под стечај' (*стечајка*), а лексемата *социјалец* се употребува со три различни значења: 'социјален работник', 'лице што прима социјална помош' и 'лице што е социјален случај'. Збороформата *аутист* според зборообразувачкиот модел би се протолкувала како 'човек заболел од аутизам' (психичко заболување), но во јазикот на печатот овој збор се употребува и со значењето 'човек во аут'. Слични примери на користење продуктивни зборообразувачки модели, при што се добиваат семантички нерегуларни збороформи со метафоричка мотивација се примерите од типот: *езериција*, но не со значење 'човек што сака езеро' туку 'играч на кошаркарскиот клуб, Ј. А. Лакерс', *мезер* не е 'љубител на цез' или 'цез-музичар' туку 'играч на Јута Језз', а *вардарец* не е 'ветар покрај Вардар', како што е наведено во РМЈ, туку 'играч на фудбалскиот клуб Вардар' и сл.

Мошне голема продуктивност покажуваат сложените именки што се наметнуваат како нов зборообразувачки модел преку медиумите (*бизнис-центар*, *бизнис-форум*, *наркобанда*, *наркогрупа*, *наркокиминал*, *поп-атракција*, *поп-кralица*, *соул-кralица*, *веб-страница*, *џинс-облека*, *дил-мејкер*).

Се зголемува и продуктивноста на именките изведени од скратеници што означуваат лица припадници на соодветната организација. Во однос на овој тип именки се забележуваат разликата во ортографијата и тешкотијата при изговорот на нетипичните гласовни состави, на пример: *СДСМ-овец*, *ес-де-ес-емовец*, *есдеесемовец*, *ВМРО-вец*, *вмровец*, *НАТО-вец*, *натовец*, *унпрофорец*, *телмовец*, *сителовец*.

2. Кај придавките добиени со суфиксација се забележува зголемување на продуктивноста на суфиксите -ски (*берзански*, *радиски*, *турнејски*, *макфестовски*) и -лив (*горлив*, *пискотлив*, *растурлив*, *неисплатлив*)... Евидентна е и присутноста на придавките добиени преку префиксација со негација (*непартизиран*, *неинституционален*, *неинтересен*, *немерлив*, *неисплатив* и сл.).

Кај префиксно-суфиксните придавски образувања се најфреквентни образувањата со префиксите против- и меѓу- (*противзаконски*, *противпартиски*, *противармиски*, *противуставен*, *меѓународен*, *меѓувладин*, *меѓупартиски*).

Сепак, најголема продуктивност се забележува во употребата на сложените придавки од типот (*доброупатен*, *новоименуван*, *новоизбран*,

новонастанат, новоизмислен, новодојден, високопрофесионален, високозаслужен, вискодржавен, висковладин...ново-стар, старо-нов).

3. Кај глаголите најзабележителна е тенденцијата за суфиксно образување на глаголи од именски основи, при што се изделуваат суфиксите -ува (*директорува, министерува, гостинува, премиерува*) и -(из)ира (*меморизира, практикува, партиципира, амнестира, политизира, морализира*). Особено се зголемува функционалоста на префиксниот и на префиксно-суфиксниот начин на образување на глаголите.

Во рамките на уметничколитературниот стил зборообразувањето се издвојува со уметничката креација и со слободата во однос на создавањето т.н. „текстуални“ зборови – зборови по потреба, најчесто според познатите зборообразувачки модели во македонскиот јазик. Како препознатливи тенденции на овој функционален стил ги издвојуваме следниве:

1. Кај именките добиени со суфиксација најчесто се среќаваат именки образувани од придавки со семантичката категорија лице именувано според принамот на основата (*чесник > 'чесен човек'; богатинец, јадник, силник, немирник, незнајник, веселник, треснатик, прокажаник, пустелник, откорнатик*). Кај именките со кои се означува лице се интересни и образувањата добиени преку префиксно-суфиксен начин од именски основи (*бестрашник, безрбетник, безмајкинец, бестатник, доглавник*). Ваквата постапка се користи и за добивање апстрактни поими (*безднотија, безнадежност, безвиднотија*).

Кај именките мотивирани од глаголи најчесто се применува суфиксниот зборообразувачки модел. Во овој случај се среќаваат суфиксите: -еж (*бодерж, гнилеж, кобеж, трепнеж, тропнеж*); -(н)ица (*беганица, брзаница, изеденица, сеченица*); -ка (*предшика, преслека, спанка*); -ина (*боднатина, цепнатина, дарбина*); -ло (*бодило, китило, легало, патило*); -Ø (*начек, пречек, обгор, оцрт, оддив, распит, втрес*).

Кај деминутивните образувања присутни се суфиксните образувања со -че (*жарче, бранче, долапче, дворче*); -ец (*животец, братец, дождец, грнец, лебец, медац, народец*); -ка (*марамка, чистинка, годинка*); -уле (*бавчуле, детуле, писмуле*). Односот кон денотатот може да биде галовен, намалителен, но и подбивен како во примерите: *чуварче, гестаповче, старче, човечуле*. Слично разграничување на значењето се забележува и кај аугментативите образувани со суфиксот -иште. Во определени случаи се упатува на субјективен одбивен однос: *агентиштите, качачиштите*; на детерминирање на зголемениот обем на пројава на поимот: *човечиштите, гласиштите, годиништите, друмиштите* или, пак, на определен подбивен однос: *јазичиштите, очишта, оролиштите (оро), рачиштите, срциштите*.

Како препознатлив продуктивен зборообразувачки модел кај именките го издвојуваме сложувањето на двокомпонентните атрибутивни синтагми составени од две именки. Сложувањето е формално обележано со цртичка што ја маркира значенската унификација на двете компоненти. Ваквите атрибутивни синтагми претставуваат мошне препознатлива карактеристика на македонската народна поезија, а во овој случај актуализацијата на наведениот зборообразувачки модел во прозните текстови е искористена за креирање

авторски индивидуализми од типот: *борец селанец, црвец кобец, деца другари, извор минато, карпи бранови, куришум-време, мигот сегашиност, сон несон* и сл.

2. Кај мотивираните глаголи се изделуваат суфиксните и префиксно-суфиксните образувања од именски основи, при што функционално се користи јазичната метафора за да се дојде до уметничко-естетската. При образувањето на ваквите глаголи најчесто се среќава суфиксот *-оса* (*дамлоса, глуждоса, магароса, немтуроса, пелиноса, џенемоса*) и суфиксот *-ее* (*маглее, матнее, сврдлее*). Како глаголи добиени со префиксација и суфиксација од именски основи се среќаваат примери од типот: *очавчи, објуначи, обвидели, открили, раскрви, обгледува, обрадости, разбрати, испланини*.

Експресивноста што се изразува преку деминутивноста како стилско обележје може да се забележи и кај глаголите, на пр.: *живурка, белнува, цветнува, дремнува, мижурка, подидува, подвижнува* и сл.

Кај глаголите образувани со префиксација се издвојуваат неколку префикси што претставуваат стилско одбележје на прозните текстови. Станува збор за префиксите *об-* (*облакати/налакти/, облази/полази/, оброси/нароси/, обгори, обгради/загради/, обмириса*); *од-* (*одроби: зароби, одвесели : развесели, одвели/одговори/, одметка : заметка, одроби : зароби*); *с-* за означување почеток на дејство (*скрцна, споможи, спотера, свреска, стрчна се, стуфка*) и префиксот *в-* (*вжеже, вгледа, вжари, вдаде, вколчи, вмеша, всили, вслуша се, втрчна*).

3. Забележително е присуството на девербативните придавки секундарно изведени од именски основи, со што се овозможува метафоричноста на овој вид придавки со експлицитно изразена експресивност: *чадосан, гнојосан, коросан, крпосан, менгемосан, мразосан, пламеносан, слугосан, стаклосан, тутуносан*.

Како продуктивен се покажува и префиксно-суфиксниот начин на образување придавки претставен како еден вид синтетизам: *безизразен* = 'без израз', *безлебен* = 'без леб', *безлобен* = 'без злоба', *накупчен* = 'на купче', *насончен* = 'на сонце', *вчеканет, ненаживеан, обезживотен, обезличен, обезноктен* и сл.

Особено авторско обележје носат придавките добиени по пат на сложување од типот *бакарнобојно* = 'боја со нијанса на бакар', *надгорноградобилска* = 'над Горно Градобил'; *најдигноглав* = 'со најдигната глава'.

4. Покрај употребата на стандардните прилози, по примерот на постојните зборообразувачки модели се создаваат индивидуални прилошки споеви. Така, според зборообразувачката структура, најмалку се застапени суфиксните прилози (*шепотум, бегум, крадум, простум*). Многу почесто се употребуваат прилозите добиени со сраснување меѓу предлог и именка, придавка, прилог или број: *надуша, наветер, назамин, откорен, отсрце, вдвои, втрои, нанесакан, искрајсело*. Најбројни се прилозите образувани од две основи како што се: *донемајкаде, еднаводруга, кусовреме, неброенипати, немногувреме, ручеквреме, тоапактоа, тогадамна, тојпактпој, толкучудија, кој-од-каде, надве-натри, напред-назад, нога-за-нога, одвајчујно*.

Врската со постарите зборообразувачки модели најјасно се согледува преку текстовите на современ македонски јазик со црковна содржина, каде што

архаизираните зборообразувачки модели добиваат стилска вредност. Во рамките на овие текстови се izdelуваат неколку тенденции во однос на зборообразувањето.

1. Кај именките најзабележителен допир со традицијата се согледува во големата функционалност на суфиксните девербативни именки, добиени со суфиксот *-ние*: *спасение, откровение, искушение, покајание, очајание*. Кај суфиксацијата се забележува и актуализирањето на некои модели што се со помала продуктивност во секојдневниот јазичен израз (*полнота, гревовност, дарбина, постојанство*). Голем е бројот и на именките што означуваат лица според некој признак изведени со суфиксот *-ник*: *угодник, страдалник, праведник* (според аналогија со грешник).

Преку префиксно-суфиксниот начин се изведени поголем број зборови од именски основи. Се забележува тенденцијата како основи на зборовите да се земаат поархаичните лексеми (*поднебесие, неверие*). Ваквите зборови се покажуваат како мошне функционални во овие текстови токму поради можноста со еден збор значенски да се покрие цела синтагма. Така, на пример, зборот *преумление* може да се протолкува како 'повторно собирање ум' или 'менување на умот' или: *премислување*.

Како најпрепознатлива јазична карактеристика на овие текстови, сепак, се izdelуваат сложените именки, добиени според најразлични зборообразувачки модели. Некои од нив се составени од две именки што се споени како резултат на атрибутивната функција на една од именките: *богомислие* < мисли за бога, *лицбољубие* < љубов за лицбата, заличното (убавото), *човекољубие* < љубов спрема човекот, *ликоливница* < ливница на ликот (на карактерот). Чести се и сложенките, во кои првата компонента е заменската придавка само-: *самоодрекување, самодарување, саможртва, самозаборав...*

2. Во однос на придавките се забележува поголема присутност на синтетички форми, добиени со суфиксација од именки употребени како именски атрибути (именски групи зависни од име), на пример: *крсни страдања* < страдања на крстот, *гревовни искушенија* < искушенија на гревот, *синовски страв* < страв за синот, *храмов празник* < празник на храмот.

Кај придавките добиени со префиксација најпродуктивна е негацијата во функција на префикс и тоа во зборови во кои се јавува со своето основно значење: *невидливи сили* - 'сили што не се видливи', *невенлива младост* - 'младост што не вене', *невечерна светлина* - 'светлина што не е вечерна', или како синоним на образувањата со префиксот без-: *несмртен* – *бесмртен, небожен* – *безбожен*.

Се забележува и присуство на префиксно-суфиксниот начин на изведување мотивирани придавки, особено преку моделот: префикс + основа + -ен: *безрезервен, беспочетен, расчовечен*.

Посебна функционалност имаат сложените придавки кои најчесто заменуваат цели синтагми или дел-реченици: *богоугодни дела* > 'дела угодни на Бога', *душеполезна димензија* > 'димензија полезна за душата', *светотаински живот* > 'живот со светите тајни'.

3. Кај глаголите се присутни суфиксните образувања од придавски основи од типот *светлее, жеднее* и префиксно-суфиксните образувања според моделот: предлог + именска основа + -ува: *ожалостува, обесхрабрува, обожува* (со значење "опфаќање со бога") на пр.: *...и човекот треба се обожува со Бога.*

И во овој случај, кај глаголите се забележуваат сложени глаголи со заменската придавка само- како прва компонента: *самозаборава, самодарува, саможртвува.*

Како најфункционален начин на зборообразување кај глаголите се покажува лексичко-семантичкиот, кој се користи како стилска одлика на овие текстови.

Најдобар пример за функционалноста на зборообразувањето во диференцирањето на овој вид стилско-изразни текстови од стандардната употреба на јазичниот израз се примерите од типот: *Жртвопренесувајќи се, за животот на светот,* каде што во еден збор е синтетизирана цела дел-реченица: Кога се принесува како жртва, за животот на светот.

Може да се заклучи дека зборообразувањето во современиот македонски јазик се покажува како мошне компатибилен иако модирачки систем, кој може да ги задоволи сите функционални стилови на еден јазик, според комуникативните потреби на говорителите. Ова пред сè произлегува од тенденцијата за успешно комбинирање на постарите зборообразувачки модели, стандардните функционални модели, специфични за македонскиот зборообразувачки систем и на преземените модели од другите јазици кои успешно се акомодираат во системот.

Резиме

Функционалноста на зборообразувачкиот систем во современиот македонскиот јазик најдобро се согледува преку тенденциите во однос на продукцијата на изведенки со кои се пополнува лексичкиот состав на јазикот. Тенденциите во три функционални стилови се покажуваат како особено интересни во однос на потенцијалноста и на продуктивноста на системот. Разговорниот стил е стил во кој активирањето на системот произлегува од потребите на секојдневната комуникација и е особено жив и продуктивен. Во уметничколитературниот стил се истакнуваат инвентивноста и креативноста на авторите во однос на создавање изведенки кои треба да ја истакнат индивидуалната творечка моќ на авторот и потенцијалноста на зборообразувачкиот систем. Во религискиот стил, стилот на современите текстови со религиска содржина, се согледува потребата од поврзување со традиционалните зборообразувачки модели кои се приспособуваат на современите тенденции во системот. Тенденциите во трите функционални стилови ја покажуваат способноста за приспособување на зборообразувачкиот систем на македонскиот јазик во функција на задоволување на комуникациските потреби, со што се потврдуваат функционалноста и живоста на зборообразувањето во современиот македонски јазик.

ЛИТЕРАТУРА

- Ахманова, О.С., 1952, “К вопросу об отличии сложных слов от фразеологических единиц (на материале английского и шведского языков)” *Труды Института языкознания АН СССР* 4, сс. 50-73.
- Велева, С., 2006, *Тенденции во зборобразувањето во македонскиот јазик*. Скопје: Народната библиотека.
- Габинская, О.А., 1981, *Типология причин словотворчества*. Воронеж: Изд-во Воронеж.
- Земская, Е.А., 1984, “Виды семантичких отношений словообразовательной мотивации”, *Wiener Slavistischen Almanach*, pp. 90-135.
- Конески, К., 1995, *Зборобразувањето во современиот македонски јазик*. Скопје: Бона.
- Кубрякова, Е.С., 1981, *Типы языковых значения. Семантика производного слова*. Москва: Издательство „Наука“.
- Минова-Гуркова, Л., 1994, *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Радинг.
- Минова-Гуркова, Л., 2003, *Стилистика на современиот македонски јазик*. Скопје: Магор.
- Правопис на македонскиот јазик*. 2015. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Толковен речник на македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2014.
- Тополињска, З., 1977, *Грамматика на именската фраза. Род, број, посоченост*. Скопје: Rocznik Slawistyczny.
- Улуханов, И.С., 1977, *Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания*. Москва: Издательство „Наука“.
- Laskowski, R., 1973, “Struktura formalna a struktura semanticzna rzeczowników słowotwórczo podzielnych,” *Studia semiotyczne* IV, pp. 251-74;
- Mukařovskí, J., 1987, *Struktura, funkcija, znak, vrednost*. Beograd: Nolit.

Лидија АРИЗАНКОВСКА, Македонка ДОДЕВСКА

СЛОЖЕНИТЕ ИМЕНКИ СО СУФИКСОТ -НИК ВО ОБРАТНИОТ РЕЧНИК НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И НИВНАТА УПОТРЕБА ВО МАКЕДОНСКИОТ СТАНДАРДЕН ЈАЗИК

0. Предмет на анализа се сложените именки, односно сложените именски деривати образувани со суфиксот -ник, разгледувани од зборообразувачки аспект, нивната семантичка интерпретација, како и нивната употреба во македонскиот стандарден јазик, претставена преку одделни примери.

Иако појдовниот корпус за обработка го сочинуваат сложените именки на -ник во *Обратниот речник на македонскиот јазик* (ред. Конески К., Џукески А. 1967), што е издание од поодамна, обработката на ваквите примери има за цел да го покаже богатството на лексички форми во македонскиот јазик како дел од неговата јазична и културна традиција, а преку примерите за нивната употреба по одделни функционални стилови, пак, има за цел да ја претстави употребата на ваквиот тип именки во македонскиот стандарден јазик.

1. „Суфиксот -њникъ претставува суфикс со вторично образување. Општоприфатено е дека тој е добиен по пат на перинтеграција од суфиксот -икъ преку негово проширување со придавскиот суфикс -њн- (Мейе 1951: 290).“ (Андријевска 2009: 50–51).

Станува збор за стар општословенски и прасловенски суфикс (Skok 1971: 712) кој е сочуван и во современиот македонски јазик.

1.1. Од морфолошки аспект сложените именки ги класифицираме според граматичкиот карактер на членовите што влегуваат во нивниот состав, а во оформувањето на сложенката, покрај интерфикс со којшто се поврзуваат двете основи (најчесто -о-, поретко -е-), многу поретко без интерфикс, учествува и композициски суфикс (во случајот суфиксот -ник) кој формално се поврзува за основата Б, но бидејќи ја оформува целината на сложенката, претставува суфикс на целата композиција (в. Конески К. 1995: 76–82):

1.1.1. Членот А е именка, членот Б е именка. Главно, тоа се еноцентрични сложенки кај кои односот на членовите е зависен: членот А најчесто го конкретизира, го поопределува значењето на членот Б, кој е главен, и го дава основното значење на сложенката. Членот Б е изведена именка која има и самостојна употреба со значење на лице: *родоначалник*.

1.1.2. Членот А е именка, членот Б е глагол. Во структурата на овие сложеники влегуваат именска и глаголска основа кои се поврзани со интерфиксот -о-, а означуваат називи на лица (вршители на дејства или носители на особина): *душогубник, цревоугодник, браколомник, гороломник, родоотстапник, родозащитник, богоугодник, миропомазаник, вероотстапник.* Следниве сложеники може да се земат како образување со директно срастување на двата члена на сложениот збор: *злокобник, денгубник, зломисленик.*

1.1.3. Членот А е заменска придавка или заменка, членот Б е именка (и гл. именка). Во следниве сложеники првиот член доаѓа во своето придавско значење 'сам без некој друг': *самовласник, самоглавник, саможивник.*

1.1.4. Членот А е придавка, членот Б е именка. Сложеники кај кои составните членови се поврзуваат со интерфиксот -о- кај кои членот Б е именка што има самостојна употреба, и претставува назив на лице: *ситносопственик, кривоклетник.*

1.1.5. Членот А е број или бројна придавка, членот Б е именка. Сложениките именки од број и именка го карактеризираат десигнатот со значењето на вториот член кое се карактеризира по број со првиот член, и претставува назив на лице: *првокатегорник, седмокласник, едномисленик, едноплеменик.*

1.1.6. Членот А е глагол, членот Б е именка. Сложеники од глагол и именка кај кои двата члена се поврзани со интерфиксот -о-: *берокуќник, пустокуќник.*

2. Од семантички аспект сложените именски деривати на -ник во македонскиот јазик ги класифицираме како (в. Аризанковска 2001: 38–41):

2.1. Деривати што означуваат 'лице' [+pers]:

2.1.1. Деривати што означуваат лице како вршител на дејството во даден момент, ситуација: *гласноговорник, третокласник, седмокласник.*

2.1.2. Деривати што означуваат лице кое професионално врши некое дејство, односно се занимава со определена дејност: *градоначалник, родоначалник, самовласник, природонаучник, првокатегорник, второкатегорник.*

2.1.3. Деривати што означуваат лице кое повремено или трајно врши определена општествена функција: *престононаследник, земјопоседник, благородник, ситносопственик.*

2.1.4. Деривати што означуваат лице кое се карактеризира со определена склоност или особина именувана со дејството во основата на дериватот – носители на особини (*nomina attributiva*): *злокобник, денгубник, душегоубник, умоболник, самоглавник, саможивник, душевадник, цревоугодник, ранобудник, зломисленик, едномисленик, едноплеменик, едноименик, своеволник, самоволник, браколомник, гороломник, слабоумник, клетвопрестапник, слободоумник, идолопоклоник, родоотстапник, детошарник, малолетник, столетник,*

родозащитник, дволичник, крволочник, вртикуќник (вртокуќник), новокуќник, злокуќник, расипокуќник, самокуќник, берокуќник, пустокуќник.

2.1.5. Деривати со специјализирана содржина употребувани во религиозни текстови: *миропомазаник, богоугодник, првосвештеник, великомаченик, богохулник, вероломник, иконопоклоник, вероотстапник, правоверник, кривоклетник.*

2.2. Деривати што означуваат 'не-лице' [-pers]: *секојдневник и живодерник.*

3. Сложени именки на -ник во македонскиот јазик во употреба, претставени низ одделни примери

Во прилогот ќе се задржиме на примерите со сложени именки, коишто не се одликуваат со особена фреквентност во македонскиот стандарден јазик, но предизвикуваат интерес во однос на нивната семантичка интерпретација и употреба по одделни функционални стилови. Кај дел од нив многу често актуелната употреба ја презема постоечкиот синоним.

3.1. **родоначалник** 1. 'предок од кој го води своето потекло некој род; животно од кое произлегол некој животински вид'

пример 1: Тој станал **родоначалник** на фамилијата Кузмановци. (ТРМЈ, том V, 251)

Домашните говеда водат потекло од два **родоначалника**. (ТРМЈ, том V, 251)

2. 'основач на учење, движење и сл.'

пример 2: **Родоначалник** на модерната медицина кај нас. (ДРМЈ, www.makedonski.info, пристапено на 11.6.2020)

пример 3: Традиционалните патриотски вечери на Правниот факултет „Јустинијан Први“, кои секоја година се одржуваат на светскиот Ден на човековите права ... Тој е **родоначалник** на проучувањето на многу значајни прашања од римското право. (<http://akademik.mk>, пристапено на 15.6.2020)
синоним: (основоположник)

пример 4: Кочо Рацин е **основоположник** на современата македонска литература. Пишувал поезија и проза, а објавил и повеќе статии и студии. (Велјановски 2003: 119)

3.2. **првокатегорник** 'шахист од прва категорија'

пример: Интересна партија одиграа шаховскиот мајстор и **првокатегорникот**. (ДРМЈ, www.makedonski.info, пристапено на 11.6.2020)

3.3. **самовласник** 'управувач со неограничена власт'

пример: Православниот народ си ги врати древната слава и сјај, со заповедта на царицата Теодора и на благочестивиот нејзин син Михаил **самовласник**. (<http://www.pokajanie.mk>, пристапено на 15.6.2020) **синоними:** (автократ, самодржец, владар)

3.4. **седмокласник** 'ученик во седми клас'

пример: Кога бевме **седмокласници**. (ДРМЈ, www.makedonski.info, пристапено на 11.6.2020)

3.5. **злокобник** 'тој што е злокобен'

пример: Игнорирајте ги **злокобниците**, но не попуштајте им! (ДРМЈ, www.makedonski.info, пристапено на 11.6.2020)

3.6. **зломисленик** 'тој што е зломислен'

пример: „Јас сум жив и здрав“ – изјави, додавајќи дека **зломислениците** залудно се радувале. (ДРМЈ, www.makedonski.info, пристапено на 11.6.2020)

3.7. **денгубник** 'тој што залудно го троши времето'

пример: Сепак, да не го гледа дома некадарен, Волкашин го запиша **деногубникот** во градскиот боксерски клуб. (ДРМЈ, www.makedonski.info, пристапено на 11.6.2020)

синоними: (арамолебец, мрзливец)

3.8. **душогубник** 'лице што убива'

пример: **Душогубниците** бараа нова жртва. (ДРМЈ, www.makedonski.info, пристапено на 11.6.2020)

3.9. **саможивник** 'тој што живее мислејќи само на себеси и на своите потреби'

пример: Имаше семејство, но сепак беше **саможивник**. (ТРМЈ, том V, 284)

Бездушен **саможивник**. (ТРМЈ, том V, 284)

синоним: (егоист)

3.10. **цревоугодник** 'човек што се предава на многу јадење и пиење'

пример: Во Рим живеел некој богат човек, кој бил **цревоугодник**, па секој ден јадел и пиел прекумерно и на крајот осиромашел. Жена му била богобојажлива и имала голема почит кон Пресвета Богородица, па секој ден се молела со умилно срце. (<http://www.premportal.com.mk>, пристапено на 15.6.2020) **синоним:** (гастроном)

3.11. **едномисленик** 'што мисли, што размислува исто како некој друг'

пример: ...Наместо во Христијанинот да го гледаме својот брат во Христа, во него гледаме противник кого треба да го поразиме или да го направиме **едномисленик** кој ни е потребен поради потврда на сопственото мислење ...(<http://koe.mk>, пристапено на 23.6.2020)

синоним:
(истомисленик)

пример 1: Тие двајца се **истомисленици**. (ТРМЈ, том II, 399)

пример 2: Прегледот наиде на поддршка кај неговите **истомисленици**. (ТРМЈ, том II, 399)

3.12. **едноплеменик** 'припадник на исто племе'

пример: О, милостива и премилостива Царице на небесата и земјата, Богородице приснодево..., да не препојосаодозгора со сила против нашите видливи и невидливи непријатели, против иноплениците и **едноплемениците** кои војуваат против нас и против нашата Православна вера. (ДРМЈ, www.makedonski.info, пристапено на 11.6.2020)

3.13. **браколомник** 'тој што растура брак'

пример: Сите **браколомници** и распуштеници. (ДРМЈ, www.makedonski.info, пристапено на 11.6.2020)

синоним: (прељубник)

3.14. **гороломник** 'голем, силен човек'

пример: Тој беше голем опасник и **гороломник**. (ДРМЈ, www.makedonski.info, пристапено на 11.6.2020)

3.15. **родоотстапник** 'човек што ја изневерува својата татковина и својот народ'

пример: Смрт на **родоотстапниците**. (ТРМЈ, том V, 251) **синоним:** (предавник)

3.16. **родозащитник** 'тој што е заштитник на татковината'

синоними:(патриот, родољубец)

пример 1: Млад **патриот**. (ТРМЈ, том IV, 50)

пример 2: Вистински **патриоти**. (ДРМЈ, www.makedonski.info, пристапено на 11.6.2020)

3.17. **богоугодник** 'човек што живее според законите на христовата вера'

(црковен термин)

пример 1: Светол пример за исполнување на Божјата волја е денешниот славеник, светиот пророк Илија. Тој е вистински **богоугодник**, чиј живот бил исполнет со постојани подвизи на љубовта, милосрдие и смиреното. (<http://dke.org.mk>, пристапено на 23.6.2020)

пример 2: Денес е денот кога ни се откри тајната на љубовта Божја кон човечкиот род, која остана вечна врска помеѓу човекот и Бога, потврдена преку Крстот и Воскресението Христово, како и преку подвизите на сите **богоугодници** и достојни последователи во изминативе дваесет столетија. (<https://www.facebook.com/WMCAustralia>, пристапено на 23.6.2020)

синоним: (праведник)

3.18. **вероотстапник** 'отпадник од верата; лице што се одрекло од верата'

(црковен термин)

пример: Веровит е патот што го изоди дотука и за **вероотстапник** него не го бива.

(ДРМЈ, www.makedonski.info, пристапено на 11.6.2020)

3.19. **кривоклетник** 'тој што криво се заколнал, што лажно се колне' (црковен термин)

пример 1: Станаа **кривоклетници** пред светот. (ДРМЈ, www.makedonski.info, пристапено на 11.6.2020)

пример 2: **Кривоклетници** го наклеветија. (ДРМЈ, www.makedonski.info, пристапено на 11.6.2020)

3.20. **миропомазаник** 'тој кому му е извршен обред на помазание со миро'

(црковен термин)

пример 1: Епископот на секој **миропомазаник** му говори: „Мир со тебе“, повторувајќи ги така Исусовите зборови до апостолите. (<http://katolici.mk>, пристапено на 23.6.2020)

пример 2: ... **миропомазаник**? Да сумираме: ќе нема правда, ќе има мир, ќе нема помирување, ќе има помилување. (<https://vesti.mk>, пристапено на 23.6.2020)
(црковен термин употребен во публицистички стил)

3.21. **првосвештеник**¹. 'врховен свештеник кај старите Евреи' (црковен термин)

2. 'духовно лице, свештеник со највисок чин'

пример 1: Го подготвуваа за **првосвештеник**. (од ДРМЈ, www.makedonski.info, пристапено на 11.6.2020)

пример 2: Но, стариот непријател, ѓаволот, извика од срцата на противниците мисла дека овој ако не умре, сиот свет ќе поверува во него. Тогаш се собраа **првосвештениците** и учените луѓе да се советуваат: да не го убиваат само Исуса, туку и Лазара, оти мнозина поради него поверуваа во Христа. (Миловска 2004: 49-52)

3.22. **великомаченик** 'тој што умрел за христијанската вера трпејќи големи маки; тој што многу страдал' (црковен термин)

пример 1: Светиот **великомаченик** Димитриј Солунски се роди во градот Солун од благородни и благочестиви родители. (од ДРМЈ, www.makedonski.info, пристапено на 11.6.2020)

пример 2: ... заедно со сето свештенство во пресрет на светителот, со свеќи и кадења усрдно ги целива моштите на Христовиот јерарх, па откако ги обли со многу солзи, ги положи во чесната црква на Светите и славни **40 великомаченици** каде што лежат и непречено им даваат исцеленија на сите оние што со вера и љубов му приоѓаат, зашто сите ги сака и на сите им се нуди и на сите како нив им се дава; ниту момче одбива ниту од старец се гнаси, туку и старците ги сака како старец и младиот го прегрнува, на сите им дава сè, за да ги придобие сите. (Миловска 2004: 177–196)

3.23. **берокуќник** 'тој што бере куќа, што печали, добар, вреден домаќин'

пример: Женачката е за **берокуќници**. (ДРМЈ, www.makedonski.info, пристапено на 11.6.2020)

3.24. **пустикукќник (пустокукќник)** 'расипник, недомаќин, растурикуќа'

пример: Нашол лоши другари, арамии и **пустикукќовци**. (ТРМЈ, том IV, 676)

3.25. **живодерник** 'черга од коноп што служи за покривање'

пример: Се покри со **живодерникот**. (ДРМЈ, www.makedonski.info, пристапено на 11.6.2020)

3.26. **секојдневник** 'весник што излегува секој ден'

пример: Од таа година почна да излегува како **секојдневник**. (ДРМЈ, www.makedonski.info, пристапено на 11.6.2020)

4. Заклучок

Преку истражувањето на дел од материјалот, преземен од *Обратниот речник на македонскиот јазик* (ред. Конески К., Џукески А. 1967) доаѓаме до заклучокот дека сложените именки на -ник се присутни во македонскиот јазик и во најголем број се дел од богатото словенско и македонско јазично наследство, но не се одликуваат со голема фреквентност на употреба и со тоа стануваат дел од лексиката со специјализирана функционална употреба. Во трудот се

задржавме на не многу фреквентните примери со сложени именки на суфиксот -ник и нивните синоними, како и на нивната употреба во одделни функционални стилови. Употребата во стандардниот јазик ја потврдува наведената констатација, додека употребата во разговорниот јазик и во дијалектите кои од денешен аспект се развиваат под силно влијание на средствата за масовна комуникација и поизразените миграции, зборува дека сложените именки сè помалку се присутни во говорот на еден македонски говорител.

Преку анализата на материјалот од првата верзија на *Обратниот речник на македонскиот јазик* имавме за цел да ја претставиме македонската јазична традиција преку тенденцијата на употребата на сложените именки на -ник како дел од словенската традиција која низ времето го доживува својот развој во насока која ја претставува употребата на ваквите деривати во стандардниот македонски јазик, што од друга страна, би поттикнало надоградба на постоечкиот Речник, а со тоа и создавање на еден поширок национален корпус во којшто ваквите деривати ќе го најдат своето место и воедно ќе го нагласат македонскиот зборообразувачки потенцијал.

ЛИТЕРАТУРА

Андријевска, Н., 2009, *Зборообразувањето во Крнинскиот дамаскин*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Аризанковска, Л., 2000, „Македонските и словенечките суфикси изофункционални со суфиксот *-tel'ъ“. *Зборник од Првиот македонско-словенечки собир*, одржан во Охрид, август 1997, стр. 21–32.

Аризанковска, Л., 2001, *Функционално оптоварување на наследените словенски суфикси за potina agentis во македонскиот и во словенечкиот јазик (со посебен осврт на суфиксот *-tel'ъ врз фонот на изофункционалните суфикси)*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Аризанковска, Л., 2005, „Суфиксот *-tel'ъ, и неговите изофункционални суфикси во книгата „За македонските работи“ од К. П. Мисирков“. *Делото на Крсте Мисирков (зборник), том II*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, стр. 293–299.

Аризанковска, Л., Додевска, М., 2013, „Влијанието на стандардниот македонски јазик врз североисточните дијалекти (со посебен осврт на говорот во регионот на Овче Поле)“, *Зборник на трудови од научниот собир Македонскиот јазик како средство за комуникација и како израз на културата*, одржан на 10-11 мај 2012. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, стр.139–147.

Велева, С., 2006, *Тенденции во зборообразувањето во македонскиот јазик*. Скопје: Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“.

Додевска, М., 2014, *Овчеполскиот и словенечкогоринскиот (горичански) дијалект – две паралели во јужнословенскиот јазичен свет*(магистерски труд).

Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Конески, К., 1995, *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*. Скопје: Бона.

Минова-Ѓуркова, Л., 2003, *Стилистика на современиот македонски јазик*. Скопје: Магор.

Симоска, С., 2010, *Контрастивни проучувања (сложени именки во германскиот и македонскиот јазик)*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Skok, P., 1971, *Etimologijski rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Knjiga prva. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umetnosti.

Извори

Вељановски, В., 2003, *Македонски јазик(за осмо одделение)*. Скопје: Просветно дело.

Миловска, Д., 2004, *Стари книжевни текстови (од Кирил филозоф до Дамаскинците)*. Скопје: Менора.

Обратен речник на македонскиот јазик. Ред. Конески Кирил, Џукески Александар. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 1967.

Толковен речник на македонскиот јазик. Ред. Кирил Конески, I–VI. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003-2014.

Дигитален речник на македонскиот јазик. <http://www.makedonski.info>

<http://akademik.mk>

<http://www.antolog.mk>

<http://czipm.org/putnik.html>

<http://dke.org.mk>

<https://www.facebook.com>

<http://www.makedonski.info>

<http://koe.mk>

<http://www.pokajanie.mk>

<http://www.premportal.com.mk>

Скратеници

ДРМЈ – *Дигитален речник на македонскиот јазик*

ТРМЈ – *Толковен речник на македонскиот јазик, I–VI*

Compound nouns with the suffix -*нук* (-*nik*) in the reverse dictionary of the Macedonian language and their use in the Macedonian standard language

Summary

The subject of analysis in this paper are the compound nouns formed with the suffix *-нук* (-*nik*), considered from a word-formation aspect, their semantic interpretation, as well as their use, presented through examples that are not characterized by particular frequency in the Macedonian standard language, and are part of the dictionary language fund and from today's point of view cause interest in their semantic interpretation and use by certain functional styles. Although the initial processing corpus consists of complex nouns in the *Reverse Dictionary of the Macedonian Language*, which has been published years back, the elaboration of such examples shows the richness of lexical forms in the Macedonian language as part of its linguistic and cultural tradition. In today's Macedonian standard language, and in order for that same tradition to continue in the direction of enriching the lexical fund and upgrading the existing dictionaries of this type, using the word-formation potential of the Macedonian language.

Катица ТОПЛИСКА-ЕВРОСКА

НАРОДНИТЕ НАЗИВИ НА РАСТИТЕЛНАТА ЛЕКСИКА ВО ТОЛКОВНИОТ РЕЧНИК НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Растителната лексика во македонистиката била предмет на интерес и поопсежно, монографски, и во сегментарен вид, во рамките на одделни статии, од повеќе проучувачи на јазикот.

Маријана Киш во два свои монографски труда се посветува на растителната лексика; првиот единствено на оваа тема, *Дијалектната лексика од областа на растителниот свет* (1996), а во втората монографија делумно, *Лексички, зборообразувачки и морфотактички особености на македонските дијалекти* (2010). Овој труд е публикуван постхумно како компилација од опсежни дијалектолошки статии посветени на различни јазични прашања, но со повеќе од половината од бројот на страниците е посветен на прашања од различен аспект, но поврзани со ботаничката лексика.

Елизабета Бандиловска својата монографија, исто така, ја посветува на растителната лексика, поконкретно, *Лексичко-семантичката група на зборови со значење овошје во македонскиот јазик* (2008). Што се однесува до статиите посветени на темата, која и ние ја засегнуваме, списокот е долг и разнороден, во смисла на опфатеноста на фитонимиската лексика од различни микрополиња и на различни јазични рамништа (лексичко, семантичко, зборообразувачко, фразеолошко итн.). Тука ќе споменеме само некои од прилозите, нижејќи ги проблемски и, секако, нивните автори, нашите претходници, коишто се цврстиот постамент за современиците кои се зафаќаат со оваа јазична тема.

Лилјана Макаријоска во повеќе наврати ја обработува темата за растителната лексика. Две од нив од историски аспект ја третираат оваа тема компаративно, со хрватскиот јазик, додека пак другите статии се однесуваат на фитонимите од етнолингвистички аспект, поточно во рамките на македонската традиционална култура и обредно-обичајната практика.

Олгица Додевска-Михајловска, исто така, во полето на својот научен интерес се осврнувала на растителната лексика. Овде ќе споменеме две статии, од кои во првата авторката зборува за народните називи на растенијата од ономазиолошки аспект, а втората за метафоричноста при именувањето на билките во македонскиот јазик.

Снежана Велковска својот интерес кон ботаничката лексика го пројавува перманентно, од дамнешните кратки научно-популарни прилози со кои на пошироката публика и ја актуализира оваа лексичко-семантичка група, варијантноста и бројните дијалектни форми, помалку или повеќе, живи во македонските говори. Нејзиниот интерес продолжува со лексиколошките студии посветени на називите на плевелните растенија од поопшт балканистички аспект, но и статии за конкретни вакви растенија, каква што е статијата за називите *плевел* и *троскот*, нивната варијантност и стручно-

терминолошко (не)совпаѓање. Градацијата на научниот интерес кон растителната лексика на Велковска продолжува со прашањето на двокомпонентните називи чиешто регистрирање во ТРМЈ отвораше повеќе дилеми. Комплексноста на нејзиниот ангажман за поширок опфат на фитонимиската лексика го наоѓа својот конечен вид на страниците на Толковниот речник. Претходното ќе го заокружине со еден цитат, кон кој и ние се придружуваме: *...оваа лексика (ботаничката) во рамките на опитата лексика има маргинален статус бидејќи се однесува на периферна култура, за која нема голем интерес. Токму поради таквиот интерес оваа терминологија е недоволно интегрирана во јазичниот состав. Овде сакам да го истакнам придонесот на главниот истражувач на проектот Толковен речник на македонскиот јазик, д-р Снежана Велковска за напорите што ги вложуваше во насока на поголема застапеност на овој вид лексика во речникот (Додевска-Михајловска 2016: 14).*

Во контекст на ова, како еден од составувачите, се определивме да ја разгледаме застапеноста на народните називи од областа на растителниот свет во ТРМЈ, во која се вградени, меѓу другото, и научните сознанија по различни прашања поврзани со овој вид лексика. *Толковниот речник* ги регистрира еднокомпонентните и двокомпонентните називи на растенијата. Кај еднокомпонентните називи се нотирани варијантите, различни збороформи (прости и сложени образувања), синонимни двојки и низи (семантички еквиваленти) кои ги отсликуваат процесите во јазикот и во развојот на стандарднојазичната лексика.

Па така, со латинскиот назив *Matricaria chamomilla* се означуваат називите **боливач** и **камилица**, во ТРМЈ како стандардни форми од богатството лексички разновидности, познати во дијалектите, проучени од М. Киш (Македонските називи од лексичко-семантичката група *боливачи* и *хризантеми*).

И *Ranunculus acris*, е латински назив нотирани кај заглавните зборови **божанка**, **божурига/божурика** и **булка**. Кај називот **булка**, вид полско цвеќе, едногодишно растение со големи црвени цветови, е регистриран и двокомпонентниот назив **див афион**. Во овој пример се воочува лексичката разновидност и фонетската варијантност на збороформите, како и синтагматското изразување на лексичкото значење. Во ТРМЈ се забележани и дијалектизмите од овој назив – **тутенка**, **турчинка**, со упатување на **булка** и **божурика** како стандардни форми. Во овие дијалектни форми се открива семантичката мотивација на називот на овој вид растение. Се воспоставува асоцијативна врска меѓу формата на цветот и изгледот на муслиманската жена, кај **турчинка**, како и кај **тутенка**, формата на цветот во форма на клопче, тутка. Тука се согледува семантичкиот однос меѓу онимот и зборообразувачките постапки.

Покрај етник, како мотивирачка основа (кај *турчинка*), во ТРМЈ се регистрирани народни називи кои како мотивирачка основа имаат и лично име. Тоа се народните називи **тодорче** и **георгина**, семантички еквиваленти за лат. назив *Dahlia variabilis*, украсно растение со крупни цветови слични на роза, по потекло од Мексико. Кога зборуваме за мотивирачките основи, ќе ги споменеме и називите **синчец**, **здравец** и **мразовец** кај кои јасно се воочува богатството од

различни мотивирачки основи кои се врзуваат со ист зборообразувачки формант.

Семантичката мотивација на овој вид називи, особено доаѓа до израз во двокомпонентните називи регистрирани во ТРМЈ, во примерите **свекрвин јазик**, вид кактус со големи боцки (*Opuntia* spp.) и **свекрова глава**, вид украсно цвеќе со валчесто стебло со големи боцки (*Lychnis flosculi*).

Ќе истакнеме дека во *Речникот* народните називи се јавуваат како семантички еквиваленти кај лексеми и од несловенско и од словенско потекло. Така, се среќава **менѓуша** (декоративно растение со цветови што потсетуваат на менѓуша, лити или четворни, чашката и венчето се во различни бои, прашниците се подолги и излегуваат надвор од цветот), но и **обетка** (*Fuchsia hybrida*), и двете со затврдена употреба во стандардниот јазик.

Среќаваме и сложени образувања, како **лајкучка** како нестандартна форма за **боливач**, и **камилица** и **вртипоп** како дијалектна форма. Ќе споменеме и други сложени образувања: **гороцвет**, **петопрсница**, **петопрст**, **рунолист**.

Некои народни називи пројавуваат полисемантичност, како на пр. **темјанушка**. **1.** Полско цвеќе со бели, мирисливи цветови; синоличка *Viola odorata*. **2.** Градинарско цвеќе со покрупни цветови кои не мирисаат *Viola altaica*. Тука е и пр. **млечка** **1.** Група растенија со млечен сок во стеблото и во листовите; **2.** Многу распространета билка со жолт цвет и со тенко стебло во кое има млечен сок; *Euphorbia*. **3.** в. глуварче; *Taraxacum officinale*.

Преку секундарна деривација се јавуваат зборформите, со етник како мотивирачка основа – **цинцарка**, вид тиква со дебела кора, **цинцарче** многу мало динче со убави шари и многу пријатен мирис, не се употребува за јадење. Од регистрираните народни називи ќе ја изделиме и хомонимната форма **срамниче**, растение со бел цвет и црн толчник на средина *Orlaya*; *daucuscarota*. ТРМЈ го регистрира и богатството на зборообразувачки форманти кај овој вид лексика. Еве некои примери: **сил**; *див копар* и **сила** сп. сил, **султанија**, вид бело грозје од кое се произведува суво грозје, и **султанина**, вид бело десертно грозје со валчесто издолжено зрно со една семка. Грозјето како градинарска култура е одлика на овој простор уште од дамнина, па не е неочекувано што влегува во состав на двокомпонентните називи за различни видови растенија што се во асоцијативен однос со формата на плодот или на цветот. Па така, ги следиме пр.: **змиско грозје**, растение со тенко долго стебло што се обвиткува околу стеблата на дрвјата со црвени бобинки, срцевидни листови и темнокафен корен, внатре белузлав со леплив сок, *Tamus communis*; диво грозје, боровинка **мечкино грозје**, вид боровинка со црвени зрна, и **кукавичино грозје**, вид пролетно ливадско цвеќе со цветчиња слични на зрната од грозјето.

Преку овој краток осврт само на неколку народни називи за растителната лексика, можат да се воочат бројни лексиколошки прашања во македонскиот јазик. Хомонимните односи, синонимните двојки и низи, како и пројавената полисемантичност кај определени народни називи од растителната лексика, бројните зборообразувачки процеси и постапки го прават ТРМЈ не само лексикографски фиксатор на лексички единици туку и нешто повеќе, огледало на севкупните развојни процеси и постапки на македонската лексика, овој пат погледнат низ призмата на растителната лексика.

ЛИТЕРАТУРА

- Бандиловска-Ралповска, Е., 2008, *Лексичко-семантичката група на зборови со значење 'овошје' во македонскиот јазик (семантичка и зборообразувачка анализа)*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Велковска, С., 1995, *Цртички за јазикот*. Скопје: Моби арт.
- Велковска, С., 2011, *Студии од македонската лексикологија и лексикографија*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Велковска, С., 2008, „За пирејот и троскотот“, *Македонски јазик LVIII – LIX, 2007 – 2008*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, стр. 39–44.
- Велковска, С., 2009, „Називите за плевелни растенија од балканистички аспект“, *Зборник на трудови од Научниот собир Балкански јазичен светоглед, одржан на 15 – 16 април 2009, Јазикот наш денешен, кн. 18*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, стр. 55–61.
- Велковска, С., 2013, „Двокомпонентните образувања кај ботаничката лексика“, *Зборник на трудови од Научниот собир Македонскиот јазик како средство за комуникација и како израз на културата, одржан на 10 – 11 мај 2012, Јазикот наш денешен, кн. 22*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, стр. 27–35.
- Додевска-Михајловска, О., 2008, „Народните називи на растенија од ономазиолошки аспект“, *Зборник на трудови од Научниот собир Културата и јазикот, одржан на 3 и 4 април 2008 год., Јазикот наш денешен, кн. 17*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, стр. 131–136.
- Додевска-Михајловска, О., 2016, „Метафоричкото означување на билките во македонскиот јазик“, *Зборник на трудови од Научниот собир Јазичната слика на светот, одржан на 23 – 24 април 2015 год., Јазикот наш денешен, кн. 26*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, стр. 13–17.
- Киш, М. (1996), *Дијалектната лексика од областа на растителниот свет*. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Киш, М., 2010, *Лексички, зборообразувачки и морфотактички особености на македонските дијалекти*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Макаријоска, Л., 2012-2013, „Кон македонската и хрватската ботаничка терминологија“, *Славистички студии, кн. 15 – 16*, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, стр. 123–140.
- Макаријоска Л., Шимиќ, М., 2016, „Фитонимите во македонските и хрватските црковнословенски ракописи“, *Македонистика 15*. Скопје, стр. 55–84.
- Макаријоска, Л., 2014, „Фитонимите и народните обичаи и верувања“, *Лексиката на македонската традиционална култура*. Скопје, стр. 37–44.
- Макаријоска, Л., 2017, „За растителниот свет во македонската традиционална култура“, *Зборник на трудови*. Битола: Завод за заштита на спомениците на културата и музеј – Битола, стр. 109–121.

Макаријоска, Л., 2018, „Вегетацијата во обредно-обичајната практика (јужнословенски паралели)“, *Македонски фолклор, год. XL, бр. 74*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, стр. 49–60.

Толковен речник на македонскиот јазик. Конески, К., Велковска, С., Цветковски, Ж., том I – VI. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003 – 2014.

Резиме

Предмет на интерес на овој прилог се народните називи од областа на растителниот свет, поконкретно, нивната застапеност во *Толковниот речник на македонскиот јазик*. Материјалот од ТРМЈ ги регистрира еднокомпонентните и двокомпонентните називи на растенијата. Кај еднокомпонентните називи воочлива е варијантноста на збороформите кои се јавуваат како прости или сложени образувања, како и бројните семантички еквиваленти, додека кај двокомпонентните називи е забележлива мотивирачката основа, како и асоцијативноста при народните именувања на растенијата. Иако на ограничен лексички материјал, сепак, народните називи нотирани во ТРМЈ со хомонимните врски, синонимиските парови и низи, како и со изразената полисемантичност го прават Речникот не само обичен лексикографски фиксатор туку и експонент на развојните процеси и постапки во македонската лексика.

Клучни зборови: македонски јазик, лексика, народни називи, растенија, толковен речник.

Елена ПЕТРОСКА

ГРАМАТИКАТА НА БЛАЖЕ КОНЕСКИ, МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И СОВРЕМЕНИТЕ ЛИНГВИСТИЧКИ ПРОУЧУВАЊА НА ЕВИДЕНЦИЈАЛНОСТА¹

Предмет на проучување е категоријата евиденцијалност во *Грамастиката на македонскиот литературен јазик* од Блаже Конески. Целта е да се нагласи важноста на *Грамастиката* за сите натамошни проучувања на македонскиот јазик и одличниот јазичен усет на Конески, што се гледа од одлично претставените значења на соодветните глаголски форми поврзани со категоријата евиденцијалност. Описот на формите во целост соодветствува на современиот лингвистички опис на македонскиот јазик и е во согласност со современите теории за евиденцијалноста. Иако Конески не употребува определени „современи“ лингвистички термини, како на пр. евиденцијалност, од неговата прецизна јазична дескрипција на македонскиот јазик, многу јасно може да се утврди семантиката на определените форми. Грамастиката на Конески ја има прецизната содржина, а е потребна само прецизната современа лингвистичка терминологија за да се претвори Грамастиката во современа лингвистичка анализа на евиденцијалните форми во македонскиот јазик.

1. Евиденцијалноста и евиденцијалните значења

Евиденцијалноста, изразена со помош на грамастиките средства во македонскиот јазик, е прагматичко-семантичка категорија и како таква треба да се разгледува. Формите за минатите неопределени времиња се грамастикализирани показатели на евиденцијалноста, т.е. на неконфирмативноста.

Она што се смета за евиденцијалност, т.е. за видови евиденцијални значења во македонскиот јазик се конфирмативноста и неконфирмативноста (Friedman 2004a: 104, сп. Петроска 2008, 2012). Овие две основни значења имаат и свои подзначења: засведочена и незасведочена конфирмативност и прекажана и инферецијална неконфирмативност со дубитативни и адмиративни подзначења. Аористот и имперфектот имаат конформативно значење, а сум + л-формата (минатите неопределени времиња) имаат неконфирмативно значење. Прекажаноста е еден тип неконфирмативно значење (непотврдено) и има заедничка особина со дубитативноста и со адмиративноста. Прекажаноста, која често се толкува како информација „чуена од друг“ е многу блиска со

¹Статијата е обновена верзија (во заклучокот) на претходно отпечатена статија под наслов „За евиденцијалноста во Грамастиката на Блаже Конески“, во Зборникот *Блаже Конески и македонскиот јазик, литература и култура: меѓународен научен симпозиум* (Петроска 2012).

констатацијата заснована на инференција (заклучок заснован на некаков доказ или логичен заклучок). Формите за минато неопределено време се карактеризираат со неконфирмативност (непотврденост). Конфирмативноста (потврденоста) е карактеристика само на аористот и на имперфектот во македонскиот јазик. Евиденцијалноста е семантичка категорија што може да укажува на ставот на говорителот кон настанот што го кажува. Според Aronson (1977), евиденцијалноста е граматичка категорија што ѝ припаѓа на категоријата статус, која го покажува односот на зборуваачот кон настанот што го кажува (сп. Friedman 1998). Односот на говорителот кон информацијата – е основното контекстуално варијантно значење на определените глаголски форми во македонскиот јазик. Тие не се исклучиво форми за евиденцијалност, туку се и форми, честопати, контекстуално способни да изразуваат евиденцијалност. Оваа семантичка категорија Lunt (1952) ја нарекува дистанца. Категоријата дистанца, иако во дел од својата функционална зона се служи со исти средства како и минатото неопределено време, сепак, располага и со свои посебни средства на изразот (сп. Тополињска 2009).

2. Евиденцијалните значења во Граматиката

Оваа статија се фокусира на делот во Граматиката поврзан со толкувањата на формите за минатото неопределено време, а тоа значи за неконфирмативните евиденцијални значења во македонскиот јазик: *прекажаноста*, *инференцијалноста*, *дубитативноста* и *адмиративноста*. Категоријата *евиденцијалност* или *неконфирмативност* или *дистанца* не е посебно изделена, ниту пак одделните евиденцијални значења. Конески ги наведува значењата и детално ги објаснува преку описот на временските форми. Таа своја стратегија, дескрипција на форми и анализа на нивните значења поврзани со евиденцијалноста, Конески ги искажува во делот за категоријата начин. Кога ги објаснува одделните граматички форми за начин, Конески наведува дека и со формите на времињата може да се даде субјективна проценка и дава пример за прекажано дејство со форма за минато неопределено време: *Петре, велат, дошол*, и вели дека со тоа прекажано дејство не може да се однесуваме субјективно како спрема сигурен факт (Конески 380). Во примерот на Конески фактот не е претставен како сигурен, туку настанот е маркиран како прекажан, и тоа со употребата на глаголот за зборување (*велат*), што го прецизира типот на евиденцијалното значење на минатото неопределено време. Затоа Конески истакнува дека не станува збор за посебен начин, туку за начинска употреба на одделните глаголски времиња (Конески 381).

Во делот за минатото неопределено време Конески индиректно зборува за двете основно неконфирмативни значења – инференцијалност и прекажаност, а и за подзначењата адмиративност и дубитативност.

2.1. Инференцијалност

При толкувањето на формите за минато неопределено време, поврзани со евиденцијалните значења, Конески прво ги објаснува оние што укажуваат на инференцијално евиденцијално значење. Тој не го употребува терминот инференција, но зборува за индикации: „Понекогаш е доста и самата наша тврда увереност дека нешто станало токму така како што мислиме, па да се

искажеме директно со ова време. Ако речеме *Ти си го скришил шишето – никој друг!* Тогаш соопштуваме дејство што сами не сме го виделе, ниту пак ни го кажал виновникот, но ние сме самите по извесни индикации или просто така уверени во тоа што го изразуваме во една констатација без призив на, како навистина со свои очи да сме ја гледале.“ (Конески 471) Понатаму, во текстот зборува и за констатација: „Така, на пример, во расказот „Селанката од Копачка“ од В. Малески – Зоре иако првпат се среќава со Митрејца, дава една ваква **констатација** за нејзиниот живот *Си го ранила, си го гледала Настета со неспиене. Ова го заклучува* тој по бедната опстановка во нејзината куќа.“ (стр. 472) И констатацијата во моментот е инференција, за што Конески вели: „Еден посебен вид на моментна констатација имаме тогаш кога дејството станало надвор од вниманието на субјектот, или тој поради некоја причина не го забележал иако самиот бил засегнат од него или го извршил, така што дури во моментот на соопштувањето тој станува свесен за него, како и за неговите последици.“ (1956 [1996]: 473) (*Ич да не се сетам сум го истурило масилото.; Сме ја оставиле вратата отворена и некој не обрад.; Оф, леле, што сум ти направила!* итн.

2.1.1. Адмиративно значење

Употребата на формите за минатото неопределено време со адмиративно значење е многу прецизно опишано, при што Конески не го наведува самиот термин, но толкувањето на таквата употреба на временските форми – констатација во моментот поврзана со изненадување и чудење токму го објаснува адмиративното подзначење на инференцијалноста. „Често пати со минатото неопределено време се прави констатација во моментот на соопштување – без да сме имале можност и порано во минатото да го следиме дејството за кое станува збор. Тогаш ние го предаваме својот сегашен впечаток за нешто што станало порано, но резултатот од кое е виден и во сегашноста, па затоа можеме директно да го констатираме. Со една ваква констатација е обично сврзан посилен или послаб степен на изненадување, па и чудење, од резултатот на дејството. Ова произлегува природно од самото тоа што ние нешто откриваме веднаш, во еден момент, без претходна подготвеност и токму такво исчекување.“ (Конески 742): *А види, види како ја исчешлал Дане косата, како крава да го лижела.; Колку се изменил! Не може човек да го познае.; Кога се сретнавме не го познав. Израснал, разубавел како напишан.* Кога адмиративното значење е многу нагласено, Конески (473) вели: „Елементот на **изненада и чудење** над фактот што одеднаш ни се открива може во извесни случаи да биде особено силно изразен, така што да ѝ дава основна емоционална боја на реченицата: *Ти си бил маж!; Еве кој бил човек!; Тој многу пиел, бре!; Што убаво пееле девојчињава!* итн.“

2.2. Прекажаност

Изборот да го претставиме настанот како конфирмативен или како неконфирмативен се должи на засведоченоста или незасведоченоста од страна на зборуваачот. Кога незасведоченоста е маркирана како информација „чуена од друг“ станува збор за прекажаност. Зборуваачот не ја пренесува информацијата

во иста форма, туку ја прераскажува. Во врска со тоа Конески (477) го наведува примерот: *Ми кажувала мајка ми – кога сум бил мал, сум паднал еднаш од чардак* и пишува: „...се јавуваат два случаја. Или ние го примаме за верно тоа што се кажало за нас, поточно речено – го предаваме така како што се рекло, бидејќи самите немаме критериум по кој да го пресудиме како вистинито или неvistинито или пак земаме едно јасно изразено лично становиште, до колку имаме извесна основа да се согласиме или да не се согласиме со соопштувањето.“ Едниот случај е чиста прекажаност, а вториот е прекажување со несогласување, сомневање (в. т. 2.2.1.). Прекажаноста може да се однесува и на првото лице, за работи што не се сеќаваме, а тоа е многу добро објаснето во Граматиката: „Во следниот пример клисарот Манас од Бегалка (В. Иљоски) расправа за еден случај со себе за кој самиот тој не знае точно како станал, дека бил мртов пијан, ами му е кажано од други луѓе: *Не знам како сум дошол в црква... толку ли сум бил пијан, сум фатил една песна...*“ (477-478) Не случајно Конески го започнува објаснувањето на прекажаноста со првото лице затоа што е неочекувано и подобро може да се сфати како семантичко толкување, а не само како обично прекажување. Потоа, нагласува дека „во прекажувањето најчесто се јавуваат формите за трето лице“ и наведува примери од литературата: „*Но малку по малку започнаа разговор и таа разбра оти тој бил од Прилеп, оти имал мајка, помал брат и две сестри, дека го гонела полицијата како антифашист и дека сакал да оди в планина да се бори против окупаторите.* (Р. Петковски)“ (Конески: 478)

2.2.1. Дубитатив

Кога при прекажувањето е маркиран ставот на говорителот како сомневање и неверување станува збор за дубитативно значење. Конески (478) го наведува тој втор случај при прекажувањето. Вториот случај е кога земаме лично, иронично или инакво становиште спрема она што го кажал некој за нас: *Јас сум му ги зел парите! Ние сме трчале по него, како не!* Тоа не се однесува само на првото, туку и на другите лица: „Ваквиот емоционален однос спрема туѓо искажување не се ограничува само на првото лице, ами се простира и на другите лица, зашто и тука ние можеме да му опонираме на оној што изрекол едно тврдење *Ти не си му споможил! – Тие не му споможиле!* (Како може тој да тврди такво нешто?!)“

3. Заклучок

Толкувањето на значењата на минатото определено време во Граматиката на Конески многу добро ја покажува поврзаноста на инференцијата со адмиративноста и на прекажаноста со дубитативноста, т.е. соодветната семантичката промена на инференцијалното и на прекажаното евиденцијално значење.

констатација во моментот на зборување	→	изненадување и чудење
инференцијлно значење	→	адмиративно значење
емоционален однос спрема туѓо искажување	→	иронично становиште
прекажано значење	→	дубитативно значење

Конески успева да ги опише и да ги наброи сите различни типови евиденцијални значења, кои подоцна стануваат предмет на научна анализа и термилошко именување на многу истакнати лингвисти. Со описот на македонскиот јазик во Граматиката не само што се покажуваат посебностите на македонскиот јазик, туку и навистина големиот лингвистички инстинкт што Конески го поседувал.

BlazheKoneski's Grammar, the Macedonian Language and Contemporary Linguistic Research of Evidentiality (summary)

The semantics of distinctive Macedonian tense forms are precisely described in Koneski's *Grammar of Macedonian Language*. He did not use terminology, like evidentiality, admirativity, dubitative etc., but describes those meanings characteristic of Macedonian.

Koneski's description of indefinite past tense evidential meanings in the *Grammar of Macedonian Language* are: conclusion in the moment of speaking; surprise and amazement; emotional relation toward what someone else said; and, ironic point of view. These four meanings are known in contemporary linguistic terminology as inferential, admirative, reportive/hearsay and dubitative. His description of Macedonian language shows the relationship between inference and admirativity on one hand, and reportedness/hearsay with dubitative meanings on the other.

Koneski managed to describe and enumerate different types of evidentiality in Macedonian that linguists would later theorize about and develop terminology. He had a highly-developed linguistic intuition and was able to describe specific features of Macedonian language.

Библиографија

- Конески, Б., 1956 [1996], *Граматика на македонскиот јазик*. Скопје: Детска радост
- Минова-Ѓуркова, Л., 2003, *Стилистика*. Скопје.^[1]_{SEP}
- Петроска, Е., 2006, „Како раскажуваме на македонски денес“. Во: *Годишен зборник на Филолошкиот факултет Блаже Конески*, Скопје, в. 32, стр. 211-220.^[1]_{SEP}
- Петроска, Е., 2008, „За таканаречената прекажаност во македонскиот и во бугарскиот јазик“, *Реферати на македонските слависти за меѓународен славистички конгрес во Охрид*, стр. 269-278.
- Петроска, Е., 2011, „Евиденцијалноста и евиденцијалните стратегии во македонскиот јазик“, *Перифрастичниконструкции со ‘esse’ и ‘habere’ вословенските и вобалканскитејазизи*, *Морфосинтаксички студии 2*. Скопје: МАНУ, стр. 29–39.
- Петроска, Е., 2012, „За евиденцијалноста во Граматиката на Блаже Конески“. Во: *Блаже Конески и македонскиот јазик, литература и култура: меѓународен научен симпозиум*, 15/16 декември 2011 – Скопје, (ред. А. Шешкин и др.). Скопје: Филолошки факултет Блаже Конески, стр. 149-155.
- Тополињска, З., 2009, „Семантичка/граматичкакатегоријаДИСТАНЦА, Предавањана МСМЈЛК, стр. 45-52.^[1]_{SEP}
- Ускова, Р., 2000, *Македонскијази*. Скопје: Филолошкифакултет
- Фридман, В., 1996, „Диференцијација на македонскиот и на бугарскиот јазик во балканскиот контекст“, *Јазичите на почвата на Македонија*. Скопје: МАНУ, стр. 75-82.
- Aronson, H., 1977, "The interrelationships between Aspect and mood in Bulgarian." *Folia Slavica* 1.1: Columbus: Slavica pp. 9-32.
- Fielder, G., 1999, "The Origin of Evidentiality in the Balkans: Linguistic Convergence or Conceptual Convergence?", *Mediterranean Language Review* 11, pp. 59-89.
- Fielder, G., 2002, "Questioning the Dominant Paradigm: An Alternative View of the Grammaticalization of the Bulgarian Evidential," *Of All the Slavs my Favorites: In Honor of Howard I Aronson*. red. V. Friedman and D. Dyer, Indiana Slavic Studies 12. Bloomington: Slavica, pp. 171-202.
- Friedman, V., 1982, "Reportedness in Bulgarian: Category or Stylistic Variant?", *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*, pp. 25-26, 149-163.
- Friedman, V., 1986, "Evidentiality in the Balkans: Bulgarian, Macedonian and Albanian.", *Evidentiality: the Linguistic Coding of Epistemology*. red. W.L. Chafe – J. Nicholos. Ablex Pub, pp. 168-187
- Friedman, V., 1998, "The Grammatical Expression of Presumption and Related Concepts in Balkan Slavic and Balkan Romance", *American Contribution to the 12th International Congress of Slavists*, red. Michael Flier and Alan Timberlake. Bloomington: Slavica, pp. 390-405
- Friedman, V., 1999, Proverbial Evidentiality: On the Gnomical Uses of the Category of Status in Languages of the Balkans and the Caucasus, *Mediterranean Language Review*, 11, pp. 135-155.

- Friedman, V., 2002, *Macedonian. Languages of the World/Materials* 117. Munich: Lincom Europa
- Friedman, V., 2004a, "Typology of Balkan evidentiality and areal linguistics", *Balkan Syntax and Semantics*, (*LinguistikAktuell*, 67) red. O. M. Tomic. Amsterdam: Benjamins, pp. 101-134.
- Friedman, V., 2004, "Evidentiality, Modality, and Narrative in Macedonian and Other Balkan Languages", *Macedonian Studies: Papers from the Fifth Macedonian-North American Conference on Macedonian Studies (Working Papers in Slavic Studies* vol. 4). red. B. Joseph and M. A. Johnson, Columbus: The Ohio State University Department of Slavic and East European Languages and Literatures, pp. 85-102.
- Lunt, H., 1952, *A Grammar of the Macedonian Literary Language*. Skopje.
- Petroska, E., 2012, "Grammatical and Lexical Markers of Evidentiality in Macedonian" in *BALKANISTICA 25:2(Macedonian Matters: Proceedings from the Seventh Macedonian-North American Conference on Macedonian Studies)*, pp.139-152.
- Petroska, E., 2014, "Evidentiality in Macedonian: Issues of Lexicalization and Grammaticalization", *Grammaticalization and Lexicalization in the Slavic Languages: Die Welt der Slaven* 55, 2014, pp.275-287.
- Willet, Th., 1988, "A Crosslinguistic survey of the grammaticalization of evidentiality", *Studies in Language* 12/1, pp. 51-97.

Лидија ТАНТУРОВСКА

ЗА ОБЈЕКТТЕ И НИВНОТО УДВОЈУВАЊЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Своите специфичности и карактеристики, македонскиот стандарден јазик им ги должи на своето членување во фамилијата на словенските јазици и во балканскиот јазичен сојуз, и на вклученоста во европската културна историја. Меѓу нив, значајно место заземаат директниот и индиректниот објект и нивното удвојување, како јазично обележје на македонскиот јазик, кое се вбројува во идентитетските меѓници на македонскиот јазик. Оваа јазична појава многупати била и е предмет на научни истражувања, како на синхронски, така и на дијахронски план¹. За неа Блаже Конески има напишано: „Удвојувањето на објектот е суштествено обележје на реченицата во нашиот современ јазик. Таков строеж на простата реченица нашиот стар јазик не познавал ... Удвојувањето на објектот, со кое се отстапило од традиционалниот строеж на словенската реченица, е појава што се развила во контакт со несловенските балкански јазици“ (Конески 1982а: 119).

Ако се навратиме на граматичката структура на реченицата во македонскиот јазик, поткрепена со аналитичноста (како типолошка карактеристика), може да се согледаат принципите на реченичночленската поделба за кои пишува Корубин (Корубин 1992: 572–577). Од сите реченични членови, прирокот (предикатот) се изделува како носител на предикативните категории (Минова-Ѓуркова, 1994: 171), кој заедно со подметот воспоставува согласувачка (конгруентна) врска. Од друга страна, подметот припаѓа и кон валентната шема на глаголите, каде што припаѓаат и неопходните реченични членови (директниот, индиректниот, предлошкиот објект, како и прилошката определба). Валентноста (подоцна интенцијата) на глаголот претставува негово својство да бара во својата актуализација како предикат (врз основа на својот семантички полнеж) едни или други функционално-семантички или синтаксички односи и врски (Корубин 1992: 574). Во таквата синтаксичка конотација, неопходните реченични членови (меѓу кои, директниот и индиректниот објект) влегуваат во овие синтаксички шеми, особено кај двовалентните (кои отвораат две празни места) и кај тривалентните глаголи (кои отвораат три празни места).

Директниот објект, како што е познато, претставува именски дел од реченицата што се наоѓа во директна, непосредна зависност од предикатот и се јавува без предлог (*Ѓорѓи сиду ограда, Ѓорѓи ја почитува Нада, Ѓорѓи ги набљудува ластовиците*). Како негови карактеристики треба да се споменат

¹ Повеќе може да се види во: Лидија Тантуровска. *Директниот и индиректниот објект во македонскиот стандарден јазик*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, 2005.

и: директниот објект, во пасивната реченица преминува во подмет (Марија го наклевети Никола – *Никола е наклеветен од (страна на) Марија*), потоа со директниот објект може да се употреби предикат од некои интразитивни глаголи, кои може да се јават како транзитивни (*Го шета светот, Го оди патот*), а може да се јават и два директни објекта, т.н. „двоен акузатив“ (во класичните јазици) (*Сите го правеа Ѓорѓи будала*).

Од друга страна, како што е познато, индиректниот објект е именскиот дел што се наоѓа во индиректна зависност од личноглаголската форма на глаголот, со кој се искажува адресатот или целта на дејството и се јавува со граматичкиот предлог *на* (*Правникот им испрати порака на вработените*), освен ако не станува збор за синтаксички падежни форми на некои заменки: *нему, нејзе, нам..., кому, некому, никому, секому* (*Правникот им испрати порака ним*). Секако, дека овде треба да го споменеме и т.н. „слободен датив“, кој може да се реализира како: датив за цел (*Им купи станови на децата = Купи станови за децата*), посесивен датив: *Нејзе ѝ ја украдоа чантата = Нејзината чанта е украдена*), датив на вршителот на дејството (*На детето му се спие*) и етички датив (*Касни си, не срами се!*). Индиректниот објект, покрај со двовалентни, се јавува и со тривалентни предни глаголи.

Синтаксичката анализа и на двовалентните и на тривалентните глаголи може да се види во „Интенцијално-синтаксичкиот речник на македонските глаголи“ (ИСРМГ 1992–2001), каде што се согледуваат резултатите (претставени симболички и преку примери) низ решенијата на синтаксичките акатанти. Обопштено, за двовалентните глаголи со директниот објект се јавува шемата: — **И(С), И(Од)**, за двовалентните глаголи со индиректен објект: — **И(С), на И(Оинд)**, а за тривалентните глаголи со двата објекта: — **И(С), И(Од), на И(Оинд)**.

Удвојувањето на директниот и на индиректниот објект со кратките личнозаменски форми му се припишува на балканскиот јазичен сојуз, чиј член е и македонскиот јазик. За исцрпноста на истражувањата за овој и за другите балканизми, како и воопшто за балканскиот јазичен сојуз и за балканските јазици, постои подолг список богат со библиографски единици, првите датирани некаде од крајот на осумнаесеттиот век, односно од втората половина на деветнаесеттиот век. Многупати е пишувано дека тие (балканизмите) претставуваат заеднички јазични особености, пред сè, на структурен план и се „последница“ на заедничките економски услови, на културните врски, на долгогодишната јазична симбиоза изградена врз билингвизмот и полилингвизмот на говорителите на балканските јазици. Од интензивните меѓусебни контакти и влијанија на јазиците во непосредна близина со векови се напластил и лексички слој што ги произвел балканизмите. Според ареалната класификација на јазиците, ваквите јазици го имаат оформено балканскиот јазичен сојуз, во којшто, покрај македонскиот, се вклучени: ароманскиот, романскиот, грчкиот, бугарскиот, албанскиот, како и, на ниво на дијалектен јазик, српскиот преку југоисточните српски говори. Во таа насока, како што пишува Илиевски (Илиевски 1988: 27), може да се каже дека голем број од карактеристиките на македонскиот јазик, кои се наоѓаат и во албанскиот, бугарскиот,

новогрчкиот и романскиот се причина за образувањето на т.н. балкански јазичен сојуз. Од балканолошки аспект, ако се анализираат јазични појави што се појавиле во јазичите од балканскиот јазичен сојуз, ќе се забележи дека е мала осцилацијата на вкупниот број балкански јазични појави од јазик во јазик, од една страна, а од друга, во секој од јазичите со поголем интензитет се јавува определена појава. Ова може да се потврди од анализата на Шабан Демиреј што ја има направено во книгата „Балканска лингвистика“ (Демиреј 1994). Демиреј одделно ги дава и главните карактеристики на словенските јазици на Балканот, во кои ги вклучува: бугарскиот, македонскиот, тогашниот српскохрватски и словенечкиот јазик. Иако тие влегуваат во групата на јужнословенските јазици, пишува Демиреј, од нив само бугарскиот и македонскиот имаат повеќе балкански особини (Демиреј 1994: 65). За македонскиот и за бугарскиот истакнува дека и двата јазика го развиле т.н. начин на прекажување, а за македонскиот јазик истакнува дека некои јазични појави се јавуваат со поголем интензитет отколку во бугарскиот.

Со поголем интензитет е и удвојувањето на директниот и на индиректниот објект, како јазична појава. Од балканолошки аспект се познати и гледиштата на: Г. Цухин (Цихун 1968), Т. Цивјан (Цивјан 1979) и Ј. Лопашов (Лопашов 1978), кои го поврзуваат удвојувањето со степенот на граматикализацијата. Во балканистиката се доаѓа до констатациите дека во рамките на балканскиот јазичен сојуз, на сметка на другите балкански јазици, македонскиот јазик отишол најдалеку и дека со сигурност може да се локализира центарот на оваа појава во македонските (западни) говори. Според ова, со издржаност се отфрлаат претпоставките дека на удвојувањето на објектот во одделни јазици треба да се гледа како на „апсолутен плеоназам“ и дека на кратките заменски форми треба да се гледа како на членски морфеме (Лопашов 1978). Со оглед на фактот што македонскиот и бугарскиот јазик се двата словенски јазика, кои, за разлика од другите словенски, имаат голем број балкански јазични црти, често се предмет на контрастивни анализи токму во балканолошки проучувања. Меѓу нив е авторката Цивјан (Цивјан 1979), која (покрај на другите јазици од балканскиот јазичен сојуз) одделно место му отстапува и на македонскиот јазик, истакнувајќи дека анализата на балканските јазици треба да се спроведува непосредно во рамките на граматичките системи на балканскиот јазичен сојуз на дадено ниво, при што, според неа, на пример, не е важна генеалогската блискост на македонскиот и на бугарскиот јазик. Цивјан смета дека на овој начин може да се споредува секоја двојка од јазици што влегува во балканскиот јазичен сојуз или воопшто при споредбата на сите балкански јазици заедно без јазик посредник. Акцентот се става на типолошката поврзаност, при што заклучува дека двата јазика потпаднале под дејство на балканските процеси и дека „балканското“ во поголем степен ги определува нивното функционирање и нивниот развој, што воопшто не пречи на нивната дивергенција. Со ова, смета Цивјан, нема тенденција да се надмине „словенското“, туку „балканското“.

Дијахрониски погледнато, како што наведува Конески (Конески 1982а: 119), корените за појавата на удвојувањето на објектот (на директниот

и на индиректниот) се од XII/XIII век. Меѓу причините за ова појава се наведува расколебаноста на синтетичкиот израз на именскиот систем и неговото преминување во аналитичен. Поради избегнувањето на можното недоразбирање во функцијата на именските групи, се појавува удвојувањето на објектите (Лопашов 1978: 111). Сликата за оваа јазична карактеристика на македонскиот јазик (удвојувањето на објектот) се надополнува со смената на основата на писмениот јазик во деветнаесеттиот век.

Денес, во македонскиот стандарден јазик директниот објект редовно се удвојува со кратките личнозаменски форми кога е претставен со определена именка/именска група: со членските морфемии или со показните заменки, како и со сопствени имиња; потоа редовно се удвојува кога е претставен со долги заменски форми; со самостојно употребена показна заменка; со релативна заменка (во рамките на релативната дел-реченица). Редовно се удвојуваат и нечленуваните роднински имиња со постпозитивно употребени кратки личнозаменски форми. Можност за удвојување се јавува и кај прашалните заменски зборови ако станува збор за прашалната заменка кој1. Колебање при удвојувањето се јавува во случаите кога директниот објект е претставен со субјективни и со објективни неопределени именски групи; потоа, кога е претставен со општи, со одречни заменски зборови или со именски групи во кои ги има. Инаку, директниот објект не се удвојува (со кратките личнозаменски форми) ако именките/именските групи се употребени без членски морфемии или без друг показател на определеност. Тука спаѓаат: генерички употребените именки/именски групи; именки/именски групи употребени во фразеолошки изрази; именски групи што содржат прашални зборови во функција на директен објект итн.

Граматицизацијата на удвојувањето е во поголема мера кај индиректниот објект во македонскиот стандарден јазик, што значи дека индиректниот објект се удвојува кога е претставен со именка/именска група определена со членска морфема, именка определена со показна заменка/именска група со показна заменка, потоа со сопствени и со роднински имиња, со долгите форми на личните заменки, како и со релативните и со прашалните заменки, односно именските групи со нив.

За македонскиот стандарден јазик е карактеристично регуларното удвојување на индиректниот и на директниот објект (според горенаведените случаи) независно од редот на зборовите и на актуелното расчленување на реченицата (*Му реков на човекот; Човекот го видов*). Од проблематиката на збороредот може да ја наведеме неразделеноста на клитичката група составена од партикули и од кратки личнозаменски форми, која се јавува пред личноглаголската форма (освен со заповедниот начин и со глаголскиот прилог). Оттука, удвојувањето на објектот е предмет на компаративна и на контрастивна анализа во извесен број трудови со акцент на збороредот при расчленувањето на реченицата. Дени Кресел (Denis Creissels, LI/1-2: 61–64) во својата статија „La place du Macédonien dans une typologie syntaxique des langues Slaves: expression des relations actanciennes et de la tématization“ пишува дека македонските, бугарските и еден дел од српскохрватските² говорители

²Се мисли на српските говори во јужниот дел од земјата.

заето место во рамките на една граматичка типологија во однос на другите словенски говорители. Авторот се занимава со изразувањето на актантските релации и смета дека начинот на кој македонскиот јазик го вклучува во своите синтаксички структури, го поврзува македонскиот јазик со еден тип што е малку раширен во европските земји. Иако македонскиот јазик, според актантските релации, може да биде заедно со бугарскиот и со тогашниот српскохрватски³ јазик, сепак се оддалечува од нив поради непостоење на разликата меѓу подметот и предметот (не земајќи ги остатоците од старата деклинација). Кресел истакнува дека и во однос на комуникативната артикулација (преку тема – рема), македонскиот јазик не се вклопува во јазиците во кои постои механизам на повторување на одделни синтаксички групи заменки, како во францускиот и во бугарскиот. Во македонскиот јазик заменката на повторувањето претставува морфосинтаксичка регуларност и е задолжителна бидејќи објектот е определен, а објектот може да биде и да не биде тематизиран (мак.: *He му ја даде кошулата. – Кошулата не му ја даде*; наспрема фр. *Il ne lui a pas donné la chemise. – La chemise, il ne la lui a pas donnée*). Во македонскиот јазик „заменката за повторување“ се јавува во двата исказа за разлика од францускиот јазик, во кој „заменката на повторувањето“ се јавува само во исказот што е маркиран, од гледна точка на тематизацијата. Самиот автор прави поделба на словенските јазици на три типа, надвор од генеалогската класификација, при што ги сопоставува македонскиот јазик, како претставник од типот В и бугарскиот литературен јазик, како претставник од типот Б, при што доаѓа до заклучок дека овие два јазика се наполно различни од причина што во македонскиот јазик повторувањето на синтаксичките конструкции со заменки го смета за граматикализирана појава, која е резултат на развојот, што во другите балкански јазици има различни преодни фази. За да се сфати како „заменското повторување“ го добило сегашниот статус во македонскиот јазик, односно како типот Б преминува во типот В, авторот ја наоѓа причината во поврзаноста на опозицијата преоден – непреоден глагол и во комуникативната артикулација. „Повторувањето на објектот со заменка“ во одредена етапа од развојот на македонскиот јазик морало да дојде, според механизмот што е широко потврдено во многу јазици, а тоа е фактот – објектот да биде определен и да биде тематизиран. Потоа повторувањето се ширело на секој случај во кој објектот е определен, доведувајќи на тој начин до појава на морфосинтаксички механизам условен не само од комуникативната артикулација, туку и од синтаксичката структура на реченицата, давајќи му одделно место на македонскиот јазик во синтаксичката типологија.

Дали, сето ова оди во прилог на одговорот за удвојувањето на неопределените именски групи, за кои нормата се има искажано дека таквите именски групи не се удвојуваат?

Неколку пати сме посветиле внимание токму и на овој проблем, особено на примерите со *еден* во именските групи (*Еден канибал почнав да*

³Се мисли на српскиот јазик.

го цртам по лицето⁴). Може да се каже дека удвоени именски групи со еден (во ограничен број) може да се сретнат во речиси сите функционални стилови на македонскиот јазик.

Иако во изброени примери, оваа јазична појава ја наоѓаме и кај постарата генерација писатели: Славко Јаневски (*Едно такво место со извор, не далеку од Јустијановата тврдина, го нарекле Волково*, Јаневски 1986: 48), Блаже Конески (• *Заклано крвуче / Makedonski* • *Пред библиотеката кордон од полицајски стражари беше ја заградил до ѕидот една група од три-четириесет души. [284]* • *Прочка /Macedonian* • *Едно мало суштество им го нема да бара прочка оваа вечер . [217]*⁵) итн.

Од друга страна, оваа јазична појава се среќава, воопшто, во јазичниот израз кај Блаже Конески, односно може да се сретат примери и во неговите научни трудови: • *Марко К. Цепенков / Makedonski* • *Сето тоа што е во приказната за Силјана најполно изразено, но што се среќава и во другите најдобри записи на Цепенкова, ни дава право да говориме за него не како за обичен запишувач на народното творештво, ами како за прозаист, сиров можеби, но таков што го фиксирал изразито еден стил, давајќи му и свој дах, внесувајќи ја во раскажувањето и својата личност. [86]* • *Кирил Пејчиновиќ / Makedonski* • *Го обележи тој едно време, па со тоа и во однос на Кириловите писанија живоста негова ќе остане секако и потрајна и позначима. [45]*⁶. Примерите со именските групи со еден, во функција на удвоен директен објект, сретнавме и во Граматиката, во Историјата и во книгата „Од историјата на јазикот ...“ на Конески, како што се: • ... пишувањето од неколку луѓе кои совршено го владеат еден исти правопис се разликува ... само по нивниот индивидуален ракопис (Граматика ..., 1982: 86); • ... само по формалните признаци на множината ние не би сме можеле да ја определеме една именка во машкиот и женскиот род (Граматика ..., 1982: 218); • ... па да имаме просторствено определување по тоа како вистински ја доживуваме една ситуација ... (Граматика ..., 1982: 231); •... можеме еден глагол како стропува да го срамнуваме со стропнува ... (Граматика ..., 1982: 373); • *Омонимијата на извесни форми од аорист и имперфект кај споменатите глаголски типови го потстакнала, меѓутоа, еден друг процес – изеднаучување на наставките кај овие времиња* (Историја ..., 1982: 195). • ... овде имаме пример за парцијално блокирање, кое го засега само еден дел на зборот (Од историјата на јазикот ..., 1975: 126). Тоа нè наведе, по друг повод, оваа иста појава (изразена во деведесетина примери во кои има именска група со определба еден во функција на удвоен директен објект во различни текстови) да му ја припишеме како стилско обележје на авторското изразување на Блаже Конески.

Меѓутоа, може да се забележи дека удвојувањето на именската група со еден, и покрај сè, како да опстојува. Примери со удвојувањето на именската група со еден сè почесто се среќаваат во печатените медиуми и на

⁴Семеен магазин, февруари, 2002, бр. 46: 14.

⁵<http://www-gewi.unigraz.at/cocoon/gralis/login?tid=6FA72B417919BD2DA13C37E26A79F3BB>).

⁶<http://www-gewi.unigraz.at/cocoon/gralis/login?tid=6FA72B417919BD2DA13C37E26A79F3BB>),

– есеи од Scientific style од Гралис-корпусот.

социјалните мрежи на интернет (*Од прозорец го видов едно возило како се превртува*⁷, *Ги видов еден колега од внатрешно обезбедување и пратеникот Кристо Мукоски*⁸; кон кои ќе си дозволиме да ги приклучиме и примерите: *Погледнете ја една од најубавите улици, Посетете го еден од најстарите манастири во Македонија...*, *Запознајте го еден од најмоќните лидери во светот ...*⁹ итн.).

Според овие согледувања може да се оправда констатацијата за степенот на граматикализацијата што се јавува во удвојувањето на објектот во македонскиот јазик. Опстојувањето на истата појава сè почесто се забележува во различни функционални стилови, што зборува за тоа дека не може да се сопре природниот развој на еден јазик, во конкретниов случај – на македонскиот јазик, со што се покажува дека јазичната појава – удвојувањето на објектите – останува да биде едно од јазичноидентитетските обележја на македонскиот јазик.

Резиме

Во овој труд се обидовме да направиме кус преглед на директниот и на индиректниот објект и на нивното удвојување, разгледувајќи го од различни истражувачки аспекти, како на синхрониски, така и на дијахрониски план. Уште еднаш се покажа дека и оваа важна јазична карактеристика на македонскиот јазик, од една страна, е заслужна за членувањето на македонскиот јазик во балканскиот јазичен сојуз, а од друга, со својот посебен развој и со својот интензитет, ги надминува рамките на балканскиот јазичен сојуз и има свој сопствен развој, кој најмногу се препознава по нејзината граматикализација. По сумирањето на досегашните истражувања за оваа важна јазична карактеристика на македонскиот јазик, како и по согледувањата на нејзиниот натамошен развој, слободно може да се каже дека удвојувањето на директниот и на индиректниот објект останува да биде едно од јазичноидентитетските обележја на македонскиот јазик.

⁷Повеќето од примерите што следуваат се од социјалните мрежи на интернет.

⁸<https://arhiva.plusinfo.mk/%D1%88%D0%B5%D1%84%D0%BE%D1%82-%D0%BD%D0%B0-%D0%BE%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%B1%D0%B5%D0%B4%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5-%D0%BD%D0%B0-%D0%B2%D0%B5%D1%99%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%B3%D0%BE/> - посетено во јуни 2020.

⁹<https://it.facebook.com/1589351851280118/photos/%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%B5%D1%82%D0%B5%D1%82%D0%B5-%D0%B3%D0%BE-%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BD-%D0%BE%D0%B4-%D0%BD%D0%B0%D1%98%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%B5-%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%80%D0%B8-%D0%B2%D0%BE-%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D1%98%D0%B0-%D1%81%D0%B2-%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D1%82%D0%B0-%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%BF%D1%81%D0%BA%D0%B0-%D1%86%D1%80%D0%BD%D0%B0-%D0%B3%D0%BE/1815506821997952/> - посетено во јуни 2020.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Бојковска, Ст., Минова-Ѓуркова, Л., Пандев, Д., Цветковски, Ж., 1997, *Опита граматика на македонскиот јазик*. Скопје.

Демиреј, Ш., 1994, *Балканска лингвистика*. Скопје.

Димитровски, Т., 1965, „За некои влијанија на соседните јужнословенски јазици врз македонскиот литературен јазик“, *Литературен збор XII/4*. Скопје, стр. 4–17.

Илиевски, П., 1988, *Балканолошки лингвистички студии*. Скопје.

Интенцијално-синтаксички речник на македонските глаголи. (Група автори) Ред. Бл. Корубин, Сн. Велковска. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, 1992 – 2001.

Конески, Бл., 1981, *Јазични теми*. Скопје.

Конески, Бл., 1982, *Грамматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје.

Конески, Бл., 1982, *Историја на македонскиот јазик*. Скопје.

Корубин, Бл., 1969, *Јазикот наш денешен* – Книга прва, 1976. Книга втора, 1980. Книга трета, 1986. Книга четврта. Скопје.

Лопашов, А., 1978, *Местоименные повторы дополнения в балканских языках*. Ленинград.

Македонски јазик. 1998. Редактор: Лилјана Минова-Ѓуркова, Ополе.

Минова-Ѓуркова, Л., 2000, *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје.

Минова-Ѓуркова, Л., 2003, *Стилистика на современиот македонски јазик*. Скопје.

Јаневки, С., 1986, *Девет Керубинови векови*. Скопје: Култура.

Тантуровска, Л., 1998, *Директниот и индиректниот објект во јазикот на македонските автори од XIX век*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје.

Тантуровска, Л., 2005, *Директниот и индиректниот објект во македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје.

Тантуровска, Л., 2013, „За удвојувањето на објектите кај Блаже Конески како нормативно и стилско обележје“. *Поетикта, стилистиката и лингвистиката на текстовите од Блаже Конески*. Graz: Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität Graz.

Тантуровска, Л., 2014, *За идентитетот на македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје.

Цивъян, Т., 1979, *Синтаксическая структура балканского языкового союза*. Москва.

Цухин, А. Г., 1968, *Синтаксис местоименных языках*. Минск.

Creissels, D., 1978, *La place du Macédonien dans une typologie syntaxique des langues slaves: Expression des relations actanciennes et de la thématization*, Rev. *Étud. slaves*, LI/1-2. Paris, p. 61–64.

Fillmore J., Ch., 1967, The Case for Case, *Universal in Linguistic Theory*.
The University of Texas at Austin.

Гралис-корпус на Блаже Конески

<http://www.gewi.unigraz.at/cocoon/gralis/login?tid=6FA72B417919BD2DA13C37E26A79F3BB>) – Сите интернет страници се посетени во јуни 2020 година.

Лилјана МИТКОВСКА

ДАТИВОТ ВО КОПУЛАТИВНИ РЕЧЕНИЦИ: ИСКАЖУВАЊЕ СОСТОЈБИ И СТАВОВИ

1. Вовед

Во оваа статија се разгледуваат речениците со копулата *сум* во кои покрај неглаголки предикат се појавува и именски член во датив. Се фокусираме на безличните реченични структури (*Интересно ми е овде*) и ги споредуваме со речениците со паралелен предикат во кои има синтаксички субјект кој повлекува согласување по род и по број со предикатот (*Филмот ми е интересен*). Првите се познати како ‘датовно предикативни структури’ (ДПС), а вторите како ‘датовно номинативни структури’ (ДНС) (Циммерлинг 2018). Иако во македонскиот јазик нема падежни наставки кај именките, ќе ги користиме овие термини како најсоодветни. ДПС се многу дискутирани во руската лингвистика (види референци во Циммерлинг 2018, Градинарова 2010), но за јужнословенските јазици постои малку литература за нив (Градинарова 2010, Иванова 2016, Kučanda 1998)¹. Во описите на македонскиот јазик традиционално тие се споменуваат во рамките на безличните реченици (Минова-Ѓуркова 1994: 164-165, Гуржанов 1988: 51-62, Цветковски 1988). Во врска со функцијата на дативниот член, Минова-Ѓуркова (1994: 165) вели дека „го сигнализира лицето како носител на определена состојба“, а Гуржанов (1988: 56) забележува дека „[р]ечениците со задолжително присуство на дативниот предмет покажуваат физички и психички состојби и преживувања кај живите суштества“. Најческа-Сидороска (1997: 84-88), пак, ги разгледува во делот за субјектните функции на дативот во реченици без граматички подмет. Таа тврди дека дативниот член тука е полноправен субјект и „не поседува никакви семантички значења, за разлика од вистинското дативно дополние“ (ibid. 87). Нашиот став во врска со тоа е сосема спротивен. Сметаме дека дативниот член има конкретна функција во креирањето на значењето на овие конструкции и не претставува ‘семантички субјект’, како што понекојпат се тврди (види на пр. референци во Kučanda 1998, Zimmerling 2009). Со оглед на фактот дека и двата типа конструкции се многу чести во македонскиот јазик и се јавуваат со комплексна мрежа на синтаксички и на семантички варијанти, и двете конструкции заслужуваат повеќе внимание. Прво ќе дадеме посеопфатен опис на ДПС од структурен и од семантички аспект, а потоа ќе ги споредиме со ДНС.

¹Оваа ситуација е малку променета со излегувањето на серија статии во списанието *Русский язык за рубежом* Том 5, 2018 (<http://journal.pushkin.institute/en/5-18-anons/>). Види Митковска (2018) за македонскиот јазик.

Безличните конструкции (ДПС) претставуваат сложен комплекс на елементи, кој се карактеризира со специфично општо значење и со неколку подзначења. Основните членови што го сочинуваат тој комплекс се копулата, неглаголскиот дел од предикатот и дативниот член: NP_{DAT} + copula + Pred. Во македонскиот јазик копулата е задолжителна и во ДПС секогаш има форма во 3 лице еднина (среден род кај л-формата). Покрај глаголот сум, се јавуваат и динамични копули, како на пример: *станува – стане, доаѓа – дојде, иде, падне – паѓа* (Гуржанов 1988: 52): *Одеднаш ми стана топло; Наеднаш им дојде чудно; Му падна жал за неа*. Тие имаат поограничена употреба, па иако понекојпат глаголот копула може да игра улога во дистрибуцијата на формите, овде нема да ги разгледуваме.

Елементот што го носи главното значење на прирокот во македонската лингвистичка литература се нарекува ‘именски прирок’ или ‘именски дел од прирокот’. Кога се работи за безлични реченици, тој може да биде претставен со именка (*Страв ми е; Мака ми е*) или со прилог: на -о (*топло, чудно*) или некој друг тип (*доцна, блиску, доста, карши, преку глава, по ќејф*). Во руската лингвистика е воспоставен терминот ‘предикатив’ за јазичните единици кои дополнуваат глагол копула, а не се согласуваат по род и по број со некој член во реченицата. Постојат предлози дека овие единици треба да се сметаат за посебна зборовна група која изразува ‘категија на состојба’ (на пр. Шчерба 1974, според Циммерлинг 2018). Иако не постои целосно согласување со овој став, терминот ‘предикатив’ е широко прифатен за оние зборовни форми што се користат исклучиво во позиција на неглаголски предикати во безлични реченици, односно не се поврзуваат со канонични субјекти, т.е. не дозволуваат согласување со друг член по род, по број и по падеж (Циммерлинг 2018; Say 2013: 225-226; Иванова 2016). И во случаи кога основата им се поклопува со придавска основа, предикативите се разликуваат од паралелните придавки по определени семантичко-функционални признаци.² Сметаме дека македонските безлични реченици имаат заеднички особини со руските (иако се разликуваат во дистрибуцијата), па затоа овде во описот на македонските конструкции ќе го користиме терминот ‘предикатив’.

Дативниот член е јасно маркиран, иако во македонскиот јазик не постојат именски наставки за падежите. Тој се маркира исто како и индиректниот објект (ИО), со задолжително присуство на дативната клитика пред копулата и, во емфатични и во контрастивни контексти, со дополнителна долга форма на заменката: *Тебе можеби не ти е, ама мене ми е топло*. Ако е потребна идентификација на референтот, именката секогаш е маркирана со предлогот на: *Овде им е добро на децата*.

Во натамошниот текст (во поглавјето 2) ќе дадеме опис на структурните и на функционалните особини на македонските ДПС врз основа на собран корпус на предикативи, кои се верификувани со примери од интернет, а нивната прифатливост е проверена со анкетање на 20 родени говорители на возраст

²Според Циммерлинг (2018: 50), „предикативите претставуваат неаргументни и неатрибутивни зборови, кои не можат да заземат позиција на јадро на именска група или позиција на неусогласена определба на ниво на именската група.“

од 18-69 години. Во поглавјето 3 ќе разгледаме во каков однос се тие со паралелните ДНС. На крајот, во поглавјето 4, ќе ги сумираме заклучоците за природата на дативниот член и за неговата улога во значењето на двете конструкции.

2. Опис на собраниот корпус предикативи во ДПС

Во описот на дативно-предикативните структури поаѓаме од ставот дека тие претставуваат комплексна структура и дека дативниот маркер има важна улога во формирањето на нивната семантика, потпирајќи се на основната претпоставка на когнитивната граматика дека граматичките елементи не се „празни“ туку имаат свое значење, исто како и лексичките елементи, иако граматичкото значење е апстрактно и шематско (Langacker 1991: 3, 2008: 21, Taylor 2002: 22, Janda 1990: 270). Поради тоа граматичките елементи имаат конкретна функција во создавањето на значењето на конструкциите во кои учествуваат, при што настанува адаптирање и прилагодување. Една од основните претпоставки е дека „лингвистичките структури може целосно и правилно да се разберат само ако се земе предвид контекстот на нивната употреба“ (Fried 2017: 242). Затоа, за да ја објасниме улогата на дативот, овде ги разгледуваме ДПС од аспект на нивните составни конституенти и ситуациите во кои се користат.

Најопшто земено, со ДПС во македонскиот јазик се прикажува како дативниот член ја доживува реалноста и неговиот субјективен однос кон таа реалност. Околностите се карактеризираат преку предикативот, а доживувачот е претставен во дативниот член. Значењето на композитната структура не е прост збир на значењата на компонентите, туку самата конструкција може да придонесе за модифицирање на некои особини на компонентите, а исто така и да внесе сопствени особини кои не постојат кај компонентите (Fried 2017). Ќе ги разгледаме особините на овие два јазични елементи, предикативот и дативниот член, и како се комбинираат во комплексот на ДПС.

2.1. Предикативите

ДПС се многу чести во македонскиот јазик, особено во разговорниот функционален стил, каде што често се појавуваат како нови конструкти во контекстот и затоа е тешко да се даде конечниот број предикативи кои се среќаваат во тие конструкции. Со пребарување текстови и набљудување разговори, како и преку лична интуиција, собравме околу 300 предикативи во комбинација со дативен член. Некои од нив се многу чести во ДПС, а некои се поретки. Најголем број (околу 70 %) се предикативи на -о кои имаат и придавски корелати (*студено, загушливо, вкусно, гадно, добро, жално, забавно, јасно*), а има и неколку предикативи што имаат и исти неменливи придавски форми, главно, од туѓо потекло (*тазе, тамам, супер, секси, океј*); околу 6 % се

форми од глаголи со наставките -с/чки (*ветувачки, збунувачки, царски*) и -т/н (*здодеоано, очекувано*), кои исто така имаат придавски корелати. Другите предикативи се прилози, околу 3 % (*далеку, блиску, доста, малку*), предлошки синтагми, околу 7 % (*по волја, за верување, од интерес, без врска*), и 14 % именки. Кај именките се забележуваат постари, добро утврдени предикативи, како *страв, жал, срам, грев*, некои од турско потекло како *мерак* и *кеф*, но и некои од понов датум, како *мистерија, ужас, фора, топ, закон*.

Во основата на предикативите на -о се придавки што изразуваат опис на околината, на некои внатрешни емоционално-психички состојби, но не се ретки ни такви што изразуваат општи и параметрички особини. Интересно е дека во македонските ДПС може да се употребат и предикативи што изразуваат резултат. На пример, конструкциите со партиципите *збоктисано ми е, одмилено ми е, здодеоано ми е* и сл. именуваат состојба, но истовремено импликуваат дека таа состојба е резултат од некое претходно случување, кое може да се разјасни во ситуацијата или со познавање на интерперсоналниот контекст.

2.2. Дативниот член

Сметаме дека функцијата на дативот во ДПС логично се вклопува во концептуалната мрежа на дативните конструкции во македонскиот јазик. Според Вјежбицка (Wierzbicka 1986: 411), она што ги поврзува сите различни дативни конструкции во полскиот јазик е една заедничка „тема“, а не некој спој на семантички признаци. Бидејќи употребата на структурата што одговара на дативот во македонскиот јазик е во голема мера слична на полскиот датив, може да кажеме дека и во македонскиот јазик „употребата на дативот упатува на ситуација што некое лице Z не ја контролира, но која веројатно (што не е сигурно) има ефект врз него“ (ibid.). Оваа засеганост е психичка, па затоа не мора дативниот партиципент да биде директно погоден од ситуацијата. И други автори што се занимавале со словенскиот датив дошле до заклучок дека една од најистакнатите карактеристики на дативот е да го обележи партиципентот како „несвесна, засега на крајна цел“³ (Rudzka-Ostyn 1996: 355). Дабровска (Dąbrowska 1997: 16-17) смета дека дативот е експонент на улогата ‘лице кон кое е усмерен настанот’ (the target person), што се однесува на „индивидуа што се сфаќа како засега од некое дејство, процес или состојба кои го допираат нејзиниот личен домен“ (ibid.: 17). Имајќи ги предвид овие општи карактеристики на дативот, ќе разгледаме каква е улогата на оваа структура во креирањето на општото значење на ДПС и на конкретните поттипови.

Како што кажавме погоре, главната функција на ДПС е да се прикаже како дативниот референт доживува некоја ситуација. Бидејќи доживувачот е изразен во датив, тоа автоматски асоцира дека тој референт нема контрола врз тоа како ја доживува стварноста. Некои внатрешни, несвесни побуди во дативниот референт влијаат врз типот на доживувањето што се изразува со ДПС. Во македонскиот јазик се забележуваат неколку различни типови

³ “unintend edaffectiveend point”

вклученост на дативниот референт во настанот за кој се соопштува со ДПС: директно вклучен учесник, индиректно вклучен учесник и надворешен набљудувач. Ќе ги разгледаме поединечно со упатување на врските меѓу нив.

2.2.1. *Директна вклученост* имаме кога дативниот референт е прикажан како некој што ја преживува ситуацијата – *чувствувач*. За да се добие вакво значење, состојбата изразена во предикативот треба да постои истовремено со одвивањето на околностите што ја причинуваат. Во зависност од начинот на кој се манифестира доживувањето, се разликуваат три поттипа:

1. физиолошки состојби

- (1) *Мака ми е, жеешко ми е*, а температура од 37°C сигурно не помага.
- (2) *Загушливо му беше* во салата, па затоа отиде да вежба во парк.

2. емоционални состојби

- (3) Си заминав рано. *Здодевно ми беше*.
- (4) *Мерак ми е* да работам со млади актери.

3. интелектуални реакции

- (5) *Јасно ми е мене* што сакаш да кажеш.
- (6) Зошто никој не се јавува? *Баш ми е чудно*.

Ситуацијата што ја доживува X има некои неутрални особини кои придонесуваат за состојбата на X. Повеќето предикативи, со исклучок на именските и некои предлошки синтагми, може да се користат за неутрален опис⁴: *Загушливо е во салата. Во лето е жеешко. Овде е здодевно*. Таквите конструкции ја опишуваат ситуацијата во однос на некои општоприфатени стандарди за именуваната состојба, па се претпоставува дека тие важат за секој чувствувач што може да биде вклучен. Но ДПС нема за цел да прикаже таква реакција на вклучениот дативен член. Ако некому му е топло, тоа може да биде затоа што температурата во средината е реално повисока за секој просечен чувствувач. Меѓутоа, со изразување на чувствувачот во дативниот член се потенцира како X ја доживува ситуацијата, односно неговата субјективна реакција на ситуацијата. Всушност, можно е поради некои особини на X или, пак, поради моменталната состојба, тој стварноста да ја доживува поинаку отколку што е тоа претставено со општото мерило за валидноста на особината (пример 7).

- (7) Можно е да стареам па *ми е студено* и кога не е студено.

Некои предикативи развиваат поинакво значење во ДПС, како на пример *лошо, тешко, мачно* кои во неутрален контекст изразуваат социопсихолошка

⁴Само мал број предикативи на -о немаат паралелни конструкции без датив, како на пример: *Криво ми е*, но не е прифатливо **Криво е; Горко ми е да помислам.*, но *Горко е* означува само вкус. Така е и со предикативите од партиципите *Одмилено ми е да ...*, но не е добро без дативен член – **Одмилено е да*.

состојба (*Лошо е сега кај нас*), а во ДПС може да изразуваат и физиолошка состојба (*Лошо ѝ беше во автобусот*).

Од трите типа ДПС за директна вклученост, во македонскиот јазик најчести се емоционалните состојби.⁵ Меѓутоа, понекогаш е тешко да се направи разлика меѓу двата типа состојби. Покрај тоа што истата лексема може да се употреби и за физиолошки и за психички состојби (*лошо, тешко, мачно, грозно, незгодно*), како во примерот (8), неретко еден ист исказ може да ги содржи двата аспекта (9 и 10). Тоа покажува дека значењето на исказот не го диктира исклучиво предикативот, туку и значењето на предикативот се прилагодува кон контекстот.

- (8) *Ич не ми е згодно во тесни панталони. (физиолошка состојба) Не ми е згодно да зборувам за себе. (емоционална состојба)*
- (9) *Одлично ми е овде и уживам во секој момент и тренинг.*
- (10) *Живеам со баба ми и дедо ми и супер ми е.*

Чисти интелектуални реакции се ретки. Најчесто тоа истовремено претставува проценка на ситуацијата од аспект на дативниот референт, па тие се преплетуваат со следниот тип ДПС.

2.2.2. *Индиректна вклученост* имаме кога ситуацијата се прикажува од аспект на засегнатоста на дативниот референт, во споредба со неговите желби, потреби и можности, па може да кажеме дека тој е потенцијален актер или корисник. Вакво толкување се добива во контекст на нереализирани ситуации, идни, потенцијални, негирани и сл. Ова значење типично се појавува со параметрички предикативи, како во следните примери:

- (11) *Пребрзо ми е да почнам сега да вежбам. Има само една недела од операцијата.*
- (12) *Не ја заврши задачата. Некако многу му беше за еден ден.*
- (13) *На Новицки му е рано за пензија.*
- (14) *Ќе пукнам и јас, доста ми е. Премногу ми е.*

Ситуацијата што се проценува со параметарот изразен во предикативот е најексплицитно изразена во зависна реченица (11) или во соседна независна реченица (12), но може да се јави во некаква друга синтагма која кондензира предикација (како во 13, за пензија = да оди во пензија) или треба да се извлече од поширокиот контекст (14). Со ДПС се вреднува ситуацијата од аспект на дативниот референт, кого таа, всушност, го засега. Истите искази без дативниот член искажуваат неутрална оценка, иако пак се работи за истото лице. Во (11а) не е јасно дали ставот за тоа дека е *пребрзо* е на засегнатото лице или нечиј друг став, додека во (11) употребата на дативниот член експлицитно го нагласува ставот на засегнатото лице.

(11) а. *Пребрзо е да почнам сега да вежбам. Има само една недела од операцијата.*

⁵Изгледа дека за физиолошки состојби пообично е да се употребат глаголи (*Ми се лоши; Ми се гадни*). Оваа претпоставка треба да се испитува врз поголем јазичен материјал.

Покрај параметричките, и други предикативи, со поинаква семантика, може да се употребат во ДПС што изразуваат проценка на ситуацијата во зависност од засегнатото лице. Предикативи што, обично, изразуваат состојби добиваат значење на параметри за проценка на ситуацијата ако се најдат во потенцијални или во генерички околности. Во (15) ДПС не ја опишува актуелната состојба на дативниот референт, туку неговата проценка дека не може да оди пешки поради тоа што временските услови не се во согласност со неговите можности и/или желби. Во примерот (16) се изразува исто таков субјективен став кон учењето од ПДФ, што се карактеризира како непријатно и заморно за дативниот референт.

(15) *Топло ми е* на овие температури да одам пешки.

(16) Не можам да учам од ПДФ, *непријатно и заморно ми е*.

Во некои искази двете значења, состојба и проценка, може да се преклопуваат, па постои можност двојно да се толкуваат. Во примерот (17) предикативот *стресно* може да се сфати како проценка од аспект на дативниот референт или како состојба предизвикана од околностите, во зависност од тоа дали се работи за моментална или за општа ситуација.

(17) Не можам да живеам во голем град, *стресно ми е* кога има премногу луѓе.

2.2.3. *Набљудувач од страна*. Во третиот тип значења што се изразуваат со ДПС дативниот референт има улога на набљудувач од страна, кој изразува свој став кон некоја ситуација. Тој има улога на *проценувач* (пример 18-19).

(18) *Малку апсурдно ми е* Хаг ако не успее (да го спроведе судењето), дома да се гони....

(19) *Јако ми е* што им ја пуштаат Жтем на Димитров и Коцијас.

Најчесто се работи за интелектуални реакции или за апстрактни параметри и може да се парафразира со „X мисли дека некоја ситуација е У/според X некоја ситуација е У“. Со овие ДПС се прикажува субјективниот став на дативниот референт кон одредена ситуација, која ја проценува позитивно или негативно. Во претходно опишаните ДПС (во 2.2.2.), дативниот референт е лично засегнат и претставува потенцијален учесник додека во ситуациите изразени во овие конструкции, тој има улога на надворешен набљудувач и проценувач.

Оваа функција на ДПС се јавува често во македонскиот јазик, како во поформалниот (18) така и во колоквијалниот стил (19). Говорителите често ја користат да го изразат личниот став на дативниот член. Во речениците со дативен член стандардите за проценка на ситуацијата ги поставува дативниот референт, додека во оние каде што отсуствува, ситуацијата се оценува во однос на некои општоприфатени стандарди кои важат за особината изразена во предикативот (Križokarić 2005). Всушност, со употребата на дативот, кој го претставува учесникот како изложен на ситуација што не ја контролира

(Wierzbicka 1986), говорителот се оградува од одговорност за ставот и исказот е помалку директен отколку во структурата без датив.

Значењата на индиректно вклучен учесник и на набљудувач се многу блиски и понекогаш е тешко да се разграничат бидејќи и во двата случаја се проценува ситуацијата во однос на некој стандард. Често не се прави разлика, па и двете значења се опфатени во поттипот на дативни значења традиционално познат како *Dativus Iudicantis* (Hole 2012). Но, разликата е во тоа што кога имаме индиректна вклученост, мотивацијата за поставување стандард од страна на дативниот партиципant доаѓа од некаков негов интерес, додека кога е во функција на набљудувач, мерило е некој стандард што го поставува дативниот партиципant во зависност од своите сфаќања за тоа што е валидно во дадената ситуација. Понекогаш може да се јави преклопување на двете значења, па така во (20) проценката на ситуацијата како ‘смотана’ е мотивирана и од интересот на дативниот член (не сака да плива во базен) и од неговиот став во однос на пливањето во базен кога во близина е морето.

(20) Некако покрај одмор на море *смотано ми е* да пливам во базен.

2.3. Дополнителни членови во ДПС

Покрај основните членови, во ДПС може да се појават и други типови дататоци. Се смета дека овие дополнителни членови не се задолжителни (Гуржанов 1988), но тие може да имаат важна улога во толкувањето на ДПС. ДПС кои изразуваат директна вклученост, особено физиолошки и емоционални состојби, често не се придружени од никакви дополненија, а толкувањето на ситуацијата без проблем доаѓа од контекстот. Но можно е да има и прилошки дополненија во кои се објаснува на какви околности се однесува исказот, особено ако постои можност за забуна. Тие може да бидат изразени со прилошки или со предлошки синтагми или, пак, со зависни реченици (21).

(21) *Удобно ми е овде/во новиот стан/кога е сè на свое место.*

Стимулот може да се изрази во предлошка *од* и за синтагма или во декларативна *да*-, *што*- или *дека*-реченица (22).

(22) *Страв ми е од кучиња/за децата/да седам сама ноќе/што не се јавуваат/дека нема да ги најдат.*

И кога се работи за индиректна вклученост на дативниот член како потенцијален актер или корисник, може да се очекува ограничувањата да бидат изразени во контекстот, но тие се почесто прикажани во зависна исказна реченица или во некоја синтагма која претставува кондензација на предикација (примери 11-14 погоре). Овие дополненија, како и контекстуалните показатели, претставуваат некоја потенцијална ситуација, а не реална состојба на нештата. Ако се работи за реченица, дативниот член најчесто е кореферентен со субјектот или со некој друг аргумент од зависната реченица. Во (23) се соопштува дека со оглед на способностите, желбите итн. на Ана за одење пешки, некоја зацртана цел беше далеку. Тоа е причината што најверојатно не отиде таму. Импликацијата во (24) е дека не ја зедеме Ана бидејќи кога ние

одевме беше рано во однос на некои нејзини можности, потреби, желби или нешто слично.

(23) *На Ана ѝ беше далеку да оди пешки.*

(24) *Рано ѝ беше на Ана да ја земеме со нас.*

За разлика од исказните реченици во состав на ДПС за директна вклученост, кои изразуваат актуелни дејства/состојби, едновремени со состојбата изразена во предикативот, овде најчесто се работи за модално обоени предикации чие извршување е нереализирано и во постериорна или во генеричка временска рамка. Затоа се најчести субјунктивните *да*-реченици.

Третиот тип ДПС, за изразување став, речиси исклучиво ги наоѓаме со дополнителна зависна реченица и најчесто дативниот член не е вклучен во искажаната предикација во дел-реченицата (25 и 26). Кореферентноста или не е можна или веднаш асоцира потенцијален корисник/актер или чувство што јасно може да се види ако се споредат примерите во (27): во (27б) кореферентноста асоцира дека ставот кон одењето во театар сама ја засега Ана директно (затоа не оди во театар сама), што не се подразбира во (27а), додека (27в) изразува чувство на дативниот референт кој се прикажува како вклучен во настанот изразен со зависната реченица.

(25) Многу неумесно ми е кога луѓе скокаат на вакви теми.

(26) *Бизарно ми е* што тие сега ни држат лекции за зачувување на зеленилото, а ги уништија сите дрвја во градот.

(27) а. *На Ана ѝ е глупаво* некој сам да оди во театар. (набљудувач од страна)

б. *На Ана ѝ е глупаво* да оди сама во театар (индиректна вклученост)

в. *На Ана ѝ е глупаво* што дојде сама во театар (директна вклученост)

3. Употребата на ДПС во споредба со ДНС

Во македонскиот јазик, повеќето предикативи што се појавуваат во ДПС може да се употребат и во реченични модели со именски субјект (ДНС). Исклучок прават предикативите од именки и некои специфични предлошки конструкции. Постарите именки од словенско потекло не се прифатливи во ДНС (28), но оние од турско потекло ги среќаваме понекогаш во разговорниот стил (29). Од друга страна, повеќето од поновите може да се јават во определен контекст и да изразат проценка според засегнатоста на дативниот член (30) или негов став (31). Во првата функција тие се граничат и се преклопуваат со присвојното значење и може да се толкуваат двојно. Сепак, во некои контексти, како во долните примери, бенефактивноста доминира.

(28) *Тоа ми е жал/страв/срам.

- (29) Добро е што северњациве не успеаа и тоа *ми е мерак* исто.⁶
- (30) *Мене кошмар ми е професорот по биологија./Чистењето ми е вистинска мака. / Еве и денес, сè уште целата таа промоција ми е мистерија.* (вклученост, интерес)
- (31) *Закон/Топ/Тапа/Фора ми е песнава.* (оцена)

Предикативите што имаат паралелна придавка и прилозите без паралелна придавска форма, во принцип, без структурни ограничувања може да се употребат во ДНС, додека во обратен правец не е така. Оние лексеми што се јавуваат во ДНС немаат секогаш предикативни корелати во ДПС. Меѓутоа, значењето на паралелните ДПС и ДНС не е секогаш подеднакво. Според повеќе автори (види на пр. референци во Циммерлинг 2018), придавките во основата на предикативите што изразуваат состојби не се однесуваат на состојби туку на особини. Поради тоа во ДНС дативниот референт не се прикажува како директно вклучен во ситуацијата (чувствувач), туку како партиципнт засегнат од ситуацијата на некој друг начин или како набљудувач/проценувач. Во примерите (32а) и (33а) се соопштува како дативниот член ги проценува особините на субјектниот референт според некои свои мерила, додека паралелните ДПС означуваат физиолошка состојба (32б) или емоционално-психичка состојба (33б).

- (32) а. *Заморен и мачен му беше* патот до далечната земја.
 б. *Заморно и мачно му беше* кога патуваше во далечната земја.
- (33) а. *На децата им беа интересни* сите активности на отворено.
 б. *На децата им беше интересно* да си играат на отворено.

Некои парови се разликуваат повеќе во значењето. Во (34а) се искажува состојбата на дативниот референт, а во (34б) придавката *убав* дава опис за градот, но според некои мерила поставени од дативниот член. Слични разидувања во значењето се добиваат со лексемите *тешко, грозно, густо, горчливо*.

- (34) а. *Убаво ми е* во градот. б. *Градот ми е убав.*

Кај придавките што изразуваат интелектуални реакции разликата во значењето меѓу ДПС и ДНС е помалку изразена (35). Интелектуалната активност претпоставува приказ на ситуацијата од аспект на дативниот член, па тоа е блиску до проценката на особините на субјектниот референт.

- (35) а. На никого од нас *не му беше јасна* задачата.
 б. На никого од нас *не му беше јасно* што треба да правиме.

Може да заклучиме дека во македонскиот јазик со придавки за состојби и интелектуални активности во ДНС се изразува проценка за субјектниот референт од аспект на дативниот член. Слична субјективна проценка се искажува и со ДПС во значењата опишани погоре во 2.2.2. и 2.2.3., но тогаш се работи за проценка на ситуацијата, а не на некој објект. И во ДНС, во зависност

⁶<https://forum.kajgana.com/threads/%D0%A1%D0%9F-2014-page-23>

од типот на особината, проценката може да биде од аспект на дативниот член како засегната единка (36) или како проценувач (37).

- (36) Ова ми е гласно. Намали го тонот. / *Скапо ми е ова палто. Не можам да го купам.*
- (37) Ти си ми нешто блед денес. / Ама необична ми е песнава. / Неговата изјава ми е бизарна. / *Без врска ми е хокејот.*

И тука овие две значења може да се преклопуваат, па се појавуваат двозначни реченици (38), кои понекогаш не може да се протолкуваат јасно ни во контекстот на ситуацијата. Во (38а) придавката *царски* може да се толкува како особина на лененото семе во однос на потребите на дативниот референт или како особина која дативниот референт ја оценува воопшто. И придавката во (38б) може да се толкува и како ‘комплицирано за мене’ (индиректна вклученост) или ‘компицирано за кого било воопшто’ (став).

- (38) а. Ама мене ми е *царски* вкусот на ленено семе.

б. Многу *комплицирано ми е* некако сето ова.

Ограничувањата на придавките и на прилошките изрази за употреба во ДПС се поголеми отколку за во ДНС. Кривокапиќ (Krivokapić 2005: 160) тврди дека во српскиот јазик сите придавки што може да се јават во предикатот може да се употребат и во ДНС, со тоа што степенот на прифатливост „зависи од тоа до која мера може особината изразена во придавката да се прикаже од различни аспекти“, а тоа често е предмет на прагматички ограничувања. Сметаме дека ситуацијата во македонскиот јазик е слична и дека секоја придавка може да биде употребена во таква функција ако се најде во соодветен контекст. Бидејќи во ДНС особината се вреднува според мерила поставени од дативниот референт, а не според некоја општоприфатена норма, прифатливоста на придавката зависи од тоа колку е можно некоја особина да се прикаже како отстапување од општата норма. Прифатливоста се засилува во контрастивен контекст и со употреба на интензификатори (*многу, премногу, ептен, баи, колку*) или прилози за намалување на интензитетот (*по малку*). Исто така, и со употребата на прагматичките маркери за дистанцираност (*некако, нешто, едноставно, искрено*), со кои се потенцира субјективноста на исказот, употребата на дативот станува можна. Со нив може да се креира контекст, како во примерот (39), каде што и придавка за боја може да се најде во ДНС. Со овие средства се засилува и прифатливоста на ДПС, иако за употреба на безлична конструкција е потребен многу специфичен контекст, како во (40).

- (39) Не ја сакам оваа блуза. Некако *премногу ми е црвена.*
- (40) Мебелов е убав, ама некако многу *ми е бело* во собава.

Во копулативните структури со дативен член (ДПС и ДНС) во македонскиот јазик најчесто се регрутираат нови предикативи со значењето ‘индиректна вклученост’ од сите класи неглаголски категории можни во предикатска употреба. Значењето ‘изразување став’ е пораспространето во

ДНС, па за некои предикативи необична е употребата во ДПС (*здебелено, слабо, тазе, просирно, црно*). Многу помалку нови предикативи се создаваат од придавки кои изразуваат внатрешни чувства и особини на човек со значење на состојби, за разлика од бугарскиот и од рускиот јазик, каде што, според Градинарова (2010), ДПС од придавки, како на пример, *гневно, среќно, нервозно, флегматично, зборливо* се забележуваат сè почесто во разговорниот јазик и на социјалните мрежи.

4. Заклучни сумирања

Анализата на ДПС во македонскиот јазик покажа дека со нив се искажува како дативниот референт ја доживува ситуацијата на која е изложен, при што реагирањето на околностите се прикажува како несвесно, независно од волјата на референтот. Типот на состојби може да варира од физиолошки и емоционални до субјективна проценка на особините на околностите. Со тоа ДПС претставуваат проширување на функцијата на дативот во улога на доживувач и се надоврзуваат на други глаголски конструкции со дативен член во кои се изразува доживување на ситуацијата од страна на пасивен и ненамерен доживувач (Wierzbicka 1986: 408), како на пример: *ми се истури млекото, ми се спие, ми се слуша, ми се допаѓа, ми се стемни, ми се слуша.* Сметаме дека ДПС и ДНС се поврзани со овие значења на дативот бидејќи и во ситуациите изразени во конструкции со копула и со неглаголски предикат, дативниот референт е прикажан како пасивно изложен на некоја ситуација која субјективно ја доживува (*Студено ми е овде*).⁷ Изразувањето субјективен став се вклопува во овие значења на дативот и се покажува како попродуктивна варијанта во македонскиот јазик бидејќи прифатливоста на тие структури зависи повеќе од контекстуалните фактори.

Во овој приказ покажавме дека ДПС се во регуларен однос со ДНС. Двете конструкции се паралелни во определени значења и во тие значења подеднакво се сооднесуваат со копулативните конструкции без дативен член. И во ДНС дативниот член внесува субјективна проценка на определена особина на субјектниот референт што отстапува од општоприфатените норми. Во конструкциите без дативен член (*Студено е овде; Водата е студена*) ситуацијата/субјектниот референт се карактеризира според некои општоприфатени мерила за тоа што, обично, се смета за норма кај именуваната карактеристика. Бидејќи дативниот член е пасивен доживувач изложен на ситуацијата, нема директна одговорност за доживувањето/ставот, па исказот добива индиректен тон, што ги прави дативните конструкции погодни за говорни чинови што го загрозуваат лицето на говорителот или на соговорникот, како на пример, одбивање или критика. Токму поради тоа и не може да се каже дека дативниот член во овие конструкции е 'семантички субјект', како што понекојпат се тврди.

⁷Повеќе автори, исто така, ја потенцираат врската меѓу овие типови дативни конструкции во германскиот јазик (Hole 2012).

ЛИТЕРАТУРА

- Градинарова, А. А., 2010, „Безличные конструкции с дательным субъекта и предикативом на –о в русском и болгарском языках“, *Болгарская русистика* 3–4, стр. 34–55.
- Гуржанов, Г., 1988, „Безличните реченици во македонскиот јазик“, *Македонистика* 5, стр. 3–69.
- Иванова, Е., 2016, „Безличные предложения с обязательным местоименным выражением экспериенцера в болгарском языке“, А.В.Циммерлинг, Е.А.Лютикова (ред.) *Архитектура клаузы в параметрических моделях: синтаксис, информационная структура, порядок слов. Языки славянской культуры*, Москва, стр. 332–368.
- Најческа-Сидоровска, М., 1997, *Функции и значења на дативот и нивното изразување во современите руски, српско-хрватски, македонски и бугарски јазик*. Скопје.
- Минова-Ѓуркова, Л., 1994, *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Радинг.
- Митковска, Л., 2018, „Семантика дативно-предикативных структур в македонском языке“, *Русский язык за рубежом*, № 5, стр. 24–29.
- Цветковски, Ж., 1988, *Именскиот прирок во македонскиот јазик* (докторска дисертација). Скопје: Филолошки факултет, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.
- Циммерлинг, А. В., 2018, Предикативы и предикаты состояния в русском языке, *Slavistična revija*, letnik 66/2018, št. 1, januar–marec, стр. 45–64.
- Dąbrowska, E., 1997, *Cognitive Semantics and the Polish Dative*, Mouton de Gruyter.
- Fried, M., 2017, “Construction grammar in the Service of Slavic Linguistics, and Vice Versa”, *Journal of Slavic Linguistics* 25-2, pp. 241-276.
- Hole, D., 2012, “German Free Datives and Knight Move Binding”, A. Alexiadou, T. Kiss & G. Müller (eds.) *Local Modelling of Nonlocal Dependencies in Syntax*, Mouton de Gruyter, Berlin, pp. 113-246.
- Janda, L. A., 1990, “The radial network of a grammatical category – its genesis and dynamic structure”, *Cognitive Linguistics* 1-3, pp. 269-288.
- Krivokapić, J., 2005, “Crosslinguistic perspective: The case of the dative”, S. Franks, F. Y. Gladney & M. Tasseva-Kurktchieva (eds.), *Formal Approaches to*

- Slavic Linguistics 13: The South Carolina Meeting*. Michigan: Michigan Slavic Publications, Ann Arbor , pp. 159-169.
- Kučanda, D., 1998, “Is dative subject a viable syntactic notion”, *Suvremena Lingvistika* 25, 1-2, pp. 3-16.
- Langacker, R. W., 1991, *Foundations of Cognitive Grammar: Descriptive Application*. Vol. II. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, R. W., 2008, *Cognitive Grammar: A basic introduction*. Oxford: University Press.
- Rudzka-Ostyn, B., 1996, “The Polish dative”, W. van Belle and W. van Langendonck (eds.), *The Dative, Vol. 1: Descriptive Studies*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 341-394.
- Say, S., 2013, “On the nature of dative arguments in Russian constructions with predicatives”, Kor Chahine, I. (ed.) *Current Studies in Slavic Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 225-245.
- Taylor, J. R., 2002, *Cognitive Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Wierzbicka, A., 1986, “The meaning of a case: A study of the Polish dative”, R. D. Brecht & J. S. Levine (eds.) *Case in Slavic*. Columbus/OH: Slavica, pp. 386–426.
- Zimmerling, A., 2009, “Dative Subjects and Semi-Expletive Pronouns in Russian”, G. Zybatow, U. Junghanns, D. Lenertová, P. Biskup (eds.) *Studies in Formal Slavic Phonology, Syntax, Semantics and Information Structure*. Peter Lang, Frankfurt am Main et al., pp. 253-268.

THE DATIVE IN COPULA CONSTRUCTIONS: EXPRESSING STATES AND ATTITUDES

Summary

This paper analyzes subjectless copular clauses containing a subject complement and an additional dative constituent. The constructions of this type, called dative-predicative structures (DPS), such as *Na Ivan mu e studeno*. ‘Ivan is cold.’, express various types of states – physiological, emotional, intellectual, which are presented from the point of view of the dative constituent. The paper discusses the syntactic and semantic characteristics of these constructions with special emphasis on the role of the dative in the meaning of the construction. They are also compared to the corresponding dative-nominative structures (DNS) which, apart from the dative, contain a subject constituent agreeing with the copula verb (*Filmot mi e interesen*. ‘I find the film interesting.’).

Елени Бужаровска

ЗА УПОТРЕБАТА НА ГЛАГОЛСКИОТ ПРИЛОГ ВО АКАДЕМСКИОТ И ВО НОВИНАРСКИОТ СТИЛ: НЕСТАНДАРДНО ФУНКЦИОНАЛНО ПРОШИРУВАЊЕ¹

On the use of gerundive adverbials in academic and journalistic discourse: non-standard functional extension

The paper analyzes the cases of non-standard functional extension of the Macedonian indeclinable gerundival form ending in *-ajki* in order to determine the reasons of its spread. In the contemporary standard language this form is used as a clausal adverbial modifier of the main verb with which it has coreferent subjects. However, examples of gerundival forms with non-coreferent subjects are found in journalistic and academic writings. The rise of such cases may have occurred under the influence of the English functional counterpart of the Macedonian gerundival form: the less syntagmatically restricted present participle. Another reason for the spread of this adverbial modifier might lie in its semantic indeterminacy given that the same form may denote both temporal and non-temporal relations (manner, cause, result, purpose, condition) which are often fused and inseparable.

1. Вовед

Глаголскиот прилог во македонските граматика се дефинира како неменлива форма на синтаксата за глаголскиот прилог пишува К. Конески (1999), кој детално ја истражува темпоралната функција на оваа единствена глаголоприлошка форма во стандардниот македонски јазик и ги анализира начинските и каузалните значења. Во поглед на граматичките својства, глаголскиот прилог во македонскиот јазик нема вид и време и не изразува таксисни релации, а означува синхроност (Молошная 1995: 169). А. Соболев (2003: 22) ја разгледува оваа герундивна форма во склоп на другите балкански јазици и, исто така, смета дека таа нема таксисна функција, но може да изрази релација на „контактна претходност“.

На крајот на овој кус преглед посебно го истакнуваме мислењето на И. Чашуле (2002), кој го разгледува глаголскиот прилог од историска перспектива како дел од системот на нефинитните форми. Тој забележува дека македонскиот јазик се разликува од другите словенски јазици по својата продуктивна употреба на

¹ Ова е дополнета верзија на истоимената статија објавена во зборникот од XXXIX научна конференција на XLV меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Лингвистика, Охрид, 2013, стр. 49–62. УКИМ, Скопје.

глаголскиот прилог и дека неговиот функционален опсег продолжува да се шири во разговорниот јазик и во формалните функционални стилови (ibid: 516-517).

Во овој труд ќе зборуваме за еден вид неправилно проширување на глаголскиот прилог во некои функционални стилови и ќе се обидеме да дадеме објаснување за таа појава. Пред да преминеме на анализа на примерите што го илустрираат ширењето на функционалната зона на глаголскиот прилог, ги опишуваме неговите главни карактеристики.

Глаголскиот прилог е дел од сложената реченица со функција на прилошка определба на главната финитна реченица. Во странската предметна литература глаголскиот прилог се дефинира како нефинитна дел-реченица, што е блиску со ставот на З. Тополињска (1997: 79) и К. Конески (1999: 180) за глаголскиот прилог како реченична трансформа или како кондензатор на реченична информација. Дејството во финитната реченица има повисок комуникативен статус и се сфаќа како главно во однос на дејството изразено со глаголоприлошката трансформа. Дејството што говорителот го смета како комуникативно неистакнато се кондензира во глаголскиот прилог додека главното дејство се изразува со личниот глагол. Таквата реченична трансформа во вид на глаголски прилог станува прилошка определба на „личниот“ глагол и затоа глаголскиот прилог покрај глаголски поседува и прилошки карактеристики. Глаголските прилози се формираат од глаголи од несвршен вид (*гледајќи*), кои може да бидат преодни (*гледајќи нешто*), непреодни (*иштајќи*) и рефлексивни (*гледајќи се*). Во прилошките карактеристики треба да се вбројат неменливоста и зависноста од глаголот (*седна не гледајќи ме*) затоа што нефинитната форма не носи категоријални обележја за време, број и лице.

2. Кореперентност на субјектите

Покрај реченичното потекло на глаголскиот прилог, горните автори истакнуваат дека неопходен структурен услов за функционирањето на глаголскиот прилог во стандардниот јазик е идентичноста на субјектите на двете реченици. Тоа значи дека субјектите на финитната реченица и на глаголоприлошката реченица треба да посочуваат на ист референт. Со други зборови, заедничкиот аргумент на двете предикации задолжително мора да се реализира во субјектната позиција што покажува дека се работи, пред сè, за синтаксичка а не за семантичка кореперентност. Субјектот на главната реченица ја контролира субјектната позиција на глаголскиот прилог и затоа таа останува непополнета во зависната реченица.

Б. Конески (1987: 447) истакнува дека глаголскиот прилог мора да има заеднички подмет со личниот глагол и дека постојат отстапувања во јазикот на народните приказни: *Оженуаќи се сонцето, по неколку месеци ќе му даат Госпо деца* (М. Цепенков). К. Конески наведува интересен податок дека од 160 примери со глаголскиот прилог кај Цепенков, 30 примери имаат неидентични субјекти (1999: 179). Меѓутоа, во литературниот јазик таквите примери се многу ретки, на пример: *Така разговорјќи читајќи и мислејќи, редот им дојде*

(С. Попов), што според К. Конески сведочи дека „идентичноста на субјектите во реченицата прима карактер на литературна норма“ (ibid:179).

Навистина, во современата проза не најдовме примери со некорелерентни субјекти, но забележавме дека тие се среќаваат во истражувачките трудови на студентите на постдипломски студии и во некои новинарски статии. Во врска со тој проблем се наметнаа две прашања:

- а) Кои се причините за нестандартната употреба во овие стилови?
- б) Кој е степенот на прифатливост на таквата синтаксичка варијантност?

Целта на овој труд е да даде одговор на прашањата поврзани со функционалната екстензија на глаголскиот прилог. Тоа ќе помогне да се откријат факторите што влијаат врз неправилната употреба на глаголскиот прилог во новинарскиот и во академскиот стил.

Нашата појдовна претпоставка е дека постојат две причини за функционалното ширење на глаголскиот прилог: неговата семантичка недетерминираност и влијанието на англискиот јазик. Сметаме дека неправилното семантичко проширување на глаголскиот прилог, најверојатно, настанува под влијание на англискиот функционален корелат – сегашен партицип – кој се одликува со поголема дистрибуција од неговиот македонски корелат. Имено, забележавме дека новинарите и студентите постдипломци под влијание на англискиот јазик употребуваат глаголски прилог во структури во кои не е јасно на што тој се однесува. Тоа ја прави реченицата двосмислена или бесмислена.

Во нашето излагање се надоврзуваме и натаму ги разработуваме ставовите на К. Конески (1999: 191-196) за семантичката варијантност на глаголскиот прилог, што зборува во прилог на тезата за неговата семантичка недетерминираност. Во вториот дел се дискутира т.н. „нестандардна“ варијантност и се нуди објаснување за таа појава.

3. Семантичка варијантност во стандардот

Анализата на собраните примери од студенски трудови и новинарски текстови го потврди тврдењето застепено во предметната литература дека глаголскиот прилог има две главни значења – темпорално и нетемпорално. Тие значења исцрпно се разработуваат кај К. Конески (1999). Нашата цел не е да ги опишеме сите значења на глаголскиот прилог туку да ја покажеме само семантичката неопределеност на оваа форма и да понудиме објаснување за нејзиното ширење во непрототипни употреби. Во првиот дел од излагањето се става акцент на посемијата на глаголскиот прилог: дека една иста форма може да има повеќе значења во различни контексти.

Глаголскиот прилог како атемпорална несвршена форма зависи од времето и од видот на личната глаголска форма во фокусираното дејство претставено во главната реченица. Обично, таа нефинитна форма сигнализира паралелно одвивање или преклопување на два настана. Според Б. Конески (1987: 448), глаголскиот прилог може да изразува и претходност на дејството (од итеративен или од траен глагол); таквата многузначност се должи на

непостоене форми за глаголски прилог од свршени глаголи. И К. Конески (1999: 196) забележува дека глаголскиот прилог како единствена форма во македонскиот јазик не изразува само релација на едновременост, но исто така претходност и последователност, иако втората е многу поретка. Едновременост се сигнализира со несвршен личен глагол додека неедновременост се изразува со свршен вид. Така, во (1) настаните се симултани, во (2) делумно се преклопуваат (со елементи на претходност), а во (3) глаголскиот прилог изразува последователност.

(1) Марко излегуваше од собата *поттирајќи* се на вратата. (симултаност)

(2) Марко излезе од собата *поттирајќи се* на вратата. (антериорност – симултаност)

(3) Марко излезе од собата *затворајќи* ја вратата. (постериорност)

Од анализата на примерите што ги собравме од весници и од академски трудови забележавме дека лексичкиот аспект, исто така, влијае врз интерпретацијата на временската релација. Со телично главно дејство² глаголскиот прилог означува непосредна антериорност или делумно преклопување. Така, теличното дејство на глаголскиот прилог (*кршејќи*) е антериорно во однос на главното дејство; но ако глаголскиот прилог изразува трајно дејство (*држејќи*) тоа се интерпретира како симултано со главното.

(4) *Кршејќи* ја чашата Петре влезе во собата. (Петре ја скрши чашата и влезе во собата)

(5) *Држејќи* ја чашата Петре влезе во собата. (Петре ја држеше чашата и влезе во собата)

Една иста глаголоприлошка форма во различни контексти може да има различни темпорални значења, што покажува дека глаголскиот прилог се одликува со семантичка недетерминираност и затоа добива интерпретација во зависност од контекстот. Таа интерпретација често не е еднозначна туку проследена со една или со неколку нијанси на нетемпорални значења, пред сè каузални. Така, во (6) *завршувајќи* сугерира делумна антериорност (*итом завршува прифаќа*), додека во (7) истиот глаголски прилог има значење не само на антериорност (*итом заврши се врати*) туку на начин (*и на тој начин се врати*) и на последица (*затоа се врати*).

(6) *Завршувајќи* ја регистрацијата корисникот прифаќа одговорност за сите активности поврзани со користење на услугите на Порталот.³

(7) Бритни Спирс, по едногодишната пауза се врати на листата, *завршувајќи* на шесто место. (*кога/затоа што заврши се врати*)

² Дејство што има свој природен завршеток за разлика од трајното дејство. Повеќе за семантиката на теличните глаголи во македонскиот јазик види кај С. Тофоска (2005).

³ Пр. 6: <http://www.idividi.com.mk/uslovi.html>

Пр. 7: <http://zazabava.com/lopez-e-najmokjnata-selebri>

3.1. Нетемпорални значења

Покрај темпорални односи меѓу главниот и придружниот настан, глаголскиот прилог може да искажува начин како се одвива главниот настан. Претпоставуваме дека модусната („начинската“) семантика може да се генерира од темпоралните релации на глаголскиот прилог. Во следните примери извршеното (антериорно) придружно дејство добива имплицитно значење на начин или на инструмент преку кој се врши главното дејство.

(8) Инвалидизираните лица одлучија да ги земат мерките во свои раце, *основајќи* претпријатија и *вработувајќи* само нивни членови.⁴

(9) Се обидел, но безуспешно да го реши проблемот помеѓу Исусовците и Доминиканците, *укажувајќи* на границите на милоста Божја...

Семантичката дифузност на глаголскиот прилог подразбира дека не е секогаш јасно дали таа форма има темпорална, начинска или каузална семантика или сите значења се испреплетуваат. Така, во (10) двете глаголоприлошки трансформи означуваат антериорност (*откако применивме и вработивме*), начин (*со примена на...*) или причина (*бидејќи применивме, вработивме*). Во (11) е поизразено значењето на начин со темпорални и со каузални нијанси.

(10) Го постигнуваме ова со користење на Opel оригинални делови, *применувајќи* ги највисоките стандарди за квалитет, *вработувајќи* квалифицирани кадри.

(11) Корпусната лингвистика ги оспорува ваквите тврдења, *инсистирајќи* дека изразите-формули се присутни насекаде во јазикот. (*при тоа, кога, бидејќи*)

Причините за создавање каузална импликација се многубројни и се должат на повеќе семантички фактори (лексичкото значење на личниот глагол и на глаголскиот прилог, видот и лексичкиот аспект на личниот глагол и др.), но во тоа определена улога играат и синтаксичките фактори, односно дали глаголскиот прилог следи или претходи на главната реченица. Сепак, таа тема излегува од рамките на овој труд и бара подлабоко истражување.

Погоре покажавме дека семантичката варијантност на темпоралниот глаголски прилог е честа појава: семантичката структура на глаголскиот прилог содржи повеќе компоненти што го предизвикува дифузното значење. Видовме дека темпоралното значење генерира нетемпорални имплицитни значења кои не се остро разграничени.

4. Некорелативни субјекти и „нестандардна“ синтаксичка варијантност

Анализата на неприфатливите или на проблематичните примери од новинарски и од академски статии покажа дека нивната проблематична употреба најмногу се должи на неидентичноста (некорелативноста) меѓу

⁴ Пр. 8: <http://www.setimes.com/cocoon/setimes/mobile/mk/features/setimes/features>

Пр. 9: mk.wikipedia.org/wiki

Пр. 10: <http://www.opelauto.com.mk/sopstvenici/oddrzuvanje.html>

субјектите на глаголскиот прилог и реченицата со личната глаголска форма. Претпоставуваме дека некорелерентноста е резултат на „неправилното“ проширување на употребата на глаголскиот прилог. Се наметнува прашањето за причините на проширувањето. Сметаме дека тоа може да биде:

- (а) последица на дифузната семантика на глаголскиот прилог
- (в) контакт со друг јазик, во случај англискиот

За да одговориме на прашањето за причините за некорелерентноста, треба да ги разгледаме сите типови отстапувања од стандардната употреба. Подолу следи класификација на примерите со неприфатлива или со проблематична употреба на глаголскиот прилог. Од нив повеќето се каузални глаголски прилози кои имаат персонален или предметен субјект на дејството.

4.1. Некорелерентни субјекти

Анализата покажува дека условот за идентични субјекти е синтаксички а не семантички: потребна е истоветност на именските синтагми во субјектната позиција кои не мора да се однесуваат на вршителот. Во првиот пример не постои идентичност на субјектите: во (12) „главниот“ субјект е *овие средства* додека субјектот на глаголскиот прилог е *говорители*. Во (13) субјектите се однесуваат на ист референт, но не се сложуваат по категоријата број; веројатно, имплицираниот референт на субјектот во глаголскиот прилог е *ние* додека во главната реченица е *фирмата Матрикс*. Во (14) глаголскиот прилог модификува реченица со отстранет вршител (безлични *се*-конструкции); тука глаголскиот прилог треба да се замени со предлошка трансформа составена од глаголска именка (*со прифаќање*). Фактот дека вршителот се подразбира од контекстот (*владата*) не е доволен за прифатливоста на реченицата во (14).

(12) Овие средства ... се употребуваат од говорителите за да ја зголемат силата на определен исказ, *пренесувајќи* го степенот на сопствената убеденост во вистинитоста на исказот.

(13) *Останувајќи* верни на традицијата и своите купувачи, Матрикс зема учество и на овогодешниот саем за патнички, товарни возила.⁵

(14) *Прифаќајќи* ги овие меѓународни документи се настојуваше за нивно имплементирање во националното законодавство.

4.2. Некорелерентни субјекти и релативизација

Во овие примери трансформата го модификува именскиот израз а не глаголскиот и затоа глаголскиот прилог функционира како релативна реченица. Веројатно авторите на овие примери (а тоа се припадници на помладата

⁵ Пр. 13: <http://www.matrix.com.mk/?item=page&itemid>

Пр. 14: <http://jser.fzf.ukim.edu.mk/pdf/DTP-1-2-2006-PDF/065-076>

генерација) ја прошируваат модификувачката функција на глаголскиот прилог од глаголи на именки што резултира во некореферентност на субјектите. Релативизацијата со глаголскоприлошка трансформа повлекува нејзина функционална реанализа: таа како да ја модификува именката што следи, а не глаголскиот предикат. Претпоставуваме дека таква „релативна“ трансформа настанала под влијание на англискиот јазик, каде што постои релативна реченица изградена врз основа на сегашниот партицип.

Меѓутоа, мобилноста на глаголскиот прилог во рамките на сложената реченица во македонскиот јазик, исто така, придонесува за таквата појава. К. Конески (1999: 189) смета дека глаголскиот прилог во функција на прилошка определба (најчесто во почетна позиција) има т.н. детерминативно значење бидејќи дава информација за некоја околност под која се одвива главното дејство. Ќе го искористиме неговиот пример за илустрација: глаголскиот прилог во (15) изразува дифузно значење меѓу темпоралното и начинското. Но ако прилошката трансформа стои по именката во субјектната позиција (16), таа добива нијанса на определба на таа именка (*Бундале, кој ја избриши устата, проговори*).

(15) *Бришејќи* ја устата Бундале проговори.

(16) Бундале, *бришејќи* ја устата, проговори.

При анализа на собраните примери најдовме неколку нестандартни употреби во кои глаголскиот прилог се сооднесува со релативна реченица а не со прилошка. Првиот пример е прифатлив за повеќето говорители и покажува како глаголскиот прилог може да добие функција на релативна реченица која го модификува именскиот прирок *маркерите* (кореферентен со агенсот во субјектна позиција). Релацијата на начин, што ја изразува глаголскиот прилог, ќе беше појасна ако сврзничкиот израз *и при тоа* ги поврзува двете финитни реченици со паратакса (*и при тоа воспоставува*).

(17) Ваквиот двоен карактер на маркерите се одразува и во текстот, кога се јавуваат како референцијални единици, *воспоставувајќи* двојна врска.

Следните примери не се точни. Во (18) *одбивајќи* припаѓа на именскиот израз како дел од субјектот и ја модификува именката *обраќањето*. Наместо глаголски прилог, тука треба да се употреби предлошката трансформа со глаголска именка *со одбивање*.

(18) *Обраќањето* до „арогантните господари на НАТО, *одбивајќи* ја нивната дволичност и закана“, следи по неодамнешната посета на македонска владина делегација на Кина.⁶

Во следниот пример (19) постои некореферентност меѓу двата субјекта: *афективен елемент* и *пишувачот*. Глаголскоприлошките трансформи *согледувајќи*, *сочувствувајќи* и *вклучувајќи* семантички соодветствуваат на

⁶ Пр. 18: <http://www.utrinski.com.mk/?ItemID>

нерестриктивните релативни реченици (*пишувачот, кој ја согледува..., сочувствува со... и ги вклучува...*).

(19) Овој афективен елемент вклучува анализа на текстот од страна на пишувачот, *согледувајќи* ја нивната ситуација, *сочувствувајќи* со нивните вредности и цели и директно *вклучувајќи* ги да одговорат на ситуацијата.

Во (20) се повторува истата употреба каде што *укажувајќи* ја заменува нерестриктивната релативна реченица која се однесува на целата реченица (*податоците ... покажуваат друга слика, што укажува на...*)

(20) Податоците на ИОМ покажуваат друга слика, *укажувајќи* на тоа дека најголем дел од трговијата со луѓе всушност се случува преку официјалните канали.⁷

Најдовме и други примери во кои *укажувајќи* е употребено како релативна реченица која ја модификува главната.

(21) Годинава повеќе земји паднаа на индексот отколку што напредуваа, *укажувајќи* на итна потреба од...⁸

(22) Далечна планета е уништена од нејзиното сонце, *укажувајќи* дека истата судбина и ние ќе ја доживееме!

4.3. Некорелативни субјекти и темпорални/каузални прилошки реченици

Погоре изнесовме две претпоставки за причините на нестандартната употреба на глаголскиот прилог. Постои и трета претпоставка за чија потврда треба да се спроведе исцрпно и длабоко проучување на својствата на глаголскиот прилог во современиот македонски јазик. Возможно е дека оваа нестандартна употреба на глаголскиот прилог има врска со општиот процес на неговото ширење. За оваа типолошка карактеристика зборува И. Чашуле (2002: 516), кој смета дека македонскиот јазик покажува тенденцијата за замена на зависните реченици со глаголски прилози, по што се разликува од литературниот бугарски јазик во кој се одвива спротивниот процес. За илустрација, ќе се послужи со неколку примери прифатливи од повеќето говорители: во (23) глаголскиот прилог *зборувајќи* ја заменува временската реченица со генерично значење. Се чини дека реченицата *кога зборува* повеќе одговара во овој контекст, можеби токму заради атемпоралната генерична рамка на предикацијата. Во (24) употребата на глаголскиот прилог се чини попроблематична. Иако во теоријата за граматикализација е утврдено дека темпоралната релација имплицира условно значење⁹ се чини дека за појасно изразување на условната релација во овој пример е потребна условна реченица (*ако го занемариме*), а не нејзината глаголскоприлошка трансформа.

⁷ Пр. 20: iomskopje.org > на-меѓународно-ниво-повеќето...

⁸ Пр. 21: w.transparency.org.mk >; Пр.22: puls24.mk > dalecna-planeta-e-unistena-od-nejzinot

⁹ Види кај Хопер и Трогот (Hopper, Traugott, 1993: 179) за семантичката деривација на англиското *when* (*кога*) во *if* (*ако*).

И примерот (25) е прифатлив: идентични се субјектите на *да*-реченицата и на глаголскиот прилог (*пишувачот*); глаголскиот прилог тука изразува недетерминирано значење меѓу намера и причина. Оваа нејасност би се разрешила ако се употреби финална реченица наместо нејзина кондензација во глаголски прилог (*претставувајќи се како ... > за да се претстават како...*).

(23) Формата ние може да ја употреби и едно лице *зборувајќи* за себе.

(24) *Занемарувајќи* го извадокот од текстот на изворниот јазик, ние како слушатели би биле целосно збунети.

(25) ...пасивните конструкции ... му дозволуваат на пишувачот да ја омекне одговорноста кон исказите *претставувајќи се како* пообјективен.

Во нашите примери најдовме и неприфатливи употреби на глаголските прилози како прилошки определби. Во следните примери субјектите не се идентични: во (26) *теоретичарите* и *овој термин*, што повлекува глаголскоприлошката трансформа да се сооднесува со причинска реченица (*бидејќи се однесува на...*) или релативна (*која се однесува*). Во (27) кореферентноста не е јасна, но се чини дека субјектите се *употребата* и *инволвираност на читателот*. Затоа, парафразата на глаголскиот прилог би требало да биде оформена во вид на предлошка трансформа за начин: *со што читателот ја препознава неговата улога*.

(26) Теоретичарите ... го употребуваат овој термин во поширока смисла, *однесувајќи се* на различните лингвистички симболи.

(27) Употребата на личните заменки влијае на ... инволвираност на читателот во дискурсот, *препознавајќи* ја неговата улога како потенцијален критичар на исказите.

4.4. Несоодветна комуникативна хиерархија

За да се сфати формирањето и употребата на глаголскиот прилог треба да се истакне неговата комуникативна улога, тема која не е дискутирана во македонската предметна литература. Главната функција на глаголскиот прилог е да воспостави релација на прагматичка нееднаквост меѓу две едновремени дејства што ги врши истиот субјект. Заради комуникативната хиерархија, дејството кодирано со неменливата форма се деградира до второстепено, придружно дејство што го објаснува одвивањето на другото. Преку кондензација на едната реченица во форма на глаголскиот прилог, говорителот го дефокусира настанот што го означува таа реченица и на тој начин го истакнува другиот настан. Во следните примери (27 и 28) се илустрира како глаголскиот прилог сигнализира кој од двата настана е комуникативно деградиран.

(28) Тој се смееше и мафташе со рака.

(29) Тој мафташе со рака *смејќи*.

(30) Тој се смееше *мафтајќи* со рака.

Во примерот (31) грешката произлегува од неправилната хиерархизација на настаните. Вториот настан е исто толку комуникативно важен колку и првиот и затоа не треба да се изрази со глаголскиот прилог.

(31) Роден 1947 г. во Скопје. Воздухо-пловната кариера ја започнува во 1965 г. како падобранец *завршувајќи* ја основната обука.¹⁰

4.5. Употреба на некореферентен глаголски прилог како дискурсен сврзник

Во еден добро напишан текст деловите на тој текст претставуваат тематски целини, а овие лексеми ги врзуваат речениците во таква кохерентна целина. Текстуралниот сврзник, обично, се наоѓа на почетокот на реченицата, поврзувајќи ја со претходните реченици. Определен број глаголски прилози, поради своето лексичко значење и почетна реченична позиција, преминале во сврзници што оперираат на текстуално ниво: *имајќи предвид*, *вклучувајќи*, *поаѓајќи/тргнувајќи од*, *следејќи* (*бидејќи* е сврзнички предикат, *благодаревјќи* има функција на предлог). Овие зборови и изрази веќе не се прави глаголски прилози бидејќи ја изгубиле својата основна функција на глаголски определби. Како резултат на тоа тие станале службени зборови и следствено преминале од лексичка во функционална категорија, односно се граматикализирале. Во следните примери *поаѓајќи*, *имајќи предвид* и *судејќи* создаваат условна импликација.

(32) *Поаѓајќи* од тој факт а *имајќи предвид* и потребите на домашното производство Инстититот за... предлага нова студиска програма.¹¹

(33) Зошто жените сакаат туѓи мажи? *Судејќи* според истражувањето на Askmen.com, главно затоа што се туѓи и затоа што уживаат во помислата дека знаеле некоја.

Овде нема да ги разгледуваме причините за граматикализацијата на овие зборови и изрази заради комплексноста и обемноста на темата. Ова кратко објаснување за граматикализацијата е потребно само да се посочат можните причини за неправилната употреба на глаголскиот прилог.

Во следните примери не постои кореферентност меѓу субјектите: во (34) глаголскиот прилог имплицира *луѓе*, а субјектот на главната реченица е *Струмица*. Авторот на текстот го поистоветува *следејќи* со каузативен сврзнички оператор *поради*. Во (35) употребата на глаголскиот прилог е нелогична поради неидентичноста на субјектите: *печката* како предмет не може да следи *реализација*; веројатно, *следејќи* е превод од англиското *accordingly* 'според'. Ваквата употреба на *следејќи* сугерира дека некои корисници на јазикот го употребуваат *следејќи* како текстуален сврзник и затоа не го запазуваат условот на кореферентност меѓу субјектите.

¹⁰ Пр. 31: <http://matairways.mk/management.asp>

¹¹ Пр. 32: <http://www.master-plm.net/docs/masters.sk/elaborat>; Пр.33: <http://on.net.mk/zivot/ljubov>

(34) *Следејќи* ги материјалните остатоци, создавани во разни историски епохи, почнувајќи од праисторијата, преку антиката, византиско-словенската, турскиот период, ... Струмица е еден од ретките градови со напластено богатство на споменици.¹²

(35) *Следејќи* ја реализацијата на спецификацијата на купувачот, казанската печка прави корекција на температурата на течниот челик.

5. Заклучок

Анализата на примерите покажа дека во некои новинарски и академски статии се јавуваат пет типа отстапувања кои, условно, може да се сметаат за нестандартна семантичко-синтаксичка варијантност. Претпоставуваме дека првите два типа со неидентичните субјекти настанале под влијание на англискиот сегашен партицип кој има поголема функционална зона од македонскиот глаголски прилог.

Интересно е дека слична контактна појава е позната во историјата: кај руските класици од првата половина на 19 век (Пушкин, Лермонтов, Герцен, Толстој) се среќаваат синтаксички конструкции со некореферентни субјекти под влијание на францускиот јазик.

Во третиот тип отстапувања не се работи за нестандартна варијантност туку за тенденција во македонскиот јазик. Имено, говорителите претпочитаат да ги изразуваат каузалните и темпоралните релации во форма на глаголскоприлошка трансформа. Сметаме дека некои пишувачи ја генерализираат таа тенденција без потребната семантичка дискриминација (условна релација, генеричност и др.).

Четвртиот тип отстапувања ретко се среќава и затоа не може да се зборува за проширување на употребата на глаголскиот прилог, туку само за отстапувања што се должат на неправилна комуникативна хиерархија на еден од настаните.

Петиот тип отстапувања се однесува најмногу на *следејќи*. Тука се работи за проширување на глаголскиот прилог во функција на текстуален сврзник. Тој не се интерпретира како темпорален или како каузален глаголскиот прилог туку како дискурсен, односно текстуален сврзник сличен на *имајќи предвид*.

Во овој труд ги разгледаваме причините за нестандартната употреба на глаголскиот прилог во академскиот и во новинарскиот стил. Сметаме дека тенденцијата за „нестандардното“ ширење на функционалната зона на глаголскиот прилог се должи на неколку причини од кои едната е внатрешнојазична, а другата надворешнојазична. Првата причина се поврзува со семантичката дифузност на самиот глаголски прилог, а втората се должи на јазичниот контакт. Имено, таквата употреба се шири поради буквалниот превод

¹² Пр. 34: <http://mk.wikipedia.org/wiki/>

Пр. 35: <http://www.makstil.com/mk/03-Process/processoFurnace.swf>

од англиски јазик на речениците со сегашен партицип во функција на глаголска определба.

Библиографија

Виноградов, В. В., 1972, *Русский язык*. Москва: Высшая школа.

Конески, Б., 1987, *Граматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.

Конески, К., 1999, *За македонскиот глагол*. Скопје: Детска радост.

Минова-Ѓуркова, Л., 2000, *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор.

Молошная, Т. И., 1995, „Грамматические (морфологические) категории времени и таксиса в современных славянских языках“ *Этюды по типологии грамматических категорий славянских языков*.

Иванов, В.В, Молошная, Т.И. Головачева А.В, Свешникова Т. Москва, РАН: Индрик, стр. 151-172.

Соболев, А. Н., 2003, „Нефинитные таксисные формы и конструкции в балканских языках“ Соболев, А. Н., Русаков А. Ю (ред). *Актуальные вопросы балканского языкознания*. Санкт Петербург: Наука, стр. 11-26.

Тополињска, З., 1997, *Македонските дијалекти во Егејска Македонија. Синтакса*. Скопје: МАНУ.

Тофоска, С., 2005, „За семантиката на теличните глаголи во македонскиот јазик“. *Прилози XXX* 1-2, Скопје: МАНУ, стр. 71-86.

Чашуле, И., 2002, „За преземањето на македонскиот глаголски прилог во бугарскиот литературен јазик“, *Славистички студии* 10. Скопје: Филолошки факултет, стр. 511-521.

Hopper, P. J., Traugott, E. C., 1993, *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.

Симон САЗДОВ

ЗА МАКЕДОНСКИТЕ ПРЕДЛОЗИ

Предлозите, од аспект на нивното значење, веројатно, се најпотценетата зборовна група. Тие, како што е познато, традиционално се сфаќаат како зборови лишени од лексичко значење, како последица на што редовно се вбројуваат во групата службени зборови, односно се третираат како „граматички средства за изразување на врските и односите меѓу полнозначните зборови во составот на реченицата или меѓу одделни реченици“ (Бл. Конески, 1954: 223). Дека таквиот третман, сепак, не ја одразува реалната значенска слика на предлозите, најдобар доказ е фактот што тие редовно се присутни во толковните речници, каде што, како и полнозначните зборови, се толкуваат од аспект на нивното лексичко значење. Тоа што нивното семантичко толкување е, главно, фрагментарно, не зборува за неполнозначноста на предлозите, туку за релативно скудното познавање на нивното значење.

За соодветно разбирање на предлозите во значенска смисла корисно е познавањето на нивната историја. Имено, во постарата фаза на постоењето на индоевропскиот прајазик предлозите ја немале денешната функција, туку биле самостојни зборови од прилошки тип. Тие не се сврзувале ниту со именката ниту со глаголот, туку се однесувале на содржината на целата реченица¹. Со текот на времето овие зборови почнале да се сврзуваат или со именката или со глаголот; тоа се случило и во прасловенскиот јазик². Подоцна, предлозите почнале да се јавуваат пред именките во падежна форма за, како што забележал А. Сеше³, да ги пополнат семантичките празнини на именските падежни форми во областа на изразувањето на просторствените односи.

Проблемот со значењето на предлозите произлегува од релациската природа на нивното значење. Имено, изразувајќи релација меѓу два ентитета (ретко меѓу повеќе, како што е случајот со предлогот **меѓу** во македонскиот јазик), предлозите во однос на значењето можат да се определат прецизно само во присуство на двата ентитета. Тоа, меѓутоа, не значи дека предлозите немаат свое сопствено значење ниту дека е невозможна доследна класификација на нивните значења. Еве што вели Бл. Конески за тоа: „Предлозите сами по себе не се лишени од една претстава, пред сè просторствена, што ја побудува нивното изделено земање. Меѓутоа, значењата на предлозите ја добиваат својата полна содржина и определеност дури во состав со именката. Така, на пример, со предлогот **на** се побудува претстава за место „врз нешто“, но само во поврзаност со именката се открива сета разностраност на неговите значења...“ (Бл. Конески, 1954: 223). Ако внимателно се прочита претходново, јасно е дека

¹ А. Мейе, Основные особенности германской группы языков. Москва, 1952, стр. 131 (цитирано според Ходова, 1971).

² А. Мейе, Общеславянский язык. Москва, 1951, стр. 370-371 (цитирано според Ходова, 1971).

³ А. Sechehaye. Essai sur la structure logique de la phrase. Paris, 1926, стр. 75.

предлозите не само што имаат лексичко значење туку тие, како повеќезначни зборови, се посебно интересни за семантичкото зборообразување⁴. Бл. Конески, во врска со ова, вели: „Првобитното значење на предлозите е пространствено, и тоа се чува и денеска речиси кај сите предлози во нашиот јазик. Но од него по пат на пренесување се развиле и ред други значења, така што во извесни случаи воопшто и не се чувствува врската со обележувањето на пространствените односи“ (1954: 223). Понатаму Конески истакнува: „При прегледот на значењата на предлозите треба затоа да се има предвид таа можност за преоѓање, по патот на метафора, од конкретното кон апстрактното...“ (1954: 223). Имајќи ги предвид овие искажувања на Конески, може да заклучиме дека тој го поттикнува размислувањето за семантичкото зборообразување кај предлозите, а и самиот, во обем во кој го дозволува тоа целта на Граматиката на македонскиот литературен јазик, при прегледот на значењата, зборува за конкретни случаи на метафорично значење на одделни предлози.

Денес е веќе афирмирано сфаќањето на предлозите како зборови со сопствено значење⁵. Имено, од гледна точка на современата лингвистичка семантика⁶, предлозите влегуваат, заедно со глаголите, именките и придавките, во редот на оние зборови кои (може да) функционираат во реченицата како предикатори (семантички предикати), а за нив е карактеристично тоа што, покрај аргументите во реченицата, имаат најзначаен придонес за значењето на реченицата⁷.

Од аспект на семантичкото зборообразување вистински хендикеп претставува традиционалното сфаќање на предлозите во значенска смисла, затоа што не овозможува соодветно објаснување на нивната повеќезначност. Имено, не може да се очекува еден современ толковен речник и една современа граматика на стандардниот јазик да ни го објаснат значењето на предлозите сè додека значењето на предлозите се објаснува низ призма на значењето на полнозначните зборови меѓу кои се јавуваат предлозите. Дури откако ќе изделиме значење карактеристично за самите предлози, ќе бидеме во состојба да ја објасниме нивната повеќезначност и метафоричноста на одделни значења. Само на тој начин ќе можеме да ја увидиме систематичноста присутна во употребата на предлозите. Во таа смисла, во продолжение, ќе се обидеме да понудиме еден доследен преглед на значењата на три македонски предлози, со оглед дека поширок опфат изискува далеку пообремен труд.

⁴ Лексичко-семантичкиот начин на зборообразување (или **семантичко зборообразување**) претставува промена на основната семантика на зборот, т. е. развивање ново значење на постојниот гласовен комплекс (зборот). (К. Конески, 2003: 11).

⁵ Бл. Конески во Граматиката вели: „Предлогот за влегува во сврзнички споеви **за да** и **за дека**... Воопшто, ова вакво пренесување на предлозите во сврзничка служба, што го видовме погоре и кај предлогот **без**, укажува на извесна релативна самостојност на нивното значење. бидејќи тоа не се открива само во спој со именка, ами може да се простре и на цела реченица.“ (1954: 230).

⁶ Hurford, J. R. & Heasley, B. (1983)

⁷ Влоѓимјеж Пјанка, разгледувајќи ги словенските предлози за место со инструментална рекција, заклучува: „Носители на посебни лексички значења на тие групи се исклучиво самите предлози како предикативи, а во реченици кои не содржат никакви глаголки лични форми (освен помошниот глагол) тие се единствени (морфолошки неоформени) предикативи.“

За пространственото значење на предлозите

Најголемиот број предлози во македонскиот јазик првично означувале пространствена релација меѓу два (поретко меѓу повеќе) ентитети. Такво значење и денес се среќава кај следниве предлози: в(о), врз, до, зад, кај, кон, крај, меѓу, на, над, накај, наспроти, наред(е), низ, од, околу, откај, по, под, покрај, помеѓу, пред, преку, при, сред(е).

Она што треба да се има предвид е тоа дека при употребата на еден предлог за означување пространствен однос, говорителот, субјективно или објективно, ги претставува димензиите на просторот. Така, говорителот може да го претстави просторот како местоположба без изразени димензии, но и како местоположба со своја должина, ширина, висина. Може да се забележи дека во вториот случај може да се работи за едnodимензионален, дводимензионален или тридимензионален простор, но нивното посебно изделување нема поткрепа во македонскиот јазик, затоа што тоа не е изразено со употреба на различни предлози.

На практичен план се прави разлика меѓу случаи од типот:

„Играме на полјаната“ и „Играме во полјаната“.

Иако може да станува збор за истата локација, во првиот случај неа ја претставуваме како локација без изразени димензии, а во вториот случај – како волуменозна површина.

Една основна значенска разлика што се истакнува во рамките на пространствените употреби на предлозите е разликата меѓу состојбата (статична позиција) и правецот (насоченост кон позиција). Во македонскиот јазик оваа значенска разлика многу често не е претставена со употреба на различни предлози, но и тогаш треба да се има предвид. Сепак, има предлози, какви што се **кај**, од една страна, и **накај**, **откај**, од друга страна, каде што оваа разлика е лексикализирана. Од друга страна, се чини, не треба да се претерува во припишување одделни значења на предлозите врз основа токму на оваа разлика. Така, на пример, во врска со значењето на предлогот **во** и Бл. Конески во Граматиката (1954: 224) и Трајко Стаматовски во РМЈ (1961: 72) изделуваат две просторни значења, и тоа: 1. наоѓање внатре во некоја средина, пр.: лебот е во торбата, живеам во Скопје, и 2. упатеност, насоченост, правец, на пр.: Одев во шумата секој ден. Се чини дека многу пореално ќе го определиме просторното значење на предлогот **во** како ‘волуменозна местоположба каде што се наоѓа некој, односно нешто’ затоа што упатеноста за којашто станува збор е составен дел на значењето на глаголот на движење **оди**, а не на предлогот. Ваквото претставување на значењата има уште една предност – ослободување од претставата за несамостојното значење на предлозите. Имено, преку пречистување на значењето може да се дојде до пореална претстава и за основното значење на предлогот и за патиштата на метафоричното проширување на тоа значење.

Предлогот БЕЗ

Предлогот **без** е стар предлог, присутен уште во текстовите што го претставуваат почетокот на словенската писменост. Неговото значење и тогаш и сега, главно, се определува како „немање на нешто“ (Бл. Конески, 1954: 224), „немање, лишеност, односно неупотребување на поимот (лице, животно,

предмет, дејство, состојба, време итн.) искажан со зборот по предлогот“ (Т. Димитровски, 1956: 5). Сепак, она што ваквите определби го немаат земено предвид, а тоа е суштински белег на значењето на предлогот **без**, е фактот дека овој предлог не означува просто некакво отсуство, туку го нагласува тоа отсуство. Со други зборови, предлогот **без** се јавува тогаш кога немањето, отсуството се доживува како нешто необично, како нешто што заслужува да се спомене. Примерите што ги наведува Бл. Конески во Граматиката (1954: 224), иако надвор од контекст, се доволно показателни: „без рака, без очи, без татко, без леб, без душа, без срце, без милост, без грев“. Простото немање, отсуство на нешто е карактеристично за честичката **не**.

Испитувајќи го семантичкото зборообразување кај предлозите, неминовно е да се осврнеме на состојбата во најстариот период на писмената фиксираност на старословенскиот јазик за да имаме увид во постарите употреби на предлозите. За таа цел ќе ги земеме предвид сознанијата изнесени во книгата на К. И. Ходова „Падежи с предлогами в старославянском языке“ (Москва, 1971).

Во врска со предлогот **без**, се забележува дека составот без + генитив се јавува, главно, кога треба да се потенцира отсуството на некаков второстепен предмет кај главниот учесник во дејството (којшто е најчесто лице) и на тој начин да се окарактеризира главниот учесник, односно лицето: егда послълахъ вы без вьлагалишта. і без пиры. і бе-сапогъ еда чесо лишени бысте (Кога ве пратив без кесе, и без торба; и без обувки, останавте ли лишени од нешто, Лука XXII, 35, Мариинско евангелие⁸); подобенъ естъ члвѣкоу съзѣдавъшоу храминѣ на земи без (о)снованиѣ (прилега на човек што направил куќа на земја без темели, Лука VI, 49).

За означување отсуство на социјативност составот без + генитив се среќава ретко: Ѓко без мене не можете творити ничесоже (Оти без мене не можете да направите ништо, Јован XV, 5). Интересен е заклучокот на Ходова (1971: 40) во врска со предлогот **без** во старословенскиот јазик: „Може да се заклучи дека формата без + генитив, која ’со одречен признак’ ја придружува формата со + инструментал, се јавува наспроти оние значења на со + инструментал каде што е присутна пространствена врска меѓу предметите (главно, ’главен’ и ’подреден’ предмет)... Од аспект на семантичкото зборообразување е важно да се потврди правецот на проширување на употребата на предлогот. Дури и во случајот на предлогот **без**, каде што и не може да стане збор за пространственост во потесна смисла на зборот, се забележува проширување од конкретно кон апстрактно, па така „без пари“, „без кесе“, „без обувки“ се примери што им претходат на „без многу мислење“ (РМЈ, 1961: 25⁹), „без напор“ и слични.

⁸ Примерите коишто се наведени во делото на Ходова во најголем број се ексерпирани од Мариинското евангелие. Од тие причини понатаму во трудов изворот ќе го наведуваме само кога станува збор за друг писмен споменик.

⁹ Примерите од македонски речник во овој труд се земени од Речникот на македонскиот јазик (1961-1966).

Инаку, дури и при самостојното испитување на предлозите не може да се избегне заклучокот дека предлогот **без** е вторичен во значенска смисла, затоа што претпоставува постоење на поседување, т. е. на предлогот **со**.

Потенцираното отсуство, карактеристично за овој предлог, може да се нијансира на повеќе начини: 1. „недостаток“: без пари сме; 2. „во отсуство на“: Треба да го направиш тоа и без помош; 3. „ослободен од“: без страв, без напор.

Имајќи го предвид основното значење на предлогот **без** (потцртување на отсуството на второстепен предмет), него лесно може да го поврземе со објектната верзија на метафората на ситуацијата. Промената според оваа верзија на односната метафора се сфаќа како добивање или губење предмет: „Смртта ја остави без најблиските“ (каузацијата е земање). „Останавме без перспектива“ (перспективата е поседуван објект). Впрочем, ова се патиштата на значенско збогатување на предлогот **без** во македонскиот јазик.

Предлогот **СО**

Предлогот **со** е стар предлог којшто води потекло од прасловенскиот јазик (*sъn < *sŭn < * sŭm). Според засведочените старословенски текстови, неговото комбинирање со инструментален падеж најчесто резултира со социјативно значење, т. е. значење на придружба и тоа од страна на лице за кое не е карактеристична потчинетост во однос на лицето коешто го придружува: ...и тоу живѣше съ оученикы своими (...и таму се задржа со учениците Свои, Јован XI, 54); ...въшедѣ вънѣтрѣ сѣдѣше съ слоугами (...и како влезе внатре, седна со слугите, Матеј XXVI, 58).

Иако на современ план при семантичката анализа на предлогот **со** не се зборува за просторно значење, сепак треба да се истакне дека тоа е повеќе последица на надминувањето на означувањето проста просторност од страна на предлогот **со**, а не отсуство на просторно значење кај овој предлог. Имено, просторната блискост кај сите значења на предлогот **со** е присутна, т. е. се подразбира (и социјативноста и инструменталноста со сите свои нијанси подразбираат просторна блискост, без која самите тие се непоимливи) и, всушност, е надградена на тој начин што надграденото избива во прв план во таа мера и на тој начин што просторноста се занемарува. Најдобар практичен доказ за ова се случаите на честа замена на предлогот **со** со предлози што означуваат просторна блискост уште во старословенските текстови: по всѣ д`ни сѣдѣхъ съ вами (Секој ден седев со вас... Матеј XXVI, 55, Зографско евангелие), но сѣдѣхъ при васъ во Мариинско, Асеманово и др. евангелија.

Во значителен број примери се среќава значење на придружба, при што предметите означени со именката по предлогот **со** не учествуваат во дејството и му се потчинети на субјектот или објектот на дејството, но не се средства со кои се врши дејството. Ова значење се разликува од социјативното според потчинетоста и тесната просторна врска со субјектот или објектот на дејството (станува збор за дел од самиот субјект или за предмет што субјектот го поседува при вршење на дејството). Всушност, како што забележува Ходова, поимот придружба токму и подразбира соединување на признаците „потчинетост“ и „контакт“. Уште една значенска разлика може да се забележи меѓу ова значење и социјативното. Имено, кај социјативноста се среќаваат две лица, а овде редовно комбинацијата вклучува жив и нежив ентитет, т. е. лице и

предмет. На пример: приде тамо съ свѣтилы. і свѣштами и оржжи (... дојде таму со фенери, со светила и со оружје... Јован XVII, 3).

Ретки се случате на употреба на со + инструментал во старословенскиот јазик за означување истовременост: нѣ ли коупно съ словесы дѣло пришѣло (...нели заедно со зборот дошло и делото... Супрасалски кодекс 568, 16). Употребата на прилогот **коупно** ('заедно') е заедничка карактеристика на конструкциите со социјативно значење и со истовременост. Тој прилог укажува на рамноправноста на учесниците во едно дејство и ја исклучува можноста од сфаќање на оваа конструкција со значење на придружба.

Во старословенскиот јазик за означување на средствата со чијашто помош се извршувало дејството (значи, инструментал во потесна смисла) се користел инструменталниот падеж без предлог. Ходова забележува дека беспредлошкиот инструментал со социјативно значење не се среќава во старословенскиот јазик. Таа ја цитира Д. С. Станишева¹⁰, којашто заклучила дека губењето на инструменталот без предлог **со** со социјативно значење е процес што започнал во прасловенската епоха.

Овој осврт на состојбата во самите почетоци на словенската писменост ни е потребен за да го потврдиме историски процесот на проширување на употребата и значењето на предлогот **со** во македонскиот јазик. Имено, нема дилеми во поглед на примарноста на социјативното значење, односно секундарноста на инструменталното значење на предлогот **со**. Останува уште да го мотивираме ова проширување на употребата и значењето на предлогот **со** во македонскиот јазик. Џонсон и Лејкоф (1980: 134-135) го забележуваат истиот случај и во англискиот јазик, но и во други јазици. Имено, станува збор за систематско проширување во употребата на предлогот за означување социјатив во сферата на означување инструментал.

Пред да предложиме објаснување во врска со ова проширување, треба да се истакне дека некоја објективна логика за ова проширување е многу тешко да се пронајде. Имено, лингвистите што семантички ги мотивираат падежите во јазиците, за инструменталот го забележуваат следново: „Именската синтагма во инструментален однос има за референт втор предмет со помошна улога во дадената ситуација. Во недеривирани реченични конструкции тој не смее да биде човек.“ (Тополињска, 2002: 61). Оваа констатација покажува дека опфаќањето на значењето 'човек' во рамките на инструменталниот падеж не е појава којашто без некоја посебна причина може да се очекува.

Како тогаш да се објасни тоа? Едно уверливо објаснување ја вклучува конвенционалната метафора **ИНСТРУМЕНТОТ Е ПРИДРУЖНИК**. Имено, нашиот концептуален систем ја содржи оваа метафора, во согласност со која проширувањето на употребата и значењето на предлогот **со** се доживува како нешто најобично и прилично логично. Така, општопознато е дека децата се однесуваат кон своите играчки како кон пријатели, им зборуваат итн. Куклите се играчки со токму таква намена. Вакво однесување е карактеристично и за некои возрасни лица, во чиј живот постојат посебно значајни предмети, т. е. инструменти, како на пример автомобил, оружје и друго, кои имаат третман на придружници – добиваат имиња, соодветна грижа итн. Имајќи, значи, докази и

¹⁰ Творительный падеж в славянских языках, стр. 44-45.

за јазичен и за надворешнојазичен третман на инструментот како придружник, може да констатираме дека употребата на предлогот **со** за означување и на социјатив и на инструментал има основа во нашиот концептуален систем, Дополнително, треба да се има предвид фактот дека конвенционалната метафора не само што го објаснува проширувањето на значењето на предлогот **со** туку таа реално и нема алтернатива којашто би го објаснила него.

Предлогот ЗА

Еден од најинтересните предлози од аспект на семантичкото зборообразување е предлогот **за**. Поточно, тој може да биде таков ако ја земеме предвид неговата историја. Во спротивно, целосно може да остане надвор од нашиот интерес, со оглед на тоа што набљудуван само на современ план кај него многу тешко може да се откријат елементи на семантичко зборообразување. Имено, станува збор за општословенски предлог, чиешто првобитно значење – ‘наоѓање зад некого или зад нешто’ денес не се среќава во македонскиот јазик. Како што е познато, тоа значење во современиот македонски јазик го има предлогот **зад**.

Ако се навратиме на предлогот **за** во старословенскиот јазик, тогаш од неговото првично просторно значење, како појдовна точка, по пат на семантичко зборообразување може да ги мотивираме денешните негови значења, и тоа примарното – ‘цел, намена’, како и другите значења, вторични од современа гледна точка.

Врската меѓу некогашното првично значење – ‘просторно наоѓање зад некого или зад нешто’ и денешното примарно значење – ‘цел, намена’, се согледува преку првобитната просторна претстава за целта – како нешто до што се доаѓа, но истовремено и како нешто што, значи, не се наоѓа напред, на почетокот, туку назад, зад нешто, т. е. како крајна дестинација. Благодарение на оваа просторна претстава некогашното просторно значење му го отстапило своето место на денешното, целно значење, но во меѓувреме треба да се регистрираат уште низа моменти, во функција на преодни фази меѓу едното и другото значење. Клучна улога во тој процес има концептот мотивација.

Мотивацијата ја сфаќаме како целина којашто опфаќа психолошка причина за вршење дејство, од една страна, и цел, од друга страна, и според тоа подразбира учество на човек, односно лице. Така, во примерот „Ветерот го скрши прозорецот“ не може да стане збор за мотивација, туку просто за причина, за разлика од примерот „Го направи тоа за пари“, каде што парите се мотив за вршење на дејството. Во врска со ова, разгледувајќи ги значењата на предлогот **заради**, Т. Димитровски (1956: 19) вели: „Кога се во прашање лица, кога е работата за однос што зависи од субјектот во реченицата, тогаш употребата на **заради** – без оглед на тоа дали изразува финалност или каузалност – е сосем наместо. Меѓутоа, кога дејството станало или ќе стане како резултат (последнца) од нешто што воопшто не зависи од волјата на субјектот во реченицата, – тогаш не ќе е лошо да му се дава предимство на предлогот **поради**.“ Т. Димитровски овде, всушност, зборува за разликата меѓу мотивацијата и причината.

Она што е посебно интересно во врска со предлогот **за** е фактот дека мотивираноста на дејството може да се реализира во два правца: 1. поради што,

на основа на што се реализира дејството; и 2. заради што, со каква цел се реализира дејството?

Ходова (1971: 147) забележува дека во старословенскиот јазик предлогот **за** и по(сле)лозите **дѣла** и **ради** имаат прилично неиздиференцирана смисла во поглед на правецот на мотивацијата и затоа го мотивираат дејството на најопшт и најапстрактен начин. Ваквата значенска состојба на предлогот **за** во старословенскиот јазик дава основа за објаснување на развојниот тек на неговото значење. Всушност, предлогот **за** во старословенскиот јазик имал капацитет да изразува мотивација во нерасчленет вид. И денес не е мал бројот на случаите кога мотивацијата изразена со предлогот **за** може да се протолкува на двата начина: „Се прашаа за здравјето“ – 1. здравјето е причина за поставување на прашањето; 2. здравјето е цел на нивниот интерес. Т. Димитровски (1956: 19), зборувајќи за предлогот **заради**, доаѓа до истиот заклучок. Тој вели: „Реченицата: Продадов сè заради тебе – може двојна смисла да има: 1. цел: за да ти помогнам, сè продадов; 2. причина: ти си причината, та сè продадов.“

Ходова наведува дека во зависност од позицијата во однос на дејството, поимот мотивација може да се сфати или како причина или како цел. Таа упатува на објаснувањето на М. Лозбе (1965: 11) во врска со можноста еден ист состав да означува и причина и цел: „При препозитивна положба на мотивацијата во однос на дејството на временски план се јавува значењето на причина... Ако, пак, дејството ѝ претходи на мотивацијата, тогаш смисловната структура на составот означува цел.“ Лозбе истакнува дека во овие случаи препозитивната и постпозитивната мотивација не се спротивставуваат меѓусебно затоа што дејството на глаголот и пренесената употреба на составот од предлог и именка во падежна форма се проектираат на временски план дифузно, реализирајќи истовремено две валенции на глаголот (препозитивна и постпозитивна).

Уште два момента се релевантни во овој контекст:

1. фактот дека грчките соодветници ($\delta\acute{\iota}\alpha$ + генитив и $\delta\acute{\iota}\alpha$ + акузатив), кои се преведуваат со словенските **за** + генитив и **дѣла** + генитив, **ради** + генитив, исто така служеле за изразување и причински и целни значења, и на тој начин ја поддржувале состојбата на смисловна нерасчленетост карактеристична за тие форми во старословенскиот
2. фактот дека е забележана тесна врска меѓу зборовите за изразување причински и целни значења во многу јазици во светот. Л. П. Јакубински (1953: 254) забележува дека „развитокот на поимот причина неизбежно поминува низ етапа на нерасчленет поим „причина-цел“ или поточно (првобитно) „цел-причина“.

Во врска со развојниот тек на значењето на предлогот **за**, треба да се има предвид сведоштвото од старословенските писмени споменици, од каде што недвосмислено се гледа дека предлогот **за**, при диференцирање на значењето мотивација, далеку почесто означува причина отколку цел. Денес, како што е познато, ситуацијата е обратна. Сметаме дека посебното значење на ова сведоштво се согледува во неговата илустративна моќ. Имено, тоа ни го

илустрира правецот на дејствување на семантичкото зборообразување на следниов начин: од пространственото значење на наоѓање зад некого или зад нешто, причинското се развива на тој начин што тоа што е просторно зад некого или зад нешто се сфаќа како нешто што доаѓа подоцна на временски план. Доказ за тоа е временското значење на предлогот **зад** (Ќе се врати зад Божик), иако тоа на современ план не се среќава често. Причината првобитно се сфаќала пространствено – како појдовна точка, т. е. како нешто по што доаѓа, односно следува дејство што е обусловено од таа причина (сп. „од каде доаѓа тоа“ – ‘што е причината за тоа’). Така, во примерот „Го наградија за напорната работа“ наградувањето следува по напорната работа, односно откако е таа завршена. Тоа е врската меѓу некогашното првично пространствено значење и денешното значење на мотивација, т. е. причина.

Да ги илустрираме диференцираните значења на причина и цел кај предлогот **за** во старословенскиот јазик. Причинското значење се забележува во следниве примери: ...за кое их дѣло камение на ма метете. (...за кое од тие дела фрлате камења на мене; Јован X, 32); по чѐто мы не възмогомъ изгънати его. Ѐсъ же рече имъ. за невѣрство ваше. (Зошто не можевме ние да го истераме? А Исус им рече: „Заради¹¹ вашето неверие.“; Матеј XVII, 19-20); отъпусти же имъ въсажденааго въ темъницѣ за крамољѣ и оубиство (па им го пушти затворениот во темница за бунт и убиство; Лука XXVIII, 25); аште ли же ни за та дѣла вѣрж емлите ми (верувајте во мене заради¹² делата; Јован XIV, 11). Причинското значење е често присутно кај предлогот **за** во старословенскиот. Тој факт на најдобар начин го потврдува проширувањето на примарното пространствено значење во причинско. Така, во првиот пример станува збор за дело по (зад) коешто следува фрлање камења. Во вториот – неверието се сфаќа како причина која оневозможува Христовите следбеници да го истераат бесот од едно момче. Во третиот случај казната затвор следува по (зад) кражбата и убиството и е нивна директна последица, а во четвртиот – вербата треба да следува по (зад) делата.

Целна значенска нијанса има во примерот: хотѣше ѿс оумрѣти за люди. ѿ не тѣкъмо за люди. (...Исус ќе умре за народот; и не само за народот; Јован XI, 51-52). Како што веќе истакнавме, целната употреба на предлогот **за** во старословенските споменици се забележува поретко отколку причинската, но треба да се земе предвид дека таквата поделба се прави од денешна гледна точка.

На современ план, во РМЈ (1961: 184) како прво значење се изделува пространственото значење коешто предлогот **за** го има и денес, имено „место на фаќање, допирање, составување на едно со друго“. Од она што досега го кажавме за значењето на предлогот **за**, повеќе од јасно е дека ова е направено по инерција, односно следејќи ја практиката пространствените значења да се изделуваат како првични. Јасно е, меѓутоа, дека ова не може да се прифати. Станува збор за вторично значење на предлогот **за** – „објект на допир, врска“ –

¹¹ Од контекстот станува јасно дека преведувачот се повел по оригиналот. Имено, според актуелната норма причинското значење засведочено во овој пример бара предлог **поради**, а не **заради**.

¹² Исто како во претходната фусноста: наместо **заради** треба **поради**.

коешто се развило од пространствената претстава на блискост што го карактеризирала овој предлог.

И РМЈ и Бл. Конески во Граматиката (1954: 229) го изделуваат значењето ‘размена, цена’: „тоа за тоа“; „го купи за сто денари“ (РМЈ, 1961: 184). Станува збор за проширување на првобитното значење на следување по (зад) нешто – првобитно, за означување на тоа по што следува оценка, плата, надомест. На пример, „услуга за услуга“ значи ‘ќе ти направам услуга откако ти ќе ми направиш друга услуга’. Или: „го купив за сто денари“ значи ‘стана мое откако платив сто денари’.

Најевидентно поврзување на првичното пространствено значење со едно современо значење на предлогот **за** е значењето што го изделува Бл. Конески (1954: 229) – „последување“. Важна е забелешката на Конески дека тогаш предлогот **за** има исто значење со предлогот **по**. Станува збор за нешто што доаѓа по нешто друго, било просторно било временски било количински: нога за нога, ден за ден, цигара за цигара. Заедничкото за овие значења е случувањето на едно нешто по друго нешто.

Т. Димитровски (1956: 14) за временското значење кај предлогот **за** вели дека означува времетраење и го објаснува со следниве примери: „За два дека еве ги пак кај нас; За две-три години ќе се создадат нови висококвалифицирани кадри; За миг борците беа спремни“ и др. Од овие примери може да се забележи поврзаноста на ова значење со некогашното првично значење: По (зад) два дена...; По (зад¹³) две-три години... Дури и во третиот пример, во којшто составот **за миг** денес се налага со значење ‘веднаш’, многу брзо‘, може да се каже „по само еден миг тие беа спремни“. Кон овие примери може да се додадат и редица други, на пример: „ќе се видиме за два месеца“, повторно со значење ‘по два месеца’ итн.

Целно просторно значење има во составите: „одам за Охрид“; „возот за Скопје“ итн. Во РМЈ ова значење со право се објаснува како „цел до која се оди, патува“ (РМЈ, 1961: 184). Иако во некои вакви состави покрај предлогот **за** доаѓа предвид и предлогот **во**, не треба да се изедначуваат нивните значења. Имено, во „Утре ќе одам за Охрид“ станува збор за дестинација (локација како нечија цел), додека во „Утре ќе одам во Охрид“ има локација (местоположба) со изразени димензии.

Интересна е забелешката на Т. Димитровски (1956: 14) за ретката, но можна, двосмисленост на предлогот **за**, што произлегува од судирот на значењата, и тоа: она што е поврзано со некогашното првично значење и денешното целно значење: „Селаните дошле ваму за еден ден“. Имено, со значење на времетраење, станува збор за тоа колку време патувале селаните, а со целно значење – колку планираат да останат. Двосмисленоста може да се отстрани со употреба на други предлози, на пример: „дошле по еден ден патување“ : „дошле на еден ден“.

Наспроти примерите што ги наведува Т. Димитровски кога зборува за временското значење на предлогот **за**, кога, како што видовме, тоа се поврзува со некогашното просторно значење на следување – во РМЈ како временско се

¹³ Вклучувањето на **зад** во заграда укажува само на значењето, а не треба да се мисли дека е прифатлива неговата употреба во овие примери на современ план.

определува она што е присутно во примерот „Ќе си дојде за Велигден“, каде што, секако, не доаѓа предвид замената на **за** со **по**. Причината за драстичната разлика меѓу овие две „временски значења“ е во тоа што во наведениот пример временското значење е, всушност, целно: ‘Ќе си дојде за на Велигден да биде дома.’ Затоа и не станува збор за доаѓање по, туку напротив – пред Велигден. Од ова произлегува дека овде нема проширување поврзано со некогашното пространствено значење на предлогот **за**. За да нема дилеми, иако навидум има парадоксална разлика во значењето на предлогот **за**, реално контрадикторност нема. проблемот го лоцираме во фактот што кај нас не се практикува изделување на значењето на предлогот од значењето на составот од предлог и именски збор. Иако составот **за Велигден** се третира синтаксички како прилошка определба за време (одговара на прашањето: кога?), семантички овде не станува збор за временско значење на предлогот **за** – туку за целно. Ова, пак, има уште една значајна последица – сфаќањето според кое предлогот има свое значење. Имено, ако сметаме дека предлозите имаат свои сопствени значења, тогаш може, со позадлабочено испитување, да се дојде до значење што се разликува од значењето на составот во кој влегува предлогот. Во спротивно, не ни останува ништо друго, освен да се задоволиме само со значењето на прилошката определба.

Конечно, може да се укаже на тоа дека целното значење, доминантно кај предлогот **за**, овозможило употреба којашто најшироко може да се определи како целна. Имено, станува збор за сите оние разновидности коишто во РМЈ (1961: 184) се определени граматички како „предмет на дејството при глаголи како мисли, говори и именки изведени од нив: разговараше за животот во Америка“. Целното толкување гласи: ‘цел на разговорот беше животот во Америка’. Секако, и овде може да се зборува за преосмислување на некогашното првично значење на предлогот **за**. Имено: „раскажуваше за животот во Америка“ не само што може да значи ‘целта на раскажувањето беше информирањето за животот во Америка’ туку и ‘раскажуваше по (зад) своето враќање од Америка’ (споделувајќи го своето искуство од живеењето во Америка со другите).

На крајот, би резимирале дека проследувајќи ги само значењата на предлогот **за** на современ план, тешко може да се утврди семантичко зборообразување. Попрво може да се претстави состојбата како хомонимна отколку како полисемична. Но, имајќи ја предвид дијахрониската значенска слика, поврзувањето на некогашното примарно просторно значење на следување (кое денес не се среќава кај предлогот **за**, туку е преземено од страна на предлогот **зад** и претставува негово првично значење) со денешното доминантно целно, преку синтетизираната претстава на мотивацијата како збир од психолошка причина и цел, не само што јасно ја покажува насоката на проширувањето на употребата, промената и збогатувањето на значењето туку и ги доведува во меѓусебна врска сите изделени значења на предлогот **за**.

Предлозите за јазикот се како отпечатоците од прстите за човекот. По нив на еден многу суштински начин се разликуваат јазиците еден од друг. Колку и да се два јазика слични, сродни, разликата во бројот на членовите на зборовната група предлози, како и различната семантика на конкретни, често и

хомонимни, предлози во два јазика, недвосмислено ја покажува посебноста на еден јазик.

ON MACEDONIAN PREPOSITIONS

Summary

The subject of this paper are the multiple meanings of three Macedonian prepositions: **bez**, **so** and **za**. Looking upon from the standpoint of the semantic word-formation, i.e. word polysemy, and using the cognitive linguistic approach, this work explores the reasons behind the broadening of the prepositions' semantics. The written material taken into account spreads from the earliest Slavic, i.e. Old Church Slavonic texts, to Modern Macedonian texts and it shows the continuity of the meaning of these three prepositions. While **bez** and **so** seem to show gradual broadening of their meaning, **za** exhibits incomprehensible shift of meaning. Moreover, at first sight it seems impossible to connect its earliest spatial meaning to the dominant modern meanings. However, a careful examination of its meaning development through centuries shows a persuasive account of the path of its meaning change. The author sees the prepositions in a language as fingerprints in a human being. They can identify a language, and they can distinguish one language from another.

Библиографија

Димитровски, Т., 1956, *Значења и употреба на предлозите во македонскиот јазик*. Скопје: Филозофски факултет.

Димитровски, Т. и др., *Речник на македонскиот јазик*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“, 1961-1966.

Конески, Бл., 1954, *Грамматика на македонскиот литературен јазик (дел II)*. Скопје: Просветно дело.

Конески, К., 2003, *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Лозбэ, М., 1965, *Из истории причинных и целевых отношений*. Москва: МГУ.

Минова-Ѓуркова, Л., (ред.), 1998, *Македонски јазик*. Ополе.

Пјанка, В., 2003, „Словенските предлози за место со инструментална рекција“. *Зборник од XXXV научна конференција*. Скопје, стр. 191-207.

Саздов, С., 2004, *Семантичкото зборообразување во македонскиот стандарден јазик (необјавена докторска дисертација одбранета на Филолошки факултет „Блаже Конески“)*. Скопје.

- Тополињска, З., 2002, „За падежните односи во македонскиот јазик“, *Предавања на 34 меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Охрид, 6-24 август 2001 година. Скопје, стр. 57-63.
- Ходова, К. И., 1971, *Падежи с предлогами в старославянском языке*. Москва.
- Якубинский, Л. П., 1953, *История древнерусского языка*. Москва.
- Hurford, R. J. & Heasley, B., 1983, *Semantics: a coursebook*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakoff, G. and Johnson, M., 1980, *Metaphors We Live By*. Chicago: Chicago University Press.
- Sechehaye, A., 1926, *Essai sur la structure logique de la phrase*. Paris.

Станислава-СТАША ТОФОСКА

ФУНКЦИЈАТА НА ПРЕФИКСИТЕ ВО ОПРЕДЕЛУВАЊЕ НА ГЛАГОЛСКИОТ ВИД ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК¹

1. Вовед

Оваа статија се занимава со глаголскиот вид (аспектот) и префиксацијата на глаголите во македонскиот јазик. Појдовна теоретска рамка во однос на сфаќањето на глаголскиот вид е Семантичката теорија на Станислав Каролак, којашто го третира видот како семантичка категорија, смета дека видот му е својствен на секој генерички поим, и според која постојат повеќе видски значења, не само две. Основното сфаќање во однос на префиксацијата и семантиката на префиксите кореспондира со ставот на многу лингвисти дека не постојат „празни префикси“, т.е. дека секој префикс внесува определено значење во дериватот од определен глагол, т.е. дека и видското значење е важен дел од лексичкото значење на секој деривиран глагол. Целта на статијата е да покаже дека постои семантичка зависност меѓу видските значења на глаголите, типовите ситуации што тие ги означуваат и изборот на префикси за деривирање од нив глаголи со други видски значења. Поконкретно, во статијата се посочува од кои фактори зависи изборот на соодветниот префикс и кои се најчестите префикси во македонскиот јазик со кои се добива определено видско значење кај дериватите од глаголските основи со доминантен континуативен вид (прототипно несвршените глаголи).

2. Теориски поставки

2.1. Глаголски вид (аспект)

Појдовното сфаќање од кое се тргнува во оваа статија е дека глаголскиот вид (аспектот) е семантичка категорија која ја претставува внатрешната временска организација/структура на една ситуација² (Каролак

¹ Оваа статија претставува адаптирана верзија на статијата со наслов „Функцијата на префиксите во определување на апектот на глаголите во македонскиот јазик“ објавена во *Balkanistica* 30:2 (2017), *Proceedings from the Ninth Macedonian-North American Conference on Macedonian Studies* (ed. Donald L. Dyer), The University of Mississippi, USA, 2017, 351-372.

² Го употребувам терминот *ситуација* како најширок поим за сите типови динамични и статични ситуации, коишто понатаму, врз основа на различни поткритериуми, се разграничуваат на состојби, процеси, акции и сл. Во соодветната лингвистичка литература, покрај терминот 246

2000, Тополињска 2008 и др.). Поконкретно, се тргнува од Семантичката теорија за аспектот од Станислав Каролак³ (Karolak 1996, 2000 итн.), според која глаголскиот вид, пред сè, е семантичка категорија, која има и свои специјализирани граматички показатели, но се изразува и со други различни јазични средства. Видот се изразува и на предикативно ниво (на ниво на семантеми со нивната предикатско-аргументска структура), но и во комбинација на семантемите и контекстот, т.е. поширокото синтаксичко опкружение.

Суштинско за оваа теорија е дека видот (видското значење) е дел од општото (лексичкото) значење на сите глаголски предикати. Со промена на видот се менува и значењето на глаголите – нема глаголи со исто лексичко значење кои се разликуваат само по вид. Тоа може да се види и од сопоставените примери меѓу кои се гледа важна разлика во значењата на овие глаголи:

Пр.	Сонцето <i>заоѓа</i> .	:	Сонцето <i>зајде</i> .
	(се гледа сонце на небото)		(не се гледа сонце на небото)
	<i>Ја гради куќата</i> .	:	<i>Ја изгради куќата</i> .
	(нема готова куќа)		(има/постои готова куќа)
	<i>Тој умира</i> .	:	<i>Тој умре</i> .
	(тој е жив)		(тој не е жив/е мртов)

Друга суштинска карактеристика на овде прифатената теорија (Каролак 2000), значајна за разбирање на оваа статија, е постоењето на повеќе видски значења (повеќе видови, не само несвршен и свршен) и нивното разграничување на *прости* и *сложени* видски значења. *Видот* претставува бинарна опозиција на само две *прости* видски значења: *континуум* (траење) и *момент* (отсуство на траење). Другите видски значења претставуваат видски конфигурации добиени по пат на семантичка деривација. *Видска (аспектна) конфигурација* е хиерархизирана структура од простите видски значења во која доминира едно од нив (моментот или континуумот). Во зависност од тоа кое од

ситуација (situation), широко се употребува и терминот *настан* (event), но според мене, терминот *настан* повеќе кореспондира со различните динамични ситуации, а не е најсоодветен за претставување на *состојбите* како статични ситуации.

³ Општата семантичка теорија за глаголскиот вид на. Ст. Каролак беше појдовна основа за повеќегодишно систематско истражување на глаголскиот вид во македонскиот јазик од страна на истражувачкиот тим на проектот „Глаголскиот вид во македонскиот јазик“, со што оваа теорија се надградуваше и се дополнуваше и преку многу трудови и неколку монографии на сите учесници во проектот (Сп. меѓу другите: Каролак, Миркуловска 2000, Спасов 1996, 2011 Пановска-Димкова 2002, 2011, Тофоска 1996, 2005, 2016, 2017 и др.).

простите видски значења доминира, конфигурациите претставени преку определени глаголски предикати можат да се поделат на конфигурации со континуативна доминанта (телична, мултипликативна, хабитуална) и конфигурации со моментна доминанта (инхоативна, резултативна, терминативна, дистрибутивна, лимитативна), што соодветствува на традиционалната/прототипната поделба на несвршени наспрема свршени глаголи. (Види Табела 1)

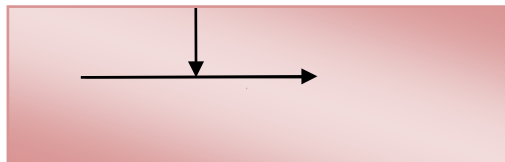
традиционално несвршени глаголи	традиционално свршени глаголи
<u>прост континуативен</u> вид	<u>прост моментен</u> вид
<u>конфигурации</u> со континуативна доминанта:	<u>конфигурации</u> со моментна доминанта
телична	резултативна
мултипликативна	инхоативна
хабитуална	терминативна
	лимитативна
	дистрибутивна

Видска класификација на глаголите

Табела 1

Во продолжение со кратко објаснување, графички приказ, логичка дефиниција и по неколку репрезентативни примери од македонскиот јазик ги претставувам глаголите што ја изразуваат соодветната конфигурација:

Моментните глаголи изразуваат ситуации што се случуваат одеднаш и не траат (тоа е само еден момент на промена. Такви глаголи се: *трепне, кивне, скокне, чукне, пукне, викне, фрли, пушти* и др.

се случи P1

прост моментен вид

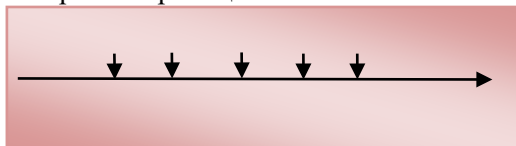
Континуативните глаголи изразуваат ситуации што траат и за кои нема информација за некоја внатрешна граница по која ќе се случи промена во друга ситуација. Такви глаголи се: *знае, мисли, се радува, плаче* и др.

прост континуативен вид

P1 трае

Мултипликативните глаголи изразуваат ситуација што трае, но која претставува серија од повеќе одделни моменти (моментни ситуации) и нема внатрешна граница. Такви глаголи се: *скока, чука, трона, тренка* и др.

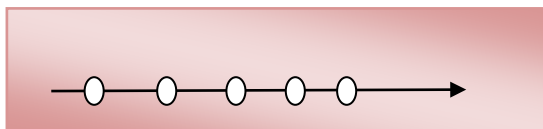

се случува P1 (=P1¹⁺ P1²⁺

P1³...)

мултипликативна конфигурација

Хабитуалните глаголи изразуваат ситуација што трае, односно претставува отворена серија од потенцијални повторувања на различни ситуации во зависност од определени услови. Во извесна смисла, тоа се карактеристики што му се припишуваат на агенсот. Такви глаголи се: *лаже, краде, пишува (е писател)* и др.⁴

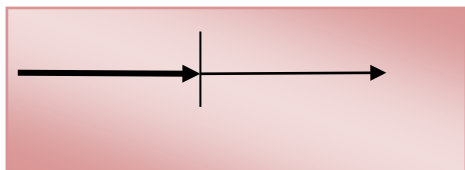
хабитуална конфигурација

X е таков што ако Q тогаш P1

Теличните глаголи изразуваат ситуации што траат и што се насочени кон достигнување на некоја внатрешна граница на ситуацијата која кога ќе (ако) биде достигната ќе почне да постои нова ситуација $S1 > (S2)$. Такви глаголи се: *гради, црта, кине, брише, троши, вади* и др.⁵

⁴ Оваа конфигурација почесто се изразува на ниво на реченицата, односно хабитуалноста е определена од контекстот, нема многу глаголски единици кои самостојно изразуваат хабитуалност. Детална разработка на хабитуалната видска конфигурација има во: Пановска-Димкова, 2011: *Видската категорија хабитуалност во македонскиот јазик*.

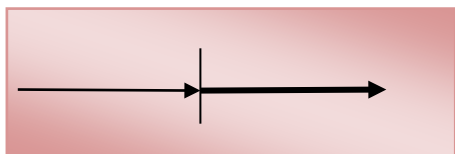
⁵ Детална разработка на теличната видска конфигурација има во: Тофоска, Ст. 2017: *Од проблематиката на глаголскиот вид: Семантика на теличните глаголи во македонскиот јазик*.

може да се телична конфигурација
ке стане (P2)

се случува нешто (P1) така што
претпостави дека

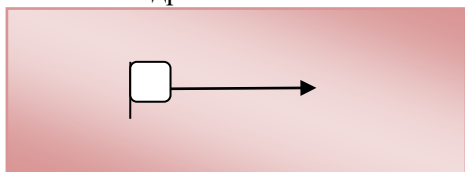
Резултативните глаголи изразуваат ситуации што настанале како резултат на некоја претходна ситуација насочена кон достигнување на нејзината внатрешна граница $S2 > (S1)$. Такви глаголи се: *купи, даде, отвори, изгради, нацрта* и др.⁶

што почна
резултативна конфигурација

некој направи нешто (P1) така
да е P2

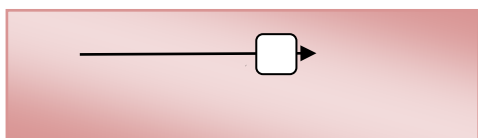
Инхоативните глаголи го изразуваат почетокот (почетната фаза) на некоја ситуација. Такви глаголи се: *седне, летне, полета, заигра затрча, поцрвени, се каменоса* и др.⁷

почна да е P2
инхоативна конфигурација

се случи нешто (P1) така што

Терминативните глаголи го изразуваат крајот (крајната фаза) на некоја ситуација. Такви глаголи се: *доврши, допише, допече, дотроши* и др.

да е P1
терминативна конфигурација

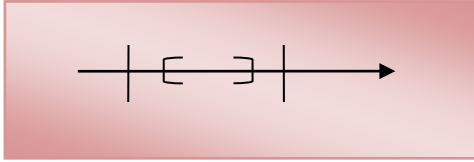
се случи P2 така што престана

⁶ За подетална разработка на резултативната видска конфигурација види: Спасов, Љ., 2011: *Резултативна видска (аспектна) конфигурација на глаголите во македонскиот јазик*.

⁷ Детална разработка на инохативната видска конфигурација има во: Каролак, С. Миркуловска, М. 2000: *Инхоативна видска конфигурација во македонскиот јазик*.

Лимитативните глаголи изразуваат определен период на траење на некоја ситуација (со континуативна доминанта), со лева и десна или почесто само десна граница

Такви глаголи се: *поседи, поигра, пооди, отседи, причува* и др.⁸

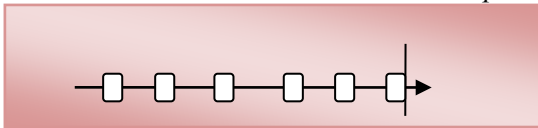

РЗ...) во лимитативна конфигурација
случи нешто што веќе

**Х правеше нешто (P1 или P1, P2,
определен период и се**

не го прави тоа

Дистрибутивните глаголи изразуваат краен момент од серија од повеќе резултативни ситуации (затворена серија) извршена врз повеќе објекти. Такви глаголи се: *изоблече, се извиди, испоздрави, испосече* и др.

дистрибутивна конфигурација

Како што може да се види, сите **видски** значења се однесуваат на временската организација на една ситуација.

2.2. Семантичка класификација на типовите ситуации

За натамошната анализа на глаголските предикати и нивниот вид, важно е и разграничувањето на **типовите ситуации** именувани од глаголските предикати. И според Плунгјан (Plungjan 2016: 150), „за решавање на многу задачи на граматичкиот опис (особено од подрачјето на аспектологијата), лингвистите мора да располагаат со семантичка класификација на предикатите, т.е. називите на „непредметните“ својства, состојби и релации. Фактот дека различните типови предикати на различни начини се поврзуваат со граматичките показатели на видот и на времето е забележано уште во антиката (поделбата на глаголите на гранични и негранични постои уште од Аристотел)“.

(мој превод).

Основната поделба на типовите ситуации се врзува со карактеристиката *динамичност*, широкоприфатена како една од основните карактеристики на

⁸ Детална разработка на лимитативната видска конфигурација види во: Пановска- Димкова И., 2002. *Лимитативната видска конфигурација во македонскиот јазик*.

категоријата глаголски вид според која глаголските предикати се делат на такви што означуваат *статични* и *динамични* ситуации. За статичните ситуации е општоприфатен називот *состојби* и тие означуваат ситуации кои покажуваат мала или никаква промена во текот на времето (Chung S., Timberlake A., 1985: 214, Падучева 1996: 86, Апресян 2000б: XLI, Plungjan 2016:151). За динамичните ситуации е карактеристично дека се менуваат со текот на времето, односно тие не се еднакви во сите фази од нивното траење (сп. Comrie 1993: 48-51). Понатаму, динамичните ситуации се делат на такви кои немаат внатрешна граница/логичен крај – ателични ситуации и такви кои имаат внатрешна граница – телични ситуации.

Во мојата поделба на типови ситуации, ателичните ситуации се именуваат како *активности* (континуативни или мултипликативни динамични ситуации без внатрешна граница), додека теличните ситуации (динамични ситуации со внатрешна граница) се разграничуваат на *процеси и акции*. Слична поделба се среќава кај (Orešnik 1994, Падучева 1996). Основната разлика меѓу активностите и двата типа телични ситуации е во **хомогеноста** на ситуацијата и во **постоењето на внатрешна граница**. *Активностите* се динамични и хомогени ситуации без внатрешна граница (*се смее, плаче, оди, трча* итн.), а *теличните ситуации* се динамични и нехомогени, односно ситуации кои во текот на своето траење поминуваат низ серија од последователни фази кои не се исти и се насочени кон некоја внатрешна граница (сп. Wierzbicka 1967, Orešnik 1994, Падучева 1996, Апресян 2000, Plungjan 2016:153 и др.)

Дополнителната поделба на теличните ситуации на *процеси и акции* се заснова на критериумот **агентивност**, или контрола на субјектот врз текот на ситуацијата. Овој критериум во многу семантички концепции ги доопределува динамичните ситуации на посебни типови, на пр. *процеси, дејства, активности, акции, дејствувања, случки* итн. (сп. Orešnik 1994, Падучева 1996, Laskowski 1996, Апресян 2000, Plungjan 2016:153 и др.)⁹. Во мојата поделба, типовите на телични ситуации според овој критериум се делат на: *процеси и акции*¹⁰. *Процесите* се неагентивни динамични ситуации насочени кон некоја внатрешна граница и претставуваат серија од последователни фази. Тоа значи дека овие ситуации не се под контрола на субјектот, туку „му се случуваат“ на

⁹ Динамичните ситуации различно се нарекуваат кај различни автори: *процеси, ателични и телични случувања* и сл., а и нивната дистинкција на такви без и со внатрешна граница, исто така, различно се именува (сп. Orešnik 1994, Падучева 1996, Апресян 2000, Laskowski 1996, Declerck 1979 и др.)

¹⁰ Напоменувам дека називите „процес“ и „акција“ во мојата поделба имаат различно значење од она во други класификации, но се конкретно дефинирани.

субјектот: *расте, вене, се разболува, се разубавува* и др. Акциите се агентивни динамични ситуации насочени кон некоја внатрешна граница и, исто така, претставуваат серија од последователни фази. Овие ситуации се одвиваат под контрола на субјектот, односно подразбираат негово активно дејствување (дејство што го врши некој субјект врз некој објект): *гради, црта, сече, крпи, бара, сее* итн.

2.3. Префиксација

Општоприфатено е дека префиксацијата се смета за еден од начините за *збогатување* на лексичкото значење на глаголите и за *промена на видот*. Многу често во литературата посветена на префиксите и на префиксацијата се среќава поделбата на три типа префикси: префикси со кои се менува само лексичкото, префикси со кои се менува и лексичкото и видското значење и такви со кои се менува само видското значење на основниот глагол, а лексичкото останува исто (сп. на пример Конески К: 1995. Во традиционалната, пред сè руска стручна литература, но и во многу други прирачници за учење на словенските јазици како странски, некои автори овие префикси ги нарекуваат „празни префикси“ или префикси за „чиста перфективизација“ (в. кај Šarić 2011:7-8). Ставот на авторот на оваа статија, во согласност со погореискажаното разбирање на глаголскиот вид како семантичка категорија, е дека не постојат „празни префикси“ или префикси за „чиста перфективизација“. Менувањето на видот на глаголот, кој претставува дел од општото лексичко значење на еден глагол, значи и промена на лексичкото значење (Wierzbicka 1967, Каролак 2000, Тофоска 2005, Šarić 2011).¹¹

Значењата кои ги внесуваат префиксите можат да се издиференцираат на такви кои се однесуваат пред сè на *видот*, а тоа значи на внатрешната временска структура на ситуацијата и такви кои внесуваат *дополнителни семантички модификации* кои се однесуваат на други околности (просторни, модални, интензитетот на ситуацијата и др.) Овде се задржувам на оние префикси што внесуваат, главно, видски значења и тоа кај глаголите кои се

¹¹ Многу лингвисти на теличните и на резултативните глаголи им припишуваат идентично лексичко значење, а единствената разлика ја гледаат во видското (аспектното) значење. Видското значење е дел од семантиката (лексичкото значење) на глаголите и затоа не може да се работи за идентично значење, а тоа го покажуваат и експликациите (парафразите) на овие глаголи. На пр. *Тој црта круг* ‘тој прави нешто од што се претпоставува дека ќе почне да постои круг’ (но тоа не значи дека почна да постои круг) : *Тој нацрта круг* ‘тој направи нешто како резултат на кое почна да постои круг’ (*кругот почна да постои* во стварноста). Она што ги разликува другите аспектолошки теории во однос на ова прашање е тоа што тие не прават разлика меѓу она што е *потенцијална* и она што е *достигната* (реализирана) внатрешна граница и за телични глаголи ги сметаат и оние глаголи кај кои границата е достигната и резултатот од дејството е остварен, а тоа се според нас, резултативни глаголи (повеќе за теличните глаголи и нивната релација со резултативните в. Тофоска 2005, 2017, Tofoska 2015)

континуативни или кај кои доминира континуативното видско значење (традиционално несвршените глаголи).

3. Фактори што влијаат при изборот на префикс за образување дериват со друго видско значење

Префиксите не функционираат како самостојни единици, па во таа смисла при анализата на нивното значење/значења од клучна важност е семантичката група на глаголи со кои се појавуваат. За изборот на префикс при создавање глаголи со друго видско значење тргнуваме најпрво од *видското значење* на основните глаголи (континуативно, телично, мултипликативно), а потоа од *семантичката поделба на типови ситуации* означени со тие глаголи. (види погоре)

Друг фактор кој влијае врз изборот/можноста за деривација на нов глагол со определен префикс е употребата на глаголите во *контекст* (различен контекст може да значи и различно видско значење). Како контекст овде ги разбираме и аргументите од предикатско-аргументската структура на глаголскиот предикат, но и поширокиот контекст на предикатскиот израз како различни определби за време, простор, начин и сл.

Сите глаголски предикати отвораат определен број аргументски позиции, односно имплицираат определен број аргументи. Предикатите и аргументите создаваат пропозиционални структури на логичко/поимско ниво, кои на прагматичко ниво се реализираат како основни јазични искази – реченици, кои се единствено достапни за директна опсервација (Bogaski K., Karolak S., 1991). Во согласност со хипотезата на многу аспектолози дека аспектот не е категорија само на *глаголот*, туку на *реченицата* (пропозицијата), при определувањето на аспектот, анализата оди преку границата на глаголот (не се ограничува на синтетичките и на аналитичките глаголски форми), затоа што дел од поимската структура на глаголите се доопределува преку компонентите кои го претставуваат нивниот природен контекст, а тоа значи преку аргументите имплицирани од нив (Каролак 2000: 30). И Комри (Comrie 1993: 45) нагласува дека иако аспектот, времето и начинот како категории се рефлектирани во морфологијата на глаголот, тие не го определуваат глаголот толку колку што го определува целата реченица што ги вклучува и неговите аргументи.

Во таа смисла, определено видско значење на глаголите на реченично ниво може да се реализира во зависност од тоа дали се застапени сите

аргументи од неговата предикатско-аргументска структура или некој од нив е изоставен. Можноста за префиксација и изразување на друго видско значење се менува во зависност од тоа.

На пример, глаголскиот предикат *игра* има основна дво- или триаргументска структура (некој игра нешто (со некого)). Аргументот во позиција на објект (некоја *игра*, *натпревар*, *меч* итн.) е тој кој ја поставува внатрешната граница на ситуацијата, па така глаголот *игра* изразува телична ситуација (акција). Доколку во контекстите/речениците во кои е употребен глаголот *игра* се појавува аргумент во функција на објект, обично е образувањето префиксни деривати со кои ќе се изрази резултативно или терминативно значење: *Ја изиграа/доиграа последната игра*. Доколку во реченицата е изоставен аргументот во функција на објект (*игра*, *натпревар* и сл.), ситуацијата се восприема како активност (динамична ситуација без внатрешна граница), па не е обична употребата на префиксиран дериват што ќе изразува резултативност или терминативност: *?Изираа/доиграа, сега читаат*. Но, затоа е сосема обична употребата на деривати со префиксите со кои се изразува инхоативност или лимитативност (почеток или ограничен период поминат во вршењето на таа активност): *Децата веднаш се заиграа и глас не им слушнав*. *Поиграа во песокот*.

Транзитивизацијата на глаголите, која е особено честа во македонскиот јазик, е типичен пример за тоа како промената на предикатско-аргументската структура (додавањето на аргумент во функција на објект) го менува значењето на глаголот, а со тоа овозможува и образување нови префиксни деривати (со различни префикси) и со различно видско значење. Така, едноаргументниот глаголски предикат *трча* означува активност, а од глаголите што изразуваат активности, обично, со префикси се деривираат нови со значење на *инхоативност* (+ дополнителна семантичка модификација на интензитетот) или на *лимитативност*: *Ми доаѓа да скокнам, да потрчам, и да викам од радост*. *Се затрча како да го гонат. Денес малку потрча, ама заврна и се врати*. Во ваквата употреба на *трча* не се вообичаени префиксни деривати со префиксите со кои најчесто се изразува резултативност или терминативност: *?Денес истрчав/дотрчав*.¹² Но, ако *трча* се употреби како транзитивен, двоаргументен глагол: *Ја трчам патеката за 20 минути*, тогаш обична е и употребата на неговиот префиксален дериват со резултативно значење *истрча*: *Ја истрчав патеката за 20 минути*.

¹² Глаголите на ненасочено движење се посебна семантичка група кај која е можно изведување на повеќе префиксални деривати со различни префикси (*до-*, *из-*, *пре-*, *в-* итн.) кои внесуваат дополнително просторно значење што ја специфицира насоката на движење, од појдовната или од крајната локација и сл. (*Дотрча до нас*. *Истрча од собата*. *Втрча во собата*. *Претрча преку улицата*. итн.), но просторните значења на префиксите не се предмет на анализа во оваа статија.

4. Најчести префикси за образување видски деривати од глаголите со доминантно **континуативно видско значење**

Глаголите со доминантно континуативно видско значење, коишто ги опфаќаат повеќето од традиционално несвршените глаголи, може да се поделат на: **континуативни** глаголи (глаголи што изразуваат просто континуативно видско значење), **мултипликативни** и **телични** глаголи (глаголи што изразуваат сложено видско значење, во кое доминира простото континуативно). За определувањето на можните видски деривати од овие глаголи, а со тоа и изборот на соодветен префикс, важно е и семантичкото разграничување на типови ситуации и потситуации означени со овие глаголи, во рамките на веќе изделените видски класи.

Континуативните глаголи може да се поделат според тоа каков тип ситуација изразуваат: статичка или динамичка. Статичките ситуации се нарекуваат **состојби** и овде ќе бидат разгледани *менталните, емоционалните и перцептивните* состојби. Динамичките ситуации изразени со континуативни глаголи се нарекуваат **активности**, тие претставуваат агентивни ситуации што траат, динамички се, но се хомогени и немаат внатрешна граница. Овде ќе бидат разгледани континуативните глаголи што изразуваат *емоционални активности* и глаголите што изразуваат *ненасочено движење* (како тип моторички активности). Мултипликативните глаголи изразуваат **активности** што претставуваат серија од повеќе однородни ситуации, и можат да бидат моторички, физиолошки и сл. Теличните глаголи изразуваат **акции** и **процеси** – агентивни или неагентивни ситуации, кои претставуваат серија од последователни фази и водат кон некоја внатрешна граница, по која ќе настане промена на ситуацијата, т.е. ќе почне да постои нова ситуација. Во зависност од тоа до каква нова ситуација води акцијата или процесот се можни натамошни семантички поделби на подгрупи. (в. подолу)

4.1. Префиксација на **континуативни** глаголи што изразуваат **состојби**

Во рамките на ова група, врз основа на дополнителен семантички критериум се изделуваат *менталните, емоционалните и перцептивните состојби*. Како пример за глаголи што изразуваат ментални состојби ги посочуваме глаголите *знае, верува*; за емоционални состојби – *мрази, жали, се радува*; за перцептивни состојби: *гледал, слушал*.

Глаголите што изразуваат **ментални состојби** можат да се префиксираат, главно, со префикси со кои се добива инхоативно значење, односно се изразува почеток на состојбата и тоа со различни префикси **по-** и **до-**: *поверува, дознае.*

Рајнер ги отворил писмата кои ги сочувал татко му; од едно од нив дознал дека бил посвоен...(Сестрата на Зигмунд Фројд од Гоце Смилевски)¹³

*Го оставив не затоа што **поверував** дека ако престанам да цртам ќе се спасам од бесмислата на постоењето... (Сестрата на Зигмунд Фројд од Гоце Смилевски)*

*Беше толку убедлив што веднаш му **поверував**.*

Од глаголите што изразуваат **емоционални состојби** со префиксална деривација може да се добијат само лексички единици кои означуваат инхоативност и тоа со различни префикси, главно со **за-**, но и со **по-** и **из-**: *замрази, зажали/пожали, се зарадува, почесто се израдува.*

*Ги **замразив** итом слушнав како постапиле.*

***Пожалив** што му се доверив. **Пожалив/Зажалив** што дојдов.*

Од глаголите што изразуваат **перцептивни состојби**, како што се *гледаI, слушаI* (со значење ‘прима сетилни дразби преку сетилата за вид и слух’) може да се деривираат нови лексички единици со кои се изразува инхоативност, главно, со префиксот **за-**, но таа често е дополнета и со значењето на целосно обземање на субјектот од состојбата, како на пр.: *се загледа, се заслуша.*

*Го откорнав црвеното џепче од фустанчето – **се загледав** во тоа ситно парче ткаенина големо колку детско срце. (Сестрата на Зигмунд Фројд од Гоце Смилевски)*

*Како што ти сега ќе заминеш по вода така и него таа ноќ го снема“ А потоа **се загледа** во мене.(Синот од Србо Ивановски)*

*Повнимателно **се заслуша** во музиката. (Бојана и прстенот, Иван Точко)*

*Ги **заслушав** птиците, колку само прекрасно пееја.*

Друго видско значење кое може да се изрази со префиксација на глаголите што изразуваат **емоционални и перцептивни состојби** е лимитативното, со префиксот **по-**, но тоа е ретко, и речиси редовно придружено со определба во контекстот којашто покажува дека се работи за извесен ограничен период (малку време).

¹³ Примерите од книгите *Разговор со Спиноза* и *Сестрата на Зигмунд Фројд* од Гоце Смилевски, наведени во статијата се земени од личен електронски корпус кој авторот на статијата го има на располагање. Другите примери се од Дигиталниот речник на македонскиот јазик.

Мајка му беше перачка и татко му една година му **се порадува** на своето единче и се изгуби отаде океан барајќи среќа и леб. (Улица, Славко Јаневски)

Се порадував ама тоа кратко траеше, веќе утредента стигнаа нови не толку пријатни вестии.

Погледав малку во езерото и веднаш се почувствував подобро.

Зошто да не **послуша** човек малу музика, се правдаат пред жените и божем протестираат, - па што има друго во ова наше гратче? (Бојана и прстенот“ од Иван Точко)

Од овие глаголски основи не е вообичаено деривирањето на префиксирани глаголи со значење на терминативност или на резултативност.

4.2. Префиксација на **континуативни** глаголски основи што изразуваат **активности**

Во рамките на оваа група, врз основа на дополнителен семантички критериум како илустративни ги изделуваме глаголските групи кои изразуваат *емоционални активности* (плаче, се смее и др.) или *ненасочено движење* (оди, трча, плива и др.)

Глаголите што изразуваат **емоционални активности** (плаче, се смее и др.) можат да се префиксираат, главно, со префикси со кои се добива инхоативно значење и тоа со **за-** (заплаче, се засмее) или со префиксот **раз/рас-**, придружен со повратното **се** (се расплаче), со кое покрај видското значење на инхоативност се додава и значењето на интензификација на активността.

Детето заплака гласно.

*Се обидував да му го земам, ми идеше да **заплачам** од болка, но тој ме оттурна.... (Разговор со Спиноза од Гоце Смилевски)*

*Се загледа во фотографијата, се растажи, речиси **ќе се расплачеше**.*
(Јас - момчето молња од Јагода Михајловска Георгиева)

*Изведува вратоломии за да го **засмее** девојчето.*

*Се свртев и **се засмеав** – за нозете му се имаа припиено тесните розеви панталони, кошулата беше во најразлични бои...(Сестрата на Зигмунд Фројд од Гоце Смилевски)*

Друго видско значење кое може да се изрази со префиксација на глаголите што изразуваат **емоционални активности** е лимитативното и тоа со префиксот **по-**. За разлика од изразувањето лимитативност кај емоционалните *состојби*, при употребата на дериватите со лимитативно значење од глаголите на емоционални активности не е неопходно укажување на лимитацијата и со лексички показатели во контекстот.

*Детето **поплаче**, па престана.*

*Ела да си **поплачеме** Јас и ти јас сонуван. (Вардар од Анте Поповски)*

***Поплакавме** скришно ама пред другите се правевме силни.*

*Ако сакаш да **се посмееме**, дојди да го видиш треварот Никола како спие в плевна. Спие и зборува сешто. (Тврдоглави од Славко Јаневски)*

***Се посмеавме** со нив за случките од минатото лето.*

И од овие глаголски основи не е вообичаено деривирањето на префиксирани глаголи со значење на терминативност или на резултативност.

Глаголите што изразуваат **ненасочено движење** означуваат **активности** (*оди, трча, плива*), односно динамични ситуации кои се хомогени и кои немаат крајна граница. Во таа смисла, како и кај другите глаголи со кои се изразуваат активности, и кај овие глаголи се обични само деривати со префикси со кои се изразува **инхоативност** (*заоди, затрча, се затрча, потрча, заплива*) или **лимитативност** (*пооди, потрча* – само придружено во контекст со временска определба, *поплива*).

Ако во структурата на пропозицијата изразена со нив, се додаде насоката или локацијата до/кон која ќе се одвива движењето, овие глаголи добиваат друго значење, означуваат друг тип ситуација. Стануваат **акции** (телични ситуации) затоа што добиваат граница до која таа ситуација трае пред да премине во друга (на пр. *дооди, дотрча, доплива* и др.). Достигнувањето на границата значи премин во нова резултативна или инхоативна ситуација (*дотрча* до некаде – ‘почна да се наоѓа некаде’).

Пр. Трча до мостот (се движи кон мостот со цел да почне да се наоѓа до/кај мостот)

***Дотрча до мостот**. (почна да се наоѓа до/кај мостот како резултат на претходното движење)*

Ако глаголите на ненасочено движење се транзитивизираат, тогаш добиваат друго значење, како што споменавме погоре (кај транзитивизацијата), можат да се префиксираат и со други префикси со кои се изразува на пр. резултативност: *Го **изоди патот**, ја **истрча патеката*** итн.).

4.3. Префиксација на мултипликативни глаголски основи што изразуваат активности

Глаголите кои претставуваат мултипликативни конфигурации и изразуваат активности (ситуации што претставуваат серија од моментни ситуации), главно, се префиксираат за да го изразат влегувањето во ситуацијата, почетокот на таа серија (**инхоативност**), или да изразат ограничен завршен временски период во кој таа ситуација траела (**лимитативност**).

Тој силно чукаше на вратата. :

Тој силно **зачука** на

вратата.

Таа трепкаше непрестајно, срамејќи се. : Таа **затрепка** и погледна надолу, срамејќи се.

Детето скокаше на трамболината.:

Детето **поскока** на

трамболината.

Како главен префикс за изразување инхоативност кај овие ситуации се јавува префиксот **за-** (*заскока, затропа, зачука, затрепка* и др.), а за лимитативност префиксот **по-** (*поскока, потропа, почука, потрепка* и др.).

Изразувањето на терминативност кај овие глаголски основи, во нивното основно значење не е вообичаено, а изразувањето резултативност не е можно затоа што во нивната семантика нема крајна, т.е. внатрешна граница до која ситуацијата трае и по која преминува во друга. (**дотропа, *дотрепка, *доскока / *истропа, *истрепка, *искока* итн.)

Примерите од разговорниот јазик, како *Ај дотропај, на да одиме.* или *Доскокај и заврши!* покажуваат дека со додавањето на **до-** се додава аргумент (на поимско/предикативно ниво, не на реченично) – ‘до моментот кога ќе ти биде доволно’ и тој претставува крајна граница на активноста која авторот на текстот смета дека на агенсот му е потребна да ја заврши активноста или да се засити од неа.

4.4. Префиксација на **телични** глаголски основи што изразуваат **акции** и **процеси**

Со оглед на тоа дека семантичката и синтаксичката анализа на примарните (недривирани) телични глаголи во македонскиот јазик беше и е предмет на моја опсежна анализа (в. Тофоска 2005, Tofoska 2015, Тофоска 2017), класификацијата на семантички подгрупи кај овие глаголи е подетална. За потребите на оваа статија, поради поголема прегледност ги прикажувам во табела (Табела 2) од која јасно се гледа кои видски значења редовно се добиваат при префиксација на теличните глаголски основи, како и тоа кои префикси се употребуваат за изразување на тие значења. Исто така, јасно може да се види во кои случаи за изразување на одделно видско значење се користат повеќе, различни префикси, а каде доминира или има само еден префикс. Коментарите во врска со оваа група глаголи ќе ги изнесам во завршните заклучоци (в. подолу)

Префиксација на теличните глаголки основи што изразуваат *акции* и *процеси*

семантички подгрупи на теличните глаголки					
	<u>креација</u>	<u>промена на состојба</u>		<u>промена на релација</u>	<u>промена на локација</u>
		промена на изглед, форма и сл.	промена на други карактеристики и		
основни телични глаголки	<i>гради, црта, шије2, плете, слика, компонира</i>	<i>кине, криши, сече мие, брише, бричи</i>	<i>грее, мрзне, пржи, пече, буди, учи2, дресира</i>	<i>лови, бере, троши лепи, шије1, монтира</i>	<i>вади, корне, сади, сее сипе</i>
<u>инхоативнос</u> Т со за-	многу ретко <i>заплете заслика</i>	многу ретко <i>закине</i>	нема	нема	нема
<u>лимитација</u> со по-	многу ретко <i>поплете поцрта, посллика</i>	не е обична <i>покине побрише</i>	не е обична <i>поучи2, подресира</i>	не е обична <i>полови?, побере, *потроши-др. значење</i>	нема
<u>терминативн</u> <u>ост</u> со до-	<i>догради, дошије2, доплете, доцрта, дослика</i>	<i>докине, докриши, досече, домие, добрише, добричи</i>	<i>догрее, домрзне (до+замрзне) допржи, допече доучи, додресира (ретко)</i>	<i>добере, дотроши, долепи, до(зашије1), доинсталира</i>	<i>довади, докорне, досее, досипе,</i>
<u>резултативн</u> <u>ост</u> со различни префикси (во зависност од односот објект-простор или човек – простор)	<i>изгради, исплете сошије2 нацрта, напише, наслика искомпонира изрежура</i>	<i>искине, искриши, исече измие, избрише, избричи</i>	<i>загрее, замрзне, испржи, испече пробуди/разбуди научи2, издресира,</i>	<i>улови, набере1 по-/истроши по/изарчи залепи1, зашије/нашије / пришије из/намонтира</i>	<i>извади, искорне, насади/посади посее посипе</i>

(Табела 2)

5. Завршни заклучоци

1. Кај глаголите што изразуваат континуативни состојби (*жали, мрази, знае, верува*) со додавање префикси, главно, се изразува инхоативна конфигурација (со **за-**, **по-**, **до**). *Зажали што дојде. Го замрази од прв момент. Од него ја дозна вистината. Му поверува на лагите.* Други префиксни деривати се многу невообичаени.

2. Кај глаголите што изразуваат континуативни активности (*плаче, се смее, игра, свири, оди, трча, плива*), како и кај мултипликативните активности (*скока, тропа, трепка*), со додавањето префикси, главно, се изразува инхоативна (со **за-**) и лимитативна конфигурација (најчесто со **по-**). Кај овие два типа основи не е обично образувањето на резултативна и на терминативна конфигурација, освен ако не се промени нивната предикатско-аргументска структура, ама со тоа тие стануваат глаголи со др. лексичко (и видско значење), на пр. *го оди патот, ја трча патеката: го изоди патот, ја истрча патеката.* Со честата транзитивизација во македонскиот јазик, многу глаголи го менуваат значењето од активности во акции (телични ситуации) и поради тоа можат да добијат различни префикси и различни видовски (и други) значења, соодветно.

3. Кај глаголите што изразуваат телични ситуации (процеси и акции) – (*мрзне, се топи, гради, црта, бричи, кине, лепи, сади* итн.), со префиксите, главно, се образува резултативна (со различни префикси: – *замрзне, се истопи, изгради, нацрта, избричи, скине, залепи, посади*) или терминативна конфигурација (секогаш со префиксот **до-**), што е логично и очекувано затоа што тие ситуации се стремат кон достигнување на некаква внатрешна граница (цел, резултат и сл.) што е вградено и во нивната семантичка парафраза. Многу поретко или не е можно образувањето на инхоативна или на лимитативна конфигурација зашто ситуацијата се предава во текот на нејзиното траење и е насочена кон достигнувањето на крајната (десна) граница, па во таа смисла изразувањето почеток (левата граница) или лимитација не е вообичаено.

4. Изборот на соодветен префикс за изразување резултативна конфигурација од телични глаголски основи е поголем и кај дел од нив зависи од тоа дали достигнувањето на границата или на целта е врзано со просторот на кој се создава објектот (*нацрта* нешто **на** нешто), начинот на кој се создава на објектот (*соише* нешто **со** нешто – составување, *залепи* нешто **за** нешто итн.) или промена на локација на објектот, односно учесниците во ситуацијата воопшто (*извади од, искорне од, доплива до, втрча во, преплива преку* итн.). Како што може да се види, тука доаѓаат до израз примарните просторни значења на префиксите, соодветни на предлозите од кои потекнуваат.

5. Кај поголем дел од теличните глаголи се забележува тенденција за ширење на *из-* како главен префикс за изразување **резултативност**, односно може да укажува на негова постепена граматикализација за изразување резултативност. Тоа е особено изразено кај т.н. двовидски глаголи од туѓо потекло образувани со суфиксот *-ира*, поради потребата од формално разликување на несвршено од свршено (компетирано) дејство, но и поради потребата за постоење формален маркер за свршеноста, односно резултативноста (Сп. Petroska E. 1998, Марковиќ 2010, Тофоска 2016). Такви глаголи се, на пример: *исфенира*, *ископира*, *изреализира*, *исконтактира*, *искритикува*, *изнервира*, *изманипулира*, *избанализира* итн.

Тој *контактира со него*. : Тој **исконтактира со него**.

или поради потребата за изразување една конкретна резултативна ситуација наспрема некоја хабитуална, како на пр., кај глаголите *режира – изрежира*, *фаулира – исфаулира*, *револтира – изреволтира* итн.

Неговото однесување ме револтира (може да значи и *сега* и *секогаш* и *вчера*).

*Неговото однесување многу ме **изреволтира***. (една конкретна резултативна ситуација)

Утврдувањето на видските значења на глаголите, типовите ситуации што тие ги изразуваат, семантичката обусловеност меѓу класите на тие глаголи и изборот на префикси за деривирање глаголи со други видски значења ќе придонесе за подобар опис на семантичките и на граматичките особености на глаголите во македонскиот јазик, подлабоко ниво на конфронтација со другите словенски, но и несловенски јазици, а секако ќе има практична примена во учењето и во усвојувањето на македонскиот јазик како втор или како странски јазик.

ЛИТЕРАТУРА

- Апресјан, В., 2000, „Структура словарной статьи. Лингвистическая терминология словаря“, *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*. Второй выпуск. (ред. В. Д. Апресян). Москва 2000, VII-XLVIII.
- Велева, С., 2006, *Тенденции во зборообразувањето во македонскиот јазик*, Докторска дисертација. Скопје : Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Каролак, С., 2000, За семантиката на видот. In: Каролак, С. Миркуловска, М.: *Инхоативна видска конфигурација во македонскиот јазик. Slavia meridionalis 3*. Warszawa, стр. 15-83.
- Каролак, С., Миркуловска, М., 2000, *Инхоативна видска конфигурација во македонскиот јазик. Slavia meridionalis 3*. Warszawa.

- Конески, Б., 1967, *Граматика на македонскиот литературен јазик*. Дел I и II. Скопје: Култура.
- Конески, К., 1995, *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*. Скопје: Бона.
- Марковиќ, М., 2010, „Видска и временска акомодација на глаголите на *-ира* во современиот македонски јазик“, *Зборник на XXXVI Научна конференција, при Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура*. Скопје: Универзитет "Св. Кирил и Методиј", стр. 205-215.
- Падучева, Е.В., 1996, *Семантичките истражувања* (Семантика времени и вида в русском языке; Семантика нарратива). Москва, стр. 464.
- Пановска- Димкова, И., 2002, *Лимитативната видска конигурација во македонскиот јазик*. Скопје, стр. 185.
- Пановска-Димкова, И., 2011, *Видската категорија хабитуалност во македонскиот јазик*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Петроска, Ел., 1993, „Семантички функции на префиксот *по-* во современиот македонски стандарден јазик“, *Литературен збор XL*, стр. 21-27.
- Спасов, Љ., 2011, *Резултативна видска (аспектна) конигурација на глаголите во македонскиот јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.
- Тополињска, З., 2008, *Полско-македонски: Граматичка конфронтација. Развој на граматичките категории*, Книга 8. Скопје: МАНУ.
- Тофоска, Ст., 1996, „Македонскиот глаголски префикс ПРЕ- и неговите полски еквиваленти“, *Studia linguistica Polono - Meridiano - Slavica* бр.8, Скопје, стр. 97-110.
- Тофоска, Ст., 2005, „За семантиката на теличните глаголи во македонскиот јазик“ во *Прилози на Одделението за лингвистика и литературна наука*, бр. XXX 1-2. Скопје: МАНУ, стр. 71-86.
- Тофоска, Ст. 2016: „За значењата на префиксот *из-* во современиот македонски јазик“. *Зборник во чест на проф. д-р Радмила Угринова-Скаловска по повод 90-годишнината од раѓањето*, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“ 2016, 261-275.
- Тофоска, Ст., 2017, *Од проблематиката на глаголскиот вид: Семантика на теличните глаголи во македонскиот јазик*, (авторско издание). Скопје, стр. 240.
- Угринова-Скаловска, Р., 1969, *Значењата на глаголските префикси во македонскиот јазик*, Скопје 1960. Скопје: ИМЈ, стр. 127.
- Bogacki, K., Karolak, S., 1991, "Fondements d' une grammaire à base sémantique", *Lingua e Stile*, XXVI, 3: pp. 309-345.

- Chung, S., Timberlake, A., 1985, Tense, aspect and mood. In: Shopen, T. (ed.): *Language typology and syntactic description. 3. Grammatical categories and the lexicon*. Cambridge, pp. 202-259.
- Comrie B., 1993, *Aspect. An Introduction To The Study Of Verbal Aspect And Related Problems*. Cambridge University Press.
- Declerck, R., 1979, "Aspect and The Bounded / Unbounded (Telic / Atelic) Distinction. *Linguistics*. 17, pp. 761-794.
- Dickey, St., 2012, "Orphan prefixes and the grammaticalization of aspect in South Slavic", *Jezikoslovlje* 2012, pp. 71-105.
- Karolak, S., 1996, "O semantyce aspektu. (w 20 rocznicę publikacji rozprawy F. Antuinucciego i L. Gebert „Semantyka aspektu czasownikowego”)", *Biuletyn polskiego towarzystwa językoznawczego* LII. Warszawa, pp. 9-56.
- Laskowski, R., 1996, „Aspekt a znaczenie leksykalne czasownika (Predykaty zmiany stanu)". In: Wrobel, H. (pod red.): *Studia z leksykologii i gramatyki języków słowiańskich*. Kraków, pp. 39-49.
- Orešnik, J., 1994, *Slovenski glagolski vid in univerzalna slovnica*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, dela opera, pp. 40.
- Petroska, E., 1998, "The Cultural Dialect of the Younger Generation in Skopje". In *The Sociolinguistic Situation of the Macedonian Language, International journal of the Sociology of Language* 131, Mouton de Gruyter (1998), pp. 59-72.
- Plungjan, V. A., 2016, *Opća morfologija i gramatička semantika (Uvod u problematiku)* prev. P.vuković. Zagreb.
- Šarić, Lj., 2011, "Prefiksi kao sredstvo prefektivizacije: semantički prazne jedinice?", *Fluminensia* god.23 (2011), br.2, pp. 7-20.
- Tofoska, S., 2015, "Telicity as Semantic Aspectual Category" во *Verbal Aspect: Grammatical meaning and context*. (red. Bennachio R.), Die Welt der Slaven. Munchen: Verlag Otto Sagner Press, pp. 519-529.
- Wierzbicka, A., 1967, On The Semantics Of Verbal Aspect In Polish [In] *To Honour Roman Jakobson, Essays On The Occasion Of His Seventieth Birthday*. Mouton 1967, Hag-Paris, Volume 3, pp.2231-2249

THE FUNCTIONS OF THE PREFIXES IN DETERMINATION
OF VERBAL ASPECT IN MACEDONIAN

Abstract

The article deals with the verbal aspect and the prefixation of verbs in the Macedonian language. Its aim is to show that there is a semantic correlation between the aspectual meaning of the verb, the type of situation it denotes, and the choice of prefixes deriving a verb with other aspectual meaning. More specifically, the article points out the factors for selecting appropriate prefix for deriving a verb with another specific aspectual meaning, especially from verbs with prototypically imperfective aspect. The accepted framework is Stanislaw Karolak's theory of aspect, which treats the verbal aspect as a semantic category, as an internal component of the notions, and assumes the existence of several aspectual meanings (two simple and several complex, in contrast with the two meanings from traditional perspective – imperfective and perfective one).

Бобан КАРАПЕЈОВСКИ

ЗА НЕКОИ ОСОБЕНОСТИ НА ЗАМЕНСКИТЕ КЛИТИКИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК¹

1. Воведни забелешки

Теоријата отстапува. „Уморен е демонот на теоријата“, вели романскиот критичар Еуџен Симион. Лингвистиката е во рецесија: нема простор за нови теории што ќе направат револуции како оние на младограматичарите, на Сосир или на Чомски. Новата задача на лингвистиката е да се соочи со предизвикот на интердисциплинарноста, да не остане само вештина туку да вклучи и мерливи варијабли, како во техничките науки, со кои ќе ја анализира стварноста одразена во јазикот, т.е. со јазични средства.

Во прв план таа поврзница може да се одрази преку концептот на *референцијата*. Земајќи го предвид дефинирањето на референцијата „како однос на јазичните изрази со стварноста – механизми што дозволуваат да се поврзуваат зборовните искази и нивните компоненти со нејазични објекти, ситуации, настани, факти, положби на нештата во реалниот свет“ (Падучева 2010: 7) (в. и Тополињска 1974: 62; Дучевска 1996: 8; Matthews 2005: 312), таа е основната алка, која како парадигма се поставува во овој концепт. Помош добиваат од заменките, кои, како што наведува Кристал (Kristal 1998: 406), се назив за една затворена група зборови, кои може да се употребат како замена за именска група/синтагма или за поединечна именка. Граматичкиот опис на дистрибуцијата на заменките во некој јазик е, според него, сложен: честопати се дава повикувајќи се на поопштите поими, како што се про-форма и деиксис. Важно е да се дополни дека тоа заменување е условно, односно во фокусот е посочувањето, т.е. упатувањето, а не проста супституција.

Дефинирањето на клитиките врзува два аспекта: синтаксичкиот и фонолошкиот. Иако нашиот поглед врз нив нема да биде од фонолошки, туку од дистрибутивен и од семантички аспект, односно ќе ги гледаме како

¹ Текстот, со извесни измени и приспособувања, првично е објавен во поширока форма во Карапејовски, Бобан. 2018. *Јазикот и стварноста : дистрибуцијата на заменските клитики во македонскиот јазик*. Скопје: Ми-Ан. Овој текст претставува проширена и ревидирана верзија на статијата објавена во: Karapejovski, Boban. 2012. “Distributive and Semantic Interpretation of Macedonian Pronominal Clitics: Three Cases”, *Annals of “Dimitrie Cantemir” Christian University, Linguistics, literature and methodology of teaching*, Volume XI, No. 2/2012, 7–33. Bucurest: “Dimitrie Cantemir” Christian University, Faculty of foreign languages and literatures. (http://limbistraine.ucdc.ro/en/doc/anale2_2012.pdf)

реченични елементи, сепак, поимот на клитиките во себе иманентно го содржи фонолошкиот момент, односно е врзан за супрасегменталната фонологија.

Лингвистиката ги дефинира клитиките како граматички елементи, третирали како одделни зборови во синтаксата, но кои формираат фонолошка единица со зборовите на кои им претходат или што следуваат по нив. Тие може, на пример, да се деклинираат или да се конјугираат самостојно [го, му, ја, ѝ; (ти) си, (тој) е], но оформуваат целост во изговорот со зборовите од нивната околина (сп. Matthews 2005: 56).

Нашата цел тука е да поставиме принцип, во форма на хипотеза, кој натаму низ пониските структури на теоремите, во облик на импликации, ќе се (само)докаже (преку практиката или низ процес на анализирање) или ќе се побие. Заправо, ќе се докажат или ќе се побият теоремите (сп. со гледиштата на Хјелмслев, на пример, Hjelmslev 1980). Нашата хипотеза гласи: системот на заменските клитики, поврзан со заменките по линија на референциски карактеристики, со синтаксата по однос на линеаризацијата и по однос на искажувањето падежни односи и со фонологијата по однос на атоничноста, го урива воспоставениот концепт на употребата на заменките и се однесува надвор од вообичаените логичко-граматички правила. Доказ се трите случаи низ кои ќе ја спуштиме теоријата до теорема.

Зборуваме за дистрибуциска, од една страна, и за семантичка херменевтичка постапка во сфаќањето на употребата на заменските клитики, зашто тие се одликуваат со дополнителен семантички товар во однос на предлошките клитики, на пример, кој е и нивна *diferentia specifica* во дистрибуцијата. Имено, тоа што се работи за некакви морфолошки падежни форми, подразбира дека тие инхерентно покажуваат реченични односи меѓу зборовите (посесивна релација, објектни релации итн.), а тоа што се заменски ги оптоварува со семантичкиот полнеж на референцијата. Нивната специфична дистрибуција треба да се бара и во атоничноста, неакцентогеноста, односно тоа што се клитики, но и во семантиката со која оперираат и во рамките на ендофората и во рамките на егзофората.

Имајќи ја предвид ситуацијата во словенските јазици, особено во јужнословенските, Френкс (Franks 1997, 111) е на став дека „клитиките играат исклучително активна улога во однос на нивната синтаксичка функција. Иако повеќето од времето домаќинот доаѓа до нив, кога ова нема да се случи, клитиките самите бараат свој домаќин. (...) во ова тие посегаат по сите синтаксички операции што им се на располагање за да најдат соодветен домаќин“.

Пред да преминеме на анализа на случаите што ги најавивме во врска со дистрибуцијата и со семантичката интерпретација на заменските клитики, ќе се осврнеме на двата типа клитики воопшто, а тоа се *адноминалните* и *реченичните*. Ова е потребно затоа што заменските се појавуваат и во двата основни типа клитики, а глаголските, дополнително, ни се потребни во врска со еден од случаите.

2. Адноминални клитики

Случаите на т.н. адноминални клитики може да се сместат во две поголеми групи: присвојните дативни клитики и членот. И покрај тоа што Мишеска-Томиќ (2008: 15) јасно ги издвојува присвојните дативни клитики како клитики во вистинската смисла на зборот, а членот како морфема, таа сепак, ги разгледува и нив во овој контекст (Мишеска-Томиќ 2008: 17–23). Иако за членот може да се каже дека спаѓа во оние случаи на границата меѓу клитика и морфема, ние ќе го исклучиме од натамошна анализа: прво, зашто не е прономинална клитика, за кои ги сметаме само кратките заменски форми; второ, зашто клитичноста е повеќе дијахрониска состојба на членот, а на синхронски план се работи за морфолошки експонент.

За посесивните дативни клитики може да се каже дека функционираат во сите балкански јазици, со поголем или со помал опсег. Овие клитики ги нарекуваме „дативни“ не поради тоа што искажуваат некаков однос на индиректен објект (споменавме дека се работи за чисто посесивна релација), туку по однос на формата, која е идентична со прономиналната дативна клитика. Не може да се повлече никаква структурна и значенска релација меѓу овие две клитики:

- (1) *Му реков на човекот.*
- (2) *Го видов брат му.*

Примерите (1) и (2) не претставуваат аналогни случаи. Поврзницата на првото со второто „му“ е само формална, но не и структурна или значенска. Тоа (различната семантика) има дистрибуциска реализација, односно формален експонент во фиксната линеаризација во овие два случаја, која е различна во едниот во однос на другиот пример. Имено, во првата реченица, кога се работи за дативен објект, прономиналната клитика се наоѓа лево од глаголот и, практично, е реченична:

- (3) *Воопшто, нему му се случуваше да се наоѓа на места каде што има белја.*
- (4) *Нему свет му се заврте.*

Дативната клитика во (3) и (4) се експоненти на индиректниот објект, кој „ја претставува индиректно зависната ИГ (именска група, заб. наша) и со него се именува адресатот или целта на дејството“ (Минова-Ѓуркова 2000: 205).

Адноминалните клитики со посесивно значење редовно стојат десно од именката што е центар на синтагмата и се врзуваат најчесто за роднински имиња:

- (5) *Сестра ти веќе неколку пати те бараше.*
- (6) *Син ми не дошол веќе година.*

(7) *Ќерка **ни** е најубава.*

Употребата со други именки е недозволива во македонскиот стандард, но во печатот и особено колоквијално често се среќава со стилистичка маркираност и иронична емоционална обоеност:

(8) *Владата **ни** нè учи преку рекламите.*

(9) *Комисијата **ми** е најлошиот на светов.*

Ваквата употреба, пак, е сосема вообичаена во бугарскиот стандард, на пример.

3. Реченични клитики

Реченичните клитики опфаќаат дијапазон од прономиналните, па сè до глаголските. Покрај овие две категории, во редот на реченични спаѓаат и: модалните клитики *ќе* и *би*, субјунктивната клитика *да* и негативната клитика *не*, а како клитики може да се однесуваат и прашалните: *кој* (*кого*, *кому*), *што*, *кога*, *каде/кај* (Мишеска-Томиќ 2008: 37).

Системот на прономиналните клитики во македонскиот јазик изгледа вака:

	ДАТИВ		АКУЗАТИВ
	ЕДН.	МН.	ЕДН.
МН.			
1 л.	ми	ни	ме
нè			
2 л.	ти	ви	те
ве			
3 л.	му	им	го
ги			
повр.	си		се

(Табела 1. Системот на прономиналните клитики во македонскиот јазик.)

Нивната дистрибуција во индикативни афирмативни конструкции е секогаш лево од глаголот.

(10) *Кога **ти** реков: драга! –
потемне твојата белост,*

***ме** презре ти со снага.*

(11) *Штом **му** го препознав плачот, пред очи **ми** се појавија...*

Иста е ситуацијата и во прашалните конструкции:

(12) *Му го препозна плачот?*

(13) *Вам **ви** рече?*

Збороредот се менува во императивните конструкции. Ако е глаголот во форма на заповеден начин, тогаш клитиката доаѓа десно од него, т.е. непосредно по глаголот. Линеаризацијата, според стандардот, треба да биде иста и во негираните императивни контексти.

(14) *Речи **му** да дојде.*

(15) *Не **ниш'увај му** повеќе!*

Сепак, во практиката се забележува сериозно отстапување од овој препорачан и стандарден збороред и тие мошне ретко може да ги слушнеме во разговорниот стил. Во говорен текст, т.е. во дискурс, почесто ќе се слушне:

(15a) *Не **му** *n'ишувај* повеќе.*

Примерите (15) и (15a) ги акцентираме за да покажеме дека, независно од местото на клитиката во смисла на стандард vs. колоквијалност, сепак, акцентот ќе си го заземе своето место како во стандардот, т.е. на антепенултимата, односно е од пропарокситонска природа. Сепак, примерот (15a) отвора можност за акцентирање и на негативната клитика *не*, од прагматски причини – да се стави во фокус, односно да се нагласи. На тој начин се искажува и модалност, односно дополнителен личен став, иако, во суштина, не се менува пропозициската вредност на исказот:

(15b) *Не **му** *n'ишувај* повеќе.*

Оваа ситуација е особено присутна во скопскиот говор, кој не соодветствува со состојбата опишана од дијалектолозите, туку се наметнува како еден наддијалектен говорен израз.

Модалните клитики *ќе* и *би*, како и субјунктивната клитика *да*, се наоѓаат лево од глаголот, но и лево од прономиналните клитики. Всушност, речењето на клитиките во една низа би почнало со негативната, преку модалните и субјунктивната, па дативната и, на крајот, акузативната клитика.

(16) *Не **би** да му ја даде книгата.*

(17) *Не **ќе** да му ја даде книгата.*

(18) *Му ја зеде книгата.*

(19) *Не сака да му ја испее песната.*

Системот на глаголските клитики ги содржи формите на помошниот глагол *сум*. Всушност, целокупниот глаголски клитички систем се состои од нив и нивните форми претставуваат реченични клитики.

	еднина	множина
1 л.	сум	сме
2 л.	си	сте
3 л.	е	се

(Табела 2. Системот на глаголските клитики во македонскиот јазик.)

Презентските форми на помошниот глагол *сум* се клитики во сите јужнословенски јазици. Формите на минатото време на помошниот глаголот *сум* се акцентогени форми и може да претставуваат домаќини на клитики.

(20) *Т'ој м'у_ беше верен соработник.*

Примерот (20) покажува дека *му* е во проклиза со *беше* – прономиналната форма е проклитика, а имперфектната форма на помошниот глагол *е* – домаќин.

Комбинирањето на глаголските и прономиналните клитики претставува одделен проблем, односно е првиот од трите случаи што се во фокусот на нашиот интерес. За македонските глаголски клитики, да потенцираме, важно е тоа што ја напуштаат словенската состојба да бидат само во енклиза и се јавуваат и со чисто балканска проклитичка пројава и во иницијална позиција во реченицата (без разлика дали таа влегува во рамките на некоја друга сложена).

Во однос на можноста за употреба во иницијална позиција на клитиките и разликата во таа смисла меѓу македонскиот исток и бугарскиот (*Кажа/каза му*), од една страна, и македонскиот стандард и запад (*Му кажа/рече*), од друга, го проследуваме и мислењето на Френкс (Franks 2010, 79), кој го истакнува „ефектот на Тоблер-Мусафиа“ (наречен така во романистичката литература), а примерите во кои се покажува дека во македонскиот клитиките можат да заземат позиција и на апсолутниот почеток на реченицата, за разлика од неможноста во бугарскиот, му даваат за право да заклучи дека „повеќето клитики во македонскиот се прозодиски неутрални и бараат потпора во сите насоки, додека во бугарскиот повеќето се само енклитики“.

4. Случај 1: „Скокачки клитики“

Веќе споменавме дека клитиките заземаат фиксно место во однос на опкружувањето. Споредено со акцентогените форми, тие може да бидат *општи* и *специјални*. Ако ги имаме предвид глаголските клитики, тие се веќе категоризирани како специјални, споредено со акцентогените глаголски форми. Но, што се случува со оние што се од исто потекло (на пример, формите на „сум“), а, сепак, зависно од лицето во кое се конјугирани, го менуваат своето

место? Напоменуваме дека можноста за дистрибуциска двојност кај првото и кај второто лице е сведена само на дативната клитика. Акузативната не може да го менува местото затоа што таму се работи за посилна рекција во однос на онаа што ја претполага дативниот објект. Имено, „за силна рекција се смета односот меѓу личноглаголската форма и директниот објект, а за слаба рекција се зборува во случаите кога се јавуваат: индиректниот и предлошкиот објект, како и прилошката определба во реченицата“ (Минова-Ѓуркова 2000: 99). Затоа и не е можен случајот, на пр.: **Го сум видел*. Исто и можноста за споредба за дистрибуцијата во однос на првото и второто наспрема третото лице е ограничена на дативната клитика, бидејќи акузативната нема да се појави во конструкциите со глаголско-именски предикат, а во перфектот е невозможно да се спореди поради отсуството на глаголската клитика во третото лице.

Да ги земеме за пример случаите:

(21) *Јас не се каам поради тоа и благодарен сум им на боговите...*

(22) *Заеднички им е само крајот.*

Имајќи ја предвид формулата за дистрибутивната анализа ($a_1, a_2 \dots a_{n-1}, I, a_{n+1}, a_{n+2} \dots, a_n$; сп. Дикро-Тодоров 1994: 55) во исказот „...благодарен сум им на боговите...“, каде што имаме комбинација од глаголска и од проминална клитика, линеаризацијата е од типот „сум“, па „им“, односно проминалната клитика се наоѓа десно од формите на „сум“. Таков е случајот и во првото лице множина:

(23) *Вие во најмала рака заклучувате дека ние, едноставно, сме им излегле во пресрет...*

Аналогна ситуација имаме и во второто лице:

(24) *Ти си ми пријател.*

(25) *Но, таму не бев сосем среќен, и вие, денес, сте ми потребни.*

Примерот (22) ја следи дистрибутивната практика на комбинацијата глаголска + проминална клитика. Имено, во третото лице (и еднина и множина), проминалната клитика оди лево од глаголската, каде што ја очекуваме во сите комбинации проминалната клитика + глагол.

Спореди и со примерот (26):

(26) *Јаболката ни се главен извор за егзистенција.*

Како што може да се забележи, исклучок од очекуваната дистрибуција прават формите на проминалните клитики во првото и во второто лице, додека во третото тие ја заземаат очекуваната позиција во однос на сите други

глаголи. Се поставува прашањето за причините поради кои е тоа така. За да имаме подобар увид во оваа неаналогна² дистрибуција во смисла на линеаризацијата, ќе мора да направиме паралела и со дијалектната состојба, како и со онаа во Балканскиот јазичен сојуз или барем во некои јазици, како и во јужнословенски контекст.

Во дијалектите ситуацијата е речиси идентична со стандардот. Особено доследна е ситуацијата на македонскиот исток. Спротивно, во централните, но и во периферните дијалекти на западот, имаме отстапувања на линија на изедначување на местото на прономиналната клитика. Па, така:

(27) *Колку пута **ви сум** рекла да не го правете тоа.* (тетовски градски говор)

Забелешка: Ова не е регуларна појава на синхрониско рамниште. Може да се регистрира кај постарите говорители, но ни кај нив не регуларно, ами само во некои контексти.

Таквата линеаризација кај првото лице еднина, во Зборникот на Миладиновци, на пример, се среќава само на едно место:

(28) „...Ако **ти сум** од Бога писана,
сама, лудо, дома ќе ти дојдам“.

Современата употреба на ваквиот збороред со поголема фреквенција е одлика на дијалектниот ареал што ги опфаќа говорите на македонскиот запад.

(29) *Јас **му сум** комишија.* (Охрид)

(30) *Ми ја растури грубо косата и знаев дека **му сум** убава.*

(31) *Ти не **ми си** веќе пријател* (Битола).

Во албанскиот, исто така, се среќава ваква линеаризација:

(32) **Ту **të jam** mik.* = Тебе **ти сум** другар.

Во врска со примерот (32) имаше широка дискусија меѓу родените говорители на албанскиот, некои од нив и со оформено лингвистичко образование. И покрај тоа што клитичката низа е сосема коректна, за некои од нив оваа конструкција беше, додека, пак, за повеќето од нив таа не беше прифатлива, особено поради рекцијата на глаголот *jam*. Некои се обидуваа да ја оправдаат како производ на меѓујазичен контакт и интерференција од

²Аналогијата е мошне важна појава во јазикот, па според тоа и во лингвистиката. Нејзиното значење и место во јазикот се огледуваат кај учењето на *младограматичарите*. Имено, „суштината на младограматичарската теорија може да се сведе на тврдењето, кое во својот ‘манифест’ го истакнуваат во прв план Карл Бругман и Остхоф, дека јазикот се развива според строги фонетски закони, кои немаат исклучоци, а она што не може да се објасни во развојот на јазикот со нивното дејствување, може да се објасни со аналогијата“ (Glovacki-Bernardi et al. 2007: 53).

македонскиот или од другите словенски јазици, во кои оваа конструкција е регуларна. За оние за кои овој пример беше прифатлив, такви беа и сите други варијации во смисла на замена на клитиките по лице (иако нивниот процент беше сосема мал).

Проблемот на редувањето на клитиките, особено во конструкциите со глаголско-именски предикат, не е од ист тип со проблемот на линеаризацијата воопшто. Имено, клитиките, сфатени како гранични меѓу афиксацијата и самостојноста, не треба да ја имаат можноста за „шетање“, односно нивната позиција е апсолутно фиксирана. Отстапките што ги забележуваме ние и се дел од западниот македонски дијалектен ареал, поткрепувајќи ги со примери од други балкански јазици, ни го отвораат прашањето: може ли да ги сметаме нив за еден тип *балканизам*. Ниту едно друго објаснување нема да ја расветли нивната позиција докрај [на пример, обратното – словенско влијание (од полните форми на „сум“, ерго – „јесам“) врз несловенските балкански јазици]. Ако ги земеме познатите ставови за граматичките структури како одраз на концептуалните [Крофт (Croft) 1990 кај Ивиќ (Ivić 2002: 27)], тие ќе ни помогнат во илуминирањето на атрибутските преместувања во рамките на синтагмата, на пример, соодветно натаму синтагмите во реченицата, дел-речениците (клаузите) во рамките на сложената (комуникативната реченица) (в. Тополињска 1993: 205), но не и на клитичките преместувања, кои нема да направат поголеми концептуални разлики. Во таа смисла, освен балканското несловенско vs. словенско влијание, ни останува да го погледнеме и референцијалното стојалиште, односно *лицето* како фактор. Тука ни се отвора значајното прашање за хиерархизацијата на лицата, говорните чиновни, па и соодносот субјект vs. објект, имајќи предвид дека клитиките се појавуваат кај косите форми на заменките, т.е. се работи за зависни именски групи. Третиот фактор, дали е „сум“ копула или помошен глагол, се покажува дека не прави значајни разлики: можноста за дистрибуција и пред и по „сум“ на прономиналните клитики на македонскиот запад е можна и во двете позиции [сп. пример (27), (28), (30)].

Во грчкиот се среќава линеаризација од ваков тип:

(33) *Εγώ είμαι ο φίλος σου* [Ego ime o filou SU.] = *Јас сум пријател(от) ти.*

Кој е аналоген на албанското:

(34) *Unë jam shoku yt.* = *Јас сум пријателот твој.*

Еквивалент на примерот (51) е конструкцијата:

(35) ??*Εγώ σου είμαι φίλος* [Ego su ime filou] = *Јас ти сум пријател.*

Се работи за форми што се третираат повеќе како колоквијализми и во албанскиот, и во грчкиот, и во влашкиот, а нивните соодветници во влашкиот се со особено честа фреквенција:

(36) ?*Mini tsa escu sots.* = *Јас ти сум пријател.* (влашки)

Ако примерите (32) и (35) и се дискутабилни, во грчкиот изгледаат прифатливи во неиндикативни конструкции (конјунктив и прохибитивна негација) формите во прво и во второ лице во кои клитиката оди лево од помошниот глагол *сум*. Нивната фреквенција во интернет-пребарувањето беше сосема мала, за првиот случај, или речиси и незасведочена, за вториот: *Πώς να μη σου είμαι θυμωμένος.* = *Како да не ти сум лут.*; *Μη μου είσαι θυμωμένος!*³ = *Немој да ми си лут.*

Но, ако го земеме глаголот *кат* (има) во албанскиот, кој има акузативна рекција, тогаш истото значење, истата пропозиција што ја имаат погорните искази, ќе биде искажана на следниов начин:

(37) *Të kat mik.* = *Те имам (за) пријател.* // Т.е. *Ти си ми пријател.*

Иако не очекувавме ваква линеаризација во бугарскиот, корпусот ни даде и поинакви резултати. Имено, во драмата „В полите на Витоша“ (1910) на бугарскиот писател Пејо Јаворов го среќаваме следниов пример:

(38) *Мила. Недей. Аз искам да погледна още веднаж - няма ли да ми се стори пак тъй. Много чудно. Мене днес все ми се струваше, че Христофоров е тук, при нас, и присъствува на всичко... Дори още от сутринта аз му съм и някак сърдита - с една потайна умисъл, че той ще го почувствува. Ето - и сега...*

Исто и кај Иван Вазов во „Под игото“ (1894):

(39) *Ти му си учител и наставител...*

Потврдата на вакви случаи со делумна или целосна прифатливост на дијалектно, колоквијално или (речиси) стандардно рамниште во албанскиот, влашкиот, бугарскиот и во македонскиот укажуваат на нашата претпоставка дека извориштето на таквото речење е балканско, особено имајќи го предвид фактот дека овие јазици претполагаат низа во која прономиналната клитика ќе се најде лево од глаголот.

На јужнословенскиот ареал, покрај забележаните случаи во бугарскиот (38), (39), во српскиот таква линеаризација со помошниот глагол може да очекуваме само ако ја имаме предвид полната форма на глаголот *јесам*.

³Сп. Έλα Mirage μου, μημυεύσαι θυμωμένος...(http://katerinaanteporas.blogspot.com/2006/11/blog-post_02.html).

(40) *Ja tu jesam rekao.* = (буквално) *Јас ту сум рекол.*

Пошироко, во српскиот/хрватскиот/босанскиот⁴/црногорскиот дијасистем⁵, односно во „среднојужнословенскиот дијасистем“ (в. Брозовиќ во фусноста 5), вакви примери најдовме особено на несрпска почва:

(41) *Ma ja ti jesam dosta razumna i realna ženska u sagledavanju tog našeg braka i situacije u kojoj sam sada...* (хрватски)

(42) *Ja ti jesam* rekao da ja nisam nikakva “vertikala”, već sam vjerovatno najgori od svih (босански/бошњачки)

Овде е јасно дека ваквите конструкции се маркирани, служат за нагласување и е потребна замена (или некој друг збор) во иницијална позиција, бидејќи, како што е познато, за разлика од балканската состојба на проклиза на проминалните клитики во иницијална позиција, словенската ситуација налага тие да бидат енклитики. Нагласувањето во ваквите контексти често е врзано за контраст или компарирање (*ja tu jesam rekao... мада ти ни си вероао... и сл.*).

Со оглед на тоа, третото лице, всушност, не отстапува туку ја следи дистрибутивната практика на другите глаголски форми, а првото и второто имаат проминална клитика лево од глаголската, се поставува прашањето дали има некаква разлика (од фонетско-фонолошка природа) меѓу глаголските форми за овие лица. Ние веќе направивме преглед на глаголските клитики во македонскиот јазик и видовме дека формите на *сум* во презент се однесуваат исто, во смисла на тоа дека се клитики кои може да стапат и во енклиза и во проклиза, особено во иницијална позиција, што е балканско влијание. Сепак, тоа не е сосема така. Да споредиме:

(43) *Тежок му е.*

(43а) **Е му тежок.*

(44) *Тежок сум му.*

(44а) *Сум му тежок.*

(44б) *?Му сум тежок.* (дијалектно)

(45) *Тешка си му.*

(45а) *Си му тешка.*

(45б) *?Му си тешка.* (дијалектно)

⁴Бошњацице својот јазик го нарекуваат „босански“, а не „бошњачки“. Во таа смисла, присвојната придавка „босански“ овде се однесува на именувањето на јазикот, а не на територијата, односно државата; поточно, кога зборуваме за „босански дијасистем“ [со забелешката за неговото единство во рамките на „среднојужнословенскиот“, како што го нарекува Брозовиќ (сп. во следната фусноста)], терминот го поврзуваме со официјалното именување на јазикот, а не посвојност според називот на територијата „Босна“.

⁵ Овие јазици сочинуваат единствен дијасистем. Ние тука ќе се повикаме на тврдењето на Брозовиќ (Brozović: Hrvatski jezik 1998, Opole, в. и <http://ihjj.hr/page/iz-povijesti-hrvatskoga-jezika/15/>).

Како што може да се забележи, во ваквите конструкции е неможно глаголската клитика за трето лице да заземе иницијална позиција, за разлика од другите. Всушност, кај првото лице тоа е највообичаено, кај второто е помалку прифатливо, а кај третото воопшто не е. Едно од можните толкувања е фреквенцијата, ако претпоставиме дека повеќе зборуваме во прво отколку во трето лице.

Конечно, со мошне висок степен на веројатност, се појавува опцијата за ваква разлика на местото на клитиката во реченицата поради структурни причини⁶. *Сум* и *си*, како неакцентирани елементи пред клитика, стануваат проклитики. *Јас + сум* и *ти + си* интонациски и акцентски се спојуваат. Ако се земат предвид претеритските форми, ќе се види дека *бев/беше* не е клитика, па нема и промена на местото: *Јас сум ти брат; Ти си ми брат; Тој ми е брат* vs. *Јас ти бев брат; Ти ми беше брат; Тој ми беше брат*. Во таа смисла, може да се претпостави дека *е* станува полнозначно/акцентогено. Во западниот дијалектен ареал, каде што има тенденција да се изедначи местото на клитиката, можеме да зборуваме за иновациски процес под влијание на аналогичноста или во балканско опкружување.

Како маргиналија во овој контекст сакаме да го споменеме и испуштањето на глаголската клитика во третото лице, која таму е во улога на помошен глагол. Од старата состојба во која во сите лица имало употреба на *сум + глаголска л-форма*, во македонскиот, во чешкиот и во словачкиот формата на глаголската клитика сосема се изгубила во третото лице. Во украинскиот, во белорускиот и во рускиот „esse“ се изгубил и како самостоен и како *verbum auxilliare*. Се отвораат две прашања: кога се случило тоа, историски и кои се причините за губењето. Иако тоа не е сосема во контекст на нашата тема, да го споменеме мислењето на Мареш, кој пишува: „Во овој развој (во кој се изгубил *verbum auxilliare* во третото лице, заб. наша) се работи, по мое мислење, за покомплексно сфаќање на обликот: конгруентното 3 л. едн. и формално станува необележана основа на претеритната конјугација; 3 л. мн. на таа структура органски се приспособува, се изедначува со 3 л. едн. само со обична ознака за множина...“ (Мареш 2008: 211).

Во врска со прашањето кога се губи, односно престанува дистрибуцијата на глаголската клитика во третото лице, примери имаме во Супрасалскиот кодекс⁷: *неслз њст наспрема неслзѳ; изволил њст : изволил ѳ; а натаму и во Шафариковиот триод: жже ми истькалз сдѣтелз (752); аще не смѣрилз творзцзмзислзти и расзпалз (76v); Лесновскиот паренезис: аще ли зѣѣрѣастрѣзлз или птицѣ расхитилз или рѣзѣз раздровилз (302z); и Станиславиот пролог: цѣѣрствоваѣ въ армениѣ (160v).*

6

⁷Проф. д-р Мито Миовски, за потребите на истражувањето во врска со оваа проблематика, ги најде овие примери од Супрасалскиот кодекс.

Проф. д-р Емилија Црвенковска ми ги посочи и другите примери од развојот на таа појава во подоцнежните ракописи (Шафариковиот триод, Лесновскиот паренезис и Станиславиот пролог). На двајцата сум им особено благодарен за овие драгоценни прилози.

Покрај мислењето на Мареш, може да претпоставиме дека тоа губење е и поради нефункционалноста на помошниот глагол во третото лице. Сепак, мора да имаме предвид дека лицето како фактор е јазична универзалија и концептот за него е секаде ист, па не е докрај уверливо да му се припише само на тој фактор губењето на оваа форма, зашто, ако е мотивот во лицето и во формата, тоа ќе го очекуваме и во другите јазици или барем во другите словенски јазици што имаа ваква формализација на искажувањето на перфектот.

Причините за губењето на глаголската клитика се особени важни, иако ѝ дадовме маргинален призвук тука, бидејќи може да се направат поблиски или подалечни паралели, ако констатираме дека формата е причината за губењето, со дистрибуцијата на прономиналните клитики во врска со глаголските и нивното место *vis-à-vis* лицето.

5. Случај 2: Комбинирање на дативните и на акузативните клитики

Ние ги разгледуваме дативните и акузативните кратки заменски форми, иако тие, ќе видиме подолу, нема секогаш да се совпаднат со структурата на длабинските падежи. Тука е важно да се напомене тезата на Бугарски (Bugarski 1993, 146-47), кој површинските и длабинските падежи, според Филмор, ги илустрира со примерите:

(46) *Петар ја отвори вратата со клучот. (Petar je otvorio vrata ključem.)*

и

(47) *Клучот ја отвори вратата. (Ključ je otvorio vrata.)*

Инструментот во примерот (46) има и формален експонент во српскиот/хрватскиот во инструментал, додека инструментот во примерот (47) е изразен со номинатив⁸.

Овој случај ни е мал прелудиум за примерите од типот (48), (49), кои, иако системски и логички можни, не се активирани во практиката. Ова е вториот случај за кој зборуваме, кој во една потесна смисла може да се третира како комбинирање на дативните и на акузативните клитики, а во поширока во контекстот што го начнавме погоре.

(48)**Сакам да ви нè претставам.*

(49) *Тој ми ве предаде.*

⁸„Dubinske padeške distinkcije nekad se sačuvaju u površinskoj strukturi, a nekad ne, ako se sačuvaju, onda u zavisnosti od strukture svakog pojedinačnog jezika jedan dubinski padež može da izbije na površinu u obliku površinskog padeža, afiksa neke druge vrste, predloga, klitike, supletiva, ili ograničenja na red reči“ (Bugarski 1993, 147).

а) ми – *dativus ethicus*;

б) ?ми – прономинална дативна клитика, еднина, индиректен објект.

Очигледно е дека има извесни ограничувања во комбинирањето на клитиките во еден исказ. Генерално, тоа ограничување се должи на лицето: првото и второ се комбинираат со третото, но не и меѓусебно. Причините може да се бараат на повеќе рамништа:

- хиерархизација на лицата;
- прагматички фактори;
- специфичноста на исказите во однос на семантиката и нивната мала фреквенција.

Поточно, а поврзано со третата точка од наведените причини за пасивноста, односно неактивираноста на овие случаи, може да се најде во тоа дека се работи за пропозициска содржина што подразбира дека субјектот е вршител на дејството, а објектот е комплексен и е составен од субјектот + друг елемент. Тоа доведува до блокирање: не може да се употреби кореферентна форма зашто објектот и субјектот не се еквивалентни, но се појавува потреба да се истакне дека и вршителот е во групата/множеството трпители на дејството.

Да го земеме примерот (48) и да се обидеме да го подложиме на интерпретација. Вршител на дејството е првото лице, дејството е насочено кон второто (ви – датив, индиректен објект), а дејството преминува на првото лице множина (не – акузатив, директен објект), кое е инклузивно, односно го вклучува и говорното лице. Всушност, проблемот се појавува во тоа што првото лице е и вршител на дејството и е засегнато од вршењето, но како елемент од множеството што вклучува дополнителен член. Таквата ситуација бара рефлексивност, *ex definitione*, но во случајов тоа не е така поради тоа што дејството не подразбира ист референт и како субјект и како објект, туку субјектот е и дел од објектот.

Тоа не мора нужно да биде проблемот за некомбинирање на овие форми. Во примерот (49), ако ја сфатиме прономиналната клитика *ми* како *dativus ethicus*, тогаш реченицата може да егзистира и е прифатлива. Нам тие конструкции не ни се во фокусот бидејќи подразбираат само формално комбинирање на овие клитики, а не и суштинско, т.е. референцијално, бидејќи формите на *dativus ethicus* подразбираат субјективен став за кој рековме дека не ја менува фактичката пропозициска содржина на исказот.

Ако се толкува примерот (49) надвор од границите на етичкиот датив, тогаш тој има интерпретација во значењето дека третото лице извршило предавство на група елементи што сочинуваат множество соговорници (второ лице плурал), а тие му се предадени на првото лице (говорителот). Во рамките на логичките односи, односно на онтологијата (нашите онтолошки познавања на светот), оваа реченица е апсолутно можна и искажува остварлива и фактичка релација во стварноста, но примерот не е фреквентен со такво толкување и не е докрај приемлив од родените говорители. Сепак, за разлика од сосема хипотетичкиот пример (48), кој е непостоечки во стварноста и не се реализира,

(49) може, под одредени услови и во одредени околности, да се реализира во говорниот јазик⁹.

Да разгледаме уште неколку реченици од ваков тип:

(50) ?Тој **му ве** продаде за ситно.

(51) ??Марко **ни ве** (на)кажа.

Како што може да се види од примерот (50), ограничување се појавува, односно лимитирана е прифатливоста, и во некои конструкции што засегаат употреба на форми што припаѓаат и во опсегот на второто и на третото лице. Ако *му* е во анафорска функција или, пак, припаѓа во сферата на ситуационската определеност, тогаш многу почеста ќе биде конструкцијата со предлошка синтагма:

(50a) Тој **ве** продаде на соседот/на стопанот/на душманите за ситно.

Такво решение не може да се примени и за следниот пример, а пропозицијата да остане целосно иста.

(51a) Марко **ве** (на)кажа. – отсуство информација за тоа кон кого е насочено дејството.

(51б) Марко **ве** (на)кажа кај нас. – првичната информација треба да е од просторен тип. Со вторично значење, ваквата реченица може да ја опфати пропозицијата на (51), но само поради тоа што и основниот глагол е метафоризиран. Во другите случаи нема да се најде соодветник за сосема логичкото редување на клитики.

Останува отворено прашањето зошто се појавува оваа рестрикција. Причините сигурно не се фонетски, а уште помалку семантички. Како што наведува Мишеска-Томиќ (2008: 41), ограничувањата во другите балкански јазици се поголеми отколку во македонскиот. Имено, во албанскиот и во грчкиот, на пример, по дативната клитика во кое и да е лице, може да дојдат само акузативни клитики од трето лице. Јасно е дека од аспект на линеаризацијата, и во македонскиот низата ќе биде дативна клитика на прво место, па акузативна – на второ.

Лоцирањето на причините за неприфатливоста или за делумната прифатливост на примерите што се предмет на интерес и се обединети под одредницата „случај 2“ кај нас во прагматиката, односно во тоа што „говорникот и адресатот не упатуваат често еден на друг“ (Мишеска-Томиќ 2008:42), не изгледа сосема прифатливо, зашто токму јас – ти е една од основните прагматски релации, па (со)односот адресант : адресат треба да биде

⁹ Затоа и ознаките: * vs. ? – како што налага практиката на лингвистичката дескрипција, со астериск (*) ги обележуваме хипотетичките примери, со еден прашалник (?) делумно прифатливите, а со два прашалника (??) оние примери чија фреквенција и реализација се под поголем сомнеж.

примарен и да биде поттик да се реализираат ваквите потенцијални примери, а не пречка за нивната фреквенција.

6. Случај 3: *Ќе ни сварам кафе.*

Во фокусот на нашиот трет случај за дистрибутивните отстапки или спорни моменти и примери во врска со заменските клитики е еден дијапазон на употреби што се на границата на прифатливоста за родените говорители на јазикот, но чија фреквенција се зголемува. Имено, се работи за употребата на прономиналните клитики за прво лице множина – *ни* и *не* во конструкции со глагол во прво лице еднина од типот на примерот:

(52) ?*Ќе ни сварам кафе.*

Првото лице е вршител на дејството, но е и објект, заедно со некои други. По ваквата интерпретација, овој пример, во извесна мера, му се приближува на примерот (48). Постои и опцијата да го разгледуваме овој пример во рамките на употребата на *ни* како *datives ethicus*, и тогаш неговата прифатливост е апсолутна. Во примерот ние претполагаме парафраза што е еквивалентна на пропозициската содржина на примерот (52а), односно ‘*ќе сварам кафе за тебе и за мене*’.

Да разгледаме уште еден пример од ваков тип:

(53) ?*Каде да не возам?*

Додека за примерот (53) има еквивалент во примерот (53а),

(52а) *Ќе сварам кафе за нас.*

можност за таква варијација нема за примерот (53), односно не е можна конструкција во која акузативниот *ќе* биде заменет со предлошки објект, освен ако не го декомпонираме, па да му најдеме еквивалент во реченицата:

(53а) ??*Каде да те возам тебе и себе/мене.*

Примерот (53а) звучи сосема вештачки, па дури е и на границата на прифатливоста, зашто *тебе и себе/мене* ќе бара кратка заменска форма во прво лице множина, односно повторно *не*.

(54) ?*Ќе ни направам торта.*

(55) *Ќе ви свиткам палачинка.*

(56) *Ќе им сварам чорба.*

(57) ?*Ни носам пари.*

Примерите (54) и (57) се идентични со (52). Дека проблемот не се крие во валенцијата на глаголот, се појавуваат два индикатора: можноста за употреба

на истите глаголи со други прономинални клитики [в. пр. (55) и (56)], како и во Интенцијално-синтаксичкиот речник на македонските глаголи. Имено, во првиот том на Речникот, кај глаголот ‘вари’, на пример, имаме:

вари₁ (...) 2. готви, приготвува (со варење) храна (за јадење или за пиене)

— И (С), И (Од), ± на И (Оинд) / за И (Оп), ± на И (Оп)₁ / во И (Оп)

(...)

И (Оинд) / И (Оп) → човек или некое животно

Каде што И – именка, О – објект, д – директен, инд – индиректен, п – предлошки.

(58) Секретарката **ни** вареше/вареше за нас кафе (чај, млеко итн.) на едно старо решо.

Очигледно, валенцијата е константна и дозволува алтернативност на индиректниот и на предлошкиот објект. Од аспект на глаголите, таков не е случајот со „вози“, кој бара директен објект, но кај кој повторно се забележува ограничување од аспект на употребата на прономиналната акузативна клитика за прво лице множина.

Имајќи ги предвид овие критериуми применети и на другите глаголи, нашиот заклучок оди во правец на тоа дека лимитираноста во употребата само на оваа форма е поради тоа што таа го вклучува и првото лице еднина како субјект. Како што видовме во примерот (58), нема ограничување кога субјектот е кое било друго лице. Практично, со употребата на *ни* и на *не* во вакви конструкции се сугерира дека вршителот е дел од множеството трпители на дејството, тоа е донекаде рефлексивно, но само дел од него врзано со подметот. На тој начин се руши општата концепција за синтаксичките членови и лицето, односно се дава нова димензија, во смисла на тоа дека субјектот може да се појави како објект не само во рефлексивни конструкции туку и во реченици каде што е дел на покомлексен објект.

Од друга страна, прифатливоста на овие конструкции од говорителите, како и нивната употреба во секојдневниот говор, се индикатор дека таквиот концепт постои во свеста на оние што се служат со јазикот и дека тие не им се противставуваат на законите на логиката.

Да заклучиме: никакви фонетско-фонолошки причини не влијаат во „чудноста“ на употребата на ваквите конструкции. Семантичките, пропозициската содржина е сосема јасна и прифатлива од аспект на опишување на она што *не* опкружува, односно на стварносните феномени. Причините се кријат во граматичките концепти кои не соодветствуваат секогаш – како што веќе беше заклучил Вандриес (Вандријес 1998, 114) – со стварносните и со логичките.

ЛИТЕРАТУРА

Вандријес, Ж., 1998, *Говор. Лингвистички увод у историју*. Сремски Карловци –Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Дикро, О. и Тодоров, Ц., 1994, *Енциклопедиски речник на науките за јазикот*, т.1, 2. Скопје: Детска радост.

Дучевска, А., 1996, *Персоналната референција во современиот македонски јазик* (магистерска работа). Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет.

Карапејовски, Б., 2018, *Јазикот и стварноста: дистрибуцијата на заменските клитики во македонскиот јазик*. Скопје: Ми-Ан.

Конески, Б., 1996 [1986], *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Просветно дело.

Конески, Б., 1999 [1982], *Граматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Детска радост.

Лопашов, Ю. А., 1978, *Местоименные повторы дополнения в Балканских языках*. Ленинград: Наука.

Мареш, Ф. В., 2008, *Компаративна фонологија и морфологија на македонскиот јазик: синхронија и дијахронија*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура.

Минова-Гуркова, Л., 2000, *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор.

Мишевска-Томиќ, О., 2008, *Македонските клитики во балканското окружение*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Падучева, Е.В., 2010, *Высказывание и его соотносительность с действительностью (Референциальные аспекты семантики местоимений)*. Москва: URSS.

Тополињска, З., 1974, *Граматика на именската фраза во македонскиот литературен јазик*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Тополињска, З., 1993, „Функционална перспектива на исказите конституирани од т.н. симетрични предикати“. *Folia Philologica Macedo-Polonica* 2, стр. 205–213.

Црвенковска, Е. и Макаријоска, Л., 2018, „Заменските форми во црковнословенските ракописи од македонска редакција“, *Во: Реферати на македонските слависти на XVI меѓународен славистички конгрес во Белград, Република Србија, август 2018 година (специјално издание)* Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, стр.5–28.

Цивьян Т. В., 1979, *Синтаксическая структура балканского языкового союза*. Москва: Наука.

Bugarški, R., 1996, *Uvod u opštu lingvistiku*. Beograd: Čigoja.

Franks, S., 1997, "South Slavic Clitic Placement is still syntactic". *Penn Working Papers in Linguistics* 4.2., стр.111–126.

Franks, S., 2010, "Clitics in Slavic". *Contemporary Issues in Slavic Linguistics*,
10.(http://pubs.cogs.indiana.edu/pubspdf///36974/36974_Clitics%20in%20Slavic_franks.pdf)

Franks, S., 2017, *Syntax and spell-out in Slavic*. Bloomington, Indiana: Slavica Publishers.

Glovacki-Bernardi, Z. et al., 2007, *Uvod u lingvistiku*. Zagreb: Školska knjiga.

Ivić, M., 2002, *Red reči*. Beograd: Biblioteka XX vek – Čigoja štampa

Hjelmlev, L., 1980, *Prolegomena teoriji jezika*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske. (Prijevod: Ante Stamać, Predgovor: Mirko Peti)

Karapejovski, B., 2013, "Distributive and Semantic Interpretation of Macedonian Pronominal Clitics: Three Cases", *Annals of "Dimitrie Cantemir" Christian University, Linguistics, literature and methodology of teaching*, Volume XI, No. 2/2012, p.7–33. Bucurest: "Dimitrie Cantemir" Christian University, Faculty of foreign languages and literatures. (http://limbi-straine.ucdc.ro/en/doc/anale2_2012.pdf)

Kristal, D., 1998, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit.

Matthews, Peter H., 2005, *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.

Mišeska-Tomić, O., 2012, *A Grammar of Macedonian*. Bloomington, Indiana: Slavica.

Mišeska-Tomić, O., 2012, *A Grammar of Macedonian*. Bloomington, Indiana: Slavica.

ON SOME SPECIFICS OF PRONOMINAL CLITICS IN MACEDONIAN

Summary

The predominant linguistic concepts, traditional grammar and hitherto used description, have mostly focused on language per se. However, we will step out of the frames of this view and attempt to concentrate on three cases, which, being exceptions, may be interpreted from three different aspects, which are not necessarily mutually exclusive: a) as an interference within the Balkan Language Area; b) as a reflection of the way reality is perceived and an exception regarding the linguistic projection of this reality; c) as a linguistic marginal case, which (barely) exists in the Macedonian language and in the languages of some of the other Balkan dialects. We will look into three cases that focus on clitics: 1. the so-called "jumping clitics"; 2. a combination of dative and accusative forms; 3. the case whose paradigmatic properties are founded upon the example: "Kje ni svaram kafe/Will (to) us make coffee." Since these cases stand out as exceptions from the predominant description in Macedonian, we will correlate them with the rest of the Balkan languages and raise them to the level of a new Balkan phenomenon, an expression of the common mentality. Or, on the other hand, we will discard them as a marginal case in linguistics.

Бојан ПЕТРЕВСКИ

ЗА ЕДЕН КОНДЕНЗИРАН НАЧИН НА ИЗРАЗУВАЊЕ НА ПРИЧИНАТА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Вовед

Во трудот се разгледува едно алтернативно изразување на причината во македонскиот јазик, т.е. причинските конструкции конституирани од придавки (глаголски и квалификативни) и именки што не се интегрирани во прозодиската структура на исказот. Во тој поглед, тие се дел од неинтегрираните конструкции во смислата во која ги разгледува Комбет (Combettes 1998) во францускиот јазик, при што го употребува терминот *издвоени конструкции* (*constructions détachées*). Освен што се прозодиски неинтегрирани:

- тие се слободни во поглед на позицијата, т.е. може да бидат поставени и во зоната лево и во зоната десно од предикатот¹;

- се носители на секундарна, редуцирана предикативна структура;

- се однесуваат на елемент на примарната предикација.

Освен тоа, ќе бидат разгледани само конструкциите без показател на значењето (освен случаите со *како*, кој е единствениот предлог што воведува конструкција [еквивалент на предикативна именска синтаagma] што нужно се однесува на аргумент на примарниот предикат, т.е. го исполнува третиот критериум на Комбет). Во таа смисла, причинските дел-реченици и именските синтагми располагаат со показатели на значењето – сврзници и предлози, од кои некои (сите причински сврзници и предлогот *поради*) се и еднозначни. Од друга страна, причинските неинтегрирани конструкции, во принцип, се толкуваат само според сознанијата за стварноста и за контекстот.

Во трудот ќе бидат разгледани следниве прашања:

- по што се разликуваат тие конструкции од причинските дел-реченици и од причинските именски синтагми;

- во колкава мера се флексибилни во поглед на позицијата и на можноста да се однесуваат на различни аргументи;

- какви карактеристики изразуваат од семантички аспект.

Притоа, конструкциите ќе бидат сопоставени и со интегрираните пандани, кои имаат инакво, депиктивно значење. Токму од семантички причини, со нив може да се алтернираат само во некои случаи.

Во македонската лингвистичка средина конструкциите што ќе бидат разгледани најчесто биле опишувани во рамките на т.н. реченични трансформи. Така, врз примери од егејските дијалекти на македонскиот јазик, Тополињска (1997: 91–105) разгледува трансформи конституирани од глаголски прилози, од глаголски придавки и од (од)глаголски именки. Што се однесува на глаголските

¹Во натамошниот текст ќе се употребуваат термините *лева* и *десна зона*.

придавки (кои ќе бидат разгледани во голем дел од примерите во натамошниот текст), посочува дека „јужномакедонскиот дијалектен јазик има изразита тенденција кон предикативна употреба на глаголската придавка, при што дел од соодветните конструкции претставуваат трансформи на релативни, а дел на темпорални дел-реченици.“ (Тополињска 1997: 98) Примери со причинско значење, пак, посочува меѓу трансформите конституирани од глаголски прилог и од (од)глаголска именка.

Геговски (2003) ги разгледува исклучиво причинските трансформи (низ примери од македонските дијалекти), при што посочува неколку случаи со глаголски придавки, од типот на (1), кој го интерпретира како ‘бидејќи беа изморени и истоштени, двата цара решија двете царевини да станат една царевина’.

(1) *Тогаиш двата цара, изморени и истоштени од војните, решија двете царевини да станат една царевина.*

Забележувајќи дека „неинтегрираниот предикативен атрибут исто така може да биде претставен и со придавки и со именки и може да се однесува на која било ИГ во реченицата“, Минова-Ѓуркова (2000: 221) посочува и еден пример (2) што може да се интерпретира и како причински (‘бидејќи беше осамен и оставен од сите, старецот набрзо се разболе’) и како депиктивен (‘старецот набрзо се разболе, при што беше осамен и оставен од сите’)². Поради тоа, двозначните, причинско-депиктивни конструкции ќе бидат разгледани како група одделна од еднозначно причинските.

(2) *Осамен и оставен од сите, старецот набрзо се разболе.*

1. Неинтегрираните причински конструкции наспрема причинските дел-реченици и именски синтагми

Едно од основните прашања е зошто се прибегнува во некои случаи кон неинтегрирана причинска конструкција наместо кон постандардните начини на изразување на причината – причинска дел-реченица и именска синтагма. На пример, што е мотивацијата во некои случаи да ѝ се даде предност на варијантата (5) во однос на (3) или на (4)?

(3) *Бидејќи е плашлива, Михаелаго избегна конфликтот.*

(4) *Од плашливост, Михаела го избегна конфликтот.*

(5) *Плашлива, Михаела го избегна конфликтот.*

Една од главните, неспорни причини е дека (5) е кондензирана варијанта во споредба со (3) и (4). (в. Тополињска 1987) Од друга страна, факт е и дека во трите случаи причинската содржина е надвор од информациското јадро на исказот, што е сигнализирани преку тоа што е прозодиски издвоена. Во

²Терминот *предикативен атрибут* го употребува и Милошевиќ (Милошевиќ 1987), која ја разгледува токму неговата каузална функција.

интегрирани варијанти, пак, каде што е во информациското јадро, може да се јават само дел-реченицата (6) и именската синтагма (7), а не и придавски елемент (8). Во тој поглед, како непосреден одговор на прашањето за причината (*Зошто го избегна Михаела конфликтот?*) може да функционираат само исказите (6) и (7).

(6) *Михаела го избегна конфликтот затоа што е плашлива.*

(7) *Михаела го избегна конфликтот од плашливост.*

(8) **Михаела го избегна конфликтот плашлива.*

Ако се прозодиски неинтегрирани, дури и да се постпозитивни (9), (10), дел-речениците и именските синтагми не може да одговараат на тоа прашање. Освен тоа, за разлика од прозодиски континуираните варијанти, тие се надвор од опсегот на негацијата. Во согласност со тоа, со адверсативна алтернатива на негацијата може да се развие само прозодиски континуираната (11), а не и неинтегрираната варијанта (12), освен ако партикулата се врзе за зависната дел-реченица (13)³.

(9) *Михаела го избегна конфликтот, затоа што е плашлива.*

(10) *Михаела го избегна конфликтот, од плашливост.*

(11) *Михаела не го избегна конфликтот затоа што е плашлива, туку од принципиелни причини.*

(12) **Михаела не го избегна конфликтот, затоа што е плашлива, туку од принципиелни причини.*

(13) *Михаела го избегна конфликтот, не затоа што е плашлива, туку од принципиелни причини.*

Таа разлика доаѓа до уште поочигледен израз кај целосно самостојните, парцелирани дел-реченици (14), каде што, како и кај неинтегрираните, адверсативното развивање на исказот е исклучено.

(14) *Михаела не го избегна конфликтот. *Затоа што е плашлива, туку од принципиелни причини.*

Бидејќи е надвор од информациското јадро, т.е. прозодиски неинтегриран, ни самостојниот придавски елемент не може да се најде во фокусот на негацијата, дури и да се јави во зоната десно од предикатот (15) (16) (макар што таа позиција е крајно невообичаена за еднозначно причинските неинтегрирани конструкции).

³Што се однесува на прозодиски континуираните причински реченици, негираните искази без адверсативна алтернатива може да бидат двозначни. Така, во *Не се жалат затоа што се праведни* може да се негиран и главниот предикат ('причината поради која не се жалат е тоа што се праведни') и причината ('причината поради која се жалат не е тоа што се праведни, туку нешто друго') (на пример, в. Grosset Nazarenko 2004). Во таа смисла, Хорн (Horn 2001: 230) го посочува примерот *Џон не пие затоа што е несреќен* ('причината поради која пие не е тоа што е несреќен'/'причината поради која не пие е тоа што е несреќен').

(15) **Михаела не го избегна конфликтот, плашлива, туку од принципиелни причини.*

(16) **Михаела го избегна конфликтот, не плашлива, туку од принципиелни причини.*

Според тоа, суштинската разлика меѓу неинтегрираните причински конструкции конституирани од придавки, од една страна, и причинските дел-реченици (и именски синтагми), од друга, е тоа што, прозодиски, вторите може да се јават и како неинтегрирани и како интегрирани во исказот. Кога се интегрирани, тие се дел од информациското јадро, па може да одговараат на прашањето за причината и да бидат во опсегот на негацијата. Од друга страна, како што покажа примерот што послужи за почетна илустрација, неинтегрираниот придавски елемент не може да се трансформира интегрирано (8). Според тоа, тој нужно е надвор од информациското јадро. Поради информациската секундарност, тие конструкции речиси секогаш се јавуваат во левата зона, за разлика од причинските дел-реченици, кои најчесто се постпозитивни во однос на главната.

Од друга страна, за разлика од придавските конструкции, кои изразуваат карактеристика што нужно се однесува на некој аргумент (најчесто субјектот) на примарната предикација, причинските дел-реченици и именските синтагми може да се однесуваат на референти што не се вклучени во главниот настан. Поради тоа, за разлика од (17) и од (18), варијантата (19) е исклучена.

(17) *Бидејќи соработниците беа плашливи, Михаела го избегна конфликтот.*

(18) *Поради плашливоста на соработниците, Михаела го избегна конфликтот.*

(19) **Плашливи [соработниците], Михаела го избегна конфликтот.*

Најпосле, како што беше посочено, една од клучните разлики се показателите на значењето (сврзниците и предлозите), од кои придавските конструкции се лишени, па адресатот ги интерпретира според сознанијата за стварноста и за контекстот. Така, за посочената придавска конструкција (5) нема формални насоки за причинско толкување, туку, интуитивно, се тргнува од начелото дека плашливоста, во принцип, е причина за избегнување конфликти, па се согледува причинска релација и во односниот контекст. Начелата од тој тип се нарекуваат *опити места (topoi)*. (Anscombre 1995) Како што посочува Дикро (Ducrot 2009: 65), тие се генерални, но не се универзални, што значи дека не исклучуваат отстапки. Тоа што конструкцијата во (5) ќе се толкува причински не значи дека, според адресатот, плашливоста е секогаш причина за избегнување конфликти. Имплицитно, тој остава простор за концесивна варијанта во некој друг (потенцијален) контекст – *Плашлива, Михаела не го избегна конфликтот*: ‘иако е плашлива, Михаела не го избегна конфликтот’.

(5) *Плашлива, Михаела го избегна конфликтот.*

Во натамошниот текст, врз примери од неколку книжевни дела („Дневник по многу години“ од Блаже Конески – БК, „Мртва трка“ од Димитар Солев – ДС, „Небо без ѕвезди“ од Владимир Мартиновски – ВМ, „Мојот маж“ од Румена Бужаровска – РБ), ќе бидат посочени суштинските карактеристики на неинтегрираните причински конструкции во современиот македонски јазик. Притоа, ќе се тргне од синтаксичките функции на аргументите и од линеаризацијата на конструкциите, а потоа ќе бидат посочени и семантичките особености.

2. Еднозначно причински придавски конструкции во врска со субјектот

Еднозначно причинските придавски конструкции во врска со субјектот се јавуваат речиси само во левата зона, и тоа многу почесто во препозиција (20) – (22).

(20) *Свикната да има верба во него, Марија како да му поверува (...)* (ДС, 48) (‘бидејќи беше свикната да има верба во него, Марија како да му поверува’)

(21) *Ако не разгалена, тогаш барем навикната да ѝ се нагодува, така Лида растеше не разликувајќи ги куклите од луѓето, па и од родителите.* (ДС, 58) (‘бидејќи беше разгалена или барем навикната да ѝ се нагодува, Лида растеше не разликувајќи ги куклите од луѓето, па и од родителите’)

(22) *Плачлива по природа, таа беше готова и да просолзи, да не беше присуството на Горан, кој ја држеше за лактот.* (ДС, 62) (‘бидејќи беше плачлива по природа, таа беше готова и да просолзи’)

Во постпозиција во однос на субјектот се јавува една конструкција, при што, за разлика од претходните, е воведена со предлогот *како* (23).

(23) *Деница, како најстара, го водеше орото.* (ДС, 78) (‘бидејќи беше најстара, Деница го водеше орото’)

Примерите од типот на (24) и (25), кои се поретки, покажуваат дека конструкциите може да се однесуваат на имплицитен аргумент, чиј референт е анафорски, т.е. се подразбира од непосредниот претходен контекст.

(24) *Онака мал како што беше, ми се стори како да му е незгодно каде се нашол.* (БК, 122) (‘бидејќи беше мал, ми се стори како да му е незгодно каде се нашол’)

(25) *Но, додека Дано здивна, Тоде веќе си одеше со вид на човек, незадоволен од себеси што, невичен на зборот, не се доискажал.* (ДС, 89) (‘бидејќи е невешт на зборот, не се доискажал’)

Конструкциите во десната зона се исклучително ретки. Тие се јавуваат само во два случаја и се воведени со предлогот *како*, кој го уточнува причинското значење. На пример, за разлика од конструкцијата во (26), која е еднозначно причинска, беспредлошката варијанта (27) остава простор да се

протолкува конјункциски: ‘молбата му била одбиена, необразложена и неоправдана’.

(26) *Дано се обиде да ѝ возврати дека благовремено поднесол молба да му се продолжи студискиот престој, но таа веднаш го прекина со диспозитивот дека молбата му била одбиена од наставничкиот совет, како необразложена и неоправдана.* (ДС, 42) (‘бидејќи била необразложена и неоправдана, молбата му била одбиена’)

(27) *Молбата му била одбиена од наставничкиот совет, необразложена и неоправдана.*

Втората конструкција во десната зона не ја зазема финалната позиција, туку е инкорпорирана меѓу предикатот и акузативниот аргумент (28). Бидејќи субјектот е во левата зона, врската со него е посредна.

(28) *Јас ја избрав, како најмал, првата клупа, тие двајцата седнаа во втората зад мене.* (БК, 37) (‘бидејќи бев најмал, јас ја избрав првата клупа’)

3. Именски конструкции

Именските конструкции, исто така, се јавуваат во левата зона, при што случаите со експлицитен субјект се препозитивни (29), (30).

(29) *Директорска ќерка, таа доаѓаше не со студентска чанта туку со дамска торба, и веднаш ги вадеше увозните цигари со скапата запалка, нежно подготвувајќи ги меѓу извежбаните прсти со коскено маникирани нокти.* (ДС, 36) (‘бидејќи беше директорска ќерка, таа не доаѓаше со студентска чанта, туку со дамска торба’)

(30) *Единица, Лида од малечка не беше Лидија, како што ѝ пишуваше во кршелното, туку Лида и само Лида, како што ја завикаа и така и остана до голема.* (ДС, 58) (‘бидејќи беше единица, Лида од малечка не беше Лидија, туку само Лида’)

Низ расположливите примери не се јавуваат постпозитивни конструкции, но не може да се исклучат како можни. Во тој поглед, претходната конструкција може да се варира во постпозиција (31).

(31) *Лида, единица, од малечка не беше Лидија, како што ѝ пишуваше во кршелното, туку Лида и само Лида (...)* (‘бидејќи беше единица, Лида од малечка не беше Лидија, туку само Лида’)

Сепак, неспорно е дека таа позиција е својствена, пред сè, за именските конструкции што функционираат како неинтегрирани нерестриktivни модификатори, т.е. не се во причинска врска со предикатот. Во тој поглед, примерите од типот на (32), парафразирани со нерестриktivни релативни реченици, се најчести токму во таа позиција.

(32) *Елена Мацан, тогаш асистент по историја на уметноста, дојде еден ден да се понуди да им го пере вешот на своите колеги од факултетот.* (БК, 135) ('Елена Мацан, која тогаш беше асистент по историја на уметноста, дојде еден ден да се понуди да им го пере вешот на своите колеги од факултетот')

Како и кај придавските конструкции, иако поретко, се јавуваат и случаи со имплицитен субјект (33), (34).

(33) *Опитен човек, ја знам безнадежноста на минатото.* (БК, 22) ('бидејќи сум опитен човек, ја знам безнадежноста на минатото')

(34) *Аптекарски син, понекогаш носеше во внатрешниот џеб плоска доза од тоникум за деца – разблажен алкохол со концентрат од мента, самоделска мајсторија по рецепт на татко му за домашна употреба (...)* (ДС, 34) ('бидејќи беше аптекарски син, во внатрешниот џеб понекогаш носеше плоска доза од тоникум за деца')

За разлика од претходните, повеќето именски конструкции се воведени со предлогот *како*, што е спротивно на придавските, кај кои е исклучително редок. Во согласност со посоченото, и во овие случаи со експлицитен субјект се најчести препозитивните конструкции (35) – (37).

(35) *Како неразделни другари, јас и Никола одевме заедно и кај Расима, исполнети со исти копнеж за недостижното лицитерско срце.* (БК, 70) ('бидејќи бевме неразделни другари, јас и Никола одевме заедно и кај Расима')

(36) *Ја прочитав и јас со интерес, подбуден од тоа што знаев дека, како сестра на Лили Брик, авторката го знаела добро Мајаковски.* (БК, 121) ('бидејќи беше сестра на Лили Брик, авторката го знаела добро Мајаковски')

(37) *Како дождеалец, Дано излегуваше од дома ноќе или по дожд;* (ДС, 102) ('бидејќи беше дождеалец, Дано излегуваше од дома ноќе или по дожд')

Постпозитивна конструкција се јавува само во еден случај (38).

(38) (...) *Дано и Горан ги дотуркаа навреме студиите до крај; додека Лида, како галена миленичка, си дозволи да заостане и да ги продолжи уште за една година.* (ДС, 37) ('бидејќи беше миленичка, Лида си дозволи да заостане во студиите')

Во сите претходни примери со експлицитен субјект, неговата врска со конструкцијата е непосредна, затоа што и тој е во левата зона. Примерот (39) е единствен во кој конструкцијата е во левата зона, а субјектот – во десната.

(39) *Како вистински демократи, негодувавме обајцата, по принцип, против полскиот обичај на жените при поздравувањето да им се бацуваат раце.* (БК, 112) ('бидејќи бевме вистински демократи, двајцата негодувавме кон полскиот обичај на жените при поздравувањето да им се бацуваат рацете')

Најпосле, и кај конструкциите воведени со *како* субјектот може да биде имплицитен (40), (41).

(40) **Како вдовец**, мораше сам да ни подготви кафе. (РБ, 88) ('бидејќи беше вдовец, мораше да ни приготви кафе сам')

(41) **Како најмало, ако не како најгалено но добро одгледано дете**, не се осмелуваше да ги изневери, а од друга страна, според гласот што му потскажуваше одвнатре, не сакаше да биде ни против себеси. (ДС, 26) ('бидејќи беше најмало и добро одгледано дете, не се осмелуваше да ги изневери')

4. Конструкции во врска со другите аргументи

Конструкциите што се однесуваат на другите аргументи се маргинални во споредба со субјектните. Конструкцијата во (42) е во врска со акузативниот аргумент, при што е интересно и што е во десната зона, а носителот – во левата.

(42) **Едниот воопшто не го разбрав — стар човек, непогодени вештачки вилици**, другиот прочита неколку стиха (...). (БК, 93) ('бидејќи беше стар човек [со непогодени вештачки вилици], едниот воопшто не го разбрав')

Конструкцијата во (43), исто така, се однесува на акузативниот аргумент. Притоа, се јавува во левата зона и е постпозитивна во однос на носителот. Освен тоа, таа го уточнува претходниот придавски елемент (*затворен*): 'бидејќи Иво Андриќ беше затворен, т.е. секогаш готов да ја повлече дистанцата, само еднаш сум го видел да се возбуди и да реагира со повишен тон'.

(43) **Затворениот Иво Андриќ, секогаш готов да ја повлече дистанцата спрема другите**, само еднаш сум го видел да се возбуди и да реагира со повишен тон. (БК,)

Конструкција во врска со дативниот аргумент се јавува само во еден случај (44).

(44) **Вака висок**, тебе главата како уште да ти е во облаци. (ДС, 88) ('од што си вака висок, тебе главата како уште да ти е в облаци')

Во два случаја се јавува конструкција што се однесува на постмодификатор (45), (46).

(45) **Дано прво ги извади сите книги од полиците и ги настава на куп среде собата, претходно постилајќи го килимот со весници**, не само по препорака туку и по барање на Марија, **алергична на прашина** е не пак на **прав**. Мораше притоа да ги брише, па потоа да ги реди. (ДС, 49) ('го посла килимот со весници по барање на Марија, бидејќи таа беше алергична на

прав’/‘бидејќи беше алергична на прав, Марија побара од Дано да го постеле килимот со весници’)

(46) *На Лида не ѝ одеше толку учењето, па токму ѝ дојде дружењето на Дано и Горан, први по успех во генерацијата на факултетот.* (ДС, 36) (‘на Лида не ѝ одеше учењето, па ѝ дојде токму дружењето со Дано и Горан, бидејќи тие беа први по успех во генерацијата’)

Конструкцијата што се однесува на општозависна синтагма се јавува само во еден случај (47).

(47) *Од сето лице, мало во полумракот на улицата, Дано ѝ ги виде само очите: големи и црни, (...)* (ДС, 106) (‘бидејќи лицето ѝ беше смалено во полумракот, Дано ѝ ги виде само очите’)

Тоа покажува дека субјектниот аргумент е неприкосновен кандидат за носител на конструкциите, но и дека причинските неинтегрирани конструкции се синтаксички многу поограничени од причинските дел-реченици, кои многу послободно се јавуваат и во врска со другите аргументи. Во таа смисла, случаите од типот на (48) и (49) се многу повообичаени во споредба со (50), иако и причинските дел-реченици и придавската конструкција се однесуваат на ист аргумент – дативниот.

(48) *Настојуваа да ѝ угодат затоа што беше чувствителна.*

(49) *Бидејќи беше чувствителна, настојуваа да ѝ угодат.*

(50) *Чувствителна, настојуваа да ѝ угодат*

5. Конструкции со причинска и со депиктивна нијанса

Освен еднозначно причинските, се издвојуваат конструкциите и со причинска и со депиктивна нијанса. Освен причински, тие може да се парафразираат како ‘тој прави нешто, при што е таков’/‘додека прави нешто, тој е таков’, каде што *тој прави нешто* се однесува на настанот, а *таков* – на карактеристиката паралелна со него што му се припишува на еден од учесниците. Депиктивните конструкции се разгледуваат во рамките на секундарната предикација. Терминот *депиктивен секундарен предикат* го употребуваат Химелман и Шулиц-Бернт (Himmelmann and Schultze-Berndt 2004), при што посочуваат и други: *praedicativum*, *предикативен атрибут*, *копредикат*, *предикатив*⁴.

Како што беше покажано, еднозначно причинските конструкции, какви што се сите претходни, речиси секогаш се јавуваат во левата зона. За разлика од нив, придавските конструкции што, освен како причински, може да се толкуваат како депиктивни се јавуваат и во левата (51) и во десната зона (52).

⁴Ноели (Noailly 1999: 115–117) го употребува терминот *инцидентен атрибут (attribut accidentel)*, Риежел (Riegel et al. 2014: 422) – *атрибутивно проширување*, а Гусе и Кнефер (Gouesse et Kiefer 2012) – *дескриптивна секундарна предикација*.

Така, примерите може да се толкуваат како ‘реагираа на критиката, при што беа разгневени’ (депиктивно), од една страна, и како ‘бидејќи беа разгневени, реагираа на критиката’ (причински), од друга.

(51) *Разгневени, реагираа на критиката.*

(52) *Реагираа на критиката, разгневени.*

Поради депиктивната нијанса, придавската конструкција може да се реализира и интегрирано во прозодиската структура, што еднозначно би упатило кон депиктивно толкување, т.е. би го исклучило причинското (53). За интегрираните депиктивни конструкции е вообичаена десната зона, но не е исклучена ни левата (54), во функција на истакнување на ремата, при што, исто така, доаѓа предвид само депиктивното значење⁵.

(53) *Реагираа на критиката разгневени.* (‘реагираа на критиката, при што беа разгневени’)

(54) *Разгневени реагираа на критиката.* (‘реагираа на критиката, при што беа разгневени’)

Таа флексибилност е исклучена кај конструкциите без депиктивна нијанса, кои изразуваат трајна карактеристика (или барем таква што го опфаќа носителот во широк интервал). На пример, конструкцијата што ја изразува карактеристиката ‘суетен’ не може да се реализира интегрирано (55), (56), а кај неинтегрираните варијанти (57), (58) финалната позиција (58) е крајно невообичаена⁶.

(55) **Ѓорѓи реагираше на критиката суетен.*

(56) **Суетен Ѓорѓи реагираше на критиката.*

(57) *Суетен, Ѓорѓи реагираше на критиката.* (‘бидејќи е суетен, Ѓорѓи реагираше на критиката’)

(58) ?*Ѓорѓи реагираше на критиката, суетен.* (‘бидејќи е суетен, Ѓорѓи реагираше на критиката’)

Дека во практиката неинтегрираните конструкции што содржат и причинска и депиктивна нијанса се вообичаени и во десната зона, покажуваат примерите (59) – (61).

⁵ Интегрираните депиктивни конструкции функционираат како информациски најзначаен елемент, т.е. како рема. Во тој поглед, поставувањето на ремата во левата зона (позиција невообичаена за неа) е во функција на нејзино истакнување. За истакнувањето на ремата на тој начин Кресел (Creissels 2006: 111) го употребува терминот *фокусирање (focalisation)*, а Фирбас (Firbas 1992: 125) – *ставање во преден план (fronting)*.

⁶ Во анкета во врска со прифатливоста на примерите од типот на (58), 14 испитаници ги оценуваат како апсолутно прифатливи, шест – како прифатливи само во некои ситуации, а осум – како апсолутно неприфатливи. Според Маренго (Marengo2011: 26), во францускиот јазик таа позиција е исклучена.

(59) *Танасоидниот тип ништо не забележува, загледан од својата височина во далечините што им се ближат.* (ДС, 93) ('бидејќи е загледан во далечините, танасоидниот тип не забележува ништо'/'танасоидниот тип не забележува ништо, при што е загледан во далечините')

(60) *Ни тодеидниот тип ништо не забележува, зафатен со туркањето на дресината што го сфаќа како туркање на тротинет.* (ДС, 93) ('бидејќи е зафатен со туркањето, ни тодеидниот тип не забележува ништо'/'ни тодеидниот тип не забележува ништо, при што е зафатен со туркањето')

(61) *Апаратите итракаа, лицевите светкаа а свадбарите не ни трепнуваа, стегнати во темни костуми и колосани фустани.* (ДС, 97) ('бидејќи беа стегнати во темни костуми и во колосани фустани, свадбарите не ни трепнуваа' / 'свадбарите не ни трепнуваа, при што беа стегнати во темни костуми и во колосани фустани')

Во два случаја во десната зона не е само конструкцијата туку и нејзиниот носител, т.е. субјектот (62), (63).

(62) *Ја прочитав и јас со интерес, подбуден од тоа што знаев дека, како сестра на Лили Брик, авторката го знаела добро Мајаковски.* (БК, 121) ('бидејќи бев подбуден од тоа, ја прочитав и јас со интерес'/'ја прочитав и јас со интерес, при што бев подбуден од тоа')

(63) *„А бре, Коневци, што ви стана да се делите при оваа убав живот?“ – велеше тој, уплашен од неизвесноста што го чека.* ('бидејќи беше уплашен од неизвесноста, тој го велеше тоа'/'тој го велеше тоа, при што беше уплашен од неизвесноста што го чека')

Сепак, треба да се одбележи дека дури и двозначните конструкции многу почесто се јавуваат во левата зона (64) – (68).

(64) *Преморен, заспивам, а тоа кажување ми го определува ритамот на сонот.* (БК, 129) ('бидејќи сум преморен, заспивам'/заспивам, при што сум преморен')

(65) *Загрижена како тројцата да ѝ се деца, Марија им носеше месени колачиња, обично суви ванилици (...)* (ДС, 37) ('бидејќи беше загрижена како тројцата да ѝ се деца, Марија им носеше колачиња'/'Марија им носеше колачиња, при што беше загрижена како тројцата да ѝ се деца')

(66) *Потресен од таа помисла, која дури сега му се засече во мозокот, Дано се сплетка во вратата, како во свртен влез на ноќен бар, не знаејќи што да стори, што да прави.* (ДС, 41) ('бидејќи беше потресен од таа помисла, Дано се сплетка во вратата'/'Дано се сплетка во вратата, при што беше потресен од таа помисла')

(67) *Така, по малку лута на себеси а повеќе на Горан, Лида излезе од дома.* (ДС, 149) ('бидејќи си беше по малку лута себеси, а повеќе на Горан, Лида излезе од дома'/'Лида излезе од дома, при што си беше по малку лута себеси, а повеќе на Горан')

(68) *Кога почна да слика, истренирана само да му пеам славопојки, му велев дека сликите се многу убави, и дека навистина има талент.* (РБ, 58)

(‘бидејќи бев истренирана само да му пеам славопојки, му велев дека сликите се многу убави’ / ‘му велев дека сликите се многу убави, при што бев истренирана да му пеам славопојки’⁷)

Тие може да се варираат и во десната зона, не само во неинтегрирани (69) – (72) туку и во интегрирани варијанти (73) – (76)

(69) *Заспивам, преморен.* (‘заспивам, при што сум преморен’/‘бидејќи сум преморен, заспивам’)

(70) *Марија им носеше месени колачиња, загрижена како тројцата да ѝ се деца.* (‘Марија им носеше месени колачиња, при што беше загрижена како тројцата да ѝ се деца’/‘бидејќи беше загрижена како тројцата да ѝ се деца, Марија им носеше месени колачиња’)

(71) *Дано се сплетка во вратата, потресен од таа помисла.* (‘Дано се сплетка во вратата, при што беше потресен од таа помисла’/‘бидејќи беше потресен од таа помисла, Дано се сплетка во вратата’)

(72) *Лида излезе од дома, по малку лута на себеси а повеќе на Горан.* (‘Лида излезе од дома, при што си беше по малку лута себеси, а повеќе на Горан’/‘бидејќи си беше по малку лута себеси, а повеќе на Горан, Лида излезе од дома’)

(73) *Заспивам преморен.* (‘заспивам, при што сум преморен’)

(74) *Марија им носеше месени колачиња загрижена како тројцата да ѝ се деца.* (‘Марија им носеше месени колачиња, при што беше загрижена како тројцата да ѝ се деца’)

(75) *Дано се сплетка во вратата потресен од таа помисла.* (‘Дано се сплетка во вратата, при што беше потресен од таа помисла’)

(76) *Лида излезе од дома по малку лута на себеси а повеќе на Горан.* (‘Лида излезе од дома, при што си беше по малку лута себеси, а повеќе на Горан’)

Како што покажуваат парафразите, интегрираните варијанти се еднозначно депиктивни. Од друга страна, иако не го исклучуваат причинското значење, неинтегрираните во десната зона претежно се кон депиктивното, во согласност со тоа што, како што беше покажано претходно, стандардната позиција на причинските конструкции е левата зона.

Ако се направи осврт на сите претходни примери, се покажува дека депиктивно-причинските конструкции, кои изразуваат привремени карактеристики (или, поточно, актуелни во интервалот на настанот на примарната предикација), може да се однесуваат на:

- ментални и емоционални состојби: *загрижена, потресен, лута, уплашен, подбуден;*
- физички состојби/изглед/опременост: *преморен, стегнати (во темни костуми и колосани фустани);*

⁷Во овој пример не е исклучено ни толкувањето како временска дел-реченица: ‘кога почна да слика, т.е. кога бев истренирана само да му пеам славопојки, му велев дека сликите се многу убави’.

- ангажираност со пократкотрајна активност: *зафатен (со туркањето на дресината), загледан (во далечините)*;
- рутина својствена само за односната животна фаза: *истренирана само да му пеам славопојки*.

Кај депиктивните конструкции преовладуваат глаголските придавки, во согласност со тоа што привремените карактеристики често се резултат на настан што, посредно или непосредно, му претходи на актуелниот. Од друга страна, еднозначно причинските конструкции, кои изразуваат поиманентни карактеристики, почесто се конституирани од квалификативни придавки и се однесуваат на:

- карактерни особини и карактеристики стекнати низ искуството: *плачлива, строг но правичен, готов да ја повлече дистанцата спрема другите, разгалена, навикната да ѝ се нагодува, свикната да има верба во него*;
- (недостиг од) вештини: *невичен на зборот*;
- подредување во поглед на некој квалитет: *први по успех во генерацијата на факултетот*;
- возраста: *најстара*;
- физички карактеристики: *мал, висок*;
- физиолошки predispozicii: *алергична на прав*.

Именските конструкции, кои, исто така, изразуваат поиманентни карактеристики, се однесуваат на:

- семејни врски: *сестра на Лили Брик, аптекарски син, директорска ќерка, единица, вдовец*;
- карактерни особини и карактеристики стекнати низ искуството: *(галена) миленичка, добро одгледано дете, опитен човек, дождеалец*;
- возраста: *стар човек*;
- идеолошки убедувања: *вистински демократи*;
- меѓучовечки релации: *неразделни другари*.

Во убедливо најголем дел од случаите, и еднозначно причинските и депиктивно-причинските конструкции му припишуваат карактеристики на персонален референт, што е во согласност со тоа што најчесто се однесуваат на субјектот. Од тоа отстапуваат само два од посочените примери – (26), (48) (од кои вториот е со општозависна именска синтагма).

(27) (...) *молбата му била одбиена од наставничкиот совет, како необразложена и неоправдана.* (ДС, 42) ('бидејќи била необразложена и неоправдана, молбата му била одбиена')

(47) *Од сето лице, мало во полумракот на улицата, Дано ѝ ги виде само очите: големи и црни, (...)* (ДС, 106) ('бидејќи лицето ѝ беше смалено во полумракот, Дано ѝ ги виде само очите')

Освен тоа, и во причинските (25) и во депиктивно-причинските случаи (77), ако се подразбира од непосредниот претходен контекст или ако се однесува на првото или на второто лице, субјектот може да биде имплицитен.

(25) *Но, додека Дано здивна, Тода веќе си одеше со вид на човек, незадоволен од себеси што, невичен на зборот, не се доискажал.* (ДС, 89) ('бидејќи е невешт на зборот, не се доискажал')

(77) *Загледан кон опожарената планина над која летаат пожарникарски авиони, одненадеж се препнав од некој огромен метален предмет.* (ВМ, 62) ('бидејќи бев загледан кон опожарената планина, одненадеж се препнав'/одненадеж се препнав, при што бев загледан кон опожарената планина')

По таа карактеристика се разликуваат од неинтегрираните нерестриktivни модификатори, т.е. од конструкциите што се дел од именската синтагма. Така, конструкциите во (25) и во (77) се во причинска/депиктивна релација со предикатот и се, поради тоа, дел од реченичната структура. Од друга страна, конструкцијата во (78), каде што причинската/депиктивната нијанса е исклучена, е нерестриktivен модификатор, т.е. дел од именската синтагма, што налага конститутивниот елемент да биде експлицитен и препозитивен. Во таа смисла, варијантите во кои е имплицитен (79), од една страна, па дури и варијантите во кои е експлицитен, а конструкцијата препозитивна (80), од друга, се многу поневообичаени.

(78) *Симоновски, роден во Битола, работи како новинар.* ('Симоновски, кој е роден во Битола, работи како новинар')

(79) *?Роден во Битола, работи како новинар.* ('Симоновски, кој е роден во Битола, работи како новинар')

(80) *?Роден во Битола, Симоновски работи како новинар.* ('Симоновски, кој е роден во Битола, работи како новинар')

Заклучни белешки

Во трудот беа претставени придавските и именските причински конструкции во македонскиот јазик што се вклопуваат во неколку критериуми: не мора да бидат (и, со исклучок на именските конструкции, најчесто не се) воведени со предлог, нужно се однесуваат на еден од аргументите на предикатот (најчесто субјектот) и не се интегрирани во прозодиската структура на исказот.

За разлика од причинските дел-реченици (и од причинските именски синтагми), кои и може и не мора да бидат дел од информациското јадро на исказот, неинтегрираните причински конструкции конституирани од придавки и од именки се секогаш надвор од него. Во согласност со тоа, тие не може да функционираат како непосреден одговор на прашањето за причината и се надвор од опсегот на негацијата. Освен тоа, тие се разликуваат од причинските дел-реченици и по тоа што се однесуваат само на референти што учествуваат во главниот настан (што е и една од особеностите по кои се дефинираат).

Причинските неинтегрирани конструкции и причинските дел-реченици се разликуваат и во поглед на линеаризацијата. Во таа смисла, причинските дел-реченици, во принцип, се постпозитивни во однос на главната, но неограничено се јавуваат и во препозиција и во интерпозиција. Од друга страна, причинските

неинтегрирани конструкции речиси секогаш се јавуваат во левата зона. Од таа тенденција отстапуваат депиктивно-причинските конструкции, кои често се јавуваат и во десната. Сепак, во тие случаи во преден план е депиктивноста, а не причината (за која левата зона е повообичаена и кај конструкциите што, освен причинска, содржат депиктивна нијанса). Најпосле, конструкциите и со депиктивна и со потенцијално причинска нијанса може да се реализираат и како интегрирани (повообичаено: во десната зона), но во тие случаи целта на исказот е да пренесе само депиктивна, а не и информација за причината.

Семантички, суштинската разлика меѓу еднозначно причинските и депиктивно-причинските конструкции е тоа што првите изразуваат поиманентни, а вторите –покрatkотрајни, привремени карактеристики. Поради тоа, кај првите преовладуваат квалификативните придавки, а кај вторите – глаголските. Клучната заедничка карактеристика, пак, е синтаксичка. Бидејќи се во семантичка врска со предикатот, и едните и другите се дел од реченичната структура, за разлика од неинтегрираните нерестриktivни модификатори, кои се дел од именската синтагма.

ЛИТЕРАТУРА

- Тополињска, З., 1997,*Македонските дијалекти во Егејска Македонија: Синтакса (т. 2)*. Скопје: МАНУ.
- Тополињска, З., 1987, „Од механизмите на кондензација во рамките на именската синтагма“, *Studia Linguistica Polono-Jugoslavica*, стр. 233–240.
- Минова-Ѓуркова, М., 2000,*Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор.
- Геговски, Д. 2003. „Околу кондензираните трансформи семантичко маркирани како причински (врз примери од дијалектите на македонскиот јазик)“, *Studialinguistica Polono-Meridianoslavica*, стр. 109–117.
- Милошевиќ, К., 1987, „О каузалној функцији предикативних атрибута у српскохрватском језику“, *Studia Linguistica Polono-Jugoslavica*, стр. 101–117.
- Anscombe, J.C., 1995, „La théorie des topoï : sémantique ou rhétorique ?“, *Hermès, La Revue*, n°15, 185–198.
- Combettes, B., 1998, *Les constructions détachées en français*. Paris: Édition Ophrys.
- Creissels, D., 2006, *Syntaxe générale une introduction typologique I (catégories et constructions)*. Paris: Hermes Science Publications.
- Ducrot, O., 2009, *Slovenian Lectures: Introduction Into Argumentative Semantics*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- Firbas, J., 1992, *Functional Sentence Perspective in Written and Spoken Communication*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gouesse, M. et Kiefer F., 2012, „Quelques aspects de la prédication seconde en français et en hongrois“, *Revue d'Études Françaises* 17, p. 13–29.
- Gross, G. et Nazarenko A. 2004, „Quand la langue cause : contribution de la linguistique à la définition de la causalité“, *Intellectica*, p. 15–41.
- Himmelmann, N. P. and Schultze-Berndt, E., 2004, „Depictive secondary predicates in crosslinguistic perspective“, *Linguistic Typology*, Volume 8, Issue 1, p. 59–131.
- Horn, L., 2001, *A Natural History of Negation*. Second edition. Chicago: Chicago University Press.

- Marengo, S., 2011, *Les adjectifs jamais attributs: syntaxe et sémantique des adjectifs constructeurs de la référence*. Bruxelles: De Boeck-Duculot.
- Noailly, M., 1999, *L'adjectif en français*. Paris: Édition Ophrys.
- Riegel, M., Pellat, J.C., et Rioul, R., 2014, *Grammaire méthodique du français*. 5e éd. Paris: Presses Universitaires de France.

Извори

- Бужаровска, Р., 2017, *Мојот маж*. Скопје: Или-Или.
- Конески, Б., 1988, *Дневник по многу години*. Скопје: Македонска книга.
- Мартиновски, В., 2016, *Небо без ѕвезди*. Скопје: Или-Или.
- Солев, Д., 1998, *Мртва трка*. Скопје: Култура.

Bojan PETREVSKI

REGARDING ONE CONDENSED MODE OF EXPRESSING CAUSE IN MACEDONIAN

Summary

The paper discusses the adjectival and nominal constructions expressing cause that are non-embedded in the prosodic structure of the utterance. It focuses on several aspects: the differences between these constructions, on the one hand, and the clauses and adverbials (noun phrases) expressing cause, on the other, as well as the semantic aspect of the characteristics expressed by the constructions. The paper shows that these constructions are by definition out of the informational core. Unlike the clauses and the adverbials, they are always related to an argument (mainly, the subject) of the main predication. The paper also points out their features concerning the word order and the differences between the purely causal constructions and the ones with depictive nuance. The examples are collected from literary works by several Macedonian authors.

Силвана СИМОСКА

ЗА НАВЕК: ПОИМОТ *ЛИБЕ* ВО МАКЕДОНСКОТО НАРОДНО ТВОРЕШТВО

1. Вовед

Како љубител на македонската архаична реч, од поодамна сум се зарекла да го истражам поимот *либе* во македонското народно творештво, односно „во јазичните манифестации на традиционалната орална култура“ (Puchner 2016: 9), што претставува услов без којшто не се може (*conditio sine qua non*) – барем што се однесува на македонските народни песни за коишто ќе стане збор во овој прилог, а кои во согласност со современо-модерната терминологија, би требало да ги третираме за македонски народни евергрини.

Односот на Јужниот Словен, а со тоа и на Македонецот, како што истакнува познатиот австриски театралог и фолклорист Валтер Пухнер (2016: 17), во својата најнова студија под наслов *Die Folklore Südosteuropas: Eine komparative Übersicht* (*Фолклорот на Југоисточна Европа: Компаративен преглед*), е тесно врзан за народната пеана песна (герм. *Volkslied*, англ. *folk song*), за народната поезија воопшто. За тоа говори и фактот дека секој Македонец и ден-денес знае голем број македонски народни песни. Според некои податоци, некои пејачи интерпретатори на народната музика знаат дури до 500 народни песни. Еден од поистакнатите меѓу нив е Никола Бадев (1918 – 1976), кој покрај својата уметничко-пејачка дејност, бил активен собирач и запишувач на македонски умотворби (Збирка 2004 – 2006). Емоционалната врска меѓу Македонецот и неговото народно творештво, очигледно, е врзана за општата културолошка нагласка на традицијата (лат. *traditio* < *tradere* 'предава, доверува, остава во наследство') како суштествен животен двигател.

Собирачката дејност на македонските заслужни дејци на народното творештво, на чело со Марко Цепенков (42-годишна неуморна собирачка работа, сп. Каличанин 1996: 17), но уште пред него на браќата Миладиновци (посебно Димитрија Миладинов), Кузман Шапкарев и др., започнала за време на македонската преродба, т.е. уште пред еманципацијата и целосното ослободување од турското ропство – кон крајот на 19 век (сп. Puchner 2016: 172–173). Факт е дека првите собирачи на македонското народно творештво не се Македонци: Србинот Вук Караџиќ, како прв собирач и издавач на македонски народни песни; Хрватот Стефан Верковиќ, како собирач на песните од првиот Зборник со македонски народни песни објавен во 1860 година, една година пред објавувањето на Зборникот на браќата Миладиновци (1861); Русинот Виктор Григорович и хрватскиот поет Станко Враз (сп. Предговор на Пенушлиски, во: Верковиќ 1961).

Во ризницата на народното творештво е зачувана архаична лексика на којашто ѝ е само таму местото; таа би била маркирана ако се појави во други неутрални контексти. За токму таков „херметички затворен“ поим ќе стане збор

во овој прилог: ќе се посветиме на поимот *либе* во македонското народно творештво, со посебен осврт на македонската народна песна. Архаизмот *либе* се распослал нашироко низ народното творештво, но не нашол влез во општиот речник на македонскиот јазик, формирајќи лексичка опозиција со *љубов*. Лексемата *либе*, покрај низа други синоними, како што се: *дуљбер* (Верковиќ 1961: 179, 185), *моме*, *мома*, *лудо*, *младо*, *лудо младо*, *изгор*, (*луда*) *гидио* и др., се појавува, пред сè, во старите изворни народни песни создадени од народот, т.е. кај оние песни каде што се засенува авторството, па така, уметничкиот производ како народно благо му се подарува и му припаѓа на целиот народ. Во современите уметнички текстови *либето* претставува анахронизам. Исклучок, меѓу другото, е поезијата на еден од „најдлабоките, најзадуманите, најтемните и најокултните“ (Старделов б.г.: 1) македонски поети – Богомил Ѓузел:

*Примете ме луѓе како разбојник
не љубовник на чудата
ќе летам ветришта по пустото
ај по пустото тоа поле Каравлашко
ќе пеам песни
ај песни за грешни жени
О море **либе** отровно.
(Ѓузел ↑Старделов б.г.: 3; масно од С.С.)*

Старделов ќе констатира дека кај Ѓузел „лирските штимунзи од народната песна се трансформирани во трагични, епски, па така:

*’љубовта ми е скината
од ѕвездите и ноќното цвеќе
либето туѓо
крвта присојна““
(Ѓузел ↑Старделов стр. 3; масно од С.С.).*

2. Потеклото и контексти на поимот *либе*

Во потрага по потеклото на поимот *либе*, дојдовме до сознание дека е заведен во повеќето македонски речници и е обележан како термин од народната поезија, но недостасуваат конкретни податоци за неговата етимологија. Во тритомниот РМЈ, во ТРМЈ и во РМНП се наоѓаат следниве податоци:

- **РМЈ: *либе* n** (нароќито u narodnoj poeziji)
 1. draga, ljubavnica, ljuba
 2. dragi, dragan, ljubavnik, vojno
- **ТРМЈ: *либе*** (само едн.)¹ ср. (нар. поез.)

¹ Поимот *либе*, освен во македонското народно творештво, е застапен и во бугарското. Што се однесува на етимологијата и употребата на поимот *либе* во бугарските речници, дојдовме до следниве сознанија: РДБЕ: *либе* мн. *либета* ’љубен маж или љубена жена‘; синоними: *изгор*, *сакан(а)*, *симпатија*, *љубовница*. Наспрема бугарскиот јазик, во којшто се посочува регуларна

1. Љубено моме или момче: *Мајка ѝ не ја пушти да си оди со првото либе. Твоето либе со друга мома стоеше.*
2. Мил, драг сопруг или сопруга: *Гледај ги, либе, чувај ги, моите девет дечиња.*

- **РМНП: либе** ср. 1. љубено момче и моме, 2. драга, мила сопруга, 3. Во состав со женски лични имиња – мила драга, љубена (девојка, сопруга, жена).

Изненадува, сепак, фактот што во *Речникот на турцизми, архаизми, дијалектизми и ретко употребувани зборови во македонскиот јазик (РТАДМЈ)* од Толе Белчев, издаден во 2016 година, зборовната единица **либе** не е заведена.

Во другите соседни словенски јазици, како што се српскиот, хрватскиот, босанскиот и словенечкиот, поимот *либе*, по сè изгледа, не се наметнал ни во општиот ни во народно-уметничкиот речник, барем не во таа изобилна мера како во македонскиот. Според Бугарскиот етимолошки речник (БЕР 1986: 387), варијацијата *лыбе* се сретнува во географско-историскиот регион Банат, кој важи за традиционално германско јазично подрачје на Дунавските Шваби. Според БЕР, *либе* настанал од *любе* со делабијализација на *лю-*, додека Мартинкова (Martincová 2009: 70) смета дека *либе* е единствениот поим во македонскиот јазик што е преземен на непосреден начин од германскиот: значи без посредство на српскиот, односно на поранешниот српскохрватски јазик. Ако е навистина така, тогаш прашањето е како навлегло германското *либе* во македонското народно творештво?

Непосредните контакти на германскиот со македонскиот јазик датираат уште од 13 век кога саксонски рудари („саксонски гастарбајтери“) се населуваат со своите семејства во Осоговијата (Кратово, Злетово), основајќи ги првите рудници во овие краишта. Сепак, мала е веројатноста поимот *либе* тогаш да навлегол во македонскиот народен јазичен код, со оглед на тоа што, токму во средниот век, односно во средновисокогерманскиот (свг.) поимот *Liebe* [li:bW] (свг.: *liep*) со значење ’љубов, (либе)’ под влијание на француските рицарски дворови бил истиснат од поимот *Minne* [m'nW] (свг.: *minne*; во холандскиот јазик до ден-денес *minnen* ’љуби, сака’) со значење ’возвишена, недостижна и често невозвратена љубов’ на рицар кон дворска дама. Во дисертацијата на Алаѓозовски (1996), во којашто ги проучува германските заемки од семантичкото поле на рударството во Осоговијата, не се споменува поимот *либе*. Архаичниот германски поим за ’љубов’, *Minne*, кој датира од средновисокогерманската развојна фаза, бил извесен период подзаборавен, па повторно реанимиран во романтиката. *Minne* е етимолошки сроден со рускиот *milyj* и со македонскиот *мил* со значење ’благ, пријатен, драг, љубезен, нежен’ (’mild, freundlich, lieb, liebenswürdig, zärtlich’, Kluge ²⁴2002: 622).

Според Етимолошкиот речник на Клуге (Kluge ²⁴2002: 574), германскиот збор *Liebe* (љубов), кој потекнува од придавката *lieb* (мил), во средновисокогерманскиот (mhd., 12–15 век) гласел *liep*, а во старовисокогерманскиот (ahd., 7–11 век) *liob*, *liub* < иде. (ig.) **leubh* ’пожели,

еднинска и множинска форма, *либе* (ед.) – *либета* (мнж.), во македонскиот јазик, според РМЈ и ТРМЈ, се исклучува потенцијална множинска форма: **либиња*.

посакува, присакува‘ (‘begehren, verlangen‘). Значењето на германското *lieb-en* (љуби; всушност мил-ува) се поклопува целосно со староцрковнословенското *љубу* / [ljubъ (ЕСЈС 1989: 430); *лјуб* примарна придавка ‘carus, lieb, tener‘ (Skot 2971: 337)] ‘мил‘ и руското *љубит* ‘љуби‘ (ibid.). Миклошич истакнува дека „готското *laubjan* соодветствува на словенското *ljubiti*“ („*laubjan entspricht dem ljubiti*“, Miklosich 1886: 171; ЭССЯ 1988: 176). Според него, „словенските и германските зборови се совпаѓаат во специјалните значења“ (; „Die slav. und die germ. wörter stimmen in den speciellen bedeutungen [...] überein.“ Miklosich 1886: 171). Македонското *либе*, изведено од старословенското *ljubъ*, и германското *Liebe* не само што се сведуваат на идентичен индоевропски етимон (**leubh*) туку и на идентично значење *либе/љубов* ‘оној што ни е мил, милуваниот/милуваната, саканата/саканиот (*lieb* ‘мил‘ < *lieb-en* ‘љуби, мил-ува‘ < *Liebe* ‘љубов, сакан/а, милуван/а‘). Во македонското народно творештво, покрај именката *либе*, се засведочува и несвршениот глагол *либи* ‘љуби, сака‘ место *љуби* (*ако либам, мори, друго либе, / друго либе, мори, освен тебе, / ослепели, мори, тија очи, / тија очи црни што ме гледат!* (Мих. 176), ↑РМНП IV 2001: 68).

Кои се причините и контекстите во коишто се заменува и се именува саканиот/саканата со *либе*:

1. **Емоционалност:** *либе* е лексема хипокористик (од среден род) којашто се употребува нагалено, податлива е за поетскиот опус (синтагмата *верно либе, мило либе*, се појавува мошне често, на пр. во народната песна: *Гледај ме, гледај либе* и др.);
2. **Егзалтираност:** поимот *либе* внесува силна љубовна возбуда во македонското народно творештво, престорувајќи го љубовниот порив во занесна игра, залуден копнеж;
3. **Еротичност:** со сексус-неутралното *либе* се означува машка или женска личност кон која се изразува и се негува посебен љубовен и/или еротски однос (*змија ми влезе в пазува, леле / посегни либе, извај ја!* (Ник. 33; ↑РМНП, том IV: 67).

Поимот *либе* го среќаваме, пред сè, во љубовните песни, кои спаѓаат во најстарите бележани форми на пеани песни.² Љубовната орална лирика има значајно место во народното творештво и може, според Пухнер, да се спореди со т.н. германски патувачки мине-пејачи („*fahrende Minnesänger*“, Puchner 2016: 79) од средниот век. Љубовта наречена *Minne* може да се манифестира како *hohe Minne* (возвишена, недостижна љубов) или како *niedere/erreichbare Minne* (нижа, достижна љубов) и, всушност, претставува кршење на мине-традицијата. Овој вид *мине* е практикуван, пред сè, од Валтер фон дер

² Според Пухнер, меѓу најстарите бележани пеани песни спаѓаат средновековните унгарски љубовни песни, *soproni virágének* (‘цветни песни‘ – „Blumen-Lieder“), јужнословенските *севдалинки*, *грчките еротски абецедари*, како и османлиските *aşık*-бардови во Мала Азија (2016: 79). Архаизмот *либе* го среќаваме, меѓу другото, во следниве македонски народни пеани песни: *Ах каде е мојто либе, Гледај ме гледај либе, Елај либе елај, Ја излези либе на пенцере, Кажу, кажи либе Стано, Не кажуваш либе добра ноќ, Три години либе се сакавме* и др.

Фогелвајде (Walter von der Vogelweide) – експониран германски мине-пејач од средниот век. Овие мотиви се среќаваат и во македонските народни песни.

3. Тематските мотиви опеани во македонските народни песни со поимот *либе*

Целокупниот корпус македонски народни песни со поимот *либе*, начелно, може да се сведе под мотивот „љубов“, најелементарниот човеков порив за среќен опстанок. Оној којшто љуби е и тој што страда и токму тие љубовни страдања ги карактеризираат протагонистите во народните песни со *либе*. *Либето* е синоним и метоним за 'сакана личност'. Така, со љубовта што проникнува низ овие песни се опишува наклонето-еротската врска меѓу мажот и жената, вклучувајќи ги сите подмотиви, како што се: копнеж, неверство, разделба итн., но и силната љубовно-родителска врска меѓу мајката и првороденото машко чедо (в. подолу). Бранислав Крстиќ (1984) во својот *Indeks motiva narodnih pesama Balkanskih Slovena* (Motif Index for the Epic Poetry of the Balkan Slavs) разликува вкупно 24 мотиви (митологија, религија, чуда, обичаи, семејство и др.), не издвојувајќи посебен мотив „љубов“. Поголемиот дел од македонските народни песни со *либе*, кај него би се свеле под мотивиот „момче и девојка“ („*momak i devojka*“, Krstić 1984: 232–249), а помалиот под мотивот „секс“ (ibid. 275, на пр. *preljuba (obljuba)*) и инцест (*urod*) меѓу брат и сестра, в. подолу). Парадигмата подмотиви во македонската народна песна, во којашто *либето* е главна емотивна преокупација на лирското јас, а која ја наоѓаме, по природата на нештата, пред сè, во љубовните и во печалбарските песни, ги заокружуваат стравувањата за загуба на *првото/верното/милото/белото либе*, како последица на неверство, разделба, недостижност и сл.

а) Загуба на саканата личност поради неверство

Поимот *либе* се појавува во петрифицирана синтагматска колокација во вид на *друго либе* во оние песни во коишто лирското јас ја оплакува определбата на саканиот/саканата за друг партнер, односно за *друго либе*. *Друго либе* е во опозиција со *верно либе*, синтагма којашто бележи, исто така, висока застапеност во македонските народни песни. Верноста и неверноста, секако, се лажмотиви во македонската љубовна народна песна.

<i>Станувај Донке, станувај пиле порано, Свршеникот ќе ти дојде, Еј Донке ле, Немој мамо, да ме будиш да станам тој си љуби <u>друго либе</u> освен мене.</i>	<i>... Коленичев јас пред него ем со солзи на очите кажи, кажи <u>верно либе</u> која љубиш освен мене. ...Блазе оној што си љуби кој што љуби <u>верно либе</u> тој бесценет камен носи и е верен догроба.</i>
---	---

(Станувај Донке, народна
песна)

(Ах каде е мојто либе, народна
песна)

Егзалтирана состојба на душевна болка се опејува во песните кога загубениот партнер се подготвува за „венчило“ со друг/а. Песната *Три години се љубевме* ја обработува оваа тематика сексус-неутрално, т.е. не може да се определи полот на лирското јас – може да биде мома/девојка, но исто така и момче. Во песната *Болна лежи Јана на постела* од Мала Преспа е определен

сексусот на *либето* („п’рво лубе“ = ’момче‘) преку женското име *Јана* во насловот. Граматичкиот среден род на поимот *либе* дозволува неутрализација на лирското јас и поради тоа е мошне податлив за народната орална и епска лирика.

*Зар не ти е жал бе либе, аман
ли за мене,
јас да умрам сè заради тебе?
[x2]*

*Тебе те носат на венчило
А пак мене на носило. [x2]*

*(Три години се љубевме,
народна песна)*

б) Загуба на саканата личност поради разделба

Печалбарство, како што се истакнува во Зборникот на Каровски/Бицевски, „претставува една од позначајните појави [во Македонија] која има општествено-политички и економски карактер“ (1979: 6). Според нив, првите македонски печалбари се појавиле во последните децении на XVIII век паралелно со видливото опаѓање на Турската Империја, која за возврат им барала повисоки даноци на т.н. слободни селани, кои живееле надвор од чифлиците во ридско-планинските предели, па биле присилени да си бараат чаре надвор од својот дом и од своите блиски. Прва печалбарска дестинација биле големите градови во самата Империја (Цариград, Софија, Смирна и др.), за потем овој круг да се прошири и на соседните и на подалечните земји, како што се: Србија, Грција, Бугарија, Романија, Австроунгарија и Франција (Каровски/Бицевски 1979: 7). Првите печалбарски песни, кои според Каровски/Бицевски (1979: 8), спаѓаат меѓу најмладите македонски народни песни, се објавени во Зборникот на Верковиќ од 1860 година (вкупно 9) и во Зборникот на Браќата Миладиновци од 1861 година (вкупно девет; податок според Каровски/Бицевски (1979: 9). Интересен е фактот што Каровски/Бицевски дури и во научната анализа на печалбарските песни се служат со терминот *либе*, користејќи го како референцијална ознака за жената/сопругата/саканата („Печалбарот се дели од либето, од мајката, од децата, од најблиските...“ (1979: 11). Исто така постапува Каличанин којашто, опишувајќи го опусот народни песни на пејачот Ефтим Мановски-Мано од Берово вели дека „... се пее за неверното либе ...“ (1996: 87), без притоа поимот *либе* да се појави во посочената песна. При разделба, печалбарот го прашува своето *либе* што да му купи:

*...Купи ми купи, ој прво либе, бело белило
Да се набела, ој прво либе, да се нацрва...
Да се нацрва, ој прво либе, да се утрова...*

*(Гледај ме гледај либе ↑Каровски/Бицевски
1979: 11)*

Во песната *Три години либе се сакавме*, причината за разделба е одењето на печалба и невраќањето дома по петгодишно отсуство (символиката на бројките во народното творештво е тема за себе, паѓа в очи што се користат

непарни броеви (*три години болен лежам, три години се љубевме* и др.), што сведочи за надеж во согласност со суеверието и со традицијата дека сè што е непарно се врзува за доброто, додека парните броеви се конотираат со смрт, несреќа и сл.

*...Пуста да е либе таа печалба
Таа двајца либе не подели.
Пет години либе пројдоа,
Сите си дојдоа, тебе те нема...
(Гри години либе се сакавме,
народна песна)*

*Дојде време с' либе се
разделив
солзи ронам и со душа
зборам.
Зошто либе мене ме остави
се љубевме време три
години?
(Судбо моја, народна песна)*

Болестите и други непријатни доживувања проткаени со осаменост во туѓина, надвор од семејното гнездо, печалбарите ги доживуваат посилено, така што тие ја засилуваат нивната болка до степен на елегичност. За таков случај станува збор во печалбарската песна *Разболел се Ицо*.³

*...ниту прво либе, ниту прво либе,
Ниту телеграма има, ниту телеграма,
ниту црно писмо ...
(Разболел се Ицо ↑Каровски/Бицевски
1979: 14)*

Неверството како последица на одвоен живот, исто така, е често тематизиран мотив во македонската народна песна. За непризнавање на неверството и колнење во сè најмило како персуазивен чин од страна на неверниот сопруг, станува збор во 329. песна од Зборникот на Верковиќ, каде што според авторот се работи за песна од печалбарскиот Дебар.

*...Зашто ми одиш по тужина,
Зашто ми љубиш друга љуба.
Бре Стојанице, бре стопанице!
Да се колнам не веруваш,
Ако љубам друга љуба,
Ќе ти се колнам во мое мушко дете,
Ако љубам друга љуба.
Не колни се Стојане стопане,
Во твое мушко дете,
Не е твое, не е мое,
Мушко е дете Господово.
Стојанице, море стопанице!
Што ми те уста подгорела?
Бре Стојане, бре стопане!*

³ За болест на саканата станува, исто така, збор во песната *Мојто љубе болно лежи* од Мала Преспа, Албанија (Спасе 1992: 73). Во оваа песна авторот поради болеста на саканата размислува: „да залубам друго љубе, друго љубе поубаво, појубаво, погиздаво!“ (ibid.). Истиот мотив се среќава и во песната *Болна лежи Јана на постела* (Спасе 1992: 89).

...
Зошто ми ходиш по туѓина,
Зашто ми љубиш друга љуба.

...
Ке ти се колнам во брза коња,
Ако љубам друга љуба...

(329. песна, II. Дел, V. Песни што се пеат на седење,
Верковиќ 1961: 341)

Печалбарската разделба води кон потенцијално анулирање на брачната заедница како последица на просторната и на емотивната оддалеченост и определбата за нов партнер.

...Ти мажи се прво **либе**,
Јас заљубив друго **либе**,
Друго **либе** поубаво.
Далечина не раздвои, не раздвои нас
двајцата...

(Нарачувам да ми дојде

↑Каровски/Бицевски 1979: 19)

И во рамките на т.н. трапезарски песни, Верковиќ (1961: 230) посочува доста народни песни со **либе** (кај него во форма на **љубе**), во коишто се опева разделеноста на лирското јас од своето семејство, од своите сакани, жалејќи и прашувајќи се дали и тие (секој семеен член поединечно, по строго оформен традиционален редослед: мајка, татко, брат, сестра, сопруга (= **љубе**), син) го жалат него.

...Жалиш ме **мале** [мајка], не
жалиш?

...Жалиш ме **тате**, не жалиш?

...Жалиш ме **брату**, не жалиш?

...Жалиш ме **сестро**, не жалиш?

...Жалиш ме **љубе** [жено], не
жалиш?

...Жалим те **љубе** [мажу] не
жала,

Јаз ќе те тебе прижала,

Дур да зема други **љубе**.

... Жалиш ме **сину**, не жалиш?

(221. песна, IX. Трапезарски
песни, Верковиќ 1961: 228–229)

...Да ми дадеш, **либе**, една слика
Спомен, мило либе, на љубовта.

Кога к'одам, **либе**, во туѓина

Да ја гледам **либе** ем да плачам...

(Ја излезе **либе** на пенџере,
народна песна)

Песната *Гледај ме, гледај либе* претставува добар пример за временска адаптација на народната песна. Имено, постојат повеќе варијанти на оваа народна песна (за варијатноста на народните песни сп. Каличанин 1996: 148–153). Причина за разделбата е одењето во партизани и борбата против фашистите (понова варијанта; Славеј Планина во областа на Дебарца и борбата против балистите – постара верзија; буг. верзија: одење војник). Претстојната разделба поради одење војник и евентуално невраќање се тематизира во народната песна од Мала Преспа под наслов *Р'чај, пор'чај*. Карактеристична за

песните од овој крај е депалатализацијата од љ кон л. Песната говори за „првото лубе“ што ќе оди града Битола војник и не знае дали ќе се врати („дал ќе са в’рнам“). На прашањето што да ѝ испрати *либето*, таа одговара песимистички:

Гледај ме, гледај либе
гледај ме, гледај, ах мило/верно
либе

нагледај ми се.

Денес сум тука либе

денес сум тука

денес сум тука ах, мило/верно

либе

утре ќе одам/заминвам.

Партизан [буг. војник] к’одам

либе

Партизан к’одам

Партизан к’одам ах, мило/

верно либе

Славеј Планина

Славеј Планина, либе

Славеј Планина

Славеј Планина ах, мило/верно

либе

во Караорман...

(Гледај ме, гледај либе,

народна песна)

Пушти, ми пушти, ој мило

лубе,

Ц’рна шамија

...Пушти, ми пушти, ој пр’во

лубе,

Шише отруја!

Да се напија, ој п’рво лубе,

Да се отруја.

(Р’чај, пор’чај, Спасе

1992: 73)

Одење гемиџија (бродар) е повод за тригодишна разделба на лирското јас од своето *прво лубе* и во 171. песна (аргатска песна) во Зборникот на Верковиќ (1961: 179). При разделбата, момчето ѝ остава аманет на саканата да го чека до три години. По истекот на овој рок ја ослободува од обврската да го чека со зборовите: *Ти да се жениш, да не ме чекаш*, задржувајќи го, се разбира, истото право и за себе. Лирското оформување на еден вид денешен брачен договор за тригодишна гаранција за верност е мошне реалистична и трезвена претстава за љубовна врска, со еднакво право на секој од брачните другари по истекот на тригодишниот рок да има право на нов партнер, односно на *друго либе*. Сепак, се насетува доследната верност на девојката, која по истекот на тригодишниот рок на разделба се прашува дали нејзиното *прво либе* (во оригиналот: *прво лубе*) е женето или е умрено. Таа, всушност, сè уште не се откажала од саканиот, му била верна и притајно се надевала на продолжение на љубовната врска.

Спиеш ми моме, море разбуди се,

Да ти пор’ча моме, да ти нар’ча,

Че аз ќе ида млат гемиџија,

...Ти да ме чекаш до три години,

Ти да ме чекаш, да не се жениш.

...Китка ми дојде, китка вената,

Бре стои мома, стои и се чуди!

Как да заборава првото лубе,

*Бре цикна мома, бре цикна заплака:
Јој леле Боже, до Бога!
Моето прво љубе или е женето?
Или е женето, или е умрело?
Чини ме Боже пиле соколово,
Јази да летна, јази да ида,
Јази да ида на црно море,
Јаз да си вида првото љубе,
Или е женето, или умрено?*
(171. песна, Аргатски песни, Верковиќ
1961: 179)

в) Понуда за брак на саканата личност

За дијаложка интеракција меѓу момче и девојка, со ритуална понуда на момчето да ја земе девојката („ајде Тинке, елај ти либе ле да те земам за невеста“) за невеста, како и афирмативен одговор од страна на девојката („Сакам Јонче, сакам бре либе ле да ти бидам јас невеста“) станува збор во песната *Тинка иди од Битола*.

*Море бре, море Јонче
Леле бре, леле Тинке
со другата ќе те гушкам
ајде Тинке, елај ти либе ле
да те земам за невеста.
...Сакам Јонче, сакам бре либе ле
да ти бидам јас невеста.*

(*Тинка иди од Битола*, народна песна)

Во народната песна, сепак, се појавуваат и форми на еднонасочно опевање на желбата за брак. Чинот на купување прстен како метафора за понуда за брак, традиционално го изведува до ден-денес момчето, така што во овие песни сексус-неутралното *либе* дефинитивно зазема женски црти. Желбата за оформување брак со *првото либе* (*љубе*), откако ќе се стекне момчето со соодветна финансиска безбедност, се појавува и во постарите песни, како што се оние во Зборникот на народни македонски песни на Верковиќ. Така, во песната под број 228, момчето, по престојот во туѓа земја (оригинал: *чужда земја*), сака да си исполни три желба: *брза коња, тенка пушка и свадба со првото љубе*.

*Јано јагненце, вера верихме,
Не ти да се жениш Јано,
Не ја да се жена.
Мора јаз ќе ида Јано, на чужда земја,
На чужда земја, на чужд мемлект,
Да си добија Јано, три хилјади,
Та ме калеса Јано, и наткалеса,
Јано јагненце!
Една хилјада Јано, за брза коња,
Друга хилјада Јано, за тенка пушка,
Трета хилјада Јано, за прво љубе.
...От там да си дојда Јано, свадба да чина,*

Свадба да чина Јано, тебе да зема.

Јано јагненце!...

(228. песна, IX. Трапезарски песни, Верковиќ
1961: 236)

г) Копнеж по саканата личност

Копнежот по недостижната сакана личност е чест мотив во љубовните песни. Момчето е тоа што се обраќа кон саканата/недостижната, притајно надевајќи се таа да му биде *прво либе*, не знаејќи или не сакајќи да прифати дека таа веќе е мажена и има „машко дете“. За една таква песна станува збор во збирката народни песни од Татјана Каличанин во интерпретација на народниот пејач Ефтим Мановски-Мано од Берово.⁴

... Мори, кажи лудо, кажи младо,
Не мога да чека, не мога да чека.
Мори имаш ли си, бе, *прво либе*
Или да ти бидам, или да ти бидам?
Мори, имам, лудо, бре имам, младо
и машко детенце, и машко детенце.

(Каличанин 1996: 250–251, исечок)

Синтагмата *прво либе* (сп. *верно либе*, *друго либе*, *мило либе*, *бело либе*) е прототип на синтагми формирани со поимот *либе*. Кон *првото либе*, првата сакана девојка или момче, секако, се развиваат посебни чувства и тоа останува во трајна меморија на лирското јас. *Првото либе*, сепак, може да значи 'прво и последно либе', т.е. личност со која лирското јас сака да стапи во брак (87. песна, Верковиќ 1961: 98).

Море Бојано, ѓузел Бојано!
Јаз не те зевам за робиња,
Измет да чиниш, диван да стоиш,
Јаз ќе те зема за *прво љубе*,
За *прво љубе*, бре сос робиња.
(87. песна, V. Орски песни, Верковиќ
1961: 98)

...да се качам на врв да останем,
да разгледам мојто *прво либе*,
даљ ми спије, или вино пије,
или љуби мајко *друго либе*.
Ако спије, мајко нека спије,
Ако пије, бог да го убије!
(Народна песна на Гораните 2001: 267)

-мајко, мила мајко,
коде т'и је мајко,
мојто *верно љубе*,
порти да ми отвори
мене да ме пречека!...
твојто *верно љубе*, сине,
сношти се омажи,...

Оре либе, *бело либе*,
За кого те варосујет,
Варосујет, чатмосујет,
Даљ за младо, ел за старо...
(Народна песна на Гораните 2001: 266)

⁴ Овој вид песни, изведени од машка перспектива, може да се споредат со љубовните/запросувачките песни („мине-песна“; Minnelied/Werbelied = Minneklage) кон недостижна жена или сакана, најчесто од повисоките општествени слоеви, во вид на монолог или директно изведена песна („hohe Minne“, „возвишена мине“) од средниот век во Германија.

(Три години Јордан, Спасе 1992: 106)

Синтагмата *прво либе* може да се однесува и на првороденото машко дете на мајката.

Море врни се моме,

Здрава не врнала,

Ја си имам прво љубе!

П'рво љубе, машко дете.

(115. песна, V. Орски песни, Верковиќ
1961: 124)

Во Мала Преспа (Албанија) *либе* се претвора во *лубе*:

...- Пуста да т'и остани, мамо, чезмето,

Кога немам лудо, мамо да ме луби,...

-Пуста да т'и остани, мамо нивата,

кога нема мене лубе, да ме луби!

Поткрени си, мило лубе, дулбенцето,

Да ти видам, мило лубе, бело лице...

(Поткрени си, мило лубе, дулбенцето,

Спасе 1992: 91)

(Јас те пуштам Калино, на чезма, Спасе 1992:

81)

д) **Немање потомство меѓу саканите личности**

Болката како последица од немањето потомство е опеана во повеќе македонски народни песни. Наместо депресивен штимунг, во овие песни се шири аура на надеж, која се манифестира преку идејата за посвојување (купување) дете или преку положување жртва пред Бога во вид на изградба, на пример, на манастир. Па така, во песната *Кажи, кажи либе Стано* се опева болката на сопругата по име Стана која е осудена на немајчинство, па сопругот Димче како компензација ѝ ветува да ѝ купи, да посвои дете од Солун. Двајцата брачни другари – подеднакво погодени од болката поради немањето потомство – се обраќаат еден кон друг со почит и љубов со *либе Стано*, односно *либе Димчо*. *Либe* во овие синтагми може да се толкува и атрибутивно и би можело да се замени со *драг/а, милостив/а* и сл. (драга Стано/драг Димчо). Во 222. песна класифицирана во „Трапезарските песни“ кај Верковиќ (1961: 230-231), сопругата Маргарита и сопругот Стојан, кои во бракот се стекнале со материјално богатство, но останале без потомство (*Каишта немахме, каишта добихме, Стока немахме стока добихме, Јала от срце чедо не добихме!*) се обраќаат еден кон друг со *прво љубе*.

Маргарито прво љубе!

Ка се терахме, те се зехме,

Каишта немахме, каишта добихме,

Стока немахме стока добихме,

Јала от срце чедо не добихме!

Море бре Стојане прво љубе!

Јази сам сонила еден сон

Да направии мал манастир

Мал манастир свети Јован

...Такај Господ чедо ќе ни даде!

...Пази назе Господ чедо не ни даде.

(222. песна, IX. Трапезарски песни, Верковиќ
1961: 230)

ѓ) Инцест меѓу саканите личности (брат и сестра)

Најопеаниот љубовен мотив со изблик на најдлабоки и најтрајни егзалтирачки емоции во животот на секој човек преточен во синтагмата *прво либе* во првиот циклус народни песни насловен како „Великденски песни“ во Зборникот на *Македонски народни песни* од Верковиќ (1961: 15–42), поточно во 22. песна (39–40), се појавува во поинакво светло. Станува збор за инцестна прва љубов меѓу брат и сестра (мотив присутен и кај Крстиќ 1984: 275; „урод“) која не само што наидува на осуда и од верски и од социолошки аспект (*Грехота е, Боже, срамота е, / Грех од Господ, срам от људи.*), туку води кон пропаст. Имено, вишата сила им пресудува на братот и на сестрата со погубување (*Оште речта не дорече, / Та тресе се мирна земја / Потемна се јаснината, / Та погуби брат и сестра, / Брат и сестра прво љубе.*).

*Едно дрво Дафиново,
Цвет цветило рот родило,
Најнаврху сребрн прстен,
На прстено едно тиле,
Песна пее дури вреви:
Јој ти Боже мили Боже!
Ка си ходет брат и сестра,
Брат и сестра прво љубе!*

(22. песна, I дел. Великденски песни, Верковиќ
1961: 39–40)

е) Грабнување на сакана/посакувана личност

Во 178. песна во Зборникот на Верковиќ (1961: 185) е опишан настан на криење на сестрата по име Велика од брат ѝ Јован со цел да ја спаси од Турците за тие да не ја кердосаат и да не ја направат робинка.

*Велико моме хубава!
...Турцка невеста да бидеш,
Јоване, братко Јоване!
...На мене не си кажала,
Јаз да ти љубе да најда
Јунак добер јунак
...Да си скрием мојата сестра,
Да не га Турци кердосаат.
...Невеста гиди кадуна,
Кадуна гиди с робиња.*

(178. песна; VI Аргатски песни Верковиќ
1961: 185–186)

4. Морфонолошки варијации на либе

Саканата личност освен со најосновната форма *либе*, во македонското народно творештво се појавува во повеќе морфонолошки варијации. Западномакедонските, а со тоа и помладите форми, тежнеат во согласност со

дијалектното подрачје кон форми со депалатализација љ > л: *либе* – *либенце* – *либне* – *либа* – *лубе*. Додека постарите песни од Зборникот на Верковиќ и од Зборникот на браќата Миладиновци, бележат исклучиво форми со палаталното љ: *љубе*, *љубене*, *љуби*, *љуба*.

- **либенце** (хип. од *либе*)

нити му пушка натежна (вели Страхил)

нити му сабја натежна;

имав си имав либенце,

и това ми го зе доја. (Фирф. 1.141; ↑РМНП, VI 2001: 68)

- **либне** < *либе*

чујте старо, чујте младо,

какво јазе либне љуба!

мома нема фов момите,

ни невеста в невестите,

ни довица в довиците! (Совр. XV, 7, 435; ↑РМНП, VI 2001: 68)

- **либа** < *либе*

Да би, куло, пушта останала,

дими немам верна либа,

ако Бог да и среќа јуначка,

је ќе идам ју Стамбола града. (ИФ; ↑РМНП, IV 2001: 66)

- **љубе/љуби/љубене/љуба** и др.

Во второто издание на Зборникот од Стефан И. Верковиќ, објавен во 1961 година (прво издание во 1860 г. под наслов *Народне песни Македонских Бугара*) под наслов *Македонски народни песни*, а во редакција и со предговор на Кирил Пенушлиски, се користат четири морфонолошки варијации на *либе*: **љубе** / **љуби** / (прво) **љубене** / (прва) **љуба**. Анализата на сите **335 песни** од Зборникот покажува дека во вкупно 30 песни (27 во I. дел и 3 во II. дел) е вткаен поимот **либе** – паралелно со референцијално идентични поими за саканиот/саканата, како што се сустантивизираните форми **лудо** (*лудо стои од спротива та гледа*, песна 25., Песна Ѓурѓовска; *ibid.* 43.), **младо** (*Е бре лудо та младо*, *ibid.*), често и во синтагматски поредок **лудо младо** (*јази стија лудо младо*, песна 31., Орски песни; *ibid.* 50.)), – но и во вид на изведени форми од истата основа, како што се: **љубе/љуби/љубене/љуба** (на пр., *Тодоро прво љубе*, ... *Тодоро љубо* [вокатив] *мојо!* песна 52., I. дел, Орски песни, *ibid.* 68.; *Да си вида прво љубе*, / *Прво љубе*, *машко дете*, песна 134.; I. дел, Орски песни, *ibid.* 143.; *Твоето прво љуби*, *дома не дохода*, песна 154., I. дел, Аргатски песни, *ibid.* 233.; *Злата му вели говори: Стојане прво љубене!*⁵ песна 144., I. дел, Орски песни, *ibid.* 152.; *Зашто ми љубиш друга љуба*, песна 329., II. дел, V. Песни што се пеат на седење, *ibid.* 341.). Во РМНП се посочени следниве палатализирани варијации на *либе*: **љуба** 'драга, мила сопруга/женско лице', **љубе** 1. 'драга, мила сопруга/женско лице

⁵ РМНП го третира заглавниот збор *љубен* како придавка; *љубене* е супстантивизирана вокативна форма од *љубен*.

[sic!]', 2. 'драг, мил сопруг'; *љубец* 'драг, мил сопруг; љубе, љубене (машко лице [sic!])', *љубља* 'љубна, љуба, либе', *љубна* 'љуба, драга мила сопруга/женско лице [sic!]', *љубне* 'драга, мила сопруга; љуба', *љубне ми е болникаву* (2001: 123).

5. Заклучок

Богатото милје на македонското народно творешво, во овој прилог егземпларно претставено преку народната песна со поимот *либе* 'сакан/сакана' и неговите морфонолошки варијации (*љубе, љуби, љуба, лубе, либа* и др.), е отслик за вековниот опстој на македонскиот народ и јазик кој ја сосредоточил својата креативна енергија во орално-традиционалната песна како „најкolorитен дел од македонското фолклорно богатство“ (Спасе 1992: 12). По природата на нештата, поимот *либе*, пред сè, е застапен во љубовните и во печалбарските народни песни. Мотивите за опевање на *либето* во овие жанрови се истовремено трогателни (неверство, разделба, печалбарство, туѓина, немање потомство, инцест) и инспирирачки (копнеж по саканиот/саканата (*прво либе*), желба за вечна верност (*верно либе*)). Од вртокот на македонскиот фолклор извираше и ќе извира нова поезија и нова музика во којашто *либето*, како ненадминлив и вечен емотивен процут на македонскиот јазичен раскош, ќе си го најде своето место.

Библиографија

Речници:

ЭССЯ: *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*. 15, Академија наук СССР, Москва, 1988

РДБЕ: *Речник на думите в Българския език* (Бугарски онлајн-речник)

РМЈ: *Речник на македонскиот јазик*, том I, Скопје, 1994.

РМНП: *Речник на македонската народна поезија*. Митева, Д., Димитровски, Т., Шокларова-Љоровска, Г., том IV, Л-М. Скопје, 2001

РТАДМЈ: Белчев, Т., *Речник на турцизми, архаизми, дијалектизми и ретко употребувани зборови во македонскиот јазик*, 2016. <<http://e-lib.ugd.edu.mk/576>>

ТРМЈ: *Толковен речник на македонскиот јазик*, том III, Скопје, 2006.

ERHSJ: Petar, S., 1971, *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, uredili Mirko Deanović i Ljudevit Jónké. Zagreb.

ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*. 1, Academia, Nakladatelství československé akademie věd. Praha, 1989.

Kluge, F., ²⁴ *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Bearb. von Elmar Seebold. Berlin/New York, 2002.

Miklosich, F., *Etymologisches Wörterbuch slavischer Sprachen*. Wien, 1886.

ЛИТЕРАТУРА

- Алаѓозовски, Ј., 1996, *Лексиката на Сасите во Осоговијата* (докторска дисертација). Скопје.
- Верковиќ, С., 1961, *Македонски народни песни*. Редакција и предговор Кирил Пенушлиски. Скопје.
- Збирка на народни песни на Никола Бадев*, 1–3, приредила Роска Бадева. Скопје: Принт Поинт, 2004 – 1/Народна библиотека Феткин 2006, 2–3.
- Каличанин, Т., 1996, *Еден човек – многу песни – еден народ. Народниот пејач Ефтим Мановски-Мано*. Скопје.
- Македонски печалбарски народни песни*, избор, редакција и забелешки д-р Лазо Каровски, музиколошка обработка, Трпко Бицевски. Скопје.
- Народната песна на Гораните*, избор и редакција Трпко Бицевски. Скопје.
- Спасе, С., 1992, *Македонски народни песни од Мала Преспа – Албанија*. Подготвил д-р Благој Стоичовски. Скопје.
- Старделов, Г., б.г.⁶, *Херменевтика на пеколот земен – Богомил Ѓузел (1939)* – <<http://makedonija.rastko.net/cms/files/books/4a72fae14560b>>15.6.2017
- Krstić, B., 1984, *Indeks motiva narodnih pesama balkanskih Slovena*. Beograd.
- Martincová, V., 2009, *Lehnbeziehungen der südslawischen Sprachen zum Deutschen. Eine exemplarische Übersicht*. <https://is.muni.cz/th/260086/ff_m_b1/konecna_29.6..pdf>1.6.2017
- Puchner, W., 2016, *Die Folklore Südosteuropas: Eine komparative Übersicht*. Wien/Köln/Weimar.

Silvana Simoska

Ad multos annos: Der *Libe*-Begriff in der makedonischen Volksdichtung

In diesem Beitrag geht es um den wohl meist besungenen und unübertrefflichen Inbegriff makedonischer Liebeslyrik, dem sog. *Libe/либе* (n.; dt. *das Liebe* ‚die geliebte Person‘), das sich in Opposition zum herkömmlichen makedonischen Liebesbegriff *љубов* (f.; dt. *die Liebe*) ausschließlich in der traditionsträchtigen makedonischen Volksdichtung eternalisieren konnte. Der mit hochgradiger Emotionalität, Exaltation und Erotik umwobene *Libe*-Begriff wird hier insbesondere in der makedonischen gesungenen Liebeslyrik analysiert, deren erstmalige schriftliche Überlieferung auf das Ende des 19. Jhds. zurückgeht und heute noch aktiv gepflegt wird. Die unzureichend erforschte Etymologie des *Libe*-Begriffes und seiner morphologischen Varianten (*љубе*, *љуби*, *љуба*, *лубе*, *либа* u.a.) lässt Freiraum für Rückschlüsse zu, die es noch gilt zu verifizieren. Faktum ist, dass der *Libesang* (in Analogie zum mittelalterlichen *Minnesang*) eine auserlesene Hochform musikalisch-oraler Liebesbekundung darstellt, die von besonderer folkloristischer Ästhetik zeugt. Die facettenreichen kontextualen Realisierungsformen der ‚erhabenen Liebe‘ bzw. des *Libe(s)/либе* in der makedonischen Volksdichtung reichen von der Thematisierung

⁶ б.г. (без година)

prototypisch makedonischer sowie universeller Liebesmotive (Liebesverlust aufgrund von Untreue oder Trennung, insbesondere in den Wanderliedern; Sehnsucht nach unerfüllter Liebe, wiederkehrende Leitmotive: *прво либе* ‚erste Liebe‘ und *верно либе* ‚treue Liebe‘ u.a.) bis hin zur Elternliebe (mütterliche Liebe zum Erstgeborenen) und abwegigen Erscheinungsformen (inzestuöse Liebe zwischen Bruder und Schwester).

Марија ЛЕОНТИЌ

ТУРСКИТЕ ЕЛЕМЕНТИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК КАКО ЈАЗИЧНА И КУЛТУРНА НИШКА МЕЃУ ТУРСКИОТ И МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

1. Вовед

Во текот на својот историски развој македонскиот народ доаѓал во допир со разни освојувачи, цивилизации, народи и култури. Македонија во текот на својот историски развој се наоѓала под административни управи на Римската Империја, Византија, бугарската држава, српската држава и на Османлиската Империја, а македонскиот јазик претрпел влијание на службените јазици на административните управи. Но исто така, македонскиот јазик примил елементи и од јазиците на балканскиот јазичен сојуз, при директен или индиректен допир со нив.

Најдолга административна власт на територијата на Македонија е административната управа на Османлиската Империја која траела 541 год. (1371 – 1912) и која оставила длабоки траги во сите сфери на животот.

Основач на Османлиската Империја е Осман, син на Ертогрул-бег кој својот беглег (кнежевство) го осамостоил со отцепување од распаднатиот селџучки султанат. Наследниците на Осман благодарение на своите воени вештини, Османлиската Империја ја прошириле и на Балканскиот Полуостров. Во временски период од пет века влијанието на Османлиите се чувствувало на административен, воен, политички, економски, верски, културен и јазичен план.

Државниот јазик на Османлиската Империја, турскиот јазик, иако по својата структура е аглутинативен јазик и спаѓа во алтајската група јазици и е сосем различен од македонскиот, кој по својата структура е флективен и спаѓа во индоевропската група јазици, оставил едно од најинтензивните влијанија врз македонскиот јазик.

Најголеми фактори за влијанието на турскиот јазик врз македонскиот јазик се турската администрација, чаршијата преку трговијата и занаетчиството, која во најголем дел била во рацете на Турците, исламизацијата, колонизацијата на турското население од Анадолија на територијата на Македонија, работењето и школувањето на Македонците во Турција, доброволното или јаничарското служење во турската војска, мешаните бракови и неминовниот контакт на турското и на македонското население во секојдневниот живот. Сите овие фактори создале поволни услови за меѓујазични контакти и за развивање активен и пасивен билингвизам, односно кај голем дел од македонското население турскиот јазик бил употребуван како втор јазик за да се одржи комуникацијата.

Периодот на 16 век во кој се забележува иновација со внесување елементи на македонскиот народен јазик во преводите на црковната литература од грчки јазик, се поклопува со периодот на поинтензивно навлегување на турските елементи во македонските народни говори. Турските елементи во текот на следните неколку векови си го утврдуваат своето место, а во почетокот

на 19 век турските елементи во македонските народни говори ја достигнуваат својата кулминација.

Токму затоа влијанието на турскиот јазик врз македонскиот јазик може да се следи главно од 16 век, кога во преводите се внесуваат елементи од македонските народни говори, до 19 век, кога се јавуваат првите пишани текстови на македонски народен јазик, и од пред Втората светска војна, кога свесно се работи и се бори за стандардизација на македонскиот јазик, до денес, во услови на успешно спроведена стандардизација на нормираниот македонски јазик.

Во текот на петвековното влијание на турскиот јазик врз македонскиот јазик, забележани се поголеми или помали влијанија, пред сè, во областа на фонетиката, морфологијата и лексикологијата кои оставиле разновидни елементи во македонскиот јазик.

2. Влијанието на турскиот јазик врз фонетскиот систем на македонскиот јазик

Во процесот на восприемање на зборовите од еден јазик во друг доаѓа до фонолошка адаптација за јазикот примач зборот од јазикот давач да го чувствува како свој. Всушност, на тој начин јазикот примач новиот збор од јазикот давач го вклопува и го хармонизира во својата јазична структура и свест.

Таква е состојбата со меѓусебното влијание на турскиот јазик, како давач, и на македонскиот јазик, како примач. Сите нови турски зборови коишто навлегувале и си го утврдувале своето место, од страна на македонскиот народ доживувале фонетска адаптација.

Честопати јазикот давач умее пресудно да влијае врз фонетската структура на определен јазик. Турскиот јазик влијаел врз фонетската структура на македонскиот јазик што се реализирало во пошироки или во локални рамки. Турското влијание врз фонетскиот систем на македонскиот јазик е најголемо во поглед на:

- одржување и утврдување фонеме во фаза на исчезнување (/x/, /л'/, /ǎ/);
- палатализација на определени фонеме (/к/, /г/, /л/);
- внесување нови фонеме (/ц/, /ф/).

За подобро сфаќање на влијанието на турскиот јазик врз фонетскиот систем на македонскиот јазик, при разгледувањето на состојбата во новиот период, по потреба, ќе се повикуваме и на стариот период. За условна граница меѓу стариот и новиот период, кои меѓу себе имаат преодна фаза, се смета 15 век.

2.1. Одржување и утврдување фонеме во фаза на исчезнување (/x/, /л'/, /ǎ/): Во текот на 16 век голем дел од македонските говори полека почнале да ја губат фонемата /x/. А токму во овој период турските заемки почнале да навлегуваат во поголем број и полека да си го утврдуваат своето место во македонскиот јазик. Благодарение на тоа што оваа фонема не била сосема изгубена и заменета со некоја нова форма, а македонскиот јазик интензивно дошол во контакт со турскиот, кој имал многу зборови што ја содржат оваа

фонема /h/, овој процес по природен пат бил запрен. Македонските говорители слушајќи ги, а во голем дел и присвојувајќи ги зборовите: *алах* < Allah; *махале* < mahalle; *хаџи* < hacı; *хан* < han; *харман* < harman; *харч* < harç; *хат* < hat; *хич* < hiç; *чохаџија* < çuhacı; *хикимџија* < hekim; *харачџија* < haraççı; *харамилук* < haramilik; *харемлак* < haremlik; *хаирсџаз* < hayırsız; *хазарлџак* < hazırlık, добивале поддршка во своите говори да не ја изгубат фонемата /x/. Оваа појава мошне сликовито ја опишува Блаже Конески: „...За чувањето на /x/ во градскиот охридски говор несомнено придонесло и тоа што /x/ започнало да се сфаќа како одлика на попрефинетиот изговор, бидејќи се среќавало во јазиците со престиж (турски, грчки), кои им биле познати на повеќе претставници на градската средина во 19 век во Охрид...“¹ Ако се земе предвид дека во македонскиот јазик има околу илјада лексички заемки од грчко потекло, а над три илјади лексички заемки од турско потекло, може да се заклучи дека турскиот јазик бил пресуден за задржување на фонемата /x/ во македонскиот јазик.

На овој начин надворешнојазичниот, културно-историски фактор станува посилен од јазичниот фактор што довел до губење на фонемата /x/ и успеал да ја задржи и да ја утврди во фонолошкиот систем на современиот македонски јазик со бројна примена во зборови од словенско и од странско потекло.

Во стариот период македонскиот јазик имал меко /л’/ кое во историскиот развој преминало во полумекко /л/, а при крајот на 14 век во централните говори, во прилепскиот и во велешкиот говор, на полно затврднало. Но интензивното навлегување на турцизмите со меко /л/ (l) во македонскиот јазик (пр. леблебија < leblebi, леѓен < leğen, лезет < lezzet), извршило пресудно влијание за задржување на полумекото /л’/, кое веројатно во фонетскиот процес ќе затврднело, а во централните говори, во кои овој процес бил конечно завршен, присуството на полумекото /л/ е застапено во заемки најмногу од турскиот јазик.

Во стариот период, кога Словените се преселиле на Балканот, еровите постоеле во фонетскиот систем. Но при крајот на 10 и почетокот на 11 век во западните македонски дијалекти еровите се изговарале неинтензивно и се загубиле, а во источните дијалекти еровите биле интензивни и конечно преминале во вокалите /o/, /a/, /e/. Но паралелно со овие фонетски појави се појавуваат секундарните ерови за да не се создадат консонантски групи тешки за изговор, но во ретки случаи во некои дијалекти од 12 и 13 век еровите не се загубиле. Реално би било да се очекува во подолг временски период и секундарните ерови да исчезнат. Но македонските дијалекти набргу доаѓаат во директен контакт со турскиот јазик што во себе содржи голем број зборови со шва-вокал /i/. Во источните говори овој темен вокал или шва-вокал редовно почнал да се изговара во турцизмите како *ќина* < kına; *ќамет* < kısmet; *сќлет* < sıklet; *пишманлџак* < pişmanlık; *сакатлџак* < sakatlık; *сќќалма* < sıkılma; *колајлџак* < kolaylık и слично, а во западните а-говори овој шва-вокал во текот на адаптацијата преминал во вокалот /a/: *кана*, *касмет*, *саклет*, *пишманлак*,

¹ Блаже Конески, *Историска фонологија на македонскиот јазик*. Скопје, Култура 2001, 93.

сакатлак, сакалма, колајлак и сл. Денес шва-вокалот во турцизмите во македонскиот јазик се прикажува со вокалот /a/ бидејќи за основа на современиот македонски јазик се земени западните а-говори. Но овој вокал и денес е присутен во источните говори. Токму турската фонема /ɪ/ во турските заемки придонела темниот вокал да не исчезне од некои народни говори во Македонија.

2.2. Палатализација на определени фонемите (/к/, /г/, /л/): Во стариот период прасловенските фонетски групи tj (kt), dj полека почнале да се заменуваат со фонетските групи /шт/, /жд/ и со фонемите /ќ/, /ѓ/. Замените со /ќ/, /ѓ/ надвладаа бидејќи овие фонемите нашле поддршка од грчките лексички заемки кои содржеле меко /к/ и /г/ какви што се *ќерамида, ангел, калуѓер* и од лексемите навлезени од север преку српските говори како што се *свеќа, куќа, меѓа, ноќ* и слично.

Во новиот период навлегувањето во македонскиот јазик на голем број турцизми што ги содржат меките фонемите /к/ и /г/ и задржувањето на нивниот мек изговор при адаптацијата во македонскиот јазик, придонело употребата на консонантите /ќ/ /ѓ/ во македонскиот јазик да се зголеми, а воедно и да се зацврсти позицијата на овие фонемите во македонскиот консонантски систем.

Македонскиот говорител честопати бил соочен пред вокалите /e/, /i/, /â/, /ö/, /ü/ меките турски консонанти /k/, /g/, /l/ во македонскиот јазик да ги пренесе на следниов начин: kel > *ќелав*; kibrit > *ќибрит*; kâr > *ќар*; kör > *ќор*; küp > *ќуп*; gevrek > *ѓеврек*; gizli > *ѓизли*; gâvur > *ѓавур*; gön > *ѓон*; gül > *ѓул*; güzel > *ѓузел*; dilber > *дилбер*; ilâç > *илџач*; bölme > *болме*; bülbül > *билбил* и др.

2.3. Внесување нови фонемите (/џ/, /ф/): Влијанието на турскиот јазик не само што е големо во поглед на одржувањето и палатализацијата на определени фонемите во македонскиот јазичен систем туку е големо и во поглед на внесување нови фонемите.

Во стариот период фонемата /џ/ немала свој звучен парник. Гласот /џ/, пред да се оформи како посебна фонема, се јавувал при едначење по звучност, во состав на консонантската група *џи* и при замена на /џ/ со /ж/ во почетните консонантски групи.

Во новиот период навлегувањето на турцизмите што ја содржат фонемата /џ/ како што се: *џилџан* < fincean; *оџак* < osak; *џамиџа* < cami; *џеб* < ser; *џамбаз* < sambaz; *џамлиџа* < camlı; *џумбушџиџа* < cümbüşlü овозможувало фонемата /џ/ да се осамостои во посебна фонема. Посебно суфиксот -џи/-џија (-Cİ), што се покажал посебно продуктивен во зборообразувањето, обезбедил независна позиција на фонемата /џ/. Пр. *боџаџиџа* < bozacı; *боџаџиџа* < boyacı; *гајџаџиџа* < gaudacı; *кавалџиџа* < kavalcı; *дуќанџиџа* < dükkâncı; *кираџиџа* < kiracı; *кафеџиџа* < kahvesi и др.

Во стариот период, фонемата /ф/ којашто не е карактеристична за прасловенскиот јазик, се примила преку грчките заемки. Во народниот јазик, бидејќи фонемата /ф/ тешко се изговарала, се адаптирала прво со /п/, а подоцна се заменува со фонемата /в/.

Оваа ситуација се надминала во новиот период со примањето на ред турцизми со фонемата /ф/ како што се: *џилџан* < fincean; *џидан* < fidan; *џилиз* <

filiz; *фајдалија* < faydalı; *фодулак* < fodulluk; *фукаралак* < fukaralık; *фурнација* < fırıncı; *фустанлак* < fistanlık, кои влијаеле врз утврдувањето и редовната употреба на оваа фонема.

Присуството на фонемата /ф/ во зборови од грчко и од турско потекло, кои биле престижни јазици, се сметало за специфичност на префинетиот говор на вишиот општествен слој, и придонело тие редовно да се користат и да се утврдат во македонскиот јазик.

3. Влијанието на турскиот јазик врз морфолошкиот систем на македонскиот јазик

Општопознато е дека јазиците во контакт најбрзо ги примаат и најдолго ги чуваат лексичките заемки, а дека најтешко ги примаат и најбргу ги губат морфолошките заемки во својот јазичен систем. Ова губење, пред сè, е изразено ако јазиците во контакт типолошки припаѓаат на различни групи, како што турскиот спаѓа во јазици од аглутинативен тип и спаѓа во алтајската група јазици, а македонскиот е јазик од флексивен тип и спаѓа во индоевропската група јазици.

Оваа закономерност се потврдува и при проучувањето на влијанието на турскиот јазик врз морфолошкиот систем на македонскиот јазик. Токму поради ова од лингвистички аспект мошне се интересни турските морфолошки заемки кои успеале да ја надминат бариерата што ја создава различната морфолошка структура на обата јазици и да се одржат и во современиот македонски јазик. Влијанието на турскиот јазик врз морфолошкиот систем на македонскиот јазик се случува во период на отсуство на нормиран македонски јазик. Тоа значи дека влијанието на турскиот јазик се случува спонтано и стихично во период кога и другите јазици се борат да бидат доминантно присутни во македонската јазична средина и кога, под влијание на другите азбуки, кирилицата се бори за свој опстанок.

Со текот на историскиот развој на македонскиот јазик, разновидните турски морфолошки заемки исчезнале или пак си го утврдиле своето место. Најбргу исчезнале морфолошките заемки коишто имаат формообразувачка функција за изразување разни категории (*çekim ekleri*), а најдолго се задржале најприфатените морфолошки заемки коишто имаат зборообразувачка функција (*uyum ekleri*).

Влијанието на турскиот јазик врз морфолошкиот систем на македонскиот јазик се гледа особено во следниве области:

- *внесување нови суфикси;*
- *внесување неменливи и интензивирани придавки;*
- *диференцирање на минато определено време.*

3.1. Внесување нови суфикси

Во текот на петвековниот контакт со македонскиот јазик, заедно со турските лексички заемки, несвесно се примиле и разновидни турски морфолошки елементи, пред сè, суфикси коишто имаат формообразувачка

функција (çekim ekleri) и служат за изразување различни форми и суфикси кои имаат зборообразувачка моќ (yapım ekleri).

Од турските суфикси кои служат за изразување различни форми, во македонскиот јазик навлегле: множинскиот суфикс -лар, -лер (-lar, -ler) и присвојните суфикси -(s)l, -(s)i, -(s)u, -(s)ü и -(i)m, -(i)m, -(u)m, -(ü)m.

Турската множинска наставка -лар, -лер (-lar, -ler) се присвојувала заедно со лексичката заемка и затоа се сметала за единска. Кога сакал да употреби множина, на овие лексички заемки во множина, што во македонскиот јазик добиле третман на еднина, македонскиот говорител додавал македонски наставки за множина. Пр. *бег + лер + и, паша + лар + и* и сл. Во ваквите примери имаме последователно редување на турските и на македонските суфикси заедно. Во ретки случаи лексичката заемка со множинската наставка -лар, -лер добивала третман и се сфаќала како множинска.

Токму поради овие причини оваа морфолошка заемка со текот на времето исчезнала, а денес во нормираниот стандарден македонски јазик не постојат вакви турски заемки со турски наставки за множина кои би овозможиле трупане на множиските наставки. Причината мошне убаво ја објаснува Оливера Јашар-Настева: „Несфаќањето на -lar, -ler како множински наставки секако придонело тие да не се одделуваат, а понатаму евентуално и да се употребуваат како наставки во македонскиот јазик“.² Ова влијание во минатото останало ограничено.

Турската присвојна наставка -(s)l, -(s)i, -(s)u, -(s)ü; -(i)m, -(i)m, -(u)m, -(ü)m исто така се присвојувала заедно со лексичката заемка, а во голем број примери во народната литература се употребувале како извици. Пр. *манам < sanım: душо моја; достум < dostum: пријателе мој; кузум < kuzum: јагне мое* и др.

Исто така, несфаќањето на оваа наставка како присвојна не дозволило одделување и нејзино осамостојување во морфолошкиот систем на македонскиот јазик. Денес во стандардниот македонски јазик во рамките на турските заемки не се присутни овие присвојни суфикси.

Во македонскиот јазик се навлезени голем број турцизми образувани со разновидни зборообразувачки суфикси, но меѓу нив најдоминантни се турските суфикси -ци/-чи (-ci, -ci, -cu, -cü, -çi, -çi, -çu, -çü), -ли (-li, -li, -lu, -lü) и -лак (-lik, -lik, -luk, -lük) кои овозможуваат економичност во говорот. Во речниците на македонскиот јазик се внесени следниве турцизми со суфиксот -ци/-чи: *абаџија < abacı; аберџија < haberci; авџија < avcı; азарџија < hazırcı; алваџија < helvacı; амамџија < hamatçı; аџија < hancı; арабаџија < arabacı; ашџија, акџија < aşçı; бавчанџија < bahçeci; бадијалџија < bedavacı; бакарџија < bakırcı; балтаџија < baltacı; бардакџија < bardakçı; барутџија < barutçu; басмаџија < basmacı; батакџија < bataklı; бекџија < beklı; бичакџија < bıçakçı; бичкиџија < bıçkıcı; бозаџија < bozacı; бозгунџија < bozguncu; бојаџија < boyacı; бонбонџија < bonboncu; бостанџија < bostancı; буреџија < börekçı; газозаџија < gazozcu;*

² Оливера Јашар-Настева, *Турските лексички елементи во македонскиот јазик*. Скопје, Институт за македонски јазик 2001, 215.

гајдаџија < gaudacı; гeмиџија < gemici; гурбетџија < gurbetçi; далаверџија < dalavereci; дервенџија < derbentçi; дерменџија < değirmenci; догaнџија < doğancı; дограмаџија < doğramacı; дуварџија < duvarcı; дуџменџија < dümenci; дуџканџија < dükkancı; геврекџија < gevrekçi; гумрукџија < gümrükçü; гурултаџија < gürtlütücü; елџија < elçi; емивџија < yemişçi; есапџија < hesapçı; ескиџија < eskici; занаетџија < zanaatçı; зарзаватџија < zerzevatçı; зурлаџија < zurnacı; илџаџија < hileci; инаетџија < inatçı; ишџија < işçi; јабанџија < yabancı; јазаџија < yazıcı; јаланџија < yalancı; јанкесеџија < yankesici; јасакџија < yasadıcı; јорганџија < yorgancı; кавалџија < kavalcı; кавгаџија < kavgacı; казанџија < kazancı; каикџија < kaukçı; калаџија < kalaycı; калдрџија < kaldırmacı; калинџија < kalyoncu; калпакџија < kalpakçı; кантарџија < kantarcı; капиџија < kapıcı; карванџија < kervancı; катранџија < katrancı; кафеџија < kahveci; карванџија < kervancı; килимџија < kilimci; кираџија < kiracı; колџија < kolcu; комарџија < kumarcı; конакџија < konakçı; кондураџија < kunduracı; кујунџија < kuyumcu; леблебиџија < leblebici; мадемџија < madenci; мандраџија < mandıracı; меанџија < meyhaneci; мегданџија < meydançı; мирасџија < mirasçı; муштулџија < muştucu; наланџија < nalıncı; небетџија < nöbetçi; нишанџија < nişancı; пазарџија < pazarcı; пајтонџија < pahtoncu; памукџија < pamukçu; пештемаџија < peştimalcı; раџија < rakıcı; риџаџија < ricacı; рушветџија < rüşvetçi; саатџија < saatçı; салепџија < salerçi; салџија < salcı; самарџија < semerci; сапунџија < sabuncu; сеирџија < seyirci; серџија < sergici; симитџија < simitçi; таблаџија < tavlacı; тенекеџија < tenekeci; топтанџија < toptancı; топџија < topçu; турџија < türkücü; тутунџија < tütüncü; туфекџија < tüfekçi; кебанџија < kebarçı; кеманџија < kemancı; керамиџија < kiremitçi; керестеџија < keresteci; кумурџија < kömürcü; фајдеџија < faydacı; фенерџија < fenerci; фотографџија < fotoğrafçı; фурнаџија < fırıncı; чадорџија < çadırcı; чаламџија < çalımcı; чалгаџија < çalgıcı; чибукџија < çubukçu; чифџија < çiftçi; чорбаџи < çorbacı; чојаџија < çuhacı; џамџија < camcı; џепџија < serçi; шакаџија < şakacı; шекерџија < şekerçi; шкембеџија < işkembeci.

Во речниците на македонскиот јазик ги ексцерпиравме следниве турџизми со суфиксот -ли: аирлија < (h)a(y)ırlı; аклија < (h)aklı; аркалија < arkalı; атлија, атли < atlı; ашиклија < âşıklı; бадемлија < bademli; бајраклија < bayraklı; бакарлија < bakırlı; батаклија < bataklı; бељалија < belâli; берикетлија < bereketli; бојалија < boyalı; бојлија < boylu; борчлија < borçlu; бурмалија < burmalı; варакли < varaklı; гајлелија < gaileli; гајретлија < gayretli; гајтанлија < kaytanlı; гарезлија < garazlı; дамарлија < damarlı; деликанлија < delikanlı; дертлија < dertli; дикатлија < dikkatli; ермиклија < irmikli; завалија < zavallı; заметлија < za(h)metli; зеирлија < ze(h)ırlı; исавлија < i(n)safılı; јајлија < yaylı; јалдазлија < yaldızlı; јаралија < yaralı; јашлија < yaşlı; кабаатлија < kaba(h)atlı; кајмаклија < kaymaklı; калајлија < kalaylı; капаклија < kapaklı; карагозлија < kara gözlü; касметлија < kısmetli; катмерлија < katmerli; кубелија < kubbeli; куветлија < kuvvetli; кумашилија < kumaşlı; курушумлија < kurşunlu; кусурлија < kusurlu; лекелија < lekeli; лимонлија < limonlu; мајасолија < mayasılı; мастрафлија < masraflı; мераклија < meraklı; мермерлија < mermerli; муракиплија < mürekkepli; назлија < nazlı; намузлија < namuslu; наутлија <

no(h)utlu; *ниетлија* < ni(y)etli; *нишанлија* < nişanlı; *османлија* < Osmanlı; *памуклија* < pamuklu; *паралија* < paralı; *пастрмалија* < pastırmalı; *перчинлија* < perçemli; *сабарли* < sabırlı; *саватлија* < savatlı; *салтанатлија* < saltanatlı; *севаплија* < sevarlı; *севдалија* < sevdalı; *седефлија* < sedefli; *цинцирлија* < zincirli; *сојлија* < soylu; *срмалија* < sırmalı; *сунѓерлија* < süngerli; *табиетлија* < tabiatlı; *татлија* < tatlı; *ташаклија* < taşaklı; *ќарлија* < kârlı; *ќефлија* < ke(yi)fli; *ферманлија* < fermanlı; *фиданбојлија* < fidan boylu; *френгузлија* < frengili; *чарклија* < çarklı; *џамлија* < camlı; *џиљелија* < cilveli; *џумбушлија* < cümbüşlü; *шербетлија* < şerbetli; *шеќерлија* < şekerli; *иќембелија* < (i)şkembeli *иубелија* < şür(h)eli и др.

Во речниците на македонскиот јазик се наоѓаат следниве турцизми со суфиксот -лак: *аѓалак* < ağalık; *азганлак* < azgınlık; *азлак* < a(ğ)ızlık; *ајлак* < aylık; *ајљазлак* < (h)aylazlık; *алвалак* < (h)elvalık; *амамлак* < (h)amamlık; *арамилак* < (h)aramilik; *арѓатлак* < ırgatlık; *арчлак* < (h)arçlık; *аскерлак* < askerlik; *асмалак* < asmalık; *аџамилак* < acemilik; *аџилак* < (h)acılık; *ашлак* < aş(ağ)ılık; *бабаитлак* < baba(yiğ)itlik; *бабаллак* < babalık; *бавчалак* < bahçe(ci)lik; *бавчанџилак* < bahçivanlık; *баздриѓанлак* < bezirgânlik; *бакаллак* < bakallık; *баксузлак* < bah(t)sızlık; *баиќалак* < başkalık; *баиќлак* < başlık; *беглик* < beylik; *берберлак* < berberlik; *бекарлак* < bekârlık; *бинлак* < binlik; *бирлик* < birlik; *болук* < bolluk; *гурбетлак* < gurbetlik; *дамазлак* < damızlık; *дембелак* < tembellik; *достлак* < dos(t)luk; *дубарлак* < dubar(acı)lık; *дулѓерлак* < dülgerlik; *душманлак* < düşmanlık; *ѓунделак* < gündelik; *ѓунлук* < günlük; *едепсазлак* < edepsizlik; *ејлук* < iy(i)lik; *еќимлак* < (h)ekimlik; *ергенлак* < ergenlik; *ешеклак* < eşeklik; *занаетлак* < zanaat(çı)lık; *јаваиќлак* < yavaşlık; *јаѓлак* < yağlık; *јаѓмурлак* < yağmurluk; *јатаќлак* < yataklık; *ќадилак* < kadılık; *ќалабалак* < kalabalık; *ќарииќлак* < karşılık; *ќаќаќлак* < kaçaklık; *ќолајлак* < kolaylık; *ќомииќлак* < komşuluk; *ќубурлак* < kuburluk; *ќулук* < kulluk; *ќурназлак* < kurnazlık; *мајмунлак* < maymunluk; *мамурлак* < ma(h)murluk; *мезелак* < mezelik; *мудурлук* < müdürlük; *мурдарлак* < murdarlık; *мутесарифлик* < mutasarrıflık; *муштулук* < muştuluk; *овардалак* < (h)ovardalık; *ортаќлак* < ortaklık; *пазарлак* < pazarlık; *пармаќлак* < parmaklık; *пашалак* < paşalık; *пезевенќлак* < pezevenklik; *пеливанлак* < pe(h)livanlık; *пишманлак* < pişmanlık; *раатлак* < ra(h)atlık; *резилак* < rezillik; *сајѓилак* < saygı(n)lık; *саманлак* < samanlık; *самсарлак* < simsarlık; *сарафлак* < sarraflık; *сарачлак* < saraçlık; *селаќлак* < selâmlık; *софралак* < sofralık; *спаиќлак* < s(i)pahilik; *терзилак* < terzilik; *терлик* < terlik; *уѓурсузлак* < uğursuzluk; *учќурлак* < uçkurluk; *фишеклак* < fişeklik; *фуќаралак* < fukaralık; *фустанлак* < fistanlık; *хареќлак* < (h)aremlık; *џигаралак* < sigaralık; *ќапќанлак* < çarkınlık; *ќираќлак* < çıgırlık; *ќорбалак* < çorbalık; *ќуруќлак* < çürüklük; *џамлак* < camlık; *шеретлак* < şirretlik и др.

Во македонскиот јазик само турските суфикси -џи/-чи, -ли и -лак успеале да се одделат од лексичките заемки, да се осамостојат и да добијат зборообразувачка функција во македонскиот јазик. Во македонскиот јазик кај следниве лексеми се забележува осамостојување на суфиксот -џи/-чи: *автобусџија*, *автомобилџија*, *баскетџија*, *бифеџија*, *борбаџија*, *вагонџија*, *варџија*, *велосипедџија*, *вересиџија*, *викендџија*, *винарџија*, *водоводџија*,

*вреваџија, врскаџија, гагаџија, големџија, готованџија, двојкаџија, евтинџија, женкарџија, камионџија, кашикавалџија, клучарџија, компирџија, компјутерџија, костенџија, критикаџија, крчмаџија, лакомџија, ламбаџија, ловџија, љубовџија, малтерџија, млекаџија, моторџија, паркетџија, пеналџија, песнаџија, пиштолџија, планџија, пљачкаџија, подрумџија, поштаџија, прпаџија, рачунџија, рмбаџија, самофалбаџија, семинарџија, скапџија, скараџија, сладолетџија, смеаџија, сметкаџија, струјаџија, тапанџија, театарџија, телефонџија, фалбаџија; финтаџија, фудбалџија, хонорарџија, шегаџија, шемаџија, шетаџија, шеширџија и сл. Суфиксот -ли се осамостојува и по пат на аналогија се додава на следниве лексеми во македонскиот јазик: *банкалија, бисерлија, варлија, веселија, ветерлија, восоклија, вошлија, врнежлија, гојазлија, дождлија, заблија, зарлија, зборлија, зимурлија, ѕвезделија, имашилија, имотлија, институтлија, каменлија, куражлија, милозлија, молчелија, мрзлија, мустаклија, неработлија, несреќалија, оревлија, паметлија, пегајлија, песмалија, песоклија, пубертетлија, работлија, режимлија, срамежлија, среќлија, трпежлија, универзитетлија, факултетлија* и сл. Суфиксот -лак се осамостојува и гради нови лексеми по турски модели во македонскиот јазик кај следниве примери: *асистентлак, безобразлук, беснотилак, богатлак, винарлак, војниклак, гадотилак, гнасотилак, говедарлак, големлок, големшитилак, граѓаншитилак, грдотилак, грнчарлак, грозотилак, деверлак, домазетлак, домаќинлак, сидарлак, инжинерлак, јунакллак, јунашитилок, коцкарлак, кукавичлак, лакомшитилак, лошотилак, магаршитилак, мајсторлак, мангуплак, мрзотилак, мудрошитилак, недомаќинлак, немашитилак, овчарлак, писарлак, писателлак, питачлак, победилак, поганшитилак, проклетилак, рибарлак, сипаничарлак, слепотилак, срамотилак, стравотилак, стројниклак, трговилак, човештилак, џепарлак, шмеќарлак* и др.*

3.2. Внесување неменливи и интензивирани придавки

Под влијание на турскиот јазик во македонскиот јазик се јавуваат неменливи придавки. Пр. *азар* < *hazır*, *азган* < *azgın*, *бетер* < *beter*, *далган* < *dalgın*, *тазе* < *taze*, *чурук* < *çürük*, *каба* < *kaba*, *сербес* < *serbest* и др. Овие неменливи придавки од турско потекло и неменливи македонски придавки според турски модели се јавуваат како резултат на несогласувањето на турските морфолошки елементи во придавките во поглед на род и број кои се карактеристична морфолошка црта на македонските придавки. Најголемиот дел од овие неменливи придавки се употребуваат во иста форма за сите родови, односно машки, женски и среден род, и за двата броја, односно еднина и множина. Пр. *саглам маж, саглам жена, саглам дете, саглам мажи, саглам жени, саглам деца* и сл.

Паралелно со овие неменливи придавки кои се карактеристика за турските заемки, во македонскиот јазик се користеле и македонски придавки менливи по род. Неадаптилноста на турските придавки по род, секако, придонела нивната употреба да остане ограничена и да не навлезат длабоко во структурата на граматичкиот систем на македонскиот јазик.

Денес во македонскиот јазик има многу неменливи придавки од турско потекло кои токму поради својата неменливост не се покажале функционални во современиот македонски јазик и со текот на времето добиле сè понагласена емотивна обоеност, стилска функција и ограничена употреба. Нивната употреба својата најубава експресивност ја достигнува во јазикот на македонската народна поезија. Според Оливера Јашар-Настева: „Некои од овие придавки се употребувале толку често што во јазикот на народната поезија станале постојани епитети“.³ Пр. *сабја колаклија, сачми драмлии, коса срмалија, веѓи гажтанлии, очи бадемлии, уста шеќерлија, грло шербетлија, става биналлија* и др.

Во турскиот јазик како турски заемки навлегле и придавки со интензивирани значење, таканаречени апсолутни суперлативи (*pekıştirme sıfatları*). Пр. *бамбашка, безбели, дибидуз* и др. Овој суперлативен облик на придавките од турско потекло, исто така, поради својата неменливост по род не фатил длабоки корења во современиот македонски јазик. Паралелната употреба на македонските придавки со *преубав, прекрасен, многу, сосем* доминирала во однос на турските придавки со интензивирани значење. Нивната употреба во мал обем сè уште може да се сретне во народните говори.

3.3. Диференцирање на минато определено време: Влијанието на турскиот јазик во поглед на глаголите во македонскиот јазик се забележува на специфичен начин. Исто како што множинскиот и присвојниот суфикс се примале заедно со турските заемки, така и глаголските суфикси за време навлегувале во целосна форма со зборовите. Во македонскиот јазик се навлезени бројни глаголи образувани со турскиот суфикс -ди/-ти (-dı, -di, -du, -dü, -tı, -ti, -tu, -tü) за минато определено време (*belirli geçmiş zaman*).

Турските глаголски суфикси само во неколку примери успеале да се осамостојат и самите да образуваат глаголи во македонскиот јазик (пр. *јуруштиса*). Нивното влијание најсилно и најдиректно се одразува во прецизирањето и во утврдувањето на значењето на минато определено време (кога лицето што зборува било сведок на дејството за кое зборува) и негово разликување од минато неопределено време (кога лицето што зборува не било сведок на дејството за коешто зборува, туку за него слушнало или дознало од друго лице). Ова, пак, довело до диференцирање меѓу директно соопштеното и прекажаното што се развило и се утврдило во македонските и во другите балкански јазици (албанскиот и бугарскиот) под влијание на турскиот јазик.

Изворната варијанта -ди/-ти се адаптирала со поврзување со грчкиот суфикс -са при што се добил хибридниот суфикс -диса/-тиса за изразување минато определено свршено време. Како резултат на овој процес во македонскиот јазик се сретнуваат следниве глаголи што изразуваат минато определено свршено време: *аздиса (се) < azdı; ашладиса (се) < aş(ı)ladı;*

³ Оливера Јашар-Настева, *Турските лексички елементи во македонскиот јазик*. Скопје, Институт за македонски јазик 2001, 110.

бајалдиса < bayıldı; *бакардиса* < bakır(laş)tı; *бактиса (се)* < bıktı; *батрдиса* < batırdı; *баиладиса* < ba(ğ)ısladı; *бендиса (се)* < beğendi; *битиса (се)* < bitti; *боздиса, се* < bozdu; *бојадиса (се)* < boyadı; *далдиса, се* < daldı; *дандиса* < da(da)ndı; *дујдиса (се)* < duydu; *кабардиса* < kabardı; *каврадиса* < kıvradı; *каздиса (се)* < kızdı; *кајдиса* < kıydı; *кандардиса* < kandırdı; *кандиса (се)* < kandı; *капладиса* < kapladı; *каскандиса* < kışkandı; *кондиса (се)* < kondu; *коптиса* < koptu; *курдиса (се)* < kurdu; *лекедиса* < leke(len)di; *назландиса* < nazlandı; *нишандиса* < nişan(lan)di; *раатиса (се)* < ra(h)at(la)di; *сајдиса* < saydı; *сакалдиса* < sıkıldı; *салдиса* < saldı; *сардиса* < sardı; *саитиса* < şaştı; *сиктердиса* < siktirdi; *кефледиса (се)* < ke(yi)fle(n)di; *ујдиса (се)* < uydu; *чактиса (се)* < çaktı; *чалдиса (се)* < çaldı; *чурудиса* < çürüdü; *шаишардиса (се)* < şaşırdı; *шаитиса (се)* < şaştı и др.

Изворната варијанта -ди/-ти се адаптирала со поврзување со грчкиот суфикс -са и со словенскиот суфикс -ува или со грчкиот суфикс -са и словенскиот суфикс -ва при што се добиле хибридниите суфикси -дисува и -дисава за изразување минато определено несвршено време. Како резултат на овој процес во македонскиот јазик се сретнуваат следниве глаголи што изразуваат минато определено несвршено време: *аздисува* < azdı; *аиладисува* < aş(1)ladı; *бајалдисува* < bayıldı; *бактисува (се)* < bıktı; *баиладисува* < ba(ğ)ısladı; *бендисува (се)* < be(ğ)endi; *битисува (се)* < bitti; *боздисува (се)* < bozdu; *бојадисува (се)* < boyadı; *далдисува* < daldı; *дандисува* < da(da)ndı; *дујдисува (се)* < duydu; *еглендисува* < eğlendi; *кабардисува* < kabardı; *каврадисува* < kıvradı; *казандисува* < kazandı; *каздисува* < kızdı; *кајдисува* < kıydı; *кандардисува* < kandırdı; *кандисува (се)* < kandı; *капладисува* < kapladı; *каскандисува* < kışkandı; *курдисува (се)* < kurdu; *лекедисува* < lekelendi; *назландисува* < nazlandı; *нишандисува* < nişan(lan)di; *раатисува* < ra(h)at(la)di; *сајдисува* < saydı; *сакалдисува (се)* < sıkıldı; *салдисува* < saldı; *сардисува* < sardı; *саитисува (се)* < şaştı; *сиктердисува* < siktirdi; *ујдисава, ујдисува (се)* < uydu; *чактисува (се)* < çaktı; *чалдисува (се)* < çaldı; *чурудисува* < çürüdü; *шаишардисува (се)* < şaşırdı; *шаитисува (се)* < şaştı и др.

4. Влијанието на турскиот јазик врз лексичкиот систем на македонскиот јазик

Лексичкиот состав на секој јазик во себе содржи лексички заемки од јазиците со кои директно или индиректно доаѓал во допир. Во лингвистиката е општопознато дека од еден во друг јазик најбрзо навлегуваат, најдобро се утврдуваат и најтешко исчезнуваат лексичките заемки. Исто така, лексичките заемки прво навлегуваат во народните говори, а кога добро ќе се усвојат и ќе се утврдат, навлегуваат и во пишаниот јазик. Од ова не се исклучок ни турските лексички заемки во македонскиот јазик. Во македонскиот јазик најголеми траги има од влијанието на лексичкиот систем на турскиот јазик.

Турските лексички заемки во македонските народни говори почнале интензивно да навлегуваат по освојувањето на Балканскиот Полуостров од страна на Османлиите кога македонските Словени дошле во директен контакт со османлиската војска и администрација и со турското население.

Македонските Словени пред доаѓањето на Османлиите биле во допир со турските племиња кои ги испраќале како извидници пред своите организирани походи за да им бидат поддршка. Но, сепак, тие влијанија се многу ограничени за разлика од влијанието на Османлиите. Турските елементи прво навлегле во народните говори, а откако се присвоиле и се адаптирале, и си го утврдиле своето место, почнале да навлегуваат и во пишаниот јазик. Турските лексички заемки во пишаните текстови (разни записи, белешки, натписи) од 15 и 16 век се јавуваат релативно ретко, во 17 век сè повеќе се зголемува нивниот број, а во 18 век се употребуваат во разни поуки, житија, зборници и преводи на дамаскини, а во 19 век ја достигнуваат својата кулминација. Но кон крајот на 19 век влијанието на турскиот јазик врз лексичкиот состав на македонскиот јазик почнува да слабее, посебно во периодот на преродбата кога предност им се давала на домашните зборови од словенско потекло. Но, се разбира, како што не бил кус патот на навлегување на турцизмите во македонските народни говори, исто така не било возможно да биде кус патот на нивната намалена примена или исчезнување. Со слабеењето и пропаѓањето на Османлиската Империја, со повлекувањето на османлиската администрација, војска и правосудството, автоматски исчезнале сите турцизми што биле поврзани со османлиското управување, но опстанале оние лексички заемки што биле поврзани со секојдневниот живот и во голем дел немале своја замена. Пр. *шекер, кафе, чај, бибер, лимонтуз, зејтин, сусам, пекмез* (прехранбени производи); *магданос, спанаќ, марула, нане, патлиџан* (зеленчук); *бадем, леблебија, кајсија, мушмула, портокал, бостан* (овошје); *ѓеврек, пита, бурек, симит-погача, чорба, манџа, мезе, сарма, турли-тава, туршија, попара, каша, јуфка, тарана, салата, пивтија, пача, кајмак; суџук, бубрег, џигер, чкембе, кебап, таратур* (разновидни солени специјалитети); *локум, баклава, араванија, кадаиф, гурабии, алва, локум и сутлиџаш* (разновидни благи специјалитети); *јогурт, боза, салеп и ракија* (разновидни пијалаци); *ѓезве, филиџан, тава, тенџере, капак, тенсија, ренде, аван, кофа, леѓен, кибрит, памук, пешикир, торба* (предмети од домаќинството) и сл.

Лексички заемки од турско потекло може да најдеме уште во првиот печатен македонски текст, во речникот „Четиријазичникот“ (грчки, албански, влашки и македонски) на Данаил Москополецот (прво издание 1794, второ издание 1802), во „Речникот от четири јазика“ (македонски, албански, турски, грчки) (1873) од Ѓорѓи М. Пулевски, во книгите на Јоаким Крчовски и на Кирил Пејчиновиќ, во учебниците на Партенија Зографски и на Кузман Шапкарев, во делата на Ѓорѓи Пулевски, Константин Миладинов, Рајко Жинзифов, Григор Прличев, Мисирков, Васил Иљоски, Антон Панов, Ристо Крле, Коста Рацин, Коле Неделковски, коишто го употребувале македонскиот народен јазик во творењето и притоа практично влијаеле на оформувањето на македонскиот литературен јазик. Но, турцизми има и во современите литературни дела напишани по стандардизацијата на македонскиот јазик, во литературните преводи и во дневниот печат кои се реализираат на нормиран литературен македонски јазик.

Во современите толковни речници на македонскиот јазик се внесени бројни турцизми (зборови од турско потекло и зборови од ориентално потекло навлезени со посредство на турскиот јазик) кои говорителот на македонскиот јазик ги чувствува блиски, им го знае значењето и ги користи во секојдневната комуникација: *абдал* < aptal; *абдест* < abdest; *абер* < haber; *абраш* < abraş; *ава* < hava; *аван* < havan; *авлија* < avlu; *ада* < ada; *адет* < adet; *аждер* < ejderha; *азган* < azgın; *аир* < hayır; *ајва* < ayva; *ајван* < hayvan; *ајгур* < augır; *ајде* < haydi; *ајдук* < haydut; *ајлаз* < haylaz; *ак* < hak; *акал* < akıl; *акмак* < ahmak; *акреп* < akrep; *акчија* < aşçı; *акшам* < akşam; *алал* < helal; *алат* < alet; *алаца* < alaca; *алашвереш* < alışveriş; *алва* < helva; *алев* < alev; *алтан* < altın; *алчак* < alçak; *ама* < ama; *амал* < hamal; *амам* < hamam; *аман* < aman; *аманет* < emanet; *амбар* < ambar; *амбер* < amber; *амин* < amin; *ан* < han; *анама* < hanım; *антерија* < entari; *анџак* < ancak; *анџар* < hançer; *апансаз* < apansız; *апс* < hapis; *араба* < araba; *арам* < haram; *арамија* < harami; *арач* < haraç; *аргат* < ırgat; *ардал* < hardal; *арем* < harem; *арка* < arka; *армаган* < armağan; *арман* < harman; *арпа* < arpa; *арпаџик* < arpacık; *арсаз* < arsız; *арслан* < arslan; *арч* < harç; *аршин* < arşın; *аскер* < asker; *асли* < aslı; *асма* < asma; *астар* < astar; *астма* < astım; *астрет* < hasret; *асура* < hasır; *ат* < at; *атер* < hatır; *аферим* < aferin; *афион* < afyon; *ахмак* < ahmak; *ахчија* < ahçı; *ачик* < açık; *аџаба* < acaba; *аџи* < hacı; *ашик* < aşık; *ашлак* < aşlık; *ашлама* < aşılama; *баеги* < bayağı; *бабаит* < babayığit; *бабаџан* < babacan; *бавча* < bahçe; *бадем* < badem; *бадијала* < bedava; *базар* < pazar; *баир* < bayır; *бајат* < bayat; *бајрак* < bayrak; *бајрактар* < bayraktar; *бајрам* < bayram; *бакал*, *бакалин* < bakkal; *бакар* < bakır; *бакла* < bakla; *баклава* < baklava; *баксуз* < bahtsız; *бакишиш* < bahşiş; *балабан* < balaban; *балган* < balgam; *балдаска* < baldız; *балкан* < balkan; *балкон* < balkon; *балсам* < balsam; *балтија* < balta; *бамбашка* < bambaşka; *бамја* < bamya; *барабар* < beraber; *барака* < baraka; *бардак* < bardak; *барем* < bari; *барут* < barut; *басамак* < basamak; *басма* < basma; *бастун* < baston; *батак* < batac; *баџа* < bacac; *баџак* < bacak; *баџанак* < bacanak; *баш* < baş; *башибозук* < başıbozuk; *башка* < başka; *бебе* < bebek; *безистен* < bedesten; *бекрија* < bekri; *белезика* < bilezik; *белки* < belki; *беља* < bela; *бенка* < ben, benek; *бербат* < berbat; *бербер* < berber; *берикет* < bereket; *бетер* < beter; *бекар* < bekar; *билмез* < bilmez; *биљбиљ* < bülbül; *бичак* < bıçak; *бичкија* < bıçkı; *бовча* < bohça; *боза* < boza; *боја* < boya; *борч* < borç; *бостан* < bostan; *бош* < boş; *бубрег* < böbrek; *будала* < budala; *бујрум* < buyurun; *бунар* < pınar; *бунгур* < bulgur; *бургџија* < burgu; *бурек* < börek; *вакаф* < vakıf; *верџија* < vergi; *вересија* < veresiye; *вишина* < vişne; *гајда* < gayda; *гајле* < gaile; *гајрет* < gayret; *гајтан* < kaytan; *галиба* < galiba; *гемџија* < gemi; *гурабија* < kurabiye; *гурбет* < gurbet; *давија* < dava; *далавера* < dalavere; *далак* < dalak; *далга* < dalga; *далјан* < dalyan; *дамар* < damar; *дамга* < damga; *дамла* < damla; *дарбука* < darbuka; *дармар* < tarumar; *дембел* < tembel; *демек* < demek; *дереџе* < derece; *дефтер* < defter; *дибек* < dibek; *дикат* < dikkat; *дирек* < direkt; *доган* < doğan; *дограма* < doğrama; *долан* < dolap; *домат* < domates; *дубара* < dubara; *дудинка* < dut; *дудук* < düdük; *дустабан* < düztaban; *дукан* < dükkân; *душек* < döşek; *душман* < düşman; *ѓеврек* < gevrek; *ѓезве* < cezve; *ѓердан* < gerdan; *ѓерѓеѓ* < gergef; *ѓон* < gön; *ѓубре* < gübre; *ѓул* < gül; *ѓурултија* < gürtlü; *ѓутуре* < götürü; *есан* < hesap; *елек* < yelek; *елмаз* < elmas; *ептен* < hepten; *ербан* < erbar;

ергеле < hergele; *ерген* < ergen; *еснаф* < esnaf; *занаат* < zanaat; *зандана* < zindan; *зарзават* < zerzevat; *зијан* < ziyan; *зорт* < zort; *зулум* < zulüm; *зумбул* < sümbül; *зурла* < zurna; *измет* < hizmet; *иле*, *илје* < hile; *иљач* < ilaç; *инает* < inat; *ишарет* < işaret; *јабана* < yaban; *јаваши* < yavaşı; *јака* < yaka; *јасмин* < yasemin; *јастак* < yastık; *јогурт* < yoğurt; *јок* < yok; *јонџа* < yonca; *јорган* < yorgan; *јуфка* < yufka; *кабает* < kabahat; *кавал* < kaval; *кавга* < kavga; *кадаиф* < kadayıf; *кадифе* < kadife; *казан* < kazan; *каик* < kayık; *каиш* < kayış; *кајмак* < kaymak; *кајсија* < kayısı; *калабалак* < kalabalık; *калај* < kalay; *калап* < kalıp; *калдрма* < kaldırım; *кале* < kale; *калфа* < kalfa; *камиш* < kamçı; *кана* < kına; *кантар* < kantar; *капак* < karak; *капија* < kapı; *каранфил* < karanfil; *карван* < kervan; *кардаш* < kardeş; *карпуз* < karpuz; *кариш* < karşı; *касаба* < kasaba; *касан* < kasar; *касмет* < kısmet; *кат* < kat; *катил* < katil; *катип* < katip; *катран* < katran; *кафе* < kahve; *кафеана* < kahvehane; *кафез* < kafes; *качамак* < kaçamak; *кашкавал* < kaşar; *кејф* < keyif; *керамика* < seramik; *кибрит* < kibrit; *килер* < kiler; *килим* < kilim; *кирија* < kira; *китаб* < kitap; *кодош* < kodoş; *колан* < kolan; *колиба* < kulübe; *комар* < kumar; *комишија* < komşu; *копук* < kopuk; *костен* < kestone; *курбан* < kurban; *курназ* < kurnaz; *курушум* < kurşun; *кусур* < kusur; *лале* < lale; *леблебија* < leblebi; *леген* < leğen; *лезет* < lezzet; *локум* < lokum; *луле* < lüle; *маало* < mahalle; *магданос* < maydanoz; *маја* < maya; *мајмун* < maymun; *макара* < makara; *марифет* < marifet; *мастраф* < masraf; *маџун* < macun; *маша* < maşa; *машала* < maşallah; *меана* < meyhane; *мевлем* < merhem; *мегдан* < meydan; *медреса* < medrese; *мезе* < meze; *мерак* < merak; *мермер* < mermer; *мираз* < miras; *муабет* < muhabbet; *мужде* < müjde; *мусака* < musakka; *мушама* < muşamba; *муштерија* < müşteri; *налан* < nalın; *налбат* < nalbant; *намкор* < nankör; *нане* < nane; *наут* < nohut; *ниет* < niyet; *нишан* < nişan; *нишесте* < nişasta; *одаја* < oda; *орман* < orman; *ортак* < ortak; *оџа* < hoca; *оџак* < ocak; *памук* < pamuk; *пазар* < pazar; *пармак* < parmak; *пача* < paça; *пекмез* < pekmez; *пембе* < pembe; *перде* < perde; *пешикир* < peşkir; *пита* < pide; *пишман* < pişman; *погача* < poğaç; *портокал* < portakal; *раат* < rahat; *раванија* < revani; *ракија* < rakı; *рафт* < raf; *резил* < rezil; *ренде* < rende; *саат* < saat; *сабајле* < sabah; *саглам* < sağlam; *сакат* < sakat; *саксија* < saksı; *салеп* < sahlep; *самар* < semer; *сандак* < sandık; *сапун* < sabun; *сарма* < sarma; *севда* < sevda; *седеф* < sedef; *сеур* < seyir; *сефте* < siftah; *симит* < simit; *синџир* < zincir; *суруп* < şurup; *сој* < soy; *сокак* < sokak; *софа* < sofa; *софра* < sofras; *срма* < sırma; *сурат* < surat; *сурија* < sürü; *сусам* < susam; *суџук* < sucuk; *табан* < taban; *табиет* < tabiat; *тава* < tava; *таван* < tavan; *тазе* < taze; *тапија* < tapu; *тарана* < tarhana; *теңџере* < tencere; *тепсија* < tepsi; *терезија* < terazi; *топтан* < toptan; *торба* < torba; *тулумба* < tulumba tatlısı; *турушија* < turşu; *тутун* < tütün; *кар* < kar; *катип* < katip; *кеиф* < keyif; *кемер* < kemer; *кесе* < kese; *кор* < kör; *котек* < kötek; *кофте* < köfte; *коше* < köşe; *кумур* < kömür; *кутук* < kütük; *ујдурма* < uydurma; *урма* < hurma; *усул* < usul; *учкур* < uçkur; *фајде* < fayda; *филџан* < fincan; *фитил* < fitil; *фишек* < fişek; *фукара* < fukara; *чадор* < çadır; *чаир* < çayır; *чај* < çay; *чакал* < çakal; *чалам* < çalım; *чалгија* < çalgı; *чанта* < çanta; *чардак* < çardak; *чаре* < çare; *чаршаф* < çarşaf; *чаршија* < çarşı; *чеиз* < çeviz; *чекич* < çekiç; *ченгел* < çengel; *черга* < çerge; *чешит* < çeşit; *чешма* < çeşme; *чивија* < çivi; *чизма* < çizme; *чинар* < çınar; *чирак* < çırak; *чоран* < çorap;

чорба < çorba; чабе < çaba; чаде < çadde; чам < çam; чамбаз < çambaz; чамија < çami; чеб < çep; чезве < çezve; челат < cellat; ченем < çehennem; ченет < çennet; чигер < çiğec; чумбуш < çümbüş; чуце < çüce; шал < şal; шалвари < şalvar; шамар < şamar; шашкан < şaşkın; шејтан < şeytan; шербет < şerbet; шекер < şeker; шира < şıra; шеше < şişe и др.

Во стандардизираниот лексички фонд кој се применува во официјалното општење и во писмениот јазик, турцизмите во поглед на временската оска, главно, може да бидат:

а. *Неутрална лексика*, која е надвременска, неврзана за кое било време. Пр. *бозација* < bozacı; *зурлација* < zurnacı; *кавалација* < kavalcı; *кафеџија* < kahveci; *кираџија* < kiracı; *назарџија* < pazarcı; *тутунџија* < tütüncü; *бурекџија* < börekçi; *занаџија* < zanaatçı; *симитџија* < simitçi; *кебапџија* < kebarçı и др.

б. *Архаизми*, кои се употребувале во минатото, а денес место нив се применуваат современи зборови. Пр. *безистенџија*/дуќанџија; *доганџија*/соколар; *капиџија*/вратар; *мадемџија*/рудар; *саџија*/поштар; *унерџија*/вешт; *бичакџија*/ножар; *ѓумрукџија*/цариник, *небетџија*/чувар, *стражар*; *туфекџија*/пушкар, *оружар* и др.

в. *Историзми*, кои изразуваат територијална поделба или организација, институции, функции на лица, појави и предмети што се надминале со промената на општествениот поредок или со осовременувањето на животот. Пр. *акинџија* < akıncı, *верџија* < vergici, *дервенџија* < derbentçi, *ешкинџија* < eşkıncı, *харачџија* < haraççı, *гедиклија* < gedikli, *валилак* < valilik, *беглак* < beylik, *везирлак* < vezirlik, *кадилак* < kadılık, *пашалак* < paşalık, *спаилак* < sipahilik и др.

Всушност, лексичките заемки од турско потекло кои си го утврдиле своето место во стандардниот македонски јазик освен што му даваат колорит на македонскиот јазик, важно е да споменеме дека, главно, се турцизми што се присутни во јазиците на балканскиот јазичен сојуз (македонски, бугарски, аромански, меглено-влашки, романски, грчки, албански, српски, турски). Затоа Ранко Бугарски, кога го разгледува балканскиот јазичен сојуз од ареален аспект, истакнува дека: „Овие турцизми ги приближуваат тие јазици и покрај нивната разновидност и овозможуваат културно разбирање меѓу нивните говорители.“⁴

5. Заклучок

Во текот на петвековното влијание на турскиот јазик врз македонскиот јазик, се забележани влијанија, пред сè, во областа на фонетиката, морфологијата и лексикологијата чии траги се забележуваат и денес преку разновидни елементи.

Турското влијание врз фонетскиот систем на македонскиот јазик е најголемо во поглед на одржувањето и на утврдувањето на одделни фонемии во фаза на исчезнување (/x/, /л'/, /ã/), палатализацијата на определени фонемии (/к/, /г/, /л/) и внесувањето нови фонемии (/џ/, /ф/).

Влијанието на турскиот јазик врз морфолошкиот систем на македонскиот јазик се гледа особено во поглед на внесување нови суфикси,

⁴ Ранко Бугарски, *Јазици*. Скопје, ЕИН-СОФ 2001, 118.

вносување неменливи и интензивирани придавки и диференцирање на минато определено време.

Денес се најпрепознатливи лексичките влијанија во кои се испреплетуваат фонетските и морфолошките влијанија. Во македонскиот јазик лексемите од турско потекло во изворната форма се застапени во многу мал број примери (пр. *сокак* < sokak; *ортак* < ortak; *кајмак* < kaymak). Во стандардниот македонски јазик тие се фонетски (пр. *берикет* < bereket; *алат* < alet; *костен* < kestone; *гурбетлак* < gurbetlik) или морфолошки адаптирани (пр. *авлија* < avlu; *џамија* < cami; *муштерија* < müşteri), што овозможува да бидат блиски и приемливи за македонскиот говорител, но и го обезбедува нивниот опстанок.

Во македонскиот јазик освен прости (пр. *алва* < helva) и сложени турцизми (пр. *бинбашија* < binbaşı), се навлезени и изведени лексички заемки чиј број е најголем (пр. *ергенлак* < ergenlik; *јабанџија* < yabancı; *касметлија* < kısmetli). Кај изведените лексички заемки се забележуваат разновидни турски суфикси кои се јавуваат со различен степен на фреквенција и моќ на осамостојување. Нашите истражувања покажаа дека само оние турски суфикси кои се навлезени со голем број турцизми овозможиле осамостојување на суфиксот. Во македонскиот јазик најмногу се навлезени лексички заемки со турските суфикси -џи/-чи, -ли, -лак и -ди/-ти (пр. *фурнаџија* < fırınçı; *борџија* < borçlu; *аџилак* < hacılık; *шаџитиса* < şaştı-) што, од една страна, ја покажува нивната популарност кај македонскиот народ, но и нивната адаптивност. Но токму суфиксите -џи/-чи, -ли, -лак и -ди/-ти успеаја и да се осамостојат, да се спојат со најразновидни суфикси во македонскиот јазик и да образуваат полиморфемни (хибридни) суфикси кои ги овозможуваат нивниот опстанок и континуитет. Пр. *ораџика*, *кираџивка*, *кираџијка*, *амаџиџа*, *акџиџа*, *гајдаџиче*, *конакџиче*, *кавгаџивче*, *занаџичество*, *раџиџиџија*, *акџиџиџа*, *бозаџиџиџа*, *бурекџиџиџа*, *ѓумрукџин*, *бојаџиски*, *кајмакџија*, *еснаџлика*, *басмалиџе*, *севдалиџи*, *саџитисаност*, *бендисување*, *битисување*.

Овие хибридни суфикси по пат на аналогија се додаваат на зборови во македонскиот јазик и се добиваат нови лексеми по турски модел. Овој процес интензивно почнува да се забележува во 18 век и трае до денес. Тој е нормален и затоа е долг нивниот пат од восприемањето, адаптацијата до осамостојувањето. Тие, благодарение на тоа што биле добро адаптирани и широко прифатени од страна на говорителите, успеале да се осамостојат. Турските суфикси -џи/-чи (пр. *компјутериџа*), -ли (пр. *факултетџија*), -лак (пр. *домаќинлак*), додадени на македонски зборови или на зборови од интернационално потекло, образуваат нови зборови кои го збогатуваат речничкиот фонд, но често внесуваат и економичност во говорот.

Денес турцизмите се употребуваат во разни сфери: народниот говор, народното творештво, средствата за јавно информирање, уметничката литература, историската литература, уметничкиот превод, филмот итн.

Но во сите овие разновидни области се забележува дека турските лексички заемки и новите лексеми градени со турски суфикси, поради своите карактеристики добиваат сè повеќе емотивно-експресивна, односно стилска

функција. Оваа употреба е сè поприсутна во книжевниот јазик и во јазикот на средствата за јавно информирање. И во секојдневниот говор сè поголем акцент се става на емотивниот момент. Оваа тенденција на лексичките заемки не е случајна бидејќи нивниот континуитет и опстанок до денешни дни се должи на народното творештво, пред сè, на лирската народна песна, каде што овие лексички заемки најчесто биле употребувани со стилска функција. Ова на почетокот не било толку забележително бидејќи јазикот на народниот говор и на народното творештво бил ист во отсуство на нормиран македонски јазик. Но по стандардизацијата на македонскиот јазик, полака почнале да се создаваат разлики меѓу нормираниот литературен македонски јазик и народните говори со коишто биле пишувани народните творби. Јазичната меморија на народот, која со векови била напојувана со ова народно творештво во кое има и турски лексички заемки, пред сè, со стилска функција, почнала да го рефлектира ова и надвор од народното творештво, односно во уметничката литература, во средствата за јавно информирање, во секојдневниот говор итн.

Според наше мислење, ова е нормален развој на најголемиот број турски лексички заемки, освен малиот број што имаат неутрална употреба. Наше мислење е дека во натамошниот развој на македонскиот јазик ќе се зголемува стилската функција на турските лексички заемки.

Сите овие турски елементи во македонскиот јазик што од минатото до денес се рефлектирале на фонетско, на морфолошко и на лексичко ниво претставуваат јазична и културна нишка меѓу турскиот и македонскиот јазик.

TURKISH ELEMENTS IN MACEDONIAN LANGUAGE AS A LINGUAL AND CULTURAL THREAD BETWEEN TURKISH AND MACEDONIAN LANGUAGE

The influence on the Turkish language on the Macedonian can be traced from the 16 century, when in the translations were included elements from the Macedonian vernacular, till now, in conditions of successfully completed standardization of the Macedonian language.

The Turkish language also influenced Macedonian phonetics, morphology and lexicology. The Turkish influence on the Macedonian phonetic system is mostly felt in the following areas: sustaining and affirmation of phonemes in the process of disappearing, palatalization of certain phonemes and introduction of new phonemes. The influence of the Turkish on the morphological system of the Macedonian language is particularly evident in the following areas: introduction of new suffixes, unchangeable and intensified adjectives and differentiation of past simple and progressive. The influence of the Turkish on the lexicological system of the Macedonian could be felt in every area, but only those lexical borrowings that were connected with everyday experiences and which did not have an equivalent. These Turkish elements in Macedonian language represents a bridge which links the Turkish and the Macedonian language and culture.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Бугарски, Р., 2001, *Јазичи*. Скопје: ЕИИ-СОФ.
- Димитровски, Т., Корубин, Б., Стаматоски, Т., 1986, *Речник на македонскиот јазик*. Скопје: Македонска книга.
- Конески, Бл., 1967, *За македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.
- Конески, Бл., 1986, *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- Конески, Бл., 1987, *Грамматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.
- Конески, Бл., 2001, *Историска фонологија на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- Леонтиќ, М., 2009, *Турските суфикси во македонскиот јазик со паралели од македонската патронимија и топонимија*. (необјавена докторска дисертација). Скопје: Универзитет „Свети Кирил и Методиј“ – Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Митева, Д., 2003, *Современ толковен речник на македонскиот јазик* Том 2. Скопје.
- Мургоски, З., *Речник на македонскиот јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2005.
- Настева, Ј. О., 2001, *Турските лексички елементи во македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Настева, Ј. О., 1987, *Турските елементи во јазикот и стилот на македонската народна поезија*. Скопје: МАНУ.
- Толковен речник на македонскиот јазик*. Том 1, 2, 3, 4, 5, 6. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003-2014.

Христина АНДОНОВСКА

ЗА НЕКОИ ТЕНДЕНЦИИ ВО СОЗДАВАЊЕТО НА ЕВРОНИМИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Европската интеграција, како нова општествено-политичка реалност, предизвика појава на термилошки неологизми во македонскиот јазик, односно на т.н. **евроними**. Тие се, всушност, составен дел на јазикот на европската бирократија, т.н. **евролект**, а настануваат преку процесот на преведување на европската легислатива (**acquis communautaire**), односно на правото/законодавството на Европската Унија на определен национален јазик, во конкретниов случај – македонскиот јазик.

Притоа, евронимите може да бидат заемки од англискиот/францускиот јазик (во зависност од јазикот извор), односно од интернационалната лексика или, пак, (полу)калки, како продуктивен начин на обновување и збогатување на македонската терминологија. Всушност, калкирањето го одразува истовременото дејство на две најкарактеристични тенденции на современиот развој на македонскиот јазик (и на словенските јазици општо) – **интернационализацијата и национализацијата**.

Интернационализацијата денес зема широк замав како закономерен резултат на процесот на глобализација на јазиците, при што интернационализмите никнуваат како последица на јазичните контакти или на аналоген развој (како пројава на универзална тенденција) во одделни јазици, и тоа на повеќе јазични рамништа – лексичко, фразеолошко, синтаксичко, деривациско, семантичко рамниште. Интернационализмите во одделен јазик се подложуваат на процес на адаптација (фонетска, графиска, морфолошка, зборообразувачка), па дури и на семантички промени (проширување или стеснување на значењето) во однос на прототипот, со што се добиваат со специфична национална форма. Тоа последователно доведува до процес на интеграција (деривациска и семантичка) на интернационализмите, како пројава на тенденцијата кон национализација на интернационализмите во одделен јазик.

Кога се зборува за термилошките неологизми, треба да се спомене и тенденцијата кон **интелектуализација**, која доведува до создавање нови термилошки системи во јазиците, како и тенденцијата кон **демократизација**, која предизвикува експанзија на нова, некодифицирана терминологија во јазикот и определен степен на експресивизација.

Во врска со заемањето на туѓа лексика, во лингвистичките проучувања се употребуваат и термините: **медиумизација**, при што акцентот се става врз огромното влијание на средствата за масовно информирање за наложување на

туѓата лексика и обрасци, **ксенофилија** – термин со кој се означува помодарство за користење туѓа лексика, односно **оксидентализација** – термин што се однесува на силното влијание од западноевропските јазици.¹

Горенаведените тенденции имаат глобален и универзален карактер во современите јазици, како и се наоѓаат во меѓусебна корелација, со што го условуваат процесот на **(де)терминологизација**, односно на создавање термини во определен јазик, во овој случај – на создавање еврониими во македонскиот јазик.

Најпрво, ќе се задржиме на определени еврониими заемки во македонскиот јазик. На пример, евронимот *acquis communautaire*, кој е заемка од францускиот јазик. Под овој термин се подразбираат заедничките придобивки на Европската Унија во поглед на правата и обврските на земјите членки, односно сите важечки договори и правни акти како предуслов за членство во ЕУ. Заемки се и евронимите *директива* и *регулатива*, исто така, од редот на правните акти на ЕУ.

Голем е бројот на еврониими заемки што именуваат определени поими карактеристични за функционирањето на ЕУ (од областите: право, економија, земјоделство, животна средина, образование, култура и сл.), на пример:

антидампинг

асоцијација

грант

дерогација

евроамбасадор (европски амбасадор)

евроинтеграција (европска интеграција)

еврокомесар (европски комесар)

еврократ (европски бирокурат)

имплементација

интеграција

комитологија

комунитаризација

¹ Лилия Крумова-Цветкова и др., *Българска лексикология* (София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2013), 76.

парламент

омбудсман

стабилизација

субвенција

супсидијарност

твининг

флексибилизација

Заемки претставуваат и евронимите што се однесуваат на определени европски програми, проекти, акциски планови, финансиски инструменти и сл., на пример:

Агенда 2000

Агенда 2007

Галилео

Грундвиг

Евридика

Еразмус (Мундус)

Коменус

Лидер

Сократ

Исто така, голем дел од акронимите што означуваат називи/имиња на определени тела, органи, агенции, мисии, инструменти и сл. на ЕУ, претставуваат заемки, главно од англискиот јазик, на пример:

БЕУК – Европско биро на здруженијата на потрошувачите

ЕБРД – Европска банка за обнова и развој

ЕБУ – Европска унија за радиодифузија

ЕДФ – Европски фонд за развој

ЕИБ – Европска инвестициска (инвестициона) банка
ЕРДФ – Европски фонд за регионален развој
ЕСЕ – Економска комисија за Европа
ЕСИ – Европска иницијатива за стабилност
ЕУЛЕКС – Мисија на ЕУ на Косово
ЕУРОСТАТ – Европско статистичко биро
ЕУТЕЛСАТ – Европска организација за сателитски комуникации
ЕУФОР – воени сили на ЕУ во БиХ
ЕФТА – Европска зона на слободна трговија
ИПА – претпристапна помош
ИПАРД – инструмент за претпристапна помош за рурален развој на ЕУ
КАРДС – помош на заедницата за реконструкција, развој и стабилизација
ОБСЕ – Организација за безбедност и соработка во Европа
ТЕМПУС – Трансевропска мобилност на универзитетски студии
ЦЕРН – Европска организација за нуклеарни истражувања
ЦЕМПТ – Европска конференција на министрите за транспорт
ЦЕФТА – Централноевропска слободна трговска зона

Од друга страна, во поглед на создавањето евроними во македонскиот јазик, многу почеста е појавата на **семантичко заемање**, односно на **калкирање** на значењето на туѓиот збор, што ја одразува, всушност, тенденцијата кон национализирање на интернационализмите во македонскиот јазик. Такви се следниве примери:

висок претставник (на ЕУ)

европско граѓанство/државјанство

заедничка акција

заедничка стратегија

заеднички став

заеднички пазар

заедничка земјоделска политика

заедничка трговска политика

заедничка риболовна политика

заемно признавање

засилена соработка

земја кандидат(ка)

земја членка

европратеник (европски пратеник)

неповратна помош

одржлив развој

прекугранична соработка

претпристапна помош

претпристапни преговори (преговори за пристапување)

развојна политика

рамковна програма

рамковно законодавство

слободна трговска зона

скалеста интеграција

транснационална соработка

транснационални мрежи

Оваа тенденција може да се забележи и кај акронимите, што често доведува до појава на дублетни форми на евронимите, односно до дихотомија заемка/калка, на пример:

ЕАНУ – Европска академија на науките и уметностите

ЕАР – Европска агенција за реконструкција

ЕБОР (ЕБРД) – Европска банка за обнова и развој

ЕИБ (ЕБИ) – Европска инвестициска/инвестициона банка (Европска банка за инвестиции)

ЕБРР – Европска банка за реконструкција и развој

ЕДУ – Европска демократска унија

ЕЕЗ – Европска економска заедница

ЕЗ – Европска заедница

ЕЗЈЧ – Европска заедница за јаглен и челик

ЕК – Европска комисија

ЕКТС – Европски кредит(ен) трансфер систем

ЕМС – Европски монетарен систем

ЕМУ – Економска и монетарна унија

ЕП – Европски парламент

ЕСП – Европски суд на правдата

ЕСЧП – Европски суд за човекови права

ЕУ – Европска Унија

ЕФЗП – Европска федерација на зелените партии (зелени)

ЕЦБ – Европска централна банка

ЗЕП – заеднички европски пазар

ЗЗП – заедничка земјоделска политика

СЕ – Совет на Европа

СЕЗ – слободна економска зона

ССА – Спогодба за стабилизација и асоцијација

Определени евроними во македонскиот јазик настануваат по пат на транспозиција на определен збор со општа употреба во збор со специјална, термилошка употреба, што претставува, всушност, пројава на тенденцијата

кон терминологизација во јазикот, на пример: *одлука, мислење, препорака* (вид правни акти на ЕУ), *мерка, проширување, усвојување* и сл.

Исто така, во македонскиот јазик се забележува тенденција кон употреба на неколку продуктивни модели на создавање евроними, и тоа:

– образување сложенки чија прва компонента е *евро-*, на пример: *евроинтеграција, евроамбасадор, европратеник, еврокомесар, еврократ, европрава* итн., при што овие евроними се истозначни со евронимите добиени по пат на еден, исто така, продуктивен зборобразувачки модел на именска синтагма составена од придавката *европски* и именка, на пример, *европска интеграција, европски амбасадор, европски пратеник, европски комесар, европски бироократ, европска правда* итн.

– образување именски синтагми од придавка и именка, на пример: *европско граѓанство/државјанство, заедничка акција, заеднички пазар, неповратна помош, одржлив развој, претпристапна помош, прекугранична соработка, трансевропски мрежи, транснационална соработка* и сл.

– образување развиени именски синтагми: *Европски суд на ревизори, Европска централна банка, Европска банка за инвестиции, Европски фонд за регионален развој, Европска повелба за регионалните и малцинските јазици, Европска конвенција за човековите права, заедничка земјоделска политика, заедничка трговска политика, заедничка риболовна политика, Конвенција за иднината на Европа, мали и средни претпријатија, национални акциски планови, Повелба на основните социјални права на работниците, Спогодба за стабилизација и асоцијација* итн.

Под влијание на англискиот јазик, како јазик извор од кој најчесто (преку преводот на европската легислатива) навлегуваат евронимите во македонскиот јазик, во разговорниот јазик, во јазикот на медиумите, па дури и во академскиот јазик – се среќаваат именски синтагми од типот: *ЕУ-амбасадор, ЕУ-комесар, ЕУ-мерки, ЕУ-интеграција*, односно *ТЕМПУС-програма, ИПА-програма, ФП7-проект, ЕУРЕКА-проект, ЕФТА-проширување, Барселона процес, Маастрихт договорот, Ломе спогодбата, Јанина компромисот* итн., кои не се во духот на македонскиот јазик. Всушност, ваквите англиски синтаксички конструкции треба да се „помакедончат“ во следниве именски синтагми: *амбасадор на ЕУ, комесар на ЕУ, мерки на ЕУ, интеграција во ЕУ, програма ТЕМПУС, програма ИПА, проект ФП-7, проект ЕУРЕКА, проширување на ЕФТА, процесот Барселона, Договорот од Маастрихт, Спогодбата од Ломе, Компромисот од Јанина* итн.

Исто така, називите на определени европски програми може да се сретнат како во англиска варијанта, така и во македонска варијанта, на пример, *Лајф* или *Живот, Хоризон 2020* или *Хоризонт 2020, Натура 2010* или *Природа 2010, Фискалис 2020, Царина 2020, Млади во акција, Здравје, Креативна Европа (Култура и Медиа), Европа за граѓаните 2014-2020* и сл.

Како што може да се забележи од горенаведените примери, еврoнимите претставуваат хетерогена група на термини во македонскиот јазик. Всушност, тие се резултат на меѓусебната интеракција на неколку универзални тенденции за создавање (терминолошки) неологизми во јазикот – **интернационализација** наспроти **национализација**, **интелектуализација** наспроти **демократизација**, како и **терминологизација**, односно **ретерминологизација**, наспроти **детерминологизација**. Овие тенденции, општо, доведуваат до збогатување и до надградување на терминолошките системи во јазикот, со што се отвораат перспективи за перманентен, континуиран развој на терминологијата во јазикот. А во тој поглед еврoнимите во македонскиот јазик и, општо, претставуваат извонредно богат извор на терминолошки неологизми.

ЛИТЕРАТУРА

- Вајденфелд, В., Веселс, В., 2009, *Европа од А до Ш: прирачник за европска интеграција*. Скопје: Фондација „Конрад Аденауер“.
- Евровок, поимник на Европската Унија на македонски јазик*, верзија 4.4, 2012.. Скопје: Национален демократски институт за меѓународни работи.
- Каракамишева, Т., Ефремова, В., 2009, *Поимник на терминологијата на Европската унија*. Скопје: ГТЗ.
- Кримова-Цветкова, Л. и др., 2013, *Българска лексикология*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.
- Попова, М., 2012, *Теория на терминологијата*. Велико Трново: ИК „Знак ’94“.
- Речник на термини: Европската унија и претпристапната помош*. Скопје: Секретаријат за европски прашања, Влада на Република Македонија, 2007.
- Cabré, M.T., 1998, *La terminologie –Théorie, méthode et applications*, Les Presses de l’Université d’Ottawa, Armand Colin.
- Englesko – bosanski / hrvatski / srpski terminološki rječnik evropskih / evropskih integracija*. Sarajevo : Savjet, Vijeće ministara, Direkcija za evropske/evropske integracije BiH, 2005.
- Gondrand, F., 1991, *Parlez-vous eurocrate?*. Paris: Les Editions d’Organisation.
- Ramsay, A., 2000, *Eurojargon*. Chicago, London: Fitzroy Dearborn Publishers.
- Rossetti di Valdabero, D., 2001, *Les Acronymes de Bruxelles / Brussels’ Acronyms. Les abréviations et les sigles européens / The European sigla and abbreviations*. Bruxelles : Lucien de Meyer.
- Šipka, D., 1998, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad.

Hristina Andonovska

On Some Tendencies of *Euronyms* in Macedonian

Abstract: *Euronyms*, neologisms in terminology which designate concepts from the sphere of European legislative affairs, that is to say, the functioning of the European Union, are awakening interest in linguistic analysis in Macedonian, and from the aspect of specific features, that is, tendencies in their creation as part of Macedonian terminology. The subject of our analysis here will be specific loan-words and calques, and particular abbreviations (acronyms) as illustrative examples of the existence of already established tendencies for the creation of *Euronyms* in Macedonian. We will show as well a strong influence on the language from translations (mainly from English) in the creation of *Euronyms* in Macedonian on the one hand, as well as attempts to create *Euronyms* in the spirit of Macedonian, on the other.

Key words: *Euronyms*, Macedonian (language), loan-words, calques, translation, tendencies

Шинаси Дербеј¹

КВАНТИТАТИВНИ ОДЛИКИ НА ЗБОРОВНИОТ ФОНД НА МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК (Quantitative features of the vocabulary of modern Macedonian language)

Карактеристики на зборовниот фонд

Зборовниот фонд на еден јазик се карактеризира преку неговиот обем, морфолошката структура и фреквенцијата на употреба на зборовите. Дигиталниот речник (ДР) со корпус од околу 6 милиони зборови овозможува детална анализа на македонскиот зборовен фонд и неговата употреба. Како резултат се добиваат специфични бројки коишто може да се користат за споредба со другите јазици и за анализа на текстови составени на македонски јазик.

Обем на зборовниот фонд и морфолошката структура

Толковниот речник на македонскиот јазик наведува обем од околу 100 000 зборови, додека во воведот на Правописниот речник на Кирил Конески од 1999 година стои дека тој содржи над 42 000 зборови.

ДР актуелно брои 75 720 зборови. Од нив 51 % се именки, 25 % глаголи, 18 % придавки и 5 % прилози. Другите 2 % се делат меѓу предлози, извици, сврзници, честички и модални зборови².

Фреквенцијата на користењето на секој број е различна. Таа е индикатор за нивната важност.

Зошто е важна фреквенцијата на користење на зборовите?

При учењето јазици секогаш е полезно да се знаат најчесто користените зборови. Тоа важи и за преведувањето, за шифрирањето и дешифрирањето пораки, за социолингвистичките истражувања итн.

Зборовите што се користат почесто се повисоко рангирани. Додека зборови со висок ранг ќе се сретнат во речиси секој текст, постојат зборови кои ретко или воопшто нема да се сретнат во корпусот. Поретко користените зборови во еден текст како клучни зборови ја преземаат улогата на носители на информациите. Преку анализа на користењето на зборовите и споредба со референтни текстови е можно создавање критериуми за автоматска квалификација на еден текст.³

¹ SAM97 GmbH, derebey@sam97.de

² Споредба со германскиот јазик: 300 000 – 500 000 лексеми, 50 % именки, 20 % глаголи и 25 % придавки. (Duden, Deutsche Grammatik, 3. Auflage, 2004, стр. 84)

³ Види <https://www.qualifiction.info/>

Но пред да се почне со анализа на фреквенцијата на користење на зборовите, потребни се дефиниции за тоа што се подразбира под збор.

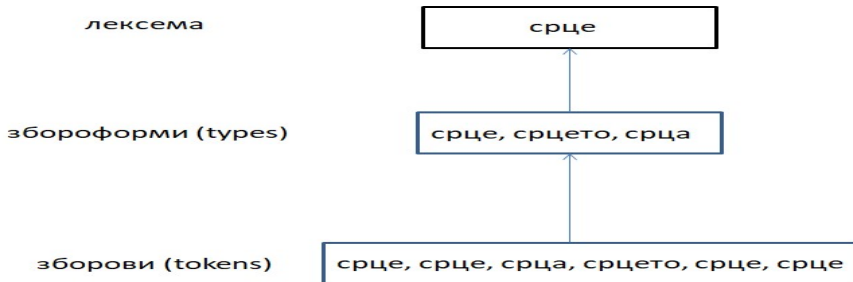
Дефиниции за збор, збороформа, лексема, фреквенција и ранг

Како пример служи дел од стихотворбата „Печал“ од книгата „Бели мугри“ на Кочо Рацин:

„Нема ли срце, нема ли
срце – на срца срцето,
срце – ширини широко
срце – длабини длабоко -
цел свет да збере, па да е
за виа гради малечко?“

Текстот содржи 26 збора, 20 збороформи и 18 лексеми. Најчесто се појавува збороформата срце (фреквенција 4), нема (фреквенција 2), ли (фреквенција 2), да (фреквенција 2), а сите други 16 збороформи се појавуваат по еднаш. Меѓу тие 16, зборовите срца и срцето се збороформи на лексемата срце. Лексемата срце ср. се брои шестпати и се појавува во збороформите срце (4), срцето (1) и срца (1), и е на ранг 1. Потоа следат нема несв. (2), ли чест. (2), да предл. (2) на ранг 2. Сите други лексеми се на ранг 3.

Значи *лексема* е збор во основна форма (лема), додека *збороформа* е флексирана форма на лексемата. Под збор понатаму ќе се подразбира група од букви ограничена со знакот белина (space)⁴.

1. Однос збор, збороформа, лексема

Во текстовите се појавуваат збороформи, а процесот на сведување на збороформата во лексема се нарекува *лематизирање*. Лематизирањето е патот од збороформа до лексема.

Лематизирањето е прилично комплицирано и затоа често се прибегнува кон утврдување на фреквенцијата на збороформите. Но кај збороформите се проблематични случаите кога иста збороформа припаѓа кон различни лексеми (на пример, „да сврз.“ и „да чест.“).

⁴ Оваа дефиниција се разликува од дефиницијата во „Синтакса на македонскиот стандарден јазик“ на Минова-Гуркова каде што збор и лема се поистоветени.

Фреквенцијата на лексемите и на збороформите е корисна за споредување на зборовните фондови меѓу различни јазици. Јазици со голем број збороформи тогаш може да се споредат со јазици со мал број збороформи. Во македонскиот јазик покрај конјугираните форми на глаголите, најчестите збороформи потекнуваат од членуваните именки и придавки додека отсуството на именската деклинација се одразува на високата фреквенција на предлозите.

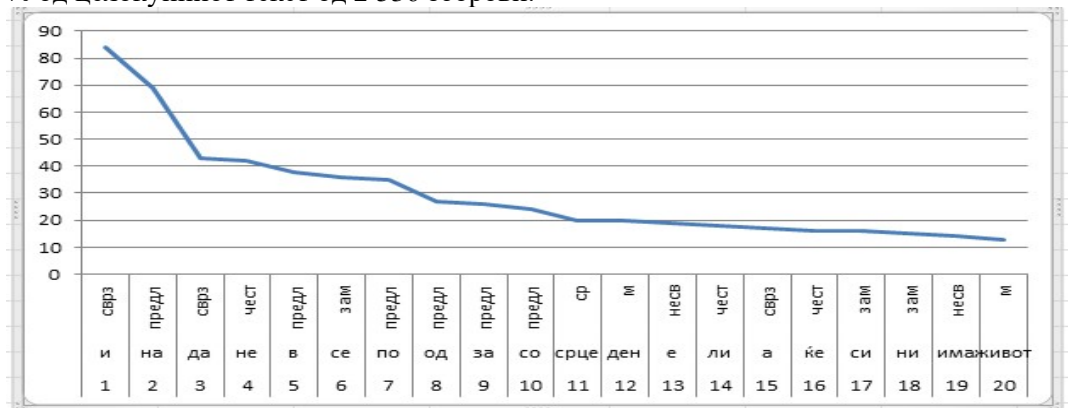
„Бели мугри“

За релевантни статистики се потребни подолги текстови. На пример, книгата „Бели мугри“ содржи 12 стихотворби со вкупно 2 619 зборови. Од нив 2 536 се обележани, 1 114 се збороформи на 853 лексеми. Необележани од различни причини (непознати, наслови, итн.) се 83 зборови или околу 3,5 % од целиот текст.

На врвот на ранг-листата на најчесто употребуваните лексеми ќе се сретнат службените зборови: „и сврз.“ (84), „на предл.“ (69), „да сврз“ (43), „не чест.“ (42), „се зам.“ (36), „по предл.“ (35) итн.

Првите полнозначни зборови, именките „срце“ и „ден“, се на ранг 11 и 12, а првите глаголи „сум/е“ и „има“ се на ранг 13 и 19.

Според тоа, почетните 20 лексеми покриваат 592 зборови или околу 23,3 % од целокупниот текст од 2 536 зборови.

2. Најчесто користените 20 лексеми во „Бели мугри“

Само еднаш се користени 467 зборови што е 18,4 % од целокупниот текст. Од нив се 163 глаголи, 143 именки, 82 придавки, 44 прилози.

Еднаш и двапати се користени 793 зборови, што е околу една третина од целиот текст (31 %). Но токму овие лексеми се важните носители на содржината. Затоа тие може да се земат како индикатор за обемот на „наративниот простор“.

именка	вид	именка	вид	именка	вид	именка	вид
бреме	ср	алка	ж	аир	м	гробништа	само мн
грозје	ср	аргатка	ж	ајдутин	м		
дете	ср	бавча	ж	амбар	м		
дно	ср	болест	ж	аргат	м		
езерце	ср	бука	ж	афион	м		
знаме	ср	бура	ж	братко	м		
јагне	ср	вада	ж	бунар	м		
крило	ср	веѓа	ж	ветерчок	м		
лозје	ср	веда	ж	воздух	м		
месо	ср	вересија	ж	војник	м		
море	ср	вечер	ж	гнет	м		
небе	ср	влага	ж	грозд	м		
небо	ср	гламна	ж	гулаб	м		
проштавање	ср	гостинка	ж	двор	м		
рало	ср	далечина	ж	дедо	м		
рамо	ср	длабина	ж	дели	м		
утро	ср	доба	ж	дол	м		
фиданче	ср	другарка	ж	друм	м		
чекмеџе	ср	другачка	ж	ек	м		
чираче	ср	жалба	ж	зид	м		

3. Само еднаш користени именки во „Бели мугри“ (именките од машки и од женски род се покажани делумно)

Други важни индикатори се бројот на зборови, збороформи и лексеми, како и нивниот сооднос.

зборови	збороформи	лексеми	необележани
2.536	1.114	853	83

4. Зборови, збороформи и лексеми во „Бели мугри“

„Пиреј“

Изданието на „Пиреј“, 261 страница, заедно со белешката за авторот и со податоците за книгата, содржи 86 908 зборови. Податоците за книгата, белешката за авторот, насловите на поглавјата, туѓите (српски, бугарски) и непознатите зборови што не се обележани сочинуваат вкупно 1 187 зборови.

Најчестите 20 зборови се: „и сврз.“ (3 428), „се зам.“ (2 961), „да сврз.“ (2 575), „вели несв.“ (2 025), „не чест.“ (1 842) итн. Првата именка во листата на најчестите зборови е „вода ж.“ (217) со ранг 49, а потоа следи „човек м.“ (207) со ранг 52.

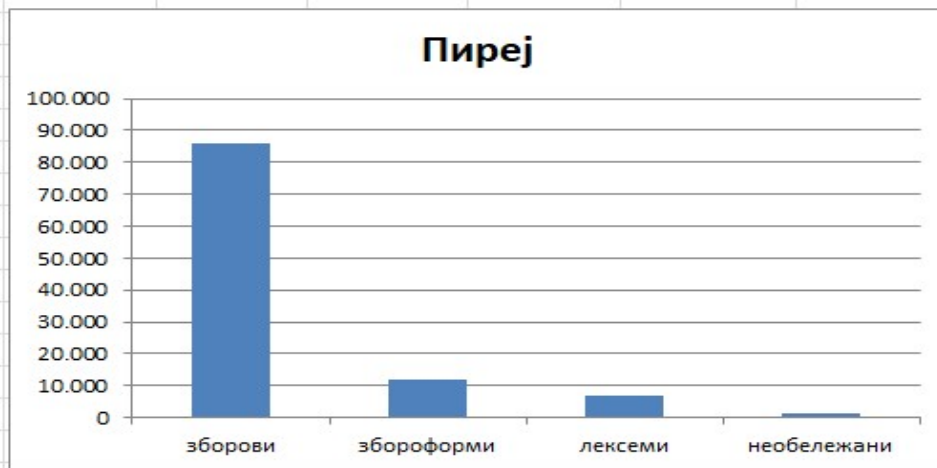
5. Најчесто користените 20 лексеми во „Пиреј“

Првите 20 лексеми покриваат 28 116 зборови или околу 33 % од обележаниот зборовен фонд на книгата. Само еднаш се појавуваат 2 997 зборови, а еднаш и двапати 5 137 или околу 6,7 %

глагол	вид	глагол	вид	глагол	вид
благослови	св	амка	несв	бележи	св. и несв
бодне	св	арчи	несв	владее	св. и несв
боцне	св	баботи	несв	гнете	св. и несв
брзне	св	бае	несв	гние	св. и несв
брцне	св	базди	несв	гнои	св. и несв
бутуриса	св	бапка	несв	гости	св. и несв
вароса	св	бендисува	несв	гувее	св. и несв
вовее	св	беси	несв	дарува	св. и несв
вовре	св	бие	несв	кани	св. и несв
вреди	св	бистри	несв	минира	св. и несв
вресне	св	бичи	несв	одликува	св. и несв
втаса	св	блажи	несв	прегрупира	св. и несв
втури	св	блеска	несв	пропагира	св. и несв
вудвоса	св	блика	несв	складира	св. и несв
глави	св	боднува	несв		
гргне	св	боцнува	несв		
гровне	св	брзнува	несв		
гушне	св	бувнува	несв		
дамлоса	св	буни	несв		
делне	св	буричнува	несв		

6. Само еднаш користени глаголи во „Пиреј“
(свршените и несвршените глаголи се покажани делумно)

	зборови	збороформи	лексеми	необележани
Пиреј	85.721	11.909	6.683	1.187

7. Зборови, збороформи и лексеми во „Пиреј“

Зипфов закон

За природните јазици важи принципот на најмал напор (Principle of Least Effort). Овој принцип, познат и како Зипфов закон (George Kingsley Zipf), е опишан со формулата:

$$f \cdot r \approx k \quad (1)$$

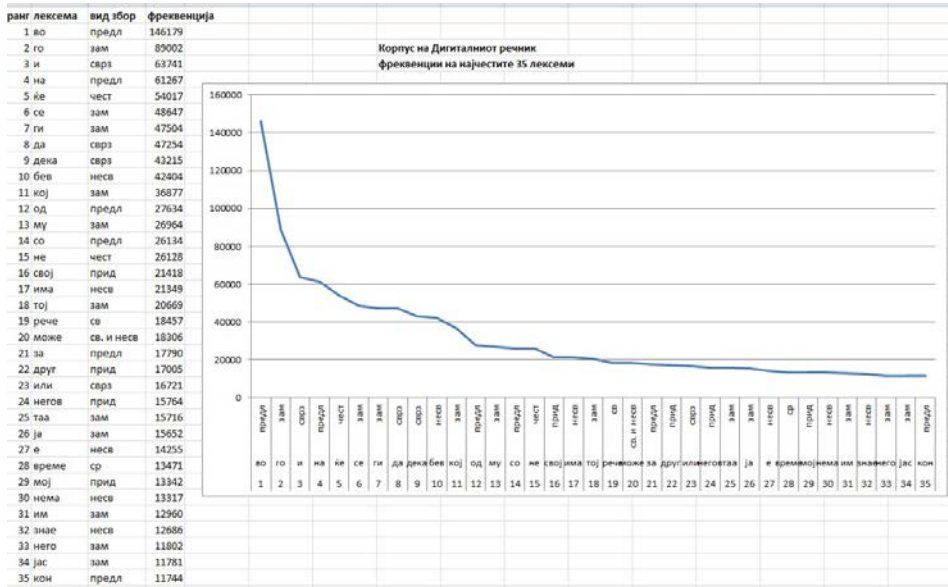
каде што f = фреквенцијата на употреба на една лексема, r = ранг на лексемата и

k = константа специфична за јазикот.

Тоа значи дека фреквенцијата на употреба на една лексема е обратнопропорционална со рангот. Графички претставена, зависноста меѓу рангот и фреквенцијата е хипербола. Формулата (1) отстапува во највисоките и во најниските рангови и затоа постојат варијации со додатни параметри кои се обидуваат да ги отстранат овие недостатоци (на пр., Манделброт).

Од корпусот на ДР може да се пресмета константата за македонскиот јазик по формулата (1). Од 3 800 713 обележани зборови и фреквенција за највисоко рангираната лексема „во предл.“ 146 179, произлегува дека константата за македонскиот јазик изнесува $146\,179 / 3\,800\,713 = 0,0384$.⁵ Таа константа, на пример, кај „Пиреј“ со врвната лексема „и сврз.“ изнесува $3\,428 / 85\,721 = 0,0399$, додека кај „Бели мугри“ таа изнесува **0,033**.

⁵ Во германскиот јазик, според проектот „Deutscher Wortschatz“, константата изнесува 0,08. (в. лит. 6)

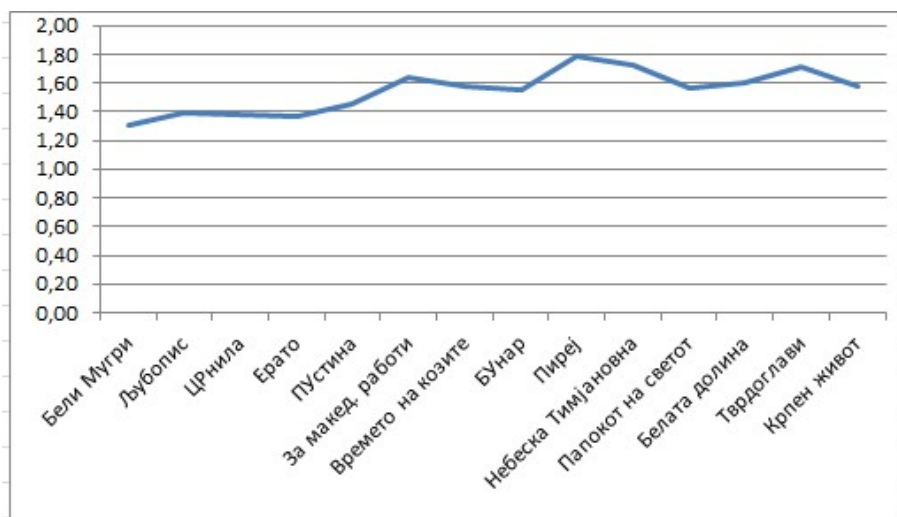

8. Зборови со највисока фреквенција во ДР

Толкување на бројките

Првиот индикатор за комплексноста на еден текст е бројот на збороформите. Големиот број збороформи значи голема деталност на текстот. На пример, „Пиреј“ содржи 11 909 збороформи со што се истакнува во споредба со слични текстови. Секако дека бројот на збороформите зависи и од целокупниот обем на текстот, па затоа при споредувањата треба да се земе соодносот на збороформите со зборовите.

Соодносот меѓу лексемите и збороформите е специфичен за јазикот. Тој е индикатор за *флексивноста* на јазикот и покажува колку збороформи во просек може да се очекуваат при даден број лексеми. Во македонскиот јазик тој изнесува околу **1,62** што значи ако еден македонски текст содржи 1 000 лексеми, може да се очекуваат 1 620 збороформи или обратно. Збороформите се должат на менливите зборови (глаголи, именки, заменки, придавки, броеви и делумно прилози), додека неменливите/службените зборови имаат само една збороформа. Во македонскиот јазик службените зборови сочинуваат само околу 2 % од целокупниот јазичен фонд, но затоа тие се застапени со преку 20 % проценти во текстовите.

9. Флексибилноста во одделни македонски литературни дела

Бројот на користените лексеми во еден текст го покажува богатството на речникот на авторот. Просечниот број лексеми во литературните дела во корпусот на ДР се движи некаде меѓу пет и седум илјади. Највисок број лексеми досега е идентификуван во „Небеска Тимјановна“ од П. М. Андреевски со 7 634 лексеми.

Македонската константа во Зипфовата формула покажува дека на околу секои 25 збора се наидува на врвната лексема. Со помош на оваа константа може да се пресмета кога може да се очекуваат лексемите со понизок ранг и колкав текст е потребен за да се покрие определен обем на лексеми. Тоа е, на пример, важно при дизајнирањето на корпусите, асоцијативните психолошки текстови на македонски јазик итн.

Натамошни можности за анализа

Покрај морфосинтактичката анализа на делата, можни се и анализи на колокациите. На пример, еден од типичните стилски конструкти во „Бели мугри“ е придавка/именка/придавка којшто доаѓа од народната поезија („рујно вино црвено“).

Преку овој вид анализи е можно создавање речници и профили на поединечни автори.

аргатски (прид.) мака (им.) голем (прид.)
 бел (прид.) фиданче (им.) писан (прид.)
 голем (прид.) радост (им.) длабок (прид.)
 долг (прид.) ширина (им.) рамен (прид.)
 жолтозлатен (прид.) прикаска (им.) горок (прид.)
 кревок (прид.) лист (им.) жолтозлатен (прид.)
 мек (прид.) ширина (им.) рамен (прид.)
 наш (прид.) мака (им.) наш (прид.)
 низок (прид.) камен (им.) студен (прид.)
 пуст (прид.) мака (им.) пуст (прид.)
 реден (прид.) магаза (им.) полн (прид.)
 росен (прид.) утрина (им.) пресен (прид.)
 руен (прид.) вино (им.) црвен (прид.)
 селски (прид.) мака (им.) селски (прид.)
 скотски (прид.) живот (им.) аргатски (прид.)
 стар (прид.) бочва (им.) голем (прид.)
 суров (прид.) гламна (им.) скршен (прид.)
 тежок (прид.) одзив (им.) пуст (прид.)
 темен (прид.) изба (им.) мемлив (прид.)
 цел (прид.) свет (им.) безброен (прид.)
 цел (прид.) свет (им.) братски (прид.)

10. Конструкти придавка/именка/придавка во „Бели мугри“

Заклучок

Цел на статијата е да укаже на можностите што ги нуди корпусната лингвистика.

Споредбата на квантитативните одлики на македонскиот литературен јазик со другите словенски јазици може да ја објективира и дискусијата околу нивните сличности и разлики.

Преку анализа на текстови од различни области (поезија, драма, детска литература, роман, стручна литература) и нивната меѓусебна споредба е можна автоматска квалификација на делата од македонските автори. Ова е прв чекор со надеж дека ќе се отворат и други полиња на дејност што ќе дадат поттик за натамошниот развој на македонскиот литературен јазик.

Summary

The analysis of the corpus of the Digital dictionary leads to discovery of new specifics of the modern Macedonian language. They concern the vocabulary and its components. The results are useful for different areas, from cryptography to learning the language. As explanatory example are used the books “Beli mugri” and “Pirej”.

ЛИТЕРАТУРА

- Андреевски, М. П., 1983, *Пиреј* (Едиција македонска книжевност, Одбрани дела/Петре М. Андреевски; избор и редакција Слободан Мицковиќ; уредник Видоје Подгорец). Скопје: НУБ „Кл. Охридски“.
- Конески, К., 1999, *Правописен речник на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Просветно дело.
- Рацин, К., 1991, *Бели мугри*. Скопје: Македонска книга.
- Толковен речник на македонскиот јазик*. Ред. Кирил Конески, I-VI. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“, 2003-2014.
- Adamic, A. L., 2002, *Zipf, Power-laws, and Pareto – a ranking tutorial*, HP Labs, Palo Alto <https://www.hpl.hp.com/research/idl/papers/ranking/ranking.html>
- Deutsche Grammatik 3*. Mannheim: Auflage, Duden, 2004.
- Heyer, G., 2018, *Linguistische Informatik*. Universität Leipzig, Institut für Informatik. asv.informatik.uni-leipzig.de/uploads/document/file_link/452/LI05_Zipf.pdf
- Johnson, K., 2008, *Quantitative Methods in Linguistics*. Malden Massachusetts: Blackwell Publishing.
- Kennedy, G., 1998, *An Introduction to Corpus Linguistics*. London and New York: Longman.
- Lemnitzer/Zinsmeister, 2015, *Korpuslinguistik, 3. Auflage, narr Studienbücher, Tübingen*.
- Manning/Schütze, 1999, *Foundations of Statistical Natural Language Processing*. MIT Press, Cambridge Massachusetts.
- Schlaefter, M., 2009, *Lexicologie und Lexicographie 2*. Berlin: Auflage, Erich Schmidt Verlag.

Ivo PRANJKOVIĆ

TEMELJNA NAČELA JEZIČNE PRAVILNOSTI

Uvod

Glavni razlog normativnim zahvatima u bilo kojem standardnom jeziku jest postojanje inačica (varijanata, dubleta) na svim razinama (fonološkoj, morfološkoj, tvorbenoj, sintaktičkoj, leksičkoj, ortografskoj i ortoepskoj). Drugim riječima, o tome da je nešto pravilnije od čega drugoga, da mu treba dati prednost u odnosu na što drugo može se govoriti samo onda kad je riječ o konkurentnim jezičnim jedinicama i pojavnostima.

O samoj pojavi jezične varijantnosti mislilo se i misli različito. Jedni smatraju da su inačice odraz nesavršenosti, neracionalnosti, „jezične rasipnosti« te da ih treba pretjerivati iz jezika. Takva su mišljenja prihvatljiva samo donekle i samo u nekim oblastima jezične uporabe (npr. u nazivoslovlju, terminologiji). Kad se međutim počne događati da se zastupnici takva mišljenja tuže na jezikoslovce zbog navodno pretjerane popustljivosti ili kad traže od države da osniva urede (sudove, povjerenstva i sl.) za jezik i inačice dekretima iskorjenjuje, onda posljedice takvih mišljenja mogu biti vrlo pogubne, jer je pojava inačica više nego normalna posljedica jezičnoga razvoja. Riječ je obično o nužnom supostojanju staroga i novoga, općega i specijaliziranoga, „višega“ i „nižega“, stilski obilježenoga i stilski neobilježenoga itd. Varijantnost, između ostalog, pomaže da se naviknemo na novi oblik i tako promjenu norme čini manje bolnom. Inačice nam osim toga pomažu da efektivnije i preciznije „preslikavamo“ svoje misli u jezična ustrojstva.

Sve to nikako ne znači da su sve inačice jednako preporučljive. Naprotiv, one se međusobno mogu stupnjevati s obzirom na to u kojoj je mjeri neka od njih preporučljiva, manje preporučljiva ili nepreporučljiva, odnosno „pravilna“, „manje pravilna“ ili „pogrešna“. O tome zašto se i po čemu jedna inačica smatra pravilnom u odnosu na drugu bit će riječi u ovome ogledu u kojem će se ukratko prokomentirati dvanaest različitih načela jezične pravilnosti.

Načelo stabilnosti

Od najmanje dvanaest načela koliko ih se spominje kad se raspravlja o jezičnoj pravilnosti i koje u normativističkim prosudbama treba uzimati u obzir na prvom se mjestu obično spominje načelo *stabilnosti*.

Po tom bi se načelu jezično pravilnijim smatralo ono što je stabilno, postojano, što nije podložno promjenama, osobito ne naglim. To načelo svakako treba uzimati u obzir u standardološkim nedoumicama, ali odmah valja naglasiti da je njegova pouzdanost relativna, jer posve pravilno može biti ne samo ono što ima stabilno mjesto u jezičnome ustrojstvu nego i ono što se tek pojavilo, pa može biti nestabilno bilo značenjski bilo formalno (usp. nedoumice tipa *računalo*, *računar*, *računač*,

kompjutor, kompjuter i sl.). Naime iako se jezik u cjelini mijenja sporo i postupno, ipak ima i dosta slučajeva naglih i nepredvidivih promjena, osobito u leksiku. Gotovo smo svakodnevno suočeni s potrebom imenovanja novih predmeta i pojava. Danas primjerice rabimo povelik broj riječi koje naši djedovi uopće ne bi razumjeli, npr. *računalo (kompjutor), čip, pisač, sida (aids), ekologija, stranka zelenih, doigravanje (plej of)* itd.

S druge strane, ne treba zaboraviti da vrlo stabilne mogu biti i inačice koje se po drugim kriterijima smatraju pogrešnima. Tako npr. normativci desetljećima uporno ponavljaju da nije pravilno *u (s)vezi toga* ili *koristim priliku*, nego *u (s)vezi s tim* i *koristim se prilikom*, ali i te pogrešne oblike ipak svakodnevno čitamo i slušamo.

Načelo proširenosti

Načelo proširenosti tiče se statističkih pokazatelja, koje dakako i u normativističkim raščlambama valja uvažavati. Po njemu bi prednost trebalo davati onome što je frekventnije, što se češće javlja u praksi i/ili što upotrebljava većina govornika pojedinoga standardnog jezika. I to načelo, naravno, treba uvažavati, ali se nikako ne smije apsolutizirati jer pred statističkim podacima nerijetko dobivaju prednost drugi činitelji, kao npr. kulturnopovijesni, nacionalni, vjerski, pa i emocionalni. Osim toga mjesto statistike u jeziku i u jezičnim istraživanjima relativno je ili bar dosad nije jasno utvrđeno. I napokon, kao i u vezi sa stabilnošću, treba reći da proširenije može biti ono što se po drugim kriterijima smatra nepravilnim. Tako će npr. većina govornika hrvatskoga jezika, ili bar većina stanovnika Zagreba, izgovarati npr. *donātor* ili *asistēt* iako se pravilnima (ortoepski korektnima) smatraju samo inačice *dōnātor* i *asīstent*.

Logičko načelo

Kako svaki jezik služi za izražavanje misli, prirodno je da nije posve neovisan o zakonitostima pravilnoga, a to u prvom redu znači logičkoga mišljenja, drugim riječima da u prosuđivanju o tome što je pravilno, a što nepravilno treba voditi računa i o *logičkome* načelu. Pritom međutim treba biti svjestan činjenice da jezik ima svoju posebnu logiku koja ne mora biti u skladu s našom logikom, a pogotovo ne s logikom kao filozofijskom disciplinom (npr. tzv. frazeološke besmislice tipa *musti jarca u rešeto* besmislice su s logičkoga, ali ne i jezičnoga stajališta). Osim toga jezikom se ne prenosi sumo ispravno (logično) nego i alogično mišljenje. Kad bi bilo drukčije, jezik bi uvijek morao biti logičan. I napokon, pojam logičnosti u jezicima prilično je relativan. Ono što je u jednom jeziku logično ne mora biti u drugome, i obrnuto. Ustrojstvo niječnih konstrukcija, primjerice, u hrvatskome standardnom jeziku za taj

je jezik posve logično (npr. *Nikada ništa ni od koga nije prima*o), a posve nelogično za većinu drugih europskih jeziku. Prema tome česta laička prosuđivanja o tome da je što pravilno jer je tobože logično ili da je što nepravilno jer tobože nije logično u najvećem su broju slučajeva posve neutemeljena i nemaju veze s ozbiljnim standardološkim raspravama.

Estetsko načelo

Kad je riječ o načelima jezične pravilnosti, treba reći da je u povijesti jezikoslovlja bilo i onih, npr. Karl Vossler, koji su presudnim smatrali „osjećaj ukusa“, odnosno svojevrsnu individualnu intuiciju. Takvo se shvaćanje norme naziva *estetskim* ili *lingvoestetskim*. Pojednostavljeno rečeno, pravilnije bi bilo ono ko je ljepše, a o tome što je ljepše prosuđuje onaj koji se služi jezikom.

Nije naravno uopće sporno da je i to načelo često u igri, i to vjerojatno češće nego što bi trebalo biti. Moramo međutim biti svjesni krajnje subjektivnosti toga načela i činjenice da estetska mjerila podliježu vrlo raznolikim utjecajima, pa i svojevrsnoj „modi“. Ukusi se naime nužno mijenjaju, pa će čak i ista osoba u različitoj dobi ili u različitim životnim okolnostima imati različit „jezični ukus“.

Estetski pristup i estetsko shvaćanje norme treba naravno jasno lučiti od estetskih parametara kojima se operira u ocjeni vrijednosti jezične umjetnine, jer oni nemaju nikakve veze s normom, nego imaju veze sa znanošću o književnosti odnosno s estetikom (kao filozofskom disciplinom).

Pragmatično načelo

Za razliku od teorije norme zasnovane na estetskom načelu teorija norme zasnovana na pragmatičnom načelu jedna je od najradikalnijih. Zagovornici te teorije smatraju da su norme posve uvjetne, tj. lišene bilo kakve vrijednosti sa stajališta neke znanstvene ili čak bilo kakve druge istine. Drugim riječima, oni tvrde da nikakvo znanstveno utemeljenje jezične norme uopće nije moguće. Unatoč tome što su takva gledanja krajnje radikalna i pretjerana, o njima ipak treba voditi računa jer je norma s nekog strogo znanstvenog stajališta doista uvjetna. Puno je slučajeva u kojima je ona na neki način samo „savjetnička“ odnosno u kojima normativac ne može podastrijeti iole čvrste dokaze o tome da je neka inačica pravilnija od druge. U toj oblasti, štoviše, uopće i nema čvrstih dokaza, što naravno ne znači da nema argumenata. Razmotrimo s tog stajališta jedan aktualni primjer: teško da itko ikome može dokazati da je pravilnija inačica *oborina* nego *padavina* (*padalina*) ili obrnuto, ali argumenata i za jednu i za drugu može biti mnogo, i to raznolike naravi i težine (što je starije, što je proširenije, što ima dužu tradiciju, što je primjerenije tvorbenom ustrojstvu, od čega ima više izvedenica, što »pada«, a što se »obara« itd.).

Takozvano pravno načelo

Oni koji u pristupu jezičnoj normi ističu u prvi plan tzv. *pravno* (ili „zakonsko“) načelo insistiraju na sličnosti između jezičnih i pravnih normi. Ima naime i jezičnih normi, kakva je primjerice pravopisna, koje imaju karakter zakona. Njihovo narušavanje, manje ili više, u svim razvijenim društvima ima za posljedicu određene

sankcije, od slabe ocjene koju će dobiti učenik na satu materinskog jezika do npr. tajnice u kakvu trgovačkom poduzeću koja zbog nepoznavanja te pravopisne norme, a pogotovo zbog eventualnog svjesnog manipuliranja pojedinim pravilima, može proizročiti ozbiljne posljedice svome poduzeću, zbog kojih naravno može i odgovarati. Međutim na tim sličnostima između jezičnih i pravnih normi, koliko god bile očigledne, ipak je krivo insistirati. Jezične su naime norme neusporedivo zamršenije i višespektnije nego pravne, pa takvo insistiranje može voditi opasnim pojednostavljenjima koja će prije onemogućiti negoli omogućiti njihovo ispravno shvaćanje i primjenjivanje.

Jedna od tih zamršenosti ima izvorište u tome što su jezične norme mnogo manje arbitrarne od pravnih. Dobar je dio njih naime čvrsto povezan s jezičnim ustrojstvom, što znači da je moguće utvrditi koja od inačica jest u skladu sa zakonitostima jezičnog sustava, a koja eventualno nije.

Takozvano znanstveno načelo

Riječ je dakle o suodnosu između norme i jezičnoga sustava, koji (suodnos) omogućuje da se o pojedinim inačicama sudi (u najvećoj mjeri) znanstveno. Pa ipak je i to načelo nazvano *takozvanim znanstvenim*. Tomu je najmanje dva razloga. Prvo, usklađenost sa sustavom nije uvijek s normativnog stajališta presudna jer norma ne mora nužno proskribirati čak ni one elemente koji su u suprotnosti sa sustavom („sustavniji“ je npr. inače normativno posve nekorektan oblik *možem* nego *mogu*, jer ima samo dva glagola koji u 1. licu jednine prezenta imaju nastavak *-u*, svima ostalima završava na *-m*). Drugo, upravo manja usklađenost, ili čak potpuna neusklađenost sa sustavom može imati određena značenja i (stilske) efekte. Tako npr. riječi slavenskoga podrijetla koje označuju vršitelja radnje dobivaju sufikse *-telj*, *-lac*, *-ač*, *-ac* itd. (*čitatelj*, *ličilac*, *kopač*, *kosac*), a riječi stranog podrijetla sufiks *-or* (*revizor*, *agresor*, *plagijator*), ali će ipak normativno biti *drmator*, a ne *drmatelj*, *drmalac*, *drmač* ili *drmac*.

Prema tome (manja ili veća) usklađenost sa sustavom nešto je što se može utvrditi i što naravno treba uzimati u obzir, ali i to sa stajališta norme može biti posve relativno.

Zemljopisno načelo

U raspravama o tome što je u jeziku pravilnije ili, preciznije, gdje se govori pravilnije nerijetko je u igri i zemljopisno načelo (ako se to uopće može smatrati načelom). Naime među ljudima, posebice nestručnjacima, postoji vrlo izražena potreba da se uzorni dijalekt ili uzorni regionalni govor konkretizira i zemljopisno. U nas se u tom smislu često spominje Hercegovina, Zagora, Bosna, a od gradova Mostar, Dubrovnik i sl. Ima čak ljudi, i to visokoobrazovanih koji smatraju da književni jezik ne moraju ni učiti jer se u njih (npr. u njihovu selu) tobože govori „čistim« književnim jezikom.

To je jedna od najvećih i najproširenijih zabluda koje se u vezi s književnim jezikom uopće javljaju, jer naprosto ne postoji, niti je ikada postojao, nekakav čisti, nepatvoreni dijalekt koji bi služio za uzor. Svaki je književni jezik umjetna tvorevina, a uzor mu ne može biti nijedan zemljopisno konkretan govor, nego samo pravilna uporaba književnoga jezika. Zemljopisno je načelo, drugim riječima, posve irelevantno kad se raspravlja o tome što je u standardnom jeziku pravilno, a što nije. Spominjem ga ovdje u prvom redu zato što je u nas izazvalo, i još uvijek izaziva, cijeli niz nesporazuma, koji otežavaju ne samo pravilno shvaćanje norme nego i pravilno shvaćanje književnog, standardnog jezika.

Aristokratsko načelo

Budući da su u razvoju svakog književnoga jezika određenu ulogu igrale i klasne razlike, i to uglavnom u tom smislu što se jezik viših društvenih slojeva smatrao prestižnijim, pa onda i pravilnijim, nerijetko se govori i o *aristokratskom* načelu. I to načelo svakako treba uzimati u obzir, ali s maksimalnim oprezom već i zato što je pojam aristokracije prilično neodređen i/ili problematičan. Smatramo li aristokracijom npr. vladajuće slojeve, onda će oni u hrvatskoj povijesti teško moći služiti kao uzor u književnome jeziku jer veći dio tih slojeva nije ni govorio hrvatski (nego njemački, latinski, talijanski ili mađarski). Ako, s druge strane, pod aristokracijom podrazumijevamo najbogatije ljude, onda se mora konstatirati da je među njima uvijek bilo „sirovih“ skorojevića, beskrupuloznih zelenaša, profitera i sl. čiji jezik nije mogao biti uzorom drugima. Prema tome aristokratsko je načelo posve difuzno kao što je difuzan i sam pojam aristokracije.

Demokratsko načelo

Slično je i s načelom suprotnoga predznaka, tj. s demokratskim načelom, koje pretpostavlja da su svi ljudi u pojedinim zajednicama jezično jednakovrijedni i da svi imaju pravo na svoje vlastite jezične izbore. Kako u njemu važnu ulogu imaju statistički pokazatelji, to je načelo donekle blisko načelu proširenosti. Zagovornici demokratskog načela čak su povremeno tvrdili (npr. T. Tegner) da i najveće besmislice u jeziku postaju pravilne kad se usvoje, kao što i u politici najgori uzurpatori postaju legitimni kad se učvrste na vlasti. Takva su međutim stajališta bez sumnje pretjerana. Društvena je zajednica ipak korektiv koji priječi da se javljaju potpune besmislice, uz napomenu da u jeziku nije besmisleno sve ono što se nama katkada učini da jest (nisu npr. besmislene pojave tipa *čovjek-žaba* ili *morski pas*). Štoviše, moglo bi se ustvrditi da i u jeziku postoji nešto kao „jezični moral“ (donekle analogan političkom moralu) koji priječi da se prihvaćaju i najveće besmislice bez obzira na to jesu li se ustalile ili nisu.

Načelo autoritetnosti

Od načela jezične pravilnosti među najpopularnijima je načelo autoritetnosti, prema kojemu je pravilnija ona inačica koja je potkrijepljena autoritetom izvora, pri čemu se obično misli na autoritet književnog stvaratelja. U nas je to načelo svojedobno bilo

vrlo prošireno, i to u obliku parole: *Piši kao što pišu dobri pisci!* Razumije se da i to načelo u normativnim prosudbama treba uvažavati, jer je u svakom slučaju preporučljivije da nam autoritet u pisanju bude dobar pisac negoli kakvo polupismeno pisakaralo, ali odmah valja reći da u vezi s tim vrebaju brojne opasnosti ne samo zato što je jezik lijepe književnosti „materijal“ za izradu književne umjetnine, pa ne podliježe normiranju (bar ne u onom smislu u kojem podliježu drugi tekstovi), nego i zato što ćemo biti u najmanju ruku smiješni ako primjerice molbu za prijem u radni odnos ili raspravu iz biologije budemo pisali ugledajući se u jezik Tina Ujevića ili Miroslava Krleže. Drugim riječima, moramo prije svega voditi računa o tome kojem funkcionalnom stilu pripada ono što pišemo: razgovornom, administrativnom, publicističkom, beletrističkom ili znanstvenom.

Načelo svrhovitosti

Upravo se na to ponajviše misli kad se govori o načelu svrhovitosti. Po tom načelu pravilnije je ono što je primjerenije pojedinom tipu komunikacije. Uvažavanje tog načela pretpostavlja da ne postoji jedna i jedinstvena norma koja bi vrijedila za jezik u cjelini, nego da svaki funkcionalni stil ima svoju normu.

Tako će npr. u administrativnom stilu biti pravilne i oblične pojavnosti kao što su *vršiti popis* (mjesto *popisivati*), *u oblasti zdravstva* (mjesto *u zdravstva*), *pitanje likvidnosti*, *problem vanjskog i unutarnjeg prometa* itd., a neće biti u nekom drugom funkcionalnom stilu, npr. u beletrističkom, razgovornom ili znanstvenom.

Sva spomenuta načela, a još i pokoje nespomenuto, npr. tradicijsko načelo, načelo jednostavnije realizacije, načelo autohtonosti (po kojemu se prednost daje domaćoj inačici u odnosu na stranu), načelo produktivnosti (po kojemu prednost ima ona inačica koja je pogodnija za tvorbu izvedenica) itd., treba pri donošenju normativnih odluka uzimati u obzir, ali tako da se nijedno od njih ne apsolutizira. Samo će se na taj način u normativističkim zahvatima postupati razložno, utemeljeno i neprotuslovno.

Kolo, časopis Matice hrvatske, 4,
zima 1996, Zagreb, str. 5-12.

Grace E. FIELDER

AUTHENTICITY AND THE SOCIOLINGUISTICS OF MACEDONIAN

“This spontaneous [= authentic] speaker of pure vernacular is the dialectological poster child - our direct access to language untainted by the interference of reflection or social agency” (Eckert 2003: 392).

Abstract

Во статијата се наведуваат аргументи дека дистрибуцијата на дискурсните показатели *ами* и *ама* како балканизми треба да бидат сфатени во социолингвистичкиот контекст на стандардизација како чин на индентитет преку кој јазичните единици се вредувани со што им е утврдена автентичноста. “Автеничноста” на македонскиот, на бугарскиот и на грчкиот е предмет на дискусија во рамките на Куплановата дистинкција помеѓу “автентичности на естаблишментот” и “автентичности на вернакулар [народен јазик]” (230: 420), системи на вреднувања мошне релевантни за јазичната стандардизација. Се докажува дека автентичноста не е инхерентно обележје, туку обележје во постојан процес на преговарање.

This paper argues that the distribution of the discourse markers *ami* and *ama* as Balkanisms need to be understood in the sociolinguistic context of standardization as an act of identity in which linguistic items are valorized and authenticated. The “authenticity” of Macedonian, Bulgarian and Greek is discussed in terms of Coupland’s distinction between “establishment authenticities” and “vernacular authenticities” (2003: 420), sets of values that are extremely relevant for language standardization. It is argued that authenticity is not an inherent feature, but one that is continually being negotiated.

Introduction

This article has two goals. The first builds on previous work (Fielder 2005,

2008a, 2008b, 2010abc) on the adversative connectives *ama* and *ami* as Balkanisms, but here with the focus on Macedonian data as compared to Bulgarian and Greek. I argue that the current geolinguistic distribution and whatever insights it might provide about Balkan typology must be informed by the sociolinguistic situation, specifically the time and manner of standardization. The second is to frame language standardization as an “act of identity” (Le Page and Tabouret-Kelly 1985) or, more precisely, a practice of authenticity in which identity is performatively constructed (Bucholtz 2003). What constitutes “authentic language” appropriate for linguistic analysis varies according to one's assumptions about language, i.e., a prescriptivist versus descriptivist stance. Recent sociolinguistic literature (Bucholtz 2003, Coupland 2003 and Eckert 2003) has engaged in a stimulating discussion of what constitutes “authentic language” and “authentic speakers” and problematizes the very concept of “authenticity” itself. Even before its official recognition in 1944, and continuing up to the Introduction

This article has two goals. The first builds on previous work (Fielder 2005, 2008a, 2008b, 2010abc) on the adversative connectives *ama* and *ami* as Balkanisms, but here with the focus on Macedonian data as compared to Bulgarian and Greek. I argue that the current geolinguistic distribution and whatever insights it might provide about Balkan typology must be informed by the sociolinguistic situation, specifically the time and manner of standardization. The second is to frame language standardization as an “act of identity” (Le Page and Tabouret-Kelly 1985) or, more precisely, a practice of authenticity in which identity is performatively constructed (Bucholtz 2003). What constitutes “authentic language” appropriate for linguistic analysis varies according to one's assumptions about language, i.e., a prescriptivist versus descriptivist stance. Recent sociolinguistic literature (Bucholtz 2003, Coupland 2003 and Eckert 2003) has engaged in a stimulating discussion of what constitutes “authentic language” and “authentic speakers” and problematizes the very concept of “authenticity” itself. Even before its official recognition in 1944, and continuing up to the present, the status of Macedonian as an “authentic language” has been continually challenged by those who have called it an “idiom” or a “dialect” rather than a “language.” One line of this argument is that Macedonian is not an authentic language because it did not exist as a (standard) language before 1944. In an ironic twist of reasoning, the very fact of its standardization by a group authorized to do so in 1944-1945 is cited as “evidence” of Macedonian’s “artificial” essence. This article will compare the “authenticity” of Macedonian, Bulgarian and Greek in

terms of Coupland's distinction between "establishment authenticities" and "vernacular authenticities" (2003: 420), sets of values that are extremely relevant for language standardization. The conclusion is that geo-linguistic patterning of *ama* and *ami* in these three Balkan languages can only be accounted for by acknowledging the role of reflection and social agency in authentic language.

Adversative Discourse Markers as Balkanisms

Adversative discourse markers on Balkan territory are particularly intriguing because in addition to native words for 'but' (West Balkan Slavic *ali*, East Balkan Slavic *no*, Albanian *por*, Romanian *dar*, Greek *alla*), each language shares at least one or more borrowed words for the adversative connective function, *i.e.*, (*a*)*mi* and (*a*)*ma*.² This widespread borrowing across the geolinguistic contact zone of the Balkans is consistent with Matras's characterization of discourse markers as "utterance modifiers" that, like gestures, are readily borrowed from the pragmatically dominant language (1998). The tendency for conjunctions and discourse markers as function words to be borrowed in multi-lingual situations has been noted, for example, by Weinreich 1979, Mithun 1988 and Matras 2000. Rå Hauge (2002: 22), who maintains a distinction between the borrowing of linguistic forms and the borrowing of linguistic functions, proposes that pragmatic markers and focus particles (*i.e.*, discourse markers) are a new type of Balkanism, specifically a hybrid of lexical and structural borrowing that is different from so-called classic Balkanisms, such as the loss of case, for example. As the diagram in Figure (1) illustrates, the distribution of *ama* and *ami* varies across the territory of the Balkans such that only in the center do both exist as adversative connectives with the function of both conjunction and discourse marker. Moreover, at the periphery only *ama* is found, and it is used only as a discourse marker. The diagram in Figure (1) thus illustrates the extent of borrowing both of the linguistic forms and of their functions, with the center reflecting the more fully realized central or "authentic Balkan" pattern of both items in both functions.

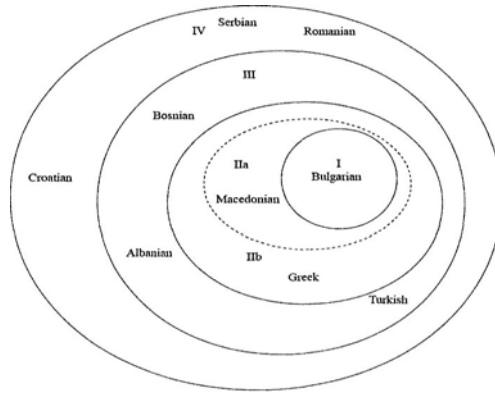

Figure 1:
Geolinguistic Zones

- I. *(a)ma* and *(a)mi* as conjunction and discourse marker – Bulgarian
- IIa. *(a)ma* as conjunction and discourse marker, *(a)mi* as discourse marker, stylistically restricted as a conjunction - Macedonian
- IIb. *(a)ma* and *(a)mi* non-standard conjunction and discourse marker- Greek
- III. *(a)ma* as conjunction and discourse marker - Bosnian, Albanian, Turkish
- IV. *(a)ma* as discourse marker - Serbian, Croatian, Romanian

What is striking about this distribution is the location of Bulgarian in the central Zone I and Macedonian in the relatively less central Zone IIa, specifically because Macedonian has typically been considered the most central member of the Balkan *Sprachbund* (see, for example, Hamp 1977: 281 and Schaller 1975: 10). In his discussion of the Turkish lexical component in the Balkans, Friedman (2005: 1) characterizes the Republic of Macedonia as “arguably located at the very heart of the complex multilingual contact that resulted in the Balkan linguistic league.” Moreover, Lindstedt (2000: 234) speaks of an “epicenter of Balkanisms” in which the Balkan language groups were “coterritorial,” *i.e.*, “somewhere south of the lakes of Ohrid and Prespa, where the Greek, Albanian, Macedonian, Arumanian, and Romani languages meet” and where Turkish and Judezmo/Ladino were also spoken. Thus, the geolinguistic pattern in *Figure 1* which seems to suggest that Macedonian is a less central Balkan language than Bulgarian, is somewhat unexpected, but not unprecedented.

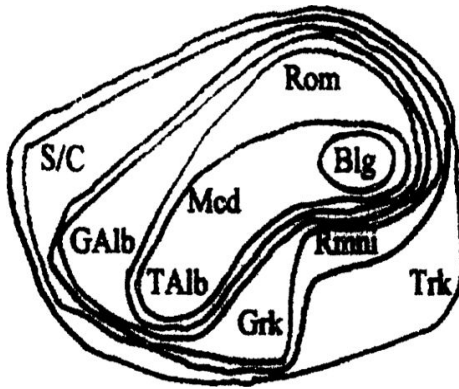

Figure 2:
 Balkanisms: An Isopleths Map Based on 10 Isoglosses
 (Van der Auwera 1998: 262)

There is a commonly held assumption that certain languages are more Balkan than others based on the number of Balkan features present, an assumption that is rather essentialist in nature. Van der Auwera's (1998) isopleth map (*Figure 2*, above), for example, plots the distribution of 10 different isoglosses to which numerical values have been assigned. In this configuration Bulgarian looks like the most “Balkan” since it has all 10 of the Balkanisms that Van der Auwera has selected as diagnostic.³ I would argue, however, that the significance of how many features are present is not necessarily diagnostic unless a further distinction is made between, for example, linguistic form and linguistic function (Ra Hauge 2002: 22, Friedman 2011: 279-80). So while the distribution in *Figure 1* could be taken as further support for such a claim inherent in distribution in *Figure 2*, such a claim would be essentialist in nature and therefore problematic.

In the discussion that follows I propose to engage directly with the notion of authenticity and the danger of essentialism in order to extract more information from the pattern in *Figure 1*. What I will demonstrate is that as Andersen (1988: 73) warns, a purely spatial interpretation of center and periphery, that is, in terms of cartographic notions of “core” and “margin,” would be misleading, and that a more accurate diagram would plot isoglosses in both time and space. It is not enough simply to catalogue the presence versus absence of features in order to categorize a language as more or less Balkan. The status of these features or perhaps more accurately how they are valued in the language in question at given points in time must also be taken into account. This requires that language standardization be taken into account and that brings us squarely face to face with the problem of authenticity.

Bucholtz (2003) problematizes the concept of authenticity for the field of sociolinguistics. She argues that authenticity is often driven by an ideology

of essentialism that assumes “(1) that groups can be clearly delineated; and (2) that group members are more or less alike” (400). Authenticity, like identity, she proposes, is not an object to be discovered, but rather is the outcome of linguistic practices of social actors and metalinguistic practices of sociolinguists. Particularly relevant for this article is the connection Bucholtz makes between authenticity and nostalgia whereby the modern present is made sense of by looking back to the past. Thus, she characterizes dialectology in particular as a romantic endeavor that “valorized the rural population as the authentic source of traditional cultural knowledge and practice, including language” (399). An example of nostalgia would be Vuk Karadzic's choice of an Eastern Herzogovinian dialect for the Serbian standard, a choice based in part on his valorization of the language used for epic songs that he considered to represent “essence” of the Serbs, or *volkgeist*.⁴

Indeed, modern language standardization itself is another product of 19th-century Romanticism and has often been practiced as a form of nostalgia. One goal of language standardization is to authenticate a particular variety of language for a people and/or nation. I would like to suggest that the standardization of a language is in fact a type of identity formation in which language is equated with the nation, its people AND their character as the supreme metonym. Most notable (or notorious) is the tactic of language purism which is a process whereby “contaminating” features of colonial time are removed and language is returned to an idealized state: either to its folk or classical “roots.” Perhaps the most extreme example of language purism in the Balkans has been *Katharevousa*⁵ Greek which was not only “cleansed” of its Turkisms but also archaized to index an idealized Hellenic past to such an extent that no Greek spoke it as a mother tongue (Tseronis 2002). In the Balkans, language standardization in the 19th century took place primarily as a post-colonial endeavor, *i.e.*, part of nation-building as the Ottoman Empire slowly contracted and the Austro-Hungarian and Russian Empires attempted to expand. On the Balkan terrain, therefore, Turkish loan words came to index the colonial heritage and thus became contested members of an “authentic” standard language. As such, Turkisms have been frequently the target of purism during the standardization process since the 19th century. However, it must be noted that this value of Turkisms does not remain constant over time. Friedman 2005 points out the salience of Turkisms in the late 20th-century standardization of the language formerly known as Serbo-Croatian such that for Bosnian (a nation state that valorized a Muslim identity) Turkisms have a positive value. By contrast, in Croatian they have a negative value and, interestingly enough, are associated with Serbian influence, because both Serbian and Turkish influence are regarded as the unwanted “Oriental Other.” Ironically, Turkisms have a negative value in Serbian as well, but in this case they are associated with influence of the even more oriental Macedonian as well as the general history of Ottoman domination. This mutable value of Turkisms and the importance of perception in the process of valorization here should not be underestimated since language attitudes are reflected in language policy.

Given the potentially charged value of Turkish borrowings in the

standard languages of the Balkans, the fact that of the two adversative connectives (*a*)*ma*, which is most probably a borrowing from Turkish (see, for example, Matras 1998: 303), is so widespread is perplexing. Given the high value of Turkisms for Bosnian it should be no surprise that we find (*a*)*ma* in the standard language, but one would think that the very strong forces of language purism would have eliminated it in Croatian and Greek by now. As Friedman 2005 illustrates, however, it is the perception of the source of words that is operative, not necessarily its etymology. One of the complicating features of the Balkans as an areal zone is that there have been different *linguae francae* operating in the Balkans: Romance (also called Frankish, but later also Italian), Turkish and Greek. The prestige of the three different *linguae francae* has varied given time and sphere of influence, for example, in administration, trade, education and religion. This variation has allowed speakers to justify their use of (*a*)*ma* based on its “perceived” etymology from whichever language is considered more prestigious at the relevant moment. Croatian dictionaries typically cite Italian *ma* as the source, while Greek dictionaries present several possibilities, including the borrowing of Italian *ma* or the survival of Ancient Greek *ma*, as well as a more dubious derivation from *ami* (the lowering of the vowel *i>a* is somehow influenced by the adversative connective *alla* [Kriaras 1971]). This last explanation exists mainly in order to account for the use of *ama* which is characteristic of the Asia Minor Greek refugees. So in other words (*a*)*ma* has been able to (perhaps more accurately allowed to) survive because its “nationality” can be authenticated as coming from a more prestigious source (Kahane 1976, 1986).⁵

As the situation with (*a*)*ma* demonstrates, the authentication of words to be permitted in the standard has as much to do with people's perception of the source of the word as with its actual origin. It is possible to theorize this using Bucholtz and Hall's 2004 model of *tactics of intersubjectivity* which serve as a model for the construction of identity and reflect the fact that identity formation (and identity assignation in the case of (*a*)*ma*) is performative: “identities emerge from temporary and mutable interactional conditions, in negotiation and often contestation with other social actors and in relation to larger and often unyielding structures of power” (Bucholtz 2003: 408). The process of language standardization is in effect the performing of identity under very specific historical and social circumstances which need to be taken into consideration. I will elaborate on this point after having examined the situation with (*a*)*ma* and (*a*)*mi* in Zones I, IIa and IIb, the facts of which also need to be considered in terms of authentication during standardization.

As stated above, we need to consider not just the presence and absence of both forms and functions, but also their value specifically with respect to the standard language. In Zone I (*a*)*ma* and (*a*)*mi* are used both as conjunctions and as discourse markers. In contemporary standard Bulgarian there are register or style differences such that *no* belongs to the standard literary language (written style), and *ama* and *ami* to the colloquial language (GSBKE 1983, Hauge 1999, Vrina 1999). Nonetheless, despite register differences all three are found in the colloquial speech of educated Bulgarians to express an adversative

relationship, be it syntactic, semantic or pragmatic.⁸ Since *ama* and *ami* are more frequent in the colloquial language as discourse markers, an interactional analysis provides the most insight. The crucial assumption here is that communication is an ongoing process of interaction where meaning (and identity) are negotiated by specific interlocutors in specific contexts. Adversative connectives are found most frequently in contexts of disagreement or opposition which are inherently face threatening acts of communication (Brown and Levinson 1987). The choice of adversative connective in Bulgarian serves to specifically position the speaker in an oppositional stance with the interlocutor or situation.

While the use of *no* is stylistically neutral in Bulgarian, the use of the colloquial discourse markers is not. The choice of *ama* signals a face threatening act, the overt positioning of the speaker in an oppositional stance with either the interlocutor or the situation. It shows the speaker's individual face (what some call negative face) and its assertive nature can be perceived as aggressive or even rude depending upon the context and interlocutors. By contrast, *ami* both signals and mitigates a face threatening act. It can be perceived as more polite or even deferential than *ama*, thus it is used to support social (positive) face and is often used for repairing facework, disagreeing and agreeing. Moreover, the choice of adversative connective also indexes the power relationship of the speech participants such that *ama* signals the speaker's autonomy, while *ami* signals the speaker's interdependence with the collocutor.

What is quite interesting is that the use of *no*, *ama* and *ami* has similar interactional values in the 19th-century novel *Bai Ganyo*, which contrasts the new nation of Bulgaria as the “Oriental Other” with respect to (Western) Europe.⁹ This cultural contrast is indexed in the standard speech of the “European”-educated students/narrators who use *no* or *ami*, and the non-standard speech of Bai Ganyo, who use *ama*. Konstantinov, the creator of *Bai Ganyo*, was more than aware of the value of language as cultural capital (Bourdieu 2003), since the time in which the novel was written followed a period of considerable debate as to what the standard language for the new nation-state should look like. Hence in the very specific cultural and social context of the novel, the choice of adversative connective takes on a second order of indexical meaning (Silverstein 2003) by virtue of the etymology of these discourse markers (see 3).

3. Dialectics of Indexicality (Silverstein 2003), Choice of BUT indexes linguistic identities.

no < Russian -* default literary standard

ami < Greek *ami* < *an mi* —* “European Identity” (apology, request, repair = “social face”)

ama < Turkish *a(m)ma* —> “Oriental Other” (brag, protest, demand = “individual face”)

The discourse marker *ama* has been borrowed from Turkish, and I would argue that it indexes a Balkan identity. In the novel it is used almost exclusively by Bai Ganyo, whose speech is marked by the use of many Turkisms. By contrast, *ami*, which is found not only

in the vernacular (and therefore in Bai Ganyo's speech), but also in the standard of the 19th century, has been borrowed from Greek¹⁰ and indexes a European identity by virtue of its higher prestige at the time of standardization (Detrez 2003: 32). Therefore, it is also used by the student narrators (but more often in dialogue rather than narrative).

Thus, in the authentication process of standardization in the 19th century, the genealogy of adversative connectives in use in vernacular Bulgarian was found to be inadequate for the new standard language (both *ama* and *ami* are inauthentic foreigners), and *no* was reintroduced as a borrowing from Russian (including the Russian recension of the Church Slavonic tradition) and authenticated as a suitably Slavic option. At the same time, the colloquial *ama* and *ami* remained widespread in the spoken language and even some written texts. While the etymological origin of these connectives is not necessarily available on a conscious level to contemporary speakers, the echoes of the assertive nature of *ama* and the deferential nature of *ami* are still felt today, so that as one Bulgarian speaker explained it to me, a student would never use *ama* when speaking with a professor, but rather *ami*. So it is against the background of the valorization of borrowings at the time of standardization (and as I will demonstrate below it also matters what kind of standardization) that the patterning of *ama* and *ami* (as well as the repatriated *no*) can be understood.

Fielder 2008a compares the 1967 Macedonian translation of *Bai Ganyo* with the Bulgarian original. In the Macedonian translation *ama* is used more frequently (particularly in medial position and therefore as a conjunction) and *no* less frequently than in the Bulgarian original. While *ama* can be considered colloquial or informal, it is widely used by educated speakers without the strong register value that it has in Bulgarian (Venovska-Antevska 2003). In fact, text counts of contemporary Macedonian prose and scholarly discourse done by Venovska- Antevska (*Ibid.*: 81-83) demonstrate clearly that *ama* occurs far more frequently than *ami*, as well as the fact that *tuku*, a grammaticalization of native Slavic material, is expanding (most probably at the expense of *ami*). Moreover, Bulgarian *ami* in medial position (and therefore functioning as a conjunction) is sometimes translated by *ama* or *tuku* in the Macedonian text. Furthermore, while the discourse marker *ami* is used less frequently, particularly in initial position in the Macedonian translation (25%) than in Bulgarian (48%), it is much more frequent (14 tokens versus 4 tokens) in sentence-final position or as a stand-alone reply (*Ami!* and the collocation *ami kako!* 'and how/you betcha'). Also noteworthy is that many of these sentence-final tokens of *ami (kako)* in Macedonian translate Bai Ganyo's additional use of the affirmative discourse markers *zer* and *ja*, borrowings from Turkish, that are not part of the Macedonian standard language (although Macedonian does have *zar*, and *ja* occurs in folk poetry, etc.). Thus while Macedonian *ami* does exist as an equivalent for Bulgarian *ami*, it is used less frequently as a sentence-initial discourse marker of adversativity, and more frequently as a sentence-final discourse marker of affirmativity. This difference between Bulgarian and Macedonian can be accounted for by incorporating the temporal dimension of language standardization.

If we look at language standardization as a type of authenticity/authentication, then we can make a further analogy by reframing what Coupland (2003: 420) calls Establishment and Vernacular Authenticities, as opposing positions in a continuum of attitudes about five qualities of language (see 5 and 6). While Coupland is using these concepts to classify the different types of language data chosen as worthy of being analyzed by linguists, they are by extension relevant for language standardization.

5. Establishment Authenticities

- (i) Ontology: real and proper language - standard varieties ideologised metonymically as “the language”: organic conceptions of “the language”
- (ii) Historicity: a venerable tradition of proper standard usage and of political action in its defence
- (iii) Systemic coherence: processes of standardisation and codification designed to refine and enshrine “the language”
- (iv) Consensus: agreement by fiat or dictum: hygenist (cleansing) orientations
- (v) Value: a language iconised as “the fabric of the nation”

6. Vernacular Authenticities

- (i) Ontology: how language really is on the ground: how we find it to be when we seek it out and observe it empirically
- (ii) Historicity: natural and inherent linguistic change in community speech norms over time, producing diversity as much as uniformity
- (iii) Systemic coherence: the demonstrable orderliness of the speech community, when viewed in all its social and linguistic complexity
- (iv) Consensus: in-group norms for language recycled in dense networks, producing a sense of community
- (v) Value: speech style as an anchor for solidarity and local affiliation: dialects as worthy cultural objects

We can compare the process of language standardization in Bulgarian in the 19th century versus Macedonian in the 20th century in terms of the underlying ideology with respect to authenticity. The first was clearly driven by establishment authenticities and the latter by vernacular authenticities. The debate over what the Bulgarian literary language should look like included the possibility of reintroducing the sacred language, Old Bulgarian (Old Church Slavic), as well as negotiating how much of the vernacular should be allowed to remain. Ultimately a compromise based on the dialects in the northeast was valorized which for the most part devalued features of the southwest dialects thus resulting in the exclusion/alienation of West Balkan Slavic speakers who would come to identify with the Macedonian Standard Language in 1944-45.¹⁰ Moreover, once the standard had been agreed on for Bulgarian, it was adhered to, and one can even say strictly enforced especially during the communist totalitarian period where deviations from the norm, for example, Turkisms and “dialectisms,” were not just excluded from dictionaries but actively discouraged in the classroom. The resulting reaction post-1989

was for the “yellow press” to start violating “standards” because they could. Turkish words proliferated precisely because of their ability to shock. There was also a strong shift to valorizing the speech of educated residents of the capital city Sofia and away from Veliko Tamovo in the northeast with respect to certain features.

By contrast the process of the standardization of Macedonian in 1944-45 exhibits an underlying ideology of vernacular authenticities. According to Friedman (1993), after WWII the west central dialects were chosen by a deputized commission of experts to serve as a basis for the literary language for both strategic and ideological reasons. The west central dialect region at that time was the largest in both area and population, so more speakers were accommodated by the choice of this group. At the same time there was an element of what Bucholtz calls “strategic essentialism” underlying this choice (2003: 401). The west central dialects were also the most distinct from Bulgarian and Serbo-Croatian standard languages so they could function as a salient marker of the new nation and its common identity. At this point in time *ama* had been in constant use in all Macedonian dialects and its Turkish origins did not render it unsuitable for use in the new standard. In fact, according to Jašar-Nasteva (2001: 21) *ama* has been found in the written language since the 18th century. Moreover, while *no* is used in the standard language, the newer form *tuku* is appearing in increasing numbers (Venovska-Antevska 2003: 81-83). However, apparently *ami* has been losing ground. Now over 50 years after the standardization of Macedonian, speakers consider *ami* to have an archaic or dialectal nuance and it tends to occur for the most part in sentence-final position or as a stand-alone response (where it can have an affirmative meaning).

As far as Standard Modern Greek is concerned, almost all native speakers I have consulted insist that no one says *ami*. There is, however, the discourse marker *ame*, but that means ‘yes, of course.’ Thus, despite the fact that this word originated in Greek and was used in texts and appeared in numerous dictionaries written by Greek-speakers and non-Greek-speakers from the 15th century onward, it has now been marginalized as “rural” or “hick,” and some speakers perceive it to be a dialect feature of the north. Consulting the two definitive dictionaries of Standard Modern Greek in fact confirms the contradictory evidence. *The Dictionary of the Modern Greek Language* (DOMGL) published in Athens by Babiniotis (1998) provides both the contracted form *am'* ‘but’ as well as *ami* and indicates the change from *ami* to *ame* in both the meaning of ‘but’ and ‘yes, of course.’ It is not clear just what the reason for the vowel lowering is unless we view this as a result of the contraction of *am' de* (Kriaras 1971). The shift in meaning to affirmation could be conceptualized as coming from its ironic usage (Costas Cannakis PC). *The Dictionary of Common Modern Greek* (DCMG) published in Thessaloniki also in 1998, however, does not list *ami* at all. The contracted form *am'* is listed as a particle meaning ‘but’ (the discourse marker *ma* is provided as the definition). Moreover, the particle *ame* is given but only in the definition of ‘yes, of course.’ Tseronis 2002 provides a fascinating discussion of the ideology behind the two dictionaries and characterizes the DMGL as “purist” and DCMG as “demotic.” He also argues that the opposing ideologies are an indication that the process of standardization has not yet been completed (see also the discussion in Frangoudaki 1997). One criticism leveled at Babiniotis’s dictionary

when it was published is that he included words that are no longer in use, while (perhaps somewhat ironically) the Thessaloniki dictionary reflects more closely the language spoken in Athens. This ideological tension between the Athens and Thessaloniki “schools” reproduces Coupland's establishment versus vernacular authenticities, respectively. As is clear from the following quote from Babiniotis, his ideology is aligned with establishment authenticities:

Elaborating on the meaning and essence of the Greek language it is worth noting the following: precisely because the Greek language never ceased being used in Greece, in other words because it is characterized by a long and undisrupted continuity, everything that is being said about the Greek language in fact concerns the entirety of the medium as a diachronic expression of Greek thought. Hence, the Greek language cannot be reduced to either ancient or medieval or modern Greek, which reflect only methodological aspects of a unified Greek language (2003: 219).

Underlying this quotation is an ideology that Bucholtz terms *linguistic isolationism* such that “the most authentic form of a language - or of language itself - is a mythical ‘purest’ form untouched by outside influences” (2003: 405).

The debate between whether Ancient Greek or Demotic should become the standard of the Greek state was allegedly settled post-independence in the 19th century by adopting Korais’s compromise of “the middle way” - *Katharevousa*, a purified, engineered language (Atticized Demotic) that no one was born speaking. Part of the problem of implementation, however, was that there was a constant dialectical opposition between the high prestige being granted to the archaic elements and the lower prestige to the vernacular elements of this compromise language. During the 20th century this process of the incorporation of more archaic or “purist” elements into *Katharevousa* resulted in a language that became less and less accessible to the man on the street (Kazazis 2001). This tension was further *iconicized* (Gal and Irvine 1995) as a political position such that conservatives, monarchists and the junta supported the use of *Katharevousa*, while liberals, socialists and communists supported use of Demotic. It was not until 1976, after the overthrow of the colonels in 1974, that *Katharevousa* was finally abolished, and Demotic became the sole official language of Greece (and in 1977 it became the sole language of instruction at the university level).¹¹

The actual language situation on the ground in 1976, however, was more complex than simply reinstating the Demotic as codified by Triandaphyllidis in the first half of the 20th century. Alexiou 1982, Browning 1982 and Seed 1987 all argue for a continuation of diglossia post-1976, while Mackridge 2009 argues for monoglossia. Papatzikou-Cochran (1997: 43) describes the post-junta language situation as triglossic.

The three dialects constituting the present century's triglossy, however, have shifted out of the nineteenth-century pattern from which they emerged. They are (or at least “were” until 1976) (1) *katharévousa* — a little less archaic than in the nineteenth century, though for the most part unchanged; (2) a

considerably more sophisticated and literate style of *dēmōtikē*, and (3) ordinary speech and writing — commercial, street and kitchen Greek, as it were.³¹ [...] Late-nineteenth and early to mid-twentieth-century Greek literature in effect elevated *dēmōtikē* from basilect to acrolect, producing a triglossia of two acrolects (numbers 1 and 2 above) and one basilect (number 3). [...] I refer to this third dialect — ordinary speech (and writing) — as *kathomilouménē*, the “everyday spoken” dialect.

Because of the lack of agreement on the language situation in Greece, Browning (1982: 58) prefers the term Standard Modern Greek (SMG) rather than Demotic.

What is emerging as the normal language of public communication is not quite the principled and systematic *demotike* advocated by Psycharis. It readily absorbs Katharevousa elements and makes use of them for a variety of purposes, as will be seen. And it is not based upon thoroughgoing morphological analogy. It is perhaps better to call it Standard Modern Greek (SMG) than *demotike* to avoid confusion. [...] The hostility of some of the ‘old demoticists’ to SMG probably springs from their unwillingness to recognize the existence of *I* different registers in the same language, which are used for different purposes.

Joseph (1992) retains the term Demotic and further specifies it as the variety of Greek found in everyday use in the capital and biggest city, Athens. This is certainly the principle of the *DCMG* 1998 published by the Manolis Triandafilidis Foundation at Aristotelian University in Thessaloniki. What is included in the Thessaloniki dictionary (*DCMG* 1998) is the fact that the contracted form *am'* is an adversative particle that combines with other particles to form new combinations such as *am' pos!* (which is, by the way, what Bai Ganyo says in the Greek translation where Macedonian has *ami kako!*). Indeed, the recent publication of the 19th-century *Konikovo Evangelija* with parallel texts in vernacular Greek and vernacular Macedonian provide interesting data with respect to *ami*. While the Greek original has 25 tokens of *alla* and 32 tokens of *ami* (as well as 2 tokens of *omos*), the only adversative connective that the Macedonian translation uses is *ami*. At this point it is speculative, but tempting to hypothesize that *ami* was strongly associated with the Aegean Macedonian population during the late 19th century which would place *ami* in that Central Balkan zone that would have included Aegean Macedonian, Bulgarian and Northern Greek dialects.

Even more striking is the manner in which the metaphor of center and periphery also can account for the devaluation of *ami* from the 19th century to the present. With the emergence of nation-states in the Balkans, there also emerged new “centers.” Tsiovas 1994 applies a Bakhtinian interpretation to tendencies in modern Greek history since independence. He asserts that nationalism is a centripetal force exerted by centralizing the state in Athens and seeking to unify all Greeks, while regionalism is a centrifugal force that resists through the concept of non-contained nation. The conflict of these two opposing tendencies constitutes a perpetual dialogic struggle which manifests itself more

clearly in the realm of language, such that centripetal forces in language seek to undermine linguistic plurality and establish a unitary language, whereas centrifugal forces resist linguistic unitarism. In the center that is Athens they say *ame*, not *ami*, but whether *ami* is still viable in the periphery (regional Greece) and if it is just what its value is are open questions at this point. As Kakava (1997: 15) points out, there are no studies of regional variants, no “linguistic atlas or empirically based dictionary of regionalisms.” There is certainly a perception on the part of some of the Greek speakers I consulted that *ami* was felt to somehow be northern or particular to village speech, or more specifically of older women in villages. What is clear is that when *Katharevousa* was officially abolished in 1976, it was the variety of “not-*Katharevousa*” spoken in Athens that was valorized. While traces of *ami* are left in collocations such as *am’ pos*, *am’ de* (which probably led to the later *ame*), *ami* was clearly not part of the Athens standard in 1976 and therefore has been marginalized to the periphery. This sequence of events provides the temporal dimension necessary to interpret the geolinguistic pattern in Zone I, where *ami* continues to flourish, and Zone IIb, where it is perceived as archaic or dialectal.

Authenticity in Time and Space

In conclusion, Standard Bulgarian and Standard Greek were both products of initial Establishment Standardization (Authentication) in the 19th century, but have shifted to Vernacular Standardization after the fall of the authoritarian regimes (communism and military junta) in the 20th century. Both authoritarian regimes were committed to enforcing the establishment authenticities which resulted, to varying degrees, in an “unnaturalness” or lack of authenticity in comparison to how educated people really spoke. When the decision to shift to vernacular authenticities was made, in both cases the centralizing variety spoken in the capital city has been authenticated. One could argue that their authentication follows establishment authenticities since it privileges a particular dialect that is politically and culturally hegemonic. As it happens, by the time Demotic (in the sense of vernacular) Greek was established in 1976 as the official language of the Greek state, *ami* had already been marginalized as archaic, dialectal, substandard or even foreign. While it has a continued existence in collocations such as *am’ pos*, *am’ de* (which probably led to the later *ame*), it was clearly not part of the Athens standard and as such has been marginalized. If Demotic had been chosen as the vernacular standard in the 19th century one can only speculate as to what the status of *ami* would be on Greek territory today. “The absence of a sufficiently representative corpus” (Tseronis 2002: 219) makes this difficult if not impossible to determine. In the case of Bulgarian, the same dynamics of centralizing toward the capital city led to the opposite result. The variety of language spoken in Sofia is actually closer to the Aegean Macedonian dialects than that of northeastern Bulgaria and is therefore more central in terms of “Balkan-ness.” *Ami* has remained alive and well in both its conjunction function and discourse marker function. By contrast Standard Macedonian, an original product of Vernacular Standardization, represents an evolving language variety that “real” speakers use. Articles in the popular press show an ongoing exchange of ideas between the public and scholars and a continual calibration of standards (Friedman 1985). The Skopje dialect

has limited prestige and does not drive the standard language. The west-central dialects constitute the center of the standard which puts most Aegean Macedonian dialects and *ami* on the periphery.

The preceding discussion shows that the metaphor of center and periphery while intuitively attractive for discussing Balkanisms cannot be simplistically applied. With the development of standard languages for new nation-states the valorization and authentication of linguistic items occur at different times and according to different priorities. If we accept the sociolinguistic value of vernacular authenticities, which indeed I do, then the fact of the matter is that the Macedonian standard language is a fully autonomous code that was authenticated in 1944-45 and continues to exist as such by consensus of the general population. By contrast, the Modern Greek standard was authenticated in the 1976 Reform but not with a consensus in terms of ideology. The ongoing clash between establishment and vernacular authenticities implies that not everyone acknowledges the spoken language of Athens as an autonomous code. It must be noted, moreover, that Tseronis (2002: 220) provides a persuasive argument that the Athens and Thessaloniki dictionaries “present a different and, conflicting image of the synchronic state of Greek, which indicates that twenty four years after the 1976 Reform, the standardisation process is not yet over.”

What I hope this article has illustrated is the importance of attending both to spatial and temporal aspects of Balkanisms. Moreover, the center/periphery model is operational on the macro-level of the Balkan peninsula and the micro-level of individual dialects and standard languages. The value of *ama* and *ami* in Bulgarian (Zone I) and in Macedonian (Zone IIa) and Greek (Zone IIb) can be understood only in the sociolinguistic context of standardization as an act of identity in which linguistic items are valorized and authenticated. Authenticity is not an inherent feature, but one that is continually being negotiated.

Notes

1. In Serbian, *no* is felt to be either archaic, or a stereotypical Montenegrin characteristic, while Bosniaks consider it to be bookish. The urban Zagreb *kajkavian* dialect also uses *no* (Fielder 2008a).
2. For the purposes of this discussion *ama* and *ma*, like *ami* and *mi*, will be considered to be the same discourse marker, although this is not necessarily the case (see Fielder 2008c).
3. It must be noted that van der Auwera explicitly states the isopleth map “is not intended to say anything specific about the cause or diachrony of the convergence (1998: 263).
4. It also happened to be his ancestral village, but the fact that he valued the language of the epics from this area can be considered operative in terms of selection for a standard.
5. The name *Katherevousa* itself means ‘purifying,’ which indexes the purpose of this variety.

6. A more detailed discussion of this can be found in Fielder 2008c.
7. The following discussion draws on Fielder 2005, 2008a, 2008b, 2008c, 2008d and 2010a.
8. The discussion here is limited to the first half of the novel *Bai Ganyo* that takes place in Europe. The second half takes place mostly in Bulgaria and thus the social and cultural context is very different.
9. Some authors also used the Greek conjunction *alla*, which is cited in *GSBKE*.
10. It must be noted, however, that there were efforts to incorporate certain dialect features into Standard Bulgarian from other areas in order that all might have some representation. The result of this was a literary norm that Aronson characterized as having a lower degree of “naturalness,” which would fall under Coupland's quality of ontology. For more detailed discussion of what Bulgarian data are appropriate for linguistic analysis and the tension between prescriptivism and descriptivism, see Aronson 1982 and Fielder 2001.
11. This account of diglossia is based primarily on Tseronis (2002).

Primary References

- Aleksova, K., *Corpus of Spoken Bulgarian* (available at <http://www.hf.uio.no/ilos/studier/studenttjenester/Nettressurser/bulg/mat/Aleksova/> >).
- Friedman, V. A. , (ed.) 2010, *Bai Ganyo: Incredible Tales of a Modern Bulgarian*. Written by Aleko Konstantinov and translated by Victor A. Friedman, Christina E. Kramer, Grace E. Fielder and Catherine Rudin. Madison: University of Wisconsin Press.

Secondary References

- Alexiou, M., 1982, “Diglossia in Greece”, *Standard Languages: Spoken and Written*, Haas, W. (ed.). Manchester: Manchester University Press, pp. 156-92.
- Andersen, H., 1988, “Centre and Periphery: Adoption, Diffusion, and Spread”, *Historical Dialectology: Regional and Social*, Fisiak, J. (ed.). Berlin: Mouton de Gruyter, pp. 39-85.
- Aronson, H., 1982, “On ‘Naturalness’ and Structure in the Contemporary Bulgarian Literary Language,” *Studies for Edward Stankiewicz on His 60th Birthday* (= *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 25/26), Naylor, K.E., et al. (eds.), pp. 51-63.
- Babinotis, G., 1979, “A Linguistic Approach to the ‘Language Question’ in Greece,” *Byzantine and Modern Greek Studies* 5:1, pp. 1-16.
- _____, 1998, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. [*Dictionary of Modern Greek Language*]. Athens: Kendro Leksikologias.

- _____, 2003, "The Salience of the Greek Language in the European Melting Pot," *Greece in the Twentieth Century*. Couloumbis, T., T. Kariotis and F. Bellou (eds). London: Frank Cass, pp. 217-22.
- Bourdieu, P., 2003, *Language and Symbolic Power*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Browning, 1982, "Greek Diglossia Yesterday and Today", *International Journal of the Sociology of Language* 35, pp. 49-68.
- Bucholtz, M., 2003, "Sociolinguistic Nostalgia and the Authentication of Identity", *Journal of Sociolinguistic* 7(3), pp. 398-416.
- Coupland, N., 2003, "Sociolinguistic Authenticities," *Journal of Sociolinguistic* 7(3), pp. 417-31.
- DCMG = Institute of Modern Greek Studies (Manolis Triandafilidis Foundation), 1998, *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. Thessaloniki: ZHTH Publishers.
- Detrez, R., 2003, "Relations between Greeks and Bulgarians in the Pre-Nationalist Era: The *Gudilas* in Plovdiv", *Greece and the Balkans: Identities, Perceptions and Cultural Encounters since the Enlightenment*, Tsiovas, D. (ed). Aldershot, England: Burlington VT: Ashgate Publishing Ltd., pp. 30-44.
- Eckert, P., 2003, "Elephants in the Room", *Journal of Sociolinguistic* 7(3), pp. 392- 97.
- Fielder, G., 2001, "Questioning the Dominant Paradigm." *Of All the Slavs My Favorites: In Honor of Howard I. Aronson on the Occasion of His 66th Birthday* (= *Indiana Slavic Studies* 12), Friedman, V., and D. Dyer (eds). Bloomington, IN: Slavica, pp. 171-201.
- _____, 2005, "Discourse Markers as Balkanisms," *8th Annual Kenneth E. Naylor Memorial Lecture in South Slavic Linguistics*, The Ohio State University.
- _____, 2008a, "Discourse Markers in Macedonian: Balkan or Slavic?" *Proceedings of the Sixth North American-Macedonian Conference*. Sofia: University of Sts. Kiril and Metodij, pp. 27-36.
- _____, 2008b, "Adversative Connectives in Bulgarian: Conjunctions or Discourse Markers?" *Cross linguistic Studies of Clause Combining: The Multifunctionality of Conjunctions* (= *Typological Studies in Language* 80), Laury, R. (ed.). Amsterdam: John Benjamins Press, pp. 79-97.
- _____, 2008c, "The Status of Discourse Markers as Balkanisms in South Slavic", *American Contributions to the 14th International Congress of Slavists*, volume 1, Flier, M., and C. Bethin (eds.). Bloomington, IN: Slavica, pp. 1-19.
- _____, 2008d, "Macedonian Discourse Markers in the Balkan Sprachbund", *Sprachtypologie und Universalienforschung* (STUF) 61(2), Topolinska, Z., E. Buzarovska and M. Mitkovska (eds.), pp. 120-27.
- _____, 2010a., "Ama: A Bulgarian Adversative Connective," *South Slavic Discourse Particles* (= *Pragmatics and Beyond*), Dedaić, M., and M. Misković-Luković (eds). Amsterdam: John Benjamins, pp. 23-44.
- _____, 2010b, Review of Lindstedt *et al.* 2008. *The Konikovo Gospel/Кониковское евангелие*: *Bibl. Patr. Alex.* 268, *Scando-Slavica* 56(1), pp. 123-25.

- _____, 2010c, "The Diachronic Dimension of Areal Linguistics: The Sociolinguistics of Adversativity in South Slavic in the Balkan *Sprachbund* Paper presented at *Slavic Linguistics: Time and Space*. University of California, Berkeley.
- _____, MS., "Bulgarian Discourse Markers in the Balkan Context."
- Frangoudaki, A., 1997, "The Metalinguistic Prophecy on the Decline of the Greek Language: Its Social Function as the Expression of a Crisis in Greek National Identity," *International Journal of the Sociology of Language* 126, pp. 63-82.
- Friedman, V., 1985, "The Sociolinguistics of Literary Macedonian", *International Journal of the Sociology of Language* 52, pp. 31-57.
- _____, 1993., "The First Philological Conference for the Establishment of the Macedonian Alphabet and the Macedonian Literary Language: Its Precedents and Consequences," *The Earliest Stage of Language Planning: The "First Congress" Phenomenon*, Fishman, Joshua (ed.). Berlin: Mouton de Gruyter, pp. 159-80.
- _____, 2005., "Turkish in the Balkans: Roles and Reversals," *Jazyki i dialekty malyx etniczeskix grupp na Balkanax*, Sobolev, A., and A. Rusakov (eds.). Munich: Biblion Verlag, pp. 219-35.
- _____, 2011., "The Balkan Languages and Balkan Linguistics," *Annual Review of Anthropology* 40, pp. 275-91.
- Gal, S., and Judith, I., 1995, "The Boundaries of Languages and Disciplines: How Ideologies Construct Difference", *Social Research* 62(4), pp. 967-1001.
- Grammatika na sǎvremennija bǎlgarski knižoven ezik. Tom II. Morfologija (= GSBKE)*. Sofia: BAN. 1983.
- Hamp, E., 1977, "On Some Questions of Areal Linguistics," *Proceedings of the 3rd Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Berkeley: The Society, pp. 279-82.
- Jannaris, A., 1897, *An Historical Greek Grammar, Chiefly of the Attic Dialect as Written and Spoken from Classical Antiquity down to the Present Time*. New York: Macmillian Co.
- Jašar-Nasteva, O., 2001, *Turskite leksičeski elementi vo makedonskiot jazik*. Skopje: Institut za makedonski jazik "Krstе Misirkov."
- Joseph, B., 1992, "The Greek Language," *International Encyclopedia of Linguistics*, volume 2, Bright, W. (ed.), Oxford: Oxford University Press, pp. 86-92.
- Kahane, H., 1976, "Lingua Franca: The Story of the Term," *Romance Philology* 30, pp. 25-41.
- _____, 1986., "A Typology of the Prestige Language," *Language* 62(3), pp. 495-508.
- Kakava, C., 1997, "Sociolinguistics and Modern Greek: Past, Current, and Future Directions." *International Journal of the Sociology of Language* 126, pp. 5-32.
- Kazazis, K., 1976, "A Superficially Unusual Feature of Greek Diglossia", *Papers from the Twelfth Regional Meeting, Chicago Linguistics Society*. Chicago: Chicago Linguistic Society, pp. 369-75.
- _____, 2001., "Dismantling Modern Greek Diglossia: The Aftermath," *Lingua e Stile* 36:2, pp. 291-98.
- Kriaras, E., 1971, Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημόδους γραμματείας 1100-1669*. Θεσσαλονίκη.

- Le Page, R., and Tabouret-Kelly, A., 1985, *Acts of Identity: Creole-Based Approaches to Language and Ethnicity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lindstedt, J., 2000., "Linguistic Balkanization: Contact-Induced Change by Mutual Reinforcement", *Languages in Contact, Studies in Slavic and General Linguistics* 28, Dickey, G., J. Nerbonne, J. Schaeken and T. de Graaf (eds.), pp. 231-46.
- Lindstedt, J., L. Spasov and J. Nuorluoto (eds.). 2008. *The Konikovo Gospel/Konikovsko Evangelie: Bibl. Patr. Alex. 268 (= Commentationes Humanarum Litterarum 125)*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Mackridge, P., 1985, *The Modern Greek Language: A Descriptive Analysis of Standard Modern Greek*. Oxford: Oxford University Press.
- Matras, Y., 1998, "Utterance Modifiers and Universal of Grammatical Borrowing", *Linguistics* 36(2), pp. 281-331.
- _____, 2000, "Fusion and the Cognitive Basis for Bilingual Discourse Markers," *International Journal of Bilingualism* 4:4, pp. 502-28.
- Mithun, M., 1988, "The Grammaticalization of Coordination", *Clause Combining in Grammar and Discourse*, Haiman, J., and S. Thompson (eds). Amsterdam: Benjamins, pp. 331-59.
- Papatzikou-Cochran, E., 1997, "An Instance of Triglossia? Codeswitching as Evidence for the Present State of Greece's "Language Question", *International Journal of the Sociology of Language* 126, pp. 33-62.
- Rå Hauge, K., 2002, "At the Boundaries of the Balkan Sprachbund - Pragmatic and Paralinguistic in the Balkans and Beyond," *Mediterranean Language Review* 14, pp. 21-40.
- Schaller, H., 1975, *Die Balkansprachen*. Heidelberg: Carl Winter.
- Silverstein, M., 2003, "Indexical Order and the Dialectics of Sociolinguistic Life", *Language and Communication* 23(3-4), pp. 193-229.
- Tseronis, A., 2002, "Diglossic Past and Present Lexicographical Practices: The Case of Two Greek Dictionaries," *Language Problems and Language Planning* 263, pp. 219-52.
- Tziovas, D., 1994, "Heteroglossia and the Defeat of Regionalism in Greece," *Kampos: Cambridge Papers in Modern Greek* 2, pp. 95-120.
- Weinreich, U., 1979, *Languages in Contact: Findings and Problems*. The Hague: Mouton.
- Ban der Auwera, J., 1998, "Revisiting the Balkan and Meso-American Linguistic Areas," *Language Sciences* 20:3, pp. 259-70.
- Venovska-Antevska, S., 2003, *Svrznikot no vo makedonskiot jazik diahronija, sinhronija, perspektivi*. Skopje: Institut za makedonski jazik "Krste Misirkov."

Other Sources Consulted

- Fielder, G., 2009, "Dialect Stylization as an Index of Hellenic vs. Romeic Identity in I Greek Films," *Paper presented at the International Conference on Greek Linguistics*, University of Chicago.
- Georgakopoulou, A., and M. Silk (eds.), 2009, *Standard Languages and Language*

Standards: Greek, Past and Present. Farnham, UK: Ashgate.

Georgakopoulou, A., and D. Goutsos, 1998, "Conjunctions versus Discourse Markers in Greek: The Interaction of Frequency, Position, and Functions in Context," *Linguistics* 36, pp. 887-917.

Tiševa, J., and Rå Hauge, K., 2001, "Sājuzi za protivopostavjane v roljata na pragmatični častici," *Problemi v ālgarskata razgovorna reč* 5, pp. 242-52

Wayles Browne

**ASYMMETRICAL LEARNABILITY AND DECISIONS IN
STANDARDIZATION:
THE BULGARIAN AND MACEDONIAN CASE**

Bulgarian-Macedonian relations have been strained at various periods due in part to unwillingness on the part of Bulgarian authorities and many Bulgarian citizens to recognize the existence of Macedonians as a separate group and Macedonian as a separate language. Some fifteen years ago, a young Bulgarian wrote to me, introducing himself as a student of linguistics and computer science in the United States. He wished to ask about the state of Bulgarian linguistics in this country, and I was able to let him know about the Bulgarian Studies Association and the many papers that are published in journals and presented at numerous linguistics and Slavic-studies meetings. He further asked my opinion as a linguist about the Macedonian language. Is there really such a language? On the basis of visits both to Macedonia and to Bulgaria, I could testify to its existence and its distinguishability from Bulgarian. However the question stimulated me to try to clear up some questions about the relationship between the two present-day languages, both of which now exist as standard languages.

General linguists commonly regard the establishment of a standard language as a political decision, one that under other conditions could have been made differently. When there is a continuum of dialects, with the speech of each village shading gradually into the next, **in principle** a single standard language could be made for the whole area, or else two, with one on this side of a boundary and the other on the other side. Or, given a more complicated political map, three or four standard languages might arise. An example often given is the dialects of Continental Germanic, which have given rise both to standard *nederlands* (Dutch) and to standard German. If the present-day Netherlands had had a different history and never fallen under the Spanish royal family in the 1500s, the Dutch dialects and the Low German dialects that continue them on the other side of the political border might be sharing one standard language today instead of belonging to two different ones.

One can do a similar thought-experiment with the dialects descending from Anglo-Saxon. Nowadays standard English is the language of which all the English and Scottish dialects are dialects; there is no standard Scottish. And yet, if you have ever visited Edinburgh, you have seen that it was built on a large scale with big buildings so that it could become the capital of a country. Had the North Sea oil and gas fields been discovered before the Act of Union of 1707, Scotland might well have

cultivated its own Celtic language, *i.e.*, Gaelic, and developed a separate Germanic standard language of its own, not identical with standard English.

In practice, though, the relations between the dialects that make up a continuum are not always the same. One dialect D1 may have fewer distinctions and a simpler structure, while another dialect D2 may have more distinctions and a complicated structure. They are then in an asymmetrical relationship: someone who knows D2 can easily learn D1; one who knows D1 cannot easily learn D2. D1 speakers, therefore, must hope that whoever is standardizing the language for their part of the dialect continuum will not choose D2 as a basis and thus make their lives unnecessarily difficult.

We can give an example from American English. Chicago¹ is an example of D1 with regard to its low front unrounded vowel /æ/, while my own Boston-area English is an example of D2, having a distinction between /æ/ and /a/ that Chicago lacks. In (1) I give some examples of words with low front unrounded vowels; only the vowel is transcribed, while the rest of the word is rendered in ordinary spelling.

- (1) D1 Chicago only /æ/: c/æ/n't, p/æ/nt, p/æ/th, b/æ/th, l/æ/th,
m/æ/th, h/æ/lf, gr/æ/ph.
D2 Boston /a/ ≠ /æ/: c/a/n't, p/a/nt, p/a/th, b/a/th, l/a/th,
m/a/th,
h/a/lf, gr/a/ph.

Since I am from Boston, my subjective feeling is that Boston speech is the best English. If there were going to be just one standard, I would like to have it be based on Boston. Fortunately, standard American English is not well standardized on the level of pronunciation, and it leaves room for variation in the vowel and consonant systems. I can thus have more vowels than Chicago. Or, if I wanted to, I could adopt the Chicago front-low-vowel system.

But Chicagoans would have a much more difficult time trying to speak the Boston way; they would have to learn for each individual word whether to say it with /æ/ or to adopt /a/. This can be a tricky matter. In my English there is a verb *pass*, one of whose tenses is *passed* (/pæst/); this tense is called the *pass* tense, thus creating a minimal pair.

There is a dialect continuum all through the South Slavic area, from Slovenia through Croatia and Bosnia to Serbia, going on into the East South Slavic area, namely parts of South Serbia, Macedonia, and Bulgaria. The dialects at each end are really too different from each other to be covered by a single standard, although there were suggestions emanating from Zagreb in the mid-1800s that this should be tried.

¹I cite Chicago English as a representative of General American English not only to honor our Victor Friedman of the University of Chicago, who was the American coordinator of the conference at which this paper was originally read, but also recalling his illustrious linguistic predecessor, Leonard Bloomfield, who was also a native of the city and described his own speech in Bloomfield (1927). Bloomfield's symbol ϵ = my æ .

The East South Slavic dialect continuum, however, is not so highly differentiated, and **in principle** either one or two standards could have been sought that would serve it. A standard was indeed taking shape within present-day Bulgaria in the period of approximately 1870-1900. Bulgarian intellectuals from Bulgaria tried to win inhabitants of present-day Macedonia over to it, but the Bulgarians' decisions on elements of the new standard were counter-productive. **In practice**, whenever there was a D1-D2 situation, they chose D2 in every instance, which is to say that they chose the alternative that would be more difficult for the Macedonians to accept and use! I went through seven such instances in detail with my e-mail correspondent. Abstracting away from the concrete political conditions of the time and speaking only linguistically, we must regard the attempts to create a single standard as an opportunity that Sofia had but lost.

(1) There are five vowels common to nearly all Macedonian dialects: i e a o u. Some also have a sixth vowel, schwa (ɤ), but it comes from different sources: from vocalic *l in one dialect, from nasal *o in another, etc. Most Bulgarian dialects, on the other hand, have six vowels: i e a o u ɤ, and this vowel system was accepted for standard Bulgarian as well. Bulgarians with six vowels could more easily learn to use a five-vowel Macedonian system (for *pak* 'again' and *pɤt* 'road,' say *pak* and *pat*) than Macedonians could learn to pronounce Bulgarian, since Macedonians would have to learn lexical items one by one (for *pak*, say *pak*, but for *pat*, say *pɤt*).

(2) Both Bulgarian dialects and the standard language based on them have free accent, that is, differing placement of accent in different lexical items: *kníga* 'book' but *sestrá* 'sister.' What's more, accent can shift within the paradigm of a word: singular *sélo* 'village,' plural *selá*. Macedonian, on the other hand, has predictable accent. In the west-central dialects chosen as the basis for the present-day standard, accent is on the third syllable from the end of the word. Other dialects have other rules, but no dialect has complete freedom of accent placement. Macedonians could not easily learn all the accents of each separate Bulgarian lexical item; Bulgarians could more easily learn one Macedonian rule for accent and apply it to all words.

(3) The Bulgarian standard, as it turned out, adopted an Eastern Bulgarian dialect trait, namely the alternation *e ~ ja*. The reflex of the older vowel *ě(jat) in these dialects is *ja* under accent, *e* if unaccented, but also *e* if accented before a palatal consonant or before a syllable containing a front vowel. This rather complicated conditioning contrasts with the Macedonian (and Western Bulgarian dialect) reflex, which is always *e*.

(2) B fem. sg. *vjárna* 'true,' neut. *vjárno*; (before front-vowel syllable) masc. *véren*, pl. *vérni*. M *vernavernoverenverní*.

(3) B *brjáǵ* 'shore,' definite *bregǵ't*, pl. *bregové*. M *bregbregotbregovi*.

Again Macedonians cannot easily learn standard Bulgarian, since they would have to learn the individual lexical items that have the alternation; Bulgarians, had they wished to have a shared language with Macedonians, could easily have learned the Macedonian pronunciation by following a simple and general rule (say *e* for every *e* and every *ja* that alternates with *e*).

(4) Standard Bulgarian and many Bulgarian dialects, particularly those in the East, distinguish many pairs of palatalized and non-palatalized consonant phonemes: *p' p*, *b' b*, *m' m*, *ff*, *v' v*, *t' t*, *d' d*, *n' n*, *s' s*, *z' z*, *c' c*, *l' l*, *r' r*, *k' k*, *g' g*, *x' x*. Even within the paradigm of one word, there can be unexpected alternations in palatalization: *gost* 'guest' has the definite form *gost'bt*, but *p'bt* has the definite *p'bt'bt* with palatalized *t'* before the ending. Macedonian has only four pairs of consonants that could be described as palatalized and non-palatalized (though their place in the system is more like palatal vs. dental or velar): *n' n*, *l' l*, *k' k*, *g' g*. There are no unexpected alternations in paradigms: *pat* has definite *patot* just as *gost* has *gostot*. Once again Macedonians could not easily learn to pronounce Bulgarian, because of the additional consonant sounds and the lexically conditioned alternations; Bulgarians could much more easily have adopted the pronunciation of Macedonian.

(5) Dialects in both countries have clitics next to the verb. Macedonian has one rule for placing clitics, whereas Bulgarian has two rules. In Macedonian, clitics like *go* 'him' come before a finite verb: *Go vidov* 'I saw him.' In Bulgarian, they **mostly** come before a finite verb: *Az go vidjah* 'I saw him,' where *az* is the subject pronoun 'I,' but at the beginning of a sentence they come after the finite verb: *Vidjah go*. Macedonians cannot so easily learn the two Bulgarian rules; Bulgarians could more easily learn the one Macedonian rule.

(6) Both languages have clitic doubling, a phenomenon in which an object noun phrase co-exists with a clitic of the same number and gender. Macedonian is very consistent about clitic doubling of objects. If there is an indirect object, it is doubled with a dative pronoun. If there is a direct object which is definite or specific, it must be doubled with an accusative pronoun. A feminine singular object like *knigata* 'the book' is doubled with the accusative clitic *ja* 'her, it.' 'I saw the book' is thus not **Vidovknigata* but *Ja vidovknigata*. Bulgarian, on the other hand, sometimes uses clitic doubling and sometimes does not (semantically and pragmatically conditioned); *Knigata vidjah* and *Knigata ja vidjah* both exist, and many grammarians have labored to make clear the principles under which one formulation or the other is possible?² Again, Macedonians cannot easily learn the intricate Bulgarian practice; Bulgarians could more easily have adopted the logical and straightforward Macedonian rule.

²See, e.g., Leafgren (2002).

(7) Both Macedonian and Bulgarian dialects have rather complicated systems of verb tenses, with many multi-word tenses (auxiliary verb(s) plus main verb).

Bulgarian has two tenses consisting of an auxiliary which is the present tense of 'to be' plus the *l*-participle of the main verb. The distinction between the two consists of using the auxiliary verb in all persons including the 3rd person vs. using the auxiliary verb only in the 1st and 2nd person and not in the 3rd person: *Az s'vmpil* 'I-aux.-drank' belongs to both tenses, but in the 3rd person *toj e pil* 'he-aux.-drank' is distinguished from *tojpil*. Macedonian makes many distinctions, but not that distinction: it has only *tojpil* for both uses (perfect and narrated). Once again we observe a D2-D1 relationship. Macedonians cannot easily learn the Bulgarian distinction; Bulgarians could more easily learn not to say *e* with the *l*-participle. To conclude, if the Bulgarians had wanted to have a common language with the Macedonians they would have done well to drop all these complicated distinctions. Not doing so lost them the Macedonians as adherents for their standard language.³

References

Bloomfield, L., 1927, *Le Maître Phonétique* III 5, pp. 40-42 reprinted in Hockett, C.F. (ed.) 1982. *A Leonard Bloomfield Anthology*. Chicago: University of Chicago Press.

Fridman, V., 1997, "Diferencijacija na makedonskiot i bugarskiot jazik vo balkanski kontekst," *Pristapni predavanja, prilozhi i bibliografija na novite členovi na Makedonskata akademija na naukite i umetnostite XII*. Skopje: MANU, pp. 107-33.

Leafgren, J., 2002, *Degrees of Explicitness: Information Structure and the Packaging of Bulgarian Subjects and Objects*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.

³Some of these distinctions between Macedonian and Bulgarian and several additional ones were the topic of Friedman's inaugural lecture before the Macedonian Academy of Arts and Sciences (Fridman 1997). I thank him for references and useful discussion before and during the Conference. I am also indebted to Marjan Marković for pointing out some Macedonian specialties not shared with Bulgarian, such as the perfect tense consisting of auxiliary *imam* + *-no/-to* participle.

Matej ŠEKLI

MACEDONIAN: GENEALOGY, TYPOLOGY AND SOCIOLINGUISTICS

The article attempts to define Macedonian from the perspective of linguistic genealogy and typology as well as sociolinguistics. The genesis of Macedonian as a geolect within the Eastern South Slavic linguistic area is discussed from the vantage point of genealogical linguistics, using the relative chronology and the geographical distribution of the individual linguistic changes. The typological part of the discussion then progresses to establish the position of Macedonian in the context of the Balkan Sprachbund. Finally, the process of standardisation and the legal status of modern Macedonian literary/standard language as a sociolect are presented, thus shading additional light on the linguistic system under discussion from the point of view of sociolinguistics.

Key words: Macedonian, genealogical linguistics, typological linguistics, sociolinguistics.

1 Introduction

Depending on the view-point from which the questions connected to the human language are tackled, there are three modes of contemporary linguistic enquiry in the study of *idioms* (i.e., linguistic systems and diasystems),¹ viz. genealogical linguistics (i.e., historical comparative linguistics and areal dialectology), typological linguistics, and sociolinguistics.² These three main branches of linguistics are independent from each other as far as their theoretical modelling and methodological approaches are concerned. Consequently, the research results should not be automatically transferred from one to the other, which amounts to the fact that there are essentially three independent linguistic classifications of any given idiom that must be established.

Genealogical/genetic linguistics studies the genetic relationship between linguistic phenomena accumulated in the form of idioms and establishes their genealogical classification based on (the level of) genetic affiliation (in the majority of cases the genetic affiliation between any two linguistic systems will depend on their mutual geographical distance). To this purpose, this branch of linguistics explores the evolutionary development of geolects within the spatial dimension as it progresses in interdependence with innovations in the domain of language change,

¹ The term *idiom* functions as the most general and in terms of its connotative qualitative or hierarchical value a rather neutral label (cf. Brozović 1970: 10). In terms of linguistic geography an *idiom* can stand for a *geolect*, it can refer to a *sociolect* as a societal phenomenon, or to a *chronolect* if the temporal dimension is considered.

² For the subdivision of linguistics into the said branches as well as the division of genealogical linguistics into historical comparative linguistics and dialectology cfr., e.g., Brozović 1996.

while it remains alert to the social factor that contributes to the secondary processes of standardisation or destandardisation at the sociolectal level. Genealogical linguistics is a cross-linguistic and diachronic discipline (linguistic affiliation can only be established on the basis of a diachronic approach, which in turn reveals the exact mechanisms of individual evolutionary histories). The branch of genealogical linguistics that is particularly interested in the analysis of geolects comprises comparative linguistics and dialectology.

In the 1870s, the Leipzig Neogrammarian school of linguistics came to the correct conclusion that sound change is by far the most systematic process among the changes that can affect a given language. Sound changes can be accurately captured by mathematically precise rules (rather appropriately, the Neogrammarians called them *Lautgesetze*, i.e. sound laws). As such the historical phonology of a language is undeniably the most important criterion for accurate genealogical classification of idioms. To this may be added the morphological criterion, but only if the areas of innovation in the domain of morphology overlap with those involving sound change. Syntactic and lexical features have a decidedly inferior impact on the actual genealogical classification. The main reason for that is the inherent instability of the referents in extra-linguistic reality and the ease with which such features can be influenced by contact situations, be it that these involve the individual geolects or sociolects.

Typological linguistics studies the structure of idioms, which is to say their typological similarities and differences on several different levels of linguistic enquiry, and establishes several types of typological classification: phonological, morphological, syntactic and lexical. Quite independent from their genealogical affiliation, linguistically similar idioms can thus be grouped together into “types”. In its application, typological linguistics is predominantly cross-linguistic and synchronic, language history being rather irrelevant for the establishing of typological similarity. An important part of synchronic typological linguistics is contrastive linguistics, the aim of which is to contrast (that is to say “compare” on synchronic level) linguistic structures of analysed idioms, regardless of whether they are related or not.

Sociolinguistics studies idioms as a means of communication of a given linguistic community or of an individual. It focuses on the impact of social factors on the use of language and establishes sociolinguistic (or social) classification of both genetically related as well as non-related idioms. The main classificatory criterion seems to be the communicative role of a given idiom in the society, whereby the literary/standard language presents the most prestigious linguistic variety. Sociolinguistics can be either non-cross-linguistic or cross-linguistic, and synchronic or diachronic.

2 Genealogical linguistics

Building on the theoretical and methodological approach of genealogical linguistics, this section attempts to systemise the evolutionary histories of the Eastern South Slavic geolects, i.e. Macedonian and Bulgarian. In the framework of genealogical linguistic classification, the term *language* is to be defined as a geographical linguistic phenomenon (a geolect) which encompasses groups of dialects and their local varieties displaying the same set of linguistic characteristics (i.e., archaisms and/or

innovations). These must, in turn, differ in a meaningful way from the linguistic properties of a neighbouring group of dialects, which between themselves naturally form a neighbouring language.

The dismemberment of Late Proto-Slavic into South, East, and West Slavic was brought about by a number of older non-common post-Proto-Slavic sound changes. The gradual rise of the Old Slavic geolects is to be dated to the 9th c. AD. Subsequent disintegration of these major geolects, which was due to a younger stratum of non-common post-Proto-Slavic innovations (starting around 10th c. AD), finally resulted in the formation of the individual Slavic languages.³

2.1 From Proto-Slavic to Old South Slavic geolects

The gradual rise of the Old Slavic geolects is to be dated to the 9th c. AD. The non-common post-Proto-Slavic innovations in the domain of sound change that shaped these macro-dialects are partly to be understood as consequent to the tendencies inherited from Proto-Slavic, while a small number of innovatory trends emerges independently.

The most relevant older non-common Slavic sound changes related to the Proto-Slavic open syllable conspiracy (permitting open syllables only) and the phenomenon of intrasyllabic harmony (a tendency towards phonetic harmonisation of consonants and vowels within the same syllable) were: the palatalisation of velars, consonant cluster simplification, liquid metathesis, and the rise of syllabic liquids. That all these developments postdate the reconstructed Proto-Slavic linguistic stage and are not universally Slavic follows from the fact that they are not characteristic of the entire continuum, an early absence of the reaction to Proto-Slavic tendencies and associated sound changes being typical of several archaic linguistic areas.

Non-common post-Proto-Slavic palatalisation of velars: 1) PSI. **k, *g + *E₂* (= **ě₂, *-i₂*) > Novgorod-Pskov Russ. **k, *g*, SSl., ESl., WSl. **c, *з* (PSl. **kělb* ‘entire, whole’ > **kělb, *cělb*; PSl. **kěditi* ‘to filter’ > **kěditi, *cěditi*; PSl. **kьrky *kьrkьve* ‘church’ > **kьrky *kьrkьve, *cьrky *cьrkьve*); 2) PSI. **x + *E₂* (= **ě₂, *-i₂*) > Novgorod-Pskov Russ. **x*, SSl., ESl. **s*, WSl. **š* (PSl. **xědb* ‘grey’ > **xědb, *sědb, *šědb*); 3) PSI. **E₃* (= **i, *b, *e*) + **x – *C, *y, *b* > SSl., ESl. **s*, WSl. **š* (PSl. **vьxъ *vьxa *vьxo* ‘whole’ ≥ **vьsb *vьsa *vьse, *vьšb *vьša *vьše*); 4) PSI. **sk, *zg + *E₂* (= **ě₂, *-i₂*) > Novgorod-Pskov Russ. **sk, *zg*, SSl., ESl. **sc, *zз*, WSl. **šč, *žž* (PSl. **na dьskě* ‘on the board’ > **na dьskě, *na dьscě, *na dьščě*; PSl. **vь mьzge* ‘in the sap’ > **vь mьzge, *vь mьzžě, *vь mьžžě*); 5) PSI. **kv, *gv, *xv + *E* > WSl., Novgorod-Pskov Russ., SW Bruss., N Ukr. **kv, *gv, *xv*, SSl., ESl. **cv, *зv, *sv* (PSl. **květb* ‘flower’ > **květb, *cvětb*; PSl. **gvězda* ‘star’ > **gvězda, *зvězda*; PSl. Npl **vьlxvi* of ‘magician’ > **vьlxvi, *vьlsvi*).

Non-common post-Proto-Slavic simplifications of **tl, *dl* and **tn, *dn* consonant clusters: 1) PSI. **tl, *dl* > WSl., NW Sln., Novgorod-Pskov Russ. **tl, *dl*, SSl., ESl., CSlk. **l* (PSl. **modliti (se)* ‘to pray, to ask’ > **modliti (se), *moliti (se)*; PSl. **šidlo* ‘awl’ > **šidlo, *šilo*; PSl. Nsg m, f, n ptc. praet. act. II **pletb *pletla *pletlo* of ‘to knit, to twist, to plait’ > **pletb *pletla *pletlo, *plelb *plela *plelo*; PSl. Nsg m, f, n ptc. praet. act. II **vedlb *vedla *vedlo* of ‘to lead’ > **vedlb*

³ For a detailed discussion of the linguogeneses of the South Slavic languages see Šekli 2018: 81–169.

*vedla*vedlo, *velъ *vela*velo); 2) PSI. *tn, *dn>WSl., NW Sln. *tn, *dn, SSl., ESl. *n (PSl. *svbŋqti ‘to dawn’ >*svbŋqti, *svbŋqti; PSI. *vędnqti ‘to fade’ >*vędnqti, *vęŋqti).

Non-common post-Proto-Slavic liquid metathesis: 1) PSI. *ōRC> CSl. *RaC (PSl. *ordlo ‘plough’ >*radlo; PSI. *olkom(ŋ)ъ(jb) ‘hungry, greedy’ >*lakom(ŋ)ъ(jb)); 2) PSI. *oRC> SSl., CSIk. *RaC, ESl., WSl. *RoC (PSl. *orsti ‘to grow’ >*rasti, *rosti; PSI. *olkъtъ ‘elbow’ >*lakъtъ, *lokъtъ); 3a) PSI. *CorC>Plb., Pom. *CarC/*CroC, SSl., Cz., Slk. *CraC, ESl. *CoroC, Pol., Sorb. *CroC (PSl. *korva ‘cow’ >*karva, *krava, *korova, *krova); 3b) PSI. *ColC>Pom. *CalC/*CloC, SSl., Cz., Slk. *ClaC, ESl. *ColoC, Pol., Plb., Sorb. *CloC (PSl. *golva ‘head’ >*galva, *glava, *golova, *glova); 4a) PSI. *CerC>SSl., Cz., Slk. *CrĕC, ESl. *CereC, Pol., Pom., Plb., Sorb. *CreC (PSl. *bergъ ‘slope, hill’ >*brĕgъ, *beregъ, *bregъ); 4b) PSI. *CelC>SSl., Cz., Slk. *ClĕC, ESl. *ColoC, *C’eloC, Pol., Pom., Plb., Sorb. *CleC (PSl. *melko ‘milk’ >*mlĕko, *moloko, *mleko; PSI. *šelmъ ‘helmet’ >*šlĕmъ, *šelomъ, *šlemъ).

Non-common post-Proto-Slavic rise of syllabic liquids: 1) PSI. *CbrC>ESl. *CbrC, WSl. *Cŕ’C, SSl. *CŕC (PSl. *zbrno ‘grain’ >*zbrno, *zŕ’no, *zŕno); 2) PSI. *CbrC>ESl. *CbrC, WSl., SSl. *CŕC (PSl. *kbrmiti ‘to feed’ >*kbrmiti, *kŕmiti); 3) PSI. *CblC>ESl. *CblC>*CblC, WSl. *Cļ’C, SSl. *CļC (PSl. *vblkъ ‘wolf’ >*vblk>*vblk, *vļ’k, *vļk); 4) PSI. *CblC>ESl. *CblC, WSl., SSl. *CļC (PSl. *dъlgъ ‘debt’ >*dъlg, *dļg); 5) PSI. *CrъC>ESl., WSl. *CrъC, CSIk. *Cŕ’C, SSl. *Cŕ’C>*CŕC (PSl. *krъstъ ‘baptism’ >*krъst, *kŕ’st, *kŕst); PSI. *CrъC>ESl., WSl. *Cŕ’C, SSl. *Cŕ’C>*CŕC (PSl. *grъmĕti ‘to thunder’ >*gr’mĕti, *grmĕti); 6) PSI. *CrъC>ESl., WSl. *CrъC, SSl., CSIk. *CŕC (PSl. Asg *krъvъ ‘blood’ >*krъv, *kŕv); PSI. *CrъC>CSl. *CŕC (PSl. *krъšiti ‘to crumble, to break’ >*kŕšiti); 7) PSI. *ClъC>ESl., WSl. *ClъC, CSIk. *Cļ’C, SSl. *Cļ’C>*CļC (PSl. Gpl *slъzъ of ‘tear’ >*slъz, *sl’z, *slz); PSI. *ClъC>ESl., WSl. *Cļ’C, SSl. *Cļ’C>*CļC (PSl. *slъza ‘tear’ >*sl’za, *slza); 8) PSI. *ClъC>ESl., WSl. *ClъC, SSl., CSIk. *CļC (PSl. *plъtъ ‘skin’ >*plъt, *plt); PSI. *ClъC>CSl. *CļC (PSl. *blъxa ‘flea’ >*bļxa).

The relevant older non-common post-Proto-Slavic innovations unrelated to the Proto-Slavic tendencies are: 1) the reflexes of Proto-Slavic palatals *í, *ǵ: PSI. *í, *ǵ>Sln., W Kajk., Čak. *t>*č, *j, E Kajk., W Štok., E Štok. *t>*č, *ž, Torlakian, Mac., Blg. *št, *žd, ESl. *č, *ž, WSl. *c, *z₂ (PSl. *svĕta ‘light, illuminant’ >*svĕča, *svĕšta, *svĕča, *svĕca; PSI. *meda ‘border’ >*meja, *meža, *mežda, *meža, *mežza); 2) the simplification of Proto-Slavic palatal clusters *šć, *žž: PSI. *šć, *žž>Sln., Kajk., Čak., W Štok., ESl., WSl. *šć, *žž, E Štok., Torlakian, Mac., Blg. *št, *žd (PSl. *pišćalb ‘whistle’ >*pišćalb, *pištalb; PSI. Npl *drožži ‘yeast’ >*drožži, *droždi).

These older non-common post-Proto-Slavic sound changes shaped the following Old South Slavic geolects (for better orientation, the names of South Slavic languages and/or dialects are provided in brackets): 1) Northwestern Alpine-South Slavic (>Northwestern Slovenian); 2) the Southeastern Alpine-Western Pannonian-Littoral South Slavic complex (>Southeastern Slovenian, Western Kajkavian, Čakavian); 3) the Eastern Pannonian-Dinaric South Slavic complex (> Eastern Kajkavian, Western Štokavian); 4) Ras South Slavic (> Eastern Štokavian); 5) Eastern South Slavic (> Torlakian, Macedonian, Bulgarian). Among the enumerated Old South Slavic geolects, the first to be documented was Eastern South Slavic.

Genealogically speaking, Old Church Slavonic, the first Slavic literary language, is in fact Eastern South Slavic of the second half of the 9th c. AD. Its dialect basis was the local dialect of Tessoniki, where its propagators, viz. Cyril and Methodius, came from.

The Old South Slavic geolects and their characteristic features

Proto-Slavic	NW Alpine South Slavic	SE Alpine- -W Pannonian- -Littoral South Slavic	E Pannonian- -Dinaric South Slavic	Ras South Slavic	Eastern South Slavic
*t	*t	*l	*l	*l	*l
*dl	*dl	*l	*l	*l	*l
*tn	*tn	*n	*n	*n	*n
*dn	*dn	*n	*n	*n	*n
*t̥	*č	*č	*č	*č	*št
*d̥	*j	*j	*ž	*ž	*žd
*šč	*šč	*šč	*šč	*št	*št
*žž	*žž	*žž	*žž	*žd	*žd

2.2 From Old Eastern South Slavic to the modern Eastern South Slavic geolects

2.2.1 Common Slavic loss of Proto-Slavic *jers* and its consequences

The essentially non-homogeneous Slavic linguistic area as it was shaped by the older non-common post-Proto-Slavic innovations reaching back to the 9th c. AD, was affected a century or two later by the common Slavic sound change that caused the syncopation of *jers* in weak position. This development set in motion a number of related non-common Slavic sound changes responsible for the creation of a rift between the emerging southern and northern (i.e., eastern and western) Slavic linguistic areas. The North phonologised the distinction between palatalised and non-palatalised consonants and eliminated the opposition between the reflexes of PSI. palatal **ń, *l̥, *r̥* and **n, *l, *r* before front vowels, while the South merged PSI. **i* and **y*. It is likely that *jer* fall was also responsible for late Slavic contraction processes.

Common Slavic loss of Proto-Slavic weak *jers*. Proto-Slavic *jers* underwent Havlík’s rule, by which all final *jers* were apocopated and word-internal *jers* starting from the right word-edge were subject to a syncope-like rhythmic law eliminating all *jers* in the so-called weak position: PSI. **ǫ, *ǫ̆* > CSI. *∅* (PSI. **pǫsǫ̆ *pǫsa* ‘dog’ > CSI. **pǫs *psa*; PSI. **sǫnǫ̆ *sǫna* ‘dream, sleep’ >CSI. **sǫn *sna*; PSI. **konǫcǫ̆ *konǫca* ‘end, beginning’ > CSI. **konǫc *konca*; PSI. **pętkǫ̆ *pętkǫ* ‘the fifth one’ > CSI. **pętkǫ *pętkǫ*; PSI. **bǫrati* ‘to collect’ >CSI. **brati*; PSI. **sǫpati* ‘to sleep’ > CSI. **spati*).

Non-common Slavic palatalisation of consonants. East and West Slavic as well as (at least partly) Eastern Bulgarian phonologised the probably already Proto-Slavic allophonic opposition between non-palatalised reflexes of Proto-Slavic labials (**p, *b, *m, *v*) and dentals (in a broad sense) **t, *d, *n, *l, *r, *s, *z* occurring in

front of non-front vowels, and their palatalised variants, which as a consequence of Proto-Slavic tendency for intrasyllabic harmony appeared before *i, *b, *e, *e, and *ě – a development which, with the exception of Eastern Bulgarian, is not typical of South Slavic: PSI. *C^O vs. *C^E > SSl. */C/ = */C/, ESL., WSl. */C/ vs. */C'/ (PSI. Nsg m ptc. praet. pass. *danъ of ‘to give’ vs. *danь ‘tribute’ > SSl. *da/n/ = *da/n/, ESL., WSl. *da/n/ vs. *da/n'/; PSI. Nsg m ptc. praet. pass. *pitъ of ‘to drink’ vs. *piti ‘to drink’ > SSl. *p'i/t/ vs. *p'i/t/i, ESL., WSl. *p'i/t/ vs. *p'i/t/i).

The development of Proto-Slavic palatals *ń, *ĺ, *ř. East Slavic, West Slavic (and in part secondarily also Eastern Bulgarian) merged the reflexes of PSI. *ń, *ĺ, *ř with the reflexes of PSI. *n, *l, *r if followed by front vowels, while South Slavic preserves the old opposition, which is phonologically distinctive: PSI. *ń, *ĺ, *ř vs. *n^E, *l^E, *r^E > SSl. *ń, *ĺ, *ř vs. *n, *l, *r, ESL., WSl. *n', *l', *r' = *n', *l', *r' (PSI. *ko/ń/b ‘horse’ vs. */n/itъ ‘thread’ > SSl. *ko/ń/ vs. */n/it, ESL., WSl. *ko/n'/ = */n'/it'; PSI. *po/ĺ/e ‘field’ vs. */l/ipa ‘linden’ > SSl. *po/ĺ/e vs. */l/ipa, ESL., WSl. *po/l'/e = */l'/ipa; PSI. *mo/ř/e ‘sea’ vs. */r/ěka ‘river’ > SSl. *mo/ř/e vs. */r/ěka, ESL., WSl. *mo/r'/e = */r'/ěka).

Development of Proto-Slavic *i and *y. Proto-Slavic *i and *y merged into South Slavic *i (not yet in Old Church Slavonic, however), but were preserved in East and West Slavic, although without an accompanying phonemic opposition: PSI. *i vs. *y > SSl. *i, ESL., WSl. *i vs. *y (PSI. *biti ‘to beat’ vs. *byti ‘to be, to exist, to be situated’ > SSl. *biti = *biti, ESL., WSl. *b'iti vs. *byti; PSI. *tixъ ‘still, silent’ vs. *ty ‘you’ > SSl. *tix = *ti, ESL., WSl. *t'ix vs. *ty).

2.2.2 Western and Eastern South Slavic sound changes

A 10th-century wave of non-common South Slavic sound changes progressed from two areas of spread viz. Western South Slavic (Slovenian/Slovene-Central South Slavic) and Eastern South Slavic (Macedonian-Bulgarian). The isogloss separating Western and Eastern South Slavic is PSI. *t, *d̥ > W SSl. *č, */j/*ž vs. E SSl. *št, *žd.

Proto-Slavic *ǫ and *ɔ. Proto-Slavic *jers* that escaped syncope by Havlík’s Law (i.e., the so-called strong *jers* = *ǫ, *ɔ) were retained as two separate vowels in Eastern South Slavic, while Western South Slavic independently merged them into central *schwa* around the 10th c. AD (the W SSl. unilateral innovation): PSI. *ǫ : *ɔ > W SSl. *ə, E SSl. *ǫ : *ɔ (PSI. *pъsъ ‘dog’ > OCS. ꙗmc+ ‘dog’, Sl. pès[pès], NŠtok. pàs, Mac. nec, Blg. nèc; PSI. *dъnъ ‘day’ > OCS. 1mzm ‘day’, Sl. dān, NŠtok. dān, Mac. ден, Blg. дèн; PSI. *kоnъsъ ‘end, beginning’ > OCS. r j z m w m ‘end’, Sl. kónec [kónəc], NŠtok. kònac, Mac. конец, Blg. конèу; PSI. *sъnъ ‘dream, sleep’ > OCS. c+z+z ‘dream, sleep’, Sl. sèn [sèn], NŠtok. sàn, Mac. сон, Blg. сьн; PSI. *mъxъ ‘moss’ > CS. v+ü+ ‘moss’, Sl. māh, NŠtok. māh, Mac. мов, Blg. мьx; PSI. *přetъkъ ‘the fifth one’ > OCS. gān+r+ ‘Friday’, Sl. pětèk [pětək], NŠtok. pètak, Mac. петок, Blg. нèтък).

Proto-Slavic consonant clusters *-pĺ-, *-bĺ-, *-mĺ-, *-vĺ-. The Western South Slavic reflexes of Proto-Slavic intervocalic clusters *-pĺ-, *-bĺ-, *-mĺ-, *-vĺ- are preserved intact. As a unilateral innovation, however, Eastern South Slavic shows a regular loss of the epenthetic *ĺ (10th c. AD), producing *pj, *bj, *mj, *vj (PSI. *zemĺa

‘earth’ > OCS. ꙗꙋꙋꙋꙋ ꙗꙋꙋꙋꙋ ‘earth’, Sln. *zémĭja*, NŠtok. *zèmlja*, Mac. *zemja* [zemja], Blg. *земѧ* [zeꙋǎ]).⁴

Proto-Slavic **jV* sequences. Proto-Slavic sequences of **j* [**ĭ*] plus vowel, originally retained unchanged in Western South Slavic, underwent a series of Eastern South Slavic progressive developments: 1) PSI. **jě-* > W SSL. **jě-*, E SSL. **ja-* (PSI. **jěsti* ‘to eat’ → OCS. ꙗꙋꙋꙋꙋ ‘to eat’, Sln. *jěsti*, NŠtok. *jěsti*, Mac. Nsg m ptc. praet. act. II *uz-jal*, Blg. Nsg m ptc. praet. act. II *ѧ*); 2) PSI. **je-* > W SSL. **je-*, E SSL. **e-* (sporadically) (PSI. **jezero* ‘lake’ > OCS. -ꙋꙋꙋꙋ ‘lake’, Sln. *jezêro* (≥ *jêzero*), NŠtok. *jêzero*, Mac. *ezepo*, Blg. *ézepo*); 3) intervocalically (where there was no contraction), Proto-Slavic **-j-* was dropped, producing a hiatus: PSI. **Vji*, **Vje* > W SSL. **Vji*, **Vje*, E SSL. **Vi*, **Ve* (PSI. 2sg praes. **stojiši* of ‘to stay’ > OCS. 2sg praes. ꙋꙋꙋꙋꙋ [stojiši], Sln. *stojíš*, NŠtok. *stòjĩš*, Mac. *cmouu* [stoiš], Blg. *cmouuu* [stoiš]; PSI. 2sg praes. **piješi* of ‘to drink’ > OCS. 2sg praes. ꙋꙋ-ib [piješi] of ‘to drink’, Sln. *piješ*, NŠtok. *pìjěš*, Mac. *nueu* [pieš], Blg. *nueu* [pieš]).

Proto-Slavic **ń* and **ĺ* before front vowels. As opposed to the original preservation of PSI. **ń* and **ĺ* before front vowels in Western South Slavic area, Eastern South Slavic neutralised the phonological opposition and depalatalised them to **n* and **l*: PSI. **ń^E*, **ĺ^E* > W SSL. **ń*, **ĺ*, E SSL. **n*, **l* (PSI. Gsg m/n **otъ négo* ‘from him’ > OCS. Gsg m/n ꙋꙋꙋ ꙋꙋꙋ [otъ négo] ‘from him’, Sln. *od njéga* [ot njéga], NŠtok. *od njéga* / од нѣга [od nêga], Mac. *od nego* [ot nego], Blg. *ot négo* [ot négo]; PSI. **poĺe* ‘field’ > OCS. ꙋꙋꙋꙋ- [poĺe] ‘field’, Sln. *poljê* [poljê] (≥ *pôlje*[pôlje]), NŠtok. *pôlje* / нôље [pôlje], Mac. *поле* [pole], Blg. *полé* [polé]).

The essential dichotomies between Western and Eastern South Slavic

Proto-Slavic	Western South Slavic	Eastern South Slavic
<i>*t̥, *d̥</i>	<i>*č̣, *j/*ẓ̌</i>	<i>*št, *žd</i>
<i>*ǰ vs. *ǰ̣</i>	<i>*ǰ</i>	<i>*ǰ vs. *ǰ̣</i>
<i>*pĺ-, *bĺ-, *mĺ-, *vĺ-</i>	<i>*pĺ-, *bĺ-, *mĺ-, *vĺ-</i>	<i>*pĺ-, *bĺ-, *mĺ-, *vĺ-</i>
<i>*-pĺ-, *-bĺ-, *-mĺ-, *-vĺ-</i>	<i>*-pĺ-, *-bĺ-, *-mĺ-, *-vĺ-</i>	<i>*-pj-, *-bj-, *-mj-, *-vj-</i>
<i>*jě-</i>	<i>*jě-</i>	<i>*ja-</i>
<i>*je-</i>	<i>*je-</i>	<i>*e-</i>
<i>*Vji, *Vje</i>	<i>*Vji, *Vje</i>	<i>*Vi, *Ve</i>
<i>*ń^E, *ĺ^E</i>	<i>*ń, *ĺ</i>	<i>*n, *l</i>

Western South Slavic inventory of vowels and vocalic liquids (ca. 1000 AD):

**i* **u*
**e* **ǰ* **o*
**ẹ* **ǰ̣*
**ě* **a* **r, *ř*

Eastern South Slavic inventory of vowels and vocalic liquids (ca. 1000 AD):

**i* **u*
**e* **ǰ* **ǰ̣* **o*

⁴Мирчев 1958: [152–153]; Конески 1965: 55; 2001: 55; Харалампиев 2001: 84; БДА: 172.

*e *ě *a *o *r, *ŕ

Western South Slavic consolidated into Slovenian/Slovene and Central South Slavic (*srednjojužnoslavenski jezik*), i.e. Kajkavian, Čakavian, Western Štokavian, and Eastern Štokavian, while Eastern South Slavic yielded Macedonian and Bulgarian. Displaying innovations of both Western and Eastern South Slavic, two transitional geolects were formed viz. Torlakian and Northern Macedonian dialects.

The gradual shaping of South Slavic languages with diagnosable defining features reaches back to the 10th and 11th centuries AD. Several Old Western South Slavic geolects converged into Slovenian/Slovene and Central South Slavic, Old Eastern South Slavic, on the other hand, diverged into a number of Eastern South Slavic geolects, from which emerged Macedonian and Bulgarian, both only to a certain extent justifiable as languages.

2.2.3 Eastern South Slavic geolects

Non-common Eastern South Slavic innovations (including accentological changes) produced a number of smaller geolects that fail to display any transparent traces of subsequent convergent behaviour. In terms of genealogical linguistic classification, it is nearly impossible to delimit Macedonian from Bulgarian given that the most characteristic isoglosses transversing the Eastern South Slavic linguistic territory tend not to occur in bundles but form transitional dialect areas.⁵ The Macedonian part of Eastern South Slavic does, however, exhibit some innovatory trends that are atypical in the properly Bulgarian area, while Bulgarian has innovated in the domain of accentology. “Macedonian” innovations show an autochthonous and an allochthonous layer, the latter due to the secondary spread from (Eastern) Štokavian. It is exactly this set of innovatory features that could indeed form the basis for a viable internal division of Eastern South Slavic. The most wide-spread, properly Macedonian innovation seems to be PSI. *b>o.⁶ A significantly narrower area of influence is typical of the rise of secondary *č, *ž as the reflexes of PSI. *t and *d, an indirect consequence of which is a secondary type of differentiation between the results of PSI. *t, *d and PSI. *šč, *žž.⁷ This innovatory trend goes back to the middle Macedonian / middle Bulgarian period (up until the 15th c. AD) and is tightly clustered, so that it could potentially provide a further differentiating feature between the two geolects or at least their core linguistic areas.

2.2.3.1 Macedonian

Macedonian has a homogeneous fundament in Eastern South Slavic (to become Torlakian, Macedonian, and Bulgarian) and shows convergent features in the domain of uniquely Macedonian sound changes.

⁵ »[М]ак. говори за сето време представувале еден таков континуум со буг. и срп. говори што денеска не е можно да се посочи никаква поизразита граница меѓу овие јазици од јужнослов. група« (Конески 2001: 2).

⁶ Конески 1965: 31; 2001: 30; Видоески 1974: 33; Марковиќ 2001: 13; БДА: 73, 59.

⁷ Мирчев 1958: [155–156]; Конески 1965: 69–74; 2001: 58–62; Харалампиев 2001: 81–83; БДА: 211–218.

The most characteristic innovations are: 1) PSl. *ǫ > E SSl. *ǫ > Mac. *o* (an autochthonous Macedonian sound change, which is sporadically documented already in the 10th c. AD in the Old Church Slavonic texts from the Ohrid Literary School)(PSl. **сьнъ* ‘dream, sleep’ > OCS. *с+z+* ‘dream, sleep’ > Mac. *сон*; PSl. **петъкъ* ‘the fifth one’ > OCS. *гѣн+r+* ‘Friday’ > Mac. *немок*; PSl. **тъхъ* ‘moss’ > CS. *v+ü+* ‘moss’ > Mac. *моѳ*); 2) PSl. **í, *ǫ* > E SSl. **št, *žd* > Mac. *š(t), ž(d) ≥ k, g* (an allochthonous, properly Eastern Štokavian sound change) (PSl. **petъ* ‘oven’ > OCS. *gtinm* ‘oven’ > Mac. *neum*; PSl. **pomotъ* ‘help’ > OCS. *gъvjinm* ‘help’ > Mac. *помощ* vs. PSl. **světa* ‘light, illuminant’ > OCS. *cdäinf* ‘light, candle, torch’ ≥ Mac. *свѣка*; PSl. **noтъ* ‘night’ > OCS. *zjinm* ‘night’ ≥ Mac. *ноќ*; PSl. **motъ* ‘strength’ > OCS. *vjinm* ‘strength, force, power’ ≥ Mac. *моќ*; PSl. **krađa* ‘theft’ > CSL. *rhfölf* ‘theft’ → Mac. *кражба* vs. PSl. **meda* ‘border’ > OCS. *vtölf* ‘border’ ≥ Mac. *меѓа*); 3) PSl. **šč, *žž* > E SSl. **št, *žd* > Mac. *št, žd* (PSl. **тъща* ‘mother-in-law’ > OCS. *nminf* ‘mother-in-law’ > Mac. *тешта*; PSl. **puščati* ‘to let’ > OCS. *geinfnb* ‘to let’ → Mac. Nsg m ptc. praet. act. II *пуштал*). Accordingly, Macedonian could be defined as an Eastern South Slavic geolect with the following two peculiarities: an *o*-reflex of Proto-Slavic strong *jer* (*ǫ) and secondary differentiation between the reflexes of PSl. **í, *ǫ* and **šč, *žž*. In regard of the latter characteristic feature a southwestern (Охрид, Корçë/Корча, Кαστοριά/Костур) and a southeastern dialect island (Θεσσαλονίκη/Солун) were formed.

In relation to Eastern South Slavic and Bulgarian, Macedonian can be defined by the uniquely Macedonian innovations in the southwest of Eastern South Slavic. Macedonian has the characteristics of a secondary geolect characterised by Štokavian superstratal influence on autochthonous Eastern South Slavic features.

2.2.3.2 Bulgarian

Bulgarian has a homogeneous starting point in Eastern South Slavic and is characterised by the absence of convergence. There are no specifically Bulgarian sound changes apart from a single innovatory phenomenon in the domain of accentology.

Characteristically Bulgarian defining features are: 1) PSl. *ǫ > E SSl. *ǫ > Blg. *ə* (PSl. **сьнъ* ‘dream, sleep’ > OCS. *с+z+* ‘dream, sleep’ > Blg. *сѣн*; PSl. **петъкъ* ‘the fifth one’ > OCS. *гѣн+r+* ‘Friday’ > Blg. *нетък*; PSl. **тъхъ* ‘moss’ > CS. *v+ü+* ‘moss’ > Blg. *мѣх*); 2) PSl. **í, *ǫ* vs. **šč, *žž* > E SSl. **št, *žd* > Blg. *š(t), ž(d)* (PSl. **petъ* ‘oven’ > OCS. *gtinm* ‘oven’ > Blg. *неу*; PSl. **pomotъ* ‘help’ > OCS. *gъvjinm* ‘help’ > Blg. *помощ*; PSl. **světa* ‘light, illuminant’ > OCS. *cdäinf* ‘light, candle, torch’ → Blg. *свѣу*; PSl. **noтъ* ‘night’ > OCS. *zjinm* ‘night’ > Blg. *ноу*; PSl. **motъ* ‘strength’ > OCS. *vjinm* ‘strength, force, power’ > Blg. *моу*; PSl. **krađa* ‘theft’ > CSL. *rhfölf* ‘theft’ → Blg. *кражба*; PSl. **meda* ‘border’ > OCS. *vtölf* ‘border’ > Blg. *междѫ*); 3) PSl. **šč, *žž* > E SSl. **št, *žd* > Blg. *št, žd* (PSl. **тъща* ‘mother-in-law’ > OCS. *nminf* ‘mother-in-law’ > Blg. *мѣща*; PSl. **puščati* ‘to let’ > OCS. *geinfnb* ‘to let’ → Blg. Nsg m ptc. praet. act. II *пуштал*; PSl. Npl **drožži* ‘yeast’ → OCS. *lhjölm* ‘yeast’, Blg. *дрожду*); 4) properly Bulgarian accent shift by Bulahovskij’s Law (PSl. **gōrdъ(c)* ‘fence’, **gōrdъ*

тъ ‘this fence’ > Blg. *градъ* vs. *градѣм*; PSl. **nǫsъ*(c) ‘nose’, **nǫsъ тъ* ‘this nose’ > Blg. *носъ* vs. *носѣм*; PSl. **mĕso to* (c) ‘this meat’ > Blg. *месѣмо*; PSl. **prǫso to* (c) ‘this millet’ > Blg. *просѣмо*; PSl. **rĕčъ*(c) ‘word, speech’, **rĕčъ та* ‘this word, this speech’ > Blg. *рѣчъ* vs. *рѣчѣм*; PSl. **nǫtъ*(c) ‘night’, **nǫtъ та* ‘this night’ > Blg. *нощъ* vs. *нощѣм*; PSl. **mōldostъ*(C) ‘youth’, **mōldostъ та* ‘this youth’ > Blg. *младостъ* vs. *младостѣм*; PSl. **jĕsenъ*(c) ‘autumn’, **jĕsenъ та* ‘this autumn’ > Blg. *есенъ* vs. *есенѣм*). Bulgarian could accordingly be defined as Eastern South Slavic with the absence of an *o*-reflex of PSl. **ǫ*, lack of secondary differentiation (i.e., the preservation of a single outcome) between the reflexes of PSl. **t*, **d* and **šč*, **žž*, and an idiosyncratic accent shift.

In relation to Eastern South Slavic and to Macedonian in particular, Bulgarian must be defined by the absence of typically Macedonian innovations in the centre of Eastern South Slavic.

3 Typological linguistics

From the point of view of language typology, Modern Eastern South Slavic differs considerably from other modern Slavic geolects primarily in morphosyntax, since it was exactly that feature of Eastern South Slavic language area that experienced most radical changes as due to its integrated position within the Balkan Sprachbund (also known as the Balkan language area). These changes vehemently transformed its linguistic structure, and consequently caused a considerable switch in the very typological make-out.

The Balkan Sprachbund encompasses different genealogically not closely related Indo-European languages and their dialects on the Balkan Peninsula. The geolects generally considered to be part of this linguistic area are Eastern South Slavic, Albanian, Greek, and Romanian (with its four varieties, i.e. Dako-Romanian, Aromanian, Megleno-Romanian, and Istro-Romanian). Some linguists would add Turkish to the group as well. It is supposed that these languages, due to their protracted mutual influence, have developed a few common morphosyntactic features or, put more precisely, *a tendency* to develop such features, their so-called unitary *typological goal*. It is possible if not altogether probable that in the Middle Ages the Balkan Romance substratum and adstratum, i.e. Romanian, would have played a decisive role in this process.⁸

In Eastern South Slavic, the so-called morphosyntactic Balkanisms must have arisen between the time of Old Eastern South Slavic and the emergence of its Modern Eastern South Slavic descendants, viz. Macedonian and Bulgarian. These secondarily acquired linguistic features significantly altered the linguistic type of both South Slavic geolects in question. They are abundant in the morphosyntax of the verb as well as the noun and the pronoun, and in the realm of syntax itself.⁹

In the morphosyntax of the verb, the following changes took place by the time of the emergence of Modern Eastern South Slavic: 1) the retention of the Proto-Slavic synthetic past tense forms, i.e. the aorist (perfective past tense form) and the imperfect (imperfective past tense form) (Mac. *Купивме убави сувенири* ‘We bought

⁸Конески 1967a: 8–9; Асенова 2002; Fiedler 2009.

⁹ For a detailed discussion of linguistic Balkanisms in Standard Macedonian and Standard Bulgarian see Šekli 2018: 51–72.

nice souvenirs’, Blg. *Неотдавна четох тази книга* ‘I read this book not long ago’); 2) the semantic change of the Proto-Slavic analytic past tense form, i.e. the perfect (resultative past tense form), to a renarrative verbal mood (Mac. *Тој паднал*, Blg. *Тој паднал* ‘(It is said that) he fell.’); 3) the loss of the infinitive and the supine and their total replacement by the so-called *da*-structure (Mac. *Можам да пливам* ‘I can swim’, Blg. *Не мога да плувам* ‘I cannot swim’); 4) the rise of the future tense forms built with the help of morphological particles **te* and **ima da* (Mac. *ќе напишам*, Blg. *ќе напиша* ‘I will write’), and 5) verbal forms with *habeo* ‘I have’ and *sum* ‘I am’ expressing result, which occur in Macedonian, but are absent from Bulgarian (Mac. *Ја имам видно тврдината* ‘I saw the fortress’, *Не знам дали се дојдени* ‘I do not know whether they came’).

In the nominal and pronominal morphosyntax, the following changes are characteristic of Macedonian and Bulgarian: 1) the loss of case endings, except for the vocative in nouns as well as the dative and the accusative in pronouns (Mac. *Живеам во Скопје* ‘I live in Skopje’, Blg. *Живея в Софија* ‘I live in Sofia’); 2) the rise of postpositive definite articles, which genetically continue demonstrative pronouns (**stolъ tъ* > Mac. *столот*, Blg. *столът* ‘the table’; **kŕŕa ta* > Mac. *куќата*, Blg. *куќата* ‘the house’; **sedlo to* > Mac. *селото*, Blg. *селото* ‘the village’); 3) the rise of the comparative built with the prefix **po-* and of the superlative with the prefix **naj-* (Mac. *стар*, Blg. *стар* ‘old’ vs. Mac. *постар*, Blg. *по-стар* ‘older’ vs. Mac. *најстар*, Blg. *най-стар* ‘the oldest’); 4) beside the use of possessive pronouns, possessivity can also be expressed by clitic dative forms of personal pronouns (Mac. *Ова е мојот брат* = *Ова е брат ми*, Blg. *Това е моят брат* = *Това е брат ми* ‘This is my brother’).

Regarding the syntactic plane, the following innovations have appeared: 1) the rise of clitic doubling of direct and indirect objects, typical of both Macedonian and Bulgarian, although rather more frequent in Macedonian (Mac. *Ги поздравивме Мара и Марко* ‘We greeted Mara and Marko’, Blg. *На Светозар му хрумна една мисъл* ‘An idea crossed Svetozar’s mind’); 2) the abolishment of Wackernagel’s law (requiring the placement of a clitic cluster in second sentence position), which only occurred in Macedonian and is absent from Bulgarian (Mac. *Го гледам* ‘I am watching at him’ vs. Blg. *Глеждам го* ‘I am watching at him’).

This brief sketch of linguistic Balkanisms in Modern Standard Macedonian and Bulgarian gives us a useful insight into the “new”, secondarily acquired shape of the two modern Slavic linguistic systems on the morphosyntactic plane. From the comparison of the two systems it clearly emerges that Standard Macedonian displays a greater degree of linguistic “Balkanisation” than Standard Bulgarian, cfr. the *habeo*- and *sum*-constructions, the higher frequency of clitic doubling and the abolishment of Wackernagel’s law.

Note that however radical the morphosyntactic changes in Eastern South Slavic might have been, these did not affect or change the genealogical status of the linguistic systems under discussion, which is to say that Standard Macedonian and Standard Bulgarian still naturally remain essentially Slavic idioms.

4 Sociolinguistics

From a purely sociolinguistic perspective, Modern Standard Macedonian is the official language of the Republic of North Macedonia, and is a modern literary/standard language with a fully developed scope of functional varieties. Similarly to other literacies in the *Slavia Orthodoxa/Graeca*, Macedonian literary language gradually developed from one of the regional recensions of Old Church Slavonic (viz. the Macedonian recension of Church Slavonic) in a long process of vernacularisation of the latter idiom in the period between the 12th and 18th c.AD.¹⁰ In the process of formation of the literary languages in the 19th c. within the Eastern South Slavic area modern vernaculars have been chosen. The linguistic basis of Modern Standard Macedonian are Western Macedonian dialects, while Modern Standard Bulgarian rests on Eastern Bulgarian dialects. In this way there obtains maximal differentiation between the two standards. The modern Macedonian standard is a relatively new phenomenon, since the language was standardised, established and internationally recognised only after the Second World War.

The ideological initiator of the modern Macedonian literary language was Krste Petkov Misirkov (1874–1926). In the fifth essay entitled *Неколку зборои за македонскиот литературен јазик* ‘Some thoughts on the Macedonian literary language’ of his book *За македонските работи* ‘On Macedonian Matters’ from 1903 he proposed to choose the Western Macedonian dialects as the basis for the formation of Literary Macedonian¹¹ and this because of its central position within the Macedonian-speaking area and its relative distance from both Serbian and Bulgarian. According to Misirkov, the vocabulary of the new standard language should include the lexical material of all Macedonian dialects and be written in a phonetic orthography. Due to complex historical circumstances in the South of Balkans, Misirkov’s ideas of literary language could be realised only after the Second World War, when the Republic of Macedonia itself finally came into being.

Macedonian was declared as the official language of the Macedonian state at the first session of the Anti-fascist Assembly of the National Liberation of Macedonia in the St. Prohor Pčinjski Monastery (in present-day Serbia) on 2 August 1944, viz. *Решение на Антифашисткото собрание на народното ослободување на Македонија за заведување на македонскиот јазик како службен јазик во македонската држава* ‘Resolution of the Anti-fascist Assembly of the National Liberation of Macedonia for the introduction of the Macedonian language as an official language in the Macedonian state’. The Macedonian government adopted the *Решение за македонската азбука* ‘Resolution on the Macedonian alphabet’ on 5 May 1945 and the *Решение за правописот на македонскиот јазик* ‘Resolution on the Macedonian orthography’ on 7 June 1945. In the same year the *Македонски правопис изработен од Комисијата за јазик и правопис при Министерството за народната просвета* ‘Macedonian Orthography, elaborated by the Commission for language and orthography of the Ministry of National Education’ was published. One of the members of the commission was also the linguist Blaže Koneski (1921–

¹⁰Конески 1967б: 11–21; Бојковска, Минова-Ѓуркова, Пандев, Цветковски 2008: 57–58.

¹¹“Благодарен е на приликите сега није си избираме за обшч литературен јазик, централното македонско, т. е. Велешко-Прилепско-Битолско-Охридското наречије” (Мисирков 1903: 133).

1993), the author of the *Граматика на македонски литературен јазик I–II* ‘Grammar of the Macedonian literary language I–II’ (1952, 1954) and the editor of the *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски полкувања I–III* ‘Dictionary of the Macedonian language with explanations in Srbo-Croatian I–III’ (1961, 1965, 1966).

In the gradual process of disintegration of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia in the 1990s, the Macedonians voted for an independent state from Yugoslavia at the independence referendum which took place on 8 September 1991. The *Устав на Република Македонија* ‘Constitution of the Republic of Macedonia’ was adopted on 17 November 1991. According to the article 7 of the constitution the official language of the Republic of Macedonia is Macedonian which is written in Cyrillic script.¹² Macedonia was admitted to the United Nations on 8 April 1993. According to Prespa agreement between Macedonia and Greece from 17 June 2018, the official name of the state was changed to Republic of North Macedonia while the name of the language remained Macedonian. The change of the name of the state was introduced into the constitution on 11 January 2019.

List of abbreviations

Blg. – Bulgarian, Bruss. – Belorussian, CS. – Church Slavonic, CSI. – Common Slavic, CSIk. – Central Slovak, Cz. – Czech, Čak. – Čakavian, E – East(ern), ESl. – East Slavic, Kajk. – Kajkavian, Mac. – Macedonian, N – North(ern), NE – Northeast(ern), NW – Northwest(ern), NŠtok. – Neo-Štokavian, OCS. – Old Church Slavonic, Plb. – Polabian, Pol. – Polish, Pom. – Pomeranian, PSl. – Proto-Slavic, Russ. – Russian, S – South(ern), SE – Southeast(ern), SW – Southwest(ern), Slk. – Slovak, Sln. – Slovenian/Slovene, Sorb. – Sorbian, SSl. – South Slavic, Štok. – Štokavian, W – West(ern), Ukr. – Ukrainian, WSl. – West Slavic

Bibliography

Brozović, D., 1970, *Standardni jezik: Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb.

Brozović, D., 1996, “Sociolingvistika prema genetskoj in tipološkoj lingvistici”, *Suvremena lingvistika* 41–42/1–2, pp. 87–94.

Fiedler, W., 2009, “Einführung in die Balkanphilologie”, *Einführung in die slavischen Sprachen mit einer Einführung in die Balkanphilologie* (ed. Rehder, P.). Darmstadt, pp. 347–364.

Šekli, M., 2018, *Tipologija lingvogenез slovenskih jezikov*. Ljubljana.

Vaillant, A., 1938, “Le problème du slave macédonien”, *Bulletin de la Société linguistique de Paris* 39, pp. 194–210.

Асенова, П., 2002, *Балканско езикознание: Основни проблеми на балканският езиков съюз*. Велико Търново.

¹²“Во Република Македонија служебен јазик е македонскиот јазик и неговото кирилско писмо”.

БДА = *Български диалектен атлас: Обобщаващ том I–III: Фонетика, акцентология, лексика*. София, 2001.

Божковска, С., Минова-Гуркова, Л., Пандев, Д., Цветковски, Ж., 2008, *Опита граматика на македонскиот јазик*. Скопје.

Българска Академия на Науките, Институт за български език, 1978, „Единството на българският език в миналото и днес“, *Български език*. София.

Българска Академия на Науките, 2020, *За официални език на Република Севедана Македонија*. София.

Видоески, Б., 1974, „Етапи во дијалектната диференцијација на македонскиот јазик“, *Предавања, VII семинар (1974)*. Скопје, стр. 18–25 (= Видоески 1998: 33–38).

Видоески, Б., 1998, 1999, 1999, *Диалектите на македонскиот јазик 1–3*. Скопје.

Конески, Б., 1967а, *Историја на македонскиот јазик*. Скопје.

Конески, Б., 1967б, *Грамматика на македонскиот литературен јазик I–II*. Скопје.

Конески, Б., 2001, *Историска фонологија на македонскиот јазик*. Скопје.

Марковиќ, М., 2001, *Дијалектологија на македонскиот јазик 1*. Скопје.

Мирчев, К., 1958 (1963, 1978), *Историческа граматика на българският език*. София.

Мисирковъ, К. П., 1903, „Неколку збори за македонскиот литературен јазик“, *За македонските работи*. София.

Харалампиев, И., 2001, *Историческа граматика на българският език*. Велико Търново.

Summary

In terms of genealogical linguistic classification, it is nearly impossible to delimit Macedonian from Bulgarian within the Eastern South Slavic linguistic area given that the most characteristic isoglosses transversing this area tend not to occur in bundles but form transitional dialect areas. The Macedonian part of Eastern South Slavic does, however, exhibit some innovatory trends that are atypical in the properly Bulgarian area, while Bulgarian has innovated in the domain of accentology. The most widespread, properly Macedonian innovation seems to be PSI. **ǔ* > *o* (11th c. AD) (PSI. **slъnъ* ‘dream, sleep’ > Mac. *сон*, PSI. **рѣтъкъ* ‘the fifth one’ > Mac. *петок*, PSI. **тъхъ* ‘moss’ > Mac. *мов*). A significantly narrower area of influence is typical of the rise of secondary **ĉ*, **ž* as the reflexes of PSI. **t* and **d*, due to a secondary spread from (Eastern) Štokavian, an indirect consequence of which is a secondary type of differentiation between the results of PSI. **t*, **d* and PSI. **šč*, **žž* (15th c. AD) (PSI. **noŭbъ* ‘night’ ≥ Mac. *ноќ*, PSI. **međa* ‘border’ ≥ Mac. *меѓа* vs. PSI. **тъšĉa* ‘mother-in-law’ > Mac. *тешџа*). From the point of view of language typology, the Eastern South Slavic language area experienced most radical changes as due to its integrated position within the Balkan Sprachbund (also known as the Balkan language area). These changes vehemently transformed its linguistic structure, and consequently caused a considerable switch in the very typological make-out. From the comparison of the two systems it clearly emerges that Standard Macedonian

displays a greater degree of linguistic “Balkanisation” than Standard Bulgarian, cfr. the *habeo-* and *sum-*constructions, the higher frequency of clitic doubling and the abolishment of Wackernagel’s law. From a purely sociolinguistic perspective, Modern Standard Macedonian is the official language of the Republic of North Macedonia, and is a modern literary/standard language with a fully developed scope of functional varieties.

Виолета НИКОЛОВСКА

ЈАЗИК И ЈАЗИЦИ

(социолингвистички аспекти на постоењето на јазикот/апологија
на постоењето на еден јазик)

1. Јазик и јазици

Како мотив кој го одбележува нашето излагање, поточно нашата апологија, го избравме насловот на една книга од почитуваната професорка Олга Мишеска Томиќ – *Јазик и јазици*¹. Сите се разбираме со помош на јазикот, комуницираме со јазик, но има многу јазици: македонски, англиски, шпански... Што е тогаш јазик? Како ќе го дефинираме? Имаше една детска песничка *Зелката има кошули триста...* Така им го објаснувам на студентите јазикот. Како зелката со кошули триста (во нашиов случај некаде меѓу 6 000 и 8 000²). Јазикот се раслојува. Јазикот не е монолитен. Не е фиксиран. Јазикот е динамичен феномен, јазикот е (како) жив организам. Во неговата природа е промената. Вавилонското укорување. Да го изедува постојано црвецот на промената.

Јазичната „генетика“ зборува за јазични семејства. За јазик предок и јазици потомци. Според тоа се врши и класификацијата на јазиците. Лингвистички најпознатото и најизучувано јазично семејство е индоевропското семејство. Од него водат потекло словенските јазици, меѓу кои спаѓа и македонскиот јазик, во подгрупата на јужнословенските јазици.

Ова што го споменаваме се познати факти, но тоа е илустрацијата на сликата на нашето поимање на јазикот како немонолитна појава, која ја изедува вавилонскиот црв на промената, која се раслојува. На што? Јазикот се раслојува на дијалекти. Која е разликата дијалект/јазик? Одговорот ќе го сместиме во историски и во социолингвистички контекст. Тоа ќе биде, всушност, и нашата одбрана на постоењето на еден јазик (правно, легално, како јазик на една држава). Како национален јазик. Затоа што јазикот е неминовно врзан за помиот на нацијата.

2. Лингвистички аргументи

Односот јазик наспрема јазици ќе го дефинираме најпрвин со лингвистички аргументи. Поаѓаме од фактот дека јазикот е немонолитен феномен, жив организам, кој има способност да се раслојува. Во зависност од условите, факторите на раслојување, дава различни резултати. Она што нас не

¹Mišeska Tomić 1995.

²Ricento 2006: 231.

интересиран е неговото хоризонтално, територијално раслојување на јазични потсистеми наречени дијалекти. Кој е односот јазик наспрема дијалект? Прасловенскиот е/бил јазик, индоевропскиот е/бил јазик, нивните дијалекти денес, исто така, се јазични.

Лингвистичката револуција од почетокот на 19 век се заснова на фактот дека модерните европски јазични (англиски, француски, германски) историски се сродни со античките јазични (грчки, латински, санскрит). Одушевувањето на лингвистите од воочените релации меѓу гореспоменатите јазични (и не само тие), го илустрираат зборовите на познатиот лингвист Вилијам Џоунс: „The sanskrit language, whatever be its antiquity, is of wonderful structure; more perfect than the Greek, more copious than the Latin... yet bearing to both of them a stronger affinity, both in the roots of verbs and in the forms of grammar, than could possibly have been produced by accident; so strong indeed, that no philologist could examine them all three, without believing them to have sprung from some common source, which perhaps, no longer exist. There is a similar reason, though not quite so forcible, for supposing that both the Gothic and the Celtic ... had same origin with the Sanskrit; and the Old Persian might be added to the same family... (според Akmajian, Demers and Harnish 1986: 344). Јазикот кој повеќе не постои е наречен протоиндоевропски, термин што го одразува географското распространување на говорителите на ова јазично семејство од Индија до Европа.

Она што историски било дијалект денес е јазик. Проблемот во дефинирањето на јазик наспрема дијалект лингвистите го навестуваат уште во тврдењето: „It is not even settled how many different languages there are, so that estimates vary greatly. Part of the problem lies in the differing definitions of dialect, which have a political basis just as often as a linguistic one (Akmajian, Demers and Harnish 1986: 356)“. Со други зборови кажано: вавилонскиот црв, вавилонското проклетство го нагризува ткивото на јазикот, бројот на јазични во светот се зголемува, а определувањето на тоа што е јазик а што дијалект има не само лингвистичка, туку и политичка основа.

Авторите на публикацијата под наслов *Лингвистика*, кои како што видовме го навестуваат проблемот во дефинирањето на јазикот и на дијалектот, се обидуваат да дадат и прифатлив одговор: „Having examined some of the complications involved in the term *dialect*, how can we define it? No satisfactory definition of *dialect* has yet been proposed, but for our purposes we will ignore complications and settle on a very general one. A dialect is simply a distinct form of a language, possibly associated with a recognizable regional, social, or ethnic group, differentiated from other forms of the language by specific linguistic features (for example, pronunciation, or vocabulary, or grammar, or any combination of these)“ (Akmajian, Demers and Harnish 1986: 290-291). Сепак, тие нагласуваат дека оваа приближна дефиниција нема поамбициозна намера од тоа да долови извесен интуитивен концепт за поимот дијалект. Значајно е тоа што тие сметаат дека поимот дијалект, од лингвистички аспект, е теориски концепт. Во реалноста, варијантноста во јазикот е толку широко присутна што секој јазик може да се смета за континуум од јазични во зависност од говорителот или од групата, и не можат да се повлечат апсолутни линии меѓу различните форми на јазикот.

Пред да преминеме на анализа на соџиоисториските и на политичките мотиви во разграничувањето на јазиците, ќе проговориме и нешто за тоа на што се должат јазичните промени. Јазикот е средство за комуникација. Додека живее комуникацијата на даден јазик живее и јазикот. Некогаш, едно јазично ткиво се раскинува од различни причини: раселување на населението (случајот со раѓањето на словенските јазици од прасловенскиот јазик), географска непристапност на населението што живее во територијална близина (едно изолирано планинско село, на пример, би имало повеќе јазични црти што го разликуваат од говорите во низината кои, од своја страна, би покажале повеќе сличности), поставување државни граници. Во врска со ова е и поимот јазична периферија – истурена област на која се зборува еден јазик, која, обично, покажува поархаични јазични особености. Овие поставки се влезени во основите на модерната дијалектологија уште од почетокот на минатиот век.

Јазикот не живее во изолација, во херметичка затвореност во околината (лингвистичка и нелингвистичка) во која е поставен. Утопистичкото тврдење на компаративистите за генетски чисти јазици одамна е побиено. Јазикот, благодарение на комуникацијата, се менува усвојувајќи елементи и од супстратот (на кој во патешествието на своите говорители се нашол) и од соседните, најчесто генетски несродни јазици, со кои е во допир. Така се развива еден друг тип сродност, типолошка сродност меѓу јазиците, за која македонскиот јазик е пример, чие изучување влегува во темелите на лингвистиката на јазичните сојузи уште на почетокот на 20 век.

Сепак, модерниот свет ги поместува границите. На комуникацијата, првенствено. Тоа станува јасно уште при крајот на минатиот век: „As we have mentioned, the classic example of a dialect is the regional dialect, the assumption being that speakers of the dialect form a coherent speech community living in relative isolation from speakers outside the community. Such relative isolation between geographical areas is becoming increasingly more rare in the contemporary world, and in the United States the population as a whole is so geographically socially mobile that it is becoming increasingly more difficult to speak of regional dialects in any pure sense. Especially in large urban areas, a particular linguistic feature of a regional dialect might well be influenced by social factors“ (Акмџиан, Демерс and Harnish 1986: 291).

Сево ова што досега го приведовме ни сведочи за комплексноста на јазикот како феномен. Метафората за јазикот разбран како зелката со кошули триста, би можеле да ја доразвиеме во смисла на тоа дека на бојата на секоја кошула влијае соседната, но и бојата на средината во која се наоѓа, бојата и на соседните зелки сестрички и подалечни роднини...

3. Социолошки, социоисториски и политички аргументи

Јазикот се поврзува со идентитетот. Со идентитетот на нацијата. Иако за поимот нација се смета дека се раѓа во 19 век, концептот за единство на нацијата и јазикот е отелотворен во јазикот уште во времето на раното христијанство кај Словените, имено со зборот *јазыкъ* се означувал и јазикот, како средство за комуникација и народот што го зборувал тој јазик (Угринова-Скаловска 1979: 168). Мисирков народот го разбира на следниов начин: „Народ не ѝет нишчо друго, осим једно големо другарство, осноано на крвно родство, на обшч произлез, на обшчи интереси“ (Мисирков 1974: III)³. Ваквото сфаќање на генезата на народите, е слично и со генезата на јазиците: вклучува генетска компонента, се подразбираат како семејства. Имплицитно ја подразбира во себе и компонентата јазик. Во последните две статии од книгата „За македонските работи“, во кои го поставува прашањето дали Македонија претставувала и дали може да претставува одделна етнографска и политичка целина; и ги поставува основите на македонскиот литературен јазик, Мисирков ја елборира врската јазик – нација. Во таа смисла, Мисирков, како образуван историчар и филолог, не е далеку од денешните сфаќања за посебноста на нацијата и за јазикот како обележје на нацијата. Без да навлегуваме натаму во дебата за врската јазик – нација, ќе приведеме само некои од тврдењата што ја потврдуваат и ја оправдуваат оваа врска: „Во 1694 година, Француската академија ја дефинира нацијата како *сите жители на иста држава, на иста земја, кои живеат под исти закони и употребуваат ист јазик*. По Француската револуција ќе се задржи ова основно значење, со единствена промена на терминот *жител* со *граѓанин*. ... Во другите делови на Европа, меѓутоа, пред сè во германските области, како и во трите империи – Хабсбуршката, Руската и Османлиската, развојот на значењето на поимот нација оди во друг правец, кој доведува до поинакви резултати, на обновување на генетското значење на *nation* од времето на Римската Империја. Во однос на германскиот простор, единствениот обединувачки фактор се германскиот јазик и култура, кои при отсуство на единствени државни структури се единствениот фактор за развој на нацијата – не во политичка, туку во јазично-културна смисла“ (Стојановски 2016: 38). Како што може да се види од приложените определби на поимот нација, таа нужно се врзува за јазикот и за територијата, како обединувачки фактори на заедницата. Притоа, се внесува и генетскиот фактор (заедничкото потекло), како што тоа го прави и Мисирков. Ваквото разбирање на поимот нација е многу блиско до разбирањето (осуштествувањето) на јазиците како (посебни) ентитети: јазик потомок од јазик предок. И во izdelувањето на јазиците како сопствени ентитети територијата е одлучувачки фактор (доколку не постојат пречки во комуникацијата, јазикот се развива како целина, во моментот кога доаѓа до распрснување, пред сè, територијално на говорната заедница, секој говор, секоја јазична разновидност, идиом на распрснатата група се развива по свои особености, во опкружувањето во кое се наоѓа, како посебен ентитет). Државата, како административно-организациска единица на живеењето на една заедница не е одлучувачки фактор за izdelувањето, постоењето на јазикот и на

³Јубилејно издание по повод стогодишнината од раѓањето на авторот.

нацијата. Кога се доаѓа до државата, ситуацијата се компликува: во една држава може да живее и повеќе од една нација/јазик.

Со постоењето на државата се јавува една нова лингвистичка форма, на некој начин вештачка, но не во смисла на генезата, туку во смисла на изборот како средство за комуникација на говорни заедници со различни јазични потсистеми најчесто (во еднонационалните држави), а тоа е стандардниот (литературниот јазик). Уште еден ентитет во множеството ентитети јазици, но различен од сите други. Стандардниот јазик е еден вид конвенционална форма, еден вид социолект, чие формирање и опстојување минува низ определени фази и подразбира соодветни активности. Социолингвистите izdelуваат десетина фази во кодификацијата и во живеењето на еден стандарден јазик (класификацијата на фазите ја предлага М. Радовановиќ, а во согласност со дискусиите на познатите социолингвисти Хауген, Неуступни, Фишмен, Таули, Гарвин, Фергасон в. Radovanović 1979: 83-93): селекција на нормата (избор на јазичниот идиом кој ќе се земе за основа на стандардниот јазик); дескрипција (опис на јазичните особености на избраниот идиом); кодификација (прескрипција на особините предложени за норма на стандардниот јазик; нормативна постапка во најтесна смисла, наложување како е правилно да се зборува, што подразбира изработка на нормативни речници, правопис, граматика); елаборација (разработка на нормата); акцептуација (службено, официјално прифаќање на нормата); имплементација (реално применување на нормата во сите сфери на општествениот живот)⁴; експанзија (ширење на нормата); култивација (негување на нормата); евалуација (вреднување на нормата) и реконструкција (преработување, доработување, прилагодување на нормата на новонастанатата реалност во говорната заедница). Како што може да се види, фазите селекција, дескрипција, кодификација и особено акцептуација се директно врзани со државата. Нема држава без стандарден јазик (или јазици) и нема стандарден јазик без пропишани државни акти. Стандардниот јазик е еден вид наддијалект, социолект, конвенционално избрана форма на националниот јазик, кој откако ќе биде прогласен, има свој живот различен од животот на живата јазична реалност, дијалектите на националниот јазик. Додека тие се развиваат спонтано и непречено, следејќи ги јазичните законитости во својот развој, нормираниот јазик има тенденција да биде

⁴Фазите акцептуација и имплементација се izdelуваат како посебни од методолошки причини бидејќи во некои средини се случува нормата на предложениот идиом за стандарден јазик да се применува извесен период, па подоцна да биде службено прифатена. Таква е ситуацијата и со нормата на стандардниот македонски јазик. Застапниците на посебни решенија за (официјален) јазик на Македонците самите во своите дела ги применувале, првенствено, во втората половина на 19 век, сè додека во периодот 1944-1945 (со решение на Првото заседание на АСНОМ одржано на 2 август 1944 г. и по завршени подготовки од страна на Комисијата за нормирање на македонскиот литературен јазик) не се усвојат македонскиот јазик, писмо – азбука (5 мај 1945 г.) и правопис (7 јуни 1945 г.). Секако, притоа не смееме да ја забораваме клучната улога на К. П. Мисирков, кој се смета за прв кодификатор на македонскиот јазик (како што вели проф. Б. Ристовски во предговорот на „За македонските работи“ (Мисирков 2003: VIII – IX), чишто решенија за дијалектната основа на македонскиот литературен јазик и правописот се остварија во стандардниот јазик на новоформираната македонска држава (повеќе на оваа тема в. Стаматовски 1986).

стабилен (но и тоа не е едноставна непроменливост, фиксираност на нормата на стандардниот јазик, туку таа треба да биде навидум контрадикторно еластично стабилна, да се евалуира како што видовме погоре и да се реконструира во согласност со потребите што ги налагаат времето и животот на говорната заедница). Додека националниот јазик и потсистемите кои живеат во него (дијалектите) се развиваат природно, во развојот на стандардниот јазик, особено во поново време, и особено во специфични социополитички услови се јавува потребата од свесна интервенција на човекот. Така, во 20 век, од социолингвистиката се изделува и една посебна научна дисциплина – јазична политика и планирање (Ricento ed. 2006).

4. Јазична политика и планирање – одржување во живот на стандардниот јазик на една држава

Во модерната наука која јазикот го разгледува во рамките на социјалниот живот, а во поново време и во врска со социјалните промени, произлезена од социолингвистиката – јазична политика и планирање, се зборува за статусот на еден јазик во заедницата. Поимот јазичен статус во јазичната политика и планирање се подразбира како перципирана релативна вредност на дадениот јазик којашто е во врска со неговата полезност во заедницата, која ја опфаќа неговата т.н. пазарна вредност како средство за комуникација, но и низа субјективни карактеристики кои имаат корени во она што се нарекува општествена јазична култура⁵ (Ricento 2006: 5). Статусот на јазикот, според тоа, не зависи исклучиво, ниту неопходно од официјалниот и од легалниот статус што јазикот го добива од државата преку нејзините извршни, законодавни и правни рамки. Тоа, според многу автори е неопходниот минимум. Централните елементи во градењето и во достигнувањето на јазичниот статус на некој начин се вонлингвистички и супралегални (бараат повеќе од законска одлука). Тука влегуваат естетските, психолошките и идеолошките фактори.

Јазичната култура како поим во социолингвистичките истражувања не е нова појава. И кога зборувавме за фазите низ кои минува еден стандарден јазик во неговиот развој (во развојот на неговата норма), ја споменавме фазата култивација на нормата. Вредноста на јазикот, се мисли првенствено на стандардниот јазик, во една држава се одразува во нивото на јазичната култура на заедницата која го користи како средство за комуникација. Притоа, развојот и негувањето на јазичната култура се предмет на јазичната политика и планирање. Статусот на јазикот, вклучително со јазичната култура на заедницата, не се лингвистички определени, не зависат од природата на самиот јазик/идиом што е одбран за стандарден јазик. Тие се условени и зависат од, како што рековме, вонлингвистички фактори: идеолошки, естетски, психолошки и, во крајна линија, од самата јазична политика како дел од севкупната политика: тука можеме да ги споменеме, на пример, медиумските кампањи за промовирање на употребата на стандардниот јазик и писмо. Прифаќањето, ширењето и примената на нормата на еден стандарден јазик нема да се случат бргу и лесно ако не се извршени претходно солидни анализи и

⁵Повеќе за концептот јазична култура зборува Харолд Шифман во Schiffman 2006: 111 – 126.

истражувања, ако изборот на јазичниот идиом што ќе влезе во основата на литературниот јазик од различни причини е погрешен. Тоа се феномени што зависат токму од естетските, социолошките, идеолошките и, во крајна линија, од психолошките фактори.

Статусот на јазикот во заедницата е потребно да се негува независно од тоа дали јазикот е единствен официјален во една држава или не. Секако, во заедници со повеќе од еден официјален јазик јазичното планирање во однос на еден јазик има реперкусии врз статусот на другите јазици и етнолингвистички групи (Hornberger 2006: 24-41). Јазичното планирање е неопходна социјална активност во рамките на една заедница; врз него влијаат социјалните промени, но тоа може да биде и фактор што влијае врз социјалните промени.

Јазичното раслојување, раѓањето на нови јазици од потсистемите на самиот јазичен систем (потпомогнато од определени социоисториски и културни услови) е во природата на јазикот. Но, светот, особено глобалниот свет, се соочува со една противречна реалност и/или можност, а тоа е губењето одредени јазици од мапата на јазиците во светот. „For example, in recent years research in language policy has been motivated, at least in part, by concerns about the accelerating loss of languages worldwide. This has led to theorizing about how language policies are connected to economic, political, and social structures and processes, and to examination of the effects of ideologies about language and society on language behavior and policies. Policies (and policy approaches) are then proposed and/or evaluated on the basis of their relevance in slowing or even reversing language loss and shift (Ricento 2006: X-XI)“. Во таа смисла, опстанокот на еден јазик, независно од тоа дали е единствен официјален во една државна заедница (секако дека многу повеќе ако не е единствен) зависи од добро креирана јазична политика. Притоа, не смееме да го забораваме и фактот дека освен негувањето на вонлингвистичките фактори (психолошките, културните, идеолошките) врз реалниот статус на јазикот во една заедница влијае и нивото на јазичната култура. Фазите култивација на нормата и нејзина елаборација (разработка за да одговори на современите потреби на заедницата што ја користи) се фази кои не престануваат да живеат додека живее јазикот како стандарден во заедницата. Од статусот на јазикот во заедницата, зависи во крајна линија и неговиот опстанок, во најмала рака како стандарден.

5. Генезата на македонскиот јазик (лингвистичка и социоисториска апологија)

По сево ова што го кажавме, сосема е излишно да се докажува оправданоста на постоењето/изделувањето на еден јазик како посебен. Сепак, си земаме една убава обврска да го исцртаме образот/посебноста на еден јазик, македонскиот, долго време оспоруван, задушуван во своите обиди да израсне како посебна реалност, сосема оправдана, во варијантноста на јазиците од неговото семејство и соседство.

Ќе започнеме од почетокот, но не почетокот во историска смисла, тоа е многу амбициозно, туку од почетокот на писменоста, на Слово/словото. И ќе почнеме со споменување на Светото писмо и на светителите. Светите браќа

Кирил и Методиј, богослужбените книги (за просветување и просветлување на Словените) ги превеле на јазикот на кој зборувале Словените од околината на Солун во втората половина на 9 век. Би можеле да кажеме дека оттука датира историјата на македонскиот јазик, и тоа веднаш со писменост. Посебноста на овој јазик, лингвистичките аргументи за неговата посебност, се согледуваат веќе кон почетокот на 12 век (најзначајните споменици), кога се создаваат варијанти/редакции на единствениот литературен јазик на Словените⁶, во смисла на негово приспособување на локалните говори. Тоа се варијантите на црковнословенскиот јазик: чешко-моравската, панонско-словенската, македонската, бугарската, руската, хрватската, српската, романската. Ќе споменеме некои од јазичните карактеристики според кои се изделува македонската од другите варијанти (Угринова-Скаловска 1979: 32): мешање на носовките, т.е. развој на $\text{ж} > \text{л}$ зад меките консонанти р л и н и усните консонанти $+\text{л}$, а $\text{л} > \text{ж}$ зад ш , ж , ц , ч , шт , жд , ј ; употребата на групите шт и жд ; замена на силните $\text{ъ} > \text{о}$, $\text{ь} > \text{е}$; мешање на л со ѣ и на ѣ со е ; појава на ново с ; деназализација на $\text{ж} > \text{а}$ / оу / ъ и $\text{л} > \text{е}$. Книжевните споменици што ја карактеризираат македонската варијанта се настанати, главно, во кругот на Охридската книжевна школа, која меѓу другото се одликува и со негување на глаголицата, основана од св. Климент. Правописното и јазичното влијание на оваа школа било големо: тоа ги надминало географските граници на охридското подрачје, па значаен број споменици и во Кратовско-злетовската школа ги имаат правописните и јазичните особености на Охридската. Ова може да сведочи и за угледот кој во книжевноста (во тој период) го имала Охридската книжевна школа.

Вака формираната јазична варијанта на црковнословенскиот јазик, новиот јазичен идиом, си го следел својот животен пат во различните историски околности во кои се нашло населението што го имало за свој. На таа негова историска патека, ќе одбележиме два момента: крајот на 19, почетокот на 20 век, времето на раѓањето на нациите на Балканот, и средината на 20 век, создавањето на првата македонска држава (во рамките на Федеративна Народна Република Југославија) со првиот службено прифатен стандарден македонски јазик. Нагласувам стандарден и службено прифатен бидејќи македонскиот јазик е и бил реалност уште од времето на создавањето на првата писменост на Словените. Кодификацијата на македонскиот јазик била процес кој започнал уште со осознавањето, будењето на Македонците како посебна нација, а за прв кодификатор на македонскиот јазик се смета Мисирков (Мисирков 2003: VIII - IX – предговорот на Б. Ристовски). Јазикот се врзува со народот, нацијата, а стандардниот јазик со државата на која е официјален, службен. Современиот македонски јазик и неговата стандардна норма го одразуваат континуитетот на погледите на нашите најистакнати национални дејци, особено на филолошки и историски образуваниот К. П. Мисирков. Како што предлага Мисирков во својата книга „За македонските работи“, која претставува обмислена и аргументирана национална стратегија, во основата на македонскиот

⁶Како што ќе видиме подолу при набројување на редакциите, и не само на Словените.

литературен јазик се влезени централните македонски говори, а правописот се базира на фонетски принцип. Македонскиот јазик, конечно, е прогласен за службен јазик во државотворна смисла на 2 август 1944 г., неговата азбука на 5 мај 1945 г. и неговиот правопис на 7 јуни 1945 година. Тоа се датумите кои се круна на неговото постоење во правна и во законодавна смисла. Денес, современиот македонски јазик живее друга социолошка реалност. Во самостојна држава. Но исправен пред други предизвици. Не е веќе само тој службен јазик. Не е ниту во онаа форма во која беше запишан во црковните книги. Во својот животен пат се менуваше и тој, се менуваа и политичките и социолошките околности кои го следеа.

Јазикот се врзува со народот, нацијата, а стандардниот јазик со државата во која е официјален, службен. Јазикот е симбол на идентитетот: „Language is the medium by and through which individuals define and inhabit their own identities and, in the process, assess and ascribe the identities of others. It is often these differences in identities (whether achieved or ascribed) that lead to conflicts in which language may play an important role. The fact that there are between 6,000 and 8,000 oral languages and only about 200 states in the world means that most states are multilingual – and multicultural – to varying degrees. It is also the case that in most (but not all) states there is usually only one “national” language (official or not); this means that, by definition, those who command the national language(s) will tend to enjoy greater recognition and socioeconomic status than those who do not speak or write that language“ (Ricento 2006: X-XI). Јазикот значи, има и социолошка вредност, како средство преку кое се идентификуваат поединецот и колективот, но таа вредност не е еднаш зададена и петрифицирана. За неа треба да се бориме, да ја одржуваме во живот. Статусот на јазикот во една заедница е резултат и на соодветно водена јазична политика. Еден од факторите за одржување на јазичната виталност, за подобрување на статусот на јазикот во заедницата е институционалната поддршка (на пр., претставување на заедницата што го зборува јазикот и на самиот јазик во медиумите и во образованието). Свеста за потребата и од достигнување на задоволителен степен на јазична култура (унапредувана и пропагирана преку истите институции – медиумите и образованието) е фактор што директно влијае врз статусот на јазикот. Она што е работа на лингвистите е да го негуваат јазикот (култивација на нормата), да сведочат за неговата историја, за развојните процеси, за новите тенденции, за тенденциите што се губат во природниот развој на јазикот. Другото е обврска на целата заедница и, особено, на нејзините институции.

LANGUAGE AND LANGUAGES

(sociolinguistic aspects of emergence of a language / a justification of emergence of a language on linguistic map of the world)

Summary

The article discusses the division of languages as separate entity in a linguistic and sociopolitical sense. The basic premise in our argumentation is that language is an unmonolithic phenomenon; a system in which subsystems coexist; we can consider each language as a continuum of other (sub) languages that in certain sociological and historical circumstances are distinguished as separate entities. The distinction language versus dialect often grows in distinction ancestor language versus the descendant language. One of the factors for this growth is the interruption in the communication within the speech community, which can be caused by the displacement / migration of (a part of) the community, the establishment of state borders and / or geographical barriers. The stratification of the language is in its nature. Language is closely related to the concept of nation and is a factor of identity. Standard language is a separate language entity (a sociolect) that is closely related to the emergence and existence of the state. The process of codification of a language as an official language of a state, can begin as a process much earlier than its official acceptance and implementation. A significant concept in the existence of a standard language is the concept of language status. The status of a language do not depend exclusively, or even necessarily, on any official or legal status conferred by a state through its executive, legislative, or judicial branches. This is the minimum required. The central elements in achieving language status are in some ways non-linguistic and suprallegal (requiring more than a legal decisions). This includes aesthetic, ideological and psychological factors). Considering language changes in a linguistic and sociohistorical context, we can reasonably conclude that the denial of the right to the existence of a language as a separate entity has a political rather than a linguistic motivation.

Библиографија

1. Мисирков, П. К., 1974, *За македонските работи*. Скопје.
2. Мисирков, П. К., 2003, *За македонските работи*. Скопје.
3. Стаматоски, Т., 1986, *Борба за македонскиот литературен јазик*. Скопје.
4. Стојановски, С., 2016, *Од Милет до нација*. Штип.
5. Угринова – Скаловска, Р., 1979, *Старословенски јазик*. Скопје.
6. Akmajian, A., Demers A. R., Harnish, M. R. 1986, *Linguistics*. Cambridge: The MIT Press.
7. Hornberger, H. N., 2006, “Frameworks and Models in Language Policy and Planning”, in: Ricento, T., (ed.) *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing, p. 24-41.
8. Mišeska – Tomić, O., 1995. *Jezikijezici*. Novi Sad.
9. Radovanović, M., 1979. *Sociolingvistika*. Beograd.
10. Ricento, T., (ed.) 2006, *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing.

11. Ricento, T., 2006, "Theoretical Perspectives in Language Policy: An Overview", in: Ricento, T., (ed.), *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing, p. 3-9.
12. Ricento, T., 2006. "Topical Areas in Language Policy: An Overview", in: Ricento, T., (ed.) *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing, p. 231-237.
13. Schiffman, H., 2006. "Language Policy and Linguistic Culture", in: Ricento, T., (ed.) *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing, p. 111-126.

Вендина ТАТЬЯНА ИВАНОВНА

МАКЕДОНСКИЕ ДИАЛЕКТНЫЕ ЭКСКЛЮЗИВЫ КАК ФОРМА РЕАЛИЗАЦИИ КУЛЬТУРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Статья посвящена пространственной и временной характеристике македонских эксклюзивных лексем, представленных на картах «Общеславянского лингвистического атласа». Автор рассматривает проблему этнической идентичности с позиций лингвистики, поскольку именно язык является важнейшим индикатором этнической идентичности. Эта определяющая роль языка в формировании этнической идентичности связана с тем, что система языка – это социально детерминированная система, и этническое является ее конституирующим элементом. В структуре этнической идентичности, по мнению автора, присутствует когнитивный и аффективный компонент. Когнитивный компонент ярко выражен в эксклюзивных образованиях, раскрывающих своеобразие номинативной логики носителей македонских диалектов в осмыслении и категоризации предметов и явлений внешнего мира. Аффективный компонент связан с оценкой качеств человека, входящего в ту или иную этническую группу. Привлекая материал 12 тома Атласа «Личные черты человека», автор доказывает, что при отборе признаков, характеризующих человека, при их семантизации учитывается принцип их этнической значимости, который, естественно, в разных культурах варьируется. Отсюда следует, что разная лексическая плотность карт свидетельствует о разной культурной социализации человека в славянских диалектах, которая и привела к их дифференциации. Таким образом, карты «Общеславянского лингвистического атласа» наряду с диалектной дифференциацией иллюстрируют культурно-языковую дифференциацию славянских диалектов, поскольку каждая культура «говорит» на своем языке, словарный состав которого во многом определяется его культурной мотивацией, тем культурным содержанием, которое связано с осмыслением мира природы и общества. По мнению автора, Атлас обогатил славистику не только новым, четко стратифицированным материалом, позволяющим с высокой степенью достоверности решать задачи компаративистики, но и предоставил исследователям еще одну уникальную возможность, ранее совершенно нереальную – рассмотреть тот или иной славянский диалект как этнографическую единицу в общеславянском контексте, доказав возможность использования языковых данных для изучения культурного ландшафта Славии. Благодаря Атласу компаративистика раздвинула рамки своих исследований, выйдя в культурно-языковую диалектологию.

Ключевые слова: Общеславянский лингвистический атлас, диалектология, лингвогеография, лексика

Macedonian Dialect Exclusive Words as a Form of Cultural Identity Realization

The paper deals with spatial and temporal characteristics of the Macedonian exclusive words represented on the maps of “Slavic Linguistic Atlas”. The author considers the problem of ethnic identity in terms of linguistics as language is its most important indicator. The language plays the main role in ethnic identity formation as language system is socially determined and ethnic facts are its constitutive element. The author thinks that ethnic identity includes cognitive and affective components. The cognitive one is vividly shown in exclusive forms which reveal the originality of nominative logics of the Macedonian dialects in their comprehension and categorization of objects and notions. The affective component is related to the assessment of personal characteristics in this or that ethnic group. Using the materials of the 12th Atlas volume “Personal characteristics” the author proves that the choice of personal features and their semantization are based on their ethnic significance which indeed varies in different cultures. It means that different lexical concentration on the maps proves different cultural socialization in the Slavic dialects which became the reason for their differentiation. Thus the maps of “Slavic Linguistic Atlas” show not only dialect differentiation but also cultural differentiation of the Slavic dialects. As each culture “speaks” its own language whose vocabulary is determined by its cultural motivation, by cultural content which is related to the comprehension of nature and society. The author thinks that the Atlas has enriched Slavistics not only with new clearly stratified material which enables to give highly reliable solutions in comparative studies but also has given one more unique opportunity that used to be unreal – to consider this or that Slavic dialect as an ethnic item in the Slavic context. It made possible to use language data for the research of Slavia cultural landscape. Due to the Atlas comparative studies have expanded their research as they approached cultural dialectology.

Key words: Slavic Linguistic Atlas, dialectology, linguistic geography, lexis.

Изучением проблем межэтнических отношений, и в частности, проблемы этнической идентичности, занимаются многие науки – этнология, этнопсихология, социология, культурная антропология, история, психология. Мы же попытаемся взглянуть на эту проблему с позиций лингвистики, поскольку именно язык является важнейшим индикатором этнической идентичности. Эта определяющая роль языка в формировании этнической идентичности связана с тем, что система языка – это социально детерминированная система, и этническое является ее конституирующим элементом.

Этническая идентичность складывается в результате единого когнитивного процесса идентификации и дифференциации, который тесно связан с самой эволюцией языка во времени и пространстве. Эта эволюция протекает в двух направлениях – дивергентом и конвергентном, причем обе модели, как правило, сосуществуют во времени, синхронно взаимодействуя друг с другом. Благодаря этим процессам происходит формирование сходств и различий славянских языков, обретение каждым из них своего «лица», становление их «портретного» своеобразия, т.е. таких языковых особенностей, которые выделяют их и противопоставляют друг другу на всем языковом пространстве

terra Slavia. И это прекрасно видно на картах «Общеславянского лингвистического атласа».

Как известно, «Общеславянский лингвистический атлас» имеет, прежде всего, сравнительно-историческую направленность, поскольку «в основе его лежит генетический принцип установления диахронического тождества слов и морфем, реконструируемых для позднего праславянского периода». Сравнение славянских языков и диалектов с учетом закономерных фонемных и морфемных соответствий должно иметь своим итогом в будущем реконструкцию той языковой модели, с преобразованием которой связано существование семьи славянских языков. Кроме сравнительно-исторической, Атлас имеет и синхронно-типологическую направленность, и эта типологическая проблематика Атласа имеет не меньшую ценность для изучения истории славянских языков и динамики их развития.

Однако ценность Атласа этим не исчерпывается. Опубликованные тома «Общеславянского лингвистического атласа» реально доказали, что Атлас обогатил славистику не только новым, четко стратифицированным материалом, позволяющим с высокой степенью достоверности решать задачи компаративистики, но и предоставил исследователям еще одну уникальную возможность, ранее совершенно нереальную – рассмотреть тот или иной славянский диалект как этнографическую единицу в общеславянском контексте, доказав возможность использования языковых данных для изучения культурного ландшафта Славии. Благодаря Атласу компаративистика раздвинула рамки своих исследований, выйдя в культурно-языковую диалектологию.

Это особенно актуально сегодня, поскольку лингвистика перешла на новую, антропоцентрическую парадигму исследования, в соответствии с которой в центре внимания ученых все чаще оказывается триада *язык – культура – человеческая личность*. В соответствии с идеями Э. Бенвениста, высшим уровнем языка в самой широкой его семиотической трактовке следует признать культуру, которая в основе своей также семиотична, как и язык, поэтому без привлечения культуры язык не может быть осмыслен глубоко и полно.

Через язык происходит «оживление» культурно-исторического опыта, формирование культурной идентичности субъекта, его самоотождествление с идеями, ценностями, традициями своей культуры. Человек в процессе воспитания усваивает культурные образцы (или социальные роли) и модели поведения. В ходе этой социальной идентификации происходит отождествление человека с культурной традицией, благодаря чему достигается преемственность культуры. Будучи инструментом культуры, язык формирует не только представления о реальном окружающем человека мире, но и саму личность, которая, погружаясь в определенное культурное наследие, через язык воспринимает традиции, обычаи, мораль, систему норм и ценностей своего народа, специфический культурный образ мира, т.е. в конечном итоге осознает свою идентичность с носителями той или иной культуры.

Эта культурная идентичность субъекта выражается часто не только в желании сохранить этнический язык, но и в стремлении подчеркнуть самобытность, уникальность своей культуры и тем самым отличить себя от соседей. Так возникают эксклюзивные образования, отличительно

характеризующие лексическую систему того или иного языка. На основе этой культурно-языковой отличительности формируется этническая идентичность. В связи с этим невозможно не вспомнить слова Э. Сепира о том, что «культуру можно определить как то, что данное общество делает и думает, язык же есть то, как думает» (Сепир 1993: 193).

В соответствии с этим работу над Атласом следует расценивать не только как решение задач компаративистики и лингвистической географии, но и шире – как решение задачи создания диалектологии народной культуры, поскольку наряду с диалектной дифференциацией карты Атласа иллюстрируют культурно-языковую дифференциацию славянских диалектов. Не случайно в обыденном сознании часто происходит фактическое отождествление языка и народа, поскольку именно язык как этнический идентификатор имеет наибольшее значение.

Карты Атласа указывают на такую яркую особенность славянских диалектов, как их динамичность, которая проявляется в том, что диалекты всех славянских языков способны к активному порождению эксклюзивных лексем, определяющих их «портретное» своеобразие. Наличие эксклюзивных образований дает основание предположить, что на современном этапе развития славянских языков возникает некая новая диалектальность, связанная с утратой архаичной лексики и появлением новых диалектизмов, имеющих существенные отличия, как от литературного языка, так и от других диалектов. Так образуются эксклюзивные лексемы.

Эксклюзивные лексемы – это лексемы, которые отличительно характеризуют диалекты лишь одного славянского языка и не выходят за его пределы (ср., например, такие яркие эксклюзивы **русского языка**, как: *mur-aš-ь* (*mu'raš*)¹ к. 41 'муравей' т. 1 «Животный мир»; *zem-j-an-ъk-a* (*z'em'l'anka*) к. 45 'земляника' т. 3 «Растительный мир»; *podъ-dorž-ъn-ik-ъ* (*pod:o'rožn'ik*) к. 52 'подорожник' т. 3 «Растительный мир»; *po-gost-ъ* (*po'gost*) к. 50 'кладбище' т. 10 «Народные обычаи» и др.; **украинского**: *//ež-ak-ъ* (*ji'žak*) к. 10 'еж' т. 1 «Животный мир»; *cuc-en-ę* (*cucə'n'a*) к. 26 'щенок' т. 2 «Животноводство»; *gost-j-av-in-a* (*hušča'vyna*) к. 10 'густые заросли в лесу' т. 3 «Растительный мир»; **белорусского** *zob-a* (*z'uba*) к. 18 'клюв птицы' т. 1 «Животный мир»; *po-par-ъ* (*pa'par*) к. 23 'пар, земля, которую не пахали в течение года' т. 4 «Сельское хозяйство»; *tъst-ost-ъ*, *съ-dor-ъ* (*t'lustas'c'*), *zdor* к. 29 'топленое свиное сало' т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи»; **польского**: *jask-ol-ъk-a* (*jaskulka, jaskoŭka*) к. 24 'ласточка' т. 1 «Животный мир»; *kot-ic-a* (*kočica*) к. 16 'кошка' т. 2 «Животноводство»; *ne-za-po-min-a-j-ъk-a* (*nižapom'inajka*) к. 53 'незабудка' т. 3 «Растительный мир»; **лужицкого**: *potpul-a* (*pospula, pačpula*) к. 22 'перепелка' т. 1 «Животный мир»; (*bar*)-ъ (*bar*) к. 5 'медведь' т. 1 «Животный мир»; (*kast*)-ъ (*kašč, kačč*) к. 48 'гроб' т. 10 «Народные обычаи»; **чешского**: *ščik-a* (*ščika*) к. 37 'щука' т. 1 «Животный мир»; *čar-ъ* (*ča:p*) к. 29 'аист' т. 1 «Животный мир»; *sěk-ač-ъ* (*sěka:č*) к. 70 'мужчина, который косит косой' т. 4 «Сельское хозяйство»; **словацкого**: *smag-ъ* (*smat*) к. 9 'желание,

¹ Примеры приводятся в морфонологической реконструкции, принятой в ОЛА, в скобках подаются собственно диалектные формы.

потребность пить' т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи»; (*olovrant*)-ъ (*olovrant*) к. 61 'полдник' т.6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи»; *pač-i-tь* <se> (*pa:či: sa mi*) к. 2 'нравится' т. 10 «Народные обычаи»; **словенского:** (*pantegan*)-a (*podgá:na*) к. 13 крыса т. 1 «Животный мир»; *pět-el-in-ъ* (*pete'li:n*) к. 11 'петух' т. 2 «Животноводство»; *čъbel-ar-ъ* (*čъbъ'lar*) к. 27 'человек, который разводит пчел' т. 8 «Профессии и общественная жизнь»; **хорватского:** *kuk-ov-ač-a* (*ku'kuvača*) к. 21 'кукушка' т. 1 «Животный мир»; *bor-ov-ic-a* (*bo'rovicq*) к. 47 'брусника' т. 3 «Растительный мир»; *dět-ьč-ьk-o* (*'dečko*) к. 8 жених т. 10 «Народные обычаи»; **сербского:** *kъr-ljusk-j-ъ* (*kъ'lu:š*) к. 39 'чешуя рыбы' т. 1 «Животный мир»; *stъErCъ-in-a* (*stъvina*) к. 51 'падаль,дохлое животное' т. 2 «Животноводство»; **македонского:** *mač-or-ъk-ъ* (*mačorok*) к. 10 'кот' т. 2 «Животноводство»; *voAлCъ-ъn-a* (*'vlakna*) к. 46 'шерсть' т. 2 «Животноводство»; *paš-ъk-a* (*'paška*), *o-paš-ъk-a* (*o'paška*) к. 48 'хвост' т. 2 «Животноводство»; **болгарского:** *pri-lěp-ъ* (*p'rilep*) к. 15 'летучая мышь' т. 1 «Животный мир»; *kъlv-ač-ъ* (*kъl'vač*) к. 20 'дятел' т. 1 «Животный мир»; *bul-ъk-a* (*bulka*) к. 11 'женщина в день свадьбы' т. 10 «Народные обычаи» и др.).

Следует, однако, сказать, что понятие эксклюзивной лексемы является относительным. Как показала история славянской лингвистической географии, и в частности, работа над «Общеславянским лингвистическим атласом», в ходе обследования славянских диалектов нередко обнаруживается новая локализация той или эксклюзивной лексемы, в результате чего ее эксклюзивный статус утрачивается.

Не исключена и обратная ситуация, когда лексема фиксируется разными историческими, диалектными или этимологическими словарями, а в «Общеславянском лингвистическом атласе» (либо в силу ограниченного характера его сетки, либо в результате естественных эволюционных процессов) она является эксклюзивной, так как распространена в рамках диалектов лишь одного языка. Примером подобной ситуации может служить лексема *kur-ъ* (*kur*) к. 11 'петух' т. 2 «Животноводство»: фиксация ее в «Этимологическом словаре славянских языков» довольно внушительна – это и болгарские, и сербские, и чакавские хорватские, и чешские, и польские, и русские диалекты; между тем в ОЛА она имеет лишь небольшой ареал в кашубских (пп. 241-242, 244) и в мазовецких говорах (пп. 263-264, 274-275, 287).

Цель настоящей статьи рассмотреть македонские эксклюзивы во времени и пространстве, используя материалы «Общеславянского лингвистического атласа». Для этого необходимо взглянуть на них как на составную часть славянского диалектного континуума, и, прежде всего, определить **корпус македонских диалектизмов**, выделяющих их на всем пространстве Славии.

Сегодня это исследование впервые может быть проведено в полном объеме, так как опубликованные материалы «Общеславянского лингвистического атласа» (а это уже девять томов Атласа: «Животный мир» (Москва 1988), «Животноводство» (Warszawa 2000), «Растительный мир» (Минск 2000), «Профессии и общественная жизнь» (Warszawa 2003), «Домашнее хозяйство и приготовление пищи» (Москва 2007), «Человек» (Kraków, 2009), «Сельское хозяйство» (Братислава 2012), «Народные обычаи» (Москва 2014), «Личные

черты человека» (Москва 2020 в печати) являются серьезной базой для подобных разысканий.

Общеславянская перспектива позволяет не только выявить македонские эксклюзивные лексемы и тем самым определить языковые особенности македонских диалектов, но и понять, какие из македонских диалектизмов отражают и продолжают отношения исходной системы, а какие свидетельствуют о неодинаковой реализации системы связей и отношений, унаследованных из праславянской эпохи.

Следует подчеркнуть, что говоря об эксклюзивных македонских лексемах, мы имеем в виду лишь те лексемы, статус которых подтверждается материалами лексико-словообразовательной серии «Общеславянского лингвистического атласа».

Македонские эксклюзивные лексемы могут быть **разных типов**.

Чаще всего это **лексические** (или точнее **лексико-словообразовательные**) эксклюзивы. Иллюстрацией таких лексических эксклюзивов могут служить, например, следующие лексемы: *mъrs-ъn-ъ* (*mъsen*) к. 26 'содержащий много жира' (о мясе) т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи»; *sak-a-j-e-tъ* (*'saka*) к. 3 'любит' т. 10 «Народные обычаи»; *lěn-ъl-o* (*lenlo*), *lěg-ač-ъ* (*legač*), *mъz-ъl-o* (*mъzlo*) к. 47 'ленивый человек' т. 12 «Личные черты человека»; *měš-ъk-o* (*meško*), *měš-ъl-o* (*mešlo*), (*škemб*)-*ar-ъ* (*škembar*) к. 21 'толстый человек' т. 12 «Личные черты человека».

Однако кроме лексических эксклюзивов на картах Атласа имеется немало и таких, которые являются чисто **словообразовательными**, так как они выделяют македонские диалекты с точки зрения словообразовательной структуры представленных в них лексем, ср.: *boъd-ъl-o* (*bydlo*), *boъd-a-(li)-j-a* (*brada'lija*) к. 27 'человек с большой бородой' т. 12 «Личные черты человека»; *suš-ъl-o* (*sušlo*), *suš-ъk-o* (*suško*) к. 23 'худой человек' т. 12 «Личные черты человека»; *čuk-ač-ъ* (*čukač*) к. 77 'мужчина, который молотит цепом' т. 4 «Сельское хозяйство»; *or-ač-ъ* (*orač*) к. 36 'человек, который сеет' т. 4 «Сельское хозяйство».

Наконец, самую небольшую в количественном отношении группу эксклюзивов составляют собственно **семантические**. К сожалению, в опубликованных томах Атласа представлено довольно немного семантических карт, которые в большинстве своем имеют лакуны в ответах, однако даже этот ограниченный материал позволяет говорить о существовании в македонских диалектах и семантических эксклюзивов.

Примером такого семантического эксклюзива в македонских диалектах может служить значение 'хлебные культуры вообще, в зерне или на корню' у лексемы *žito* к. 60 *žito т. 4 «Сельское хозяйство». На остальной славянской территории эта лексема известна либо в значении 'рожь' (в западнославянских, украинских, белорусских и в некоторых южнорусских диалектах), либо в значении 'пшеница' (в болгарских, в некоторых сербских, словацких и чешских диалектах).

С чем связано появление эксклюзивов?

Основная причина появления эксклюзивов связана со своеобразием **номинативной логики** в когнитивном освоении окружающего мира, с особенностями осмысления и категоризации предметов и явлений внешнего мира. Своеобразие в восприятии и категоризации мира носителями македонских диалектов, углубленная детализация мотивационных признаков, положенных в основу названий, и соответственно разная сегментация их языковым сознанием одного и того же семантического участка, привели постепенно к образованию отличительно характеризующей лексики. Давление же языковой системы способствовало тому, что освоение окружающего мира происходило по тем языковым моделям, которые были актуальными для этих диалектов.

Это своеобразное видение окружающего мира особенно ярко проявляется в мотивационных признаках эксклюзивных лексем. Так, например, на карте 35 'сырое кислое молоко' т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи» в македонских диалектах представлена эксклюзивная лексема *podъ-krasъ* (*pot-kras*), в основе которой лежит акциональный признак, указывающий на способ приготовления простокваши, тогда как в украинских и русских диалектах – качественно-характеризующий, определяющий ее вкусовые качества (ср.: *kys-yl-j-akъ* (*kys'l'ak, k'is'l'ak*), *kys-yl-ux-a* (*k'is'luxa*), *kys-yl-uš-ъk-a* (*k'is'luška*).

На к. 58 'завтрак' т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи» в македонских диалектах в эксклюзивных лексемах *po-roč-ъkъ* (*poruček*), *po-éd-ъkъ* (*pojadok*) лежит акциональный признак, тогда как в русских диалектах – темпоральный (ср. *za-//utr-ъkъ* (*'zaftrak*), *za-utr-ъkъ* (*'zafir'[k]*);

На к. 16 'свадьба' т. 10 «Народные обычаи» в основе эксклюзивной лексики *brъ-a-kъ* (*brak*) лежит акциональный признак, тогда как в чешских – качественно-характеризующий (ср. *vesel-ъk-a* (*veselka*), *vesel-ost-ъ* (*veselost*).

Нередко, однако, наблюдается ситуация, когда мотивационный признак может быть один и тот же, но в его лексической реализации существуют расхождения, например, на к. 43 'похороны' т. 10 «Народные обычаи» ведущим является акциональный признак, однако в его реализации прослеживаются различия: в македонских диалектах он передается через корень *kop-*, ср. *za-kopъ* (*zakop*), тогда как в хорватских и украинских диалектах распространены эксклюзивные лексемы с корнем *vod-*, ср. хрв. *sъ-pro-vodъ* (*spro'vod*); укр. *o-pro-vodъ* (*upru'wud*).

Другая причина появления эксклюзивных лексем нередко связана с **культурно-историческим влиянием** других языков. Фонетическое и морфологическое освоение иноязычного слова в соответствии с правилами языковой системы «принимающих» диалектов часто вело к образованию эксклюзивных лексем. Так, например, македонская эксклюзивная лексема (*xar*)-*ьn-o* (*xarnu*) к. 35 'хорошо' (например работает) т. 12 «Личные черты человека» восходит к греч. *χάρις* 'прелесть, изящество, красота'; лексема (*tekn*)-*e* (*tekne*) к. 12 'деревянное корыто, выдолбленное из одного куска дерева' т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи» соотносится с тур. *tekn*; лексема (*komš*)-*iv-ъk-a* (*komšifka*) к. 3 'женщина, живущая в соседнем доме' т. 8 «Профессии и общественная жизнь» образована от тур. *komşu, komşi*; (*xaram*)-*i-j-a* (*aramija*) к. 55

‘человек, который крадет’ т. 8 «Профессии и общественная жизнь» от тур. *harami* и т.д.

География эксклюзивных лексем

Каждая эксклюзивная лексема имеет свои особенности в топографических характеристиках. Однако, несмотря на многообразие ареальных сценариев, в распространении эксклюзивных лексем прослеживаются типологическая повторяемость, проявляющаяся, в частности, в наличии двух ареалов – обширного и ограниченного. Причем **обширные ареалы**, когда лексема плотно покрывала бы всю территорию того или иного языка или практически всю, во всех славянских диалектах встречаются довольно редко. В качестве иллюстрации можно привести следующие примеры македонских эксклюзивов:

kljuk-o-dbrv-ьс-ь (*klu'kodrvəc*) к. 20 ‘дятел’ т. 1 «Животный мир»; (*biš*)-*ę*, (*biš*)-*ur-ę* (*biše*, *biš'ure*) к. 31 поросенок т. 2 «Животноводство»; *voAлџк-ьн-a* (*vlakna*) к. 46 ‘шерсть’ т. 2 «Животноводство»; *paš-ьк-a* (*paška*), *o-paš-ьк-a* (*o'paška*) к. 48 ‘хвост’ т. 2 «Животноводство»; *grač-e-ть*, *grač-i-ть* (*g'rači*) к. 65 ‘гогочет’ т. 2 «Животноводство»; (*miruš*)-*a-j-e-ть* (*miriše*) к. 16 ‘пахнет’ т. 3 «Растительный мир»; *mъrs-ьн-ъ* (*mъrsen*) к. 26 ‘содержащий много жира’ (о мясе) т.6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи»; (*komš*)-*iv-ьк-a* (*komšifka*) к. 3 ‘женщина, живущая в соседнем доме’ т. 8 «Профессии и общественная жизнь»; (*xaram*)-*i-j-a* (*aramija*) к. 55 ‘человек, который крадет’ т. 8 «Профессии и общественная жизнь»; *pyt-ač-ь* (*pitáč*) к. 59 ‘человек, который просит милостыню’ т. 8 «Профессии и общественная жизнь»; *pyt-ač-ьк-a* (*pi'tačka*) к. 60 ‘женщина, которая просит милостыню’ т. 8 «Профессии и общественная жизнь»; *сь-bor-ъ* (*zbor*) , (*laf*)-*ъ* (*laf*) к. 76 ‘слово’ т. 9 «Человек»; *pri-kaz-n-a* (*prikazna*) к. 77 ‘сказка’ т. 9 «Человек»; *sak-a-j-e-ть* (*saka*) к. 3 ‘любит’ т. 10 «Народные обычаи».

Несмотря на то, что обширные ареалы эксклюзивных лексем в македонских диалектах встречаются не часто, среди них, однако, имеются такие, когда эксклюзивную лексему отличает **тотальное распространение**, ср., например, распространение лексем *mъrs-ьн-ъ* (*mъrsen*) к. 26 ‘содержащий много жира’ (о мясе) т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи»; *sak-a-j-e-ть* (*saka*) к. 3 ‘любит’ т. 10 «Народные обычаи».

Объяснить явление такого широкого распространения эксклюзивных лексем можно, по-видимому, тем, что эти лексемы стали достоянием литературного языка, что во многом способствовало укреплению их «жизненной силы» и соответственно распространению. Благодаря таким лексемам происходит «портретное» оформление диалектов македонского языка.

Однако в целом таких случаев отмечено сравнительно немного, значительно чаще встречаются островные или даже точечные ареалы, причем в локализации этих ареалов также прослеживается определенная повторяемость, что позволяет говорить о том, что в македонских диалектах существуют своеобразные **очаги** эксклюзивных образований, т.е. эти диалекты обладают высокой степенью «пассионарности», ярко выраженным стремлением к «индивидуальности», склонностью к образованию отличительно характеризующих их лексем.

Обследование македонских диалектов с этой точки зрения показало, что эксклюзивные лексемы встречаются чаще всего в западной группе говоров (особенно в пп. 90, 92-93, 99), в юго-западной и в эгейской группе (особенно в пп. 101, 107-109), в центральной (особенно в пп. 94, 97, 100), а также в переходной (особенно в п. 102), ср. распространение следующих лексем:

gluš-ъс-ъ, *golēm-ъ gluš-ъс-ъ* (*g'lušec*) к. 13 'крыса' т. 1 «Животный мир»; *rip-un-ъс-ъ* (*pu'ripnes*) к. 18 'клюв птицы' т. 1 «Животный мир»; *rip-un-ъс-ъ* (*pu'ripnes*) к. 20 'дятел' т. 1 «Животный мир»; *pъAрC-l-ic-a* (*prlica*) к. 22 'перепелка' т. 1 «Животный мир»; *čur-i-dl-o* (*čurilo*), *čur-i-dl-ъk-a* (*čurilka*) к. 49 'рыло' т. 2 «Животноводство»; *buc-a-j-e-ть* <сѣ> (*buca*) к. 56 'бодается' т. 2 «Животноводство»; *čęst-ak-ъ* (*čestak*) к.10 'густые заросли в лесу' т. 3 «Растительный мир»; *teę-av-ъс-ъ* (*tegavec*) к. 52 подорожник т. 3 «Растительный мир»; *měš-un-ъk-a* (*mešunka*) к. 15 'стручок' т. 4 «Сельское хозяйство»; *kop-a-j-e-ть*, *kop-ač-i-ть* (*kopa*, *kopači*) к. 25 'корчует' (корни деревьев) т. 4 «Сельское хозяйство»; *čuk-a-dl-o*, *čuk-a-dl-ъk-a* (*čukalo*, *čukalka*) к. 74 'орудие для ручной молотыбы' т. 4 «Сельское хозяйство»; *oAрC-dl-ic-i* (*ralici*) к. 30 'ручки плуга' т. 4 «Сельское хозяйство»; *teAрC-b-i-t-ъ* (*trebe*) к. 25 'корчует' (корни деревьев) т. 4 «Сельское хозяйство»; (*tekn*)-e (*tekne*) к. 12 'деревянное корыто, выдолбленное из одного куска дерева' т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи»; *jъz-peč-i-ть* (*ispeče*) к. 15 '3sg praes asp perf 'печет' т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи»; *tron-ъk-y* (*ronki*) к. 19 'крошки' (хлеба) т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи»; *podъ-kvas-ъ* (*potkvas*) к. 35 'сырое кислое молоко' т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи»; *po-rqč-ъk-ъ* (*poruček*) к. 58 'завтрак' т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи»; *broj-e-ть* (*broe*) к. 50 'считает' (деньги) т. 8 «Профессии и общественная жизнь»; *gat-ъč-ъk-a* (*gačka*) к. 77 'сказка' т. 9 «Человек»; (*bendi*)-(s)-u-j-e-ть <сѣ> (*bendisue*) к. 2 'нравится' т. 10 «Народные обычаи»; *bac-u-j-e-ть* (*bacūet*) к. 4 'целует' т. 10 «Народные обычаи»; *sak-a-j-e-ть* (*saka*, *sakat*) к. 6 'желает здоровья' т. 10 «Народные обычаи»; *съ-въrš-en-ik-ъ* (*svršenik*), (*armas*)-an-ъ (*armasan*), (*armas*)-ъn-ik (*armasnik*) к. 8 'жених' т. 10 «Народные обычаи»; *съ-въrš-en-ic-a* (*svršenica*), (*armas*)-an-a (*armasana*), (*armas*)-ъn-ic-a (*armasnica*) к. 10 'невеста' т. 10 «Народные обычаи»; *brak-ъ* (*brak*) к. 16 'свадьба' т. 10 «Народные обычаи»; *prost-u-j-e-ть se* (*se prostujet*), *prost-uv-a-j-e-ть se* (*se prostuva*) к. 18 'прощается' т. 10 «Народные обычаи»; *věšt-j-er-ъk-a* (*vešterka*) к. 23 'колдунья' т. 10 «Народные обычаи»; (*hor*)-o-ži-j-a (*oražia*) к. 30 'человек, который хорошо танцует' т. 10 «Народные обычаи»; [*тырк*]-al-a-j-e-ть <сѣ> к. 36 'катится' (о мяче) т. 10 «Народные обычаи»; *za-kop-ъ* (*zakop*) к. 47 'похороны' т. 10 «Народные обычаи»; *bořd-ъл-o* (*brdlo*), *bořd-a-(li)-j-a* (*bradalija*) к. 27 'человек с большой бородой' т. 12 «Личные черты человека»; *golv-uč-ъ* (*glauč*) к. 25 'человек с большой головой' т. 12 «Личные черты человека»; *kOkOl-ъ=-av-ъ* (*kukul'af*) к. 4 'кудрявый, с вьющимися волосами' (о человеке) т. 12 «Личные черты человека»; *лъž-ъK-o* (*laško*), *mat-ъл-o* (*mamlo*), *mat-Bl-e-(ži)-j-a* (*mameležija*), *mat-Bl-a-(ži)-j-a* (*mamlažija*) к. 42 'человек, который лжет' т. 12 «Личные черты человека»; *mat-ъл-a* (*mamla*), *mat-ъл-a-(ži)-j-a* (*mamlažija*),

mat-bl-e-(ži)-v-ьk-a (mameležifka) к. 43 ‘женщина, которая лжет’ т. 12 «Личные черты человека»; *(kel)-ьk-a (kelko), (kel)-av-ic-a (kelajca)* к. 2 ‘лысый человек’ т. 12 «Личные черты человека»; *(kјor)-Ъ (k’or)* к. 9 слѣръ(-јь); *(kodoš)-ьk-a (kudoška)* к. 44 ‘женщина, которая любит сплетничать’ т. 12 «Личные черты человека»; *měš-ьk-o (meško), měš-ьl-o (mešlo)* к. 21 ‘толстый человек’ т. 12 «Личные черты человека»; *мыз-ьl-iv-ьk-o (marzliфko), lēn-ьl-o (lenlo), lēg-ač-ь (legač), мыз-ьl-o (mъzlo)* к. 47 ‘ленивый человек’ т. 12 «Личные черты человека»; *bren-ьk-y (prenke), (damk)-y (damki)* к. 6 ‘веснушки, мелкие коричневые пятнышки на лице’ т. 12 «Личные черты человека»; *měš-ьl-o (mešlo)* к. 19 ‘человек с большим животом’ т. 12 «Личные черты человека»; *лъж-ьK-o (laško)* к. 42 ‘человек, который лжет’ т. 12 «Личные черты человека»; *tam-i-tь (mami)* к. 40 ‘лжет, говорит неправду’ т. 12 «Личные черты человека»; *tam-en-ic-a (mamenica)* к. 41 лъжь т. 12 «Личные черты человека»; *suš-ьl-o (sušlo), suš-ьk-o (suško)* к. 23 ‘худой человек’ т. 12 «Личные черты человека»; *гъrb-ьk-a (gъpka)* к. 14 гъrba/гъrbь т. 12 «Личные черты человека»; *[dъdъ]-k-a-j-e-tь (dъtka), podъ-xvat-j-a-j-e-tь (potfaka)* к. 38 ‘заикается’ т. 12 «Личные черты человека»; *gor-o-glēd-Ъ (goroglet)* к. 11 ‘косоглазый, с косыми глазами’ (о человеке) т. 12 «Личные черты человека»; *drēm-ьl-o (dremlo)* к. 48 ‘человек, который много спит’ т. 12 «Личные черты человека».

Из других диалектов можно выделить северную и восточную группы македонских говоров, где реже, но также встречаются эксклюзивы, ср. распространение следующих лексем:

teAрѣb-i-t-ь (t'rebit) к. 25 ‘корчует’ (корни деревьев) т. 4 «Сельское хозяйство»; *tron-ьk-y (ronki)* к. 19 ‘крошки’ (хлеба) т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи»; *съ-// rē/ēt-j-n-e-tь (stretna)* к. 1 ‘встретит’ т. 10 «Народные обычаи»; *(bendi)-(s)-a-j-e-tь <se> (se bendisa)* к. 2 ‘нравится’ т. 10 «Народные обычаи»; *prost-j-e-v-a-j-e-tь <se> (se proškeva)* к. 18 ‘прощается’ т. 10 «Народные обычаи»; *věšt-j-er-ic-a (vešterica)* к. 23 ‘колдунья’ т. 10 «Народные обычаи»; *poj-ač-ь (pojač), pě-sn-ar-(ij)-a (pesnariа)* к. 32 ‘человек, который хорошо поет’ т. 10 «Народные обычаи»; *u-тъг-ež-ь (umrаš)* к. 44 ‘смерть’ т. 10 «Народные обычаи»; *(kel)-av-ьk-o (kelafko), (kel)-ь=-av-ьk-o (kel'avko)* к. 2 ‘лысый человек’ т. 12 «Личные черты человека».

При этом в македонских диалектах постоянно идет процесс образования новых эксклюзивов, о чем свидетельствуют микроареалы отличительно характеризующих их лексем, ср.: *na-jьd-e-tь (najde)* к. 1 ‘встретит’ т. 10 «Народные обычаи»; *съ-vьrš-en-ь (svršen)* к. 8 ‘жених’ т. 10 «Народные обычаи»; *съ-vьrš-en-a (svəršena)* к. 10 ‘невеста’ т. 10 «Народные обычаи»; *da-v-a-j-e-tь <se> (se davat)* к. 12 ‘выходит замуж’ т. 10 «Народные обычаи»; *(hor)-o-bьr-ьk-a (oroberka), (hor)-o-ži-j-a (xorožia), (hor)-o-ži-j-ьk-a (xorožijka)* к. 31 ‘плясунья’ т. 10 «Народные обычаи»; *u-тъг-ь (umorot)* к. 44 ‘смерть’ т. 10 «Народные обычаи»; *(kel)-o (kelo), (čel)-ьk-o (čelko)* к. 2 ‘лысый человек’ т. 12 «Личные черты человека»; *(mustač)-(li)-j-a (mustačlija)* к. 29 ‘человек с большими усами’; *(dembel)-ь (dembel), (ajnaži) (ajnaži)* к. 47 ‘ленивый человек’ т. 12 «Личные черты человека»; *slab-uš-ьk-o (slabuško), slab-uš-ьk-a (slabuška)* к. 23 ‘худой человек’ т. 12 «Личные черты человека».

Когда возникли эксклюзивы?

Ответить на этот вопрос чрезвычайно сложно, так как практически каждая эксклюзивная лексема имеет свою историю, особенно когда речь идет о взаимодействии культур. Вместе с тем возможность пространственной визуализации ареалов эксклюзивных лексем делает реальной их относительную хронологию.

И здесь чрезвычайно важную роль играют топографические признаки лексем, в частности, степень плотности ее ареала (является ли он сплошным, размытым или разрушенным, островным или даже мерцающим, точечным)? Объективность топографического критерия связана с тем, что он дает возможность выявить типологические **закономерности** в формировании ареальных сценариев, существующих в разных пространственных контекстах.

Ареалогический анализ македонских эксклюзивов позволил выявить следующие особенности в распределении их ареалов.

Как уже отмечалось выше, ареал эксклюзивной лексем может характеризоваться иногда высокой плотностью ее распространения, при этом контуры его оказываются практически ровными, часто совпадающими с государственными границами. Именно такой тип ареала имеют лексем лексем *търс-ьл-ь* (*mysen*) к. 26 'содержащий много жира' (о мясе) т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи»; *sak-a-j-e-ть* (*saka*) к. 3 'любит' т. 10 «Народные обычаи»). Такой тип ареала, в соответствии с теорией лингвистической географии, является свидетельством, скорее всего, позднего происхождения данной лексем.

О позднем происхождении лексем говорят и ограниченные ареалы, особенно т.н. мерцающие ареалы. Эти микроареалы, существующие в рамках диалектов лишь одного языка, являются, как правило, территориальными величинами позднего времени, поскольку репрезентируемое ими языковое явление как новое, только нарождающееся не получило еще в них широкого распространения из-за наличия других, более употребительных и лингвистически активных форм.

Напомню, что по теории волн И. Шмидта, каждое языковое нововведение является сначала в виде маленького пятна, которое постепенно расплывается во все стороны и становится настоящей площадью, пока оно не охватит целую территорию данного языка. «Естественно, что явление более древнее занимает большую площадь, чем явление позднее, ибо оно начало распространяться уже раньше» (Теньер 1966: 118).

Кроме топографических признаков при определении относительной хронологии эксклюзивных лексем чрезвычайно важное значение имеют и собственно лингвистические критерии. Так, в частности, если обратить внимание на словообразовательную структуру македонских эксклюзивов, то нетрудно заметить, что в большинстве своем они представлены производными лексемами, причем не только второй, но и третьей ступени производности, что само по себе свидетельствует о вторичности их образования, ср., например, следующие лексем: *paš-ьk-a* (*paška*), *o-paš-ьk-a* (*o'paška*) к. 48 'хвост' т. 2 «Животноводство»; *pyt-ač-ь* (*pitač*) к. 59 'человек, который просит милостыню' т. 8 «Профессии и общественная жизнь»; *pyt-ač-ьk-a* (*pitačka*) к. 60 'женщина,

которая просит милостыню' т. 8 «Профессии и общественная жизнь»; *pri-kaz-na* (*prikazna*) к. 77 'сказка' т. 9 «Человек»; *čur-i-dl-o* (*čurilo*), *čur-i-dl-ъk-a* (*čurilka*) к. 49 'рыло' т. 2 «Животноводство»; *čuk-a-dl-o*, *čuk-a-dl-ъk-a* (*čukalo*, *čukalka*) к. 74 'орудие для ручной молотбы' т. 4 «Сельское хозяйство»; (*kel*)-*ъk-a* (*kelko*), (*kel*)-*av-ъk-o* (*kelafko*), (*kel*)-*ъ=-av-ъk-o* (*kel'avko*), (*kel*)-*av-ic-a* (*kelajca*) к. 2 'лысый человек' т. 12 «Личные черты человека»; *věšt-j-er-ic-a* (*vešterica*) к. 23 'колдунья' т. 10 «Народные обычаи».

Такие эксклюзивные лексемы являются, по сути дела, вторичными новообразованиями от праславянских основ. Будучи производными от праславянских основ, эти эксклюзивы, как правило, не имеют прямых индоевропейских соответствий, что также свидетельствует об их позднем происхождении.

О позднем образовании эксклюзивной лексики нередко говорит и само значение слова, отсылающее нас к реалиям современной жизни, ср.: мак. *broj-e-tь* (*brod*) к. 50 'считает' (деньги) т. 8 «Профессии и общественная жизнь»; (*tefter*)-*ь* (*tefter*) к. 35 'тетрадь' т. 8 «Профессии и общественная жизнь»; (*murekep*)-*ь* (*mureke*), (*melan*)-*ь* (*milan*'), (*kalam*)-*ar-ь* (*kalamar*) к. 37 'чернила' т. 8 «Профессии и общественная жизнь», (*kondil*)-*ь* к. 36 'карандаш' т. 8 «Профессии и общественная жизнь» и т.д. Не случайно многие из этих лексем являются свидетельством культурно-исторического влияния турецкого или греческого языков.

Вместе с тем нельзя исключить и тот факт, что некоторые македонские эксклюзивные лексемы имеют достаточно древнюю историю, т.е. восходят к праславянскому или, точнее, к позднепраславянскому периоду, поскольку они находят неожиданное продолжение в восточно- и западнославянских языках, ср., например, ареал лексики *гъrb-ь* (*grp*) к. 14 *гърба/гърбъ* т. 12 «Личные черты человека», которая имеет продолжение в восточно- и западнославянских языках; или ареал лексики *lič-ьn-ь* (*ličen*) к. 30 'красивый' т. 12 «Личные черты человека», которая связывает македонские диалекты с чешскими; ареал лексики *po-greb-i-ть* (*pogrebe*) к. 42 'похоронит' (покойника) т. 10 «Народные обычаи», которая также связывает македонские и чешские диалекты; ареал лексики *svet-ь-dьn-ь* (*sveden*) к. 39 'праздник' т. 10 «Народные обычаи», которая, кроме македонских, зафиксирована также в лужицких диалектах; лексемы *koгъc-un-ь* (*kračun*) к. 48 'рождество' т. 10 «Народные обычаи», которая связывает македонские диалекты со словацкими и украинскими; ареал лексики *сьp-an-ъk-o* (*spanko*) к. 48 'человек, который много спит' т. 12 «Личные черты человека», которая находит продолжение в украинских диалектах; ареал лексики *pac-ь* (*pac*) к. 13 'крыса' т. 1 «Животный мир», которая встречается также в белорусских, украинских и польских диалектах; ареал лексики *вѣхъ* (*vr[x]*) к. 36 'густой жирный верхний слой свежего отстоявшегося молока, сливки' т. 6 «Домашнее хозяйство и приготовление пищи», которая отмечена также в украинских и русских диалектах. Такие эксклюзивные сепаратные связи, когда та или иная лексема «самым причудливым образом всплывает на разных концах Славии, объединяя порой неблизкие диалекты между собой» являются, по словам О.Н. Трубачева, «фрагментами древней лингвистической географии с ее проницаемостью диалектных границ» (Трубачев 2003:15).

В структуре этнической идентичности, кроме когнитивного компонента, присутствует и аффективный, связанный с оценкой качеств человека, входящего в ту или иную этническую группу. В этом отношении чрезвычайно ценный материал содержится в 12 томе «Общеславянского лингвистического атласа» «Личные черты человека». Карты, входящие в этот том, представляют человека как субъекта деятельности и носителя сознания в разных его «ипостасях», а именно – как организм и как личность. Человек как организм (или «природный человек») предстает в виде совокупности его телесных и материальных свойств, генетически унаследованных от родителей и претерпевших лишь некоторые изменения в процессе своей жизненной эволюции (см., например, к. 1 ‘лысый’ (о человеке), к. 4 ‘кудрявый’, к. 5 ‘рыжий’, к. 8 пѣть(-жь), к. 10 ‘слепой человек’, к. 11 ‘косоглазый, с косыми глазами’ (о человеке), к. 16 ‘горбатый человек’, к. 19 ‘человек с большим животом’, к. 21 ‘толстый человек’, к. 23 ‘худой человек’, к. 25 ‘человек с большой головой’, к. 27 ‘человек с большой бородой’, к. 29 ‘человек с большими усами’, к. 30 ‘красивый’, L 1933 ‘сильный, обладающий физической силой’ (о человеке), Sl 1911 ‘глухой человек’, к. 17 ‘хромой’, к. 13 ‘левша’ и др.). Человек как личность рассматривается как социокультурный индивид, как субъект – носитель сознания и самосознания. Эта группа имен описывает, с одной стороны, психологические особенности человека, определяющие его индивидуальность (в единстве эмоционального и интеллектуального начал, см., например, к. 32 ‘глупый человек, дурак’, к. 39 ‘хвостун’, к. 42 ‘человек, который лжет’, к. 43 ‘женщина, которая лжет’, к. 44 ‘женщина, которая любит сплетничать’), а с другой – социальные, указывающие на его социальную роль и опыт деятельности в обществе (см., например, к. 45 ‘охотно и хорошо работающий’ (о человеке), к. 46 ‘ленивый, не любящий работать’, к. 47 ‘ленивый человек’, к. 34 ‘скупой’ и др.).

При этом карты, представляющие «природного» человека, демонстрируют сравнительно низкую лингвокреативную активность диалектов, что само по себе указывает на то, что чувственная, физическая природа человека не представляет особого интереса для языка традиционной культуры славян. Не случайно именно на этих картах представлено больше всего лексем, имеющих общеславянский характер распространения (это такие лексемы, как *пѣм-Ъ* к. 8 пѣть(-жь), *slѣp-Ъ* к. 9 slѣръ(-жь), *xrom-Ъ* к. 17 ‘хромой’ (о человеке), *glux-Ъ* к. 12 ‘глухой человек’). В качестве примера можно привести к. 27 ‘человек с большой бородой’. На этой карте представлены лексемы лишь с одним корнем *bord-* и только в чешских диалектах отмечена эксклюзивная лексема //qs-ač-ь (*fouša:č*). И хотя диалектная дифференциация происходит за счет словообразовательных средств (ср., например, эксклюзивные словообразовательные модели: **укр.** *bord-aj-ь* (*boro'daj*), *bord-ěj-ь* (*bara'd'ieĭ*), *bord-an-ь* (*boro'dan*); **мак.** *bord-yl-o* (*bydlo*), *bord-a(li)-j-a* (*brada'lija*); **плс.** *bord-al-j-a* (*brodala*) **рус.** *bord-ast-Ъ* (*boro'dastoj*), однако это дела не меняет.

Если использовать такой лингвистический критерий, как количество словесных репрезентаций на единицу смысла, то нетрудно заметить, что самая высокая степень лексической загруженности наблюдается на картах, посвященных репрезентации человека как личности социальной и духовной, ср., например, к. 32 ‘глупый человек, дурак’, к. 44 ‘женщина, которая любит

сплетничать’, к. 47 ‘ленивый человек’ (на них зафиксировано более двухсот наименований, для сравнения можно привести к. 8 пѣтъ(-жь), где представлено всего 47 лексем).

При этом в языках, принадлежащих разным языковым группам, лексическая и словообразовательная плотность карт варьируется. Так, например, в **македонских** диалектах среди карт, посвященных человеку как личности социальной и духовной, самыми лексически нагруженными являются карты:

к. 47 ‘**ленивый человек**’: *lěn-ьšč-in-a, lěn-ьl-o, lěn-ьl-iv-ь, lěg-ač-ь, тьгз-ьl-o, тьгз-ьl-iv-ь, тьгз-ьl-iv-ьk-o, тьгз-ьet-in-a, (ajnažī), (ajnažī)-j-a, (ajlak)-ь, (dembel)-ь, (kјorek)-ь* (из тур. *körek* ‘собака’), (*leš*)-ь (из перс. *läš* ‘туша’ через тур. *leş* ‘зловонный’),

к. 44 ‘**женщина, которая любит сплетничать**’: *kleV-et-ьn-ic-a, (kodoš)-ьk-a, (muzafir)-ьk-a, (kodoš)-ьn-ic-a, měš-al-en-ьk-a, pṛqd-ot-ьk-a, pṛg-nos-ač-ьk-a, dup-ač-ьk-a, dup-en-ič-ьk-a, reš-et-ar-ьk-a, (kavgaž)-ik-a* (от тур. *kavgaç* ‘тот, кто любит ссориться, ругаться’), (*manafak*)-ьč-ik-a (от тур. *munafik* ‘лицемер’), (*čašit*)-ьk-a, (*širit*)-ьl-iv-A.

В **русских** диалектах такими картами являются:

к. 32 ‘**глупый человек, дурак**’: *gLup-ь, glup-ь, glup-ьc-ь, glup-ak-ь, glup-ov-at-ь, glup-en-ьk-ь, glup-уш-ь, glup-ar-ь, dur-a, dur-ač-in-a, dur-an-ь, dur-ьn-ь, dur-ьn-ь, dur-ač-ьk-ь, dur-al-ěj-ь, dur-i-dl-o, dur-ьk-ov-at-ь, pṛi-dur-ьk-ь, dur-in-a, dur-išč-a, pol-o-dur-ьk-ь, bez-um-ьn-ь, ne-um-ьn-ь, mal-o-um-ьn-ь, pol-o-um-ьk-ь, slab-o-um-ьn-ь, съ-um-a-съ-šьd-ьš-ь, mal-o-urz-um-ьn-ь, ne-urz-vi-t-ь, ne-do-urz-vi-t-ь, prost-ь, prost-en-ьk-ь, prost-o-(fil)-j-a, glum-ьn-ь, glum-ak-ь, dik-ь, dik-ar-ь, bez-тьk-ov-ь, bez-тьč-ь, тьk-uš-ьk-a, ne-pro-šьd-l-ь, slab-ь, худ-ь, nag-//-l-ьn-ь, po-lub-ěj-l-ь, šal-ьn-ь, bez-pqt-ь, bez-po-//e-t-ьn-ь, bez-dar-ov-an-ьn-ь, тьm-ьn-ь, bqb-al-a / by-v-al-a, [xlyst]-nq-t-ь, [tukm]-ak-ь, (idiot)-ь (из фр. *idiot* ‘идиот’), ne-(normal)-ьn-ь (от фр. *normal* ‘нормальный’), (čum)-ov-ь (от тур. *çuma* ‘чума’), (bald)-a (от тур. *balta* ‘топор’ или тюрк. *baldaq* ‘утолщение на конце дубинки’);*

к. 42 ‘**человек, который лжет**’: *Льг-ун-ь, Льž-ун-ь, льž-ьc-ь, Льž-ьn-ik-ь, lyg-a, za-lyg-al-a, льг-ун-iš-a, льг-ун-ьj-a, Vьr-ун-ь, вьr-al-ь, вьr-al-j-a, вьr-al-ь, вьr-al-a, вьr-al-o, вьr-uš-a, вьr-ун-ьj-a, вьr-al-išč-e, вьr-ak-ун-ь, вьr-al-in-a, вьr-al-ьj-a, вьr-an-ic-a, вьr-ун-iš-ьk-a, ман-ь, //oB-ман-ьšč-ik-ь, ман-ь=ox-ь, ман-ь=ун-ь, ман-ь=ун-ьj-a, XVast-ун-ь, xvost-ун-ь, бьл-ун-ь, бьл-uš-ьk-a, бьл-ун-ьj-a, tṛep-ač-ь, tṛep-ун-ь, tṛep-ьl-o, tṛep-ьl-uš-ьk-a, ba-xval-ь, bo-xval-ь, xval-ь=ун-ь, [brex]-ь, [brex]-ун-ь, [brex]-ьl-o, [brex]-ьl-iv-ь, [brex]-ux-a, [brex]-ун-ь=ak-a, [brex]-ун-ьj-a, [brex]-ьn-ь, [xlyst]-ь, za-[xlyst]-ь, plet-ьn-ь, plqt-ь, baz-l-a, сьr-al-ь, na-pras-ь/n-ik-ь, (jeld)-yg-a / jal-ьd-yg-a, (jebed)-ьn-ik-ь, (gazet)-a.*

В польских диалектах самая высокая степень лексической вариативности наблюдается на картах:

к. 44 ‘**женщина, которая любит сплетничать**’: *сь-plet-ьn-ic-a, plet-ьK-ar-a, plet-ьk-ar-ьK-a, plet-ux-ь, plet-ux-a, plet-uš-ьn-ic-a, plet-ьk-a, plet-ьk-a, kleV-et-ьn-ic-a, baj-ьC-ar-a, baj-ьc-Ar-ьk-a, [klek]-ot-ix-a, [klek]-ot-ьk-a, baj-ьd-a, baj-ьd-us-ь, baj-ьD-ug-a, pьd-us-ьn-ic-a, pьd-ol-ь=ux-a, pьd-ol-ьk-a, [klet]-ьk-ev-ьn-ic-a, [klet]-ьn-ic-a, [klet]-ь=or-a, [kljax]-ul-j-a, [kljak]-ot-a, [kljak]-ot-ь=or-a, [kljak]-ьr-ьn-ic-a, [kljar]-a, [kljar]-ic-a, [kljar]-ьč-ux-a, [kljar]-i-dup-a, [kljat]-ьk-ar-ьk-a, (pludr)-a (из нем. диал. *pludern* ‘болтать, беседовать’), (šejd)-ar-a (от нем.*

scheiden ‘разграничивать’), (*šejd*)-*ьk-a* (от нем. *scheiden* ‘разграничи-вать’), (*maxlar*)-*ьk-a* (от нем. *Makler* ‘посредник, перекупщик’);

к. 32 ‘**глупый человек, дурак**’: *gLup-Ъ*, *glup-Ъ*, *glup-ьk-ъ*, *glup-ьc-ъ*, *glup-ak-ъ*, *glup-ь=-ak-ъ*, *glup-ьt-ak-ъ*, *glup-ьt-as-ъ*, *glup-ьt-as-ъ*, *glup-ov-at-Ъ*, *glup-ьk-ov-at-Ъ*, *glup-iš-ъ*, *dur-ьn-Ъ*, *dur-ьn-ъ*, *dur-ak-ъ*, *pri-glup-Ъ*, *pri-glup-ьk-ъ*, *glup-ьk-a*, *polь-glup-ьk-ъ*, *glup-ěl-ьc-ъ*, *glup-ěl-ak-ъ*, *glup-al-ъ*, *glup-as-Ъ*, *pri-glup-ьt-av-Ъ*, *ne-oz-vi-n-ět-Ъ*, *nadъ-rъv-an-Ъ*, *na-rъv-an-Ъ*, (*varyjat*)-ъ (от лат. *variātus*), (*tuman*)-ъ (из тур. *tuman* ‘туман’), (*mišugen*)-ъ (от идиш *meszugene, miszugene*).

В связи с этим возникает вопрос, с чем связана такая диалектная дифференциация *terra Slavii*, почему именно эти признаки характеризуются такой лексической плотностью и вариативностью, порождающей своеобразные «участки языкового напряжения»? Какой логикой руководствовался язык при отборе именно этих признаков в качестве ведущих?

Думается, что ответ на этот вопрос следует искать в языке самой традиционной культуры, в котором действует **принцип разной культурной разработанности частных смыслов**. В соответствии с этим принципом одни участки семантической системы языка оказываются детально проработанными в языковом плане, другие – довольно поверхностно, а на третьих вообще обнаруживаются лакуны. Это объясняется тем, что чем важнее для человека понятие, тем шире и глубже языковое пространство, раскрывающее его, поскольку «смысл никогда не ограничивается “пространством” одного слова, даже если оно носитель этого смысла по преимуществу» (Топоров 1992: 16). Действие принципа разной культурной разработанности частных смыслов и позволяет понять тончайшие нюансы глубинных смыслов языка культуры. Кроме того, система языка – это социально детерминированная система, в которой важную роль играет этический элемент. Номинативная логика названий человека, атрибутирующих те или иные его качества и свойства, свидетельствует не только об их социальной значимости, но и проливает свет на их моральную оценку общественным мнением. Поэтому при отборе тех или иных признаков, характеризующих человека, при их семантизации учитывается принцип их этической значимости, который, естественно, в разных культурах варьируется. Отсюда следует, что разная лексическая плотность карт свидетельствует о разной культурной социализации человека в тех или иных диалектах, которая и привела к их дифференциации.

Чтобы понять ту логику, которая лежит в основе этой «наивной социологии», нужно найти «участки языкового напряжения», в которых наблюдается повышенная вариативность языковых форм, свидетельствующая о своеобразных «сгустках» языкового смысла. Это говорит о том, что лексическая дублетность мотивирована не только функционально, но и культурологически. Отсюда и различия в конфигурации смыслов и лексической плотности карт.

Мотивационные признаки, лежащие в основе субъектных имен, характеризующих человека как личность социальную и духовную, свидетельствуют о том, что номинация человека ведется, как правило, с позиций социальной нормы, тех регулятивных категорий, которыми определяются нормы человеческого общежития. Все признаки, атрибутирующие человека как личность, оказываются связанными с морально-нормативными предписаниями и

запретами традиционной духовной культуры славян. Именно этим объясняется высокая лексическая плотность карт, посвященных названию человека глупого, ленивого, скупого или лгуна и сплетницы. Обращает на себя внимание тот факт, что «сгущение мысли» (А.А. Потебня) прослеживается в основном в негативных номинациях. Это говорит о том, что в диалектном лексиконе обвинительные мотивы явно преобладают над оправдательными. В этих именах отражены глубинные установки традиционной культуры славян, которая повелительно требует от человека следовать социальной этике, быть существом деятельным, причастным к труду, т.е. сам материал этих карт является свидетельством нравственно ориентированного отношения человека традиционной культуры к миру.

Таким образом, карты «Общеславянского лингвистического атласа» наряду с диалектной дифференциацией иллюстрируют культурно-языковую дифференциацию славянских диалектов. Они позволяют выявить своеобразные участки «высокого языкового напряжения» славянских диалектов, поскольку механизм языкотворчества включается всегда избирательно, когда в субъектно-объектных отношениях присутствует элемент необходимости. Эта необходимость и дает возможность понять, **что** является важным для языкового сознания человека той или иной культуры. Если же принять во внимание устойчивость и повторяемость языковых актов как одну из форм проявления коллективного бессознательного культурной памяти, то можно выявить «сокрытые смыслы» и ценностные ориентации языка культуры, поскольку механизмы этой устойчивости мотивируются культурными механизмами (типом культуры, конкретными условиями общественной жизни), благодаря чему и происходит «вплетение» культурной семантики в языковую.

Материалы «Общеславянского лингвистического атласа», таким образом, являются яркой иллюстрацией одного из положений культурной антропологии, согласно которому «культура живет и развивается в “языковой оболочке”, влияя на ее характер и состояние» (Кармин 1997: 86), при этом каждая культура «говорит» на своем языке, словарный состав которого во многом определяется его культурной мотивацией, тем культурным содержанием, которое связано с осмыслением мира природы и общества. Задача исследователя поэтому заключается в том, чтобы «прислушаться» к ее языку, ибо, по мысли немецкого философа М. Хайдеггера, не люди говорят «языком», а язык «говорит людям».

ЛИТЕРАТУРА

- Кармин, А.С., 1997, *Основы культурологии. Морфология культуры*. Санкт-Петербург.
- Сепир, Э., 1993, „Язык, раса, культура“, *Избранные труды по языкознанию и культурологии*. М.
- Теньер, Л., 1966, „По вопросу о диалектологическом атласе русского языка“, *Вопросы языкознания* 1966, №5.
- Топоров, В.Н., 1992, *Предисловие к книге В. Айрапетяна Герменевтические подступы к русскому слову*, Москва.

Трубачев, Л.Н., 2003, „Опыт ЭССЯ: к 30-летию с начала публикации (1974-2003)“, *XIII Международный съезд славистов в Любляне. Доклад пленарного заседания.*

МАКЕДОНСКИЕ ДИАЛЕКТНЫЕ ЭКСКЛЮЗИВЫ КАК ФОРМА РЕАЛИЗАЦИИ КУЛЬТУРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Статья посвящена пространственной и временной характеристике македонских эксклюзивных лексем, представленных на картах «Общеславянского лингвистического атласа».

Автор рассматривает проблему этнической идентичности с позиций лингвистики, поскольку именно язык является важнейшим индикатором этнической идентичности. Эта определяющая роль языка в формировании этнической идентичности связана с тем, что система языка – это социально детерминированная система, и этническое является ее конституирующим элементом.

В структуре этнической идентичности, по мнению автора, присутствует когнитивный и аффективный компонент. Когнитивный компонент ярко выражен в эксклюзивных образованиях, раскрывающих своеобразие номинативной логики носителей македонских диалектов в осмыслении и категоризации предметов и явлений внешнего мира.

Аффективный компонент связан с оценкой качеств человека, входящего в ту или иную этническую группу. Привлекая материал 12 тома Атласа «Личные черты человека», автор доказывает, что при отборе признаков, характеризующих человека, при их семантизации учитывается принцип их этической значимости, который, естественно, в разных культурах варьируется. Отсюда следует, что разная лексическая плотность карт свидетельствует о разной культурной социализации человека в славянских диалектах, которая и привела к их дифференциации. Таким образом, карты «Общеславянского лингвистического атласа» наряду с диалектной дифференциацией иллюстрируют культурно-языковую дифференциацию славянских диалектов, поскольку каждая культура «говорит» на своем языке, словарный состав которого во многом определяется его культурной мотивацией, тем культурным содержанием, которое связано с осмыслением мира природы и общества.

По мнению автора, Атлас обогатил славистику не только новым, четко стратифицированным материалом, позволяющим с высокой степенью достоверности решать задачи компаративистики, но и предоставил исследователям еще одну уникальную возможность, ранее совершенно нереальную – рассмотреть тот или иной славянский диалект как этнографическую единицу в общеславянском контексте, доказав возможность использования языковых данных для изучения культурного ландшафта Славии. Благодаря Атласу компаративистика раздвинула рамки своих исследований, выйдя в культурно-языковую диалектологию.

Ключевые слова: Общеславянский лингвистический атлас, диалектология, лигвогеография, лексика

Светлана Давкова-Ѓоргиева

**НАЗИВИТЕ ОД ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКАТА СФЕРА
ПОКУЌНИНСКИ ПРЕДМЕТИ И САДОВИ ВО МАКЕДОНСКИТЕ
ДИЈАЛЕКТИ**
(словенски и несловенски лексички елементи)

Непосреден предмет на нашево истражување беа дијалектните именувања од лексичко-семантичката сфера покуќнински предмети и посатки на македонската јазична територија. Користениот лексички материјал е од картотеката на *Македонскиот дијалектен атлас* (МДА) кој се работи во Одделението за дијалектологија при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје. Станува збор за теренски ексцерпиран материјал од околу четиристотини пунктови од голем број населени места од сите делови на македонското јазично подрачје, од најтипични репрезенти на македонските говорители, опфаќајќи ги и Вардарска и Пиринска и Егејска Македонија. Материјалот е собиран според *Прашалникот за собирање материјал за Македонскиот дијалектен атлас* (Видоески Скопје: 2000).

Имено, лексичкиот материјал од оваа сфера претставува широко поле во кое се наоѓаат називи од различни тематски области (Уредување на куќата и посатки, Приготвување храна, Занаети: обработка на дрво – алатки и посатки, Сточарство) кои упатуваат на покуќнински предмети и садови, како и на други предмети што биле нераскинлив дел од садовите, односно служеле како помошни средства без кои тешко би одело подготвувањето храна. Како резултат на едно вакво поголемо истражување на називите од односнава сфера, излезе од печат монографијата *Дијалектните именувања на посатките во македонскиот јазик од јужнословенски и балканистички аспект* (Давкова-Ѓоргиева 2009).

Македонската дијалектна лексика што ги опфаќа овие називи е детерминирана од културно-историскиот комплекс како еден од екстралингвистичките фактори и се карактеризира со голема разнообразност. Оваа лексичка разнообразност може да се смета како резултат на две меѓусебно корелативни и хронолошки подолготрајни тенденции: 1. тенденција на пазење на стариот, наследен, автохтон речнички фонд и 2. тенденција за негово збогатување со нови лексички единици, како активен и динамичен фактор во јазикот.

Од хронолошки аспект лексиката од односнава сфера може да се подели во две групи: 1. првата група – називи наследени од прасловенскиот јазик и 2. втората група – називи од, условно речено, постпрасловенско време, иновации со различна старост, називи што го збогатуваат наследениот лексички континуум.

Од ареален аспект, пак, разгледуваната лексика може да се подели на неколку слоеви. Првиот слој го сочинуваат општомакедонски називи што се константно присутни во основниот речнички фонд, а што како дел на

прасловенскиот лексички пласт, обично, имаат општословенски ареал, потесно во македонскиот општомакедонски ареал. Именувањата со словенска основа, обично, се регистрираат во македонскиот и во српскиот јазик, хрватскиот или бугарскиот, како и во подалечните словенски (источнословенски и западнословенски) јазици. Во оваа група влегуваат: *стол, полица, сад, чаша, плоска, толчник, лажница, виљушка, нож, грне, масолник, котел, ноќви, корито, копанка, црепна, подница, лопата, блудо, краг, вршник, сито, луб, обрач, бучка, цедило, црпало, ведро* итн. Во втората група, условно кажано хронолошки помлад слој, се наоѓаат називи карактеристични за јужнословенската група јазици и за некои балкански јазици, познати како балкански називи (балкански грцизми, балкански латинизми, балкански турцизми). Нивниот ареал, обично, не ги преминува границите на Балканскиот Полуостров, а заедничка црта им е што се регистрирани и во најмалку два од балканските јазици. Нивната бројка е помала во однос на првата.

Во одделни говори на македонскиот дијалектен ареал, особено таму каде што живеело мешано население, се чувствува влијанието на несловенските јазици, особено на турскиот, којшто се јавува како посредник на низа јазични елементи од арапскиот и од персискиот јазик, сп.: *мутвак, софра, скемле, синија, долап, рафт, бардак, каната, дудла, ибрик, ѓуѓум/ѓум, срча, маштраба, матерка, аван, чанак, ѓезве, филџан, чинија, анџар, капак, тенџере, тепсија, тава, каза, (х)аранија, сач* и др.

Заемките од грчкиот јазик во оваа лексичка област во однос на турцизмите се помалубројни, такви се: *трпеза, стомна, потир, копана, каленица, тиган, (х)аркома, џифун, ѓеран, бутин/бутим, инка*.

Присуството на лексеми од другите несловенски јазици во македонските говори е мало. Од латинскиот јазик ги нотиравме заемките: *маса, банго, карекла, скомин, букол/буклија, паница, ваган, миса, талер, пјат/пјата*; од италијанскиот: *тарун/танур, бочва, каца*; од германскиот: *кобел/коблица*; од унгарскиот: *астал* сл.

Во разгледуваната лексичко-семантичка сфера голем дел на заемките од несловенските јазици што навлегле во македонските говори, обично со посредство на турскиот јазик, останале да коегзистираат како синоними на затекнатите. Во оваа смисла, многу често се случуваше да регистрираме називи кога за еден ист покуќински предмет се употребуваат лексеми од словенско наспрема лексеми од несловенско потекло. Најчесто се работи за синонимни парови или низи во коишто синонимите целосно се поклопуваат во семантичката структура. Најфреквентни се оние во кои едниот елемент е од словенско а другиот од несловенско (грчко, турско, латинско) потекло но, и оние синонимни парови или низи во кои лексемите се само од словенско, односно само од несловенско потекло. Следејќи ја ареалната слика на македонската јазична територија, беше видливо дека несловенските лексички елементи од оваа област се пофреквентни на јазичната периферија. Имено, заемките од грчко потекло се јавуваат претежно во јужните македонски говори, додека именувањата од турско потекло имаат поголема фреквентност на употреба и се значително пораспостранети во македонските дијалекти.

Ќе се потрудиме ова да го поткрепиме со повеќе илустративни примери, разгледувајќи ги именувањата во нивните основни значења, без да се задржуваме на новите значења со кои се здобиле тие, предизвикувајќи притоа и семантички престојувања и поместувања во семантичкото поле на кое му припаѓаат.

Како дел од кујнскиот мебел на 90 % од македонскиот дијалектен ареал во употреба го регистриравме балканскиот латинизам *маса*, лат. *mensa* (БЕР III: 676). Меѓутоа, на исто толкава територија во заедничка употреба со односниов назив го бележиме и балканскиот грцизам *трпеза* (стгрч. *τράπεζα* 'маса, софра приготвена со јадење за гости', што е апокопирана форма од *тетрапéζα*, составено од стгрч. *τετράς* 'четворка, четворен' + *πέζα* 'нога', сп. *πούς*). Називот *трпеза* е засведочен и во старите црковнословенски текстови (Аргировски 1998: 273).

Синонимниот пар *маса* // *астал* – заемка од унг. јазик *asztal* (БЕР I: 19) зафаќа само 10 % од македонската јазична територија, образувајќи островски ареал во кој влегуваат крајните северни говори. Истив назив го регистрираме локално во Гостиварско, Струшко, Кичевско, Демирхисарско и во Поречието.

Балканскиот турцизам *софра*, во тур. јазик *sofra* < ар. *sofrā* 'трпеза, синија' (Скок III: 300), со значење 'ниска тркалеста маса што служи за јадење' се употребува регионално, образувајќи синонимна низа со претходните два во централните, штипско-струмичките и во малешевско-пиринските говори. Локална употреба на два несловенски елементи, обата балкански турцизми, *софра* и *синија* (во тур. јазик *sini* 'трпеза, софра' < пер. *sīnī*, во буквален превод 'кинески предмет од кинеско производство' < ар. *sini* = *çini* 'Кина', во ар. *siniya* 'порцелан' (Шкаљик 1989: 568), има во Дојранско, Кукушко и во Кајларско.

Во западните периферни говори, поточно во дебарскиот говор, заемките од латинскиот јазик *маса* и *таволина* (лат. *tābula*) имаат заедничка употреба и формираат мал островски ареал, а на крајниот југозапад во Бобошчица, Корчанско, во самостојна употреба ја регистрираме заемката од латинскиот јазик *банго* (лат. *banco*) (Дивковиќ 1988: 1047; 141).

Именувањето *стол* има општомакедонски ареал. Како општословенска и прасловенска лексема (прсл. **stolъ*), во стсл. јазик *столъ*, речиси во сите македонски дијалекти е забележано со основното значење 'дрвена направа на која се седи'. Во јужните македонски говори (Серско, Солунско, Леринско, Кајларско, Костурско, Корчанско) го регистриравме синонимниот пар *стол* // *карекла*. Овој балкански латинизам во односните говори е навлезен најверојатно преку грчкиот јазик, сп.: нгрч. *καρέκλα* со значење 'стол', преземено од вен. *cadegla* (Филипова-Бајрова 1969: 102). Во Солунско (Сухо и Висока) во заедничка употреба со називот *стол* е засведочен синонимот *скомин*, уште еден балкански латинизам, сп.: лат. *scamnum*, во италј. *skan(o)*, дојден преку грчкиот јазик, нгрч. *σκαμνί* (Скок III: 398; Младенов 141: 582).

Синонимниот пар *стол* // *скемле* е нотиран во долновардарските говори (Кукушко и Еницевардарско). На овие простори бележиме напоредна употреба на назив од словенско наспрема назив од несловенско потекло. Имено, П. Скок називот *скемле* го третира како балкански турцизам од грчко потекло. Во тур.

јазик е забележан називот *isqemle* < франц. *escabelle* < лат. *scammellium* 'четвороножно столче без наслон, чие седиште е сплетено од рогозина' (Скок III: 398).

Во кумановскиот и во битолскиот говор во заедничка употреба со називот *стол* нотиравме уште една заемка од турскиот јазик, односно го регистриравме балканскиот турцизам *санделија*, сп.: тур. *sandalye* 'стол', добиено од ар. *sandal*, односно пер. *cāndal* < санскрит *candana* (Скок III: 200; Шкаљиќ 1989: 548).

Со толкување 'штица закачена на сидот на која ставаат садови и други кујнски предмети (соларници, лажичарници и сл.)' на 90 % од македонската дијалектна територија ја регистрираме лексемата *полица* (**palicā*), која според П. Скок (II: 698) заедно со градежниот термин лесно се позајмувала меѓу соседните јазици. Синонимниот пар *полица* // *рафт* формира мали и изолирани ареали во дел од северните македонски говори, потоа во Скопско, Гостиварско, Кичевско, Кочанско, Воденско и во Костурско. Именувањето *рафт* е балкански турцизам, сп.: тур. *raf* < ар. *rāf*. Само на околу 10 % од македонската јазична територија и тоа во крајните западни периферни говори во самостојна употреба е балканскиот турцизам *серген*, кој овде формира компактен ареал, сп.: од тур. *sergen*, *sergin*, изведено од глаголот *sermek* 'простира' (Шкаљиќ 1989: 528; 560).

Од земјените садови ќе ја посочиме лексемата *грне/грнец* како општословенска лексема со општомакедонски ареал. Називот *грнец* е од прсл. **gъrнъсь* образуван со суфиксот -*сь* од **gъrнъ*, односно од ие. **gwhr-no-*, сродно со лат. *fornus*, *furnus* 'печка' и стинд. *ghrná* 'горештина' (БЕР I: 304; Младенов 1941: 116-117). Односно именување на македонската јазична територија не познава свој корелат. Зборообразувачкиот синоним *грнец* во својата семантика ја носи вредноста на поголем, односно на голем земјен сад со широко грло и се јавува локално во: кумановскиот, гостиварскиот, струшкиот и охридскиот говор, а компактен ареал формира во централните говори.

На македонскиот дијалектен ареал подеднакво се застапени две именувања со кои се означува 'земјен сад за вода', *стомна* и *бардак*. Називот *стомна* е балкански грцизам, од грч. *στομνοϋ*, нгрч. *σταννα* < стгрч. *σταννος* (Скок III: 338; Младенов 1941: 610), а називот *бардак* е балкански турцизам, во тур. јазик *bardak* < *bar* 'дршка, рачка' и суфиксот -*dak* со значење, покрај другите и 'земјен сад за вода' (Шкаљиќ 1989: 120). Односниве називи најчесто ги регистриравме во синонимни парови, кои погледнато ареално соодветствуваат еден на друг.

Помалку фреквентни и во ограничени ареали, од земјените садови за вода во македонските дијалекти ги нотиравме и лексемите: *каната* – заемка од грчкиот јазик, нгрч. *κανατα* 'глинен сад со две уши' (Филипова-Бајрова 1969: 99) и тоа во дел од северните говори (Кривопаланечко, Кумановско, Светиниколско) и, зборообразувачките разновидности *дудла* односно *дуле*. Вториов назив, како заемка од турскиот јазик, е во употреба во западните периферни говори и локално во дел од централните говори. Во овој случај именувањето на посатката било мотивирано од делот, отворот од кој се сипува, односно се пие водата. Сп.: во Толковниот речник на македонскиот јазик (ТРМЈ

I: 555) е регистриран називот *дудле* со значењата: '1. вид земјен сад за вода со шопурче за пиење; и 2. шопурче за пиење кај земјените садови за вода'. Ова наоѓа поткрепа и во самото потекло на зборот. Имено, се работи за балкански турцизам, од тур. *düdüik* што значи 'свирало без писка, свиралка, пишталка' (Скок I: 452).

Балканскиот турцизам *ибрик*, во тур. јазик *ibrik* < ар. *ibriq* < пер. *äbriz*, сложенка од пер. *äb* 'вода' и *riz*, презентска основа од глаголот *rihten* 'лее, сипува'; во тур. народен јазик *ebrik* 'сад за вода од кој се пие вода' (Шкаљиќ 1989: 338), во македонските дијалекти го регистриравме како понов збор со толкување 'висок бакарен сад за вода со рачка, со висок врат и проширена уста од каде што се сипува водата' и со забелешка 'го имаше во побогатите куќи'.

Во југоисточното наречје во Струмичко, Штипско, Пробиштипско, Радовишко, во јужните говори во Дојранско како и на крајниот југозапад во Корчанско во употреба е уште еден балканскиот турцизам *ѓум/ѓуѓум* со значење 'бакарен сад во кој се чува вода или се разнесува млеко, боза по куќите'. Оваа лексема, е заемка од тур. јазик *gügum, güm* (Шкаљиќ 1989: 254). Ибрикот и *ѓуѓумот* биле одлика за градските средини и одлика на социјален престиж. Истата функција во руралните средини ја вршела стомната, која со текот на времето била истисната од употреба (Конеска 2000: 13–26).

Лексемата *чаша* со кој се именува 'сад од кој се пие вода' како прасловенска и општословенска, прсл. **čaša*, стсл. *чаша* (Фасмер IV: 320), има општомакедонски ареал. Називот *поте* како заемка од црковнословенскиот јазик, сп.: во стсл. *потирь*, грч. *потѝри (ov)* 'чаша; сад', дем. од сргрч., стгрч. *потѝр*, изведено од *потѝн* 'пијалак, напива' односно *пѝно* 'пие' (Аргировски 1998: 225; Скок II: 386), го бележиме во заедничка употреба со називот *чаша*, а според забелешките од ексцерпираниот материјал, како и според материјалот од кој е изработен односниов сад се работи за постар предмет, односно назив. Овој синонимен пар *поте* // *чаша* формира помали ареали во дел од јужните македонски говори (Дојранско, Солунско, Костурско). На македонскиот дијалектен ареал со значење 'сад од кој се пие вода' во заедничка употреба со називот *чаша* е и именувањето *срча* (тур. *sırça* 'стакло', *sırçali* 'стаклен') регистрирано во Скопско, Дебарско, Штипско и Кочанско, како и називите *чаша* // *маштран/б/а*, од тур. *maşraba, maşrapa* < ар. *mişrābā* 'тоа од коешто се пие' (Шкаљиќ 1989: 571; 448), со ареал во Дебарско и во дел од долновардарските говори, поточно во Солунско, Кукушко и Кајларско.

За 'сад во кој се толчи лук' најраспространета е заемката од турскиот јазик *аван*, сп.: тур. *havan* < пер. *hāwen* < ар. *hāwān* 1. 'бакарен сад во кој се толчат различни прехранбени продукти и зачини', 2. 'дибек од дрво или од камен во кој се толчи кафе', 3. 'справа за сечење, ситнење тутун' (Шкаљиќ 1989: 661). Овој балкански турцизам зафаќа најголем ареал од македонската јазична територија. Во дел од централните говори, во Битолско и во Кичевско, потоа во Костурско и во Долна Преспа, Р Албанија, односниов назив образува синонимен пар со називот *чанак*, а според дијалектните материјали се работи за длабок земјен сад во кој нешто се толчи. Во овие ареали, всушност, имаме употреба на два балкански турцизми *аван* // *чанак*, од тур. јаз. *çanak* 'земјена

посатка‘ (Шкаљиќ 1989:162). Балканскиот грцизам *копана/ка* влегува во синонимен пар со називот *аван*, образувајќи компактен ареал само во егејските говори. Во Охридско и во Ресенско, пак, именувањето *копанка* се јавува самостојно и спорадично, сп.: од грч. *κόπανια* ‘чукало на аван‘, од стгрч. глагол *κόπτω* ‘крши, сече‘ (Аргировски 1998: 155; БЕР II: 609).

Од приборот за јадење ќе го споменеме именувањето *лажица* кое како прасловенска и општословенска лексема (прсл. **lъžicā*) има општомакедонски ареал. Исклучок се само крајните северни говори што граничат со јужните српски говори, каде што односниов назив е во заедничка употреба со балканскиот турцизам *кашика*, сп.: во тур. *kaşık*, образуван со помош на суфиксот *-ik* од коренот *kaş-* ‘копа‘ (Скок II: 59; Шкаљиќ 1989: 399).

Од бронзените садови, за ‘сад во кој се пржи храната‘ во македонските дијалекти со најфреквентна употреба е балканскиот турцизам *тава*, сп.: во тур. *tava* < пер. *tābe* со значење, меѓу другите и ‘тава, тиган‘ (Шкаљиќ 1989: 603). На македонскиот јазичен ареал односниов назив формира голем и компактен ареал. Тој со балканскиот грцизам *тиган*, од грч. *τήγανον*, нгрч. *τηγάρι* (глаголот *τηγάριζω* ‘пржи, испржи‘) а во лат. *tēgānium* ‘исто‘ (Младенов 1941: 633), образува синонимен пар, формирајќи островски ареали во јужните периферни говори и тоа во солунско-воденските, костурско-корчанските и долнопреспанските говори. Називот *тиган* самостојно формира еден мал ареал, опфаќајќи ги крајните гранични северни говори: кривопаланечкиот и кумановскиот.

Впечатлива е и ареалната слика за називот *вршник* за ‘железен сад/поклопец што се става врз црепната да се испече лебот‘, кој како општословенска лексема зафаќа 80 % од македонската дијалектна територија. Лексемата *вршник* е изведена форма од прсл. **vъrhъ* (Скок III: 624). Изоглосата *сач* како балкански турцизам, сп.: од тур. *saç* < пер. *sāğ* (Шкаљиќ 1989: 539), во вертикална линија го сече македонскиот дијалектен ареал, правејќи компактен ареал од западните периферни и костурско-корчанските говори.

Од сточарската терминологија ќе го споменеме називот на предметот со кој се означува ‘дрвен долгнавест сад во кој се мати млекото‘, а кој во македонските дијалекти се именува како *бутин/бутим* и кој е со општомакедонски ареал. Според М. Аргировски (1998: 82) формите *бутин/бутим* се од грчкото *βυτίνη* ‘чаша; туба за пренесување вода‘, сп., прсл. **bъčī* кое е од иста основа. Локално во Битолско, Охридско, Ресенско, како и во костурско-корчанските и долнопреспанските говори се употребува синонимот *матка*. Односниов назив се формирал од глаголот *мати* < стсл. *мжити* (Аргировски 1998: 184).

За дрвен долгнавест сад во кој се молзе млекото‘ во македонските дијалекти се употребуваат зборообразувачките синоними *кобел/коблица* (заемка од стгерм. *kubil* ‘сад во кој се молзе млеко‘ < герм. *kübel* ‘каца, каче‘) и *ведро/ведрица* (од ие. * *wēd-ro-* и грч. *ύδρία* ‘сад за вода‘). Станува збор за прасловенски културни заемки (БЕР II: 501; I: 127; Скок II: 117; III: 590; Фасмер I: 590). Ареално двава синонима речиси на целиот македонски дијалектен ареал

се среќаваат во паралелна употреба и со забелешка од информаторите дека ведрот е помало, односно пониско во однос на кобелот.

Од занаетчиската терминологија, во прилогот, ќе се осврнеме само на називите добиени на прашањето *Низ што се пушта вино, ракија од бочвата?*, односно *Како се вика дрвената затка на бочвата, кацата*. Називот *чеп* како балкански латинизам, сп.: лат. *cippus* > италј. *cerro* од ие. корен **skop-* / **sker* (Скок I: 249; Младенов 1941: 681), е регистриран на 90 % од македонскиот јазичен ареал. Само во дел од долнопреспанските и костурско-корчанските говори односниов назив образува синонимен пар со називот *цифун*. Според Ст. Младенов (1941: 677) се работи за збор од словенско потекло, односно за стсл. *цѣвь*, а А. Таховски (1951: 52) смета дека станува збор за контаминација на словенски збор со грчки (нгрч. *σιφοῦν* < *σιφοῦνι* од подоцнежното *σιφώνιον* < стгрч. *σιφών*, со значење, покрај другите и 'водна цевка, водоскок').

Во оваа лексичко-семантичка група среќаваме лексичка синонимија изразена преку продуктивен зборообразувачки модел во македонскиот јазик. Тука се izdelуваат називите добиени по пат на деривација според еден ист зборообразувачки модел. Станува збор за лексеми изведени од именска основа со суфиксот *-ник*, за да означат предмет за вршење дејство што не е експлицитно изразено (Конески 1995: 52), односно во случајов да означат 'сад во кој се чува масло'. Во македонските дијалекти засведочени се именувањата: *масолник* кое како општословенска лексема (< *maz-* + *slo*) формира најголем ареал, зафаќајќи 90 % од македонската јазична територија, потоа именувањето *шарлаганик* забележано во изолирани ареали во штипско-струмичките (Штипско, Радовишко), малешевско-пиринските (Беровско) и долновардарските говори (Гевгелиско, Кукушко, Солунско, Еницевардарско). Регистриран е и називот *зејтиник* кој образува островски ареал во Кривопаланечко, Кратовско и Делчевско, а негова локална употреба бележиме во долновардарските говори (Гевгелиско и Воденско). Лексемите *шарлаган* (< тур. *şarlağan* < пер. *şir* и *rewğan* - пер. *şir* 'млеко' и пер. *rewğan* 'масло') и *зејтин* (< тур. *zeytin* < ар. *zäytiin* 'маслинка' односно ар. *zäyt* 'масло') се балкански турцизми (Скок III: 648; 383; Шкаљиќ 1989: 650; 581; Тодорова-Барболова 1999: 166; 252).

Од изложеново може да забележиме и да констатираме дека лексиката од областа на покуќнината и посатките, во која влегуваат неколку тематски групи, дава илустративен приказ за различни лексички влијанија во еден јазик од најстари времиња до денес. Во овој прилог се обидовме да дадеме мал приказ за словенскиот и за несловенскиот слој во гореспоменатата сфера низ ареална призма.

Словенскиот лексички слој е со поширок, општомакедонски ареал, додека балканскиот има поограничен, поширок или потесен ареал во македонските дијалекти. Нивниот ареал, обично, е зависен од времето кога називот е позајмен: доколку е позајмен порано, постои можност тој да има поширок ареал во дијалектите. Ареалната слика покажува дека несловенскиот лексички слој, обично, е пофреквентен на јазичната периферија, доколку е од поново време.

Бидејќи дијалектот како специфичен код, за разлика од стандардниот јазик, е поотворен кон туѓите влијанија, сметаме дека двата слоја и словенскиот и несловенскиот (балканскиот) претставуваат интересна тема на којашто почесто може да се навраќаме.

ЛИТЕРАТУРА

- Аргировски, М., 1998, *Грцизмите во македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Барболова, З., 1999, *Имена за сџдове в българските дијалекти*, Софија: ЕТО.
- БЕР, *Български етимологичен речник*, I–VII, 1971–2010. Софија: БАН.
- Видоески, Б., 2000а, *Прашалник за собирање материјал за македонскиот дијалектен атлас*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Видоески, Б., 2000б, *Текстови од дијалектите на македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Вуковиќ, Г., 1988, *Терминологија куће и покућства у Војводини*. Нови Сад: Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике.
- Гајдова, У., Давкова-Ѓоргиева, С., 2008, *Македонски дијалектен атлас Прологомена*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Давкова-Ѓоргиева, С., 2009, *Дијалектните именувања на посатките во македонскиот јазик од јужнословенски и балканистички аспект*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Јашар-Настева, О., 2001, *Турските лексички елементи во македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Конеска, Е., 2000, *Бакарните садови во Македонија од османлискиот период*. Скопје: Музеј на Македонија.
- Конески, К., 1995, *Зборобразувањето во современиот македонски јазик*. Скопје: БОНА.
- Макаријоска, Л., 2003, *Лексиката на материјалната култура во македонските црковнословенски текстови*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Младенов, Ст., 1941, *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*. Софија: Книгоиздателство Христо Г. Данов.
- РМЈ, *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања*, I–III. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 1961–1966.
- Пољоска, А., 1998, *Лексичка интерференција на македонскиот и албанскиот дијалектен јазик*. Скопје: Менора.
- ТРМЈ, *Толковен речник на македонскиот јазик*, I–V. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003–2011.
- Таховски, А., 1951, „Грчки зборови во македонскиот народен говор“, Прилог кон етимолошкиот речник на македонскиот јазик. Скопје: Филозовски факултет.
- Филипова-Бајрова, М., 1969, *Грџки заемки в съвременния български език*. Софија: БАН
- Divković, M., *Latinsko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Naprijed, 1988.

- Fasmer, M., *Этимологический словарь русского языка*, I–IV. Москва: Прогресс, 1964–1973.
- Škok, P., *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, I–IV. Zagreb: JAZU, 1971–1974.
- Škaljić A., 1989, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.

Summary

In this paper, we discuss the names of many containers for home use in Macedonian dialects and their presence or absence in other Slavic and non-Slavic languages. The analyses show that in the composition of the vocabulary from the semantic group *container* (latin. *vas*) in the Macedonian languages, the basic lexical fund has Slavic character. Such as: *стол, полица, сад, чаша, плоска, толчник, лажница, виљушка, нож, грне, масолник, котел, ноќви, корито, копанка, црепна, подница, блудо, крэг, вршник, сито, бучка, цедило, црпало, ведро*. Part of these above mentioned names with the same or similar meaning, are also registered in others eastern and west Slavic languages.

The other group of the lexical fund are borrowed words from the non-Slavic languages. The biggest part are from Turkish origin: *долан, рафт, софра, бардак, каната, дудла, синија, матерка, ибрик, ѓум/ѓуѓум, аван, чанак, лонец, тенџере, тепсија, тава, казан, аранија, сач, ѓезве, филџан, чинија*, and fewer are from Greek: *трпеза, стомна, потир, каленица, тиган, бутин.бучка* and Latin: *буклија, паница, ваган, миса, талер, њам/њамач*..These names are registered in smaller number.

This is a typical situation, because the objects of the material culture were imported together with their names, and the people accepted them in their common life with other Balkan people.

Гоце Цветановски¹

ЗА РЕЗУЛТАТИВНОСТА КАКО ГРАМАТИЧКА КАТЕГОРИЈА ВО МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ

Разгледувајќи ја резултативноста како граматичка категорија на глаголот, овде ќе ги дадеме основните теоретски постулати во чии рамки се движи нашата анализа. Станува збор за дефинирање на поимите поврзани со формалната и со содржинската структура на основната реченична конструкција.

Во секојдневната комуникација исказот е основната форма од јазичниот текст (под текст подразбираме, пред сè, говорно, но и писмено општење) во пренесувањето на информацијата. Според тоа, секоја јазична единица својата основа ја наоѓа во семантичката функција, односно во информацијата што ја пренесува.

Исказот според мислењето на Тополињска (Тополињска, 1995: 5) задолжително ги содржи следниве семантички компоненти: главен предикат, т.е. релација чиешто постоење е предмет на соодветната комуникација; аргументи кои задолжително ги бара главниот предикат; темпорална детерминација; просторна детерминација; модална информација и прагматичка информација.

Реченицата како јазична единица претставува основна синтаксичка форма на исказот во која се открива предикативноста.

Реченицата може да се разгледува на семантички (содржински) и на синтаксички (формален) план.

Семантичката и прагматичката структура на реченицата претставуваат нејзина содржина. Во семантичката структура е претставена некоја релација.

На планот на синтаксата, реченицата содржи еден главен член (конститутивен елемент), а може да содржи (но не мора) и придружни (дополнителни елементи) членови. Конститутивниот елемент задолжително содржи една финитна глаголска форма. Ваквата реченична конструкција во традиционалните описи се нарекува проста реченица. Во прагматичката структура на реченицата влегуваат елементите преку кои се поврзуваат семантичката и формалната структура на реченицата со конкретната говорна ситуација. Овде ја вклучуваме и тематско-рематската структура, односно т.н. функционална перспектива на реченицата.

Овде ќе се обидеме да направиме поделба на категориите кои се однесуваат на главниот член (конститутивниот елемент) на реченицата или пак се однесуваат на целата реченица, вклучувајќи ги и дополнителните елементи. Ако категориите се однесуваат само на конститутивниот елемент, тогаш велиме дека станува збор за предикатски категории, а ако се однесуваат на целата

¹Оваа верзија е проширена и дополнета со нови примери од западнопреспанскиот и штипскиот говор, а дадена е и подетална елаборација на теоретското рамниште на трудот што е објавен под ист наслов во сп. *Македонски јазик*, LXIX, 2018, с. 173-180.

реченица, тогаш за нив велиме дека се реченични категории. Врските што постојат меѓу нив се многу силни, така што поделбата што ја направивме треба да се прифати усовно. Во предикатските категории ги вклучивме модалноста, темпоралноста и аспектуалноста, а во реченичните – граматичката зависност (падежни односи), персоналноста и дијалезата.

Веќе споменавме дека семантичките категории аспектуалност, модалност и темпоралност наоѓаат свој одраз во граматичките категории на глаголот – вид, начин и време.

Всушност, преку функционалната анализа на граматичките категории вид, начин и време ќе ја разгледаме семантичката компонента на глаголската синтагма.

Информацијата за временската организација на глаголското дејство се граматикализира преку категоријата вид. Видот на глаголот може да биде свршен, преку кој се предава временскиот редослед на настаните, и несвршен, преку кој се одразува течењето на времето, а настаните се во процес. Ваквото поимање ја изразува внатрешната временска организација на глаголското дејство, независно од неговиот однос со апсолутната временска оска.

Во македонскиот јазик и неговите дијалекти видските разлики се предаваат на два начина: со додавање префикси (префиксација) и со додавање суфикси (суфиксација).

Во словенските јазици, за разлика од некои други, на пример романските, видската разлика се изразува на лексичко ниво, а тоа овозможува изнијансирано изразување на временската организација на настаните, при што може да се комбинираат видот на глаголот и значењето на дадено време.

Во однос на видската опозиција, во целото западномакедонско наречје глаголите од свршен вид не можат да ја актуализираат сегашноста. Ваквите глаголи не можат да стојат самостојно. Ова е резултат од влијанието на балканската јазична средина. Кога се дадени со презентска парадигма тие се блокирани, па задолжително мора да се јави некој друг составен елемент, како на пример, партикулата ќе. Тогаш овие форми се употребуваат за означување идност, заповед, повторливост, вонвременост или, пак, се јавуваат во аподозата на условниот период.

Резултативноста како граматичка категорија на глаголите искажува резултат во сегашноста од некој минат настан. Тоа значи дека конструкциите со кои се искажува резултативност имаат двоен сооднос со моментот на зборување, односно во моментот на зборување се констатира актуелноста на резултатите, последиците од некој минат настан. Така, искажаниот настан/состојба допира две точки од временската оска – некој минат момент кога се извршило дејството, без конкретна локализација на временската оска, и моментот на зборување, кога е актуелна последицата/резултатот од искажаниот минат настан. Од формален аспект, резултативноста се врзува со формите на перфектот, што во случајот на македонскиот јазик значи со формите на минатото неопределено време, градено врз основа на стариот *сум*-перфект, но, првенствено, таа е специфика на новите типови перфект, развиени во македонскиот јазик под влијание на соседните балкански јазици, а тоа се: *има*-перфектот (граден врз основа на презентот од помошниот глагол има + *-н/-т*-придавка во неменлива форма на третото лице еднина) и *сум*-перфект II (граден

врз основа на презентот од помошниот глагол *сум* + променливи форми на *-н/-т-* придавките образувани од непреодни глаголи).

Посебно значење во врска со развојот на категоријата резултативност, особено по развојот на стариот *сум*-перфект во минато неопределено време, во македонскиот јазик имаат т.н. *има*-конструкции, кои развиваат цел категоријален микросистем во сферата на индикативот и во сферата на модалноста.

За резултативноста како семантичка и граматичка категорија во македонскиот јазик има богата литература (Сн. Велковска, Б. Видоески, У. Гајдова, Зб. Голомб, П. Илиевски, Бл. Конески, Бл. Корубин, В. Лаброска, Л. Минова-Ѓуркова, Р. Паноска, К. Пеев, В. Пјанка, З. Тополињска, Р. Усикова, В. Фридман, Г. Цветановски, И. Чашуле, Г. Шокларова-Љоровска и др.), кај некои автори ова прашање е поподробно разгледано, а некои од авторите само делумно или спорадично го засегаат проблемот на резултативноста. Еден од позначајните трудови во врска со ова прашање е монографијата „Изразување на резултативноста во македонскиот стандарден јазик“ од д-р Снежана Велковска. Како што пишува самата авторка „... основните поставки по кои е спороведена анализата се базираат на Теоријата на ФГ (функционална граматика, н. забел.) чиј творец е А. В. Бондарко“. Дел од теоретските поставки се преземени токму од оваа книга.

Во овој труд се опфатени неколку наши понови монографии (како авторско или коавторско дело) од областа на македонската дијалектологија и материјалот врз кои е направена анализата е преземен од следниве трудови: 1. Каршијачкиот говор – Скопско (со посебен осврт на синтаксата), 2. Говорот на Македонците во Мала Преспа (западнопреспански говор), 3. Вратничко-полошките говори – духовна ризница, 4. Банскиот говор. Овие четири монографии ни овозможуваат да ги опфатиме основните дијалектни групи во македонскиот јазик. Во трудов е разгледуван и 5. штипскиот говор, а примерите се преземени од монографијата „Штипскиот говор“ на Билјана Маленко (в. литература).

Резултативноста како граматичка категорија на глаголите искажува резултат во сегашноста од некој минат настан.

Анализата на резултативноста ја правиме по следниов редослед: 1. вратничко-полошки говори, 2. скопски (каршијачки), 3. западнопреспански, 4. штипски говор, 4. бански говор.

Од досегашната литература за вратничко-полошките говори може да се забележи дека „... ретки се и формите од типот: има дојдено и е дојден. Перфектот овде (вратнички говор, з.н.) е основен облик за искажување на минати резултативни дејства“ (Видоески 1998: 155). „Образувањата како сум дојден и имам дојдено овде (тетовски говор, з.м.) се знатно пообични отколку во подгорските села“ (Видоески 1998: 159).

Според материјалите што ги анализираме од трудот „Вратничко-полошки говори – духовна ризница“ (гл. ред. В. Лаброска) може да се забележи дека резултативноста несомнено може да се искаже со формите на стариот *сум*-перфект, што е обично и за македонскиот стандарден јазик. Сепак, се добива

впечаток дека *има*-перфектот и сум-перфектот II, денес имаат поширока употреба одошто порано и тоа не само во тетовскиот говор туку и во вратничкиот говор. И во двата случаја забележуваме употреба на конструкции на *има*-перфектот, од типот: презент од *има* + глаголска придавка на *-н/-т-*, имперфект од *има* + глаголска придавка на *-н/-т-*, како и имперцептивна варијанта од типот: *имал видено*, како и конструкции од типот: *сум дојден* и *бев дојден*. Ова зборува во прилог на тоа дека е напреднат процесот на развој на категоријата резултативност во вратничко-полошките говори.

Во продолжение ќе ја разгледаме резултативноста искажана со сум-перфект:

„Идишѝе в'ие з'емийѝе ова з'ојдава да-и-ч'уаийѝе шо-све-с-'ојнале овде само све-з'инале за-ј'адење, идишѝе да-и-й'асеийѝе“; *Ж'ена-му 'умре и з'а-д'онесе 'овде ама й'осле ја ч'уф, р'еков и й'ој син-му шо-б'еше й'ој, како з'о-в'икаја сум-з'абрајла, 'имаше едан син з'аедно...; Го-знаеш Ил'ојѝа, си-о-в'идеј? не-си-'о-видеј*; „*Не! - рече - не-с'ам-чул й'оа*“; „*Абе д'еийѝе - рече - ший'о-куийѝек смо-ј'але - рече - мие од-Шийий'арийѝе од-Турциийѝе, да-йи-не-к'ажуем - рече - со-й'они, й'они к'уийѝек смо-ј'але*); *-Е н'е-знам, й'оа не-с'ам, не-с'ам-й'раел м'оабей со-й'аийко-ми, к'ој-му-бил на д'едо-ми М'ишойѝа й'аийко; Ова н'е-е-легенда, ова е-исйиѝа й'ренес'уана ојѝ-к'олено на-к'олено. За-'ова ми-раск'ажуал й'аийко-ми Нешо*.

Во вратничко-полошките говори резултативноста може да се искажеи со *има*-перфект, и тоа: 1. тетовски говор: *И 'они й'амо 'имаа р'ечено, уийѝе-й'орано, у-Јанчишйѝа све шийо-е-д'ојдено, све з'а-й'р'ифакал с'елскиојѝ й'разник, с'елскайѝа слава; Е с'еа 'има л'уди како-йи-шо-си на-сл'ужба й'о-йѝаја-л'инија с'игурно, има н'ејдека с'игурно й'о ц'рквини кн'иѝе или др'уѝо 'има у-'архиф н'екој й'исано й'оа.*; 2. вратнички говор: *А мие 'имамо м'есйо к'ујѝено од-н'екој-си й'аша, ж'ивел у-Н'ерашйѝе, у-й'урско време, се-в'ика Бл'ешйѝео и й'оради-н'екој к'авѝе з'акачкѝе, й'аке-да с'амо 'имамо осй'аено й'уш дв'есйа до-дв'есйа й'еесеј м'ејѝра да-й'ројѝер'уамо сй'ока, до-Бл'ешйѝео.*; *'Ојѝ Сй'ар'о-Село има д'осйа ојѝ'елено за-в'реме на-й'урскојѝо влад'еене, з'олемии ший'еийѝе са-й'раени од-К'ачацйѝе, ојѝ-Гл'аб'очица, ојѝ-К'ојѝино, ојѝ-'Иван'е, ојѝ-Р'ежанце, ојѝ-П'усйѝеник, ојѝ-К'рвеник й'ак'е-да има з'аклано й'ројѝа Шийй'ари, й'о-фам'илие како-шио-ул'ајале да-сил'уав да-з'еме:в н'е:сйѝе млади и додека се-сйремуа собайѝа за-да-сйѝе он сон-н'е:сйајѝа, ке-з'а-зак'олеф со-с'ек'ире и зав'ршена емис'ајѝа била; И й'осле й'оа в'ише шийо-б'ере-в ојѝ-й'иква, й'о-ч'енкейѝе и ојѝ-св'инскийѝе й'икве шийо-з'и-в'икамо м'ие и ојѝ-сйам'болскийѝе й'икве. Од-л'онца к'ојѝийо 'има с'еано, 'уљана р'ејка н'е-се с'ее 'овдека, 'иначе да-се-с'ее й'аја м'лоѝо-је, м'лоѝо за-м'ејѝе-је.*

Во вратничко-полошките говори се забележани и примери на резултативност искажана со *имаше* + глаголска придавка на *-н/-т-*: ... *й'аийко-му у-Ам'ерика б'еше и он имаше й'ојке земл'а малце имаше и докујѝено имаше едан бик; До-'извесно в'реме с'едеше 'и-й'оа ка-м'ариче, 'имаше едно ка-м'ариче у-с'идојѝ най'раено й'аке, за-ч'екич осй'аљане, за-йиш-р'абойѝе.*

Резултативноста се искажува и со *имал* + глаголска придавка на *-н/-т-* (имперцептивна варијанта): *Ой̄шишоӯ з'а̄ӣӣ ѿоа, 'имало н'а̄ӣраено ка-'онаи да-ле̄гаа̄ ѿуе, за̄ӣӣ ѿоа к'-ием, л'е̄ӣеишка ой̄-џо̄јдана шо-'ос̄ӣале ке-о-ѿ'уримо да-се-ѿ'ече и ке-ј'адемо; ... б'убак е-од-ѿ'амук, ј'ӯѿак, ј'ӯѿак ѿ'одебел ѿој за-ч'ер̄ге ѿк'аене, за-јамб'ојлие ѿр'аене, 'овде за-до-д'уша у-нас јамб'ојлие н'емало ѿр'аено, а-ч'ер̄ге в'унени се-ѿк'але на-р'азбој.*

Како што може да се следи од историските извори процесот на развој на *има*-конструкциите во граматички показатели на категоријата резултативност се движи од употребата на менлива форма на глаголската придавка. Кога глаголската придавка ќе стане непроменлива, тогаш може да се зборува за развиена граматичка конструкција. Во нашите материјали забележавме и такви примери со менлива форма на глаголската придавка, што зборува во прилог на тоа дека овие конструкции во вратничко-полошките говори се понова појава, како што веќе укажавме, сп.: *И му-викам, жена-му ѿа шло̄џирана беше, с'едоја 'имаја вик'ендица, кука на̄р'аена, че̄ѿири с'ин-има, ч'е̄ѿири к'уке н'а̄ӣраеӯ ѿ'амо, дур-м'ожеше; Пӯѿ има н'а̄ӣраен и с-'изла̄ја на-Ѓубршӣѿа џоре дека-б'ило, дека-са-ѿ'а̄рла̄ѿа ѿ'уека дека-биле; Жена-му 'умре и џа-д'онесе 'овде ама ѿ'осле ја ч'уф, р'еков и ѿој син-му шо-б'еше ѿо̄ѿ, како џо-в'икаја сум-з'абра̄јла, 'имаше едан син з'аедно са-о̄ѿ'идна̄ѿи, 'и-ѿо̄ѿ 'умрел ѿ'амо џ'ал'ба, а едан-с'ин 'овде 'имаше 'ос̄ӣаен, б'а̄и на една-к'омишфка од, 'и-ѿаја има ѿ'рмке, 'од-нас з'едоа, ѿа-'идеше 'овде -рече - на-св'адба бил и кеј-д'ошаӯ д'ома, 'умреӯ, син-му на-В'елко̄ѿа. И раб'о̄ѿаше и ѿ'оле и ѿ'иве, св'е, идеше и у-нас. Ил'о, ѿа му-и-з'еде шо-'имаше к'ѿ'иџе у-манас̄ѿир иск'ина̄ѿи све, Ил'о све му-и-д'аде у-библио̄ѿека све му-и-н'а̄ӣраја.*

Резултативноста во односните говори се искажува и со сум + глаголска придавка на *-н/-т-*: 1. тетовски говор: *-Виe од-к'еј-све дос'елени ацо...; - Миe смо од Лисец, Миe Мишо:ј, Млад'ено:ј, Гоџо:ј и Авр'амо:ј. Тоа Авр'амо:ј са Млад'ено:ј, смо од Лисец, -К'о̄џај-са д'ојдени бе? -Значи в'ие-све од-Лисец д'ојдени; Децава ми-б'еа р'одени, че̄ѿириес'осма смо-м'ие з'емени. Че̄ѿириес'деве̄ѿа к'ерка̄ѿа ми-е-р'одена, ѿед'есе̄ѿа К'а̄рсӣе ми-е-р'оден; Е ако-в'идиши не-са с'ѿ'ана̄ѿи 'уӣѿе с'еда, ке-ѿ'р'ојдеш уӣѿе-'еднаш, уи-'еднаш и џо̄ѿоо в'ише, н'ема ср'амо̄ѿа, ѿ'ак'е е 'аде̄ѿо̄ѿи; Жена-му 'умре и џа-д'онесе 'овде ама ѿ'осле ја ч'уф, р'еков и ѿој син-му шо-б'еше ѿо̄ѿ, како џо-в'икаја сум-з'абра̄јла, 'имаше едан син з'аедно са-о̄ѿ'идна̄ѿи; Бр'езно како-Бр'езно, име̄ѿо на-Бр'езно е-д'ојдено од-с'амо̄ѿо м'ес̄ѿо; 2. вратнички говор: *На̄ѿс̄ѿара̄ѿа фам'илиа са-Кар'ацини, Кр'аџоџи, Вел'ановџи, ѿ'ѿа-са Вел'ановџи См'ил'ковџи и Цв'е̄ѿкоџи ѿосле се-од'елиле, Трајановџи са и Р'ис̄ѿоџи и Бошк'очеџи, Јановџи са-д'ојдени од-Јањево, Пр'ишӣѿина. Тиа-са Сил'ановџи, Перовџи и К'ировџи и Кузм'ановџи. Тиа са од-Јан'ево изб'егани ой̄-ѿ'амо д'ојдени-са у-с'ело̄ѿо, 'овдека; 'Една ф'амилиа, 'едан ой̄-ѿ'ѿа бр'ака̄ѿа е-з'амина̄ѿи за-Бр'езно, од-Бр'езно е-сл'езен у-Гл'оџи едан-д'ел и ѿ'ѿа се-ѿрезивав Мис'а̄лоски ис̄ѿо, сл'авив слава, ѿо-сл'ава̄ѿа се-**

зн'ае д'ека-са сѣтарос'елчани; ... ѿосе к-излезев н'е-сѣе ѿе и со-јабуке ѿред-двороѿи у-црваѿиѿа и ѿуека н'евесѣеѿе млади ѿѿо-са-дојдени д'авав и ѿосѣ'арѿиѿе на-к'умо-ѿѿе на-сѣтар'осваѿиѿи ѿѿо-им-са на-д'еверѿиѿе, д'аваѿа ј'абуке, а за-в'озвраѿиѿе овја.

На крајот ќе ги разгледаме примерите со беше + глаголска придавка на -н-/-т-:

И ѿѿа ѿосле незад'овольни. Едан свеш ѿр'имер за-ѿој В'елко, ѿ'асејки мие ѿојда више-с'ело ѿ'оре и ни-'улезе м'ечка у-ѿојдаѿиѿа и мие д'еца ѿ'иѿиѿиѿмо ѿл'ачемо и он, м'ечкаѿиѿа се-к'ачи, ѿѿоа сам-ч'исѿо оч'евидац, наѿѿ-кр'авава, а ѿѿ'аја м'ајка му-б'еше, ама он не-ѿл'едаше коа му-е-м'ајка коа му-е-бр'аѿиѿ или с'есра, ч'им ќе-ѿ'очне да-р'ика ѿојдово он ѿѿр'чаѿе и када-ѿу-'удри м'ечкава со-р'оѿо-ј, како-ѿѿо-б'еше к'ачена наѿѿ-кр'авава и да-ѿу-д'ави ѿоз'ади ѿѿилоѿиѿ...

Анализата на резултативноста во Скопско ја вршима врз материјалот од трудот „Каршијачкиот говор – Скопско (со посебен осврт на синтаксата)“.

Со формите на има-перфектот II се изразуваат настани кои се случиле во минатото без точно да се определи моментот на извршувањето, а поради блискозначноста со формите на перфектот I (л-перфектот употребен во своето основно значење) честопати се заменуваат со нив без да се промени значењето. Има-перфектот II секогаш подразбира резултативна интерпретација:

И-оѿ-Ск'оѿје 'има д'ојдено 'оѿкај Р'амѿа.

'Има една ч'ешма, 'има наѿр'аено р'имски бр'оеви ѿ'амо на-ч'ешмаѿиѿа.

Во продолжение ќе се задржиме и на сум-перфектот II, кој во каршијачкиот говор исто така претставува реткост.

Гајдова, откако го пренесува мислењето на Конески дека навлегувањето на конструкциите од типот сум дојден во македонскиот јазик се должи на позачестената употреба на има + глаголската придавка на -н-/-т-, забележува дека „ваквите конструкции се понова појава во нашиот јазик и како и претходните имаат свои паралели во балканските јазици“ (Гајдова, 2002: 95).

Во врска со значењето на сум-перфектот II во каршијачкиот говор се забележува резултативниот карактер:

Ја су дојден за арно, а не за лошо.

Дојдени се офѿиѿе оѿѿ ѿланина.

Во модално-темпоралниот систем на западнопреспанскиот говор се случиле поместувања, па морфолошките форми на аористот (кои, најчесто се употребувале во функција на определено време) честопати се заменуваат од перифрастичните конструкции со сум и со има (Цветановски 2010).

Во рамките на сегашноста спаѓа и резултативноста, а основно граматичко средство во западнопреспанскиот говор за изкажување на резултатот што е видлив во моментот на зборување се има-конструкциите. Резултативноста, воопшто, има двоен сооднос на временската оска, од една страна, се констатира актуелноста на резултатите од некакво дејство, а од друга, дејството се случило во минатото. Има-конструкциите во западнопреспанскиот говор претставуваат основно средство за изразување на минатото неопределено

време бидејќи, речиси, отсуствува л-формата, па според тоа не би требало да се доведува во прашање нивниот резултативен карактер.

Примери:

како'имати б'идени в'ие 'орџаици?

како 'имаши б'идено?

Татиќо-џи ми-'има р'ечено џи да-ма-шиџукаи

Му-џ'екна на-неја шиџо 'оџаџа 'има најр'аено

Некоја-с'арна 'имала р'одено с'арне, 'ама му 'имаше џџ'ојсано, с'арнеџо

Јас ја-'имам кл'аено џ'амо

А л'еле, оџ-џ'оџај 'имам џ'акано, с'еџне како 'имам џ'акано

Резултативна употреба има и сум-перфектот, кој исто така се гради со помош на глаголската -н-/-т-придавка.

Овие конструкции во западнопреспанскиот говор се многу фреквентни, пред сè, поради слабата функционална натовареност на л-перфектот, како и отсуството на плусquamперфектот I.

Со формите на има-перфектот II се изразуваат настани кои се случиле во минатото без точно да се определи моментот на извршувањето, а поради блискозначноста со формите на перфектот I (л-перфектот употребен во своето основно значење) честопати се заменуваат со нив без да се промени значењето. Има-перфектот II секогаш подразбира резултативна интерпретација:

А л'еле, оџ-џ'оџај 'имам џ'акано, с'еџне како 'имам џ'акано, како-а-р'екоф џ'ака, си-в'ел'а.

Мајка со-кр'ошнаџа 'има н'осено ф-џ'анина

Чуџаџа а-'имам м'ажено во-Фирне

'Енаџа с'еа 'има сџ'иџнаџо д'еџе

ч'уџаџа с'еџа џ'аа си-ја-'има св'аршено во-Пусџеџ

Ласка 'имам с'едено и без-леџ

'имаши д'аено в'ерба...

Во западнопреспанскиот говор многу често се среќаваат и конструкциите од типот сум дојден, а овде дури има и конструкции од типот сум биден. Тоа се должи на влијанието на балканската јазична средина.

Освен изразување на неопределноста на минат настан, во врска со значењето на сум-перфектот II во западнопреспанскиот говор се забележува и резултативниот карактер:

џр'ај 'есаџ, џеџн'ајсе д'ена са-с'едена без-л'еџ, џеџн'ајсе д'ена 'ако ма-зн'ајџи, 'ако р'азберваџи, без-л'еџ са-с'едена

Сеа са-д'ојден, му-в'ели, да-џа-'убија џ'ебе и да-џи-з'емам еден н'ишан...

Во западнопреспанскиот говор предност имаат конструкциите на плусquamперфект II. Речиси целосно се истиснати од употреба конструкциите со л-перфектот, а на негово место се јавуваат конструкции од имперфективните форми на глаголот сум и глаголската придавка.

*Тој а-имаше зайалено кукайѝа
ја-имаф ѝокосено ливадаѝа
на-ц'аро му-б'еше ф'аѝено к'ерка-му една кр'астѝа
ѝака му-беше казано...*

Изразување дејство во минатото што се случило пред некое друго минато дејство во западнопреспанскиот говор најчесто се изразува со формите на плускваперфектот II.

*Сеџа ц'аро, на-ц'аро му-б'еше ф'аѝено к'ерка-му една кр'астѝа во-
џла:ѝа, му-беше ѝаднаѝа к'осаѝа. Ц'аро в'икаше, ѝр'аеше м'ол'ба.*

Примеров покажува дека во наративниот текст, кога нараторот испуштил некој настан, или се сомнева дека му е познат на соговорникот, се вметнува плускваперфектната форма за да се поврзе со она што сака да се соопшти.

Во однос на изразување на резултативноста во штипскиот говор, Билјана Маленко наведува дека конструкциите со сум + глаголска -н/-т-придавка се далеку пофреквентни, а дека спорадична е употребата на констукциите со има/нема + глаголска -н/-т-придавка.

Примери со сум + глаголска -н/-т-придавка:

*Дојд'ен 'ама к'оа џуд'ина не зн'ам,
Е ѝоџај са 'они дојд'ени у Ш'иѝ,
ја сѝм џл'аден 'оѝи сум најуд'ен и искос'ен сум,
Манасѝиро шо ѝосѝ'оѝе с'еџа, ѝрав'ен'е,
А с'еџа ѝоа е укин'ано и не џо ни зн'ааѝ м'ладиѝе ѝ'оа*

Според констатацијата на Маленко (2012: 191), конструкциите со има/нема + глаголска придавка имаат ограничена употреба во штипскиот говор. Од материјалите што ги има приложено во трудот ги најдовме следниве примери:

*Неам од'ено, н'икако...
...н'ешто 'има у гр'адо каж'ано...*

Меѓутоа, нашите сознанија за употребата на има/нема-конструкциите во штипскиот говор во последниве десетина години одат во насока на проширена и позачестена употреба на овие конструкции, паралелно со сум-конструкциите.

Ова, секако, се доложи на влијанието на стандардниот јазик преку медиумите, па и образовниот процес придонесува за ваквата нова состојба.

Од примерите што сме ги регистрирале од Штипско, ќе ги дадеме следниве:

*Неам вид'ено...
Имам доаџ'ано...
Има ми каж'ано...
Немами каж'ано...*

Сите овие примери имаат своја паралела во сум-конструкциите, но со има-конструкциите зборувачите како да сакаат да го потенцираат резултативниот карактер.

Во банскиот говор резултативноста се јавува како една од функциите на минатото определено време, сп.: *Тја си-дад'е саџл'асијеѝо, уџл'аваа-се и*

'уџрејџо м'ака-џ ке-к'ане с'ишиџ'е др'уџки на-џ'оливо. Поливо,џџо е џџов'а ке-се-е-уџлав'ила, ке-наџр'аеја каф'е и џџ-ед'ен лок'ум и џџ-едн'о каф'е.

Меѓу една од семантичките варијанти на аористот, исто така, е искажување на сегашен резултат од минат настан, сп.: *Но, се^а се мн'оџу измен'и. Се в'еке е сем др'уџо, се е в'еке сем др'уџо.*

Како што може да се констатира, изразувањето на ваков тип резултативност не е надвор од основните дефиниции на минатото неопределено време и на аористот како минато определено време.

Посебен тип на граматикализирана резултативност во говорот на Банско не констатиравме. Мислиме овде, пред сѐ, на резултативните конструкции од типот: *има донесено, има работено* итн., конструкции типични за македонските западни и јужни говори, развиени под влијание на балканските несловенски јазици. И во овој поглед, глаголскиот систем во говорот на Банско ни се претставува како поархаичен.

Заклучок

Со ова не ја исцрпивме темата за резултативноста во македонските дијалекти, тука опфативме само дел од односнава проблематика.

Но, сепак и од изнесеново досега, а и од досегашните проучувања, може да се забележи следново: конструкциите со кои се искажува резултативност имаат двоен сооднос со моментот на зборување, односно, во моментот на зборување се констатира актуелноста на резултатите, последиците од некој минат настан. Така, искажаниот настан/состојба допира две точки од временската оска – некој минат момент кога се извршило дејството, без конкретна локализација на временската оска, и моментот на зборување, кога е актуелна последицата/резултатот од искажаниот минат настан. Од формален аспект, резултативноста се врзува со формите на перфектот, што во случајот на македонскиот јазик значи со формите на минатото неопределено време, градено врз основа на стариот сум-перфект, но, првенствено, таа е специфика на новите типови перфект, развиени во македонскиот јазик под влијание на соседните балкански јазици, а тоа се: има-перфектот (граден врз основа на презентот од помошниот глагол има + -н-/-т- придавка во неменлива форма на третото лице еднина) и сум-перфект II (граден врз основа на презентот од помошниот глагол сум + променливи форми на -н-/-т- придавките образувани од непреодни глаголи).

Посебно значење во врска со развојот на категоријата резултативност, особено по развојот на стариот сум-перфект во минато неопределено време, во македонскиот јазик имаат т.н. има-конструкции, кои развиваат цел категоријален микросистем во сферата на индикативот и во сферата на модалноста.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексиев, Н., 1931, Разлошкият говор, *Македонски преглед VI*, кн. 2. Софија.
- Белић, А., 1925, „Аорист имперфективних глагола”, *Јужнословенски филолог V*. Београд, стр. 171–182.
- Велковска, Сн., 1998, *Изразување на резултативноста во македонскиот стандарден јазик*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков”.
- Видоески, Б., 1962, *Кумановскиот говор*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков”.
- Видоески, Б., 1998, *Дијалектите на македонскиот јазик, том I*. Скопје: МАНУ
- Видоески, Б., 1999а, *Дијалектите на македонскиот јазик, том 2*. Скопје: МАНУ.
- Видоески, Б., 1999б, *Дијалектите на македонскиот јазик, том 3*. Скопје: МАНУ.
- Гајдова, У., 2002, *Темпоралната карактеристика на финитните глаголски конструкции во југоисточните македонски говори*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков”.
- Конески, Бл., 1954, *Грамматика на македонскиот литературен јазик, дел II*. Скопје: Просветно дело.
- Конески, Бл., 1981, *Грамматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура, Македонска книга.
- Конески, Бл., 1982, *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.
- Лаброска, В. и др., 2012, *Вратничко-полошките говори - духовна ризница*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков”.
- Маслов, Ю. С., 1984, *Очерки по аспектологији*. Ленинград.
- Минова-Ѓуркова, Л., 1994, *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Радинг.
- Пеев, К., 1979, *Дојранскиот говор*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков”.
- Пеев, К., 1987, *Кукушкиот говор*. Скопје: Студентски збор.
- Пипер, П., 1997, *Оглед српске морфосинтаксе (у поређењу са македонском)*. Сеул.
- Стаматоски, Т., 1956, Градскиот тетовски говор, *МЈ, VII*. Скопје, стр. 210–242.
- Стаматоски, Т., 1957, Градскиот тетовски говор, *МЈ, VIII*. Скопје, стр. 91–115.
- Стоевска-Денчова, Е., 2004, *Кривопаланечкиот говор*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков”.
- Тополињска, З., 1995, *Македонските дијалекти во Егејска Македонија, кн. 1, Синтакса I*, Скопје: МАНУ.
- Тополињска, З., 1997, *Македонските дијалекти во Егејска Македонија, кн. 2, Синтакса II*. Скопје: МАНУ.
- Цветановски, Г., 2001, „Местото на перфектот во темпорално-модалниот систем на каршијачкиот говор”, *Македонскиот глагол: синхронија и дијахронија*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков”.
- Цветановски, Г., 2004, *Каршијачкиот говор - Скопско (со посебен осврт на синтаксата)*. Скопје: ИМЈ Крсте Мисирков.
- Цветановски, Г., 2004, „Општествените промени и дијалектите на македонскиот јазик”, *Општествените промени и јазикот*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков”.
- Цветановски, Г., 2005, „Формална и функционална анализа на сложените

глаголски форми (перифрастични конструкции) врз примери од скопскоблатскиот говор“, *Литературен збор*, ЛII/4-6. Скопје.
Цветановски, Г., 2010, *Говорот на Македонците во Мала Преспа (западнопреспански говор)*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.
Цветановски, Г. и др., 2014, *Банскиот говор*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.

Summary

In this article, we will consider the grammatical category “resultative” in Macedonian dialects as a semantic sign, that is, we will apply the functional approach, which means that we will apply the principle of function to form. As the main material in the analysis, four more extensive works from the Macedonian dialectology served us, two of which were completely written by the author of this article, while the other two are co-authored.

Pavol ŽIGO

**PERSPEKTÍVY KOMPLEXNEJ INTERPRETÁCIE SUBSTANTÍVNEJ
DEKLINÁCIE V SLOVANSKOM JAZYKOVOM ATLASE¹**

Postupné spracovanie morfológických javov v rámci Slovanského jazykového atlasu poukazuje na nevyhnutnosť ich komplexnej interpretácie. Kartograficky spracovaný fenomén si vyžaduje prístup, ktorý okrem východiskovej, genetickej podstaty vystihuje evolúciu, podmienenú nielen konštitutívnymi tendenciami jednotlivých slovanských jazykov z hľadiska ich vnútorného vývinu, ale si vyžaduje aj ohľad na areálové špecifiká, odrážajúce okrem polohy konkrétneho areálu aj externé tlaky typologickej povahy, ktoré takáto situácia vyvoláva. Spracovanie hláskoslovných znakov v hláskoslovno-gramatickej sérii OJA aj diferenciacia lexikálnych a sémantických prvkov v lexikálno-slovotvornej sérii tohto projektu je svedectvom výrazne členených, diferenciacných aj integračných prvkov, tvoriacich areály najrozmanitejšej povahy. Postupné prenikanie do detailnej interpretácie jazykového materiálu z celoslovanského areálu privádza riešiteľov k poznatkom, že projekt OJA si v skutočnosti vyžaduje integráciu genetickej, ako aj areálovej a typologickej charakteristiky spracúvaných javov. Toto konštatovanie by sme s ohľadom na rozsah problematiky a žáner nášho príspevku radi dokumentovali aspoň dvoma typickými príkladmi z oblasti substantívnej deklinácie a dokázali nimi nevyhnutnosť komplexného ponímania morfológickej problematiky a potrebu spájať pri ich interpretácii areálové, genetické aj typologické hľadisko. Motiváciou na uplatnenie tohto prístupu je aj konštatovanie E. Ďuroviča, ktorý v súvislosti s typológiou tvarotvorného základu slovanských jazykov dávnejšie upozornil na paradox v ich klasifikácii: „...Как это ни странно, не существует классификации славянских языков, основывающейся на данных их современного состояния. Разделение на западно- южно- и восточно-славянские, или на южные и северные славянские языки базируется на географических данных и подгоняет языковые факты – по-прежнему исторические – под эту заранее созданную схему. Классификация на основании рефлексов определённых праславянских звуковых сочетаний исходит из положения свыше 1000 лет тому назад и *полностью игнорирует* то специфическое, что отдельные славянские языки выработали в течение своего самостоятельного развития“ (Дюрович 1973: 225 – 243, Дюрович 2004: 125 – 139). Z vývinového hľadiska sa substantívna deklinácia rozsiahleho slovanského areálu vyznačuje množstvom divergentných aj konvergentných tendencií, ktoré sa na jednej strane vyznačujú určitou mierou analogických procesov, na druhej strane sa prejavujú výraznou tendenciou k anomáliám, vyplývajúcim z prechodu od pôvodnej dominujúcej kmeňovej deklináčnej sústavy k typom s prevahou významového kritéria, s dominanciou gramatického rodu. Komplikovanú podstatu gramatických

¹ Štúdiá je výstupom z riešenia grantovej úlohy VEGA 2/0104/18 *Slovanský jazykový atlas*.

kategórií však treba vnímať ich nielen na pozadí historickej jazykovedy, ale pri tomto vývine mať na zreteli aj výraznú eróziu morfológickej roviny, spôsobenú tlakom lexikálnej roviny (Krupa 1980: 41). Takýto vplyv, vedúci k reštrukturalizácii východiskových foriem, ilustruje druhý príklad nášho príspevku.

Na prvom príklade spracovania morfológickej problematiky v rámci Slovanského jazykového atlasu (ОЛЯ) chceme dokumentovať zmeny v morfológickej typológii slovanského jazykového areálu s ohľadom na pôsobenie medziparadigmatickej a následne aj vnútroparadigmatickej analógie a chceme nimi poukázať na mieru rozvoja kategórie životnosti a mužskej osoby. Transparentným príkladom tohto typu je formovanie vzťahu medzi koncovkami datívu a lokálu singuláru maskulín, kde sa prejavujúcou funkčne motivovanou gramatickou koncovkou stala pôvodná koncovka datívu *-ovi* ako výsledok unifikácie koncoviek rozličného pôvodu: *syn-ovi* (pôvodne *u*-kmeň) > *chlapovi* (pôvodne *o*-kmeň), *muž-ovi* (pôvodne *jo*-kmeň), *host-ovi* (pôvodne *i*-kmeň), *sluh-ovi* (pôvodne *a*-kmeň), *sudc-ovi* (pôvodne *ja*-kmeň). Gramatická koncovka *-ovi* sa prejavila ako produktívna zo všetkých pôvodných paradigiem *o*-kmeňov, *jo*-kmeňov, *i*-kmeňov, *a*-kmeňov, *ja*-kmeňov, *u*-kmeňov tým, že najviac vystihovala mužskú životnú osobu a najmenej sa pri nej prejavila konkurencia pôvodných gramatických koncoviek lokálu s gramatickými koncovkami iných pádov (*-ě* v *o*-kmeňovej deklinácii, *-i* v *jo*-kmeňovej deklinácii), resp. datívu (*-u* v *o*-kmeňovej a v *jo*-kmeňovej deklinácii, *-i* v *i*-kmeňovej deklinácii, *-ě* v *a*-kmeňovej deklinácii). Intenzita uniformnej transparentnosti sa okrem unifikácie koncoviek všetkých životných maskulín prejavila aj vo vyrovnávaní koncoviek datívu a lokálu uvedených paradigiem. Tento proces nebol absolútny a jeho výsledok je aj prejavom rezistencie časti slovanského územia voči paradigmatickým zmenám. Ilustrovať ho možno distribúciou foriem Lsg maskulína *brat(r)* (otázka č. 1811 Вопросника ОЛЯ).

Obr. 1. Distribúcia foriem lokálu singuláru substantíva *brat(r)*.

Uniformná transparentnosť pádovej koncovky *-ovi* v datíve singuláru maskulín z pôvodnej *u*-kmeňovej deklinácie sa prejavila aj na stabilizácii vnútroparadigmatických vzťahov datív – lokál singuláru životných maskulín. Tento nejednotný proces sa vyznačuje dvoma protichodnými tendenciami – zachovaním pôvodnej podoby lokálu singuláru *o*-kmeňov **o brat(r)e²* v rozsiahlej časti ruského nárečového areálu³ a na území poľských nárečí. Tlak vnútroparadigmatickej analógie sa v plnej miere prejavil na prieniku uniformne transparentnej koncovky *-ovi* z datívu singuláru aj do lokálu singuláru. Predpokladom takýchto analogických procesov boli podľa E. Paulinyho (Pauliny 1990: 35-36) doznievajúce zmeny v hláskosloví, konkrétne odstraňovanie alternácií typu *človek – o človece*, *duch – o duse/o duše*, ktoré sú späté so zánikom jerov a so stabilizáciou mäkkostnej konsonantickej korelácie. Nazdávame sa, že sa tento proces začal ešte v čase pôvodných praslovanských alternácií ako proces proti destabilizácii tvarotvorného základu (Дюровиц 1973: 225 – 243). Spracovanie nárečového materiálu z celoslovanského územia, ako aj podrobnejšia charakteristika tohto javu v slovenských nárečiach dokazujú, že vnútroparadigmatická väzba datívu a lokálu singuláru maskulín sa stala súčasťou formovania kategórie životnosti na území českých, slovenských a veľkej časti aj ukrajinských nárečí (Pauliny 1990: 35). Oporou tohto tvrdenia je aj vyrovnávanie tvarov datívu a lokálu singuláru životných maskulín v tých areáloch, kde sa stabilizovala pádová koncovka *-u*. Zdalo by sa, že ide o pôvodnú motiváciu vzťahu datívom lokálu pôvodných *o*-kmeňov; vývinová charakteristika nárečí v slovinskom, chorvátskom, srbskom a bosnianskom nárečovom areáli dokazuje, že ide o pôvodnú *u*-kmeňovú koncovku (Brozović, Ivić 1988: 21). Problematika pádov *casus generalis* v bulharských a macedónskych nárečiach má vnútorne členenú distribúciu. V časti bulharských nárečí sa v lokáli ako *casus generalis obliquus* po stabilizácii kategórie životnosti ustálila forma genitívu/akuzatívu *brata*, druhá časť bulharského areálu a územie macedónskych nárečí sa vyznačuje formou *casus generalis universalis*, totožnou s nominatívom singuláru⁴ (obr. 1). Tento stav presvedčivo poukazuje na skutočnosť, že prirodzený vývin jazyka, aký predstavujú dialekty jednotlivých národných jazykov, dokazujú ich spontánny, samostatný a nezávislý vývin. Súhrnne možno konštatovať, že rovnaký vývin tejto tendencie potvrdili aj ďalšie výskumy životných maskulín patriacich pôvodne do iných deklinačných kmeňov (Жиго 2013: 37-47). Areály s uniformne transparentnou koncovkou *-ovi* možno charakterizovať ako priestor s tendenciou so zvyšujúcim sa stupňom aglutinácie.

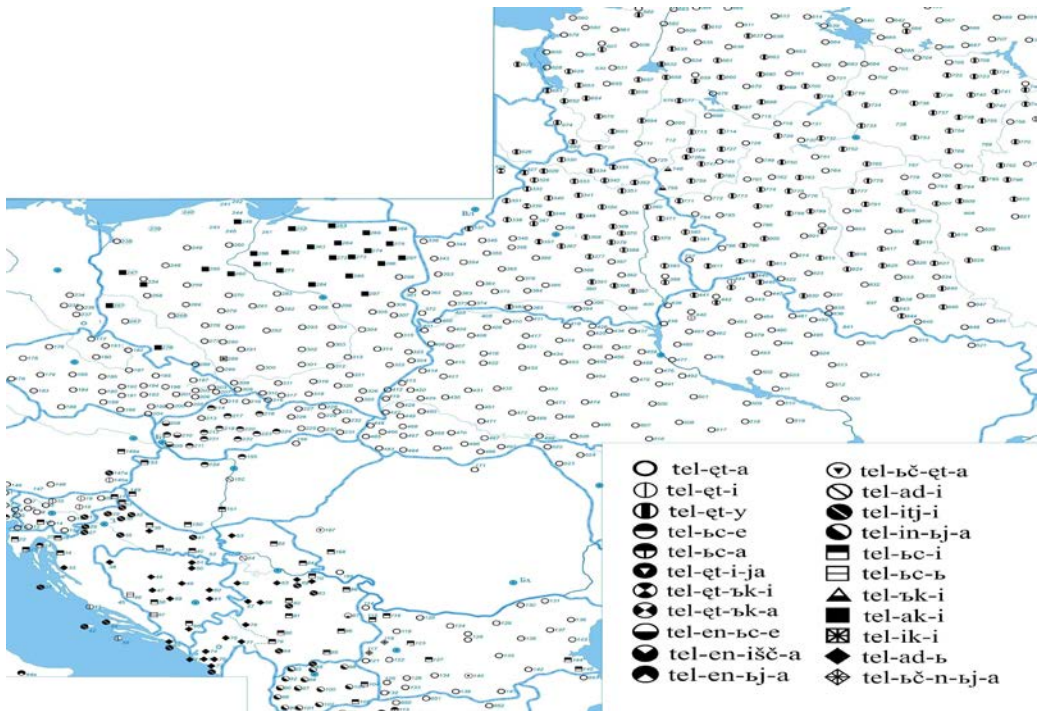
Druhý príklad zo spracovania substantívnej deklinácie je dôkazom vplyvu slovotvorných prvkov na modifikáciu tvarov v jednotlivých deklinačných paradigmách. Ide o navonok jednoduchý problém rozpadu pôvodných

² Naša interpretácia nemá byť vyčerpávacím etymologickým výkladom podoby **bhrātēr* s možnou väzbou na pôvodné *r*-kmeňové substantíva typu *mater*, *pater*.

³ Z technických príčin obmedzujeme schému o severovýchodoruský areál, v ktorom je výskyt formy v porovnaní so zobrazovanou časťou identický.

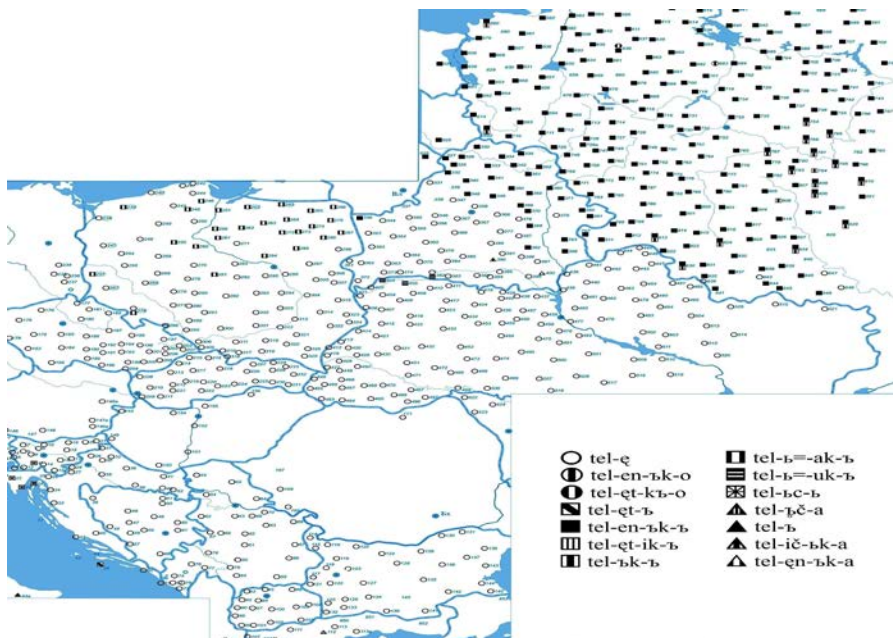
⁴ V legende sa kurzívovaným veľkým písmenom *R* naznačuje prítomnosť predpokladanej podoby, ktorá sa zachovala len v českých a moravských nárečiach.

praslovanských konsonantických kmeňov, ktorého vývin a postupnú stabilizáciu v jednotlivých areáloch možno interpretovať súčasnými tvarmi nominatívu plurálu pôvodnej praslovanskej podoby **telę* (вопрос 218 Вопросника ОЛЯ: Npl *telę*). Tento javom dokazuje potrebu odlišnej metodológie pri spracovaní morfolologickej problematiky v hláskoslovno-gramatickej sérii ОЛЯ, najmä v súvislosti s tým, že vybraná forma konkrétneho slova (Npl *telę*) sa v uvedenej sérii ОЛЯ interpretovala dvakrát: po prvýkrát pri reflexoch za praslovanský nosový vokál **ę* (Общеславянский лингвистический атлас 1990: 39), druhýkrát pri spracovaní reflexov za praslovanský vokál **e* (Общеславянский лингвистический атлас 2011: 40). Spracovanie gramatických koncoviek tohto tvaru ukazuje, že pôvodná podoba sa v jednotlivých makro- aj mikroareáloch rozvinula nielen pod vplyvom známych hláskoslovných zmien (vývinu pôvodnej hlásky **e* v prvej slabike, vývinu pôvodnej praslovanskej nazály **ę*), ale že výrazný podiel na diferenciácii jednotlivých podôb nominatívu plurálu východiskovej podoby mali prvky inej, lexikálnej jazykovej roviny, konkrétne oblasti tvorenia slov. Každá zo súčasných podôb, ktorou sa vnútorne diferencuje slovanský jazykový areál, si vyžaduje samostatnú interpretáciu aj komentár. Najmä preto, v tomto prípade nejde len o rozpad pôvodného stavu kmeňovej deklinácie, ale najmä o proces, ktorý V. Krupa (Krupa 1980: 41) spája s eróziou morfolologickej štruktúry, s prienikom nových prvkov z lexikálnej roviny, narúšajúcich priamočiaru spätosť hláskoslovného vývinu s vývinom gramatických morfém a začleňovania sa tvarov do pôvodných deklinačných sústav. Svedčia o tom podoby, do ktorých sa rozvinul pôvodný základný tvar Npl *telę*: do makrotypov sa z hľadiska areálovej distribúcie rozvinuli východiskové podoby *tel-ęt-a*, *tel-ęt-y*, *tel-ak-i*, *tel-in-ęj-a*, *tel-ъc-i*, *tel-ъc-e* a podoba kolektíva *tel-ad-ъ*, menšou distribúciou sa vyznačujú podoby *tel-itj-i* (15 bodov), *tel-ęt-i* (8 пунктов), *tel-en-ъc-e* (3 body), *tel-en-išč-a* (3 body), *tel-ъc-a* (3 body), *tel-ъč-ęt-a* (3 body), *tel-ad-i* (3 body), *tel-ъč-in-ęj-a* (3 body), *tel-ęt-ъk-i* (2 body), *tel-ъc-ъ* (2 body), *tel-ъk-i* (2 body), *tel-ik-i* (1 bod), *tel-en-ęj-a* (1 bod), *tel-ęt-i-ja* (1 bod), *tel-ęt-ъk-a* (1 bod), patriace v súčasnosti – na základe porovnania s nominatívnymi podobami – do rozličných deklinačných typov maskulín, feminín aj neutier (autor morfonolických legend je Ľubor Králik). Areálový výskyt jednotlivých podôb ilustrujeme obrázkom č. 2.

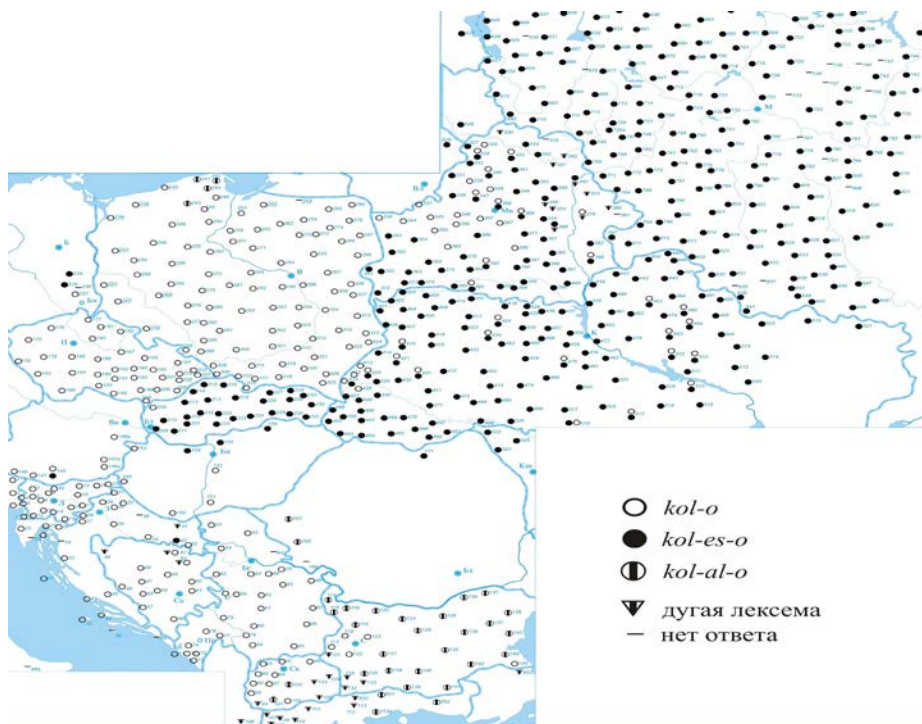
Obr. 2. Areálová distribúcia foriem nominatívu plurálu *telę.

Problémy tohto charakteru sa z hľadiska OLA považovali za dominantné najmä v jeho lexikálno-slovo tvornej sérii. Postupná analýza rekonštruovaných podôb z hľadiska morfológického, resp. morfonológického prístupu k problematike ukazuje, že skúmané javy tvoria integrálnu súčasť hláskoslovno-gramatickej série OJA. Tendencie zo spracovania problematiky vývinu *nt*-kmeňovej deklinácie typu Npl *telę sme si overili a dokumentujeme ich porovnaním s tvarmi nominatívu singuláru podľa dotazníka OJA č. 215 Nsg *tel-ę* (Вопросник OJA, 215 Nsg *telę*). Aj rozvoj tejto východiskovej podoby sa vyznačuje areálovou divergenciou, ktorá celkom prirodzene nedosahuje takú variabilitu, akú vykazujú tvary nominatívu plurálu. V singulárnej podobe dominujú makrotypy *tel-ę*, *tel-en-ьк-ь*, *tel-ьк-ь*, *tel-ь=-ak-ь*, *tel-uk-ь*, mikrotypovú povahu nadobudli *tel-ьс-ь* (1 bod), *tel-en-ьк-о* (1 boy), *tel-ęt-ь* (1 bod), *tel-ęt-ik-ь* (1 bod), *tel-ьč-a* (1 bod), *tel-ь* (1 bod), *tel-ič-ьк-a* (1 bod), *tel-en-ьк-a* (1 bod). Areálovú distribúciu podôb vyjadruje obrázok č. 3.

Obr. 3. Areálová distribúcia foriem nominatívu singuláru **tele*.

Spracovanie Npl *tele* ako východiskového tvaru a distribúcia súčasných podôb presahuje problematiku morfológie a do dominantnej pozície sa v ňom dostáva slovotvorný fenomén. Preto podoby odvodené od pôvodného východiskového tvaru treba interpretovať nielen morfológicky, ale komplexne, v prvom rade ako prechod od základných, nederivovaných tvarov k derivovaným, ktoré pod vplyvom derivačných morfém ovplyvnili aj ich morfológický status. Súčasný stav je dôsledkom reštrukturalizácie pôvodných prvkov gramatického systému na jednej strane a svedectvom systémového prehodnocovania morfológického statusu a zaradovania sa nových tvarov, ktoré vznikli deriváciou, do funkčnej gramatickej štruktúry (pozri Krupa 1980: 36). Upozornili sme na to odkazom na vývin pôvodných konsonantických deklinačných sústav v jubilejnom zborníku, venovanom pamiatke B. Vidoeského (Žigo 2019: 43). Špecifický vývin v areáloch jednotlivých národných jazykov v porovnaní s predpokladaným stavom o stabilite pôvodných slovanských makroareálov – južnoslovanského, záposlovanského a východoslovanského – dokazujú práve príklady, súvisiace s neskorším jazykovým vývinom a citovaným externým tlakom derivácie na pôvodný morfológický status. Tento formotvorný proces sa prejavil odlišnými diferenciačnými aj integračnými tendenciami, aké sa prejavili v dávnejšom vývine pôvodných praslovanských hláskových skupín. Ako príklad odlišných tendencií možno uviesť osudy a vývin nominatívu singuláru – a od neho sa odvíjajúce aj formy ďalších pádov – pôvodného praslovanského slova **kolo*:

Obr. 4. Nominatív singuláru pôvodného slova *kolo.

Ide o prirodzené a spontánne procesy, ktoré sa nevykonali vo všetkých areáloch rovnomerne a premietli sa do nich špecifické jazykové, historicko-spoločenské, medzijazykové areálové znaky konkrétnych území, najmä formujúce sa či meniace sa jazykové vedomie používateľov konkrétnych jazykových útvarov.

Dôležitým fenoménom jednotlivých jazykových oblastí z hľadiska ich prirodzeného morfológického vývinu je skutočnosť, že v rámci *Slovanského jazykového atlasu* – s ohľadom na jeho metodológiu, veľkosť areálu a interpretačné možnosti – hovoríme o základných diferenciacných tendenciách morfológickej roviny z hľadiska areálovej makroštruktúry, t. j. z pohľadu jazykovej diferenciácie území podľa vytýčenej bodovej siete – 853 výskumných lokalít. Tento vyčerpávajúci opis vnútornej typologickej charakteristiky skúmaných jazykových území však musí mať oporu v doplnovaní predpokladaných tendencií na základe mikroštruktúr jednotlivých areálov, na základe hlbšieho výskumu a interpretácie stavu podľa národných nárečových atlasov, resp. interpretácií súčasného stavu na pozadí prirodzených útvarov z predpisovných období jednotlivých jazykov. Konštatovanie Дюровича o „классификации на основании рефлексов определённых праславянских звуковых сочетаний исходит из положения свыше 1000 лет тому назад...“ (см. выше Дюрович 1973: 225, Дюрович 2004: 125) je tak z hľadiska interpretácie morfológickej problematiky slovanských jazykov výsostne inšpirujúca; doterajšie výskumy prirodzených gramatických tvarov z rozsiahleho celoslovanského územia to potvrdzujú. Tak isto sa dokazuje, že okrem tradičného genetického kritéria má pri charakteristike gramatických tvarov v jednotlivých slovanských jazykoch veľký význam štruktúrny a areálový prístup. Niekoľko príkladov z morfológickej problematiky ОЈА, konkrétne skloňovania substantív, poukazuje na potrebu uplatniť

pri interpretácii morfolologickej problematiky rozsiahleho slovanského areálu komplexný prístup – od charakteristiky genetickej podstaty morfológických javov cez vývin ovplyvnený vnútroparadigmatickými aj medziparadigmatickými analogickými procesmi doplnením interpretácie o nevyhnutný aspekt – tlaky internej a externej povahy – až k súčasnému stavu, k zložitej areálovej distribúcii, ktorá často vedie k výrazným zmenám typologickej povahy. Postupná rekonštrukcia súčasných tvarov a ich synchronická aj diachronická interpretácia odhaľuje vysokú poznávaciu hodnotu materiálu OJA. Problematika jednotlivých zväzkov OJA poukazuje na potrebu presnej a presvedčivej metodológie tohto projektu, ktorý sa vydávaním jednotlivých zväzkov a svojím materiálovým základom stáva objektívnym prostriedkom prirodzeného obrazu slovanských jazykov z ich genetického, areáloveho aj typologickeho hľadiska.

- Brozović, D., Ivić, P., 1988, *Jezik, srpskohrvatski, hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*. Zagreb.
- Krupa, V., 1980, *Jednota a variabilita jazyka*. Bratislava.
- Paulíny, E., 1990, *Vývin slovenskej deklinácie*. Bratislava.
- Žigo, P., 2019, *Prínos akademika Božidara Vidoeského do výskumu slovanskej substantívnej deklinácie*. Makedonistični delovi. Skopje.
- Дюрович, Л., 1973, *Типология флективной основы в славянских языках*. In: Scando-Slavica, 1973, N 19, s. 225 – 243. Переиздание: Дюровић, Љ.: О slovenčine a Slovensku. Vybrané štúdie. I. Bratislava 2004, s. 125 – 139.
- Жиго, П., 2013, „К проблеме картографирования субстантивных парадигм в диалектах славянских языков“, *Грамматика славянских языков. Механизмы эволюции. Утраты и инновации. Историко-типологические явления*. Москва.
- Общеславянский лингвистический атлас – Общеславянский лингвистический атлас*. Серия фонетико-грамматическая. Выпуск 2а. Рефлексы *ѣ. Москва, 1990.
- Общеславянский лингвистический атлас – Общеславянский лингвистический атлас*. Серия фонетико-грамматическая. Выпуск 6. Рефлексы *е. Москва, 2011.

The article deals with a project of analysis of natural development processes of the noun declination in dialects of the Slavic languages in a special volume of the international project – *Slavic Linguistic Atlas*. The author offers a basic experience from cartographic processing of morphological items in particular Slavic macro-areas and points out the necessity of the synthetic analysis of the natural development of the noun declination in dialects of the Slavic languages as a starting point of the explanation focused on the nature in morphology.

Keywords: Dialectology, phonology, morphonology, morphology, *Slavic Linguistic Atlas*, explanatory description.

Jouko LINDSTEDT

THE ROAD TO KONIKOVO: THOUGHTS ON THE CONTEXT AND ETHICS OF PHILOLOGY

Abstract: The article describes the discovery, research and publication of the *Konikovo Gospel*, the oldest Modern Macedonian Gospel manuscript, which was written in Greek letters in Aegean Macedonia some two hundred years ago. The manuscript was studied and published by a joint team of Finnish and North Macedonian scholars. Particular attention is paid to the ethical questions involved when philological work is carried out in the context of national prejudices. One ethical principle in linguistics should be that a language, including its historical tradition, primarily belongs to its native speakers – in this case, the Macedonian minority in Northern Greece.

Keywords: history of Macedonian; Macedonian Gospel translations; Aegean Macedonia; research ethics

Prof. Arto Mustajoki¹ has taught a course on the ethics of research and academic administration and co-authored a book on the subject (Clarkeburn & Mustajoki 2007). Having recently led the study and publication of the *Konikovo Gospel*, a bilingual Greek and Macedonian manuscript (Lindstedt & al., eds., 2008), I have become aware that even philological practices require critical reflection: how has the academic and social context influenced the work in our research project, and what ethical questions have been involved? How have we actually arrived at the results of our research, and how do we present them?

The Discovery

The story begins in Alexandria, Egypt. The Greek-Orthodox Patriarchate of Alexandria has a library preserving a great number of valuable books and manuscripts. In describing and conserving the manuscripts, the Patriarchate has received significant help from the Academy of Finland's Centre of Excellence, 'Ancient and Medieval Greek Documents, Archives and Libraries', led by Jaakko Frösén (cf. Frösén & Hakkarainen 2005). At the end of 2003, the Finnish historian and philologist Mika Hakkarainen, studying the mainly Greek manuscripts of the library, came across a relatively new evangeliary, perhaps from the end of the 18th century, with the call number *Bibl. Patr. Alex. 268*. The manuscript contained parallel Greek and Slavonic columns, both written in Greek letters. Not being a Slavist

¹ The article was first published in *С любовью к слову: Festschrift in Honour of Professor Arto Mustajoki* (Slavica Helsingiensia 35), Helsinki 2008.

himself, Hakkarainen contacted me, asking whether the manuscript might be of interest, and sent me digital photos on a compact disc.

Some years earlier, Hakkarainen and I had participated in an interdisciplinary research project on the Balkans, which is why it was natural for him first to contact me. Later the cooperation between Slavists and Classical scholars proved several times to be indispensable for the study of this manuscript, as we will see.

At the Department of Slavonic and Baltic Languages and Literatures, we recognised the Slavonic text of Manuscript 268 to be in a Macedonian dialect. Nina Graves, writing her doctoral dissertation on Macedonian grammar, was the first to identify the text as representing a type of Lower Vardar dialect and therefore coming from what is now Northern Greece. The text seemed very interesting in its linguistic details, and its orthographic solutions were admirably suited for writing Slavonic. We knew that some vernacular Macedonian Gospel texts written in Greek letters had existed in the 19th century, but it was not immediately clear whether Manuscript 268 contained a text that was already well-known in scholarship or whether it was a new discovery. Of course, at this stage every philologist hopes to have found something previously unknown. The libraries of Finland are poor in Slavonic manuscripts – especially in South Slavonic manuscripts! – which is why their study does not have a strong tradition among the Finnish Slavists; it was thus not entirely obvious to us what to do next.

Then came the first of those happy coincidences that were to be numerous in this endeavour. Perhaps they come to the well prepared, as they say? I was reading Carlton's book (1991) on the phonological history of Slavonic languages and noticed the short example he gives on p. 383, showing Slavonic written in Greek letters. I immediately recognised a passage from Manuscript 268. It turned out that the passage had originally been published by Jordan Ivanov (1917: 267; 1931: 181–185) a long time ago.² Ivanov copied it from a printed book that he called *Konikovsko evangeliie*, the Konikovo Gospel, because its translator, Pavel Božigropski, had been born in the village of Konikovo. The book had been published in Solun, Greek Thessaloniki, in 1852.

Now we even had a name for the manuscript: the Konikovo Gospel, a source briefly mentioned in all studies of the history of Modern Macedonian Gospel translations. Nothing really new, therefore, and this was at first a disappointment. But notice that what Ivanov had written about was a printed book, whereas we had a manuscript – perhaps the translator's autograph? Moreover, all the other Macedonian vernacular Gospels from the 19th century had been published, but neither Ivanov nor any later scholar had published the entire text of the Konikovo Gospel, though it was the oldest of them. Had the book been lost? This in fact seemed to be the case: all studies quoted Ivanov, but nobody reported having seen the book itself. This made our discovery important again – the book had been lost before it had been properly studied, but now we had its manuscript! At this stage, we could not, of course,

² In fact the identification with Ivanov's text was not so straightforward. Carlton's immediate source was not Ivanov, but Moszyński (1984: 25–26), who in turn led us to Ivanov. And the greater part of the passage given by Ivanov is on page 4 of the manuscript – the sole page that Mika Hakkarainen had accidentally skipped when photographing the manuscript! One more compact disc from Alexandria was therefore needed before I could be certain of the identification.

exclude the possibility that the book might turn up somewhere after all, but at least the scholars of Macedonian did not know where it could be located. The original manuscript was therefore a real find.

I wrote a short news item about the discovery for the research news page of the university web site. This required some non-trivial decisions as to how the manuscript should be described and defined. People are interested if something old and unique is found, but Manuscript 268 was not particularly old, and its uniqueness was at first difficult to define. Finally we arrived at a formulation that we later also used on the Konikovo home page: ‘What makes the manuscript unique is its bilinguality, and the fact that both the Greek and the Slavonic texts represent the vernacular, not the church language. The Slavonic part is the oldest known text of greater scope that directly reflects the living dialects of Southern Macedonia. It is also the oldest known Gospel translation in Modern Macedonian.’ The expression ‘oldest ... Modern’ might seem to be rather vague, if not outright circular, because what counts as the ‘Modern’ stage of a given language is only a scholarly convention. But fortunately there had been a clear break in Bible translations into Macedonian: Cyril and Methodius used the living Slavonic dialect of the Thessaloniki region in their translations in the 9th century; thereafter came a hiatus of almost a millennium during which the Bible texts did not directly reflect the spoken language of the region; and then came our manuscript. Whenever the ‘Modern’ period of the Macedonian language began, it certainly was some time in that millennium. And the attempts to write the Macedonian vernacular in the Modern period had been based on more northern dialects, which is obviously why the discovery was so significant for the study of the endangered dialects of Southern (Aegean) Macedonia.

The central question was actually the use of the word ‘Macedonian’ to define the Slavonic language in the manuscript. Most of my Bulgarian colleagues probably say that the manuscript contains a Bulgarian text and that it is somewhat marginal for the history of the Bulgarian language. This is a more complicated question that I will address later in this essay: did we define the manuscript as Macedonian only to enhance its apparent significance?

Later I also had to ponder what counts as a discovery. Since Manuscript 268 had a call number, it had been registered in the catalogues of the library in Alexandria, and it had already been described in a Greek catalogue by Moschonas (1945: 245) as containing text ‘in vernacular Greek with a translation into vernacular Bulgarian’ (‘εἰς δημῶδη Ἑλληνικὴν μετὰ μεταφράσεως εἰς δημῶδη Βουλγαρικὴν’). But no Slavist had paid any attention to this information; and even had a Slavist done so and travelled to Alexandria, he or she would probably not have been able to access the manuscript before the Finnish scholars started their work there. Only now were all the pieces in the right place. Perhaps ‘discovery’ is not a misnomer for this kind of happy coincidence – if you do not claim too much personal merit for it.

The Research

After this kind of discovery, the moral dilemma is whether to study the find alone, which might require a very long time and exceed your competence, or to share it with your colleagues, even with those from other universities, though it will dilute your personal merit. In our department at the University of Helsinki, there are only a

few specialists in South Slavonic languages, and only one of them has Macedonian as her main research interest. We did not have all the historical and dialectological knowledge needed to study the manuscript properly. So it soon became clear that we would need help from our Macedonian colleagues, especially since we wanted to publish the edition and study of the manuscript well before the XIV International Congress of Slavists, which, by coincidence, would take place precisely in Ohrid, Macedonia in 2008.³

The summer after the discovery, in 2004, my Helsinki colleague Juhani Nuorluoto visited Macedonia and informed scholars there about Manuscript 268. He also wrote the first scholarly articles on it (Nuorluoto 2005a; 2005b; 2006). It became clear that the manuscript made an interesting news item for the general public as well. Nuorluoto had to give several interviews to the Macedonian media, and so did I when I visited the country the next summer.

In the first days of 2005, when Prof. Ljudmil Spasov from the University of Skopje was staying at the Humboldt University of Berlin, I flew there with a disc containing the photos of all the preserved pages of Manuscript 268. Spasov and I drafted a joint research project, and I handed the disc over to him. Although we hardly knew each other before that private meeting in Berlin, our ideas of how the manuscript should be studied and published were remarkably similar, and our cooperation was to run smoothly during the entire project. What I especially appreciated was that Spasov was also ready to include the study and publication of the Greek text of the manuscript in the research plan as one of our essential tasks. Because Greece does not recognise the right of its neighbour to use the name 'Macedonia' and relations between the two countries were, and still are, rather strained,⁴ I later observed that for some other Macedonians, the bilinguality of the manuscript was something that should preferably be disregarded.

Although the best specialists to help us study the Macedonian text of Manuscript 268 worked in Skopje, Macedonia, the best libraries for studying its background were in Sofia, Bulgaria. Because Bulgaria acquired its independence in 1878 when Macedonia remained part of the Ottoman Empire, many Macedonians fled to Bulgaria at that time, and thus in Sofia there are important archival sources for studying the history of Macedonia.

It was likely that the printed Konikovo Gospel from 1852 could no longer be found in the libraries of Sofia, but there was one problem that I wanted to solve when I arrived in the city in the spring of 2005: all Bulgarian studies I could find described the Gospel as a complete printed book, but the Macedonian scholar Blaže Ristovski (1989) wrote that Pavel Božigropski had only succeeded in having the first few lections of his translations printed. In the St. Cyril and Methodius Library of Sofia I looked for historical sources on Pavel. An important source, Stoilov's (1917) old article in an obscure periodical, was not accessible as it was being restored, but an

³ Usually the discovery of a manuscript is only the beginning of a long story: the sensational Old Church Slavonic manuscripts found in Sinai in 1975 did not receive their first overall description before 1988 (Tarnanidis 1988), and only now are they slowly becoming accessible to scholarship – more than three decades after the original discovery – owing to the steady and persistent work of Heinz Miklas and other scholars from Vienna (Miklas 2007).

⁴ Notice that the article was first published in 2008, long before the Prespa agreement between Greece and (North) Macedonia.

anonymous article from 1860 in the Bulgarian-language newspaper *Caregradskij vestnik*, published in Istanbul, as well as a much later article by Šaldev (1931), stated quite clearly that Pavel Božigropski had only succeeded in publishing the first few pages of his Sunday Gospel. These articles were not particularly difficult to find, but most scholars had relied only on Ivanov's information of a whole printed book, and furthermore, copied the information from each other, without consulting the sources, as Ristovski had done. I was reminded of an important principle: *ad fontes!*

The difficult question that no one has yet asked is: Did Ivanov intentionally deceive his readers? Perhaps he only made a wrong assumption: since he had the title page and the first few pages of the book at his disposal, he assumed that the whole book had existed. But he seems to be intentionally vague: on the one hand, he does not directly state that he has not seen the whole book; on the other hand, he does not tell how many pages the book contains in all. Moreover, at least some of his contemporaries, such as Šaldev, knew the real state of the affairs, and, as a historian, Ivanov could not be ignorant of such a central source as the *Caregradskij vestnik*. It should be remembered that Ivanov's studies had a clear bias: they were aimed at proving the historical continuity of 'Bulgarian' culture in those parts of Macedonia that had been left outside independent Bulgaria. One way or another, he was carried away by this programme, produced bad scholarship, and launched a myth of a whole printed book.

But in another detail I had to rely on Ivanov (1931: 184): he claimed that in the library of the Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church, there was a Church Slavonic Apostle handwritten by Pavel Božigropski. I wanted to see it in order to examine the style of the handwriting, although it would, of course, be difficult to compare Greek and Cyrillic scripts. The problem I had to solve was that in Manuscript 268, there seemed to be two different handwriting styles – two distinct hands, as it is expressed in palaeography. The first hand seemed to have made the translation; the second hand had made some corrections. A comparison with the passage published by Ivanov showed that the printed pages were typeset according to these corrections. But if Pavel was the translator, who was the editor? Or were both the same man, perhaps Pavel as a young man and Pavel several decades later? After all, the manuscript had physical traces showing that it had been read and used for a long time, and it also contained several graphic and graphemic features that could not have been typeset in any case, so perhaps Pavel had used it in the liturgy before deciding to publish its Slavonic text.

My colleagues at the University of Sofia provided me with a letter of recommendation, and I set off for the library of the Holy Synod, only to find it closed. The same experience was repeated the next day. 'They are priests, you know,' the janitor explained to me, 'you cannot know when they come and go.' On the Friday before my departure I decided to try a third time, and, luckily, the library was open. I asked to see the Church Slavonic Apostle written by Pavel. I did not expect much; I only knew what the call number of the manuscript had been more than a century earlier, when Sprostranov's (1900) catalogue had been published. But the manuscript was found immediately. After all, there are no reasons to change call numbers, are there?

I did not acquire photographs of the Apostle manuscript at that time (I only received them two years later on my second visit to the library). But I copied some of Pavel's typical letter forms, especially in one place where he had, exceptionally, used Greek script. In the evening I opened my laptop in the sitting room of the old lady in whose flat the Sofia University had placed me and looked once again at the digital photos from Alexandria. There was no doubt: only the second hand in the manuscript was Pavel's. The Alexandria manuscript was not his translation: it was an older text. This, of course, explained why the manuscript had been formed and designed as a liturgical book, not as a manuscript for a typesetter. But it also meant that we did not know who the translator had been.

Somehow people find manuscripts more interesting when they can be connected to known historical personalities, and I later found that I was not the only one for whom it was difficult to admit that the Konikovo Gospel had not been translated by Pavel Božigropski, but only edited by him. But then, Pavel never claimed to have been the translator! The facsimile of the printed title page, as reproduced by Ivanov, said quite clearly: PREPISANO I DIORTOSANO OT MENE PAVEL IROMONAH, BOŽIGROPSKI PROTOSINGEL, RODOM VODENSKA (Eparhija) OT SELO KONIKOVO – '*copied and corrected* by me, hieromonk Pavel, a protosingel of the Holy Sepulchre, born in (the diocese of) Voden, the village of Konikovo'. Ivanov and others after him either thought that *prepisano* 'copied' was a way of saying 'translated' (although this action could have been expressed with *tolkuvano*, for instance) or that Pavel must have been the translator because he did not mention anyone else. Now that we know the Alexandria manuscript, it is reasonable to assume that Pavel may not have even known the translator, because the manuscript is perhaps many decades older than the pages printed in 1852.

The main goal of our research was to publish an edited, annotated and linguistically analysed version of the manuscript's Greek and Macedonian texts, and in this we succeeded, thanks to the help of our Macedonian colleagues (Lindstedt & al., eds., 2008). But we also wanted to publish the printed pages for comparison with the original manuscript. Jordan N. Ivanov, a namesake of the first scholar to study the Konikovo Gospel, wrote that the printed pages that had been kept in the Ethnographic Museum of Sofia had been lost during the Second World War (J. N. Ivanov 1973: 128). Their most extensive publication was Stoilov's (1917), but during my visit to the National Library of Bulgaria in 2005, I was not able to see the periodical with Stoilov's article because it was 'under restoration'. When I visited the next time in 2007, I again asked and again received the same answer. I remarked that I had been patient enough to wait for two years, and after a while I was at last given the publication to read. It was still badly in need of restoration and could not be photocopied, but I succeeded in copying Stoilov's edition of the printed pages by hand – and became quite convinced that Stoilov was not a philologist and that his edition contained numerous obvious errors. But his seemed to be the best version that could be found.

Some time later, in Helsinki, I was searching Google Scholar for the word 'Konikovo' and came across an article by Danova (2005: 120) who in passing mentioned that in the Czech National Museum, in the book collection of Pavel Šafařík, there were four printed pages of the Konikovo Gospel. I now knew that these were all the pages that had ever existed. I wrote an e-mail message to Prague and

promptly received digital photos of the four pages on a compact disc. On the basis of the photos, Max Wahlström and I prepared a philological edition of the printed pages. A handwritten text on the first page showed that the copy had originally been bought or received by the Macedonian scholar Konstantin Dimitrievič Petkovič (1826–1897) in Istanbul on 29 January 1853. Petkovič's life and publications had already been studied by none other than Ljudmil Spasov, our main Macedonian connection, so it seemed that a god of philologists had prepared many happy coincidences for us – if we ignore the fact that I had spent two days in the Sofia library in order to copy Stoilov's text, which now suddenly was almost completely useless, owing to the photos we had by courtesy of the Museum Regni Bohemiae.

In January 2007 I visited the Library of the Greek Orthodox Patriarchate of Alexandria. There were many interesting details in Manuscript 268 that could not be seen in the photos, but unfortunately nothing revealed the identity of the translator. With some difficulty I found traces of a watermark in the paper, but its precise shape was difficult to discern. Mika Hakkarainen skilfully drew a sketch of it, combining its barely visible parts on two distinct folia. Later I sat long hours poring over watermark albums in the National Library in Helsinki and the Carolina Rediviva of the University of Uppsala, but could not find the watermark of our manuscript. It remains unidentified to this day, although we have consulted several specialists of South Slavonic manuscripts.

As the manuscript does not contain a date and its watermark has not been identified, its dating must be based on indirect evidence. It must be later than 1710, when the vernacular Greek Gospel text whose copy it contains was first published, and earlier than 1852, when Pavel Božigropski had the beginning of its Macedonian text printed. Part of the less certain evidence points to the end of the 18th century, another part to the time after 1810. A scholar is always tempted to say that a manuscript may be a bit older than he or she can really prove, and the general public also thinks that the main virtue of any manuscript is its age. We have written that the Konikovo Gospel *may* be an older document of the Modern Macedonian language than the famous *Lexicon Tetraglosson* by Daniil of Moschopolis (1802), but the Macedonian newspapers like to write that it *is* older.⁵ Fortunately, we scholars are kept in check by the fact that sooner or later someone may identify the watermark that we have published on the Internet.

The Macedonian Name and Identity Issue

Our research into the Konikovo Gospel could not avoid politically charged issues. This is because neighbouring Bulgaria and Greece still reject Macedonian ethnic and linguistic identity. For the Bulgarians, Macedonian is only a dialect of Bulgarian, falsely declared a language in Tito's Yugoslavia, and all attempts to make a distinction between 'Bulgarian' and 'Macedonian' texts of the 18th or 19th century amount to historical fraud.

⁵ This comparison is further complicated by the fact that according to several sources, Daniil's *Lexicon* was first published in the second half of the 18th century. As convincingly shown by Ničev (1977: 29–38), there is no evidence of such an earlier edition; it is a myth somewhat similar to the myth of an entire Gospel printed in Thessaloniki in 1852.

The Greeks are less concerned about the possible distinction between Bulgarian and Macedonian, but they insist that the very name ‘Macedonian’ cannot be applied to a Slavonic language and people, because the name has been part of Greek history since the time of Alexander the Great. When the Republic of Macedonia declared its independence in 1991, Greece renamed the Airport of Thessaloniki the Airport of Macedonia⁶ and began adding the adjective ‘Macedonian’ to all kinds of products coming from the region around the city. This part of Greece *is*, of course, part of larger Macedonia, understood as a geographical concept, and comprising besides the Republic of Macedonia and part of Northern Greece also the Pirin region of Bulgaria and a corner of Albania, but the Greeks say this is precisely what they are afraid of: if an independent state called ‘Macedonia’ exists, then it may, the Greeks fear, sooner or later want to occupy all the areas in geographical Macedonia. Needless to say, this could hardly be a real danger for NATO member Greece.

Most Slavists outside Bulgaria consider Macedonian to be a language distinct from Bulgarian, although they do not necessarily see an absolute distinction as deep in history as do most Macedonian linguists. At an international congress in Tirana in 2004, I was asked in what sense the Konikovo Gospel is Macedonian. I answered that it is written in a dialect that we would now classify as Macedonian. Of course, we know that in the 19th century many Macedonians, including Pavel Božigropski, called their language Bulgarian. But many Macedonians did not have an ethnic name for their language at all, and this was true, above all, in the 18th century (cf. Friedman 2008). If we keep in mind the historical relativity of such ethnic and linguistic identities, then there is certainly nothing wrong in calling the Konikovo Gospel ‘Macedonian’ or in publishing it in a joint project with Macedonian, rather than Bulgarian, scholars.

There was an ethical pitfall here. The Konikovo Gospel is the oldest-something or a unique-something only if it is defined as Macedonian. In the history of the Bulgarian language the Gospel would not occupy such a central position, except perhaps from the dialectological point of view. Did I identify the manuscript as Macedonian so as to make bigger news? ‘The oldest Gospel in Modern Macedonian’ sounds much better than ‘a curious Bulgarian Gospel in a southwestern dialect’. My answer is that I had regarded the dialects in question as Macedonian long before I knew anything of Manuscript 268. I am certain that if, say, German Slavists had found the text and published it as ‘Macedonian’, I would not have criticised their choice of words. And it is only natural that the significance of the oldest-something is always defined in terms of later history: we would not be very interested in Tim Berner-Lee’s first plans for the World Wide Web at CERN in 1980 had the Web not acquired its present enormous significance.

By defining the Konikovo Gospel as Macedonian, I thus did not change my earlier position, but I did perhaps jeopardise my relationships to some of my Bulgarian colleagues, whom I had known long before Manuscript 268 was found. I am mainly a scholar of Bulgarian and possess an honorary diploma from the Bulgarian Ministry of Culture, conferred in 1999 for ‘developing and popularising

⁶ In 2006, the Airport of Skopje, the capital of the Republic of Macedonia, was renamed the Skopje ‘Alexander the Great’ Airport. Obviously the Greeks and Macedonians should simply switch the airport names!

Bulgarian culture'. The Bulgarians still consider Macedonian history to be part of Bulgarian history – a view that the Macedonians, of course, vehemently reject. In Skopje, the university is named after St. Cyril and Methodius, and the national library after St. Kliment of Ohrid; in Sofia, it is the other way round. My helpful colleagues in the St. Kliment of Ohrid University in Sofia consider Manuscript 268 part of the history of the Bulgarian language; otherwise they would perhaps be compelled to ask why their university has the name of a famous historical person of another nation, since Ohrid is in Macedonia.

In fact, I twice delivered a guest lecture on the Konikovo Gospel at the University of Sofia, and I am grateful to my Bulgarian colleagues for their help in finding historical sources for my research. The Bulgarian/Macedonian issue was never directly touched upon; it was rather consciously avoided. I could discuss the dialect base of the manuscript without naming the language, although I did not conceal the fact that we were cooperating with the University of Skopje. From the vantage point of most Bulgarian linguists, the colleagues in Skopje speak a dialect of Bulgarian, which is why the Bulgarians could perhaps not directly question our choice.

The problematic relationship between the Republic of Macedonia and Greece was indirectly involved in the research, too. The Patriarchate of Alexandria is still oriented to the Greek world, although the great majority of African Orthodox believers do not speak Greek at all; French and English are the main vehicular languages in this huge diocese. It was clear that most Greek scholars would not accept calling the language in the right column of Manuscript 268 'Macedonian'. I was thinking of this in January 2007 when His Beatitude Theodoros II, Pope and Patriarch of Alexandria and All Africa, granted an audience to Mika Hakkarainen and me, and we asked the Patriarch's permission to publish the manuscript in the series of the Finnish Society of Sciences and Letters. Was it right to ask for the permission without saying that the manuscript would be published as a bilingual Greek and Macedonian manuscript, not Greek and Bulgarian as the old catalogue of the library classified it? On the one hand, I concealed a fact that I knew could influence the Patriarch's decision. Yet on the other hand, his collaboration with the Finnish scholars in studying and conserving the manuscripts of the Patriarchate's library would not have been on a sound basis if he had claimed the right to decide what the results of scholarly study were allowed to be, and he has never done so. From the point of view of the autonomy of scholarship I could not ask for anything other than an unconditional publication permit, and that is what we acquired.

Actually, the most principled behaviour was manifested by Prof. Frösén and other Finnish Classical scholars working in the Patriarchal library. They knew that many Greek scholars were jealous of the Finns' close cooperation with the Patriarchate in studying the valuable mediaeval manuscripts in Alexandria, and they knew that the publication of a Slavonic text as a 'Macedonian' document could easily be used as an argument for ousting them from the Patriarchal library. Manuscript 268 was much newer than those the Classical scholars were primarily interested in, and its Greek column is not as important for the study of the history of the Greek language as the Slavonic column is for the history and dialectology of Macedonian. The Classical scholars from Helsinki thus risked a great deal for an issue that was in no way crucial

to their own scholarship. I shall always remember this as a fine example of scholarly solidarity across disciplines.

The Macedonians as Stakeholders

One ethical principle in linguistics should be that a language, including its historical tradition, primarily belongs to its speakers, especially the native speakers. This was the main reason for calling the language of the Konikovo Gospel Macedonian. It was also a reason for publishing the study and edition of the manuscript in a joint project with Macedonian scholars. It could even have been a reason for publishing the work *in* Macedonia because the project was of national interest for the Macedonians, and the price of the book, if published in Skopje, would also have been more affordable for the Macedonians themselves. However, it was clear that it would be politically much more difficult to obtain a publication permit for Skopje than for Helsinki, and that is why Helsinki was chosen without much discussion. This choice, of course, could also have been motivated by the privilege of the finder. Fortunately, the Finnish Society of Sciences and Letters priced the book so favourably that even Macedonian libraries can afford it.

Because the Macedonian text of the Konikovo Gospel represents the Lower Vardar dialects, spoken in what is now Northern Greece, it can be argued that the Macedonian minority in Greece has been a central stakeholder in this project. In the autumn of 2006, when there was a workshop of Finnish and Macedonian scholars on the Konikovo Gospel in Ohrid, four of the participants visited the Greek towns and villages across the border in order to meet the Macedonians living there and to hear the present-day dialects. Because Greece officially denies the very existence of a Macedonian minority in the country and there has been oppression of this minority in the not very distant past, sensitivity was needed during the trip. We were helped by Macedonians from Florina (Mac. Lerin) and Edessa (Mac. Voden) who knew the linguistic situation in the villages.

It goes without saying that we also wanted to visit the village of Konikovo, although we now knew that its relationship to our manuscript was rather indirect and that in the village itself, now called Dytiko, there were no Slavonic speakers left. We did not stop there for a long time. We were warned that when the locals see a car with a Macedonian number plate, they think that the Macedonians have come to plan how to get back their houses and fields: the Greeks in these villages are mostly descendants of Greek refugees from Asia Minor, and the descendants of the original Slavonic population now live as refugees in Macedonia, Bulgaria and other countries. At that time reclaiming property sounded a bit far-fetched – but in 2008 the government of Macedonia actually raised the property issue in a public letter to the Greek government, which is bound to cause further deterioration of the relations between the two countries and is, in my opinion, unwise diplomacy motivated by short-term profits in Macedonian domestic politics.

After the short visit to Konikovo/Dytiko, we and our friends from Voden/Edessa found ourselves sitting around a table outside a café in another small village. We knew that the old men inside the poorly lit café were probably speaking Macedonian among themselves, but we did not know any of them, and by going inside and speaking Macedonian to them directly, we would certainly have scared them silent. Two ladies from our company who spoke Greek, one from Edessa and the other from

Helsinki, went into the café first and explained our mission in that language. The discussion inside, at times rather loud, continued for some time. Then the ladies came out and said: ‘Now Jouko can come’. Those who were still left waiting outside said that when I entered the café, some clients immediately left, and the owner remained standing at the door.

Inside the café I introduced myself to the old men sitting there, speaking Macedonian to them and explaining why I was there. Nobody replied to anything I said; rather, there was a long silence. ‘This does not seem to work,’ I said in Finnish to my colleague. Then, suddenly, a man sitting alone in the corner said in Macedonian: ‘So you want to hear how we speak here?’ I sat down beside him and we started to talk. I dared not take any notes, but I tried to remember all the interesting words and forms he used. Soon the situation grew more relaxed: the remaining members of our company were able to join us, and the local Macedonians started to speak with them. They told us that earlier they had suffered a great deal for speaking an oppressed language.

The Macedonians living in towns did not seem to be so afraid of speaking their language publicly. They were very interested in the photos of the Konikovo Gospel we showed them. A lady from Edessa who was born in one of the villages in the region said: ‘It sounds very much as my mother used to speak. But, of course, if a priest wrote it, he wrote it in such a fashion that they could understand it even in the neighbouring villages. Perhaps it was written in Nisja, because a monastery used to be there.’ As regards the ancient monastery that had disappeared in *Nisjaskoto blato*, the Nisja Marsh, the lady was echoing an old belief first recorded at the end of the 19th century (Lážev 1890). But her layman’s understanding of what a priest would have done was very sound.

Actually, as early as 1999 I met an old gardener in Thessaloniki who spoke Macedonian. He did not know the Macedonian standard language at all; for most modern societal concepts, such as buses or pensions, he knew only the Greek words. He was certainly not infected by any artificial nationalistic propaganda from Tito’s Yugoslavia, as many Bulgarians would like to contend. But he said that he was speaking Macedonian, not Bulgarian, and remarked that ‘the Bulgarians speak more thickly’. And he came from the town of Yannitsa, which the Slavonic Macedonians call Pazar or Enidže Vardar and which is the centre for the dialect in which the Konikovo Gospel was mainly written (Karanfilovski 2008; Karanfilovski & al. 2008). So for me the question of what to call the Slavonic dialect of Manuscript 268 had been solved well before the manuscript was found.

And perhaps I owe the most to the anonymous scribe and translator of the manuscript. I do not know who he was or what he called his language,⁷ but sitting before his beautiful creation in the chilly library of Alexandria, I began to appreciate his work and to wish that our study and publication of the manuscript would prove to

⁷ As Friedman (2008: 387) notes, he ‘may have called it *našinski* [‘our language’ – JL] or some variant thereof’. Calling a language simply ‘ours’ is common among speakers of different minority languages; for a modern parallel in Greek Macedonia, see Adamou (2006). A more distant parallel is *meänkieli*, lit. ‘our language’, a language variety close to Finnish, spoken in Northern Sweden and now having the official status of a minority language.

be as good as he deserved, and free of those later national prejudices and scholarly rivalries of which he could not have known anything.

References

- Adamou, E., 2006, *Le nashta: Description d'un parler slave de Grèce en voie de disparition (Languages of the World / Materials, 456)*. München: LINCOM.
- Anonymous, 1860, "Solun, 15 Marta 1860", *Caregradskij vestnik* 10(476) (26 March 1860), 3.
- Carlton, T.R., 1991, *Introduction to the phonological history of the Slavonic languages*. Columbus, OH: Slavonica Publishers.
- Clarkeburn, H. & Arto M., 2007, *Tutkijan arkipäivän etiikka*. Tampere: Vastapaino.
- Daniil, 1802, = Δανιὴλ τοῦ ἐκ Μοσχολέως; *Εἰσαγωγικὴ διδασκαλία περιέχουσα λεξικὸν τετραγλωσσον*.
- Danova, N., 2005, "La bibliothèque de Pavel Šafařík et les relations culturelles bulgare-grecques", *Études balkaniques* 2005(4), p.111–120.
- Friedman, V., 2008, "The Konikovo Gospel and the Macedonian identity in the late eighteenth and early nineteenth centuries", *In Lindstedt & al. (eds.) 2008*, p. 385–391.
- Frösen, J. & Mika H., 2005, *The medieval library of the Greek-Orthodox Patriarchate in Alexandria (Proceedings of the Finnish Institute in the Middle East 2005:1). Contributions by Tuija Kantell and Antti Nurminen*. Helsinki.
- Ivanov, J., 1917, *Bǎlgarite v Makedonija*. Sofija: Carska pridvorna pečatnica. [Reprint, Sofija 1986: Nauka i izkustvo.]
- Ivanov, J., 1931, *Bǎlgarski starini iz Makedonija*. Sofija: Dǎržavna pečatnica. [Reprint, Sofija 1970: Nauka i izkustvo.]
- Ivanov, J., 1973, "Konikovsko evangelie – novobǎlgarski pametnik ot 1852 g." *Slavističen sbornik (Po slučaj VII Meždunaroden kongres na slavistite vǎv Varšava)*. Sofija: Izdatelstvo na Bǎlgarskata akademija na naukite, p. 127–136.
- Karanfilovski, M., 2008, "The Enidže Vardar dialect." *In Lindstedt & al. (eds.) 2008*, p. 277–311.
- Karanfilovski, M. & Spasov Lj. & Arsov B., 2008, "The dialect of the Konikovo Gospel in comparison with the Enidže Vardar dialect." *In Lindstedt & al. (eds.) 2008*, p. 313–323.
- Lǎžev, G.D., 1890, "Ot Voden (Makedonija). Nisijskoto blato." *Sbornik za narodni umotvorenija, nauka i knižnina* 2, p. 204–205.
- [Lindstedt] Lindstedt, J., 2006, "Za istorijata na Konikovskoto evangelie." *Predavanja na XXXVIII međunaroden seminar za makedonski jazik, literatura i kultura (Ohrid, 3.VIII–21.VIII 2005 g.)*. Skopje: Univerzitet "Sv. Kiril i Metodij", Međunaroden seminar za makedonski jazik, literatura i kultura, p. 237–245.
- Lindstedt, J. & Spasov Lj. & Nuorluoto J. (eds.), 2008, *The Konikovo Gospel – Konikovsko evangelie: Bibl. Patr. Alex. 268 (Commentationes Humanarum Litterarum 125)*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Heinz, M., 2007, "St. Catherine's Monastery on Mount Sinai and the Balkan-Slavonic manuscript tradition: Abridged version." <http://slovo-aso.cl.bas.bg/sinai.html> (Accessed 24 June 2020).
- Moschonas, T., 1945, *Patriarchikē Vivliothēkē Alexandreias*. Alexandria.
- Moszyński, L., 1984, *Wstęp do filologii słowiańskiej*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.

- Ničev, A., 1977, "Četirjezičnjat rečnik" na Daniila. Sofija: Izdatelstvo na Bălgarskata akademija na naukite.
- Nuorluoto, J., 2003, "Rakopisot na Konikovskoto evangelie kako izvor za fonološki opis na egejskite makedonski govori." *Makedonska akademija na naukite i umetnostite, Oddelenie za lingvistika i literaturna nauka* 28(2). p. 69–79.
- Nuorluoto, J., 2005a, "Die Konikovo-Evangeliumshandschrift: Ein neuer Fund." Stjepan Damjanović (ed.), *Drugi Hercigonjin zbornik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, p. 327–340.
- Nuorluoto, J., 2005b, "Nov naod: Rakopisot na Konikovskoto evangelie." In *XXXI naučna konferencija na XXXVII Međunaroden [seminar] za makedonski jazik, literatura i kultura (Ohrid, 16–17 avgust 2004 g.)*. Skopje: Univerzitet "Sv. Kiril i Metodij", Međunaroden seminar za makedonski jazik, literatura i kultura, p. 233–237.
- Nuorluoto, J., 2006, "Grafemskite odliki vo rakopisot na Konikovskoto evangelie." *Makedonski jazik* 56 (2005). p. 49–53.
- Ristovski, B., 1989, "Arhimandrit adži Pavel Božigropski. (Životot i kniževnoopštstvenata dejnost.)" In Blaže Ristovski, *Portreti od makedonskata literaturna i nacionalna istorija*, I. Skopje: Kultura, p. 96–107.
- Šaldev, X., 1931, "Narodno probuždane v Bojmija." *Makedonski pregled* 6(4), p. 50–69.
- Sprostranov, E., 1900, *Opis na rākopisite v bibliotekata pri Sv. Sinod na Bălgarskata cārka v Sofija*. Sofija: Dăržavna pečatnica.
- Stoilov, A. P[op-], 1917, "Arximandrit xadži Pavel Božigropski, negovata obštstvena i knižovna dejnost." *Obšt podem* 1(11), 1(12).
- Tarnanidis, I.C., 1988, *The Slavonic manuscripts discovered in 1975 at St Catherine's Monastery of Mount Sinai*. Thessaloniki: St Catherine's Monastery, Mount Sinai & The Hellenic Association for Slavonic Studies.

Димитар ПАНДЕВ

**СКИЦИ ЗА ИСТОРИСКИ ПОРТРЕТ
НА МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК
(синопсис)**

Вовед

Теоријата за литературните јазици во општата лингвистика паралелно се развива и во естетската и во структурно-функционалната лингвистика, кои се или целосно спротивни на позитивистичката (младограматичарската) концепција за јазикот како психофизиофизиолошка способност на човекот (дијалектот на поединецот), при што (претставниците на естетската лингвистика) го поставуваат односот јазик на литературата – литературен јазик (надоврзувајќи се на Хумболтовата концепција: јазик на поединец наспроти јазик на колектив) и се насочуваат во потрага по специфичните белези на националниот јазик (Pierre Guiraud 1964: 56-58; Пандев 2013: 43-50), или пак спротивставено се надградуваат над нив (структуралистите), па препознатливите особености на јазикот издигнат на ранг на општонароден јазик за поширока комуникација во дадената општествена средина ги систематизираат како основни особености на литературниот јазик хиерархиски, во согласност со теориите разработени во општата лингвистика, имено, во структурно-функционалната, за јазикот како систем; во социјалната лингвистика и во социолингвистиката – како општествена институција, и перспективно во когнитивната лингвистика и во лингвокултурологијата – како трезор од знаци, т.е. како непроценливо национално богатство!

Наведените теории се особено актуелни и се разработуваат во последниве 120 години, период што се поклопува со подемот на македонскиот литературен јазик, од неговата прва (лингвистички издржана) кодификација, предложена од Крсте Петков Мисирков, кога Македонија, меѓу другото, е најболната точка во која се судираат интересите на тогашните големи европски империи и желбите на соседните држави, преку официјалната кодификација на македонскиот јазик, како асноски поттикнато решение од првостепена важност за непречено функционирање на македонската држава, целосно осмислено под закрила на Министерството за просвета на НР Македонија, официјализирано од првата македонската влада и институционално прифатено во сите области на јавниот живот (од 1945 година наваму).

Притоа, низ поставките на општата лингвистика, од позиции на социјалната лингвистика македонскиот јазик по Првата светска војна е идентификуван во француската лингвистика, преку погледите за статусот на јазиците во Европа и во светот на истакнатиот компаративист Антоан Меје, врз основа на продлабочените проучувања на Анре Вајан и Анре Мазон, како и Лисјен Тениер, а засебноста на македонскиот јазик се издигнува на повисока

степен во погледите на рускиот славист Семјуел Бернштејн (ИМЈ 1987: 35-36), основачот на модерната руска славистика, кој ги прифаќа позициите на структурната лингвистика во споредбената граматика на словенските јазици, давајќи значаен придонес во областа на компаративната морфологија (Пандев 2009: 81-88).

Во издвојувањето на засебноста на македонскиот јазик меѓу двете светски војни, кога Теоријата за литературните јазици е во зародиш, погледот на Меје не е без општолингвистичката визија за подемот на литературните јазици во светот на Фердинанд де Сосир, а поставките на С. Б. Бернштејн бездруго не се без прецизниот заглед во македонската јазична ситуација на самиот терен и „прошетката“ низ македонските текстови на Афанасиј Матвеевич Селишчев во втората деценија на XX век, како и без неговата воодушевеност од јазикот и стилот на К. П. Мисирков. Со други зборови, препознавањето на македонскиот јазик во руската славистика е една од клучните нишки што ги поврзува императорската руска славистика, чии врвни претставници биле, меѓу другите, Петар Лавров и С. М. Куљбакин, како и А. М. Селишчев со современата руска славистика од советскиот, и од постсоветскиот период, во кој значаен удел во структурнофункционалниот и во социолингвистичкиот пристап кон македонскиот литературен јазик има Рина Ускова.

Теоријата за литературните јазици во подемот на славистичките проучувања (претставени на IV славистички конгрес одржан во Москва во 1958 г. и на петтиот одржан во Софија во 1963 г.) се надополнува и со историска проекција на литературните јазици, имено, со еден нов поглед кој се насочува кон историјата на литературните јазици, чии контури веќе се јасно изразени во 1965 година, т.е. 20 години по официјалната кодификација на македонскиот јазик.

Историјата на литературните јазици дијаметрално се поставува наспроти историјата на јазикот, која обично била проектирана врз младограматичарски позиции и се потпирала врз споредба на јазичниот материјал од старите ракописи во современата состојба во дијалектите, но се возобновила низ призмата на функционално-структуралната лингвистика, која не исклучува и други ареалнолингвистички и социолингвистички теории (Теоријата за супстратот; Теоријата за јазиците во контакт и сл.). Историјата на литературните јазици, во таа смисла, основата за своите проучувања ја поставува врз престижни текстови со литературни вредности, поставени врз книжевна основа, независно дали се уметничко преводни или оригинално творечки, имено, врз култни текстови од епохално значење кои општествено се сообразуваат со времето на своето создавање, ја издржуваат критиката на современите и се прифаќаат како модел на поддржани реплики (најчесто со поучен карактер) и творечки иновации (засновани врз нови идеи). Од овие позиции на македонскиот литературен јазик особено му пристапува Блаже Конески, а значаен придонес даваат С. Б. Бернштејн, Рециналд де Бреј, Хораст Лант, Рина Ускова и др.

Историјата на литературните јазици може да се проследува врз престижни текстови во кои постапно (еволутивно) се консолидираат (се вмрежуваат) оформувачките особености на литературниот јазик, како резултат

на културни акции (Пејчиновиќ), на граѓански акции (Џинот), на општествени акции (Миладиновци), на корпоративни акции поддржани од научно-публицистички, книжевни, како и театарски дружини или кружоци (Младата македонска книжевна дружина со весникот „Лоза“, Војдан Чернодрински со „Скрб и утеха“, Македонското научно-литературно другарство, Македонскиот литературен кружок...) кои во неодложен (како на пример, во Мисирковиот) или поволен (државотворно асномски) момент ја доживуваат својата свеченосна инаугурација, не без актуализации на творечки зафати меѓу нив (Иљоски... Рацин...). Зашто, Мисирковиот концепт се промовира пред „Петроград. Македон. Научно-литературно Другарство „Св. Климент““ (К. П. Мисирков, *За македонските работи*), а асномскиот пред македонската нација, која како свој патрон уште во асномско време го зема свети Климент Охридски. А македонската филологија предводена од Блаже Конески, Харалампие Поленаковиќ, како и нивните современици и ученици ја преосветлуваат јазичната матица дефинирана веќе претходно од Кочо Рацин.

И тоа се дел од најсветлите ликови и панорами на историскиот портрет на македонскиот литературен јазик.

Историското портретирање на литературниот јазик ја доловува и атмосферата на епохите во кои се создаваат овие дела (може ли да се замислат текстовите на Пејчиновиќ без Марков манастир или без Лешочкиот, каде што игуменувајќи станал писател, како што не може ни без неговиот прочит на „денешното евангелие“ кога се чита Матеј 77, што ќе рече: единаесет недели по Духовден, т.е. на ден Преображение, или без поклади кога се собирале по две-три куќи на едно место (Кирил Пејчиновиќ, *Утешение грешним*), без да се знае дека во тоа време две-три куќи можеле да бидат и една племенска заедница во која се негувал јазикот со кој и самиот отец им се обраќал со прекор; раздвижбите во кои јазичните особености од едно дело од претходна етапа стануваат препознатливи достоинства на дела од наредната етапа (како кај Рацин, безмалку 80 години потем Миладиновци или шесетина потем првообјавите на Цепенков, нешто повеќе од триесет потем Мисирков, а Рацин и неговиот современик Неделковски, ги елаборирале сите нив и творечки се надградиле над нив) .

Историскиот портрет на македонскиот литературен јазик не е можен без сондирање на генерациските и меѓугенерациските посреќавања на големите личности на своите епохи, како што е на пример, од една страна, посреќавањето на Рајко Жинзифов и Константин Миладинов, кои ја имале можноста да се сретнат со најзначајните личности на своето време, имено, со креатори не само на политиките кои ја сменуваат картата на Европа и на светот туку и со подвижници кои водат културна и јазична политика, а од друга страна, на Димитрија Миладинов и Марко Цепенков, зашто првиов ќе се посретне и со еден од основачите на руската славистика (В. И. Григорович) и ќе му биде учител на еден од првите наставници на Високата богословска школа во Цариград (Партениј Зографски), а Марко Цепенков ќе ги надживее не само преродбениците туку и голем број од македонските револуционери, оставајќи значајни белешки и за едните и за другите, во својата „Автобиографија“, како и во драмата „Спиро Црне“.

Историското портретирање знае да ги прошири погледите и панорамски, на поширок план, во контекст на други литературни јазици (преку непристрасен поглед врз процесите на конвергенција и дивергенција меѓу литературните јазици, особено врз примерот на словенските литературни јазици, независно од степенот на конвергенција или дивергенција во дадена епоха, како што е оформувањето на заеднички јазици, на пример, српскохрватскиот официјализиран со Виенскиот книжевен договор од 1850 година), но и да го фокусира (да го втреничи, што би рекле поетите) врз делата со епохално значење, со кои би се почувствувале разликите меѓу јазиците (како што се преводите не само на библиските туку и на други култни текстови во определени средини: „Слово за полкот Игорев“, за кои филолозите постојано дискутираат и никако да го дадат последниот критичко-текстолошки обглед и сл.).

Независно од тоа што при панорамското претставување, историскиот портрет со кој се доловува влогот на писателите и другите јазикотворечки личности би можел да се разлее; а при фокусирањето да се дефокусира (како да го дотолкуваме Жинзифов, кога толку малку од неговиот портрет ќе може да ги изопштите не само (литературниот критичар) Нешо Бончев и (библиотекарот) Петар Иванович Бартенев туку и панславистите, воопшто; и како да го портретираме Шапкарева, кога никој да му го улови ликот во вистинската му светлина... И зошто јазикот на Жинзифов е „помакедонски“ кога преведувал од други јазици. И зошто е толку „охридски“ Прличев во својот говор на завршниот испит во 1866 година пред охридани?!).

ПРВ ДЕЛ

Скица прва

МАКЕДОНСКИ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК НА ИСТОРИСКИОТ ПОРТРЕТ НА СЛОВЕНСКИТЕ ЛИТЕРАТУРНИ ЈАЗИЦИ

На македонска јазична основа се оформува првиот словенски литературен јазик (џазыкъ словѣнскъ – словенски јазик) како јазик со нагласена литургиска функција и препознатлив по употребата на облата глаголица (Угринова-Скаловска 1979: 11).

Панорамски погледнато, можност за литургиски јазици имале повеќе народи, имено, да го слават бога на својот јазик, но словенскиот јазичен подвиг ги надминал очекувањата според тој процес можел да се допушти само во определена мера, а потоа насилно да биде прекинат или да биде неутрализиран.

Зашто, овој јазик го доживува својот подем преку дејноста на Охридската книжевна школа, основана од Климент Охридски, првиот македонски и општословенски писател, и преку поддршката од цар Самуил, првиот македонски цар кој во своја власт имал широка територија на јужнословенскиот балкански простор. Преку нивниот импулс, старословенскиот јазик бргу го зголемил обемот на употреба, прераснувајќи во јазик на оригинална литература, што се надоврзува на богата, универзална, преведувачка традиција, па се издвојува во одделна македонска варијанта на

црковнословенскиот јазик, врз основа на синтеза на јазичните особености на Охридската и на Лесновската школа.

Охридската книжевна школа со својата пределна изолираност но и духовна ирадијација е првото јазикоосмислувачко жариште во кое сестрано заживува идејата за прв литературен јазик за словенскиот свет, а Лесновската школа е првиот разработувачки центар во кој се обединуваат геопоетичките линии на македонската јазична територија, почнувајќи од основната изоглоса: македонската изјаснетост на еровите.

Старословенскиот канон и кирилскиот одраз на глаголската традиција во подоцнежните ракописи најдоследно е задржан, меѓу другото, и во Добромировото евангелие, Охридскиот апостол и во Болоњскиот псалтир, ракописи кои во голема мера придонесуваат за издвојување на македонските ракописи во посебна македонска варијанта на црковнословенскиот јазик.

Мошне рано во македонските текстови, и особено видливо од Македонското евангелие на поп Јована од XIII век, се наложува и клучната особеност на современиот македонски литературен јазик, безразборните правописни замени на графемите **ж** и **а** во различни позиции, и секако преку револуционерно и авангардно јуриш на **а** од **ж** во сите оние флексивни позиции во кои се одвивал процесот на изместување на синтетичката деклинација: *за рака, во вода*, но и процесот на стабилизација на конјугацијата во македонскиот јазик, со логистика на сите морфосинтаксички транспозиции (од номинализацијата до адвербијализацијата) до конечната стандардизација на македонски литературен јазик, со јасен изговор на /а/ во зборот *јазик*, во кој се засведочени клучните процеси во историската фонологија на македонскиот јазик по однос на развојот: мешањето на носовките во почетна позиција на зборот и, секако, рефлексот на така добиеното **џ** во **ја**, со сочуваната јотација и изјаснетото /а/ од **ж**.

А клучната особеност на македонскиот именски систем – членот, кој се јавува фонетски уште во старословенските ракописи, на рамниште на именска синтагма стамено се фиксира во Добрејшовото евангелие: *злѣиѡтъ рабѣ*.

Македонскиот презент јасно се диференцира на листовите на Охридскиот апостол и на Битолскиот триод: *имаме*.

Од друга страна, за литературизација на македонската и на другите варијанти на црковнословенскиот јазик, не се без значење и стилските синтези меѓу црковната литература и словенската митологија, како и меѓу канонската писмена литература и неканонската усна литературност, кои наоѓаат свој одраз во апокрифната литература, доживувајќи го својот пресвртен народнојазичен подем во Тиквешкиот зборник: *обидоше гори и врѣби*, и стабилизирајќи се врз жива народнојазична основа и во првите печатени книги на македонски народен јазик (Крчовски, Пејчиновиќ: *Да не е писмо, све би се заборавило...*).

Впрочем, Крчовски дава модели на нова македонска реченица (сп. Миовски 1981/1982: 485-490), во која суштествено место има глаголскиот прилог (истовременост на дејства во две нарации, една сакрална, друга профана), а Пејчиновиќ разгранува структура на нови текстови во која (реторички) акумулацијата и кондензацијата на исказот, т.е. (граматички) последователноста на дејствата се искажува опрдеметено со глаголска именка: *Зашто го велат великиј пост? Зашто голем захмет треба да тегнемо во него*, 484

многу метание, многу богомолство, непиене, нејадење, нелутење се, некарање се, со жена си у постела неспиене, криштење, сриг и сваќи и гозби нечинење, непиене се, невржуење се, опростуење се, сиромаша пригледуење... . Тоа веќе не е видение, туку (литотен) заглед во антропоцентричноста на јазикот (составен од забрани), поглед во иднината на јазикот (на дозволи) што се стандардизира со секој нов исказ со кој се одлачува од структурата што се напушта и се навлегува во неизвесните простори на речта, каде предвидливоста на јазикот е сведена на минимум, зашто е говорен поток обземен од информативноста што произлегува од јазичните ситуации.

Лингвистичката парадоксалност, која е подлога за развојот на јазикот, на Пејчиновиќ е во неговата комуникативна наративност, соодветна да вклопи секојдневни случки, но и случки што се повторуваат, отвора простор за еден нов вид жанр – хроника на едно скаменето време во кое паганското сè уште го апсорбира религиозното.

Скица втора

МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК НА ИСТОРИСКИОТ ПОРТРЕТ НА БАЛКАНСКИТЕ ЛИТЕРАТУРНИ ЈАЗИЦИ

Балканските јазици меѓусебно не биле разбирливи, освен во услови на билингвизам кај одделни говорители поврзани преку соживот или други социјални, најчесто трговски, односи. Оттаму, за полесно разбирање меѓу нив се создавале и речници со практична намена, од кои од најрано време е Македонскиот речник од 16 век од Костурско, кој содржи и грчка паралела, а од подоцнежнo и Четиријазичникот на Даниил („второ“ издание од 1802), москополски речник на грчки, албански и влашки, кон кој е додадена и македонска паралела на охридски говор. Независно од причините поради кои македонската паралела е од охридска провениенција, останува податокот дека речиси сето москополско население по погромот на Москополе се преселува претежно во Охрид и во пошироката централномакедонска област.

Основната придобивка од овие речници пишувањето со грчко писмо во насока на оформување на ликот на македонскиот литературен јазик е наложувањето на народниот јазик во текстови со профана, но и со религиозна содржина, со што се олеснува процесот на постапно напуштање на диглосијата црковнословенски наспрема народен јазик.

Москополе можел да биде значаен балканскополиглотски центар, но таа судбина ја презема Охрид и долго ја одболува, до почетокот на народниот подвиг, т.е. на црковнонародната борба иницирана од Димитрија Миладинов, а потоа предводена од најиздигнатиот балкански полиглот во тоа време во Македонија – Григор Прличев.

Речниците од москополскиот тип, како и античкофилозофските и црковните текстови со грчко писмо, придонесуваат за стилска диференција на писмениот јазик. А диференцијацијата секогаш е податлива не само за литературни туку и за јазични синтети.

Останува видлив впечатокот дека и старите препишувачи на црковни ракописи и новите творци на првите книжевни дела, кои го сетиле ренесансниот и просветителскиот дух на своето време, изразен меѓу другото, и преку дамаскините, биле стамени полиглоти, но го вложиле својот елан во насока на оформување сопствен литературен јазик со средишна позиција во балканската миксополиглотија.

И овозможиле рециклажа: на гласови, зборови, модели на реченици!

И го засведочиле со својата јазикотворечка отвореност еволутивниот процес на премин од синтетизам во аналитизам во македонскиот народен јазик.

Скица трета

МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК НА ИСТОРИСКИОТ ПОРТРЕТ НА СЛОВЕНСКОБАЛКАНСКИТЕ ЛИТЕРАТУРНИ ЈАЗИЦИ

Заматениот поглед врз словенскобалканските јазици, или надворешниот, како и споредбениот поглед во јужнословенската јазична ситуација, испреплетена со балканската миксоглотија, која ја нарушува претставата за јазичното единство, но и со панславистичките движења, кои се стремат да го одржат тоа единство, ја сугерираат идејата за заеднички јужнословенски јазик. И таа идеја може да има различна провениенција (општословенска, германско, т.е. австро-словенска // политичка, религиозна, воена и слично).

Една од проекциите за воена провениенција на идејата за заеднички јужнословенски јазик може да е затскриена и во „Ерлангенскиот ракопис“, составен околу 1720 година на територијата на некогашната Воена Краина, која претставувала засебна австриска воена управа и била неисцрпен извор на погранични војници, чија бројност изнесувала повеќе од половината од сета австроунгарска војна и кои биле по потекло од речиси сите јужнословенски земји, во тој востанички контекст и од Македонија, како проучуениот Милош Охриѓанецот. Нивна задача била да ги бранат не само Австрија и Унгарија туку и сета Западна Европа од налетите на турските воени сили и да го спречат нивниот пробив на европска почва. Овие војници биле гарнизонски стационирани на широкото подрачје на Воена Краина, се соживеале со таа средина, а нивното слободно време очигледно било исполнето со поезија зачинета со вино и љубов. Таа поезија е собрана токму во „Ерлангенскиот ракопис“! Меѓу војниците од сите јужнословенски краишта, бездруго, се оформил и посебен „мешан“ јазик за меѓусебна комуникација...

Независно од заедничкиот српскохрватски јазик, официјализиран со Виенскиот договор од 1850 година, оваа идеја добива поголем замав во Кралството СХС (1818), подоцна Кралство Југославија (1928), кога овој јазичен конгломерат ја проширува својата употреба и на делот од македонската територија под југословенска управа. Така, во текстолошката студија на Герхард Геземан од 1925 година за Ерлангенскиот ракопис (изваден од прашина на некој заборавен шкаф) провејува идејата за создавање на еден општ „заеднички југословенски“ јазик, што веќе се проектирал во тогашните југословенски монархистички лингвополитички програми, па јазикот на

„Ерлангенскиот ракопис“, во кој се вклучени јазични особености од сите јужнословенски земји од почетокот на 18 век, во тој контекст и од Македонија, Геземан, со оглед на неговото воено искуство, како војник на српската војска, го сфаќа и како историска поддршка за еден таков јазик.

Како пример за јазичен инженеринг, дел од овие теми биле и остануваат предмет на постојани лингвополитички „препукувања“.

Независно од тоа, јазичниот инженеринг на миксоглотски основи од повеќе јазици за еден заеднички јазик не нашол природна почва за развивање, ниту пак општествено разбирање. Во кошот такви обиди е и проекцијата на еден заеднички македонско-бугарски јазик во средината на XIX век, кој имал свои теоретски разбранувања (Партениј Зографски), делумно нафрлени на хартија, но не и практично заживување. Притоа, уште при првото разгледување на еден ваков јазик, Партениј ги наброил (таксативно) особеностите на македонскиот јазик, со што практички ги поставил како основа на еден од двата јазика што би влегле во евентуален конгломерат, а искрајно, обидот на лозарите да пишуваат со онаа правописна реформа што се осведочила низ македонската писменост, од бугарска страна, при услови на недоизразнет правопис, била окарактеризирана како македонистичка опасност од највисока можна степен за бугарштината.

„Благородноста“ на идејата за заеднички јазици, по однос на вклученоста на македонскиот идиом во нив, губи од својата ексклузивност ако се има предвид дека тезата за заеднички македонско-бугарски јазик е од цариградска проекција, а бугарската ознака во „Зборникот на Миладиновци“ е од виенска провениенција и не е ништо друго туку проширена идеја на српско-хрватската заемност.

Скица четврта

МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК ЈАЗИК НА ИСТОРИСКИОТ ПОРТРЕТ НА ЕВРОАЗИСКИТЕ ЛИТЕРАТУРНИ ЈАЗИЦИ

На општолингвистички (структурно-функционален) план, на оваа тема во најново време соодветно прецизно внимание ѝ посветува Нуло Миниси во студијата „Блаже Конески – поет и граматичар“ (Пандев 2019: 173).

Во оваа пригода сакаме на оваа тема бегло да ѝ ја вдахнеме и нејзината филолошка – интертекстуална – широчина вгнездувајќи ја македонската граѓанска лирика од првата половина на 19 век меѓу ориенталната поезија (во која проверува и источниот арапскиот дух) и војводинската граѓанска лирика (во која доминира австро- и особено унгарскиот граѓански дух со сета онаа западноевропска кавалерска швалерација и шарлатанија на униформирани пробисвети и лековерни девојки), преку калкирани обрасци, варваризми и макаронизми, кои внесуваат и една хуморна атмосфера во македонската граѓанска поезија. На оваа тема особено внимание им посветуваат своевремено Харалампие Поленаковиќ, Блаже Конески и Оливера Јашар-Настева.

Заклучни согледби:

Во продлабочување на јазот и во испреплетување на јазолот во диглосијата црковнословенски – народен јазик, во профилацијата на македонскиот јазик како засебен во семејството словенски јазици и во сојузот балкански јазици и во ареалот евроазиски јазици од особено значење се културнојазичните правци од македонското јазично средиште на кај далматинското и обратно, од една страна, а од друга страна, на кај војводинското и обратно.

Во однос на правецот од и на кај Далмација примарно, дијалектно, на структурно-функционален план, од особена важност за моделирање на македонската западнојазична логистика на македонскиот дијасистем се врските меѓу македонските и црногорските говори, респективно и далматинските, во кои како клин се забива албанскиот дијасистем (Оливера Јашар-Настева и други 1982: 83-92), а историски се преплетуваат најразноразни европски ветрометини од одамна исчезнати провениенции (норманската и други). Од аспект на развојот на литературните словенски јазици, овие правци се особено значајни по однос на инфилтрацијата на скитничките теми во двата правци, од кои од првенствено значење е влијанието не толку на дубровничката лирика колку на зборникот на Андрија Качиќ Миошиќ, кој ќе најде свое забележливо уточиште и во Македонскиот зборник на Петар Драганов, во песните подметнати од учениците од западните краишта на Македонија, особено од малореканскиот крај (галичкиот) каде што јадранскоприморското влијание било најзабележливо.

Во однос на правецот од и на кај средна Европа од особено значење се дијалектните правци кои од македонскиот југ зафаќаат на кај српскиот север, а на планот на развојот на јужнословенските литературни јазици влијанието на заемноста меѓу војводинската граѓанска лирика и македонската градска, која илустративно ја има својата генеза, од една страна, во „Ерлангенскиот ракопис“, по патот на Петар Монастирлија, а од друга страна, по патот на калкираните обрасци од источните градски песни, исполнети со воен дух и суптилна еротика.

ВТОР ДЕЛ

Скица прва

ОД ДИЈАЛЕКТОТ НА КИРИЛ И МЕТОДИЈ ДО СОЦИОЛЕКТОТ НА КРЧОВСКИ И ПЕЈЧИНОВИЌ

Дијалектот на светите браќа Кирил и Методиј е една од најелаборираните теми во славистиката – таа е и една од подлогите на словенската филологија, но и на Теоријата на литературните јазици, во онаа смисла во која секој дијалект е потенцијално жариште за литературен јазик (идеја необдгнато пласирана со сета своја антиимперијалистичка иронија од Фердинанд де Сосир во неговата „Општа лингвистика“), а во оформувањето на литературните јазици значајно влијание имаат јазикотворечките личности, меѓу другото и со значаен јазичен опит, со чувство за разлики меѓу јазиците, но и престижните текстови, какви што во тоа време биле библиските, а зошто не и 488

исповедните, поучителните, какви што биле делата на патристите и пустиниците, меѓу нив и на Ефрем Сирин (Македонско глаголско ливче), но и на Василиј Велики, чие апокрифно видение ги предводи „Различни поучителни наставленија“ на Јоаким Крчовски.

А јазиците и текстовите не мируваат во своите патешествија низ различните култури, испреплетувајќи се со судбините на нивните пренесувачи и поддржувачи и сосредоточувајќи се во определена јазична средина. И тоа е приказната за дијалектот што го знаеле и го практикувале Кирил и Методиј, издвојувајќи го од плипот јазици и/или дијалекти што функционираше, пред сè, во говорена форма не само во срцето на Византија, и не само низ аулите на Магнаурската школа и пазаришта низ империјата, туку особено на нејзините пограничја (пазарот во Херсон). И бездруго на повеќето од нив им била оставена можноста да се издигнат во тоа време на рамниште на литургиски јазик.

Јазична способност е гласот да се претвори во буква, што е чиста метафизика кои некои ќе ја сметаат и ерес, т.е. да се одлучи психофизиофизиолошкото единство на еден гласод други гласови и писмено да се фиксира во засебен знак, а тоа го умеев Кирил Филозоф, а дел од воената стратегија и тактика е сознајбата дека воинот скитник не може лесно да уништи, а тоа бездруго го знаел и Методиј.

И полетале тие гласови од јужномакедонскиот дијалект од околината на Солун

и буквите скроени за нив до Панонија и Моравија, се нашле низ Венеција и повторно обиколиле по разни патишта делови од јужнословенскиот свет за да се скрасат во охридско-деволскиот крај и со малку изместена (синестезички) звучна диоптрија, со чувство за глас и буква, од јужните македонски краишта, кон југозападните, академски ја украсиле Охридската книжевна школа.

Тој пренесен фонолошко-графиски факел не можел да згасне во Охрид, како што му се случило низ средна Европа, низ германско-панонската ветрометина, зашто набргу се разлетал и распослал не само низ словенскиот свет туку и се зацврстил во македонската јазична средина, конзервирајќи се како амајлија до времето на новите литератури и националнолитературни јазици во Европа, во времето на првите печатени книги, на Крчовски и на Пејчиновиќ.

И вертикалата низ времето од Климент Охридски, т.е. од заемната културна акција на седмочисленичката дружина до Крчовски и Пејчиновиќ, хоризонтално низ македонскиот духовен простор може да се проследува низ правците:

југоисток – *североисток* (Зографско евангелие, Добромирово евангелие, Григоровичев паримејник, Хлудов триод, Погодинов псалтир... – Крчовски);

југозапад – *северозапад* (Асеманово, Синајски псалтир и еухологиум... Пејчиновиќ).

Низ сите превии, кои не го исклучуваат Битолскиот триод и Струмичкиот апостол на линијата *запад* – *исток*, и никако Тиквешкиот зборник и Крнинскиот дамаскин на линијата *југ* – *север*, ниту пак Охридскиот апостол, особено синаксарот, и Болоњскиот псалтир, особено толкувањата со

Станиславовиот пролог и Лесновскиот паренезис на линијата *Југозапад – североисток*, јазикот на Крчовски е сталожен писмен јазик на престижен раскажувач, а јазикот на Пејчиновиќ е актуализиран говорен јазик засведочен во писмена форма во моментот на неговото создавање. Неговиот исказ *денешното евангелие* е вовед во чиста актуализација со аналогична меѓу христијанството (односот на Исус кон мајка си) со антиката (приказната за Кориолан), тоа е сообразување со стварноста што отвора простор за социолект и тоа е инвенција поведена по чиста интуиција, кога игуменот зборува не само од книга туку за нова општествена ситуација наведува примери од стари приказни, небаре ништо не се сменило од оние пагански времиња (особено култот кон мајката), ако се има предвид дека станува збор за затворена група, безмалку надвор од сè што се случува наоколу, а изразот *две-три куќи* е чиста етнографија и проектирана етнографија на комуникација во која се пеат песни бесовски, со кои македонскиот начин на живеење во голема мера се разликувал од други средини, па дури и во аналогни средини јазикот и културата би биле други. Но затоа пак тука е моќта на печатената книга, која таа социјално издиференцирана средина ја распостила низ македонската јазична заедница, во онаа смисла во која јазикот ја отвора перспективата на нацијата. А јазикот на Пејчиновиќ е оживотворена јазична реалност на приказничките виденија на Крчовски. Она што Крчовски го *завидува* (што не исто со: загледува) во старите книги кои отсликуваат виденија од апокрифни сказанија, Пејчиновиќ го гледа со свои очи. За читателот што ги читал своевремено напоредно двајцава писатели, нивната стилска синтеза се издигнува во возвишена вертикала која го отвора патот на македонската приказна или расказ, сеедно.

А синхрониски погледнато, погледот за јазикот во времето на неуловимите Крчовски и Пејчиновиќ, на патеката меѓу црквата и чаршијата не би го доловиле без јазикот во автобиографијата на Ѓурчин Кокале (Матковски 1959 : 223-271), зашто тоа е живиот македонски јазик, живата македонска приказна со „ѓезме“ како актуелен медиум и со среќна иднина, без исповедание, без утешение, без грижа на совеста за каков било грев, а најмалку во јазикот. Зашто сите тие, а најмногу и најдокажано Теодосиј Синаитски, биле беспрекорни полиглоти, но му останале верни на македонскиот јазик и на живата македонска расказност. Кокале, пак, одличен познавач на балканските јазици, особено на албанскиот, па и на турскиот, им ја заветил на своите внуци, кои сепак не било лесно да се избројат, а Крчовски и Пејчиновиќ на своите читатели, едниот сопрво на своите чаршиузлии, а другиот она што лично го кажувал, посакал и да го запише, зашто кога тогаш зборот ќе го најде својот вистински корисник – преку книгата.

А како што Ѓурчин бил вешт на пушка, така Пејчиновиќ бил вешт на збор.

ОД ЛОКАЛНОТО ВО ПРЕРОДБАТА ДО СЕЛЕКТИВНОТО ВО РЕВОЛУЦИЈАТА

Во средината на 19 век јазикот како средство на културата и како најсовршено средство за комуникација се профилира во најсофистицирано оружје, па од една страна, се поставува македонскиот јазик со сите свои локални разновидности како средство за самоодбрана на македонскиот народ, имено за народен подвиг и продолжително за национална борба, а од друга страна, другите соседни јазици се наметнуваат како средство за духовно поробување на македонскиот народ. И оваа борба се води на широк фронт, од една страна, преку единството на јазикот воспоставено меѓу македонските градишта кои се борат за престиж не само на својата „пазарна“ и црковноопштинска територија туку и надвор од неа, низ европските центри, со препознатливо македонски заштитен знак на својата стока, како знак за квалитет, но и непречена трговија поттикната од погодностите што ги ужива во рамките на Отоманската Империја, а од друга страна – вкрстено со безобзирната пропагандна (првенствено црковна) машинерија за духовно поробување на македонскиот народ, која постепено се заменува со воена, во почетокот на 20 век, особено за време на Балканските војни и на Првата светска војна, за да се зацврсти како жандармериска во годините меѓу двете светски војни.

На македонска страна се македонските преродбеници духовно предводени од Димитрија Миладинов, па на неподатливиот македонски духовен простор се создава општествена клима која овозможува пробив на граѓанска култура, воведување граѓанско образование и создавање граѓанска литература. Пред овие предизвици, македонскиот јазик се отвора кон другите словенски и европски јазици и се вклучува во литературните процеси на словенските јазици. Македонскиот јазик остварува врска со другите европски јазици, минимизирајќи ја улогата на соседните, а македонските преродбеници ги претпочитаат особеностите на својот локален говор пред предизвикот од другите соседни словенски јазици, независно од непостоењето на свој матичен културен центар со свои печатени изданија.

Македонскиот јазик во времето на преродбата и спроти Илинденското востание се профилира во

– јазик на црковното беседење и пеење, поттикнат од Димитрија Миладинов, а пошироко промовиран од Кузман Шапкарев, врз струшки и охридски говор;

– јазик на чаршијата, чии првообрасци се засведочени во народната градска песна (врз дијалектот од градските центри), а нејзини прагматични обрасци автентично се предадени во „Силјан Штркот“ и голем број други текстови на Цепенков и други собирачи на народното творештво (врз прилепски говор);

– јазик на образованието, чии наставни обрасци мошне илустративно се предадени во учебниците на Партениј Зографски (галички говор), на Кузман Шапкарев, особено на Ѓорѓи Пулевски, и други;

- јазик на уметничката литература, чии поетски обрасци се јасно поставени во уметничката поезија на Константин Миладинов;
- јазик на афористиката: Јордан Хаџи-константинов – Џинот;
- јазик на публицистиката: Димитар Миладинов, Темко Попов;
- јазик на преводната литература, во чие контрастирање со јазикот изворник уште повеќе доаѓаат до израз особеностите на македонскиот народен јазик (Рајко Жинзифов)
- јазик на црковно-народната борба, чии реторички обрасци се заложени во пламените говори на Димитрија Миладинов и на Григор Прличев (Конески 1993: 3-10)
- јазик на револуционерната борба: Зафир Белев итн. (Пандев 2018: 205-208).

И сè се тоа јазикотворечки личности, со различни профили: Крчовски е исповедник, Пејчиновиќ – обновител на цркви и манастири. Теодосиј Синаитски – печатар и книжевен критичар! Димитрија Миладинов е учител, а неговиот ученик Партениј Зографски стигнува до владика, Џинот – „афористички“ критичар на своето време, Константин Миладинов е најмакедонскиот поет, Жинзифов – жесток публицист и по малку ироничен, а Григор Прличев – најмакедонскиот беседник. Шапкарев – никогаш докрај јасен, Пулевски е лексикограф, а Цепенков е раскажувач. И над нив се извишува стамено научната фигура на Крсте Петков Мисирков и тоа е книжевната фаланга на македонскиот 19 век!

А Шапкарев од сите нив си останува – мимикриран најчаршиузлија!! Исто како што и на сите има што да им се префрли: на Димитрија Миладинов – мрсењето како грев; на Константин Миладинов – реткото пијанство; на Жинзифов – ретките моменти на трезност; на Прличев – неподносливиот карактер; на Пулевски – недоволната образование; на Цепенков – интервенциите во текстот, а на Мисирков – еволуционизмот. А дијалектолозите од тоа време на сите нив – што не понудиле образец за текст на даден дијалект. А можеби умот им бил во повисоки, апстрактни сфери, на литературниот јазик.

Од друга страна, во повеќето македонски текстови од времето на преродбата и спроти Востанието се профилираат функционалните стилови на македонски јазик, административниот стил во јазикот на текстовите на црковните општини, научниот стил во текстовите на Ѓорѓи Пулевски, и се создаваат стилски синтети од различни функционални стилови во еден текст, од преточување на религиозниот потстил во уметничколитературен (со паралели во сите словенски јазици), до превклучување на јазикот на македонската народна песна низ сите можни општествени кодови (особено во најдолгата македонска народна песна која не познава свој пандан во ниту една литература „Кузман капидан“, впрочем, исто како и „Силјан Штркот“).

Овие стилски синтети превладуваат во книгата „За македонските работи“ (1903) од Крсте Петков Мисирков, во која се дава и првата строго издржана научна елаборација на македонскиот литературен јазик.

Локалните стремежи во развојот на македонскиот јазик токму во книгата на Мисирков наоѓаат своја стандардизирана нивелација на високото литературно рамниште, со хиерархиско издигнување на типичните македонски

јазични особености, со нивна духовна селекција од јазичните особености на соседните јазици.

Колку и да ја пренебрегнува Мисирков традицијата, сепак стандардизацијата на македонскиот јазик успешно била поттикната во македонскиот корпус народни песни на браќата Миладиновци и се потврдувала со етнографските фолклорни текстови, правописно и јазично редактирани од Марко Цепенков, па односот на делата произлезени од школата на Димитрија Миладинов и од самопрегорната дејност на Марко Цепенков и македонистичката етнографска струја наспроти кодификаторското дело на Крсте Петков Мисирков соодветствува на односот јазичен материјал – јазична теорија.

Мисирков доволно проговорува за македонското национално прашање во својата книга и неговиот пишуван збор стигнува до неговите македонистички следбеници меѓу двете светски војни, кога македонското национално прашање се поттурнува под прашливите теписи на речиси сите европски дипломатии и останува на извесен начин забетонирано до предвечерието на Втората светска војна.

Но, не и македонскиот јазик! Тој се проткајува од растроените македонски територии, како показ дека постои на страниците на атинскиот „Абецедар“ отпечатен со максимални напори на тогашната светска дипломатија под форма на задоволување на човековите права, во услови на целосна забрана за негова употреба.

Македонскиот прозвучува поддржан со громогласен аплауз низ сцените на скопскиот театар, испакнува на страниците на скопскиот српскојазичен печат и се вкоричува во Рациновите „Бели мугри“ објавени во близина на Загреб во 1939 година – цели 60 години по „Македонска песнарка“ на Ѓорѓи Пулевски.

И сето она специфично македонскојазично што преродбата на кој било начин го одбегнувала, Рацин го поетизира, вклучувајќи го туку и не толку погодниот за ритмичка шема модел на удвоен предмет (Џукески 1984: 27-39).

Македонскиот се институционализира како јазик на заседанијата на Македонскиот литературен кружок во Софија, на кои се воспоставува духовна врска со Мисирковите „За македонските работи“ на Крсте Петков Мисирков и од чии редови произлегуваат двете стихозбирки на Коле Неделковски „Пет по светот“ и „М`скавици“.

Во текот на Втората светска војна одново заживува македонската народна песна и се стационира во двете Рациновски редактирани збирки „Македонски народноослободителни песни“. Така, од втората збирка особено се издвојува со својата надвременска и актуелна информативност „Песна на македонските партизани“: *Со векови оковани во пранги, / Под Ропство пишати Македонија, / Појќе не трпиме безчесни лаги: / Во бој последен борци влегоја!* (Пенушлиски 1963: 13-28).

Македонските народноослободителни песни јасно покажуваат дека континуитетот на македонскиот јазик е неизбежен.

Македонскиот е официјален јазик на македонската војска, на партизанските одреди и дивизии, како и на општественополитичкиот, црковниот и културноуметничкиот живот на слободните територии, а од

Првото заседание на АСНОМ на 2 август 1944 македонскиот народен јазик се заведува како службен јазик во македонската држава.

Скица трета

ОД КОДИФИКАЦИЈАТА И ЕЛАБОРАЦИЈАТА ДО ЕКСПАНЗИЈАТА И КУЛТИВАЦИЈАТА НА МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК

Кодификацијата на македонскиот јазик е конкретен револуционерен чин што се поставил не само како неодложна константа потем која ниту може, ниту смее да има враќање на претходна позиција, во никој случај туѓојазична, а бездруго не дотолку и фолклорна или писменојазична, па се остварува како цврст заграб напред кон иднината на јазикот, но не без целосно разоткривање на претходните позиции како непроценлив залог за во секоја следна етапа од развојот на стандардниот јазик (да се критикува зошто така некој писател пишува, а да не се знае дека е тоа само разработен Крчовски, разжесточен Пејчиновиќ, помеланхолизиран Прличев, но и распламтен, а никако сталожено смирен Цепенковкој си ја раскажува татковата судба, според принципите на повлекување на генетскиот код за само една знаковност на системот, независно од ознаките на системот, кои ако се постават на поширок психосоциolingвистички фон губат секое значење). И сè е во есенцијалноста на македонскиот јазичен код, интуитивно пренесуван од генерација во генерација и така прифатен од македонските писатели, па и така затолкуван и исцело елабориран во својата прва потем кодификациска фаза од Блаже Конески и неговите први генерации македонисти (Божо Видоески, Радмила Угринова, Тодор Димитровски, Благоја Корубин...) па и пречекан со преоткривачка возбуда од врвните слависти на тоа време: Тадеуш Лер Сплативињски, кој го вклучува во својата хрестоматија на словенските јазици, Рециналд де Бреј, во својот преглед на словенските јазици, а Хораст Лант му посветува целосна дескриптивна граматика врз најдобрите обрасци од македонските текстови.

И е македонскиот јазик структурно и функционално оформуван и когнитивно-културолошки препознаван како историски јазик од своите зборуваачи. Го докажуваат тоа во прв ред и примерите од делата на писателите привнесени како илустрација на употребата на формите на нивната употреба во „Грамастиката...“ на Конески, претходно актуализирани во читанките на Васил Иљоски, Крум Тошев, Христо Зографски...

Македонските јазикотворци, особено писателите, журналистите... со своите текстови ја надополнија и ја збогатија структурата на македонскиот јазик, ги заживеја формите и нивните значења од народниот во современиот македонски литературен јазик, не дозволија суштествените форми на македонскиот јазик да го изгубат или да го затемнат своето значење: тројниот член и тројната демонстративност на заменските систем, збирната множина, предминатото време...

И е елаборацијата на јазикот правописно и граматички потврдена во „Македонски правопис ос правописен речник“ во изданието од 1950 година,

подготвено од Блаже Конески и Крум Тошев со помош на Рада Угринова и Божо Видоески..

Експанзијата на македонскиот јазик комуникациски е воспоставена и разгранета преку печатот (весниците), радиото, универзитетот... во онаа смисла во која експланаторно македонскиот јазик ја доживува своја меѓународна афирмација преку врвните симпозиуми и научни посреќавања, но и манифестациите кои ретко каде можеле да заживеат, а профункционирале низ тие средби на Истокот и Западот во Македонија, на Струшките вечери на поезијата, а потоа и низ други форми (Семинарот за македонски јазик, литература и култура) и нашле свое уточиште во највисоката македонска научно-уметничка институција – Македонската академија на науките и уметностите, во чија прва борбена линија застанале најактивните во процесот на кодификацијата, елаборацијата и експанзијата на македонскиот јазик: Блаже Конески, Васил Иљоски, Ацо Шопов, Славко Јаневски, Михаил Петрушевски, како и Кирил Миљовски (другарот на Рацин од предвоениот период)...

Тоа е веќе времето (1967/1968) кога македонскиот јазик потем својата наддвездениска литературна и стандарднојазична обработка наоѓа свое место меѓу словенските јазици и јазиците во светот со сите параметри неопходни за социолингвистичките развојни фази на стандардните јазици (од описна граматика преку правописен и толковен речник до репрезентативна историја на јазикот, потврдена со значајни лингвистички проучувања од областа на современиот македонски јазик, историјата и дијалектологијата на македонскиот јазик, со своја застапеност во наставните програми на престижни славистички центри, со продлабочени проучувања во престижни светски институции.

Имено,

– ако е една од најпрестижните структурно-функционални теми на славистиката и на индоевропеистиката – аналитизмот во флексијата, тогаш меѓу словенските и немал број индоевропски јазици, нема подобар пример од македонскиот;

– ако е една од стратегиските теми на социолингвистиката, опстојбата на јазикот и забрзаниот развој на јазикот во сите пројави на јавната комуникација, не постои подобар пример од македонската јазична ситуација, во онаа смисла во која своєвремено најиздигнатиот подем меѓу југословенските центри го имал токму скопскиот, преку радиото и телевизијата и печатницата, на најдалек радиосигнал во Европа во седумдесеттите години и најсовршена печатница во Југославија во почетокот на осумдесеттите. И тоа е историја, а секоја историја остава неизбришливи траги, во онаа смисла во која експланаторноста на поезијата во светот и популарноста во музиката во југословенски културни рамки прво се здобивала на македонска сцена, на Струшките вечери на поезијата, на Скопскиот музички фестивал и слично;

– ако се бара, когнитивно-културолошки, лингвокултурна константа во жива опстојба на култ што не е фарса, зашто не постои поиздржан култ од живиот култ кон светите свети Климент и Наум Охридски и седмочислениците воопшто, како што постоел од памтивек во македонскиот духовен простор.

Заклучок

Македонскиот литературен јазик на својот историски портрет неумоливо ги потврдува основните поставки на структурно-функционалната и естетската лингвистика, имено, дека

– јазикот е систем и/или дух, а тоа ниту се признава, ниту има потреба да се докажува, туку се потврдува и/или се прифаќа во онаа смисла во која кај системите најважно е одржувањето: со сите расположливи средства, а кај духот преносливоста (...и така се одржа системот на македонскиот јазик со најбезбедната смена од синтетизам во аналитизам што била возможна во словенската структура на реченица и се одржа духот на македонскиот јазик со сите варијации на преминот од словенската митологија во христијанската религија, и понатаму низ сите предизвици на времето кои не биле малку, а македонскиот јазик секогаш бил на прва борбена линија, меѓу другото и при прогресивните движења во првата половина на XX век, кога за слободно изразен збор летала глава, а камоли за зборување на непризнат и забранет за поширока употреба јазик; системот знае за свој ред (хиерархија), а духот за бесконечно пространство во времето (што во основа, парадоксално но вистинито – е исто, во смисла колку знаци можат да го исполнат апстрактниот систем од знаци или, схоластички, колку ангели можат да застанат на врвот од играта! а практично, јазиците во светот се како игла во пласт сено); јазикот не се признава, тој се докажува: со зборувачи и територија, со генерали, не воени и командно-штабни, туку литературни и интуитивни со чувство за граматика и стилистика, и армија, не секогаш на сите можни борбени линии, туку со армија слушатели и читатели, со авијација и морнарица, но не со авиони и бродови, туку со радиобранови и сателитска програма, насекаде низ светот; системот бара одржување, а духот – восхитување, од празни разговори лице в лице (чиста фатика), кога никој освен зборувачите во моделот на комуникацијата не ја сфаќа пораката, до јазична иновација (беспрекорна граматичка информација);

– јазикот е општествена институција, со своја јазична санкција која отвора простор за јазична норма, а таа пак за кодификација на народниот јазик во литературен, врз основа на бесконечен корпус текстови кои постојано се пресоздаваат;

– јазикот е трезор во кој се чува народното јазично богатство во онаа смисла во која македонскиот јазик се вдомил во текстови засведочени од свети Климентово време до денес.

ЛИТЕРАТУРА

Алексиев, А., 1976, *Основоположници на македонската драмска литература*. Скопје: Култура

Апостолски, М., 1964, „АСНОМ за македонскиот јазик“, *Литературен збор*, год XI, бр. 5. Скопје, стр. 1-2

Апостолски, М., 1984, „НОВ и Револуцијата за афирмацијата на македонскиот јазик“, *Зборник во чест на Блаже Конески*. Скопје: УКИМ, Филолошки факултет, стр. 505-519.

Видоески, Б., 1996, „Пет децении од донесувањето на македонската азбука и правопис“, *Предавања на XXVIII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Охрид, 04. VIII – 24. VIII 1995, стр. 16-30.

- Верижникова, Е., 2001, „За некои јазични карактеристики на Војдан Чернодрински“, *Војдан Чернодрински – живот и дело*. Скопје: Институт за македонски јазик, стр.367-378.
- Димитровски, Т., Конески, Б., Стаматоски, Т. (редакциски одбор), 1978, *За македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Дучевска, А., Пандев, Д., Алексова, Г., *Граматика на македонскиот јазик за осмо одделение*. Скопје: Просветно дело.
- Иљоски, В., 1959, „За оформувањето и за развитокот на современиот наш литературен јазик“, *Литературен збор, година VI, br. 1*, стр. 1-16.
- Институт за македонски јазик, 1978, *За македонскиот јазик*, Скопје
- Кантарциев, Р., 1965, *Македонското преродбенско училиште*. Скопје: Култура.
- Конески, Б., 1949, *Македонските учебници од 19 век – еден прилог кон историјата на македонската преродба*. Скопје.
- Конески, Б., Тошев, К., 1950, *Македонски правопис со правописен речник*. Скопје: Државно книгоиздателство на НР Македонија.
- Конески, Б., 1952, *Македонската литература во 19 век (краток преглед и текстови), второ издание*. Скопје.
- Конески, Б., 1952, *За македонскиот литературен јазик*. Скопје: Кочо Рацин.
- Конески, Б., 1967, *За македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.
- Конески, Б., 1968, *Македонскиот јазик во развојот на словенските литературни јазици*. Скопје: Култура.
- Конески, Б., Настева, О.Ј., 1971, *Македонски текстови*. Скопје: УКИМ.
- Конески, Б., 1986, *Македонскиот XIX век, јазични и книжевно-историски прилози*. Скопје: Мисла.
- Конески, Б., Настева, О.Ј., 1971, *Македонски текстови 10-20 век*. Скопје: УКИМ.
- Конески, Б., 1974, „Крсте Петков Мисирков“, *Литературен збор, година XXI, книга 2*, стр. 1-6.
- Конески, Б., 1957, *Граматика на македонскиот литературен јазик. дел I*. Скопје: Просветно дело.
- Конески, Б., 1965, „Афирмација на македонскиот јазик“, *Литературен збор, год. XII – бр. 2*. Скопје, стр. 1-8.
- Конески, Б., 1993, *Светот на песната и легендата*, есеи и прилози. Скопје: Гоце Делчев.
- Конески, Б., 1993б, „Односот на григор прличев спрема локалниот говор и писмената традиција“, *Литературен збор 1-6*. Скопје, стр. 3-10.
- Корубин, Б., 1994, *Македонски историосоциолингвистички теми*. Скопје: Матица македонска.
- Лужина, Ј., 1995, *Историја на македонската драма. Македонската битова драма*. Скопје: Култура.
- Матковски, А., 1959, *Ѓурчин Кокалески*. Скопје: Институт за македонска историја.
- Миниси, Н., 2007, *Блаже Конески – поет и граматичар*. Скопје: МАНУ.
- Миовски, М., 1981/1982, „Аспекти на лингвистичкиот модел на Јоаким Крчовски“, *Македонски јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик, стр. 485-490.

- Митрев, Д., 1965, „Македонската литература во светлината на јубилејот“, *Литературен збор, год. XII – бр. 2*, Скопје, стр. 9-15.
- Митрев, Д., 1975, „Сестрано култивирање на македонскиот литературен јазик“, *Литературен збор, година XXII, книга 2*, стр. 1-2.
- Мисирков, К. П., 1974, *За македонските работи*, јубилејно издание по повод на стогодишнината од раѓањето на авторот. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Настева, О. Ј, Конески Б., Видоески., Б., 1982, „Контактите на македонските и албанските говори“, *Прва научна дискусија, Семинар за македонски јазик, литература и култура*. Скопје, стр. 83-92.
- Пандев, Д., 1997, „Членот во драмски текст (врз примерот на „Антица“ од Ристо Крле)“, *Ристо Крле – живот и дело (материјали од симпозиумот одржан на 31 мај и 1 јуни 1996 година во Струга)*. Скопје: Институт за македонска литература, стр. 89-93.
- Пандев, Д., 2005, „Македонскиот јазик од Илинден (1903) до АСНОМ (1944)“, *Предавања на XXXVII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура* (Охрид, 04-22 август 2004 г.), УКИМ, стр. 59-66.
- Пандев, Д., 2007, *Пристап во македонската лингвокултурологија*. Скопје: Штрк.
- Пандев, Д., 2009, „Афирмацијата на македонскиот јазик и на македонската јазична проблематика во европската лингвистика пред кодификацијата на македонскиот стандарден јазик“, *Откривањето и проучувањето на Македонија во европската наука до формирањето на македонските државни институции*, материјали од научниот собир одржан на 29/30 октомври 2007 г. Скопје: МАНУ, стр. 81-88.
- Пандев, Д., 2012, „Заложбите на Блаже Конески за македонскиот јазик и литература“, во: *XXXVIII научна конференција на XLIV меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Литература*, Охрид, 14-15 јули 2011. Скопје стр. 27-48.
- Пандев, Д., 2013, *Опишта реторика*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Пандев, Д., 2014а, „Македонскиот јазик во функција на македонската нација“, во: *Предавања на XLVI летна школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура*, Охрид, 15-28 јуни 2013, Скопје, стр. 61-78.
- Пандев, Д., 2014б, „Македонија пред и по Букурешкиот договор во прозата на Филип Каваев „Неписана историја“ (1939)“, *Букурешкиот мировен договор, Македонија и Балканот*. Скопје: МАНУ, стр. 227-243.
- Пандев, Д., 2017, „Односот на руската славистика кон македонскиот јазик пред и по Балканските војни“, *Букурешкиот мировен договор (2013) и неговите долгорочни последици за македонија и Југоисточна Европа*, материјали од македонско-рускиот научен собир одржан во Скопје на 27 и 28 јуни 2013 г. Скопје: МАНУ, стр. 29-38.
- Пандев, Д., 2018, „Македонскиот (преродбенски) јазик“, *Минатото на јазичниот свет – денес и утре*. Скопје: ИМЈ, УКИМ, стр. 205-208.
- Пандев, Д., 2019, *Окружието на Конески*. Скопје: Фондација Небрегово.
- Пандев, Д., 2019, *Охридска писменост*. Скопје: ПНВ публикации.

- Пандев, Д., 2020, „Слово за Охрид и охриѓаните или: скица за охридскиот градски говор врз широкото платно на македонската културна општественост“, *Зборник – предавања на ЛII Летна школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид 4-23. 8. 2019*. Скопје, стр. 37-51.
- Пенушлиски, К., 1963, „Карактерот и изворите на македонските народни песни од Народнослободителна борба“, *Литературен збор*, год X – бр. 2, стр. 13-29.
- Пенушлиски, К., 1988, *Одбрани фолклористички трудови*, книга 3, Македонската борбена народна лирика. Скопје: Македонска книга.
- Поленакоски, Х., 1973, *Во екот на народното будење*. Скопје: Мисла.
- Поленакоски, Х., 1973, *Студии за Миладиновци*, (Одбрани трудови кн. 4). Скопје: Мисла.
- Ристески, С., 1984, „Македонски текстови во весникот „Јужна звезда“ и списанието „Јужна стража“, *Литературен збор*, бр. 1, стр. 39-42.
- Ристоски, Б., 1997, „Националната мисла на Мисирков“, *Свечен собир по повод 70-годишнината од смртта на Крсте Мисирков, одржан на 7. XI 1997*. Скопје: МАНУ.
- Спасов, А., 1953, „Рацин и прашањето за македонскиот литературен јазик“, *Македонски јазик. Билтен на Катедрата за јужнословенски јазици*, год IV, бр. 5 и 6, стр. 97-112.
- Спасов, А., 1953, „Една одломка од Рациновите проучувања на македонското национално прашање“, *Македонски јазик. Билтен на Катедрата за јужнословенски јазици*, год IV, бр. 5 и 6, стр. 104-112.
- Стефаноски, Р., 1976, *Театарот во Македонија*. Скопје: Македонска книга.
- Угринова—Скаловска, Р., 1976, „За некои особености на македонската варијанта на црковнословенскиот јазик“. Zagreb: Slovo, стр. 175-184.
- Тодоровски, Г., 2001, „Зборник на Миладиновци. Настан и монумент на македонската култура : (Кон 140 годишнината од излегувањето)“, *Зборникот на Миладиновци : свечен собир по повод 140-годишнината од излегувањето на зборникот на браќата Миладиновци* : Скопје, 21. VI 2001. Скопје:МАНУ, стр. 9-13.
- Тодоровски, Г., 2007, *Македонската литература во XIX век : Претходниците на Мисирков*. – Скопје : Матица македонска, 433 стр.443 (Избрани дела / Гане Тодоровски ; 6)
- Угринова-Скаловска, Р., 1979, *Старословенски јазик*. Скопје: УКИМ.
- Џукески, А., 1984, „Формите и синтаксичките модели за искажување на објектот во лириката на Кочо Рацин“, *Литературен збор*, година XXXI, кн. 1, стр. 27-38.

Summary

Sketches for the historial portrait of the Macedonian standard language

This paper represents a series of related scatches on which we draw the portrait of the history of the Macedonian standard language through the determination of the status and the role of the institutions working on the formation of the language, the language creators and the prestigious texts which form the well known characteristcis of the Macedonian standard language with their structural models, funcnional forms and affirmative replies.

Мотоки НОМАЧИ

ЗА НЕОБЈАВЕНАТА ГРАМАТИКА НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ОД САМУИЛ Б. БЕРНШТЕЈН

*Очерк македонското литературно јазик
'Преглед на македонскиот литературен јазик'¹*

1. Вовед: Судбината на необјавениот текст на Самуил Б. Бернштејн

Самуил Борисович Бернштејн (1911-1997), еден од првите членови на Македонската академија на науките и уметностите, надвор од работниот состав, избран во 1969 г., е познат како еминентен славист, кој дал голем придонес во повеќе области на словенската лингвистика. Според Топоров (1998: 623), научната работа на Бернштејн може да се подреди во десет области: I. Компаративно-историска граматика на словенските јазици. Словенски јазици (општи и посебни проблеми); II. Бугаристички студии. Бугарска дијалектологија. Бугарска лексикологија и лексикографија (речници); III. Словенска дијалектологија и лингвистичка географија (атласи); IV. Етногенезата и проблемот на словенизацијата на Балканот; V. Словенските јазици и нивната поврзаност со соседните јазици. Балканистички студии; VI. Словенски јазици и култура; VII. Кирилometодиевистика; VIII. Историја на славистичките студии. Лични податоци; IX. Прегледи, критики, полемики и дискусии; X. Педагошка работа – учебници и сл.

Не е изненадување што Топоров не ги споменува македонистичките студии како посебна категорија. Впрочем, меѓу бројните придонеси на Бернштејн во славистиката, македонистичките студии прилично заземаат периферно место. Според двете споменици посветени на Бернштејн (Можаева 1971, 1991),² од областа на македонистиката, тој објавил само три научни статии (од кои два текста се речиси идентични),³ еден краток прилог во *Големата советска енциклопедија* и две кратки информативни белешки.⁴ Но, и покрај тоа, неминовно е дека Бернштејн одиграл клучна улога за развојот на македонистиката во Русија (Пандев 2013: 224). Оваа улога би била многу позабележителна, доколку во 1948 г. (или во 1949 г. затоа што го ревидирал ракописот) објавел граматика на македонскиот јазик.⁵ Бернштејн го завршил ракописот на 1 декември 1947 г.⁶ Објавувањето на книгата било потврдено на 28 декември 1947 г.,⁷ а текстот бил целосно подготвен до 3 јануари 1948 г.⁸ Според белешките од 23 март 1949 г. во неговиот дневник, Бернштејн бил многу изненаден што информации за неговата книга се појавиле на стр. 31 од издавачкиот распоред на *Академкнига* за 1949 г. Исто така, забележал дека ќе биде потребно многу време за објавување на граматиката на македонскиот јазик (Бернштейн 2002: 136).

Меѓутоа, конфликтот меѓу Сталин и Тито, што резултирал со протерување на Титовата Југославија од Информбирото во 1948 г. (сп. Шкарнич 2013: 105), придонел за необјавување на книгата.⁹ Во дневникот не е забележано точно кога била донесена оваа одлука.¹⁰ Очигледно е дека подоцна, околу 1950 г., Бернштејн престанал да го проучува македонскиот јазик.¹¹

Проектот на Бернштејновата граматика на македонскиот јазик е познат меѓу историчарите на македонистиката (сп. Ристески 1988; Ристовски 2011, 2013; Ускова 2011). Сепак, постоењето на ракописот не било познато, како што споменува Блаже Ристовски (2011: 40): „За жал, освен некои фрагменти од оваа книга што се појавила во научната периодика, до денеска таа остана непозната, дури не се знае ни дали е зачувана и каде се наоѓа.“

Неодамна имав среќа да ја пронајдам необјавената монографија во Градскиот архив на Москва со помош на Ирина А. Седакова и Максим М. Макарец од Институтот за славистика при Руската академија на науките. Излегува дека се зачувани три верзии на монографијата на Бернштејн, и тоа: целосен ракопис; комплетен текст отчуван на машина за пишување, со исправки; и претходни верзии на Воведот, Поглавјето 3 и текст- примерок на македонски литературен јазик. Подготвуваме критичко издание со коментари на оваа книга во соработка со Виктор А. Фридман.

Необјавената монографија на Бернштејн е достоинствена за внимание од страна на проучувачите на македонистиката и на славистиката, и тоа од повеќе аспекти. Познато е дека првата граматика на македонскиот јазик била објавена од Круме Кепески во 1946 г. како *Учебник во средните училишта*¹², додека заслугата за прва научна граматика на македонскиот литературен јазик, според Павле Ивиќ (1953: 325), му припаѓа на Хорас Г. Лант за неговото дело *A Grammar of the Macedonian Literary Language* ‘Грамматика на македонскиот литературен јазик’ (Скопје, 1952), ако не го земеме предвид описот на македонскиот јазик од страна на Рецинал де Бреј во неговата публикација *Guide to the Slavonic Languages* (Лондон – Њујорк, 1951), базиран на гореспоменатата педагошка граматика на Кепески.¹³ Ова гледиште е распространето меѓу специјалистите (сп. Gołąb 1956: 112; Topolińska 2008: 170).

Со оглед на научната природа на предметната монографија, што ќе се дискутира подолу, описот на Бернштејн на македонскиот литературен јазик можеби ќе го имал статусот на прва научна граматика. Освен тоа, како што бил случајот со научната граматика на Хорас Лант, така граматиката на Бернштејн ќе придонела за афирмирање на позицијата на македонскиот литературен јазик, пред сè, во земјите од Источниот блок.¹⁴

Покрај тоа, во монографијата се вклучени и конкретните гледишта на Бернштејн врз македонскиот литературен јазик, како и неговиот став кон овој најмлад кодифициран словенски јазик во тоа време, кој би можел да има поинаков облик, доколку токму Бернштејн учествувал во кодификацијата (сп. Ристески 1988: 136; Ристески 2000: 11, Ристовски 2011).¹⁵

2. *Погледите на Бернштејн за македонскиот јазик и неговата литературна форма: Од објавените дела*

Позицијата на Бернштејн била јасна и конкретна. Во неговиот труд *Очерк сравнителной грамматики славянских* ‘Преглед на компаративната граматика на словенските јазици’, објавен по кодификацијата на македонскиот литературен јазик и напишан од дијахрониска перспектива, Бернштејн изјавува дека во минатото, бугарските и македонските дијалекти биле дијалекти од ист јазик, додека денес македонскиот јазик е член на словенското јазично семејство, уживајќи рамноправен статус како другите словенски јазици (Бернштейн 1961: 38). Исто така, Бернштејн се осврнал на следното:

„...појавата на националните јазици е определена, пред сè, од историски услови, но не со дијалектната блискост или далечина... Во многу аспекти, македонските дијалекти се поблиски до западните бугарски дијалекти од родопските дијалекти. Меѓутоа, денес македонските дијалекти припаѓаат на македонскиот национален јазик, додека родопските дијалекти се дијалекти на бугарскиот јазик.“ (Бернштейн 1961: 42).¹⁶

Пред кодификацијата на македонскиот јазик, Бернштејн, во својата статија од 1938 г., експлицитно ја наведува посебноста на македонските дијалекти и нивното единство во споредба со околните дијалекти и јазици:

„И покрај значајната дијалектна разновидност, македонските дијалекти претставуваат единство и значително се разликуваат од јазиците на Тракија, Родопите, Мизија и Балканот.“ (Бернштейн 1938: 743).¹⁷

Како што е посочено од Божидар Видоески (1996 [2013]: 234), ова гледиште било вообичаено кај славистите, особено кај оние надвор од Бугарија и Србија, како што се Мјечислав Малецки (1938) и Андре Вајан (1938). Оваа изјава можеби била лингвистички заснована, но, исто така, може да се смета и како одраз на ставот на Коминтерната, која се залагала во корист на правото на Македонците за постоење како посебен народ со свој јазик во 1934 г. (сп. Friedman 1993: 164).

Во 1943 г., Антифашистичкиот совет за национално ослободување на Југославија, попознат по српскохрватскиот акроним АВНОЈ, го прогласи формирањето на Република Македонија, што беше тесно поврзано со воспоставувањето на новиот литературен јазик. Во овој контекст, Димитар Влахов (1878-1953), политичар, роден во Македонија, кој живеел во егзил во Москва од 1935 г. (Иваноски 2011, Бернштейн 2002: 39), побарал Бернштејн, како истакнат специјалист по јужна славистика и авторитетен словенски лингвист, да ги приложи своите ставови и начини за воспоставување на новиот литературен јазик за Македонците (сп. Бернштейн 2002: 54). И навистина, Бернштејн го сторил тоа на 11 септември 1944 г. (ibid. 2002: 54).¹⁸

Во ноември 1944 г., Влахов се вратил во Македонија со текстот на Бернштејн за новиот македонски литературен јазик, за средба на Антифашистичкото собрание за народно ослободување на Македонија, познато како АСНОМ (сп.

Јанчева и Мирчевска 2011). Во текстот, Бернштејн приложил две клучни насоки за формирање на литературниот македонски јазик (сп. Влахов 1947: 215-216, Ристески 1988: 223-224, Бернштейн 2002: 54):

1. Дијалектна основа: да се избере дијалектна основа која ќе биде јасна. Поконкретно, да се избегне скопската говорна варијанта како основа (поради српското влијание); да се избегнат источните дијалекти (бидејќи се блиски со бугарскиот); централното наречје (Битола – Порече – Прилеп) е единствениот соодветен кандидат за основа на литературниот јазик, кој исто така треба да содржи елементи од западните говори, бидејќи се поврзани со литературната варијанта на Климент Охридски.

2. Правопис: да се избере варијанта на кирилското писмо, како онаа во современиот руски или во современиот бугарски литературен јазик, избегнувајќи го српскиот; правописот треба да се заснова на фонетско-морфолошки принцип.¹⁹

Во овој контекст, на 12 декември 1944 г., АСНОМ одлучува да покани двајца експерти за јужнословенски јазици, Бернштејн и Николај Севастијанович Державин (1877-1953) од Москва, да служат како консултанти на Првата јазична комисија за кодификација на македонскиот книжевен јазик (Ристески 1988: 335, 2000: 11, 104, Friedman 1993: 171, Ристовски 2011: 40).²⁰ Двајцата научници го потврдиле својот договор за соработка со членовите на Комисијата. Сепак, оваа соработка никогаш не се реализирала. Впрочем, била формирана Втора јазична комисија затоа што Блаже Конески ги убедил политичарите дека Македонците треба сами да ги донесуваат своите одлуки.²¹ Недолго по Втората конференција, Конески запишал:

„Првата јазична комисија отиде и подалеку, изнесувајќи во своето образложение до Поверенството за народната просвета, од 20 јануари 1945 година, дека таа го дава предлогот не во дефинитивна форма, ами крајно решение за нашите јазични прашања треба да се земе дури кога ќе дојделе да ни помогат некои руски научници. Се разбира дека ова беше сосем наивно и погрешно мислено. За решавањето на нашето јазично прашање не можеше да биде компетентен никој друг освен ние самите.“ (Конески 1959: 101-102).

Иако улогата на Бернштејн во кодификацијата на македонскиот литературен јазик веќе не била предвидена, тој, сепак, составува граматика на македонскиот јазик. Со оглед на тоа што работел на проектот на Крсте Мисирков за кодификација на македонскиот литературен јазик во почетокот на 20 век во Одеса, Бернштејн во триесеттите веќе јасно ги имал подготвено своите ставови за кодификација на новиот литературен јазик и бил подготвен за дискусија со членовите на Комисијата. Неговите гледишта за некои јазични решенија на македонскиот литературен јазик можеби испровоцирале определена динамика

во формирањето на стандардниот јазик, впрочем, тие, во крајна линија, би биле извор на различна форма на стандардниот јазик, којашто не била реализирана. Во продолжение, ќе анализираме дел од текстот на *Очерк*, а определено внимание ќе насочиме и кон некои фрагменти на други написи, насловени како *Македонскиот јазик*.

3. Преглед на содржината на *Очерк* македонскогo литературногo јазика

Бернштејн ја дефинира својата необјавена монографија на следниов начин:

„Нашата книга не е учебник по македонски јазик. Ќе го опишеме современиот македонски јазик, илустрирајќи ги неговите правила со примери преземени од оригиналните дела на македонската литература. Поединечно поглавје е посветено на полемиките со кодификаторите на литературниот јазик за определени спорни прашања.“ (Бернштейн 1949: 4).²²

Така, не нè изненадува тоа што во овој текст, за разлика од другите текстови со слични наслови, стилот на Бернштејн е прилично полемичен. Монографијата се состои од следните шест поглавја, вклучувајќи и вовед и примерок текстови.²³

- Введение ‘Вовед’... 1-5
- Поголавје 1. *Македонскиот јазик* ‘Македонскиот јазик’... 6-11
- Поголавје 2. *Грамматическиот очерк современиот македонскогo литературногo јазика* ‘Преглед на граматиката на современиот македонски литературен јазик’... 12-93
- Поголавје 3. *Спорни прашања за современиот македонски литературен јазик* ‘Спорни прашања за современиот македонски литературен јазик’... 94-108
- Поголавје 4. *Јазикот на македонскиот весник „Вардар“* ‘Јазикот на македонскиот весник „Вардар“’... 109-116²⁴
- Поголавје 5. *Руската славистика и македонскиот јазик* ‘Руската славистика и македонскиот јазик’... 117-166
- Поголавје 6. *Очерк на македонскиот јазик* ‘Идни задачи на македонската лингвистика’... 167-182
- *Текстови* ‘Текстови’... 183-202

Бернштејн прокламирал дека целта на неговата монографија била да го опише современиот македонски литературен јазик, но земајќи ја предвид содржината, очигледно е дека постојат разлики во определена мера од она што треба да се очекува од таквата прокламација.

Структурата на монографијата на Бернштејн, навистина била претставена во Билтенот на Академијата на науките во 1948 г. (Бернштейн 1948б: 86). Како и да е, неговиот опис во *Македонскиот јазик*, претходниот наслов на планираната книга, и содржината на *Очерк*, новиот наслов, не се исти. На пример, според

текстот на Бернштејн од 1948 г., т.е. прегледот на неговата најавена публикација, Првото поглавје се занимава со местото на македонскиот јазик меѓу јужнословенските јазици, но во *Очерк* оваа тема се дискутира многу помалку. Освен тоа, според авторот, во Поголавјето 3 се дискутира глаголската наставка *-т* за трето лице еднина во сегашно и во идно време, додека во *Очерк* авторот дискутира и за други теми. Затоа, тука ќе се разгледа содржината на *Очерк*.

Поголавјето 1 се занимава со социополитичката заднина и историјата на македонистичките прашања. Ова поглавје го прикажува негативниот став на Бернштејн кон големиот српски националистички стремеж кај српските проучувачи на Македонија и на македонските дијалекти.

Поголавјето 2 е главен дел од монографијата, но излегува од границите на она што е опфатено со неговиот наслов. Веројатно се работи за погрешен наслов бидејќи поглавјето не обработува опис на структурата на македонскиот литературен јазик, туку во него се дадени разни компаративни анализи на македонскиот и на бугарскиот јазик (а во помал степен и на српскиот), како на синхрониско, така и на дијахрониско ниво.

Според авторот, ова поглавје е напишано со анализирање на следните материјали (Бернштејн 1949: 12-13): 1. *Македонска граматика* на Круме Кепески (1946); 2. *Македонски правопис* (1945); 3. *Македонската литература и македонскиот литературен јазик* на Блаже Конески (1945); 4. *Читанка за II отделение* (1946); 5. *Одбрани четива за македонски јазик во I, II, III клас* (1946); 6. *Збирка на македонски народни песни*, уредник Блаже Конески (1945); 7. *Нов ден. Списание за уметност, наука и друштвени прашања* (1945-1946); 8. *Гламји* на Венко Марковски (1945); 9. *Климе* на Венко Марковски (1945); 10. *Порои* на Венко Марковски (1945); 11. *Песни* на Коле Неделковски (1946); 12. *Песни* на Коста Рацин (1946); 13. *Сердарот* на Григор Прличев (1946); 14. *Песни* на Ацо Шопов, Блаже Конески, Славко Јаневски, Гого Ивановски и Лазо Каровски; 15. *Историја на сесојузната комунистичка партија (на болишевиците). Краток курс*; 16. Неколку броеви на весникот *Нова Македонија*; 17. *Бюлетенъ второго конгресса антифашистичкой молодёжи Македонии* (1945).

Ова поглавје ги обработува тематските области: правопис, фонетика и фонологија, историја на вокалниот и на консонантскиот систем, и морфологија (именскиот и глаголскиот систем) на јазикот. Недостасуваат зборообразувањето и синтаксата. Во текот на ова поглавје, авторот дава дијахрониски и дијалектолошки прегледи на различни феномени на македонскиот јазик, многу често во споредба со бугарски и српски, што може да побуди интерес кај научниците. Ваквиот опис бил карактеристичен за историчарите и за дијалектолозите на словенските јазици во тоа време, како што било карактеристично и да не се разработуваат областите на зборообразувањето и на синтаксата (во научна смисла на овие термини), па Бернштејн можел да ги испушти од својата книга.²⁵

Од посебен интерес за нас е Поголавјето 3 бидејќи се критикуваат определени аспекти на литературната варијанта која ја формираат Македонците. Бернштејн предлагал своја варијанта на македонскиот литературен јазик и запишал:

„Ми се чини дека основните прашања се решени правилно. Сепак, сè уште има работи што треба да се направат, а во некои случаи и да се преработат. Особено, многу спорно е што понекогаш се забележуваат свесно погрешени работи. Во ова поглавје ќе се осврнеме на некои проблеми, кои, според нашето мислење, беа погрешно решени.“ (Бернштейн 1949: 95).²⁶

На деталите од Поголавјето 3 ќе се осврнеме во делот 4 од оваа статија.

Поголавјето 4 е посветено на анализа на буквите, фонетиката и морфологијата на македонскиот јазик во списанието „Вардар“ на Крсте Мисирков, објавувано во Одеса од 9 декември 1904 до 30 септември 1905 г. Ова поглавје е резултат на истражувањето кое Бернштејн го спровел во Историскиот архив во Одеса во 1934 г. (Бернштейн 1958: 178). Авторот не објаснува зошто го вклучил ова поглавје во книгата. Може да се претпостави дека го вклучил овој текст, бидејќи неговиот модел на литературна варијанта на македонскиот јазик започнал да се гради со анализирање на идиолектот на Мисирков. Двата текста посветени на македонскиот јазик на „Вардар“ на Мисирков, објавени во 1958 и 1960 г., во многу аспекти се идентични со ова поглавје, што покажува дека Бернштејн практично ја прекинал работата врз македонистичките студии до 1950 година, како што е споменато во воведот на оваа статија.

Поголавјето 5 е невообичаено за ваков вид публикација како посебно поглавје. Повеќе би соодветствувало како прилог во книгата. Ова поглавје ја разгледува историјата на македонистичките студии во Русија. Тука може да се види другата страна на Бернштејн, имено, историчар на славистичките студии. Во суштина, во ова поглавје станува збор за славистите од 19 и почетокот на 20 век, како што се: В. И. Григорович, П. А. Лавров, В. Н. Шчепкин, Н. С. Державин, С. М. Куљбакин и А. М. Селишчев. Повеќе од 40 страници (поглавјето има вкупно 49) се посветени на придонесот на Селишчев за македонистичките студии, вклучувајќи и интерпретација, проценка и преглед на неговите дела. Определени делови од ова поглавје се содржат во публикуваната статија на Бернштејн – „Из истории изучения јужных славянских языков во России и в СССР“ (1957). Впрочем, некои описи за придонесите на Григорович и Селишчев за македонистичките студии во статијата се идентични со описите во граматиката.

Поголавјето 6 се занимава со стратегија за развој на младиот литературен јазик. Според Бернштејн, една од најважните задачи за македонската лингвистика е да објави сериозна научна граматика на македонскиот литературен јазик (Бернштейн 1949: 170). Тој смета дека без таква научно-елаборирана граматика, невозможно е да се напише училишна граматика. Во овој контекст, Бернштејн посочил повеќе проблеми во првата школска граматика напишана од Кепески (1946), кој, секако, немал пристап до научна граматика. Покрај тоа, забележува дека на македонската лингвистика ѝ се потребни и анализи на историски документи, дијалектолошки истражувања, вклучувајќи и изработка на лингвистички атлас, како и истражувања на топонимијата.

4. Неколку зборови за Поглавјето 3. Спорные вопросы современного македонского литературного языка ‘Спорни прашања за современиот македонски литературен јазик’

Во ова поглавје, Бернштејн полемично ја критикува состојбата на македонскиот литературен јазик и го предлага својот начин на решавање на проблемите што ги согледал. Тој забележува шест такви проблеми. Во текстот што следува, ќе ги претставиме проблемите и решенијата на Бернштејн. Потоа, ќе ја дискутираме соодветноста на неговите идеи по 70 години.

4.1. Воведување на буквата јот (ј)

Според Бернштејн (1949: 94-95), воведувањето на буквата *j*, по примерот на српската кирилица, и отфрлањето на традиционалните кирилични знаци *й*, *я*, *ю*, не може да се оправда во македонскиот литературен јазик. Ова мислење веќе беше споменато од авторот и на друго место, но во овој дел тој го оправдува своето гледиште во текстот што следува:

„Со право, многупати беше посочено дека воведувањето на *jot* во словенскиот графиски систем го нарушува внатрешното единство на словенската азбука, произведува полиграфски тешкотии и воопшто нема смисла, бидејќи за разлика од латинската азбука, словенската нема потреба од овој знак. Во српскиот, сепак, оваа иновација на Вук е воведена и сега би било тешко, а можеби и ирационално да се воведат буквите *я* и *ю*. Но, зошто да се повтори истото неуспешно воведување во македонскиот литературен јазик, кога нема никаква традиција, кога новата азбука во најголем степен може да биде доследна. Ни се чини дека во овој случај македонските литерати требаше да ги следат руската и бугарската азбука.“ (Бернштейн 1949: 95-96).²⁷

Коментар:

Во српскиот јазик, воведувањето на буквата *j*, преземена од латиницата, често е дискутирана во контекст на антиправославното расположение, кое било поттикнато од Јернеј Копитар, советник на Вук Караџиќ за воспоставувањето литературен јазик базиран на народниот (сп. Neweklowsky 2010: 162). Како што покажаа Александар Младеновиќ (Младеновиќ 1963) и Миодраг Поповиќ (Поповиќ 1983), спротивно на општото верување, буквата *j* била употребена пред Вук во ракописни српски текстови од 18 век, па дури и во руски, со коишто Вук најверојатно бил запознаен (види и Дмитриев и Сафронов 1975: 44).

Според Бодуен де Куртене (1871: 174): „Само Вук Стефановиќ Караџиќ, талентиран човек со суптилен усет за звучниот аспект на неговиот мајчин јазик и, од друга страна, со строго конзистентен интелект, зачувувајќи ја азбуката што била користена до неговото време, целосно го применуваше литералниот

(фонетски) графиски принцип, и во тој поглед ѝ направи многу важна услуга на српската литература и на српските интелектуалци. Може да се каже дека графискиот систем на Караџиќ покажува модел на извонредност, барем во однос на неговиот принцип.“ (цитиран во Гудков 2014: 72).²⁸

Можеби, исто така, вреди да се напомене дека, според Билодид (1965: 36), обидот да се воведат нова азбука со *jot* по примерот на Вук била направена и во украинскиот јазик од страна на М. П. Драгоманов. Сепак, овој обид не бил успешен затоа што, според Билодид, традиционалните кирилични букви што им биле познати на луѓето биле длабоко вкоренети, но тоа не значи дека Вуковиот систем го уништил единството на кирилицата.

Покрај тоа, според Стаматоски (1986: 52, 54; 1998: 89), буквата *j* исто така се користела од македонски автори како Ѓорѓи Пулевски, Кирил Пејчиновиќ и Константин Петковиќ во 19 век. Може да забележиме дека Мисирков користел *i* во неговата кирилица. Стаматоски се осврнува кон воведувањето на буквата *j* како од големо значење за модернизацијата на ортографскиот систем на македонскиот јазик (1998: 159), којшто Мареш (2008: 151) го оценува на следниов начин: „И македонската ќерка на Вуковата кирилица претставува еден од фонолошки најсовршените графиски системи“.

Од практична гледна точка, Конески ја сметал Вуковата кирилица како попрктична и поедноставна од бугарската, како и полесна за децата да ја совладаат (Ристески 2000: 118).²⁹

Исто така, треба да се напомене дека писмото има и симболична функција. Во случајот со македонскиот, самото користење на *j* овозможува и визуелно да се разликува од бугарскиот, најблискиот јазик на македонскиот.³⁰

4.2. Неконзистентност на фонетскиот принцип

Бернштејн го критикува принципот на македонскиот графиски систем на следниот начин:

„Со воспоставувањето на фонетски правопис по примерот на српскиот јазик, кодификаторите на новиот литературен јазик не ги разјасниле доволно разликите помеѓу српскиот и македонскиот фонетски систем. Српскиот начин на пишување на *зуб*, *дуб*, *гроб* итн. претставува фонетско пишување. Но, ситуацијата во македонскиот јазик е сосем поинаква. Во него, како и во бугарскиот, консонантите во финална позиција се реализираат како соодветните безвучни. Затоа, треба да се пишува *зап*, *дап* и *грон*, исто како што се пишува *јас*.“ (Бернштејн 1949: 96).³¹

Коментар:

Можеби некој, од една страна, би се согласил со Бернштејн, бидејќи навистина има недоследност во овој поглед (види, исто така, Усикова 2003: 28-30). Од друга страна, пак, може да се оправда принципот затоа што постои разлика

помеѓу именките и заменките, во смисла дека првите може да прифатат постпозитивен определен член, а во ваков случај треба да се знае точната основна форма: *леб* – *лебот*, но не *лепот*.

4.3. Секундарно деривирано *ј* пред *н* во централните дијалекти

Бернштејн истакнува дека македонските писатели се обидуваат да го изразат секундарно деривираното *ј* како во *камејната*, *приготвејнето*, *барајне*, *погинвејне* итн. во нивните дела (Бернштейн 1949: 96). Оваа форма се појавува и во „Вардар“ на Крсте Мисирков. Но, не била вклучена во новиот литературен јазик, а според критиките на Бернштејн, нејзиното вклучување или исклучување можело да се одлучи само со дијалектно истражување.

Коментар:

Некои можеби ќе се согласат со Бернштејн за ова гледиште. Фридман (Friedman 2015: 263), исто така, истакнува дека овие форми се уникатни во однос на старословенското и руското *-nie*, од една страна, и српскохрватското *-nje*, од друга, и овој случај ќе придонесе кон посебноста на македонскиот литературен јазик. Треба да се забележи дека, според Конески (Koneski 1983: 93), овој образец се наоѓа во западните дијалекти (Прилепско, Битолско, Преспа и Охридско) и во долновардарските говори, а особено се среќава кај говорници на помладата генерација, што значи дека постојат и социодијалектни разлики во говорот во иста географска област. Според Марјан Марковиќ (лична комуникација), во повеќето централни, западни периферни и источни дијалекти глаголските именки завршуваат на *-ње*, а не на *-јне*. Ова укажува на тоа дека, барем ретроспективно, постои и убедлива причина да не се вклучи оваа карактеристика во литературниот јазик.

4.4. Коегзистенција на формите за трето лице единина на личната замена

Бернштејн го критикува напоредното постоење на *он/она/оно* и *тој/таа/тоа* во новиот литературен јазик (Бернштейн 1949: 96). Според него:

„Напоредното постоење на овие различни форми во системот на еден литературен јазик не може да биде допуштено. Неопходно е да се направи избор. Мислам дека воопшто не е тешко.“ (Бернштейн 1949: 96).³²

Накратко, според Бернштејн, *тој/таа/тоа* треба да се изберат како стандардни, бидејќи овој модел е пораспространет во Македонија, а замената на *он/она/оно* со *тој/таа/тоа* можела да се забележи во различни области во Македонија.

Коментар:

Предлогот на Бернштејн се чини дека е точен, а овој избор можеби е направен за да се разликува македонскиот од српскохрватскиот, кој има *он/она/оно*, а

што е и карактеристика на говорот на Скопје (сп. Селишев 1986: 174). Според Фридман (Friedman 2015: 195), *он/она/оно* е карактеристика на северните и на источните дијалекти на македонскиот јазик и сè уште е официјално дозволено.³³ Во врска со ова, објаснувањето на Лант е нејасно: „формите *тој/таа/тоа* се употребуваат од едни говорители, формите *он/она/оно* од други“ (Lunt 1952: 37). Конески (1967: 331) истакнал дека *он/она/оно* е прилично ограничено и се пронаоѓа само во поезијата, додека Марковиќ (Marković 2013: 444) ги смета овие форми повеќе како колоквијални. Иако, *он/она/оно* не се целосно исчезнати од заменскиот систем, ставот на Бернштејн бил *де факто* реализиран во текот на развојот на литературниот македонски јазик.³⁴

4.5. Системот на тројниот член

Бернштејн го смета тројниот член во македонските дијалекти како уникатен и како нешто што треба да се содржи во новиот литературен јазик. Тој продолжува:

„Сепак, не е тешко да се забележи дека *ов, ва, во, он, на, но* се избегнуваат. За разлика од народниот јазик, во којшто овие форми се среќаваат многу често, во литературниот тие се употребуваат ретко и генерално се појавуваат во текстови со елементи на народен јазик... Нема никаков сомнеж дека сето тоа го доведува јазикот до обединување, со губење на важни нијанси и тонови... Оваа карактеристика на народниот јазик треба да се зачува и во литературниот.“ (Бернштейн 1949: 97).³⁵

Коментар:

Фреквенцијата на трите члена навистина се чини дека е значително различна во двете варијанти на јазикот, но сите овие форми се сочувани во литературната варијанта на македонскиот од тоа време (сп. Marković 2013: 444, Минова-Ѓуркова 2003: 224). Според Минова-Ѓуркова (1998: 115), во современиот македонски јазик *-от* има најширока сфера на употреба (деиктичка, генеричка и други референцијални функции), додека *-он* има најмала сфера на употреба, а *-ов* е некаде помеѓу. Според Тополињска (2008: 185), терминологијата е прилично несоодветна и само *-от* ја врши вистинската членска функција, додека *-он* и *-ов* се клитички (неакцентуални) форми на показните заменки. Покрај тоа, иако Бернштејн ова не го спомнал во тоа време, во разните регистри на литературниот јазик денес, двојната употреба на членот и заменката (како на пр. *таа жената, оваа последнава улица* итн.) се смета за широко распространета, што значи дека показните заменки не се исклучуваат меѓусебно со *-он* и *-ов* формите.³⁶

4.6. Глаголската форма за трето лице еднина од сегашното време

Според Бернштејн, оваа тема е најпроблематична. Навистина, во претходната верзија на Поглавјето 3, во *Македонскиот јазик*, само оваа тема била дискутирана. Оваа верзија е многу слична, всушност, во многу случаи речиси идентична, со неговиот напис објавен во 1948 г. под наслов *К вопросу о форме 3-го. Л. ЕД. Ч. настоящего времени в македонском литературном языке* ‘За прашањето за формата за трето лице еднина во сегашно време во македонскиот литературен јазик’. Ревидираната верзија во *Очерк* исто така е идентична, со неколку мали разлики.³⁷

Двата главни аргументи на Бернштејн се: Прво, завршетокот *-т* треба да се зачува во 3 л. едн., како во *бегат, носит, траит и пиет*, имајќи ги предвид историјата на македонскиот јазик и широкото присуство на формата во современите дијалекти. Покрај тоа, Бернштејн сметал дека токму таа форма го разликува македонскиот од соседните српски и бугарски:

„Како што е познато, поголемиот дел од современите македонски дијалекти го имаат завршетокот *-т* за трето лице еднина од сегашното време, што остро ги разликува македонските дијалекти од сите други јужнословенски јазици.“ (Бернштейн 1949: 99).³⁸

Второ, според мислењето на Бернштејн, оваа карактеристика е поврзана со формата на постпозитивниот член: дијалектот што има завршеток на *-т* во 3 л. едн. има тенденција да има постпозитивен член на *-т* за машки род во еднина. Откога кодификаторите на македонскиот литературен јазик ја вклучиле оваа форма на определен член, асиметричната норма на новиот литературен јазик не можела да биде природна, станувајќи непотребно измешана во однос на нејзините дијалектни основи, сè додека не би го вклучила завршетокот *-т* во 3 л. едн. во сегашно време, за којшто вели:

„Задржувајќи го *-т* во членуваната форма, од една страна, и испуштајќи го во 3 л. едн. во сегашно време, на друга, кодификаторите на новиот литературен јазик прекршија многу важна карактеристика на македонските дијалекти и воспоставија вештачки сооднос помеѓу овие две форми. Тоа никогаш не може да се оправда.“ (Бернштейн 1949: 105).³⁹

На крајот, Бернштејн ги предлага следните глаголски парадигми од табелата (Бернштейн 1949: 105):

1.	бегам	бегаме	викам	викаме
	бегаш	бегате	викаш	викате

	бегат	бегаат	викат	викаат
2.	носам	носиме	стоам	стоиме
	носиш	носите	стоиш	стоите
	носит	носат	стоит	стоат
3.	траам	траиме	паднам	падниме
	траиш	траите	падниш	падните
	траит	траат	паднит	паднат
4.	пијам	пиеме	бијам	биеме
	пиеш	пиеге	биеш	биете
	пиет	пијат	биет	бијат

Табела 1

„Точните“ глаголски парадигми на македонскиот литературен јазик, според Бернштејн

Коментар:

Судејќи според податоците добиени од претходните студии (како тие на Селишчев, Облак, Вајан/Мазон, Белиќ и други), гледиштето на Бернштејн можеби излегува точно. Меѓутоа, зборувајќи ретроспективно, Бернштејн ја испуштил тенденцијата на еволуција на овие форми во македонскиот јазик, бидејќи допрва требало да се спроведе темелно дијалектолошко истражување во неговото време. Како што беше истакнато, оваа особина во основа е потврдена во западните говори, но не сите западни дијалекти ја поседуваат оваа форма (Конески 1967: 161), а особено \emptyset е завршеток во централните говори на западната дијалектна група (Тошев 1979: 62), кои претставуваат главна дијалектна основа на литературниот јазик. Покрај тоа, во некои други дијалекти, *-т* во 3 л. едн. има тенденција да се изгуби. На пример, велешкиот дијалект целосно ја изгубил оваа карактеристика (Конески 1967: 161),⁴⁰ додека ја задржал *-т* формата на постпозитивниот определен член: *тој купује- \emptyset* , но на *цар-от ќерки* (преземено од Reiter 1967: 117, 127). Така, поврзаноста на двете форми не е толку универзална карактеристика, како што тврдел Бернштејн во неговото време.

5. Заклучок

Во историјата нема простор за корекции, а случајот со македонскиот литературен јазик не е исклучок. Така, погледите на Бернштејн на македонскиот

литературен јазик немале никакво влијание врз формирањето на нормата на литературниот македонски вод реалноста, бидејќи тој не можел да влијае ниту како еден од кодификаторите, ниту, пак, можел да ја објави својата завршена книга. Меѓутоа, иако во ова ограничено време и простор не можев да одам во детали, дури и денес не може да се негира дека во неговата необјавена книга се среќаваат различни интересни идеи. Како што може да се види во примерот на заменската форма, историјата докажува дека некои од неговите опсервации биле поддржани со текот на времето. Во секој случај, објавувањето на текстот на Бернштејн ќе биде од значаен придонес за историските проучувања на македонскиот литературен јазик, како и за расветлување на дискусиите што се случиле во првите години од неговата кодификација.

Белешки

1. Англиска верзија на оваа статија е објавена во *Balkanistica* 32:2 (2019). Преводот на македонски е направен со цел содржината да им биде достапна и на македонските читатели. Би сакал да искажам искрена благодарност до проф. Марјан Марковиќ, проф. Кристина Крамер, проф. Виктор Фридман, проф. Зузана Тополињска, проф. Светлана Михајловна Толстаја, проф. Предраг Пипер и проф. Јоуко Линдштет за нивните важни коментари, како и за споделувањето лични материјали поврзани со оваа тема. Исто така, посебна благодарност до м-р Давор Јанкулоски за преводот на статијата на македонски.
2. *Исследования по славянскому языкознанию: Сборник в честь шестидесятилетия профессора С. Б. Бернштейна* (Москва, 1971) и *Studia Slavica: к 80-летию Самуила Борисовича Бернштейна* (Москва, 1991)
3. Тоа не било негово намерно двојно поднесување. На 21 септември 1960 г., Бернштејн напишал дека го испратил својот ракопис под наслов „’Вардар’ К. П. Мисиркова“ за специјалното издание на словенечкото славистичко списание *Slavistična revija* посветено на Рајко Нахтигал, но се покажа дека уредникот не го добил ракописот. Така, Бернштејн одлучил да го објави во Советскиот Сојуз и навистина текстот бил објавен. Меѓутоа, подоцна, ракописот што претходно го испратил, пристигнал во Словенија, па текстот бил објавен и во следниот број на *Slavistična revija*. Види Бернштейн (2002: 264).
4. Овие публикации се: *Македонский язык* (*Большая советская энциклопедия*, 1938), *Из подготовляемых работ “Македонский язык”* (*Бюллетень академии наук*, No. 4, 1948), *К вопросу о форме 3-го лица единственного числа настоящего времени в македонском языке* (*Вестник МГУ*, вып. 2, 1948), *Изучение македонского языка в Народной Республике Македонии* (*Вопросы языкознания*, No. 2, 1956), *“Вардар” К. П. Мисиркова* (*Slavistična revija* XI, 3-4, 1958), *Из истории македонского литературного языка. “Вардар” К. П. Мисиркова* (*Славянская филология*, вып. 3, 1960). Вреди да се напомене дека во своето инаугуративно предавање за словенската морфонологија по повод неговото зачленување во Македонската академија на науките и уметностите, Бернштејн не посветил ниту еден збор за македонскиот јазик.

5. Сочувани се две верзии на насловните страници. Едната е насловена *Македонскиот јазик*, со 1948 како година на објавување. Другата е насловена *Очерк македонскогo литературногo јазика*, со 1949 како година на објавување.

Според Усикова (2011: 18), Бернштејн бил првиот што напишал граматика на македонскиот литературен јазик, насловена *Очерк по македонскому јазыку*, во 1945 г. Меѓутоа, ова е сомнително бидејќи во записот во својот дневник од 2 ноември 1945 г., Бернштејн запишал: „После завершения диссертации, начну новую, очень важную работу, написать которую я обещал Влахову. Речь идет о грамматике македонского языка.“ (‘По завршувањето на мојата докторска дисертација, ќе почнам со пишување нова, многу важна работа што му ја ветив на Влахов [Димитар Влахов]. Станува збор за граматика на македонскиот јазик.’). Види Бернштейн (2002: 73).

6. Види Бернштейн (2002: 115).

7. Види Бернштейн (2002: 115).

8. Овој датум може да се најде во воведот на неговиот ракопис.

9. Според Шкарич (2013: 105), таканареченото „македонско“ прашање било најспорното прашање помеѓу Сесојузната комунистичка партија (болшевиците) и Сојузот на комунистите на Југославија.

10. Пишувајќи за смртта на В. П. Коларов во дневникот, датирано 30 јануари 1950 г., Бернштејн се враќа на дискусијата со Д. Влахов за проблемите на македонскиот литературен јазик. Ова може да сугерира дека во тоа време, проектот за книгата веќе бил запоставен. Види Бернштейн (2002: 147).

11. Се чини дека ова, барем делумно, било поради конфликтот помеѓу Народна Република Бугарија и Социјалистичка Федеративна Република Југославија во 50-тите години од 20 век, во однос на разни македонски прашања. Како што истакнуваат Валева и Исаева (2013: 144), речиси било табу да се работат теми од областа на македонистиката на Институтот за славистика и балканистика при Академијата на науките на СССР. Сепак, некои од директните ученици на Бернштејн, како што се Н. И. Толстој и В. М. Илич-Свитич, проучувале различни аспекти на македонскиот јазик под водство на Бернштејн. Според сопругата на Никита Толстој, Светлана Михајловна Толстаја (лична комуникација), Бернштејн му дал на Толстој теми како лингвистичка анализа на јазикот на Р. К. Жинзифов (за работна задача) и предлогот *од* во македонскиот јазик (за магистерска теза). Вреди да се запамети дека под раководство на Толстој, Илич-Свитч и Д. Толовски го составиле првиот комплетен двојазичен речник на македонскиот литературен јазик (Москва, 1963). Исто така, Р. П. Усикова, и таа ученичка на Бернштејн, има објавено бројни прилози, книги и речници за македонскиот јазик, вклучувајќи различни граматика, како што се: *Македонскиот јазик* (Скопје, 2000) и *Грамматика македонскогo литературногo јазыка* (Москва, 2003); и тритомен македонско-руски речник, *Македонско-руски речник/Македонско-русский словарь* (Скопје, 1997), *Македонско-русский словарь/Македонско-руски речник* (Москва, 2003).

12. Второто издание било објавено во 1947 година, а во 1950 година било издадено ново издание. Бернштејн го консултирал првото издание на таа граматика (Бернштейн 1949: 12).

13. Веднаш по објавувањето на граматиката на Лант, излегол првиот дел од *Грамматика на македонскиот литературен јазик* од Блаже Конески.
14. Sprema Спасов (2006: 140), граматиката на Лант навистина имала „непроценливо позитивна улога во афирмацијата на македонскиот литературен јазик низ светските славистички центри.“
15. Всушност, Конески се спротивставил на желбата на учесниците на Првата кодификациска конференција да го донесат Бернштејн да им каже што да прават. Конески силно чувствувал дека стандардниот македонски јазик треба да биде кодификуван од родени говорители, а не од странци. Ова била една од причините поради кои Првата конференција не успеала и се одржала втора (Блаже Конески, лична комуникација со Виктор А. Фридман во 1991 година). За повеќе детали, видете го делот 2 од оваа статија.
16. „...возникновение национальных языков определяется прежде всего историческими условиями, а не близостью или отдаленностью диалектов... Во многих отношениях македонские говоры ближе к западным болгарским, нежели родопские. И тем не менее, македонские говоры в настоящее время относятся к македонскому национальному языку, а родопские говоры являются говорами болгарского языка.“
17. „Несмотря на значительное диалектное разнообразие, македонские говоры представляют собой единство и заметно отличаются от нарондых говоров Фракии, Родоп, Мизии и Балкан.“
18. Во дневникот, Бернштејн запишал дека му го испратил текстот на Влахов на 11 септември, додека во документот на Ристески и во говорот на Влахов, датумот е 12 септември. Види Ристески (1988: 222) и Влахов (1947: 214).
19. Овие две точки јасно го изразува антисрпското чувство, што може да се види и на други места во делата на Бернштејн за македонскиот јазик. Навистина, во својот дневник, Бернштејн запишал: „Нельзя допустить, чтобы македонский литературный язык стал полусербским (‘никој не може да дозволи македонскиот литературен јазик да биде полусрпски’). (Бернштейн 2002: 56). Од друга страна, исто така, важно е да се забележи дека грижата на Влахов била: „... однако мне известно, что в настоящее время в Македонии сильна грапа, которая ориентируется на скопский диалект и на сербский литературный язык (‘сепак, знам дека сега во Македонија постои силна група која е ориентирана кон скопскиот дијалект и кон српскиот книжевен јазик’). Види Бернштейн (2002: 54).
20. Лингвистичките погледи на Державин на македонскиот јазик може да се окарактеризираат како пробугарски. Тој смета дека македонските дијалекти припаѓаат на бугарскиот јазик (Державин 1914: 54-111).
21. Види исто белешка 14 од оваа статија.
22. „Наша книга – не учебник македонского языка. Мы даем описание современного литературного языка, иллюстрируя его правила примерами из оригинальных произведений македонской литературы. Отдельная глава посвящена полемике с создателями литературного языка по некоторым спорным вопросам.“
23. Иако индексот е најавен во содржината, не е прикачен во машинописот.

24. На страница 109 од машинописот, Бернштејн го сменил насловот на ова поглавје во „Из истории македонской журналистики“ (види и Ристовски 2013: 565).

25. Граматиката на Лант не вклучува зборообразување и синтакса. Граматиката на Конески, сепак, ги обработува зборообразувањето и синтаксатата.

26. „Мне представляется, что основные вопросы решены верно. Но кое-что еще нужно сделать, в некоторых случаях переделать. В частности наблюдается много спорного, а порою и заведомо ошибочного. В данной главе мы остановимся на некоторых проблемах, решенных, как нам представляется, неправильно.“

27. „Уже много раз справедливо указывали, что введение йота в славянскую графику нарушает внутреннее единство славянского алфавита, создает полиграфический трудности и вообще не имеет смысла, так как в отличие от латинского алфавита славянский не нуждается в этой букве. Однако в сербском языке это нововведение Вука привелось и теперь было бы уже трудно и может быть нерационально вводить буквы *я*, *ю*. Но зачем повторять неудачные нововведения теперь в македонском литературном языке, когда еще нет никаких традиции, когда новый алфавит в наибольшей степени мог бы быть последовательным. Нам кажется, что македонским литература следовало бы в данном случае пойти по пути русского и болгарского алфавитов.“

28. „Только Вук Стефанович Караджич, одаренный тонким чутьем к звуковой стороне отечественного языка и, с другой стороны, обладавший строго последовательным умом, сохранив употреблявшийся до него алфавит, применил к нему вполне последовательно буквальный (звуковой) графический принцип и этим оказал немаловажную услугу сербской литературе и сербским умам. Графика Караджича представляет, можно сказать, по своему, по крайней мере, принципу образец совершенства.“

29. Конески подразбира како што следува: „Уводејќи го тој знак (јот), ние веќе може да го обележаме со него звукот *ј* секаде кај што се слуша, и избегнуваме нацрти: *я*, *ю*, *й*. Јасно је колку упростуе со тоа работата: еден звук место три.“

30. Во овој контекст, важно е да се спомене прилично позитивниот став на Георги Младенов за влијанието на српскиот јазик врз македонскиот, забележан на 31 октомври 1946 г. (Чашуле 1970: 97): „Врз македонскиот јазик бесспорно, ќе укажат влијание и соседните јазици, ќе укаже и српскиот јазик, зашто македонскиот народ е во економска, културна и политичка заедница со југословенските народи.“

31. „Установив вслед за сербским языком фонетическую орфографию, создатели нового литературного языка не достаточно ясно представили себе различия сербской и македонской фонетической систем. Дело в том, что сербские написания *зуб*, *дуб*, *гроб* и пр. Являются фонетическими написаниями. Совсем иначе дело обстоит в македонском языке. В нем, как и в болгарском языке, конечные звонки переходят в соответствующие глухие. Поэтому следовало бы писать *дам*, *зан*, *грон*, так же как пишется *јас*.“

32. „Сосуществование этих различных форм в системе единого литературного языка недопустимо. Необходимо сделать выбор. Думаю, что сделать его совсем не трудно.“

33. Според Friedman (2001: 265), употребата на *он/она/оно* се чини дека се зголемува во Скопје. Ова проследување е токму спротивно од она што беше посочено од Бернштейн (1949: 96). Сепак, конкретната динамика на овие две множества заменки не е позната.

34. На пример, Mareš (1994: 43), Topolińska (1995: 24) и Усикова (2003: 160) ги исклучиле *он/она/оно* од парадигмите на личните заменки. Mišeska-Tomić (2012: 165-66) ги вклучува само *тој/таа/тоа*, додека укажува дека *он/она/оно* се наоѓаат во северните дијалекти, што значи дека ги третира како дијалектна карактеристика.

35. „Однако не трудно заметить, что формы *ов, ва, во, он, на, но* очевидно избегаются. В отличие от народного языка, где эти формы встречаются очень часто, в литературном языке они употребляются редко и главным образом в текстах с элементами народного языка... Нет никакого сомнения в том, что это приводит к объединению языка, к утрате важных нюансов и оттенков... Эта черта народной речи должна быть сохранена и в литературном языке.“

36. Примерите се преземени од Минова-Ѓуркова (2000: 131). Според Угринова-Скаловска (1962: 105-111), оваа карактеристика се наоѓа особено во коловијалниот јазик. За подетална анализа, види Фридман (2016: 285-294) и Rudin (2018:263-286).

37. Прво, Бернштејн ги додал овие зборови: „Наибольшее возражение вызывает форма 3 л. ед. глаголов настоящего времени.“ (‘Најголем приговор провоцира глаголската форма за трето лице еднина на сегашното време.’) (Бернштейн 1949: 98). Второ, за да го направи неговиот аргумент победлив, Бернштејн додал конкретни примери преземени од Р. Жинзифов помеѓу параграфите, почувајќи со „Этой же особенности...“ и „Выше я упоминал...“ во неговиот прилог од 1948.

38. „Как хорошо известно, большая часть современных македонских говоров в 3 л. ед. имеет окончание *-t*, что резко их выделяет среди всех говоров южнославянских языков.“

39. „Сохраняя *-t* в членной форме и опуская его в 3 л. ед. ч. настоящего времени, создатели нового литературного языка нарушили очень важную в македонских говорах закономерность и установили искусственное соотношение этих двух форм. Это никак нельзя оправдать.“

40. Според Марјан Марковиќ (лична комуникација), денес оваа карактеристика може да се најде на многу ограничен простор само во западните периферни дијалекти. Така, тоа не може да биде карактеристика вклучена во стандардниот јазик, иако тоа е многу архаична и уникатна особина на македонскиот јазик.

Conclusion:

On Samuil B. Bernštejn's Unpublished
Očerk makedonskogo literaturnogo jazyka
'Outline of the Macedonian Literary Language'

Samuil Borisovič Bernštejn (1911-1997), one of the first foreign members of the Macedonian Academy of Sciences and Arts, chosen in 1969, is well-known as an eminent Slavist who made remarkable contributions to various fields in Slavic linguistics.

Bernštejn played a key role in the development of Macedonian studies in Russia (Pandev 2013:224), and the role could have been much visible, because in 1948 (or 1949, as he revised the manuscript later), Bernštejn was about to publish a Macedonian grammar. Bernštejn finished writing the book on December 1, 1947. The publication of the book was confirmed on December 28, 1947, and the text had been entirely prepared by January 3, 1948. According to Bernštejn's diary dated March 23, 1949, he was greatly surprised that information on his book appeared on page 31 of the publishing schedule of *Akademkniga* for 1949; Bernštejn commented that it would take much time for the Macedonian grammar to be published (Bernštejn 2002:136).

However, the conflict between Stalin and Tito, which resulted in the expulsion of Tito's Yugoslavia from Cominform in 1948 (*cf.* Škarič 2013:105), made his book unpublishable. His diary does not tell exactly when this decision was made. Later, around 1950, Bernštejn apparently stopped studying the Macedonian language.

Bernštejn's book project is known among historians of Macedonian studies (*cf.* Risteski 1988; Ristovski 2011, 2013; Usikova 2011). However, the existence of the manuscript itself was not known, as mentioned by Blaž Ristovski (2011:40): "It is regretful that, except for some fragments of this book that appeared in scholarly periodicals, it has remained unknown up to today; it is even unknown whether it is preserved or where it is."

Recently, I was fortunate enough to locate the unpublished monograph in the City Archive of Moscow with the assistance of Irina A. Sedakova and Maxim M. Makartsev from the Institute for Slavic Studies of the Russian Academy of Sciences in Moscow. It turns out that three versions of his monograph are preserved: a full manuscript, a full typescript with his corrections, and earlier versions of the Introduction, Chapter 3, and a sample text of the Macedonian literary language. I am preparing a critical edition of this book with commentaries in cooperation with Victor A. Friedman from the University of Chicago, La Trobe University and the Macedonian Academy of Sciences and Arts.

Bernštejn's unpublished monograph is worthy of attention from Slavic and Macedonian scholars in many respects. It is well-known that the first grammar of the Macedonian language was published by Krume Kepeski in 1946 as *Učebnik vo srednite učilišta* 'A Textbook for Middle Schools,' while credit for the first scholarly grammar of the Macedonian literary language, according to Pavle Ivić (1953:325), belongs to Horace G. Lunt for his *Grammar of the Macedonian literary language* (Skopje, 1952), if we do not take into account Reginald de Bray's description of literary Macedonian in his *Guide to the Slavonic Languages* (London-New York, 1951), based on Kepeski's above-mentioned pedagogical grammar. Considering the scholarly nature of the monograph in question, Bernštejn's description of the Macedonian literary language could thus have been the first scholarly grammar. In addition, it includes Bernštejn's concrete views of the Macedonian literary language and his attitude toward this youngest codified Slavic language at that time, which might have taken a different form had Bernštejn participated in codifying it.

Bernštejn's views of the Macedonian literary language did not have any effect on the formation of the norms of the literary Macedonian language in reality, since he could not act as one of the codifiers and was unable to publish his completed book. However, although in this limited time and space I could not go into more detail, even today one cannot deny that there is a variety of interesting ideas in his unpublished book. As can be seen in the example of the pronominal form, history proves that some of his observations were borne out with the passage of time. In any case, the publication of Bernštejn's typescript and manuscript will be a meaningful contribution to the historical study of the Macedonian literary language and the discussions that took place in the early years of its codification.

Библиографија

- Бернштейн, С. Б., 1938, "Македонский язык", *Большая советская энциклопедия*, Шмидт, О. Ю. (ред.). Москва: Государственный институт "Советская энциклопедия", с. 743.
- _____, 1948а, *Македонский язык*, необјавен ракопис.
- _____, 1948б, "Македонский язык", *Бюллетень академии наук* 4, сс. 85-86.
- _____, 1949, *Очерк македонского литературного языка*, необјавен ракопис.
- _____, 1957, "Из истории изучения южных славянских языков в России и в СССР", *Вопросы славянского языковедения* 2, сс. 123-152.
- _____, 1958, "'Вардар' К. П. Мисиркова", *Slavistična revija* 9, сс. 3-4.

- _____, 1961, *Очерк сравнительной грамматики славянских языков*. Москва: Издательство Академии наук СССР.
- _____, 2002, *Зигзаги памяти: Воспоминания. Дневниковые записи*. Москва: Институт славяноведения РАН.
- Бодуэн де Куртенэ, И. А., 1871, “Несколько слов по поводу *Общеславянской азбуки*”, *Журнал Министерства народного просвещения* 5, сс. 145-195.
- Білодід, І. К., 1965, *Вук Караджич в історії українсько-сербських наукових зв'язків*. Київ: Наукова думка.
- Валева, Е. Л., Исаева, О. Н., 2013, “Македонистика в СССР: К истории по политическим табу”, *Россия (СССР) и Македония: История, Политика, Культура 1944-1991 гг.*, Никифоров, К.В., et al. (ред.). Москва: Российская академия наук, сс. 141-158.
- Видоески, Б., 2013, *Прилози за развојот на македонистичката лингвистика*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
- Влахов, Д., 1947, *Говори и статии 1945-1947*. Скопје: Државно книгоиздателство на Македонија.
- Гудков, В. П., 2014, *Вук Караджич: 1787-1864: Дань памяти. Сборник статей*. Москва: МАКС Пресс.
- Державин, Н. С., 1914, *Болгарско-сербские взаимоотношения и македонский вопрос*. Санкт-Петербург: Типография “А. Смолинский.”
- Дмитриев, П. А., Сафронов, Г. И., 1975, *Из истории русско-югославянских литературных и научных связей*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета.
- Иваноски, В., 2011, „Активност на Димитар Влахов во советскиот сојуз (1941-1944)“, *Македонија и Русија/СССР (Историја – Политика – Култура) од Првата светска војна до формирањето на современата македонска државност (1914-1944)*, Ристовски, Блаже (ред.). Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, стр. 295-305.
- Јанчева, Љ., Мирчевска, К., 2011, *Влијанието на советските слависти врз работата на комисиите за кодификација на современиот македонски литературен јазик и правопис (1944-1945)*. Ристовски, Блаже (ред.). Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, стр. 307-315.
- Кепески, К., 1946, *Македонска граматика*. Скопје: Државно книгоиздателство на Македонија.
- Конески, Б., 1952, *За македонскиот литературен јазик*. Скопје: Кочо Рацин.
- _____, 1959, „За донесувањето на македонската азбука и правопис“, *Македонски јазик* 5, стр. 99-104.
- _____, 1967, *Грамматика на македонскиот литературен јазик, дел I и II*. Скопје: Култура.

- Мареш, Ф. В., 2008, *Компаративна фонологија и морфологија на македонскиот јазик. Синхронија и дијахронија*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.
- Минова-Ѓуркова, Л., 1998, „Состојби и промени во македонскиот јазик од 1945 година. Морфологија“, *Македонски јазик*, Минова-Ѓуркова, Лиљана (ред.). Ополе: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, стр. 108-119.
- _____, 2000, *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор.
- _____, 2003, *Стилистика на современиот македонски јазик*. Скопје: Магор.
- Младеновиќ, А., 1963, “Знак *ј* у перспективи преддуковског ћириличког правописа”, *Годишњак филозофског факултета у Новом Саду* 7, стр. 1-8.
- Можаева, И. Е., 1971, “Библиографија трудов проф. С. Б. Бернштейна (1935-1970),” *Исследования по славянскому языкознанию. Сборник в честь шестидесятилетия профессора С. Б. Бернштейна*, Демина, Е. И., Е. И. Зеленина, Н. И. Толстой и Е. В. Чешко (ред.). Москва: Наука, сс. 5-17.
- _____, 1991, “Библиографија трудов проф. Бернштейна (1970-1990)”, *STUDIA SLAVICA. К 80-летию Самуила Борисовича Бернштейна*, Булатова, Р. В., В. А. Дьяков, В. Н. Топоров и В. А. Хорев (ред.). Москва: Институт славяноведения и балканистики АН СССР, сс. 5-15.
- Пандев, Д., 2013, “Македонскиот јазик во советската лингвистика (1945-1991),” *Россия (СССР) и Македонија: Историја, Политика, Култура 1944-1991 г.*, Никифоров, К. В., *et al.* (ред.). Москва: Российская академия наук, сс. 223-230.
- Поповиќ, М., 1981, *Јота*. Београд: “Рад.”
- Ристески, С., 1988, *Создавањето на современиот македонски литературен јазик*. Скопје: Студентски збор.
- _____, 2000, *Стенографски белешки од првата јазична комисија*. Факсимил. Скопје: Менора.
- Ристовски, Б., 2011, „Николај Державин, Самуил Бернштејн и Димитар Влахов за современиот македонски литературен јазик и правопис (Кон историјата на македонската кодификација)“, *Прилози XXXVI* (1-2), стр. 17-42.
- _____, 2013, “Роль российской славистики в кодификации современного македонского литературного языка и орфографии (по поводу 100-летия со дня рождения проф. С. Б. Бернштейна),” *Россия (СССР) и Македонија: Историја, Политика, Култура 1944-1991 г.*, Никифоров, К. В., *et al.* (ред.). Москва: Российская академия наук, сс. 199-212.
- _____, 2013, *Македонски работи: Јазик-Литература-Историја-Нација-Држава*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
- Селищев, А. М., 1986, *Приноси во българската диалектологија и етнографија*. Софија: Издательство Наука и искусство.

- Спасов, Љ., 2006, *Избрани поглавја од историјата на македонскиот писмен јазик. Бојата на јазикот -втор дел-*. Скопје: Култура.
- Стаматоски, Т., 1986, *Борба за македонски литературен јазик*. Скопје: Мисла.
- _____, 1998, *Континуитетот на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Просветно дело.
- Тополињска, З., 2008, *Полски-македонски: граматичка конфронтација 8. Развоток на граматичките категории*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
- Топоров, В. Н., 1998, “Самуил Борисович Бернштейн,” *Балто-славјанские исследования* 1997, сс. 619-623.
- Тошев, К., 1979, *Струшкиот говор (според некои материали од XIX век)*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков.“
- Угринова-Скаловска, Р., 1962, „Две стилски особености во нашиот говорен јазик“, *Македонски јазик* 11-12, стр. 105-111.
- Ускова, Р. П., 2003, *Грамматика македонского литературного языка*. Москва: Муравей.
- _____, 2011, “О развотии македонистики в России”, *Современная славистика и научное наследие С. Б. Бернштейна*, Журавлев, А. Ф., и Н. Е. Ананьева (ред.). Москва: Институт славяноведения РАН, сс. 17-19.
- Фридман, В. А., 2011, *Македонистички студии*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
- _____, 2016, „Една стилска особеност во македонскиот говорен јазик во XXI век: Двојно определување во таканаречените ‘Бомби’ од 2015 г.“. *Зборник во чест на проф. д-р Радмила Угринова-Скаловска по повод деведесетгодишнината од раѓањето*, Црвенковска, Емилија (ред.). Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, сс. 285-294.
- Чашуле, В., 1970, *Од признавање до негирање (бугарски ставови за македонското прашање) – статии, говори, документи* –. Скопје: Култура.
- Шкарнич, С., 2013, “Политическая система Македонии в 1945-1953 гг. (Взгляд из XXI века),” *Россия (СССР) и Македония: История, Политика, Культура 1944-1991 гг.*, Никифоров, К. В., et al. (ред.). Москва: Российская академия наук, сс. 91-112.

Friedman, Victor A., 1993, “The First Philological Conference for the Establishment of the Macedonian Alphabet and the Macedonian Literary Language: Its Precedents and Consequences,” *The Earliest Stage of Language Planning: The “First Congress” Phenomenon*, Fishman, Joshua A. (ed.). Berlin and New York: Mouton de Gruyter, pp. 159-180.

- _____. 2001, "Macedonian," *The Slavonic Languages*, Comrie, Bernard, and Greville G. Corbett (eds.). London and New York: Routledge, pp. 249-305.
- _____. 2015, *Macedonian Studies 2*. Skopje: Macedonian Academy of Sciences and Arts.
- Gołąb, Z., 1956, "Review of Horace Lunt's 'A Grammar of the Macedonian Literary Language,'" *Rocznik slawistyczny* 18, pp. 111-119.
- Ivić, P., 1953, "On the Present State of the Study of Standard Macedonian," *Slavic Word* 2, pp. 325-338.
- Koneski, B., 1983, *A Historical Phonology of the Macedonian Language*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Lunt, H. G., 1952, *A Grammar of the Macedonian Literary Language*. Skopje: Državno Knigoizdatelstvo na NR Makedonija.
- Lunt, H. G., 1984, "Some Sociolinguistic Aspects of Macedonian and Bulgarian," *Language and Literary Theory. In Honor of Ladislav Matejka*, Stoltz, Benjamin A., I. R. Titunik and Lubomír Doležel (eds.). Ann Arbor, Michigan: Department of Slavic Languages and Literatures, pp. 83-132.
- Mareš, F.V., 1994, *Makedonská gramatika*. Skopje: Makedonská akademie véd a umění.
- Markovikj, M., 2013, "The Macedonian Language: Overview of the Contemporary Situation", *Macedonia: Land, Region, Borderland*, Sujecka, Jolanta (ed.). Warsaw: Faculty of "Artes Liberales", University of Warsaw and Wydawnictwo DiG, pp. 433-451.
- Mišeska-Tomić, O., 2012, *A Grammar of Macedonian*. Bloomington, Indiana: Slavica.
- Neweklowsky, G., 2010, *Die südslawischen Standardsprachen*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Rudin, C., 2018, "Multiple determination in Bulgarian and Macedonian: an exploration of structure, usage, and meaning," *V zeleni drželi zeleni breg. Studies in Honor of Marc L. Greenberg*, Stephen M. Dickey and Mark Richard Lauersdorf (eds.). Bloomington, Indiana: Slavica, pp. 263-286.
- Reiter, N., 1967, *Der Dialekt von Titov-Veles*. Wiesbaden: Otto Harrasowitz.
- Topolinjska, Z., 1995, *Zarys gramatyki języka macedońskiego*. Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- _____. 2008, "Advantage and Disadvantage of Late Standardization," *Language Typology and Universals* 61(2), pp. 170-175.

Митко Б. ПАНОВ

КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКИТЕ ТРАДИЦИИ ВО ИДЕОЛОШКАТА ПРОГРАМА НА ВИЗАНТИЈА (XI-XIII ВЕК): АКОМОДИРАЊЕ НА ИСТОРИСКИОТ КОНТЕКСТ

Историската реконструкција на изворните кирило-методиевски традиции неминовно ја наметнува контекстуалната анализа на рефлексивната на словенските житија кај византиските автори. Житијата на св. Кирил и Методиј настанати во непосредното опкружување на просветителите го констатираат неспорниот словенски карактер на нивната дејност, упатувајќи воедно на византиската иницијација и инволвираност. Тоа ја илустрира специфичноста на историската улога на Кирил и Методиј, манифестирана преку повеќекратната димензија на нивното дејствување. Од иницијалната политичко-религиска агенда заснована на реализирање на византиската идеолошка програма, тие станале креатори на словенската писменост и промотори на словенската култура надвор од империјалните граници. Мултиперспективноста на нивната дејност, илустрирана преку вмешувањето на тогашните клучни политички и црковни фактори, дава дополнителна комплексност на истражувачкиот предизвик за реконструирањето на кирило-методиевските традиции низ идеолошката призма на Византија.

При расветлувањето на перспективата на Византија веднаш се наметнува дилемата зошто биле потребни повеќе од две столетија за византиските автори првпат да ги споменат светите Кирил и Методиј? Истражувачите имаат различни видувања за овој своевиден феномен на „заборавот“ на Кирил и Методиј во Византија. Некои упатуваат на веројатноста дека мисиите на Кирил и Методиј биле последица од иницијацијата на самите словенски политички елити и не претставувале официјална политика на византискиот двор, констатирајќи го отсуството на грижа за судбината на браќата и на нивните ученици (Иванов 2003: 159-162; Ivanov 2015: 87-94). Премолчувањето на дејноста на Кирил и Методиј, веројатно, било последица и од крајниот мисионерски исход, кој немал посериозен ефект за византиските иницијални цели и интереси. Независно од мотивите за евидентното занемарување на Кирил и Методиј во византиските извори, факт е дека во Византија првата контекстуализација на кирило-методиевските традиции била реализирана во идеолошкиот амбиент на Охридската архиепископија од крајот на XI и почетокот на XII век. Архиепископот Теофилакт Охридски, бил првиот кој ја нотирал дејноста на св. Кирил и Методиј и тоа посредно преку житието посветено на нивниот ученик и директен следбеник – св. Климент Охридски.

Портетирањето на св. Климент како непосреден практикувач и промотор на кирило-методиевските традиции несомнено било предодредено од намерата за врамување на словенските просветители во византискиот идеолошки концепт имплементиран преку Охридската архиепископија. Од истите мотиви поаѓал подоцна и Димитрија Хоматијан при составувањето на Краткото житие на Климент, но со видоизменет историски контекст прилагоден на времето на неговото архиепископување во Охрид.

Појдовна основа за контекстуална анализа, секако, е Теофилактовиот книжевен опус, кој покрај св. Климент, го опфаќа Житието на светите петнаесет тивериополски маченици, како и обемената писмена кореспонденција. Внимателното компаративно читање на наративот упатува на тенденцијата за регистрирање на христијанските култови практикувани на просторот на Македонија кои претставувале Теофилактот приоритетен фокус на интерес од аспект на неговото архиепископување (Б. Панов 1971: 281-310; Mullet 1997: 53-69). Во Житието на петнаесетте тивериополски маченици уште на почетокот се забележува намерата на Теофилакт за модифицирање на изворното сведоштво со замената на антропономиот Македониј со топонимот Македонија (Theophylact, *Martyr.* 12), со евидентна цел за сместување на култот кон мачениците од Тивериопол на просторот на Македонија. На овој начин Теофилакт несомнено претендирал да го истакне значењето на Тивериопол како средиште на христијанската борба против паганската реакција на императорот Јулијан (361-636), од што произлегло и формирањето на Тивериополската црква. Натомошниот текст ги открива Теофилактовите идеолошки мотиви подредени на докажувањето дека култот кон тивериополските маченици бил изворна византиска придобивка, претствен како интегрален дел од традициите на Охридската архиепископија. Повикувањето на ранохристијанските култови настанати и почитувани во Македонија, Теофилакт несомнено го довел во функција на демонстрирање на континуитетот на византиската идеолошка доминација, а со тоа и на Охридската архиепископија (М. Б. Панов 2019b: 63-74)

Токму низ ваквата идеолошка призма, Теофилакт во Житието ја презентирал инволвираноста на византискиот император Михаил III (842-867) во покрстувањето на бугарскиот владетел Борис I (852-889), констатирајќи дека „оттогаш се поставуваат епископи и се ракополагаат многу свештеници и се подигаат свети храмови, а некогашниот не народ, туку варварско племе, сега станува и се нарекува народ Божји“ (Theophylact, *Martyr.* 35). Тоа му овозможило на Теофилакт да рефлектира дека, всушност, византиската инцијација преку христијанската конверзија на бугарскиот владетел, резултирала со обновата на божјите храмови кои претходно биле разурнати од Аварите и од Бугарите, со што „целата тукашна земја“ била исполнета со слава и благодарност на Бога (Theophylact, *Martyr.* 35). Во ваквиот идеолошки контекст, Теофилакт ја врамил и иницијативата на Борис за пренесување на моштите на дел од тивериополските маченици во храмот на Брегалница, со што тој станал „извор на чуда, коишто, биле разгласувани насекаде и ги поттикнале сите да се користат со божјите дарови“ (Theophylact, *Martyr.* 47). Тоа што

Теофилакт, всушност, настојувал да го демонстрира било дека исто како што конверзијата на Борис I произлегла од Византија, му бил потребен и трансфер на моштите на тивериополските маченици за да ги легитимира црковните иницијативи во „обновување“ на храмовите. Идеолошката порака е сосема јасна – старите христијански традиции непосредно поврзани со Византија, а не паганските традиции на бугарските владетели, ги одржале христијанството и култовите на „тукашната земја“, а кои ги продолжила Охридската архиепископија.

Житието несомнено ја рефлектира Теофилактовата идеолошка програма фокусирана кон претставување на култот за тивериополските маченици како дел од старите христијански традиции на Охридската архиепископија, кои од IV век во континуитет биле присутни на просторот на Македонија. Во таа смисла, станува јасно зошто тој регистрирал повеќе примери за извршени чуда од тивериополските маченици во периодот на IX и X век на просторот на Брегалничката епархија, областа крај реката Вардар, како и во Меглен (Theophylact, *Martyr.* 48, 51-52). Преку изборот на конкретните примери со извршените чуда на тивериополските маченици, Теофилакт евидентно ги маркирал токму градовите од „древна Македонија“ (Theophylact, *Martyr.* 28), а кои се наоѓале во опфатот на Охридската архиепископија. Кореспонденцијата на Теофилакт, исто така, недвосмислено потврдува дека токму Македонија била во фокусот на интересот на Теофилактовото архиепископување, од каде што тој ги црпел култовите и мачеништвата, што ја вклучувало и личната грижа за култот на св. Ахил во Преспа (Theophylact, ep. 31; ep. 78; ep. 108; Mullett 1971: 91, 273-274). Ако кон тоа се придодаде и псевдотеоријата за идентификување на Охридската архиепископија со Јустинијана Прима, која му се припишува на Теофилакт (Prokić 1912: 175-267; Prinzing 1978: 269-287; Prinzing 2012: 353-383; Naxidou 2006: 153-167; Macrides 2006: 153-167), стануваат сосема јасни и неговите претензии за издигнување на статусот и престижот на Архиепископијата преку поврзувањето со старите црковни традиции.

Токму ваквиот Теофилактов приоритетен фокус го дава и одговорот на прашањето зошто тој бил првиот од византиските автори кој чувствувал за потребно да ги регистрира кирило-методијевските традиции. Тенденцијата за систематско врамување на христијанските традиции кои произлегувале од Македонија во идеолошкиот концепт на Охридската архиепископија, неизбежно ги засегнало светите Кирил и Методиј, со оглед дека и самите потекнувале од македонските простори, познати во „делата област на Солун“ (Vita Methodii 2). Погледнато од овој аспект, Теофилакт сосема природно го рефлектирал делото на Кирил и Методиј во житието посветено на директниот продолжувач на нивните традиции – Климент. Димитри Оболенски своевремено укажал дека Теофилакт се обидел да ги преслика „културните придобивки на христијанска Македонија од крајот на 9 век во пошироките достигнувања на Кирил и Методиј“ (Obolensky 1988: 76). Меѓутоа, внимателната контекстуална анализа покажува нешто друго. Теофилакт, всушност, го конципирал целиот наратив во проектирана форма што ја открива намерата за создавање претстава за непосредната поврзаност на Охридската

архиепископија, преку св. Климент, со кирило-методиевските традиции. Преку наративот за св. Климент, Теофилакт, всушност, претендирал да ја креира и да ја проектира врската меѓу Охридската архиепископија и кирило-методиевските традиции. Оттаму, станува јасно зошто во целиот текст провејува тенденцијата за демонстрирање на византиската идеолошка доминација преку култот на св. Климент, иако Византија воопшто не била инволвирана во неговото учителствување и епископување, коешто во многу нешта било во спротивност на тогашните византиски интереси.

Индикативно е што Теофилакт, а подоцна и Хоматијан, внимателно го избрале св. Методиј, а не св. Кирил како образец за св. Климент. Св. Кирил како византиски мисионер во Житието е портетиран како филозоф и креатор на словенската азбука, со што бил демонстриран универзалниот карактер на дејноста и надвор од империјалните граници. Затоа, пак, фокусот е даден на Методиј, кој покрај инволвирањето во создавањето на словенската азбука и стекнувањето на архиепископската титула е претставен од Теофилакт во наредена улога во однос на словенските политички елити (Theophylact VC IV 15; V 17). Забележливо е дека Теофилакт го презентирал Методиј во супериорна позиција и над бугарскиот владетел Борис, одејќи дотаму што конструирал претстава дека светителот бил одговорен за христијанската конверзија, а не византискиот император. Тоа вешто го постигнал со текстуализацијата дека „великиот Методиј непрекинато го дарувал со благодејанијата на сопствените зборови и кнезот на Бугарите, Борис, којшто живеел во времето на византискиот император Михаил, кого порано го направил свое духовно чедо и кого го приврзал кон себеси преку прекрасниот јазик“ (Theophylact VC IV 13). Ваквиот адапатиран историски контекст му овозможил на Теофилакт да го проектира и самото создавање на словенската азбука и преводите на книгите, претставувајќи го како свеевиден инструмент на Методиј при христијанската конверзија и надминувањето на „скитската заблуда“ на Бугарија (Theophylact VC 4. 16). Тоа било составен дел од историскиот конструкт со кој Теофилакт претендирал да ја демонстрира надмоќта на Методиј над бугарскиот владетел, а која во реалноста не постоела со оглед на отсуството на каков било контакт меѓу нив. Станува сосема извесно дека зад променетиот историски контекст стоела намерата на Теофилакт за демонстрирање на византиската идеолошка доминација, преку акцентирањето на супериорноста на Методиј во однос на словенските кнезови Ростислав и Коцел (Theophylact VC V 17). Меѓу нив, Теофилакт го вклучил и бугарскиот владетел Борис, иако му било многу добро познато дека ниту Методиј ниту Кирил никогаш не ја посетиле Бугарија (Curta 2019: 182). Византиската владејачка елита ја одржувала претставата за религијата зависност преку фикцијата дека Бугарите биле „духовни чедо“ на Византијците и подредени на императорот и на патријархот (Shepard 1999: 167-168). Ваквиот историски конструкт несомнено му бил потребен на Теофилакт за да го доведе св. Климент преку св. Методиј во непосредна релација со византиската идеологија, која била практикувана од Охридската архиепископија кон крајот на XI и почетокот на XII век.

Погледнато низ ваквата призма, станува јасно зошто Теофилакт се фокусираше кон создавањето претстава за св. Климент како непосреден практикувач и

продолжувач на кирило-методиевските традиции. Во тој контекст, Теофилакт не случајно го акцентирал фактот дека Климент го следел својот учител „уште од најрани години“, го „знаел неговиот живот како никој друг, поставувајќи го „великиот Методиј за образец на неговиот сопствен живот“ (Theophylact VC XXII 65; (Chomatian VC 2-4). Тесната врска на св. Климент со св. Методиј уште од најрани години е изворно потврдена со Методиевата иницијална дејност во поранешната Славинаја во Македонија, каде што дејствувал во својство на управник на „словенско кнежество“ (Vita Methodii II). Иако тоа Теофилакт не го споменува експлицитно, тоа секако го имал предвид бидејќи му овозможувало да го доведе Климент во непосредна релација со византиската политичка и идеолошка програма која Методиј како управник ја спроведувал во заштита на пограничните области со Бугарија (Б. Панов 1999: 32-54; Алексова 1995). Тоа, Теофилакт го рефлектирал на свој оригинален начин, со намера за изнаоѓање византиска врска за идеолошко поврзување со традициите на Охридската архиепископија. За таа цел тој прибегнувал и кон модифицирање на изворните сведоштва во функција на акомодирање на христијанските традиции и нивно проектирање во идеолошката програма на Охридската архиепископија.

Манипулирањето со историскиот контекст со цел креирање и проектирање фиктивен континуитет на византиската идеолошката доминација преку Охридската архиепископија не претставувало оригинален феномен кој единствено може да му се препише на Теофилакт. Истата тенденција може да се лоцира во самата инволвираност на Византија при санкционирањето на Охридската архиепископија по ликвидирањето на Самуиловата Држава и црква во 1018 г. Имено, содржината на трите сигилии за Охридската архиепископија, објавени од Василиј II (976-1025), покажуваат дека византискиот император настојувал да создаде привид дека за време на владеењето на Самуил и егзистирањето на Самуиловата Држава не бил засегнат континуитетот на византиската идеолошка доминација. За таа цел, Василиј II прибегнал кон креирање фиктивна претстава за наводното преселување архиепископи од некогашното седиште на Бугарската патријаршија во Дристра (укината 971 г.) во Сердика, Воден, Меглен, Охрид. Потребата од измислување на ваквиот трансфер на архиепископи била предодредена од фактот што Византија била директно инволвирана во елиминирањето на Бугарското Царство и укинувањето на Бугарската патријаршија во 971 г. Тоа воопшто не било случај со Самуиловата Држава и црква кои биле формирани и функционирале на полно независно од Византија сè до 1018 г., со политичко-црковни седишта во Преспа и во Охрид. Поаѓајќи од тоа, Василиј II со сигилиите проектирал измислена претстава за наводниот континуитет на византиската идеолошка доминација за време на Самуиловата Држава, која во реалноста не постоела. За заокружување на конструктот, Василиј II избрал и соодветен термин „Бугарија“ за означување на византиската административна и црковна превласт на местото на ликвидираната Самуилова Држава и црква. Со термиолошкиот конструкт „Бугарија“, Василиј II, всушност, претендирал да го демонстрира фиктивниот континуитет на идеолошката доминација над новоосвоената територија, која за време на егзистирањето на Самуиловата Држава и црква реално не постоела (М. В. Panov 2019: 28-100).

Идеолошкиот конструкт на Василиј II станал основа за примена на византиската политика на Балканот преку Охридската архиепископија. Меѓутоа, истиот бил ревидиран во променетиот политички и идеолошки амбиент од крајот на XI и почетокот на XII век, токму од Теофилакт. Охридскиот архиепископ целосно го исклучил Самуил од традициите на Охридската архиепископија, иако таа се темелела на Самуиловата црква, што своевремено го констатирал и Василиј II, продолжувајќи ги привилегиите востановени од Самуил (M. V. Panov 2019). Ваквата постапка, најверојатно, се должела на неговиот дочек од охридците со „воени победнички песни“ кој самиот го нотирал, што сосема јасно го рефлектирало Самуиловото време (Theophylact, ep. 6). Тенденциозното исклучување на традициите од времето на цар Самуил, го навело Теофилакт да ги нотира постарите христијански традиции во Македонија, кога Византија имала реална политичка и црковна доминација. Тоа налагало поврзување и со кирило-методиевските традиции, што било постигнато преку св. Климент, чијшто култ, како и на св. Кирил и Методиј, бил силно присутен во Охрид и во Македонија, потврден и со најстарите сочувани портрети на светителите во црквите во Охрид и во Курбиново (Грозданов 1984; Грозданов 1995).

Имајќи ја предвид идеолошката заднина на наративот, неминовно се наметнува потребата од објаснување на контекстуалното значење на термините Бугарија/Бугари употребувани од Теофилакт. Дотолку повеќе што со нив ги означувал и словенските традиции од времето на Кирил и Методиј и Климент. Овие термини немале етничко значење (Komatina 2012: 53-56) и уште од времето на Василиј II претставувале конструирана ознака за Охридската архиепископија, со која Византија ја маркирала својата припадност на територијата. Оттаму, Теофилакт без проблем можел и самиот да се идентификува со истоветната терминологија, ставајќи се во улога на непосреден практикувач на словенските традиции: „Климент ни предаде на нас Бугарите сè што се однесува до црквата и со кое се прославува паметта на Бога и на светците и преку кое се допираат душите“ (Theophylact VC XVII 58). На овој начин тој евидентно не упатувал на сопствената етничка идентификација, туку ја означувал својата директна релација со Охридската архиепископија во својство на одговорен за примена на византиската идеолошка програма. Погледнато низ ваквата призма, станува сосема јасно зошто Теофилакт ги користел термините Бугарија и Бугари при нарацијата на делата на самите Кирил и Методиј, како и на Климент, што упатува на проектираното терминологско значење од аспект на Охридската архиепископија. Во изворните словенски житија за Константин и Методиј, се забележуваат исклучиво термините „нашиот народ“, „нашиот јазик“ или „словенскиот јазик“, „словенски народ“, (Vita Constantini, 1-3, 14-16; Vita Methodii, 2, 5-6, 8-9, 12), при што се нагласува дека браќата биле „солуњани, а солуњаните зборуваат чисто словенски“ (Vita Methodii 5). Тоа само по себе упатува на Теофилактовата конструирана и проектирана терминологска употреба. Таа јасно е рефлектирана на почетокот на Житието каде што Теофилакт ја прави дистинкцијата „словенски народ или бугарски“, за да понатаму во текстот паралелно ги употребува термините „словенски“ или „бугарски“, често мешајќи го нивното

концептуално значење (Theophylact VC II 5). Независно од мотивите, извесно е дека Теофилакт термилошки го проектирал и самиот словенски карактер на дејноста на Кирил и Методиј, именувајќи го притоа и самото создавање на словенскиот јазик како „бугарски“ (Theophylact VC II 6; XX 62). Тоа само го потврдува конструиранит карактер на терминологија која била користена со проектирано значење од аспект на идеолошката перспектива на Охридската архиепископија и ставена во функција на акомодирање на словенските традиции. Ваквиот феномен бил присутен кај византиските автори од XI и XII век кои свесно манипулирале со терминологијата при идентификувањето на балканското население, проектирајќи ја притоа „идеологијата на географска сопственост“ (Stephenson 2000: 245-257; Kaldellis 2013: 116-117) во функција на нивното присвојување.

Компарацијата со Краткото житие на св. Климент на архиепископот Хоматијан од почетокот на 13 век, дополнително го илустрира идеолошкиот контекст во однос на репрезентацијата на кирило-методиевските традиции. Хоматијан, како и Теофилакт, во проектирана форма креирал претстава дека св. Климент, всушност, го добил епископското достоинство над „цел Илирик“ директно од „архиепископот на Моравија и Бугарија“ Методиј (Chomatian VC 5). Тоа му овозможило да го адаптира Теофилактовиот историски конструкт, правејќи идентитетска замена на св. Методиј со св. Климент како одговорен за христијанската конверзија на Борис. На тој начин, Хоматијан креирал претстава дека св. Климент бил тој кој, всушност, ја реализирал христијанската конверзија и тоа не само во однос на бугарскиот владетел Борис туку и на Симеон (Chomatian VC 11). Ваквата модификација на историскиот контекст несомнено била подредена на намерата за презентирање на Климентовата дејност во Охрид и во Македонија како напдно независна од бугарските владетели. Во согласност со Хоматијановиот наратив, св. Климент, всушност, го добил епископското достоинство директно од Методиј и тоа „над цел Илирик и над бугарскиот народ, кој владеел со земјата“, демонстрирајќи ја на тој начин целосната независност во учителското и во епископското дејствување (Chomatian VC 5). Сето тоа било ставено во функција на создавање претстава за континуираната идеолошка супериорност на Охридската архиепископија, преку нејзината директната поврзаност со Климент, а преку него и со кирило-методиевските традиции.

Рефлектирајќи ја идеолошката пропаганда на своето време, Теофилакт исто така настојувал да ја манифестира независноста и супериорноста на св. Климент во однос на бугарските владетели, но не преку директната инволвираност во нивната конверзија, туку во широката слобода во конципирањето на просветителската и на епископска дејност. Во таа смисла, Теофилакт пишува дека Бог, всушност, му ја внел мислата на Михаил – Борис да им „создаде на светите мажи целосна можност за Божјето дело“, давајќи му највисоки цивилни овластувања на св. Климент во реализирањето на учителската дејност во Кутмичевица (Theophylact VC XVII 53). Од Теофилактовиот контекст станува извесно дека Климент управувал со голем степен на независност со доделената област во пограничните краишта, далеку

од бугарскиот двор (Илиевски 2006: 247-255). Истото се однесува и на подоцнежните епископски овластувања кои Климент ги добил од бугарскиот цар Симеон во „Дрембица или Велика“ (Theophylact VC XX 62) бидејќи, според Теофилакт, нему му биле доверени „грижата“ и „раководењето“ со „народот во таа област“. Во таа смисла, Климент е претставен како неприкосновен лидер на „својата епископија“, кој дејствувал во функција на зацврстување на „разумот и основата на верата на народот“ (Theophylact VC XX 63-64). Не случајно токму во контекст на епископувањето, Теофилакт ја акцентирал тесната релација на Климент со „великиот Методиј“ кого го поставил за образец, „поистоветувајќи се со неговиот живот (Theophylact VC XII 65). Проектираната концепциска форма на Теофилактовиот наратив, што ја вклучувало и употребената терминологија, му овозможило да го претстави Климент како „нов Павле за новите Коринтјани – Бугарите,“ (Theophylact VC 22.66), заклучувајќи дека светецот „ни го предаде на нас Бугарите, сето коешто се однесува на црквата и со кое се прославува паметта на Бога“ (Theophylact VCXXII 66). Со констатацијата дека „ваквите творби тој ги оставил во својот манастир, кој го изградил во Охрид“ (Theophylact VCXXIII 67), Теофилакт, всушност, креирал директна врска меѓу Климентовото дејствување со Охридската архиепископија. Оттаму станува јасен и контекстот на пренесувањето на вербалниот дијалог на Климент со Симеон во врска со намерата за откажување од вршењето на епископската должност. Теофилакт го заокружува тоа со констатацијата дека наспроти противењето на Симеон, Климент во последните години од животот се повлекол во својот манастир во Охрид „откако увидел дека Небесниот цар е согласен со неговата намера“ (Theophylact VC XXVI 73), од каде што веројатно и формално ја извршувал епископската функција до крајот на животот.

Хоматијан, од своја страна, припишувајќи му ја заслугата на Климент во покрстувањето на Симеон, потенцирал дека светецот го направил бугарскиот владетел „толку послушен на неговите зборови, што му помогнал во изградбата на црковните храмови и бил подготвен да ја изврши секоја негова наредба“ (Chomatian VC 12). На овој начин, св. Климент, а не св. Методиј, станал персонификација на византиската идеолошка доминација, со што била обезбедена директната врска со Охридската архиепископија. Оттаму, за Хоматијан, св. Климент, всушност, бил иницијаторот на изградбата на црковните храмови, а Симеон само негов извршител. Ваквиот историски наратив бил разбирлив од аспект на Хоматијан, со оглед на политичката и на црковната констелација на Балканот во времето на неговото архиепископување. За разлика од Теофилакт, кој бил соочен првенствено со внатрешни проблеми во функционирањето на Охридската архиепископија и во амбиент на доминација на Византија, Хоматијан дејствувал во услови на сериозни надворешни закани со формирањето на независните цркви во Бугарија и во Србија, кои директно ги загрозиле авторитетот и превласта на Архиепископијата. Со цел да го заштити престижот на Охридската архиепископија, Хоматијан ја рационализирал претставата за св. Климент како супериорен над бугарските владетели и вистински лидер на „целиот народ“, кој по смртта станал пастор кој „испраќал молитви до Бога за неговото паство и на целиот свет“ (Chomatian VC 11, 15). Интересно е што, за разлика од Теофилакт кој паралелно ги користел термините Словени и Бугари, Хоматијан целосно ја

исклучил словенската терминологија и ја заменил со ознаката „Бугарија/Бугари“. Историскиот контекст при објаснувањето на потеклото на св. Климент од „европските Мизи, кои многу ги препознаваат како Бугари“, а кои по прогонството од Александар, го поминале Дунав и ги освоиле „Панонија и Далмација, Тракија и Илирик, и многу делови од Македонија и од Солун“ (Chomatian VC 1), сосема јасно укажува дека Хоматијан, всушност, ги имал предвид Словените. Името Бугарија/Бугари, како и во времето на Теофилакт, било ознака за територијата под јурисдикција на Охридската архиепископија и немал етничко значење. Проектирањето на ваквата терминологија за периодот на дејствувањето на словенските просветители и на св. Климент, несомнено било со цел да се доведат словенските традиции во идеолошкиот концепт и програма на Охридската архиепископија.

Манипулацијата на историскиот контекст, која се забележува во наративите, била предодредена од намерата на Теофилакт да го зајане статусот на Охридската архиепископија на внатрешен план, додека на Хоматијан да го обезбеди правниот легитимитет и да ја заштити Архиепископијата од аспирациите на Второто Бугарско Царство и на Црквата во Трново. Византискиот термиолошки конструкт „Бугарија“ од времето на Василиј II за означување на новоосвоената територија под јурисдикција на Охридската архиепископија, кој бил ставен во функција на демонстрирање на фиктивниот континуитет на идеолошката доминација на Византија над Самуиловата Држава и црква, подоцна бил искористен од лидерите на Второто Бугарско Царство за легитимирање на сопствените претензии кон Македонија и кон Охридската архиепископија. Впрочем, „бугаризацијата“ на светите Кирил и Методиј започнала токму во 13 век (Curta 2019: 181-182; Николов 2017: 185-186).

Копирајќи го и адаптирајќи го византискиот наратив, што несомнено го вклучувало и св. Климент, а преку него и св. Кирил и св. Методиј, политичките и црковните лидери на Второто Бугарско Царство во 13 век, всушност, го иницирале процесот на „бугаризирање“ на словенските просветители. Тоа го вклучило присвојувањето и трансферирањето на култовите и традициите поврзани со Македонија, со цел обезбедување легитимитет за државата и за црквата. За таа цел, владетелите на Второто Бугарско Царство го користеле и византискиот конструиран термин „Бугарија/Бугари“, копирајќи ја со тоа Византија во напорите за креирањето фиктивен континуитет и измислена „бугарска“ врска со Охридската архиепископија, што автоматски било проектирано и во однос на некогашната Самуилова Држава и црква.

Независно од манипулацијата со историскиот контекст, адаптиран на конкретниот момент и пропагандни цели, Теофилакт и Хоматијан преку св. Климент настојувале да ја проектираат идеолошката доминација на Охридската архиепископија. Не случајно, Теофилакт на крајот на Житието му ја препишал целосната заслуга на св. Климент за црковниот престиж на Охридската архиепископија, обраќајќи му се со зборовите:

„Преку тебе целата бугарска земја го спозна Бога! Ти самиот богато ги снабди црквите со песни и псалмоспевања, а празниците ги објасни со поуки. Преку тебе со житијата на светците монасите се насочени кон

аскетизам! Преку тебе, свештениците учат да живеат во согласност со каноните! О, земен ангел и небесен човек! О маслиново дрво, кое не е инфериорно во однос на она што го претскажал пророкот, затоа што си создал уште многу синови на побожност! О, водач на слепите, без разлика какво слепило и лидерство некој би имал предвид! О, ти, кој го подготви за Бога избраниот народ, ревносен во добрите дела, кои ги виде во тебе!“ (*Theophylact VC XXII 66*).

Summary

The comparative contextual analysis of the narrative of Theophylact and Chomatenos shows that both Ohrid archbishops through St. Clement had projected themselves as protectors of the ss. Cyril and Methodius traditions, just as Clement himself once did with his work. Both archbishops took St. Methodius as a model of life for St. Clement, thus presenting the ideological dominance of Byzantium over the Bulgarian rulers and accordingly of the Ohrid Archbishopric as a continuation of the traditions of the Slavic saints.

The use of the ecclesiastical term "Bulgaria" as a constructed designation for the Ohrid Archbishopric from the time of the Byzantine emperor Basil II enabled Theophylact to designate and project without difficulty the Slavic traditions of the time of Cyril and Methodius, as well as Clement, and even to self-identify with this term, thus marking the direct relationship with the Archdiocese. While Theophylact used parallelly the terms Slavs and Bulgarians, Chomatenos completely excluded Slavic terminology and replaced it with the designation "Bulgaria/Bulgarians." For both archbishops, this term undoubtedly had no ethnic meaning, but was used in projected form to mark the ideological dominance of the Archbishopric. The projection of such terminology for the period of the 9th and beginning of 10th century, was undoubtedly intended to bring Slavic traditions into the ideological concept of the Archdiocese. The manipulation of the historical context was predetermined by Theophylact's intention to internally strengthen the status of the Ohrid Archbishopric, while Chomatenos tended to provide legal legitimacy and to protect his Archbishopric from the aspirations of the Second Bulgarian Empire and the Church in Tarnovo.

The Byzantine terminology constructed by Basil II, which was used to demonstrate the fictitious continuity of Byzantium's ideological dominance over Samuel's state and church, was later exploited by the leaders of the Second Bulgarian Empire to legitimize its own claims to the Ohrid archbishopric and Macedonia. Copying and adapting the Byzantine narrative, which undoubtedly included the Life of St. Clement, the political and ecclesiastical leaders of the Second Bulgarian Empire in the 13th century, actually initiated the process of "Bulgarianization" of the Slavic educators and saints. This included the appropriation and transfer of cults and traditions associated with Macedonia, in order to provide the legitimacy for the state and the church. To this end, the rulers of the Second Bulgarian Empire also used the Byzantine constructed term "Bulgaria / Bulgarians", thus copying Byzantium in its efforts to create a fictitious continuity and fictional "Bulgarian" connection with the Ohrid Archbishopric, which was automatically

projected onto the former Samuel's state and church and the Slavic traditions from the time of ss. Cyril and Methodius and St. Clement of Ohrid.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Алексова, Б., 1995, *Loca Sanctorum Macedoniae: Култ на мартирите во Македонија од IV до IX век*. Скопје: Матица македонска.
- Грозданов, Ц., 1983, *Портрети на светителите од Македонија од IX до XVIII век*. Скопје: Републички завод за заштита на спомениците на културата.
- Грозданов, Ц., 1995, “Св. Климент и Св. Наум во уметноста на Македонија и на Охридската архиепископија”, *Светите Климент и Наум Охридски и придонесот на Охридскиот духовен центар за словенската просвета и култура*. МАНУ: Скопје.
- Иванов, А. С., 2003, *Византиско мисионерство: Можно ли сделать из "варвара" христианина?* Москва: Языки славянской культуры.
- Илиевски, Хр. П., 2006, *Појава и развој на писмото*. МАНУ: Скопје.
- Николов, А., 2017, „Византиската политика на забравата: Случајна Св. Св. Кирил и Методиј“. Во *Исследвания в памет на проф. д-р Георги Бакалов*. Софија: Гутенберг, p. 183-189.
- Панов, Б., 1971, *Теофилакт Охридски како извор за историјата на македонскиот народ*. Скопје: Култура.
- Панов, Б., 1999, *Македонизацијата на историјата*. Скопје: Менора.
- Панов, М.Б., 2019b, “Култот на светите петнаесет тивериополски маченици во идеолошкиот концепт на Теофилакт Охридски”, *Во Култот за светите петнаесет тивериополски свештеномаченици во средновековната и во поновата епоха – историја, култура и традиција*. Струмица: Завод за заштита на спомениците на културата и музеј – Струмица, стр. 63-74.
- Пространно житие на Методиј*. 1973. Ed. Ангелов, Б.Ст., Кодов, Х. *Климент Охридски събрание съчинения III*. Софија.
- Curta, F., 2019, *Eastern Europe in the Middle Ages (500–1300)*. Leiden/Boston: Brill.
- Eleonora, N., 2006, “An Aspect of Medieval History of Archbishop of Ohrid: Its Connection with Justinijana Prima”, *Byzantinoslavica*, p. 153-167.
- Ivanov, S. A., 2015, “With the emperor’s help: hearty mission and Byzantine diplomacy.” In *International Scientific Conference. Cyril and Methodius: Byzantium and the World of the Slavs, Thessaloniki 2015*, edited by Antonios-Emilios N. Tachias Thessaloniki: Dimos Thessalonikis, p. 87-94.
- Kaldellis, A., 2013, *Ethnography after Antiquity: Foreign Lands and Peoples in Byzantine Literature*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Komatina, P., 2012, “Pojam Bugarskeu XI i XII veku u teritoriji Ohridske arhiepiskopije.” In *Vizantijski svet na Balkanu*, vol. 1, ed. Bojana Krmanović, Ljubomir Maksimović, Radivoje Radić. Beograd: Vizantološki institut Srpske akademije nauka i umetnosti, p. 41-56
- Macrides, R., 2006, “Bad Historian or Good Lawyer”, 187-196; E. Naxidou, “An Aspect of Medieval History of Archbishop of Ohrid: Its Connection with Justinijana Prima”. *Byzantinoslavica*, p. 153-167.

- Mullet, M., 1997, *Theophylact of Ochrid. Reading the letters of a Byzantine archbishop*. Aldershot: Variorum.
- Obolensky, D., 1988, *Six Byzantine portraits*. Oxford: University Press Oxford.
- Panov, M.B., 2019, *The Blinded State: Historiographic Debates about Samuel Cometopoulos and His State (10th-11th Century)*. Leiden/Boston: Brill.
- Prinzing, G., 1978, "Entstehung und Rezeption der *Justiniana-Prima-Theorie* im Mittelalter", *Byzantinobulgarica* 5, p. 269-287.
- Prinzing, G., 2012, "The autocephalous Byzantine ecclesiastical province of Bulgaria/Ohrid. How independent were its archbishops?", *Bulgaria Medievalis* 3, p. 353-383.
- Prokić, B., 1912, "Postanak Ohridskog Patrijarhata," *Glasnik Srpske kraljevske akademije* 90, p. 175-267.
- Shepard, J., 1999, "Bulgaria: The Other Balkan Empire", *The New Cambridge Medieval History*, III, c. 900-c.1024, ed. T. Reuter. Cambridge: University Press Cambridge.
- Stephenson, P., 2000, "Byzantine conceptions of otherness after the annexation of Bulgaria in 1018." In *Strangers to Themselves: The Byzantine Outsider, Papers from the Thirty-second Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Sussex, Brighton, March 1998*, ed. Dion C. Smythe. Aldershot: Ashgate, p. 245-257.
- Theophylact Historia martyrii XV martyrum Tiberiopolitanorum*, ed. Jaques-Paul Migne, PG 126. Paris, 1864.
- Theophylact, 1994, *Vita St. Clementi Achridensis*, ed. Ilija Ilić, *Fontes Graeci Historiae Bulgaricae* 9/2. Sofia: Balgarska Akademiia Naukite.
- Théophylacte d'Achrida, Lettres*, ed. and trans. Paul Gautier, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* 16/2. Thessalonike: Association de Recherches Byzantines, 1986.

Весна МОЈСОВА-ЧЕПИШЕВСКА

**КНИГАТА „ЗА МАКЕДОНСКИТЕ РАБОТИ“
КАКО ЕДЕН КНИЖЕВЕН ТЕСТАМЕНТ**

**THE BOOK “ABOUT THE MACEDONIAN ISSUES”
(„ZA MAKEDONSKITE RABOTI“) AS A LITERARY WILL**

Resume

This paperwork asks the question whether the book “About the Macedonian issues” (Sofia, 1903) by Krste Petkov Misirkov shouldn't be read as a literary will as well. Namely, many times it is spoken about the philological phenomena and ideas traced in his studies, lectures and essays. But his literary ideas or to be more specific his view-points about the Macedonian literature and the literature in general are marginalized. Maybe just Miodrag Drugovac in his “History of the Macedonian literature XX century” gives an appropriate focus to this relation when he says: “ He is a philologist but also a critic of the philological idea, and the philological idea itself phenomenologically exists in the complex of all the other national and cultural problems, and by that it is commonly inseparable from the phenomena of the critics in its connection with the literature”, to resume furthermore that: „through Misirkov a path towards a truly independent Macedonian literary science, linguistics and literature is opened; in the frames of that contribution his role is not unnoticeable, conditionally understood, in the funding of new bases for the future development of the Macedonian literary critics”. All this points to one thing, that Misirkov has certain view-points about the Macedonian literature and the literature in general. This paperwork follows the path of his graduate paper defended with an excellent grade in Sankt Petersburg in 1902 under the title of “ Upon the question of the nationality and the reasons for popularity of the Macedonian king Marko” in which the first impulses of his interest about literature are noticed to those significant five articles of the book “About the Macedonian issues” in which we detect the extraordinary constructive ideas about the articulatory principles of the Macedonian national literature and of the Macedonian historical science about the literature.

Најзначајното дело во новата македонска културно-национална историја – книгата „За македонските работи“ („За македонските работи“, 1903), првата вистинска оценка ја дочека дури 43 години по нејзиното прво отпечатување и токму 20 години по смртта на неговиот автор Крсте Петков Мисирков (1874 – 1926). Мисирков е, како што пишува Блаже Ристовски, „несомнено не само најпремолчуваната, туку и најжестоко напаѓаната и упорно прогонуваната личност во новата македонска историја. Мораше немил и недраг *вечно да скита*, како што велеше самиот, *по туѓите земји и оттаму да се труди да ѝ биде полезен на својата измачена и поробена татковина Македонија.*“

(Ристовски 2005: 9). „Иако прогонувана, забранувана и горена, сè до полната афирмација на Македонците во асномска држава, ние немавме добиено позначајна, пополна и поактуелна книга од делото на К. П. Мисирков *За македонските работи*. Тоа е, всушност, првата печатена книга на современиот македонски литературен јазик и правопис и првата научно поставена и теориски образложена историја на клучните процеси од развитокот на македонската национална мисла и акција.“ (Ристовски 2005: 35)

Но, денес се поставува и прашањето дали ова дело на Мисирков не треба да се чита и како еден **книжевен тестамент**. Што опфаќа овој поим „книжевен тестамент“? Имено, за филолошките феномени и идеи проследени во неговите студии, предавања и реферати е многупати проговорено. Но неговите книжевни идеи или поточно неговите ставови за македонската книжевност и за книжевноста воопшто се маргинализирани. Можеби само во „Историјата на македонската книжевност XX век“ Миодраг Друговац ѝ посветува соодветно внимание на оваа релација кога вели: „Тој е филолог, но и критичар на филолошката мисла, а самата филолошка мисла феноменолошки егзистира во комплексот на сите други национални и културни проблеми, па најчесто е неодделива и од феномените на критиката во нејзината врска со книжевноста“, за малку подолу да резимира дека: „преку Мисирков е отворен пат кон една навистина самостојна македонска книжевна наука, лингвистика и литература; во рамките на тој придонес не е незабележлива и неговата улога, условно сфатено, во фундаирањето на нови основи за утрешниот развој на македонската книжевна критика“. (Друговац 1990: 81-82)

Ова упатува на едно. Дека кај Мисирков постојат определени ставови за македонската книжевност и за книжевноста воопшто. Но од кога датира Мисирковиот интерес за книжевноста? Дали тој првичен интерес не се врзува со неговата дипломска работа одбранета со одличен успех во Санкт Петербург во 1902 година под наслов „Кон прашањето за народноста и причините за популарноста на македонскиот крал Марко?“. Имено, со овој свој труд Мисирков изгради една самостојна теза за потеклото, развојот, распространувањето и карактерот на јужнословенскиот епос за Марко Крале, што ќе стане негова постојана натамошна преокупација. Во тој контекст и една мала дигресија која е во прилог на откривањето на причините за неговиот интерес насочен кон книжевноста. Пред овој труд Мисирков работи заедно со Петар Лавров врз граматичкиот опис на својот роден говор. Тој, пак, самиот, прави опис на своето родно село Постол (Пела). Овој опис напишан на месниот говор на Постол претставува, всушност, прва досега позната работа на македонски јазик (1900). Исто така, во тоа време, т.е. во учебната 1900/1901 година Лавров првпат го воведува македонскиот јазик како посебен курс на Петербуршкиот универзитет, а специјално за Мисирков распишува конкурс за златен медал на тема „Народните песни на Македонските Словени како етнографски извор“ (1901) што потоа Мисирков ја брани како дипломска работа со изменет наслов.

Значи, во овој негов труд се забележуваат првичните импулси на неговиот интерес за книжевноста, кои потоа во книгата „За македонските работи“ прераснуваат во значајни мисли за артикулационите принципи на

македонската национална книжевност и на македонската историска наука за книжевноста. Но да почнеме со ред.

Уште во својата прва статија „**Што направивме и што треба да правиме во иднина?**“, Мисирков укажува на нераскинливата врска меѓу јазикот и литературата кога се залага за „задолжително изучување на македонскиот јазик и литература во средно-учебните установи во градовите со словенско население“. (Мисирков 1985: 72) Увидувајќи дека „по борбата на бојното поле ќе настапи време да се бориме на културна почва“ (Мисирков 1985: 76), тој исто така укажува на дистинкцијата меѓу **револуционерната и културната работа** т.е. меѓу **рушењето и градењето** кога вели:

„Науката и литературата се најважниот фактор за развивање на еден народ како народ. По степенот на развивањето на науката и литературата кај еден народ се мери неговата култура и по нив се делат народите: на културни и некултурни; културните народи владеат, а некултурните робуваат. Само со знаење и просветување, само со културна работа ќе може нашата интелигенција да ги поправи и да ги искупи своите грешки пред нашиот народ.“ (Мисирков 1985: 82-83);

„... не ќе се извинуваме дека нема почва за културно работење. Почва за него има, но нема сакање. При сакањето, ако не ќе можеме да печатиме многу работи на нашиот јазик, затоа пак нашата интелигенција ќе може да послужи како жива народна енциклопедија во која ќе се имаат точни и проверени информации по сите оддели на науката и литературата.“ (Мисирков 1985: 83).

Оваа дистинкција потоа тој ја доразвива и преку спротивставените метафорички слики на **здравата градба и убавиот темел** кои ѝ го покажуваат патот на идната македонска литература. Во тој контекст Мисирков вели:

„Културното работење е помачно од револуционерното зашто првото е умствено, а второто повеќе физичко. (...) Револуционерната дејност е привремена и разрушувачка, а не вечна, сосидувачка. А културниот човек, за да има право да се наречува таков, треба да гради, а не да руши. За да биде градбата здрава треба темелот да ѝ биде убав.“ (Мисирков 1985: 84)

Во својата втора статија „**Има ли потреба за македонски национални научно-литературни другарства?**“ причините за одделувањето на македонските интереси од бугарските, како и причините за одделувањето на Македонците во македонско друштво ги наоѓа во „употребувањето на нашите умствени сили за изучувањето на себеси, како членови на една татковина и еден народ. За да се достигне таа цел, требало да се состави одделно друштво од лица за кои изучувањето на Македонија во етнографски, географски и историски однос има првостепено значење, а такви лица сме ние Македонците“ (Мисирков 1985: 103). Значи, потребата од вакви другарства е поради изучување на Македонија, а тоа значи изучување на нејзиниот јазик, литература, култура, историја. Во тој контекст е наполно оправдан неговиот заклучок: „А од тоа одвај ли може да има поголемо оправдание за постоењето и програмата на нашето другарство. Ако е така, тогаш не ни останува ништо друго, освен да му се помолиме на господа да ги умножи македонските

друштва, слични на Петроградското – „Св. Климент“ секаде каде што живеат Македонци“ (Мисирков 1985: 107).

* * *

И повторно една мала дигресија. Во 1888 година, во Софија, под претседателство на Ѓорѓија Пулевски, е формирана Словено-македонската книжевна дружина, чија основна цел, според податоците што ни ги дава Димитрија Чуповски, е: „да ја прероди народната македонска литература“.

Во 1891 година, пак во Софија, од редовите на бројната македонска емиграција, е формирана Младата македонска книжевна дружина, на чело со Коста Шахов, која меѓу 1892 – 1894 година го издава списанието „Лоза“, уредувано од Петар Поп Арсов. И ова организирано здружување на младите македонски литерати и интелектуалци, во чии редови тогаш се наоѓаат и Гоце Делчев, Дамјан Груев, Ефтим Спространов, е од краток век, поради нејзиното оневозможување од страна на тогашната бугарска влада. Припадниците на оваа дружина се сметаат себеси како ново, младо продолжување на започнатото дело на Пулевски. Мошне е значајно и тоа што Крсте Петков Мисирков го коментира формирањето на Младата македонска книжевна дружина и појавата на списанието „Лоза“ токму во оваа своја статија.

По десетина години, во руската престолнина Петроград (Санкт Петербург), некаде кон крајот на октомври 1902 година, Мисирков го формира познатото Македонско научно-литературно другарство „Свети Климент“, како нов обид да се воведат македонскиот јазик во литературна употреба. Притоа Мисирков е наполно свесен дека и тој е продолжувач.

По 36 години, во Софија, Никола Вапцаров и неговите другари и едномисленици го формираат Македонскиот литературен кружок, и на една од своите седници го канат синот на Мисирков – Сергеј Мисирков да дојде и да ги запознае членовите со животот и делото на татко си, чии идеи наполно ги прафаќаат и чие дело започнуваат да го доизградуваат. Ова го чини, како што е познато, токму Коле Неделковски во името на Кружокот. Имено, тој меѓу првите се запознава со книгата „За македонските работи“.

Кога по цели осум години од овие настани, во слободно Скопје кон крајот на 1946 година се случува формирањето на Друштвото на македонските писатели (денешното Друштво на писатели на Македонија – ДПМ) на чело со Блаже Конески, во првата седморка фигурираат тројца некогашни членови на Македонскиот литературен кружок од Софија (В. Марковски, Д. Митрев и Ѓ. Абациев).

* * *

А во рамките на ова навраќање имаме потреба од уште едно навраќање заради прецизирање на некои работи. Имено, на напишаниот конкурс во Македонскиот литературен кружок во 1939 година, со назначена тема: во уметничка форма да се изрази маката на емигрантот за својата родна земја и народ, свој прилог даваат Ангел Жаров со песната „Во туѓина“ и Никола Јонков Вапцаров со песната „Земја“. Тоа се стихови кои на најубав начин го покажуваат единствениот однос кон татковината на македонските емигранти во Бугарија. Жаров живее во мансарда, станче, кое не е ни светло, ни проветрено.

Надницата е толку мала што не стасува ни за гол живот. Ги гледа оттаму покривите, оцаците, антените и парчето, нечисто, зачадено небо. Нешто му догорчува во грлото и ја отвора душата:

„Знам,
Вистина е,
И тука има луѓе,
Но –
Ти се сака да си го погледнеш дворот,
Со желба во Татковината да поднашеш -
Да отидеш, да се подрашеш таму,
Свој, роден воздух
да се изнадишеш сакаш . . .

А тука –
има луѓе, а си сам.
И, туѓинец се чувствуваш,
потиснат...“¹

Затоа, секоја вечер оди во крчмата на Јането, да чуе и да зборува за куќите, нивите, зелените полјани, да ги чуе кажувањата на стрико Дамјан за битките, за Гоце, за Питу Гули.

Бидејќи токму Вапцаров и Жаров, како членови на Раководното тело на Македонскиот литературен кружок, ја разработуваат концепцијата за распишувањето на овој конкурс, во стиховите и на двајцата поети наоѓаат одраз наполно истите мисли и чувства, истиот однос кон туѓата средина и својата Земја и Татковина. Така, во песната „Земја“ Вапцаров најотворено ја изразува својата национална припадност и својата љубов кон татковината². Нејзината поетска слика е предадена преку апострофирањето на Пирин, Охрид и Егеј:

„Над мојата земја,
до небото
Пирин се крева.

Боровите в бура
илинденски приказни пеат.

Над Охрид модрината
во просторот се слева,

¹ Цитатите на стиховите од Ангел Жаров (Михаил Сматракалев) (1910 – 1998) се преземени од книгата Сматракалев, Михаил, 1994, *Модрите широчини на татковината*. Скопје: Мисла.

² Сметаме дека е здодевно и наполно депласирано и по овој повод да се полемизира со некои бугарски ‘концепции’ околу националната припадност на Вапцаров, зашто монтерите на таа ‘концепција’ се служат исклучиво со фалсификувања и искривувања не само на историските, туку и на книжевните факти. Едно е сепак неприкосновено јасно и очигледно. А тоа е фактот дека целокупната негова лирика е напишана на бугарски јазик, како и фактот дека во еден дел од неа се одразени и изразени проблемите на борбата на бугарската работничка класа на која припаѓа. Оттаму и неговото припадништво на бугарската напредна литература, но и неговото припадништво на сиот свет. Но уште понеспорен и уште поочигледен е и фактот дека Вапцаров по своето национално чувство е Македонец и дека во неговата лирика постојат две земји: Бугарија и Македонија, но една татковина – Македонија.

а подолу уште

на Егеј далги се леат.“³

Нејзината поетска слика е предадена и во почетните стихови на песната каде што наспрема остро, отворено и јасно поетово одречување, се спротивставува поетовиот восхит за родниот крај. Стиховите: „Над мојата земја / в пролет / сјај се блиска,“, кои како да инсистираат на сончевиот македонски југ, како и наредните (кои бездруго се однесуваат на водопадите под Воден), го комплетираат пејзажот на Македонија. При споменот на тие убавини, при споменот на легендарните подвизи, поетовиот восхит и занес добиваат безгранични димензии и неговото срце се разнежува.

Макар што и самиот се чувствува како дел од поројот на безбројните рубашки по фабричкиот друм, макар што долго живее на бугарска земја, но и се нагледал секакви зла – Вапцаров не може таа земја да ја прими како своја татковина. Токму затоа и крајот на песната достигнува кулминација со апострофирање на родниот крај:

„Мој роден крај! Крај личен . . .

Лулан в бури,

поен со крв

среде витлавици мрежни!“

„Просто и јасно зборува тука Вапцаров за две земји: Бугарија и Македонија.“, нагласува Димитар Митрев во својот труд „Околу еден зборник за Вапцаров“, за потама да додаде: „Првата, во која живее прокуден од родниот крај и во која навистина се слеал – преку срцето преку умот – со нејзините најверни синови: работниците и борците за нов светол поредок, и втората – неговата родна македонска земја, напоена со крвта на своите храбри синови и разлулеана од нивните херојски метежи против поробителите. Бугарија тој ја наречува туѓа земја, што не му е родна земја, а за Македонија го врзува синовската љубов кон татковината.“ Дури и во есеистичко-критичкиот преглед на Антон Попов „Од *Бура над родината* до *Чудна е Македонија*“, таму каде што се разгледуваат Вапцаровите „Песни за родината“ е напишано: „Израснат на македонска почва, со прибран в гради пирински пејзаж, живеејќи во опстановка на национален вриеж и борби, дослушувајќи го гласот на многу мајки, коишто ја проколнуваат прокудата, тој со чувства и душа е близок до копнежите на својот народ, има непосредни спомени и доживувања за да може да ги изрази во стројна одмерена реч, да може да закрепи и да се развива како македонски поет.“ Секако, тука треба да се спомене и оној дел од сеќавањето на Жаров (М. Сматракалев) во врска со конкурсот на кој се прочитани песните „Земја“ и „Во туѓина“, во кој се истакнува Вапцаровото разграничување од бугарската земја. „Интересно е да се каже“, нагласува Жаров, „дека Вапцаровата стихотворба повеќе се занимава со надворешните белези, со сликање на природата, а јас се задржувам на доживувањата на бегалецот. Тука треба да одбележам дека Вапцаров јасно се разграничува од бугарската земја и

³ Цитатите од стиховите на Вапцаров (1909 – 1942) се преземени од книгата Вапцаров, Никола Јонков, 1979, *Творби*. Скопје: Матица македонска, Мисла.

вели дека таа не е негова земја, ами негова е Македонија, што ја насликува со карактеристични објекти.“.

Во овој контекст треба да се укаже на уште нешто. Веројатно за конкурсов се готвеле и други членови на Македонскиот литературен кружок. Не ни се ниту познати, ниту достапни ракописите на тие автори, но некои од објавените песни на Антон Попов, независно од поставената година, сугерираат можност да биле создадени токму тогаш. Зашто песните „Песна за Струма“ и „Си ја сонував родната земја“ од овој автор и песните „Земја“ на Вапцаров, како и „Во туѓина“ на Жаров имаат доста допирни точки.

Песната „Си ја сонував родната земја“ секако ги содржи неговите најубави стихови. Преку летот по синото безгранично небесно пространство се откриваат прекрасните татковински предели. Глетката од авионот ја открива познатата земја, која како и кај Вапцаров дише во пролет. Се белеат расцутени полиња, ликуваат со сребрени очи и модреста позлата многу езера и како на дланка со распламени очи горат села и градови. Поетот започнува да ги прелистува страниците на спомените и започнува да ги испишува **историјата и географијата на својата татковина:**

„– Еве го Дојран.

Се белее таму ‘рбетот на Беласица,

прелистувам страници

на спомени

и нова

херојска

историја.

Лерин,

Костур,

Воден,

Охрид, Струга, Струмица,

Крушево,

Кукуш,

Солун,

Галичица,

Пирин, Пелистер,

Шар,

Модреат морските брегови

и заливи.

Разбрав:

позната географија:

летам

над родната земја.“⁴

⁴ Цитатите од стиховите на Антон Попов (1915 – 1942) се преземени од книгата Попов, Антон, 1994, *Творби*. Скопје: Мисла.

Таа **позната географија** му покажува дека тоа е родната земја, дека е тоа единствената и неменлива татковина. Символите и метафорите низ кои се остваруваат поетовите пораки се децидни и во завршните стихови:

„Разбрав:

позната географија:

– Тоа е сон –

си ја сонував родната земја.“

Нему, како откорнатик, во туѓа земја и меѓу туѓи луѓе, не му останува ништо друго туку да го сонува најубавиот сон од сите сониншта на светот, кој е мелем за сите поетови болки и рани.

Во стиховите на „Песна за Струма“ просторот на татковината се доживува преку реката. Оваа песна составена од пет кратки пеења, нуди исто толку расположби, теми и идеи, кои протекуваат низ реката – симболот на животот и егзистенцијата низ вековите. Но оваа река е и симболот на поетовата татковина, на нејзината **географија**, како што реките: Места, Струма, бистрата Бистрица, матниот Вардар се моќните артерии, срцевината на поетовата татковина во „Песна за моите реки“ на Ангелов Жаров. Завршното, најдолго пеење на „Песна за Струма“ ја открива смислата на вечната борба меѓу човекот и реката. Завршното, најдолго пеење ја открива татковината која е заборавена од историјата, но која, и покрај простреланите гради, се обновува и се изградува. Новото раѓање е отсликано преку метафората на полетното утре кога по полето ќе минат комбајни и насекаде ќе се огласи колхозната песна.

Оваа дигресија е потребна да се потврди и овој пат толку оспоруваниот континуитет на македонската литература и, секако, да се осветли уште едно поглавје во македонската книжевна историја.

* * *

Но, да се навратиме на главната преокупација, а тоа е книгата „За македонските работи“ на Крсте Петков Мисирков. Така, тој својот интерес за народната литература го покажува во својата статија „**Составувала ли, составува ли и може ли Македонија да составува од себе одделна етнографска и политичка единица?**“ особено тогаш кога говори за определени аспекти на народната песна, истакнувајќи: „Пред Турците ние сме ‘каури’ и ‘раја’ и ‘каури’ фативме да се викаме и меѓу нас. Во народните песни наеднаш се употребува името ‘каурин’ и ‘рајатин’, и ‘земја каурска’ или ‘земја рајатска’ во етнографско значење.“ (Мисирков 1985: 158). Додека причините за богатството на народната литература тој ги согледува во богатиот народен дух кога вели: „... овој историски поглед покажува дека речиси во сите времиња се забележува силно работење на народниот дух врз културно-историска основа, резултат на која се јавува образувањето на силна македонска држава од царот Самуил и богата народна литература.“ (Мисирков 1985: 166).

Сепак статијата „**Неколку зборови за македонскиот литературен јазик**“ најопширно и најпродлабочено се осврнува на неколку клучни прашања од областа на македонската литература. Така, Мисирков секогаш кога говори за

идниот литературен македонски јазик говори како за јазик кој е нераздвоен од македонската литература:

„Со оваа книга, ќе речат тие, се внесува раздор и разединување меѓу нас, наместо соединување, коешто сега-засега ни е толку нужно. За македонската народност, македонската литература и литературен јазик ние ќе можеме да му мислиме само кога ќе заживееме еднаш слободен политички живот ...“ (Мисирков 1985: 167);

„... токму сега му е времето да се мисли за нашиот јазик, нашата национална литература и воспитувањето во национален дух.“ (Мисирков 1985: 168).

Мисирков има и конкретно решение што ја потврдува неговата идеја за нераздвојноста на македонскиот јазик и на македонската литература кога вели: „Околу централното наречје треба да се групираат сите наши научни и литературни сили за да го очистат и да го обогатат со сокривиштата од другите македонски наречја и да создадат од него еден убав литературен јазик. На него треба да се создаде една богата училишна, научна и убава литература“ (Мисирков 1985: 173), иако е свесен дека: „... историјата како на нашиот исто така и на другите јазици ни покажува оти секој дијалект, поддијалект, говор или подговор може да се употреби во литературни творби.“ (Мисирков 1985: 171). Затоа заклучува тој: „Ние сега со брзина ќе треба да го разработиме нашиот литературен јазик, да го установиме нашиот правопис и да создадеме една наша литература што ќе им одговара на сите наши потреби.“ (Мисирков 1985: 177).

Но Мисирков искажува и едно незадоволство од **„македонските пишувачи“ во XIX и почетокот на XX век** кога вели: „Литературните обиди на македонските пишувачи во XIX век, за жал, немаа такво значење за да добијат следбеници, затоа ако и сега во XX век, гледаме некои обиди да се пишува на македонски, тоа не се прави свесно и од некакви патриотски величења или цели, ами само за забава.“ (Мисирков 1985: 176). Ваквото незадоволство може и да се разбере, но несфатливо е како Мисирков не можел да ја согледа појавата на еден Чернодрински, чии дела се печатени и поставени на сцена уште пред пишувањето на книгата „За македонските работи“. Исто така, во тоа време во Софија е отпечатена и драмата на Цепенков „Црне Војвода“ во софиската „Автономна Македонија“, а во репертоарот на театарската трупа на Чернодрински се наоѓа и драмата „Революционер“ на Димитар Хаџи-Динев.

Драмата „Македонска крвава свадба“ како прва печатена книга на овој јазик и на овој народ во почетокот на XX век корисно им претходи, во еден вид и мера, на теоретските поставки и реализации на Мисирков од книгата „За македонските работи“. Нивното гостување, кое се случува во Белград кон крајот на 1903 година, значи и за Чернодрински и за Мисирков една нова интервенција и нова афирмација. Имено, се работи за гостувањето на театарот на Чернодрински и, пред сè, за спектакуларните претстави на драмата „Македонска крвава свадба“ во Српското народно позориште и во Орфеумот на Брана Цветковиќ во Белград и за предавањето на Мисирков за современата политичка мисла на говорницата на белградската Велика школа. Тоа е добра

прилика за активна средба и врска на двата современика, кои паралелно ја градат македонската национална и културна мисла. Гостувањето на Чернодрински се потврдува и со првата објавена вест во списанието „Штампа“ (II, 301, 19 ноем. 1903) под наслов „Македонско позориште у Београду“:

„Јутрос смо добили из Софије ову вест. Око 15 ов. месеца доћи ће у Београду македонска позоришна трупа под управом В. Чернодринског. Она ће давати комаде из македонског живота на македонском дијалекту.“

Истото ова списание (II, 325, 13 дек. 1903) ги објавува главните мисли и тези комплетно, а речиси без коментар, и од одржаното предавање на Мисирков во Великата школа на 11 декември 1903 година кои гласат:

* на завршетку ... је изнео што он као Македонац жели за Македонију ...

* постепеним развитком ... доћи (ће се) до македонске самосталности. Упоредо са тим имао би се развити и засебан македонски книжеван језик са македонском културом и книжевношћу ... једна нова држава са новом народношћу која би како трећа ступила у Савез Јужних Словена ...

Така, тој во Белград изложува еден цел свој политички тестамент. Во меѓувреме, македонскиот театар на Чернодрински во Народното позориште и во Орфеумот „Коларац“ ги илустрира и ги посведочува и таа македонска литература и тој македонски јазик. Така, овие наши дејци извршуваат **силен пропаганден пробив на македонската мисла во српскиот простор**. Нивните акции се паралелни, а сепак независни. Белградската средба ги доведе првпат сосем близу. Другото од пред тоа и отпосле – останува уште непознато. Во Белград тие дејствуваат со две техники и два стила. Мисирков е политичар и теоретичар. Чернодрински работи со средствата на уметноста. И двајцата имаат блиски контакти со видни јавни работници – и двајцата во врска со македонските работи. Но работите на Мисирков се исклучиво, директно политички и тој има состаноци и дијалози со луѓе од тие кругови. Работите на Чернодрински претежно се книжевни т.е. театарски и тој има средби и консултации со писатели и артисти – како што се Бранислав Нушиќ, Брана Цветковиќ и други. Мисирков и Чернодрински се најблиски во мислите за македонската литература и за македонскиот јазик. Сепак, Мисирков во книгата „За македонските работи“ не ја покажува литературата создадена врз база на народните говори, не го покажува животот на македонскиот јазик во неа (како во лириката на К. Миладинов или во драмата на М. Цепенков). Исто така, мешаните структури на јазикот на Пејчиновиќ или на Жинзифов или на Прличев со право очекуваа едно осведочување и, секако, анализа од самиот Мисирков. Ќе беа драгоцените таквите негови ретроспективи, сведочења и докази. Така, и целиот циклус драми на Чернодрински создавани во компактен народен јазик и градени свесно на тој јазик очигледно не го поттикнале да ги спомене во нивната актуелна и значајна функција. Затоа и премногу строго прозвучуваат неговите критики упатени кон тогашните литературни дејци кога вели: „... во времето кога сите православни Словени постепено си изработија свои литературни јазици, свои богати литератури и постепено изработени правописи, ние остануваме поназад од сите, тукуречи без литературни традиции - не затоа што ги немаме, а зашто го забораваме своето изучувајќи го туѓото (Мисирков 1985: 176). Тоа што не го стори во самата книга „За македонските работи“ можеше да го стори во својата статија „За српско-бугарското

братимство“ од 1904 г., по белградскиот чин и слава на „Македонска крвава свадба“ и на неговото предавање за македонскиот проблем. Во тоа Мисирков му останува должен на Чернодрински. Со тоа останува осиромашена нивната средба и паралелен активитет во Белград. Од друга страна, во ракописите на Чернодрински нема ниту еден текст пишуван со јазичната структура, со фонетиката и морфологијата, со лексиката и азбуката на Мисирков. Тој соодветно, претежно го пренесува стандардниот фонд на односниот дебарско-дримколски говор, без субјективно креирање во речникот, а се служи исклучиво со бугарско-рускиот кириличен тип.

Но определени свои ставови за македонската литература Мисирков ги потврди и ги доразви со првиот и единствен број на списанието „Вардар“. Уште во своето обраќање до идните читатели на ова ново списание, тој укажува од потребата за сопствена македонска литература:

„Најпосле ... *Вардар* не само што треба да му постави научна основа на македонскиот национален сепаратизам, но тој треба да покаже нагледно дека нашиот јазик е самобитен, дека тој не е ни српски ни бугарски и дека е способен за литературно развивање. Редум со достигнувањето на оваа задача *Вардар* ќе им даде на своите читатели цел ред интересни за секој Македонец научни и белетристички материјали и со тоа ќе ја постави основата на македонската самостојна наука и литература.“ (Мисирков 1985: 183);

„... задачите што си ги има поставено *Вардар* тие се од двоен карактер: политички и научно-литературен.“ (Мисирков 1985: 183).

Недостатокот од македонска литература на почетокот може да се пополни со преводна литература на македонски јазик. Оваа своја идеја Мисирков ја поткрепува и со сопствениот препев на песната „Патник“ од Петар Прерадовиќ во овој прв број на списанието „Вардар“, која, всушност, е **препев од српски на македонски јазик**.

Инаку од програмата на самото списание, изложена уште на 11 октомври 1904 година, се гледа дека тоа е со определба на научно-литературно (Мисирков 1985: 184) кое ќе даде свој придонес со **посебниот третман на македонската литература** низ неговите страници и кое ќе придонесе во **развојот на сите литературни жанрови** зашто во него ќе се објавуваат, како што вели Мисирков: „стихотворби, раскази, романи и драмски дела на теми од месниот живот“ (Мисирков 1985: 184). Придонесот на ова списание треба да биде и во областа на **литературната историја и литературната теорија** преку „објавување споменици од старата писменост и од усната народна литература на Македонците“ (Мисирков, 1985: 184), како и преку „разгледување на спомениците на македонската усна и писмена литература од страна на нивната содржина и врската со народниот живот и неговата културна состојба во времето на појавувањето на литературните споменици“ (Мисирков 1985: 184). Секако, тоа ќе се постигне, вели Мисирков, и со проучувањето на „литературните школи и правци“ (Мисирков 1985: 184).

Подеднакво на страниците на ова списание ќе се најде простор и за **етнографијата** која кореспондира со **народната литература** и, секако, за **националната историја**. Во тој контекст Мисирков вели:

„Опис на наравите, обичаите, носиите, народната дејност, полските и домашните орудија, методите и начините на работата, домашниот ред и воспитанието, животните услови, т.е. битот и културната состојба на народот, независно од околностите во кои тие се развивале или во врска со нив, според личните набљудувања или според спомениците на народната усна литература.“ (Мисирков 1985: 184);

„Иследувања и статии за старата и за новата историја на Македонија и на Македонците во врска со историјата на другите соседни земји и народи.“ (Мисирков 1985: 184).

И да заклучиме. Повеќето од мислите за книжевноста и особено за македонската книжевност изнесени од страна на Мисирков прозвучуваат како вистински **книжевен тестамент**, како декларација, како упатство за акција. А знаеме дека тестаментите секогаш треба да се респектираат.

Библиографија

- Вапцаров, Н. Ј., 1979, *Творби*. Скопје: Матица македонска, Мисла.
- Друговац, М., 1990, *Историјата на македонската книжевност XX век*. Скопје: Мисла.
- Илиќ, В. И., 1992, „Мисирков и Чернодрински во белградската средба“, *Одбрани дела*. Скопје, стр. 453-475.
- Македонскиот литературен кружок* (избор, превод, редакција и белешки Васил Тоциновски). 1995, Скопје.
- Мисирков, К. 1985, *За македонските работи*. Скопје: Мисла.
- Мисирков, К. П., 2005, *Собрани дела I – Текстови на македонски јазик (1900 – 1905)*. Скопје: МАНУ.
- Мисирков, К. П., 2005, *Собрани дела II – Печатени истражувања и статии (1898 – 1909)*. Скопје: МАНУ.
- Попов, А., 1994, *Творби*. Скопје: Мисла.
- Ристовски, Б., 2005, „Крсте Мисирков (1974 – 1926)“. *Собрани дела I – Текстови на македонски јазик (1900 – 1905)*. Скопје: МАНУ, стр. 9-94.
- Сматракалев, М., 1994, *Модрите широчини на татковината*. Скопје: Мисла.
- Тодоровски, Г., 1983, „Македонскиот литературен кружок во Софија (1938-1978)“. *Подалеку од занесот поблизу до болот*. Скопје: стр. 152-170.

Елизабета БАНДИЛОВСКА

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И ПРВИТЕ МАКЕДОНСКИ УЧИЛИШТА ВО НОБ

Наместо вовед

Текстот во оваа статија е напишан и посветен на една благородна идеја и јавно претставена иницијатива (на 17.6.2020 г. во с. Љубојно, Преспа) за обновување на старото изгорено училиште во селото Љубојно, кое било особено репрезентативна градба во своето време, и негово претворање во спомен-музеј и центар за грижа и промоција на македонскиот јазик. Поттикот и желбата за пошироко претставување и поврзување на времето тогаш со времето денес се спојуваат во мислата за оддавање почит кон носителите на ретката привилегија да се биде меѓу првите, меѓу меѓниците, меѓу оние што биле пример и патоказ за другите. Кога станува збор за развојот на школскиот систем и за формирањето на воспитно-образовната врвица на генерации ученици и учители проникнати од/на македонска почва, честа да ја делат оваа привилегија на први меѓу првите им припаѓа на Дебарца и на селото Подвис, со првото училиште во слободна Македонија со настава на мајчин, македонски јазик, отворено во септември 1943 г., и на Преспа и на селото Љубојно каде што непосредно по ослободувањето во ноември 1944 г. е отворено второто училиште во слободна Македонија со настава на мајчин, македонски јазик, а прво во регионот на Преспа.

Истовремено, овој напис не претендира кон исцрпност во претставувањето на историските факти, туку повеќе претставува еден вид потсетување на нив и на авторите кои веќе ги истражувале и ги обработиле темите поврзани со македонскиот јазик, со првите македонски училишта и учители во годините на народноослободителната борба и непосредно по нејзиното завршување, од кои овде ќе ги споменеме Атанас Николовски (2001), Боро Китановски (1973) и Иван Глигоровски (2007), кои во своите монографии нудат исцрпни и автентично поткрепени податоци од тоа време.

Потсетник на минатото

Како белег и аманет на идентитетот, непокорот, вековното опстојување и генерациско пренесување, македонскиот јазик и во воените 40-ти години на 20 век го следи континуитетот на сите творечки случувања во годините претходно и станува јазик на кој не само што се пишувале и се печателе сите неопходни материјали – летоци, прогласи, говори, пораки, вести, информации, весници, статии, песни итн. туку станува и јазик на кој се одвивала целокупната усна и писмена комуникација меѓу политичките раководства и организациите, штабовите и борците, активистите и симпатизерите, во борбените акции и во слободното време. Македонскиот јазик постепено ја добива димензијата за која уште во своето време говореле и се бореле преродбениците од 19 век, Мисирков

и лозарите, пишувале Кочо Рацин, Коле Неделковски, Мите Богоевски чии песни биле омилено партизанско четиво. Борбата за слобода станува и борба за градење на македонскиот литературен јазик. Борбата за идејно-политичко втемелување во југословенското заедништво станува и борба за просветно-културно издигнување на македонската нација. Во еден таков охрабрувачки контекст, но и во услови на окупација, забрани и ограничувања од секаков карактер, македонскиот јазик и македонската литература попримаат многустрана и обединувачка улога – агитационо-пропагандна, информативна, националнообединувачка и воспитно-образовна. Покрај видливо пројавениот стремеж за следење на долго потиснуваните слободарски и демократски традиции манифестно рефлексирани со Илинденското востание, неминовно се пројавува и стремежот за масовно активирање на творечкиот потенцијал и на способностите на воено-политичките структури, но и на широките народни маси. Мислата водилка што ја будела свеста ја поттикнувале две работи: 1. Да се биде слободен значи да се има своја власт и свое училиште на македонски јазик; 2. Да се совлада аналфabetизмот (во тоа време на територијата на Македонија, над 70 % од населението било неписмено).

Создавањето на првата слободна територија во Западна Македонија ја создава и можноста за отворање на првото училиште на македонски јазик како сосема очекуван и неопходен произлез на достигнатиот степен на слободна употреба и на јасно демонстрираната широка изразност и функционалност на македонскиот јазик во сите пројавени облици на воено-политичкиот и на обичниот живот во тоа време, притоа постојано проширувајќи ги постојните и создавајќи нови можности и простори за употреба. Ослободената територија, поддршката од населението што ја имале народноослободителната власт и општествено-политичките организации, желбата на децата и на родителите за „собирање“ во училиште, зготвеноста на родителите, децата и на новата власт да ги надвладаат многубројните објективни пречки и да се зафатат со решавање на еден нов и многу одговорен проблем резултирало со отворање на првото слободно училиште на македонски јазик на 23.9.1943 г. во с. Подвис, во регионот на Дебарца. Една година подоцна, веднаш по ослободувањето, на 15.11.1944 г. е отворено второто училиште во слободна Македонија со настава на мајчин, македонски јазик, а прво училиште во регионот на Преспа, во с. Љубојно.

Водени од традицијата на нашиот народ за односот кон училиштата, традиција која ги влече своите корени од дамнешните Климентови ќелијни училишта, првите слободни македонски училишта биле народни според сите обележја: составот на учениците, учителите, односот ученик – учител, содржините што се обработувале, организацијата на работењето, ентузијазмот и интуитивноста во пристапот кон работата итн. Истовремено, тие биле и нетрадиционални поради внатрешната структура, педагошката заснованост и методичката поставеност, односно поради тоа што: не се надоврзувале директно на свој претходен училиштен систем; немале свој професионално квалификуван кадар; немале наставни програми донесени според определена научна и стручна процедура; немале методи, форми, принципи, средства, односно методичка основа за работата; немале подготвени училишни објекти; немале учебници, учебни помагала и училиштен прибор; немале печатена и

преведена литература од националната но и од другите балкански и светски ризници. И веќе тука се поставува основното прашање: А што имале тогаш? Имале глад и жед за учење, за учење на мајчиниот македонски јазик, за учење во еден специфичен, оригинален амбинет во кој преовладувала слободната употреба на народниот јазик, народната поезија и народната музика.

Една од најважните карактеристики на наставата во првите македонски слободни училишта е комплексноста која произлегува од околностите во кои се одвивала самата настава и од карактерот на содржините што се обработувале. А бидејќи содржините, главно, го носеле тематот на народноослободителната и на националноослободителната поезија, разбирлива е комплексноста на наставата која, всушност, била втемелена врз македонскиот јазик и врз македонската литература и тогаш кога се обработувале теми поврзани со јазикот и со литературата, но и тогаш кога се обработувале литературни творби со мотиви од историјата, географијата, природата, социјалниот живот и сл. Оттука произлегува уште еден чинител на комплексноста на наставата во првите македонски слободни училишта, а тоа е дека најдостапна и најискористена наставна содржина била народноослободителната и партизанска поезија создадена на македонски јазик, особено песните од двете Рацинови збирки „Македонски народноослободителни песни“. Оттука, сосема спонтано се наметнува заклучокот дека одвивањето на наставата во првите македонски слободни училишта, всушност, во една поширока смисла, претставува настава по македонски јазик со вметнување елементи од историјата на македонскиот народ и од географијата на Македонија.

Конкретизацијата на наставните цели и задачи во првите македонски слободни училишта тргнувала од една поразителна вистина во тоа време за постоење висок процент од над 70 % неписмено население, и во селата и во градовите, така што како неодложна нужност се определила потребата од елиминирање на неписменоста, пред сè, преку масовен опфат на сите деца од 7 – 15-годишна возраст во работата на првите, но и на наредните училишта. Поставувајќи го процесот на описменување не само како примарна идејно-политичка ориентација туку и како првостепена хуманистичка и демократска насока на дејствување, се овозможило еден вид слободно „прогласување“ на македонскиот народен јазик како наставен јазик и како основен предмет на воспитно-образовната дејност. Примарниот фокус на описменувањето бил насочен кон: запознавање со печатните и со ракописните букви, читање печатени и ракописни текстови, вежбање на пишувањето, читање и обработка на литературни творби, читање текстови со борбено-ослободителен карактер и сл. Содржините опфатени со целокупната наставна дејност во првите македонски слободни училишта биле антифашистички и националноослободителни, засновани врз духот и принципите на слободата, родољубието, хуманизмот, трудот и солидарноста. Читањето, пишувањето, учењето и применувањето на наученото во говорната и во писмената јазична практика на учениците, и во училиштето и во општествената средина, се

одвивало со користење на кириличното Вуково писмо, создавајќи на тој начин стабилна подлога врз која ќе се потпираат идните јазични активности сè до моментот на официјалното донесување на актите за кодификација на македонскиот литературен јазик во слободната македонска држава.

Со оглед на тешките услови во кои се одвивала работата на македонски јазик и по македонски јазик во првите училишта во НОБ, нивната улога не се согледува само во фактот дека првпат во историјата македонските деца слободно и на својот мајчин македонски јазик учеле да читаат и да пишуваат. Во оценката на вкупната улога на македонскиот јазик како наставно и комуникациско средство, но и како наставен предмет во 1943-1944 г., благонаклоно треба да се земе предвид фактот за формалното или привидното отсуство на определени јазични содржини кои, првенствено, се однесуваат на јазичните законитости и карактеристики што го диференцираат македонскиот јазик во однос на другите словенски и на балканските јазици. Во тогашната специфична училишна и јазична практика, темелна и носечка наставна содржина претставувале македонската народна и уметничка поезија и другото литературно творештво на македонски јазик, кои заедно со информативно-пропагандните и со политичките документи доаѓале во допир со учениците, воспоставувајќи со нив информативна, уметничка и наставна комуникација и интеракција, восприемајќи природно и спонтано одделни граматички и лексички форми, изрази и структури. На тој начин не само што се градела општата културна и јазична свест за сопствениот јазик и за сопствениот идентитет туку и се овозможило учениците истовремено да бидат и сведоци и активни учесници, творци и носители на личните и на општите преобразувачки процеси.

Заклучок

На крајот, неколку неминовни согледувања:

1. Појавата на првите македонски училишта со настава на македонски јазик во периодот на НОБ се должи, првенствено, на желбата на самото население, и на родителите и на децата, за учење и за школување на својот мајчин, македонски јазик.

2. Во рамките на воспитно-образовниот процес доминирале спонтаноста, упорноста, снаодливоста, креативноста и ентузијазмот и на учителите и на учениците.

3. Реализацијата на воспитно-образовниот процес се одвивала преку формите на пишување, читање, раскажување, прераскажување, опишување, споделување искуства и информации.

4. Во воспитно-образовната работа најзастапени биле монолошкиот и дијалошкиот метод, како и текст-методот заснован врз народноослободителните песни.

ЛИТЕРАТУРА

- Глигоровски, И., 2007, *Првите учители на македонски јазик (1943-1948)*. Скопје: Аз-Буки.
- Китановски, Б., 1973, *Првите македонски училишта во НОБ*. Скопје: Наша книга.
- Николовски, А., 2001, *Македонскиот јазик во првите слободни училишта во НОБ*. Скопје: Глобус.

Резиме

Овој труд, во својата основна замисла, претставува еден вид посвета и потсетник на првите учители кои предавале на македонски јазик во првите слободни училишта во НОБ, преку издвоените автори кои меѓу првите пишувале за еден значаен историски сегмент од македонската наука за јазикот, културата и просветата. Целта е да се даде еден мал приказ на македонскиот јазик во воените 40-ти години на 20 век и да се прикажат неговиот континуитет со годините на сите претходни творечки случувања и неговата реална опстојба до периодот на асномската кодификација.

Jan SOKOŁOWSKI

Z DZIEJÓW BADAŃ MACEDONISTYCZNYCH I WSPÓLPRACY POLSKO-MACEDONSKIEJ NA UNIWERSYTECIE WROCŁAWSKIM

Tuż po II wojnie światowej, jesienią 1945 roku, w powołanym niedawno do życia Uniwersytecie Wrocławskim utworzony został Instytut Filologii Polskiej i Słowiańskiej¹, z którego z czasem wyodrębniła się Katedra Filologii Rosyjskiej², zasłużona poprzedniczka dzisiejszego Instytutu Filologii Słowiańskiej. Przypadająca wdwa tysiące dwudziestym roku siedemdziesiąta piąta rocznica powołania do życia Instytutu Filologii Polskiej i Słowiańskiej jest dobrą okazją do zaprezentowania ważniejszych dokonań slawistów wrocławskich w zakresie badań na literaturę i językiem macedońskim oraz do przedstawienia zarysu historii kontaktów naukowych slawistów wrocławskich i macedońskich. Kontakty temają historię niemal tak długą jak historia wrocławskiej slawistyki, a zapoczątkowane zostały wizytą Blaže Koneskiego we Wrocławiu jesienią 1947. Koneski przyjechał do Polski wraz z grupą jugosłowiańskich twórców, wśród których byli pisarze Vjekoslav Kaleb, Desanka Maksimović, Isak Samokovlija oraz malarze Đurđe Teodorović i Dore Klemenčič. O swoim pobycie w Polsce i we Wrocławiu pisze Koneski w książce *Дневник по многу години*. (Конески 1988). Pobytowi w naszym kraju poświęcił uczony rozdział „Со Исак Самоковлија во Полска” (s.109-112) i fragment rozdziału zatytułowanego „Со Десанка Максимовиќ” (s.104-107) W swojej książce Koneski pisze, że podczas podróży zagranicznych nigdy nie sporządzał notatek. Wyjątkowo zrobił to w czasie podróży po Polsce. Szczęśliwie zachował Koneski niewielki notes zatytułowany „Дневник од Полска”, który czterdzieści lat później wykorzystał w opisie swojego w Polsce. Delegacja jugosłowiańska przebywała w Polsce od 12 października 1947 roku do 9 listopada 1947 roku. Celem podróży do naszego kraju było nawiązanie kontaktów z polskimi pisarzami. Delegacja odwiedziła między innymi Warszawę, Wrocław, Gdańsk, Poznań, Katowice, Kraków, Zakopane. Do Wrocławia jugosłowiańscy goście przyjechali w połowie października 1947 roku. Jednym z

¹Organizatorem i pierwszym dyrektorem Instytutu Filologii Polskiej i Słowiańskiej był Stanisław Rospond (1906-1982), językoznawca polonista i slawista. Jakostypendysta rządu jugosłowiańskiego Rospond odbył w latach trzydziestych XX wieku podróż po Macedonii. Relację z tej podróży zamieścił w książce *Jugosławja. Z teki podróżnika i obserwatora* (Rospond 1935).

²Katedra Filologii Rosyjskiej została utworzona w styczniu 1950 roku w wyniku połączenia Katedry Językoznawstwa Wschodniosłowiańskiego z Katedrą Historii Literatury Rosyjskiej i Innych Literatur Słowiańskich, które w 1949 roku wyodrębnione zostały z Instytutu filologii Polskiej i Słowiańskiej. W obrębie Katedry początkowo istniały dwa zakłady: Zakład Językoznawstwa Wschodniosłowiańskiego i Zakład Literatury. Kierownictwo Katedry i kierownictwo Zakładu Literatury Rosyjskiej i Innych Literatur Słowiańskich objął Marian Jakóbiec. Katedrą tą, a później utworzonym na jej bazie Instytutem Filologii Słowiańskiej, kierował Marian Jakóbiec do 1971 roku (Jakóbiec 1976).

punktów programu pobytu we Wrocławiu było spotkaniu z przedstawicielami wrocławskich środowisk twórczych. Spotkanie odbyło się 16 listopada o godzinie piątej po południu. Na spotkaniu swoje utwory czytali Desanka Maksimović i Błaże Koneski. Jak wspomina Koneski, z powodu braku prądu spotkanie odbyło się przy świetle lampy naftowej. W czasie spotkania Koneski poznał profesora Mariana Jakóbca, historyka literatur słowiańskich, który do Wrocławia przyjechał latem 1947 roku po dwuletnim pobycie w Belgradzie, gdzie pracował w jako *attaché* prasowy i kulturalny w tamtejszej ambasadzie³. W momencie spotkania z Koneskim Marian Jakóbiec kierował Katedrą Historii Literatur Rosyjskiej i Innych Literatur Słowiańskich, która wchodziła wtedy w skład Instytutu Filologii Polskiej i Słowiańskiej.

Wypada nadmienić, że czasie gdy Błaże Koneski odwiedził Wrocław, na Uniwersytecie Wrocławskim studia w zakresie filologii polskiej i słowiańskiej kończył właśnie Zbigniew Gołąb, podczas II wojny światowej żołnierz Armii Krajowej, który tuż po wojnie przeniósł się do Wrocławia z Krakowa, by kontynuować tu studia rozpoczęte w warunkach konspiracyjnych na Uniwersytecie Jagiellońskim⁴. Już 1 listopada 1945 roku Zbigniew Gołąb, jeszcze jako student, zatrudniony został na stanowisku młodszego asystenta w Katedrze Języka Polskiego. W grudniu 1947 roku obronił z wynikiem bardzo dobrym pracę magisterską nt. *Księga Henrykowska. Opracowanie Językowe* i z takim samym wynikiem złożył egzamin końcowy, uzyskując dyplom magistra w zakresie filologii polskiej. Materiały zachowane w Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego świadczą o tym, że młody uczony już podczas studiów miał skryształizowane poglądy co do swej przyszłości naukowej. W kwestionariuszu z 12 czerwca 1948 r. napisał, że w ciągu najbliższych dwóch lat zamierza przygotować rozprawę doktorską nt. „Dialekty wymarłych Słowian połabskich w świetle toponomastyki średniowiecznej”. Jako motywy wyboru tematu podał zainteresowanie Słowiańszczyzną Zachodnią. Jednym z przejawów tego zainteresowania była aktywność Gołąba jako prezesa okręgowego koła Akademickiego Związku Przyjaciół Łużyc „Prołuż”. W tym samym kwestionariuszu w rubryce „Zamierzenia naukowe na przyszłość” Gołąb napisał, że po uzyskaniu doktoratu zamierza zająć się badaniami językowo-etnograficznymi Słowiańszczyzny Bałkańskiej. Jak wiadomo, przyszłości zagadnienia te zajęły centralne miejsce w działalności uczonego, a Zbigniew Gołąb zyskał międzynarodową renomę jako slawista, macedonista i bałkanolog. Charakteryzując

³Również Marian Jakóbiec (1910-1988), podobnie jak Stanisław Rospond, był w latach trzydziestych XX wieku stypendystą rządu jugosłowiańskiego i podobnie jak Rospond odbył podróż do Macedonii. W Macedonii Marian Jakóbiec był dwukrotnie – w roku 1934 i 1936 (Jakóbiec 2009; Jakóbiec-Semkowowa 2010). Niekiedy podczas wykładów z historii literatur słowiańskich prof. Jakóbiec się dzielił się ze słuchaczami zebranymi podczas tych podróży obserwacjami dotyczącymi życia w Macedonii. Dla studentów mających wtedy minimalne możliwości wyjazdów zagranicznych były to wiadomości niezwykle cenne.

⁴W kwestionariuszu osobowym z 12.06.1948 r. w rubryce „Szczegółowy przebieg studiów dotychczasowych” Gołąb podaje: „Od 1943 do 1946 włącznie studia w zakresie filologii polskiej i słowiańskiej w Krakowie na Uniw. Jagiell. (dwa lata konspiracyjnie); dyplom magisterski (wraz z pracą) na Uniw. Wrocław. w 1947” (Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego, dalej AUWr, Sygn. 138/Zbigniew Gołąb).

osiągnięcia Gołęba w „działalności naukowej, dydaktycznej i społecznej”, Władysław Kuraszkiewicz napisał, że wyróżnia się on „wybitnie w dziedzinie studiów językoznawczych słowiańskich”⁵. Na Uniwersytecie Wrocławskim Gołąb pracował do 30 września 1948 r. Aresztowanie przez komunistów i pobyt w więzieniu uniemożliwiły młodemu uczonemu dalszą pracę na Uniwersytecie Wrocławskim⁶. Z zachowanych materiałów dowiadujemy się tylko, że w odpowiedzi na zapytanie władz Uniwersytetu Wrocławskiego dotyczące dalszego zatrudnienia Gołęba „Ministerstwo Oświaty nie może wyrazić zgody na zatrudnienie ob. mgr. Zbigniewa Gołęba w charakterze kontraktowego st. asystenta przy Katedrze Języka Polskiego na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Wrocławskiego we Wrocławiu”⁷.

Zapoczątkowane spotkaniem w 1947 roku kontakty Mariana Jakóbca i Błaże Koneskiego kontynuowane były w latach następnych. Wiadomości o tych kontaktach dostarcza nam korespondencja uczonych, ich wspomnienia i dedykacje na książkach, które Koneski przysyłał swemu wrocławskiemu koledze. W archiwum Mariana Jakóbca zachowały się dwa listy, kartka pocztowa i zaproszenie do udziału w konferencji naukowej⁸. Ta skromna ilościowo korespondencja obejmuje jednak znaczny odcinek czasu, lata 1955 – 1975, i świadczy o tym, że kontakty między uczonymi – wyjąwszy lata kryzysu politycznego między ZSRR i krajami bloku wschodniego a Jugosławią – miały charakter trwałe. We wspomnieniach Mariana Jakóbca (Jakóbiec 2009) znajdujemy informację o pobycie Koneskiego we Wrocławiu w roku 1959. Pod datą 26. marca Marian Jakóbiec zapisał: „Dzisiaj gościłem Koneskiego. Byliśmy na Uniwersytecie, pokazałem mu aulę, później zaprosiłem na obiad, który się nie udał, bo gość czuł się fatalnie”. W zapisie z następnego dnia, 27 marca czytamy: „Zająłem się Koneskim. Byłem z nim u Gajka⁹ i Rosponda. Mówiliśmy o tym, aby nawiązać współpracę naukową i personalną, zaczęta zresztą przez studentów. Później zaprosiłem gościa na obiad do „Monopolu”. Kolbuszewski¹⁰ przysłał po niego auto z Opoli”. Cennym świadectwem kontaktów obydwu uczonych są zachowane w księgozbiornicy prof. Jakóbca książki autorstwa Koneskiego z jego dedykacjami dla wrocławskiego sławisty. Są to między innymi następujące książki: Венко Марковски, *Порои*, Државно издателство на Македонија, Скопје 1945, Блаже Конески, *Граматика на македонскиот литературен јазик*, дел I, *Увод. За гласовите. За акцентот*, „Просветно Дело”,

⁵AUWr, Sygn. 138/Zbigniew Gołąb.

⁶Zbigniewa Gołęba poznałem w sierpniu 1978 w Ochrydzie na Seminarium Języka, Literatury i Kultury Macedońskiej. Wiedząc, że jestem z Wrocławia, chętnie dzielił się ze mną wspomnieniami z czasów, gdy był studentem i pracownikiem Uniwersytetu Wrocławskiego. We wspomnieniach tych nie zabrakło też opowieści dotyczących dramatycznych momentów jego życia z czasów II wojny światowej oraz opowieści o aresztowaniu i pobycie w komunistycznym więzieniu.

⁷AUWr, Sygn. 138/Zbigniew Gołąb, s.23.

⁸Listy te są w posiadaniu Profesor Milicy Jakóbiec-Semkowej, której serdecznie dziękuję za ich udostępnienie.

⁹Józef Gajek (1907-1987) - etnolog, w latach 1956-1960 kierownik Zakładu Etnografii Ogólnej i Słowian.

¹⁰Stanisław Kolbuszewski (1901-1965) - historyk literatury, w latach 1956-1959, rektor Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu

Скопје 1957, Блаже Конески, *Граматика на македонскиот литературен јазик*, Дел II, *За формите и нивната употреба*, Издавачко претпријатие “Просветно дело”, Скопје 1954. Na obydwu tomach *Gramatyki* widnieją dedykacje napisane ręką Koneskiego.

Kontakty między dwoma uczonymi zaowocowały z czasem wieloma cennymi dla nauki rezultatami. W 1962 roku Marian Jakóbiec wprowadził młodą literaturę macedońską do swojego przeglądu literatur słowiańskich *Literatury słowiańskie. Zarys dziejów. Przewodnik tematyczny* (Wrocław 1962). W niewielkim objętościowo (57 s.) przewodniku znajdujemy taki oto zwięzłe przedstawienie zagadnień dotyczących literatury macedońskiej, które w swych wykładach omawiał Marian Jakóbiec: „Ukształtowanie się w Ludowej Republice Macedonii nowoczesnej literatury naukowej. Jej tradycje dziewiętnastowieczne. Najwybitniejsi współcześni przedstawiciele: Kosta Racin, Kole Nedeljkovski, Blaže Koneski, Slavko Janevski” (Jakóbiec 1962: 51). Trzeba powiedzieć, że przewodnik daje tylko bardzo ogólne wyobrażenie o treści i bogactwie wykładów Mariana Jakóbca poświęconych literaturom słowiańskim, w tym wykładu o młodej literaturze macedońskiej. Wykłady, które wrocławski sławista przez wiele lat wygłaszał dla studentów I roku filologii rosyjskiej, trwały dwa semestry i kończyły się trudnym egzaminem, podczas którego trzeba było też wykazać się znajomością przewidzianych programem lektur¹¹.

Bez mała trzydzieści lat po wydaniu wspomnianego przewodnika ukazało się w Polsce wielkie dzieło poświęcone literaturom europejskim (Dzieje 1991). W pracy tej jest osobny rozdział „Literatury narodów Jugosławii” (s. 129-289) autorstwa Mariana Jakóbca. W części poświęconej literaturze macedońskiej Marian Jakóbiec napisał:

„Niezwykłym zjawiskiem w życiu kulturalnym powojennej i współczesnej Jugosławii jest literatura macedońska. Z nikłą tradycją z okresu międzywojennego, bez ostatecznie wyrobionego i ustalonego języka literackiego, bez ustalonych norm stylistycznych, zajęła ona godne miejsce nie tylko wśród literatur południowosłowiańskich, ale stała się też widocznym komponentem europejskiej kultury literackiej. (...) Czołową postacią tej literatury – na miarę człowieka renesansowego - jest Blaže Koneski (ur. 1921). Ogromną zasługą tego twórcy było skodyfikowanie macedońskiego języka literackiego, ustalenie dla tego języka norm leksykalnych, gramatycznych i stylistycznych. Intuicja językowa i rzetelna wiedza lingwistyczna pozwoliły mu wybrnąć z gąszczy zagadnień przy ustalaniu tych norm i przekazaniu ich innym pisarzom. Podobnie jak inni twórcy słowiańscy czasów odrodzenia narodowego i tzw. „ruchu budzielskiego”, Koneski skutecznie zastosował normy języka macedońskiego we własnej bogatej i wszechstronnej twórczości”. (Dzieje 1991: 359).

¹¹Jednym ze słuchaczy wykładów prof. Mariana Jakóbca z historii literatur słowiańskich był autor tego tekstu, który na egzaminie otrzymał między innymi pytanie dotyczące twórczości Koneskiego.

Autor zwięzle scharakteryzował twórczość Koneskiego i przypomniał jego zasługi jako tłumacza poezji polskiej. Omówił również twórczość takich autorów, jak: Slavko Janevski, Vlado Maleski, Kole Cašule.

Znaczącym wydarzeniem w kształtowaniu się polsko-macedońskich kontaktów naukowych było przyznanie Blaže Koneskiemu z okazji Zjazdu Sławistów w Warszawie (1973 r.) zaszczytnego tytułu doktora honoris causa Uniwersytetu Wrocławskiego¹². Uroczystość odbyła się 1 września 1973 roku w barokowej Auli Leopoldyńskiej, a promotorem był Marian Jakóbiec, który wcześniej przygotował dla rady Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Wrocławskiego charakterystykę macedońskiego uczonego zatytułowaną „Blaže Koneski. Charakterystyka działalności naukowej, naukowo-organizacyjnej i literackiej”. W charakterystyce tej Marian Jakóbiec napisał między innymi, że: „Prof. Koneski jest człowiekiem skromnym, skupionym w sobie, umiarkowanym i taktownym w dyskusjach naukowych i społecznych dotyczących w szczególności problemów jego narodu, odrębności jego tradycji historycznych, kultury i języka”. Podczas uroczystości, która przebiegała według tradycyjnego uniwersyteckiego ceremoniału, profesor Jakóbiec przedstawił sylwetkę Koneskiego, a następnie dokonał aktu promocji. W swoim przemówieniu prof. Jakóbiec powiedział:¹³:

„Wielce Szanowny Panie Profesorze, Drogi Kolego i Przyjacielu,

Przypadł mi w udziale wielki zaszczyt wręczenia Ci dyplomu doktora honoris causa, którym mój Uniwersytet pragnie w związku z VII Międzynarodowym Kongresem Sławistów wręczyć Ci najwyższe uznanie za Twój wkład do światowej filologicznej nauki, do rozwoju narodowego i kulturalnego Twego kraju i do umacniania więzów przyjaźni i współpracy między narodami Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii i Polski. Jesteśmy dumni, że do księgi naszych honorowych doktorów, na kartach której widnieją nazwiska najwybitniejszych ludzi nauki, kultury i życia społecznego zostaje wpisane także Twoje imię.

Twoja wszechstronna działalność na polu naukowym, literackim i organizacyjnym przywodzi nam zawsze na myśl wielkich słowiańskich budzicieli początków XIX wieku: nieśmiertelnego Vuka Karadžicia, Kopitara, Czelakowskiego, Szafarzyka, działaczy ruchu ilirskiego, z tym, że Ty pracujesz już zgodnie z duchem nowych czasów, żeś zastosował w swoich pracach nowoczesne i odkrywcze metody, że skodyfikowany przez Ciebie macedoński język literacki potrafiłeś z tak niezrównanym mistrzostwem zastosować w twórczości literackiej stanowiącej jedno z najwyższych osiągnięć piśmiennictwa Twojego kraju. Głęboko

¹²Więcej na ten temat zob.: Sokołowski 2001.

¹³Teksty przemówień Mariana Jakóbca i Blaže Koneskiego znajdują się w Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego (Sygn.NN-0732).

szacunek budzi zawarta w Twoich utworach postawa człowieka i obywatela, szczerzy humanizm, głęboka zaduma nad losem człowieka“.

Dziękując za wyróżnienie, Blaže Koneski podniósł znaczenie współpracy polsko-macedońskiej w dziedzinie slawistyki i wspomniął o Macedończykach, którzy w wyniku okoliczności historycznych znaleźli się w Polsce, gdzie spędzili część życia, a później wrócili do ojczystego kraju:

„Związki slawistyki polskiej i jugosłowiańskiej są stare i dobrze znane, sięgają początków rozwoju nauki slawistycznej i zawsze rozwijały się pod znakiem twórczej współpracy. Z przyjemnością pragnę podkreślić, że w ostatnich dziesięcioleciach w tej współpracy żywo uczestniczy ośrodek macedoński w Skopju. Wiadomo ponadto, że wielu Macedończyków w tych właśnie latach otrzymało wykształcenie w Polsce, poczem włączyli się twórczo w życie swego kraju. Dzięki temu jeszcze żywiej odczuwamy w naszym środowisku obecność języka polskiego i kultury polskiej“.

W Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego zachowała się skromna dokumentacja fotograficzna zuroczystości. Na jednym ze zdjęć oprócz Blaže Koneskiego i Mariana Jakóbca można zobaczyć między innymi Bożydara Widoeskiego, Zuzannę Topolińską i Antoniego Furdala.

W historii wrocławskiej macedonistyki ważne miejsce zajmuje działalność naukowa i dydaktyczna Kole Simiczijewa (1918-2003) (mac. Коле Петров Симиџиџев), zasłużonego badacza folkloru południowosłowiańskiego, zwłaszcza macedońskiej poezji ludowej. Urodzony we wsi Meliti (mac. Voštareni) w Macedonii Egejskiej, w roku 1941 ukończył studia w zakresie filologii klasycznej na uniwersytecie w Salonikach, a później w ówczesnej filii Uniwersytetu Sofijskiego w Skopiu podjął studia slawistyczne, które ukończył w roku 1944. Podczas II wojny światowej był żołnierzem NOV, a podczas wojny domowej w Grecji służył w szeregach ELAS, był ranny. W 1949 roku, podobnie jak kilkanaście tysięcy uchodźców znalazł schronienie w Polsce, naprzód w Zgorzelcu, później we Wrocławiu. Po kilku bardzo trudnych latach w roku 1954 podjął pracę na Uniwersytecie Wrocławskim w Katedrze Filologii Rosyjskiej, poprzednicze Instytutu Filologii Słowiańskiej, gdzie do przejścia na emeryturę w roku 1988 wykładał między innymi gramatykę języka staro-cerkiewno-słowiańskiego, kierował seminarium z folkloru, prowadził zajęcia z języka starogreckiego¹⁴. Dorobek badawczy Kole Simiczijewa obejmuje ponad 150 prac, w tym trzy monografie poświęcone folklorowi Słowian południowych, w szczególności macedońskiej poezji ludowej (Simiczijew 1976; Simiczijew 1981; Simiczijew 1985), której poświęcił

¹⁴Podczas studiów na Uniwersytecie Wrocławskim byłem studentem Kole Simiczijewa, który uczył mnie między innymi podstaw starożytnej greki. Zdarzało się, że niekiedy opowiadał nam na zajęciach o swoich badaniach nad folklorem bałkańskim. Później, kiedy pracowałem w Instytucie Filologii Słowiańskiej, przez kilka lat dzieliłem z nim gabinet. Na Wydziale Filologicznym, na którym przepracował 34 lata, cieszył się dużą sympatią kolegów i współpracowników, lubili go studenci. Zapamiętałem go jako człowieka prawego, zachowującego w sercu pamięć o swojej pierwszej ojczyźnie - Macedonii.

poświęcił też szereg rozpraw i artykułów. Prace jego zyskały sobie uznanie w Polsce i za granicą. Kole Simiczyjew położył wielkie zasługi jako autor i współautor kilkunastu podręczników dla dzieci z diaspory macedońskiej, które po wojnie domowej w Grecji znalazły schronienie w krajach dawnego bloku wschodniego między innymi w Polsce, w tym także we Wrocławiu (Sokołowski 2006). Przez pewien czas był redaktorem wychodzącego we Wrocławiu dwujęzycznego czasopisma uchodźców z Grecji „Dimokratis”, w którym teksty publikowane były po grecku i po macedońsku.

Kole Simiczyjew nie był jedynym Macedończykiem pracującym Przez kilka lat w Katedrze Filologii Rosyjskiej. Przez pewien czas w bibliotece Katedry pracowała pochodząca również z Macedonii Egejskiej Germanija Šoklarova (później Šoklarova-Ljorovska), absolwentka slawistyki na Uniwersytecie Jagiellońskim. Po wyjeździe z Polski do Macedonii pracowała naprzód w Instytucie Języka Macedońskiego, a później po uzyskaniu doktoratu napisanego pod kierunkiem prof. Zuzanny Topolińskiej była profesorem w Katedrze Slawistyki Uniwersytetu św. Cyryla i Metodego w Skopiu.

Do końca lat siedemdziesiątych XX wieku badania slawistów wrocławskich dotyczyły głównie zagadnień literatury macedońskiej i folkloru. Zagadnienia języka macedońskiego poruszane były przeważnie w pracach dotyczących słowiańskiego językoznawstwa porównawczego (np. w pracach Antoniego Furdala). Wiadomości dotyczące języka macedońskiego stanowią również stały segment przedmiotów wykładanych w Instytucie Filologii Słowiańskiej takich, jak wstęp do filologii słowiańskiej czy gramatyka porównawcza języków słowiańskich.

Na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku język macedoński znalazł się w kręgu zainteresowań naukowych autora tego tekstu. Ważną rolę odegrał tu trzymiesięczny pobyt na stypendium naukowym w 1980 roku na Uniwersytecie św. Cyryla i Metodego w Skopiu, gdzie miałem sposobność pracować pod kierunkiem najwybitniejszych macedońskich lingwistów – Blaže Koneskiego i Božidara Vidoeskiego. Szczególnie cenne były dla mnie rozmowy i dyskusje z Božidarem Vidoeskim, wysoko cenionym w świecie slawistą, uczonym obdarzonym niezwykłą charyzmą, wielce zasłużonym dla współpracy polsko-macedońskiej. Bezpośrednie kontakty naukowe z Božidarem Vidoeskim i z przebywającą wtedy w Skopiu Zuzanną Topolińską były dla mnie znaczącym źródłem inspiracji i przyczyniły się do tego, że z czasem zagadnienia języka macedońskiego zajęły szczególnie ważne miejsce w moich badaniach. W latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych badania te dotyczyły głównie słowiańskich derywatów imiennych z wykładnikami negacji *nie-* i *bez-*. W opublikowanych wtedy pracach, opisujących materiał wszystkich języków słowiańskich, szeroko uwzględniałem również dane języka macedońskiego. Opublikowane przeze mnie później rozprawy i artykuły poświęcone są specjalnie językowi macedońskiemu, który opisuję także w konfrontacji z językiem polskim ewentualnie na tle innych języków słowiańskich. W ostatnich latach zainteresowania moje skupiały się

głównie na opisie wybranych kategorii i klas słowotwórczych języka macedońskiego, między innymi na zagadnieniach deminucji w języku macedońskim w konfrontacji z językiem polskim i innymi językami słowiańskimi. W podejmowanych przeze mnie badaniach znalazło się też miejsce języka podręczników dla dzieci z diaspory macedońskiej w Polsce (zob. Bibliografia wybranych publikacji współpracowników Pracowni Macedonistyki).

Z czasem współpraca mająca głównie indywidualny charakter przekształciła się w mającą bardziej instytucjonalny charakter współpracę Instytutu Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Wrocławskiego z najważniejszymi macedońskimi instytucjami naukowymi, przede wszystkim z Centrum Lingwistyki Arealnej im. Bożidara Vidoeskiego oraz z Uniwersytetem św. Cyryla i Metodego i Instytutem Języka Macedońskiego im. Krste Misirkova. Wcześniejsza wieloletnia współpraca naukowa między MANU i Uniwersytetem Wrocławskim została usankcjonowana zawartą w 2012 roku umową o współpracy naukowej między tymi dwiema instytucjami. Ze strony MANU umowę podpisał jej prezydent Vlado Kambovski, a ze strony Uniwersytetu Wrocławskiego - rektor Marek Bojarski.

Od początku lat osiemdziesiątych wydawnictwach Uniwersytetu św. Cyryla i Metodego w Skopiu, Instytutu Języka Macedońskiego i Macedońskiej Akademii Nauk i Sztuk ukazywały się prace wrocławskich slawistów językoznawców, naprzód Jana Sokołowskiego, a w latach późniejszych Iwony Łuczków, Gordany Djurdjev, Marii Stryszewskiej. Po pewnym czasie w wydawnictwach wspomnianych wyżej instytucji naukowych drukowane były także prace historyków literatur słowiańskich (Milicy Jakóbiec-Semkowowej i Elżbiety Tyszkowskiej) oraz historyków i politologów (Miroslaw Dymarski). Wrocławscy slawiści od lat systematycznie uczestniczą w konferencjach naukowych organizowanych przez macedońskie instytucje naukowe. Z kolei językoznawcy macedońscy od ponad 20 lat biorą udział w organizowanej co dwa lata przez Instytut Filologii Słowiańskiej Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Wyraz i zdanie w językach słowiańskich. Opis. Konfrontacja. Przekład”. W programach tej konferencji i w wydawanych później materiałach pokonferencyjnych widnieją nazwiska następujących językoznawców z Uniwersytetu św. Cyryla i Metodego, Macedońskiej Akademii Nauk i Sztuk, Instytutu Języka Macedońskiego im. Krste Misirkova: Stojka Bojkovska, Ubavka Gajdova, Dejan Gegovski, Maksim Karanfilovski, Veselina Labroska, Marjan Markovikj, Sonja Milenkovska, Milica Mirkulovska, Angelina Pančevska, Dimitar Pandev, Elena Petroska, Stanislava-Staša Tofoska, Zuzanna Topolińska. W Międzynarodowej Interdyscyplinarnej Konferencji Naukowej „Słowiańszczyzna dawniej i dziś – język, literatura, kultura” uczestniczyły między innymi Liljana Mitkovska, Lidija Tanuševska, Fani Stefanovska-Ristevska, Slavica Srbinovska. W ramach dwóch ostatnich edycji Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Wyraz i Zdanie w językach słowiańskich. Opis. Konfrontacja. Przekład” w latach 2016 i 2018 odbyły się jednodniowe sesje macedonistyczne. Sesja taka przewidziana jest również w programie zaplanowanej na ten rok (2020), piętnastej już konferencji z tego cyklu.

Dzięki współpracy z Uniwersytetem św. Cyryla i Metodego slawiści wrocławscy oraz adepci slawistyki, doktoranci i studenci mogą uczestniczyć w odbywającym się co roku w Ochrydzie Seminarium Języka, literatury i Kultury Macedońskiej. Od pewnego czasu studenci Uniwersytetu Wrocławskiego i studenci Uniwersytetu w św. Cyryla i Metodego w Skopiu mogą uczestniczyć w programach wymiany międzynarodowej między Polską i Macedonią. W ostatnich latach w ramach takich programów semestralne studia na Uniwersytecie św. Cyryla i Metodego w Skopiu odbywały magistrantki Jana Sokołowskiego oraz uczestniczki seminarium licencjackiego Iwony Łuczków.

Ważnym wydarzeniem w historii wrocławskiej slawistyki było utworzenie w roku 2010 Pracowni Macedonistyki, jedynej tego typu jednostki w Polsce. Wrocławska Pracownia nawiązuje do tradycji zasłużonej dla badań macedonistycznych w naszym kraju Pracowni Składni Macedońskiej, którą w roku 1974 w Instytucie Słowianoznawstwa PAN założyła Zuzanna Topolińska. Organizatorem i pierwszym kierownikiem Pracowni Macedonistyki był Jan Sokołowski, od 2015 roku kieruje nią Iwona Łuczków. Uroczyste otwarcie Pracowni odbyło się 24.06.2010 roku. Na posiedzeniu naukowym inauguracyjnym działalność Pracowni Macedonistyki Mirosław Dymarski z Instytutu Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego wygłosił referat nt. *Etniczne, społeczne i ekonomiczne determinanty rozwoju na obszarze Macedonii, Serbii i innych krajów Bałkanów Zachodnich w XIX i XX wieku*. Stałymi współpracownikami Pracowni Macedonistyki są dziś Mirosław Dymarski, Gordana Đurđev-Mańkiewicz, Jan Sokołowski, Maria Stryszewska i Elżbieta Tyszkowska-Kasprzak. Przedmiotem zainteresowań badawczych członków Pracowni są zagadnienia języka, literatury i kultury macedońskiej oraz problemy historii Macedonii ujmowane na szerszym tle historii krajów bałkańskich. Wyniki swoich badań poświęconych językowi macedońskiemu członkowie Pracowni Macedonistyki przedstawiali w referatach wygłaszanych na konferencjach naukowych w Polsce i za granicą, w tym także na kongresach slawistycznych. Iwona Łuczków od 2008 roku opracowuje dla Bibliograficznej bazy danych światowego językoznawstwa slawistycznego i Sybisław (WWW.ispan.isybislaw) bibliografię prac dotyczących języka macedońskiego. Wyniki swojej pracy referowała na kilku konferencjach naukowych, opublikowała też szereg prac związanych z tą tematyką. W ostatnim czasie w kręgu jej zainteresowań badawczych znalazły się zagadnienia składni języka macedońskiego w konfrontacji z materiałem języka polskiego i rosyjskiego.

Badania Mirosława Dymarskiego dotyczą miejsca Macedonii i Macedończyków w świadomości Serbów przed 1914 rokiem. W kręgu jego zainteresowań badawczych są dokumenty władz serbskich i dokumenty dyplomatyczne oraz serbskie organizacje na terenie Macedonii. Przedmiotem jego badań jest również ówczesna literatura, pamiętniki, wspomnienia itp.

Wcześniej, w latach osiemdziesiątych XX wieku, z Instytutem Historii Narodowej w Skopiu współpracował wrocławski politolog Kazimierz Pudło, autor

cennych rozpraw poświęconych historii uchodźców, Macedończyków i Greków, którzy znaleźli się w Polsce po wojnie domowej w Grecji (Pudło 1985). W ostatnim czasie zagadnienia najnowszej historii Macedonii przyciągają uwagę badaczy z Instytutu Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Wrocławskiego¹⁵.

Jan Sokołowski kontynuuje badania nad systemem słowotwórczym języka macedońskiego, który konfrontuje z językiem polskim i innymi językami słowiańskimi. Od 2012 roku pełni on funkcję koordynatora długofalowego projektu badawczego Polski~macedoński. Konfrontacja gramatyczna, którego inicjatorami i głównymi realizatorami byli lat Zuzanna Topolińska i Božidar Vidoeski. W 2015 roku w ramach współpracy Uniwersytetu Wrocławskiego i MANU opublikowany został we Wrocławiu 10. tom autorstwa Zuzanny Topolińskiej zatytułowany „Polski~Macedoński. Konfrontacja (nie tylko) gramatyczna. 10. Spirala ewolucji/Спирала на еволуција”. Książka Zuzanny Topolińskiej została przyjęta z dużym zainteresowaniem w świecie slawistycznym, była recenzowana między innymi w czasopiśmie „Rocznik Slawistyczny. Revue Slavistique”. Maria Stryszewska przygotowuje rozprawę na temat derywacji przymiotników odrzeczownikowych w języku macedońskim, polskim i rosyjskim. Zainteresowania Elżbieta Tyszkowskiej-Kasprzak skupiają się na wybranych problemach literatury macedońskiej rozpatrywanych w kontekście literatury rosyjskiej i polskiej.

Jedną z form współpracy slawistów wrocławskich i macedońskich jest udział w redakcjach czasopism naukowych. Kilka lat temu Marjan Marković został wybrany do członka skład redakcji wydawanego w Instytucie Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Wrocławskiego czasopisma „Slavica Wratislaviensia”. Wrocławscy slawiści są członkami redakcji kilku wydawanych w Skopiu czasopism. Jan Sokołowski wchodzi w skład redakcji czasopism: „Prilozi = Contributions”, MANU”, „Slavistički Studii”, Folia Philologica Polono-Macedonica” i Studia Linguistica Polono-(Meridiano)Slavica. Członkiem redakcji czasopisma Studia Linguistica Polono-(Meridiano)Slavica jest też Iwona Łuczaków, która ponadto wchodzi w skład redakcji czasopisma „Современа филологија/ Journal of Contemporary Philology”.

Doniosłe wydarzenie w historii polsko-macedońskich stosunków naukowych miało miejsce w 2016 roku. Decyzją Senatu Uniwersytetu Wrocławskiego tytułem doktora *honoris causa* wyróżniana została profesor Zuzanna Topolińska. Uroczystość nadania prof. Topolińskiej tego tytułu odbyła się 12 maja 2016 roku w Auli Leopoldyńskiej. Zaszczyc bycia promotorem i wręczenia aktu promocyjnego przypadł w udziale autorowi tych słów. W uroczystości, której przewodniczył rektor Uniwersytetu Wrocławskiego profesor Marek Bojarski, oprócz członków senatu, pracowników i studentów Uniwersytetu Wrocławskiego, uczestniczyli także liczni

¹⁵Można tu odnotować najnowszy numer wydawanego przez ten Instytut czasopisma „Wschodnioznawstwo” 2019, w którym jest obszerny osobny dotyczący Macedonii. Aktualne zagadnienia polityki Macedonii są przedmiotem *Wprowadzenia* (autorki Anna Jagiełło-Szostak i Diana Mazepa) i pięciu artykułów. Tom zawiera ponadto jeden artykuł dotyczący problematyki językowej.

goście - językoznawcy sławiści i poloniści z krajowych oraz zagranicznych ośrodków naukowych. Uroczystości towarzyszyła XIII Międzynarodowa Konferencja Naukowa „Wyraz i Zdanie w Językach Słowiańskich. Opis. Konfrontacja. Przekład”. Uroczystości przewodniczył rektor prof. Marek Bojarski, a dziekan Wydziału Filologicznego prof. Marcin Cieński przedstawił sylwetkę prof. Zuzanny Topolińskiej i scharakteryzował dokonania Uczonej w dziedzinie sławistyki, polonistyki i teorii języka. Przedstawiając zasługi prof. Topolińskiej na polu językoznawstwa i organizacji nauki w Polsce i w Macedonii, dziekan Cieński powiedział między innymi, że prof. Zuzanna Topolińska „należy do grona najwybitniejszych uczonych rangi światowej. Jej nowatorskie koncepcje oraz budzący podziw i szacunek olbrzymi dorobek naukowy, na który składają się prace naukowe dotyczące wszystkich podstawowych dziedzin współczesnego językoznawstwa opisowego i historycznego, lingwistyki arealnej i językoznawstwa konfrontatywnego oraz teoretycznego, zajmują trwałe miejsce w historii językoznawstwa polskiego i słowiańskiego. Niepodobna nie dostrzec wpływu jej prac na kształtowanie się poglądów uczonych polskich i zagranicznych, głównie w krajach byłej Jugosławii, zwłaszcza w Macedonii, gdzie w ciągu kilku dziesięcioleci wykształciła liczne grono językoznawców sławistów, polonistów i macedonistów oraz stworzyła dynamicznie działający ośrodek naukowo-badawczy”. Mówiąc o obecności prof. Zuzanny Topolińskiej w nauce polskiej dziekan Marcin Cieński zauważył, że „nie sposób nie podnieść Jej zasług dla współpracy Macedońskiej Akademii Nauk i Sztuk oraz Uniwersytetu św. Cyryla i Metodego w Skopiu z Uniwersytetem Wrocławskim. Kontynuując dawne tradycje współpracy polsko-macedońskiej, zapoczątkowane tuż II wojnie światowej przez Błaże Koneskiego, doktora honoris causa Uniwersytetu Wrocławskiego, jednego z najbardziej kreatywnych kodyfikatorów macedońskiego języka literackiego. Uczona od ponad 30 lat współpracuje z wrocławskim ośrodkiem sławistycznym. Jednym z owoców tej współpracy jest działająca w Instytucie Filologii Słowiańskiej Pracownia Macedonistyki, jedyna w Polsce i w Europie. Dzięki prof. Topolińskiej sławiści wrocławscy mogli odbywać staże naukowe w Macedońskiej Akademii Nauk i Sztuk, uczestniczyć w corocznych Seminariach Języka, Literatury i Kultury Macedońskiej, wygłaszać referaty na konferencjach naukowych, występować z wykładami, publikować w tamtejszych wydawnictwach, uczestniczyć w radach naukowych czasopism. Na jej troskliwą opiekę zawsze mogą liczyć przebywający w Skopiu nasi stypendyści - doktoranci i magistranci. Na organizowanych w Instytucie Filologii Słowiańskiej międzynarodowych konferencjach naukowych nigdy nie brakuje sławistów z Macedonii, współpracowników i uczniów prof. Topolińskiej, która systematycznie publikuje u nas swoje teksty”.

Dziękując za wyróżnienie, prof. Zuzanna Topolińska przedstawiła historię swoich kontaktów naukowych z Wrocławiem, który po raz pierwszy odwiedziła w 1948 roku z okazji Wystawy Ziem Odzyskanych. Podkreśliła, że zawsze ważne były dla niej kontakty z językoznawcami związanymi na stałe lub czasowo z Wrocławiem. Językoznawcy ci to Antoni Furdal, Zbigniew Gołąb, Jerzy Kuryłowicz, Leon Zawadowski, Przemysław Zwoliński. W swoim wykładzie prof.

Topolińska nawiązała do liczącej już kilka dziesięcioleci historii projektu „Polski~macedoński. Konfrontacja gramatyczna” i do związanej z tym projektem współpracy MANU z Uniwersytetem Wrocławskim. Kończąc swoje wystąpienie prof. Topolińska powiedziała: „Przez cały czas naszej współpracy z Wrocławiem czuliśmy ciepłe wsparcie władz tej uczelni, za co jestem bardzo wdzięczna. Nie wszystkie władze naukowe mają zrozumienie dla badań lingwistycznych. Wrocław okazał się bardzo szacownym wyjątkiem i jest dzisiaj stolicą polskiej macedonistyki”. Tytuł doktora *honoris causa* nie jest jedynym wyróżnieniem przyznany prof. Zuzannie Topolińskiej przez Uniwersytet Wrocławski. W roku 2011 rektor prof. Marek Bojarski wyróżnił Ją Medalem Uniwersytetu Wrocławskiego. Godzi się również przypomnieć, że kilka dni po uroczystości na Uniwersytecie Wrocławskim podobna uroczystość odbyła się na Uniwersytecie Warszawskim, gdzie 16 maja 2016 roku Warszawskiemu miało miejsce uroczystość odnowienia doktoratu prof. Zuzanny Topolińskiej.

W roku 2012 autor tego tekstu został wyróżniony przez MANU Medalem im. Błaże Koneskiego, a w roku 2015 wybrano go do grona członków zagranicznych MANU.

4 grudnia 2018 roku na zaproszenie rektora prof. Adama Jezierskiego Uniwersytet Wrocławski odwiedził prezydent Macedonii Gorge Ivanov. Podczas pobytu na Uniwersytecie prezydent Gorge Ivanov zwiedził Aulę Leopoldyńską i kilka innych zabytkowych obiektów uniwersyteckich, odbył spotkanie z rektorem Adamem Jezerskim i wojewodą dolnośląskim Pawłem Hreniakiem. Później w Oratorium Marianum wygłosił wykład zatytułowany „Mosty przyjaźni i współpracy. Polska-Macedonia”¹⁶. Po wykładzie prezydent Gorge Ivanov w towarzystwie rektora Adama Jezierskiego spotkał się z dyrekcją Instytutu Filologii Słowiańskiej i współpracownikami Pracowni Macedonistyki. Podczas spotkania prezydent Gorge Ivanov wysłuchał informacji o wieloletniej współpracy polsko-macedońskiej na Uniwersytecie Wrocławskim oraz o badaniach prowadzonych aktualnie przez współpracowników Pracowni.

W podsumowaniu tego zwięzłego przeglądu dotychczasowych dokonań wrocławskich slawistów w zakresie badań nad językiem i literaturą macedońską stwierdzić można, że stanowią one liczący się wkład w rozwój polskiej macedonistyki, na co już kilkakrotnie zwracano uwagę. Można mieć nadzieję, że badania te nadal będą się pomyślnie rozwijać, a zapoczątkowane ponad siedemdziesiąt lat temu przez Błaże Koneskiego i Mariana Jakóbca kontakty naukowe slawistów wrocławskich i macedońskich będą kontynuowane.

¹⁶Wykład Prezydenta Gorge Iwanowa opublikowany został w czasopiśmie „Przegląd Uniwersytecki” oraz we wzmiankowanym wyżej czasopiśmie „Wschodnioznawstwo” 2019.

On the history of Macedonian Research and the Polish-Macedonian Cooperation at the University of Wrocław

The article presents an outline of the research carried out by the Wrocław Slavists on the Macedonian language and literature and the history of Polish-Macedonian scientific contacts from 1947 till today. The article points out that until the early 1980s, the main topic of interest for Slavists from the Institute of Slavic Philology at the University of Wrocław was issues related to Macedonian literature and folklore. Subsequently, the Wrocław Slavists turned their attention to the Macedonian language, which is analyzed in a comparative way with Polish and other Slavic languages. Recently, the researchers from the University of Wrocław became more interested in historical issues.

Bibliografia

- Dzieje, 1991, *Dzieje literatur europejskich*, red. W. Florian, t. 2, cz. 2, Warszawa.
- Jakóbiec, M., 1962, *Literatury słowiańskie. Zarys dziejów. Przewodnik tematyczny*. Wrocław.
- Jakóbiec, M., 1991, „Literatury narodów Jugosławii”, *Dzieje literatur europejskich*, red. W. Florian, t. 2, cz. 2. Warszawa.
- Jakóbiec, M., 2009, *Z daleka i z bliska. Wspomnienia i pamiętniki w bibliografię zebrane i uporządkowane przez córkę Milicę Jakóbiec-Semkowową*. Wrocław.
- Jakóbiec-Semkowowa, M., 2010, *Przedwojenna Macedonia we wspomnieniach polskiego slawisty* [wybór z książki: M., Jakóbiec, *Z daleka i z bliska. Wspomnienia i pamiętniki w bibliografię zebrane i uporządkowane przez córkę Milicę Jakóbiec-Semkowową*. Wrocław 2009], ПРИЛОЗИ МАНУ, XXXV, 1, Скопје, стр.189-195.
- Конески, Б., 1988, *Дневник по многу години*. Скопје.
- Pudło, K., 1995, *Grecy i Macedończycy w Polsce. 1948-1993, Migracja, przemiany i zanikanie grupy*, „Sprawy Narodowościowe. Seria Nowa”, t.4, z.1 (6).
- Rospond, S., 1935, *Jugosławja. Z teki podróżnika i obserwatora. Z ilustracjami i mapką*, Miejsce Piastowe.
- Simiczijew, K., 1976, *Macedońska liryka ludowa*. Wrocław.
- Simiczijew, K., 1981. (=Симичиев К.), *Марко Крале во македонската народна епика (во споредба со српски и бугарски мотиви)*. Скопје.
- Simiczijew, K., 1985, *Pieśń hajducka Słowian południowych*, Wrocław.

Sokołowski, J., 2001. „Kartka z dziejów polsko-macedońskich stosunków naukowych”, Македонски јазик, 2000-2001, LI -LII, 89-94.

Wybrane publikacje współpracowników Pracowni Macedonistyki

Mirosław Dymarski

Konflikty na Balkanach w okresie kształtowania się państw narodowych w XIX i na początku XX wieku, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2010, ss. 339.

Macedonia w polityce państw ościennych na przełomie XIX i XX wieku, (w:), *Wokół historii i polityki. Studia z dziejów XIX i XX wieku dedykowane Profesorowi Wojciechowi Wrzesińskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. S. Ciesielski, T. Kulak, K. Ruchniewicz, J. Tyszkiewicz, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004, s. 145-154.

Macedonia a narodowe aspiracje Albańczyków w XX wieku, (w:) *Macedoński dyskurs niepodległościowy*, red. I. Stawowy-Kawka, Kraków 2011, s. 213-222.

The Macedonian Question in the Light of Documents of the Serbian Diplomacy 1903-1914 (in:) *Macedonia in 20th and 21st century* “Politeja” 4 (30)/2014, s. 7-18.

Macedończyk – Macedończycy w dokumentach dyplomatycznych Królestwa Serbii 1903-1914. Acta Universitatis Wratislaviensis No3792 „Slavica Wratislaviensia” CLXV, Wrocław 2017, s. 101-111

Historical and Cultural Determinants of the Development of Democracy in the Balkans in the 19th and 20th c. „Prilozi na Oddelenieto za opshtestveni nauki na Makedonskata akademija na naukite i umetnostite (MANU)”, Skopje 2017, LXVII No 2, s.107-130.

Iwona Łuczków

Bibliograficzna baza danych i Sybi sławjakoźródłodanych o pracach z zakresu językoznawstwa macedonistycznego, [w:] XLI научна конференција на XLVII Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура. Лингвистика и литература, Охрид, 14 јуни – 29 јуни 2014, ред. Р. Усикова и др., Скопје 2015, с. 154-170.

Miedzy tradycją a innowacją, czyli wokół problemów ekwiwalencji terminów gramatycznych (na przykładzie wybranych języków słowiańskich), [w:] Минатото на јазичниот свет – денес и утре. Зборник на трудови од Меѓународна научна конференција «Минатото на јазичниот свет – денес и утре» одержана на 15 и 16 ноември 2017 година во Институтот за македонски јазик «Крсте Мисирков», уред. Лидија Тантуровска, Скопје 2018, с. 227-232.

Macedonica lamach „RocznikaSlawistycznego” (1908-2017), [w:] XLIV научна конференција на L Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура. Лингвистика и литература, Охрид, 14 јуни – 29 јуни 2017, ред. Р. Усикова и др., Скопје 2018, с. 209-223.

Kontaktów z macedońskim środowiskiem naukowym ciąg dalszy, „Przegląd Uniwersytecki”, 2017, nr 5 (220), s. 30.

Współpraca Uniwersytetu Wrocławskiego z Macedońską Akademią Nauk i Sztuk, „Przegląd Uniwersytecki”, 2018, nr 3 (223), s. 51- 52.

Wizyta prezydenta Macedonii, „Przegląd Uniwersytecki”, 2019, nr 1 (229), s. 14.

Jan Sokolowski

Słowiańskie derywaty imienne z przyimkiem negacji w podstawie słowotwórczej, Wrocław 2000, 247 s. („Acta Universitatis Wratislaviensis” ; No 2228 ; „Slavica Wratislaviensia” ; 110).

Słowiańskie negatywa z prefiksemne-, [w:] *Językoznawstwo : prace na IX Międzynarodowy Kongres Slawistów w Kijowie 1983*, red. M. Basaj, Warszawa 1983, (Z Polskich Studiów Slawistycznych ; 6), s. 405–415.

Macedońskie przymiotniki z prefiksem „bez-”, „Македонски јазик”, 38–39 (1988), s. 181–187.

Słowiańskie przymiotniki paradygmatyczne, „Zbornik Matice srpske za slavistiku”, 35 (1988), s. 127–138.

Słowiańskie rzeczowniki z prefiksem „bez-”, [w:] *Językoznawstwo : prace na X Międzynarodowy Kongres Slawistów w Sofii 1988*, red. J. Basara, Warszawa 1988, (Z Polskich Studiów Slawistycznych ; 7), s. 407–417.

Derywacja przymiotników od wyrażen syntaktycznych z przyimkiem negacji w języku macedońskim i polskim, „Folia Philologica Macedono-Polonica”, t. 4 (1996), s. 70–80.

Kartka z dziejów polsko-macedońskich stosunków naukowych, „Македонски јазик”, 51–52 (2000–2001), [2001], s. 89–94.

Зборообразувачка проблематика во трудовите на Божидар Видоески, [w:] XXII научна конференција на XXXIII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, ред. М. Каранфиловски, Скопје 2001, s. 61–67.

Проектот на полско-македонската граматичката конфронтација на З. Тополињска и Б. Видоески и проблемите на словенското конфронтативно зборообразување, [w:] 70 години од истражувањата на Јозеф Обрембски во Македонија, ред. Т. Вражиновски, Прилеп 2002, s. 149–157.

Зборообразување во Граматиката на Блаже Конески, [w:] XXIX научна конференција на XXXV меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 19–20 август 2002), Скопје 2003, с. 65–72.

Z zagadnień polsko-macedońskiego słowotwórstwa konfrontatywnego, [w:] Wyraz i zdanie w językach słowiańskich, 4. Opis, konfrontacja, przekład, pod red. I. Łuczków i J. Sokołowskiego, Wrocław 2004, („Acta Universitatis Wratislaviensis” ; No 2611 ; „Slavica Wratislaviensia” ; 127), s. 257–261.

Ze studiów konfrontatywnych nad semantyką przymiotników w językach słowiańskich, [w:] Ogród nauk filologicznych. Księga Jubileuszowa poświęcona Profesorowi Stanisławowi Kochmanowi, red. M. Bałowski, W. Chlebda, Opole 2005, s. 609–614.

Z problematyki opisu konfrontatywnego deminutywów w języku macedońskim i polskim (na tle innych języków słowiańskich), [w:] Wyraz i zdanie w językach słowiańskich, 5. Opis, konfrontacja, przekład, red. M. Sarnowski, W. Wysoczański, Wrocław 2005, („Acta Universitatis Wratislaviensis” ; No 2747 ; „Slavica Wratislaviensia” ; 133), s. 339–344.

Z zagadnień językowych emigracji macedońskiej na Dolnym Śląsku, [w:] Migracje : dzieje, typologia, definicje, pod red. A. Furdala i W. Wysoczańskiego, Wrocław 2006, („Acta Universitatis Wratislaviensis” ; No 2945), s. 215–219.

Mechanizmy deminucji i hipokoryzacji w języku macedońskim i polskim na tle innych języków słowiańskich, [w:] Językoznawstwo : prace na XIV Międzynarodowy Kongres Slawistów w Ochrydzie 2008, red. tomu Z. Rudnik-Karwatowa, Warszawa 2007, (Z Polskich Studiów Slawistycznych ; 11), s. 211–219.

Z historii kształcenia językowego dzieci macedońskich w Polsce, [w:] Tożsamość narodowa w społeczeństwie multietnicznym Macedonii : historia – kultura – literatura – język – media, red. M. Kawka, I. Stawowy-Kawka, Kraków 2008, s. 169–174.

Од проблематиката на зборообразувачката синонимија во македонскиот јазик (во споредба со полскиот), [w:] XXXV научна конференција на XLII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид 24–25 август 2009). Лингвистика, Скопје 2010.

Бесценет камен. Словiańskie przymiotniki opartenawy rażen iurprzymkownym bezceny, „Прилози = Contributions”, Македонска академија на науките и уметностите. Одделение за лингвистика и литературна наука

(Скопје), 36 (2011), 1–2: Прилози посветени на академик Зузана Тополињска, s. 147–161.

Од проблематиката на деривацијата на словенските придавки со метафорично значење (придавки мотивирани од синтактички изрази), „Folia Philologica Polono-Macedonica” 8: Педесет години на полонистиката во Македонија 1959–2009. Материали од Осмата полско-македонска научна конференција (Скопје 23–24.10.2009) одржана во рамките на манифестацијата „Педесет години на полонистиката во Македонија” (22–25.10.2009), Скопје 2011, s. 49–57.

Полски ~ македонски. Граматичка конфронтација – фундаментално дело од областа на конфронтативната лингвистика / Fundamentalne dziełoz językoznawstwa konfrontatywnego, „Folia Philologica Macedono-Polonica” 8: Педесет години на полонистиката во Македонија 1959–2009. Материали од Осмата полско-македонска научна конференција (Скопје 23–24.10.2009) одржана во рамките на манифестацијата „Педесет години на полонистиката во Македонија” (22–25.10.2009), Скопје 2011, s. 671–673.

Język – naród – państwo w pracach Baudouinade Courtenayanie które koncepcje Krste P. Misirkova, „Прилози = Contributions”, Македонска академија на науките и уметностите. Одделение за лингвистика и литературна наука (Скопје), 37 (2012), 1–2, s. 281–297.

Stopniowanie negatywów przymiotnikowych w językach słowiańskich, [w:] Językoznawstwo : prace na XVII Międzynarodowy Kongres Słowistów w Mińsku 2014, red. tomu Z. Rudnik-Karwatowa, Warszawa 2012, (Z Polskich Studiów Słowistycznych ; 12), s. 177–187.

Од проблематиката на конфронтативниот опис на зборообразувачкиот систем на македонскиот и полскиот јазик, [w:] Блаже Конески и македонски јазик, литература и култура, Скопје 2012, s. 293–308.

Околу антонимија во македонскиот и во полскиот јазик, [w:] XXXVIII научна конференција на XLIV меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 14–15 јуни 2011). Лингвистика, Скопје 2012, s. 161–169.

Македонски и полски деминутиви во текстот – обид за конфронтација, (w:) XLIV меѓународна научна конференција на L меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура (17.06.2017–18.06.2017 година во Охрид), Скопје 2018, s. 35–45.

Забелешки за динамика и стабилноста на зборообразувачкиот систем на македонскиот јазик (во споредба со полскиот и со другите словенски јазици),

Зборник на трудови од меѓународната научна манифестација. Македонистички денови во МАНУ, Ред. З.Тополињска, М.Марковиќ, С.Миленковска, Скопје 2019, с. 131-139.

Iwona ŁUCZKÓW

**STANDARDOWY JEZYK MACEDOŃSKI I INNE MACEDONIKA NA
ŁAMACH „ROCZNIKA SLAWISTYCZNEGO”. BIBLIOGRAFIA Z LAT
1955-2020**

Abstract. The article presents a short overview of works on the standard Macedonian language and other Macedonian-related materials published in ‘Rocznik Slawistyczny’ [Slavonic Yearbook] after the Second World War. The opening of this post-war period in the history of Macedonian-related materials was marked by two dates: 1944, when Macedonian was decreed as the official language of Macedonia, and 1948, when the 16th volume of the Slavonic Yearbook was published after a break of several years. The bibliography includes works in which Macedonian is the only language or one of the languages used (often compared with Polish and/or other Slavonic or Balkan languages), and reviews of linguistic works (including subsequent editions of the oldest Macedonian written texts) published in Yugoslavia, and then in Macedonia after the Second World War. While the bibliography of the earlier years is dominated by works on dialectology and language history, the recent years have seen an increasing number of publications on the standard Macedonian language, and/or theoretical works in which the authors’ premises are illustrated by Macedonian language examples.

1. Celem niniejszego artykułu jest krótkie omówienie macedoników opublikowanych na łamach „Rocznika Slawistycznego” po II wojnie światowej. „Rocznik Slawistyczny ~ Revue Slavistique” jest jednym z najstarszych w Europie językoznawczych czasopism slawistycznych (założony w 1908 roku). Podstawowym zadaniem czasopisma miało być publikowanie recenzji prac językoznawczych z zakresu slawistyki (DZIAŁ KRYTYCZNY) oraz rejestrowanie krytycznej bibliografii językoznawstwa słowiańskiego (DZIAŁ BIBLIOGRAFICZNY/BIBLIOGRAFIA). Już od 3. tomu (1910) w „Roczniku Slawistycznym” pojawia się dział: ROZPRAWY (od tomu 14. – ARTYKUŁY). Na kartach czasopisma regularnie publikowane są NEKROLOGI wybitnych slawistów, a z rzadka pojawiają się SPRAWOZDANIA z ważnych kongresów i konferencji naukowych. Najnowszym działem wprowadzonym do czasopisma od tomu 61. (2012) są KSIĄŻKI NADESŁANE. We wszystkich wymienionych działach standardowy język macedoński i inne macedonika zajmują poczesne miejsce.

2. Przedmiotem tego krótkiego omówienia będą wyłącznie teksty, w których sprawy macedońskie są podstawowym przedmiotem zainteresowania ich autorów, a standardowy język macedoński jest jedynym lub jednym z języków opisu (tylko w niektórych wypadkach są to teksty bardziej ogólne). Uwzględnione zostaną także recenzje prac językoznawczych (w tym również omówienie kolejnych edycji zabytków piśmiennictwa macedońskiego) opublikowanych w Jugosławii, a następnie w Macedonii po II wojnie światowej. Wydawałoby się, że naturalną powojenną

cezurę macedoników w Roczniku powinien wyznaczać rok 1944, kiedy to język macedoński zadekretowany został jako oficjalny język w Macedonii, oraz rok 1948, kiedy po kilkuletniej przerwie wojennej ukazał się 16. tom „Rocznika Sławistycznego”. Jednak do roku 1955 (tomy 17-19, zawartość z lat 1946–1954) przeglądy bibliograficzne w Roczniku ukazały się bez bibliografii z Jugosławii. Wyjątkiem jest pierwszy powojenny tom 16 (1948/50), w którym Jugosławie reprezentowała bibliografia języka serbskochorwackiego (opracowana przez A. Belicia) oraz słoweńskiego (opracowana przez F. Ramovša i A. Bizjaka). W wielu późniejszych tomach (23-26, 41-46) bibliografia z Jugosławii była opracowywana lub uzupełniania na podstawie materiałów zebranych w czasopiśmie „Južnoslovenski filolog”. Niewątpliwie ciekawa byłaby analiza zawartości tych spisów z punktu widzenia obecności macedoników, ale problem ten wykracza poza ramy nakreślone dla niniejszego artykułu. Zainteresowani czytelnicy mogą sięgnąć do odpowiednich tomów, które częściowo dostępne są już online w bibliotekach cyfrowych (por. [Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa](#), [Federacja Bibliotek Cyfrowych](#)) lub pełnej bibliografii „Rocznika Sławistycznego” opracowanej przez Władysława Sędzika (tomy 1-50, por. Sędzik 1997: 151-215) oraz Iwonę Łuczaków (tomy 51-67, por. Łuczaków 2018: 209-238). W dalszej części krótko chciałabym scharakteryzować prace macedonistyczne z działów: ROZPRAWY/ARTYKUŁY oraz DZIAŁ KRYTYCZNY. Oba te działy spróbuję omówić łącznie.

3.0. Opublikowane w „Roczniku Sławistycznym” macedonika dotyczą najczęściej dialektologii i historii języka macedońskiego (i jego zabytków) oraz morfosyntaksy i fonetyki języka standardowego (często na tle innych języków słowiańskich i/lub bałkańskich). Na łamach czasopisma odnotowywane są też kolejne pojawiające się gramatyki i słowniki języka macedońskiego. Od tomu 60. (2011) wszystkie teksty opublikowane w „Roczniku Sławistycznym” dostępne są online na stronie [Czytelnia Czasopism PAN](#), a opis bibliograficzny z krótkimi abstraktami również w [Bibliograficznej bazie danych światowego językoznawstwa sławistycznego iSybislaw](#) (z linkiem do konkretnego tekstu w Czytelnia Czasopism PAN).

3.1. Pierwsza powojenna publikacja macedonistyczna to recenzja gramatyki Horacego Lunta *A Grammar of the Macedonian Literary Language* autorstwa Zbigniewa Głaba (1956). Na stronicach Rocznika recenzowane były niektóre późniejsze gramatyki i słowniki języka macedońskiego. Krytyczne omówienie monografii *Јужнословенски језици: граматичке структуре и функције*, w której obszerna część pióra Zuzanny Topolińskiej poświęcona jest językowi macedońskiemu, przedstawiła Małgorzata Korytkowska (2012). Victor Friedman (2013) zaprezentował gramatykę Olgi Mišeskiej Tomić (*A Grammar of Macedonian*, Bloomington 2012). Kazimierz Feleszko (1977) zrecenzował gramatykę frazy imiennej opublikowaną przez Zuzannę Topolińską (*Граматика на именската фраза во македонскиот литературен јазик. Род, број, посоченост*, Скопје 1973). W tym miejscu warto odnotować jeszcze recenzję pierwszej historii języka macedońskiego Błaże Koneskiego (*Историја на македонскиот јазик*, Скопје 1965) pióra Zuzanny Topolińskiej (1967). Zrecenzowane zostały poza tym dwa słowniki: *Обратен речник на македонскиот јазик* (Dulewiczowa 1971) i *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција* (Moszyński 2004).

Charakter przeglądowy ma omówienie zawartości pierwszych 25. tomów czasopisma „Makedonski jazik” (Topolińska 1980).

3.2. Pierwszy ARTYKUŁ poświęcony wyłącznie kwestiom języka macedońskiego – *Toponomastyka basenu jezior Ochrydzkiego i Prespańskiego w Macedonii* – opublikowany został w 29. tomie przez Włodzimierza Piankę (1969). Chronologicznie wcześniej (jeszcze przed wojną) pojawiały się omówienia i recenzje edycji zabytków języka macedońskiego (Václav Vondrák) oraz prac poświęconych dialektologii macedońskiej (Mieczysław Małecki). Zagadnienia te pojawiają się również powojennych tomach Rocznika. Wielokrotnym recenzentem kolejnych edycji zabytków języka macedońskiego był Leszek Moszyński (1998, 2003, 2008). W ostatnich latach zadania tego podjął się Ignacy Doliński (2009). Problematyce wczesnych dziejów piśmiennictwa macedońskiego i macedońskiej redakcji tekstów starosłowiańskich poświęcone są artykuły Emilii Crvenkovskiej (2016) i Zdenki Ribarovej (2017). Recenzentem słownika języka SCS redakcji macedońskiej był Leszek Moszyński (2004). Natomiast kwestie dialektologii podnoszą w swych artykułach Jerzy Rusek (1983/1986), Marjan Markovikj (2013), Marek Stachowski (2017) oraz Davor Jankulovski (2019). Tematyka dialektologiczna pojawia się ponadto w dziale RECENZJI. W tomie 34. Zuzanna Topolińska (1973) opublikowała obszerny przegląd nt. *Osiągnięcia dialektologii macedońskiej w ostatnim ćwierćwieczu*. Natomiast Włodzimierz Pianka (2010) zrecenzował tom wstępny macedońskiego atlasu dialektologicznego.

3.3. W ostatnich latach istotne miejsce na kartach „Rocznika Sławistycznego” zajęły artykuły i recenzje traktujące o strukturze i fonetyce standardowego języka macedońskiego (często w konfrontacji z polszczyzną i/lub innymi językami słowiańskimi i bałkańskimi). Są to artykuły Zuzanny Topolińskiej (2011, 2019a, 2019b, 2020a, 2020b; Topolinjska 2012) i Stanislavy-Stašy Tofoskiej (2015). Do grupy tej należy dołączyć recenzje książek Zuzanny Topolińskiej napisane przez Kazimierza Feleszko (1977), Włodzimierza Piankę (2011), Predraga Pipera (2019) i Henryka Dudę (2018). Fonetyka macedońska (również na tle bałkańskim) reprezentowana jest przez artykuł Veselinki Labroskiej i Branislava Gerazova (Лаброска, Геразов 2017) oraz kilka recenzji (Лаброска 2014a, 2014b).

Należy podkreślić, że sporo prac dotyczących zagadnień opisu języka macedońskiego znaleźć można w opublikowanych w tomie 62. (2013) obszernych tekstach przygotowanych na konferencję naukową „Sławistyka polska w minionym sześćdziesięcioleciu” zorganizowanej z okazji jubileuszu 60. lecia Komitetu Słowianoznawstwa PAN. Autorzy artykułów postawili sobie za cel sporządzenie w miarę kompletnej bibliografii prac poświęconych zagadnieniom dotyczącym polskich sławistycznych badań diachronicznych i historycznych (Hanna Popowska-Taborska, Janusz Siatkowski 2013), synchronicznych badań z zakresu morfologii i składni (Małgorzata Korytkowska 2013) oraz fonetyki i fonologii (Irena Sawicka, Agata Trawińska 2013) języków słowiańskich, w tym także macedońskiego.

3.4. Najbardziej aktualny jest najmłodszy dział w „Roczniku Sławistycznym” – KSIĄŻKI NADEŚLANE (od tomu 61. (2010)), w którym umieszczana jest informacja o nowo wydanych książkach nadesłanych do redakcji. Lingwistyka macedońska jest w tym dziale bardzo dobrze reprezentowana.

3.5. W „Roczniku Slawistycznym” odnotowane zostało ważne dla slawistyki w ogóle, a Macedonii i macedonistyki w szczególności wydarzenie, jakim był XIV Międzynarodowy Kongres Slawistów w Ochrydzie (2008). W tomie 55. (2005) opublikowany został Projekt problematyki Kongresu przyjęty na posiedzeniu Prezydium Międzynarodowego Komitetu Slawistów w Opolu (9-11 września 2004) (Projekt 2005), a bezpośrednio po zakończeniu Kongresu w tomie 57. omówienie referatów z zakresu językoznawstwa porównawczego i historycznego autorstwa Włodzimierza Pianki (2008).

4.0. Przez 112 lat istnienia działalnością „Rocznika Slawistycznego” kierowały komitety redakcyjne, w których uczestniczyło kilkadziesiąt osób (wiele z nich przez kilkadziesiąt lat). Zmieniali się redaktorzy i komitety redakcyjne. Aktualnie macedonistów w gronie tym reprezentują członkowie zagraniczni Macedońskiej Akademii Nauk i Sztuk: redaktor – Jan Sokołowski oraz Victor Friedman, Włodzimierz Pianka i akademik MANU Zuzanna Topolińska. Zmieniały się miejsca wydania czasopisma. W międzyczasie zmieniła się siedziba redakcji, która od 2008 roku decyzją Komitetu Słowianoznawstwa PAN przeniesiona została do Wrocławia. Nie uległ jednak większym zmianom zasadniczy profil „Rocznika Slawistycznego”. Nadal sporo miejsca zajmują w nim recenzje (niejednokrotnie bardzo obszerne). Dużą wagę przywiązuje się do artykułów o charakterze rozpraw, podejmujących ważne zagadnienia z zakresu językoznawstwa słowiańskiego (diachronicznego i synchronicznego; porównawczego i szczegółowego), a także ważne dla slawistyki zagadnienia językoznawstwa indoeuropejskiego i bałkanistyki. Jak widać z przedstawionego krótkiego przeglądu, macedonika, w szczególności opis struktury standardowego języka macedońskiego (często w konfrontacji z językiem polskim i/lub innymi językami słowiańskimi lub bałkańskimi), w ostatnich latach bardzo ugruntowały swoją pozycję na kartach „Rocznika Slawistycznego”.

Bibliografia

- Doliński, I., 2009, Revue: *The Konikovo Gospel. Кониовско евангелие*, Editors: J. Lindstedt, Lj. Spasov, J. Nuorluoto, *Bibl. Patr. Alex.* 268, (*Commentationes Humanarum Litterarum*, 125), Helsinki: Societas Scientiarum Fennica, 2008, *Rocznik Slawistyczny* 58, s. 170-172.
- Duda, H., 2018, „Macedonia z bliska, Polska z oddali w oczach Zuzanny Topolińskiej”, Revue: Zuzanna Topolińska, *Zmiana perspektywy. Gawęda nie tylko językoznawcza.* – Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2015. – 136 s., *Rocznik Slawistyczny* 67, s. 167-174. DOI: [10.24425/rslaw.2018.124599](https://doi.org/10.24425/rslaw.2018.124599).
- Dulewiczowa, I., 1971, Revue: Миличик В., *Обратен речник на македонскиот јазик*, ред. К. Конески, А. Цукески, Скопје 1967, s. 387, *Rocznik Slawistyczny* 32, s. 119-122.
- Feleszko, K., 1977, Revue: Тополињска З., *Граматика на именската фраза во македонскиот литературен јазик. Род, број, посоченост*, Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1974, s. 155, *Rocznik Slawistyczny* 38/1, s. 118-124.
- Friedman, V.A., 2013, Revue: „Mišeska Tomić O., *A Grammar of Macedonian*, Bloomington: Slavica Publishers: Indiana University, 2012”, *Rocznik Slawistyczny*

- 62, s. 169-175. Dostępny online: <https://journals.pan.pl/dlibra/publication/95790/edition/82551/content> [3.06.2020].
- Gołąb, Z., 1956, Revue: Lunt H., *A Grammar of the Macedonian Literary Language*, Skopje 1952. S. XIV + 287 i jedna mapa”, *Rocznik Slawistyczny* 18/1, s. 111-119.
- Ilievski, P., 2008, „Ekspansja greckiego sufiksu -ισσα i słowiańskie -ica“, *Rocznik Slawistyczny* 57, s. 21-30.
- Korytkowska, M., 2012, Revue: Малцијева В., Тополињска З., Ђукановић М., Пипер П., „Јужнословенски језици: граматичке структуре и функције“, ред. П. Пипер, Београд 2009, *Rocznik Slawistyczny* 61, s. 149-162. Dostępny online: <https://journals.pan.pl/dlibra/publication/95762/edition/82522/content> [3.06.2020].
- Korytkowska, M., 2013, „Slawistyka polska w minionym sześćdziesięcioleciu. Synchroniczne prace językoznawcze z zakresu morfologii i składni”, *Rocznik Slawistyczny* 62, s. 39-54. Dostępny online: <https://journals.pan.pl/dlibra/publication/95778/edition/82539/content> [3.06.2020].
- Łuczów, I., 2018, „Rocznik Slawistyczny ~ Revue Slavistique. Bibliografia 1998–2018 (tomy 51–67)”, *Rocznik Slawistyczny* 67, s. 209-238. DOI: [10.24425/rslaw.2018.124598](https://doi.org/10.24425/rslaw.2018.124598).
- Moszyński, L., 1975, Revue: Илиевски П. Х., „Крнински дамаскин“, Скопје 1972. – s. 230 + 562, *Rocznik Slawistyczny* 36, s. 85-88.
- Moszyński, L., 1998, Revue: „Струмички (Македонски) апостол. Кирилски споменик од XIII век“ = Strumica (Macedonian) Apostle. A Cyrillic Monument from the XIII Century, edited by: E. Bláhová, Z. Hauptová. Софија [!Скопје] 1990 МАНУ, s. 400, *Rocznik Slawistyczny* 51, s. 138-145.
- Moszyński, L., 2003, Revue: Десподова В., Јачева-Улчар Е., Митревски Ј., Новотни С., Чичева-Алексиќ М., Трескавечки еухологиум. „Македонски средновековни ракописи“, VI, Прилеп 2000 ~ Treskavec Euchologium, Macedonian Medieval Manuscripts, VI, Prilep 2000, s. 300, *Rocznik Slawistyczny* 53, s. 146-150.
- Moszyński, L., 2004, „Dwa nowe historyczne słowniki słowiańskie”. Revue: 1. Речник на рковнословенскиот јазик од македонска редакција, Скопје 2000; 2. *Slovar jezika slovenskih protestantskih piscev* 16. stoletja. Poskusni snopič, Ljubljana 2001, *Rocznik Slawistyczny* 54, s. 165–173.
- Pianka, W., 1969, „Toponomastyka basenu jezior Ochrydzkiego i Prespańskiego w Macedonii”, *Rocznik Slawistyczny* 29, s. 75-92.
- Pianka, W., 2008, „Językoznawstwo porównawcze i historyczne na XIV Międzynarodowym Kongresie Slawistów w Ochrydzie w 2008 r.,” *Rocznik Slawistyczny* 57, s. 201-209.
- Pianka, W., 2010, Revue: Македонски дијалектен атлас. Прологомена, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”, Одделение за дијалектологија на македонскиот јазик, 2008, *Rocznik Slawistyczny* 59, s. 181-185.
- Pianka, W., 2011, Revue: Topolińska Z., W sprawie przypadku. Gawęda językoznawcza, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2010, *Rocznik Slawistyczny* 60, s. 173-174. Dostępny online:

- <https://journals.pan.pl/dlibra/publication/95744/edition/82504/content>
[3.06.2020].
- Popowska-Taborska, H., Siatkowski, J., 2013, „Specyfika polskich językoznawczych slawistycznych badań diachronicznych ostatniego sześćdziesięciolecia”, *Rocznik Slawistyczny* 62, s. 11-37. Dostępny online:
<https://journals.pan.pl/dlibra/publication/95777/edition/82537/content>
[3.06.2020].
- Projekt problematyki, 2005, „Projekt problematyki XIV Międzynarodowego Zjazdu Slawistów (Republika Macedonii, Ochryda, 2008 rok) – (przyjęty na posiedzeniu Prezydium Międzynarodowego Komitetu Slawistów w Opolu, 9-11 września 2004) – 1. Językoznawstwo. 2. Literaturoznawstwo, kulturoznawstwo i folklorystyka. 3. Historia slawistyki. 4. Miejsce i rola współczesnych periodyków. Stan i perspektywy. 5. Okrągłe stoły i bloki tematyczne”, *Rocznik Slawistyczny* 55, s. 173-175.
- Ribarova, Z., 2017, „Ke kořenům makedonského písemnictví”, *Rocznik Slawistyczny* 66, s. 65-78. Dostępny online:
<https://journals.pan.pl/dlibra/publication/122724/edition/106988/content>
[3.06.2020].
- Rusek, J., 1983/1986, „Ps. *дѣчоръ ‘Mustela putorius’ w bułgarskim i macedońskim”, *Rocznik Slawistyczny* 44, s. 31-38.
- Sawicka, I., Trawińska, A., 2013, „Powojenne osiągnięcia polskiej slawistyki w dziedzinie fonetyki i fonologii”, *Rocznik Slawistyczny* 62s, s. 55-76. Dostępny online:
<https://journals.pan.pl/dlibra/publication/95780/edition/82541/content>
[3.06.2020].
- Sędzik, W., 1997, „Rocznik Slawistyczny. Bibliografia (tomy 1–50)”, *Rocznik Slawistyczny* 50, s. 151-251.
- Stachowski, M., 2017, „Kilka uwag o zapożyczeniach tureckich w dialekcie macedońskim Bitoli”, *Rocznik Slawistyczny* 66, s. 95-102. Dostępny online:
<https://journals.pan.pl/dlibra/publication/122726/edition/106990/content>
[3.06.2020].
- Tofoska, S.-S., 2015, „Independent directive (a) *da*-constructions with the imperfect tense in the Macedonian language”, *Rocznik Slawistyczny* 64, s. 141-158. Dostępny online:
<https://journals.pan.pl/dlibra/publication/95845/edition/82606/content>
[3.06.2020].
- Topolinjska, Z., 2012, „On grammatical categorical markers : Analytical language – what does it mean?”, *Rocznik Slawistyczny* 61, s. 127-142. Dostępny online:
<https://journals.pan.pl/dlibra/publication/95756/edition/82517/content>
[3.06.2020].
- Topolińska, Z., 1967, Revue: Конески Б., Историја на македонскиот јазик, Скопје: Кочо Рацин – Просвета, 1965, s. 203, *Rocznik Slawistyczny* 28, s. 142-151.
- Topolińska, Z., 1973, Revue: „Osiągnięcia dialektologii macedońskiej w ostatnim ćwierćwieczu”, *Rocznik Slawistyczny* 34, s. 112-120.
- Topolińska, Z., 1980, Revue: „Makedonski jазик” I-XXV [1950-1977], *Rocznik Slawistyczny* 40, s. 76-82.
- Topolińska, Z., 2010, „O dwu hierarchiach porządkujących strukturę semantyczną zdania”, *Rocznik Slawistyczny* 59, s. 127-140.

- Topolińska, Z., 2011, „Kartki z historii słowiańskiego participium praeteriti passivi (PPP)”, *Rocznik Slawistyczny* 60, s. 133-148. Dostępny online: <https://journals.pan.pl/dlibra/publication/95737/edition/82497/content> [3.03.2020].
- Topolińska, Z., 2017a, ‘OSOBA’ – kategoria gramatyczna?, *Rocznik Slawistyczny* 66, s. 103-108. Dostępny online: <https://journals.pan.pl/dlibra/publication/122727/edition/106991/content> [3.06.2020].
- Topolińska, Z., 2017b, „PREDYKAT vs. ARGUMENT (semantyka i forma)”, *Rocznik Slawistyczny* 66, s. 109-115. Dostępny online: <https://journals.pan.pl/dlibra/publication/122728/edition/106992/content> [3.06.2020].
- Topolińska, Z., 2018, „Małe ojczyzny ~ „małe języki” (słowiańska perspektywa)”, *Rocznik Slawistyczny* 67, s. 115-117. DOI: [10.24425/rslaw.2018.124594](https://doi.org/10.24425/rslaw.2018.124594).
- Topolińska, Z., 2019a, „Datiw w perspektywie socjolingwistycznej”, *Rocznik Slawistyczny* 68, s. 167-171. DOI: [10.24425/rslaw.2019.130016](https://doi.org/10.24425/rslaw.2019.130016).
- Topolińska, Z., 2019b, „Raz jeszcze o pozycji datiwu (i genetiwu) w paradygmacie semantycznym kategorii przypadku”, *Rocznik Slawistyczny* 68, s. 159-165. DOI: [10.24425/rslaw.2019.130017](https://doi.org/10.24425/rslaw.2019.130017).
- Topolińska, Z., 2020a, [in print], „Diateza, czyli hierarchia argumentów”, *Rocznik Slawistyczny* 69.
- Topolińska, Z., 2020b, [in print], „Wyrażenie predykatywne – jego struktura semantyczna i formalna”, *Rocznik Slawistyczny* 69.
- Јанкулоски, Д., 2019, „Називите за ‘клукајдрвец’ во словенските дијалекти: според материјалите на ОЈА”, *Rocznik Slawistyczny* 68, s. 39-42. DOI: [10.24425/rslaw.2019.130012](https://doi.org/10.24425/rslaw.2019.130012).
- Лаброска, В., 2014a, Revue: Korytowska A., Sandhi standardzie języka macedońskiego, Toruń:Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2012, *Rocznik Slawistyczny* 63, s. 174-177. Dostępny online: <https://journals.pan.pl/dlibra/publication/95819/edition/82579/content> [3.06.2020].
- Лаброска, В., 2014b, Revue: Савицка И., Фонетските проблеми во ареалната лингвистика (врз основа на јазичната ситуација во југоисточна Европа), Скопје: МАНУ, 2014, *Rocznik Slawistyczny* 63, s. 177-182. Dostępny online: <https://journals.pan.pl/dlibra/publication/95820/edition/82581/content> [3.06.2020].
- Лаброска, В., Геразов, Б., 2017, „Анализа на моделите на адаптација на фонемата /v/ во македонски говорен јазик”, *Rocznik Slawistyczny* 66, s. 15-25. Dostępny online: <https://journals.pan.pl/dlibra/publication/122722/edition/106986/content> [3.06.2020].
- Марковиќ, М., 2013, „Формална и функционална анализа на предлогот **во** во македонските дијалекти”, *Rocznik Slawistyczny* 62, s. 77-92. Dostępny online: <https://journals.pan.pl/dlibra/publication/95782/edition/82543/content> [3.06.2020].

- Пипер, П., 2019, „Спирала језичке еволуције у спирали лингвистичке теорије”.
Revue: Zuzanna Topolińska, Polski ~ macedoński: konfrontacja (nie tylko)
gramatyczna. 10: Spirala ewolucji. – Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo
Naukowe, 2015. – 138 s., *Rocznik Slawistyczny* 68, s. 214-221. DOI:
[10.24425/rslaw.2019.130022](https://doi.org/10.24425/rslaw.2019.130022).
- Црвенковска, Е., 2016, „Влогот на македонската редакција во меѓуредакциските
контакти на црковнословенската писменост”, *Rocznik Slawistyczny* 65, s. 7-
26. Dostępny online: <https://journals.pan.pl/Content/82625/mainfile.pdf>
[3.06.2020].

ПО ПОВОД НАЈНОВОТО ИЗДАНИЕ НА БАН СО НАСЛОВ „ЗА ОФИЦИЈАЛНИЈ ЕЗИК НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА“

На 7 мај 2020 година беше промовирано најновото издание на БАН со наслов „За официјалниј јазик на Република Северна Македонија“ потпишано од 12 автори и 6 надворешни консултанти, а под раководство на проф. д-р Васил Николов, заменик-претседател на Бугарската академија на науките.

Главните тези на оваа книшка ни се добро познати зашто претставуваат официјален став на бугарската лингвистичка наука за наводното „непостојење“ на македонскиот јазик, кој е побиеан повеќепати со научни аргументи (Конески Б. *По повод најновиот најад на нашиот јазик*, Скопје 1948; *За македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Посебни изданија, кн 11, Скопје 1978; Стаматоски, Т. *Борба за македонски литературен јазик*, Скопје 1986; Минова-Ѓуркова Л. *Македонски јазик*, Ополе 1998.).

По брзиот прочит (се работи за книшка од вкупно 68 страници со многу фотографии), може да се забележи дека информациите главно се паушални и тенденциозни, без цитирање соодветна литература, направен е избор на „подобни“ личности од Македонија кои се анализираат, се обвинуваат познати македонски лингвисти за плагијат и ненаучни толкувања без соодветна поткрепа, се воспеваат потпросечни македонски писатели како прочуени зашто имале пробугарски ставови, па дури и се даваат насоки за македонските научници како треба да пишуваат и каков треба да биде македонскиот јазик во иднина. Згора на сè, се промовира и ново име на македонскиот јазик, а тоа е **северномакедонски бугарски јазик**.

Во вкупно 11 поглавја, поголемиот дел насловени како „Вистината за...“, ни се нудат искривени факти за историјата на македонскиот јазик, за имињата, за „бугарските“ книжевници од преродбата, за создавањето на книжевната норма, за „бугарската“ природа на македонските дијалекти итн. Книшката започнува со тезата дека „официјалниот јазик на Република Северна Македонија по своето потекло и структурно-типолошки карактеристики е југозападна писмено-регионална форма на бугарскиот јазик“ (с. 7), термин кој не постои во лингвистиката како наука, и понатаму се дадени „аргументите“ кои, според нив, ја докажуваат таа теза. Овде накратко ќе се осврнеме на ненаучноста на тие „аргументи“.

За историјата на македонскиот јазик

Старословенскиот, најстариот словенски книжевен јазик има огромно значење за развојот на словенските јазици. Во основата на старословенскиот јазик е солунскиот говор, односно говорот на македонските Словени од околината на Солун, врз основа на кој е создадено првото словенско писмо глаголицата. Глаголските старословенски ракописи (на пр. Зографско, Асеманово и Мариинско евангелие и др.), според локалните особености, ја потврдуваат поврзаноста со македонската територија.

Во современата палеославистика за јазикот на словенските ракописи од IX до XI век (познат како канонски) е прифатен терминот **старословенски** / **староцрковнословенски**, а терминот „старобългарски“ е единствен термин употребан од бугарските слависти. Неосновано е укажувањето за употребата на **старо**/ и **новوماкедонски** (с. 11), зашто во македонската лингвистика воопшто не е позната употреба на терминот старомакедонски за јазикот од IX до XVIII век, ниту пак терминот новوماкедонски за периодот од XIX век.

Во врска со средновековното ракописно наследство поврзано со дејноста на Охридската и на Кратовската книжевна школа, се употребува терминот

црковнословенски јазик од македонска редакција. За словенската писменост веќе од XII век станува збор за **црковнословенски јазик** (во бугарската славистика „**среднобългарски**“) во кој навлегуваат бројни локални особености – се изделуваат одделни редакции, меѓу кои покрај **бугарската** се изделува и **македонска редакција**, пред сè, врз основа на правописните, фонетските и лексичките и др. особености.

На македонските особености на одделни црковнословенски ракописи се укажува одамна, на пр. во студиите за Добромировото евангелие (Jagić 1898), Болоњскиот псалтир (Щепкин 1906), Охридскиот апостол (Кулбакин 1907). Во МАНУ, Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ и др., издани се повеќе ракописи во коишто е одразена македонската редакција на црковнословенскиот јазик, на пр. Струмички апостол, Григоровичев паримејник, како и Вранешнички апостол, Радомирово евангелие, Радомиров псалтир, Загребски триод, Орбелски триод, Македонско четвороевангелие, Карпинско евангелие и др., со јазична анализа што го потврдува нивното македонско потекло.

Неспорен факт е дека за македонската средновековна писменост е карактеристична конзервативноста, верноста кон кирилometодиевската традиција – глаголицата подолго се одржала, за што сведочат глаголските вметнувања во кирилските ракописи (Охридски апостол, Битолски и Шафариков триод и др.).

Ако доказ за „бугарскиот карактер“ на старословенскиот јазик се открива во двотомниот „Старобългарски речник“, потврда за посебноста на македонската редакција претставува „Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција“, меѓународно координиран проект преку Комисијата за црковнословенски речници при Меѓународниот славистички комитет. Речникот ја опфаќа лексиката на македонската писменост од XII до XVI век, а методолошки се надоврзува на четиритомниот „Речник на старословенскиот јазик“. За редакциските речници се оформени посебни правила за правописно-фонолошка и граматичка презентација, а иако основниот лексички фонд има општословенски карактер, голем број ретки лексеми, временски или регионално обележани, одразуваат карактеристики на одделни словенски средини, па и на македонската.

Во рамки на Комисијата за црковнословенски речници при Меѓународниот славистички комитет се работи на „Споредбен индекс кон речниците обработувани во рамките на Комисијата за црковнословенски речници при Меѓународниот славистички комитет“.

За преродбениците

При истражувањето на јужномакедонските дијалекти од страна на Ватрослав Облак во 1891 и 1892 год., авторот ја одбележува на неколку места важноста од проучувањето на овие дијалекти за старословенските проучувања: „Без вистинско познавање на јужномакедонските дијалекти, особено на дијалектот кој се зборува во околината на Солун, не е можно конечното разрешување на прашањето на старословенскиот. Во врска со македонските дијалекти во поново време на преден план стои пред сè нивниот однос кон бугарските и српскохрватските дијалектни групи. Се работи за тоа во последно време многу спорно прашање, дали словенските жители на Македонија се Бугари или Срби. Од филолошка гледна точка прашањето се постави така: **дали повеќе карактеристични особености на различните македонски дијалекти зборуваат во прилог на потесна врска со бугарските или српскохрватските дијалектни групи?** Дали жителите ќе се декларираат како Бугари или Срби, нека одлучат самите, испитувањето на ова прашање не е предмет на словенската филологија“ (В. Облак, *Македонски студии*, 1994). Значи, се застапува за научен пристап во своите истражувања и не дозволува пропагандите на кои е сведок да влијаат на оформувањето заклучоци за македонските дијалекти.

В. Облак преку своите истражувања ја потврдил македонската теорија на Јагиќ за основата на старословенскиот, одбележувајќи дека: „мислењето за македонскиот извор на старословенскиот јазик се потпира врз сочуваниите носии самогласки, на изговорот на Ѓ, на ШТ, ЖД (tj, dj) и О и Е за њ и њ“ (Облак, *Македонски студии*, 1994:

6). Во својата студија *Облак* терминолошки балансира меѓу бугарската наука во тоа време, која делумно и ги финансирала неговите проекти, и научните факти во истражувањето, така што е видливо разликувањето на македонски и бугарски дијалекти. Примери: при коментарот за развитокот на старословенските полувокали (ь и ъ) *Облак* забележува: „Бојата на тонот во македонските и бугарските дијалекти не е насекаде иста како, на пример, во редуцираните вокали на меѓусебно сродните германски дијалекти“; „Како воопшто во јужнословенското јазично подрачје, така и во македонските дијалекти загубена е секоја разлика меѓу ь и ъ кај р и л.“; „Консонантниот систем на македонските и бугарските дијалекти има посредничка положба помеѓу консонантниот систем на јужнословенските дијалектни групи...“; во писмата упатени до Јаѓиќ, *Облак* ги споменува пропагандите од страна на Србите и Бугарите во врска со македонските дијалекти и одбележува: „многу тешко ми падна на срцето што во мојата расправа за македонските дијалекти...во предговорот треба свечено да изјавам дека научните резултати нема да бидат користени за политички цели. Не треба да се споменува ни зборот „српски“ ни „бугарски“. Тука мора да се оперира конечно само со Х и У.“

Првата половина на XIX век на територијата на Македонија постои поделба во социолингвистички контекст: како престижен јазик во јужните области се јавува грчкиот, додека во останатите делови улогата на престижен јазик ја има црковнословенскиот, поради што овој јазик вршел влијание врз новите форми на писмениот јазик засновани на народните говори. Со појавата на дамаскините во периодот од XVI до XIX век (во Македонија биле создадени околу 200 дамаскини) – зборници со морално-поучна содржина во кои навлегуваат јазични елементи од народните говори, во Македонија започнува употребата на народните говори во приватното и во официјалното општење. Во однос на структурата на населението, при користењето на именувања на етницитети во Османската Империја се користи терминот „милет“ што означува „националност определена од религиозно дефинирана заедница“, па така со зборот „Турчин“ се означувал муслиман без оглед на јазикот, додека со „Рум“ (односно Грк) се означувал православен христијанин, но не задолжително гркофон. Терминот „Бугарин“ (Болгарин) бил употребуван за луѓето кои зборувале јужнословенски дијалекти од Црното до Јадранското Море. За овој период е особено карактеристично тоа што во Македонија се води борба од една страна против грчката доминација во црквата и училиштата и, од друга, за употреба на народните говори и избор на дијалектната основа за литературниот јазик. Дополнително, грчкото влијание се огледува и во фактот дека разни преводи на евангелија, авторски дела и сл. биле пишувани на народен говор, но со грчки алфавит. Особено важно во овој период е објавувањето на Четиријазичникот на **Хаџи Данил** од Москополе во 1802 год. кој е првиот објавен текст што опфаќа македонски дијалект – се работи за охридскиот говор; намената на овој речник била да се елиминираат Албанците, Власите и Словените. Именувањето, пак, на јазикот како „бугарски“ (болгарски) кај пишувачите и составувачите на зборници никако не може да се интерпретира во современ контекст, односно како што потенцира П. Хил (Hill P. “Language Standardization in the South Slavonic Area”. *Sociolinguistica* 6. Tuebingen, 1992) терминот веројатно означува само народен јазик. Овде треба да се спомене еден сличен ракопис насловен како „Македонски лексикон од 16 век“ (Un Lexique Macédonien du XVIe siècle) кој е издаден во 1958 год. од Ч. Цанели, професор на Римскиот универзитет и од А. Вајан, професор на Школата за високи студии во Париз. Според Вајан во материјалот е претставен говор од Костурско, а се смета дека авторот е некој школуван Грк.

Јоаким Крчовски (по потекло од Кичево, с. Осломеј, починал 1820) живеел во североисточна Македонија и е автор на пет книги со религиозно-поучна содржина; од јазичен аспект во основата се поставени североисточните македонски говори, но во неговиот говор не биле потиснати сите западномакедонски особености. Како една индикација е неговото акцентирање на сопственото име „даскала Крчовскаго“ или на името „Димитрија“ на насловната страна на „Митарства“ и на „Слово за страшниот суд“. **Кирил Пејчиновиќ** (с. Теарце, Тетовско околу 1770 – 1845 Лешок) игумен на Марков манастир, Скопско и на Лешочкиот манастир; се посветил на книжевната работа и ги издал книгите „Огледало“ во Будим 1816 год. и „Утешение грешним“ во

печатницата на Теодосиј Синаитски во Солун во 1840 год. и Житие на кнез Лазар. Како основа во книгите е земен тетовскиот говор со елементи од централните македонски говори, сепак, со значително присуство на црковнословенскиот кој ја претставува црковната традиција. Отпорот кон грчката црква силно ја одбележал дејноста на **Константинов-Цинот** (1820–1882) од Велес којшто во своите дела употребува словенска книжна лексика и интернационализми, додека присуството на србизми во неговиот јазик сведочи за влијанието на српскиот фактор. Својот јазик го именува како „славено-болгарски“ или „болгарски“, а во граматичка смисла се застапува за архаизација на писмениот јазик. Интересна е една реакција на уредникот на „Цариградски вестник“ од 1851 год. кој го напаѓа јазикот на Цинот: „...секој може да види дека тој е различен од нашиот пишан и говорен јазик...Нека ни простат жителите на Скопје, заедно со сите оние кои зборуваат сличен јазик, бидејќи тие не го разбираат нашиот јазик, не можат ниту да го зборуваат.“ (Димитровски и др. *За македонскиот јазик*, 1978: 23). **Партениј Зографски** (1818 – 1875) е еден од оние што се застапува за заеднички македонско-бугарски јазик, под влијание на идејата на Илиризмот која имаше своја паралела во идејата за обединување на Словените во Турција. Тој во „Мисли за болгарскиот јазик“ од 1858 се изјаснува дека македонското наречје не само што не треба да биде исклучено од општиот писмен јазик, туку „ќе беше подобро ако се примеше за главна негова основа“, затоа што е пополнозвучно и побогато, а претставници се југозападните делови на Македонија. Всушност, неговата концепција се јавува како една форма на македонска опозиција кон бугарскиот јазик, за што како показател се јавуваат негативните реакции на бугарските учители кон становиштето на Зографски, како и на **Кузман Шапкарев** (1834 – 1908) кој објавува во 1874 учебник насловен „Мајчин јазик“. Со ова Шапкарев предизвикува реакција од редакцијата на весникот „Ден“ (1875) за што еден читател охриданиец напишал дека Шапкарев само настојувал книгите „што се назначуваат за нашите краишта да се напишани по тукашното наречје, зашто децата полесно можат да ги разбираат и нема да си губат толку време како сега со *бащинъ јазикъ*“, по што од весникот реагирале со зборовите: „каква полоша мисла од таа треба да има г. Шапкарев? Тој знае каде цели. Денес букварче, утре други учебни книги и туку ќе видиш ти извадил и ти составил и некоја историја на македонскиот народ и др.“ (Ристовски Бл. *Македонија и македонската нација*, Скопје, 1995). **Димитар Миладинов**, учител од Струга (1810 – 1862) се истакнува во борбата за изгонување на грцизмот во училиштата и црквите; тој, заедно со својот брат Константин (1830 – 1862) по советот на В. Григорович кој престојувал во Македонија, се занимаваат ревносно со собирање македонски народни песни кои ги објавуваат во Загреб во 1861. Застапени се 600 македонски песни, а вклучени се и 70 бугарски песни запишани од В. Чолаков, по барање на ѓаковскиот бискуп. Биле подготвени и богослужбени слова, како и нотни записи на песните од Наум Миладинов, но подоцна биле исфрлени. Преку македонската народна песна се придонесе многу за развојот на македонската национална култура, а Константин истакнува дека: „свекој род саде со својот јазик можат побрго да се просветит“. Преку своите песни напишани на струшки говор Константин Миладинов го покажува стремежот кон употреба на народниот говор како основа за литературниот јазик. **Григор Прличев** од Охрид (1830 – 1893) како исклучителен поет се истакнува со својата поема на грчки „Армадолос“ со која победил на поетскиот конкурс во Атина 1860 год.; на грчки ја пишува и поемата „Скендербеј“ (1862), а ги преведува и хомерските епови „Илијада“ и „Одисеја“ од старогрчки, „Орландо Фуриосо“ од италијански и др. Во врска со преводот на Илијада кој Прличев го правел на покана на списанието „Читалиште“, печатен во 1871 год., кн. 11–16, како пресудна за неговата судбина е критиката на Н. Бончев во „Периодическо списание“ (1871) за лошиот јазик и прекумерните скратувања. Всушност, самиот Прличев во своите белешки пишува дека преводот ќе биде скратен, дека преведува во десетерец, а за бугарскиот вели дека не го познава добро. Преводот го има како основа црковнословенскиот со употреба на бугаризми и русизми. Прличев покрај својата дејност како учител, се истакнал и како исклучителен оратор со беседите кои ги изрекувал по разни поводи во училиштата, одбележувањето на Св. Кирил и Методиј, Св. Климент и др. секогаш со стремежот за искоренување на грцизмот и воведување настава на мајчин јазик. Карактеристично е

дека во беседите се служи со охридскиот говор, како на пример во „Чувај се себеси“ (1866), во „Беседата за современата настава во училиштата“ (1883), „Беседата за жртвите“, „Говор одржан на 28 мај 1867“ и др. Во „Беседата за Кирил и Методиј“ истакнува: „ – О колко бехме за окајание ние Македонци! Милиони души от стотини години напред празнуваха денот на Св. Кирил и Методиј а ние едва сега скоро започнахме да ги празнуваме. Православни и Католици празнуваха денот на Македонските свјатии, а ние Македонци не знаехме ни делата, но нито имената на македонските свјатии...“ Во својата „Кратка словенска граматика“ (1868) во која се застапува за еден општословенски јазик базиран на старословенскиот се служи и со избрани примери од македонските народни говори, поточно од с. Бобошчица, со упатувања „во Македонија“ итн. **Димитар В. Македонски** (с. Емборе, Кајларско, починал 1898) меѓу 1867 и 1868 објавил три учебника, а неговиот јазик бил близок до западномакедонскиот на Зографски, со тоа што вклучувал и особености на неговиот егејско-македонски дијалект (редуцирање на неакцентираниите самогласки е>и, о>у); тоа претставува еден од обидите за синтетизирање на македонските дијалекти во литературен јазик. Најраниот печатен израз на посебен македонски идентитет е изразен од **Горѓија Пулевски** од Галичник (1838? – 1895) кој во еден од своите учебници наведува: „Наше отачество се велит Македонија и ние се именуваме Македонци“; „македонскиот јазик је најсроден со црковно-славјанските книги и тој је старославјански“. Во 1878 ја објави првата македонска револуционерна поема „Самовила Македонска“, а во 1880 во Софија е објавена неговата граматика „Славјанско-населенска-македонска слогница речовска“ која претставува стремез за еден македонски литературен јазик. Во 1892 е објавена првата историја „Славјанскомакедонска општа историја“; со своите дела Пулевски се истакнува со македонистички идеи во поглед на јазикот и на националното чувство. Овде треба да се спомене и **Темко Попов**, претставник на тајниот Македонски комитет во Софија, кој во текстот „Кој е крив“ и во писмото до Д. Бацовиќ од 1887 се застапува за воведување македонски јазик во училиштата и изразува македонска национална свест: „Националниот дух у Македонија до такво дередже денеска је стигнал, штото ни сам Исус Христос да слезит од небо не можит да уверит Македонца оти тој е блгарин или србин“ (цитирано во *Македонски јазик* 1998). **Марко Цепенков** од Прилеп (1829-1920) како изворен расказувач има голема заслуга за собирање на македонски народни умотворби и приказни. Неговите собрани материјали излегуваат во 1888 во „Зборник на народни умотворения, наука и книжнина“, понатаму во 1900 до 1906 во истиот Зборник (Цепенков, М. *Обрани ѝворби*. Скопје, 1974). Покрај оваа дејност, тој се јавува како автор на драмата за Спиро Црне објавена во в. „Автономна Македонија“ во 1903, Автобиографијата, Записките за македонските војводи, неколку песни во в. „Глас македонски“ во 1896, чиј редактор бил К. Шахов претседател на Младата македонска книжевна дружина и пријател на Гоце Делчев; потоа, песната „Мајка Македонија ги советува своите чеда да востанат против тиранијата на Турците“ во в. „Автономија“ во 1899, весник на македонската емиграција во Софија. На последно спомената песна се потпишува со псевдонимот *Еген ѝпросѝ Македонец*, а првите нејзини стихови гласат: „Чеда жални, вие Македонци, до кога ќе лежите под Турци?“.

Со дејствувањето на младата македонска книжевна дружина во Софија започнува и издавањето на списанието „Лоза“ од јануари 1892, во кое се употребувала реформирана македонска ортографија и азбука, како и 'македонизми' во фонетиката, морфологијата и лексиката (употреба на апостроф ' кај палаталните консонанти, членска форма –от, дифтонзите се пишуваат како диграфи ю - *iy*, я - *ia*, употреба на предлозите **во**, **со** наместо **във**, **със**, предавање на групата *dj* со **гi** наместо со **жд** и др.). Во бугарската јавност се огласиле негативни реакции за „Лоза“ со коментар дека тие сметале дека нивна татковина е Македонија, дека е таа населена со посебно словенско племе наречено Македонци. Лозарите извршиле значајно влијание врз Крсте Мисирков (1903) кој самиот ги карактеризира како основа на новото движење во Македонија, движење кое има за цел да се одделат македонските интереси од бугарските со воведување на едно македонско наречје на степен на литературен јазик за сите Македонци. Бугарските власти го забрануваат печатењето на Лоза и ги прогонуваат македонските сепаратисти.

За македонските имиња

Македонскиот топономастикон, по својата генеалогичка, главно, има словенски карактер, покрај помал процент на адаптирани топоними од турско, грчко, латинско и супстратно потекло. Споредбата на истородни топоними кои се наоѓаат на територијата на Бугарија и на Македонија што се претставуваат во книгата како „чисто“ бугарски е апсолутно неodrжлива. Македонските ономастичари имаат бројни студии посветени на топонимски паралели меѓу македонските топоними и топонимите од други словенски топонимски системи, како на пр.: хрватски, српски, словенечки, чешки, полски итн., но ниту еден не се произнесол дека сите топоними што се семантички и структурно идентични или слични „се присвоени“ или „украдени“ од македонскиот топономастикон од страна на јужнословенските, западнословенските или источнословенските народи. Напротив, секој сериозен ономастичар што се занимава со проучување на словенските топономастикони ги третира како општословенски, т.е. како заеднички за сите Словени.

Во однос на презимињата неodrжлива и ненаучно е фундирана тезата дека сите презимиња во Македонија на завршок -ов се бугарски, а презимињата на -ски со декрет им се наметнати на Македонците да се разликуваат од бугарските. Презимињата на -ов/-ев во македонскиот топономастикон во својата основа имаат лично име, додека оние образувани со суфиксот -(ев/-ов)ски во основата имаат фамилијарни имиња, како што се: Петревци, Стојановци, Драгановци, Воденичаровци, Рибаровци и др. И двата суфикса имаат словенско потекло и се карактеристични за образувања презимиња и кај другите словенски народи: Руси (Ана Павлова, Горбачов, Рахмаџинов, Достоевски и др.); Полјаци (М. Склодовска, З. Тополињска, Вроцлавски, Соколовски итн.); Чеси (Навратилова, Хауптова); Срби, најчесто од Војводина (Јован Кирилов, Васиљев и др.). Неверојатно ни се чини дека сиве претходно наброени презимиња, според бугарските лингвисти, се, исто така, – бугарски?!

За македонските дијалекти

Во делот посветен на македонските дијалекти (с. 40–50), изнесени се неистинити искази, кои методолошки ниту се издржани ниту пак прифатливи за која било наука. На самиот почеток од овој дел како доказ за „бугарскиот“ карактер на дијалектите од „географската област Македонија“ авторите наведуваат дека населението во Албанија го определува својот говор како „нашенски“ кога општат со гости од Бугарија. Тоа не е никаков научен доказ дека се Бугари, а пак уште помалку дека јазикот им е бугарски. Само како пример, ако се истражувачите од Србија или од Русија, тогаш како ќе се толкува поимот „нашински“?! Во последните 10 години и македонски и странски слависти во своите истражувања на овој терен имаат забележано дека се користи терминот „наш(инс)ки“, но со оглед на деценискиот недостаток на општествена поврзаност со матичната земја, тоа е вообичаена реакција на говорителите, а за несомнениот македонскиот карактер на тие дијалекти зборуваат фактите изложени во дијалектолошките монографии за овој регион. Затоа, пак, бугарските експлоратори што биле на терен во Албанија, не познавајќи ги добро тамошните дијалекти (разбирливо, не се нивни!) даваат погрешни транскрипции на примери во книшката каде што и акцентирањето и предавањето на гласовите е погрешно. Пр.: „Мѡйше деца̑̄ ѓи расѡде̑̄ла ма̑̄йка ми до̑̄ ѓри̑̄го̑̄дѡйшѡни ...“ „Шѡ к’е̑̄ за̑̄борви̑̄ ѡжа̑̄ѓурин’а (ѡца̑̄ѓа)...“ (с. 41).

Во продолжение на тезите го вметнуваат и името на познатиот руски истражувач Афанасиј Матвеевич Селишчев, притоа селективно ги даваат неговите научни мисли и ги ставаат во сосема друг контекст. Еве што вели самиот тој во *Очерки по македонској дијалектологиј*: „Славјанскіе говоры Македоніи въ теченіе послѣдних

50 лять были объектомъ политическихъ и публицистическихъ споровъ и кровавыхъ распрей, но не были въ полномъ ихъ объемѣ предметомъ научнаго изслѣдованія. Все то, чѣмъ мы располагаемъ для изученія современныхъ македонскихъ говоровъ, заключается въ записяхъ и немногихъ описаніяхъ.“ („Словенските говори во Македонија во текот на последните 50 години биле предмет на политички и новинарски спорови и крвави пресметки, но не биле во полн обем предмет на научни иследувања. Тоа со што располагаме за изучување на современите македонски говори се состои од записи и неколку описи.“)

Точно е тоа дека има труд од него „Полог и его болгарское население“, но има и „Славянское население в Албанији“. Прашање до колегите од Софија: Зошто не и бугарско население во Албанија? Впрочем, неговиот ученик Бернштејн, кој се смета за основач на проучувањата на современиот македонски јазик во Москва има запишано дека токму Селищев во својот курс по словенска филологија одржан во 1938 година во Москва го споменал и македонскиот јазик и ја одобрил статијата на Бернштејн посветена на македонскиот јазик. Имено, Бернштејн (С. Б. Бернштейн. *Зигзаги памяти*, Москва 2002: 228) пишува: „В предисловию переводчика было написано, что Селищев „един от най-авторитетните защитници на българските права над Македонија“. Это вызвало страшный гнев Афанасия Матвеевича... „Это дело болгар, и нам не следует вмешиваться в их дела, – говорил Селищев. Формирование национального сознания – сложный процесс... это дело политиков, а не учёных“. („Во Предговорот од страна на преведувачот беше напишано дека Селищев ‘е еден од најавторитетните защитници на бугарските права во Македонија‘. Ова предизвика страшен гнев кај Атанасиј Матвеевич... ‘Ова е работа на Бугарите, и нам не ни треба мешање во нивните работи‘ – велеше Селищев. ‘Создавањето на национална свест е сложен процес... тоа е работа на политичарите, а не на научниците‘.“). Околу состојбата со картографирањето на дијалектните пројави, авторите се повикуваат само на Бугарскиот дијалектен атлас, заборавајќи дека постои Општословенскиот лингвистички атлас со меѓународна славистичка редакција во која се застапени и пунктови од македонската јазична територија.

За создавањето на македонскиот литературен јазик

На 2 август 1944 г., на Првото заседание на АСНОМ, се воведува македонскиот јазик како службен во македонската држава и се започнува со работата на македонската азбука и правопис. Исто како и при реформите на бугарската азбука и правопис, имало повеќе различни ставови како тие да изгледаат и затоа се смениле 3 јазични комисији. Самата кодификација во 1945 г. е поставена врз идеите на Крсте Петков Мисирков изложени во книгата „За македонските работи“, објавена во Софија во 1903 г., само 3 години по кодификацијата на бугарскиот јазик од страна на М. Дринов. Тоа се: централното македонско наречје како народна основа, фонетскиот правопис и лексички фонд што вклучува избор од сите македонски дијалекти.

Од литературнојазичен, нормативен аспект, „јазикот секогаш има политичка димензија, бидејќи него ќе го нема без политичка одлука.“ (Babić S. *Hrvanija hrvatskoga*, Zagreb 2004: 122). Познат е цитатот на социолингвистот Макс Вајнрајх (Max Weinreich) – мисла слушната како коментар на едно од неговите предавања, дека „јазикот е дијалект со армија и морнарица“. Впрочем, реформата на бугарската азбука и правопис од 1945 г. е спроведена според Лениновата реформа на рускиот јазик од 1918 и реформата од 1921 година.

Македонскиот јазик со целата своја многуфункционалност на стандарден јазик, силата на зборовите и граматичките парадигми ги црпел и сè уште ги црпи од дијалектната разновидност, односно од богатството на дијалектите. Македонските дијалекти имале свој спонтан развој во којшто внатрешните јазични можности, поттикнати од ситуацијата на многујазичност на Балканот, ги доразвиле и ги прераспределиле на начин којшто е уникатен за македонскиот јазик во рамките на целиот словенски јазичен свет. Без да навлегуваме во детали, тука ќе ги наведеме прво

фонетските особености, како што е затврднувањето на меките согласки, сосем малата фонетска адаптација на гласовите во гласовната низа, фиксираниот акцент на третиот слог од крајот на зборот и акцентските целисти, особини со коишто македонскиот јазик во голема мера се разликува од бугарскиот на фонетско рамниште. Од друга страна, македонскиот јазик развил морфосинтаксички особености коишто во голем степен го оддалечиле од другите словенски јазици, а го разликуваат и од бугарскиот, а кои се предмет на истражување на домашни и странски македонисти, како што се: различната употреба на л-формата во двата јазика, комплетното изградување на парадигмите со *ке* за изразување на нефактивност (*ке* паднев – буг. *шях* да падна), македонското *шшо* наспроти бугарското *че*, употреба на *дека* наместо бугарското *да* во декларативни реченици, начинот на искажување на прекажаноста во двата јазика и низа други особености. Ако кон тоа се надоврзе балканскиот има-перфект чиј зародиш е забележан во ракопис од Крнино (Кичевско) од 1706 година, *ке* се сфати дека разликите меѓу двата словенски балкански јазика, македонскиот и бугарскиот, се големи, системски и иререверзибилни, резултат на вековни дивергентни процеси кои се непобитна реалност.

Употребата на еден јазик како официјален од страна на повеќе држави, што е потенцирано во публикацијата на БАН, каде се наредени редица примери од ист тип, на пр. случаите со англискиот, германскиот итн., не ја одразува светската лингвистичка реалност и не може да се употреби како аргумент дека македонскиот јазик е во основата бугарски и дека треба да се признае дека еден ист јазик се употребува како официјален во двете држави. Зошто не се споменати случаите кога една иста национална заедница употребува повеќе јазици, како на пр. Евреите? Зошто не се споменати случаите кога од еден дијасистем се добиваат повеќе стандардни јазици, како што е примерот со српскохрватскиот од кој сега функционираат четири засебни стандардни јазици: српскиот, хрватскиот, босанскиот и црногорскиот? Во науката не е дозволено да се прикажуваат само ситуациите кои ѝ одат во прилог на определена теза, туку треба објективно да се прикаже реалноста.

Заклучок

Она што може да се заклучи од првиот поглед на оваа книшка е дека ставовите на авторите не се научно базирани. Македонскиот јазик функционира како стандарден јазик веќе 75 години, рамноправен во рамките на Обединетите нации, со испишани илјадници страници во сите функционални стилови. Вештачките јазици, оние кои немаат жива основа не успеаја да го поминат тестот на времето. Таков беше случајот со есперанто, на пр. Македонскиот јазик кодифициран на народна основа го нема тој проблем. Тој е предмет на интерес на повеќе странски научници, како на пр., на Хорас Лант, професор на Универзитетот Харвард и студент на Роман Јакобсон, кој во 1952 г. објави „Грамматика на македонскиот литературен јазик“ на англиски, потоа Гард, Миниси, Пјанка, Хил, Лубаш, Фридман, Усикова, Крамер и др.. Застапен е во Општословенскиот лингвистички атлас (ОЛА), Европскиот лингвистички атлас (ЕЛА) (Atlas Linguarum Europae – ALE), Малиот балкански атлас. Македонскиот јазик се изучува и се изучувал на различни нивоа на повеќе од 30 универзитети во: Австралија (Мелбурн, Сиднеј), Австрија (Виена), Албанија (Тирана), Италија (Неапол), Канада (Торонто), Полска (Варшава, Краков, Катовице, Сосновјец), Романија (Крајова, Букурешт), Русија (Москва, Перм), САД (Чикаго, Чапел Хил, Портланд), Словенија (Љубљана, Марибор), Турција (Истанбул), Унгарија (Будимпешта), Франција (Париз), Хрватска (Загреб, Риека), Чешка (Прага, Брно) и др., а за научни проучувања бројката е многу поголема.

Тоа е реалноста. Секој што претендира себеси да се смета за научник мора да биде во согласност со времето. Основно човеково право е правото на употреба на мајчиниот јазик и на самоопределување. Секој обид да се постигне тоа со сила или уцена ќе биде неуспешен. Македонците не можат да се чувствуваат како Бугари, ниту да го сметаат бугарскиот јазик за мајчин. Впрочем, во последните 100 години, само за време на окупацијата од 1941 до 1944 година во поголемиот дел на Македонија

службен бил бугарскиот јазик, така што двата јазика се развивале одделно и притоа доста се оддалечиле.

Заедничката иднина треба да се гради со меѓусебна доверба и пријателство. Тоа ќе се постигне само доколку се прифатиме и вистински се почитуваме.

10.5.2020
Скопје

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“

Бр.
Датум:

До Владата на РС Македонија
- г. Оливер Спасовски, претседател на Владата

**Реакција од Советот за македонски јазик по повод изданието на БАН под наслов
„За официјалниот јазик на Република Северна Македонија“**

Пред неполна недела во издание на БАН во форма на книга и во електронска форма се појави книга под наслов „За официјалниот јазик на Република Северна Македонија“, потпишана од дванесет автори и шест надворешни консултанти, под раководство на проф. д-р Васил Николов, заменик-претседател на БАН.

Советот за македонски јазик пред македонската и странската научна и политичка јавност излегува со стојалиште дека овој материјал претставува најобичен памфлет со што се прави обид да се попречува афирмацијата на македонскиот јазик во меѓународни рамки, особено во НАТО и во ЕУ.

Нашата заедничка реакција е содржана во едноставната реченица:
Македонците секогаш зборувале и ќе зборуваат на македонски јазик!

За жал, овој материјал покажува едно неевропско однесување во 21 век, време кога народите во ЕУ и надвор од неа се сплотуваат и се трудат да ги релаксираат сите белези од минатото што може да предизвикаат непријатни чувства.

Советот за македонски јазик при Владата на РСМ се придружува кон сите напредни институции и луѓе во Европа и надвор од неа што градат пријателство и соработка меѓу државите и народите и, ценејќи ја големината на бугарската култура, ја повикува демократската бугарска јавност да го отфрли овој памфлет од низок стил.

Постоенето на македонскиот јазик со свој посебен дијалектен систем и со своја историја е апсолвирано прашање во светски рамки уште одамна и секој став што го негира овој непобитен факт го сметаме за свесна провокација.

Неочекувано и неприфатливо е ваква реакција да дојде од страна на една академско-научна институција од држава членка на Европската Унија.

Познато е дека се одржани многу конференции посветени на македонскиот јазик, литература, историја и култура на кои присуствувале еминентни професори и научници од целиот свет чии истражувања не соодветствуваат на ставовите на Бугарската академија на науките.

Придружувајќи се целосно кон реакциите на научната и културната македонска јавност, особено кон реакцијата на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, најавуваме збирка на текстови во книжно и во електронско издание за подобро запознавање на нашата и на странската јавност со стојалиштата на македонските научници и другите мислители од областа на македонската култура.

Претседател на Советот за македонски јазик

проф. д-р Људмил Спасов

Скопје, 12 мај 2020 г.

Фототипно издание

Тодор Димитровски, Блаже Конески, Трајко Стаматоски
ЗА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

ИНСТИТУТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК „КРСТЕ МИСИРКОВ“ — СКОПЈЕ
L'INSTITUT DE LA LANGUE MACEDONIENNE „K. MISIRKOV“ — SKOPJE

Посебни издавница, кн. 11 * Editions spéciales, livre 11

ЗА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

СКОПЈЕ
1978

ЗА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

1. Во списанието „Български език“ XXVIII, 1978, кн. 1, стр. 3—43 излезе опширна статија под наслов „Единството на българскиот јазик в миналото и анес“. Овој број на списанието ѝ е посветен, како што е назначено во почетокот, на 100-годишнината од ослободувањето на Бугарија. Би се очекувало дека еден толку голем празник ќе даде повод за сумирање на резултатите на бугарската лингвистика. Место тоа, на празникот му се дава Велиме нов, зашто такви акти имаше повеќе во последниве три децении. Разликата е што поранешните текстови ги носеа потписите на своите автори, а сепашниот, секако за да му се даде поголема тежест, е потпишан колективно од Институтот за бугарски јазик при БАН. Во тој колектив одавај се препознава Лури и фигурата на академикот В. И. Георгиев, раководител на Центарот за лингвистика во Софија и главен редактор на „Български јазик“. Со појавата на овој текст добива свој лингвистички пандан познатиот антимакедонски памфлет издаден во 1968 година од страна на Институтот за историја при БАН. Составувањето на овој текст било олеснето со тоа што презентирањето на историскиот фон се презема од сломенатиот памфлет.

2. Се јавува добра причина човек да се праша дали е воопшто потребно да се осврнува на вакви текстови со изразита дневна политичка насоченост. Иако задачата станува повеќе од задоведна, сепак се чини дека таква потреба има.

Прво, кога една дезинформација се шири и се повторува, секогаш може да се случи таа да биде прифатена од луѓе што немале можност подобро да се известат за даден предмет. Така се случува, и во некои инаку сериозни социолингвистички студии, да се сретне формулацијата дека македонскиот литературен јазик бил создаден со декрет при крајот на Втората светска војна. Како што ќе видиме, тоа е една од основните тезис на текстот што ни го предлага Институтот за бугарски јазик, како впрочем и во поранешните напади против македонскиот јазик. Очевиано дека треба да се прават нови напори за да му

Редакциски одбор

Тодор ДИМИТРОВСКИ

Блаже КОНЕСКИ

Трајко СТАМАТОСКИ

За издавачот: Трајко Стаматоски, директор на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“

Рецензент: акад. Божидар Видоески
Финансирала Републичката заедница на научните дејности, Скопје

се стават на увид на научниот свет релевантниите историски факти, особено на научниците што не се служат со словенските јазици.

Второ, еден текст како овој што го разгледуваме има своја практична намена. Неговите тези ќе се пираат, ќе се налагаат, не само по силата на својата уверливост ами и со практична акција особено во земјите и центрите каде што од бугарска страна може да се смета на посебно влијание. Јавна тајна е дека со години на реа и константно од таа страна се прават свозможни напори во источните, па и во Аруги земји да не се допушти излегување на преводи од македонски автори, на македонски антологии, речници со македонска паралела, како и на трудови во кои во позитивна смисла се обработува македонската проблематика. Јавна тајна е дека имало Аруги случаи на откупување на цели тиражи, за да се спречи ширењето на такви трудови, како и дека имало притисок врз авторите. (За вникнателниот читател доволно илустративен пример за карактерот на целата акција ќе биде писмото на акад. В. И. Георгиев до ФУЕУ, за кое станува збор подолу.) Овие појави, се разбира, не произлегуваат од вербата во тежината на своите сопствени научни аргументи. Научните аргументи им се наменети на неформираниите, на оние што не знаат дека среде Европа се врши денеска таква дискриминација спрема еден мал народ, неговиот јазик и неговата култура, дискриминација што би сакала да постигне еден вид меѓународна цензура спрема Аруговните пројави на тој мал народ. Требаше да укажеме и на проблематичната функција на текстовите како што е овој, сочинет од Институтот за бугарски јазик. И поради тоа, не можеме да претимеме преку него со молчење.

3. Текстот што го разгледуваме не изненадува со една теоретска новост. Додека порано се форсираше чисто унитаристичка теза дека нема македонски народ и македонски јазик, илн, во полагата варијанта, дека немало, а во последно време би можело да се создаде нешто како македонска нација и како македонски литературен јазик, — сега се прави напор целата ситуација да се прикаже како уште еден случај на реализација на даден литературен јазик преку повеќе варијанти. Тоа што се такви случаи инаку познати во светот треба целата шема да ја направиме поиривална, поприватлива, а со тоа и поефикасна во смисла на поставената цел. Првиот чекор е на македонскиот да му се откаже статусот на посебен литературен јазик и тој да се приближи до статус на варијанта.

Меѓутоа, лесно се согласуваме дека на авторите на овој текст самиот термин варијанта во однос на македонскиот не им е по вкус. Тие чувствуваат дека недвосмислената употреба на тој термин ќе го претстави како една (источнобугарска) варијанта и илнниот сопствен литературен јазик. Затоа се поставале да

изберат една ознака што нема по така непосреден начин да го засегне рангот на бугарскиот литературен јазик, којшто треба да остане неприкосновен. Ознаката е — писмено-регионална норма. Се разликуваат две такви разновидности: I. писмено-регионална норма на бугарскиот јазик во областа Банат и II. писмено-регионална норма на бугарскиот јазик во СР Македонија. Се разбира, логичките тешкотии пак постојат, но ние нема понагаму да инсистираме врз тоа прашање. Авторите немале времето да ги обмислат до крај. На недостатокот на понеќе укажува и фактот што е веќе напечатениот текст на понеќе места изменуван: некои листови се дополнително лепени при подвразувањето на книшката, а тоа се листови со посебно важно содржина која очевидно требало да биде одобрена од некаков авторитет (стр. 3—4, 25—26, 33—34). Една знаменита фуснота на стр. 5 гласи: „Всушност писмените норми на типот на банатската, кои се регионални (макродијалектни) форми на бугарскиот јазик, се објект пред сè на *бугарската дијалектологија*. Македонскиот овде не е експлицитно споменат. Дали македонската „писмено-регионална норма“ е сепак нешто друго од банатската и не може така лесно да биде подвелеана „преа сè“ под бугарската дијалектологија? Зошто не се прецизираат разликата, ако ја има? Сите овие прашања стојат. Но билејќи целиот текст се базира врз определувањето на еднаков статус за двете „писмено-регионални норми“, останува да заклучиме дека во цитираната фуснота македонскиот се подрабори. Со тоа се остава малку надеж за „писмено-регионалните норми“ дека ќе бидат разгледувани во рамките на историјата на бугарскиот литературен јазик. Ним им се наоѓа местото пред сè во рамките на бугарската дијалектологија. Така се спасува, во оваа умствена конструкција, статусот на „третата“ или „првата“ норма, т.е. на бугарскиот литературен јазик. Но едновремено се покажува дека новата теорија, која осперира со поимот на варијантноста на литературните јазици, се враќа пак на унитаристичката теза, што е впрочемосем часно декларирано и во насловот на овој текст.

Нити пристапот нити чувствениот однос кон двете „писмено-регионални норми“ не е овде еднаков. Јазикот на писменоста на банатските Бугари се прикажува со една опширна извадка од трудот на покојниот проф. Ст. Стојков „Банатски говор“, посветена на неговата лексика. Не се реагира од страна на составувачите ниту на јасно искажаното становиште во припоисот на тој писмен јазик дека кога не е можно да бидат изборите направени од бугарски лексички материјал, тие треба да се заемаат од српскохрватскиот јазик“ (стр. 11). За разлика од тоа енергичната рака на пишувањот на фуснотите ќе забележи на стр. 41: „Прашањето за србизирањето на писменоста норма во СРМ заслужува спенијално внимание и овде нема

да биде разгледувано поподробно". Всушност банатската „писмено-регионална норма“ треба да послужи само како параван за да не биде сосема очевиден нападот против македонскиот јазик, ами целата дискусија да придобие изглед на теоретски прилог кон изучувањето на варијантноста на литературните јазици.

Во уводниот дел кон приказот на банатската „писмено-регионална норма“ се соопштува дека таа „задоволува литературни, религиозни, општествени, научно-популарни и др. потреби“, макар колку „и да е ограничена нејзината сфера на употреба“ (стр. 6). Бидејќи тоа не е сторено и за македонскиот јазик, ние ќе се обидеме што е можно поконцизно да ги прикажеме неговите функции.

По Уставот на СФР Југославија македонскиот има статус на јазик на еден од народите што се вклучени во федерацијата. На него се објавуваат заедничките сите закони и други правни акти што ги донесува Собранието на СФРЈ и, се разбира, Собранието на СР Македонија. На него може да се води дебата на сите рамништа на парламентарниот живот и во изјективата, како и да се води административна кореспонденција, и тоа не само во рамките на Републиката ами и во меѓурејубличките контакти и во односите со федерацијата. Ауди, тој служи и во официјалната комуникација на Југославија со странство: на него се потпишуваат меѓународни договори во случај кога на чело на југословенската делегација се наоѓа припадник на македонскиот јазик. На македонски јазик излегуваат дневни весници, цел ред периодични изданија и се публикуваат забележителен обем оригинална и преводна литература во најразлични области. На македонски јазик ги пренесува своите емисии Радио-телевизија Скопје, на која ѝ се придружуваат повеќе локални радиостаници. Повеќе театри во Скопје и во други градови работат на македонски јазик. На него се развива жива литературна и научна дејност. Патем ќе забележиме дека и во македонската литература се вклучуваат текстови регионално маркирани по својот јазик (на охридски, мариовски, кумановски говор; за таквата употреба на некои говори во бугарската литература в. на стр. 3—4 во текстот што го разгледуваме). Македонскиот е јазик на целокупното образование во СРМ, од основното до универзитетското. Тој се употребуваше како јазик на наставата и во основните училишта во источноевропските земји, во кои беа опфатени деца на македонски емигранти од граѓанската војна во Грција. За таа цел на македонски литературен јазик беа печатени во Полска и специјални учебници и помагала. Ауди, иако кратко време, македонскиот се учеше, во резултат на Баделските договори од 1947, и во училиштата во Ширинска Македонија, во составот на НР Бугарија, кога едновременно во Блатоевград работеше и македонски театар. Ма-

кедонскиот е предмет на изучување на цел ред универзитети во светот. На него се емитуваат вести од странски радиостаници (први такви емисии се испраќаа веќе при крајот на 1944 г. од Москва) итн. итн.

Очевидно е дека една ваква појава би била преголем задалак за макар која дијалектологија. Списокот, којшто не е замислен како исцрпен, покажува дека македонскиот функционира како еден современ стандарден јазик. Македонскиот литературен јазик е јазик на самостојната македонска нација исто онака како што е бугарскиот — литературен јазик на самостојната бугарска нација.

И покрај сето тоа, во „Бугарски език“ се прави обиписмениот јазик на една мама, затворена професионална група на католички преселници од Бугарија во Банат да се постави на исто рамниште со еден современ стандарден јазик што својата афирмација ја постигнал преку широка ослободителна акција во голмините на Втората светска војна. Притоа се премолчува фактот дека споменатата дијаспора има запрavo многу слаба духовна врска со етничката матица. Ако ѝ требаат нови зборови, таа нема да ги бара во бугарскиот литературен јазик, за кој очевидно малку знае, ами во (српско)хрватскиот, сообразно со својот интерес за католичката религиозна литература. За објективна наука се смета изедначувањето на толку дилитарни феномени со цел да се негира нешто многу значајно што е постигнато во прогресивниот развигок на Балканот.

Македонскиот литературен јазик е формиран не врз базата на „западнобугарските“ говори, како што тврди „Бугарски език“, ами врз базата на западномакедонските „говори (за кои од времето на К. П. Мисирков станал обичен и називот централномакедонски говори), а при една голема културнотворечка активност во целиот македонски народ. К. П. Мисирков истакнуваше дека споменатите македонски говори претставуваат дијалектен тип доволно обособен наспрема дијалектите на соседните словенски јазици за да можат да послужат како основа за развигокот на еден посебен литературен јазик, како што навистина и стана. Каква врска може да има појавата на македонскиот јазик со говорот на Враца? Повеќе од комично звучи кога се сугерира една таква врска.

Појавата на два литературни јазика, бугарскиот и македонскиот, стои во врска со формирањето на две национални срединшта. Кон изучувањето на тој процес треба да се пристапи внимателно, а не тој просто да се негира со постулирање на некакво непоколебливо единство на јазикот и на националната свест, кое не постоело и не постои во реалноста, ами само во една априорна теоретска шема. Реалните разлики на нивото на народните дијалекти, како и разликите во однос на условите на национално-историскиот развигок, довеле до создавањето

на бугарскиот и македонскиот литературен јазик како стандарди на две посебни современи нации. Тоа е историскиот резултат, којшто бара да биде научно осветлен, но не може да биде научно осветлен од позицијата на една исклучива унитаристичка идеологија. Колку што повеќе се редат „докази“, како што тоа се прави во статијата од „Бугарски език“, за тоа дека илтишо самостојно нема во македонскиот национално-културен развојток во последните два века, толку повеќе се оддалуваме од потребното објаснување на историскиот резултат. Еден излез од тој корсокак е да се потгне, ако може и да се оспори, самата историска реалност во прилог на еден веќе создаден национален миг. Како што е јасно од сето што го изнесуваме досега, и како што ќе биде веднаш уште повидливо, така навистина и се поставува.

4. Тоа становиште многупати досега се изразуvalo преку тврдењето дека македонскиот литературен јазик е резултат на еден арбитражен политички акт, кое во текстот што го разгледуваме се содржи во формулацијата дадена на стр. 4, дека се работи за нова писмена норма што „возникна и започна да се налага по силата на политички декрет (примен на определено место — во манастирот „Прохор Пчински“, и на определен латум — 2. VIII 1944 година).“

Ние сме должни, во интерес на недоволно информираната јавност (во која спаѓаат секако и помладите соработници на Институтот за бугарски јазик), да ги прикажеме малку поблиску околностите при кои беше донесен тој „политички декрет“, штом тоа веќе не го сториле составувачите на текстот во „Бугарски език“.

На 2. VIII 1944 година се одржа Првото заседание на АСНОМ (Антифашистичко собрание на народното ослободување на Македонија), едно тело кое заправо претставува Конституантата на македонскиот народ. Него го сочинуваа 122 избрани претставници на Антифашистичкото народноослободително движење во Македонија. Во тешките услови на војната, при постојани борби со окупаторските сили, меѓу кои спаѓаа и полициските и воените формации на бугарската *монархофашистичка власт* (изразов е преземен од чл. 1 на Конституцијата на НР Бугарија од 1947 година), се најде сопак определено место и време да се донесат повеќе решенија што значеа афирмација на македонската државност, меѓу кои и Решението за употреба на македонскиот јазик во македонската држава (в. Прилози).

Секој што макар малку се интересирал знае дека во ред конституцији во светот се содржат, формулирани во членови или во посебни акти со уставна важност, имено такви решенија за употреба на јазикот. Во самата Европа такви акти беше донесени во Данска на 23. III 1948 година, а во врска со употребата на фароескиот јазик. Никому не му паѓало на памет

да тврди дека таквите правни акти значат „возникнување“ и почеток на „налагање“ на дадени литературни јазични. Тие не можат да значат илтишо повеќе од озаконување на една постоечка ситуација.

Таков беше случај и со решението што го донесе АСНОМ. Сите решенија на тоа Собрание се пишувани, и сите неговии про-токоли се водени на македонски литературен јазик, којшто веќе претставуваше доволно сталожена, иако не уште и дефинитивно унифицирана писмена норма. Цели децении пред донесувањето на решението на АСНОМ македонскиот јазик ја развиваше својата писмена форма, и покрај официјалните забрани, да го послужи особено во годините на Втората светска војна како јазик на една обемна писмена активност во рамките на нашето Антифашистичко народноослободително движење. Еден континуиран антифашистички манифест, од ден на ден, се пишуваше во тешките денови на војната на тој уште непризнат јазик. Иако на еден мал сектор, тој послужи со тоа ефикасно во отпорот против фашистичкото мракобесие. Тој функционираше, и немаше потреба доцрва да „возникнува“, АСНОМ дојде да го декларира, на определено место и во определено време, при напolino оформена македонска национална свест, правото на македонскиот народ на самата писмена слободна употреба на својот литературен јазик. Ништо тука не возникна што не беше веќе возникнало. Отпаѓа можноста да се објасни еден историски феномен како случаен. Само недоволно информираниите можат да се задоволат со такво „објаснување“.

За македонскиот народ Првото заседание на АСНОМ оста-нува како еден од најзначајните датуми сврзани со неговото национално ослободување. Кон празниците на ослободувањето, какоз што оваа година се славеа во НР Бугарија, треба да се однесуваме со респект, а не со потценување, независно од тоа за кој народ станува збор.

5. Тоа што го кажавме сведочи дека историјата на македонскиот литературен јазик е доволно славна за да не може да се линквира со ниски удари. Материјалите во Прилозите покажуваат дека дури и во фашистичките затвори имало ентузијастички работелци врз оформувањето на македонскиот литературен јазик. И поради пливниот спомен ние не можеме да се впуштиме на некое поинско рамниште за дискусија со Институтот за бугарски јазик. Нека ни биде простено, но тој институт не располага со никакво право да бара за себе една таква при-вилегија.

За местото и значењето на одделни јазични црти во развојот на словенските, посебно на јужнословенските, јазични секогаш може да се дискутира и ќе се дискутира на чисто научно ниво. Ние самите тоа постојано го правиме, согласувајќи се притоа или не согласувајќи се со изводите до кои доаѓа бугарскиот јазик.

паросата славистика, Меѓутоа, особено во светлината на претходно изнесените историски факти, кои никако не не поставуваат во инфериорна позиција наспрема Институтот за бугарски јазик, не може да се очекува дека ние ќе дозволиме некој да бара отпоч од нас за нашиот национален статус и за статусот на нашиот литературен јазик. Тоа не е научна дискусија, во која се пројавува рационален пристап, ами тоа е ситуација кога еден волеј вмиуле сака да се наложи под маската на беспристрасно научно изучување.

Одбивајќи ја и помислата за една дискусија под такви поизмувачки услови, ние сепак патем ќе укажаме дека целата егземплификација во овој текст, на историски и лингвистички план, носи тежок белег на одамна одживеаната теорија на родословното дрво.

На историски план, таа теорија наоѓа навистина протескен израз преку епизодата за населување на дружината на протобугарскиот кан Кубер во битолското поле (стр. 15). Македонија не треба да се замисли без протобугарски гени! „Претопувајќи го прво завареното тракиско население, делум романизирано, делум трцизирано — така кажуваат авторите на памфлетот — и потоа и двете прабугарски дружини (едната на североисток, а другата во областа на денешна Македонија), Словените станале основна етничка компонента на бугарската народност од трите географски области — Мизија, Тракија и Македонија...“ (стр. 16). Каков усет за симетричност! Ситуацијата би била и сама по себе комична како израз на своевидна филозофија на историјата. Таа станува уште повеќе таква во светлината на фактите. Имено, историските извори сведочат дека Кубер не дошол во Македонија со никаква протобугарска дружина, ами со група луѓе од различно потекло што се наоѓале под аварска власт во придунавската област. Од „Чудесата на св. Димитриј“, византиски текст од втората половина на VII век, може да се види дека добар, а веројатно и прележен, дел од дружината на Кубер претставувале потомци на византиско население што во поранешните аварско-словенски походи било одведено и населено во придунавскиот крај. Многумина побарале од Кубера, по преселувањето на „Керамиското поле“, да ги пушти во нивните „родни одавни“, а кога тој се спротивил, сепак почнале „многумина од оние што беа Ромеи, со жените и децата да влегуваат во оној наш бојочуван град (Соџун, н. б.), и старешините на градот веднаш ги испраќаа со лаѓи во царскиот град“. Поштаму во „Чудесата“, кои претставуваат главен извор за овие настани, се расправата за распаѓањето на Куберовата дружина, со што целата епизода наша крај (сп. Византиски извори за историју народа Југославије, I, уредник Академик Георгије Острогорски, Београд 1955, стр. 211—216). Во „Бугарски език“ се лансираа сосем друга историја, независно од тоа што го пред-

лагаат изворите. Притоа се поставува знак на еднаквост меѓу процеси што станувале во различни епохи, под различни услови, со различен обем и со различни консеквенци. Така се случува кога една верзија се пренесува без проверка од еден националистички интониран текст во друг. Протобугарите биле едно тврско племе како и Турците османли. Ако се работи веќе за учеството на биолошкиот фактор во историјата, навистина е примерну тоа како во тој поглед на Куберовата дружина и се припишува поголемо значење отколку на еден народ што пет века владее на Балканот. Меѓутоа, за историјата на родословното дрво е многу лесно да превиди такви крутни прашања.

На лингвистички план, наоѓаме исто така протескни ситуацији. На пример, излегува дека *a*-говорот на Враца е исто што и *a*-говорот на Прилеп во смисла на учеството во формирањето на „лимесно-регионалната норма“ во СР Македонија. Рефлексот *é* за *o* (*réka, zébo*), „во Радожда и Вевчани крај Охридско езеро го откриваме во Помориска и Тетевенско, а рефлексот *o* во Дебарско (*zob, doob*) совпаѓа со некои родолски замени и има изолиран карактер“ (стр. 31). Ништо не пречи што стотици километри ги делат споменатите области, и што дадените особености влегуваат во сосем друга констелација во системот на одделните дијалекти. Важно е да се сугерира дека коренот на едно исто растение дава неизбежно исти лисија и цветови (но како ќе го помириме тоа, на пример, со $\rho > o$ во словенечкиот јазик?).

Повторуваме уште еднаш, ова не беше никакво вастување во дискусија во врска со објаснувањето на некои конкретни лингвистички феномени. Тоа беше само мал обид да се докаже патем во што резултира примената на една национално-романтичарска теорија од XIX век. Оа многу поуниверзитетски се создава еден монологен национален мит. Меѓутоа, дачата на науката е не да оперира со полуистини, ами да ги земе предвид сите релевантни факти, независно од тоа колку му погодуваат тие на митот. Една неодољива задача на статистиката е да изврши демитологизација на некои јазични црти и обновување на терминологијата за да може рационално да се пристапи кон современо типолошко изучување на словенските јазици. Кога еднаш ќе се стори тоа, со изменување и ужас ќе се констатира дека се оперирало често со дваесетина лексеми, со амбиција да се влијае врз историската свест и врз современиот развиток и судбина на словенските народи.

6. Појавата на македонската нашија и на македонскиот литературен јазик претставува очевидно тежок предизвик за бугарската историска и посебно лингвистичка наука. По занупувањето на Втората светска војна имаше срамјливи обиди да се прифати реалноста и да се ажурираат научните пшми. Тоа ветуваше дека балканската историографија ќе најде во бугар-

ската наука придружник во ревидирањето на националистичките предрасуди и во изградувањето на една нова концепција за карактеристиките на историскиот процес во овој дел на светот.

Меѓутоа, таа ориентација набргу беше напуштена за да се прирпат пак старите националистички шемии. Не е тешко да замислиме какви противречности настанаа поради тоа во стано-винштата на едни исти научни работници и какви лични трауми се создадени поради тоа кај нив. Целата ситуација можеме да ја означиме како една длабока криза на историската мисла во дадена средина. Нека ни биде дозволено да приведеме само неколку примери што ќе ја прикажат таа кризна ситуација.

К. Мирчев објави во 1945 година статија за македонскиот јазик во в. „Доброволец“, I, бр. 5, 15. III 1945. Меѓутоа, веќе во 1952 година тој настапува како автор на една брошура управена против нашиот јазик, под наслов „За македонскија литературен език“.

Во својот учебник „Българска Аналектологија за I курс на учителските институти“ (София 1955) Ст. Стојков изделува посебна глава под наслов „Македонските говори в пределите на България“ (стр. 61—63). Меѓутоа во неговата „Българска диалектологија“ од 1962 година, без никакво објаснение, како да се работи за обична ситна коректура, тој оддел е елиминиран и македонските говори се распределени во други глави. Сепак и во тоа издание реалноста се респектира до толку што во одделот „Говори във пределите на България“ (стр. 112—119) стапува збор само за говорите на българските преселници во Романија и Советскиот Сојуз. Денеска пак, како што имавме можност да видиме, студијата на проф. Стојков за банатскиот говор се користи како трамплин за атака врз македонскиот јазик.

И. Лексов го вклучи македонскиот литературен јазик, со соодветен избор на текстови и со придружен диференцијален македонско-бугарски речник, во својата универзитетска хрестоматија „Славјански текстове“ (София 1958). Во својата „Кратка сравнително-историска и типологиска граматика на славјанските езици“ (София 1968) тој го користи и македонскиот материјал. Но тоа беше доволно неговата кинга да биде повлечена од продажба.

Во 1955 г. во учебници, каков што е „Български език за педагогическите училища за начални учители“ од група автори, под редакција на Лв. Андрејчин, македонскиот се наделуваше како посебен јазик во јужнословенската група: „Јужнословенски — бугарски, македонски, српскохрватски и словенечки“ (стр. 4); *Јужнословенски јазици* — бугарски, македонски (во Југославија и Бугарија), српскохрватски (во Југославија), словенечки (во Југославија) (стр. 474). И во 1965 година В. И. Георгиев уште, макар и со извесни огради, го смета македон-

скиот за еден од четирите јужнословенски јазици. Еве како гласи тоа место: „Јужнословенските јазици се: бугарски, македонски, српскохрватски и словенечки... Врз основа на македонски бугарски говори со извесно влијание на српскохрватскиот јазик во пределите на југословенска Македонија е во процес на развој четвртиот јужнословенски јазик — македонскиот“ (В. Георгиев и Ив. Дуриданов, Езикознание, учебник за универзитети, София 1965, стр. 307). Меѓутоа, дознаваме дека наскоро потоа во 1968 г. тој испраќал дурри енциклони во кои то го објаснувал официјалното бугарско становиште спрема Македонија и македонскиот народ. Вака не известува за тоа Ј. Аубургер: „Спрема едно писмо од тогашниот вицепрезидент на Бугарската академија на науките од 28. III 1968, проф. В. Георгиев, до генералниот секретар на Федералистичката унија на европските народносни групи, (FUEV), тогашната бугарска влада (и со тоа исто така сите од неа зависни институции) застапувала становиште дека *Македонија* итн. е географска ознака, како *Добруџа* или *Тракија*, а не етничка: „Во неа живеат Бугари, Турци, Грци и други народи, но не и какви и да било Македонци. Целокупното словенско население во Македонија — знајчи и на југот на Југославија — е бугарско“ (L. Auburger, Überblick über die äussere Geschichte makedoslawische Standard-sprache]. Sprachen und Staaten, Festschrift Heinz Kloss, II, Hamburg 1976, 13, белешка). Така познатиот класичен филолог и индоевропеист се спуштил радо до нивото на една дневна политичка акција, тогаш кога се очекуваше по друг начин да ја круниса својата инаку блестява кариера. Дали добило нешто споменатото писмо во својата уверливост со тоа што го испратил еден научник, а не непосредно претставник на бугарската влада? Но сето ова „Български език“, на чело со својот главен редактор В. И. Георгиев, не уверува дека ни предлата „чисто лингвистичка интерпретација“ на фактите, „без да се прават какви и да било изводи од друг карактер“ (стр. 6).

Во ваква духовна клима како пројава на извесна наткомпензација доаѓа грубото нафрлање врз македонскиот лингвисти. Се тврди дека тие „неретко буквално“ ги повторуваат „основните положенија“ на некои бугарски автори (стр. 5). Дознаваме дека претставува голем греш што тие прават библиографини на работите посветени на македонскиот јазик, бидејќи многу од единиците биле веќе опфатени во порано објавени бугарски библиографски прилози. Одејќи по оваа логика, македонските научници ќе бидат постојано врзани за срамниот столб, поради простата причина што е вкоренета практиката во бугарските лингвистички работи да се опфаќа под бугарска етикета и македонскиот материјал. Тие ќе бидат, по таа логика, обвинувани и за тоа што користат зборови од својот мајчини јазик

ме се служат со термините: *источнојужнословенски говори*; *балкансловенски дијалекти*; *словенски дијалекти во северна Грција*, *СР Македонија* и *НР Бугарија*; *бугарско-македонски говори* и др. Со тие описни термини (кои се всушност неточни) тие ги нарекуваат говорите од целото бугарско-историско-географско јазично земјиште. На таков начин, макар да избегнуваат да ги нарекуваат со нивното вистинско име, тие фактички ја признаваат неповторливата индивидуалност и единство на бугарскиот јазик. Терминологијата е многу јасен, како што е јасно зошто се претпочита еден емоционално маркиран термин пред термините што не носат такво обележје и што се затоа далеку попригодни за целите на една современа јазична типологија. Историското земјиште се наележува и на карти, каква што е онаа во I том на „История на българскиот език“ (София 1919) од Б. Цонев, на која во него се вклучени и некои од српските области што играле посебно важна улога во формирањето на српската нација. До каде водат овие концепции и до каде води ваквата аргументација што може многу лесно да се управи и во спротивна посока?

Друга термиолошка погодност произлегува од употребата на називот *Бугарин* во турскиот период. За авторите на овој текст тој назив автоматски имплицира високо ниво на бугарска национална свест и развено чувство за единството на бугарскиот народ и јазик. Тие на повеќе места полемизираат со работата на Б. Конески „Македонскиот јазик во развојот на словенските литературни јазици“, но избегнуваат да се искажат за едно од основните прашања што се поставува во неа: *Дали е оправдан таквиот автоматизам и каква била реалната социјална на тој назив во различно време и во различни региони? Доста е да се консултираат некои од исказувањата на бугарски автори од XIX и почетокот на XX век, дадени натаму како прилози, па да се види зошто се избегнува одговорот на тоа прашање. Имено, тие исказувања сведочат дека ни оддалеку немало ниту висока национална свест, ниту такво чувство за единство како што се поставува во „Български език“. Тие историска реалност и дава можност да се објасни зошто се создале две одделни нации — бугарската и македонската, со два одделни литературни јазици — бугарскиот и македонскиот.*

Во полемиката авторите на овој текст се искажуваат и за некои културно-историски појави во словенскиот свет. Тука веднаш излегува најаве тесноцијата на нивниот модел, којшто не признава гранични ситуации. Тие изречно го вклучуваат Јан Колар само во чешката литература (стр. 42). Доволно е човек да отвори една историја на словачката литература, па да види дека нему и таму му се одделува значително место. Со нивниот категоричен извод не се согласува ни советската литературни енциклопедија, во која стои дека Јан Колар е чешки и словачки

и примери од текстови пишувани во минатото во Македонија. Сето ова заедно е манифестација на еден чуден и нездрав монолизам, којшто става патент врз туѓ јазичен и културно-историски материјал, за да ги држи постоа под обвинение луѓето што работат врз културната историја на својот сопствен народ и нормално го користат тој материјал. Просто е нападно како луѓе што првендуваат и премолчуваат крупни факти сакаат да бележат силни поени врз теренот на т.н. научна техника и тоа во најголем број случаи без основа. Но ние не сакаме да го обременуваме својот текст со побивање на инвективи од таков род.

Копа се фрлаат навреди, треба да се приведаат докази, а не да се верува дека сè ќе се прими зараво за тогово штом е само управено против Македонците и против македонската интелигенција. Академикот В. И. Георгиев можел да им ја посочи на своите ученици како образец за коректна постапка барем криликата на неговата сопствена книга „Основни проблеми на славјанската дијалектна морфологија“, София 1969, излезена во „Indogermanische Forschungen“, Bd. 77, Heft 1, 1972, 137—141. Во левата колона се даваат „основни положенија“, од голем теоретски интерес, за развотојот на морфологијата на словенските јазици, а во формулација на В. И. Георгиев. Во десната колона се презентираат истите тие положенија во формулација на Ф. В. Мареш. Разликата е само во тоа што е текстот на Мареш објавен неколку години порано.

7. Некои термиолошки погодности се користат од авторите на памфлетот против македонскиот јазик. На стр. 14, на пр., се кажува дека до крајот на првата четврт од VIII век словенски племиња од *бугарска група* се населени во „Мизија и Добруџа, Поморавието и Тимочко, Тракија и Родопите, Македонија, Централна и Јужна Албанија, Епир“, со тоа што делови од таа група „продолжувале да живеат во опширните земји и на север од Дунав“. Се разбира, ознаката *бугарска група* може да има само условен карактер, како што тоа се гледа од ова место, во кое таа наоѓа примена и во однос на периодот пред доаѓањето на Протобугарите на Балканот. За еден Шафарик, Миклошич, Јатик, Мазон и др. тоа е еден условен термин којшто треба да одбележи содржината што поблиску и подобро се изразува со терминот *источнојужнословенска група*. Меѓутоа, како што лесно може да се забележи при читањето на овој текст, за неговите автори тој термин носи посевивна конотација во смисла на поткрепувањето на една тесно сфатена национална програма. Во овој поглед е особено показателна функцијата на стр. 20—21, која заслужува да биде приведена во целост: „Сообразувајќи се со јарката самобитност на бугарскиот јазик меѓу останатите словенски јазици, изртана врз основа на посебните особености, некои од туѓите научници во последно вре-

пост (Краткая литературная энциклопедия, т. 3, Москва 1966, 655). Слупрно имало некои основи за таква определба ако се земе предвид не исклучиво јазикот и не исклучиво индивидуалното становиште, ами целокупниот културно-историски контекст во кој е едно дело настанато, како и неговото зрачење во дадена средина. Што би останало инаку од литературата на оние народи кои во минатото се служеле предимно со туѓ литературен јазик, каков што е, на пример, случајот во опширната сфера на употреба на арапскиот јазик?

Авторите на разгледуваниот текст откажуваат секаква можност за споредување со развигокот на литературните јазици во источнословенската група: „Не може да се бара сличност и меѓу поникнувањето на разгледуваната писмена норма (т.е. на македонскиот јазик, н.б.) и поникнувањето на украинскиот и белорускиот литературен јазик, зашто, додека во источнословенската група долгот процес на диференцијација меѓу украинските, белоруските и руските говори и меѓу Украинците, Белорусите и Русите ги создава неопходните лингвистички и историски услови за оформување на три различни источнословенски јазици, меѓу бугарските Словени во XIX век и пред тоа не се забележува процес на диференцијација на говорите во Мизија, Тракија и Македонија, ниту пак стремеж називот Бугари да се заменува од Тракијци или Македонци“ (стр. 42). Една „ситуација“ е превидена во овој коментар. Имено дека „долгот процес на диференцијација“ во источнословенската група не се призначеше од официјалната наука во царска Русија. Само една смена на позицијата, по Октомвриската револуција, доведе до признавање на тој процес и на неговите резултати.

За жал, противмакедонските памфлети оставаат малку наредж дека во догледно време и бугарската официјална историска и лингвистичка наука, следејќи ги поранешните примери за углед, ќе ја смени својата визура.

Уводен збор

Прилозите ги даваме нагату во следните три дела:

I. ИСКАЖУВАЊА. Во овој дел се приведуваат цитати од различни автори, во кои станува збор за македонскиот јазик и литература, за македонската народност, како и за националните односи во минатото пошироко на Балканот. Спротивно на она што го тврди „Български език“, имаме пред себе ред светлоства во полза на македонската посебност, што не доближуваат до објаснувањето на условите и причините поради кои имаме самостоен национален развиток во Македонија и, во тие рамки, создавање на посебен македонски литературен јазик. Се разбира, ние приведуваме само некои фрагменти. Па и покрај тоа е уште една брјоноста на таквите искажувања, особено кога ќе се има предвид дека повеќето од нив потекнуваат од времето кога Македонците немаа уште свој државен и културен центар што би можел да настани со противакција спрема другите такви центри кога тие ја прикажувале пред светот македонската ситуација сообразно со своите сопствени интереси.

II. ТЕКСТОВИ ОД НАРОДНООСЛОБОДИТЕЛНАТА БОРБА (1941—1945). Во овој дел се за илустрација дадени текстови пишувани на македонски јазик во годините на Втората светска војна, т.е. во времето кога македонскиот литературен јазик не беше уште дефинитивно кодифициран.

III. СТАТИИ. Во овој дел се содржат целосни текстови, пишувани од македонски автори и посветени на развитокот на македонскиот јазик.

Во постарите македонски текстови е извршена само транслитерација, а инаку се зачувани сите други нивни јазични и ортографски особености.

Оние читатели што сакаат да добијат поширока информација, особено за времето непосредно по Втората светска војна, кога во НР Бугарија се донесуваа резолуции и официјални акти во полза на ширењето на употребата на македонскиот литературен јазик и во Пиринска Македонија (во составот на НР Бугарија), ги упатуваме на книгата на Ванѓа Чашуле, *Од признавање до негирање*, Скопје 1970, која се појави и во англиски и руски превод.

I. И С К А Ж У В А Њ А

РЕДАКЦИСКИ КОМЕНТАР ЗА ЈАЗИКОТ НА Ј. ХАШИ-КОН-СТАНТИНОВ ЦИНОТ

Колку за јазикот на г-н Јордана, секој може да види зашто е толку различен од нашиот писмен и говорен јазик, така што кој првпат ќе го прочита ќе му се види не токму неразбирлив туку и сосема разнороден. И навистина тој јазик, ако и да се покажува бугарски, и неговата материја како и на нашиот е земена исто така од црковниот пишан јазик, по видот меѓутоа, то ест по изворот на зборовите и пишувањето толку својства и особености има, така што полесно може да го научи и да го говори право еден туѓоплеменик, а не еден единороден Бугарин. Да проштатаат скопјаните и ним подобнојазичните: бидејќи и тие не го разбираат ниту можат да го говорат нашиот јазик.

„Болгарски“, в. „Цариградски вестник“, Фото-типно издание, бр. 55 од 6. X 1851, с. 19.

ПЕТКО РАЧЕВ СЛАВЕЈКОВ (1827—1895), бугарски поет, публицист и политичар

Најпосле македонското прашање излезе најаве и се покажа во печатот. Ние веламе најпосле, зашто тоа прашање не е нова работа. Ние сме го заслужале уште од пред десетина години. Најпрво ги сфативме зборовите на тие млади патриоти (како израз) на нашите не толку сериозни расправи. Така и мислевме ние до пред една-две години, кога нови разговори со некои Македонци ни покажаа дека работата не е само толи зборови ами мисла што мнозина сакаат да ја спроведат во животот. И жално и тешко ни беше да слушаме такви зборови, но ние не се решивме да говориме за нив преку печатот, зашто ни се гледаше работата доста деликатна и особено во околностите во кои се наоѓаме. Денеска тоа прашање излезе веќе на пазар,

благодарение на несмотреноста на еден од нашите собораќа и ние сме веќе принудени сакале-нејќеле да се јавиме.

Ние пак не ќе говореме никогаш за тоа прашање, ако се состоеле само во одделувањето на учебните книги, зашто ние не гледаме нштега од тоа што некој сакаат да се учат децата на татковото наречје; напротив, ние гледаме во тоа еден знак на свестување. Основната настава е само тогаш плодотворна кога се изведува на јазик што го разбираат децата. Сега вие е во тоа што не се избира еден таков пат кој ќе доведе не до разладувања во наречјата, ами до соединување, согласност...
... Но кога во раздробувањето влегуваат и други цели, цели за раскинување на нашиот уште неконституиран народ, тогаш секој има должност да се пролви на такво зло. Таква цел се гледа да имаат некој од македонските наши браќа и тга цел ја кријат тие под презорот на јазикот и на неговите наречја; затоа си дозволуваме и ние да кажеме нешто за македонското прашање.

Многу пати сме слушале од македонистите дека тие не биле Бугари, ами Македонци, потомци на древните Македонци и секогаш сме чекале некакви докази за тоа, без да ги дочекаме...
Сме слушале и друг аргумент. Некои македонисти се делат од Бугарите по друга причина, по тоа што тие се чисти Словени, а Бугарите се Татари и не знаат што...
За да и придалат сила на својата произволна аргументација, македонистите укажуваат на разликата меѓу македонското и горнобугарското наречје, од кои првото било поблизу до словенскиот јазик, а второто било измешано со татаризми и др. ...

Ние сме уверени дека желбите на македонистите треба да имаат и други основи и дека тука се меша и малата нееднаквост меѓу горните и македонските Бугари по број и прогрес. Македонистите може да мислат дека народните работи секогаш ќе ги водаат горните Бугари, како помногубројни и пособудени, и дека Македонистите ќе останат на второ место. Тоа значат зборовите на македонистите: *се ослободивме од Грците, зар да паднеме под други?*

П. Р. С л а в е й к о в, *Македонскиот свџрос*, в. „Македония“ (Паризгал) од 18 јануари 1871.

ГОРГИ ПУЛЕВСКИ (1838—1894), македонски револуционер и писател

Народ се велит људи који се од еден род и који зборувајат еднаков збор, и који живнувајат и се другарат еден со друг.

ти и који имајат еднакви обичаји и песни и весела, тије људите ги викајат народ а место во које живнуат народ се велит отечество од тој народ.

Така и Македонците се народ и место во шито е Македонија.

Б. Пуљевиќи, *Речник од три језика*, Београд 1875, стр. 49.

ОД „ПРАВИЛАТА НА МАКЕДОНСКИОТ ВОСТАНИЧКИ КОМИТЕТ“, 1878

Во востанието учествуваат луѓе од самата Македонија коишто се чувствуваат Македонци и мислат за слободата на Македонија (чл. 2).

Сите што им го сакаат доброто на Македонците од соседните и од подалечните земји можат да земаат учество во Македонското востание ако му се потчинуваат на Македонскиот востанички комитет и ако искрено се залажуваат за ослободување на Македонија (чл. 4).

Македонскиот востанички комитет ќе ја извести владата на Кнежевство Бугарија дека Македонците нема да имаат други мешања со Кнежевството, освен братската помош на тие пани словенски браќа (чл. 186).

Македонскиот востанички комитет во Кнежевството ќе се претставува од наши депутати, а Кнежевството може да испрати при Комитетот свој депутат (чл. 187).

Македонскиот востанички комитет ќе ја запознае и братската земја Кнежевство Србија со целите на нашето востание и ќе побара братска помош за ослободувањето на Македонија. Ако српскиот кнез дозволи, во Кнежевството ќе испратиме наши депутати, а при Комитетот ќе примиме нивни депутати (чл. 191).

Македонскиот востанички комитет наредава сите Македонци да ги исполнуваат оредбите на овие Правила — Уставен договор до ослободувањето на Македонија и до донесувањето на мирновременски устав на автономна Македонија (чл. 209).

Приватна библиотека на бугарскиот патријарх Кирил. Архивно одделение. Дело 2341. Архивна единица 50, лист 30—61.

МЕМОРАНДУМ НА ТАЈНИОТ МАКЕДОНСКИ КОМИТЕТ ДО ДИПЛОМАТСКИТЕ ПРЕТСТАВНИЦИ НА ГОЛЕМИТЕ СИЛИ ВО ЦАРИГРАД, 1887 (Одломка)

Оваа состојба не може да има други последици освен да го држи општиот мир во постојана тревога, а нашата татковина да ја застрашува со катастрофа, — а за да се искорени тоа, треба да се парализираат тие илузии на речените државички, а тоа е во состојба да го направиме само македонското население, кое треба да му јави на светот дека е тоа *засебен народ, со засебна историја, нараци и обичаи*, и дека нема ништо општо со околните државички. — *Значи, според тоа нема никој право да претендира над Македонија, и тоа им останува на Македонците* (повлечено во оригиналот, бел. на Ред.), — но за да може тоа да се постигне, треба да се осветли македонското население, а за да се тргне што покоро од тој пат, од голема потреба би било да се издава тука во Престолнината еден „Македонски лист“; доулогитишаните се примивме да издаваме таков еден весник, а веќе предадовме молба до Големниот везир со која го молевме во интерес на отоманската држава и општиот мир што покоро да ни дозволи издавање на речениот весник...

Др Климe Цамбазовски, *Невсел обид за издавањето на „Македонски лист“ во Цариград 1887 година*, сп. „Современост“, XIV, 1964, 10, с. 1066.

СТОЈАН НОВАКОВИК (1842—1915), српски историчар, филолог и политичар

Најпосле, има уште една појава што не може да се испушти од предвид. Тоа е стремежот на Македонците да останат сами за себе, што бара пат по средината на сите горе споменати стремежи. И овој стремеж почна да се буди, особено од спроведливоста меѓу бугарскиот и македонскиот говор, и меѓу бугарскиот и македонскиот карактер, од времето кога почна бугарската пропаганда со пренотно нагло и острина да удари по особините македонски од името на панбугаризмот. Дури меѓу латентните професори на бугарските средни училишта по Македонија се наоѓаат луѓе во кои се будат овие стремежи токму онака како што се гледа меѓу Малорусите против униформитетот руски. Не е без значење, и не може да се објасни со никакви причини од лесен вид, познатиот факт дека пролетта на 1885 година, по бугарските јавни собири за Македонија, последуваа веднаш јавни собири на Македонците по Србија, на кои зедоа

учество сите Македонци што престојуваат во Србија. Послано движење ќе ги изведе уште во поголема светлина овие струи, што сега уште му ги даваат на истото првите знаци на живот.

Стојан Новаковиќ, *Бугарске школе во Македонији*, сп. „Отаџбина“ XIX, 1888, 78—95; препечатено во книгата *Балканска питања*, Београд 1906, в. с. 267.

ТЕМКО ПОПОВ (1855—1931), македонски публицист

9-ти Мај 1888 г. Соопш

Араѓи ми Деспоте,

Во предговорот на ова писмо ќе ти предизвестам, оти ји ќе се помлчам да ти пишам, колку је можно, на наше наречје, замествајќи оние речи, кои ја и неznam, со бугарски. Шчо да се чинит илака, Деспоте! Нашево наречје, кога можемо да имитираат на другите славјански наречја, останало најсиромашно и, као питац, да спруживт раќа било на бугарското, било на српското па и дури на Руското! Не отричам ја оти свите славјански наречја, се сходни помеѓу си и оти природно је да се пишамеет еаното от Аругото, а не до вакво нашево кутро наречје, шчо да како се пишат), до кое е дошло нашево кутро наречје, шчо да не можит чоек да си искажит мислите, без да употребит бугарски речи, ако тој *имат живеено* у бугарско, српски — ако у српско. Вистина, нашево наречје, као најсходно со српското, треба бит от него да припт оние речи, кои ги немат у речникот си, но каде ни је нашот речник, каде се нашите филолози, кои да можееет да се завземееет со овој важен вопрос, т. ј. да ни составееет граматика и Аруги најнужни учебници, барем за основните училишца? Нема ги наши филолози, каде се српските, кои да знаат нашево наречје и да сочинееет овие елементарни и необходими книги со такво научно безпристрастие, шгото тамо само да употребеет српски, вместо дополнителни, каде неможееет да најдееет македонски речи, а не да се водееет от слеп патриотизам и, вместо да составееет Македонски учебници, да сочинееет оние српски. Да не се лажит, Деспоте, националниот дух у Македонија до такво дееедеже денеска је стигнал, шгото и сам Инсуд

Христос ако слезит от небоно неможит да го уверит Македонска, оти тој је болгарин или србин, освен оние Македонци, у кои веќе пропагандата българска се имат вкореннето.

Одломка од писмо на Темко Попов до Деспот Базиловик, познат македонски општествен работник. Објавено од К. Дамбазовски во в. „Нова Македонија“, 1—3 јануари 1960.

ПЕТАР ДРАГАНОВ (1857—1928), руски филолог, родум бесарабски Бугарин, професор во Солунската бугарска гимназија во времето од 1885 до 1887 година

Самниот Восток во прашањето за потеклото на старорковнословенскиот јазик се застапуваше за *македонизмот*, неговата татковина ја поставуваше во *Македонија*, и затоа тој, велеше Восток, може да се нарече и македонски. Но Востоков никако не се застапуваше за *бугаризмот* на таа значајна научна поставка во тесното значење на тој збор, како што тврдеа некои негови противници; напротив, што се однесува до *сопствено бугарско наречје*, тоа, според Восток, *можело од старо време да се разликува од првото (македонското) по многу важни призначи* и, ќе забележаме од своја страна, како што и сега тоа се разликува од него. Би требало да се очекува дека порано или подоцна убедувањето на Востоков ќе се потврди со истражувања на само по историските споменници на јазикот ами и на временниот строј на словенските наречја и особено на словенските говори во претполаганата татковина на кирило-методиевскиот словенски јазик.

П. Д. Драганов, *Нововые гласные звуки в современных македонско-славянских и болгарских говорах*, Русский филологический вестник, т. XIX, г. 10, Варшава 1888, стр. 2 (сепарат).

КАРА ХРОН (1852—?), австриски публицист

Во секој случај може да се докаже, како по нивната историја така и по нивниот јазик, дека Македонците не се ниту Срби ниту Бугари, ами *посебен народ*, имено директни потомци на

оние стари словенски преселници што го населува Балканскиот Полуостров одамна преа српската и преа бугарската инвазија и не се измешаа со ниеден од овие два народа.

Karl Hron, *Das Volksthum der Slaven Makedoniens*, Wien 1890, S. 31.

КРСТЕ ПЕТКОВ МИСИРКОВ (1874—1926), македонски славист, публицист и идеолог

Со тије неколку зборон јас сакав да појаснам соаржајњето на предложената на македонските читачи книга за најважните за нас прашања. Како последувач на идејата за полно отделеајње на нашите интереси од интересите на Балканските народи и за самостојно културно национално развијање, јас и је напишаф на централното македонско наречје, које за мене от сега на тамо имаат да бидат литературен македонски јазик.

К. П. Мисирков, *За македонските работи*, София 1903, стр. XI.

АЛЕКСАНДАР ТЕОДОРОВ БАЛАН (1859—1959), бугарски славист

Одамна ли беше до ослободувањето на Бугарите кога и по цела Бугарија се слушаа одговори на Бугарите на прашањето „што се“ (по народноста), дека се „христијани“ или „раја“? Па не е голема реткост и сега уште да се чуе Бугарин како одговара во судот на прашањето за својата народност дека е „христијанин“. Нему поимот за народноста уште не му станал нова прилобница на разумот. Во турско време бугарскиот селанец ги означуваше Бугарите од градовите со зборот „Грк“, граѓанската носија за него беше „Грчка носија“. А бидејќи Грците то титупираа тој селанец со „Абелоголав Бугарин“, неговиот брат од градоот мубеше да се наречува „Елин“, за да не трпи презир под своето вистинско национално име. Не ли е тоа сосем исто со она што го расправа г. Мисирков за називите на македонскиот Словен? Името „Бугарин“ беше паднало и во Бугарија до степен што го допираше само туѓ презир. Во устата на самиот Бугарин тоа име толку се испразни од националната содржина, што стана синоним на „христијанин“, кое име ја беше опфатило целата етничка соаржина на бугарската индивидуална и општествена

свест. Нашиот селанец кога ќе речеше „ние сме Бугари“, мисле-ше „ние сме христијани“, т.е. православни. Рускиот цар беше за него „бугарски цар“ не по народност, ами по православно хри-стијанство.

А. Т. Балаи, *Една македонска теорија*, Периоди-ческо списание LXV, 1904, стр. 818.

АНДРА ГАВРИЛОВИК (1864—1929), српски историчар на лите-ратурата и писател.

Зимоска гостуваше во Белград и уште во некои градови на Кралството Србија *македонската* театрална група под вол-ство на Црноаримски. Таа прикажуваше на *македонски јазик* оригинални *македонски драми*. Со еден збор, имавме обиди на нова духовна култура — литература и уметност — македонска. Не треба да се лажеме. Тоа што го покажуваше Црноаримски не беше жаргон ами проба на туѓа култура во друг свет, онака како што чешките артисти му идаат на гости на нашиот Народен театар, или уште подобро, како што на пр. Салвини преа некола-ку години со својата група гостуваше во Белград. То оставае настрана тоа што Црноаримски има од своите пнеси по аве ре-лакци — за Софија и за Белград — веќе самата појава на не-говите *македонски* продукции говори дека стоиме пред зачето-ците на нова, четврта, литература на Словенскиот Југ. А ние на тоа му пласкавме!

А. Гаврилковиќ, *Пред четвртоа кљажевношину*, сл. „Бранково коло“ X, 17, 29 април (12 мај) 1904, стр. 516.

СП. „МАКЕДОНСКИЈ ГОЛОС“

Запомни, македонски народе, дека настанува неповторни-вниот Велиден во твојот живот, дека вторпат не ќе можеш да воскреснеш од народна смрт, и решавај ја сега својата судобна сам — сам определ се!

Веќе одамна, одамна, тебе често ти повторуваат дека тво-јата душа не е твоја, туку на твојот сосеа, дека твојот лик мора да се одаразува во туѓото, а не во твоето животно огледало. Кого од нас, Македонците, не нè уверувале дека сме ту Бугари, ту Срби, ту Грци ...

Но ние не сме тоа, туку — одамна народ со свое сопстве-но име — Словено-Македонци.

Од статијата „К Македонскому народу“ (авторот потпишан под псевдоним — *Управда*), објавена во спи-сането „Македонски глас — орган спороников неса-висимој Македонии“, I, бр. 2, С.-Петербург, 27 јуни 1913, стр. 26.

РУДОЛФ А. РАЈС (1876—1929), истакнат швајцарски правник и професор на Универзитетот во Лозана

Реков дека вашите бугарофони би ти нарекол порадо Маке-донци. Вие ги нарекувате тие луѓе бугарофони поради нивниот јазик којшто личи на бугарскиот. Но, дали е тоа бугарски, дами е тоа истиот јазик што се зборува во Софија? Не. Македонскиот личи исто толку на српскиот колку и на бугарскиот. Не сум лингвист и нема да си дозволам сопствен суд, но незанитере-сираните балканолози ми тврдаа дека македонскиот личи по-веќе на српскиот отколку на бугарскиот. Можно е да има линг-висти што го тврдаат и спротивното. Но факт е дека македон-скиот не се зборува ни во Софија ни во Белград. Тоа е посебен словенски јазик како што е тоа, кај нас во Швајцарија, роман-шкиот, што се зборува во Гризо, покрај италијанскиот.

Според мене Македонецот не може да се нарече ни Буга-рин ни Србин, туку просто Македонец.

R. A. Reiss, *Sur la situation des Macédoniens et des musulmans dans les nouvelles provinces grecques*. Paris, Plon-Nourrit, 1918, p. 6—7.

АНРИ БАРБИС (1873—1935), истакнат француски писател

Станува навистина збор за еден народ. Народ што има свој оригинален етнички карактер, свои традиции, свои стре-межи, своја единствена и специфична личност.

Овој народ на самата почва каде што се развил и траел, каде што историјата го посадила, за која е сврзан со своите корене и својата култура, се третира како збир на робови и злосторници.

La question macédonienne est-elle si complexe que cela? „Fédération balkanique“, № 51, 1. IX 1926, p. 867.

*

Македонците, кои си имаат свој посебен јазик и неспорна етничка оригиналност, немаат право да се наречат Македонци.

Un peuple asservi, „Monde“, № 108, 28. VI 1930, p. 2.

АНТОАН МЕЈЕ (1866—1936), француски лингвист, индоевропеист

Говорите на Македонија се дел на јужнословенската група; оние што ги зборуваат можат, според околноста, да го земат за литературен јазик српскиот или бугарскиот. Нивните говори, различни меѓу себе, не се заправо ни српски ни бугарски, особено ако се мисли на писмениот бугарски јазик којшто се базира врз говори доста оддалечени од македонските говори. Без сомнение, упростувањето на именските форми е исто во Македонија како и во Бугарија, но тоа е резултат на балканска тенденција што се пројавува исто во српските говори од Балканскиот регион. Учителите на бугарските или бугаризирани ните училишта спровеле во Македонија силна акција во последната третина на XIX век; и тоа им даде основа на Бугарите да ја присвојуваат земјата за својот општ јазик; но немаше континуирана акција на еден јазик на цивилизацијата; во Средниот век имаше различни влијанија зависно од политичката ситуација; а по турското завојување литературната традиција престана да игра некоја забележлива улога. Па ако политичарите ги приклучуваа говорите на Македонија кон оваа или онаа група, незантресираниите лингвисти можат само да го резервираат своето мислење.

Всушност овие говори не припаѓаат заправо ни кон едната ни кон другата група што се распреваат за нив. И, дури кога лингвистичките факти би ја имале онаа јасност што тие ја немаат, посебната салничност со другата група не би претставувала ништо решително. Детински е лингвистиката да интервенира во гранични прашања од ваков вид. Политиката ќе ја реши јазичната иланина на Македонија.

A. Meillet, *Les langues dans d'Europe nouvelle*, Paris 1928, p. 132—133.

БИСТРИШКИ, ЗОШТО НИЕ МАКЕДОНЦИТЕ СМЕ ОДДЕЛНА НАЦИЈА?

Четврти конгрес на Македонскиот народен сојуз во Америка. Detroit, Mich., 1934, с. 42—45.

Одговорот на тоа прашање, пред сè, е од огромно политичко значење. Познато е дека како бугарскиот, така и српскиот и грчкиот империјализам го одрекуваат постоењето на македонската нација. Според првот, Македонците се „најдобриот дел од бугарската нација“. Според вторит, Македонците „се чисти Срби“, а според третит, Македонците се „славјаногласни Елени“. Така, секој од тие наши поробувачи го „оправдува“ задржувањето под свое ропство на соодветниот поробен дел од нашата татковина и истовремено ги оправдува претензиите за завладување на цела Македонија.

Орде Ивановски, *Значајна студија од 1934 година за настанувањето и развикоот на македонската нација*. Сп. Гласник, XVIII (1974) 1, с. 161—162.

ДЕКЛАРАЦИЈА НА ОБЛАСНИОТ КОМИТЕТ НА ВМРО (ОБЕЛИНЕТА) ПОД БУГАРСКА ВЛАСТ (ОМОМКА)

Издаањето — протест на Македонците под грчка власт, публикувано во грчкиот комун. в-к „Ризоспастис“ и др., е резултат на скривените желби и на борбата на целокупниот македонски народ. Барањето на Македонците под грчка власт слободно да зборуваат на свој роден македонски јазик, да отвораат свои македонски училишта за да ги учат своите деца на свој роден јазик е нивно свето право што ќе биде извојувано по пат на непомирлива борба на македонскиот народ против империјалистичките поробувачи за слобода и независност на Македонија.

2. Бидејќи Македонците под грчка власт не се ниту „славјаногласни“, ниту „чисти Грци“, бидејќи Македонците под српска власт не се „чисти Срби“, исто така и Македонците под бугарска власт не се Бугари, ниту пак сакаат да станат такви. Македонскиот народ има свое минато, сегашнина и иднина не како закрпка кон империјалистичка Бугарија, Грција и Србија, ами како самостоен словенски елемент кај кој се на лице сите елементи на самостојна нација, којшто со десетлетија се бори за извојување на своето право на самoopределување сè до одредување во самостојна политичка државна единица од империјалистичките држави што го потискаат.

(Објавено во в. „Македонско дело“, год. XI, бр. 195, с. 8, од февруари 1935 г. Во уводот кон Декларацијата)

со слични јазили на сродство со Авага спомнатите јазици. Максаксонскиот е премини меѓу српскиот и бугарскиот, и неговото прикачување само кон еден од тие јазици е од лингвистичка гледна точка неосновано.

M. Matecki, *Z zagadnień dialektologii macedośląskiej*, Rocznik Slawistyczny XIV, Kraków 1938, str. 142.

ГОЛЕМАТА СОВЕТСКА ЕНЦИКЛОПЕДИЈА (1938)

МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК, ... 2) (Во ново време) јазик на Јужните Словени што живеат на територијата на денешна Македонија. Без оглас на значителната дијалектна разновидност, македонските говори претставуваат единство и забележливо се разликуваат од народните говори на Тракија, Родошите, Мизија и на Стара Паанина.

Од општомаксонските јазични особености ќе ги одбележиме: 1) промената на „силниот“ *ъ* во *о*, на „силниот“ *ь* во *е* (сон, ден); таа црта е одразена уште во спомениците на старословенскиот јазик; 2) промената на *ж* во *ъ* со понатамошна промена во *а* или *о* (лъб, доб, лаб); 3) промената на *ѣ* во сите говори на Македонија во *е* (место, лето); 4) заубага на падежните наставки и аналитичкото искажување на падежните односи; 5) развинувањето на постпозитивната членска форма во имињата и во заменките; 6) различните типови на фиксиран акцент (пет типа); 7) наставката на првото лице еднина во глаголите од сите основи -*ам*; 8) генерализирањето на самогласката (замената на *ѣ*) за основите на имперфектот; 9) предавањето на идното време со помошта на частината *ке* и формата на сегашното време; 10) наставката на партиципот на минатото време за сите родови во множината -*де*.

Сета Македонија во дијалектен однос се дели на 2 групи: областа кон запад] од р. Вардар и [југо]источните] реони на Македонија. Во втората група влегуваат и говорите на Костур.

Западната група ја карактеризираат следниве дијалектни особености: 1) членските форми со тројно образување — *от* (маш), *та* (жен.), *то* (среден род); *ов*, *ва*, *во*, *он*, *на*, *но*; 2) наставката за трето лице еднина на сегашното време -*т*; 3) акцентирањето на третит слог од крајот; 4) фразеолошкиот карактер на акцентот. Западномаксонските говори се делат на неколку дијалектни групи: лебарска, охридска, централна, тиквешко-мариовска, велешко-скопска, горнолошка и долополошка. За [југо]источна] Македонија се карактеристични: заменките *он*, *она*, *оно*, *они*, предлогот *сос* и *ар*.

јата е речено: „Во врска со протестот на група Македонци од Егејска Македонија испратен до грчкиот печат против денационализацијата и теророт, Обласниот комитет на ВМРО (Об) во Македонија под бугарска власт од името на сите од бугарскиот империјализам национално потпишати Македонци во Петричко и бегалците во Бугарија ја објавува оваа Декларација.“

АНДРЕ ВАЈАН (1890—1977), француски славист

Поймот на „словенскиот македонски“ е нејасен само за оној што тоа го сака. Словенскиот македонски претставува реалност во таква мера што во XIX век суштествувал еден македонски литературен јазик, јазик на сосем мала учена литература, но на обилна народна литература; и не се работи само за документи на фолклорот какви што можат да се соберат сега: лирската македонска песна, многу ценета во Србија и во Бугарија, претставува еден автентичен литературен жанр, со реална вредност. Овој литературен јазик, базиран врз говори што природно се разликуваат малку меѓу себе, немаше време да се унифицира. Меѓутоа негови центри беа Скопје, Тетово, Охрид, Битола (Манастир), Воден, итн.

A. Vaillant, *Le problème du slave macédonien*, Bulletin de la Société de linguistique de Paris, t. 39, 2 (Numéro 116), Paris 1938, p. 195.

МЈЕЧИСЛАВ МАЛЕЦКИ (1903—1946), полски славист

Но треба да се додаде дека, покрај македонските особености што одат било по развојната линија на бугарскиот јазик било на српскохрватскиот, има исто и наполно индивидуални црти кои во токму таков вид не се јавуваат во ниеден од тие јазици. Тука спаѓа меѓу поважните фонетски црти развојот **ъ*, **ь* > *о*, *е*; **ѣ* > *а* или *о*, па и *ѣ*, *ѝ* < **ѣ*, **ѝ*, несомнено многу блиски до српските *h*, *h*, но сепак од нив различни. Затоа исто на прашањето дали се македонските говори српски или бугарски, би одговорил дека не се ни исклучиво српски ни бугарски, ами повеќето од нив претставуваат индивидуален дијалектен тип (којшто може да се нарече и македонски јазик), поврзан

навала од противникот, што си го присвојува правото на историска тапија врз срцето и свеста на народот од Повардарјето. Ке се земе ли при ова предава до која степен во таа навала се употребуваат, без какви и да се скрупули, сите можни средства, ќе стане јасно на колкави тешкотии и на какви искушења е изложен еден македонски писател, којшто често живее во некаква зафрлена паланка, осамен, далеку од неопходната книжевна средина и љубните помагала при книжевната работа, и во колкава опасност е неговиот бескомпромисен став, без кој, се разбира, нема вистинска и народна книжевност...

... Но иако тешкотните на патот на развитокот на современата книжевност на Повардарјето се многустрани и огромни, вистинските и доселаните писатели народни мораат да ги навијат, мораат достоинствено да го носат својот позив. Длабоко предавни на народните идеали, цврсто опреми врз своите вистински, будни и единствени пријатели од најнапредниот дел на својот народ, со успех ќе можат да одговорат на својата задача. — Пред нив лежи огромна и светла перспектива и навистина честит и возвишен позив. Огромното и неискришно поетско богатство на Повардарјето — најсјинот резултат од вековните патила, борби и идеали народни — ќе се намери, порано или подоцна, на своите вистински трубањеници, што ќе го подигнат на степен на модерна народна книжевност. Врз самопожртвување оддални луѓе паѓа голема историска чест, но и голема општествена одговорност да ги извршат чесно својот позив. Тие мораат безоборно да ги навијат сите лични и други тешкотии, сите искушења и сите лични кризи, за да го заслужат достоинствено име — народен писател на овој храбар и напатен народ. Делото што го започнаа Пејчиновиќ, Миладиновиќ и Жинџифов, скршнато еднаш од историските неминовности по други пат, ќе ѝ се врати сега на својата матица и ќе најде свои достојни наследници.

К. Rasin, *Razvitak i značaj jedne nove naše književnosti*, Radnički tjednik I, br. 23, Zagreb 1940, str. 5—6.

ТРАЈЧО КОСТОВ (1897—1949), бугарски политички работник, секретар на ЦК БРП(к)

Спорот за тоа дали Македонците се Бугари или се македонски Словени во сгашните услови би било навистина доктринерско чешање на јазичите. Но ние сме доложиле да ги имаме на ум фактите. А фактите говорат дека еден голем дел од македонското население има веќе македонска, а не македонско-бугарска свест. Според наши сигурни податоци, што доаѓаат

Тешките историски услови во кои се наоѓале Македонците имаат оставено свој печат врз нивната култура. По Првата империјалистичка војна (1914—18) голем дел од Македонија беше присоединет кон Југославија. Националниот тнет на владејачката српска буржоазија е извонредно тежок. Српската лингвистичка наука во лицето на Белиќ го одрекува секоо право на национално самоопределување на македонските Словени, тврдејќи дека македонските Словени божем се Срби. Од друга страна, бугарската лингвистичка наука, којашто им служи на идеите на бугарскиот империјализам, не им го признава на Македонците правото на самостоен национален развиток. Јужна Македонија ѝ припаѓа на Грција, каде што исто така е силан националниот тнет.

Большая Советская Энциклопедия, том 37, Москва 1938, стр. 743—744.

КОЧО РАЦИН (1908—1943), македонски поет и револуционер

Во долгиот, мачен процес на формирање на свеста на народот од Повардарјето*, современата народна книжевност е значајна културна појава и културна придобивка. Пишувана на јазик на кој тој народ најинтимно си мисли, најдлабоко ги чувствува и изразува своите вековни патила и најблагородните човечки стремежи, тесно поврзана со народниот живот и со неговите прогресивни струи, таа книжевност и не можеше да биде друго освен верен и жив оазис на сите тие патила, страдала и идеали народни, срце и свест и високо кренато знаме народно. Самиот процес на настанувањето на оваа книжевност покажува најдобро дека почетокот бил плодносен — кога таа била инспирирана од потребите народни, кога то олицетворувала вековниот идеал народен и дека бил наполно залуден кога таа ја губела врската со народот...

... Објективните услови во кои денеска мора да работи и да живее современиот писател на Повардарјето особено се тешки, многу комплицирани и мачно совламливи. Тој мора да го издържи не само стократно тешкиот напор при изградувањето на една нова и напредна книжевност во околностите на една многу стеснета културна средина, на многу спромашно или скоро никакво пишано книжевно наследство, опреен единствено врз својата фанатична волја и добронамерната помош од луѓето со напредни сфаќања, — туку мора да ја издържи и комбинираниата

* т.е. Македонија (ова име беше забрането во крајството Југославија). Белешка на Редакцијата.

од компетентни другари од самата Македонија, македонската свест проникнала многу длабоко, особено во младата генерација што не била опфатена од егзархиската пропаганда. Според тие другари, што одамно ја познаваат положбата во Македонија, не помалку од 80% од словенското население во Македонија се чувствува македонско, а не бугарско население (не разбира бугарски јазик). Нашите документи се преведуваат на македонски и тешко — велат тие другари — бугарската пропаганда ќе успее да ја разбие таа македонска свест. Народот не само што не е восхитен од „слободата“, туку не можат да го натераат да вика „ура“, тој е нем за патриотски ардорења. Јасно е дека процесот на формирање на македонскиот народ во нација многу напредувал. Ние не можеме да не се однесуваме позитивно кон тој процес и да не го помагаме активно, бидејќи тој најдобро им одговара на интересите, традициите и задачите на македонскиот народ.

Од писмото на Трајчо Костов, секретар на Централниот комитет на Бугарската работничка партија (комунисти), од мај 1941, до Тодор Павлов, во кое се изнесуваат ставовите на ЦК БРП(к) за македонското прашање и се одговара на писмото на Тодор Павлов од 15. V 1941 год. Објавено во сп. „Разглед“, XIII, 4, 1971, стр. 401—412.

ПРОГЛАС ОД ЦК БКП „ЗА СЛОБОДА, РАМНОПРАВНОСТ И САМОУПРАВУВАЊЕ НА МАКЕДОНИЈА“

Декември 1941 година

Македонци!

Ете денеска, исто онака како и порано, вие немате политичка и културна слобода.

Додека таканаречените српски големци не ви даваа да се викате Македонци и поради тоа ве гонса, денеска бугарските фашисти и шовинисти со сила ве тераат да се викате македонски Бугари, и исто така ве гонат ако кажете дека сте Македонци. Вашите водачи и борци од минатото, како Гоце Делчев, Пере Тошев, Горче Петров, Јане Сандански, Димо Х. Димов и други, ви се претставуваат како стопроцентни бугарски шовинисти и фашисти. Во сите прогласи на власта и на продадените Македонци борбата на Гоцета* за слобода, демократија, рамноправ-

* Гоце Делчев (1872—1903), мошне истакнат македонски револуционер. *Белешка на Редакцијата.*

ност и самопредавање на македонскиот народ се споредува со борбата што бугарските фашисти и Хитлер ја водат за освојување и грабеж. Каково одвратно оквернување на спомениот на вашите големи апостоли и какво гласно изопачување и фалсифицирање на македонската борба за слобода!

Ако се осмелите да се наречете Македонци, вас ве гонат, тенаат, не добивате служба, па дури ни пропусница. По уставните не смеете да зборувате на македонски јазик, и секој македонски разговор се обележува како србманство. Целата македонска историја, култура и борби се изопачуваат од страна на бугарските фашисти и шовинисти, против волјата и протестите на бугарскиот работен народ, како што до вчера тоа го правела великокрските шовинисти против волјата и протестите на српските работни маси и на најкултурните напредни елементи на братскиот српски народ.

Архив на Комунистичката партија на Југославија.
Том VII, Београд 1951, с. 83—84.

ТОДОР ПАВЛОВ (1890—1976), бугарски филозоф и општествен работник, доагогодишен претседател на Бугарската академија на науките

Списанието „Македонска мисъл“ ќе изигра безусловно корисна улога, ако неговите редактори и соработници никогаш не забораваат дека новата национална македонска свест не паѓа на готово од небо, ами е резултат на цела редица услови, борби и напори, некои од кои датираат уште од преа ослободувањето на Бугарија. Тоа е еден сложен процес што треба да биде проучен сестрано, како во теориската така и во историската форма и само на тој начин списанието ќе придонесе нешто позитивно за понатамошното закрепнување и развивање како на новата национална култура на Македонија, така и на новата слободна демократска федерална македонска Аржава.

Акад. Тодор Павлов, регент на Бугарија, за списанието „Македонска мисъл“, I, 1—2. Софиа 1945, с. 2—3.

*

Нам меѓутоа не ни е дозволено да бидеме неправични кон споменот на великиот македонски син и затоа токму тука, сепа, сме должни да оубележиме дека Гоце* во еано свое писмо

* Гоце Делчев. *Белешка на Редакцијата.*

беше напишал: „Така ли нема кој да напише барем една книга на македонски?“. Таа екскламација на Гоце покажува дека, ако тој беше останал жив, не би останал во никаков случај рамнодушен спрема фактот дека денеска во Македонија има маса книги, и не само поетски и публицистички, пишувани имено на македонски јазик којшто веќе се оформи во значителна степен и сè повеќе се дооформува и усовршува токму како нов литературен македонски јазик.

Т. Павлов, *Гоце Делчев*, Македонска мисла,
II, 1—2, София 1946, стр. 7.

ГЕОРГИ ЦАНЕВ (1895), бугарски книжевен историчар и критичар

Гостувањето на Македонскиот народен театар кај нас е настан од историски карактер. Тоа е првата културна манифестација на новата демократска република Македонија. Дојдени се да ни ја покажат својата уметност луѓе од земјата која не само што е класична во историјата на словенската култура туку класична и по своите страдања. И оваа манифестација означува преа сè дека е ставен конечен крај на мрачното минато кога Македонија беше објект за завојувачки стремежи од страна на многу земји. Денеска тагковината на браќата Милановиќ е слободен и рамноправен член на федерална Титова Југославија. Македонскиот народ суверено располога со својата судбина, зборува и се учи на својот јазик, ја гради својата култура. Тој ги има веќе сите оние општествени, политички и културни услови за кои мечтаеја и се бореа Гоце Делчев, Јане Сандански, Димо Хаци Димов и многу други синови на Македонија. Развојот на Народноослободителната борба му стави крај на егзистичкиот и повинистичкиот национализам, историјата им ја изрече својата пресуда на сите поддржувачи на ропството и реакцијата и го потврди правото на народите сами да ја решаваат својата судбина.

Демократска отечественофронтовска Бугарија со радост ги пречекува првите манифестации на културата на братскиот македонски народ. Нашата прогресивна интелигенција ја чувствува таа култура како дел од големата општа култура што Јужните Словени започнуваат да ја создаваат, вдахновени од идејата за единство и најблизок сојуз помеѓу себе. Затоа и помина во таква засилената атмосфера, со таков ентузијазам првата претстава на Македонскиот народен театар.

Тоа што однапред прави силен впечаток и што е особено важно да се потцрта преа сè е јазикот: македонскиот јазик оа

спената звучи прекрасно. Најубавиот негов впечаток, она со кое ги привлекува гледачите, доаѓа од неговата особена ритмика и мелодиичност.

Писацата „Чорбаци Теодос“ од Васил Иљоски е убав податок за македонската литература. Таа оразува една стара епоха — епоха на турско ропство. Сигурно на тоа се должат и многуте турцизми во јазикот.

Г. Цанев, „*Първото представление на македонският Народен театър*“, в. „Отечествен фронт“, 3, VII 1946.

СТОЈКО СТОЈКОВ (1911—1969), бугарски славист

Текстовите во хрестоматијата се наредени спрема географската положба на дијалектите во овој ред: северисточни говори, северозападни говори, југозападни говори, говори надвор од пределите на Бугарија (Банат и Советскиот Сојуз), а на крајот се мадени образци оа македонските говори во Пиринскиот крај.

Ст. Стойков, *Хрестоматия по българска диалектологија*, София 1950, стр. VI.

ИВАН ЛЕКОВ (1904—1978), бугарски славист

Прерагганите текстови опфаќаат образци оа современите литературни словенски јазници, а имено: руски, украински, белоруски, полски, горно- и доолнојужнички, чешки, словачки, српскохрватски, словенечки, македонски и бугарски. Оа делните јазници се претставени со текстови оа видни писатели, што можат да даат претстава за мадениот јазик и соодветната литература... Неопходно е да се истакне дека во ова помагало излегуваат за првпат пред бугарската јавност текстови на белоруски, словачки, словенечки, македонски, горно- и доолнојужнички јазик... За да им се олесни на студентите користењето на текстовите, сметавме за неопходно да придадеме кон секој оа оа делните јазници кратки речници.

Ив. Леков (редактор), *Славянски текстове с пояснителни белешки и речници*, София 1958, стр. 3—4.

ГЕОРГИ ДИМИТРОВ (1882—1949), истакнат бугарски револуционер, од 1935 до 1943 год. генерален секретар на Комunistичката интернационала

Шовинизъм, -зъмът, -зма, мн. нема, м. (фр.). Реакционерна буржоаска идеологија и политика што проповеда превааст на една нација над друга и распаљува национално непријателство и омраза меѓу народите; национализам. Еден од најважните корени на сите национални несреќи и катастрофи... лежи во великобугарскиот шовинизам, во великобугарската идеологија и политика на хегемонија на Балканот и господство над соседните народи. Г. Димитров.

Бугарска академија на науките. Институт за бугарски език. Речник на съвременния български книжовен език. София 1959. Том трети, Р—Я, стр. 655.

II. ТЕКСТОВИ ОД НАРОДНООСЛОБОДИТЕЛНАТА БОРБА (1941—1945)

МАНИФЕСТ ОД ГЛАВНИОТ ШТАБ НА НАРОДНООСЛОБОДИТЕЛНАТА ВОЈСКА И ПАРТИЗАНСКИТЕ ОАРЕДИ НА МАКЕДОНИЈА ДО НАРОДИТЕ ШТО ЖИВЕАТ ВО МАКЕДОНИЈА ЗА ЦЕЛИТЕ И КАРАКТЕРОТ НА НАРОДНООСЛОБОДИТЕЛНАТА БОРБА (Оломка)

Октомври 1943 г.

М а н и ф е с т

Македонски народе! Македоници и Македонци!

*Браќа и сестри на нашата поробена ама никогаш
непокорена татковина!**

Настанаа денвите на големите победи на нашето оражие. Секој ден ни носи нова, голема победа. Непобедливата Првена армија, надеш на сите поробени народи, напреаде на запад, без да можат да ја задржат. Сојузничките англо-американски армији напредуваат во Италија. Нашата славна Народно-ослободителна војска на Југославија, под умната команда на најголемиот војник на нашата земња — Аругарот Тито, ги ослобоауе градовите и селата по цела Југославија. Еве денес и нашата млада Народно-ослободителна војска на Македонија, што е составен дел на Народно-ослободителна војска на Југославија, израснала од малите партизански оареди за време от авегодишни нерамни борби против фашиските окупатори и нијните слуги, се здоби со големп победи. Ослободен е голем дел от нашата татковина. Нашата млада војска, под славното знаме на

* Оригиналот на документот се наоѓа во Институтот за национална историја, Скопје, шив. бр. 280. На документот нема датум и место, но е пишувани по принте денови на м. октомври 1943 на слободната територија во Дебарца (с. Првсна Вопа), каде што во тоа време се наоѓа Главниот штаб на НОВ и ПО на Македонија. Беленика на Редакцијата.

Крушовската република** победоносно чекори и смело тази на кај исполнувањето на својата голема идеја — ослободувањето на Македонија.

Деновите што настануваат са во исто време и ленови на големи борби што ќе ја решат судбината на нашата напатена и окрвавена татковина.

Германските фашистки окупатори претрпеја смртоносни удари при Сталинград, Орел, Харков, Смоленск, у Африка, Сицилија и Италија. Они го изгубија својот најголем сојузник — фашистката Италија и Мусолини. Но, уште не са унишожени. Напротив, уште ни стојат големи и тешки борби со тој гл авен и е р и ја т е л на слободата и независноста на нашиот народ.

Големоболгарските фашисти, на чело со принц Кирила, Филов, Михов* и Арути, што служат верно на Хитлеровите поробителни планови, се навоѓаат пред капитулација. Што повеќе се приближуваат до границата на Болгарија братските словенски руски армији и што сè појак е притисокот на народно-ослободителните востаннички дружини на братскиот болгарски народ, сè повеќе се разјадуе болгарската клица и нејзините слуги сред редовите на македонскиот народ. Туку уште, тие долни слуги на Хитлеровиот фашизам, заедно со разбојничките германски ораи, гзат со својата бербатна чизма по нашите градови и села, по нашата света земја. Еве уште тије разбојнички банди обирајат по нашите села. Еве и денес на сила ги оавлачујат нашите синови по далечните бојништа, да се тешајат против големите сојузнички армији и против нашите југословенски браќа, а сè тоа — зошто? — за германските банкери и барони. Со тије нечисти слуги на Хитлеровиот фашизам, со големоболгарските фашистки окупатори, ни стојат такуѓере уште многу тешки и остри борби.

Големосрпските хегемонисти, на чело со предателскиот генерал Аража Михајловиќ, што служеја верно на германо-италијанските окупатори со цел да ги разбијат нашите народно-ослободителни борби, се навоѓајат денеска во раскапуење. Нашата јуничка Народно-ослободителна војска на Југославија ги разбија комај по сите земји на Југославија. Туку, тије бедни ронки на

** Крушовска Република — На 2. VIII 1903 г. избувна Илинденското востание против турската власт. Меѓу останатите градови и села, е ослободено и Крушево со околината. Востаниците во Крушево организираат собрание од 60 души по 20 од секоја народност. Од редовите на собранието е избран Извршен одбор од 6 души. На чело на Републиката е Никола Карев. Оваа народнопомоќарска власт се задржува до повторното заземање на Крушево од страна на Турците на 13 август 1903 г. *Белишка на Редацијата.*

* По смртта на цар Борис (28. VIII 1943), во Бугарија е формирано регентство во состав: принц Кирил, проф. Богдан Филов и ген. Никола Михов. Регентството ја прогласува авторитарната политика на соработка со сениите на Оскар. *Белишка на Редацијата.*

големосрпската хегемонија, против кои денеска стануе целиот српски народ, заедно со сите народи во Југославија, се обидуваат септики да ги исполнат своите нечисти цели, со помоќта на окупаторите да ја разбијат нашата Народно-ослободителна војска. Во тоа они се соединија со големоалбанските хегемонистички среди во областа на Гостивар — Тетово, додека во областа на Куманово, со напаѓањето на памији, се обидуваат да ги скрлаат и фрлаат во меѓусобна братоубиствена војна Македонците, Албанците и Турците. За да го осигураат повраќањето на режимот на големосрпската хегемонија и тиранија во Македонија, се слуѓат со сè. И со тија гнасни слуги на Хитлеровиот фашизам, со големосрпските агенти на окупаторот во Македонија, ни стојат такуѓере уште многу големи и остри борби.

Големоалбанските фашисти и големоалбанските хегемонистички елементи од цела Албанија, се збираат по цела македонска територија под фчерашната италијанска окупација и со помоќ на германските окупатори от сите страни се обидуваат да ја разбијат нашата Народно-ослободителна војска. Оваја реакционерна големоалбанска клица, уште од сега со провокаторско поставуење на прашањето за утрешните граници саќа да го разбие единството на македонскиот и албанскиот народ, што е создавано низ тешка и нерамна борба против окупаторот. Она саќа да ги фрли во братоубиствена верска војна за интересот на германските фашистки поробителни. Она создава разбојнички, качашки банди, со цел да го разбие нашиот тил. И со тие нови слуги на Хитлеровиот фашизам, со големоалбанските хегемонистички агенти на окупаторот, ни стојат уште многу големи и остри борби.

Македонските фашисти, предатели на македонскиот народ, слуѓите на германските фашистки окупатори на чело со Ванчо Михајлов от еана страна и Китинчев, Гузелов, Чкатров, Коста Цинишев и Арути, от друга страна, са денес во раскапуење. Сè повеќе што се гледа дека германскиот фашизам се криши и се поголем што е напавиот на борците во редовите на нашата Народно-ослободителна војска, сè повеќе се создава страх во редовите на сите предатели на македонскиот народ, који за сметка на Хитлера ја продадоја нашата татковина. Но овие подли предатели се обидуваат да го расцепат македонскиот народ и на тој начин и понатакај да го поробуваат. И против таја фашиска клица ќе треба уште долго, заручжено и смело да се бориме.

Браќа и сестри, Македонци и Македонки

За прв пат во нашата славна историја имаме денес своја млада народна војска. За прв пат нашата млада војска жине победно по побед. Ние денес спрема лице на новите големи борби.

Се работи за судбината на нашата земја. Бие последниот час. Ве викаме вас, синови и ќерки на македонскиот народ да се сплотите во борбените редови на нашата Народно-ослободителна војска на Македонија. Ве викаме со небројни сили да удриме по сите непријатели на нашата слобода и независност. Ве викаме и вас, стари илинденски борци, да ставите во редовите на нашата војска. Оново воскреснуваат славните денови на Крушевската Република и Илинденското востание. Те викаме и тебе, јунашка мадамно на Македонија, што даде толку жртви во борба за слобода на својот народ. Те викаме тебе, македонски народе, да ставиш тврдо во нашите редови. Основиве што идат ќе ја решат твојата судбина.

**РЕШЕНИЕ ДОНЕСЕНО НА ПРВОТО ЗАСЕДАНИЕ НА АСНОМ
ЗА ПРОГЛАСУВАЊЕ НА АСНОМ КАКО ВРХОВНО, ЗАКО-
НОДАВНО И ИЗВРШНО НАРОДНО ПРЕТСТАВНИЧКО
ТЕЛО И НАГВИСОК ОРГАН НА ДРЖАВНАТА ВЛАСТ НА
ДЕМОКРАТСКА МАКЕДОНИЈА**

Решение

*на Антифашисткото собрание на народното ослободување на Македонија како врховно законодателно и исполнително народно претставително тело на највисок орган на државната власт на демократска Македонија (АСНОМ)**

Чл. 1

Основајќи се на суверената воља и правото на самоопределение на народот на Македонија, чии верни толкователи се претставителите во ова Собрание, а во согласие со решенијата донесени на II заседание на АВНОЈ (Антифашистичкото веќе на народното ослободување на Југославија) во град Јајце — 29 ноември 1943 година) — Антифашисткото собрание на народното ослободување на Македонија (АСНОМ) се конституира во врховно законодателно и исполнително претставително тело на Македонија и (на) македонската држава, како равноправна федерална единица во демократска федеративна Југославија.

Чл. 2

АСНОМ (ја) врши законодалната и исполнителната функција на македонската федерална држава, до колку таја функција

* Оригиналот на документот се наоѓа во Институтот за национална историја, Скопје, инв. 2842. Велика на Редакцијата.

ја не ја префрлила на својот Президиум и на Народното правителство на македонската држава.

Чл. 3

АСНОМ го образуваат народните претставители, без разлика на народност, вероисповедание, пол, раса и политическо-партијска припадност, кои се дали доказателство, оти ја прихваќаат борбата за самостојателност и слобода на народот на Македонија и народно-ослободителната борба на сите останали народи во Југославија, а покрај тоа се непомирливи непријатели на окупаторот и неговите помагачи.

Чл. 4

Законодавателната власт АСНОМ ја врши на своите пленарни седанија, а во времето меѓу седанијата таја власт ја врши преку Президиумот.

Исполнителната власт АСНОМ ја врши преку својот Президиум и преку Народното Правителство на македонската држава.

Чл. 5

АСНОМ и Народното правителство на македонската држава се врховни органи на народната власт во македонската држава како федерална единица во федеративна Југославија.

Имајќи (го) пак предвид сегашното развигне на народно-ослободителната борба и степенот на изградувањето на власта во обшната држава, а како уште ги нема сите условја за образувањето на Народното правителство на македонската држава, функцијата на Народното правителство ќе ја врши врвено ПРЕЗИДИУМОТ на АСНОМ.

Чл. 6.

АСНОМ си избира свој Президиум, кој е составен од претседател, два подпретседателя, два секретара и најмалку други 16 (шеснаесет) члена.

Чл. 7

За својата работа Президиумот одговара пред АСНОМ.

Чл. 8

Сите законодателни решениа на АСНОМ и неговитот Президиум се објавуваат со подшците на претседателот и секретарот на АСНОМ, односно (на) неговитот Президиум.

Чл. 9

На територијата на Македонија важат законите на федералната македонска држава и законите на федеративна и демократска Југославија.

Чл. 10

До формирањето на Народното правителство на македонската држава при Президиумот на АСНОМ се образува нужен број одасли за разните гранки на државното управление.

Секој оддел се управуваа от началник на одделот. Началникот на одделот ги води работите на одделот, под раководство и контролата на членот Президиумот, на кого и одговара.

Чл. 11

Народното правителство на македонската држава, односно до неговото образование Президиумот на АСНОМ, има функцијата на народно правителство, основајќи се на решенијата на АСНОМ, а во согласие со решенијата на АВНОЈ, како и заповедите и решенијата на Националниот комитет на ослободуените на Југославија. Донесуе заповеди и решениа и (го) контролира нивното спроведување во македонската држава.

Чл. 12

Народното правителство на македонската држава, односно до неговото образување Президиумот на АСНОМ, има право да (ги) отфрли заклученијата и заповедите на сите народно-ослободителни одбори, ако не се во склад со законите на македонската држава.

Чл. 13

Работите на секое заседание на Собранието ги води Работното претседателство, изабрано само за това заседание. Ова претседателство е составено от претседател, подпретседател, два секретара и најмалку 5 члена.

За секое заседание се избира и верификациона комисија составена од 5 члена.

Новото заседание го отвара Претседателот на претходното заседание, предлагајќи избор на ново работно претседателство.

Чл. 14

Ова решение владува вселнага во сила.
Во манастирот „Св. отец Прохор Пчински“, на ИЛИНДЕН,
2 август 1944 год(ина).

За Антифашишкото собрание на народните ослободуенци на Македонија

Претседател:

Методи Андонов-Ченто
Алупчо Д. Арсов
А. Арсов, с. р.

Претседател:
Методи Андонов-Ченто
М. А. Ченто, с. р.

РЕШЕНИЕ НА ПРВОТО ЗАСЕДАНИЕ НА АСНОМ ЗА ЗАВЕДУВАЊЕ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК КАКО СЛУЖБЕН ЈАЗИК ВО МАКЕДОНСКАТА ДРЖАВА

Манастир Прохор Пчински, 2 август 1944 г.

Решение

на Антифашишкото собрание на народното ослободување на Македонија за заведување на македонскиот јазик како службен јазик во македонската држава*

Чл. 1

Во македонската држава како службен јазик се заведуе народниот македонски јазик.

Чл. 2

Ова решение владуе вселнага во сила.
Во манастирот „Св. отец Прохор Пчински“, на ИЛИНДЕН
2 август 1944 год(ина).

За Антифашишкото собрание на народното ослободување на Македонија

Претседател:

Методи Андонов-Ченто, с. р.
Алупчо Д. Арсов, с. р.

* Оригиналот на документот се наоѓа во Државниот архив на Македонија, Скопје, фонд: АСНОМ.

III. СТАТИИ

К. П. Мисирков

НЕКОЛКУ ЗБОРОИ ЗА МАКЕДОНСКИЈОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК

Во четирите горни статии на оваа книга јас сакав да обрнам погледите на мојите сонародници на нуждата од једно корено изменување на досегашнијот процес на нашето јазовно развијање, као и на тоа, да мојите возгласи во тој случај не сѐт нешто ноо и безосновно, а сѐт само чекор напред во досегашното развијање на нашето национално самосознајње и да сѐт затоа сосем природни и основателни.

Сѐ разбираг, оти во једна мала книга, као што јет оваа мојата, не се можат поаробно да се разгледаат сите замирнати прашајња. За секоје од нив би се можела да напишит по једна цела книга. Но сега за сега от таквија поаробни разгледаујања за замирнатите питајња се немаат уште голема и неотложна нужда; затоа требаше за сите од нив да се кажит по неколку зборон, зашто они једно без друго сѐт нејасни и неразбирливи. Осем разгледаујањето на сите замирнати прашајња, за да бидит јасно појаујањето на книгата, сега ќе требит да се кажит неколку зборон за својременоста на книгата и нашиот литературен јазик.

Мнозина, можит, ќе речат, оти вистина арно јет чоек да се позамислит над прашајњата, замирнати во таја книга, но сега уште не му јет времето. Со оваа книга, ќе речат они, се носит раздор и разјединување меѓу нас, на место сојединујањето, које сега за сега ни јет така нужно. За македонска народност, македонска литература и литературен јазик није ке можиме да му мислиме само, кога ќе заживејеме једнаш слободен политичен живот; а до тогај нам ни требит, није да сме сојединени и да останеме на страна национално прашајње.

На тоа јас можам да одгоорам само ово: по мојето мислење, сепашните, т.е. мјурштетските реформи сѐт максимум, што можа да искочит од Европа револуцијата. Револуцијата на пролет ќе бидит нај глупаото, што можиме није да направиме. Со револуцијата на пролет ќе се користат само нашите непријатели, који си имаат само есаши, противници на нашите национални инте-

реси. Револуцијата на пролет само ќе ни уништи совршено нас и ќе уништи плодот, добијени од неја до сега, оти она ќе бидит напраена не против Турцко, а против него и Реформаторците Сила, и оти тоа ќе бидит не по наши есапи, а по есапите на некоја Голема Сила и некоји мали балкански Аржаи, који ќе не натераат нас да се дигнаме, а после ќе не остаат на сред пат; нај после, оти није, ако против сите аргументи на заравијо смисла пак подигнаме востајње, ќе бидеме само основа на дипломатичка борба меѓу реформаторците држаи и некоја треќа, која борба ќе се свршит само со нашето поништување. За тоа није, треба, да се откажаме од секоја мисља за револуција на пролет, уште поеке, шчо реформите ќе се воведат, зашчо со ниф јет вразна честа на Аве Големи Сили, који сеп во стајње да постаат сè на својето, — и да се зафатиме за ноа т. е. културна борба, во која прво место ќе треба да зимаат прашајњето за нашата народност и нашето национално-религиозно развијајње. Значит, истом сега му јет времето да се мислат за јазико наш, нашата национална литература и воспитајње во национален дух. Сега настапуат време за интерес со национално-религиозни прашајња.

Тој интерес малу јет задолнеа, но от тоа уште не следуат, да он си немаат сега место меѓу нас и да можит да ни направат Костит.

Ако сме логични, то треба да признајиме, оти автономноста на Македонија, за која до сега револуционерите се бореле, имаат смисља само во тој случај, ако револуционерите согледаваа во нашиот народ таквија кчества и особини, који се немаат у Арзугите балкански народи, а сеп само наша характерна црта. Само согледајуњето на тије својеобразни црти во характерот, правите, обичајите, животот, предајњата и јазикот на нашиот народ јет важна причина да сме није против делејњето на нашата татковина и за нејната автономија, зашчо дележот ќе ни искоренит сè, шчо ни јет мило и ќе ни наврзиг много противно нешто на нашиот народен дух. Само олаљаното македонско национално самосознајње кај нас ни даат морално право, да се бориме против барајњето на малите балкански Аржаи, да се раздасат нашата татковина, и да се бориме против пропагандите, шчо готваат почва за дележ. А ако не можит да се добијет автономија, треба ли није равнодушно да гледаме на работајњето на пропагантите и да се бориме со једно ноо течејње, шчо јет направено само против ниф за тоа само, шчо тоа течејње ќе ослабело најсилната пропаганда? Никак не, зашчо ни једна пропаганда, колку и да јет она силна, не можит да ни даат тоа, шчо очекуваме није од неја. Сите пропаганди сеп пропаганди само на своји, но никак не и на наши интереси, и она ниф никоаш немало ништо особено за народот. Спасејњето от пропагандите никој пат не ќе ни дојант, зашчо, ако јет делеска јед-

ната по силна, утре ќе се чинит и другата таква, а првата ќе ослабнит. Пропагандите само нај после можат да достигнат крајната своја цевља — дележот, који не го сакаат и тије, шчо сеп против националниот сепаратизм. Значит, последниот не јет неуместен во сегашните прилики, и можит да ни даат само арни плодови, но не и да ни направит.

Једно си имат местото националниот сепаратизм, то треба да се пројавит он во милоста кон сè, шчо јет народно, и на прво место, во милоста кон народниот јазик.

Јазикот јет средство, со који није познааме, шчо мислат, шчо осекаат и шчо сакаат нашиот собесаник. Во јазикот се имаат олаљани гласовни знаци или зборон за сите мисли, осекајња и сакајња на једен чоек, за тоа јазикот на једен народ јет негово духовно богатство и наследство, во који се заклачуваат, отпечатени во гласовни знаци или зборон, сите народни мисли, осекајња и сакајња, со који имат живено и живит једен народ и који се предаваат, као нешто свето от једно поколејње на Аруто. Да сочуват некој својот народен јазик и да го бранит као светијања, значит, да останит он верен на дугот на својите предавници и да уважаат сè, шчо имаат они направено за својето потомство. Да се откажит чоек от својо народен јазик, значит, да се откажит он и од народниот дух. Со тоа само се објаснуват сакајњето и усилијата на покорителите, да направат покорените, да се откажат от својот јазик и да изучат на негоо место нивниот; исто така со тоа се објаснуват упорството на покорените народи да сочувваат сето своје духовно народно наследство, а особито јазикот.

Таква милост кон нашијо народен јазик треба да имаме и није, ако сакаме да останеме верни на дугот на нашите предавници. Милоста кон народниот јазик јет наш долг и наше право. Није сме должни да мидуваме нашиот јазик, зашчо тој јет наш, исто така, као шчо ни јет наша татковина ни. Првите гласови, шчо и имаме чуено, сеп гласовите на нашите татковни и мајки, гласовите и збороните на нашијо народен јазик. Преко ниф није долбифме нашата прва духовна храна, зашчо со ниф се осмислуваат сеп, шчо видофме со нашите очи. Со народниот јазик није освојуваме психологијата на нашите татковни и предавници и се чиниме нивни духовни посланици, као шчо сме со снагата нивни телесни продолажаачи. Ако се оаносуаме со презрејње кон народниот наш јазик, није само врајќаме со неблагодарност на нашите родители за сето нивно духовно гледајње и воспитајње. — Није имаме и право, осем долгот, да браниме нашиот јазик и тоа право ни јет свещено. Секој, кој шчо напаат на нашиот јазик, ни јет исто такав наш непријател, као и напаачот на нашата вера. Верата и јазикот, тоа сеп душа на једен народ, со измиснувајњето на који, једен народ праит коренен душевен препрат:

он се откажуат от сè првбешно и земат сè ноо. Тој коренен прврат, ако стаат постепено во течење на цели векови, не јет опиавен, зашто једни делови од него се однесуваат до једни поколејња, други до Арузи поколејња, така да једни делови преминуваат по наследство, као народано наследје, и само некој сет нон. Тој коренен прврат не јет опасен само, ако јет резултат на са-местојното развијање на народот.

Но, ако једен народ изменуат својот јазик и својата вера во једно касо време и под силно чуждо влијање, сам без сознајне однесувајќи се кон таја измена, то он се откажуат от сам себе и от негоите интереси и предаат и себе и ниф на једен посплен народ, кој шчо ке постанит со него и ниф, како шчо ке му се заблагорасуат. Значит, да се откажит једен народ от својот јазик, се велит, да се откажит он и от сам себе и својите интереси; се велит, да престанит да гледаат на себе со своји очи, да судат за себе и за Арузите со својот ум и разум, а да чекаат укажање за сè от страна. Једен народ, кој шчо изгубил својот јазик, мјасат на једен чоек, кој шчо изгубил патот и не знајит от кај идит и кај одит, и кој шчо не знајит, зашчо одит вамо а не онамо или тамо. Колко во поскоро време једен народ изменуат својот јазик, толко по опасно и отчајано јет негоото положјење.

Опасноста, која угрожаат на нашијот народ и негоите интереси от страна на пропагандите, који шчо употребуваат сите и дозволени и недозволени средства, за да исчистат од Македонија нашијот јазик и со него нашите духовни интереси и да насадат на нивно мес о нивните јазици со нивни интереси, не само не задолжуат нас, но и ни даат полно право да употребиме сите и дозволени и недозволени средства за да сочуваме нашијот народен јазик, и со него нашите народни интереси. При тоа није не сакаме туго, а си браниме својето.

Јазикот јет акустичен резултат от физиолошко работење на органите на чоечката реча, на кој шчо му се приписуат ивесно значење. Главните елементи на јазикот или чоечката реча сет: органите на речата, нивното физиолошко работење, слухот, психолошкото воспријамјење на физиолошкото работење на органите преку слухот, и пристојединуајњето кон воспријаманијот резултат на физиолошкото работење на органите на речата или гласот, или зборот, некоје значење. Значит, јазикот главно јет физиолошко-психолошка способност на чоека, и као таква за-визијот от сè тоа, шчо прант да се менит чоек, т.е. со развијање на једен чоек и једен народ се развијат и негоијот јазик, со нивното опајање опагат и нивнијот јазик. Чоек се менит во време и пространство; исто така се менит и негоијот јазик. Променејањата во јазикот на једен народ во вре-

ме составуваат историјата на јазикот на тој народ, а променејањата негои во пространство составуваат негоите современи варијации или дијалекти, поддијалекти, тоори, подтоори и пр.

Секој народен јазик имат своја историја и своји современи варијации или дијалекти, поддијалекти и пр. Своја историја и варијации имат и нашијот јазик. По таја историја можит да се изучит, како сегашните варијации се добија от по-стари и последните оа једен общ македонски јазик, а тој оа једна јужно-словенска група и пр. Исто така по неја можит да се проследит на која варијација, или на кој диалект, во које време имало по голема литература.

Историјата, како на нашијот, исто така и на Арузите јазици, ни покажуат, оти секој диалект, поддиалект, тоор и подтоор, можит да се употребуват во литературни произведејња. Таја привилегија на једен диалект, поддиалект и пр. — да бидит органи на литературна реча — по учејњето на историјата на јазиците, се даат ним, не по некакви особени естетички преимушества, а по чисто практични причини, т.е. по стечејњето на историско-културните прилики. Тије прилики денеска подигаат једно наречије на степен на литературен јазик, утре друго и пр.

Историско-културните прилики во создаајњето на литературни јазици господствуваа секоаш, господствуваат они и сега. Благодарење ним во нај ноо време се откажаа да си избериме једно оа нашите наречија за наш общ литературен јазик, а наместо тоа зедофме да се учиме и да пишаме на туѓинските јазици, нај поеке на бугарскијот. Благодарење на приликите сега није си избираме за общ литературен јазик, централното македонско, т.е. Велешко-Прилепско-Битољско-Охридското наречије.

Који сет тије историско-културни прилики, шчо не заставуваат: прво, да си создааме свој литературен јазик и второ, да избираме имено централното наречије?

Ето који.

Није видофме колку сет народните интереси тесно врзани со јазикот, а последијот со характерот и дуот народен. Није видаме сега, оти три национални и религиозни пропангани во нашата татковина се борат једна против друга и сите заједно се борат против нас и нашите интереси, сакајќи да им нанесат смртен удар и да си и потчинат под себе, зимајќи со таја целва религиозното и сколијата за да нанесат смртен удар на нашата прекојрката и сколијата за да нанесат смртен удар на нашата народност, ни налагаат на нас нивнијот, наместо нашијот јазик. Народните интереси ни налагаат за да и заштитиме ниф, да браниме нашијот јазик от пропагандите. Тоа бранење ке бидит успешно и ке размирит сите планови на пропагандите, ако бидит задружено и общо. А за да бидит такво, требит со общо согласје да се изберит једно наречије за общ македонски

литературен јазик. Согласноје ке имат, ми се чинит, само ако секој од нас прант избор не по некакви естетички сообразања и не по чисто меслни причини, а од гледниште на обичните интереси. Последните пак налагаат: периферичките наречија, да отстапат место на централното. Како шчо во једна држава се имат државен центар, кој шчо нај арно јет да се наоѓат во средината на државата и кон кој шчо се собираат сите власти на државниот живот, исто така и во јазиковните или обично по значејњето негоу треба да се имат једен центар, кој шчо наречија и гоори, као шчо се односуат кон периферичките наречија и гоори, као шчо се односуат кон централното наречије треба да се групираат сите научни и стопанската на државата кон крајните окрази и околии. Околу централното наречије треба да се групираат сите наши научни и литературни сили, за да го очистат и обогатат со сокровища на Арузите македонски наречија и да создадат од него једен убав литературен јазик. На него треба да се создадат једна богата скопица, научна и убаа литература, за да можит преко шиф да се раширит низ цела Македонија во вид на литературен јазик, кој шчо ке изместит од неја пропагандните јазии. А једно со изместуајњето на пропагандните јазии и со создаајњето наш литературен јазик, се изместуваат од Македонија и интересите на балканските државни и живното место ке го застанат создаените со јазикот македонски интереси.

И така, користа, шчо ке ни ја даит нашијот общ литературен јазик, ни служи за мерило при избирајњето наречије за таја целја, и она јет главнијот фактор при создаајњето на нашијот нов литературен јазик.

При возвишаајњето на једно наречије на степен на литературен јазик, никога немаат играно важна роља негоите естетични својства. Тоа јет једно, зашчо практичните сообразања зимаат врв над естетичните, а друго, зашчо последните сит односителни и посеке субјективни. По таја причина, по убаи се чинат на чоека тооо само тије наречија и гоори, шчо и слушат он или ѝ имат слушано по често. За тоа и не можит да се зборит за естетичност во јазикот, диалектите и гоорите.

Значит, једен македонец од источна, или северна, или јужна, или западна Македонија немаат прао да се противит да бидит избрано централното македонско наречије за литературен јазик само зато, шчо не им се чинело убао. Ѓемаат прао они да протестираат против централното наречије и за тоа, шчо јет оно централно као и зашчо изборот се прант по практични соображења.

Сега да видиме, али избирајњето на централното наречије за литературен јазик се оправдаат от практично гледниште.

Битоља се избират за резиденција на Генералнијот Инспектор на Македонија и негоите советници — цивилни агенти. Она се обрајкат во престолнина на Македонија. Таја ноа престол-

нина не јет далеку от спарите: Преспа и Прилеп, и од седалишето на до неодамна автокефалнијот Оридски Архиепископ. Значит, централното наречије имат заа себе, така да се речит, исторички праа. Последните се основаат и на негоото централно положје, које јет, како во географски, така и во етнографски односи. Централен праа во Македонија ни јет Велес. От тој центар географски, није само мало се оддалечуваме, идејки преко Прилеп кон Битоља и Орид. Таков праец при оддалечуајњето од географскиот центар се објаснуат со тоа, оти тије крајницата сит по оддалечени и от србскијот и бугарскијот јазиков центри, составтајки от себе македонски јазиков центар. И вистина дана лектор Велешко-Прилешко-Битољско-Оридски јет јатката на македонскијот јазик, зашчо на запад од него јет Дебранскијот (рока), на југ — Костурскијот (ронка), на исток — источнијот или Солунскијот (рџка) и на север Скопскијот или севернијот (рука).

Создаајњето литературен јазик јет дуовна потребност кај нас, со која се мислат да се клант крај на злоупотребите на пропагандите со нашите интереси, и со која треба да се создаат свој литературен и научен центар, за да се немаат нужда од Белград и Софија. А та тешка задаја ке се достигнит само, ако македонецот од северна Македонија подант рака на својот брат од јужна Македонија, и македонецот од источна Македонија подант рака на тој од западна. Подадените рачи ке се прекрстат околу Прилеп — Битоља.

И така: стремјењето на македонците да создадат свој литературен центар; тоа, шчо сега Битоља се чинит престолнина на Македонија; шчо Битоља, Орид, Прилеп сит исторички места за македонците; као и тоа, шчо составтаат они географски и јазичен центар; сите заједно праат да се пријимит, као общ македонски литературен јазик, централното македонско наречије.

Откако се изберит наречијето, које имат да бидат македонски литературен јазик, ке треба да се разгледаат и праашајњето за македонскијот праопис.

За праописот као и за праенот на нашето културно развјааје ке треба тврка да се направит неколку забелешки. Праописот на једен јазик, као и изработуајњето на једен литературен јазик можит да имат постепено и полусознатељно. Једен чоек од једен народ, шчо немаат писменост, можит да изучит азбуката од једен народ по културен од негоијот. Тој чоек можит да употребуат туѓата азбука и за гласои од негоијот јазик, или да изложит своите мисли со помокта на туѓа азбука. Но ако во негоијот јазик се имаат гласои, који се немаат во јазикот, от кој шчо се позајмуат азбуката, тогај позајмуачот на туѓата азбука ке направит некоји изменејња и дополнејња во неја, со који ке бидат означена разликата во гласоните меѓу

авата јазика. Таја позајмена и преработена азбука се предаат од колено на колено и со предањето се изменуваат и се дотеруваат до својствата на јазикот на позајмачите. Така постепено и неосетно се изработуваат азбуките у по некултурните народи од долинр со по културни народи. Но таква постепеност имаг месо, ако два саседни народи сет во не једнакви политични прилики, ке се речит, јединиот, т.е. по културниот народ господарува, а другиот, по некултурниот народ јет заробен, или глај маат немаг полна политична слободина. Но инак олат работите, ако авата народи имаат своји аржави. Во таков случај позамуљавата, особено културните, биваат по сознатељно и по скоро. Така писанството и писменоста кај нас македонците се имаат зафатено нај рано от сите словенски народи. Они се распространуваа со векои и идеа одозголу на горе. За тоа во историјата ништо не се зборуват за покрстуањето на нашијот народ. Но со покрстуањето секој пат имаг идено и писменоста. Со замолчуањето на нашето покрстуање се замолчуваат и процесот на образуањето на нашата писменост.

И така нашето дуовно препородајње и просветејњето кај нас, па и изработуањето на нашата писменост, заради географските и историјски прилики, имаат земено во првата илјадогодишна по Р. Хр. инаков хол, а у Арузите праославни словени инаков. Кај нас то се извршуваат постепено и незабележено, кај ниф брзо и со извесна тенденција.

От турското завојуање на Балканскијот полуостров стана једна премена. Турското тослство ни пресече сите врски со нашата старина. Нај тешко се отрази оно на Македонија, као централна провинција, па затоа во тоа време, кога у дружите праославни словени постепено се изработуаше писмениот јазик и праписот, није сè поеке се обезличаафме и тоого сосем се откажафме од нашијот јазик, као орган на литературна реча. Од време на време во течејње на цел XIX век није имаме општучки да се пишгт на македонски, но зарди некои историјски причини тије општучки не се овенчаа со успеф, каков би мого жело да се очекувагт од ниф.

Литературните општучки на македонците писачи во XIX век немаа за жалост таков значај, да задобијат последачи, затоа, ако и сега во XX в. видиме некои општучки да се пишгт на македонски, то тоа се не прант сознатељно и од некакви патриотични влечејња и цели, а само за забава. Во тоа се состоит разликата во нашето, т.е. македонското дуовно-национално возродауање, от тоа на Арузите праославни словенски народи, со друзи зборои: као шчо по напред није постепено и први се просветуафме со писанство и со писмо, а Арузите словени — после нас и на брзо, така пак сега, во тоа време, кога сите праославни словени постепено си изработија своји литературни јазичи, своји богати литературни и постепено изработени праписи,

није остааме назад от сите туку речи, без литературни традицији, не зато, шчо и немаме, а зашчо заборааме својеото, изуччајки тутето.

Није сега со брзина ке требит да разработиме нашијот литературен јазик, да установиме нашијот прапис и да создадиме једна наша литература, која ке одговараат на сите наши нужди. Со нашето сегашно национално возродауање није се противстааме на Арузите праославни словени, као шчо се противстаафме и напред: тогај бефме први во дуовното препородауање, које кај нас беше бавно, а кај ниф скоро, сега наопако; тогај они нас сакаа да не достигнат и работеа со извесна тенденција и брзина, сега наопако.

Во зависност от тоа, како се имаг развијано једен народ и негоиот јазик и праписот можит да бидат различен. Ако једен народ само постепено си изработувагт својеото писмо и него то преработувагт и при тоа во негоата историја се немаат таквија собитија, шчо ја преполнуваат и праат цела пропат меѓу једната, т.е. старата и другата или ноата нејна половина, — писмениот јазик и праписот содржаат во себе много таквија особини, који немаат реална вредност во гласонте на сегашното стајње на јазикот. Но, ако во историјата на културното развијање на једен народ се имаат два периода, меѓу који се имаг једен, као треки, по кој шчо јет период од застој и јет као непрелазна стена меѓу ниф, — тогај во новиот период на развијањето на националното самосознаање имаме препородауање на народниот дух, које стаат вистина на стара основа, но во него влизаат много нои начела, согласно со духот на времето и со специалните потреби на народниот жнот и негоите пројауања. Тоа претпородауање се оабележувагт и во книжнијот јазик и праписот: како јединиот, така и Арутијот сет горе долу слободни од некои традиции, који не сет согласни со современото стајње на развоорнијот јазик.

И така историјата на културното развијање на народите, согласно со нејнот хол, содејствувагт: или на чисто етимологијички или историјички прапис, или на бркан — етимологијичкофонетичен или историјичкофонетичен, или нај после на чисто фонетичен прапис. Трите вида от прапис зависат од по големата или по малата привзаност кон старото или ноото стајње на једен развоорен или литературен јазик. Једејнот от трите праписи се усвојувагт за једен литературен јазик у једен народ, шчо се возродаувагт, главно во зависност от та тенденција, шчо тослствуваат при народното возродауање.

Једно јет така, то и нашијот прапис и праецот на нашијот литературен јазик ке требит да бидат во полна зависност од та тенденција, која ке не раководит нас при нашето национално возродауање. Каква можит да бидат таја тенденција се виагт от таја книга. Но јас ке си дозволам да понотрам. Она јет:

прво, Македонија да се неутрализира за Бугарија и Србија и да се одаадецит еднакво од двете држави и друго, она требат да се обединит на јазична основа. Тије принципи ке ракоодат изработувањето на литературниот наш јазик; они ке ракоодат и праопишат.

На тије два принципа одоарат: 1, Прилепско-Битољското наречије за литературен јазик, као еднакво далеко и от србскијот и бугарскијот јазичи, и централно во Македонија. 2, фонетичнијот праопиш со употребените во таја книга писмени знакои и со мали отстапки на етимологијата и 3, речничнијот материјал да јет собрајне от сите македонски наречија.

(Првпат објавено во книгата: К. П. Мисирков,
За македонските работи, Софија 1903, стр. 1—XI, 1—148.)

И. Мазов

КОН РАЗВИТОКОТ НА МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК ВО НОБ

1. Едно поставување на проблемот за македонскиот литературен јазик

Периодот од Народноослободителната борба (1941—1945 година) е од најголемо значење за изградувањето и усвоувањето на еден единствен македонски јазик на кој ќе се пишува. Писмената активност, што ја следеше оружената борба против окупаторот во Македонија во тој период доби невидени до тогаш размери и ги приближи говорите од сите наши краишта, поставувајќи го сè понеразито проблемот за изградувањето на македонскиот литературен јазик како еден од важните белези за посебната национална припадност на нашиот народ. Како по некој нешипан закон насекаде и во Скопско, и во Кумановско, и во Штипско, и во Тиквешко, и во Битола, македонскиот јазик се јави и секојдневно завршуваше стремежот за изедначување на јазикот во таа писмена активност. Во тој стремеж и напори посебно треба да се подвлече фактот што уште од почетокот немаше некои понеразити неразбирани или настојувања во поглед на тоа врз кои наши говори ќе се изградува македонскиот литературен јазик. Писмената политичка активност на организациите на Комунистичката партија од неколкуте години пред окупацијата на земјата, како и појавата на песните на неколкуте автори во тој период всушност веќе го беа расчистиле проблемот врз кои наши говори ќе се изградува македонскиот

литературен јазик. Во времето на Народноослободителната борба тоа беше само потврдно и се бараа патшта како да се доближат нашите лијалекти еден до друг и врз тоа да се изградува еден единствен книжевен јазик. Како што знаеме, во тоа напалоно се успеса.

Изградувањето на еден единствен наш литературен јазик во тој период одеше по пат на свесно стремење на сите тие што пишуваша (прогласи, летци, весници, песни, пртички, репортажи, па Аури и во преписката на одделни раководители на Народноослободителната борба од различни краишта) да се пишува на еден јазик што ќе ги исклучи разликите карактеристични за одделните лијалекти. Целата таа работа доло време се одвиаше спонтано, само во свеста на луѓето, без Аури и да се јави некој одделен напис во многубројните публикации што нелегално во замината или во единиците на Народноослободителната војска излегуваа. За тоа како да немаше потреба или немаше време.

„Наш пат“ е сана од првите публикации од Народноослободителната борба во кои се поставува проблемот на изградување на македонскиот литературен јазик. Во него, покрај тоа, се даваат укажувања како треба да се пишува и зборува, кои се македонски, а кои туѓи зборови, се печатат народни поговори, ки, народни песни итн.

Овој лист е издаван во скопскиот затвор од страна на политичките затвореници, припадници на Народноослободителната борба. Во најголем дел тоа се интелектуалци. Во текот на 1944 година биле издадени три броја и излеаа дека освен нив други немамо издадено. Првиот број не носи датум на своето излеување. Сепак тој може да биде утврден. Во него е објавена репортажата „Антиинкотици на дело“, која почнува со зборовите: „Вечерта на 20. 5. 1944 год., во 8 часот се одержа првата конференција на тугнажките од осма ќелија“. Овој датум, несомнено, може да се земе како приближно време кога почнал да излеува весникот. Во последниот, третиот број е поместена уводна статија под наслов „Денеска е Илинден“ што значи оти тој број бил издаден на 2 август 1944 година.

Весникот е пишуван на рака со мастило. Словата се печатни.

Погоре рековме оти „Наш пат“ е сана од првите публикации од периодот на Народноослободителната борба во кои се расправа за патштата на изградувањето на македонскиот литературен јазик. Еве како е поставено тоа во весникот.

Во уводниот збор кон првиот број, помеѓу другото, можат да се најдат и овие редови:

„И не само тоа. Ние сарадварјки по содржајко на нашиот весник го нежбаме и нашието перо — се учиме да пишаме, а потребата за нашето работење во тој смер е нужна“.

Во истиот број е објавена посебна кратка нота од која може да се заклучи каквo треба да биде „смерот“ на работењето во изградувањето на јазикот. По примерот на другите народи и овде се укажува оти народниот говор треба да ја претставува основата од која ќе се тргне на тој пат и понатаму ќе се усвојуваша јазикот.

„Аа се учиме од нашата народна култура, да црпиме от нашата богата народна ризница: зборoј, компарации, пословици, песни. Да работиме над усавршувањето и обогатјувањето на нашиот език“, гласи таа нотица.

Сепак во поглав на укажување смерниците за изградување на македонскиот литературен јазик најинтересантна е статијата што е поместена во вториот број на „Наш пат“ под наслов: „За наш јазик, за наша литература.“

Во почетокот на таа статија се дава кратко објаснување за јазикот воопшто и неговото значење и место во животот на луѓето. Потоа се велат:

„Благодарение на запазвајното јазикот на мак. славјани и налицето на другите елементи, кој несумњиво окажват голем утицај еден на други, на историската позорница се јавува мак. нација, мак. нац. език.

По-горе видовме да езикот е едно толемо постижение, едно цело благо на човешкиот род. Кај се чуват то благо, кај се рабнит, развиват и живеат? Во арсеналот на духовната култура на човешкиот род. От тува и извoдoт да хазната во кој се чува, развиват и живеет национ. благо — нашиот нац. јазик — е народната и уметничката литература. Вистина, последнава е мала но таа тргна со сигурни кораки; епонејата на херојската борба за нац. ослободувајне несумњиво кје рoднт, кје се отразит во зародилата се уметн. литер. и заминит нашиот богат фолклор. Борбата на мак. исполнини за нац. осл. кје рoднт и создајт пееама уметници, кој за отразвјењето, за изнесвјењето на тиге образит-гиганти, кје бидат принудени, натерани да роват во народната ризница и најдаат златни зборoј и слова за нивното овековчување.

Да би се развила нашата уметн. литер. неoбoднимо нужно е да се фрлиме во длабините на нашиот народен език и литература, да ги изучиме негојте особености фонетски, граматички и синтаксически и извлечиме съответни закони. Само така кје создајме и национ. језик достанен за масите: само таква литература (умет.) почивашта, т.е. хранешта се от то богатство кје можнт да расит, да станит масовна, да ја изиграат прогресивната улога која и е наменета, народно речено, да му ги отворит очите на народот“.

Јазикот на кој се пишува весникот се одликува по својата неизданаочност и главно ја одразува состојбата карактеристична во македонскиот писмен јазик воопшто во тоа време —

несигурност како во формата така и во правописот и недостајтно стручно познавање на граматичките принципи, како точка оа која ќе се тргне во изградувањето на литературниот јазик.

Во јазикот на „Наш пат“ се подвлечени во поголема мера некои елементи од западномакедонските говори како:

Наставката т на крајот на глаголот во третото лице на единната во сегашно време (*сързвиг, развиват, можит* итн.);

скоро редовната редукција на интервокалното в (*зборoј, таткојна, секое, гојдого, човишки*) и на некои други исто така интервокални согласки (*созајат, дајт*), со стегање на самогласките од непосреден допир во еден слог како што имавме случај со *тагкојна, гојдого*, и во други зборови (*та место таа, то место тоа, изваг место извадат, убо* итн.). Во глаголската именка многу често имаме *јн* место *њ* (*отразвјењето, изнесвјењето*).

Јазикот на „Наш пат“ се разликува од јазикот што во тоа време се употребува во бритадните весници и во позадината и по правописот.

Едначењето на согласките по звучност не се применува во поголема размер и имаме: *одкипати, робство*.

Знакот *ј* се употребува многу почесто и имаме *није, је* место *е, неја, живејме* итн.

Се употребуваат буквите *ъ* и *ѿ*. „Ер голем“ се пишува на местото оа гласот *а* што произлегол оа неготаната носовка (*мътно, стъпка*), пред самогласно *р* меѓу две согласки (*ѿврно, твррдо, садвржит*), како и во зборовите позајмени од бугарскиот јазик (*съответни*). Осем тоа често патн место *ѿ* се пишува и *дѿ* (*тугуножитте*), нако напоредно со *дѿ* го среќаваме и знакот *ѿ* (*се ецаште*).

Употребата на овие знаци оа бугарската азбука, слабо го водење сметка за едначењето по звучност, како и употребата на некои бугарски зборови (*мишник, почивашта*), треба да се претположи оти се должи на ваљането дојдено оа бугарскиот правопис врз политичките затвореници, преку бугарската литература која, речиси, беше единствената литература со која имаа можност да дојдаат во допир тие. Оа друга страна таа појава може да биде објаснета и со недоволното стручно познавање на јазикот. До таков заклучок може да се дојде и по тоа што во текствите оа „Наш пат“ имаме и многу чисто српски зборови (*учешије, кораки, чланци*).

Треба да се подвлече оти употребата на знаниите оа бугарската азбука е карактеристична најмногу за првиот број на весникот, додека во следните два броја нив ги среќаваме во многу поопрашчени размери. Во вториот број *ъ* не се употребува пред самогласно *р*, а само место старословенската носовка, додека во третиот број то среќаваме сосема ретко други и место носовката. Причината за ова секако треба да се бара

во напорите јазикот да се изедначи со тој од изданијата на партизанските единици и позаднатата, кои во тоа време сè повеќе продираат во затворите.

Во правописот на јазикот од „Наш пат“ во сите три негови броја во употреба се и знаците од српската азбука: *ћ* и *њ* не наскладе, а *љ* и *њ* наскладе. На некои места среќаваме *кј* (*кје*) и *гј* (*мегју*).

Место некогашното *х* наскладе се пишува *в* а не *ф* (*се вцашив*, *се саитисав*).

Во предлогот *од*, како и во бригадните весници, во повеќето случаи имама *т* (*от*).

За наустрација све како изгледа јазикот од уводниот збор на редакцијата објавен во првиот број на „Наш пат“:

„Ние сме време одакнати од денешната борба. Ние вреживејме со неја — со нејните успехи и пораженја — ние се ридваме и верваме, и знаејќи и незаборавајќи никој пат да сме свиој на нашата поробена таткојна. И во нашата безгранична љубов — ние ете се најдаваме тука каде не би сакал никој да е.

И није живејме живот со тврјда вера и непоколебан дух да ке дојт лен кога пак ке можиме да се ставиме во активна служба на својој народ. Денеска кога се косе иднината на Македонија, денеска кога се водат најголемијот бој меѓу силите на мракот и светлината, напредокот и реакцијата — слободата и робството — ние не можиме да не помислиме на утрешницата. За та утрешница во која требит и ние да земиме удел. Мислејќи за неја треба да се готвиме.

„Наш пат“ се појавуваат да е пополнит една празнина во нашијов живот. Негово поле на работа ке биди неограничено. Ке садржит чланици по политички, уметнички, просветни и др. прашања. Така да со својот садржај тој ке се приближит и свјржит најјасно со сите Аргари — полит. затвореници. Во него сите треба да најдиме то што не интересуват и то што предавајат центар во нашијот живот. А да станит близок, разберлив и интересантен — треба сите да станиме негој сарадиници“. Итн.

Во првиот број на „Наш пат“ Авдени се сасаните зборови: *се саитисав*, *се згагорисав*, *се скаменив*, *се вцашив* со објаснување оти значат *се зорив* *от изненада* и *забелешката* *ставена* во заграда *дека сегој одделен збор си имаг оддели нијанси*.

Понатаму се даваат и овие зборови: *денетисав* = примелтив, *уидван* = озлобевен, *грмада* = гомила, *кучи рущевини*, *рущевини*, *селъ* = бура, *бујица*, *силна план*, *река*, *софти* = ђифти, *малограбани*, *филмистри*.

Во истиот број Авдени се и овие поуки за јазикот: *стопати* — не фала, не благодарара! *појли* — не изволте, не заповедај! *збор* — не дума, не реч!

Речник на народни зборови е објавен и во вториот број на „Наш пат“: *зачеток* = зародиш, ембрион, *возме* = интрига, *кључка*, *мамка* = омча, *исадака* = наместај, *цибрина* = голем стуча, *глекав* = слич на пелечен хлеб (качамак итн.), *можно* (*можност*) = възможно, *заматарен* = расејан *омен* = омајан, *сладно* (*слад*) = вкус, *тагит* = тугињ, *топогит* = далечен шум на којни, *војски*, *оликаса* = примети, *запази*, *тегалит* = трга, *теглит* (тегло).

„Наш пат“ ги објавува и сасаните народни пословици.

Во првиот број:

„Гојлото се врзвит за рогој, лугето за зборој“.

„Аа сум уште еанош нееста, знам како да говеја“.

„Калинот кали изват“.

„Кајшо боли забо, тамо оми јазико“.

„Аа се радвит Ашман ко зајак пред загар“.

„Како кје Аробит така кје сркаш“.

Во вториот број:

„Нн очите пуљат, нн ушите слушат“.

„Умот пуљит умот слушаат“.

„Дластот уши немаат ама пак слушаат“. [И стисојте (азидојте) слушаат].

„Јазикот коски немаат ама коски кршиат“.

„Не плајј на-угоре да не ти падни на лице“.

„Аве лубеници под еана мишка не се носат“.

Во третиот број на весникот поместени се, покрај стихотворбата „Марш на Трета македонска бригада“, и четири народни песни: „Македонска мајка“, „Загрме“, „Среда Софија“ и „Привен се облак зааде“.

Не помал интерес претставуваат и творбите во стихови чиишто автори не се познати.

Така во првиот број е објавена „Загонетка“, која очигледно се однесува на судбината на Хитлера, и „Савремена басна“, во која се прави алузија на германско-советската војна. Во третиот број поместена е песната „Партизани“ потпишана со иницијалот „Б“.

Стихотворбите гласат:

Загонетка

Се рашетал мисир науг
По Ђубрише европејско
Мисли да е толем ауг,
Да исколи се еврејско.

Савремена басна

Баба Меца куќа гради,
Да прибере мечната,
Да им убав живот слади,
Да не страда во зимата.

Та си направи дупката
И си собра дечината.
Распослама меки кожи,
Да си живеј како можн.

Била комшија до Мецата,
Орел грабљив — везден лебни.
Тој завидлив во дупката,
Гледа само што да грабни.

Како летел над дупката
И се фалел на мечката:
„Ке ти раскинам дечката
Ке ти скубам козината!“

Ислуша го баба — Меца,
И се смеје та пол мустак,
Па му вели на свој дедо —
Да не слушат таков глумак.

Едно убо летно утро,
Се осмели комшијата
Да искуба мече — луτρο
Па да плати со шијата.

Се налути баба Меца,
Собра својте мили деца,
Грабна орел за пијата
И го удри од земјата.

Се расписка орел беден
Од викајне се раскина
И истави спомен бледен
Искубана перушина.

П а р т и з а н и

Бујните срца бијат без умор
Во време мигно, пред зрако светел.
Соколој очи мерат широко
Жилави раце стегат оружје.

Без почив лозе стълка по стълка
Корачат. Низ гори, градој, низ села,
Горешти лесми јачат и викаат
Чесните луѓе в борба за дела.

Македонијо,
Свесштено дело!
Твој силни чела
Со тврда вера
Тргнаја в гора
Сълба да дельат
Чети да редат.

Зафучна тиран ко хишник ранен,
Пустоши села. По чужда земја
Гори и колн, бесн без мера:
„Слобода сакал народ поробен“.

Чета по чета
Батаљон славен.
Мајки со гордоост
Синој испраштан.
Бригади растат ...
Војска народна.
„Б“.

2. Македонскиот литературен јазик во годиниште на Народноослободителната борба во Кумановско

Развојот на писмената активност во годините на Народноослободителната борба во Кумановско е интересен од повеќе причини. Тоа е едно подрачје што опфаќа дел од северните краишта на Македонија чиј што говор, во многу свои елементи се разликува од другите наши говори, а од современиот македонски литературен јазик покажува релативно најголема оддалеченост. Поради тоа процесот на усвојувањето елементите од централните наши говори, врз кои се изградуваше македонскиот литературен јазик, што во својата основа беше извршено во текот на Народноослободителната борба, за Кумановско претставува посебно интересна појава.

Разликата помеѓу кумановскиот и другите македонски говори и неговата оддалеченост од современиот литературен јазик секако претставува причина за манифестирање на еден стремеж за усвојување на литературниот јазик во поголема мерка отколку во другите наши краишта, а истовремено со тоа загриженоста за зануѓување на елементите од локалното

до сегашниот наш литературен јазик), во изговарањето на гласот *в* или *ф* во минатото сришено време, во прифаќањето на предлогот *во* место *у* итн.

Од друга страна и неволната писменост, а пред сè недостатното јазичко образование на тие луѓе, не можеше да го наложи со поголемо влијание и така бргу проблемот за издана-чување на јазикот во целокупната писмена активност на територијата на денешната Народна Република Македонија.

Запазувањето на чистиот кумановски говор во „Дејло Иван“ и „Октомбрис“ паѓа в очи дотолку повеќе што е тој покарактеристичен со некои свои елементи што ги нема во другите наши говори. Статисте и другите написи во овие два листа се со сите карактеристики на кумановскиот говор.

Именките од женски род што во единица завршуваат на *а* наскеле во множина се со *е* на крајот („... претрази једну по једну многу славјански земље“, „Дејло Иван“, број 3 од 15. IX. 1941 г.).

Именките од среден род што во единица завршуваат на *е* образуваат множина на *иља* („Широки и лебородни са нојни полња“ — „Октомбрис“, број 4—5 од октомври 1942 г.) и по-ретко на *а* („Прекло плодни тевелиски поља“ — „Дејло Иван“, број 3 од 15. IX. 1941 г.). Интересно е што множинската форма на *-ици* за истите именки не е никаде употребена.

Носовката од заден ред заменета е со *у* (куде).

Именките од женски род на *а* во општата форма имаат *у* („Едану ној полчка дошле од шуму *у* село“ — „Дејло Иван“ број 3 од 15. IX. 1941, од написот „Како се бореше белоруске жене против фашизам“).

Вокалното *и* минува во *у* односно во *љ* („жуг“, „а-го“).

Показната замена за женски род гласи *тај, онај, овај* („Онај плана Македонија... тај је Македонија поробена“ — „Дејло Иван“, број 3, од статијата „Денешња и утрешња Македонија“).

Се употребува и темниот глас *џ*, кој се обележува со цртица *т-ј, ов-ј, д-н, к-д* во значење на кога, *т-га* во значење на тогаш, *пол-чка, д-л-го, сл-за* итн.

Личната наставка во првото лице на множината од сегашно време е *мо* („На нџим ќе заблагодаримо за тој што они ќе ни помогне да побрго и поскоро заробимо банда на крвав и разбојнички фашизам.“ — „Дејло Иван“, бр. 3).

Наставката за трето лице на множината од истото време се употребува во сите три вила *ав, ев и ив* (*пљачкав, се борив, разбивев*), а во првото лице од едината гласи на *у* (кажуу).

Членувањето е сосема ретко. Го сретнуваме само во заменката *свите* („Од положенија на *свите* фронтови“, „Свите тија почнава на *свите* стране“), еднаш во придавката *кровољачен*.

наречеј да биде следена на најмала степен. Затоа никаде како во Кумановско не е толку блиска до вистината констатацијата дека локализмите во современиот наш литературен јазик пољуборно се чуваат во оние наши краишта чии што говори се помалки до современиот македонски литературен јазик, во кои напорите за неговото усвојување се помали. Разликата во јазикот во писмената активност што се оавиваше паралелно со оружената борба во голдините на Народноослободителната борба, помеѓу оној на почетокот и тој на крајот, никаде не е толку голема и осетна како во Кумановско. Тој факт, секако, зборува за една позитивна појава која е карактеристична за изградувањето на нашиот литературен јазик.

При расе ми се неколку документи од Кумановско што водат потекло од времето на Народноослободителната борба. По датите во кои настанале, тие го опфаќаат целиот тој период. Тоа се: листовите „Дејло Иван“, орган на месната организација на Комунистичката партија во 1941 година, „Октомбрис“, издаден во следната 1942 година од истата организација, „Отин“ орган на Третата македонска бригада од почетокот на 1944 година, „Глас на слободата“, орган на Кумановскиот партизански одред во истата година, преписката меѓу одделни раководители на Народноослободителната борба од 1943 и 1944 година, извешес познати, поздравни писма и друго. Сите овие документи денес се наоѓаат во архивата на Историското одделение на Централниот комитет на Сојузот на комунистите на Македонија.

Јазикот во документите од 1941 и 1942 година, односно во листовите „Дејло Иван“ и „Октомбрис“, го покажува главно она што е карактеристично за писмената активност во сите наши краишта во тоа време. Тој јазик скоро исцело се заснива врз локалните говори. Тоа секако е последица на фактот што пред тој период писмената дејност на КП во Македонија сè уште нема земено толкави размери што да наложи еден утврден јазик санаков за сите наши краишта и што таа писмена активност, како и порано, се врши за потребите на борбата што се водеше под раководството на Комунистичката партија. Борбата против окупаторот во тоа време е во својот зачеток и за да бидат полесно разбрани, било потребно статиите објавени во весниците или прогласите утнати преку летките да бидат пишувани на јазик што му е поблизок на населението од тој крај, односно на локалното наречеј. Ова тврдење се потсидава и со фактот што во усмениот говор на многу раководители на Народноослободителната борба, кои ги издаваат весниците и летките, имаше многу елементи што уште тогаш си имаа проблемно паѓ во писмената активност во многу наши краишта. Тоа се изразуваше пред сè во акцентирањето (кое беше многу блиско

„Смрт на крволочино фашизам“, од статијата „Денешња и утрешња Македонија“ објавена во „Дело Иван“, бр. 3). Додека во именките никаде.

Во мнатите времиња најчесто ја среќуваме формата на *ва* (тргнава, дојдова, вратива) а поретко на *сва* (проблачасва, грабесва). Глаголската форма како *образоваја* употребена е само на едно место (И туј се *с-га* *образоваја фронт* — „Дело Иван“, бр. 3).

Во транскрипцијата, покрај другите се употребуваат буквите од српската азбука *ћ, њ, љ и њь*, а за означување на темниот вокал најчесто се користат пртичка (*ед-и, с-к, с-га, д-и*). Во „Октобрис“ ги наоѓаме и буквите *ц и я* („Дло зборив ония који бева у Германију за Хитлеров рај“).

Буквата *т* никаде не се пишува на крајот од именките од женски род кои завршуваат на *ст* (*прошлос, чес, корис* итн.). За да се види како изгледа јазикот од 1941 и 1942 година све два текста:

„Дуд Хитлер спроведувајќе оној што је писал у своју крваву књигу „Моја борба“, да са Славјани Бубре и одредени за робови на германски фашисти, претрази једну по једну много славјански земји. Много славјански народи биднава робови на германски фашисти, али све тој му беше малко, за тој што остана голема славјанска Русија, која ги је до с-га на свите славјански народи помагала к-да са овија биле у лешко, за што ту Славјани сас право наречева мајка на славјанството“. (Од статијата „Славјанска је победа“, објавена во третиот број на „Дело Иван“).

„Красна је и убава македонска земња. Високи и големи са њојни планине, по који се за д-то време крисева борци за слободну Македонију. Широки и лебородни са њојни полиња по који се како море лубља жито, алт-н жут тугун, велешко-скопски афион, кошански орис, струмички памук. Македонија земња испрскана сас крв на њојни најарни синови — Македонија заедничка татковина на поробени од фашисти македонски, турски, арнаутски, влашки, цинцарски народи, тај Македонија роди и илчува верни бранители на њојну чес и име, апостоли на њојно ослободување“. (Од „Отворено писмо до измеѓара на бугарски фашишки окупатори, врховискога војводу Крсту Коњушката“, објавено во „Октобрис“ број 4—5 октомври 1942 год.).

Исклучок од практиката на пишување на локалното наречје прави единствено статијата „За македонско село“, објавена во третиот број на „Дело Иван“. Јазикот употребен во оваа статија во многу отстапува од кумановскиот говор и се доближува до другите наши говори.

Членувањето е скоро насекаде и во најголем број случаи правилно застапено. Во именките од машки род во поголем

дел членот е во непотполната форма (пароло, положајо, капитализамо, српскио народ). Но, покрај тоа имаме и *селанот, селанецот*.

Трето лице во множина во сегашно време завршува на *ат* (*избранат, снџават, видат* итн), а првото лице на *е* (*знајеме, праишаме*), но исто така и на *о* (*имамо, чекамо, зборелмо*). Во трето лице во множина на минатото време среќуваме *в* или *х* (*беа, збираха, дојдова, присвојива*).

Повратната заменама обично се става зад глаголот (*одржават се*).

Двојната замена во акузатив никаде не се употребува. („Има во секој срез комисари који одредуваат цените“, „Нашите селџи снџаваат своите потреби“, „Само заједно со рабтншице селџите ќе поправат својо положај“).

Инаку црти од кумановскиот говор наоѓаме и на некои други места од статијата, како на пример: „Ете таква слободата што ту добива селџите от новите „ослободители“; „Докле не се уредев приликите“. Ова зборува оти авторот на статијата најверојатно е од Куманово и уште еднаш ја потврдува мислата дека усвојувањето на еден општ македонски јазик се јавува порано во усното зборување одолго во писменото општество и дека употребата на локалните говори во писмената активност на нашето народноослободително движење од најпозво време често пати е предизвикана од потребата да се биде поблизок до населението одолго од немањето желба или незнаењето како да се постант.

Тоа го потврдува и преписката меѓу одделните раководители на Народноослободителната борба во Кумановско и нивните извештаи до раководството на Македонија. Во нив јазикот е многу поблизок до паканаречениот централен говор, кој во тоа време се употребува во целокупната писмена активност на Народноослободителната борба во Македонија.

Засега не се знае за постоењето на весници од 1943 година од Кумановско. Преписката од тој период останува како единствен документ за развитокот на пишаниот збор во овој крај.

Како што погоре рековме јазикот што го употребуваат кумановските раководители на Народноослободителната борба во преписката и извештаите е многу близок до погаш вообичаениот писмен јазик во цела Македонија. Тоа е времето кога Народноослободителната борба во Македонија зема поголеми размери, кога контактите помеѓу централното раководство и тие во внатрешноста се поголеми. Со тоа и писмената активност, што ја следи оружената борба против окупаторот, станува далеку пообемна. Тоа е времето кога се појавува познатиот Манифест на Главниот штаб на НОВ и ПО на Македонија, кој и во поглед на чистотата на јазикот со кој е пишан покажува

виден напредок, и кога започнуваат да се издаваат листовите на нашите први бригади во кои, покрај статите, се печатат и репортажи и цртици од животот и борбите на партизаните во кои се покажува јасен стремеж за изградувањето и изедначувањето на јазикот. МанIFESTOT и овие листови кои достигнуаат и во Кумановско, како и другите документи на Главниот штаб, се од најголемо значење за правилното ориентирање во прифаќањето и совладувањето на јазикот што го среќаваме во преписката, а подоцна и во весниците во Кумановско.

Примерот што појолу ќе го приведеме од еден извештај потпишан со Ранко, кој всушност е Методија Антевски, до високото раководство и носи дата од 1. I 1944 година, покажува колку се опишило напред во тој поглед. Еве еден дел од тој извештај:

„Јас пак слезнах во градо у најголема реакција. Иначе везата имаше да се времено прекине.

Може би ви е и на вас известно оти фашистите отпочнава организиована акција против партизани. Снагата со која отпочнава акција от Куманово не е голема. Отидова околу 300 конника, 2 батальона војска која се навоља у Куманово (два батальона са оште во градо) и 200—300 полиција. Околу 300—400 полиција се навоља во самио град. Војскава замина у три правца по главни патинга и има за задагак да различни терено од партизани за да се успостави наново разрушена власт у тоја крај, која ќе ја бранат полицаји што са дошле во градо. (Полицаји са нови и мобилисани). Значи после војска ќе заминат и тија. Ви пракрам. Легоч што го аероплани пуштава во нашите села ...

... Меѓу 25 и 26. XII 43 г. диверзиона група дигна пруга во воздух меѓу Романовци—Миладиновци. Саобраќај беше обуставан за 14 сага. Акција у потпуности не успеа зашто возо остана читав и закаснителна мина беше откриена и извадена на време“.

Како што може да се види и овде, покрај очигледниот напредок, кој се изразува пред сè во употребата на членот, склопот на реченицата, употребата на времиња и некои одделни зборови, овој текст сè уште не е ослободен сосема од елементите на кумановскиот говор. Тоа се гледа пред сè по недоследноста на членувањето, редот на зборовите во реченицата, заплаувањето на *в* во минатото свршено и несвршено време итн. Во нешто има извесно влијание и од буларскиот јазик. Но, во секој случај уште на прв поглед се забележуваат напорите за ослободување од кумановскиот дијалект и приближување кон македонскиот јазик кој е во употреба во целокупната тогашна писмена активност во Македонија, во што се постигнати несомислени резултати.

Паѓа в очи и овде употребата на непознатата форма на членот во именките од машки род што завршуваат на согласка. Тоа е карактеристика и за јазикот во писмените документи од другите наши краишта од тоа време и секако е резултат на едно разбирање што тогаш навладува.

Треба да се има на ум оти приведените пример е од писмо пишувано пред доаѓањето на дел од Главниот штаб на НОВ и ПО на Македонија и групата партизани од Западна Македонија на територијата од Кумановско-Козјачкиот масив, со што процесот на усвојувањето на централниот македонски говор во овој крај зема особено поголеми размери. Престојот на овие партизани, како и на тие што подоцна доаѓаат, и особено писмената активност на Главниот штаб и раководствата на некои други организации укажуваат особено влијание во тој поглед. Излегуваат првите броеви на „Илинденски пат“, „Млад борец“, некои многу значајни прогласи, се држат митинзи на ослободената територија итн. Оваа активност секако придонесува за понитензивно ослободување од локалното наречеје и усвојување на литературниот македонски јазик кој веќе во тоа време до голема степен се наложува како таков. Сега не само што тој јазик преовладува во усменото општување на оваа територија, туку и во писмената активност. Локалните весници од тоа време по својот јазик не се разликуваат од јазикот на весниците во другите краишта на Македонија. Таков е случајот, да речеме со „Огнен“, органот на III македонска бригада, која дејствува на кумановското подрачје. Јазикот во „Огнен“ не се разликува од тој на „Братство“ и „Народна борба“, органите на Прва и Втора бригада, како и од органите на централните раководства на политичките и масовните организации, како „Илинденски пат“, „Млад борец“ и други.

Ако јазикот од „Огнен“ во достатна мерка не може да ни послужи за доказ на тоа во колкава степен во Кумановско си има пребиено пат тогаш веќе литературниот наш јазик, бидејќи во уредувањето на овој лист и пишувањето на написите во него земаат учество личности што не се од Кумановско, такво нешто не може да се рече за друг еден лист од тоа време. Тоа е „Глас на слободата“ кој во првата половина на 1944 година излегува како орган на Кумановскиот партизански одред.

Еве два цитата од две статии објавени во вториот број на овој лист кој носи дата од 15 мај 1944 година.

Во уводникот посветен на Први мај читаме:

„Како и секоја така и оваја година работничката класа, работниот народ от целио свет, па и нашио македонски работен народ, прослвти својо најголем празник 1 мај — ден на работата, ден на работничка слога, и ден на борба на работнио народ ...“

Зборувајќи за тоа како одредот го прославил 1 мај, во стигјата понатаму стог:

„Прослави го далеку от своите работилници, тугиовите складиња, рудници, от своето рало и мотика, кавцеларијата итн., а со стигината пушка во раши со која немилосрдно бој бие со крвавно германски окупатор и негови измефарни бугарски крвници. Прослави го на својата татковина — слободна територија от која беше избркан окупаторот со крв на најарните синови на нашио народ.“

Репортажата за еден збор на селани од седумнаесет села која носи наслов „На партизанска равнина“ започнува:

„Рано маинско утро. Исток првенес. Зад високите далечни планинските врвој тржествено тихо со раба денот. Подгонена и кашнала месечината залутала некаде меѓу мали облачина и божем ита да не би ја стигнале првите синчеви зраци.

Партизаните од кумановскиот одред у колона по еден брзајат накале селото. Колоната како отромна змија се вије меѓу свежо-зелените од ден-два разлистани дрва и лази по ка-дифената зелена трава и синише до првите кукички“.

Карактеристично за овој текст е што во него се уште се забележува, макар и во помала мерка, недоследното употребување на членот и упорното непотполно членување во именките од машки род. По тоа, особено по првото, тој и се разликува од текстовите во другите партизански листови од тоа време.

Позивот на штабот на Кумановскиот партизански одред до населението од овој крај од 1 јули 1944 претставува отстапување од оваа практика. Тој е пишуван на кумановскиот говор со мали примеси на елементи од други наши говори. Има членување („да овите кон се кријат по градови и села“; „а сас тој и крај на измефарите му како што је фаш. Бугарија“), *падат* место *падав* („Сваки дан падаат нови и нови градови и села“), *победи* место *победи* и *на Македонија* место *на Македонију* („Народно-ослободителна војска и партизански одреди на Македонија ден уз ден печалив големи и големи победи“). Од истиот пример се гледа оти место кумановската форма *оџи* употребена е формата *ден*.

Мислам дека ќе бидеме побланску до вистината ако се со-гласиме со тоа оти наведените отстапувања од овој чисто кумановски текст повеќе се должат на веќе стекнатата навика на авторите на текстот да го употребуваат општиот македонски јазик олошто да се тие резултат на едно настојување во тој текст да се виссат што повеќе елементи од општиот македонски јазик кој се практикува во Аругата писмена активност. Очигласана е и овае намерата (а тоа се гледа и од карактерот на позивот во кој народот се повикува на мобилизација за народно-ослободителните единици) оти локалниот говор е употребен за

да се направи познот што подостанен до населението и по тој начин да се постигне поголем успех на политичкиот план.

Така стон со материјалите што ги издаваат организирани форуми и во кои се поголеми можностите за усвојување на самостоен македонски јазик и неговото поставување во една повисока писмена форма.

Стремеж и нешто повеќе од тоа — прифаќање на многу елементи од Аругите наши говори среќаваме и во Аруги документи чиншто автори се луѓе од пошироките народни слоеви, што ни зборува оти проблемот за усвојување и изградување на еден единствен јазик веќе длабоко си пробил пат.

Еве неколку примери за тоа:

На 14 август 1944 година девет селани од различни села од еден заеднички збор испраќаат писмо „до Аругарот изасланик на маршал Тито“ со следната содржина:

„Ми народната власт од теренот ве повикуваме анес да и вие дојдете на нашио збор кога мије стварамо народни ослободилачки одбори и да изкажемо нашијот оданост и нашата приврженост за нашата народна влада на Македонија“.

На чело на потпишаните селани е потписот на Теодосије Марковски од селото Пелинце со чија рака е напишано и писмото.

До „изасланикот на маршал Тито“ на 17 август истата година праќа писмо и Околинскиот одбор на АфЖ:

„У име на Срески антифашистички фронт на жени Ве молиме да дојдите на збор што го приредујемо у заједницу со народно ослободителните одбори да би ја покажале нашата оданос и приврзанос на врховни командант — Аругарот Тито и нова демократска федеративна Југославија. За Срески одбор на А. Ф. Ж. Вена“.

Штабот на Кумановското воено поарчаје на 30 август 1944 година испраќа извештај до Главниот штаб на НОВ на Македонија со следниот текст:

„Известуваме ве по кажување на луѓе, кој са пристигнали нокеска от Куманово да се цивилното бугарско население исе-лува преко Куманово до Македонија. Бугарите си одаг сос тоа кој што може да понесе, со куфери, торбички и др. Автонобили нема те трчат по Куманово и тражат превозно средство не пиш-тувајки за цена да бидат превезени до Гјуишево. Исто така ос-вен чиновниците заминале преко Куманово и некоја група ави-јатичари от Скопје и полицајци“.

(Објавено во „Македонски јазик“ VII (1956), I, стр. 99—117.)

Б. Конекси

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО РАЗВОЈОТ НА СЛОВЕНСКИТЕ ЛИТЕРАТУРНИ ЈАЗИЦИ

1. За нас, како за народ што успеа да го оформи својот литературен јазик дури во последниве децении, ќе биде многу поучно да знаеме какви биле оншито основните карактеристики на развојот на литературните јазичи во словенскиот свет. Ќе биде поучно особено поради тоа што ќе најдеме во тој развој ред анализи со тоа што се случувало кај нас и што ќе можеме да забележаме извесни закономерности таму каде што инаку може да ни се чини дека некоја појава произлегува само од нашата посебна ситуација.

2. Денеска постојат дванаесет словенски литературни јазичи. Тоа се: во источната група — рускиот, украинскиот и белорускиот, во западната — полскиот, чешкиот, словачкиот, горнолужичкокрискиот и долнолужичкокрискиот, во јужната — словенечкиот, српскохрватскиот, македонскиот и бугарскиот.

Обидот да се оформи и кашупски литературен јазик (Кашубите живеат во Полска над Балтичкото Море) доведе само до создавањето на регионална литература, без сите карактеристики на една национална дејност што се стреми кон афирмирање на посебна национална свест.

Сите овие литературни јазичи се резултат на законмерни историски процеси. Меѓу нив постојат сепак и значителни разлики како во поглед на големината на заедницата што ја опслужуваат и на функциите што ги вршат, така и во поглед на степенот на живната станараност (установеност). Рускиот јазик, на пример, опслужува еден многомилонски колектив, а во последно време се повеќе се афирмира и како светски јазик, — додека од друга страна лужичкокриските јазичи се употребуваат од стотина илјади луѓе и тоа во ситуација на двојазичност, во која употребата на германскиот јазик сè по високост меѓу бројноста на јазичната заедница и степенот на стандардноста и на афирмацијата, низ соодветни културни процеси, јави, на нејзиниот литературен јазик. И за тоа можеме лесно да најдеме примери во словенската јазична група. Сите овие забелешки се однесуваат, прво, кон една определена состојба, онаа што ја имаме денеска, и која, се разбира, не е статична и, второ, тие се однесуваат пред сè кон надворешната о�анованост на која функционираат одделни литературни јазичи, а не значат и една оцена спрема живните структурални својства.

3. Како што е познато, Словените добија за првпат писменост на свој јазик во втората половина на 9 век. Старословенскиот јазик, првиот литературен јазик на Словените, со миси-

јата на Кирила и Методија и на нивните ученици најде своја примена и кај западните и кај јужните Словени, а потоа се пренесе и кај источните Словени. Меѓутоа, само само кратко време тој имаше изгледи да се зацврсти како јазик на писменоста на сите словенски народи во Средниот век. Борбата меѓу Цариград и Рим, која доведе до црковен расцеп, имаше меѓу другото и таква последица што словенскиот свет да се раздели рано меѓу православнието и католицизмот.

Пodelени така во две сфери со свои посебни религиозни, политички и културни карактеристики — Словените беа поставени во различни услови и во поглед на развојот на јазикот на нивната писменост. Во католичката сфера, старословенскиот јазик беше рано истиснат од западнословенската област. Тој се задржа уште само кај Хрватиге-слагалаши. Од друга страна, кај православните Словени тој јазик, во своите различни варијанти или репензии, остана како засиднички писмен јазик скоро до почетокот на 19 век.

4. Ваквата јазична ситуација мораше да изврши одредено влијание и врз развојот на современите словенски литературни јазичи. Црковнословенската традиција беше најзастава во Русија која од 14 век наваму сè повеќе јакнеше како голема држава. За разлика од тоа, таа традиција не можеше да се одржува со иста сила кај православните Словени на Балканот, поради тоа што тие ја беа загубиле својата државност и веќе долго време се наоѓаа под турска власт. Кога во 18 век, во епохата на Петар Велики, се поставија основите на современиот руски литературен јазик, природно беше што во неговата структура се вклучија ред црковнословенски елементи. Тоа го налагаше споменатата традиција. Современиот руски литературен јазик се оформи пред сите други современи литературни јазичи на Словените во истокната сфера по такви начини што во него се реализира на широка основа една синтета меѓу црковнословенскиот и народниот јазик на културната руска средина од 18 век. Предомнантна улога во тоа учество на народната стихија во неговото формирање изигра говорот на Москва, како на главен економски и културен центар на Русија. Сите други современи литературни јазичи во источната сфера се оформија подоцна, во 19, а некои дури и во 20 век. Учесството на црковнословенскиот не беше при пивното формирање така силно и неопосредно како при формирањето на рускиот литературен јазик, поради веќе споменатиот факт што и самата црковнословенска традиција го немаше во соодветните земји оној реален опсег како во Русија. Дури, во случајот со развојот на јазикот на српската писменост, има и еден изразито критичен став спрема таа традиција, профанен во јазичната реформа на Вук Караџиќ. Во бугарскиот литературен јазик од друга страна учеството на елементите наследени од јазикот на по-

старата словенска писменост е значително. Но тоа се должи не само на непосредното влијание на таа писменост, ами не помалку на влијанието на рускиот јазик, преку кој спомнатите елементи се пренесувале во бугарскиот литературен јазик во еден посреден пат.

Во западната сфера во Средниот век латинскиот ја вршеше онаа функција што кај другите Словени ја имаше црковно-словенскиот јазик. Народните јазици почнаа постепено да се афирмираат во писменоста, главно откај 14 век, преземајќи ја во прво време само функцијата на нискиот стил спрема латинскиот којшто го задржуваше своето место на јазик на високата култура. Нов тласок за развојот на писмени јазици на народната основа даде Реформацијата со сите познати последици и коренисти поместувања што ги предизвика. Два словенски литературни јазика се афирмираа најрано и најполно во западната сфера — полскиот и чешкиот. И меѓу јужните Словени во таа сфера имаме значителни постигања во тој поглед во периодот пред 19 век, од кои е највидна писмената активност во Далмација и Дубровник, но сепак тие не успеваат да ги надминат регионалните рамки во онаква мера, во каква тоа стана во Полска и Чешка.

Полскиот литературен јазик, чии почетоци одад најрано до 13—14 век, единствен меѓу современите словенски литературни јазици има непресекнат континуитет оттогаш па до денеска. Бидејќи тој е изграден поодмна, не е така проѕирна во него леговата првобитна дијалектна основа, како во помладите словенски литературни јазици. Сè уште се водат спорови дали таа основа ја даде малополските или великополските дијалекти. Чешкиот литературен јазик, афирмиран меѓу 14 и 17 век, особено со дејноста на хуситското движење, имаше еден период на големо отстапување по поразот на хуситите на Бела Гора во 1620 година. Кога во крајот на 18 и во почетокот на 19 век почна национално развивување во Чешка, задачата на јазичниот план не се состоеше во тоа да се создава нов литературен јазик на дијалектна основа што треба допрва да се афирмира, ами таа се состоеше во тоа да се соживи и доразвие оној облик на писмениот јазик што беше веќе изграден во минатото.

По таков начин, следува да констатираме дека три современи словенски литературни јазици се изградени пред 19 век — рускиот, полскиот и чешкиот (за последниов треба да се има предвид сепак тоа што го истакнавме и што претставувае еден нов напор да се воспостави континуитетот на постојано создадениот писмен јазик). Сите други современи словенски литературни јазици се формирани во текот на последниве два века. При нивното формирање, сосем природно, идело до израз помало или поголемо влијание од страна на веќе оформ-

мените словенски литературни јазици. Што е уште поважно кај повеќето од нив, како што ќе видиме, постоењето на веќе оформени словенски литературни јазици го поставувало во особено аспект самото нивно изделување во посебни литературни јазици. Сите тие појави пак зависеле од оние историски процеси што воделе кон создавањето на современите словенски нации, зашто литературниот јазик во современиот свет е едно од битните средства на конституирање на националната заедница.

5. Освен рускиот, полскиот и чешкиот литературен јазик, сите други современи словенски литературни јазици требаат откај почетокот на минатиот век па наваму, да се изградуваат на една нова дијалектна база. Така за српскохрватскиот таа база ја даде херцеговското наречје, за бугарскиот источното наречје, за словачкиот среднословачкото наречје, за македонскиот централните говори итн. Во нивен од овие случаи не се работи за внесување на некој чист дијалектен тип во основата на литературниот јазик, ами во помала или поголема мера се избираат во него и особености од една поширока говорна ареа. Комбинирањето на особености од повеќе дијалекти е на пример карактеристично за словенечкиот литературен јазик и произлегува од големата дијалектна издиференцираност на словенечката јазична територија, при што не можел еден дијалект да се наложи порешително. Како и да било, овие јазици се обележени со поголема близост до современите народни говори, отколку што е случај со јазиците што продолжуваат во некој вид популта писмена традиција. Историјата на создавањето на тие јазици, меѓу нив и на македонскиот, нè учи дека изборот на нивната дијалектна основа не може да биде arbitrарен, ами дека тој е обусловен од ред фактори од објективен карактер во пролесот на националното обособување на дадениот народ. Доминантна улога игра тука дејството на економски и културни центри што придобиваат посебно значење во тој процес и придонесуваат особено од своја страна да се развиваат регионалните рамки со постепено изградување на едно чувство за наддијалектна јазична врска на националната заедница. Се разбира, дека не е безразлично дали еден дијалектен тип содржи во себе доволно прти карактеристични за дадениот јазик. Така обидот на Антон Бернолак, направен при крајот на 18 век, да го постави словачкиот литературен јазик на западнословачка основа, не успеа меѓу другото и поради тоа што таа основа беше премногу блиска до чешкиот јазик. Впрочем, кога е еднаш литературниот јазик веќе создаден, тој се јавува како специфична структура што не може да се сведе на нивен народен говор и што во многу нешто следи свој сопствен пат на натамошен развојот.

6. Покрај изборот на дијалектната основа, контактот со јазик или со јазици на повисока култура претставуваа неособино

значаен фактор во развојот на новите литературни јазичи. Дејството на тој фактор се чувствува, сосем прилично, и во процесот на оформувањето на словенските литературни јазичи. Јазикот на повисоката култура помага да се развијат подобро во новиот литературен јазик сите оние средства на јазик што му се потребни да може полноцено да ја врши својата функција во современото општество.

Разгледувањето на ова прашање во подробности, со осврт на секој словенски јазик, би нè одвело далеку, зашто влијанијата се многоструки. Доста е да укажеме сега ошто на него и да истакнеме некои негови страни од пошироко значење. Во западната сфера латинскиот и потоа германскиот биле оние јазичи од кои предимно произлегувало влијанието. Контактот со германскиот бил природно обусловен од тоа што повеќе словенски народи живееле во границите на Австроунгарија. Во источната сфера приковнословенскиот и потоа рускиот јазик вршеле значајно влијание во оформувањето на современите словенски литературни јазичи. Се разбира, степенот на тоа влијание бил различен во секој случај по опсег и сила. Ако ги оставиме настрана источнословенските јазичи, во јужнословенската група тоа влијание било посилено во бугарскиот отколку во српскохрватскиот јазик.

Тоа можело да биде неосредно или опосредувано. Така приковнословенскиот јазик влијал непосредно врз обликот на нашиот писмен јазик во почетокот на минатиот век. Руското влијание пак проникнувало кај нас главно при посредство на бугарскиот и, во помала мера, на српскиот. Покрај оваа радијација што опфаќа една поширока културна сфера, имаме и влијанија од пограничен досег, но кои се исто така нормална појава. На пример, контактот со српскохрватскиот и бугарскиот помага во оформувањето на нашиот литературен јазик со тоа што се усвојуваат во него извесни елементи од тие јазичи. Контактот меѓу рускиот од една страна и украинскиот и белорускиот е изразен во уште поголема мера.

Контактот со јазик со претсјак е таков суштествен фактор во процесот на оформувањето на нови литературни јазичи што негово дејство си наоѓа постојан пат дурџи и таму, каде што на прв поглед не би подозирале да го среќаме. Така во некои словенски јазичи во западната сфера се забележува голема наклоност за изведување на нови, домашни зборови во ред случаи кога во другите јазичи се употребуваат интернационализми. Ако во чешкиот и словачкиот то наоѓаме зборот *dějiny* оди. *dějiny*, во словенечкиот *zgodovina*, во хрватскиот *rovijest*, нема да најдеме доволно објаснение за прашањето зошто овие јазичи ја ограничуваат употребата на интернационалниот збор *istorija*, дурџи не земаме предвид дека и во германскиот јазик е обичен во овој случај домашен збор (*Geschichte*) место штер-

националниот. Имаме во ова само еден пример на структурирање на лексиката на литературниот јазик спрема обрасците што ги дава јазикот со претсјак. Многу од оние особености што ја делат хрватската од српската варијанта на српскохрватскиот литературен јазик се должат заправо на различните стилски мутации што иделе во едната и другата средина во меѓујазичниот контакт. Ако не се сфати тоа, се добива крива претстава за причините на диференцирањето во ред конкретни случаи. Од друга страна, доволно е ова што го спомнуваме во врска со српскохрватскиот да се илустрира дека споменатите стилски мутации се комбинираат на еден јазичен терен и дека онаа подлога што ја извршивме не треба да се сфаќа шематично.

Укажуваме на важноста на контактот со јазик на повисока култура и на оние позитивни стимулации што произлегуваат од тој контакт за развојот на еден нов литературен јазик. Меѓутоа, прашањето има и своја друга страна. Позицијата на јазикот со претсјак може да биде толку силна, што тоа во опште делена историска ситуација може да се јавува веќе и како пречка за полната афирмација на новиот литературен јазик. Така, на пример, во Хрватска и Словенија уште во текот на минатиот век влијанието на германскиот јазик во кругот на интелекцијата било толку силно, што писмениот јазик на народна основа не без мака си пробивал пат во самата своја средина. „Скоро во секоја куќа на нашите хрватски градови — пишува Мирко Боговиќ во 1852 година — нема да чуе друг збор освен германски. Господата и господарите, кога ќе се најдат на јавни места, не зборуваат поинаку освен германски. Работите на мнозина им се чинат многу полесни, кога се вртат по германски јазик, истите забави се полудни — кога само ги одушевува јазикот и духот германски. Најблагородните човечки чувства се изразуваат на германски јазик. Нашите чудесно убави девојки и господарите, кога се молат богу во црква, го пратат тоа на германски јазик и од германски молитвени книги.“ Ситуацијата во Словенија ја прикажува Е. Кардељ во овој јазик: „Словенечкиот беше „народен јазик“, а германскиот и италијанскиот — јазик на интелекцијата. Тој словенечки јазик се одомаќи како говорен јазик на оредните словенски дурџи во времето на читалницата, во шесеттите и седумдесеттите години на 19 век“ (Развој словеначког националног питања, Љубљана, 1958, стр. 212). Се разбира, дека и во двата случаја културната доминација се комбинираше и се поткрепуваше со практични доминатички зафати на Виена и Пешта што го тормоса самостојно национален развојот со споменатите јужнословенски земји. Како што кажуваме и порано, изразито е силно и влијанието на рускиот јазик врз украинскиот и белорускиот. Рускиот се илустрира во извесна мера во функцијата на развојен градски јазик. Лингвистичката ситуација се структурира така, што меѓу

селското просторечие и литературниот јазик се јавува еден друг филтер во разговорниот јазик на градот. И во развојот на народниот литературен јазик, како и во развојот на другите словенски литературни јазици, контактој со јазиците со пресилж играл и игра сè уште определена улога. Сепак треба да забележиме дека се јавува една разлика во тоа што преслижот на тие јазици — грчкиот, бугарскиот и српскохрватскиот — не бил кај нас никогаш толку голем, колку во случаите со кои се запознаваме, поради простата причина што самите тие јазици требало да се афирмираат низ една нова културна дејност во последниве стотинаесет години.

7. Во последниве два века, во процесот на оформувањето на современите словенски литературни јазици, имаме појава и на конвергенција и на дивергенција, дури не се постигна сепашната состојба. Нема потреба да подвлекуваме дека тие појави се израз на различните услови при кои се одвивал во различни моменти националниот развојот на словенските народи.

Во самата излезна историјска ситуација една суштествена разлика се јавува во тоа што за еден долг период речиси само Русија беше независна словенска држава, додека јужните Словени само во еден дел (Србија и Бугарија) успеаја да стекнат своја државност во текот на 19 век, а другите, како и западните Словени, сè до крајот на Првата светска војна влегуваа во држави, во кои другојазични народи истраа доминантна улога.

Таа историјска реалност се одразуваше непосредно и врз развојот на словенските литературни јазици, посебно во однос на дивергентните и конвергентните тенденции што се пројавуваа во него.

Во царистичка Русија, стремежот да се оформат украинскиот и белорускиот литературен јазик не среќаваше само поткрепа од страна на прогресивните сили на руското општество, ами и еден недвосмислен отпор и притисок од страна на самодржавјето. Така во периодот од 1867 до 1905 година беше строго забрането објавувањето на научни и публицистички работи на украински јазик. Можеше да излегува само белетристика и тоа главно со руска ортографија. Царската власт го пречеше печатењето на кинли и на белоруски, којшто почна да се изградува во минатиот век како современ литературен јазик, па дури ја забрани и употребата на називот Белорусија (1840 год.). Дури Октомвриската револуција им го извојува првото на самостојни литературни јазици на украинскиот и белорускиот и создаде услови да се установаат живните граматички и правописни норми. Самодржавјето ја бранеше позицијата на единствен руски народ којшто треба да има и единствен литературен јазик, а на украинскиот и белорускиот им признаваше само статус на наречије. Една ваква шема е типична и таа се среќава секогаш во слична историјска ситуација, па ни е добро

позната и од нашата сопствена историја. Таа се состои во тоа што една организирана државна сила, со унитаристички стремежи, ја спречува националната афирмација на народите што се наоѓаат во процесот на своето национално конституирање. Таа сила сака да ги прикаже како деструктивни напорите за таква афирмација, како нерасудно рушење на народното единство, а од друга страна себе да си ја припише заслугата на чувар на тоа единство и градител на една сложна заедница.

Меѓу поголемиот дел на западните и јужните Словени, како што веќе споменавме, немаше во минатиот век уште една таква организирана државна сила што би можела спрема цели цели да интервенира во развојот на литературните јазици во заедмен однос меѓу еден и друг словенски народ. Заправо такви интервенции можеа да произлегуваат само од страна на туѓинската управа, сообразно со потребите на нејзината дневна политика. Бидејќи повеќе народи во овие делови на словенскиот свет се наоѓаа во почетокот на своето конституирање во современи нации — уште не беше јасно обележен нити патот на нивниот национален развојот нити беше еднозначно одреден изборот на нивниот литературен јазик. И во еден и во друг поглед се откриваа повеќе можности, па и во самите тие народи се јавуваа струи што се спремееа кон едно или друго решение.

Така, меѓу јужните Словени, една изразито конвергентна струја беше претставена во првата половина на минатиот век во Илирското движење. Илирите сметаа дека има еден јужнословенски народ и дека за него треба да се создаде единствен литературен јазик. Крупен резултат на тоа настојување беше формирањето на единствен литературен јазик за Србите и Хрватите, како во две варијанти. Илнризмот меѓу Словените мина како ефемерна појава, иако имаше таков претставник каков што беше Станко Враз, додека меѓу Бугарите и Македонците тој можеше да најде само посреден одлас. Во средината на минатиот век, како што е познато, се изрази и кај нас една тенденција за создавање на заеднички бугарско-македонски литературен јазик, застапувана од повеќе наши видни културни работници. Како што гледаме, таа се вклучуваше во поширокиот контекст на национално-културниот развојот во јужнословенската област и ги носеше неговите обележја.

Меѓу западните Словени, во денешна Чехословачка, покрај чешкиот почна во првата половина на минатиот век да се афирмира постепено и словачкиот литературен јазик. Но уште доста време меѓу самите Словаци ќе има извесно колебање во поглед на литературниот јазик. Така Јан Колар и Павел Јозеф Шафарик, највидните културни и книжевни работници излезени во тоа време од словачката средина, го застапуваа гледанието дека треба да се создаде единствен литературен јазик за Чесите и Словаците. Меѓутоа, натамошниот раз-

еден литературен јазик. Таков обид беше, на пример, направен во годините на информарската кампања меѓу македонската емиграција во источните земји. Тој се состоеше во тоа, на таа емиграција да и се понуди, место нашиот литературен јазик, една варијанта заснована божем врз говорите во Егејска Македонија, а всушност моделирана според бугарскиот литературен јазик. Меѓутоа, тој обид не најде никаква поддршка меѓу нашите луѓе во емиграција кон недовосмислено се определенија за единствениот македонски литературен јазик.

Во првите децении на нашиот век, со распаѓањето на турската и австроунгарската империја, и воопшто во резултат на Првата светска војна, се создала нова државни формации меѓу Запаните и Јужните Словени, а како повеќенационални — Југославија и Чехословачка. Доминантната улога на некои народи во нив во периодот на буржаската власт не во еден поглед се изразуваше и во определена акција на државниот фактор во духот на унитаризмот. Така се создаваше, со сите свентуални разлики според општата ситуација и со сите разлики во степенот на дејството, една положба аналогна на онаа што ја опишавме веќе кога зборувавме за јазичното прашање во Русија. Таа положба е коренито различна од положбата во 19 век, кога меѓу потпианите словенски народи на западно и јужнословенскиот терен спонтано се јавуваа и тенденции за јазично обединување.

Тогаш уште не беа оформени повеќето словенски литературни јазични и уште се бараа латината на живниот развиток, сообразно со карактеристичните фази на националното обособување на словенските народи. Во 20 век процесот на оформување на одделните словенски литературни јазични беше завршен. Тогаш, во минатиот век, луѓето се определуваа и со романтичарски жар спрема една иднина што ветуваше во живните очи подлоба братока солидарност на словенскиот свет отколку што можеше да се создаде во реалноста. Имаше меѓу тие луѓе и такви, како нашиот Григор Прличев, кои правее обиди да се оформи еден општословенски литературен јазик. Сета, во новата ситуација, великодржавно ориентираните сили се обидуваа, потпирајќи се на државниот апарат, да ги направат своите унитаристички концепции. Очевидно е дека разликата меѓу тие два момента во историјата на словенските народи е многу голема и дека според тоа сосем поинаква суштина носат пораките на едното и другото време дури и кога се надворешно еднакво формулирани. Тоа што го застапувал Јан Колар не може да биде аргумент против самостојноста на словенскиот јазик, исто како што тоа што го застапувал Сталко Враз не може да се користи против словенечкиот, ни тоа што го

тој го демантира тоа становиште и доведе до афирмацијата на самостоен словачки литературен јазик.

Досега говоревме за дивергентни тенденции во развојот на словенските литературни јазични, имајќи го предвид односот меѓу одделни словенски народи. Но и во рамките на еден тн народ може да се забележи во минатото дејството на тие тенденции. Изразит пример за тоа дава словенечката јазична ситуација во првите децении на минатиот век. По едно време постојат три варијанти на писмениот јазик. Пред сè ја имаме словената варијанта, која го продолжува јазикот на писателите и времето на Реформацијата и ја проширува неговата основа и вклучување на елементи не само од доленскиот амп и од ернскиот дијалект. Од друга страна, Франциско Метелко со својата позната граматика (*Lehrgebäude der slowenischen Sprache*, 1825) прави обид да ја стесни народната основа на литературниот јазик само на еден ограничен опсег на доленштината. Тито е познатиот во дивергентна смисла становиштето на Петер Дајнко, којшто исто издаде граматика (*Lehrbuch der wirtschaflichen Sprache*, 1824), заснована на штарскогo наређе и смелеше дека Словенците треба да пишуваат на три литературни јазични: крајскиот, корушкиот и источноштарскиот. Тоа негово становиште нашло извесен одглас меѓу неговите земјаци во 1834 година малку веќе околу 50.000 егземплари на киници пишувани на варијантата што ја предлагал Дајнко. Кон сите јазичне тенденции се придружуваше и настојувањето на некои луѓе, какови што беа Станко Враз, Урбан Јарник и Матјаја Мар, да се прими програмата на Илврското движење. По сите јазичне колебања современиот литературен словенечки јазик се јавувајќи со своите битни карактеристики во петесетите години на минатиот век. Регионалната раздробеност, уште невољната поврзаност на народната заедница беше во овој случај причина за ваквите разногласија во однос на изборот на литературниот јазик. Друга причина за појавата на варијанти на литературниот јазик, на разнодijалектна основа, може да биде тоа што еден народ е поделен меѓу две или повеќе држави. Тогаш во деловите што не можат слободно да комуницираат, околу извесни културни центри, можат да се јават и доста значителни разлики во обликот на литературниот јазик што се оформува. Таков беше случајот со украинскиот литературен јазик. Тој се развиваше во една варијанта во царска Русија, со Киев како културен центар, а во друга во Галиција (Австроунгарска), со Лавов како културен центар. Во Галиција дури една група од интелекнцијата, т.н. Рутенци, го застапуваше гледиштето дека галициските Украинци се посебен народ и дека и живниот јазик е посебен насредма јазикот на источна Украина. И извесна политичка акција може да си постави за цел да предизвика дивергентни стремежи во развојот на

застапувал Рајко Жинзифов против македонскиот јазик. Меѓутоа, великоджавната шема го прави имено тоа, со сета анти-историчност што и е својствена.

Во ова што го изнесуваме наоѓаме не една аналогija за тоа што се случуваше во нашиот национален развиток и во процесот на оформувањето на нашиот литературен јазик. Сепак, билејќи македонскиот литературен јазик се оформи најдоцна од сите словенски литературни јазици, се јавуваат и некои специфичности на кои треба да укажеме. Поради тоа што во нова Југославија се реши коренито националното прашање, македонскиот литературен јазик ги реализира и побрзо и пошироко своите функции отколку што било тоа случај со некои јазици во други повеќенационални држави. За првпат, меѓутоа, се случува во развојот на современите словенски литературни јазици еден јазик, на кој му е со уставот на една држава гарантирано целосно правото на слободна употреба, да биде оспоруван од политиката и од неа диригираната наука на некои соседни држави. Тоа, се разбира, не може да не зацета во државниот интегритет и да не се чувствува како суштествена пречка во развојот на меѓудржавните односи на Балканот.

8. Развојот на современите словенски нации и нивните литературни јазици го постави прашањето за изборот на националното име, односно и на името на јазикот на нацијата. Со оглед на различните регионални традиции, и со оглед на тоа дека во Средниот век само мал број народности имаша меѓу Словените стекнаа поширока афирмација, сломнатниот избор се претставува како значајна компонента во процесот на диференцирањето на словенските нации.

Ке се задржиме овде на некои случаи особено карактеристични во овој поглед. Во источнословенската група, скоро до 19 век во народот називот *Русин* се употребувал меѓу Украинците и Белорусите, а *руски* меѓу Великорусите. За јазиците на сите три народи општо име било *руски јазик*. Потребата да се диференцираат називите се налагала сè понезрето во минатиот век во врска со развојот на современите источнословенски нации. Соодветно со изборот на националните имиња, наспрем називот *руски јазик* (еквивалентен сега со називот *великоруски* во постарата славистичка литература), се изделуваат и називите *украински* и *белоруски јазик*.

Интересна ситуација сме писале во овој поглед во Хрватска и Словенија. Хрватските имале пред 19 век го викале својот јазик поимот *словински* (словенски, славонски, славински) или *илирски* отколку *хрватски*. Освен овие се јавувале и регионалните називи: *босански*, *дубровачки* (па значејќи го ова регионално име добри и називот *славонски*). Изнесувајќи го ова за периодот пред 19 век, Иван Броз констатира за почетокот на

тој век: „јазикот хрватски се викаше кај писателите најмногу хрватски, словински, илирски и српски. Тие различни имиња за еден исти јазик — вели тој — беа најважниот повод за заблудите и збрките, на кои ни до денеска не им е сосем забубена прагата (Црнице из хрватске књижевности, Загреб 1886, стр. 162). Во првата половина на минатиот век, во врска со Илирското движење, нов импулс добива употребата на името *илирски јазик*. Требало да помине извесно време дури, при постојната регионална поделеност, името *хрватски* не стекнало општа употреба. Во меѓувремето, *илирски* бил оној назив што, како регионално немаркиран, служел зголно за обезбедување на писмениот јазик што се наоѓал во процесот на оформување и кој, како што знаеме, се замислувал и како општ јужнословенски литературен јазик.

Пред 19 век и кај Словенците не било уште обопштено едно име за јазикот и народноста. Од регионалните називи најпознато било името *крањски*. Уште во втората половина на 18 век се правеле дури често во однос на јазикот разлика меѓу *крањскиот* (во Крањска) и *виндскиот* (во Корушка и Штајерска). Во 1779 г. Блаж Кумердеј им се обраќаше на словенечките филолози по следниот начин: „...дојде пријатниот миг кога веќе немаме никаква причина да се срамеим ако зборуваме крањски. Се прават секакви напори, тој скривен јазик да излезе од мракот на светлина“. „Кумердеј — вели Е. Кардељ — барем во почетокот се ограничуваше прилично на Крањците и „крањскиот јазик“. Јернеј Копитар беше поширок дух што дојде до разбирање дека словенечкиот литературен јазик мора да биде единствен. Во тој поглед само Коручениот Гутман дојде до исто така јасно разбирање. Затоа Копитаровата граматика од 1809 година, која се издига над покрајнските предрасуди, е епохално дело за процесот на националното будење“ (цит. дело, стр. 224). Оваид Гутман, во својот речник од 1789 год., вели дека *крањскиот* и *виндскиот* „се ластари на општиот славенски јазик“. Валентиин Водник го употребуваше називот *крањски* за локалниот јазик, а *словенски* за јазикот на сите Словени. Граматиката на Јернеј Копитар, пишувана на германски јазик, излезе под следниот наслов: Grammatik der slavischen Sprache in Kraan, Kärnten und Steyermark. Дури при крајот на 18 и во почетокот на 19 век се обопштува сè повеќе називот *словенски* што пред тоа, идовме, бил пообичен во хрватската писменост. Паќ предноста на едно име, регионално немаркирано, се искористила за обезбедување на националната и јазичната општност што се изградувала.

Во историските ситуации што сега ги разгледуваме ни се откриваат два типични случаја во врска со изборот на имињата. Во источнословенската група се јавила потребата, еден општ назив да се замени од три називи кои поблиску ја изразу-

нале далената историска реалност. Кај Хрватите и Словенците, обратно, имало потреба да се афирмира едно име над порано употребените регионални имиња.

Во случајот со нашето национално име и името на нашиот јазик се искористил еден покраински назив со долга традиција, и опфатот на кој во минатото се менувал. Во рамките на турската империја несловенските сесми го означувале обично словенското население со името Бугари (сепак Албанците го употребуваат името *Shqë* = Словени) и неговиот јазик како бугарски. Тоа означување не водело сметка за разликите меѓу самото словенско население. Така, Евлија Челсебија споменува во 17 век за „Бугари“ дури во Белград и Сараево. Тоа име имало, покрај некои други пошироки или регионални називи, извесна употреба и кај нас. Друго е прашањето колкава и со какава содржина. Во врска со ова треба да се има предвид дека и во самата Бугарија во некои краишта било погласнато во турскиот период името Бугарин. Називот „простејши јазик бугарски (Долнија Мисли)“ се среќава во некои наши дамашкини, како и кај Крчовски и Пејчиновиќ. Оние наши културни и книжевни работници од минатиот век што биле за заеднички литературен јазик за Македонците и Бугарите внесувале во тој назив и нова содржина што произлегувала од извесна инклинација во национална смисла. Меѓутоа, едновремено почнува да се афирмира и името *Македонци, македонски*, кое постојно служи за обележување на нашата национална и јазична посебност.

Од ова што го изнесовме гледаме пак и во однос на изборот на имињата дека тоа што станувало кај нас не е осамени случај, ами поскоро нормална појава во развојот на современите словенски нации и нивните литературни јазичи. Од друга страна, најповршен ќе биде впечатокот дека во 19 век се дробело нешто што пред тоа било единствено и дека имено тоа дробене се изразува во диференцирањето на имињата. Всушност, поврзаноста е сега далеку поголема, при сета национална индивидуалност, отколку што била кога и да е во минатото, при лекакво мнимо народносно единство. Оформувањето на современите нации и значи предолжување на регионалната затвореност, и тоа има стигнато најдалеку до каде што можело да стигне и не потаму, не затоа што се одело намерно кон Арабење, ами затоа што имено раздвоеноста во минатото не дозволила да се создадат реални услови за уште поголема интеграција.

9. Веќе имавме можност да видиме дека новите словенски литературни јазични морале да совладуваат големи пречки и отпорни во својот развојот. Тие не биле прекакувани со привестствија, ами до својата афирмација доаѓале постепено, често по долготрајни борби на политичкиот и културниот план,

Сето тоа ни е добро познато и од историјата на нашиот литературен јазик во последниве сто и педесет години. За да не се заржуваме премногу ако даваме податоги за тешкотните што ги минале одделните словенски литературни јазичи по патот на својата афирмација, а од друга страна за да добиеме можност да повлечеме барем една паралела со нашиот развојот — ќе укажеме на главните фази од создавањето на литературниот јазик на еден друг мал словенски народ — словачкиот. По краткиот период на Велика Моравија (во втората половина на 9 век), кога на теренот на денешна Словачка дејствувале Кирил и Методиј и нивните ученици, во целиот Среден век Словаците останале без своја јазичност и без свој писмен јазик. Тие биле потчинет народ во унгарската Аржава, лишени од можноста да зацрта своја писмена традиција. Во Словачка се употребувале латинскиот и унгарскиот јазик, а од 15 па сè до почетокот на 19 век чешкиот им служи на Словаците како писмен јазик.

Во втората половина на 18 и особено во првата половина на 19 век се појавува веќе сè поодредено стремјот да се создаде словачки литературен јазик, а да се измести чешкиот и покрај тоа што е многу сроден со словачкиот и што имаше веќе дола употреба меѓу Словаците. Посебните историски услови вода кон формирањето на две нации: чешката и словачката, па таа реалност наоѓаше постепено, но неминовно израз и на јазичниот план.

Обидот на Антон Бернolak, направен при крајот на 18 век, да го нормира словачкиот литературен јазик, заснован врз западнословачкото наречје, беше предвремен и не остави никакви подлабоки траги. Меѓутоа, генерацијата на Јудовит Штур, која се афирмира на општественото поле во триесеттите и четириесеттите години на минатиот век, успеа да ги постави здраво основите на новиот литературен јазик врз среднословачкото подрачје.

Во редовите на самата словачка интелигенција во овој период немаше единствено гледиште во однос на литературниот јазик. Дури највидните културни работници од словачката средина, Јан Колар и Павел Јозеф Шафарик, како што споменавме порано, беа за заеднички јазик со Чесите, пратички за чешкиот јазик во кој би се вклучиле и некои словачки елементи. Самиот Штур и неговата група во првите години на својата дејност пишуваша на чешки јазик, додека особено од 1844 година не ја засноваа широко својата акција за оформување на словачкиот литературен јазик. Во нормирањето на тој јазик важна улога изигра граматиката на Мартин Хапала (1850). Но куриозно е што дури и авторот на таа книга лично не беше уверен во потребата од јазично асељење од Чесите. И, како што се изразува самиот, „помалку разлозите, а повеќе не-

обичните политички настани“ го натерале да се приклони кон словачкиот јазик. Историскиот процес бараше поинакво решение, и се служеше и со спомената драма, но се уште не беше јасна неговата вистинска тенденција, па луѓето можеа да запатаат во противречност спрема самите себе. Поразот на револуцијата од 1848 г. доведе до отстапување на движењето за самостојно словачки литературен јазик. Со поддршка на Јан Колар, којшто стана во 1849 г. професор за словенските старици на Виенскиот универзитет, во словачките школи и со државен пакт се воведо наставата на чешки јазик. Се чинеше дури дека делото на Лјудовит Штур ќе остане без трага и дека чешкиот пакт ќе се затврди како писмен јазик на Словаците.

Па сепак се работеше за привремен неуспех на Штуровата акција. Нагломниот развиток на словачкиот народ во 19 век се поодржано ја налагаше ориентацијата кон посебен словачки литературен јазик и таа дефинитивно победи. Меѓутоа, требаше да мине доста време па, и покрај таквиот резултат на историскиот процес, на словачкиот да му се признае и во славистиката и пошироко правото на самостоен јазик. Удлите во 1886 година, скоро половина век по Штуровската акција, познатиот хрватски славист Иван Броз го пишуваше ова како констатација за становиштето на славистиката спрема словачкиот јазик: „Сите научници сложено учат дека словачкиот не е посебен јазик, одделен од чешкиот, ами само посебен говор на единствениот чешки јазик“ (цит. дело, стр. 83).

Оваа констатација денеска ни звучи сосема анахронично. Словачкиот јазик се има наполно афирмирано и славистиката го третира веќе како посебен јазик, како и никогаш да не бил оспоруван тој негов статус. Меѓутоа, уште во првата чехословачка република официјалното становиште беше дека просторен чехословачки јазик во две „звучења“ — чешко и словачко. И тоа е една одмината фаза по патот на утврдувањето на словачкиот како посебен јазик на словачката нација.

Паралелата што можеме да ја повлечеме со нашиот развиток покажува дека не во сè ние сме имале послужена ситуација од Словаците. Кај нас словенската писмена традиција не ја изгубила прекината. Ние не сме употребувале во периодот на националното развивување еден таков изграден писмен амик со претсјак како што Словаците го употребувале чешкиот. Современите литературни јазици на соседните словенски народи, Србите и Бугарите, се наоѓаат самите во процесот на оформување во минатиот век и следствено допрва требаше да се здобиваат со претсјак и во својата средина. Се разбира дека други историски околности пак го забаваа нашиот развиток, но во тоа нема потреба повеќе да навлегуваме овде, класното најдавноста ни беше да покажеме дека сепкогаш му се приклучуваат пречени на еден нов литературен јазик, но дека тие и

се надвиваат резултатно со ефикасна културно-политичка акција на народот носител на тој јазик.

10. И кога еден нов литературен јазик се признава како факт што се налага од реалноста, останува уште доста да се стори на на народот што е негов носител да му се признае историското право на јазична самостојност. Првата причина за тоа е политичката ангажираност на силите што не се мигративно самостојно развиток на Адаен народ. Таа политичка ангажираност може да движи тогаш и цел научен апарат во заштита на своите позиции, но јасно е дека една таква акција најмалку произлегува од научен интерес.

Заправо, признавањето на јазичната самостојност е само една компонента од поширокиот проблем на признавањето на историските права на една нова нација. Тој проблем бил значаен и во минатото, а особено е значаен во денешниот свет, кога на цели континенти се протега процесот на афирмација на нови нации. Со нешто се среќаваме, разбираливо, и во националното диференцирање на словенскиот свет. Проблемот се состои во тоа што има нации на кои историските права не им се оспоруваат и, од друга страна, има нации на кои тие права им се оспоруваат.

Првите или имаат зац себе еден подолг континуитет на ненарушен државен живот или ги обновиле традициите на таков живот од Средниот век. Тие носат национални имиња што степенале во минатото помала или поголема афирмација низ државотворна активност. Би се рекло дека е тоа идеалниот модел на една нација, спрема кој таа и најцелосно се дефинира. Меѓутоа, како што покажува развитокот во современиот свет, сè поголем е и претежен станува бројот на такви нации што не влегуваат во тој модел. Очевиано дека бројот на славните народности имиња од минатото е далеку помал одошто била фактичката разделеност на светот. Денеска, кога на историската сцена излегуваат како сè поважни чинители и такви народи што до скоро немале ни своја писменост, и за кои историскиот спомен е заклучен само во усното предание, прашањето за историските права мора да се постави во поинаква светлина отколку што се поставувало порано. Тоа прашање не ги засета само некои мали народи, што сурествуваат некаде на маргината на европската историја, ами се јавува на светска скала како прашање за целосна афирмација на младите национални заедници.

Тоа може да се реши само ако им се признаат на сите нации историските права. Не можеме еден народ што покажал доволно сили да се оформи во современа нација да го лишиме од неговата историја, да му ја оградиме историјата на последниот авасет, педесет или сто години, веќе спрема нашата инткому неоптребна великодушност — само заради тоа што

тој не може со истража што гласи на негово име да го потврди правото на своето минато.

Можеби е, на пример, за некогo неприемливо да се зборува за историјата на македонскиот народ, кога се знае дека појавата на самото име Македонец со денешната негова содржина не е оди поинаку од 19 век. Но ние, кога зборуваме за историјата на македонскиот народ и не мислиме да докажуваме дека тоа име оди како национална ознака којзнае колку во минатото. Она што сакаме да го покажеме, тоа е дека на овој терен од една етничка прупација, независно од тоа какви имиња во различни периоди таа употребувала за себе, се водела повеќе важни известна градителска дејност во најразлични области на животот и дека таа дејност, секако не случајно, довела и до формирањето на една посебна национална заедница. Ние зборуваме во ваква смисла за историјата на македонскиот народ, со полна свест за условноста на називот кога тој ќе се проенира во минатото. Но со таква условност се употребуваат историската проекција не само имињата на нациите на кои им се оспорува историското право, ами во многу голема мера и имињата афирмирани низ еден подолг историски континуитет. Имено, многу лесно е да се докаже дека тие исто не можат со сета адекватност да ги покриваат сите периоди во историјата на дадените народи нити, често, сега нивна сегашна област. Тие се еден вид скратенки што за историчарот не треба да го губат и оној карактер на условност што во помала или поголема мера го носат. Од друга страна, историската наука не може да им го откажува на едни тоа што на други им го признава како нешто што се подразбира само по себеси. Многу е почучно во овој поглед, во смисла на етнизификација, тоа што го изнесовме порано за изборот на називите за националните јазици.

Она што го гледаме како историски факт пред себеси не можеме да го истриваме со разумни аргументи. Зато снитите што му се спротивставуваат на процесот на национална еманципација на еден народ, итотм ќе се уверат дека не можат да го спречат тој процес, се повлекуваат на нова линија. Тие му го откажуваат на тој народ минатото, полагаат за себе право на нешто, и се движат покомотно во таа област, зашто одминатата реалност не е така очевидна сама по себе. На Анскусите така може да им се лава и научен вид. Практичната усмереност пак се води од надежта дека историските права пак ќе дојдат еден ден до израз. Имаме скоро држење на еден земјопоседник што го засегнала аграрната реформа па, иако земјата им е дадена на луѓе што со генерации ја обработувале и којзнае колку пати со рака го превршиле сококе прутче од неа, — тој ги чува танните со надеж дека во погоден момент ќе може да докаже дека правото врз таа земја е негово, а не нивно.

Шемата што се употребува во вакви случаи, и што се брзи ни со научна аргументација, е следната. Појавата на една нова заедница и на еден нов литературен јазик се припиша со лични ко срце, како свршен факт, но им се откажува и на историјата и на јазикот правото на посебна историја. Извештајно е ставано од една народносна целост и толкувач на нејзината историја е нацијата „матина“, а не оној дел што „отстапила“ од целостта. Можеме во повеќе случаи и во развојот на современите словенски нации да ја следиме примената на оваа шема, позната и од непосредниот опит, пред сè од етнизовинското истравање на нашот национален и јазичен развојот се истражуваат повеќе пати досега во бугарската општествено-политичка и научна јавност.

Според таа шема, нам може да ни се пригавне повесно јазичен развојот, произлезен од извесна политичка консолидација, само во најново време, како што мислат некои не истражители од крајот на Втората светска војна. Општоста пак на историјата на народниот јазик за бугарската лингвистика, освен што, не може ни да се помесни, штом во дијалектолошки реченици и ступини и сега се ирне во поли обем и материјалот од македонските говори. Припоа не се води сметка дека тоа негде не е обичај во односот меѓу словенските народи, иако сепак се мисли да се постулира со повеќе или помалку право една општност од таков род. Исто така и во однос на историјата на јазикот да се употребуваат посебно само нашиот литературен јазик, како да е тој нешто што нема своја народна основа, ами се јавил независно од неа. Имаме случан на една политикозачија пренесена на духовниот план: се располага со материјалот на еден јазик како да не постои еден национално конциртуриран народ што то говори и како најмалку тој народ да има право да бара поинаква постапка. Ова е случај не само во тоа даста на лингвистиката, ами и во областа на друштвено-историската дисциплина. На Слованите, на пример, веќе никој не им обрва дека во својата литературна историја ги истражуваат Јан Колар и Павел Јозеф Шафарик, иако тие ја истражуваат чехословачката кауза и не биле за создавање на повеќо еден јазик. И како би можело тие луѓе што во својата историја на словенски свет да бидат исклучени од историјата на овој народ во кој се родиле? Нам, меѓутоа, сè уште ни се оспоруваат право во однос на Минталинтови и на другите наши историографини и во нивните ставовишта, кои се прикажуваат како официјално, со бараат дури аргументи против нашиот самостоен јазичен вид. Во оваа споредба е уште итно што севнеа почале се одживуваат заблудите од вакков вид.

СОДРЖИНА

ЗА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	5—18
ПРИЛОЗИ	19—95
I. Ислакувања	21—42
II. Текстови од Народноослободителната борба (1941—1945)	43—49
III. Статии	51—95
К. П. Мисирков: Неколку зборови за македонскиот литературен јазик	51—60
И. Мазов: Кон развикоот на македонскиот литературен јазик во НОБ	60—75
Б. Конев: Македонскиот јазик во развојот на словенските литературни јазици	76—95

Фототипно издание

Трајко Стаматоски

**МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК И КОНТИНУИТЕТОТ
НА НЕГОВОТО ОСПОРУВАЊЕ**

лем правопис, граматика, речник, историја на јазикот), формени се доволно број стручни и научни кадри (за настава и за проучување), основани се добар број стручни и научни списанија („Литературен збор“, „Македонски јазик“, „Македонистика“, „Прилози“ и др.), објавени се повеќе десетипци големи монографски трудови речиси од сите потесни области на јазикот (од историјата, дијалектологијата и ономастиката, современиот јазик, синтаксиката и стилистиката и др.), напишана е на него прекрасна литература, усвоена е неговата норма од широк круг на образовани луѓе итн.

Македонскиот литературен јазик стекна во ова време, како што се вели обично, целосна функционоална пољивалтност.

Веднаш по официјалното кодифицирање на македонскиот литературен јазик, светската славистика покажа жив интерес за историјата и функционирањето на овој јазик. Мнозина угледни светски слависти, уште во првата деценија на слободниот развој на нашиот литературен јазик, ја посетија нашата земја и се запознаа на самото место со нашата јазична ситуација. Своите импреси и заклучоци за иднината на нашиот јазик тие ги изнесоа во ред информативни прилози во весници и списанија во своите земји: В. Китарски (1952) ја запозна сканинавската јавност со три написа (два во шведски и еден во финско гласило); Х. Јант (1953) и даде информации на Американската научна јавност во повеќе свои текстови; А. Јалис (1955) им го доближи македонскиот јазик на заинтересираните норвешки читатели итн.

Посебно се драгоцени ваквите прилози на: С. Б. Бернштејн (1948, СССР), П. Х. Вирет (1950, Австралија), Ф. Славски (1950, Полска), А. Шмајс (1953, Германија), В. Пизано (1957, Италија). По повод граматиката на К. Кејс-ЧССР), В. К. Метјус (В. Британија) и др. Сите тие пишуваат за самостојноста на македонскиот јазик, за „пртите што, пред сè, ја определуваат неговата индивидуалност“ (Ф. Славски), за тоа „дека овој литературен јазик е еден

МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК И КОНТИНУИТЕТОТ НА НЕГОВОТО ОСПОУВАЊЕ

Како што кажва и самиот наслов, мојов реферат се состои од два дела: (1) функционирањето и официјално на македонскиот литературен јазик (значи, годините на слободен живот) и (2) континуитетот на неговото осно-рување (значи, пак годините на слободен живот).

1.

Беќе е познато и пошироко од нашиве простори дека македонскиот јазик беше прогласен за службен во македонската држава со едно од првите решенија на АСНОМ на 2 август 1944 г. Македонскиот литературен јазик пак официјално беше кодифициран нешто подоцна: македонската аскалта аЗбука беше потврдена со решение на Народната влада од 5 мај 1945, а македонскиот правопис со решение на Министерството за просвета од 7 јуни истата година. Со тоа се утврдија основните норми на македонскиот литературен јазик и ѝ се стави крај на спонтаноста во неговата писмена фиксација.

Педесет години не се мал период и во животот на еден јазик. Сета нашот литературен јазик е влезен во доба на полна зрелост. Таа зрелост се огледува во повеќе насоки: основани се најпотребните наставно-научни институции (целокупниот систем на образованието – од основното до факултетското – 1946, Институтот за македонски јазик – 1953, Македонската академија на науките и уметностите – 1967, Сојузот на друштвата за македонски јазик и литература – 1954, Метунородниот семинар за македонски јазик, литература и култура – 1968 и др.), објавени се повеќе основоположнички трудови за секој јазик (го-

јазик нормализиран, а не вештачки, дека литературниот македонски јазик е модерен јазик, којшто го има првпат дено фолклористичкиот стадиум“ (Х. Лант).

Х. Лант напиша уште дека е „речиси неверојатен фактор оти во времето кога се појави новото знајње на македонскиот правопис (1950), јазикот беше постигнал забележлива изданаечност и скоро општ прием, што значи дека за кратко време е создаден и пуштен во употреба еден стандард што може да се споредува со стандардот на другите балкански јазичи“. (Н. Г. Лунт, A. Survey of Macedonian Literature, Harvard Slavic Studies, I, 1953, с. 372-373). – Францускиот славист Андре Вајан, познат по свои те застапувања за посебноста на македонскиот јазик и во времнатата кога ние немавме свој научен центар, во приказ на граматиката на македонскиот јазик на Х. Лант напиша, веднаш по нејзиното излегување во 1952, во познатото славистичко списание *Revue des études slaves*, дека „Новот словенски македонски јазик е фиксиран и продолжува да се фиксира, со добор мету различните дијалектни варијанти. Подборот беше срекен и граматичарите што го направиле, посебно Блаже Конески и Крум Тошев, покажаа особена школовка.“

Некоја година подоцна, во 1957, италијанскиот истакнат лингвист Виторе Лизано констатира дека е „наистина чудесна“ активността со која во Скопје „се култивира основането на својот национален јазик и се следе неговот развиток“. Од ваква оценка во истото време не можеше да избега ни професорот по лингвистика на Солиунскиот универзитет Д. Р. Андриотес: „Задено со наставата да се изучува јазикот и да се решава за неговата граматика, присиен е подем на литературната култура, толку силен и за толку кратко време што ние може да речеме дека е за чудесен“. Овие зборови, инаку, беа напишани во текст со позиција против нашата земја и нашиот јазик¹.

¹ Литрано според Блаже Конески, *Слово за јазикот, јазикот е изгнана наша конститутивна татковина*, В. „Нова Македонија“, 29. III 1986, с. 5.

Големиот македонист Хорас Лант, во едно свое интервју во в. „Нова Македонија“ (29. VI 1952), даде за пример една смела проноза за иднината и на македонската нова литература: „Македонската литература е млада. Јасно е дека за малку години од млада книжевност не можат веднаш да се очекуваат ремек-дела во литературата. Но јас сметам дека по патот по кој тргнаа, македонската литература за кусо време ќе даде значајни остварувања.“ Каква проноза, но и каква видливост!

Македонскиот литературен јазик, набрзо по своето официјално кодифицирање, почна да се претставува рамноправно во сите хрестоматии и прирачници за изучување на словенските јазичи, во сите компендиуми и практикуми што имаа цел да ја претстават нивната граматичка структура, нивните историски и типолошки карактеристики. Полицкот славист Т. Л. Сплавински го стори тоа уште во 1950 (Краков) и потоа заедно со В. Курашкјевич и Ф. Славски во 1954 (Варшава). Во оваа, 1950 година, го направила тоа и словенечкиот славист Р. Нахтигали (Лубљана). По тоа следуваат водичите нив словенските јазичи на редакција на О. С. Мелничук (Кијев, 1966), Р. Бошкович (Белград, 1968), Наталино Радовиќ (Неапол, 1969). Од седумдесеттите години па наваму оваа објектотка ја зогатувваат и: З. Штибер (Варшава, 1970-73), В. Крајчиовиќ (Братислава, 1974), Р. Усикова (Москва, 1977), Н. Ковачов (Иваново, 1977), А. Е. Сурпун и А. М. Калуга (Минск, 1981) и др.

Многу е значајно што како автори на овие текстови се јавуваат угледни светски слависти, по правило мету два три: втрото, Лондон 1969 и трето, значајно проширено – во три тома, Колумбус, Охајо, САД, 1980).

И уште нешто треба посебно да се повлече: вакви ком-
пендуми се појавија во сите словенски земји, како и во
оние западни во кои славистичките истражувања се по-
развиени и имаат достигнато сериозно научно ниво.

Македонскиот јазик е претставен соодветно во раз-
новидните енциклопедиски прирачници (голем и мал,
општи и специјализирани): во советските/руски и бело-
руски, помету дртите во Волгаша; бугарски; полски,
британски – Encyclopedia Britanica; американски – The
Encyclopedia Americana; разбирливо, во сите југословенски
и др.

Македонскиот јазик се зема предвид и во познатите
лингвистички и етимолошки речници: на О. Трпачов
(Москва), Ф. Копчеви (Пара), Ф. Славски (Краков), Ф.
Безај (Љубљана), П. Скок (Зарев), Е. Чабеј (Тирана) и
др.

Српанските слависти појавија интерес да им го
претпаат на своите средини и зборовното богатство на
македонскиот јазик. Така се јавија низа двојазични реч-
ници, на македонскиот јазик соопоставен со рускиот, пол-
скиот, чешкиот, италијанскиот, јапонскиот, романскиот,
а пред објавување се наоѓа и голем македонско – англи-
ски речник. Во овој однос е многу значајно што Македон-
ско – рускиот словар на В. М. Илич-Ситич и Д. Толоч-
ски, а под редакција на Н. И. Толстој се појави (Москва,
1963) пред излегувањето на вториот и третиот том на
нашиот Речник на македонскиот јазик (Скопје, 1961, 1965,
1966). Како автори и на овие трудови се јавуваат угледни
слависти во своите средини а и пошироко од нив.

Српански слависти објавија кај нас и во светот низа
монографии, посветени како на современата состојба така
и на историјата на македонскиот јазик. Мнозина денеска
познати светски македонисти избираат темата македон-
скиот јазик за своите докторски и хабилитациони дисер-
тации.

Поводов не е таков што да се занесуваат подобни
информации за големинот влог што го дава српанските

слависти во проучувањето на македонскиот јазик. Тој
влог се означува всеко со четирцифрени бројки. Речиси
нема потесна област на македонскиот јазик која не била
опфатена од интересот на српанските слависти, почнувајќи
од фонетиката па преку морфологијата и синтаксата стиг-
нувајќи до лексиката. Разностранниот интерес на светската
славистичка мисла е определен од македонскиот јазик
како словенски, но и како јазик во кој се јавуваат ред
прти развени во контактот со несловенските балкански
јазци.

Научната продукција од областа на македонскиот
јазик се следи внимателно во светот и се одбележува
соодветно во познати лингвистички списанија и специјал-
лизирани билгографски водичи. На тој начин таа стиг-
нува до сите заинтересирани, до сите сепашни и идни проучу-
вачи на нашиот јазик.

Се налага бездурто да се каже уште дека македон-
скиот јазик се изучува речиси на сите универзитети во
светот со поразвени славистички студии, на некои од нив
и како прв предмет. Воопшто, тешко ќе се најде универ-
зитет во светот кој ја негува славистиката а на него да
не е одржан некој семинар, пиктус или барем некое пре-
давање со проблематика од македонскиот јазик.²

На повеќе универзитети во светот работат посебни
лекторати за македонски јазик. Македонските слависти
се вклучени во низа меѓународни лингвистички проекти,
особено во оние засновани од разните комисији на Меѓуна-
родниот комитет на славистите. Тие се редовни учесници
на меѓународните лингвистички средини, а на добар дел
вакви собори тие се јавуваат и како домаќини и органи-
затори. Нивното членство во разните меѓународни славис-
тички и лингвистички организации и нивни тела се при-
фаќа како нешто сосема нормално. Српанските слависти
ги примат со уважување нашите славови, имаат разоби-

Во својот одговор на Чанкова Бл. Конески изрази и една мисла која се покажа како визионерска, а таа е дека македонскиот литературен јазик „во овој момент на својот развиток (1948) далеку не е така заостанат како што си претставуваат тие. Тоа е јазик на една млада, полетна литература, што со секој ден се потлодотворно се разгрнува“. Само за миг да се замислиме и запрашаме: колку е разграт денеска македонскиот литературен јазик и колку македонската литература? Изминаа ли јазикот и литературата децени или пак векови во својот развој?

По Г. Чанков се поведоа многу брзо и други претставници на бугарскиот јавен живот. Г. Мадолев објави статија со наслав против македонскиот литературен јазик во в. „Работническо дело“ (12 март 1950) а пак Х. Караџиќ во в. „Труд“ (13 март 1950). На овие написанија се оспрпа својврсмено Апо Шопов во својата расправа „*White even today in our literary language*“ (во сп. „Македонски јазик“, год. I, 1950, бр. 5) и ја докажа апсурдноста на наводите. Посебно е интересна од јазична гледна точка забелешката на Мадолев за „прикачувањето на разни „ушча“ на македонските зборови (мисли на глогските форми на -уе), сместајќи дека со тие форми се „сбизира“ јазикот. Упатените знаат многу добро дека овие глогски форми, карактеристични за вистешко-скопските и други наши говори, ги користеа сите наши истакавни поети (К. Рацин, В. Марковски, К. Неделковски и др.) уште пред кодификацијата на македонскиот литературен јазик и дека тие во тоа време го имаа статусот на литературна норма. Сепак, нашиот Правопис многу брзо по кодификацијата направил извесни измени на нормата и глаголите од типот *кажуам* – *кажуеш* го добија ликот *кажувам* (1948 г.).

Со стравовите против македонскиот јазик, изнесувани се позачестено во почетокот на педесеттите години во бугарскиот печат, полемизираа и наши квалификувани публицисти. Весникот „Нова Македонија“ донесе два так-ви написи: на Ванта Чашуле, *Што се рече за „истовешт-носта“ на македонскиот и бугарскиот јазик* (6. VII 1951) и на Миле Поповски и Панче Михајлов, *Кога боли ...*

одговор на *тврдења од бугарски учени во врска со македонскиот јазик* (12. III 1953).

Написот на В. Чашуле е одговор на коментар на Радно Софија во врска со престојот на Хорас Лант во Македонија и неговото зафакане да напише граматика на македонскиот јазик, то ест да докаже дека македонскиот и бугарскиот јазик не се исто! И написот на М. Поповски и П. Михајлов е предизвикан. Тој е одговор на текстот од К. Паров, *Титовско самознание за сربизацијата на македонскиот јазик* (в. „Работническо дело“, 31. X 1952), напишан врз основа на оспрт објавен во в. „Нова Македонија“ за македонските преводи на филмските журнали. Практиката да се земаат како потврда критички написи за јазични несмасности објавувани во нашиот печат е зар-жана и до најново време. До неа упорно се држи Коста Црнушанов. Се пренебрегнува фактот дека кај нас, во прижата за убав литературен јазик, се подложени на критика сите оние што не водат доволно сметка за литера-турната норма.

Посочените написи во бугарскиот печат дотолку идеа главно од луѓе од политичкиот живот или од повеќе или помалу верзирани новинари. Тие би требало да се сфатат како изграднување на политичката платформа во врска со негирањето на македонскиот јазик и посебно на неговата литературна форма. Научната аргументација на проф. Кирил Мирчев најпрво со текстот озаглавен „*Как скокските титовци погубиха македонската правопис*“ (в. „Отечествен фронт“, 13. IV 1952), а потоа и со брошурката „*За македонскиот јазик*“ (Софија 1952). Не случајно улогата на оспорувањач на македонскиот јазик му се дава на Кирил Мирчев, како што не случајно му се даде нему и улогата на афирматор на македонскиот јазик во еден напис во в. „Доброволец“ (I, бр. 5, 15. III 1945). Тој е професор по историја на бугарскиот јазик на Универзитетот во Софија, а при тоа и роден Македонец. Неговот збор треба да биде прочувствуван, авторитетен и убедлив. И пак بلاже Ко-нески требаше да одговара, сега на тврдења на својот

професор на Факултетот, но не од позицијата на ученик. То направи тоа многу аргументирано во расправата „Проекторот Мирче против македонскиот прагматизам“, објавена во сп. „Социјалистичка зора“, год. IV, 1952, бр. 8 а препечатена и во сп. „Македонски јазик“, год. III, 1952, б. Карактеристично е што тезата за посрбувањето на нашиот јазик се ексципира и денеска.

Свесен сум дека не е можно при ваков повод да се оспоруваше на сите поддрешности во врска со оспорувашето на нашиот јазик во разни временски периоди во време на репацијата СССР-СФРЈ, што би требало да значи дека тоа има политички карактер.

Крајот на педесеттите години најава промени. Во Буџарија излегуваат значајни трудови на двајца видни буџарски лингвисти, во кои македонскиот јазик се третира како посебен јазик. Буџарскиот дијалектолог Стојко Стојков во својата *Буџарска дијалектологија*, Софија 1955, гледува во посебен оддел „Македонски зборови и преглед на *Хрестоматија на Буџарска дијалектологија*“ (1950). За жал, ќе видиме понатаму, денеска и посмртно му се прават корекции! Буџарскиот компаративист Иван Лекков, веќе одбележавме, во своите водичи низ словенските јазици *Славански текстове*, Софија 1958 и *Кратка историја на македонската и титолозијата* *Славански езици*, Софија 1968, го разгледува македонскиот јазик рамноправно со другите словенски јазици. Во најново време, за жал, е забележан чуден парадокс. Во обемната хрестоматија *Славанските езици*, Трајко Стаматоски *озлегу*, Софија 1994, македонскиот јазик е доаѓа како за догашната постапка во претставувањето на словенските јазици како во Буџарија, така и во светот.

Нова фаза во оспорувањето на самостојноста на македонскиот јазик означил 1978 година. Тојаш се објави

во списанието „Буџарски езици“ опширната статија „Врвот на *стесно на буџарска езици в миналото и гнес*“ (год. XXVIII, кн. I, с. 3-43), потпишана од Институтот за буџарски јазик при БАН. Се искористиле поводот – 100-годишнината од ослободувањето на Буџарија, на оспорувањето на посебноста на нашиот јазик да му се даде какава-такава теориска основа. Се опени дека за поголема убедливост на изнесените ставови не е дозволен авторитетот на редакцијата на списанието и на нејзиниот главен редактор академик Владимир Георгиев, па се употреби потписот и на целиот Институт. Потпора за своите ставови се најде во „стројната теорија“ за различните форми на еден писмен јазик на советската романистка М. А. Бородина и во нејзиното разликвање на поимите литературен дијалект, регионолен литературен јазик и варијантата на националниот јазик, то ест во сфаќањето дека еден јазик може да има „повеќе од една (неколку) писмени норми“. Така македонскиот литературен јазик се протгласи за „Писмено – регионолна норма на буџарскиот јазик во СР Македонија“ и му се даде еднаков статус со јазикот на малата група католички преселници од Буџарија во Банат!

Се разбира, нашата наука за јазикот не можеше да остане рамнодушна спрема оваа „теориска“ атака врз нашиот јазик, па за тоа ја објавиле посетата книшка *За македонскиот јазик* (редакциски одбор: Тодор Димитровски, Блаже Конески, Трајко Стаматоски, Скопје 1978). Во неа се одговори на тврдeњата изнесени во буџарската статија, а се дадоа и истражувања за македонското јазично прашање на истакнати научници и општествени, работнички од средината на минатиот век па до ослободувањето на Македонија, значај во време кога во Македонија немало центар што да можел соодветно да се постави спрема сфаќањата застапувани во интервјуата на земји. Покрај тоа, се објавиле повеќе текстови од Народноослободителната борба (1941-1945) и три статии што се занимаваат со сирков, Ив. Мазов и Вл. Конески).

Светската славистичка мисла, на наше големо задоволство, ги зеде под внимание наводите изнесени во бу-

ларскиот текст и во нашиот дијалог и од позицијата на објективен анализатор опци дека „конкретното подбивање на големо-бугарската теза би и давало на таа теза важност и сериозност што таа ги нема“ (Д. Брозовиќ) односно дека буарскиот текст „е наполно незналечки што се однесува на лингвистичката теорија“, дека е „непријатен, неразбирлив испад, наполно ненаучно заснован“ а дека македонските лингвисти „дале многу достоинствен дијалог“ (Х. Ланг)³.

Нашиот дијалог, очигледно, ја погоди многу буарската наука за јазикот. За да не се полемизира директно со нашиите несооборливи ставови, се искористи една статија на полскиот славист Јусек во утледното списание на БАН „Балканско езикознание“, XXV (1982), I, с. 7-18, во која се зборува отворено за македонски дијалекти и за македонски литературен јазик, па се објави на уводно место во списанието „Јзик и литература“ статијата на членот на редакцијата Стојан Стојанов „Нашата познана *остава непроменена*“ (XXXVII, 1982, с. 1-8). Во неа Стојан Стојанов укажува дека целта на Ј. Русек била „да даде свој придонес за утврдувањето на македонскиот јазик како одделен словенски јазик“, па со оглед на тоа дека статијата е објавена во утледно буарско списание „може да се изведе заклучок оти буарскиот став по однос на македонскиот јазик ... се изменил“, заклучува дека „всушност нема ништо слично“ и излетува со статијата „за да се рассат светлуѓани претпоставки“⁴.

³ Dalibor Brozović, *Pogovor knjiži "Za makedonski jeziki"*, Среќе, бр. 15, год. IV, Сарајево 1985, с. 240; Horas Lam, *Neki sociolingvistički aspekti makedonskog i bugarskog jezika*, На истото место, с. 258.

⁴ По повод на оваа статија пишувајќи својремено нешто поопробно во мојот приказ „*Делешти меѓународен славистички конгрес*“, Киев, 7-13.IX.1983“, „Македонски јазик“, XXXIV (1983), с. 275-278.

систем од правила, прописани и обврзани реализации, а ната практика на целиот колектив“ односно дека „И покрај општествената принуда оваа практика се уште не е кодифицирана, се уште се одликува со дијалектно шаренило и разнообразност“⁵. Посебно тој се нафрли врз „македонската писмено-регионална норма“ зашто ги одберува гларолските имени ки на -(н)не: *значене* и др. придавките на -*тилен*: *забележителен*, партиципите на -*ти*: *питуваши* и сл. Овие неовни ставови не останала без одглас кај нас. Ним им се противставилу документација пишувана на македонски јазик во периодот меѓу двете светски војни, значи во време кога не била „обвразна“ т.е. ја нема ниту официјалната кодификација на македонскиот литературен јазик. Таа документација говори за „формување на литературната норма во современи услови“, за „непосегане по особини веќе одживевани и напуштени од јазичниот пропис“, за „длабочинно определување за поперспективен јазичен израз“⁶.

Најновата буарска „научна“ политика по прашањето на непирањето на македонскиот јазик се артикулира, главно, преку обновениот Македонски научен институт (засна во 1947) и неговниот орган, сп. „*Македонски преглед*“ (засна уште во текот на Втората светска војна, 1943). По војната ова списание, со оглед на новонастанатата ситуација, беше заменето од сп. „*Македонска мисел*“, којшто доби сосема поинаква уредувачка ориентација. Тоа беше вака објаснето во воведниот текст на редакцијата: „Не е нужно да се објаснува и аргументира надолго дека повеќето од статиите и материјалите објавени во тоа списание имаа за задача не да даваат истовесни верни и научно издржана слика на посочените задани, а да ги осветлуваат со оглед да ѝ се служи на големобугарската идеологија“. И понатаму: „Поинаку и

⁵ Константин Попов, *Из историјата на българската книжевна език*. София 1985, с. 189.

⁶ Трпко Стаматоски, *Документи на МАНАПО на македонски јазик*. Зборник во чест на Крум Тошев. Скопје 1988, с. 81-82.

„создаден вештачки од група луѓе, на определено место и со определен декрет“. Посебно пак при тоа се опнува великанот на македонистичката мисла Блаже Конески со борати питати од памфлетот на Венко Марковски *Крвта вога не стива*, Софиа 1981.

Многу од овие ставови и воопшто од бугарската литература за македонскиот јазик се преземаат грло од поединци и кај нас.

Па зарем сета наша писмена активност во минатиот век не одиме и во постарите векови) и во овој век до официјалната кодификација не значајно? Па зарем П. Зографски високоучено и компетентно уште во средината на минатиот век не ги издиференцира основните карактеристики, дури во 12 точки, на македонскиот јазик наспротив бугарскиот? Па зарем слушајно пишува на македонски јазик К. Миладинов и Е. Каранов, филолози по струка, и мнозина по нив? Па зарем слушајно Младата македонска книжевна дружина со своето списание „Лоза“ се обиде да гради литературен стандард поинаков од бугарскиот (со свој графиски систем, со свој речнички состав и сл.) и беше грubo спречена во остварувањето на својата намера? Па зарем слушајно „хрумване“ е копирањата на Мисирков, пак филолог по струка? Па зарем е слушајна и „уникална појава“ пишаната активност на македонски јазик во периодот меѓу светски војни во политичкиот живот и во литературата? Па зарем може да се лесно да се помине преку пишаниот македонски збор во текот на НОВ? Па зарем може туку-така да се помине преку решението за воведување на својот јазик, во своја држава и од свое највисоко претставничко тело? Па зарем се тоа група луѓе?

Развие на голема издавачка дејност и надвор од сп. „Македонски преглед“. Како издавачи на големи монографии се јавуваат и Бугарската академија на науките и Универзитетот „Св. Климент Охридски“. Еве само некои назови: Коста Црнушанов, *Македонизмот и отпорот на Македонија против него*; Ото Кропштајнер, *Распаѓањето*

не може да биде, зашто мнозинството од членовите на бившото раководство на Македонскиот научен институт беа замесени на големобугарскиот повнизам и на неговото орудие – македонскиот фашизам“.

Редакцијата пак на обновениот Македонски преглед (1991) вака ја презентира својата програма: „Се воста новува една стабилна трибина, која со силата на науката ќе ја заштити вистината за Бугарите од Македонија, ќе ја докажува нивната национална припадност и карактерот на нивните епски борби за културна и политичка независност, ќе ја заштити бугарската земја“.

И понатаму: „Македонски преглед ќе го осветлува општественото мислење во земјата и во странство за насилната денационализација на бугарското население во Македонија, ќе информира за извршениот целенасочен репродир врз него преку жесток терор и насилство“.

И на крај филологот: „Редакцијата ќе реагира против сите обиди да се оспорува бугарската национална припадност на населението во Македонија и против секакви антинаучни теории и хипотези што го поддржуваат македонизмот и вештачки создаваната „македонска“ нација врз антибугарска основа“.

Ќе му се придаде, барем некакаво значење, ако овој текст се коментира.

Во согласност со „програмата“ е и целокупната содржина на овој, како и на сите други броеви на списанието. Меѓу другите во овој број се објавува и подолг текст на нам добро познатиот Коста Црнушанов под назав „Собранието на македонска казација“ (: *официјален*) „интервјуен есе“ (прв дел). Во четвртиот број, пак, им се дава место на Иван Коцев и Иван Александров и на нивниот напис „Документи за считувањето на македонската книжевна есе“. Во него меѓу другото се вели дека македонскиот литературен јазик бил „уникална појава во европската лингвистичка стварност од средината на XX век, која нема ништо општо со нормалното поникнување и развие на природните јазичи“ и дека е тој

подредено разработени, дека тие само се модифицираат во определени временски пресеци а дека од нивната суштина – дека македонскиот литературен јазик е без основа и историја, па со тоа и без перспектива – никогаш и не се отстапило. Ист именител имаат наводите дека е тој вештачка творба создадена по налот на Коминтерната (на Сталина и Гигаса, на Москва и Белград), то ест дека е замислен, дека се србизира, па и дека е тој писмено-регионална норма на бугарскиот јазик односно дека е тој само „официјален“ јазик во Македонија, што всушност значи дека е вештачки.

Нормално, се премолчува историскиот развој на македонскиот јазик и на неговите стандард, се изостават стандардизација. Не се сака ни да се постави прашањето дали може еден вештачки јазик да постигне толку брза стабилност и општ прием, па и тоа дали може пред некој форум (во слушајов; Коминтерната) да се постави прашање што основа, ако за него нема објективни фактори и актуелна потреба. Не се сака ни да се помисли колку е можна наводната србизација која се знае дека станува збор за типолошки различни јазици.

Не се сака да се помисли и за тоа каква навреда му се нанесува на македонскиот говорител во поново време со избегнувањето да се спомене името на неговиот јазик и со лансирањето на синтагмата „официјален јазик“. Во еден напис посветен на македонско – бугарскиот спор околу јазикот (в. „24 часа“, Софија, 15. V 1994), кој претендира на објективност, се заклучува дека бугарија са-мата се заплеткала со признавањето на македонската државна и историскиот катерорично одбивање да се призна македонската нација и јазик: „На овој начин ние се заплеткаваме во сопствената мрежа и никој на цивилизи-раниот свет не може да му објасни како е можно на еден народ да му го признаеш правото на независна др-жава, а истовремено со тоа да му ги негираш неговата националност и јазик.“ Таму и се објаснува отворено син-таргмата „официјален јазик“: „И покрај сите услиби, во

*на јуџослава и вгнаниста на македонскиот митерату-
рен јазик; Генерци во јазичната политика на Република
Македонија; Проблем на бугарскиот јазик во Македо-
нија; Истражувања по македонското прашање и др.*

Веќе споменав дека во најновата бугарска хрестомат-
ија на словенските јазици македонскиот јазик е изоста-
вен, што е парадокс од свој вид. Уште е понесфатливо
во третото издание на *Балгарска гвалитологија*, прире-
дено по повод осумдесетгодишнината на веќе покојниот
професор Ст. Стојков, да се вметнува нова глава (автор
е Максим Стр. Младенов) *Балгарските гвалити ево Вар-
варска и Бска Македонија* и тоа да се образложува на
единиот начин: „Вклучувањето нејзино во книгата е во
одговор на потребите на универзитетската обука и има
цел да им се даде целосна историска претстава на сту-
дентите за бугарската јазична територија“.

Кон ова издание, на задната негова корица, е приба-
вена и следната оцена на ликот на проф. Стојков дадена
од бугарскиот проф. Роже Вернар: „... беше голем на-
учник, со исклучително светол ум, непријател на секоја
празна фразеологија, кој цврсто се држеше до фактите
... Неговото научно дело е, во моите очи, одраз не само
на неговите високи научни, но и на неговите високи мо-
рални квалитети. Позанав навистина многу малку науч-
ници со интелектуална чесност што може да се споредува
со неговата ...“ Зопшто се дозволи да се осквернави оваа
интелектуална чесност?

За докажување на своите твз бугарската страна
ангажира голем стручни и научни потешцијали, вклучу-
вајќи и подлинци од странство. Се одвива активност која
ги поприма се повеќе бегзете на кампања. Објективната
научна мисла не може да го разбере сето ова а уште
повеќе да ги прими изнесуваните твз, бидејќи тие не
водат апсолутно никаква сметка за објективната реалност.
Внимателниот читател ќе забележи дека целата ак-
тивност во правец на оспорување на македонскиот лите-
ратурен јазик има тврди континуитет, дека погледите се

денешна Република Македонија во практиката постојат два јазика – едниот е официјалниот – јазикот на протокот и на државните средства за информирање, а другиот е јазикот на улицаата, народниот говор, различен за секој од македонските краишта, но кој ги зачувал заедничките црти со бугарскиот јазик! “Како мешање на карактеристиките на народниот, од една, и на литературниот јазик, од друга страна, се прави и какви само жели се пројавуваат!

Интересно е дека во ospopyувањето на македонскиот литературен јазик се ангажираат луѓе и од политиката, и од науката, па дури и од информативните медиуми. Куриозитет од свој вид е и корисноста на колективот (слушајот се напишет потпишан од Институтот за бугарски јазик односно со rasppyрвата пред Владата и Парламентот во врска со потпишувањето на некои билатерални договори) во ospopyувањето на македонскиот литературен јазик. Во општа акција се вклучуваат на друго спие Македонци по потекло: Кирил Мирчев и Коста Црнушанов, Иван Коцев и др. Се објавуваат упорно изјави, разговори и специјални интервјуа, рецензии и сл. во печатот и ангажираната периодика. Се цени дека е токму сега, во вакви врешни времиња, моментот за “објавување”, па да не се испушти “благопријатниот” слушај!

Се задржав подрно на ставовите застапувани од бугарската страна, зашто во нив е вклучена науката, па и политиката, зашто се лансираат со неверојатна упорност и тврдокорност. Трчката страна, исто така упорно, се стреми да го пониншти македонскиот национален индивидуалитет, па во таа насока презема и низа брутални наши Таа будно ги следи акциите на сите заинтересирани наши соседи во оваа насока, па и по прашањето за самобитноста на македонскиот јазик. Карактеристиката за нашиот литературен јазик како “вештачка творба” создадена “по диктат на Београд и на Гиласа”, таа ја оживотвори и во релегативно поново време. Во 1989 година во Атина се појави брошурката “Таканаречното македонско прашање” (на англиски) на Е. А. Паландрев, а во издание на

Атинската новинска агенција, во која и се вели дека Блаже Конески во 1945 отишол во Београд “да го разгледа прашањето околу славомакедонската азбука и јазик”, Блаже Конески се најде побуден да го објасни тоа свое однење во Београд, заедно со Венко Марковски, и да даде извесни информации за средбата со Гиласа и со група српски професори – Михаило Стевановиќ, Радван Лазиќ, Дасав Бошковиќ и Радмир Алескиќ”, па тој свој текст го заврши на ваков начин: “То правам тоа за да не бидат забудувани неупатените. Што се однесува до злонамерните, немам илзуија дека ќе ги поучам. Како и да се создадеш тој, тие пак ќе му изнајдаат некоја мана. Зашто тие се од дното на душата против самиот македонски јазик, а не само против некој негов конкретен облик.”⁷

Чувство на бгулткавост го обзема човека при пишувањето на текстови од ваков вид. Дури и при самата помисла на нив, која во Програмата на еден институт и на неговитот орган се истакнува како важна задача респиративно, против сите обиди да се ospopyува бугарската национална припадност на населението во Македонија и против секакви антинатучини (!) теории и хипотези што го поддржуваат македонизмот и вештачки (!) создаваната “македонска” нација”, нашиов текст се јавува како неопходност. Тој едноставно е предизвикан, иако добронамерните и објективни луѓе добро знаат дека со националните чувствувања на еден народ не смеет да има несериозно однесување, дека македонскиот литературен јазик е факт, исто како и суштествувањето на македонскиот народ. За жал, во нашиов слушај се покажа дека и аксиомите, без оглед што се аксиоми, треба некому да му се докажуваат!

⁷ *Јазичните на почвата на Македонија*, МАНУ, Книга 3, Скопје 1996, с. 199–209.

⁷ Блаже Конески, *Немам илзуија дека ќе ги поучам злонамерните*, ЛИК, т. V, бр. 85, 14. II 1990, с. 3.

Фототипно издание

Радмила Угриновска-Скаловска

БУГАРИЗМИ ВО СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

БУГАРИЗМИТЕ ВО СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Во современиот македонски литературен јазик, посебно во неговиот развој од Првата светска војна наваму, се гледа одредено влијание од соседните словенски литературни јазици. Таква појава е природна и оправдана и не е единствена во развојот на литературните јазици, па и во нашиот писмен јазик е видливо влијанието на поизградените соседни книжевни јазици во таа стапа од неговиот развој, кога неговата книжевна употреба зафаќа многу пошироки сфери од духовниот и материјалниот живот.

Тргувајќи од основната цел на оваа работа да го одреди местото на бугарските елементи во нашиот современ јазик во најновата фаза од неговиот развој, т.е. од Првата светска војна до денеска, треба уште веднаш да се каже дека тие елементи, покрај српскохрватските, црковнословенските и интернационалната лексика, претставуваат една значајна наслојка во него. Таа наслојка е претставена над сè во лексиката, која од сите јазични сфери најлесно се поддава на позајмување (поготово кога не одудара поизразито морфонолошки од постојните типови во јазикот), а далеку помалку во зборобразовните и граматичките елементи. Всушност, кога се спомнуваат двете последни јазични сфери во кои се набљудува позајмувањето од бугарскиот јазик, тогаш тоа најмногу се однесува пак за готови лексички образувања што припаѓаат кон одредени зборобразовни типови или граматички категории (на пример, именки на *-ниѝ*, или придавки на *-им*), а само во ограничен размер за применување на таквите зборобразувачки или граматички морфеми во новообразувани зборови од македонски основи. Во секој случај, се работи за влијание што не навлегло подлабоко во структурната основа на нашиот јазик, бидејќи присутно во моментот на неговото оформување во неговата функција на стандарден јазик според извесните принципи.¹

Елементи на влијание што навлегле подлабоко во структурата на нашиот писмен јазик од страна на бугарскиот нема, затоа што бугарскиот литературен јазик не бил модел, образец според кој нашиот јазик се формирал како писмен во неговата современа форма (мислам на времето во 19 век и уметничката литература помеѓу двете војни), туку јазикот на фолклорната литература бил основниот животворен извор на писмениот израз и основен модел според кој се формирал тој. Во потврда на ова достатно е да се обрнеме не само кон уметничката поезија од 19 век, туку и кон поезијата на Рашина

¹ Б. Конески, Граматика на македонскиот литературен јазик, кн. I, Скопје 1952, стр. 46—47; 49—63.

или на првиот повоен период од нашата уметничка поетска продукција.² Ова се потврдува конкретно и кога ќе се проследат тековите и патиштата по кои оди, покрај другите влијанија и бугарското влијание во нашиот јазик, и хронолошки во дадениот период, и во поглед на одредени области од животот:

1. Прво, бугарски елементи наоѓаме во усниот говор на постарата македонска градска генерација, што се учела низ бугарските егзархиски училишта во Македонија пред војните, но која немала можност барем подолго време да се изразува писмено ни на бугарски, ни на својот мајчин јазик, па според тоа и писмено да го фиксира бугарското влијание во својот јазик.

Бугарските зборови и изрази употребувани во овој период му се пред сè својствени на градското население, — чаршијата и интелигенцијата, — наспроти селскиот говор каде што отсутнуваат, — и претставуваат извесен белег на префинетост и добар тон.

2. Втора етапа претставува усниот и писмениот јазик на генерацијата што делувала општествено помеѓу двете војни, а што вложувала напори на својот мајчин јазик да му даде литературна форма, макар и во мошне ограничен обем. Во овие напори не се отсутни елементи на стихија.

3. Посебно прашање претставува усниот и писмениот јазик на генерацијата што добила дел од своето образование за време на Втората светска војна. Таа делувала со одредена писмена активност за време на војната и во НОБ, а по неа и до денеска, во време на конечното оформување на македонскиот литературен јазик.

Со еден збор, бугарскиот литературен јазик, како и српско-хрватскиот меѓу двете војни, бил учебен јазик на повеќе македонски генерации, по силата на историските околности, и тоа е една од причините што одреден број бугарски елементи се затврдиле во нашата писмена реч.

Меѓутоа, уште веднаш не треба да се испушта од предвид еден значаен факт, а тоа е: дека најголем дел од бугарските заемки во усниот говор на постарата градска генерација денеска претставуваат архаизми или се напълно исчезнати од литературниот јазик. Тоа се однесува и за бугарските заемки од третиот период, времето на Втората светска војна, кои навлегле тогаш во поголем обем, но и најголем дел од нив се загубиле како ефемерна појава. Па така, оваа работа има за цел да даде одредена претстава и одговор на прашањата во колкави размери и во кои семантички категории се оперирало со бугарски зборови во писменото изразување на македонски јазик во периодот што ни е определен во почетокот на статијата. Се разбира, не треба да се сфати дека автоматски таквите зборови сите одред добиле право на граѓанство во современиот литературен јазик. Тоа не било можно од причини што се објаснуваат понатаму. Ова поготово важи за бугарските заемки употребувани во време на војната, а во далеку поограничена смисла за некои лексички единици влезени во Речникот, што барем досега писмената практика не ги усвоила.

Освен прашањето за периодизација во навлегувањето на заемки од бугарско потекло во нашиот современ јазик, се поставува уште едно важно

² За ова зборува и Далибор Брозовиќ во статијата „Славјанские стандартные языки и сравнительный метод“, Вопросы языкознания, 1, 1967, Москва.

(3)

прашање: кои сè елементи на писмениот јазик можеме да ги сметаме како позајмени од бугарскиот јазик. Има одредено количество зборови од прковно-словенско и руско потекло кои сме ги примиле преку бугарскиот јазик, а што може да се види од нивните морфолошки или фонолошки карактеристики. Обично, тоа не е тешко да се открие (на пр. руското *по̀на̀йше* или *по̀на̀йше*, или *величестиво*, *исаиел*), сите во Речникот³, и тогаш таквите зборови ги определуваме како бугаризми иако не се по потекло бугарски.

Тоа може да се каже и за некои заемки од интернационалната лексика кои дошле во нашиот јазик во форма каква што имаат во бугарскиот (и во рускиот) јазик: *евројески* м. *евројски*, или формите од типот *физик*, *кришик*, или некои зборови од говорната реч: *иљус*, *по̀по̀уларен*, *характер*, *герој* и сл.

Но посебно е прашањето со зборовите од „културната“ лексика што имаат еднаква форма и исто значење и во српскохрватскиот јазик и во бугарскиот. Тоа се зборови од општиот културен јужнословенски јазичен слој, кои разбирливо ги има и во јазикот на наши образовани луѓе. Тоа се зборови од типот: *безброен*, *бескраен*, *бесмислен*, *знак*, *образец*, *обласи*, *лејојис*, *ушроба*, *учиив*, *усиех*, *угосиои*⁴. Според тоа, овие зборови не можат да се третираат како дојдени од бугарскиот јазик — во краен случај, може да се праша само кој, индивидуално, од кој јазик ги има усвоено, во зависност од тоа во каква средина го добил образованието, односно од возраста на личноста.

I

Тешко е да се каже која бугарска црта му припаѓа само на усниот говор кога се работи за постарата градска генерација, затоа што поголемиот дел од нив што можат да се сметаат за такви, поготово речничките заемки, се веќе на некој начин озакоњети со тоа што влегле во современата литература, па од неа се експерцирани и во Речникот. Поригорзна проверка покажува еден минимален број лексеми, но затоа нешто повеќе устојчиви изрази и фразеолошки состави. Во најголем број случаи тоа се зборови што означуваат поими од областа на школството, администрацијата, војската, одредени апстрактни поими и воопшто изрази, поздравни, желби и слично со кои се сака да се покаже повисок степен на префинетост. Општо, тоа се зборови што обележуваат поими врзани за јавниот живот на луѓето:

урок, тетратка, проверќа, плик, пљико, пленик, набор, благодарение, славјански, Славјанин и сл., љубов, дума (=збор, мисла) госпожа; возрас(т), жељание;

лека нош(т), довиждане, со извинение, с'опроштение, без докачание, потоа состави со предлози како: урок по нешто, и сл.

Некои такви прти се особено локализирани во некои наши градови: во Т. Велес (и кај Раџина⁵) се вообичаени формите *сичко*, *б'лгарски*, *Б'лгарија*, *хубав*, *хубаво*, *чете*.

³ Така ќе се обележува понатаму Речникот на македонскиот јазик, т. I—III, Скопје 1961—1966.

⁴ Цитирано според статијата на Тодор Димитровски, За некои влијанија на соседните јужнословенски јазици врз македонскиот литературен јазик, Литературен збор, XII, 4, 1965, стр. 10.

⁵ К. Рацин, Богомилите, Македонски јазик I, 8, 9, II, 1, 2.

Следејќи ја употребата на бугаризмите во разговорниот јазик на постарата градска генерација интересно е да се види колку тие елементи нашле место во писменото кажување на еден речиси претставник на таа генерација. Марко Цепенков хронолошки малку нешто ја испреварува таа генерација чиј устен говор имаме можност (за жал сè помала) да го следиме, но и тој, и таа ги примаат бугарските елементи од еден заеднички извор. При сето тоа, особено е тешко некои елементи и во пишувањето на Цепенкова, и во говорот на постарите граѓани да се квалифицираат како бугарски, зашто носат јасни црковнословенски карактеристики (на пр. именките на *-ние, -шел, -чесиво*, придавките на *-шелен, -чесивен, -чески*).

Во народните приказни запишани од Цепенкова нема трага од бугарско јазично влијание (ако не се зема предвид отсуството на удвоен предмет, која црта е можно да ја презел и од постарите наши запишувачи на фолклор⁶. Меѓутоа и во запишаните преданија и легенди⁷, каде имал можност повеќе да пројави личен стил, наоѓаме само неколку форми на *-ние, -ие: ѓредание, востание* (со второво го објаснил зборот *ѓурулиџа*), *желание, благодарение, најреѓие* и покрај нив глаголите: *исџолкува, се ѓресџави* (= се покаже пред некого).

Од друга страна, се покажува дека во Автобиографијата на Цепенкова (Македонски јазик IX, 1958, 1—2, стр. 109—147) бугарските зборови, некои покарактеристични зборообразовни типови и изрази се повеќе застапени⁸. Автобиографијата тој ја пишувал во Софија 1896 година, по неколкугодишен престој, и како човек самоук, не е во состојба свесно да ги филтрира сите влијанија во својот писмен јазик, иако се гледа дека неговото здраво чувство тоа го надокнадува. Но не е исклучено поголем дел од тие зборови Цепенков да ги имал и во својот устен говор и да ги примал исто толку и во текот на своето основно црковнословенско образование (тоа би можело да важи особено за некои црковнословенски што ги има и во бугарскиот литературен јазик, како што спомнавме погоре). Од следниов приказ на бугарските елементи во јазикот на Цепенкова може да се види дека голем број од нив се среќаваат и во говорот на постарата градска генерација:

Тоа се лексичките заемки како: возраст, вопрос, востаници, востание, верни (= точни), газети, госпожа, дело (= судско дело), дописки, ежедневно, забелеза (сп. буг. забелјаза), кафене, кназо (сп. буг. кнјаз), книгопродавец, се насрчи, се настрои, се оскорби, панаџри, сички, сичко, уволни⁸.

Покрај овие, во посебна група се изделуваат заемките со заеднички зборообразувачки елементи. Тоа се именките со суфиксите *-ние, -ие: битописание, содржание, умотворенија, учение, преданиа, имание, желание, насрчение, поздравениа, приказание, прошение, ударение; -шел, -чесиво: настојател, чиновничестфо.*

⁶ Сп. К. Шапкарев, Сборникъ отъ бълг. нар. умотворения София 1891 etc., кн. I-IX.

⁷ Сказни и сторенија, Скопје 1954.

⁸ Како што се гледа, некои од лексичките заемки се морфолошки или фонетски адаптирани кон говорот на авторот.

За неговиот јазик се својствени и некои споеви со предлози како во бугарскиот јазик: со предлогот *во*: во место него, посакаф во заем; со *ио*: по грчки да учам. Така, во ограничен размер, се јавува и посесивна енклиза на заменките (желанието *ми* беше), како и отсуство на удвоен предмет (забелезал местото).

II. Писмениот јазик помеѓу двете војни

Во писмениот јазик помеѓу двете војни бугарските јазични елементи се пробиваат по два пата: едниот е извесно оживување на тие елементи во усната разговорна реч на постарата градска генерација за која зборувавме понапред, и што се манифестира во доста ограничени размери, а другиот пат е поголемиот или помал допир со литература на бугарски јазик. Велиме поголем или помал допир, затоа што од скудниот книжевен — белетристички и публицистички фонд — и од малубројните автори што го создавале, — се гледа јасно, како, по кој пат и кои сè елементи и во тој род писмено изразување се јавуваат бугарските лексички елементи⁹.

Во драмското творештво помеѓу двете војни претставено со делото на Васил Иљоски и Ристо Крле, иако одразуваат повеќето македонски граѓански бит, не може да се сретне ни еден бугарски збор или каква и да е бугарска јазична црта. Ова претставува своевидна противречност на тоа што го кажав понапред за разговорниот градски јазик и би можело да најде објаснување во специфичните интенции на самите автори да претстават чист македонски народен говор. Затоа, уште веднаш ќе ја исклучиме драмската литература помеѓу двете војни од ова разгледување.

Јазикот на публицистиката е претставен во написот *Богомилиите* од Коста Рацин (објавен од Г. Шоптрајанов во Македонски јазик 1, 8, 9 и II, 1, 2). Во оваа единствена прозна работа на Рацина на македонски јазик се гледа одреден свесен напор да усвои и да користи една побогата, поразновидна и што е најважно поапстрактна лексика што не можел во моментот да ја најде во потполност во секојдневниот разговорен јазик, а што му била неопходна во неговото сложено и со одредени научни претензии излагање. Природно е дека во овој свој зафат Рацин во изобилство користел зборови што се дел од „општиот културен јужнословенски јазичен слој“¹⁰ и што се еднакви во обата соседни книжевни јазици — српскохрватскиот и бугарскиот. Но исто така е природно кај Рацина во поглед на јазичното влијание да претегнуваати изворите и литературата со кои се служел во пишувањето на својата работа за богомилиите. Се покажува дека низ неговиот јазичен филтер се пропуштени повеќе лексички заемки со морфолошка и фонетска адаптација, некои и без неа, повеќето со заеднички зборообразувачки елементи, некои општословенски зборови фонетски адаптирани според бугарскиот и сл. Од друга страна не е исклучено Рацин да имал дел од овие зборови (лексеми предимно од типот

⁹ Од периодичниот печат помеѓу двете војни разгледани се прилозите на македонски јазик во списанијата *Наша реч* (1939—1941), *Јужни преглед* (од 1927 до крајот), *Луч* (пред II св. в.), во весниците *Глас Југа* (1940—1941), *Глас Полога* (1933—1937), *Вардар* (од 1932 до крајот) *Скопски гласник* од 1929 год. и *Билтенот на ПК на КП* од 1940 год.

¹⁰ Тодор Димитровски, цитираната статија.

дума, *причина*, форми како *сичко*, *славјански*, *небе*, некои именки на *-иел* и *-ие* од духовната терминологија или уште повеќе од усниот градски говор на Велес, но не е едноставна работа тие да се издвојат од заемките што ги презел по пат на книжно влијание, толку повеќе што токму овие вториве, како што ќе се види, повеќе се подложени и на фонолошка и на морфолошка адаптација.

1. Преземени именки со заеднички зборообразувачки морфем:

Со суфиксите *-ние*, *-ие*: влијание, веруванија, восхваление, гонение, земледелие, заклучение, значение, јавление, наследство, олицетворение, последствие, поколение, разбираија, равноправие, садржание, течение, условиа, уредение. Во овој список глаголски именки се гледа дека кај Рацин не се работи само за директно позајмување, туку именките со овој суфикс претставуваат за него модел за нови образувања од македонски основи (веруванија, уредение, садржание, со *a* според српскохрв. 'садржина'.

Именките со суфиксот *-иел* се ограничени на два примера: *исполнииел* и *создаиел*, а не е регистрирано ниедно придавско образување со суфиксот *-иелен*, само еден пример со суфиксот *-ически*: историческа пројава.

2. Туѓите зборови, европеизмите, Рацин, ги предава главно на бугарски начин: библејско, европејска, интересно, фалшиво (плеонастички едноподруто: фалшиво и лажно), философија.

3. Зборови со бугарска или црковнословенска форма: во множина форми како *красеви* и *царја*, *роби*, *усиехи*; во еднина: *небето*; форми со почетно *v* како: *вдигне*, *завзеле*, *всесилен*; старејшините, славјаните, славјански, старославјански; минало, објаснено, *блгари*, *блгарска земја* и сл.

Кон горните примери се придодаваат и овие одделни лексеми: *враг* (= непријател), *вопрос*, *дума* (= збор), *нарочни* (= специјални), *општество*, *општествени*, *причина*, *пројава* (историческа пројава), *следи* (= траги), *се смета* (= се сматра), *сичко*, *чуства*.

4. Споеви, ред на зборовите во реченицата:

дојде до заклучение, измислено от поповите, сичко това, разбира се (сигурно го акцентирал разбѝра се), стане нужда.

5. Испуштањето на двојниот предмет (директен или индиректен), колку што можеме да го сметаме за директно бугарско влијание врз Рацина, толку може да биде и свесно прифаќање од нашата постара запишувачка фолклорна литература со која Рацин бил запознаен.¹¹ Впрочем и таквите примери, со оглед на должината на написот и неговиот карактер се ретки (ќе ни помогне да видиме това), па не позволяваат поголеми уопштувања.

Што се однесува пак до поезијата на Рацина, отсуството на туѓо јазично влијание во нејзиниот јазик, само уште повеќе ја истакнува бугарската форма *сичко* (Знам, Вело, пусто остана сичко). А и за атрибутски употребената *л-*форма (За голиот живот на човек станал скот) би можело да се каже дека е под влијание на бугарскиот јазик.

Помеѓу двете војни, а особено непосредно пред втората, во Скопје излегувал напреден печат (Наша реч, Билтенот на КПЈ од 1940) и печат во кој биле допуштани извесни полиберални струења во однос на македонскиот

¹¹ X. Поленаковиќ, Две белешки за лектирата на Коста Рацин. Нов ден V, 8—9, Скопје 1949.

јазик. Тоа се списанијата Јужни преглед и Луч и весниците Глас Југа, Глас Полога, Вардар. Во овие изданија се објавувани повеќе книжевни обиди на Македонци, но пишувани на српскохрватски јазик со дијалози на македонски (на пр. Филип Кавајац во Јужни преглед), поезија на македонски во Наша реч од повеќе автори или прилози од народни умотворби, и сето тоа претставува сосема непогоден материјал за проверување на ваков вид влијанија.

Сосема поинаку стои работата со поетското творештво на Венко Марковски. И во онаа што е објавена пред Втората светска војна и во поезијата објавена по неа, бугарските елементи и во поглед на лексичките позајмувања, и во поглед на гласовните и морфолошки прилагодувања на македонски зборови кон бугарските се особено изразити. Иако не би можело да се откажува дека неговото литературно творештво од книжевна гледна точка, барем во првите повоени години не извршило никакво влијание, во поглед на јазикот, токму со овие свои качества, таа поезија нема следбеници.

Затоа, не се впуштам во подетално разгледување.

III. Јазикот за време на Втората светска војна

Во условите на народно-ослободителната борба македонскиот јазик наоѓа широка писмена примена иако таа се развива нелегално или во редовите на партизанските единици¹².

Во материјалот низ кој ни е претставен голем дел од писмената активност за времето на НОБ се забележуваат „некои моменти од битно значење. Во тие материјали идат до израз „тенденциите... кон изјаснување дефинитивниот облик на литературниот јазик...”

„Но не беше создадена само таа општа психолошка претпоставка преку писмената активност во времето на војната, ами заедно со тоа, ... одеше и сè поодреденото изјаснување на одделните црти од литературниот јазик, сè поголемо нивно обопштување и налагање во свеста на пишувачите...”¹³

Но бугарската окупација и употребата на бугарскиот литературен јазик во администрацијата и во просветата придонесле и во писмената реч во тоа време, наспроти јасно усмерените тенденции во нејзиното формирање како книжевен јазик, да најдат одраз бројни бугаризми во многуте статии, прогласи, билтени и други политички материјали, и покрај политичката улога што ја играле тие. Тоа влијание се одразило и во усната реч: во термини од администрацијата од една страна, и во јазикот на интелегенцијата кај која кон слојот од српскохрватско влијание се притура и слој од бугарски елементи — во обата случаја зборови и форми што засегаат во апстрактниот свет, или, ако не се тоа, зборови што спаѓаат во културниот, урбан јазик. Најголем дел од последниве зборови се ефемерни и со исчезнувањето на нивниот извор од македонската средина се исчезнати и тие.

¹² Б. Конески, Граматика на македонскиот литературен јазик, дел I и II, Скопје 1966, стр. 33.

¹³ Б. Конески, таму, стр. 34.

Најнапред ќе ги разгледаме бугарските елементи во писмените документи од времето на НОБ¹⁴, а потоа ќе се осврнеме на оние во разговорниот јазик.

Во јазикот на писмените документи од НОБ бугарските елементи, застапеноста на одделни категории и нивната зачестеност варираат мошне во различни случаи, така како што е различен и односот кон дијалектизмоте, т.е. кон приклонувањето на онаа определена писмена норма што се одразува во претпочитање на одредени форми или гласовни елементи. Тоа зависи од фактот колку нивните автори имале допир со бугарската школа и администрација, од тогашната возраст на пишувачите — а тоа значи и колку тие кај себе веќе имале еден фонд од зборови — културни заемки од српскохрватскиот јазик. Следователно, колку тој „културен“ фонд е помал, толку потребата од неговото пополнување е поголема, и тоа се прави од извор што е во моментот најдостапен — бугарскиот јазик. И најпосле, застапеноста на бугарските елементи во пишувањето на македонски во времето на НОБ се гледа дека зависело во прилична мерка од личната култура на пишувачот, од неговата способност да го користи својот мајчин јазик за изразување со еден повисок стил, поразличен од тој на секојдневниот разговорен јазик, и од неговиот личен критериум според кој само во одредени случаи посега по некој бугарски збор и тоа со одреден однос. Иако, поради многубројноста на авторите, кои се понекогаш анонимни, не е практично материјалот да се цитира по автори, заслужува посебно да се истакне јазикот на Кузман Јосифовски-Питу. Се гледа дека тој особено мислел за чистотата на својот писмен јазик, кој е мошне близок до современата литературна норма, а бугарските прти се сведени на минимум и функционално употребени.

Во неколкуте написи на К. Јосифовски-Питу, на околу девет и пол страни можат да се издвојат овие бугарски заемки: вопросните луѓе, вреден 'штетен', водувешление, издателство 'предавство', ќе испакна, миналиот пат, положението, постиженија, правонаследник, сатрудничество, учествоје.

И во овој случај во разгледувањето на бугарските елементи, експерширани од изворите цитирани во фуснота 14 ќе се спроведе истата постапка, со издвојување на неколку групи.

1. Лексички заемки меѓу кои преовладуваат одредени типови со оглед на нивните зборообразувачки морфемии (-ие, -ние, -шел, -шелен, -шелство, -шелствоен, -чески, -чесивоен; -јава, -јавање; сложенки);

2. Лексички заемки пренесени сосе бугарски граматички морфемии;

3. Фонетска адаптација на македонски зборови според бугарскиот и обратно; правописни елементи;

4. Друга лексика, интернационална лексика, службени зборови;

5. Редот на зборовите во реченицата; синтагматски споеви.

1. Со морфемите -ие, -ние, -шел, -шелен, -шелство, -шелствоен, а особено со првите две, се преземени голем број глаголски именки. Нема сомнение дека црковнословенското потекло на овие суфикси помогнало да се олесни позајмувањето на готови бугарски образувања, зашто тие се потпираат и на

¹⁴ Зборник на Документи. АСНОМ, 1944—1964. Скопје, 1964; Историски архив на СКМ, т. П. Статии од весниците и списанијата од периодот на Народно-ослободителската борба во Македонија 1941—1944. Кн. втора. 1944. Скопје 1958.

веќе постојни именки од тој тип во нашиот јазик: бесчестие, вероисповедание, воодушевление, владенија, движение, доверие, желание, знание, здание, значење, изјавление, исполнење, изменење, испитанија, напатствија, нападенија, неспокојствие, отопление, опустошенија, обличие, одушевление, отцепление, питие, посрештание, положение, постиженија, престаплености, признание, ракоплескање, равноправие, распределение, различија, страдањанија, сведенија, собитија, самоопределение, соединење, спасење, содржание, спокојствие, течение, учество, улесненија, убеждение, учрежденија, угнетение, увеселение, условија;

грабителски, завоеватели, последовател, предател, поробител; поробителски; законодателна власт, принудително, решителна борба, спасителен, уништувателен; доказателства, предателства, правителства;

работничество, сатрудничество, човечество; политически, електрически;

Туѓи зборови со суфиксот *-ален* како: индустриален, и други зборови пренесени во форма каква што имаат во бугарскиот јазик: френски, французојка, полицејски, Норвегија, спекула, спекулант.

Глаголи со суфиксот *-јава* и глаголски именки на *-јавање*: одушевјава, обременјава; установјавање;

придавки образувани со суфиксите *-ов (-ев)* како во бугарскиот јазик а кој начин е необичен во нашиот јазик: световен (размер), полев, војсков и др.

Во поглед на примената на некои од овие зборообразувачки суфикси наместа има пресилување, па се среќаваат форми со суфиксот *-ие (-ние)* што ги нема во бугарскиот јазик, а се изведени од македонски основи: учество, советуваности, остварение, почнување, ослободување, посрештание.

Во други случаи бугарските форми се фонетски адаптирани кон македонскиот повеќе или помалку успешно: вдохнува, преобвршта, напатствија, собитија, осаштествуат, сатрудничество.

Сложеници: дрвоснабдување, мракобесије, правонаследик, себепожртвување, минофргачки.

2. *Грамаатички морфемии*. — Овдека поправо се работи за преземени модели зборови од бугарскиот литературен јазик што припаѓаат кон одредени грамаатички категории што ги нема во нашиот јазик или пак имаат поинакво грамаатичко значење:

л-форма место глаголска придавка: избегали (м. избегани), миналиот пат, умела маневра, пострадалиите;

придавки во форма на стариот сегашен пасивен партицип на *-м*: неминуемо, несрушима сила, љубими, потсадими;

глаголски придавки образувани со наставки невообичаени во нашиот јазик: обединен, соединен, следуван;

форми од сегашниот активен партицип, како: настапваштата зима.

3. *Фонетска агајиација*. — Под фонетска адаптација подразбираме третман на бугарските заемки на два начина: фонетско адаптирање на зборови што ги има и во македонскиот јазик според бугарскиот, и обратно, бугарски зборови и форми, фонетски адаптирани кон македонскиот:

а. осаштествуат, сашто, таржества(!), собитија, напатствија, преобврштајнето, возлага се, возобнови; геројски, Блгарија (и Болгарија), блгарски;

б. граѓани, жртви (: жртви), жадни, учествување, помошт, част (= дел), формите изведени од глаголот *земе* со префикси се јавуваат со почетно *в*: превземен, завземаја. Тука спаѓа и пообилната употреба на *х* во формите како: обхване, характер, страхотите, преходни наредби, настрхнуе, врховно, успехи, вдохновеуе;

Се употребува формата *Славјани*, *славјански*, а така и формата *Скојине*.

Во поглед на правописот, едно од покарактеристичните отстапувања во смисла на доближување кон бугарскиот е необележување едначење по звучност на консонантите, или пак, со цел да се оддалечи од него, пресилување во обратна смисла: односно, се отнесуваше, подписи, обшто, изпълнение; бомбардирофките, предл. от и др.

4. Овдека се предадени по азбучен ред сите бугарски лексички заемки што се среќаваат во цитираните материјали, без обзир од која област на животот се земени, и кон која граматичка категорија припаѓаат. Како што се гледа, некои од нив не нашле место во нашиот писмен јазик, но некои, поткрепени од соодветни македонски типови се задржале до денеска во нашиот писмен јазик. Исто така, не се водеше сметка дали се работи за русизми или црковнословенизми¹⁵:

бојци, верно (= навистина¹⁶), винаги, велики (се денојте), вреден (=штетен), вопрос, вопросен, вожд, возлага се, возобнови, вноска, доставчик, достаточно, доклад, жилишта, заплата, изменик (= предавник), ќе испакна, картечница, крепост, минофрѓачка, нарочен (= специјален, нарочна заповед), нарочно (= особено), невозможно, нарјади, (отпусканите нарјади), обикновен, обезлуден, опожарен, обременава, палач (= целат), празненство, пешотен, произвола, пост (партизански пост), п'лчишта, се приема, правителство, подведомствен, продажница, промишленост (трговија и промишленост), роља, развихри, среда (= средина), срутен (срутени домови), соопштение (=сообраќај), сашто, тревоги, тормоз, таржества, устрем, унижтожен, художественик, частен (=приватен);

од службените зборови најчесто се среќава прилогот *след*, но и наоѓаме и формите *преди*, *дори*, *понеже*.

5. *Редот на зборовите, синтагмајски споеви*. — Почесто се среќава енклитичка употреба на дативната форма од личните заменки во споеви што не се допуштаат во нашиот јазик, како:

со решеноста ни, милото му јагне, благодарение на исклучителниот си ум, првата ми срешта со другарите и сл.

Други споеви:

со предлози: извештај *по* финансиските операции, за прв пат, со една дума, преди сè, благодарение *на*, се стави на расположение, на произвол;

Искажување на императив со нека + 1 л. мн. презент: нека првите дни ги проследиме со празненства.

¹⁵ Дел од лексиката е предадена меѓу заемките со еднакви почести зборообразувачки морфемии, па овде не се повторуваат.

¹⁶ Кај некои зборови што се употребени во поинакво значење одошто го имаат во нашиот современ лит. јазик дадено е значењето во заграда.

И разговорниот македонски јазик за време на бугарската окупација во Втората светска војна беше исто така во одредена мерка подложен на бугарско влијание. Тоа се одразува најмногу во лексиката (термини од администрацијата, војската, школото), потоа во акцентирањето на одделни зборови, и во поограничен обем, во некои граматички морфемии и во прифаќање некои синтагматски споеви и изрази.

Дел од лексичките заемки остануваат да се одбележат како ефемерна појава. Зборовите: *даже*, *обаче*, *винаги*, *плус*, *популарен*, *запас*, *тревога* и др., кои и инаку се употребувани во ограничен опсег, се загубени од употреба. Други зборови се загубиле со загубувањето на институциите или поимите што ги обележувале (*нарјад*, *трудовак*, *участак*, други се задржале во подруго значење: *тревога* — душевна, наспроти загубеното значење: *тревога* — узбуна од воздушен напад), но покрај тоа има и зборови што се задржале во употреба до денеска, па си нашле место и во Речникот, некои и недоволно критички (сп. го рејс — автобус за редовен сообраќај меѓу две места; немски — германски и др.).

Во извесни случаи е тешко да се направи разграничување помеѓу бугарските зборови и изрази што ги имало отпорано во разговорниот јазик, зашто некои од нив се наново оживени меѓу новопримените зборови. Тоа би можело да важи за зборовите: *набор*, *запас*, *пленик*, *тетратка*, *плик*, *патека*, *формата* *славјански*, *положение*, *благодарение*, *извинение*, *госпожа*, *поздравите*: *лека нош*, *довиждане*, и сл. Овие заемки не можат да се подлагаат на некаква граматичка класификација, зашто за нив е карактеристично отсуството на адаптација кон нашиот јазик (пред сè во поглед на акцентот: обично е да се каже *тетратка*, *патџка*, *славјански*, *нарјад*, *тревога*). Кон тоа придонесува и нивниот ограничен број, па ги давам во азбучна класификација: *благодарение* (= *благодарџки*), *благонадежен*, *валиден*, *единствен* (= *само еден*), *злокачествен*, *качество*, *испакне* (сп. буг. *изпакне*, *испакнато чело*), *колџка*, *љубов*, *нарјад*, *нарбчно* (= *намерно*), *се нуждае*, *објаснение*, *огромен*, *период*, *писател*, *патџка* (= *дипла од килим или черга*), *пленик*, *плик*, *порачка*, *проверка*, *претседател*, *причина*, *происход*, *распределение* (на часови), *редовно*, *рејс*, *револуција*, *семејство*, *сиропиталиште*, *среброљубец*, *тревога*, *трудовак*, *уроќ*, *участак*, *фалшиво* и *поретко*: *сподели чувства*, *нахака*, *нахаќан*, *нахаќен*.

Поинтересни споеви и изрази: Начисто *ио* тоа прашање (буг. по този въпрос), *ио* моему, *ио* физика; *на* (= *врз*), *на* (посесивно, и општо во многу пораширена употреба. Секако преку бугарскиот јазик е дојдена пораширената партитивна употреба на *на* во состави како: *извесен број на книги* и др.), *испуштање двоен предмет*: *си даде оставката*; *поздрави*: *лека нош*, *до виждане* (во употреба обете и денеска); *разбира се*.

Најголем дел од наведените зборови денеска не се во употреба, иако некои се наоѓаат и во Речникот (кај некои и со ознака *диј*). Но она што е за овој период значајно, тоа е што се задржал кај некои лица навик за акцентирање на одделни зборови како во бугарскиот јазик. Се работи за акцентирање на последниот или претпоследниот слог од зборот, како: *семејство*, *љубов*, *ученик*, *ученичка*, *проверка*, *постановка*, *порачка*, *период*, *огромен*, *писател*,

претседател, причина, патека, фалшиво, претставител, колешка, единствен и др., или на четвртиот слог од крајот, особено при членувани именки: работата, идењето, ситуацијата, разгледувањето и сл.

Во поглед на акцентот се набљудува тенденција за задржување на акцентот врз претпоследниот слог кај некои имиња, како: Методи, Харалампи, Партени, Михáјло, Димíтар; презимиња што завршуваат на *-и́ев*, *-и́ски* (*-чи́ев*, *-чи́ски*), *-áрев* (*-áров*), *-áрски*, *-ли́ев*, *-ли́ски*: Абаџи́ев, Бојаџи́ев, Кантарџи́ев, Кафеџи́ски, Доганџи́ски, Барутџи́ски, Рабаџи́ски; Клисáров, Пендáров, Каменáрски, Кли́нчáрски, Бујукли́ев, Карали́ев, Пуздерли́ски и сл. Меѓутоа, не е исклучено дека ваков начин на акцентирање е дојден под влијание на некои источни македонски говори, од каде и потекнуваат повеќето од наведените презимиња.

Посебно се запазени и дури се гледа извесна зголемена фреквенција на одредени именски типови со еднакви зборообразувачки морфемии, а такви зборови во голем број се застапени и во Речникот, што значи дека нивната употреба е во извесна мерка кодифицирана. Се работи, на пример, за суфиксот *-ална* (спална, предавáлна), *-овка* (трактóвка, постанóвка), кај кои исто така е жива тенденцијата за задржување на акцентот врз претпоследниот слог (предавáлна) и некои други суфикси. Но за овие образувања ќе стане збор во врска со бугаризмите во Речникот.

IV. По војната, до денеска

Бугарските елементи во писмениот јазик од Втората светска војна до денеска можат да се разгледуваат пред сè низ трите тома од Речникот на македонскиот јазик (Скопје, 1961—65) во кој е застапен и обимен материјал од нашата современа книжевност и публицистика. Но тој материјал дава само статичка слика на положбата, ускратувајќи ја можноста да се проследи и хронологијата во фреквентноста на бугарските елементи од првите повоеани години до денеска. Од друга страна Речникот ни ја ускратува и можноста за увид во застапеноста на бугарските елементи кај одделни автори. Хронолошкиот увид е од поголема важност од второво, затоа што меѓу луѓето што се занимавале со пишување има одреден број што се образувале и делувале одредено време во Бугарија, па се разбира, во своето пишување, во зависност од својата општа и лингвистичка култура, а над сè и од својот личен критериум задржале извесни елементи под влијание на бугарскиот јазик. Но бидејќи не може да се исклучи можноста дека нивните написи биле подложувани на одредена јазична редакција, и нивниот лексички фонд, состав на реченицата и правописот, биле ускладувани со соодветните книжевни норми, сликата што ни ја пружаат тие во поглед на застапеноста на бугарските елементи не може да биде потполна. Од друга страна, не може да се инсистира на фактот дека такви автори укажале некое видливо влијание врз нашата современа литературна реч. Сепак, интересно ќе е да се покаже конкретно колку бугарскиот јазичен медиум влијаел врз формирањето на личниот израз на еден таков автор.¹⁷ Но бидејќи овдека се разгледува јазикот на таквите автори,

¹⁷ Мислам на делата на Ѓорѓи Абаџи́ев, Димитар Митрев и Митко Зафировски.

без спротивставување со јазикот на други што не се формирале во бугарскиот културен медиум, може да се добие впечаток дека пристапот кон прашањето е едностран и непотполн. Со оглед на сразмерно далеку поголемиот број автори што се оформиле и започнале да делуваат во македонска јазична и општо културна средина, такво спротивставување создава голема техничка тешкотија. Затоа ќе се задоволиме со материјалот од Речникот имајќи ја на ум претпоставката дека лексичкиот фонд на современата македонска литература е во најголема мерка регистриран во Речникот.

Од написите на Д. Митрев што ги одбрав за оваа анализа се гледа дека елементи од бугарскиот јазик си нашле место во неговото пишување според еден во извесна смисла повисок критериум.¹⁸ Кај него се работи повеќе за фразеолошки состави какви што се вообичаени во бугарскиот јазик, исто таква употреба на предлози и сврзници, новоизведени сложенки во духот на бугарскиот јазик, или позајмени такви, и општо, директно позајмена лексика, пред сè апстрактна, и помалку позајмени и адаптирани граматички и зборообразовни морфемѝ.

1. Состави:

а. со предлози: по однос *на*, по силата *на*, врз основа *на* нив, *на* јасен показ, ... е *на* лице, во пролетта *на* 1948, преследување *на* ефтини ефекти; *по* тој начин, курсеви... *по* изучување на јазикот; се однесува *до*, *до* голема мерка; уште *со* нивните први чекори;

б. прашални или императивни состави: стане ли тоа; нека и таа појава не одушевува;

в. состави со глаголот 'се јавува' во значење 'претставува', 'е': излишно се јавува понатамошното зголемување; дадениот писател се јавува како фактор и др.;

г. други остави: држи сметка; наоѓа како откритие.

2. Сложенки:

безогледност, благотворителност, високопоставени личности, разнокалибрени душеприкасници, кругозор, љубознателност, миладиновед, неизживелици, народнопесенско творештво, очебијни, правдоподобност, разнокачествени, родинољупско живеење, саморазрешување, самоцелност, себепознавање, славносноци, словеногласни Елини, стародревност и др.

3. Лексички заемки *што* *применети* кон одредени зборообразувачки и грамајички *јазикови*:

а. суфиксои *-ие* (*-ние*): безмислие, бессилие, воображение, задолженија, исклучение, откритие, познание, расположение, уверение, увлечение;

б. глаголи изведени со суфиксои *-ичи*: скромнички, произволнички;

в. *придавки* од типот: групов, оценочен (став);

¹⁸ Д. Митрев, Критериум и догма, Скопје 1956; — БКП и Пиринска Македонија, Скопје 1960; — Миладиновци, Зборник 1861—1961, Скопје 1962 (Предговорот).

г. атрибутска употреба на старите партиципски форми како во бугарскиот јазик: дејствуващите лица, неуспел, незамислим, ценен.

4. Други лексеми

(овдека се приведени не само зборови што ги нема во речникот на нашиот јазик, туку и некои што се употребени во значења како во бугарскиот, различни од она што го имаат кај нас. Исто така се приведени и некои странски зборови со форма каква што е вообичаена во бугарскиот јазик):

анализ, атакува, битова (драма), благопријатно, вдахновен, виден (= истажнат), влијателен, воздејство, возторг, внушителност, восприема, графа, деец, довод (= аргумент), достоинство (= квалитет), задача, зародиш, изискувања, се јавува (= претставува), кантора, контракува, критик, лозунгарски, наличност (= присуство, постоење), недоволнички (= незадоволнички), незаличиво (= неизбришливо), неизмено, несполука, се објавува (= се претставува како), обосновува, оживен (оживена просветна активност = жива), опстановка, општување, официелен, показ (= израз, претставување), поместен (поместен говор = објавен), последува (= следи), подготвителен, подготовка, посретне, пост, потход, првенец, првичен (= примарен), превасходство, превозносува, преемница (БКП, преемницата на БРСДП), преко (= директно), пренебрежителност, преследува (цел), претпише (= припише), призрак, призрачен (= визија, сениште), произвола, пројава, пројави (внимание), прословуто (прашање), противуречив, сподели, увлечен, увлечение (= занесен, занес), упорит, хроникер, чувствително (= осетно, значително), штурм.

V. Речникот на македонскиот јазик

1. Лексички заемки што првпат се појавиле кон одредени зборообразувачки типови:¹⁹

Со суфиксите: *-ална*: спална, чекална, читална, слушална, сушална, наспроти: *наковална* (и народното *наковално*, што го нема во Речникот);

-ален, -ално (бугарските заемки со овој суфикс претставуваат главно изведени придавки од меѓународната лексика. Иако има придавки од македонски основи изведени со тој суфикс, мислам дека бројот на таквите образнувања е зголемен под влијание на бугарскиот јазик): *погребален, страдален, проштален; гимназијален, официјален, неофицијален, супстанцијален, провинцијален, парцијален, адв. страдално;*

-(и)вка (со глаголски основи): *добивка, придобивка, завивка, прозивка, покривка, почивка;*

-овка (исто така со глаголски основи): *потковка, уравниловка, крстословка, командировка, формулировка, прекровка, подготовка, постановка, опстановка;*

¹⁹ Примерите се давани според редот во Обратниот речник на македонскиот јазик, Скопје 1967.

-*ијка* (деминутивни образувања): студијка, ќелијка, статијка, хартијка, кутијка;

-*ојка*: стојка, постројка;

-*очен* (придавки изведени од именки на -ка, -ок): загадочен, отпадочен, осведочен, желудочен, достаточен, недостаточен, едноклеточен, жолточен, сосредоточен;

-*честиво*: човечество, отечество, владичество, величество, количество, височество, творчество;

-*честивен*: злокачествен, недоброкачествен, величествен, количествен;

-*ик* (нема сомнение дека бројот на именките образувани со овој суфикс е зголемен со бугарските понови заемки, иако има некои лексеми од интернационалната лексика како академик, фанатик кои не можат да се сметаат за такви): штурмовик, кадровик, трагик, физик, комик, хипохондрик, клерик, хистерик, лирик, сатирик, историк, граматик, шизматик, флегматик, критик, романтик, еротик, склеротик;

-*ев*, -*ов*: волев, нулев, срцев; смарагдов, гроздов, родов, трудов, цезов, бронзов, амонијаков, владинов, челиков, портокалов, коралов, салицилов, полов, двополов, бесполов, палмов, хромов, радиумов, магнезиумов, хелиумов, калиумов, рендгенов, јагленов, рубинов, винов, малинов, маслинов, тутунов, касов, класов, расов, фајансов, матов, виолетов, ултравиолетов, битов, слухов, танцов;

-*илник*: ладилник, сверилник, закрилник, гасилник, светилник;

-*им*: љубим, видим, неизразим, преодолим, мислим, немислим, мним, необјасним, растворим, непростим;

-*ичи*: угоднички, блуднички, коленички, важнички, нежнички, оригиналнички, сентименталнички, безделнички, своеволнички, скромнички, сопернички;

-*ава*: подобава, пребивава, притежава, занимава, позанимава, разузнава, предостава, завештава, освештава;

-*воз*: возбуда (и сите изведени од него), возведе, возбунтува, возвишен, возвиши, возврати, воздејство, воздив, воздивне, воздишка, воздига, воздржан, воздржи, возложи,возможен, возмути, вознемири, вознесе, возникне, возраст, возрасен, возроди, воспаление, воспали, воспее, воспита, воспитание, восторг, восторжен, восхит, восхити;

-*(и)елен*, -*(и)елно*: гибелен, членоразделен, безделен, ракоделен, самоделен, огнострелен, звателен, последователен, основателен, трогателен, набљудателен, подражателен, содржателен, показателен, влијателен, предизвикателен, желателен, внимателен, признателен, сознателен, мечтателен, поправителен, претставителен, подготвителен, чувствителен, предупредителен, ослободителен, производителен, снисходителен, освежителен, забележителен, пре небрежителен, задолжителен, наложителен, сообразителен, неизразителен, поразителен, сожалителен, задоволителен, хранителен, сравнителен, соблазнителен, огрезнителен, обвинителен, дополнителен, сомнителен, објаснителен, олеснителен, успокоителен, строителен, презрителен, подозрителен, помирителен, осигурителен, спасителен, растителен, значителен, незначителен, исклучителен, поучителен, решителен, утешителен, опустошителен, внушителен;

-*сйвен*: здравствен, девствен, чувствен, прочувствен, сочувствен, бесчувствен, посредствен, непосредствен, производствен;

-*шелсйвен*: покровителствен.

Други лексички заемки во Речникот²⁰

ален, алчен, алчност, белтак (белтѝк), белтачина (белтѝчина), битие, благородно, благородник и др., благосклон (благосклонен), благосклоност (благосклонност), блен (блян), бленува, бледен, бутка (будка = трафика), вдахне, вдахнува, вдахновен, вдахновение, вдахновител (сите со вдѝх-), взор (во буг. означен како русизам), влечуга (влечуго), внушува (внушава), внушителен, вопросен (выпросен), восхит (вѝсѝта), восхити, восторг, влијае, влијание, вход, внимание, волшебен (вѝлѝбен), волшебник, восприемчив, второкласник (и сите други образувања од тој тип, како третокласник, четврткласник и др.), втренчи, гибел, гибелен, гледи (= гали), девствен, дејност, дејствува (дејства), дејствие, долови, двократен, духовенство, дразни, желан (= сакан, во врска со желба), жизнен, жад, жаден, жаднее (жадува), забележи заброди (= заскита), завешта, завештание, загадочен (загадѝчен), заговор, заговорник, загрижи, загатне, се закани, закана, заглавие, задушевен, заклучение, заседание, затишие, звање, знамение, знание, зле, заложник, занимава, засега (засѝга), застрела (= стрела некого), затанген (затѝнген), зестра, деец, злодеец, злодеј, задолжителен (задѝл-), иго, исползува (исползва), изблик, известие, издател, издателство, изласка, изласне (излѝска), излишен, изофка (изохка), истошти, истоштеност, исклучителен, испарение, јаглерод (вѝглерод), јајчник, јакичка, калпазан, кројка, качество, качествен, качулка, кислород, клечка, клон (= филијала), книгоиздател, книгоиздателство, козинак (козунак), кок, коленичи, количество, колоса, коренен, котловина, врска (= кравата), кранта, краткосрочен, крачка, кружок (рус. крѝжок), лакати (лѝкатушка), лебед, лек (= лесен), лекичко, лост, лотка, љубува се, мазилка (= малтер), мазнина, мартеничка, мартенка, маслодаен, матка, меден (од вид метал), месност (местност), мечта, мечтае, мигновен, милее, мним, множество, возможно, мочуриште, мракобесие, мракобесник, мрзел, муцунка (муцуна), муши (= души), наследство, напои (= навади со вода), намуси се, намерение, наложителен, наложителност, наличност, наличен, налага се, накаже, наказание, надзирател, натруфи, небе, неблагоприятен, небосклон, небосвод, небрежен, недоброкачествен, недоволен (= незадоволен), недоловлив (недоловим), негодник, несоодветство (несѝотсветвие), недостаточен (недостатѝчен), нежниги, незабавно (= итно, неодложно), неискитан (= за чувства, што не се доживеани), ненавист, ненужно, необоснован, неопитен, непосилен (= тежок), непосредствен, непреодолив (-им), неприкосновен, непринуден, нетрпение, нешто, нешта, ништожен, ноздра, носле, ношница (ноштница), обвини, обиколка, облага (= корист), обноска, обоснование, обособен, услови, одбележи, одвлекува (внимание), одвлечен (= апстрактен), одделение (= клас во основно училиште), одличие, одличник, ожадни, ожесточен, озлобен, околија, окоп, олицетворение, омаен, омајност, опитен (= искусен), опит (= искусство, експеримент), опожари, опстановка, опстојателство, опстоен,

²⁰ Во случај да е извршена каква год адаптација, фонетска или морфолошка, освен акцентската, во заграда се дава формата што ја има зборот во бугарскиот јазик, според Речник на современиот бугарски јазик т. I—III, БАН, Софија 1955—1959. Со ознаката = во заграда се даваат значењата на некои понепознати зборови. Зборовите што се спомнати понапред овде се изоставени поради тоа што се врзуваат за некои зборообразувачки типови.

општество, општественик, оригиналници, осмолетка, основателен (=оправдан), осознае (осъзнае), отечество, откритие, оттегли се, охка, пазител, пачка, папка, преднамерен, предимство, привичка (рус.), пагуба, палатка (=шатор), палач (=целат), панаир, панихида, параход, патешествие, патешественик (пѣт-), певец, певица, пергел, петолиние, предание, предаател, предвестие, предвести, преемственост, преемник, предназначи, предопрели, предопреление, предостави, предрасположи, предрасположение, предупредителен, предупреди, преклонение (=длабока почит), погребален, подврзија, подготовка, подејствува, подем, подигравка, подложи (сх. подвргнути), подметка, подмолен (потаен), подмолник, притежава, притежател, притесни се (душевно), проверка, провидение, провозгласи (провъз-), прогимназија, прогимназијален, продажен, продажник, продолжителен, произнесе се, пројава, пројави, образование, просветление, противречие, прочувствен (=емотивен), проштален, повини се, повлијае, погаделичка (гѣдел-), поглези, природознание, прислужник, приспособи, пристрасти се, присушт (съшт), признателен, прилежен, прилепчив, принадлежност, пренебрегне, пренебрежителен, пренесен (фиг. апстрактен), преподава, преподавател, пресоздавање, предимно, претпази, претпазлив, претпочита, претприема, претприемач, претпријатие, претседател, претсказание, претставителен, претчувствува, привидение, придворен, признание (=дарба), подробно, дозволи, дозволен, зјапа, појаснение, појасни, показател, показателен, поклонение, покровител, покровителствува, полезен, полза, полномошно, положение, помагало (учебно), помрачение, понижние, поњатие, попадне (=се најде неочекувано), попивка, поразително, последовател, последователен, посока, посредствен (=просечен, ограничен), постановка, (=режија), потекло, потскаже, почивка, почин, почит, почита, почувствува, правдив, правителство, праволинеен, правосудие (-съд-) празненство (праздн-), празнослови, празнословие, прародина, првенец, првичен (и вторичен), првичност (=примарност), првобитен, првоначален, превосходен, преградка (-грѣд-), поведение, плесница, плачевен, планимерен, писец (=перце), писател, печка, рамновесие, рамноденствие, растителен, растителност (=флора), расчувствува, решение, решителен, рожба, разбунтува, разгром, раздразни, разблуда, разблуден, разузнава (=тајна служба), разнообразен, ракоделие (рѣк-), стотинка, столба (стѣлба=скала), стига (=доста), се стеснува (сх. устручавати се), статија, се срути (=се сруши), срочен, срочно, срок (=рок), срази, сотружник (сътруд-), справедлив, списание, спална, (спалня), сочувствен (съ-), сочини (съ-), сочи (=покажува), состојание (съ-), сосредоточи (съ-), соотечественик (съ-), соопштение (съоб-), соодветен (съод-), сообразителен (съ-), сообрази (съ-), сомнителен, сомнение (съм-), сомнева се (съмнява се), сокровиште (съ-), сокласник, сокласничка, сојуз (съ-), сознателен (съ-), сознание (съ-), сожител, сожителство (съ-), совмесно, совместен (съв-), самочувство (самочувствие), собрание (съ-), соблазнителен, снисходителен, снимка, снежинка, сметкорасписка, сметанка, смета, смес, се случи, случка, следователно (=според тоа), следа, сладострастие, скромничка, скамејка, скала (=карпа), синева, сетен (=последен), сериозен, се сепне, севозможен (всевъз-), семејство, семеен, своеволие, свидетел, светкавица, свежест, сведение, самоцел, својствен, се струполи, самодеен, самодеец, самодејност, самоволие, саван (=покрив), страна (=земја, држава), страничен, странствува, странство, страхопочитание, строител, строителен, строен, таинствен, тананика, твор-

чество, тегли, тежест, тежнее, текушт, тетратка, топкички, тормоз, тормози, точка, тревога, тревожен, тржествен, трогателен, трогне, трпение, труженик, удоволствие, удопство (удоб-), уважение, указание, умение, устои, упадок (уладък), устие, устројство, учебник, учение, училиште, февруари, фрковат (хвр-), храбрец, хероинџа (героинџа), хрема, хремав, целувка, целеничок (-чкџ), целесообразен, целосен, целува, чете (=чита), читалиште, чувство, чувствен, ен, число, членоразделен, (=артикулисан), чувствува, шава.

Европеизми применени преку бугарскиот јазик:

абитуриент, абонамент, акомпанимент, антре, аптека, вагабонт, вагонетка, вакантен, ваканција, валиден, гише, граф, етаж, камарила, картеч, касиер каскет, квартира, клас, класен (=разред, училиница), кокетка, колет, комик, кондуктор, корона, корониса (буг. корониса), корсет, лозунг, лотарија, луна, маниер, мебел, мостра, нефт, номер, ногка, палјачо, панделка, шеса, поет, поетеса, пост (=положај, стража), рајон, рејс, релса, риск, рискува, рицар, роза, розов, ролја, ром, сижетен (буг. сюжетен), фалшив, цех.

Од претставениот материјал од Речникот може да се види дека бугарските елементи, во областа на лексиката, се издвојуваат изразито според некои зборообразувачки морфемии. Овие зборообразувачки морфемии може да придружуваат бугарски основи (загадочен, пренебрежителен, отечество), или основи од интернационалната лексика (командирџка), но има и такви изведенки од основи што се еднакви и во македонскиот јазик (читална задолжително), па и новообразувани (соблекувална).

За разлика од состојбата предадена во Речникот во поглед на акцентирањето на овој вид заемки, во живиот говор има колебање. Имено, суфиксот понекогаш го задржува акцентот, како во бугарскиот (на пр. -ална: чекална, слушална, читална, но новообразуваниот збор: соблекувална). Така е и со некои други суфикси и одделни зборовии: на -ивка, -авка, -овка се акцентираат: почивка, покривка, подигравка, постанџка, уравнилџка, командирџка, формулирџка, наспроти подготџка и подготџка, и само крстџсловка, прекрџвка. И именките на -ишел во живиот говор често се акцентираат на претпоследниот слог: претседател, писател. Тешко се подложуваат на третосложна акцентуација во разговорниот јазик и придавките со старата партиципска наставка -им, па може да се чуе: преодолим, неизразим, немислим. Причината за тоа е отсуството на таков модел зборовии од македонскиот јазик до кој би можеле да се допрат овие заемки.

Возможно е дека бугарско влијание претставува задржувањето на акцентот на четвртиот слог кај членуваните форми од трисложни и повеќесложни именки од типот: прашањето, работата, организацијата и др.²¹

Зачестеноста во употребата на некои суфикси, што инаку ги има во нашите народни говори во мошне ограничени размерии, мислам дека е зголемена не под влијание на народните зборовии, туку подвлијание на бугарските заемки со тие суфикси, а кои во одреден временски период и во одредена

²¹ За ова в. поделално кај Б. Конески, Граматика на македонскиот литературен јазик, дел I, Скопје 1952, стр. 133.

средина имале поширока употреба. Тоа би можело да се однесува за образувањата со суфиксот *-ичок*, *-ијка*. За некои лексеми со овие и сл. суфикси во Речникот се вели дека се дијалектизми, но мене ми се чини поверојатно дека во литературниот јазик не се дојдени од дијалектите, туку преку бугарскиот.

На суфиксот *-иџел*, што е општословенски, се надоврзуваат суфиксите *-иџелен*, *-иџелно*, *-иџелски*, *-иџелство*, *-иџелствен*.

Со суфиксот *-иџел*, кој е мошне малку продуктивен во нашиот современ јазик (и дури постои стремеж за негово потиснување од други суфикси со соодветно значење), само именките *приџаџел*, *родиџел*, *учиџел* ги има во сите народни говори. Инаку еден поголем дел се црковнословенизми, тоа се зборовите од типот *сиасиџел*, *улиџел* (*хулиџел*), *седрџиџел*, *соблазниџел*, *свеџиџел*, *уџешџел*. Од овој уште поголем дел (од вкупно 153-те збора со овој суфикс регистрирани во Обратниот речник), претставуваат заемки од бугарскиот јазик (двигател, преподавател, последовател, наемодател, подражател, притежател, показател, наемател, мечтател, свидетел и сл.), а само еден мал процент останува на новообразувани зборови како што се: *радио-предавател*, *обожавател*, *уживател*, *предизвикател*, *примател*, *избирател*, *губител*, *дарител*, *составител*, *градител*, *упропастител*. Овие последниве две групи се разликуваат всушност една од друга по тоа што првите се образувани од основи што ги нема во нашиот јазик (двигател, притежател, мечтател) или пак не се среќаваат во таква форма (наемодател), а вторите се образувани со живи, продуктивни основи од народниот говор — *дарител*, *губител*, *читател*, *слушател*, *сторител*.

Придавскиот суфикс *-иџелен*²² не се јавува секогаш како продолжение од именки образувани на *-иџел* (обвинител — обвинителен, утешител — утешителен), но почесто во самостојни одглаголни и други придавски образувања, и тие претставуваат директни позајмувања или нови образувања според дадениот модел: *внимателен*, *значителен*, *решителен*, *признателен* и др.

Именките образувани со суфиксот *-чесиво* и придавките на *-чесивен* влезени во Речникот претставуваат повеќето црковнословенизми позајмени преку бугарскиот и рускиот јазик. Така е и со глаголите со префиксот *воз-*: еден дел се црковнословенски заемки како: *возвиши*, *воздига*, а други се бугарски заемки дојдени од рускиот: *восторг*, *воспита*, образувани по модел на црковнословенските форми, а само еден мал број би можеле да се земат како заемки адаптирани во поголем степен: *возмути*, *воздив*, *восхит* и сл.

Придавскиот суфикс *-ов*, *-ев* за образување односни придавки најчесто од именки од машки род, а поретко (кај именките што означуваат растение) и од женски род е обичен во нашите народни говори, па и новите образувања се вклопуваат во структурната рамка на таа зборовна категорија (*јагленов*, *челиков*, *рентгенов*, како *тутунов*, *прешов*, спореди и *малинов*, *палмов*, *маслинов*). Во Речникот бројот на примерите со овие суфикси е зголемен со качествените придавки образувани од именки од женски род како што е во

²² За ова, како и за именките на *-иџел* в. во статијата на Борис Марков, во Литературен збор, IV, 3, 1957, стр. 130—147.

бугарскиот јазик: касов, класов, расов, волев, нулев и од ср. род: *срцев* и со придавки што означуваат боја: портокалов, коралов, рубинов, виолетов, матов, ултравиолетов.

Како што се гледа, местото на бугарските зборообразувачки и лексички елементи во нашиот современ писмен јазик не е ни мало, ни безначајно. За разлика од неговата состојба помеѓу двете војни, кога како писмен бил крајно ограничен — па тие се пројавувале само во усната реч на одреден круг луѓе, — во време на НОБ и по ослободувањето до денеска кривата на застапеноста на бугарските елементи и во усната и во писмената реч варира, за во наше време да се сведе на една константна и рационална мерка. Причината лежи во тоа што контактите со бугарскиот книжевен јазик биле тогаш најтесни и тоа од чисто нелингвистички причини: историските околности и образованието на интелегенцијата. Во повоениот период, меѓу другото, грижата за чистотата на јазикот и стабилизирање на неговата норма се пројавува и во одредени пуристички тенденции за заменување на некои бугарски зборови и форми со македонски. Само еден бегол поглед врз литературата што е објавувана низ ситот овој период во различни списанија и дневен печат, нè уверува дека е присутна постојана грижа и за заменување на овие елементи со соодветни македонски, а и дека резултатите од таа грижа не се безначајни,²³ па споредбата на еден број на пр. од весникот Нова Македонија од 1946 година со еден број денеска покажува дека нормата на македонскиот стандарден јазик се карактеризира со далеку поголема самостојност во однос на бугарскиот јазик денеска — и во поглед на речникот, и во поглед на некои граматички, зборообразувачки или синтаксички категории. Факт е дека голем дел од лексиката што е усвоена во нашиот писмен јазик денеска, а што е претставена во Речникот, се вклопува речиси во потполност во општиот фонолошки и морфолошки систем на нашиот јазик, пополнувајќи притоа одредена празнина во обележувањето на значајна група семантички категории за кои тешко би можело да се најдат соодветни паралели во народниот јазик дури и на современиот степен од неговото проучување. Впрочем, такво заменување денеска би било уште потешко, зашто голем број од бугарските лексички заемки веќе стекнале право на граѓанство во нашиот јазик. И не би можела, излегувајќи од оваа состојба, да се прими констатацијата на Оливера Јашар-Настева²⁴ дека бугарските лексички заемки претставуваат „најмал слој зборови што исчезнуваат во овој период... што во македонскиот влегоа во употреба од бугарскиот јазик, во периодот 1941—1944 година. Тоа се главно зборови од типот на благонадежен, нарјад, трудовак, производ, участак и низа други.”

²³ Сп. ја на пример статијата на Б. Конески, Белешки за речникот на македонскиот јазик во Нов ден од 1946 г. бр. 7—8, каде покрај за речникот се зборува и за заменувањето на некои архаични или бугарски суфикси (*-ние*) со соодветни продуктивни од народниот говор.

²⁴ О. Јашар — Настева, Збогатувањето на лексиката на современиот македонски јазик, Македонски јазик, XVII, 1966, стр. 8.

Всушност, таа констатација би можела да се однесува за ефемерните зборови, кои бидејќи употребувани во далеку поголем опсег од тој што го наведува Јашар-Настева, никогаш и не нашле место во писмениот јазик, освен во уметничката литература со посебна стилска цел, а се употребувани само во секојдневниот устен, повеќе градски одошто селски говор. Материјалот од Речникот, меѓутоа, покажува дека не се работи за ограничен опсег на ефемерни зборови што означувале категории кои исчезнале од животот на нашиот народ, туку за лексика и зборообразовни морфемии (овие се поправо повеќето црковнословенизми усвоени преку бугарскиот), кои се речиси во потполност вклопени во писмениот јазик бидејќи се потпираат на соодветни типови во народните говори или во постарата писмена традиција.

РЕГИСТАР

Зад зборовите во регистаров се дадени скратеници што ги означуваат изворите од каде се земено тие:

- * — ефемерни, што не се употребуваат веќе;
 АС — Зборник на документи. АСНОМ 1944—64, Скопје 1964;
 Г — говорни, што се слушаат во живиот говор;
 ГА — Ѓорѓи Абациев, Избор, Скопје 1964;
 ИА — Историски архив на СКМ, кн. II, статии од весниците и списанијата од периодот на НОБ во Македонија 1941—44, Скопје 1958;
 М — Димитар Митрев, Критериум и догма, Скопје 1956; — БКП и Пиринска Македонија, Скопје 1960; — Предговор кон зборникот на Миладинови, Скопје 1962;
 Р — Речник на македонскиот јазик, т. I—III, Скопје 1961—66;
 Ра — Коста Рацин, За богомилите, Македонски јазик I, 8, 9, II, 1, 2;
 Ц — Марко Цепенков, Автобиографија, Македонски јазик IX, 1958, 1—2; — Сказни и сторенија, Скопје 1954;
 БК — Блаже Конески, предговор кон Сказни и сторенија;
 КЧ — Коле Чашуле, Разделба, расказ, Нов ден, 1—2, 1946;
 ГШ — Ѓорѓи Шоптрајанов, Рајко Жинзифов, таму;
 КХВ — Рецензија на една пиеса, таму;

абитуриџнт Р
 абонамент Р
 авто- Р
 акомпанимент Р
 актер М
 ален Р
 алчен, алчност Р
 анализ М
 антрé Р
 аптека Р, Г
 атакува М
 безмислие М
 безогледност М
 белтак Р
 белтачина Р
 беснлие М
 бестелесен, бестелесност Р
 бесчестие АС
 библијско Ра

битие Р
 битов М
 битописание Ц
 благодарение (=благодарејки) Г
 благонадежен*
 благородник Р
 благородно, благороднички Р
 благородништво Р
 благосклон Р
 благотворително М
 Блгарија АС
 блгарски ИА
 Блгари, блгарски Ра
 блен Р
 боен (бојна машина) ИА
 боец, бојци ИА
 бомбардирофка ИА
 бутка Р, Г

вагабонт, -ин, -ски Р
 вагонетка Р
 важнички Р
 вакантен, ваканција Р
 валиден, валидност Р, Г
 вдахновен М, Р
 вдахнуве ИА
 вдахнува, вдахновение, вдахновител Р
 вдигне Ра
 величие Р
 верно (=навистина) ИА
 вероисповедание АС
 верување Ра
 веселие Ц
 взамен, взаемност Р
 взор Р
 видение Р
 видим Р
 винаги*, ИА,

- височество Р
 владение ИА
 владетел Р
 владичество Р
 влечуга Р
 влијае Р
 влијание Р, Ра
 влијателен М, Р
 вмкне се ИА
 внимание, внимателен Р
 вноска АС
 внушителен Р, М
 внушителност М
 внушува Р
 военен АС
 воено-полев (суд) АС
 вожд АС
 возбуда, возбуден, воз-
 буди Р
 возбунтува Р
 возвиши Р
 возврати Р
 воздејство М
 воздејствува Р
 воздига, воздигне Р
 возлага се АС
 возможно Р
 возобнови АС
 возразуми Ц
 возрас Ц
 возторг М
 волев Р
 волшебен, волшебник Р
 водушевение АС, ЃШ
 вооружение Р
 вопрос Ра, Ц, АС
 вопросен Р, АС
 воспаление Р
 воспее Р
 воспита, воспитание, во-
 спитател Р
 воспостави Р
 восприема Р, М
 восприемчив Р
 востание Р
 востаник Ц
 восторг, восторжен Р
 восхваление Ра
 восхит, восхити Р, вос-
 хитено ЃА
 впечатление КХВ
 враг (=непријател) Ра
 вреден (=штетен) АС
 врска (=кравата) Р, Г
 врховно ИА
 вссилен Ра
 второкласник (и др.) Р
 втренчи Р
 вход Р
- гаделичка Р
 газета Ц
 герој КХВ, геројски ИА
 гибел, гибелен Р
 гише Р
 глези Р
 глетка ЃА, Р
 гонение Ра
 гонител Р
 госпожа Ц, госпожа*
 грабител АС
 градител Р
 граждани АС
 граф Р
 графа М
 грижа М
 громко Р
 групов М
 густолисни (гранки) ЃА
- движение ИА, ЃШ
 двократен Р
 девстен, девственник Р
 деец М, Р
 дејател М
 дејност Р
 дејствие Р
 дејствителност КХВ
 доверие ИА
 довод (=аргумент) М
 доказателство ИА
 доклад (=реферат) АС
 долови Р
 дописка Ц
 дополнение, дополните-
 лен Р
 доставчик ИА
 достаточно ИА
 достоинство (=квали-
 тет) М
 дразни Р
 дрвоснабдување АС
 духовенство Р, ЃШ
 душеприкачик М
- европејски Ра, Г,*
 единствен Г
 ежедневно Ц
 електрическа линија АС
 етаж Р
- жаден, жадно ИА, Р
 жад, жадно Р
 жалител Р
 жезол Р
 жела Ц
 желан ИА, Р
 желание ИА, Ц, КЧР
- жертва Р, ИА, АС
 жизнен Р, БК
 жилиште АС
 житејски КХВ
- забелешка, забележи, за-
 бележителен Р, Ц
 забер (планински) ЃА
 заброди (=заскита) Р
 завешта, завештание Р
 завзема АС, завземе Ц, Ра
 завосвател Р, ИА, АС
 загадочен Р
 загатне Р
 заглавие Р
 заговор, заговорник Р
 загрижи Р
 задача М
 задвижи Р
 задолжение М, Р
 задолжителен Р
 задушвен
 закани се Р
 заключение Ра, Р
 законодателен АС
 заложник Р
 заместуе ЃШ
 замечтае Р
 занимава, Р
 заплата АС
 зародиш М
 засегне, засега Р
 заседание Р
 застрела (=устрелити) Р
 затантен Р
 затишие Р
 заточение ЃА
 звание Р
 звателен Р
 здание ИА
 здружение Р
 земен, земна Р
 земјовладение Р
 земјоделци Р землече-
 лие Ра
 земјотресение Р
 зестра Р
 зјапа Р
 злодеец Р
 задвижи Р
 злодеј Р
 злокачествен Г
 знамение Р
 знание АС, Р
 значение ИА, Ра, Г
 значителен Р

- иго Р
 избавител Р
 избегал (=избеган) АС
 изблик Р
 известие Р
 извинение Р, Г
 издание Р, БК
 издател, издателство Р
 издои (=измолзе) Р
 изискување М
 изјавление АС
 изласка (=светне) Р
 излишен Р
 изменик (на борбата) ИА
 изначално БК
 изофка Р
 имание Ц
 имено (=токму) БК
 интересно Ра, Р, Г инте-
 ресно*
 исклучение М
 исклучителен Р
 испакне АС, испакнат Г
 испарение Р
 испитание ИА
 исползува Р
 исполнение ГШ, АС
 исполнител Ра
 истошти, истоштеност Р
- јавление Ра, КХВ
 јаглерод Р
 јајчник Р
 јакичка Р
- калпазан Р
 камарила Р
 кантора М
 картеч Р
 картеница ИА
 касиёр, касиёрка Р
 кафене Ц
 качествен, качество Р
 качулка Р
 квартира Р
 керван М
 килија КЧ
 кислород и др. Р
 клас, класен (=разред,
 училиница) Р, Г
 клечка Р
 клон (=филијала) Р
 книгоиздател, книгоизда-
 телство Р
 книгопродавец Ц
 книжовност Ра
 козинак Р
 кок Р
 кокетка Р
- коленичи Р
 колет Р, Г, колет*
 колешка Г, Р
 колоса Р
 комик Р
 контрактува М
 коренен Р
 корона, корониса Р
 корсет Р
 котка Р
 котловина Р
 крадец Р
 кранта Р
 краткосрочен Р
 крачка Р
 крепост ИА
 критик М, Р
 кројка Р
 крстословка Р
 кругозор М
 кружок Р
- ладилник Р
 лазур ГА, Р
 лакати Р
 ласне (=светне) Р
 лебед Р
 лек (=лесен) Р
 лекичко Р
 липса, липсва (=недос-
 тиг, -а) Г
 лирик Р
 лозунг Р
 лозунгарско М
 лост Р
 лотарија Р
 лотка Р
 луна (=месечина) Р
- љубим Р, ИА
 љубов Г
 љубознателност М
 љубува се Р
- мазилка Р
 мазнина Р
 малко (adj.) Ра
 маниёр, маниёрен Р
 мартеничка, мартенка Р
 масладаен Р
 матка (лат. uterus) Р
 мебел Р, Г
 меден (метал) Р
 месност Р
 меч (=мач) Р
 мечта, мечтае, мечтател Р
 мигновен Р
 милес Р
- минало Ра, ГШ
 минофргачка ИА
 мисал (=мисла) ИА
 мислим Р
 мним Р
 множество Р
 мостра Р
 мракобесие ИА, Р
 мракобесник Р
 мрзел Р
 муцуна Р
 муши (=дупи) Р
- набележи Р
 набљудение, набљудате-
 лен Р
 надзирател КЧ, Р
 накаже, наказание Р
 налага се (потребно е) Р
 наличен, налична Р
 наличност Р, М
 наложителен, наложител-
 ност Р
 намерение Р
 намуси се Р
 нападение АС, ИА
 напаствие АС
 напои (=со влага, вода) Р
 нарјад АС, Г,*
 нарочно Г, ГШ (=намерно)
 нарочен Ра, ИА, Г (особен)
 наследство Р, Ра
 насрчение Ц
 настојател Ц
 настркне ИА
 настрои се Ц
 натруфи Р
 нахакан Г,*
 начало ГШ, Г
 небе, Р, Ра
 небосклон, небосвод Р
 небрежно ГА, Р
 невозможно ИА, Г, Р
 негодник Р
 недоброкачествен Р
 недоволен (=незадово-
 лен) Р
 недостаточен Р
 нежничи Р
 незабавно (=итно) Р
 независимост АС
 незалчиво М
 неизживелица М
 неиспитан (не доживеан) Р
 неминуемо ИА
 ненавист Р
 ненадеен, ненадејно Р
 необоснован Р
 неодобрителен Р

- неопитен, неопитност Р
неповлијан Р
непосилен (=тежок) Р
непосредствен Р
непосредственост Р
непреодолив Р
непризнателен, непризна-
телност Р
неприкосновен Р
непринуден, непринуде-
ност Р
непростим Р
несериозен Р, Г
неполука М
неспокојствие ИА
несрушим ИА
нетрпение Р
нецелесообразен Р
нешто, нешта Ц, Р
нископоклонство ЃА
ништожен, ништожество Р
новонастанал КХВ
ноздра Р
номер Р
нотка ЃА, Р
ношница Р
нуждае се Г, БК
- обвини, обвинение, обви-
нет Р
обвинител, обвинителен,
обвинителство Р
обединен ИА
обезлуден АС
обеспокоен ЃА
обичновен ИА
обиколка Р, Г
објаснение Р, Г, БК
објаснен Ра
облага (=корист) Р
обличе ИА
обмисли ЃА
обнадежено ЃА
обноска Р, Г, КХВ
обосновува М
обоснование Р
обособен, обособи се Р
образование Р, Г
обременава АС
обрканост КХВ
обуслови, обусловеност
Р, М
обхване АС
огромен Г
одбележи Р
одвлекува (=одвртување
на внимание) Р
одвлечен (=апстрактен) Р
- одделение (во осн. учи-
лиште) Р
одличие (=одликување) Р
одличник (=одличен уче-
ник) Р
одушевјава се ИА
одушевление ИА, ЃА
ојадни Р
оживен (=жив) М
озлобен, озлоби Р
околија Р
окоп Р
олеснение Р
олеснителен Р
олицетворение Р, КХВ, Ра
омаен, омајно, омајност Р
опит Р
опитен Р
опожари Р, опожарен АС
опроштение (с'опроште-
ние) Г, Р
опстановка КХВ, опста-
новка Г, М, Р
опстоен Р
опстојателство Р
опустошение АС
опустошителен Р
опшивка Р
општеполезен Р
општествен Ра, Р
општество, општественик
Р, Ра
општување М
оригиналничи Р
осаштествува АС
освежителен Р
оскверни Р
оскорби се Ц
ослободител, ослободите-
лен Р
ослободување АС
осмолетка Р осмолетка Г
основателен (=опр-
дан) Р
осознае Р
остварение АС
от ИА, Ра
отелотворение Р
отечество Р
открытие М, Р
откровение Р
отнесува се АС
отражение КХВ
оттегли се Р
отцепление АС
официелен М
охка Р
оценочен М
- пагуба, пагубен Р
пазител Р
палатка (=шатор) Р, Г
палач (=целат) ИА, Р
палјачо Р
панаир Ц, Р
панделка Р
панихида Р
папка (=фасцикла) Р
параход Р
патешественик, патешес-
твие Р
патриотично ЃШ
паче Ц
пачка Р
певец, певица Р
перална Г
пергел Р,*
период Г
летолинне Р
пехотен ИА
печка Р
пиеса Р
писател Р писател Г
писец (=перце) Р
питие АС
планомерен Р
плачевен Р
плесница Р
плитка (=плетенка) Р
п'лчишта АС
победител Р
поведение Р
повини се Р
повлијае Р
поговорка Г
погребален Р погреб-
лен Г
погрижи се Р
подведомствен АС
подвижен Р
подвижност ЃА
подврзија Р
подготвителен Р, М
подготовка Р, М подго-
товка Г
подејствува Р
подем Р
подигравка Р подиграв-
ка Г
подложи (=подвргне) Р
подлошка ЃА, подлошка Г
подметка Р, подметка Г
подмолник, подмолно Р
подреди Р
подробно Р
поединен Р
поет, поетеса Р
позанимава Р

- позволен, позволение, позволи Р
 познание М, Р
 појаснение Р
 појасни, појаснителен Р
 показ М
 показател, показателен Р
 поклонение Р
 поклоник БК
 поколение Ра
 покорител Р, покорител Г
 покровител, покровителство Р
 покровителствува Р
 полезен, полезност Р
 полза Р
 политически ИА
 полицејски ИА
 полномошен Р
 полномоштие Р полномошно Г
 положение АС, Р, ИА
 помагало Р
 поместен (објавен) М
 помошт АС
 понеже АС,*
 понижение Р
 поњатие Р
 попадне (се најде неочкувано) Р
 поразителен Р
 порачка Г
 поробител ИА
 поробителски ИА
 порода ГА
 последовател, последователен Р, ИА
 последствие Ра
 последуван ИА, последува М
 посредствен (=ограничен) Р
 пост ИА, М, Р
 постановка (=режија) Р, постановка Г
 постижение ИА, АС
 постојанен Ц
 постројка Р, постројка Г
 потекло Р
 потсадим ИА
 потскаже Р
 потход М
 поучителен Р
 почини Р
 починал Ц
 почит Р
 почита, почитание Р
 почувствува Р
 правдив Р
- правдоподобност М
 правителство, Р, АС, ИА
 праволинеен Р, КХВ
 правосудие Р
 празненство ИА, Р
 празнословен, празнословије Р
 прародина Р
 првенец Р, М
 првичен (вторичен) Р, М
 првичност Р
 првобитен Р
 првоначално Р првоначално Г
 превозносува М
 превасходство М
 превосходен Р
 превосходство ГА
 предавална Г
 предание Р, Ц
 предател, предателски Р, ИА
 предвести, предвестије Р
 преди, преди се ИА, АС
 предизвикува ГА, Р
 предимно Р
 предимство Р
 предназначи Р
 преднамерен, преднамереност Р
 предопределение Р
 предопредели Р
 предостави Р
 предрасположи, предрасположение Р
 предупредителен Р
 преемник М, преемница М
 преемственост БК, Р
 презден Р
 преклонение Р
 преко (=директно) М
 прелест
 пренебрегне Р
 пренебрежителност М, Р
 пренесен (=апстрактен) Р
 преобладавање Р
 преподава, преподавател Р
 преследува М
 пресметка Р
 пресоздавање Р
 преспокојно Р
 престапление ИА
 претпази, претпазлив Р
 претпише (=припише) М
 претпочита Р
 претприема Р
 претприемач Р
 претприемчив, претприемчивост Р
- претпријатие Р
 претседател Р, претседател Г
 претсказание Р
 претставител, претставителен Р
 претчувство, претчувствува Р
 преходен АС
 привет ИА
 привичка Р
 придворен Р
 прие се Ра
 прием Ра
 се приема АС, Ра
 призвание (=дарба) Р
 признание ИА, Р
 признателен, признателност Р
 приказание Ц
 прилежен Р
 прилепчив Р
 принадежи Ц
 принадежност Р
 принудително АС
 природознание Р
 прислужник Р
 приспособи Р
 пристрасти се Р
 присушт Р, М
 притежава, притежател Р, БК
 притесни се (душевно) Р
 причина Ра
 пробуда М
 проверка Р, проверка Г
 провидение Р
 провозгласи Р
 прогимназијален Р
 продажен Р
 продажник ИА, Р
 продолжителен (=долг) М, Р
 производител Р
 произвол ИА, М
 произволници М
 произнесе се Р, М
 происход*
 пројава М, Р, Ра
 пројави Р, М
 промишленост АС
 просветление Р
 прословут М
 противречие Р
 прочувствен (=емотивен) Р
 прочут КХВ
 прошение Ц
 проштален Р

- работничество АС
 равенство ИА
 равноправие Ра, ИА
 рамноденствие Р
 рамновесие Р
 разбирање Ра
 разблуда, разблуден Р
 разбунтува Р
 развала КХВ
 развитие КХВ
 развихри АС
 разглези Р
 разгром Р
 разделение Р
 раздразни Р
 различие ИА
 разнокачествен М
 разнообразен Р
 разрешение Р
 разрушение Р
 разушителен Р
 разузнава Р
 рајон Р
 раководител Р, КЧ ра-
 ководител Г
 ракоплекание ИА
 расписка ГА, Г, Р
 расположение М, Р
 расположи (=распреди)
 ГА
 распределение АС, Г
 растителен, растителност Р
 расчувствува Р
 резец (=преден заб) Р
 рејс Р, Г
 релса Р
 решение Р
 решителен, решителност
 Р, ИА, ГА
 риск, рискантен Р
 ризува Р
 рицар Р
 рожба Р
 риза, розов Р
 роља, ролја ИА, Р, КХВ
 ром (=рум) Р

 саван (=покрив) Р
 садржание Ра
 самовластие Р
 самоволие Р
 самоден, самодејност Р
 самонабљудение Р
 самообвинение Р
 самоцел Р
 самочувство Р
 сашто АС
 сведение АС, Р
 свежест Р

 световен АС
 свидетел Р
 свисти Р
 своеволие Р
 себепознавање М
 себепожертување ИА
 севозможен Р
 семејство Р, семејство Г
 семесен Р, семесен Г
 се сепне Р
 сериозен Р
 сетен (=последен) Р
 сижетен Р
 синева Р
 сиропиталиште Р, Г
 сичко Ра, Ц, ИА
 скала (=карпа) Р
 скамејка Р
 скор Р
 скрб, скрбен, скрби Р
 скромници Р, М
 славјански Ра, ИА
 Славјани ИА, Ра, ГШ
 сладострастие Р
 след (след това) АС,
 ИА, КЧ
 следа Ра, Р
 следователно Р
 случи се Р
 случка БК, Р
 слушална Г
 смес Р
 смета се Ра, Р
 сметанка Р, сметанка Г
 сметка Р
 сметкорасписка Р
 смисал ИА, АС
 смогне Р
 снабдител Р
 снежинка Р
 снимка Р
 снисходителен Р
 сновидение Р
 собитие АС, КХВ
 соблазнителен Р
 собрание Р
 совмесно, совместен Р
 согласие Р
 содржание ИА, Р
 содржателен Р
 соединение Р, АС
 сожител, сожителство Р
 создание Р
 создател Р, Ра
 сознание Р
 сознателен Р
 созвездие Р
 сојуз Р
 сокластик Р

 сокровишница, сокрови-
 ште Р
 сомнева се Р
 сомнение Р
 сомнителен Р
 сообрази Р
 сообразителен, сообрази-
 телност Р
 соодветен Р
 соодветност Р
 соопштение Р (=сообра-
 кај АС)
 соотечественик Р
 сосредоточи Р
 составител Р
 состојание Р
 сосуштествува Р
 сотружник Р, Ц
 сочи (=покажува) Р
 сочувствен Р
 сочувствие ГШ
 спална Г, Р
 спасение ИА, Ц
 спасителен ИА
 спекула ИА
 списание Р
 сподели Г, Р, М
 спознание Р
 спокојствие ИА
 спомошествовател Ц
 спосопствува БК
 сравнителен Р
 срази Р
 србоман Р, Г
 среда ГШ, ИА, Р (=сре-
 дина)
 средновековие Р
 срок Р
 срочен Р
 срутен АС
 срути се (=се сруши) Р
 срџбисење Р
 станицја АС
 старејшина Ра
 стародревност М
 старославјански Ра
 статија Р
 се стеснува (=се устру-
 чав) Р
 стига (=доста) Р
 стихотворение ГШ
 стотинка Р
 страдание ИА, Р
 страна (=земја, држава) Р
 страницен Р
 странство Р
 странствува Р
 страхопочит ГА, Р
 страхаота АС

строен, стројност Р	указание Р	хајлајф М
строител, строителен Р	улеснение АС	характер АС
струполи Р	улител Р	хартијка Р
сулфур Р	умение Р	хериоња Р
таинствен Р	умел ИА	храбрец Р
тананика Р	унесен М	хроникер М
таржества АС	уништителен ИА	хрема, хремав Р
творчески КХВ	уништожен АС	хубав Г
творчество Р	упадок Р	художественици АС
тегли, теглилен Р	упорито М	
тежест Р	упоритост М	целеничок Р
терлици Р	уредение Ра	целесообразен Р
тетратка Р, тетратка Г	урок Г (=лекција)	целува Р
течение (=тек) ИА, Ра,	условија ИА, Ра	целувка Р
ГШ, Р	успехи ИА, Ра	центрови ИА
тормоз ИА, Р	успокоителен Р	цех Р (одд. во фабрика)
точка Р	установјаване АС	
тревога Р, ИА, ЃА, Г	устие Р	частен (=приватен) ЃШ,
тревога*	устои (до крај) Р	АС
тревожен Р	устрем ИА	част ЃШ, ИА
тржество, тржествен Р	устројство Р	чете Г, Р
трикратен Р	утешител, утешителен Р	четење АС
трогателен Р	учасник ЃШ	чиновничество Ц
трогне Р	участак Г,*	число Р
трпение Р	учествување ИА	читалиште Р
трудовак Г,*	участие ИА, АС	член Ц
тружник Р	учествие АС	членоразделен (=артику-
	учебник Р, Г	лисан) Р
	учение Ц, Р	човечество ИА, Р
	ученичка Р, ученичка Г	чувствен Р
	училиште Р	чувствителен Р
	учреждение АС	чувство Ра, Р
		чувствително М
		чудесно Г
убеждение АС	фалшив, Р фалшив Г	
убиец Р	фалшиво Ра	шава, шавне Р
уважение Р	фалшиво Ра	шегобиен Р
увеличителен Р	февруари Р	ширен, ширна ИА
увеселение ИА	физик Р, физик Г	школник Р
увлечение М	фон ЃА	штик М
увлечен М	французојка АС, фран-	штурм М
уволни Ц	цузојка*	
угнетение ИА	френски ИА	
ударение Ц	фрковат Р	
удоволствие Р		
удопство Р, удобство Г		

Рагмила УГРИНОВА-СКАЛОВСКА

Фототипно издание

Коста Пеев

**МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ ВО СВЕТЛИНАТА НА НАЈНОВИТЕ
ДОСТИГАЊА ВО ЛИНГВИСТИЧКАТА ГЕОГРАФИЈА**

Коста ПЕЕВ

МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ ВО СВЕТЛИНАТА
НА НАЈНОВИТЕ ДОСТИГАЊА ВО ЛИНГВИСТИЧКАТА
ГЕОГРАФИЈА

Македонскиот лингвистички центар прикремен кон МАНУ веќе подолго време, меѓу другите свои обврски, работи и на неколку меѓународни проекти во кои се застапени дијалектните бази на македонскиот народен јазик. Тоа се: Општословенскиот лингвистички атлас (ОЛА), Општокарпатскиот дијалектен атлас (ОКДА), Европскиот лингвистички атлас (АЛЕ).

Сложеноста на задачите врзани со работата над меѓународните лингвистички проетки, што произлегуваат меѓу другото и од заедничкото претставување на специфичности од повеќе различни јазици, а во ОКДА и во АЛЕ и од јазици што припаѓаат кон посебни генетички семејства – како прво, а како второ тешкоотиите со политички димензии што произлегуваат од непризнавањето на нашиот јазик (особено на јужните говори) од страна на бугарските лингвисти прилично ја забавуваат работата.

Размислувања за создавање на еден општословенски лингвистички атлас се појавија многу пооддамна – со унапредувањето на лингвистичката географија како важна научна дисциплина, фактички првата концепција, како идеја беше изложена уште на Првиот славистички конгрес во Прага, во далечната 1929 год. Ова прашање требаше повторно да се актуелизира на Третиот славистички конгрес во Белград 1939, но како што е познато овој период се совпадна со почетокот на Втората светска војна, конгресот не се одржа, а прашањето за Општословенскиот атлас беше одложено за

подобри времиња. За жал крајот на Војната не го донесе почетокот на работата над атласот, бидејќи наскоро светот, а особено Европа беа опфатени од нова недоверба инспирирана од блоковската поделеност меѓу државите и од последиците од влогласната Резолуција на Информбирото од 1948 година.

Овие негативни политички одблефоци набледеа дури во шестата деценија од нашиов век и на IV славистички конгрес одржан во Москва 1958 година прашањето за изработка на Општословенскиот лингвистички атлас не само што беше актуелизирано со заедничкиот реферат на професорите од московскиот лингвистички центар Р. И. Авањесов и С. В. Бернштејн под наслов: Лингвистичката географија и структурата на јазикот. За принципите на Општословенскиот лингвистички атлас. Односново прашање беше васегнато и во рефератот на полскиот славист З. Штибер: За проекцијата на Општословенскиот дијалектолошки атлас. Фактички овој Конгрес во Москва (1958) може да се смета за организиран почеток на работата врз Општословенскиот атлас. Тогаш Поткомисијата за лингвистичка географија и словенска дијалектологија донесе заклучок да се формира една меѓуакадемска група од специјалисти што ќе ги изврши подготвителните работи околу реализацијата на ОЛА. Како основна платформа за работа врз Атласот од стручниот штаб на варшавскиот лингвистички центар беше предложен проект - Прашалник за собирање на дијалектен материјал.

Во изминатите три децении, од Московскиот конгрес (1958) до денеска за потребите на Општословенскиот атлас е извршена огромна работа: организациона, техничка и стручно-научна. Изработката на споменатиот Прашалник за собирање на дијалектен материјал, со учество на специјалисти од повеќе славистички центри, што требаше низ контрастивен метод да ги покаже најважните диференцијални посебности на словенските јазици, претставуваше најсериозна задача. Овој колективен труд на

Меѓународната комисија за ОЛА во неколку наврати, врз основа на материјалите од пробните истражувања во различни пунктови од повеќе словенски земји се усовршуваше и 1965 год. во Москва во издание на Академијата на науките на СССР дефинитивно беше напечатен (со 3.500 единици) и на тој начин беше отворен патот за организирано собирање на дијалектниот материјал според единствена програма.

Меѓу важните технички работи треба да се спомене изработката на општа карта на која ќе бидат застапени населени места од сите словенски земји, уште и по неколку пунктови од несловенски земји каде што има словенско население: Австрија, ДРГ, Италија, Романија и Унгарија. Московскиот дијалектолошки центар во 1968 година ја изработи и ја претстави оваа лингвистичка општословенска карта. Оваа карта беше напечатена во Берлин со заложба на Националната комисија за ОЛА во ДР Германија, а понатаму со извесни измени ја преиздадоа Полската комисија за ОЛА и белорускиот лингвистички центар во Минск. Во споменатава карта беа набележани околу 850 населени пунктови: во Австрија 6 словенски пункта, во Бугарија 36, во ДР Германија (во Лужици) 4, во Југославија 105 (18 во Словенија, 64 на српскохрватското јазично подрачје, 23 во Македонија, заедно со пунктовете во Егејска Македонија и Албанија, но без Перинска Македонија, во Италија 4, во Полска 87, во Романија 5, во Советскиот Сојуз 530 (324 руски, 72 белоруски, 134 украински), во Унгарија 8 и во Чехословачка 59 (33 чешки и 26 словачки).

Во споменатава мрежа од пунктови, со организирана работа, според единствен Прашалник, со учество на голем број специјалисти - дијалектолози од 12 словенски јазици и од близу 40 славистички центри, собран е огромен дијалектен материјал, испишан на повеќе милиони фиши. Најголемиот дел од односните теренски истражувања извршен е во периодот од 1965 до 1975 година.

Од 1970 година националните комисии за ОЛА пристапија кон обработка на одделни прашања, иако материјалот сè уште не беше комплетен. Подолго време се работеа пробни карти (фонетски, прозоидски, морфолошки, лексичко-семантички), некои од нив беа објавени во научни списанија од различни центри, но најмногу во зборникот на Општословенскиот лингвистички атлас, што го објавува московскиот центар. Објавувањето на овие карти имаше и одредена стручно-научна цел: да се развие дискусија по одредени прашања од теоретско-методолошкиот пристап на секое одделно прашање од картографирањето (преглед на пропратните сегменти на лингвистичките карти: индекси, легенди, коментари и хиерархија на знаците и симболите).

За полесна интерпретација на дијалектниот материјал во работниот колектив на ОЛА паралелно функционираат две секции: фонетска и лексичка, што воедно значи дека материјалот се објавува во две серии: фонетско-граматичка и зборообразувачко-лексичка.

Веќе споменавме дека во реализацијата на овој, можеби најголем лингвистички проект во светот се вклучени специјалисти од различни профили од сите словенски јазици: дијалектологи, специјалисти за фонологија, синтакса а и за контрастивни изучувања, прикрупени кон академиите на науките и другите научни институции на словенскиот свет, како и Институтот за проучување на лужичкосрпскиот јазик на Академијата на науките на ДР Германија во Будишин.

Не можејќи да се ослободи од сенките на минатото, оптеретен од големобугарски апетити и аспирации, софискиот центар не успеа да изнајде приврзаници за својот негаторски став кон македонската јазична посебност и останувајќи осамен меѓу славистичкиот свет, во 1982 год. Бугарската академија на науките донесе решение да ја прекине соработката во Општословенскиот лингвистички атлас и во таа смисла ги повлече материјалите не

само од бугарските народни говори, туку и од македонските во Пиринска Македонија, бидејќи по конвенцијата прифатена во ОЛА секоја земја ги обработува ОЛА-пунктовите опфатени со нејзината граница. На тој начин во општословенската дијалектна карта, што се појавува во томовите што сега излегуваат односно во простор, за жал, останува празен.

Првиот том на лексичко-зборообразувачката секција се приготвува во московскиот славистички центар, и колку што сме известени во најскоро време се очекува неговата појава.

На заедничката седница на Меѓународната комисија за ОЛА и нејзината редакција одржана во Москва 1984 година на Југословенската комисија за ОЛА и беше доверено да изврши конечна редакција на I фонетски на овој том. Потоа во Југославија е формирана редакциска група која изврши повеќе уедначувања, а по потреба беа извршени и извесни исправки.

Како тема на првиот фонетски том, што само пред кусо време се појави во издание на Српската академија на науките, е избрана судбината на прасловенскиот глас ǫ. Ова не е случајно, имено познато е дека рефлексите на овој вокал се истакнуваат со разнообразност, како на ниво на различните јазици, така и на ниво на регионални посебности, тоа особено важи за јужнословенската група јазици, најконкретно во српскохрватскиот, но и во македонските дијалекти освен основниот рефлекс e, во периферните јужни и источни говори среќаваме и широко e, коешто клони кон a, односно ja во одредени регии и позиции. Овој проблем е претставен низ 70 карти, изработени од познати специјалисти. Во нив е извршена синхрониска (дијахрониска) - лингвистичка анализа на проблемите од еволуцијата на ǫ (jat), вклучувајќи ја и неговата фонолошка дистрибуција. Заинтересираните слависти имаат изворни можности, би сме рекле енциклопедиски, за споредби и следење на материјалот од импозантната бројка - 853 населени места од словенскиот јазичен свет, а фонолошката информација што се добива е скоро комплетна.

Очигледно дека е во прашање капитален труд што ги надминува сите слични работи од областа на славистиката објавени досега. Веќе рековме дека се работи за колективно дело во кое учествувале соработници - експерти од следниве научни институции: Академија на науките на ДРГ (Институтот за проучување на лужицкосрпскиот народ), Полската академија на науките, Белоруската академија на науките, Академијата на науките на СССР, Академијата на науките на Украина, Академијата на науките и уметностите Босна и Херцеговина, Југословенската академија на науките и уметностите, Македонската академија на науките и уметностите, Словенечката академија на науките и уметностите, Српската академија на науките и уметностите, Црногорската академија на науките и уметностите, Чехословачката академија на науките и Словачката академија на науките.

Издавач е Српската академија на науките и уметностите а главни и одговорни редактори се академиците Павле Ивиќ и Божидар Видоески.

Во едно елегантно издание на "Минерва" од Суботица во кое печатарското мајсторство е доведено скоро до перфекцијата ја среќаваме следнава содржина: Предговор, Систем на фонетската транскрипција, Список на населените пунктови: 1 - 853, од 90 до 113а се македонски: Лазарополе, Вруток, Теарце, Рако-тинце, Љубанце, Радожда, Звечан, Шлегово, Пештани, Извор, Дихово, Витолишта, Радовиш, Берово, Фурка, Бобошчица, Вамбел, Нестрам, Тиолишча, Тремно, Кронцелово, Високо, Секавец, Плевна. Значи само од Вардарскиот и егејскиот дел на Македонија, додека пиринскиот, веќе рековме од кои причини остана неопфатен. Во завршниот дел од томот се предадени картите (од 1 до 70).

Општокарпатскиот дијалектен атлас (ОКДА) е втор голем лингвистички зафат, по Општословенскиот лингвистички атлас, во чие остварување се вклучени повеќе специјалистички-дијалекто-

лози, претставници на националните комисији од различни земји, словенски и несловенски.

Зад оваа дејност како основни организатори се јавуваат: Меѓународната комисија за изучување на карпатскиот и балканскиот регион и Комисијата за јазични контакти при Меѓународниот комитет на славистите.

Организираните почетоци од работата врз овој меѓународен проект датираат пред повеќе од 15 год., а во последно време се реализираа два тома: Уводниот том во издание на Македонската академија на науките и уметностите под редакција на Б. Видоески (одговорен уредник), Д. Петровиќ и С. Реметиќ и Вториот том во издание на Академијата на науките на СССР (Институт за славистика и балканистика), под редакција на С.Б. Бернштејн и Г.П. Клетникова. Ваквиот долг "инкубационен" период се должи, како што рековме, пред сè на сложеноста што произлегува од карактерот на дијалектниот атлас кој треба, како што рековме, да презентира посебности од повеќе јазици: полски, чешки, словачки, унгарски, украински, молдавски, романски, српскохрватски, македонски и бугарски (до 1982). Значи во прашање се не само блискородствени јазици (словенските), односно родствени на ниво на различни гранки од индоевропските јазици (словенските и романскиот), туку и неродствени јазици (споменативе со унгарскиот). Тоа создаваше сериозни тешкотии како од теоретски така и од методски карактер. Ова особено важи за првиот период кога имаше обиди јазичните појави во Атласот да бидат обработени комплексно (фонетски, морфолошки, лексички, семантички). Во натамошната активност се дојде до заклучок "дека на сегашното ниво од познавање на јазичната ситуација во карпатско-балканската зона најцелесообразно е работата да се ограничи на лексичко-семантичка сфера, во која доволно добро се одразуваат не само резултатите од јазичните, туку и од етичките, демографските и другите заемности и влијанија".

Меѓу важните датуми врзани со работата над Општокарпатскиот дијалектен атлас треба да се спомене VII меѓународен конгрес на славистите во Варшава (1973) кога "темата Општокарпатски дијалектен атлас беше оценета како една од најважните задачи на славистиката. Тоа помогна да се почне со работа над Атласот во рамките на меѓународната соработка.

Не помалку значајна е VII меѓународна конференција на ОКДА (Москва, 1979) на која беше утврден Квestionарот на собирање на материјали за ОКДА, а исто така беа подготвени два проекти на карти – бланковки за Атласот, коишто подоцна се син-тензираа во една. Се дискутираше и за принципите на картографирањето, а за транскрипцијата се реши во основа таа да се моделира спрема транскрипцијата на Општословенскиот атлас. На состанокот беше донесено и решението одделните томови од Атласот да се печатат последователно во центрите на земјите – учеснички.

Со излегувањето на Квestionарот "започнува конкретно иследување од областа на јазикот во реонот на Карпатите, што го сфаќаме, од една страна како дел од пошироката област – индоевропско ареално лингвистичко истражување, а од друга, – како важна компонента на комплексното и интердисциплинарно иследување на историско-етнографско-лингвистичката ситуација во карпатско-балканскиот регион".

Освен лингвистичките, и повеќе други истражувања, вршени уште пооддамна (етнографски, фолклорни и археолошки) уверливо укажуваат на одредена општност што ја покрива зоната омеѓена со северните граници на Карпатите и Дунав, а на југ се поврзува со Балканскиот Полуостров. Таа општност на етнографски план ја откриваме во повеќе елементи од материјалната и духовната култура на народите што го населуваат односниот простор. Како илустрација да ги споменеме допирните точки што ги забележуваме во домашното стопанисување, односно во народната архитектура. Или, да ги истакнеме спецификите на пастир-

ката дејност, која се карактеризира со релативна подвижност на населението, што од своја страна условува извесна паралелност во лексичко-семантичката сфера. Освен тоа, повеќе општокарпатски црти се забележуваат и во епската народна поезија, а и пошироко во народното духовно умевање.

Лингвистичките аспекти, пак, на карпатистиката, изразени преку конкретните истражувања на дијалектите на одделните јазици од карпатскиот ареал, и нивното заемно проникнување, ја детерминираат односнава територија како специфичен лингвистички свет, што обусловува карпатистиката да се сфаќа како самостојна дисциплина од науката за јазикот. Овие истражувања ни овозможуваат запознавање на најархаичните народни говори од карпатско-балканската зона, ни ги откриваат патиштата и формите на развитокот на јазикот обусловени од конкретните услови на животот на старото население на Карпатите. Особено интересна се покажува сложената трансформација на карпатизмите во нивниот историски развиток, со посебен акцент на позајмувањата и проникнувањата од еден во друг јазик.

На таков начин карпатистиката, како лингвистичка дисциплина, илустрира посебности што ни припомнуваат на балканскиот јазичен сојуз, со таа разлика што во последниот се работи за проникнувања во моделот и структурата на јазикот, додека во карпатистиката тоа се изразува, главно, на лексичко-семантички план.

Паралелното изучување на јазиците од карпатското и балканското подрачје има повеќе аспекти. Освен основната задача: со методите на лингвистичкото картографирање да ја покажат длабоката историска основа на повеќе специфични елементи што се пенетрирале од еден во друг јазик на односнава регија, тоа отвора и широки можности за истражувања на оние што се занимаваат со историја на јазикот, со топономастика, или пак со феноменот на јазиците во контакт.

Прашалникот опфаќа 785 прашања разделени на 15 тематски подрачја: 1. лексика од народниот бит, 2. верувања, обреди, обичаи, 3. музички инструменти, 4. делови на човечкото тело, 5. физички особености на човекот и и дејствијата врзани со нив, 6. растителен свет, 7. селско стопанство, 8. народна метеорологија, 9. орудија за работа, ткаење, пчеларство, 10. сечење на шумата и обработка на дрвото, 11. животински свет, 12. пастирство, 13. релјеф, 14. природни појави, 15. службени зборови.

Во врска со Атласот, во изминативе 15 години вложени се големи усилби и завршени се повеќе работи. Прво, направена е карта - бланковка на која се застапени земјите од карпатско-балканската регија. Од македонскиот јазичен ареал има во однос-нава карта 5 пункта (Звечан, Крклја, Пештани, Витолишта, Берово); нивниот распоред е така направен што овозможува презентирање на специфичностите поврзани со основното барање: низ дијахронискиот аспект да се покаже она што ги сврзува овие наши говори со спомнативе јазици (на лексичко-семантички план), а таа блискост најјарко се изразува во говорот на планинските населби, поконкретно во сточарската терминологија, којашто поради подвижноста на населението покажува најмногу допирни точки.

Работата на Атласот е така организирана што како основно осигурува сериозен научен третман на лингвистичката анализа. Собраниот материјал пред да се картографира се обработува низ повеќе фази: прво се изработува индекс на односниов јазичен феномен (конкретизиран во одделно прашање), според одговорите добиени на теренот во сите пунктови од поодделните јазици, натаму се прави легенда со симболи за разновидностите и дури потоа се нанесуваат на карта. Вака изработените карти заеднички ги разгледуваат група дијалектолози на југословенско ниво за да поминат потоа низ последниот филтер - меѓународниот редакциски колегиум. На тој начин не само што се проверува и

друточнува постапката поврзана со картографираниот материјал, туку се обезбедува и единство на методот во реализацијата на работите што доаѓаат од различни лингвистички центри.

Од вака изработените карти, со нужните придружни елементи (индекси и легенди) се оформуваат поодделните томови на Атласот. Продолжна веќе се приготвени карти за првите три тома.

Веќе споменавме дека во издание на МАНУ, под редакција на Б. Видоески (одговорен уредник) и Д. Петровиќ, С. Реметиќ излезе Уводниот том на ОКДА (Скопје, 1987). На почетокот, во Предговорот изработен од проф. С.Б.Бернштејн (од московскиот центар) се даваат општи податоци за значењето и за работата врз Атласот. Потоа се изнесени основните принципи на картографирањето и тоа е проследено со илустративен материјал (карти, индекси, коментари).

По податоците за населението пунктови и за информаторите, односно експлораторите, следува содржина на Квestionарот.

Првиот том се очекува да излезе во издание на Институтот за јазик и литература при Академијата на Молдавската ССР. Во меѓувреме московскиот центар успеа да го објави вториот том од Атласот, во издание на Институтот за славистика и балканистика при Академијата на науките на СССР, со учество на: Полската академија на науките, Унгарската академија на науките, Академија на науките на Молдавската ССР, Академија на науките на Украинската ССР, Академија на науките и уметностите на Босна и Херцеговина, Југословенската академија на науките и уметностите, Косовска академија на науките и уметностите, Македонска академија на науките и уметностите, Српска академија на науките и уметностите, Црногорска академија на науките и уметностите,

Словачка академија на науките, Чехословачка академија на науките. Одговорни редактори на томот се: С. Б. Бернштејн и Г.П.

Клепикова. Во томот се содржат следниве поглавја: Предговор, Транскрипција на ОКДА, Список на населените пунктови, Автори на картите, Коментари кон картите, Некартографиран материјал, Карти на вториот том (1 до 40). Две карти од томот се изработени од скопскиот центар, автори: Б. Видоески и К. Пеев.

Споменатиот том од Општокарпатскиот атлас со картографската интерпретација ни презентира одговори на прашањата од 104 до 201 од Прашалникот. По својата содржина овие материјали се однесуваат кон лексиката на народниот бит, а имено називите на народната облека и обувки, посатки и различни направи што се користат во сточарството при обработката на млекото.

Во томот се вклучени 10 лексички и 30 семантички карти, освен тоа содржи и некартографиран материјал. При картографирањето на називите се укажува на повеќе лексички кругови и важно е да се одбележи дека дијалектолозите, за разлика од етнографите, често пати не можат да обрнат поголемо внимание на изгледот и на техниката на изготвувањето на предметите од народниот бит.

Значењето на овој меѓународен лингвистички зафат е многустрано. Прво, со методите на лингвистичката географија ни се претставени лексичките, зборообразувачките и семантичките сличности и посебности на јазиците од карпатскиот ареал. Тој ќе претставува несомнен интерес за компаративно-типолошко изучување на односните јазици. Второ, богатиот материјал добиен при теренските дијалектни истражувања може корисно да послужи и за други видови дијалектолошки прилози. Трето, колективната работа врз проектот од повеќе експерти од различни центри овозможува богата циркулација на научната мисла.

СОДРЖИНА

Воведна статија

Људмил Спасов, Елена Јованова-Грујовска

За македонскиот јазик, идентитет, историја и култура (писмо до слободномислечките луѓе од Бугарија).....3

I. Општи и теориски теми

Зузана Тополињска

Значењето на македонскиот јазик за славистичката лингвистика, како и пошироко за лингвистичката наука.....19

Victor A. Friedman

Bai Ganyo in the Academy: bulgarian ideological dementia.....22

Christina E. Kramer

Bulgaria succumbs to an old virus in the time of covid-19.....34

Maciej Kawka

Język macedoński w dobie badań nad dyskursem.....42

Марјан Марковиќ

Македонскиот јазик – комплексен адаптивен систем.....56

Емилија Црвенковска

Проучувањата на македонскиот јазик во светската лингвистика.....86

II. Граматички теми

Витомир Митевски

За македонската философска терминологија.....96

Irena Sawicka

Miejsce fonetyki macedońskiej w słowiańskim świecie językowym.....108

Елена Верижникова

Уникатноста на македонскиот темпорален систем меѓу словенските јазици.....120

Снежана Велковска

Лексиката во македонскиот јазик од историски аспект (архаизми, историзми и неологизми).....132

Максим Каранфиловски

За некои значења на негираниот императив во македонскиот јазик и во другите словенски јазици.....148

Снежана Веновска-Антевска

Прагматско-когнитивниот аспект на лексичкосемантичките карактеристики за изразување на модалноста во македонскиот јазик.....156

Славица Велева

Тенденции во зборообразувањето во македонскиот јазик.....164

Лидија Аризанковска, Македонка Додевска

Сложените именки со суфиксот -ник во Обратниот речник на македонскиот јазик и нивната употреба во македонскиот стандарден јазик.....172

Катица Топлиска-Евроска	
Народните називи на растителната лексика во Толковниот речник на македонскиот јазик.....	182
Елена Петроска	
<i>Граматиката</i> на Блаже Конески, македонскиот јазик и современите лингвистички проучувања на евиденцијалноста.....	188
Лидија Тантуровска	
За објектите и нивното удвојување во македонскиот јазик.....	196
Лилјана Митковска	
Дативот во копулативните реченици: исказување состојби и ставови	206
Елени Бужаровска	
За употребата на глаголскиот прилог во академскиот и во новинарскиот стил: нестандартно функционално проширување.....	220
Симон Саздов	
За македонските предлози.....	232
Станислава-Сташа Тофоска	
Функцијата на префиксите во определувањето на глаголскиот вид во македонскиот јазик.....	246
Бобан Карапејовски	
За некои особености на заменските клитики во македонскиот јазик.....	268
Бојан Петревски	
За еден кондензиран начин на изразување на причината во македонскиот јазик.....	287
Силвана Симоска	
За навек: поимот <i>либе</i> во македонското народно творештво.....	303
Марија Леонтиќ	
Турските елементи во македонскиот јазик како јазична и културна нишка меѓу турскиот и македонскиот јазик.....	321
Христина Андоновска	
За некои тенденции во создавањето на евронимите во македонскиот јазик.....	339
Шинаси ДЕРЕБЕЈ	
Квантитативни одлики на зборовниот фонд на македонскиот литературен јазик.....	349

III. Социолингвистика

Ivo Pranjković	
Temeljna načela jezične pravilnosti.....	359
Grace E. Fielder	
Authenticity and the sociolinguistics of macedonian.....	365
Wayles Browne	
Asymmetrical learnability and decisions in standardization: the bulgarian and macedonian case.....	385
Matej Šekli	
Macedonian: genealogy, typology and sociolinguistics.....	391

Виолета Николовска	
Јазик и јазици.....	407

IV. Дијалектологија

Вендина Татьяна Ивановна	
Македонские диалектные эксклюзивы как форма реализации и культурной идентичности.....	419
Светлана Давкова-Ѓоргиева	
Називите од лексичко-семантичката сфера покуќнински предмети и садови во македонските дијалекти.....	437
Гоце Цветановски	
За резултативноста како граматичка категорија во македонските дијалекти.....	446
Pavol Žigo	
Perspektív y complex nejinterpretácie substantívnej deklinácie v <i>slovanskom jazykov omatlase</i>	458

V. Историја на македонски јазик

Jouko Lindstedt	
The road to Konikovo: thoughts on the context and ethics of philology.....	466
Димитар Пандев	
Скици за историски портрет н македонскиот литературен јазик (синопис).....	480
Мотоки Номачи	
За необјавената граматика на македонскиот јазик од Самуил Б. Бернштејн <i>Очерк македонскогo литературногo јазика 'Преглед на македонскиот литературен јазик'</i>	500
Митко Б. Панов	
Кирилometодиевските традиции во идеолошката програма на Византија (XI-XIII век): акомодирање на историскиот контекст.....	524
Весна Мојсова-Чепишевска	
Книгата „За македонските работи“ како еден книжевен тестамент.....	536
Елизабета Бандиловска	
Македонскиот јазик и првите македонски училишта во НОБ.....	548
Jan Sokołowski	
Z dziejów badań macedonistycznych i współpracy polsko-macedonskiej na Uniwersytecie wrocławskim.....	554
Iwona Łuczaków	
Standardowy język macedoński i inne macedonika na łamach „Rocznika slawistycznego”. bibliografia z lat 1955-2020.....	572

Прилози

Реакција на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“	
Реакција на Советот за македонски јазик	

Фототипни изданија

Тодор Димитровски, Блаже Конески, Трајко Стаматоски

За македонскиот јазик

Трајко Стаматоски

Македонскиот литературен јазик и континуитетот на неговото оспорување

Радмила Угриновска-Скаловска

Бугаризми во современиот македонски јазик

Коста Пеев

Македонските дијалекти во светлината на најновите достигнувања во лингвистичката географија

Издавач:
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
проф. д-р Елена Јованова-Грујовска, директор

Печати:
Датапонс, Скопје

Тираж:
150 примероци

Изданието финансиски е поддржано од:
АЛКАЛОИД АД Скопје
АУТОМОТИВ ГРУП Скопје

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

811.163.3(082)

ПОГЛЕДИ за македонскиот јазик : зборник на трудови / [одговорен уредник Снежана Велковска ... и др.]. - Скопје : Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков", 2020. - [600] стр. : илустр. ; 24 см

Фусноти кон текстот. - Библиографија кон трудовите

ISBN 978-608-220-068-2

а) Македонски јазик -- Зборници

COBISS.MK-ID 51438341